SUAVİ AYDIN / YÜKSEL TAŞKIN

1960'TAN GÜNÜMÜZE

TÜRKİYE TARİHİ

iletişim

İletişim Yayınları 1989 • Tarih Dizisi 86
ISBN-13: 978-975-05-1462-3
© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1-5. BASKI 2014-2017, İstanbul
6. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Birhan Koçak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SUAVİ AYDIN - YÜKSEL TAŞKIN

1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi

iletişim

SUAVİ AYDIN 1962 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi sosyoloji bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını aynı alanda yaptıktan sonra, aynı üniversiteden sosyal/kültürel antropoloji alanında doktora derecesi aldı. Başlıca çalışmaları arasında *Modernleşme ve Milliyetçilik* (1993); *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"* (1998); *Mardin Tarihi. Cemaat-Aşiret-Devlet* (2000, Oktay Özel, Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal ile birlikte); *Antropoloji Sözlüğü* (. 2003, Kudret Emiroğlu ile birlikte); *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara* (2005, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu ve Ergi Deniz Özsoy ile birlikte); *"Amacımız Devletin Bekası": Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar* (2005); *"Biraz Adil, Biraz Değil..." Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı* (2009, Mithat Sancar ile birlikte) başlıklı yayınlar bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli akademik dergilerde ve derlemelerde kimlik sorunu, tarihyazıcılığı, devlet sorunu, düşünce tarihi, milliyetçilik, etnik gruplar ve aşiretler, yerleşme tarihi konularında çok sayıda makalesi ve kitap bölümü yayımlanmıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

YÜKSEL TAŞKIN 1994 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek Lisans (1995) ve Doktora (2001) derecelerini de aynı üniversiteden alan Taşkın, 2002 yılında Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yardımcı doçent olarak çalışmaya başladı. Taşkın 2009 yılında doçent, 2015 yılında da profesör unvanını almıştır. Taşkın, Barış Bildirisini imzaladığı gerekçesiyle Şubat 2017'de üniversiteden ihraç edilmiştir.

Taşkın'ın *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007); *AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık ve Arap Baharı* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2013; İletişim Yayınları 2017), Suavi Aydın'la beraber yazdıkları, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), *Sosyal Demokrasi ve Din* (Ankara: Bence Kitap, 2016), *Siyaseti Anlamak ve Anlamlandırmak* (Ankara: Bence Kitap, 2016) başlıklı beş kitabı bulunmaktadır.

Taşkın, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014) kitabının da editörlüğünü yapmıştır.

Taşkın'ın çalışma alanları olan, Türkiye siyaseti; Türkiye'de milliyetçilik, muhafazakârlık ve siyasal İslam; Demokratikleşme meseleleri; Ortadoğu'da toplum ve siyaset; Entelektüeller ve toplumsal hareketler, Gençlik ve siyaset konularında çok sayıda kitap bölümü ve makalesi yayımlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: TÜRKİYE TARİHİNİN SON 50 YILI 15

1960-2014 DÖNEMİ KRONOLOJİSİ 21

Birinci Kısım

1960-1980: Darbeler Çağı

BİRİNCİ BÖLÜM

OLAĞANÜSTÜ REJİM DÖNEMİ VE OLAĞAN SİYASAL HAYATA GEÇİŞ (1960-1965) 61

1960 Darbesi'ne doğru: Cuntalar ve hazırlıklar 61

Darbe ve ilk gelişmeler 62

ANAYASA KOMİSYONU RAPORU 66

MBK'NIN PORTRESİ 69

CEMAL GÜRSEL 72

Tasfiyeler ve Yassıada yargılamalarının başlaması 73

PARLAMENTO DÜŞMANLIĞININ İLK ÖRNEKLERİ 73

"SABIKLAR" 73

EMİNSU OLAYI 74

U2 Olayı ve Küba füzeler krizinin Türkiye'ye yansıması: ABD'nin Türkiye üzerindeki vesayeti pekişiyor 74

SEFERBERLİK TETKİK KURULU (STK) VE KONTRGERİLLA TEŞKİLÂTI 75

Yassıada yargılamaları 76

14'ler Olayı 77

CEMAL MADANOĞLU 78

Anayasa hazırlıkları ve 1961 Anayasası 79
27 MAYIS: DARBE Mİ İHTİLÂL Mİ? 79
KORPORATİZM NEDİR? 82
Yeni siyasî partiler ve yeni dönemin diğer siyasî aktörleri 83
Adalet Partisi (AP) 83
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 84
Yeni Türkiye Partisi (YTP) 84
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 85
Diğer tasfiyeler ve ordu içinde iktidar çatışması 86
Referandum ve yeni anayasanın kabulü 87
Yassıada duruşmalarının sona ermesi ve "sabıkların" hüküm giymesi 87
İdamlar 88
1961 Anayasası ve vesayet rejiminin kurumlarının ortaya çıkışı 89
İLK GÖÇMEN İŞÇİLERİN ALMANYA'YA GİDİŞİ 98
Darbe sonrası ilk seçim ve Türkiye'nin ilk çokrenkli siyasal dönemi 99
Ekim 1961 genel seçimleri: Darbe sonrasında ilk seçim ve olağan siyasal hayata dönüş 99
Seçim sonuçları karşısında Silâhlı Kuvvetler'de hareketlilik ve 21 Ekim Protokolü 99
Cumhurbaşkanlığı seçimi ve hükûmetin kurulması 101
Koalisyon hükûmeti dönemi: Olağan demokratik hayata giden engebeli yol 102
Yeni rejimin kurumlarının teşekkülü 105
Sol kanatta canlanma ve yeni oluşumlar: Yön *ve* Forum *çevreleri* 108
1960 sonrasının ilk Kürtçülük davası ve Kürt sürgünleri 111
Olağan rejime dönüş adımları, cuntalar ve yeni darbe girişimleri 112
Talât Aydemir'in ilk darbe girişimi 112
Talât Aydemir'in ikinci darbe girişimi 115
Koalisyon hükûmetinde anlaşmazlık ve hükûmetin dağılması 117
İkinci İnönü koalisyon hükûmeti 118
Ankara Antlaşması 119
İlk Yassıada tahliyeleri ve tepkiler 120
27 Mayıs sonrası ilk yerel seçimler ve koalisyon hükûmetinin sonu 121
1963 Kıbrıs olayları 123
TALÂT AYDEMİR 123
CHP azınlık hükûmeti 124
1964 Kıbrıs olayı ve "Johnson Mektubu" 125
KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI 126
Senato üçte bir yenileme seçimleri ve müstakbel AP iktidarının ayak sesleri 128
1964 Kararnamesi 129
1965 seçimlerine doğru 129

CHP içindeki gelişmeler ve "ortanın solu" programı ... 130
Adalet Partisi'nde başkanlık seçimi ve Süleyman Demirel'in sahneye çıkışı ... 131
I. TİP Kongresi ve parti programı ... 132
Azınlık hükûmetinin düşürülmesi ve seçim öncesi gelişmeler ... 133
EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI (ERDEMİR) ... 134
PETKİM PETROKİMYA TESİSLERİ VE İZMİT'TE SANAYİNİN GELİŞMESİ ... 135
SÜLEYMAN DEMİREL ... 136
1965 seçimleri ve millî bakiye sistemi ... 136
FERRUH BOZBEYLİ ... 140

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ SEÇİM ARASINDA GÖLGELİ DARBE (1965-1973) ... 141
Adalet Partisi iktidarı ve göreli refah dönemi: 1965-1971 ... 141
İlk AP hükûmeti kuruluyor ... 141
Cumhurbaşkanlığı krizi ve Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ... 144
1966 senato üçte bir yenileme seçimleri ... 145
CEVDET SUNAY ... 145
AP Hükûmeti'nin icraatları ve dış politikadaki gelişmeler ... 146
"AMERİKAN PAZARLARI" ... 148
1967 Kıbrıs olayı ... 148
Sanayi girişimleri ve iktisadî gelişme ... 149
SOVYET FİNANSMANI VE TEKNİK DESTEĞİYLE KURULAN AĞIR SANAYİ TESİSLERİ ... 150
İLK YERLİ OTOMOBİL: ANADOL ... 152
CHP'deki gelişmeler ... 153
ORMAN BAKANLIĞI'NIN KURULUŞU ... 153
BÜLENT ECEVİT ... 155
Güven Partisi'nin (GP) kuruluşu ... 156
Birlik Partisi ve CKMP'deki gelişmeler ... 157
CKMP'nin yörüngesinde milliyetçi gençlik örgütleri ve Ülkü Ocakları ... 158
1968 kısmî ve yerel seçimleri ... 159
Devrimci gençlik hareketi ve parlamento dışı sol hareketin güçlenmesi ... 160
6. Filo olayı ve gençlik hareketlerinde antiemperyalizm vurgusu ... 163
MDD HAREKETİ VE KLASİK LAİK-DİNCİ VEYA "İLERİCİ"-"GERİCİ" İKİLEMİNE DAYANAN SOL-SAĞ AYRIMINA KARŞI SOLDAN BİR TEZ: İDRİS KÜÇÜKÖMER VE *DÜZENİN YABANCILAŞMASI* ... 164
Komer olayı ve üniversitelerdeki gelişmeler ... 164
Devrimci işçi örgütlenmesi ve DİSK'in doğuşu ... 167
KEMAL KURDAŞ ... 167
Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ... 169
Köycülük dernekleri ... 169
1967 Bafa Gölü olayı ve 1968 Elmalı toprak işgalleri ... 169

İmran Öktem olayı 171
"Doğu mitingleri" ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 172
Eski demokratların affı sorunu 172
TİP'in meclis faaliyetleri ve "millî bakiye" sisteminin kaldırılması 173
D'HONDT SİSTEMİ NEDİR? 174
CKMP'den MHP'ye: Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) kuruluşu 175
TELEVİZYON YAYINLARI BAŞLIYOR! 175
ALPARSLAN TÜRKEŞ 177
1969 genel seçimleri ve 1971 askerî müdahalesine uzanan yol 178
1969 genel seçimleri ve II. Demirel Hükûmeti 178
GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI 181
Personel Kanunu, Finansman Kanunu, iktisadî bunalım ve AET ile katma protokol imzalanması 182
1971 bütçesi ve krizden bütçeye yansımalar 185
Özel yüksek öğrenim kurumlarının kapatılması 185
Dev-Genç'te ayrışma: THKO ve THKP'nin doğuşu 186
DENİZ GEZMİŞ 188
MAHİR ÇAYAN 190
Büyük işçi kalkışması: Hükûmetin DİSK'i frenleme girişimi ve 15-16 Haziran olayları 191
İBRAHİM KAYPAKKAYA 192
Sol darbe hazırlıkları 193
Faili meçhul provokasyonlar 196
Sol hareketin yükselişi karşısında sağcı örgütlenmeler: MİSK örneği 197
ANADOLU-ROCK 197
Partilerde gelişmeler ve kurulan yeni partiler 198
Millî Nizam Partisi (MNP) 198
41'ler olayı: AP'de bunalım ve AP de parçalanıyor (Demokratik Parti'nin doğuşu) 198
Güven Partisi Millî Güven Partisi oluyor 199
CHP'de bunalım 200
TİP'te bölünme ve tasfiyeler 200
12 Mart 1971: İkinci darbe ve "ara rejim" 203
12 Mart'ın arifesi 203
12 Mart muhtırası 204
"12 MART MUHTIRASI" 205
12 Mart müdahalesinin niteliği 206
OKUMA PARÇASI: EMEKLİ TUĞAMİRAL VEDİİ BİLGET'İN 12 MART ANLATISI 207
İlk "ara rejim hükûmeti"nin kuruluşu: I. Erim Hükûmeti 220
12 Mart sürecinde kapatılan partiler 223
Anayasa'da büyük "gerici" restorasyon 223

Deniz Gezmiş'in yakalanması, sıkıyönetimin ilânı ve baskı rejiminin yerleşmesi 228
Elrom olayı (Balyoz Harekâtı) ve THKO'nun Nurhak Dağları'nda tasfiyesi 230
AKDENİZ OYUNLARI 231
I. Erim Hükûmeti'nin istifası ve Erim'in ikinci hükûmet denemesi 232
İdamlar ve Kızıldere olayı: THKO ve THKP-C tasfiye ediliyor 234
THKO VE SOSYALİZM 235
12 Mart döneminin simge davası: "Bomba davası" 236
İnönü devriliyor: CHP'de büyük dönüşüm 237
II. Erim Hükûmeti'nin sonu ve Ferit Melen Hükûmeti'nin kuruluşu 238
1973 tarihli Petrol Reformu Kanunu 241
Cumhuriyetçi Parti (CP) ve Millî Güven Partisi (MGP) birleşiyor 241
Gürler olayı ve cumhurbaşkanlığı seçimi 242
FAHRİ KORUTÜRK 243
Naim Talû Hükûmeti 244
CHP'NİN KÜRT SORUNUNA YAKLAŞIMI VE KÖY-KENT PROJESİ 247
Millî Selâmet Partisi (MSP) 248
NECMETTİN ERBAKAN 248

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"LAİK-DİNCİ KOALİSYONU" DÖNEMİ (1973-1975) 251
1973 seçimleri ve hükûmet bunalımı 251
1973 genel seçimleri ve hükûmet kurma çalışmaları 251
CUMHURİYET'İN 50. YILI KUTLAMALARI 252
BOĞAZİÇİ KÖPRÜSÜ 254
1973 yerel seçimleri 254
VEDAT DALOKAY 255
CHP-MSP koalisyon hükûmeti 256
Genel Af Kanunu 257
TRT'NİN KABUK DEĞİŞTİRMESİ VE İSMAİL CEM 258
Kıbrıs Harekâtı ve dış politikada meydan okuma dönemi 258
I. ve II. Kıbrıs "barış" harekâtları 258
KOCATEPE MUHRİBİNİN BATIRILIŞI 260
Yunanistan'la Türkiye arasında kıta sahanlığı ve hava (FIR) hattı sorunlarının doğuşu 263
Harekât sonrası gelişmeler: Türkiye yalnızlaşıyor 264
Kontgerillanın varlığının resmen ortaya çıkışı 264
İktisadî bunalımın ayak sesleri 265
Koalisyonun sonu ve mizahî bir hükûmet denemesi 265
SADİ IRMAK 266

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİYETÇİ CEPHE (MC) HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ ... 269
I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti (I. MC) dönemi ... 269
AZINLIKLARA KARŞI TAVRIN YARGI ELİYLE SERTLEŞTİRİLMESİ ... 270
1975 EUROVISION ŞARKI YARIŞMASI ... 273
1975 senato üçte bir yenileme seçimleri ... 274
Hükûmette kadrolaşma ve sokak hareketlerinin artışı ... 275
Dış politikada gelişmeler ... 275
Solun toparlanması ve devrimci silahlı örgütlerin güçlenmesi ... 276
Legal sosyalist partiler kuruluyor ... 278
Milliyetçi-ülkücü gençlik hareketinde gelişmeler ... 279
İşçi hareketinin yeniden canlanması ... 279
Hükûmetin üniversitelere müdahale girişimi ve ODTÜ örneği ... 280
Erken seçim kararı ... 280
1977 1 Mayıs'ı: İşçi sınıfını yıldırma hareketi ve katliam ... 280
29 Mayıs: İzmir suikast girişimi ... 281
Askerle kriz ve Org. Kenan Evren'in yolunun açılışı ... 281
1977 erken genel seçimleri, hükûmet kurma çalışmaları ve yükselen gerilim ... 282
II. MC hükûmeti ... 284
II. MC'nin sonu ve II. Ecevit azınlık hükûmetinin kuruluşu ... 285
"KURTARILMIŞ BÖLGELER" ... 285
1977 yerel seçimleri ve yerel düzeyde radikal siyasetlerin yönetime gelişi ... 286
"GÜNEŞ MOTEL" YA DA "11'LER" OLAYI ... 287

BEŞİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL'E DOĞRU ... 289
III. Ecevit (azınlık) hükûmeti dönemi ... 289
Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı'nın ihdası ve Kenan Evren'in genelkurmay başkanı oluşu ... 289
DENİZ BAYKAL ... 290
Malî sıkıntıların gölgesinde dış ilişkiler ... 293
Hükûmet içinde sıkıntılar ve derinleşen iktisadî bunalım ... 294
Artan şiddet olayları, cinayetler ve tepkiler ... 295
Sivas olayları ... 296
Bahçelievler katliamı ... 297
HAMİT FENDOĞLU ... 297
1978'de üniversite hocalarına yönelik saldırılar ve cinayetler ... 298
Maraş katliamı ... 299
Abdi İpekçi cinayeti ... 300

Hükûmette iktidar kaybının başlaması: İstifaya doğru 301
POLİTİK SİNEMANIN YÜKSELİŞİ 304
Sol hareket bölünüyor 305
ARABESK MÜZİĞİN YÜKSELİŞİ 306
1979 ara seçimi ve Demirel azınlık hükûmeti 307
5 Kasım 1979 CHP Olağanüstü Kurultayı 308
FİKRİ SÖNMEZ ("TERZİ FİKRİ") 310
24 Ocak kararları 310
Sıkıyönetim uygulamaları ve 12 Eylül'e gidiş 311
1960-1980 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞMENİN YENİ YÖNÜ:
TARIMCI KASABALARDAN SANAYİ KENTLERİNE 312
TARİŞ direnişi 313
Çorum olayları 315
Nihat Erim suikastı 316
Darbeye doğru Kürt solu ve "Apocular" 316
Cumhurbaşkanlığı seçiminin gölgesinde sıcak yaz ve 12 Eylül darbesi 317
TURİZM: TÜRKLER SAHİLLERE İNİYOR! 318

İkinci Kısım

1980-2013

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ VE KÖKLÜ RESTORASYON SÜRECİ (1980-1983) 325
Askerî rejim siyasete 'dur' diyor 325
KENAN EVREN 330
Bir restorasyon projesi olarak 12 Eylül Atatürkçülüğü 340

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE KABUK DEĞİŞTİRİRKEN: "ÖNCE İKTİSAT SONRA SİYASET" (1983-1991) 345
1983-1987: Düşük yoğunluklu demokrasi veya siyaset 345
TURGUT ÖZAL 350
Özal'ın yeni sağı: Orta sınıflar, piyasa ve popüler kültür 362
SİYASAL VE TOPLUMSAL GÜNDEMİN ÇEŞİTLENMESİ: SİVİL TOPLUMUN KEŞFİ 366
TÜRKİYE ÇEVRE HAREKETİYLE TANIŞIYOR 369
1987-1991: ANAP'ın gerileyişi ve Özal'ın cumhurbaşkanlığı 370
MESUT YILMAZ 378

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MERKEZ ÇÖZÜLÜRKEN: İKTİSADİ, POLİTİK VE KÜLTÜREL KRİZ (1991-1994) 383
DYP-SHP koalisyonu: Büyük uzlaşmanın iyimserliğinden hayalkırıklığına 383
ERDAL İNÖNÜ 386
TANSU ÇİLLER 389
I. Tansu Çiller Hükûmeti 390
1990'ların şiddet sarmalı ve Kürt sorunu 393
Aleviler, Sivas katliamı ve Gazi olayları 399
İslâm adına şiddet 401
İNSAN HAKLARI MÜCADELESİ 401
Çiller ve iktisadi kriz 402
SHP'nin gerileyişi 403
Sendikal alanda yeniden toparlanma arayışları 406

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİYASAL İSLÂM'IN KISA BAHARI (1994-1997) 411
Refah Partisi'nin yükselişi: Varoşlardan "merkez"e doğru İslâmcılığın ayak sesleri 411
TÜRBAN MESELESİ 418
Refahyol koalisyonu 424

BEŞİNCİ BÖLÜM
"28 ŞUBAT"TAN ZAYIF KOALİSYONLARA (1997-2002) 431
28 Şubat süreci: Sancılı restorasyon 431
ANASOL-D koalisyonu 435
SÜLEYMAN DEMİREL'İN CUMHURBAŞKANLIĞI 436
GÖRSEL MEDYANIN GİDEREK ARTAN TOPLUMSAL ETKİSİ VE "İMAJ SİYASETİ"NİN YÜKSELİŞİ 438
YENİ YAŞAM ALANLARI VE KÜLTÜRÜYLE ÖZERKLEŞEN TÜRKİYE BURJUVAZİSİ 439
1980 SONRASI FEMİNİST HAREKET 441
DSP-MHP-ANAP koalisyonu 447
DSP VE ECEVİT'İN YENİDEN DOĞUŞU 450
Devlet Bahçeli liderliğinde MHP 450
Uyum paketleri 454
Yeni cumhurbaşkanının seçimi 454
AHMET NECDET SEZER 456

ALTINCI BÖLÜM

SİYASAL DEPREM VE AB EKSENLİ YENİDEN YAPILANMA (2002-) 459

3 Kasım 2002 seçimlerine doğru sular yeniden ısınırken 459

AKP: Erdoğan'ın önlenememeyen karizması ve yenileşme arayışı 461

RECEP TAYYİP ERDOĞAN 468

AB eksenli yeniden yapılanma 471

Bürokratik vesayet sonlanırken yeni Türkiye'yi anlamak: Çoğunlukçu otoriterlik mi vesayet-sonrası demokratik Türkiye mi? 477

ABDULLAH GÜL 481

FETHULLAH GÜLEN VE CEMAATİ 488

ERGENEKON'DAN BALYOZ EYLEM PLANI'NA: DARBEYLE MÜCADELEDEN HUKUKUN SİYASALLAŞMASINA 494

EKLER 497

EK 1: 1960 KURUCU MECLİS ÜYELERİ 499

EK 2: "YÖN BİLDİRİSİ" 508

EK 3: "THKO BİLDİRİSİ" 513

EK 4: 1961-1980 DÖNEMİNDE ENFLASYON ORANLARI 514

EK 5: 1970-1979 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇ YÜKÜ 515

EK 6: 1960-1980 DÖNEMİNDE YAŞANAN DEPREMLER 516

EK 7: 1960-1980 DÖNEMİNDE HÜKÜMETLER 517

EK 8: 12 EYLÜL DARBESİ: MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1 NUMARALI BİLDİRİSİ 518

EK 9: 28 ŞUBAT KARARLARI 519

EK 10: EN SON 31 EKİM 1997'DEKİ MGK'DA DEĞİŞTİRİLEN MİLLİ GÜVENLİK SİYASET BELGESİ'NİN (MGSB) BASINA YANSIYAN MADDELERİ 521

EK 11: FAZİLET PARTİSİ'NİN KAPATILMASI İSTEMİYLE YARGITAY CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI'NCA ANAYASA MAHKEMESİ'NE AÇILAN DAVANIN İDDİANAMESİNDEN BÖLÜMLER (7 MAYIS 1999) 522

EK 12: BAŞBAKAN ECEVİT'İN İRTİCA İLE MÜCADELE GENELGESİ (22.7.1999) 524

EK 13: MGK KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK 526

EK 14: TÜSİAD'IN GAZETELERDE YAYINLANAN İLANI (29 MAYIS 2002) 527

EK 15: AB KOMİSYONU'NUN KATILIM MÜZAKERELERİNİN BAŞLAMASINI TAVSİYE ETTİĞİ 6 EKİM 2004 TARİHLİ TÜRKİYE RAPORU'NDAN BÖLÜMLER 529

EK 16: GENELKURMAY BASIN AÇIKLAMASI: YÜKSEKÖĞRETİM KANUNU VE YÜKSEKÖĞRETİM PERSONEL KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASI HAKKINDAKİ YASA TASARISI İLE İLGİLİ AÇIKLAMA (6 MAYIS 2004) 531

EK 17: 27 NİSAN 2007'DE GENELKURMAY BAŞKANLIĞI İNTERNET SİTESİNDE YAYIMLANAN VE "E-MUHTIRA" OLARAK BİLİNEN AÇIKLAMA 533

KAYNAKÇA 535

DİZİN 541

GİRİŞ: TÜRKİYE TARİHİNİN SON 50 YILI

Modern Türkiye tarihi iki büyük paradigmatik dönemle ayrılır: Tanzimat ile Cumhuriyet dönemi arası ilk ayrımı teşkil ederken, Cumhuriyet dönemi yekpare bir bütün olarak diğer aksı oluşturur. Her iki dönemleştirmenin bir de alt dönemleri ortaya çıkar. Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi içinde hem II. Meşrutiyet hem de İttihat ve Terakki birer önemli alt dönem olarak yer alır. Diğer yanda ise Tek Parti iktidarı ve çok partili hayat ana aksı ikiye bölen alt dönemlendirmeler olarak karşımıza çıkar. Kimi zaman alt bölümlerin asal ayrımlardan daha fazla öne çıktığı, tarih yazımı yöntemini belirlediği hatta teleolojik bir bakışın belirleyici olduğu da söylenebilir. Belki de bu nedenle, yukarıda değinilen algıya farklı bir tarih yazımı yöntemi ve tarihsel değerlendirmenin bu yönteme bağlılığıyla müdahale eden Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* kitabında, Tanzimat'tan 1950'ye kadarki dönemi *adeta* tek bir hat üzerinde inceler – kitabın kendi tasnifi 1908 ve 1950 arasını bir blok olarak ele alır. Zürcher'in müdahalesi, modern Türkiye tarihinin, tarih disiplini ve bu disipline ait yöntemlerle ve ayrıca tarihsel sosyolojinin nimetleriyle ele alınabilmesi için bir işaret fişeği görevi görmüştür. Elbette etkisi gayet açık olmakla beraber Zürcher'in eserinden sonra ortaya çıkan pek çok mikro ve makro tarih araştırması da Türkiye tarihine dair tarih yazımı anlayışını değiştirmiş, deyim yerindeyse tarih yazımının evrensel kriterlerine, tarih disiplininin gereklerine uygun modern Türkiye tarih yazımı konvansiyonunun oluşmasına katkıda bulunmuştur.[1] Ancak kabul etmek gerekir ki, Osmanlı İmpa-

1 Konvansiyondan kasıt olgu, belge, bağlam, teori ve tarih yazımı arasında kurulması gereken, sadece yerel ölçekte değil, uluslararası düzeyde de sınanabilecek kaynak aktarımı ve tartışmanın yapılabilmesidir; farklı kaynaklarla tartışmaya girebilecek, kavramsal çerçeve kabulü ve arşiv

ratorluğu'nun 19. yüzyılı ve Cumhuriyet'in kuruluş yılları halen mikro tarihle makro tarihin gergin sarkacında ele alınmaya devam etmektedir. Tarih yazımı yönteminin disipliner bir konvansiyona uymasının yanı sıra, bahis konusu her iki dönemin yüklü olduğu –ideolojik, politik, ekonomik, toplumsal, kültürel– meseleler, üzerinde ancak son on, on beş yıldır mutabakat sağlanabilmiş bir tarih yazımı konvansiyonuna göre tekrar tekrar ele alınmak ve yazılmak zorundadır. Dolayısıyla modern Türkiye tarihi üzerine yapılan çalışmalar, mevcut durumda ancak 1950'lere varabilmektedir. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve iktidardan uzaklaştırılması dahi yukarıda bahsettiğimiz türden bir ortak tarih yazımı konvansiyonuna göre henüz mümkün görünmemektedir. Bunun en önemli nedeni, dönem üzerindeki ideolojik ve teleolojik yük ve bu yüke göre tarih yazımı "teorileri"nin dolaşımda olmasıdır: haklı failler, haksız aktörler ve duygusal yönü muazzam bir biçimde değerlendirmelerin önüne geçen, tarihçinin karşısında mesafelenemediği hatıralar dönem hakkındaki tarih yazımını akamete uğratmaktadır.

27 Mayıs sonrası dönem de yukarıda değinilen problemlerden bağışık değildir. Ancak tarih yazımı yöntemlerindeki soruna ek bir problemin daha varlığı, 1960'tan günümüze Türkiye tarihini iyice silikleştirmektedir, o da yaklaşık 50 yıllık bir dönemin tarihinin henüz bütünsel bir biçimde hiç yazılmamış olmasıdır. 1960'tan günümüze uzanan süreçte sol hareket ve partilerin, işçi hareketleri ve sendikaların tarihlerine ulaşmak, bunları okumak, Türkiye tarihinin son 50 yıllık bölümüne bu pencereden bakmak elbette mümkündür – teslim etmek gerekir ki, Türkiye'de kendi tarihini yazıya geçirebilmiş, –hâlâ var olan bazı sorunlarına rağmen– tarih yazımının gereklerini de yerine getirerek oldukça kapsamlı bir tarihsel döküm ortaya koyabilmiş yegâne siyasi hareket, sosyalist harekettir. Ancak burada tarih yazımı açısından sorun teşkil eden mesele, yazılan parti/hareket tarihlerinin dönemin bir yüzüne odaklanırken diğer yüzleri ya ele aldıkları konuya tabi saymaları ya da çerçeve dışında bırakmalarıdır. Bir parti, hareket ya da kurumun tarihine odaklanıldığında genel bir çerçeve ile yetinilmesi ve ele alınan "kurum"un tarihine odaklanılmasından daha doğal bir şey olamaz; o "kurumu" bir ülke tarihinin tüm ayrıntılarıyla ilişkiye sokacak bir bakış açısının ve tarihsel dökümün maddi sınırları olduğunu kabul etmek gerekir. Bu kitapta yapılmaya çalışılan bu tür bir genel çerçevenin kurulabilmesine katkıda bulunmaktır.

* * *

1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi ele aldığı konuyu iki alt dönemde inceliyor. Öncelikle çok partili dönemin ilk askerî darbesiyle başlayarak bu dar-

kullanımı standartlarına uyan, –soğuk ama anlaşılır ifadesiyle– bilimsel inceleme şartlarını haiz araştırmalar kastedilmektedir.

be neticesinde ortaya çıkan siyasi sistemi ele alıyor. Ortaya çıkan yeni anayasa, anayasaya bağlı olarak ilk defa kullanılmaya başlanan bürokratik kurumlar, "milli güvenlik algısı"nın siyasi sistemin özü olarak legal ve meşru bir hukuki çerçeveye kavuşturulması bu dönemin ilk icraatları olarak inceleniyor. DP mirasçısı partilerin kurulması, bunların sistem içine alınması (bu merhalede ortaya çıkan darbeci itiraz ve eleştiriler), 1960-1970 döneminin asıl çerçevesini oluşturuyor. Bu çerçeveye ilave olan ve meşruiyetini ilk defa anayasaya dayandıran sol muhalefet parti ve hareketlerin biçimlenmesi de ayrıntılı bir şekilde bu alt bölümde inceleniyor – farkları, aralarındaki tartışmalar, ideolojik ayrımlar ayrı ayrı gösteriliyor. Elbette sağ partilerin DP sonrası var olma mücadele ve yeni toplumsal zemin kazanma süreçleri de etraflı bir şekilde analiz ediliyor.

1970'ler ise "ağır" politik tartışma ve ayrışmaların sarmalında bambaşka bir siyasal mobilizasyon döneminin zemini olarak tartışılıyor. Sol hareket ve partilerin toplumsal meşruiyeti, örgütlenme ve mücadele perspektifleri, sendikalaşma ve sendikal mücadelelerin toplumsal, iktisadi ve siyasal yansımaları bu bölümün asıl zeminini oluşturuyor. Yükselen siyasal şiddet ve siyasal sistemin kendisini sıkışmış bulduğu noktaları ve demokratik bir açılım yerine sıkıyönetim tedbirleriyle aşılmaya çalışılan krizleri ortak bir değerlendirme potasında ele alıyor. Solun yükselişine karşı, Soğuk Savaş döneminin ideolojik koşullanmalarından da beslenen, aşırı sağ hareketin Türkiye'deki gelişimi de yine bu bölümün dikkatle ele aldığı noktalardan birisini teşkil ediyor. MC iktidarlarının istisnailikten ziyade genel bir yerleşiklik kazandığı, Türk sağının ideolojik köklerine uyaklı performansları da ayrıntılı bir şekilde bu bölümde ortaya konuyor.

Türkiye tarihinin yakın dönemi sayılan ancak üzerinde ancak dağınık ve anekdotlara dayalı bilgiye sahip olunan 1980 dönemiyle kitabın ikinci bölümü başlıyor. Bu bölümde hem darbenin ideolojik yönelimi hem de ortaya çıkardığı "ideolojik" kurumlar etraflı bir biçimde analiz ediliyor. Siyasal yapıyı kendi suretinde yeniden kuran darbe Anayasası ve siyasal kurum ve partilerin ortaya çıkış süreçleri özellikle ele alınıyor. 24 Ocak kararlarının belirlediği iktisadi çerçeveye uygun bir "yeni" iktisadi düzenin kuruluş çalışmaları MGK güdümündeki bir siyasi yapının biçimlenişi ile eş zamanlı olarak tahlil ediliyor. 1980 darbesi ertesinde ortaya çıkan yeni siyasi parti ve hareketlerin, Türkiye tarihinin otantik gelenekleri ile ilişkisi incelenirken bir yandan yeni siyasi hareketlerin özellikleri ortaya konuluyor. Militarizmin ve milliyetçiliğin asal zemini teşkil ettiği, yoğun siyasi baskı politikaları ile "liberal" rıza mekanizmalarının içi içeliği bu bölümün özellikle ele aldığı noktalar olarak beliriyor. 1990'lar ise militarizm ve milliyetçiliğin Kürt sorunu karşısında "revize edilen" bir üst biçiminin tüm demokratik hak ve taleplere şedit

bir red cephesi kurarak nasıl katı cevaplar ürettiğinin göstergesi gelişmelerle inceleniyor. Kürt sorununun tarihsel uzamı içinde Türkiye siyasetini nasıl biçimlendirdiği, siyasal İslamın yükselişi, iktisadi kriz ve çatışmalı siyasi ortamın toplumsal hayatı nasıl etkilediği bu kısmın özellikle ele aldığı başlıklar olarak öne çıkıyor. Bu bölüm özellikle, siyasal merkezin milliyetçiliğin çekim gücüne kapılarak, milliyetçiliği merkeze çekmek yerine nasıl ona tabi hale geldiğini kapsamlı bir şekilde analiz ediyor.

2000'lerden günümüze uzanan bölüm, kendisini siyasal alanın dışına itilmişlik mağduriyeti ile tanımlayıp, bu mazlumluk söyleminin üzerinden güç devşirirken bir yandan da "çevre"nin siyasal taleplerinin "merkez"e taşıyıcısı rolünü uluslararası kapitalist sistemin isterlerine göre yeniden şekillendiren bir siyasal geleneğin iktidar dönemini ele alıyor. Muhalefet hareketlerinin bu iktidar yapısı karşısındaki rolleri ve dönüşümleri kadar iktidarın tarihsel kökenleri ve kendisini dönüştürdüğü noktaları da hassasiyetle inceliyor.

Metnin kurgusuna dair belirtilmesi gereken bazı noktalara da dikkat çekmek gerekiyor. Yukarıda değindiğimiz üzere kitabın her bölümünü adeta ayrı ayrı belirleyen darbe, militarizm, sol, milliyetçilik, Kürt meselesi ve siyasal İslam gibi belirleyici başlıkların yanı sıra, kitapta 1960-2014 arasındaki yaşanan siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel dönüşümlere, önemli eşiklere de yer veriliyor. Çeşitli kurum, tartışma ya da çatışmaların ortaya çıktığı tarihsel dönemeçlere özellikle işaret ediliyor; olayların tarafları, öne çıkan aktörler resmi tamamlamak üzere sahnedeki yerlerini alıyorlar. Gazete, dergi arşivleri, günlük gazeteler, anılar, kurumsal tarihler ve dönemin ayrıntılarına açıklık getirebilecek araştırmalar metinde kutular olarak yer alıyor ve ayrı ayrı okunabilecek birer referans oluşturuyor. Olay, kişi, kurum ya da bir dönemin özellikli bir veçhesine işaret eden bu kutular, okuyucu dönemin ayrıntılarını daha rahat görebilsin ümidiyle ve her kutu kapsayıcı olmak iddiası taşımamakla beraber, ele alınan noktanın özelliklerini ayrıca gösterebilmek amacıyla fotoğraflarla beraber metne eklendi. Tarih yazımında birer referans ve araştırma kaynağı olarak sunulan dipnotlar konusunda ise şöyle bir yol izlendi: Metinde belirli noktalarda, yalnızca o konuya odaklanan kaynaklar dipnotlarla belirtildi, yararlanılan asıl kaynaklara metnin sonundaki kaynakçada yer verildi. Dipnot kullanımı, metnin akıcılığının, metne eklenen kutuların ve bazı sayısal verileri derleyen tabloların çeşitliliği karşısında okuyucunun rahat bir okuma yapması öncelikle tercih edildiği için sınırlı tutuldu.

Elinizdeki eser, çok partili siyasi hayata geçilmesiyle ya da iki partili sistemin kuruluşuyla, özetle Demokrat Parti'yle başlatılabilirdi. Ancak yazarlar, özgün bir karakter taşıdığını düşündükleri Demokrat Parti'nin ve bu dönemin tarihinin, bu metin için kaleme alınacak bir alt dönem tarihinden daha kapsamlı bir incelemeyi hak ettiğini düşünüyorlar. İkinci Dünya Savaşı erte-

sinde ortaya çıkan yeni ulusal ve uluslararası siyasi sisteme odaklanmadan, siyasi partilerin programlarının ve icraatlarının, Türkiye'nin dönem itibariyle devraldığı "özgün" gerginlik ve çatışma alanlarının, Soğuk Savaş'ın başlangıcının, Soğuk Savaşı "kuran" ülkelerin siyasal pozisyonlarının ayrıntılı tahlili yapılmadan Demokrat Parti iktidarının ve dönemin tarihinin etraflıca işlenmesinin mümkün olmadığı fikrini taşıyorlar.[2] Bu nedenle Demokrat Parti'yi kuran kadrolarla tarihsel CHP arasındaki gerginliği, modern siyasetin alanına ve dolayısıyla muhalefeti partili siyasete "aktaran" bir kesintiye de işaret eden darbe, kitabın açılışını oluşturuyor. 1960 darbesi ve 1961 Anayasası, Babıali baskınından beri "unutulan" (belki de "uyutulan") militer, paramiliter müdahale pratiğinin canlandığı, Türkiye'nin de Soğuk Savaş koşullarında NATO'nun Akdeniz Avrupası siyasetine uyarlandığı, sınıf çatışmalarının siyasi alanı etkilediği ve bu etkilere göre yeni politikaların devreye girdiği bir dönem olması nedeniyle, bir manada Türkiye tarihinde İttihat ve Terakki'ye içrek çatışmaların dekompoze olarak "modern" siyasete aktarıldığı bir dönemi ifade ettiği için kitabın başlangıç noktası olarak tercih edilmiştir.

Bu kitabın ortaya çıkışında hacimli bir külliyatın varlığı kadar, o yıllarda yaşananlardan arta kalan deneyimler de önemli rol oynadı. Zira pek çok döneme ait tarih metinlerinden farklı olarak, bu kitaba konu olan olaylar, kişiler ve kurumlar büyük ölçüde bizim çağdaşlarımız... Dolayısıyla bu dönemin '"tarih"i, aynı zamanda bir deneyimler, gözlemler tarihidir ve bu çerçevede bizim "önemli gördüklerimiz"in "belirleyici saydıklarımız"ın tarihi oluyor. Başta değinilen kaygı ve çabalar esas olmak kaydıyla, bu bakımdan bizim kaleme aldığımız metin, tarih yazıcılığı bakımından önemli avantajlar sağlayabilecek *bir* yazma ve görme biçimi imkânını kullanmaktadır.

Kitabın ortaya çıkmasında bizleri teşvik ve ikna eden Kerem Ünüvar'ın payı büyük... Bu nedenle kendisine büyük bir teşekkür borçluyuz.

2 Demokrat Parti'nin sadece kuruluş ve gelişme sürecine dair ayrıntılar dahi bahis konusu çerçevenin genişliğini ortaya koymaktadır. bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları, Cilt 1: İkinci Parti*, 2010; *Cilt 2: İktidar ve Demokratlar*, 2012; *Cilt 3: Rejim Krizi*, 2013, İletişim Yayınları.

Demokrat Parti üzerine yazılmış üç önemli eser Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, 2003 (Birinci Baskı, 1970); Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Tarihi (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, 2004; Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı – Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011. Sayılan eserler çeşitli açılardan Demokrat Parti'nin kuruluşunu, iktidar sürecini ve darbe dönemini ele almaktadır. Bu eserlere ilave edilebilecek pek çok anı da mevcuttur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi dönemin tarihinin yazılması hususunda mutabakata varılmış bir tarih yazımı konvansiyonu söz konusu değildir. Demokrat Parti'nin karşı-devrim cephesini temsil etmesinden, Menderes'in bir kurtarıcı olduğuna dair geniş bir anlatı çerçevesine uyarlanan "tarih"ler mevcuttur. Hatta 27 Mayıs *darbesi*nin niteliği dahi, Türkiye siyasetinde konumlanılan pozisyonları bugün dahi belirlemektedir.

1960-2014 DÖNEMİ KRONOLOJİSİ

1960

27 Mayıs	Askerî darbe
28 Mayıs	I. MBK Hükûmeti kuruldu ve Orgeneral Cemal Gürsel Devlet ve Hükûmet Başkanı oldu.
1 Haziran	On yedisi hariç bütün DP milletvekilleri tutuklandı.
12 Haziran	Yüksek Soruşturma Kurulu kuruldu.
23 Haziran	Bütün siyasî toplantıların yasaklanması ve partilerin ocak-bucak teşkilâtlarının kapatılması.
7 Temmuz	Bütün siyasî faaliyetlerin yasaklanması.
18 Ağustos	Yüksek Adalet Divanı kuruldu.
29 Eylül	DP kapatıldı.
30 Eylül	Yüksek Planlama Kurulu ve Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) kuruldu.
6 Ekim	Yüksek Adalet Divanı'nın ilk toplantısı.
14 Ekim	Yassıada duruşmalarının başlaması.
15 Ekim	Anayasa ön komisyon raporunun MBK'ya sunulması.
27 Ekim	Üniversitelerden 147'lerin tasfiyesi.
13 Kasım	14'lerin bir kararname ile tasfiyesi ve MBK'nın yeniden kurulması.
31 Aralık	ABD ile ilk gizli askerî anlaşmanın imzalanması.

1961

5 Ocak	II. MBK Hükûmeti'nin kuruluşu.
6 Ocak	Temsilciler Meclisi Kanunu'nun kabulü.
9 Ocak	Anayasa Komisyonu'nun çalışmalarına başlaması.
11 Şubat	Adalet Partisi'nin (AP) ve Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) kuruluşu.
13 Şubat	Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşu.

17 Şubat	Federal Almanya Cumhuriyeti ile Türkiye'den gidecek göçmen işçilerin kabulüne ilişkin antlaşmanın imzalanması.
24 Şubat	Sovyetler Birliği, NATO'ya füze üsleri vererek topraklarını hasmane biçimde kullandırdığı için Türkiye'ye protesto notası verdi.
1 Nisan	Siyasî faaliyetleri yasaklayan kararın kaldırılması.
22 Mayıs	Temsilciler Meclisi tarafından sıkıyönetimin 3 ay daha uzatılmasına ilişkin kararın alınması.
27 Mayıs	Temsilciler Meclisi, hazırlanan Anayasa'yı ve Seçim Kanunu'nu kabul etti.
6 Haziran	Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun emekliye sevk edilmesi.
28 Haziran	Silâhlı Kuvvetler Birliği'nin İrfan Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması karşısında genelge yayımlaması.
9 Temmuz	Anayasa Referandumu ve 1961 Anayasası'nın Kabulü.
11 Temmuz	ABD ile ikinci gizli askerî anlaşmanın imzalanması.
31 Temmuz	Menderes taraftarlarının faaliyetleri gerekçe gösterilerek sıkıyönetimin alanı MBK tarafından bütün ülkeye yayıldı.
4 Eylül	Temsilciler Meclisi'nin faaliyetleri sona erdi.
15 Eylül	Yassıada duruşmalarının sona ermesi ve hükümlerin açıklanması. Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan ile on bir DP ileri geleni "Yüksek Adalet Divanı" tarafından ölüme mahkûm edildi. Bayar'ın ve on bir DP'linin cezası müebbet hapse çevrildi.
16 Eylül	Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı Adası'nda idamı.
17 Eylül	Adnan Menderes'in idam cezasının İmralı'da infazı.
15 Ekim	Darbe sonrasının ilk Genel Seçimleri yapıldı.
21 Ekim	"Silâhlı Kuvvetler Birliği"ne mensup general ve albaylar 21 Ekim Protokolü'nü imzaladı.
24 Ekim	AP, CHP, YTP ve CKMP koalisyon hükûmeti kurmak üzere anlaştılar.
25 Ekim	TBMM darbe sonrasının ilk oturumunu yaptı.
26 Ekim	Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçildi.
20 Kasım	İsmet İnönü başkanlığında AP'li 10 ve CHP'li 10 bakandan oluşan ilk koalisyon hükûmeti kuruldu.
1 Aralık	Sıkıyönetim kaldırıldı.
2 Aralık	AP-CHP koalisyon hükûmeti 269 oyla parlamentoda güvenoyu aldı.

1962

28 Ocak	Çalışma Meclisi işçiye grev hakkı verilmesini benimsedi.
5 Şubat	Başbakan İnönü'nün darbenin önünü kesmek için, hareketin merkezi olan Kara Harp Okulu'nu ziyareti.
20 Şubat	"Silâhlı Kuvvetler Birliği" tasfiye edildi.
22 Şubat	Kur. Albay Talât Aydemir'in ilk darbe girişimi.
23 Şubat	Albay Aydemir arkadaşlarıyla birlikte teslim oldu.
24 Şubat	Darbe girişimine katılan 21 subay emekliye sevk edildi. 19 subayın görev yeri değiştirildi.
28 Mart	Üniversite'deki görevlerinden atılan 147 öğretim üyesi görevlerine geri döndü.

24 Nisan	Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimler Kurulu kanunları kabul edildi.
30 Nisan	Darbecilerin affını sağlayan yasa kabul edildi.
21 Mayıs	Kur. Albay Talât Aydemir'in ikinci darbe girişimi.
30 Mayıs	I. İnönü Hükûmeti istifa etti.
25 Haziran	II. İnönü Hükûmeti kuruldu.
15 Eylül	Talât Aydemir ve arkadaşları ölüm cezasına mahkûm edildiler.

1963

22 Mart	Cezaevindeki eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar bir süreliğine tahliye edildi.
24 Temmuz	Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları yürürlüğe girdi.
12 Eylül	Türkiye ile AET arasında "Ankara Antlaşması" imzalandı.
17 Kasım	27 Mayıs'tan sonraki ilk yerel seçimler yapıldı.
2 Aralık	II. İnönü Hükûmeti istifa etti.
23 Aralık	Köyişleri Bakanlığı kuruldu.
24-25 Aralık	Kıbrıs'ta "Kanlı Noel" olarak adlandırılan olaylar patlak verdi ve Türkiye adaya sınırlı bir müdahalede bulundu.
25 Aralık	Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı kuruldu.
25 Aralık	İnönü Azınlık Hükûmeti kuruldu.

1964

9 Ocak	Talât Aydemir ve Fethi Gürcan'ın ölüm cezaları Meclis'te onaylandı, diğer ölüm cezaları müebbet hapse çevrildi.
15 Ocak	Londra Konferansı toplandı.
4 Mart	BM Güvenlik Konseyi Kıbrıs'a Barış Gücü konuşlandırma kararı aldı.
5 Haziran	ABD Başkanı Johnson, İnönü'ye ünlü "mektubu" gönderdi.
7 Haziran	Senato üçte bir yenileme seçimleri yapıldı.
27 Haziran	Fethi Gürcan'ın ölüm cezası infaz edildi.
5 Temmuz	Talât Aydemir'in ölüm cezası infaz edildi.
16 Temmuz	Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü kuruldu.
8-9 Ağustos	Kıbrıs'a yönelik hava harekâtı icra edildi.
16 Eylül	1930 tarihli Türk-Yunan antlaşması fesh edildi ve Yunan pasaportlu Türkiyelilerin sınırdışı edilmeleri sağlandı.
2 Kasım	Sınırdışı edilen Yunanlıların malları üzerindeki tasarruf haklarını donduran "1964 Kararnamesi" yürürlüğe girdi.
7 Kasım	Celâl Bayar'ın ikinci kez tahliye edilmesi.
1 Aralık	AET ile imzalanan Ankara Antlaşması Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.

1965

13 Şubat	Azınlık Hükûmeti'nin bütçesinin kabul edilmemesi üzerine hükûmetin istifası.
20 Şubat	Suat Hayri Ürgüplü Koalisyon Hükûmeti göreve başladı.
15 Mayıs	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları işletmeye açıldı.
1 Temmuz	YSE Genel Müdürlüğü kuruldu.

8 Temmuz	Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kuruldu.
10 Ekim	Genel Seçimler yapıldı.
27 Ekim	I. Süleyman Demirel Hükûmeti göreve başladı.
17 Aralık	Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) kuruldu.
28 Aralık	U2 casus uçaklarının Türkiye semalarını kullanması yasaklandı.

1966

28 Mart	Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçildi.
5 Haziran	Senato üçte bir yenileme seçimleri yapıldı.
14 Eylül	Eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel öldü.
24 Ekim	CHP 18. Kurultayı sonucunda Bülent Ecevit CHP Genel Sekreterliğine seçildi.
20-27 Aralık	Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyareti

1967

12-13 Şubat	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kuruldu.
30 Nisan	Turhan Feyzioğlu önderliğindeki 48 kişi CHP'den istifa etti.
15 Kasım- 2 Aralık	1967 Kıbrıs bunalımı
13 Ağustos	TİP'in ilk "Doğu Mitingi" Silvan'da yapıldı.

1968

20 Mart	Seçimlerde uygulanan "Millî Bakiye Sistemi" kaldırılarak yerine d'Hont sistemi getirildi. Ancak bu değişiklik Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi ve basit nisbî temsil sistemine dönüldü.
2 Haziran	Senato üçte bir yenileme seçimleri ile yerel seçimler yapıldı.
30 Temmuz	6. Filo'ya karşı İstanbul'da gösteri düzenlendi. Gösteriler sırasında Vedat Demircioğlu ve Atalay Savaş öldürüldü.
10 Kasım	Deniz Gezmiş ve arkadaşları "Samsun'dan Ankara'ya Tam Bağımsızlık İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü"nü düzenledi.

1969

6 Ocak	ABD Büyükelçisi Komer'in ODTÜ ziyareti ve arabasının yakılması.
3 Mayıs	Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in olaylı cenaze töreni.
3 Temmuz	ABD ile Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması imzalandı.
7 Ağustos	Orman Bakanlığı kuruldu.
23 Eylül	İstanbul Üniversitesi öğrencisi Taylan Özgür'ün Beyazıt'ta öldürülmesi.
12 Ekim	Genel Seçimler yapıldı.
6 Kasım	Eski demokratların siyasete katılmaları önünde engel teşkil eden Anayasa maddesi kaldırıldı.
12 Kasım	II. Demirel Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başladı.

1970

26 Ocak	Millî Nizam Partisi (MNP) kuruldu.
11 Şubat	Bütçe Kanunu reddedildi ve II. Demirel Hükûmeti düştü.
6 Mart	III. Demirel Hükûmeti göreve başladı.
13 Nisan	AÜ Tıp Fakültesi öğretim üyesi Dr. Necdet Güçlü öldürüldü.
15-16 Haziran	İstanbul'da büyük işçi eylemleri.
23 Haziran	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) kuruldu.
27 Kasım	İstanbul Atatürk Kültür Merkezi kundaklandı.
18 Aralık	Demokratik Parti kuruldu.

1971

29 Ocak	Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi Güven Partisi'ne katıldı ve partinin adı Millî Güven Partisi (MGP) olarak değiştirildi.
4 Mart	THKO bir bildiriyle varlığını kamuoyuna duyurdu.
6 Mart	Marmara Vapuru'nun kundaklanması.
12 Mart	Yüksek komuta heyeti hükûmete muhtıra verdi ve II. Demirel Hükûmeti istifa etti.
16 Mart	THKO lideri Deniz Gezmiş Sivas'ın Gemerek ilçesinde yakalandı.
26 Mart	I. Erim Hükûmeti göreve başladı.
26 Nisan	11 ilde sıkıyönetim ilân edildi.
17 Mayıs	İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Erfaim Elrom THKP-C tarafından kaçırıldı.
20 Mayıs	Millî Nizam Partisi (MNP) kapatıldı.
23 Mayıs	İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilân edildi.
31 Mayıs	THKO üyeleri Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alparslan Özdoğan Nurhak Dağları'nda öldürüldü.
1 Haziran	THKP-C önderleri Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir, bir binbaşının kızını rehin alarak İstanbul-Maltepe'deki bir eve sığındılar.
2 Haziran	Operasyon sonucunda THKP-C önderlerinden Hüseyin Cevahir öldürüldü, Mahir Çayan yakalandı.
28 Haziran	Eminönü Arabalı Vapuru'nun kundaklanması.
16 Temmuz	THKO grubundan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yargılanmasına başlandı.
21 Temmuz	Türkiye İşçi Partisi (TİP) kapatıldı.
16 Ağustos	THKP-C grubundan Mahir Çayan ve arkadaşlarının yargılanmasına başlandı.
20 Eylül	1961 Anayasası'na özgürlükçü bir renk veren pek çok madde devletçi bir perspektifle değiştirildi.
30 Kasım	Mahir Çayan ve arkadaşları Maltepe Askerî Cezaevi'nden firar ettiler.
3 Aralık	I. Erim Hükûmeti'nin on bir bakanı istifa etti. Bunun üzerine Başbakan Erim hükûmetin istifasını açıkladı.

1972

10 Ocak	Askerî Yargıtay, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'a verilen ölüm cezalarını onadı.
19 Şubat	THKP-C'ye yönelik operasyonlarda firardaki Ulaş Bardakçı öldürüldü.

10 Mart	Meclis idam cezalarını onayladı.
26 Mart	Mahir Çayan'ın önderliğindeki THKP-C ve THKO üyeleri Ünye'deki NATO üssünde görevli 3 İngiliz teknisyeni kaçırdı.
30 Mart	Mahir Çayan ve THKP-C ve THKO üyesi on arkadaşı Niksar'ın Kızıldere köyünde öldürüldü. Ertuğrul Kürkçü yaralı olarak yakalandı.
16 Nisan	II. Erim hükûmeti istifa etti.
29 Nisan	Suat Hayri Ürgüplü hükûmeti kurmakla görevlendirildi.
6 Mayıs	Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde idam edildiler.
7 Mayıs	İsmet İnönü CHP Genel Başkanlığından istifa etti.
13 Mayıs	Suat Hayri Ürgüplü hükûmeti kurma görevini iade etti.
14 Mayıs	Bülent Ecevit CHP Genel Başkanlığına seçildi.
15 Mayıs	Ferit Melen hükûmeti kurmakla görevlendirildi.
5 Haziran	Melen Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başladı.
4 Eylül	CHP'den ayrılan Kemal Satır tarafından Cumhuriyetçi Parti (CP) kuruldu.
4 Kasım	CHP Melen Hükûmeti'nden desteğini çekti. Bunun üzerine İsmet İnönü CHP üyeliğinden ve milletvekilliğinden istifa etti.

1973

29 Ocak	İbrahim Kaypakkaya yakalandı.
3 Mart	Cumhuriyetçi Parti (CP) ile Millî Güven Partisi (MGP) birleşti ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı.
5 Mart	Genelkurmay Başkanı Gürler emekli oldu.
7 Mart	Petrol işlerini devletleştiren Petrol Kanunu yürürlüğe girdi.
15 Mart	Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM'lerin) kurulmasına imkân veren Anayasa değişikliği yapıldı.
6 Nisan	Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçildi. Ferit Melen Hükûmeti istifa etti.
12 Nisan	Hükûmeti kurma görevi Naim Talû'ya tevdi edildi.
16 Mayıs	İbrahim Kaypakkaya işkence altında öldürüldü.
22 Mayıs	Naim Talû Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başladı.
26 Haziran	1773 sayılı kanunla Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM'ler) kuruldu.
19 Temmuz	Toprak ve tarım Reformu Müsteşarlığı kuruldu.
14 Ekim	Genel Seçimler yapıldı.
29 Ekim	Cumhuriyet'in 50. yılı kutlandı.
30 Ekim	İstanbul Boğazı'na yapılan ve Türkiye'nin ilk asma köprüsü olan Boğaziçi Köprüsü hizmete girdi.
9 Aralık	Yerel Seçimler yapıldı.

1974

12 Ocak	CHP-MSP koalisyon protokolü imzalandı.
24 Ocak	CHP-MSP Koalisyon Hükûmeti kuruldu.
7 Şubat	Koalisyon Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başladı.
15 Mayıs	7 Şubat 1974 tarihinden geçerli olmak üzere Af Kanunu çıkarıldı.

16 Haziran TSİP kuruldu.
20 Temmuz I. Kıbrıs Harekâtı başladı.
22 Temmuz Kıbrıs'ta ateşkes ilân edildi.
25-30 Temmuz Cenevre Konferansı toplandı.
13 Ağustos II. Kıbrıs Harekâtı başladı.
16 Ağustos Lefke ve Magosa'yı ele geçiren Türk birlikleri harekâta son verdi.
18 Eylül I. Ecevit Hükûmeti istifa etti.
17 Kasım Sadi Irmak Hükûmeti kuruldu.
28 Kasım Sadi Irmak Hükûmeti güvenoyu alamadı ve düştü.

1975

5 Şubat ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah ve askerî yardım ambargosu ve kredi ve borç kısıtlamaları başladı.
22 Mart Türkiye ilk kez katıldığı Eurovision Şarkı Yarışması'nda Semiha Yankı ile yarıştı.
31 Mart IV. Demirel (I. MC) Hükûmeti kuruldu.
12 Nisan I. MC Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başladı.
6 Mayıs DGM Kanunu Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi.
20 Temmuz Merkezi İzmir'de olan Ege Ordusu kuruldu.
26 Aralık Senato Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapıldı.

1976

1 Mayıs DİSK, 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı Taksim Meydanı'nda kitlesel biçimde kutladı. Kutlamalara 100 bin kişi katıldı.
16 Eylül DGM Kanunu'nun yeniden çıkarılmaması için DİSK önderliğinde "Genel Yas" eylemi yapıldı.
25 Aralık Türkiye, AET Katma Protokolü'nü tek yanlı olarak dondurdu.

1977

14 Şubat Prof. Dr. Hasan Tan ODTÜ Rektörlüğüne atandı.
5 Nisan Erken seçim kararı alındı.
1 Mayıs Taksim'de 500 bin kişinin katıldığı 1 Mayıs İşçi Bayramı sırasındaki silahlı saldırılar nedeniyle 36 kişi hayatını kaybetti.
29 Mayıs İzmir'in Çiğli Havaalanı'nda CHP Genel Başkanı Ecevit'e yönelik silahlı saldırı yapıldı.
1 Haziran Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Namık Kemal Ersun "sağlık nedeniyle" emekli edildi.
5 Haziran Erken Genel Seçim yapıldı.
15 Haziran Erzurum Atatürk Üniversitesi öğretim görevlisi Orhan Yavuz öldürüldü.
21 Haziran Ecevit Azınlık Hükûmeti kuruldu.
3 Temmuz Ecevit Azınlık Hükûmeti güvenoyu alamayarak düştü.
21 Temmuz II. MC Hükûmeti kuruldu.
1 Ağustos II. MC Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başladı.
5 Eylül Org. Kenan Evren Kara Kuvvetleri Komutanı oldu.
31 Aralık II. MC Hükûmeti istifa etti.

1978

5 Ocak	III. Ecevit Hükûmeti kuruldu.
7 Mart	Org. Kenan Evren Genelkurmay Başkanlığı'na atandı.
16 Mart	Beyazıt'ta öğrencilerin üzerine bomba atıldı ve yedi öğrenci hayatını kaybetti.
24 Mart	Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz öldürüldü.
17 Nisan	Malatya'nın bağımsız Belediye başkanı Hamit Fendoğlu, bir bombalı paket gönderilerek öldürüldü.
16 Mayıs	Piyangotepe'de bir kahvehaneyi basan kişiler 7 kişiyi öldürdü.
11 Temmuz	Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Bedrettin Cömert öldürüldü.
28 Aralık	Türkiye AET ile Katma Protokolü ikinci kez dondurdu.
4 Eylül	Sivas'ın Alevi mahallesi Alibaba Mahallesi basıldı, 1 kişi öldü, çok sayıda kişi yaralandı.
8 Ekim	TİP'li 7 genç Bahçelievler'deki evlerinde katledildiler.
20 Ekim	İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu öldürüldü.
26 Kasım	Karadeniz Teknik Üniversitesi öğretim üyesi TİP'li Doç. Dr. Necdet Bulut'a suikast düzenlendi. Bulut saldırıda ağır yara aldı.
8 Aralık	Necdet Bulut kurtarılamayarak can verdi.
19-25 Aralık	Maraş olayları. Olaylar sonucunda 111 kişi öldü, 1.000'i aşkın kişi yaralandı.

1979

1 Şubat	*Milliyet* gazetesi genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi öldürüldü.
5 Haziran	Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İşgüzar hakkında gensoru önergesi verildi.
7 Haziran	Hilmi İşgüzar, gensorunun görüşülmesini beklemeden bakanlıktan istifa etti.
28 Eylül	Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul öldürüldü.
14 Ekim	5 ilde Milletvekilliği ve Senato Kısmî Yenileme Seçimleri yapıldı. Seçimi AP'nin önde bitirmesi üzerine Ecevit Hükûmeti istifa etti.
5 Kasım	CHP'de Olağanüstü Büyük Kurultay yapıldı, Ecevit yeniden Genel Başkan seçildi.
12 Kasım	Demirel azınlık hükûmeti kurdu.
20 Kasım	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi dekan yardımcısı Prof. Dr. Ümit Doğanay öldürüldü.
23 Kasım	Abdi İpekçi'nin katil zanlısı Mehmet Ali Ağca Maltepe Askerî Cezaevi'nden kaçırıldı.

1980

2 Ocak	Ordu, hükûmete uyarı mektubu verdi.
24 Ocak	Ekonomik tedbirler paketi açıklandı.
15 Şubat	DİSK genel grev ilan etti.
11 Nisan	Edebiyatçı Ümit Kaftancıoğlu öldürüldü.
27 Mayıs	MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürüldü.
28 Mayıs-2 Haziran	Çorum Olayları.
20 Temmuz	Eski Başbakan Nihat Erim öldürüldü.

22 Temmuz	DİSK eski Genel Başkanı Kemal Türkler öldürüldü.
12 Eylül	Ordu yönetime el koydu. Hükûmet ve Meclis feshedildi. Siyasi parti faaliyetleri durduruldu.
13 Eylül	Orgeneral Kenan Evren, Devlet Başkanlığı görevini üstlendi.
21 Eylül	Emekli Oramiral Bülend Ulusu Başbakanlığında I. Ulusu Hükûmeti kuruldu.
7 Ekim	Sağ ve sol eğilimli iki sanık idam edildi.
27 Ekim	Geçici Anayasa ilan edildi.
30 Ekim	Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti.
7 Kasım	Toplu suçlarda gözaltı süresi 30 günden 90 güne çıkarıldı.
11 Kasım	*Cumhuriyet* gazetesi kapatıldı.
1 Aralık	İsrail'le ilişkiler dondurulduu.
30 Aralık	1980 yılı enflasyonunun yüzde 106 olduğu açıklandı.

1981

5 Ocak	Atatürk Yılı törenlerle başladı.
24 Şubat	1981 yılı bütçesi MGK tarafından onaylandı.
14 Mayıs	Yüksek Savcılar ve Yüksek Hâkimler kurulları yerine, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu adıyla tek bir kurul oluşturuldu.
28 Mayıs	DİSK Başkanı Abdullah Baştürk, yürütme kurulu üyeleri ve 143 üyenin yargılanmalarına başlandı.
28 Temmuz	Sermaye Piyasası Yasası kabul edildi.
18 Ağustos	587 sanıklı MHP ve Ülkücü Kuruluşlar davası başladı. Türkeş dahil 220 sanığın idamı istendi.
15 Ekim	MGK tarafından Danışma Meclisi'ne seçilen 160 isim açıklandı.
16 Ekim	Siyasi partiler feshedildi.
23 Ekim	Danışma Meclisi çalışmalarına başladı.
3 Kasım	Bülent Ecevit siyasi demeç verdiği gerekçesiyle 4 ay hapis cezasına çarptırıldı.
6 Kasım	MGK tarafından kabul edilen Yüksek Öğrenim Kanunu (YÖK) yürürlüğe girdi.

1982

21 Ocak	30 kişinin idamının istendiği THKP-C davası başladı.
29 Ocak	Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan öldürüldü.
16 Şubat	217 sanıklı TKP davası başladı.
27 Şubat	186 sanığın idamının istendiği Dev-Yol davası başladı.
16 Mart	428 sanıklı Dev-Sol davası başladı.
28 Mart	Yurtdışına çıkışlar iki yılda bire indirildi.
20 Haziran	Banker Kastelli olarak bilinen Cevher Özden İsviçre'ye kaçtı. Kastelli'ye para yatıran 220 bin kişi olduğu açıklandı.
15 Temmuz	Başbakan Yardımcısı Turgut Özal istifa etti.
9 Eylül	Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulması kararlaştırıldı.
24 Eylül	Yeni Anayasa Kurucu Meclis'te kabul edildi.
20 Ekim	Eski siyasi parti lider ve yöneticilerine 10 yıl siyaset yapma yasağı getirildi.

7 Kasım	Anayasa ve Cumhurbaşkanlığı seçimi için halkoylaması yapıldı. Anayasa yüzde 91,3 "Evet" oyuyla kabul edilirken, Kenan Evren de Cumhurbaşkanı seçildi.

1983

7 Ocak	Yılmaz Güney ve Cem Karaca vatandaşlıktan çıkarıldı. YÖK yayınladığı Kılık Kıyafet Yönetmeliği'yle öğretim üyelerine sakal yasağı getirdi.
3 Mart	Siyasi Partiler Yasası kabul edildi.
16 Mayıs	Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kuruluş başvurusunu yaptı. Yeni dönemin ilk siyasi partisi MDP kurulmuş oldu.
20 Mayıs	Büyük Türkiye Partisi (BTP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Halkçı Parti (HP) kuruldu.
1 Haziran	Büyük Türkiye Partisi (BTP) MGK kararıyla kapatıldı.
6 Haziran	Erdal İnönü ve arkadaşları, Sosyal Demokrat Parti'yi (SODEP) kurdu.
23 Haziran	SODEP'in 23 kurucusu MGK tarafından veto edildi.
22 Temmuz	Marmara Üniversitesi'nden 79 öğretim üyesinin görevine son verildi.
14 Ekim	Danışma Meclisi'nin görevi sona erdi.
22 Ekim	ANAP lideri Özal, HP lideri Calp ve MDP lideri Sunalp televizyonda açık oturumda buluştular.
6 Kasım	Darbeden sonraki ilk genel seçimler. ANAP tek başına hükûmet kuracak çoğunluğa ulaştı.
15 Kasım	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kuruldu, bağımsızlığını ilan etti.
18 Kasım	BM Güvenlik Konseyi KKTC'nin bağımsızlık kararını tanımadı.
24 Kasım	Yeni TBMM açıldı. Yemin töreni gerçekleştirildi.
6 Aralık	MGK, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüştü.
13 Aralık	Evren, I. Özal Hükûmeti'ni onayladı.
24 Aralık	I. Özal Hükûmeti TBMM'den güvenoyu aldı.

1984

6 Ocak	Döviz taşımak suç olmaktan çıkarıldı.
9 Ocak	IMF ile görüşmeler başladı.
10 Ocak	Kürtaj yasallaştı.
25 Mart	Darbe sonrasının ilk yerel seçimleri yapıldı. ANAP birinci parti oldu.
8 Mayıs	Türkiye Avrupa Konseyi'ne kabul edildi.
17 Mayıs	Hayali ihracat yapan sekiz firma tespit edildi.
8 Temmuz	SODEP Kongresi'nde Erdal İnönü yeniden Genel Başkan seçildi.
11 Temmuz	Özel dershanelerin faaliyetlerine yeniden izin verildi.
5 Eylül	Uludağ Üniversitesi'nde bir öğrenci başörtüsünü çıkarmadığı için üniversiteden uzaklaştırıldı.
10 Eylül	Yılmaz Güney, Paris'te vefat etti.
12 Eylül	ABD Temsilciler Meclisi'nin 24 Nisan'ı "insanın insana zulüm günü" ilan etmesi, ABD-Türkiye ilişkilerini gerginleştirdi.
9 Ekim	Gökova Termik Santrali projesine karşı köylüler protesto gösterisi yaptı.
8 Kasım	Derslere başörtüsüyle giren Doç. Dr. Nebahat Koru, Ege Üniversitesi'nden atıldı.
3 Aralık	Boğaziçi Köprüsü'nün hisse senetleri satışa çıktı ve hızla tükendi.

1985

1 Ocak	Katma Değer Vergisi (KDV) uygulaması resmen başladı.
4 Ocak	Devlet Bakanı İsmail Özdağlar, yolsuzluk iddiaları nedeniyle istifa etti.
14 Şubat	Erbakan ve çok sayıda siyaset arkadaşı 1981'de açılan MSP davasından beraat etti.
21 Şubat	Bulgaristan'da Türklere baskı yapıldığı haberleri üzerine Türkiye Sofya'ya nota verdi.
12 Mart	Kanada'daki Ottova Büyükelçiliği Ermeni teröristlerce basıldı. Büyükelçi Coşkun Kırca yaralandı.
29 Mart	TKP davası sonuçlandı. 229 sanığa 1.630 yıl hapis cezası verildi.
9 Nisan	Eski MHP lideri Alparslan Türkeş serbest bırakıldı.
14 Mayıs	DYP kongresinde Hüsamettin Cindoruk Genel Başkanlığa seçildi.
10 Haziran	KKTC Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rauf Denktaş kazandı.
13 Haziran	Anayasa Mahkemesi, yabancılara mülk satış yasasını iptal etti.
28 Haziran	Aydın Güven Gürkan, HP Büyük Kurultayı'nda Genel Başkanlığa seçildi.
2 Kasım	SODEP ve HP birleşti. Partinin adı Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) oldu.
18 Kasım	14 Kasım'da kurulan DSP'nin Genel Başkanlığı'na Rahşan Ecevit seçildi.
16 Aralık	SHP Milletvekili Cüneyt Canver, karakollarda işkenceden 113 kişinin öldüğünü iddia ederek TBMM'ye liste verdi.

1986

7 Şubat	Aydınlar Dilekçesi Davası'nda aralarında Aziz Nesin, Uğur Mumcu ve İlhan Selçuk gibi isimlerin bulunduğu isimler beraat etti.
8 Şubat	Türk-İş, 12 Eylül darbesinden sonraki ilk işçi mitingini Balıkesir'de düzenlendi.
12 Mart	Bakanlar Kurulu, 12 Eylül öncesi siyasi parti liderlerinin konuşma yasağını kaldırdı.
14 Nisan	Son iki yılda Türkiye'ye bir milyon İranlının göç ettiği açıklandı.
29 Nisan	Çernobil Nükleer Santrali'nde kaza oldu. Radyoaktif bulutlar Türkiye'ye ulaştı.
4 Mayıs	Fesih kararı alan MDP dağıldı. Milletvekili transferleri başladı.
18 Mayıs	Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Ahmet Yüksel Özemre, "radyasyonda endişe edilecek bir şey yok" açıklaması yaptı.
30 Mayıs	SHP'nin 2. Olağanüstü Büyük Kurultayı'nda Erdal İnönü Genel Başkan seçildi.
22 Ağustos	Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 104 yaşında öldü.
3 Eylül	Karadeniz'de yetişen fındıkta radyasyon olduğu açıklandı.
6 Eylül	Teröristlerin İstanbul'daki Neve Şalom Sinagogu'na yaptıkları baskın sonucunda 21 kişi öldü.
6 Kasım	Üniversite öğrencileri Ankara'da YÖK'ü protesto etti.
24 Kasım	AET'de Türk işçilerin serbest dolaşım hakları reddedildi.
5 Aralık	Çayda da radyasyon olduğu iddiaları ortaya çıktı.
23 Aralık	1.477 sanıklı DİSK davası sonuçlandı. 1.166 kişi beraat etti. Eski sendika liderleri Abdullah Baştürk, Fehmi Işıklar ve Kemal Nebioğlu 10 yıl hapis cezasına çarptırılırken, DİSK kapatıldı.

1 Ocak	Cumhurbaşkanı Kenan Evren, başörtüsüyle okullara girilemeyeceğini söyledi.
5 Ocak	YÖK başörtüsü yasağının devam etmesi kararı aldı.
1 Şubat	Yabancılara mülk satışına ait yasak kesinleşti.
28 Mart	"Rabıta" tartışmaları sürerken Evren, dışarıdaki din görevlilerine Rabıta'dan maaş verilmesi kararnamesini, döviz sıkıntısı nedeniyle imzaladığını söyledi.
31 Mart	Cezaevindeki İsmail Beşikçi, Nobel Ödülü'ne aday gösterildi.
8 Nisan	2.168 gün süren davada kapatılan MHP'nin Türkeş dışındaki tüm yöneticileri beraat etti. Türkeş 11 yıl hapse mahkûm oldu.
4 Mayıs	Van'da oruç tutmadıkları gerekçesiyle saldırıya uğrayan öğrencilerden biri öldü, yedisi yaralandı.
15 Mayıs	Ankara 3. Bölge İdare Mahkemesi, başörtüsü yasağını durdurdu. Yoğurtçu Parkı'nda başlayan ve Söğütlüçeşme'de biten "dayağı protesto" yürüyüşüne 2.000 kadın katıldı. ANAP'ın Anayasa değişikliği paketi kabul edildi. Seçmen yaşı 20'ye indirilirken, TBMM milletvekili sayısı 450'ye çıkarıldı.
13 Ağustos	PKK'lılar Eruh ilçesini basarak 25 kişiyi öldürdü.
6 Eylül	Siyasi yasakların kaldırılıp kaldırılmaması konusunda halkoylaması yapıldı. "Evetçiler" az farkla kazandılar (Yüzde 50,16).
13 Eylül	Bülent Ecevit, DSP Genel Başkanı oldu.
5 Ekim	Türkeş MÇP Genel Başkanlığına seçildi.
7 Ekim	TİP ve TKP birleşerek TBKP'yi kurdular.
11 Ekim	Eski TİP Genel Başkanı Behice Boran Belçika'da öldü.
17 Ekim	Behice Boran için TBMM'de tören yapıldı.
17 Kasım	TİP ve TKP'nin Genel Sekreterleri Nihat Sargın ve Haydar Kutlu, Türkiye'ye döndüler ve gözaltına alındılar.
29 Kasım	Erken Genel Seçimler yapıldı. Yüzde 36,3 oy alan ANAP, seçim sisteminin yardımıyla meclis sandalyelerinin üçte ikisini kazandı.
30 Aralık	II. Özal Hükûmeti güvenoyu aldı.

1988

8 Ocak	Bülent Ersoy'un sahne yasağı kaldırıldı.
12 Ocak	İstanbul Mecidiyeköy'de otobüs zammını protesto eden yüzlerce yolcu polisle çatıştı. Belediye zammı geri aldı.
25 Ocak	Türkiye, "BM İşkence, İnsanlık Dışı ve Küçültücü Muamele ve Ceza ile Mücadele Anlaşması"nı imzaladı.
27 Ocak	Doç. Dr. Server Tanilli'nin *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?* adlı kitabı DGM kararı ile toplatıldı.
8 Mart	Ecevit DSP Genel Başkanlığını bıraktı. Yerine Necdet Karababa seçildi.
26 Mart	Cem Duna TRT Genel Müdürlüğüne getirildi.
27 Mart	Sol görüşlü 29 mahkûm Metris Askeri Cezaevi'nden kaçtı.
3 Nisan	Türk-İş'in Adana Mitingine 40 bin işçi katıldı.

1 Mayıs	1 Mayıs gösterilerinde çok sayıda gözaltı.
6 Haziran	Yeşiller Partisi'nin Genel Başkanlığına Prof. Celal Ertuğ getirildi.
16 Haziran	Gazeteci Mehmet Ali Birand'ın Abdullah Öcalan'la röportajını barındıran baskıların dağıtımı, DGM kararıyla durduruldu.
17 Haziran	Ülkücü kökenli Kartal Demirağ, ANAP Kongresi'nde, Özal'a suikast girişiminde bulundu. Kongre'yi Mukaddesatçı ve Milliyetçi kanatların "Kutsal İttifakı" kazandı.
27 Haziran	SHP'nin II. Büyük Kurultayı'nda Erdal İnönü Genel Başkan seçilirken, Deniz Baykal Genel Sekreter oldu.
1 Eylül	Özal, Irak'ta Saddam Hüseyin'in zulmünden kaçan Kürt Peşmergelerin, 10 ayrı kampta barındırılacaklarını açıkladı.
25 Eylül	Yerel seçimlerin öne alınmasıyla ilgili Halkoylaması yapıldı. Özal'ın istifa tehdidine rağmen, yüzde 65 "Hayır" oyu verdi.
10 Aralık	"Öğrenci affı ve üniversitelerde türbanın serbest bırakılmasına ilişkin yasa", TBMM'de kabul edildi.
25 Aralık	Emlak Bankası Genel Müdürü Bülent Şemiler istifa etti.

1989

4 Ocak	Kaya Erdem, Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinden istifa etti.
15 Ocak	Bülent Ecevit, yeniden DSP Genel Başkanı oldu.
6 Şubat	"Kürtler ayrı halktır" diyen SHP Malatya milletvekili İbrahim Aksoy, partisinden geçici ihraç cezası aldı.
7 Mart	Anayasa Mahkemesi, "üniversitelerde türbanı" Anayasa'ya aykırı buldu.
26 Mart	Yerel Seçimler yapıldı. SHP yüzde 28,2 ile birinci parti oldu.
3 Nisan	Bitlis'te belediye başkanlığı seçimlerinde oylar eşit çıkınca kura çekildi. Kura sonucu ANAP'lı aday başkan oldu.
11 Nisan	Tokat'ın DYP'li yeni belediye başkanı 400 hayvanı katlettirerek Hayvanat Bahçesi'ni kapattı.
1 Mayıs	Polis gösterilere sert müdahale etti. Bir işçi öldü.
17 Mayıs	Türk-İş ve Hükûmet, 600 bin kamu işçisi için yüzde 141 ücret zammında anlaştı.
24 Haziran	İstanbul'da "Bulgaristan'ı Telin Mitingi" yapıldı.
7 Temmuz	Memur maaşlarına yüzde 59-95 arasında zam yapıldı.
16 Temmuz	Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı 160 bini buldu.
2 Ağustos	İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bedava süt dağıtımı uygulamasına başladı.
5 Ağustos	Döviz alım satımı serbest bırakıldı.
17 Ekim	Turgut Özal, cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıkladı.
20 Ekim	Cumhurbaşkanı seçimi için yapılan ilk tur oylamaya SHP ve DYP'liler katılmadı.
25 Ekim	Dev-Sol davasının "bir numaralı" sanığı Dursun Karataş ve Bedri Yağan, Sağmalcılar Cezaevi'nden firar ettiler.
31 Ekim	Oylamaların üçüncü turunda 263 oy alan Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçildi.
9 Kasım	Turgut Özal, Başbakanlık görevini Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut'a verdi.
14 Kasım	Bedrettin Dalan, ANAP'tan istifa etti.

16 Kasım	SHP, Paris'te Kürt Enstitüsü ile Fransa Özgürlük Vakfı'nın düzenledikleri Kürt Konferansına katılan 7 milletvekilini ihraç etti.
16 Kasım	Yıldırım Akbulut, ANAP Genel Başkanlığına seçildi.
1 Aralık	SHP'den istifa eden milletvekillerinin sayısı 9'u buldu.

1990

10 Ocak	Anayasa Mahkemesi, hayat kadınlarına yönelik tecavüzün daha hafif hapisle cezalandırılmasının anayasaya uygun olduğuna karar verdi.
12 Ocak	"Zorunlu askerliğe hayır" kampanyası başlatan Tayfun Gönül'le röportaj yapan *Güneş* gazetesi toplatıldı.
31 Ocak	Prof. Muammer Aksoy öldürüldü.
20 Şubat	Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz görevinden istifa etti.
7 Mart	*Hürriyet* gazetesi yazarı Çetin Emeç öldürüldü.
13 Mart	Hava Kuvvetleri'nde "irticai faaliyetlere karıştıkları" gerekçesiyle 146 subay ve astsubay ordudan atıldı.
17 Mayıs	Bedrettin Dalan liderliğinde Merkez Demokrat Parti kuruldu.
4 Haziran	Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) resmen kuruldu.
7 Haziran	SHP'den ayrılan milletvekilleri Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdular.
11 Haziran	PKK militanları, Şırnak'ın Güçlükonak ilçesinde 27 kişiyi öldürdü.
2 Ağustos	Irak, Kuveyt'i işgal etti.
5 Eylül	Hükûmete "asker gönderme izni verilmesi" teklifi TBMM'de kabul edildi.
17 Eylül	27 Mayıs darbesinden sonra idam edilen Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşları Yassıada'dan Topkapı'ya getirilerek, devlet töreniyle buradaki anıt mezara nakledildiler.
6 Ekim	SHP Parti Meclisi üyesi, ilahiyatçı Doç. Dr. Bahriye Üçok bombalı suikast sonucu öldürüldü.
15 Kasım	Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Cemil Çiçek'in "flörtün fahişelikten ne farkı var" demesi tartışma yarattı.
30 Kasım	Türkiye Taşkömürü İşletmeleri ve MTA'da çalışan 48 bin maden işçisi grev başlattı.
3 Aralık	Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay istifa etti.
25 Aralık	Metal işkolunda 107 bin işçi greve gitti.

1991

4 Ocak	70 bin maden işçisi ve aileleri Zonguldak'tan Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti.
6 Ocak	İşçiler, polis ve jandarma barikatıyla durduruldu.
17 Ocak	İncirlik'ten kalkan uçaklar Irak'ta hedefleri vururken, TRT İncirlik'le ilgili haberleri sansürledi.
25 Ocak	Bakanlar Kurulu, 2932 sayılı yasayı kaldırarak, "Kürtçe konuşma ve şarkı söylemeyi" serbest bıraktı.
31 Ocak	Bakanlar Kurulu, TCK'nın 141, 142, 163'üncü maddelerinin kaldırılmalarına karar verdi.
6 Şubat	Genel Maden-İş Sendikası, 48 bin işçi adına toplusözleşme imzaladı.

11 Mart	Özal, gizlice Ankara'ya gelen Irak Kürt liderlerinden Talabani ve Barzani'nin temsilcisi ile Dışişleri ve MİT elemanlarının görüştüğünü açıkladı.
8 Nisan	Irak'ın askerî harekâtından kaçan yüzbinlerce Kürt ve Türkmen, sınıra yığıldı. Birkaç gün içinde sığınmacıların sayısı 300 bini buldu.
28 Nisan	ANAP İstanbul İl Kongresi'nde Semra Özal İl Başkanı seçildi.
15 Haziran	Mesut Yılmaz ANAP Genel Başkanlığı'na seçildi.
5 Temmuz	I. Mesut Yılmaz Hükûmeti, TBMM'den güvenoyu aldı.
6 Temmuz	Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Lale Aytaman, Türkiye'nin ilk kadın valisi olarak Muğla'ya atandı.
10 Temmuz	Faili meçhul cinayete kurban giden HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın'ın cenazesinde çıkan olaylarda 3 kişi öldü.
16 Temmuz	Askerî Yargıtay, DİSK ve üyesi 28 sendikanın kapatılma kararını bozdu, tüm yöneticilerin beraatine karar verdi.
22 Temmuz	Anayasa Mahkemesi, TBKP'nin kapatılmasına karar verdi.
7 Ağustos	Zorunlu eğitim sekiz yıla çıkarıldı.
20 Ağustos	*Cumhuriyet* gazetesi sahibi ve Başyazarı Nadir Nadi öldü.
24 Eylül	RP-MÇP ve IDP'nin ortak listeyle, RP çatısı altında seçimlere katılması kararlaştırıldı.
20 Ekim	Erken Genel Seçimler yapıldı. DYP birinci parti oldu.
6 Kasım	Yeni TBMM yemin töreninde SHP milletvekili Hatip Dicle'nin "Ben bu yemin metnini anayasa baskısı altında okuyorum" demesi, Leyla Zana'nın da Kürtçe slogan atması gerilimi tırmandırdı.
11 Kasım	DYP ve SHP liderleri koalisyon hükûmeti için ilke olarak anlaştı.
15 Kasım	Türkeş ve 18 arkadaşı, RP'den istifa ettiler.
30 Kasım	DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti, TBMM'den güvenoyu aldı.
28 Aralık	Türkeş ve 18 arkadaşı MÇP'ye katıldılar. Türkeş, Genel Başkan seçildi.

1992

16 Ocak	HEP kökenli milletvekilleri Hatip Dicle ve Leyla Zana, SHP'den istifa ettiler.
26 Ocak	Kamu Çalışanları Sendikal Haklar mitingi İstanbul'da yapıldı.
3 Mart	Zonguldak Kozlu'da grizu faciası sonucunda 263 madenci hayatını kaybetti.
18 Mart	SHP'nin ikna edilmesiyle TBMM Olağanüstü Hal'in dört ay daha uzatılmasına karar verdi.
21 Mart	Nevruz gösterileri sırasında çıkan olaylarda 38 kişi öldü.
23 Mart	Şırnak'ta PKK ve Güvenlik Kuvvetleri bir gün boyunca çatıştı.
31 Mart	HEP kökenli 14 milletvekili SHP'den istifa etti.
31 Mart	Anayasa Mahkemesi DİSK'in malvarlığını iade etti.
15 Nisan	Özal'a suikast girişiminde bulunan Kartal Demirağ, şartlı tahliyeden yararlanarak serbest kaldı.
17 Nisan	İstanbul'da Dev-Sol'un hücre evlerine yapılan operasyonda 11 kişi öldürüldü. Mardin'in Savur ilçesinde güvenlik güçleri PKK'yla çatıştı. 37 PKK'lı öldürüldü.
16 Mayıs	Şırnak'ta iki askerî karakola yapılan PKK saldırısında 29 asker ve 39 PKK'lı öldü.

8 Haziran	Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Başkanı Talabani, resmî görüşmeler için Diyarbakır'a geldi.
16 Haziran	Kamu emekçileri, "grevli toplu sözleşmeli sendika hakkı" için İstanbul-Ankara yürüyüşü düzenledi.
19 Haziran	İstanbul Park Otel inşaatının durdurulması ve son yedi katının yıkılmasına karar verildi.
7 Temmuz	Muhsin Yazıcıoğlu ve beş milletvekili arkadaşı MÇP'den istifa ettiler.
10 Temmuz	Anayasa Mahkemesi, Sosyalist Parti'nin (SP) kapatılmasına karar verdi.
13 Temmuz	İhsan Doğramacı YÖK başkanlığından istifa etti.
30 Temmuz	43 bin belediye işçisi greve gitti.
9 Eylül	CHP yeniden açıldı. Genel Başkanlığa SHP Antalya milletvekili Deniz Baykal seçildi.
16 Eylül	SHP'den istifa ederek CHP'ye katılan milletvekillerinin sayısı 17'yi buldu.
19 Eylül	Ahmet Türk, HEP Genel Başkanlığına seçildi.
20 Eylül	Musa Anter, Diyarbakır'da öldürüldü.
29 Eylül	Şemdinli'de PKK'lılarla çatışmalarda 23 asker ve 53 PKK'lı öldü.
1 Ekim	Bitlis'te köy basan PKK'lılar 30 kişiyi öldürdü.
16 Ekim	TSK, Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyon başlattı.
1 Kasım	20 yerde belediye ara seçimleri yapıldı. RP, İstanbul'da Tuzla, Güngören, Bahçelievler ilçelerini kazandı.
30 Kasım	ANAP II. Olağanüstü Kongresi'ni Mehmet Keçeciler'le yarışan Mesut Yılmaz kazandı.
1 Aralık	Mehmet Keçeciler ve 15 milletvekili ANAP'tan istifa ettiler.
13 Aralık	Türk-İş başkanlığına Bayram Meral seçildi.

1993

15 Ocak	Bingöl'de PKK kampları havadan bombalandı. 150 PKK'lı öldürüldü.
20 Ocak	İki eski ANAP'lı bakan Safa Giray ve Cengiz Altınkaya, yolsuzluk suçlamaları nedeniyle Yüce Divan'a sevk edildiler.
24 Ocak	Gazeteci yazar Uğur Mumcu bir suikast sonucu öldürüldü.
27 Ocak	Mumcu'nun cenazesine yüzbinler katıldı.
28 Ocak	İşadamı Jak Kamhi'ye başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu.
5 Şubat	Eski ANAP'lı Adnan Kahveci ile eşi ve kızı trafik kazası sonucu hayatlarını kaybettiler.
17 Şubat	Uçağı düşen Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis öldü.
7 Mart	Dev-Sol hücre evine baskın sonucu Bedri Yağan ve beş arkadaşı öldürüldü.
18 Mart	PKK lideri Öcalan, 15 Nisan'a kadar geçerli olacak bir ateşkes çağrısı yaptı.
30 Mart	İzinsiz yayın yapan özel radyoların kapatılacağı duyuruldu.
17 Nisan	Cumhurbaşkanı Turgut Özal hayatını kaybetti.
21 Nisan	Özal için Ankara'da devlet töreni düzenlendi.
22 Nisan	Özal'ın cenazesi İstanbul'a getirildi. Yüzbinlerce insanın katıldığı törenle Özal, Topkapı'da toprağa verildi.
7 Mayıs	Demokrasi Partisi (DEP) kuruldu. Yaşar Kaya Genel Başkanlığa seçildi.

16 Mayıs — TBMM'de yapılan üçüncü tur oylama sonucunda DYP lideri ve Başbakan Süleyman Demirel, 9. Cumhurbaşkanı seçildi.

25 Mayıs — Bingöl-Elazığ karayolunu kesen PKK'lılar, 33 eri kurşuna dizdi.

13 Haziran — DYP Olağanüstü Kongresi'nde Tansu Çiller, Genel Başkanlığa seçilirken, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu.

14 Haziran — Özel radyolar yeniden yayına başladı.

24 Haziran — Çiller ve İnönü, yeniden koalisyon protokolü imzaladılar.

2 Temmuz — Sivas'ta 10 bini aşkın gösterici Madımak Oteli'ni sardı. Çıkarılan yangın sonucunda aralarında şair, yazar ve müzisyenlerin de bulunduğu, çoğunluğu Alevi 37 kişi öldü.

5 Temmuz — I. Çiller Hükûmeti TBMM'den güvenoyu aldı.

5 Temmuz — Radyo ve televizyonda devlet tekelinin kaldırılması için, Anayasa'nın 133. maddesini değiştirmeyi teklif eden tasarı TBMM'de kabul edildi.

8 Temmuz — Sivas'ta katledilenlerin İstanbul'daki cenazesine on binler katıldı.

14 Temmuz — Anayasa Mahkemesi, HEP'in kapatılmasına karar verdi.

9 Ağustos — İSKİ Genel Müdürü Ergun Göknel hakkında yolsuzluk soruşturması açıldı.

29 Ağustos — ANAP'ın 4. Büyük Olağan Kongresi'nde Mesut Yılmaz yeniden Genel Başkan seçildi.

4 Eylül — DEP Milletvekili Mehmet Sincar, Batman'da faili meçhul bir cinayete kurban gitti.

11 Eylül — SHP'nin 4. Olağan Kongresi'nde Genel Başkanlığa Murat Karayalçın seçildi.

16 Eylül — DEP Genel Başkanı Yaşar Kaya tutuklandı.

5 Ekim — PKK Siirt ve Batman'da 35 kişiyi öldürdü.

21 Ekim — PKK gazetelerden sonra siyasi partilerin de Güneydoğu'daki çalışmalarını yasakladığını duyurdu.

22 Ekim — Diyarbakır Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Bahtiyar Aydın, Lice'de açılan ateş sonucu öldü.

12 Aralık — DEP Kongresi'nde Hatip Dicle Genel Başkan seçildi.

1994

5 Ocak — İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Sözen, İSKİ soruşturmasından aklandı.

20 Ocak — TÜSİAD Hükûmeti, ekonomi politikası ve kriz ihtimali nedeniyle uyardı.

21 Ocak — DYP kamu çalışanlarına grev hakkını kabul etmeyince SHP de PTT'nin T'sinin özelleştirilmesine itiraz etti.

12 Şubat — PKK İstanbul'da bombalı eylemler yaptı. Tuzla'daki saldırıda 5 yedek subay öğrencisi öldürüldü.

18 Şubat — RP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın kaçak gecekondu yaptırmaktan 10 ay ceza aldığı ortaya çıktı.

22 Şubat — Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, DEP'lileri kastederek, "Eşkıyayı Bekaa'da aramaya gerek yok. Maalesef bunların bir kısmı Yüce Meclis'in çatısı altındadır" dedi.

23 Şubat — Çiller "RP Bosna için topladığı yardım paralarını hiç göndermedi" dedi.

25 Şubat — Demirel: "Ordu'nun DEP'ten rahatsızlığını kendisine ilettiğini" söyledi.

25 Şubat — RP'li milletvekili Hasan Mezarcı, "Selanikli biri benim atam olamaz. Ben veledi zina değilim" dedi.

26 Şubat	DEP yerel seçimlerden çekildiğini açıkladı.
1 Mart	On binler, Hasan Mezarcı'ya tepki için Anıtkabir'e aktı.
2 Mart	TBMM 6 DEP milletvekilinin dokunulmazlığını kaldırdı. Milletvekilleri Cumhuriyet tarihinde ilk kez Meclis kapısında gözaltına alındılar.
3 Mart	DEP'li Selim Sadak ve RP'li Hasan Mezarcı'nın da dokunulmazlıkları kaldırıldı.
27 Mart	Yerel seçimler yapıldı. DYP birinci parti. İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını RP'li Recep Tayyip Erdoğan ve Melih Gökçek kazandı.
5 Nisan	Çiller Hükûmeti, 5 Nisan Kararlarını açıkladı. Pakette özelleştirmeler, emeklilikle ilgili düzenlemeler, yeni zamlar ve ek vergiler vardı.
6 Nisan	Piyasalarda panik. Kriz kapıda.
8 Nisan	Emniyet İstihbarat Daire Başkanlığı'nın raporuna göre, Emniyet'te Gülen Cemaati örgütleniyor.
9 Nisan	Koç ve Sabancı, Demirel'den olağanüstü hal ilan ederek ekonomik gidişata el koymasını istediler.
13 Nisan	RP Genel Başkanı Erbakan: "RP bir gün mutlaka iktidara gelecek. Ama bu geçiş dönemi tatlı mı olacak, kanlı mı olacak buna halk karar verecek" dedi.
15 Nisan	ABD temaslarını sürdüren Çiller, Başkan Clinton'a, "Bize ekonomik destek vermezseniz Türkiye'ye aşırılar gelir" dedi.
20 Nisan	Semra Özal: "Turgut Özal yaşasaydı Köşk'ten inip parti kuracaktı."
21 Nisan	Karayalçın: "Demokratikleşme Paketi geçmezse koalisyondan çekiliriz."
9 Mayıs	1984'ten beri 4.757 PKK'lının öldürüldüğü açıklandı.
11 Mayıs	RP adına Bosna için para toplayan Süleyman Mercümek'in batan Marmara Bank ve TYT'de 1 milyon 800 bin doları ve 100 bin markı olduğu anlaşıldı.
5 Haziran	Kürt işadamı Savaş Buldan, Adnan Yıldırım ve Hacı Koray'ın cesetleri Bolu kırsalında bulundu.
16 Haziran	Anayasa Mahkemesi DEP'i kapattı.
30 Ağustos	Rize'nin RP'li Belediye Başkanı Şevki Yılmaz, bir caddeye Atatürk'e suikast girişiminde bulunduğu için asılan Ziya Hurşit'in adını verdi.
19 Eylül	Eski Emlakbank Genel Müdürü Engin Civan, Alaettin Çakıcı'nın adamlarının silahlı saldırısında yararlandı. Çakıcı, "Konuşursam, Türkiye sarsılır" dedi.
23 Kasım	Özelleştirme Yasası Meclis'ten geçti.
28 Kasım	Dışişleri Bakanı Mümtaz Sosyal, "Çiller'in SHP'yi sürekli aldattığını" söyleyerek istifa etti.
8 Aralık	Kapatılan DEP'in eski milletvekilleri Hatip Dicle, Orhan Doğan, Leyla Zana, Ahmet Türk ve Selim Sadak, 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı.
22 Aralık	Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) partileşti. İşadamı Cem Boyner Genel Başkan seçildi.

1995

7 Ocak	Kenan Evren, "Özal'ın federasyon fikrini hiç affetmeyeceğini" söyledi.
18 Şubat	SHP ve CHP, CHP çatısı altında birleşti. Yeni Genel Başkan Hikmet Çetin oldu.
23 Şubat	Emlakbank eski Genel Müdürü Engin Civan'ın İsviçre bankalarında 6 ayrı gizli hesabında 5,5 milyon dolarlık serveti olduğu ortaya çıktı.

28 Şubat	Çiller'in mal bildiriminde yer almayan ikinci bir yatı ortaya çıktı.
6 Mart	Türkiye-AB üye ülkeleri arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalandı.
12 Mart	Gazi Mahallesi'nde kahvehaneler tarandı. Bir kişi öldü.
13 Mart	Gazi Mahallesi'ndeki olayı protesto gösterilerinde, çoğu polis kurşunu sonucu 17 kişi öldü.
15 Mart	Ümraniye'ye sıçrayan Gazi protestolarında 4 kişi öldü.
15 Mart	Çiller, İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıyla karakollardaki işkence aletlerinin kaldırılmasını istedi.
20 Mart	TSK, Kuzey Irak'a kara operasyonu düzenledi.
24 Mart	Fethullah Gülen DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'le görüştü.
3 Nisan	Emeklilik yaşını yükseltmek isteyen Çiller Çalışma Bakanı Aydın Güven Gürkan'la tartıştı.
6 Mayıs	Başbakan Çiller, "En geç 1998'de Türkiye AB üyesi olacak" dedi.
23 Haziran	Kültür Bakanı Ercan Karakaş, hükûmetin verdiği sözleri tutmadığını söyleyerek istifa etti.
30 Haziran	Genelkurmay Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesinin değiştirilmesine karşı olduğunu açıkladı.
5 Temmuz	RP lideri Erbakan, "Avrupa ile entegrasyonun ülkeye hilekârlık ve homoseksüellik getireceğini, erkeğin erkekle evleneceğini" ileri sürdü.
23 Temmuz	TBMM, 1982 Anayasası'nın 16 maddesini değiştirdi.
5 Ağustos	100 bin işçi Ankara'da Emeğe Saygı mitingi yaptı.
5 Kasım	Yenilenen DYP-CHP Koalisyon Hükûmeti, TBMM'den güvenoyu aldı.
1 Aralık	Seçimin iptalini isteyen 118 "küskün milletvekili" TBMM'yi toplama girişiminde bulundu.
9 Aralık	Ordu'da personelin irtica, sol, bölücü, ırkçı, sakıncalı ve şüpheli diye beş ayrı grup altında fişlendiği ortaya çıktı.
13 Aralık	AP, Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğini onayladı.
24 Aralık	Genel Seçimler yapıldı. RP yüzde 21,1 oyla birinci parti.
25 Aralık	Çiller ve Yılmaz, RP ile koalisyona girmeyeceklerini açıkladılar. ANAYOL için pazarlıklar başladı.

1996

10 Ocak	Gözaltına alınan *Evrensel* gazetesi muhabiri Metin Göktepe, Eyüp'te ölü bulundu.
11 Ocak	DHKP-C tarafından Sabancı Center'da düzenlenen bir silahlı saldırıda Özdemir Sabancı, Haluk Görgün ve Nilgün Hasefe öldürüldü.
21 Ocak	Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) kuruldu. Ufuk Uras Genel Başkan seçildi.
23 Şubat	Türkiye-İsrail askerî eğitim işbirliği anlaşması imzalandı.
1 Mart	Üniversitelerde harç eylemleri yaygınlaştı.
9 Mart	Eğitim-Sen'e açılan kapatma davası protesto edildi.
12 Mart	ANAP-DYP arasındaki ANAYOL Koalisyon Hükûmeti, TBMM'de güvenoyu aldı.
14 Mart	TBMM'de Olağanüstü Hal "son kez" uzatıldı.
18 Nisan	KESK'e bağlı sendikalar bir günlük iş bırakma eylemi yaptı.

22 Nisan	ANAP'lı bazı milletvekillerinin Çiller'e Yüce Divan yolu açabilecek TEDAŞ oylamasında Çiller aleyhine oy kullanacaklarını açıklamaları üzerine Çiller, RP ile koalisyona yeşil ışık yaktı.
1 Mayıs	Kadıköy'deki 1 Mayıs gösterilerinde çıkan olaylarda 3 kişi öldü.
9 Mayıs	TEDAŞ'tan sonra TOFAŞ yolsuzluğu konusunda da Çiller hakkında Meclis soruşturması açılması kabul edildi.
11 Mayıs	Çiller'in Başbakanlıktan ayrılmadan 22 gün önce Örtülü Ödenek'ten 500 milyar çektiğini kanıtlayan belge yayınlandı.
14 Mayıs	RP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, ANAYOL Hükûmeti'nin güvenoylaması kararını iptal etti.
7 Haziran	Demirel, Hükûmeti kurma görevini RP lideri Erbakan'a verdi.
23 Haziran	HADEP Kongresi'nde Türk bayrağının indirildiği iddiası olaylara yol açtı.
25 Haziran	Tüm yurtta "bayrak asma" kampanyaları başlatıldı.
8 Temmuz	RP ve DYP tarafından kurulan "Refahyol" Hükûmeti, TBMM'den güvenoyu aldı.
16 Temmuz	Refahyol'a "ret" oyu veren 8 DYP'li milletvekili partilerinden istifa ettiler.
21 Temmuz	DYP 5. Olağan Kongresi'nde Çiller yeniden Genel Başkan seçildi.
21 Temmuz	Cezaevlerindeki açlık grevlerinin 63. gününde ölümler başladı.
27 Temmuz	Açlık grevlerini durdurmak için Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli gibi aydınlar devreye girdi. Uzlaşma sağlandı. Eylemler 69. gününde sona erdi.
30 Temmuz	Olağanüstü hal bir kez daha uzatıldı. Çekiç Güç'ün süresi de beş ay daha uzatıldı.
2 Ağustos	RP'nin yıllardır karşı çıktığı "PTT'nin T'sinin özelleştirilmesi" tasarısı Meclis'te kabul edildi.
4 Ağustos	Erbakan, Kürtçe yayın sözü verdi.
9 Ağustos	Askerler Erbakan'dan İran'la doğalgaz anlaşması imzalamamasını istediler.
11 Ağustos	İran'ı ziyaret eden Erbakan, "devlet istihbaratının İran ve Suriye'nin PKK'yı desteklediğine ilişkin bilgilerini şüpheyle karşıladığını" söyledi.
12 Ağustos	İran'la doğalgaz anlaşması imzalandı.
24 Ağustos	ANAP 5. Olağan Büyük Kongresi'nde Mesut Yılmaz yeniden Genel Başkan seçildi.
28 Ağustos	Türkiye-İsrail Savunma Sanayi ve Askeri İşbirliği anlaşması imzalandı.
30 Eylül	RP Rize milletvekili Şevki Yılmaz, Batman'da yaptığı bir konuşmada; "Ben Hizbullahım. Türkiye'nin yüzde 99'u Hizbullahtır. Hizbullah olmayanlar hizbulşeytandır" dedi.
2-8 Ekim	Erbakan, bazı çevrelerde tepki yaratan Mısır-Libya-Nijerya gezisini gerçekleştirdi.
13 Ekim	RP 5. Olağan Kongresi yapıldı. Erbakan yeniden Genel Başkan seçildi.
1 Kasım	Atatürk ve cumhuriyet aleyhine konuştukları iddia edilen 121 Aczmendi tutuklandı.
3 Kasım	DYP Milletvekili Sedat Bucak, Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ, ülkücü militan Abdullah Çatlı ve Gamze Us'un bulunduğu otomobil Susurluk'ta kaza yaptı. Sedat Bucak dışındakiler öldü.
8 Kasım	İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etti.
25 Kasım	ANAP lideri Yılmaz, Budapeşte'de yumruklu saldırıya uğradı.
1 Aralık	Çiller, ANAP lideri Yılmaz'ı "devleti karalama kampanyası yürütmekle" suçladı.
3 Aralık	Çiller'den sonra DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Gölhan da Abdullah Çatlı'yı övdü.

5 Aralık	Kırmızı Bülten'le aranan katliam sanığı Çatlı'yı, Mehmet Özbay sahte ismiyle Emniyet Genel Müdürlüğü'nde uzman olarak gösteren belgede, Mehmet Ağar'ın imzasının olduğu anlaşıldı.
6 Aralık	ANAP lideri Yılmaz, "Kumarhaneler Kralı" Ömer Lütfü Topal cinayetine katılan üç Özel Tim görevlisinin cinayetle ilgili telefon görüşmelerinin zaptının elinde olduğunu söyledi.
9 Aralık	Yüksek Askeri Şura (YAŞ), 58 subayı irticai faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle ordudan attı.
10 Aralık	PKK 16 aydır rehin tuttuğu 6 eri, RP Van milletvekili Fethullah Erbaş başkanlığındaki heyete teslim etti.
12 Aralık	TEDAŞ ve TOFAŞ Meclis Soruşturmalarında Çiller'i aklayan RP'ye bu kez DYP'den destek geldi. Mercümek Komisyonu'nda 4'e karşı 5 oyla, Mercümek'in RP'yle hukuk dışı para ilişkisi olmadığı kararı çıktı.
21 Aralık	Bakanlar Kurulu kumarhanelerin kapatılması kararını aldı.
23 Aralık	Yeniden Doğuş Partisi Genel Başkanı Hasan Celal Güzel, darbe olacağı istihbaratı aldıklarını duyurdu.

1997

5 Ocak	Susurluk Komisyonu'nda ifade veren Özel Tim'in kurucularından Korkut Eken, Devlet'in Abdullah Çatlı'yı 1980 öncesinde de kullandığını söyledi.
6 Ocak	MİT Kontrterör Daire Başkanı Mehmet Eymür, Susurluk Komisyonu'na, "devlet yararına her tip insanı kullanabildiklerini" söyledi.
7 Ocak	Demokrat Türkiye Partisi (DTP) kuruldu.
11 Ocak	Başbakan Erbakan, Başbakanlık Konutu'nda tarikat ve cemaat liderlerine akşam yemeği verdi.
16 Ocak	Çiller, TBMM Malvarlığı Araştırma Komisyonu'nda aklandı.
21 Ocak	DYP'li İçişleri Bakanı Meral Akşener'in Emniyet Müdürleri Taslak Kararnamesi'ni Erbakan'a onaylattıktan sonra, değiştirerek Cumhurbaşkanı Demirel'e götürdüğü anlaşıldı.
22 Ocak	Yüksek rütbeli subaylar Gölcük'te toplanarak, "irtica tehdidini" tartıştılar.
23 Ocak	TÜSİAD'ın hazırlattığı Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri raporu, TÜSİAD'da kriz yarattı. Genelkurmay rapora sert tepki gösterdi.
30 Ocak	Sincan Belediyesi'nin düzenlediği Kudüs Gecesi'ndeki konuşmalar tepki yarattı.
2 Şubat	Susurluk skandalı nedeniyle, "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemleri başlatıldı.
4 Şubat	Sincan'da askerler tanklarla geçit töreni yaparak gövde gösterisinde bulundular.
5 Şubat	Cumhurbaşkanı Demirel, Erbakan'a uyarı mektubu yolladı.
28 Şubat	Askerler MGK toplantısında Hükûmet'e irticayla mücadele konulu kararlarını bildirdiler.
4 Mart	Erbakan, MGK Kararları yumuşatılmazsa imzalamayacağını söyledi.
5 Mart	TİSK, TESK, TOBB, Türk-İş ve DİSK MGK Kararlarına tam destek verdiler.
4 Nisan	MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş öldü.
30 Nisan	Genelkurmay Başkanlığı'nca gazetecilere brifing verildi.

21 Mayıs	Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, "Ülkeyi iç savaşa sürüklediğini" söyleyerek RP'nin kapatılması için dava açtı.
10 Haziran	Genelkurmay, yüksek yargı kurumları mensuplarına irtica brifingi verdi.
18 Haziran	Erbakan Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sundu.
19 Haziran	Demirel, beklentilerin aksine, Hükûmet kurma görevini DYP lideri Çiller'e değil, ANAP Genel Başkanı Yılmaz'a verdi.
13 Temmuz	ANAP lideri Yılmaz'ın Başbakan olduğu, ANAP, DSP ve DTP (ANASOL-D) Koalisyon Hükûmeti güvenoyu aldı.
17 Temmuz	Genelkurmay Askeri Savcılığı, Çiller'in "CIA hesabına" casusluk yaptığı iddiasıyla ilgili soruşturma açtı.
15 Ağustos	"8 yıllık kesintisiz eğitim" tasarısı TBMM'de kabul edildi.
10 Ekim	Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, 1 yıl hapis cezası aldı.
29 Kasım	Sivas davasında 99 sanığın 33'üne idam kararı çıktı.

1998

1 Ocak	RTÜK, Türkiye'de 16 ulusal, 15 bölgesel, 230 yerel televizyon ve 1.200 özel radyo olduğunu açıkladı.
12 Ocak	Oruç tutmadığı için bıçaklanan üniversiteli Ümit Cihan Tarha öldü.
16 Ocak	Anayasa Mahkemesi Refah Partisi'ni kapattı.
14 Nisan	PKK'nın iki numaralı ismi Şemdin Sakık yakalandı.
21 Nisan	İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Siirt'te yaptığı bir konuşma nedeniyle 10 ay hapis cezasına çarptırıldı.
18 Ağustos	Mafya babası Alaattin Çakıcı Fransa'da yakalandı.
4 Eylül	Alaattin Çakıcı'nın MİT'le ilişkisi olduğu iddia edildi.
24 Eylül	Alaattin Çakıcı ve ANAP'lı Devlet Bakanı Eyüp Aşık arasındaki görüşme bandı gazetelerde yayınlandı.
14 Ekim	Suriye Hükûmeti, Öcalan'ın ülkelerinde olmadığını açıkladı.
15 Ekim	CHP, Korkmaz Yiğit-Alaattin Çakıcı gizli konuşma kayıtlarını açıkladı.
20 Ekim	Suriye ve Türkiye Adana Anlaşması'nı imzaladı. Şam, PKK'ya verdiği desteği sona erdirdi.
5 Kasım	Danıştay, cezası kesinleşen Erdoğan'ın belediye başkanlığını düşürdü.
10 Kasım	İşadamı Korkmaz Yiğit'in basına ulaştırdığı itiraf kaseti, ANAP'ı zor duruma soktu.
12 Kasım	Öcalan, İtalya'da yakalandı.
16 Kasım	İtalyan ürünlerine boykot başladı.
20 Kasım	İtalyan mahkemesi, Öcalan'ı serbest bıraktı.
25 Kasım	Türkbank İhalesi nedeniyle muhalefetin Başbakan Yılmaz aleyhine verdiği gensoru kabul edildi. Hükûmet düştü.
11 Aralık	Gazeteci Metin Göktepe'nin gözaltında ölümüne yol açan polisler tahliye edildi.

1999

10 Ocak	Bahçelievler Katliamı sanığı Ülkücü Haluk Kırcı yakalandı.
17 Ocak	DSP lideri Ecevit'in azınlık hükûmeti güvenoyu aldı.
29 Ocak	Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, HADEP'in kapatılması için Anayasa

	Mahkemesi'ne dava açtı.
11 Şubat	Magazin Gazetecileri Derneği ödül töreninde Ahmet Kaya'ya saldırıda bulunuldu.
15 Şubat	Özel timin Kenya'da düzenlediği bir operasyonla yakalanan PKK lideri Öcalan Türkiye'ye getirildi.
17 Şubat	Öcalan, "fırsat verilirse devlete hizmete hazırım" dedi.
24 Şubat	Seçimlerin ertelenmesini isteyen küskün milletvekilleri yeniden sahnede.
19 Mart	Ankara DGM Başsavcılığı, Fethullah Gülen hakkında soruşturma açtı.
18 Nisan	Genel seçimler yapıldı. DSP ve MHP oylarını ciddi ölçüde arttırarak sürpriz yaptı.
22 Nisan	Baraj altında kalan CHP'nin Genel Başkanı Deniz Baykal, siyaseti bırakacağını açıkladı.
27 Nisan	AKBİL yolsuzluğu iddiasıyla başlatılan soruşturmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin şirketlerinden 79 kişi gözaltına alındı.
2 Mayıs	Fazilet Partisi'nden (FP) milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın yemin törenine başörtülü gelmesi üzerine gerginlik çıktı.
6 Mayıs	FP milletvekili Aydın Menderes partisinden istifa etti.
7 Mayıs	Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, FP için kapatma davası açtı.
22 Mayıs	CHP'nin 9. Olağanüstü Kurultayı'nda Genel Başkanlığa Altan Öymen seçildi.
31 Mayıs	Öcalan'ın yargılanmasına İmralı Adası'nda başlandı.
9 Haziran	DSP, ANAP, MHP'nin oluşturdukları 57. Hükûmet, güvenoyu aldı.
29 Haziran	Öcalan vatana ihanet suçundan idam cezasına çarptırıldı.
2 Temmuz	Hazineden Sorumlu Devlet Bakanı Hikmet Uluğbay intihar girişiminde bulundu.
23 Temmuz	Telekulak Skandalıyla ilgili müfettiş raporuna göre 44 emniyet görevlisi kanunsuz yoldan dinleme olayına karışmıştı.
3 Ağustos	Öcalan, PKK'ya silahlı mücadeleye son verme çağrısında bulundu.
17 Ağustos	Merkez üssü İzmit olan şiddetli bir deprem meydana geldi. Çok sayıda ölü ve yaralı var.
23 Ağustos	Bazı dış yardımları reddeden MHP'li Sağlık Bakanı Osman Durmuş, Ecevit tarafından uyarıldı.
28 Ağustos	Cezaevindeki 26.500 tutuklu ve hükümlüyü serbest bırakacak af TBMM'den geçti.
1 Eylül	Demirel af yasasını Meclis'e geri gönderdi.
3 Eylül	Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu, "28 Şubat süreci gerekirse 100 yıl, gerekirse 1000 yıl sürer" dedi.
21 Ekim	Akademisyen ve gazeteci Ahmet Taner Kışlalı, uğradığı bombalı saldırı sonucu öldü.
12 Kasım	Yine deprem. Merkez üssü Düzce olan depremde yüzlerce ölü var.
30 Kasım	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Öcalan'a verilen idam cezası için ihtiyati tedbir kararı aldı. AİHM, Strasbourg'taki dava sonuçlanana kadar idam cezasının ertelenmesini istedi.
10 Aralık	Helsinki'deki AB Başkanlar Zirvesi'nde Türkiye aday ülke ilan edildi.
22 Aralık	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, Egebank, Sümerbank, Esbank, Yaşarbank ve Yurtbank'ın yönetimlerine el koydu.

2000

12 Ocak	Koalisyon ortakları DSP, MHP ve ANAP, Öcalan'ın idam kararının bekletilmesi konusunda anlaştı.
17 Ocak	Hizbullah'ın hücre evine yapılan baskında çok sayıda belge ele geçirildi. Örgüt lideri Hüseyin Velioğlu öldürüldü.
19 Ocak	Hizbullahçıların öldürdüğü kişilere ait cesetler bulundu.
21 Ocak	Hizbullah'ın üçüncü mezar evi Konya'da ortaya çıkarıldı.
24 Şubat	HADEP'li Diyarbakır Belediye Başkanı Feridun Çelik, Bingöl Belediye Başkanı Feyzullah Karaaslan ve Siirt Belediye Başkanı Selim Özalp tutuklandılar.
4 Mart	Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Kürt kökenli isimlere ilk kez vize verdi. Kurul, Mızgin isminin konulmasına izin verdi.
10 Mart	Kapatılan RP'nin eski lideri Erbakan, "halkı kin ve düşmanlığa tahrik" suçundan bir yıl hapis cezasına çarptırıldı.
15 Mart	Ünlü şair Attila İlhan, Türkiye'de yaşayanların yüzde 20'sinin açık ya da gizli eşcinsel olduklarını iddia etti.
5 Nisan	TBMM'deki Anayasa değişikliği oylamasında, Demirel'e yeniden cumhurbaşkanı seçilme yolunu açacak 101. madde değişikliği reddedildi.
12 Nisan	Sermaye Piyasası Kurulu müfettişleri, Uzan Grubu'na ait Çukurova Elektrik AŞ (ÇEAŞ) ve Kepez AŞ'nin defterlerine el koyarak inceleme başlattılar.
14 Nisan	Genelkurmay Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı olacak zat hakkında değerlendirmemiz mevcuttur. Bunu ilgili zeminlerde dile getiriyoruz" açıklamasında bulundu.
25 Nisan	Koalisyon ortaklarının ortak cumhurbaşkanı adayı, Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer.
5 Mayıs	Ahmet Necdet Sezer, TBMM tarafından Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı seçildi.
6 Mayıs	Uğur Mumcu'ya suikast olayına karıştıkları iddia edilen 7 kişi yakalandı.
14 Mayıs	İlk defa çok adaylı seçime sahne olan Milli Görüş geleneğinin partisi FP'de, Recai Kutan 633 oy alırken, Yenilikçi rakibi Abdullah Gül, 521 oy aldı.
22 Mayıs	YÖK türban yasağına uymayan Fatih Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu'nu kapattı.
14 Haziran	Abdi İpekçi'nin katili Mehmet Ali Ağca, Türkiye'ye iade edilerek cezaevine konuldu.
31 Haziran	Nâzım Hikmet, Moskova'da mezarı başında, ilk defa devletin de temsil edildiği bir törenle anıldı.
5 Temmuz	Erbakan, hapis cezası Yargıtay'ca onaylanınca, ömür boyu siyasi yasaklı oldu.
25 Temmuz	Bakanlar Kurulu, Akkuyu'da yapılması planlanan Nükleer Santral İhalesini iptal etti. Nükleer enerjiye geçişi erteledi.
29 Temmuz	İstanbul'da Lambda Katılımcısı adı altında bir araya gelen travesti, transseksüel, lezbiyen ve gay'lerden oluşan bir grup, kendilerine yönelik ayrımcılığa karşı protestoda bulundular.
23 Ağustos	MGK'da "irticai ve bölücü faaliyetlere karışan memurların süratle ayıklanması" kararı çıktı.
30 Ağustos	Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı, Fethullah Gülen'in 10 yıla kadar ağır hapis cezasına çarptırılması istemiyle dava açtı.

2 Eylül	Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, "Bütün memurlara irticacı gözüyle bakamayız. Bu devlete zarar verir. İddialar somut eylemlere dayanmalı. Yoksa Türkiye McCarthy dönemine girer" dedi.
5 Eylül	Yargıtay Başkanı Sami Selçuk, "yasama ve yürütmenin yargıdan elini çekmesini ve 312. maddenin kaldırılmasını" istedi.
7 Eylül	Kuşadası'nda bir işletmecinin eşcinselleri ilçeden kovması uluslararası bir skandala yol açtı.
30 Eylül	CHP'nin 11. Olağanüstü Kurultayı'nda Baykal yeniden Genel Başkan seçildi. Baykal'ın "siyaseti bırakma kararı" on ay sürebildi.
20 Ekim	Cezaevlerinde açlık grevleri başlatıldı.
19 Aralık	19 cezaevine birden "Hayata Dönüş" operasyonu yapıldı. 32 ölü, yüzlerce yaralı var.

2001

5 Ocak	Cavit Çağlar hakkında İstanbul İnterpol Şube Müdürlüğü'nce kırmızı bülten hazırlandı.
9 Ocak	Eski Devlet Bakanlarından Yusuf Bozkurt Özal hayatını kaybetti.
24 Ocak	Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü.
4 Şubat	İskenderpaşa Cemaati lideri, Avustralya'da geçirdiği trafik kazasında öldü.
19 Şubat	MGK aylık olağan toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan tartışma piyasalarda deprem etkisi yarattı.
3 Mart	Başbakan Bülent Ecevit'in görüşmek üzere davet ettiği Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş, Devlet Bakanlığı'na atandı.
15 Mart	CHP Onursal Genel Başkanı Erdal İnönü, CHP'den istifa ettiğini açıkladı.
16 Mart	YÖK, Fatih Üniversitesi'ne gelecek öğretim yılında öğrenci alımını durdurdu.
19 Mart	Türkiye'yi AB üyeliğine taşıyacak Ulusal Program Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, onaylandı. Program, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz tarafından açıklandı.
2 Nisan	İBDA/C örgütü lideri "Salih Mirzabeyoğlu" takma adlı Salih İzzet Erdiş, suçundan idam cezasına çarptırıldı.
22 Haziran	Anayasa Mahkemesi, laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle FP'nin temelli kapatılmasına karar verdi.
15 Temmuz	Sağlık Bakanlığı, Sağlık Meslek Liseleri yönetmeliğinde değişiklik yaparak, öğrencilere "bekâret zorunluluğu" getirdi.
20 Temmuz	Fazilet Partisi'nin "Gelenekçiler" kanadı Kurucu Genel Başkan Recai Kutan liderliğinde 135 kurucu üyeyle Saadet Partisi'ni kurdu.
14 Ağustos	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kuruldu.
21 Ağustos	Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, AKP'nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kurucu üyelikten çıkarılması doğrultusunda ihtar kararı verilmesi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.
25 Ağustos	İşadamı Üzeyir Garih, Eyüp Mezarlığı'nda bıçaklanarak öldürüldü.
5 Eylül	Koray Aydın, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'ndan istifa etti. Aydın, milletvekilliğinden istifa dilekçesi de verdi.

2002

1 Ocak	Türk Medeni Kanunu ile Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkındaki Kanun yürürlüğe girdi. Koca, "evin reisliğini" kaybetti, evlilik birliğinin yönetiminde kadın ve erkeğe eşit söz hakkı tanındı. "Cinsiyet değiştirmeye" izin verildi.
3 Ocak	Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kadınların "strech, kot ve benzeri" dışında pantolonları giyebilmelerine olanak tanındı.
9 Ocak	Anayasa Mahkemesi, AKP Genel Başkanı ve kurucu üyesi Recep Tayyip Erdoğan'ın kurucu üyelikten çıkarılması için bu partiye ihtar verilmesini kararlaştırdı.
6 Şubat	Hükûmet ortakları ANAP ve MHP arasında tartışmalara neden olan Türk Ceza Kanunu (TCK) ve diğer bazı kanunlarda değişiklik öngören AB Uyum Tasarısı, yasalaştı.
19 Şubat	DYP Genel Başkanı Tansu Çiller, Abdullah Öcalan ile ilgili dosyanın gereğinin yapılmasını, ardından idam cezasının kaldırılmasını önerdi.
25 Şubat	ANAP'lı Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'in, terör örgütü PKK ile ilgili, "Dağda olmasındansa siyasette olması iyidir. Onları sandıkta yeneriz" sözleri tartışmalara neden oldu.
6 Mart	Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi, "Kayıp Trilyon" davasında Necmettin Erbakan'ı 2 yıl 4 ay hapis cezasına mahkûm etti.
7 Mart	MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç, "Türkiye'nin, Rusya Federasyonu ve İran'ı da içine alacak şekilde bir arayışın içinde olmasında fayda buluyorum" görüşünü dile getirdi.
4 Mayıs	Başbakan Ecevit, Başkent Üniversitesi Hastanesi'ne kaldırıldı.
24 Mayıs	Murat Karayalçın ve arkadaşları, Sosyal Demokrat Halk Partisi adıyla parti kurdular.
27 Mayıs	Başbakan Ecevit, 11 gün tedavi gördüğü hastaneden taburcu oldu.
8 Temmuz	Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan, hükûmetteki görevinden ve DSP'den istifa ettiğini açıkladı.
10 Temmuz	Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in de aralarında bulunduğu çok sayıda bakan ve milletvekili DSP'den istifa etti.
21 Temmuz	Başbakan Ecevit, seçimlerde AKP'nin birinci olması ve HADEP'in barajı aşması durumunda ülkede "rejim sorunu" yaşanabileceğini söyledi.
22 Temmuz	DSP'den istifa edenler İsmail Cem liderliğinde Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) kurdular.
31 Temmuz	Erken genel seçimin 3 Kasım 2002 tarihinde yapılması TBMM'de kabul edildi.
3 Ağustos	TBMM'de kabul edilen AB Uyum Paketi'yle idam cezası kaldırıldı. Farklı ana dil ve lehçelerde yayına izin verildi. Ana dilde öğrenim serbest bırakıldı. Azınlık vakıflarına gayrimenkul edinme, kendi taşınmazları üzerinde tasarrufta bulunma hakkı tanındı.
10 Ağustos	Kemal Derviş, Devlet Bakanlığı görevinden istifa etti.
21 Ağustos	Kemal Derviş, CHP'ye katılacağını açıkladı.

23 Ağustos	Yeniden Doğuş Partisi'nin adı Genç Parti olarak değiştirildi ve partinin genel başkanlığına işadamı Cem Uzan seçildi.
28 Ağustos	Eski İçişleri Bakanı Murat Başesgioğlu, AK Parti'ye katıldı.
30 Ağustos	Hükûmet ile memur sendikaları arasında Cumhuriyet tarihinde ilk kez toplu görüşmeler gerçekleştirildi.
31 Ağustos	ANAP'tan ayrılan Erkan Mumcu, AK Parti'ye katıldı.
4 Eylül	Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral CHP'ye katıldı.
7 Eylül	Emekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, DSP'ye katıldı.
20 Eylül	YSK, AKP Genel Başkanı Erdoğan, kapatılan RP'nin Genel Başkanı Erbakan, eski HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak ve eski SDP Genel Başkanı Akın Birdal'ın milletvekilliği adaylığını reddetti.
19 Ekim	AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, partisinin Kurucular Kurulu üyeliğinden istifa etti.
23 Ekim	Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, AK Parti'nin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açtı.
3 Kasım	Erken genel seçim yapıldı. Yüzde 34,29 oy alan AK Parti 363 milletvekiliyle, yüzde 19,38 oy alan CHP ise 178 milletvekiliyle TBMM'ye girdi. MHP Genel Başkanı Bahçeli, Genel Başkanlıktan ayrılma sinyali verdi.
4 Kasım	ANAP Genel Başkanı Yılmaz, siyaseti bırakacağını açıkladı. DYP Genel Başkanı Çiller, Büyük Kongre'de aday olmayacağını açıkladı.
19 Kasım	TBMM'de yapılan oylama sonucunda, Bülent Arınç Meclis Başkanı oldu.
21 Kasım	TBMM Başkanı Bülent Arınç, eşinin kıyafeti konusunda "fırtına koparıldığını" bildirerek, bunu çok yadırgadığını söyledi.
28 Kasım	Abdullah Gül başbakanlığında kurulan 58. Hükûmet güvenoyu aldı.
11 Aralık	Kopenhag siyasi kriterleri ile Anayasa'ya uyum çerçevesinde hazırlanan ve çeşitli yasalarda değişiklik öngören yasa tasarı, TBMM'de kabul edildi.
13 Aralık	TBMM'de 3 maddelik mini anayasa değişikliği paketiyle Erdoğan'a siyaset yolu açıldı.
14 Aralık	Mehmet Ağar DYP Genel Başkanı seçildi.
18 Aralık	Ankara Üniversitesi öğretim görevlilerinden Dr. Necip Hablemitoğlu, silahlı saldırı sonucu öldü.

2003

15 Ocak	Türkiye, idam cezasını kaldıran Avrupa Sözleşmesi'ni imzaladı.
23 Şubat	Genç Parti 1. Olağan Kongresi'nde Genel Başkanlığa Cem Uzan seçildi.
1 Mart	TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına izin verilmesine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi, TBMM Genel Kurulu'nda yapılan kapalı oturumda, kabul edilmedi.
9 Mart	Siirt'te milletvekilli yenileme seçimi yapıldı. AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan TBMM'ye girdi.
11 Mart	Sezer, AK Parti Genel Başkanı Erdoğan'ı hükûmeti kurmakla görevlendirdi.
13 Mart	Anayasa Mahkemesi, HADEP'i kapattı.
20 Mart	ABD'nin Irak operasyonu, Bağdat bombardımanı ile başladı.

23 Mart	Başbakan Erdoğan'ın kurduğu 59. Hükûmet, güvenoyu aldı.
11 Mayıs	SP I. Olağan Kongresi'nde Genel Başkanlığa Necmettin Erbakan seçildi.
4 Temmuz	Süleymaniye'deki Türk Özel Timi Bürosu'nu basan 100 kadar ABD askeri, 3'ü subay, 8'i astsubay olmak üzere 11 Türk askerini gözaltına alarak Kerkük'e götürdü.
30 Temmuz	YÖK Genel Kurulu olağanüstü toplandı. Toplantıdan sonra yapılan açıklamada, YÖK yasa taslağının siyasi amaçlı olduğu savunuldu.
6 Ağustos	Sivillerin de atanması yolu açılan MGK Genel Sekreterliği'ne, Orgeneral Şükrü Sarıışık atandı.
7 Ağustos	7. AB Uyum Paketi olarak bilinen Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasa, yürürlüğe girdi.
26 Eylül	İmar Bankası soruşturması kapsamında Kemal Uzan ve Yavuz Uzan hakkında kırmızı bülten çıkarıldı.
8 Ekim	Anayasa Mahkemesi, memurların emeklilik yaşını 65'ten 61'e indiren yasayı iptal etti ve yürürlüğünü durdurdu.
12 Ekim	MHP 7. Olağan Kongresi'nde Devlet Bahçeli Genel Başkanlığa yeniden seçildi.
13 Ekim	Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, YÖK Kanun Tasarısı'nın Anayasa'nın ilgili maddelerine uyumlu olduğu konusunda ciddi endişelerinin bulunduğunu söyledi.
20 Ekim	Cumhurbaşkanı Sezer'in Çankaya Köşkü'nde vereceği Cumhuriyet Bayramı resepsiyonu için eşli ve eşsiz olmak üzere iki ayrı davetiye göndermesi tartışmalara neden oldu.
25 Ekim	Rektörler, öğretim üyeleri, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ve öğrenciler, Ankara'da "Cumhuriyete Saygı" yürüyüşü yaptılar,
28 Ekim	MEB, üniversitelerin tepkisine yol açan YÖK Yasa Taslağından vazgeçti.
15 Kasım	İstanbul Şişhane'deki Neve Şalom Sinagogu ile Şişli'deki Beth İsrail Sinagogu önünde iki ayrı patlama oldu. Saldırılarda 25 kişi öldü, 262 kişi yaralandı.
20 Kasım	İstanbul'da yine intihar saldırıları düzenlendi. Levent'teki HSBC Bankası Genel Müdürlüğü ve Beyoğlu'ndaki İngiltere Başkonsolosluğu'na yapılan saldırılarda 33 kişi öldü, 450 kişi yaralandı.
8 Aralık	Cumhurbaşkanı Sezer, YÖK Başkanlığı'na Galatasaray Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erdoğan Teziç'i atadı.

2004

1 Mart	Türkiye'deki yasal yolları tükettikten sonra AİHM'de dava açan, Abdullah Gül'ün eşi Hayrünnisa Gül, davasını geri çekti.
9 Mart	İstanbul Kartal'da Kabul Edilmiş Masonlar Derneği Yakacık Locası'nda 2 patlama oldu, 2 kişi öldü.
17 Mart	Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Milli Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa sürdürdüğü yükseköğretim yasa taslağı çalışmalarından çekildi.
28 Mart	Yerel seçimler yapıldı. AK Parti yüzde 41, CHP ise yüzde 18 oy aldı.
10 Nisan	Sakıp Sabancı, tedavi gördüğü hastanede vefat etti.

24 Nisan	BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs'ta çözüm için hazırladığı plana ilişkin referandum yapıldı. KKTC'de kabul edilen, ancak Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde reddedilen plan, sonuçta reddedilmiş oldu. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu yürürlüğe girdi.
21 Mayıs	Cumhurbaşkanı Sezer, Anayasa değişikliğini onayladı. DGM'ler kaldırıldı.
28 Mayıs	Cumhurbaşkanı Sezer, YÖK Kanunu'nu kısmen TBMM'ye iade etti.
1 Haziran	Hükûmet, "YÖK Yasası"nı askıya aldı.
25 Temmuz	Zeki Sezer, DSP Genel Başkanlığına seçildi.
17 Ağustos	MGK Genel Sekreterliği'nin ilk sivil Genel Sekreteri olarak Büyükelçi Yiğit Alpogan atandı.
26 Ağustos	AKP'nin "Zina" konusunda düzenleme yapmak istemesi tartışmalara yol açtı.
23 Eylül	Cumhurbaşkanı Sezer, İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu'nu görevden aldı.
11 Ekim	GP lideri Cem Uzan Başbakan Erdoğan'a hakaret ettiği gerekçesiyle 8 ay hapis cezasına çarptırıldı.
23 Ekim	Hakkında kırmızı bülten çıkarılan Haluk Kırcı, Ukrayna'nın başkenti Kiev'de yakalandı.
24 Ekim	YTP Olağanüstü Büyük Kongresi'nde CHP'ye katılma kararı alındı.
25 Ekim	Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'nca hazırlanan "azınlıklar raporu" tartışma yarattı.
2 Kasım	Anayasa Mahkemesi, 11 yıl aradan sonra Yüce Divan sıfatıyla eski Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanları Cumhur Ersümer ile Zeki Çakan'ı yargılamaya başladı.
11 Kasım	CHP Merkez Yönetim Kurulu (MYK), Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül'ü kesin ihraç istemiyle Yüksek Disiplin Kurulu'na sevk etti.
17 Aralık	AB, Türkiye ile 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlama kararı aldı.

2005

1 Ocak	Türk Lirası´ndan (TL) 6 sıfır atıldı. Yeni Türk Lirası (YTL) tedavüle girdi.
2 Ocak	Eski DSP Genel Başkan Yardımcısı Rahşan Ecevit, Türkiye´de Müslümanlığın giderek gerilediğini belirterek, ´´AB´ye gireceğiz derken din elden gidiyor´´ dedi.
3 Ocak	Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül'ün CHP'den ihracı istemi reddedildi. Baykal, olağanüstü kurultay çağrısında bulundu.
6 Ocak	Eski Milli Savunma bakanlarından Ercan Vuralhan, dolandırıcılık, hileli iflas ve Çek Kanunu´na muhalefet suçlarından tutuklandı.
29 Ocak	CHP 13. Olağanüstü Kurultayı'nda Deniz Baykal, 674 oyla ilk turda yeniden genel başkan seçildi. Sarıgül 460 oyda kaldı.
8 Şubat	Eski Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan ve eski Devlet Bakanı Recep Önal´ın Yüce Divan´da yargılanmalarına başlandı.
15 Şubat	Kültür ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu, partisinden ve bakanlık görevinden istifa etti.
16 Şubat	Eski Başbakan Mesut Yılmaz ve eski Devlet Bakanı Güneş Taner´in Yüce Divan'da yargılanmalarına başlandı.
20 Şubat	Diyarbakır´da Kürtçe kursunu tamamlayan kursiyerlere sertifikaları verildi.

24 Şubat	Eski Bayındırlık ve İskân Bakanı Koray Aydın´ın Yüce Divan'da yargılanmasına başlandı.
6 Mart	İstanbul´da 8 Mart Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla yapılan gösteride bir grup kadının tartaklanması tepkilere neden oldu.
8 Mart	Başbakan Erdoğan ile CHP Genel Başkanı Baykal, bir araya gelerek Ermeni soykırımı iddialarını ele aldılar.
25 Mart	CHP Yüksek Disiplin Kurulu Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül'ü partiden ihraç etti.
2 Nisan	Erkan Mumcu ANAP Genel Başkanlığına seçildi.
17 Nisan	KKTC cumhurbaşkanlığına Mehmet Ali Talat seçildi.
9 Mayıs	BM Kalkınma Programı Başkanlığı'na seçilen CHP İstanbul Milletvekili Kemal Derviş, milletvekilliğinden istifa etti.
1 Haziran	Yeni Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girdi.
25 Temmuz	Anayasa Mahkemesi Başkanlığı'na Tülay Tuğcu seçildi. Tuğcu, Yüksek Mahkeme'nin ilk kadın başkanı oldu.
24 Eylül	Tartışmalı Ermeni konferansı, protestolar eşliğinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde başladı.
3 Ekim	Türkiye ile AB arasında katılım müzakereleri başladı.
7 Ekim	*Agos* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, 'Türklüğe hakaret' iddiasıyla yargılandığı davada altı ay hapis cezasına çarptırıldı.
13 Ekim	Anavatan Partisi TBMM'de grup kurdu.
21 Ekim	YÖK Genel Kurulu, Başbakanlık Müsteşarı Ömer Dinçer'in intihal suçu işlediğine karar vererek, akademik unvanlarını geri aldı.
9 Kasım	Şemdinli'de Umut Kitabevi'nin bombalanması protestolara yol açtı.
10 Kasım	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Leyla Şahin'in açtığı türban davasında Türkiye'yi haklı buldu.

2006

12 Ocak	Abdi İpekçi'nin katili ve Papa suikastı hükümlüsü Mehmet Ali Ağca serbest bırakıldı.
20 Ocak	Yargıtay, Mehmet Ali Ağca'nın tahliye kararını bozdu.
22 Ocak	Eski SHP Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan vefat etti.
5 Şubat	Trabzon´da Katolik Rahip Andrea Santoro öldürüldü.
7 Şubat	Genelkurmay Askeri Mahkemesi, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Emekli Oramiral İlhami Erdil'i "haksız mal edinmekten" 2 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırdı.
8 Şubat	Danıştay, okula geliş gidişlerinde türban takan bir öğretmenin, anaokuluna müdür olmasını sakıncalı buldu.
3 Mart	Savcı Ferhat Sarıkaya'nın Şemdinli İddianamesinde KKK Org. Yaşar Büyükanıt'a da bazı suçlamalar yöneltildi.
6 Nisan	Yazar Perihan Mağden hakkında, "Basın yoluyla halkı askerlikten soğuttuğu" gerekçesiyle iddianame hazırlandı.
9 Nisan	Saadet Partisi´nin 2. Olağan Büyük Kongresi'nde, genel başkanlığa Recai Kutan seçildi.

18 Nisan	Merkez Bankası Başkanlığına Durmuş Yılmaz getirildi.
20 Nisan	Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Şemdinli İddianamesini hazırlayan Savcı Ferhat Sarıkaya´yı meslekten ihraç etti.
29 Nisan	Nükleer Karşıtı Platformunca, Sinop'ta "Nükleere Hayır" mitingi düzenlendi.
5 Mayıs	*Cumhuriyet* gazetesine el bombalı saldırıda bulunuldu.
15 Mayıs	Danıştay II. Dairesi'ne silahlı saldırı düzenlendi. Üye Mustafa Yücel Özbilgin öldü. Dört yaralı var.
19 Mayıs	Öldürülen Danıştay üyesi Mustafa Yücel Özbilgin'in cenaze töreni laiklik yanlısı gösteriye dönüşürken, hükûmet üyelerine karşı protestolar yapıldı.
26 Haziran	Türkiye'de yargıç ve savcıların ilk meslek örgütü, Yargıçlar ve Savcılar Birliği (YARSAV) kuruldu.
30 Ağustos	Yaşar Büyükanıt, Genelkurmay Başkanlığına atandı.
3 Eylül	İstanbul İsmailağa Camiinde emekli imam Bayram Ali Öztürk öldürüldü. Katili linç edildi.
5 Kasım	Bülent Ecevit vefat etti.
10 Aralık	Yazar Orhan Pamuk, Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.

2007

19 Ocak	Gazeteci Hrant Dink öldürüldü.
23 Ocak	Hrant Dink'in cenazesine yüz binler katıldı.
24 Ocak	TRT Eski Genel Müdürü ve Dışişleri Eski Bakanı İsmail Cem hayata gözlerini yumdu.
14 Nisan	Cumhuriyet mitingi Ankara'nın Tandoğan Meydanı'nda yapıldı.
18 Nisan	Malatya'da Hıristiyanlık konulu kitaplar basan Zirve Yayınevi'nde çalışan 3 kişi, boğazları kesilerek öldürüldü.
27 Nisan	Cumhurbaşkanlığı için yapılan ilk turda, Abdullah Gül'e 357 oy çıktı. Türk Silahlı Kuvvetleri "e-muhtıra" diye anılan bir basın bildirisi yayınlayarak Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili tavrını açıkladı.
1 Mayıs	Anayasa Mahkemesi, cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunu anayasaya aykırı bularak iptal etti.
5 Mayıs	Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi, "Demokrat Parti" adı altında birleşme kararı aldılar.
6 Mayıs	TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanı oylamasında 367 bulunamadı.
13 Mayıs	İzmir'in Gündoğdu Meydanı'nda kalabalık bir Cumhuriyet Mitingi düzenlendi.
16 Mayıs	Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi tamamlandı.
12 Haziran	Bir ihbar üzerine Ümraniye'de bir gecekonduda operasyon yapıldı. 27 adet el bombası, TNT kalıpları ele geçirildi.
22 Temmuz	2007 Genel Seçimleri sonucunda AKP Türkiye genelinde yüzde 47 oy alarak tekrar birinci seçildi.
28 Ağustos	Abdullah Gül, 339 oyla TBMM tarafından Türkiye'nin 11. cumhurbaşkanı seçildi.
8 Ekim	PKK saldırıları sonucunda 15 asker öldürüldü.
16 Ekim	Tüm Türkiye'de Türk Telekom işçileri greve başladı.

21 Ekim	Türkiye'de Cumhurbaşkanını halkın seçmesi konusunun dahil edildiği bir Anayasa Değişikliği Halkoylaması yapıldı. Yüzde 69 "evet" dedi.
31 Ekim	Bilim insanı ve eski siyasetçi Erdal İnönü vefat etti.

2008

14 Ocak	Başbakan, "Türban siyasi simge olsa bile bunun suç olmayacağını" savundu.
22 Ocak	Aralarında Emekli Tuğgeneral Veli Küçük'ün ve Avukat Kemal Kerinçsiz'in de bulunduğu 33 kişi, Ergenekon soruşturması kapsamında gözaltına alındı.
24 Ocak	Gaziantep'te düzenlenen El Kaide operasyonunda 25 militan ele geçirildi.
2 Şubat	Anıtkabir'de yüzbinlerce insanın katıldığı cumhuriyet mitingi yapıldı.
27 Şubat	CHP ve DSP, "yükseköğretimde türbanın serbest bırakılmasını" öngören anayasa değişikliğinin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açtı.
8 Mart	Sosyalist siyasetçi ve akademisyen Sadun Aren öldü.
14 Mart	Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, AKP'nin kapatılması istemiyle AYM'de dava açtı.
21 Mart	Ergenekon soruşturması kapsamında İşçi Partisi (İP) Genel Başkanı Doğu Perinçek, Org. Şener Eruygur, Org. Hurşit Tolon, eski rektör Kemal Alemdaroğlu ve İlhan Selçuk'un da aralarında bulunduğu çok sayıda isim gözaltına alındı.
31 Mart	Barış Yolculuğu kapsamında Türkiye'den geçen Pippa Bacca adlı sanatçı, Kocaeli'nde ölü bulundu.
1 Mayıs	1 Mayıs'ı kutlamak amacıyla Taksim Meydanı'na yürümek isteyen gruba polis müdahale etti. Çatışmalar çıktı.
1-2 Mayıs	Kandil Dağı'na TSK uçakları tarafından hava harekâtı düzenlendi.
5 Haziran	Anayasa Mahkemesi, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliğinin yürürlüğünü durdurdu ve iptal etti.
25 Temmuz	Ergenekon iddianamesi kabul edildi ve dava süreci resmen başladı.
27 Temmuz	İstanbul Güngören'de meydana gelen patlamalarda 17 kişi ölürken, 154 kişi yaralandı.
30 Temmuz	Anayasa Mahkemesi, AKP'nin kapatılması istemiyle açılan davada, partinin kapatılmamasına, ancak 2008'de aldığı Hazine yardımından 1/2 oranında yoksun bırakılmasına karar verdi.
1 Ağustos	Konya'da dini eğitim veren kaçak bina çöktü. 18 öğrenci öldü.
15 Ağustos	Emekli Jandarma Albay Arif Doğan tutuklandı.
18 Ağustos	Tuzla'da bir tersanede meydana gelen patlama sonucu 3 işçi öldü, 13 işçi yaralandı.
2 Eylül	AKP Genel Başkan Yardımcısı ve Sakarya Milletvekili Şaban Dişli, partideki görevlerinden ayrıldı.
6 Eylül	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın, Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası grup eleme maçı için yaptığı daveti kabul ederek Erivan'a gitti.

27 Eylül	Ergenekon soruşturması kapsamında gözaltına alınan gazeteci Tuncay Özkan, eski İstanbul Organize Suçlarla Mücadele Şube Müdürü Adil Serdar Saçan ve eski Esenyurt Belediye Başkanı Gürbüz Çapan tutuklandı.
4 Ekim	Hakkari'nin Şemdinli ilçesindeki Aktütün Karakolu'na PKK saldırısı sonucunda 17 asker öldü.
10 Ekim	*Yürüyüş* dergisi okuru Engin Ceber, gözaltında işkence sonucu öldü.
20 Ekim	Ergenekon Davası'nın ilk duruşması Silivri'de başladı.
26 Ekim	Saadet Partisi'nde Numan Kurtulmuş Genel Başkanlığa seçildi.
7 Kasım	AKP Genel Başkan Yardımcısı Dengir Mir Mehmet Fırat, genel başkan yardımcılığı ve MKYK üyeliğinden istifa etti.

2009

1 Ocak	Kürtçe yayın yapacak TRT 6 yayın hayatına başladı.
7 Ocak	Ergenekon soruşturması kapsamında eski YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz, emekli Org. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Yalçın Küçük ve eski Özel Harekât Dairesi Başkan Vekili İbrahim Şahin'in de aralarında bulunduğu kişiler gözaltına alındı.
10 Ocak	Nâzım Hikmet'in Türk vatandaşlığından çıkarılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı yürürlükten kaldırıldı.
22 Ocak	"Ergenekon" soruşturması kapsamında, Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek ile bazı yöneticiler, araştırmacı Erhan Göksel'in de aralarında bulunduğu kişiler Ankara'da gözaltına alındı.
29 Ocak	Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in Gazze operasyonlarına ilişkin açıklamalarına sert tepki gösterdi.
17 Şubat	Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne Katılmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun yürürlüğe girdi.
5 Mart	"Ergenekon" soruşturması kapsamında *Cumhuriyet* gazetesi Ankara temsilcisi Mustafa Balbay gözaltına alındı.
25 Mart	BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu ve beraberindeki 5 kişiyi taşıyan helikopter Kahramanmaraş'ta düştü.
29 Mart	Yerel seçimler yapıldı. AKP yüzde 38,8, CHP 23,1, MHP 16,1, DTP 5,7.
11 Nisan	Zeki Sezer, DSP Genel Başkanlığından istifa etti.
17 Nisan	Ergenekon soruşturması kapsamında mahkemeye sevk edilen Prof. Dr. Mehmet Haberal, Prof. Dr. Ferit Bernay, Prof. Dr. Mustafa Yurtkuran, Prof. Dr. Fatih Hilmioğlu, Prof. Dr. Ayşe Yüksel ile Prof. Dr. Erol Manisalı tutuklandı.
22 Nisan	1 Mayıs "Emek ve Dayanışma Günü" adıyla resmi tatil günü oldu.
29 Nisan	Genelkurmay Başkanı Orgeneral Başbuğ, "Darbe Günlükleri" iddiasıyla ilgili olarak, "Genelkurmay Başkanlığının elinde bu konuyla ilgili hiçbir belge yoktur" dedi.
1 Mayıs	DİSK, KESK, TTB, TMMOB ve bazı siyasi parti ile sivil toplum kuruluşları, 1 Mayıs'ı Taksim'de kutladı.
5 Mayıs	Mardin'de Bilge köyüne düzenlenen saldırıda 44 kişi öldürüldü.
16 Mayıs	DP kongresinde genel başkanlığa Hüsamettin Cindoruk seçildi.
18 Mayıs	ÇYDD Genel Başkanı Prof. Dr. Türkan Saylan, İstanbul'da vefat etti.

3 Haziran	Hükûmet'in girişimleriyle düzenlenen Alevi Çalıştayı Ankara'da başladı.
4 Haziran	Rahşan Ecevit, kurucusu olduğu DSP'den istifa etti.
11 Haziran	Yargıtay 1. Ceza Dairesi, Güldünya Tören'in "töre" nedeniyle öldürülmesine ilişkin davada, kardeşleri İrfan Tören'e verilen müebbet hapis ile Ferit Tören'e verilen 23 yıl 4 ay hapis cezasını onadı.
12 Haziran	*Taraf* gazetesinde, Deniz Kurmay Albay Dursun Çiçek'in imzasının bulunduğu öne sürülen "İrticayla Mücadele Eylem Planı" başlıklı bir belgeye dayandırılan "AKP ve Gülen'i bitirme planı" başlıklı haber tartışmalara neden oldu.
30 Haziran	Deniz Kurmay Albay Dursun Çiçek tutuklandı.
8 Temmuz	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, "askere sivil yargı yolunu açan" düzenlemeyi de içeren kanunu onayladı.
23 Temmuz	DP ve ANAP arasındaki birleşmenin DP çatısı altında olması ve genel başkanlığı Hüsamettin Cindoruk'un üstlenmesi kararlaştırıldı.
1 Ağustos	Polis Akademisi'nde, İçişleri Bakanı Beşir Atalay ile bazı gazetecileri bir araya getiren "Kürt Meselesinin Çözümü: Türkiye Modeline Doğru" başlıklı çalıştay yapıldı.
13 Ağustos	İçişleri Bakanı Atalay "Demokratik açılım Türkiye'nin büyük kardeşlik ve huzur projesidir" dedi
17 Eylül	Türkiye ve Suriye karşılıklı olarak vizeyi kaldırdı.
19 Ekim	Demokratik Açılım kapsamında 34 PKK'lı Habur kapısından Türkiye'ye giriş yaptı. Yapılan kutlamalar, milliyetçi çevrelerde tepkiye yol açtı.
1 Aralık	Mardin Artuklu Üniversitesi'nde "Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü" kurulmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı yayımlandı.
10 Aralık	"Birinci Roman Çalıştayı" İstanbul'da yapıldı.
11 Aralık	Anayasa Mahkemesi, Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) kapatılmasına karar verdi.
17 Aralık	Ankara'da Abdi İpekçi Parkı'nda eylem yapan TEKEL işçilerine polis müdahale etti.

2010

18 Ocak	Abdi İpekçi'nin katili, Papa suikastı hükümlüsü M. Ali Ağca tahliye edildi.
20 Ocak	"Balyoz Eylem Planı" iddiaları ilk defa basında yer almaya başladı.
16 Şubat	Erzincan Cumhuriyet Başsavcısı İlhan Cihaner, Erzurum Özel Yetkili Cumhuriyet Savcısı Osman Şanal'ın yürüttüğü bir operasyon kapsamında gözaltına alındı.
26 Şubat	"Balyoz Planı" iddialarına ilişkin soruşturma kapsamında Emekli Org. İbrahim Fırtına, emekli oramiral Özden Örnek, emekli Org. Ergin Saygun ve emekli Org. Çetin Doğan'ın de aralarında bulunduğu 40'a yakın kişi gözaltına alındı.
20 Mart	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan demokratik açılım çerçevesinde tiyatro ve sinema sanatçılarıyla bir araya geldi.
1 Mayıs	1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü, 32 yıl aradan sonra Taksim Meydanı'nda kutlandı.
10 Mayıs	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a ait olduğu iddia edilen bazı müstehcen görüntüler internet sitelerinde yayınlandı. Baykal genel başkanlıktan istifa etti.
22 Mayıs	CHP 33. Olağan Kurultayı'nda Kemal Kılıçdaroğlu Genel Başkan seçildi.

31 Mayıs	İsrail Filistin'e yardım götüren Mavi Marmara gemisine baskın düzenledi. Dokuz kişi hayatını kaybetti.
10 Nisan	Türkçe dışındaki dillerde propagandaya hapis cezasını kaldıran yasa yürürlüğe girdi.
21 Haziran	*Cumhuriyet* gazetesi başyazarı İlhan Selçuk hayatını kaybetti.
19 Temmuz	İstanbul 10. Ağır Ceza Mahkemesi, Balyoz Eylem Planı İddianamesi'ni kabul etti.
15 Ağustos	Trabzon'un Maçka ilçesindeki tarihi Sümela Manastırı'nda 88 yıl aradan sonra ayin düzenlendi.
12 Eylül	Referanduma sunulan Anayasa değişikliği paketi halktan "evet" oyu aldı. "Evet" yüzde 57,8, "Hayır" yüzde 42,1.
28 Eylül	Emniyet Müdürü Hanefi Avcı, "Devrimci Karargâh Örgütü" soruşturması kapsamında gözaltına alındı.
1 Ekim	Numan Kurtulmuş, Saadet Partisi Genel Başkanlığından ve partisinden istifa etti.
27 Ekim	MGK'da "Yeni Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi" görüşülerek uygun bulundu. Bu konudaki tavsiye kararının Bakanlar Kurulu'na bildirilmesi görüşü benimsendi.
29 Kasım	Heybeliada'daki Rum Erkek Yetimhanesi'nin tapusu Fener Rum Patrikhanesi'ne verildi.
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a, Libya'da "Kaddafi İnsan Hakları Ödülü" verildi.

2011

8 Ocak	Başbakan Erdoğan, Kars'taki "İnsanlık Anıtını" ucubeye benzetti.
14 Şubat	Ergenekon soruşturması kapsamında Odatv yöneticisi Soner Yalçın gözaltına alındı.
27 Şubat	Eski Başbakanlardan Necmettin Erbakan yaşamını yitirdi.
3 Mart	Gazeteciler Ahmet Şık ve Nedim Şener, Ergenekon soruşturması kapsamında gözaltına alındılar.
24 Mart	Tutuklanan Ahmet Şık'ın *İmamın Ordusu* kitabının dijital kayıtlarına polis operasyonuyla el konuldu ve kopyaları silindi.
14 Nisan	HSYK, eski Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya hakkındaki ihraç kararını kaldırdı.
27 Nisan	MHP'li bazı yöneticilere ait müstehcen görüntüler internette yayınlanınca istifalar başladı.
30 Mayıs	Balyoz Planı soruşturmasında Orgeneral Bilgin Balanlı tutuklandı. Balanlı, tutuklanan en yüksek rütbeli muvazzaf subay oldu.
31 Mayıs	Başbakan Erdoğan'ın Artvin Hopa'daki mitinginin ardından çıkan olaylarda, polisin yoğun biber gazı sıktığı protestoculardan Metin Lokumcu hayatını kaybetti.
6 Haziran	12 Eylül darbesiyle ilgili soruşturmada eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ifadesi alındı.
8 Haziran	12 Eylül soruşturmasında emekli orgeneral Tahsin Şahinkaya'nın ifadesi alındı.
12 Haziran	Türkiye genel seçim için sandık başına gitti. AKParti yüzde 49,8, CHP yüzde 25,9, MHP yüzde 13, Bağımsızlar ise yüzde 6,5 oy aldı.
28 Haziran	CHP'li 134 milletvekili, tutuklu vekiller Mustafa Balbay ile Mehmet Haberal'ın tahliye edilmemelerini protesto amacıyla Meclise gelmelerine rağmen yemin

	etmedi. BDP destekli bağımsızlar ise TBMM'ye gelmedi.
6 Temmuz	RTÜK üyesi Zahid Akman, Kanal 7'den Zekeriya Karaman, Mustafa Çelik, İsmail Karahan ve Erdoğan Kara, Almanya'daki Deniz Feneri bağlantılı soruşturma kapsamında gözaltına alındı.
8 Temmuz	Diyarbakır 6. ve 4. Ağır Ceza mahkemeleri, bağımsız milletvekili seçilen Selma Irmak, Kemal Aktaş, Faysal Sarıyıldız, İbrahim Ayhan ve Gülser Yıldırım ile Hatip Dicle'nin tahliye edilmemesini kararlaştırdı.
13 Temmuz	Erdoğan'ın başkanlığında kurulan 61. Hükûmet güvenoyu aldı.
14 Temmuz	Diyarbakır'da toplanan DTK sonuç bildirisinde "demokratik özerkliğimizi ilan ediyoruz" denildi.
29 Temmuz	Genelkurmay Başkanı Orgeneral Işık Koşaner, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Erdal Ceylanoğlu, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Eşref Uğur Yiğit ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hasan Aksay YAŞ öncesi emekliliklerini istedi.
30 Temmuz	Şair ve siyaset adamı Kemal Burkay, 31 yıldır yaşadığı İsveç'ten Türkiye'ye döndü.
16 Ağustos	Sosyalist liderlerden Mihri Belli hayatını kaybetti.
17 Ağustos	Yalova Valiliği'ne atanan Esengül Civelek, Türkiye'nin ikinci kadın valisi oldu.
27 Ağustos	Deniz Feneri e.V. bağlantılı soruşturmayı yürüten 3 savcı gitti, yerine 2 yeni savcı geldi.
13 Eylül	PKK yöneticileri ile MİT temsilcileri arasında yapıldığı iddia edilen görüşmelere ilişkin ses kaydı internet sitelerinde yayımlandı.
15 Eylül	Eski bakanlardan Mehmet Ağar, Susurluk davasında, "Cürüm işlemek için silahlı teşekkül oluşturmak" suçlamasıyla 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı.
19 Ekim	Hakkari'nin Çukurca ilçesindeki PKK saldırısında 24 asker şehit oldu.
21 Ekim	Deniz Feneri soruşturması kapsamında tutuklu bulunan Zahid Akman, Zekeriya Karaman, İsmail Karahan, Mustafa Çelik, İzzet Kurum ve Ali Solak tahliye edildi.
23 Ekim	Türkiye, Van'da meydana gelen 7,2 büyüklüğündeki depremle sarsıldı, 604 kişi hayatını kaybetti.
1 Kasım	İstanbul'daki KCK operasyonu kapsamında gözaltına alınan Prof. Dr. Büşra Ersanlı ile Ragıp Zarakolu'nun da aralarında bulunduğu 44 kişi tutuklandı.
13 Kasım	Odatv'de yapılan aramalara ilişkin davanın tutuklu sanığı Kaşif Kozinoğlu cezaevinde öldü.
23 Kasım	Başbakan Erdoğan, Dersim olaylarıyla ilgili "Eğer devlet adına özür dilemek gerekiyorsa ve böyle bir literatür varsa ben özür dilerim ve diliyorum" dedi.
26 Kasım	Başbakan Erdoğan, "laparoskopik" yöntemle sindirim sistemi ameliyatı oldu.
29 Kasım	Hukuk, siyaset bilimi uzmanı Prof. Dr. Server Tanilli vefat etti.
1 Aralık	YÖK Genel Kurulu, üniversiteye giriş sınavında katsayı uygulamasını kaldırdı.
10 Aralık	"Cübbeli Ahmet Hoca" olarak tanınan Ahmet Mahmut Ünlü, "Karagümrük çetesi" soruşturması kapsamında tutuklandı.
23 Aralık	Siyaset adamı Aydın Menderes hayatını kaybetti.

2012

5 Ocak	Eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, "İnternet Andıcı" olarak bilinen dava kapsamında "Silahlı terör örgütü yöneticisi" olduğu iddiasıyla tutuklandı.

10 Ocak	12 Eylül Darbesi ile ilgili hazırlanan iddianamede dönemin genelkurmay başkanı Kenan Evren ve Hava Kuvvetleri komutanı Tahsin Şahinkaya sanık olarak yer aldı.
13 Ocak	KKTC'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş hayatını kaybetti.
7 Şubat	İstanbul'da özel yetkili savcı Sadrettin Sarıkaya, MİT Müsteşarı Hakan Fidan ve dört MİT görevlisini ifade vermeye çağırdı.
15 Şubat	TBMM, MİT mensupları veya özel bir görevi ifa etmek için başbakan tarafından seçilen kişilerin soruşturmalarının başbakanın iznine bağlanmasını öngören yasayı kabul etti.
20 Şubat	Hrant Dink suikastı kapsamında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül talimatıyla başlatılan Devlet Denetleme Kurulu soruşturmasında, suikastın önlenememesi "ağır kamu hizmeti kusuru" olarak tanımlandı.
11 Mart	İstanbul Esenyurt'ta Marmara Park İnşaatında çalışan işçilerin kaldığı çadırlarda çıkan yangında 11 işçi hayatını kaybetti.
13 Mart	Sivas Olaylarıyla ilgili dava zamanaşımına uğradı. Mahkeme davayı 'insanlık Suçu' kabul etmediği için zamanaşımı uygulandı. Odatv davası kapsamında yargılanan gazeteciler Nedim Şener ve Ahmet Şık serbest bırakıldı.
30 Mart	Kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinen ve zorunlu eğitimi kademeli hale getirerek 8'den 12 yıla çıkaran kanun teklifi TBMM'de kabul edildi.
4 Nisan	12 Eylül Darbesi ile ilgili davada ilk duruşma Ankara'da yapıldı. Davada TBMM, Başbakanlık, CHP ve MHP müdahil olarak yer aldı
12 Haziran	Ülker Grubu'nun kurucusu Sabri Ülker hayatını kaybetti.
22 Haziran	Hava Kuvvetleri'ne ait bir keşif uçağı, Suriye tarafından düşürüldü.
12 Ağustos	CHP Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün, PKK'lılar tarafından kaçırıldıktan iki gün sonra serbest bırakıldı.
5 Eylül	Afyonkarahisar'da askeri mühimmat deposundaki patlama sonucunda 25 asker öldü.

2013

17 Ocak	Gazeteci Mehmet Ali Birand vefat etti.
19 Ocak	Akademisyen Toktamış Ateş vefat etti.
11 Şubat	Cilvegözü Sınır Kapısı'ndaki patlama sonucunda 13 kişi öldü.
13 Mart	PKK'nın rehin tuttuğu 8 kamu görevlisi, BDP, İHD ve Mazlum-Der'den oluşan bir heyete teslim edildi.
21 Mart	PKK lideri Öcalan'ın mesajı, Diyarbakır'daki Nevruz kutlamalarında okundu. Öcalan, Barış Süreci'ne destek istedi.
22 Mart	İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Mavi Marmara baskını nedeniyle Türkiye'den özür diledi.
11 Mayıs	Hatay'ın Reyhanlı ilçesindeki bombalı saldırı sonucunda 52 kişi hayatını kaybetti.
23 Mayıs	Eski OHAL Bölge Valisi Hayri Kozakçıoğlu intihar etti.
24 Mayıs	Alkol satışı ve tüketimiyle ilgili düzenlemeler içeren yasa kabul edildi. Gece 22.00'den sonra alkol satışı yasaklandı.
27 Mayıs	Taksim Gezi Parkı'nda bazı ağaçların sökülmesine tepki olarak gösteriler başladı.

29 Mayıs	İstanbul Boğazı'na inşa edilecek Üçüncü Köprü'nün temeli atıldı. Köprü'ye Yavuz Sultan Selim ismi verilmesi tartışma yarattı.
5 Ağustos	275 sanığın yargılandığı Ergenekon Davası'nda karar açıklandı. Eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ dahil, 17 kişiye müebbet, 65 kişiye değişen hapis cezaları verilirken 21 kişi beraat etti.
27 Eylül	Tiyatro ve sinema sanatçısı Tuncel Kurtiz hayatını kaybetti.
28 Eylül	*Şu Çılgın Türkler* kitabının yazarı Turgut Özakman vefat etti.
30 Eylül	Erdoğan Demokratikleşme Paketi'ni açıkladı.
29 Ekim	Marmaray hizmete girdi.
31 Ekim	AKP'li dört vekil, Meclis Genel Kurulu'na başörtüsüyle girdiler.
17 Aralık	Yolsuzluk ve rüşvet iddiasıyla yürütülen soruşturma kapsamında aralarında bakan çocuklarının da bulunduğu 37 kişi gözaltına alındı.
25 Aralık	Bakanlar Muammer Güler, Zafer Çağlayan ve Erdoğan Bayraktar istifa ettiklerini açıkladılar. Bayraktar, "Başbakan'ın da istifa etmesi" gerektiğini söyleyerek, milletvekilliğinden de istifa ettiğini açıkladı. [Şubat 2014'te istifasını geri aldığını açıklayıp Başbakan'dan özür diledi.]
26 Aralık	Yolsuzluk ve rüşvet soruşturmasının ikinci dalgasıyla ilgili soruşturma dosyası savcı Muammer Akkaş'tan alındı. Savcı, "soruşturma yapmam engellendi" dedi.
27 Aralık	Ertuğrul Günay, Haluk Özdalga ve Erdal Kalkan, AKP'den istifa ettiler.

BİRİNCİ KISIM

1960-1980: Darbeler Çağı

BİRİNCİ BÖLÜM

OLAĞANÜSTÜ REJİM DÖNEMİ VE OLAĞAN SİYASAL HAYATA GEÇİŞ (1960-1965)

1960 Darbesi'ne doğru: Cuntalar ve hazırlıklar

10 yıllık Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960'ta bir askerî darbeyle sona erdi, ancak darbenin hazırlıkları çok önce başlamıştı. 1950'li yıllarda ordu içinde çeşitli cuntalar kurulmuştu. Yurda dağılmış çeşitli birliklerde, birbirinden bağımsız ya da birbiriyle yer yer irtibatlı çeşitli gruplar, Demokrat Parti'yi iktidardan alaşağı edecek bir darbenin hazırlıklarına girişmişlerdi. Bu cuntalar arasında başını Cemal Madanoğlu'nun ve Talât Aydemir'in çektiği gruplar, ciddi hazırlıkları ve diğer garnizonları da etkilemeleri bakımından dikkat çekmekteydi. 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında darbecilere hareket geçme fırsatı verecek bazı olaylar yaşandı. Nisan ayının başlarında CHP lideri İnönü, Kayseri'ye giderken Himmetdede istasyonunda saatlerce durdurulmuş, Kayseri'ye sokulmak istenmemiş, İncesu'da da saldırıya uğramıştı. 18 Nisan'da Meclis'te üyelerinin tümü DP'lilerden oluşan ve mahkeme yetkileriyle donatılmış Tahkikat Komisyonu kuruldu. Bu, bir baskı rejiminin kurulması olarak yorumlandı. 27 Nisan'da Meclis'te bu komisyona yeni ve olağanüstü yetkiler tanıyan bir kanun geçirildi. Yükselen bu gerilim koşulları altında, Kuvvet Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'i başa geçmesi için önceden ikna eden ve o sıralar Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı olan Tümgeneral Cemal Madanoğlu'na bağlı grup 25 Mayıs günü harekete geçme kararı aldı. 26 Mayıs 1960 gecesi, darbeci grup harekât merkezi ve karargâh olarak kullanacakları Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı binasında (şimdiki Stratejik Etüd ve Askerî Tarih Başkanlığı binası) toplandı. İhtilâl süresince TBMM binasının karşısındaki bu bina, önce "Örfi İdare (Sıkıyönetim) Kumandanlığı" binası, son-

ra "Ankara Kumandanlığı" olacaktır. Öncelikle önemli kişi ve dairelerin telefonları kesildi. 27 Mayıs 1960 gününün ilk saatlerinde Kara Harp Okulu öğrencileri ve komandolar Ankara'nın kritik mevkilerini işgal etmek üzere sevk edildiler. Böylelikle darbe hareketi başlamış oluyordu. Karşı bir harekâtın önüne geçmek için Ankara'da bulunan 28. Tümen Komutanı Tümgeneral Selahattin Kaplan'ın, Zırhlı Eğitim Merkezi Komutanı Tuğgeneral Yusuf Demirağ'ın, 43. Süvari Alay Komutanı Yarbay Reşit Çölok'un, Tank Taburu Komutanı Binbaşı Hakkı Bozkaya'nın darbenin yanına çekilmesi veya aksi halde etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. 27 Mayıs sabaha karşı saat 3.15'te darbeye katılan piyade kıtaları ile süvariler, 3.30'da ise tanklar harekete geçti. Birlikler kısa sürede şehre hâkim oldular ve ilkin karşı koyma potansiyeli olan komutanlardan başlayarak tutuklamalara giriştiler.

Darbe ve ilk gelişmeler

27 Mayıs sabahı yönetime el konulmuş ve pek çok tutuklama yapılarak tutuklananlar peyderpey Kara Harp Okulu'na getirilmeye başlanmıştı. Milletvekilleri ve hükûmet üyelerinin yanı sıra, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüşdü Erdelhun da bulunmaktaydı. Ankara dışında da çeşitli garnizonlarda darbeci subayların kontrol ettiği birlikler seferber edilmişti. Örneğin Konya'daki 2. Ordu Komutanı Orgeneral Suat Kuyaş da tutuklananlar arasındaydı. Sabahın erken saatlerinde önce İstanbul Radyosu işgal edildi. "İhtilâl bildirisi"ni sabah 4.30 sularında, bir bölük asker nezaretinde zorla Ankara Radyosu'na giren Albay Alparslan Türkeş okudu. Bildiri şöyleydi:

> Sevgili Vatandaşlar,
> Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hâdiseler dolayısiyle ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketle, silâhlı kuvvetlerimiz partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir.
>
> Bütün vatandaşların partiler üstünde, aynı milletin, aynı soydan gelme evlâtları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle

Cemal Gürsel darbe öncesinde hareketin başına geçmeyi kabul etmişse de, 3 Mayıs'ta görevinden ayrılarak son anda İzmir'e gitmiş ve bu durum ihtilâlci subayları endişelendirmişti. Ancak İzmir'deki ikinci ikna girişimi başarılı oldu ve Gürsel liderlik teklifine uyarak 27 Mayıs gününün öğle saatlerinde Ankara'ya geldi.

ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve millî varlığımızın selâmeti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk silâhlı kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsî emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız.

Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz "yurtta sulh, cihanda sulh"dur.

Bu bildiride hareketin tarafsızlığı, hiçbir parti ve gruba karşı yapılmadığı, hareketin hukuka bağlılığı ve bütün işlemlerin hukuk dahilinde yapılacağı vurgulanıyordu. Ancak gelişmeler bu yönde olmayacaktı. Hareket, doğrudan doğruya DP'yi hedef almıştı ve ülkenin her yerinde DP teşkilâtlarında görev almış pek çok kişi tutuklanacak; DP'ye yakın sayılan memurlar görevden alınacak ya da sürüleceklerdi. Bu süreçte kapatılan tek parti de DP idi. Diğer partiler faaliyetlerine devam ettiler. Üstelik Yassıada Mahkemele-

ri gibi olağanüstü bir yargılama kurularak, çok tartışılan mahkûmiyetler tecelli edecekti. Çok kısa bir süre içinde seçimlere gidileceği ve seçimler sonucunda iktidarın halkın teveccühü ne tarafa yönelirse ona teslim edileceği taahhüt edildiği halde, seçimlere gitmekte ayak direnecek, hatta uzun süreli bir cunta yönetimi lehinde kulisler yapılacak ve DP çizgisinin iktidarına engel olacak birtakım önlemler alınarak parlamento vesayet altında tutulacaktı. Bu bildiriden akılda kalan en önemli vurgu, "NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalınacağı" vurgusuydu. Bu vurgunun, özellikle ABD'ye hareketin Batı kampına karşıt bir hareket olmadığı yönünde güven vermek amacıyla bildiriye eklendiği açıktır.

27 Mayıs günü tutuklamalar sürerken Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı derhal gözaltına almıştı. O sıralarda Meclis Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere, Ankara'da bulunan bakanlar ve Demokrat Parti'li milletvekilleri birer birer evlerinden alınarak, Cumhurbaşkanı ile birlikte Kara Harp Okulu'na kapatıldılar. Başbakan Adnan Menderes, o sırada Eskişehir'de bulunuyordu. Başbakan darbe haberini sabahın erken saatlerinde almış ve otomobille Kütahya yönüne doğru hareket etmişti. Ancak Eskişehir'de bulunan I. Hava Üs Komutanı Tuğgeneral Turgan tarafından Menderes'in konumu tespit edildi. Derhal Kütahya'daki Hava Er Eğitim Tugayı'nın Komutanı Albay Süleyman Demet arandı ve Menderes Kütahya yolunda Keşif Taburu Komutanı Binbaşı Agasi Şen tarafından tutuklandı. 12 Mart müdahalesi sırasında Hava Kuvvetleri Komutanı olan ve o sırada Eskişehir Hava Üssü'nde 11. Uçuş Filosu Komutanı olan Binbaşı Muhsin Batur bir askerî uçakla başbakanı Kütahya'dan teslim aldı ve kendi nezaretinde –Eskişehir'den üs komutanının da uçağa katılımıyla– yine bir askerî uçakla Ankara'ya sevk edilmesine nezaret etti. Böylelikle siyasal iktidarın bütün önemli unsurları kontrol altına alınmış ve darbe ilk hamlesini başarıyla icra etmiş oluyordu.

3 Mayıs 1960 tarihinde izinli olarak Kuvvet Komutanlığından ayrılan ve emekliliğe hazırlanan Orgeneral Cemal Gürsel, o sırada bulunduğu İzmir'den Ankara'ya getirtildi. Cemal Gürsel darbe öncesinde hareketin başına geçmeyi kabul etmişse de, 3 Mayıs'ta görevinden ayrılarak son anda İzmir'e gitmiş ve bu durum ihtilâlci subayları endişelendirmişti. Ancak İzmir'deki ikinci ikna girişimi başarılı oldu ve Gürsel liderlik teklifine uyarak 27 Mayıs gününün öğle saatlerinde Ankara'ya geldi. Sonradan darbeye katılanların da darbe girişiminin sağlığı bakımından kuşkuları vardır. Örneğin o sırada Kara Harp Okulu Komutanı olan Tuğgeneral Sıtkı Ulay, hava kuvvetlerinin darbeye desteğini anlamak için evinin üzerinde birkaç uçak uçurulmasını bile talep eder ve jetleri gördükten sonra ikna olarak hazırlıklara katılır.

28 Mayıs günü, darbenin hukukî altyapısını hazırlamak üzere İstanbul'dan önceki iktidara muhalif bazı hukuk profesörleri uçakla Ankara'ya getirtildi ve derhal bir "Bilim Heyeti" teşkil edilerek onlardan "Anayasa Komisyonu Raporu" hazırlamaları istendi. Böylelikle müstakbel rejimin hukukî altyapısını oluşturacak hukuk komisyonu kendiliğinden kurulmuş oluyordu. Raporda DP iktidarının meşruiyetini kaybettiği bildirilerek darbenin meşruiyeti kuruluyordu. Rapora göre müdahale "âdi ve siyasî bir hükûmet darbesi" değildi. Kamu hizmeti fikrini yitiren ve kamu haklarını korumaktan uzaklaşan idare şahsî nüfuz ve ihtiraslarla zümre çıkarlarını temsil etmekteydi. Komisyonun başkanlığına o sıralarda İstanbul Üniversitesi Rektörü olan idare hukuku profesörü Sıddık Sami Onar getirildi. Komisyonun İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mensuplarından oluşan diğer üyeleri arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ceza hukukçusu Prof. Dr. Naci Şensoy, medenî hukukçu Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, anayasa hukukçusu Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, idare hukukçusu Prof. Dr. Ragıp Sarıca, anayasa hukukçusu Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve idare hukukçusu Doç. Dr. İsmet Giritli bulunuyordu. Bu hukukçu grup, darbeci subayları sadece DP ileri gelenlerini değil, aynı zamanda milletvekillerini de tutuklamaları gerektiğine ikna etti. Onlara göre "Anayasa'yı ihlâl etmiş olan" bu milletvekillerinin hepsi tutuklanmazsa ihtilâlin meşruiyeti tehlikeye girecekti. Aynı hukukçular bir "ihtilâl komitesi" kurulmasını ve idarenin bu komite eliyle yürütülmesini de tavsiye etmişlerdi. Bu hukukçular kurulu, evrensel hukuk ilkelerini boşa çıkaracak bir "olağanüstü koşullar" manzarası çizerek, bu manzaraya uygun bir olağanüstü yargılama ve yürütme sürecinin çerçevesini çizdiler. Bu sürecin en önemli ögeleri, yargılamaların doğal mecrası olan "Yüce Divan" yerine kurulacak özel bir mahkemede ("Yüksek Adalet Divanı") yapılması ve kanunların geriye işlemezliği ilkesinin ortadan kaldırılmasıyla Millî Birlik Komitesi tarafından çıkarılan kanunlarda belirlenen hükümlerin eski eylemlere uygulanabilir hale getirilmesidir. O zamanın Millî Birlik Komitesi üyelerinin de tanıklık ettiği üzere, hukukçulardan oluşan komitenin dikkat çekici özelliği çok daha fazla "şiddet ve sürat" taraftarı olmaları ve ihtilâlcilerden Orhan Erkanlı'nın belirttiği gibi "meseleyi ihtilâl hukuku çerçevesi içinde mütalaa ederek klasik hukuku ihmal etmeye meyyal"[1] bulunmalarıdır. Bu hukuk komisyonuna Millî Birlik Komitesi tarafından iki ana görev verildi. Bu görevlerden birincisi 1924 Anayasası'nı kaldıran geçici bir anayasa hazırlanması, ikincisi de darbenin meşruiyetini kuracak bir "Anayasa Komisyonu Raporu"nun kaleme alınmasıdır. Bu arada bir de yargılamalara esas olacak iddianamenin ana unsurlarını tespit etmek

1 Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi, 1960-1980: Orhan Erkanlı'nın Anıları*, Güneş, İstanbul, 1987, s. 136.

ANAYASA KOMİSYONU RAPORU

Bugün içinde bulunduğumuz durumu adî, siyasî bir hükûmet darbesi saymak doğru değildir. Devlet, hukuk, adalet, ahlâk, amme menfaatı ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasî kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsî nüfuz ve ihtiraslarla, zümre menfaatini temsil eden maddî bir kuvvet haline gelmiştir. Her şeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lâzım gelen Devlet kudreti bu ihtiras ve nüfuzun tahakkuku vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki, siyasî kudret asıl Devlet kudreti olan ordusu ile, adliyesi ve baroları ile vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile, üniversiteleri ile, umumî efkârın mümessili olan basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleri ile her türlü mânevi bağlantısını kaybederek Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin Dünya Devletler Camiasında medenî bir Devlet olarak lâyık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk İnkılâplarına karşı düşman durumuna düşmüştür. (...)

Hak ve hukukla, Devlet fikri ile hiçbir alâkası olmayan bu gibi hareketleri yaptıran bir zümre, artık sosyal bir müessese sayılamazdı... Bu vaka hükûmetin sosyal ve millî bir müessese olmaktan çıkarak şahsî bir nüfuz ve ihtiras aleti haline gelmiş bulunduğunu göstermektedir.

Meşruiyet bakımından da durum aynıdır: Bir hükûmetin meşruiyeti sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda da kendisini bu mevkie getiren Anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündü. Halbuki hükûmet ve siyasî iktidar bir taraftan Anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle Anayasayı ihlâl etmiştir. Kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan, hükûmetin bir muvazene, bir sükûn ve huzur âmili olması gerektiği halde, hükûmet, Devlet müesseselerini, politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşayan insanları birbirine düşürmek, halka ve dış âleme karşı bunları kötüleyerek bir anarşi âmili haline getirmek suretiyle meşruiyetini de kaybetmiştir.

Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de siyasî iktidar tarafından hakiki bir teşrî organı olmaktan çıkarılarak şahıs ve zümre menfaatine hizmet eden bir parti grubu haline getirilmiş olmak suretiyle fiilen münfesih hale gelmiştir.

Böyle bir durum karşısında Devletin ordusu, idaresi ve her çeşit müesseseleri, kendilerine temel olacak Devlet fikrini temsil etmek vasfını ve adı geçen müesseseler arasında muvazene âmili olmak hüviyetini kaybetmiş ve böylece eski iktidar siyasî kudretini çoktan kaybetmiş bulunuyordu. İşte bugün ve bu sebeplerle Devlet müesseselerini, siyasî kudreti ve meşrû hükûmeti yeniden kurmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Millî Birlik Komitesi hareketini, yani Devlet müessese ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez hale koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiilî bir durumu önleyerek meşrû ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz.

Bu durum karşısında ilk olarak alınması gereken iki tedbir vardır:

Birincisi: Âmme hizmetlerini gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, âmme menfaatini gözetecek fiilî ve geçici bir hükûmet kurarak idareyi devam ettirmek.

İkincisi: Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez hale gelmiş Anayasası yerine bir Hukuk Devletinin gerçekleşmesini sağlıyacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir Anayasa hazırlamak, ayrıca milletin gerçek iradesinin izharına imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasî kuvvetin soysuzlaşmasını önliyecek esaslar dahilinde bir seçim kanunu meydana getirmek. (...)

Müstakbel Anayasa'nın, hakikî hukuk Devleti fikrini gerçekleştirmesi, insan şeref ve haysiyetini, fert hak ve hürriyetlerini olduğu kadar sosyal hakları da teminat altına alması, Devlet organlarını, sosyal müesseselerini kuran ve koruyan bir muvazene âmili olması, kanunların Anayasaya uygunluğunu sağlıyacak müesseselere yer vermesi, bunun için de iktidarı teşkil eden bir meclis çoğunluğunun, meşrû hak ve yetkilerini aşarak, yarının iktidarı olabilecek bir meclis azınlığını ezmemesi, demokrasinin en esaslı varlık şartı olan siyasî hayatı felce uğratmaması için gerekli bütün esasları ihtiva etmesi lâzımdır.

Bu prensipler üzerinde komisyon üyeleri kendi aralarında olduğu gibi, Millî Birlik Komitesi Başkanlığı ve Türk Silâhlı Kuvvetler sayın Başkumandanlığı ile tamamen müttefiktir.

için 12 Haziran 1960 tarihli bir yasa ile "Yüksek Soruşturma Kurulu" kurulmuştu. Aynı yasayla eski devrin sorumlularını yargılayacak "Yüksek Adalet Divanı"nı kurma yetkisi Komite'ye verildi.

Bunun üzerine darbede aktif rol alan subayların katılımıyla bir Millî Birlik Komitesi teşkil edilmiştir. Orgeneral Cemal Gürsel "Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı" unvanını kullanmaya başlamıştır. Komite, çeşitli rütbelerden 38 subaydan oluşuyordu. Subayların çoğu binbaşı ve albay rütbesindeydi. İçinde az sayıda generalin bulunduğu komitenin başkanlığını Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel yapacaktı. Komite içinde, darbe organizasyonunun kilit ismi Cemal Madanoğlu'nun ve Albay Alparslan Türkeş'in ağırlıkları hissedilmekteydi.

Bu arada mevcut hükûmet resmen görevden alınarak derhal bir emirle "ara dönem" hükûmeti kuruldu. Basın aleyhine açılmış bütün davaların düşmesine karar verildi. Cemal Gürsel, Millî Birlik Komitesi başkanlığının yanı sıra, "Devlet ve Hükûmet Başkanı" ilan edildi. Albay Alparslan Türkeş, Başbakanlık Müsteşarı oldu. Tümgeneral Cemal Madanoğlu ise "Ankara Kumandanı" oldu. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına ise Albay Namık Kemal Ersun getirildi.

Darbeden sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, üç ay içinde seçimlere gidilmesini istedi. Esasen Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanı ilân edilen Cemal Gürsel'in ihtilâle katılma koşulu da buydu. Ordu nezdinde büyük saygınlığı olan İsmet Paşa'nın bu baskısı, her ne kadar Komite'yi zor-

TABLO 1
Millî Birlik Komitesi (MBK) Üyeleri

Üyeler	*Görevi*
Orgeneral Cemal Gürsel (Kara Kuvvetleri Komutanı)	MBK Başkanı
Orgeneral Fahri Özdilek (I. Ordu K.)	
Tümgeneral Cemal Madanoğlu (K.K. Lojistik Başkanı)	Ankara Kumandanı ve MBK II. Başkanı
Tuğgeneral İrfan Baştuğ (Gn.Kur. Personel Başkanı)	Ankara Valisi
Tuğgeneral Sıtkı Ulay (Kara Harp Okulu Komutanı)	
Kur. Albay Alparslan Türkeş	Başbakanlık Müsteşarı
Kur. Albay Fikret Kuytak	
Kur. Albay Osman Köksal	
Kur. Albay Şinasi Orel	
Hv. Kur. Albay Haydar Tunçkanat	
Hv. Kur. Albay Mucip Ataklı	
Kur. Albay Ekrem Acuner	
Kur. Albay Muzaffer Yurdakuler	
Kur. Albay Sami Küçük	
Kur. Yarbay Mustafa Kaplan	
Kur. Yarbay Rafet Aksoyoğlu	
Kur. Yarbay Sezai O'kan	
Kur. Yarbay Suphi Karaman	
Kur. Kd. Binbaşı Mehmet Özgüneş	
Kur. Binbaşı Orhan Erkanlı	MBK Genel Sekreteri
Kur. Binbaşı Kadri Kaplan	
Kur. Binbaşı Ahmet Yıldız	
Kur. Binbaşı Suphi Gürsoytrak	
Kur. Binbaşı Şefik Soyuyüce	
Kur. Binbaşı Şükran Özkaya	
Kur. Binbaşı Vehbi Ersu	
Dz. Kur. Binbaşı Selahattin Özgü	
Dz. Kur. Binbaşı Münir Köseoğlu	
Tank Binbaşı Dündar Taşer	
Tank Binbaşı Muzaffer Karan	
P. Binbaşı Fazıl Akkoyunlu	
Kur. Yüzbaşı Muzaffer Özdağ	
Kur. Yüzbaşı Emanullah Çelebi	
Kur. Yüzbaşı Kâmil Karavelioğlu	

Kur. Yüzbaşı Numan Esin		
Kur. Yüzbaşı Orhan Kabibay		
Kd. Yüzbaşı İrfan Solmazer		
Kd. Yüzbaşı Rıfat Baykal		
Jand. Yüzbaşı Ahmet Er		
Toplam	General sayısı	5
	Albay sayısı	9
	Yarbay sayısı	4
	Binbaşı sayısı	13
	Yüzbaşı sayısı	8

luyorsa da, seçimlerin yapılması neredeyse bir buçuk yıl sonraya bırakıldı. Zira öncelikli gündem DP yönetici ve milletvekillerinin yargılanması ve yeni bir anayasanın hazırlanmasıydı. 23 Haziran 1960 günü MBK, siyasal alana yönelik önemli bir müdahalede bulunarak bütün siyasal toplantılara yasak getirdi. Partilerin ocak-bucak teşkilâtları kapatıldı. Bu girişim devam etti ve 7 Temmuz'da bu kez bütün siyasal faaliyetler yasaklandı.

Bu süreçte Komite içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Komite içinde seçimlerin çok daha ileri bir tarihe atılmasını ve artık orduya dön-

MBK'NIN PORTRESİ

MBK, yüksek rütbeli birkaç general dışında, genellikle kara kuvvetleri kadrosundaki, çoğu kurmay, üst subaylardan oluşmaktaydı. Esasen kişilerin rütbeleri ne olursa olsun, bir "eşitler birliği" olarak tasarlanmıştı ve komite başkanı, mutlak bir lider olmaktan çok "eşitler arasında birinci" konumunda bir lider durumundaydı. Ancak durum, ilerleyen aylarda değişecek ve Orgeneral Gürsel, komite içinde ağırlığını koyacaktı. Aslında komite içinde, asıl iddia sahibi kişi Cemal Madanoğlu idi. Ne var ki Madanoğlu denge gözetirken inisiyatifi yitirecekti. Gazeteci Cevat Fehmi Başkut, darbenin ilk günlerinde komite üyeleriyle bir röportaj yapmış ve ortaya ilginç bir profil çıkmıştı. Bütün komite üyeleri Atatürk'ün *Nutuk*'unu okumuştu; edebî eserler arasında hemen herkesin okuduğu eser *Polyanna* idi; en beğendikleri bir diğer eser Finlandiya'nın anlatıldığı *Beyaz Zambaklar Ülkesi*'ydi. Bütün DP dönemi boyunca İnönü'nün damadı Metin Toker'in yönetimindeki muhalif *Akis* dergisini takip etmişlerdi. Komite üyelerinin büyük bir kısmı CHP sempatizanıydı ve darbe sonrasında seçimlerden CHP'nin iktidar partisi olarak çıkacağına inanarak bir an önce "demokrasiye geçiş"ten yanaydı. Bir bölümü ise demokratik hayattan şüphe ediyor, darbe yönetiminin uzun bir süre devamını arzu ediyor, CHP'ye ve lideri İnönü'ye ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Bu grubun milliyetçi eğilimleri ağır basarken, büyük grup daha sosyal demokrat görünüyordu. Nitekim, bu kişilerin izleyen siyasal hayatları bu yönelimlerini pekiştirmiş ve farklı siyasal çizgilere evrilmişlerdir.

TABLO 2
27 Mayıs Ara Dönem Hükûmeti (28 Mayıs 1960-5 Ocak 1961)

Devlet Başkanı, Başbakan ve Millî Savunma Bakanı	Org. Cemal Gürsel
Devlet Bakanı	Mustafa Âmil Arus
Devlet Bakanı	Osman Şefik İnan
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Org. Emin Fahri Özdilek
Devlet Bakanı	Nâsır Zeytinoğlu
Devlet Bakanı	Hayri Mumcuoğlu
Devlet Bakanı	Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu
Adalet Bakanı	Abdullah Pulat Gözübüyük Mustafa Âmil Arus Hüseyin Avni Göktürk
Millî Savunma Bakanı	Org. Emin Fahri Özdilek Em. Korg. Hüseyin Ataman
İçişleri Bakanı	Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu
Dışişleri Bakanı	Selim Rauf Sarper
Maliye Bakanı	Kemal Kurdaş - Ekrem Alican
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Selim Rauf Sarper - Zühtü Tarhan
Ulaştırma Bakanı	Tuğg. Sıtkı Ulay
Tarım Bakanı	Reşat Aktan Osman Tosun Feridun Üstün
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Nusret Karasu Nusret Fişek Salih Ragıp Öner
Millî Eğitim Bakanı	Fehmi Yavuz Bedrettin Tuncel
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi Aşkın
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Cihat İrem Mehmet Baydur Fethi Aşkın
Çalışma Bakanı	Cahit Talas Mehmet Raşit Beşerler Ekrem Alican
Bayındırlık Bakanı	Daniş Koper Tuğg. Sıtkı Ulay
Sanayi Bakanı	Muhtar Uluer Emin İplikçi Şahap Kocatopçu
İmar ve İskân Bakanı	Orhan Kubat Fehmi Yavuz Ali Mukbil Özyürek

"İhtilâlcilerin hemen ilk günü profesörleri toplayarak uçakla Ankara'ya götürmeleri ve onlara, 'Bize ilmin istediği gibi, en iyisinden bir Anayasa yapın' siparişini vermeleri, şüphesiz onların ne yapacaklarını daha önce kestirememiş insanlar olduğunu gösteriyordu. Bir ev yaptırılacak, mimarlar çağırılıyor, 'Bana, sanatın icabı neyse ona göre ev planı yap' deniyor. Bu ev ne için kullanılacak? Arsası nerdedir? Yaptıranın parası ne kadardır? Bunların hiçbiri belli değil. İşte Anayasa da böyle ısmarlandı." Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-*2, s. 619.*

mesi mümkün olmayan Komite üyelerinin yeni bir parti halinde örgütlenmesi konularında ısrar eden bir grup oluşmuştu. Bu gruba karşı, İsmet İnönü'nün siyasal etkisine açık ve CHP'ye sempati duyan, bu meyanda olağan siyasal hayata daha çabuk geçilmesini isteyen bir başka grup mevcuttu. CHP'ye ve İsmet İnönü'ye sempati duyan grubun başını Cemal Madanoğlu, iktidarda uzun süre kalma ve bir siyasal parti halinde örgütlenme yanlısı grubun başını ise Alparslan Türkeş çekmekteydi. Bu bölünme bir süre sonra çatışmaya dönüşecek ve iktidarda uzun süre kalma yanlısı olan grup, "14'ler Olayı" olarak bilinen bir operasyonla tasfiye edilecektir. Ancak MBK içinde, Anayasa Komisyonu'nun da telkiniyle seçimlerin geç yapılmasına ilişkin eğilim güçlenmişti.

5 Temmuz 1960'ta CHP Genel Başkanı İsmet İnönü "genel seçimlerin süratle yapılmasında saymakla bitmez yararlar vardır" diyordu. Buna karşın Cemal Gürsel seçimler için daha epey bir zaman gerektiğini ima eden açıklamalar yapmaktaydı. Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Sıddık Sami Onar da MBK'nın bu tavrına destek vermişti. Ona göre "seçimleri çabuk yapmak hatalı bir iş"ti. Bu koşullarda CHP beklemeye geçti. Ancak CHP boş durmadı ve yeni hazırlanacak Anayasa'ya girmesini istediği ilkeleri ilan etti. Bu ilkeler partinin 1957 Seçim Beyannamesi ile 1959 İlk Hedefler Bildirisi'nin neredeyse aynısıydı. İşçilere grev hakkı, askerlere oy hakkı, kişi hak

CEMAL GÜRSEL

1895 yılında Erzurum'da doğdu. Babası da kendisi gibi subay olan ve doğduğu sıralar Refahiye Jandarma Kumandanı olan Erzincanlı Abidin Bey'dir. İlkokulu Ordu'da, Ortaokulu Erzincan Askerî Rüşdiyesi'nde tamamladı ve Kuleli Askerî İdadisi'ne girdi. Kuleli'den Harbiye Mektebi'ne geçip tahsilini sürdürürken Birinci Dünya Savaşı patladı ve henüz teğmen rütbesi alamadan topçu subayı olarak Suriye cephesine gönderildi. Suriye cephesinden sonra, 1915 yılında 15. Tümen emrinde Çanakkale muharebelerine katıldı. Suriye cephesinde de Batarya Subaylığı yaptı ve Yüzbaşı rütbesine kadar yükseldi. Millî Mücadele başladığında artık tecrübeli bir subaydı. Derhal Anadolu'da Büyük Millet Meclisi ordusuna katıldı ve İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebelerinde Batarya Komutanı olarak görev aldı. Büyük Taarruz'da da 1. Ordu emrinde, ileri saftaki piyade birlikleri içindeydi. Savaşın sonunda Erkân-ı Harp Mektebi'ne girdi ve 1929 yılında buradan başarıyla mezun oldu. Artık kurmay subaydı. Çeşitli birliklerde görev aldı. Türkiye'nin ilk komando eğitmenlerindendir. 1938 yılında kurmay yarbay rütbesiyle Eğirdir Dağ Talimgâhı kumandanı iken, modern bir komando talimnâmesi yazmıştı. Gürsel'in kaleme aldığı bu talimnâme uzun süre uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın şafağında Türkiye'nin ilk büyük motorize birliğini sevk ve idare etmiştir. 1945-1947 yılları arasında İzmir'deki 65. Tümen komutanı, 1950-1953 yılları arasında Erzincan'daki 18. Kolordu Komutanlığı, 1954-1956 yılları arasında İzmir'deki 2. Yurtiçi Bölge Komutanlığı görevlerini deruhte etti. 1946'da Tuğgeneral, 1950'de Tümgeneral, 1954'te Korgeneral ve 1956'da orgeneral oldu ve o yıl Erzurum'daki 3. Ordu Komutanlığına atandı. 1958'de Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirildi. 3 Mayıs 1960'ta Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın ayrılmasını isteyen mektubu kaleme aldıktan sonra emekliliğe hazırlanırken 27 Mayıs darbesinin başına getirildi. Darbenin idaresini eline alan Millî Birlik Komitesi'nin başındayken, 2 Haziran 1960 tarihinden itibaren Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı olarak hükûmetin de başına geçti. Yeni anayasa halk oyuna sunulup onaylandıktan sonra, 10 Ekim 1961 tarihinde TBMM'de yapılan seçimle Cumhurbaşkanlığına getirildi. Çok sorunlu bir dönemde asker-sivil ilişkilerini düzenleyici ve zaman zaman yükselen gerilimi teskin edici bir rol oynayarak sürdürdüğü Cumhurbaşkanlığını, 1966 yılında başlayan rahatsızlığı nedeniyle, TBMM kararıyla, 28 Mart 1966 tarihinde bırakmak zorunda kaldı ve çok geçmeden, 14 Eylül 1966'da hayata gözlerini yumdu. Mütevazı ve babacan kişiliği yüzünden hem orduda hem de halk tarafından sevilen bir liderdi. Bu nedenle "Cemal Aga" lakabıyla anılmıştır.

ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, Anayasa Mahkemesi'nin, Yüksek Hâkimler Kurulu'nun, Yüksek İktisat Şurası'nın kurulması, üniversite özerkliği, özerk radyo, hâkim teminatı ve yargı bağımsızlığı, toplanma ve fikir özgürlüğünün güvence altına alınması, parlamentoda nisbî temsil sisteminin getirilmesi, iki meclisli parlamento, tarafsız Cumhurbaşkanı gibi ilkeler bunlar arasındaydı.

PARLAMENTO DÜŞMANLIĞININ İLK ÖRNEKLERİ

"Harp Okulu'na alınan milletvekillerine 'güruh' nitelemesi uygun görülmüştü. Önde gelen DP'liler ise 'kocabaş' diye anılıyorlardı. Şu ya da bu nedenle içeri alınmış olsalar bile, sonunda bu insanlar, ulusça seçilmişlerdi. Biz, DP'yi küçümsetmeye, milletvekillerini hor görmeye uğraşırken, ulusal egemenliğin üzerine gittiğimizi, bu temel ilkeyi kökünden dinamitlediğimizi düşünmüyorduk. Bu yolu izlemek, Türkiye'ye çok pahalıya patlayacaktı. 1960 ihtilâlinden hemen sonra TBMM'ye, daha doğrusu TBMM'nin bir bölümüne karşı girişilen bu saldırılar, sonradan, TBMM'ye saldırmanın doğal sayılmasına yol açacaktı. Türk aydınları –sağduyuyu, erdemi bir yana bırakarak– doğrusu ya, o günlerde, bindikleri dalı kesmeye başlamışlardı".

Cüneyt ARCAYÜREK, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-4: Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar, 1960-1965*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 61-62.

"SABIKLAR"

27 Mayıs darbesi ile Türkiye siyasal tarihi dağarcığına yeni bir sözcük girmiştir: "Sabıklar". 27 Mayıs hareketi boyunca, önceki iktidarın sahibi olan bütün DP'lilere "Sabıklar" diye hitap edildi. "Eskiler" anlamına gelen bu sözcük hem önceki iktidar mensuplarını aşağılamak hem de öncekinden radikal biçimde farklı yeni bir dönemin başladığını anlatmak için kullanılıyordu. Ayrıca bu terim, bu adla nitelenenlerin başına neler gelebileceğine dair bir ima da taşımaktaydı. Bu nedenle Türkiye siyasal hayatında meydana gelen iktidar değişikliklerinden sonra, "devr-i sabık yaratmayacağız!" sözü sık sık söylenir olmuştur. Böylelikle, bir önceki iktidar sahiplerinden, uyguladıkları siyaset biçimi ve icraatları için olağanüstü yollardan hesap sorulmayacağı anlatılmak istenmektedir.

Tasfiyeler ve Yassıada yargılamalarının başlaması

Darbeciler Millî Birlik Komitesi adı altında örgütlenip iktidarı ele aldıktan sonra, orduda büyük bir tasfiye hareketine giriştiler. "EMİNSU Olayı" olarak adlandırılan bu girişimle 235 amiral ve generalle çeşitli rütbelerden 5 bin kadar subay re'sen emekliye sevk edildi. O arada DP ileri gelenlerini yargılamakla görevli "Yüksek Adalet Divanı" 18 Ağustos tarihinde bir kararname ile kuruldu. Akabinde, 29 Eylül'de DP kapatıldı ve 14 Ekim'de Yüksek Adalet Divanı savcılığı, Menderes hükûmetinin önde gelenlerini "Anayasayı ihlal" ile suçladı. 27 Ekim'e gelindiğinde, topyekûn tasfiye hareketinin bir başka aşamasına geçilmiş ve 147 üniversite profesörü, hiçbir gerekçe gösterilmeden üniversiteden atılmıştı. Tasfiye hareketinin son safhası MBK içinden 14 muhalif subayın tasfiyesi olacaktır.

EMİNSU OLAYI

EMİNSU, "Emekli İnkılâp Subayları Derneği"nin kısaltmasıdır. MBK Ağustos 1960'tan Şubat 1961'e kadar 235 general ve amiral ile 5.000 kadar subayı emekli etmiştir. Balkan Savaşları sonrasında İttihatçıların ordu içinde yaptığı büyük tasfiyeye benzeyen bu hareket, üniversitedeki 147'ler tasfiyesinin ordudaki paraleli olarak görülmektedir. Tasfiyenin amacı, 27 Mayıs ruhunu orduda hâkim kılmak ve bu ruha uzak bulunan personelin ordu içindeki gücünü ve etkinliğini kırmaktı. Emekli edilen bu subayların emekli maaşlarının ABD tarafından ödendiği ciddi bir iddia olarak uzun süre gündemde kalmıştır.

27 Mayıs'ı yapanlar, yürürlükteki 1924 Anayasası'nın siyasal iktidarın pek çok usulsüz ve hukuksuz hareketine dayanak teşkil ettiğini ve siyasal iktidarı kısıtlayacak çeşitli kurumların hayata geçirilmesini zorunlu görerek, yeni bir anayasa yapılması fikrinde idiler. Daha 27 Mayıs sabahının ilk saatlerinde Millî Birlik Komitesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden yedi öğretim üyesini davet ederek onlara yeni bir Anayasa hazırlama görevini vermişti. Sonradan bu heyete Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler fakültelerinden üç öğretim üyesi daha katılmıştı. Ancak hazırlıklar İstanbul ve Ankara komisyonlarınca ayrı ayrı sürdürülmüş ve 15 Ekim 1960 tarihinde hazırlanan ön tasarı Millî Birlik Komitesi'ne teslim edilmişti. Komisyon İtalyan ve Batı Alman anayasalarından yararlanmıştı. İlginç olan, bu ülkelerin 1945'te faşist rejimlerden çıkar çıkmaz Soğuk Savaş'ın ortasına düşmüş ve Batı sisteminin birer ileri karakolu olarak örgütlenmiş ülkeler olmalarıydı. Dolayısıyla bu ülkelerin anayasalarının temel özelliği, içlerine sosyal devlet kurumları yerleştirmekle ve devleti hukuk temelinde örgütlemekle birlikte, devleti sol ve muhalif akımlar karşısında koruyacak çeşitli kurumlarla da donatılmış olmalarıydı.

U2 Olayı ve Küba füzeler krizinin Türkiye'ye yansıması: ABD'nin Türkiye üzerindeki vesayeti pekişiyor

Tam bu sıralarda yaşanan ve "U2 olayı" olarak adlandırılan olay, Türkiye'nin başını gerçekten büyük derde sokmuştur. Henüz Demokrat Parti hükûmeti iş başındayken, 1 Mayıs 1960 günü, İncirlik Hava Üssü'nden havalanan bir Amerikan U2 casus uçağı, Sovyetler Birliği üzerinde rutin istihbarat uçuşunu yaparken çakılmış ve pilot Sovyet yetkililerinin eline geçmişti. Pilot, bu uçakların Amerikan Merkezî Haberalma Teşkilâtı CIA tarafından kullanıldığını itiraf etmişti. Uçağın Türkiye'den havalanmış olması Sovyet yetkililerini derhal harekete geçirdi ve bizzat SBKP genel sekreteri Kruşçev, uçakla-

rın havalandığı meydanları vurma tehdidinde bulundu. Tam 27 Mayıs günü ABD Dışişleri Bakanlığı, casus uçuşlarının durdurulduğunu açıklarken Türkiye'de de DP iktidarı devriliyor ve askerî hükûmet işbaşına geliyordu. 1 Haziran'da Dışişleri Bakanı Selim Sarper, askerî hükûmetin dış politika çizgisini, "ABD ile daha önce yapılan bütün antlaşmaların geçerli olduğunu ve Hruşçev'in tehditlerini dikkate almayacaklarını" bildirerek göstermekteydi. Sonuçta ABD yönetiminin bu uçuşları durdurması, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile daha büyük problem yaşamasını önledi. Ancak ardından Küba krizi patladı. Öte yandan ABD yönetimi bu uçuşları durdurmamış, yeni önlemler alarak harekâta devam etmiştir.

24 Şubat 1961'de Sovyetler Birliği, Küba'da ABD'nin kendisini tehdit edecek biçimde Sovyet balistik füzeleri tespit etmesi ve bunu uluslararası bir sorun haline getirmesinden sonra, bir misilleme olarak Türkiye'ye konuşlandırılmış NATO füzelerini gündeme getirdi ve Türkiye'ye bir protesto notası verdi. Bu, MBK hükûmetinin o ana kadar karşılaştığı en önemli uluslararası sorundu. Sovyetler Birliği ile ABD, füzeler yüzünden savaşma noktasına gelmişlerdi ve böylesi muhtemel bir savaşın tahakkuk alanlarından biri de, üzerindeki füzeler yüzünden, Türkiye olacaktı. O zamana kadar Türkiye kamuoyu, Türkiye topraklarında Sovyetler Birliği'ni tehdit eden füzeler yerleştirilmiş olduğunu bilmiyordu.

Öte yandan 31 Aralık 1960'ta ve 11 Temmuz 1961'de ABD ile iki gizli askerî antlaşma (bunlara "ikili anlaşmalar" deniyor) imzalanmıştı. Bunlardan ilki ABD'ye Türk denizlerinde oşinografik araştırmalar yapma yetkisi ve-

SEFERBERLİK TETKİK KURULU (STK) VE KONTRGERİLLA TEŞKİLÂTI

STK, 1952 yılında Amerikalıların teklifi ile Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde gizlice kurulmuş bir teşkilâttır. Amacı, Sovyetler Birliği'nin muhtemel bir işgali karşısında oluşturmuş bulunduğu gizli cephanelik üzerinden milisleri silahlandırarak gerilla direnişini örgütlemek ve bu yönde istihbarat çalışması yapmaktı. Bu örgütün üyeliği gizli idi ve Genelkurmay Başkanlığı içinde açık bir örgütlenmesi yoktu. Malî kaynağı ise JUSMAT tarafından temin edilmekteydi. STK bölgeler bazında hücre tipinde örgütlenmişti. Bu hücreler 50-60 kadar subayın yönetiminde faaliyet göstermekteydi. Ancak, SSCB'ye karşı kurulmuş olmasına karşılık bu örgüt, ilk olarak Kıbrıs'taki direnişi teşkilâtlandırmakta kullanıldı. Örgüt 1957 yılında Kıbrıs'ta EOKA faaliyetlerine karşı Türk Mukavemet Teşkilâtı'nı (TMT'yi) kurarak adada milis direnişini oluşturdu. 1961'de Kıbrıs'ta Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar gerilla faaliyetlerini yürüttü. 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti'nin adadaki Türkler aleyhindeki faaliyetleri başlayınca yeniden canlandı ve 1974 Kıbrıs Harekâtı'na kadar adadaki çatışmaları yönlendirdi. Ne var ki faaliyetleri sadece adadaki eylemlilikle sınırlı kalmadı. 1960'lı yıllarda başlayan öğrenci ve işçi hareketleri karşısında yurtiçi faaliyetlere de yönelerek şaibeli birçok eyleme imzasını atmıştır.

riyor; ikincisi ise Amerikan uçaklarına Türkiye üzerinde istihbarî fotografik uçuşlar yapma yetkisi tanıyordu. 13 Haziran'da da bir protokol imzalanmış ve bu protokolle Ankara'daki MSB arazisinin bir kısmı, Amerikan Yardım Heyeti'ne (JUSMAT'a) devredilmişti. Bu kuruluş, Türkiye'deki kontrgerilla faaliyetlerinin merkezi olacaktı. JUSMAT, Amerika'nın Türkiye'deki askerî yardımlarını düzenliyor ve kontrol ediyordu. Ancak bu, JUSMAT'ın görünen işleviydi. JUSMAT, aynı zamanda 1952'de ordu içinde kurulmuş olan kontrgerilla teşkilâtı Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) ile irtibatı ve fonlamayı sağlamaktaydı. Sonuçta bu anlaşma ve protokoller yoluyla, Türkiye'nin NATO'nun güneydoğu kanadındaki yeri pekişiyor ve Türk askerî politikası tümüyle ABD'nin dümen suyuna giriyordu.

Yassıada yargılamaları

MBK, cumhurbaşkanını, darbe ile düşürülmüş olan hükûmetin üyelerini, DP milletvekili ve ileri gelenlerini yargılamak için olağanüstü bir mahkeme kurma yoluna gitti ve 18 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Yüksek Adalet Divanı'na yargılama yetkisi tanıdı. Mahkeme üyeleri doğrudan doğruya Millî Birlik Komitesi tarafından seçilmişti. Hâkim Salim Başol, Hâkim Selman Yörük, Hâkim General Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüzün, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran'dan oluşan ve "Yüksek Adalet Divanı" adı verilen bu mahkeme, 6 Ekim 1960 günü Ankara'da ilk toplantısını yaptı. 14 Ekim 1960 tarihinde ise Marmara Denizi'nde İstanbul'a yakın adalardan olan ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından kullanılan Yassıada'da[2] yargılamalara başladı. Mahkeme başkanlığına Salim Başol, başsavcılığa ise Altay Egesel atanmıştı. Duruşmalar 14 Ekim 1960 günü başladı.

DP yöneticilerinden ve üyelerinden oluşan kalabalık sanık grubu esas olarak "Anayasa'yı ihlal"le suçlanıyordu ve temel dava bu konuda açıldı. Ancak bu temel davaya sıra gelmeden, DP yöneticilerinin saygınlıklarını zedelemek, onları kamuoyu önünde küçük düşürmek için çeşitli konular görüşüldü. Bunlar arasında Menderes'in kasasından çıkan "külot"a ilişkin yargılama, Cumhurbaşkanı Bayar'a Afgan kralı tarafından hediye edilen tazının Atatürk Orman Çiftliği'ne satılması, Menderes'in metresiyle olan ilişkilerinin gündeme getirilmesi ve gayrimeşru çocuğunu öldürttüğü iddiası, Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın eşine bakmak için getirttiği Alman hemşire ile yasak ilişkisi gibi mübtezel konular yer almaktaydı. Bu suçlamalar kanıtlanamamakla birlikte sanıkların küçük düşürülmesine hizmet etti. Asıl cezalar

2 Yassıada'nın adı, 14 Aralık 2013 tarih ve 28851 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararıyla "Demokrasi ve Özgürlük Adası" olarak değiştirildi.

ise "Anayasayı ihlal" suçundan verilecekti. Bu arada tutuklular adada kötü koşullarda barındırılıyor ve çeşitli hor davranışlara maruz kalıyorlardı. Duruşmalar ve tutukluluk halleri bu şekilde tam 11 ay sürecektir.

14'ler Olayı

Bu sıralarda MBK içindeki ikilik en üst noktasına vardı. Komite içindeki şahin grup hemen demokrasiye geçilmemesini ve askerî idarenin uzunca bir süre devam ederek yarım kalmış "devrimleri" yerleştirmesini talep ederken, başını Cemal Madanoğlu'nun çektiği ikinci bir grup derhal yeni bir anayasa yapılarak demokrasiye geçilmesini ve yönetimin parlamentonun oluşturacağı meşru bir hükûmete devredilmesini istiyordu. Komite başkanı Cemal Gürsel de bu ikinci gruba yakındı. 27 Mayıs'ın "kudretli Albay"ı olarak ad takılan Alparslan Türkeş'in başını çektiği şahin grup ise azınlıktaydı. Müdahalenin hemen ardından ortaya çıkan fikir ayrılıklarının bir süre sonra Millî Birlik Komitesi içinde çatışmaya dönmesi ve olağan siyasal hayata daha çabuk geçmeyi düşünen grubun Türkeş grubunu "tehlikeli" addetmesi üzerine, 13 Kasım 1960 günü "şahinler" tasfiye edildi. Devlet Başkanı Cemal Gürsel o gün Millî Birlik Komitesi'ni fesh etmiş ve akabinde 14 eksiğiyle yeniden kurmuştu. Ekim ayı içinde, Alparslan Türkeş Başbakanlık Müsteşarlığından istifa ettirilmişti. Ancak Türkeş'in komite içindeki varlığı ve ağırlığı devam etmekteydi. O arada seçimlerin yapılması ve olağan siyasal hayata geçme yanlıları karşısında azınlıkta kalan iktidarda kalma yanlısı grup bu süreçte taktik değiştirmiş ve Komite vesayetinin sürmesine yönelik düzenlemeleri dayatmaya girişmişti. Bu taktiğin en önemli adımı, hükûmetten bazı bakanların istifa ettirilmesi ve yerlerine Türkeş'e yakın isimlerin bakan tayin edilmesini sağlamaktı. Böylelikle yönetimi fiilen ele geçirmeyi planlamaktaydılar. Bu koşullarda Cemal Madanoğlu tarafından Türkeş grubuna karşı bir operasyon yapılması kararı alındı. Darbenin üzerinden daha 6 ay geçmemişken böyle bir operasyona gerek duyulması, Komite'nin oluşumundaki heterojenlikten ve yönetim ve devlet anlayışlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktaydı. Bu farklılıklar, olağan tartışma ortamı içinde halledilebilecek türden değildi. Zira gruplardan biri, iktidarda uzun süre kalmak için ne gerekiyorsa yapmaya hazır görünüyordu. Hatta bu yüzden, Komite üyelerinin toplantılara mermileri ağzına sürülmüş tabancalarla girdikleri söylenmektedir. 13 Kasım günü sabah saatlerinde, başta Alparslan Türkeş 14 MBK üyesi, Komite üyeliğinden azledilerek daha sonra çeşitli yurdışı görevlere gönderilmek üzere ev hapsine alındılar. Akabinde çeşitli askerî birliklerde gözaltında tutulan grup, birkaç gün sonra emekliye sevk edildi ve ardından atandıkları sürgün görev-

CEMAL MADANOĞLU

1907 yılında Uşak'ın Eşme ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu İstanbul'da okuduktan sonra bir yıllık hızlı bir eğitimle Kuleli Askerî Lisesi'ni ve 1924'te kaydolduğu Harp Okulu'nu 1926 yılında bitirdi. 1927 yılında Piyade Atış Okulu'ndaki eğitimini tamamlayarak Muğla'daki 1. Dağ Alayı'nda kıtaya çıktı. 1931'de Niğde'deki 12. Piyade Alayı'nda, 1933 yılında da Cizre'deki 7. Sınır Taburu'nda görevlendirildi. Cizre'deyken jandarma sınıfına nakledilerek Urfa ve Siirt'te görev yaptı. 1936 yılında yeniden Kara Kuvvetlerine dönerek Siirt'teki 1. Piyade Alayı'na atandı. Çeşitli piyade ve topçu birliklerinde görev yaptıktan sonra 1938'de Harp Akademisi'ne girdi ve buradan 1941 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. O yıl Binbaşı oldu ve Genelkurmay karargâhında çalışmaya başladı. Bu sıralarda Amerika'ya "müşahade eğitimi"ne gönderildi. 1946'da Yarbay olduğunda İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nda görevliydi. 1947'de Tabur Komutanı ve ardından 1. Zırhlı Tümen Kurmay Başkanı tayin edildi. Madanoğlu bu tarihten itibaren 1953 yılına kadar karargâhlarda görev yaptı. 1953 yılında Kore'ye gönderilen Türk Tugayı'nın Komutan Yardımcılığına atandı. 1954 yılında, Tuğgeneralliğe yükseltilerek Siirt'teki 12. Tümen Komutanlığına gönderildi. 1956'da 3. Ordu Kurmay Başkan vekili, 1957'de 2. Ordu Kurmay Başkanı oldu. 1958 yılında tekrar kıtaya çıktı ve sırasıyla Etimesgut Zırhlı Eğitim Tümen Komutanı ve Elazığ'daki 10 Dağ Tümeni Komutanı tayin edildi. 1959'da Tümgeneralliğe atandı ve Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanlığı'na getirildi. 27 Mayıs yapıldığında bu görevdeydi. Madanoğlu bu zamana kadar gerek kıtalarda gerekse karargâhlarda çok kritik görevlerde bulunmuş ve ün salmıştı. Çok sağlam bir doğu deneyimi vardı. Ordu ve Kuvvet karargâhlarını yakından tanıyordu. Kore'de savaş deneyimi mevcuttu. Bu nedenle ordu içinde korkusuz, zeki ve başarılı bir general olarak nam salmıştı. Bu ünü onu 27 Mayıs'ın gerçek lideri yaptı. Bütün cuntalar Madanoğlu'nun koordinasyonunda birleşti. Ne var ki 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın darbenin başında kendisinden daha küçük rütbeli biri varsa ordusuyla Ankara'ya yürüyeceği tehdidini savurmasının ardından, apar topar Cemal Gürsel'i Ankara'ya getirip ihtilâlin başına geçirmek zorunda kalmış ve kendisi gölgeye çekilmişti. Bu yüzden Madanoğlu "İhtilâlin gerçek lideri" olarak nitelendirilmiştir. 6 Haziran 1961 tarihine kadar MBK üyesi olarak görevde bulunmuş, ancak bilhassa Cemal Gürsel'le arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden bu tarihte Korgeneral rütbesiyle MBK üyeliğinden ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan alınarak emekliye sevk edilmiştir. Bundan sonra pek ortalarda görünmemekle birlikte, 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe girişimleriyle ilişkisi konusunda şüpheleri üzerine çekmişti. Yeni Anayasa'nın getirdiği tabiî senatörlük hakkını kullanmamış, ancak 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne atanmıştı. Bu sıralarda Doğan Avcıoğlu ve onun sivil ve askerî uzantılarıyla cunta faaliyetlerine katılmış ve 9 Mart darbesinin arkasındaki önemli isimlerden biri olarak görülmüştür. Darbe girişiminin başarısızlığa uğraması ve karşı grubun 12 Mart'ta yönetimi kontrol etmesiyle birlikte 1971 yılında tutuklanmış, ancak Ankara ve İstanbul savcılarının yetkisizlik kararıyla serbest kalmıştı. Bundan sonra tam bir emeklilik hayatı yaşadı ve 28 Temmuz 1983'te İstanbul'da öldü. Konuşmayı sevmez ve basınla ilişki kurmaya yanaşmazdı. İhtilâlin gölge lideri olmasına rağmen, ilk basın toplantısını 14'ler Olayı'nın ardından 15 Kasım 1960 tarihinde yapmıştı. Cumhuriyet tarihine ışık tutacak nitelikteki anıları *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandı ve 1982 yılında *Anılar*'ın birinci bölümü kitap haline getirildi. Nedense bu kitabın 1960 darbesini ve izleyen olayları konu alan ikinci cildi bir türlü basılmamıştır.

lerine gönderildiler. İçinde Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan, Dündar Taşer, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Numan Esin, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Münir Köseoğlu, Muzaffer Kaplan ve Fazıl Akkoyunlu'nun bulunduğu grubun başını çeken Alparslan Türkeş, Türkiye'nin Yeni Delhi Büyükelçiliğine "hükûmet müşaviri" olarak tayin edilmişti. Türkeş Hindistan'da 3,5 yıl kaldı ve 1963 yılının Mart ayında yurda döndüğünde derhal aktif siyasal hayata girdi.

14'lerin tasfiye edildiği kararnamenin yayımlandığı 13 Kasım 1960 günü MBK yeniden teşkil edildi. Bu ikinci MBK'nın üyeleri şunlardı: Cemal Gürsel, Ekrem Acuner, Rafet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ersu, Suphi Gürsoytrak, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai O'kan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgü, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler. 14'ler dışında ilk komitenin üyesi olan İrfan Baştuğ, Kadri Kaplan, Suphi Karaman ve Şinasi Orel de ikinci oluşumun dışında kalmıştı.

27 MAYIS: DARBE Mİ İHTİLÂL Mİ?

Türkiye entelijansiyası arasında 27 Mayıs'ın niteliği üzerine derin ve devam eden bir tartışma vardır. Aydınların bir kısmı, 27 Mayıs sonrasında hazırlanıp yürürlüğe sokulan Anayasa'nın "ilerici" ve "sosyal" yönlerine, öte yandan ihtilâli yapanların hiyerarşik olmayan, "kendiliğinden" niteliklerine bakarak, 27 Mayıs müdahalesine olumlu bir açıdan bakmakta ve bunu bir "darbe" olarak değil, bir "ihtilâl" olarak temize çıkarmaktadır. Diğer bir kesim ise, demokratik sonuçları ne olursa olsun, 27 Mayıs'ın Türkiye'de askerî müdahale geleneğini başlatan, parlamento üzerinde bir vesayet rejimi kuran ve meşru iktidar sahiplerini idamlar, hapisler ve siyasî yasaklarla tecziye eden bir geleneğin ve sürecin simgesi olarak görmektedir. Bu kesim için 27 Mayıs da lanetlenmesi gereken bir "darbe"dir. Günümüzde bu eğilimlerden ikincisi daha fazla ağırlık kazanmış ve 27 Mayıs'ı "ilerici bir ihtilâl" olarak selâmlayanlar giderek azınlıkta kalmıştır.

Anayasa hazırlıkları ve 1961 Anayasası

14'lerin tasfiyesinin ardından Cemal Gürsel ve yeni MBK kompozisyonu, mevcut hükûmeti değiştirerek yeni Anayasa sürecine girmeyi uygun bulmuştu. Bu çerçevede 5 Ocak 1961'de II. MBK Hükûmeti kuruldu.

Cemal Madanoğlu'nun hâkim olduğu yeni MBK ve hükûmet, zaman geçirmeden olağan siyasî hayata geçmek istiyordu. Bu çerçevede öncelikle Anayasa ve temel yasaları yapmak için, ulusal iradeyi temsil edecek bir

TABLO 3
II. MBK Hükûmeti (25. Hükûmet) (5 Ocak 1961 - 20 Kasım 1961)

Devlet Başkanı ve Başbakan	Org. Cemal Gürsel
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Tümg. Mustafa Âmil Arus
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Org. Emin Fahri Özdilek
Devlet Bakanı	Hasan Adnan Erzi
Devlet Bakanı	Ali Nâsır Zeytinoğlu
Devlet Bakanı	Tuğg. Sıtkı Ulay
Devlet Bakanı	Hayri Mumcuoğlu
Adalet Bakanı	Ekrem Tüzemen - Kemal Türkoğlu - Kemal Sahir Kurutluoğlu
Millî Savunma Bakanı	Org. Muzaffer Alankuş
İçişleri Bakanı	Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu - Ali Nâsır Zeytinoğlu
Dışişleri Bakanı	Selim Rauf Sarper
Maliye Bakanı	Kemal Kurdaş
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Kemal Sahir Kurutluoğlu - Cihat Baban
Ulaştırma Bakanı	Mehmet Orhan Mersinli
Tarım Bakanı	Osman Tosun
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Salih Ragıp Üner
Milli Eğitim Bakanı	Turhan Feyzioğlu - Ahmet Tahtakılıç
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi Aşkın - Cahit Talas
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Kemal Kurdaş
Çalışma Bakanı	Ahmet Tahtakılıç - Cahit Talas
Bayındırlık Bakanı	Ali Mukbil Gökdoğan - Tuğg. Sıtkı Ulay
Sanayi Bakanı	Kemal Kurdaş - İhsan Soyak - Şahap Kocatopçu
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Orhan Mersinli - Mehmet Rüştü Özal - Fehmi Yavuz

meclisin oluşturulması zaruri görülmekte idi. Bu nedenle 6 Ocak 1961 günü MBK, Turhan Feyzioğlu'nun hazırlayıp onayına sunduğu bir kanunla, "Temsilciler Meclisi" adıyla bir Kurucu Meclis'in teşekkülü yoluna gitti. Şubat ayında siyasî partilerin faaliyetlerine izin verildi ve 1 Nisan'da, olağan siyasal hayata dönülmesine imkân verecek ilk adım atıldı. Artık siyasal partilerin yerel teşkilâtları faaliyetlerini yeniden başlatabileceklerdi. Bir yandan Kurucu Meclis, ülkenin yeni siyasal rejiminin altyapısını oluşturacak yasal çerçeveyi hazırlıyor, öte yandan faaliyetlerine başlayan yeni siyasal partiler olağan döneme geçişi sağlayacak seçimlere hazırlanıyorlardı. Öte yandan referanduma yine olağanüstü koşullarda gidilecekti. Zira Temsilciler Meclisi 22 Mayıs'ta sıkıyönetimin 3 ay daha uzatılması kararı almıştı.

TABLO 4
Kurucu Meclis Üyelerinin Seçim Profili*

Devlet Başkanı kontenjanı	10 üye
Millî Birlik Komitesi kontenjanı	18 üye
Bakanlar Kurulu üyeleri	20 üye
İl temsilcileri	75 üye
Siyasal parti temsilcileri	
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	49 üye
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	25 üye
Teşekkül ve kurum temsilcileri	
Barolar temsilcileri	6 üye
Basın temsilcileri	12 üye
Eski muharipler	2 üye
Esnaf teşekkülleri	6 üye
Gençlik temsilcileri	1 üye
İşçi sendikaları temsilcileri	6 üye
Odalar temsilcileri	10 üye
Öğretmen teşekkülleri temsilcileri	6 üye
Tarım teşekkülleri	6 üye
Üniversite temsilcileri	12 üye
Yargı organları temsilcileri	12 üye
Toplam	276 üye

(*) Üyelerin tam listesi için bkz. EK 1.

"Temsilciler Meclisi" adıyla oluşturulan bu meclisin kuruluş felsefesi korporatist bir nitelik taşımaktaydı. Siyasî ve sınıfsal temsilin yerine bu meclisin kuruluş deseninde mesleklerin ve bürokratik baskı gruplarının temsili esas alınmıştı. Üstelik Kurucu Meclis'te fiilen CHP egemendi. 276 üyeli meclis-te 49 üye doğrudan doğruya CHP kontenjanından gelmişti. Ayrıca meslek kuruluşlarından, üniversitelerden, işçi örgütlerinden ve yargı organlarından gelen üyelerle illerden seçilen üyelerin büyük çoğunluğu CHP eğilimindeydi. Ayrıca İsmet İnönü'nün bizzat mecliste yer alması CHP'ye büyük bir manevî üstünlük kazandırıyordu.

Temsilciler Meclisi 6 Ocak 1961 günü göreve başladı ve Anayasa Komisyonu 9 Ocak'ta yeni anayasa taslağı üzerinde çalışmaya girişti. Komisyon çalışmalarını 9 Mart 1961'de bitirerek Anayasa taslağını Temsilciler Meclisi'ne sundu. Bu komisyon İstanbul Üniversitesi komisyonunun hazırladığı ön tasarıyı esas almış ve Ankara komisyonunun metnini de yardımcı metin olarak kabul etmişti. Komisyon, tasarıyı sunuş gerekçesinde Demokrat Parti iktidarının iki noktada Batı demokrasisinin ilkelerinden ayrılmış olduğunu, bunlardan ilkinin "çoğunluğun her şeye muktedir olabileceği kanaatine" dayanarak azınlığın hakir görülmesi; ikincisinin ise kamuoyunu oluşturan ve

KORPORATİZM NEDİR?

Korporatizm, kapitalist sanayi toplumları ortaya çıktıktan sonra ideolojik ve örgütsel olarak güçlenen işçi sınıfı ve ona devrimci bir nitelik atfeden sosyalist düşünce karşısında, toplumlara ve toplumsal ilişkilere yön veren asıl etkenin "çatışma" değil, "dayanışma" olduğunu; toplumun "ortak çıkar" etrafında bütünleşmiş bir organizma gibi birbirini tamamlayan unsurlardan oluşan uyumlu bir bütün olduğunu öne süren muhafazakâr sosyolojinin siyasete tercüme edilmiş biçimidir. Buna göre siyaset, çıkar ve sınıf çatışmalarının değil, toplumsal yapının ve o yapıyı ayakta tutan devlet aygıtının bekasını ve uyumunu sağlayacak biçimde, ortak toplumsal yararı esas alan ve bu anlamda birbirini tamamlayan sosyal aktörlerin dayanışması üzerine inşa edilen bir kurum olmalıdır. Buna bağlı olarak siyasal kurumlar, sınıfların değil bu dayanışmacı sosyal aktörlerin temsilini esas alırlar. Korporatizme göre sosyal aktörlerin en somut temsili, zorunlu bir işbölümü üzerinden toplumsal beka ve dayanışmanın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üreten meslekler üzerinden olmaktadır.

açıklayan kurumların işleyişine engel olunması ve hak ve hürriyetlere darbe vurulması olduğunu vurgulamıştır. Komisyon gerekçesinde bu hak ve hürriyetlerin sınırlanması şu sözlerle anlatılır:

> muhalefetin inkârı, siyasî partilerin teşkilâtlanma, çalışma ve gelişmelerinin engellenişi; basın hürriyetinin hukukî ve iktisadî tedbirlerle kayıtlanışı; Devlet Radyosu ve kanun dışı yollarla desteklenen gazeteler ve yayın yasakları ile halkoyunun yanlış yola sevkedilmesi; adalet üzerinde ağır baskı, memurlara tatbik edilen rejim, sosyal ve ekonomik hayatın her alanına yayılmış partizan davranışlar, nihayet türlü kanunlarla vatandaşların temel haklarının kayıtlanması ve baltalanması Anayasa ve Batı demokrasisi ilkelerinden ayrılışın başlıca tezahürlerini teşkil etmiştir. İktidar, bir taraftan da Türk devriminin esaslarından ayrılmış, devrimlere karşıt çevrelerin oylarını kazanmak amacıyla devrimler inkâr edilmiştir.

Gerekçe, askerî müdahaleyi "milletçe bir meşru müdafaa ve ihtilâl hakkının kullanılması" olarak nitelendirmektedir. Böylelikle "inkılâp ve prensiplerine" dönülmüş ve hukuk devletinin kuruluşu yolunda yeni bir Anayasa'nın yapılmasının zemini hazırlanmıştır. Yeni Anayasa taslağı Temsilciler Meclisi içinde kurulan bir komisyon tarafından hazırlandı ve Temsilciler Meclisi bu Anayasa taslağını 27 Mayıs 1961 tarihinde, Seçim Kanunu'yla birlikte kabul ederek referanduma sunma kararı aldı.

Bu arada ordu içinde MBK'nın kompozisyonundan rahatsız olan ve düşük rütbeli subayların yeni rejime yön verecek kilit pozisyonları işgal etmesine içerleyen ikinci bir güç odağı ortaya çıkmıştı: "Silâhlı Kuvvetler Birliği (SKB)". İçinde İstanbul'daki kuvvetlerin ağırlıklı olduğu bu cunta 14'le-

rin tasfiyesinden de rahatsız olmuştu. Cunta Millî Birlik Komitesi'nin derhal seçimlere gitmek ve parlamentoyu açık tutmak yolundaki siyasal tercihine karşı çıkıyor ve tıpkı 14'ler gibi daha birkaç yıl ülkenin askerî cunta eliyle yönetilmesi gerektiğini savunuyordu. Silâhlı Kuvvetler Birliği'nin genel sekreterliğini, daha sonra 12 Mart sürecinde Kara Kuvvetleri Komutanı olarak karşımıza çıkacak olan Tuğgeneral Faruk Gürler yapmaktaydı. Birliğin özel karargâhını ise Kur. Albay Talât Aydemir, Kur. Albay Emin Arat ve Deniz Albay Nazım Özkan oluşturuyordu. Bu özel karargâh o sırada Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Cevdet Sunay'a faaliyetler ve örgütlenme hakkında düzenli olarak rapor vermekle yükümlüydü. Askerî iktidarı korumak ve elde tutmak yanında, Millî Birlik Komitesi'nin hiyerarşik olmayan yapısından duyulan rahatsızlığı hafifletmek üzere bir karşı güç unsuru olarak teşekkül eden bu Birliğe üye olmayan general ve üst rütbeli subay hemen hemen yok gibiydi.

Yeni siyasî partiler ve yeni dönemin diğer siyasî aktörleri

Adalet Partisi (AP)

27 Mayıs rejimi, Anayasa'nın halk oylaması ile kabul edilmesinden sonra, yeni siyasal partilerin kurulmasını serbest bıraktı. Bu süreçte Demokrat Parti değerlerini sahiplenen Adalet Partisi (AP), 11 Şubat 1961 tarihinde resmen kuruldu. Partinin kurucu başkanı 27 Mayıs'tan sonra emekli edilen ve darbe sırasında 3. Ordu Komutanı olan Orgeneral Ragıp Gümüşpala idi. Darbe yönetimi Gümüşpala'yı önce Genelkurmay başkanı yapmış ve kısa süre sonra da emekliye ayırmıştı. Ancak öte yandan Gümüşpala, ordunun içinden gelen biri olarak Millî Birlik Komitesi tarafından güvenilir bulunduğu için, merkez sağda kurulan ve DP'nin boşalttığı yere aday olan bu partinin başına uygun bulunmuştu. Gümüşpala'nın başkanlığı Parti için de çok uygundu. Böylelikle henüz iktidarı kontrol eden ordu ile ilişkileri iyi tutmak mümkün olacaktı. Adalet Partisi, Demokrat Parti geleneğine dayanmakla birlikte, içinde emekli bazı askerlerden liberallere, aşırı sağcı unsurlardan dindarlara kadar geniş bir toplumsal temsile zemin oluşturmaktaydı. Tevfik Çavdar, AP programını, Demokrat Parti programının yeni siyasal koşullara uydurulmuş bir versiyonu olarak görmektedir. AP, tıpkı Demokrat Parti gibi, siyasal iktidarı kontrol altında tutmaya çalışan asker-sivil bürokrasiye ve geleneksel siyasal seçkinlere karşı halk tepkisini sahiplenerek seçimlere girmiştir. Parti'nin diğer özellikleri ilk başkanı Ragıp Gümüşpala'nın sözlerinde ifadesini bulmuştur. Gümüşpala'ya göre parti hem "gerici" hareketlere karşıydı, hem de "komünizme ödün vermeyecek" bir çizgideydi.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)

Bu parti aslında, DP içinde parti yönetimi ile anlaşamayan bir grubun ayrılmasıyla, 1948 yılında Millet Partisi adıyla kurulmuştu. Kurucuları arasında Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Kenan Öner, Osman Nuri Köni ve Mareşal Fevzi Çakmak gibi isimler vardı. Bu isimlerde somutlaşan ortak özellik, çoğunun "sağ Kemalistler" olarak nitelendirilebilecek bir siyasal çizgiyi temsil etmesiydi.[3] 1954 yılında partinin DP iktidarı tarafından kapatılmasıyla birlikte, eski kurucularından bir bölümü birleşerek, bu kez Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni (CMP) kurdular. Partinin başına Osman Bölükbaşı getirildi. 1957 seçimlerinde Meclis'te 4 milletvekili ile temsil edilme hakkını kazanan parti, 1958 yılında Türkiye Köylü Partisi'nin kendisine katılmasıyla, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştı. Osman Bölükbaşı, karizmatik bir lider olarak, adeta tek başına DP yönetimine meydan okumuş ve mücadele etmişti. Bu karizmatik liderin önderliğinde parti, 27 Mayıs sonrasındaki döneme güçlenerek girmiştir. CKMP, DP ile mücadele ettiği 1960'lı yılların öncesinde, çift meclisli sistemi, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını ve yargı bağımsızlığını savunmuştu. 1960 sonrasında, bu temel iddialarını savunan liberal sağ bir parti görünümündedir. Ancak giderek milliyetçi sağın kontrolü altına girecek ve 60'ların sonunda Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüşecektir.

Yeni Türkiye Partisi (YTP)

Yeni Türkiye Partisi (YTP), Adalet Partisi ile aynı gün, 11 Şubat 1961 günü kuruldu. Başkanı, eski DP milletvekili maliyeci Ekrem Alican'dır. Ancak Alican, Demokrat Parti'nin antidemokratik uygulamalarına karşı çıkarak partiden ayrılmıştı. Bu durum onu 27 Mayısçıların gözünde "muteber" kılmış ve parti kurmasına izin verilmiştir. Yeni Türkiye Partisi de Demokrat Parti mirasının bir parçası olarak kurulmuştur. Adalet Partisi, Türkiye'nin batı, kuzey ve güneyinde bu mirasa bağlı olan oyları toplamayı hedeflerken, YTP daha çok doğu ve güneydoğu bölgesinin oylarını alacaktı. YTP içinde eski dönemin ünlü isimleri de yer almıştır. Bunlardan birisi eski İstanbul va-

3 "Sağ Kemalist" betimlemesi, üç ana unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Birinci unsur, Atatürk'ün sağlığında yakın çevresini oluşturdukları halde, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında tasfiye edilen gruba hâkim olan "İsmet Paşa karşıtlığı"dır. İkinci unsur, İsmet İnönü ile çalıştıkları halde, zaman içinde çeşitli nedenlerle ona küsmüş olmak gibi öznel bir hassasiyeti temsil eder. Üçüncü unsur ise Atatürk devrim ve ilkelerine tam bağlılık içinde bulunmak ve Batılılaşma konusunda herhangi bir tereddüt olmamakla birlikte, Kemalizmin sol ittifaklara, sendikalar gibi işçi örgütlerine ve sol jargona kapalı bir versiyonu olmasıdır. 1970'lerde CHP'nin sosyal demokrat bir çizgiye evrilmesiyle birlikte, önce bu çizgiye muhalefet eden sonra da partiden ayrılarak Güven Partisi'ni kuran CHP kurmayları bu üçüncü unsurun örneğidir.

lisi Fahrettin Kerim Gökay'dır. Ayrıca Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes de bu partide görev almıştır.

Türkiye İşçi Partisi (TİP)

Yeni siyasal ortamda, Türkiye'nin şimdiye kadar gördüğü en güçlü sosyalist parti olan Türkiye İşçi Partisi de kuruluyordu. Türkiye İşçi Partisi (TİP), içinde sendika başkanlarının da bulunduğu bir grup işçi önderi[4] tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde kuruldu. İlk teşkilâtını da işçilerin yoğun olarak yaşadığı Kocaeli'de kurdu. Kurucu başkanı Avni Erakalın oldu. Kendisini "partiler üstü" olarak tanımlamış olan işçi sendikaları konfederasyonu Türk-İş, işçi hareketiyle organik bağı olan bu partinin kurulmasına karşı çıkıyor ve bünyesinden partiye katılan sendika yöneticilerine baskı yapıyordu. Öte yandan kurucuları sendikacılar olsa da, partiye entelektüel ve aktivistlerden güçlü bir destek gelmişti. Nitekim 1962 yılında işçi önderleri aydınları partiye davet ettiler. Bunun üzerine Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Cemal Hakkı Selek, Yunus Koçak ve Fethi Naci başta olmak üzere pek çok aydın ve akademisyen partiye katıldı ve bu aşamada kurucular Mehmet Ali Aybar'ı parti başkanlığına seçti. O arada kurucular arasında yer alan Ahmet Muşlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoğlu ve İbrahim Denizcier çeşitli nedenlerle partiden ayrıldılar. Bu süreçte bir grup TKP'li de partiye katılmış, ayrıca parti bazı Kürt aktivist ve entelektüellerin desteğini almıştı. Türkiye İşçi Partisi (TİP), yıllardan beri Türkiye'de sosyalist geleneğin ve deneyimin en güçlü taşıyıcısı olan Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) etkilerinden bağımsız olarak legal düzlemde siyaset yapmak üzere siyaset sahnesine çıkmış bulunan, kurucularının büyük bölümü de sınıf mücadelesinden gelen sosyalist karakterli bir partiydi. Bu özellikleriyle, Türkiye'deki yeraltı sol hareketlerinden ayrıştığı gibi, 27 Mayıs müdahalesinin arkasında bulunan devletçi ve Kemalist CHP ile DP'den gelen muhafazakâr eğilimleri daha liberal ve popülist çizgide yorumlayarak geliştirecek olan AP ve YTP'den ve Türkiye'de milliyetçi eğilimlerin temsilcisi olacak CKMP'den tamamen farklı bir siyasal çizgiyi temsil etmesi bakımından, yeni siyaset sahnesinin en ilginç ve alışıldık olmayan partisiydi.

---

4 TİP'in kuruluş bildirgesinde imzası bulunan sendikacılar ve işçiler şunlardır: Adnan Arkın (şoför), Avni Erakalın (tekstil işçisi, Sendikalar Birliği Genel Başkanı), İbrahim Denizcier (Nakliyat-İş), Saffet Göksüzoğlu (ilaç sanayii işçisi), İbrahim Güzelce (basın işçisi, Basın-İş Genel Sekreteri), Rıza Kuas (Lastik-İş Genel Başkanı), Ahmet Muşlu (gıda işçisi), Kemal Nebioğlu (garson, OLEYİS Sendikası yöneticisi), Salih Özkarabay (basın işçisi), Kemal Türkler (Maden-İş Genel Başkanı), Hüseyin Uslubaş (tütün işçisi) ve Şaban Yıldız (tekstil işçisi).

Diğer tasfiyeler ve ordu içinde iktidar çatışması

Bu zor dönemin en önemli yönü ihtilâl yönetiminde baş gösteren çatlakların derinleşmesi ve bu yönde yeni yeni cuntaların ortaya çıkmasıydı. 14'lerin tasfiyesinden sonra, demokrasi anlayışları ve parlamentoyu vesayet altında tutmak konusunda farklı görüşleri paylaşan gruplar cuntalaşmaya başlamıştı. Bu bağlamda daha önce İstanbul ve Ankara cuntaları (grupları) ortaya çıkmıştı. Ayrıca Kore'de görevli olduğu için Millî Birlik Komitesi içinde bulunamayan Albay Talât Aydemir'in başını çektiği bir başka "Albaylar Cuntası" doğdu. İstanbul grubuna Kur. Albay Suat Aktulga, Albay Kâmi Güney, Kur. Albay Behçet Özdemir, Tuğgeneral Faruk Gürler, Kur. Tuğgeneral Faruk Güventürk, Albay Namık Kemal Ersun, Tuğamiral Celâl Eyiceoğlu, Tuğgeneral Yusuf Alpansü, Albay Emin Arat, Albay Vahit Erdoğan, Albay Recai Baturalp, Dz. Albay Zarif Çetinoğlu ve Kur. Albay Halim Kural yön veriyordu. Tuğgeneral rütbesindeki Faruk Gürler grubun fiilî lideriydi. Ankara cuntasının başında ise Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay vardı. Sunay grubunun içinde general ve amiraller yer almaktaydı. Grubun varlığı, "Türk Silâhlı Kuvvetler Birliği" adına ve 28 Haziran 1961'de Sunay imzasıyla yayımlanan genelgede somutlaşmıştı. Grup, belli ölçülerde MBK'ya karşı cephe almış komutanlardan ve albaylardan oluşuyordu. Silâhlı Kuvvetler Birliği'nin amacı, Namık Kemal Ersun'un ifadesiyle "ihtilâli korumak"tı.[5] Cemal Madanoğlu'nun etkili olduğu MBK, bu grubun içinde yer alan Orgeneral İrfan Tansel'i Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevine getirmek istemeyince ayrılık su yüzüne çıkmıştı. Silâhlı Kuvvetler Birliği'nin tepkisi sert oldu ve Hava Kuvvetlerine bağlı uçaklar Çankaya Köşkü'nün üstünden uçarak gözdağı verdiler. Ankara'daki "Generaller Cuntası"nın tepkisi Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e verilen bir ültimatomla somutlaştı. Buna göre İrfan Tansel görevinde kalacak, Kara ve Deniz Kuvvetleri komutanları, Konya'daki 2. Ordu'nun Komutanı, Ankara Sıkıyönetim Komutanı Madanoğlu ve Muhafız Alayı Komutanı Albay Osman Köksal emekli edilecek ve MBK ordu içindeki atama ve görev değişikliklerine asla karışmayacaktı. Kendisini bu üç odağın bileşimi şeklinde teşekkül eden Silâhlı Kuvvetler Birliği ile henüz baş edebilecek güçte görmeyen MBK, daha 28 Haziran Genelgesi yayımlanmadan, yönetimi karşısında ikinci bir güç odağı olarak gördüğü ve "devrimci" çizgiyi temsil eden Korgeneral Cemal Madanoğlu'nu 6 Haziran 1961 tarihinde emekliye sevk etti. Ardından 5 Ağustos'ta Orgeneral İrfan Tansel Hava Kuvvetleri Komutanlığına atandı. Kara Harp Okulu Komutanı Albay Talât Aydemir'in adı kamuoyu tarafından ilk kez bu olayla duyuldu. Millî Birlik Komitesi, karşısında yer alan bu güce ödün vermeyi ve bu meyanda bazı isimleri kurban etmeyi seçiyor, meydan okuyan ve Silâhlı

5 Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 184.

Kuvvetler Birliği'nce temsil edilen diğer güç odağı ise aldığı bu ödünler karşısında şimdilik susmayı yeğliyordu. Zira Anayasa referandumu ve genel seçim sürecine girilmişti. Bu yüzden kılıçlar henüz kınında tutulmaktaydı.

Referandum ve yeni anayasanın kabulü

9 Temmuz 1961 tarihli referandumla yeni anayasa kabul edildi. Referanduma 12.735.009 kayıtlı seçmenden 10.322.169'u katılmış; bunlardan 10.282.561'inin oyu geçerli sayılmış ve oyları geçerli sayılanların 6.348.191'i yeni Anayasa'ya "evet", 3.934.370 kişi de "hayır" oyu vermişti. Böylelikle 1961 Anayasası kabul edilerek yürürlüğe girmiş oldu. Referanduma katılım oranı (% 81,05) oldukça yüksek olmakla birlikte, geçerli oyların % 38,26'sının "hayır", % 61,74'ünün ise "evet" yönünde çıkması, yeni Anayasa'ya büyük bir halk desteği bekleyen askerî yönetimi ve CHP'yi şaşırtmıştı. Oyların bu şekilde dağılması, gelecekte parlamentodaki tablonun 27 Mayıs yönetimi bakımından sıkıntılı olabileceğine dair ilk ipuçlarını içinde taşımaktaydı. Duyulan bu sıkıntının ilk emaresi sona eren sıkıyönetim süresinin MBK tarafından uzatılarak bütün yurda teşmil edilmesi oldu. MBK, bu kararında "Menderes yandaşı grupların faaliyetleri"ni gerekçe göstermişti. Referandum sonuçlarını değerlendiren idare sona yaklaşan Yassıada duruşmalarında verilecek hükümlerin yaratabileceği kitlesel bir infialden korkmaktaydı. 4 Eylül 1961 tarihinde Anayasa'yı hazırlayan ve halkoyuna sunan Temsilciler Meclisi feshedildi. Ülke artık Ekim ayında yapılacak seçimleri ve bu seçimler sonucunda oluşacak yeni parlamentoyu beklemeye başlamıştı.

Yassıada duruşmalarının sona ermesi ve "sabıkların" hüküm giymesi

Henüz Anayasa referandumunun sonuçlarına ilişkin şaşkınlık atlatılmadan, 11 ay süren Yassıada duruşmaları sona erdi ve DP yönetici ve milletvekilleri çeşitli ağır cezalara çarptırıldılar. Başsavcı 107 kişinin idamını, 281 kişinin 5 ilâ 15 yıl arasında ağır hapsini ve 8 kişinin beraatini istemişti. Yargılamalar sonucunda 15 Eylül 1961'de Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, 10 DP ileri geleni ve önceki Genelkurmay Başkanı ölüm cezasına çarptırıldı. 31 kişi müebbet hapis ve 418 kişi çeşitli hapis cezaları aldı; 123 kişi beraat etti. Ölüm cezası verilenler, diğerlerinden ayrılarak bir muhriple İmralı Adası'na sevk edildiler. On beş kişi İmralı'da ölümü beklerken, Bayar'ın cezası yaşı nedeniyle MBK tarafından müebbet hapse çevrildi. Menderes, Zorlu ve Polatkan dışındaki DP'lilerin cezası ise müebbet hapis cezasıyla değiştirilerek hafifletildi.

TABLO 5
Ölüm Cezasına Çarptırılanlar

Celâl Bayar	Sabık Cumhurbaşkanı
Adnan Menderes	Sabık Başbakan
Fatin Rüştü Zorlu	Sabık Dışişleri Bakanı
Hasan Polatkan	Sabık Maliye Bakanı
Refik Koraltan	Sabık Meclis Başkanı
İbrahim Kirazoğlu	Sabık DP Kayseri Milletvekili ve Meclis Başkan Vekili
Agâh Erozan	Sabık DP Bursa Milletvekili
Bahadır Dülger	Sabık DP Gaziantep Milletvekili
Ahmet Hamdi Sancar	Sabık TBMM Tahkikat Komisyonu Başkanı
Nusret Kirişçioğlu	Sabık DP Sakarya Milletvekili
Emin Kalafat	Sabık Devlet Bakanı
Osman Kavrakoğlu	Sabık DP Rize Milletvekili
Baha Akşit	Sabık DP Denizli Milletvekili ve Grup İdare Heyeti Üyesi
Zeki Erataman	Sabık DP Tekirdağ Milletvekili
Rüştü Erdelhun	Orgeneral, sabık Genelkurmay Başkanı

İdamlar

İdam kararları ülke sathında ve yurt dışında büyük bir yankı yarattı. Millî Birlik Komitesi içinde idamlar konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıktı. MBK içinde cezaların infaz edilmemesi yönünde bir eğilim güç kazanmıştı. Özellikle Cemal Gürsel kararların infazı konusunda gönülsüzdü ve gazetecilere bu konuda olumsuz oy kullandığını ima etmişti. İsmet İnönü, idamlar konusunda isteksiz bir portre çizmekle birlikte, bu konuda bir kararlılık göstermedi. İdam kararlarının uygulanması yönünde kararlı olan kesim, bu yönde silâh kullanabileceklerini gösterecek biçimde, kararların oylanacağı gün Hava ve Deniz Kuvvetlerinden bazı birliklerle Komite'nin çalıştığı TBMM binasını kuşatmaktan bile çekinmemişti. Başında Genelkurmay Başkanı Sunay'ın bulunduğu Silahlı Kuvvetler Birliği idamların infazı konusunda ısrarcıydı. MBK iki ateş arasında kalmış ve bir ara formüle yönelerek Bayar'ı idamdan kurtarmış, sadece üç kurban vermeyi tercih etmişti. Silahlı Kuvvetler Birliği bu karara gönülsüz biçimde saygı göstermek zorunda kaldı.

16 Eylül 1960'ta Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, 17 Eylül 1961'de de Adnan Menderes İmralı adasında idam edildi. Cezaları müebbete çevrilen diğer kişiler, bir hafta kadar İmralı Adası'nda tutulduktan sonra, Kayseri Cezaevi'ne sevk edildiler.

Tevfik Çavdar'ın deyişiyle Yassıada Yargılamaları, 1926'daki İzmir Suikası Davası'ndan sonra Cumhuriyet tarihinin "ikinci siyasal soykırımı"dır.[6] Bu idamlar Türkiye'deki ayrışmayı derinleştirmiş ve iki karşıt kesim arasında bir tür kan davasının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

6 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge, Ankara, 1996, s. 97.

1961 Anayasası ve vesayet rejiminin kurumlarının ortaya çıkışı

Bu kanlı darbe sürecinin ardından kabul edilen ve Türkiye'yi olağan parlamenter rejime taşıyacak 1961 Anayasası iki niteliğiyle önceki anayasalardan farklılaşmaktaydı. Birinci niteliği, daha önceki anayasalarda son derece kısıtlı bulunan yurttaş hak ve özgürlüklerinin alanını genişletmesi, devletin sosyal niteliğine ağırlık tanıması ve hukuk devletinde ihtiyaç duyulan kurumları getirmesidir. İkinci niteliği ise, birinciyle tezat teşkil eder. Bu ikinci nitelik, DP döneminin tecrübesine dayanarak, yeni vesayet kurumlarının yaratılması ve bu kurumların parlamento üzerinde sıkı denetimini getirerek demokratik alanın imkânlarını zayıflatmasıdır.

Anayasa'nın getirdiği toplumsal, iktisadî, siyasî ve hukukî açılımlar şunlardı:

1) Kuvvetler ayrılığı ilkesi rejimin temeli haline getirildi. Anayasa'nın "Genel Esaslar" bölümünde sayılan üç erk de (yasama, yürütme ve yargı) kendine özgü seçimler yoluyla teşekkül eden organlara sahip hale geldi; yetki ve görev alanları, birbirlerine etki ve müdahale etmelerini önleyecek biçimde, birer birer sayıldı. 1924 Anayasası yürütme yetkisini doğrudan Meclis'e, dolaylı olarak hükûmete bırakmıştı. Bu anayasada yasama ve yürütme yetkisinin her ikisinin de Meclis'te tecelli ettiği ve toplandığı; ancak yürütme yetkisini, Meclis tarafından, kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullandığı yazılıdır. 1961 Anayasası ise yasama ve yürütme kuvvetlerini, biri parlamentoda diğeri Hükûmet ve Cumhurbaşkanında tecelli edecek biçimde birbirinden özenle ayırmıştır. Ayrıca 1961 Anayasası'nda yasama ve yürütme, işlemleri bakımından yargı karşısında hesap verebilir duruma getirildi. Bu çerçevede bağımsız nitelik kazanan yüksek yargı organları (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu) anayasal çerçeve içine alındı ve üyelerinin seçim usulleri anayasada birer birer sayıldı. 1924 Anayasası'nda yüksek yargı organı olarak sadece *Divân-ı Âli* (Yüce Divan) ve *Şûra-yı Devlet* (Danıştay) tanımlanmış, *Şûra-yı Devlet* üyelerinin tamamının seçimi "kuvvetler birliği" ilkesi gereğince bütüncül erki uhdesinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bırakılmıştı. 1924 Anayasası'nda Meclis, o denli yetkiliydi ki, tüzüklerin ve yönetmeliklerin kanuna aykırı olup olmadığına bile Meclis bakıyordu.

2) Herkesin siyasî parti kurma hakkı tanındı ve siyasî partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak tanımlandı (madde 56). 1924 Anayasası döneminde çok partili hayata geçiş ise anayasal seviyede değil kanun sevi-

yesinde sağlanmıştı. Şimdi çok partili hayat anayasanın güvencesi altına alınıyordu.

3) Devlete, kişinin temel hak ve özgürlüklerini, bireyin huzurunu, sosyal adalet ve hukuk ilkeleriyle bağdaşmayacak siyasal, iktisadî ve toplumsal bütün engelleri ortadan kaldırma ve insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gereken koşulları hazırlama görevi yüklendi. Temel hak ve özgürlükler, Anayasa'nın başına yerleştirilerek yeni Anayasa'nın ruhen özgürlükçü bir niteliği haiz olduğu gösterildi.

4) Özel hayatın gizliliği (madde 15), yerleşme özgürlüğü ve yurttaşların yurda girip çıkma özgürlüğü (madde 18) ayrıca düzenlendi.

5) Düşünce (madde 20, 21) ve basın özgürlüğü (madde 22) ile gazete ve dergi çıkarma (madde 23), kitap ve dergi yayımlama (madde 24) hakları, düzeltme ve cevap hakkı (madde 27) ve toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı (madde 28) Anayasa'da özel olarak ve ayrı maddeler halinde düzenlendi.

6) Hak arama özgürlüğü (madde 31) ile birlikte doğal (tabiî) yargı yolu tanımlandı (madde 32). Burada hiç kimsenin tabiî hâkiminden başka bir merciin önüne çıkarılamayacağı hükmü konularak özel mahkemelerin ve hâkimin davaya göre tayin edilmesinin önü kapatıldı. Cezaların kanunî ve şahsî olduğu yönündeki evrensel hukuk ilkesi Anayasa'ya girdi (madde 33). Her suçun ve onunla ilgili cezanın kanunla tanımlanması zorunluluğu ve ceza sorumluluğunun şahsîliği ilkesi anayasal bir nitelik kazandı. Hukukî haklar çerçevesinde ispat hakkı tanındı (madde 34). Anayasa'da belirlenen yakalama ve tutuklama esaslarına aykırı işlem gören kişilere devletin tazminat ödemesi yükümlülüğü getirildi (madde 29). Genel müsadere yasaklandı (madde 33). Mahkemelere kararlarını gerekçeli olarak verme ve kararlarını gerekçeli olarak yazma zorunluluğu getirildi (madde 135).

7) Hâkim bağımsızlığını güvence altına almak, hâkimlerin bütün özlük, atama ve görevden veya meslekten alınma işlerine bakmak amacıyla, Adalet Bakanlığı'ndan bağımsız bir Yüksek Hâkimler Kurulu kuruldu. Ayrıca bu kurul bir mahkemenin veya yargı kadrosunun ihdasına, kaldırılmasına ya da yargı çevresinin değiştirilmesine karar verecekti. Bu kurulun üyelerinin büyük bölümü Yargıtay'ca ve küçük bir bölümü ise Meclisler'ce seçimle göreve geliyor ve böylece yargı kurumunun yürütme ve yasamanın etki ve baskılarından bağımsızlığı teminat altına alınmış oluyordu (madde 143 ve 144).

8) Ailenin korunması (madde 35), çocukların, gençlerin ve kadınların çalışma şartları bakımından özel olarak korunması (madde 43), her çalışanın dinlenme hakkına sahip olduğu ilkesi (madde 44) ücrette adaletin sağlanması ilkesi (madde 45) Anayasa'ya girdi. Yaşı küçük olanların yargılanması hakkında ilgili bir kanunla özel hükümler ihdas edilmesi gereği belirlendi (madde 135). Sosyal güvenlik ve sağlık hakları anayasal nitelik kazandı.

Devlete herkese sosyal güvenlik sağlama ve herkesin beden ve ruh sağlığını koruma ödevi verildi (madde 48 ve 49). Bu ödev yerine getirilirken yoksul ve muhtaçlara öncelik tanınması anayasa hükmü oldu (madde 49). Ayrıca devlet kooperatifçiliği koruyup desteklemek ve tarım ve çiftçiyi korumakla yükümlü hale geldi (madde 51 ve 52).

9) Çalışanlara ve işverenlere sendika kurma hakkı tanındı (madde 46). Ayrıca işçi ve işverenler arasında toplu sözleşme yapılması, anlaşmazlık durumunda grev ve lokavt haklarının kullanılması Anayasal kurumlar haline geldi (madde 47). Özel eğitime muhtaç olanlar ve ihtiyaç sahibi öğrencilere burs imkânı yaratılması devletin görevleri arasında sayıldı (madde 50).

10) Her yurttaşın "kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir" ibaresi Anayasa'ya girdi (madde 58).

11) Kamulaştırma yanında, kamu hizmeti niteliği taşıyan özel kuruluşların, kamu yararının gerektirdiği hallerde devletleştirilebileceğine cevaz veren bir madde Anayasa'ya eklendi (madde 39). Bütün doğal servetlerin ve kaynakların devlete ait olduğu özel bir maddeyle belirtildi (madde 130). Ayrıca devlete ormanları korumak ve orman alanlarını genişletmek görevi verildiği gibi, bütün ormanların devlete ait olduğu, ormanların devletçe yönetilip işletileceği de teyit edildi (madde 131).

12) Mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı biçimde kullanılamayacağı hükmü Anayasa'ya konularak, mülkiyet hakkının sınırlanabileceği gösterildi (madde 36).

13) Üniversitelere idarî ve akademik özerklik getirildi. Artık üniversiteler kendilerini, kendi seçtikleri organlar eliyle yönetip denetleyecek; öğretim üye ve yardımcıları üniversite dışı organlar tarafından görevlerinden uzaklaştırılamayacaklar ve bu kişiler serbestçe akademik araştırma ve yayınlar yapabilecekti (madde 120).

14) Radyo-televizyon idaresi ve devlete bağlı haber ajansları özerk ve tarafsız bir yapıya kavuşturuldu (madde 121).

15) Türkiye Odalar Borsalar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği gibi, önceden kurulmuş ama anayasal bir çerçevede tanımlanmamış meslek kuruluşlarına kamu kurumu niteliği kazandırıldı (madde 122).

16) Tarih ve kültür değeri taşıyan eser ve anıtların korunması devletin ödevleri arasına alındı (madde 50).

17) Devlete iktisadî ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek, bu amaçla iktisadî ve toplumsal öncelikler belirlemek, bu yönde iktisadî önlemler geliştirmek ve kalkınma planları yapmak görevi verildi (madde 41). Bu çerçevede daha önce kurulmuş bulunan Devlet Planlama Teşkilâtı anayasal bir kuruluş haline getirildi (madde 129).

18) Yasama ve yürütme hizmetleri dahil, kamu hizmetine girenlere mal bildiriminde bulunma zorunluluğu getirildi (madde 59).

19) Seçimlerin tarafsızlık ve dürüstlük içinde yapılmasını sağlamak ve seçimler öncesinde, sırasında ve sonrasında yürütülen işlemlere ilişkin yolsuzlukları kovuşturmak, şikâyet ve itirazları incelemek üzere, bağımsız yüksek yargı organlarının seçeceği bir "Yüksek Seçim Kurulu" oluşturuldu (madde 75). Seçimlerin âdil ve tarafsız biçimde tecelli etmesi için, seçimlerden önce Adalet, İçişleri ve Ulaştırma bakanlarının çekilmesi ve yerlerine başbakan tarafından Parlamento'nun bağımsız üyeleri arasından yeni bakanlar atanması hükmü Anayasa'ya girdi (madde 109).

20) İdarenin bütün eylem ve işlemleri yargı denetimine açıldı (madde 114). Memurların disiplin kovuşturmalarıyla ilgili savunma hakkı ve yargıya başvurma hakkı anayasal bir hüküm haline geldi (madde 118).

21) Anayasa devlete toprağın verimli olarak işletilmesi görevini vermiş ve topraksız veya az topraklı çiftçiyi topraklandırmakla veya yeterince toprak sağlamakla yükümlü kılmıştır (madde 37). Ancak Anayasa'nın bu açık hükmüne karşılık ilgili kamu kurumunun kuruluşu 1973 yılını beklemiştir.

Yeni Anayasa'nın yarattığı vesayet kurumları ise şunlardı:

1) *Millî Güvenlik Kurulu:* Başkanlığını Cumhurbaşkanı'nın yaptığı ve Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları, Başbakan, Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarından kurulu olan bu yeni organ, bundan sonra millî güvenlikle ilgili kararların alınmasına yardımcılık edecek ve hükûmete bu alandaki temel görüşleri "bildirecektir" (madde 111).

2) *Genelkurmay Başkanı'nın Konumu:* Genelkurmay Başkanlığı doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlanarak ve bu Anayasa'ya yazılarak ordunun göreli özerkliği arttırıldı. İlgili maddeye göre Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Böylelikle Genelkurmay Başkanı'nın atanma sürecine "daha güvenilir" olacağı varsayılarak Cumhurbaşkanı da ortak ediliyor, hükûmetin başkan üzerindeki etkisi olabildiğince azaltılarak Genelkurmay Başkanlığı hükûmetler üstü bir konuma yükseltiliyordu. Bunun amacı, Genelkurmay Başkanı'nı hükûmetten ve gündelik siyasal ilişkilerden uzak tutarak ordunun kendince tanımladığı rejimi kollama görevini tavizsiz uygulamasını sağlayabilmekti. 1924 Anayasası'nda Genelkurmay Başkanı'nın tayinine ve hükûmet içindeki tâbilik ilişkisine dair bir madde yoktu ve bu durum kanunla düzenlenmişti. Bu konudaki bütün tasarruf kanunla hükûmete bırakılmıştı. 1924 Anayasası'na göre barış zamanında askerî kuvvetlerin emir ve komutası Genelkurmay Başkanı'nın görev ve yetkisinde ise de, savaş zamanında askerî kuvvetlerin emir ve komutası Bakanlar Kurulu'nun yönlendirmesiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanacak

kişiye bırakılmaktadır. Böylelikle eski anayasa savaş ve barış zamanına ilişkin bir ayrıma gitmeyi tercih etmişken, yeni anayasada mutlak bir komuta yetkisi tanımlanmıştır (madde 110).

3) *Senato:* Öteden beri Millet Meclisi dışında Cumhuriyet değerlerini koruyacak bir "okumuşlar meclisi"nin gereği üzerinde tartışmalar yürütülmekteydi. Genel oy sonucunda oluşacak tablonun "ani iktidar değişimleri yaratabileceği" ve "değişen çoğunlukların rejimin en yerleşik görünen bazı değerlerine dahi dokunabileceği", rejimle ilgili endişeleri olan Cumhuriyetçi kesimlerde bir sübap kurumun gerekliliği konusunda kesin bir kanaat yaratmıştı.[7] Dolayısıyla Meclis çoğunluğunu, rejim üzerindeki tasarrufları bakımından kontrol edecek ve gemleyecek ikinci bir meclisin yaratılması bir çare olarak düşünüldü. Bu meclis, Cemal Gürsel'in sözleriyle "oturmuş, yaşlı, tecrübeli, yüksek tahsil görmüş insanlardan" teşekkül etmeliydi.[8] 1961 Anayasası "Cumhuriyet Senatosu" adıyla böyle bir kurum yarattı ve böylelikle parlamento iki meclisli bir yapıya kavuştu. Anayasa'ya göre 40 yaşını doldurmuş ve üniversite öğrenimi görmüş kişilerden oluşacak olan Senato, bütçe konusunda yetkisiz; ancak kanun yapımında söz sahibi bir meclistir. Millet Meclisi'nin yaptığı kanunları bir temyiz mercii gibi inceleme yetkisiyle donatılmış, ancak son söz Millet Meclisi'ne bırakılmıştır (madde 92). Anayasa değişikliklerinde ise tam yetkili bir konuma kavuşturularak Anayasa'nın değiştirilmesi bu yolla zorlaştırıldı. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimleriyle Milletvekili seçimleri birbirinden ayrıştırıldı. Böylelikle genel seçimler yoluyla "istenmeyen" veya "rejim açısından sorunlu" bir parti Meclis'te çoğunluğu elde ederse, Senato'da daha önceki irade ile oluşmuş sayıların varlığı, bu partinin tasarruflarını frenleyebilecekti. Cumhuriyet Senatosu Anayasa'ya göre üçlü bir yapı arz ediyordu: Doğrudan seçimle gelenler, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi üyeleri ile eski Cumhurbaşkanlarının oluşturduğu yaşam boyu "tabiî senatörler" ve Cumhurbaşkanı'nın 6 yılda bir seçtiği "kontenjan senatörleri". Seçimle gelecek senatörler üçe ayrılıyordu ve her iki yılda bir Senato için 1/3 yenileme seçimleri öngörülmüştü. Seçilen 150 üyenin yanında, eski Cumhurbaşkanları hariç olmak üzere, 22 tabiî senatör ve 15 kontenjan senatörü bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı'nın "rejimi koruyan" kanattan seçileceği varsayıldığından, Senato'da 150 seçilmiş üyeye karşı parlamento üzerinde vesayeti temsil eden en az 37 üyenin varlığı öngörülmüş oluyordu. Bu önemli bir sayıydı ve seçilen üyelerin 1/5'inden fazla bir sayıya tekabül ediyordu (madde 70, 71, 72, 73).

---

7 Cem Eroğul, *Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1977, s. 9.

8 Bkz. Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1966, s. 2430, 2434'ten akt. Eroğul, *a.g.e.*, s. 10.

4) *Tabiî Senatörlük kurumu:* 1960 darbesini yapan ve –tasfiye edilen 14'ler dışında– fiilen Millî Birlik Komitesi'nde görev yapmış bulunan üyelere ve eski Cumhurbaşkanlarına ölünceye kadar tabiî senatörlük hakkı tanındı. Bu kişiler ömürleri boyunca Senato'da üye olarak bulunacaklar ve kurdukları rejimin "gözetmenliğini" yapacaklardı (madde 70). Bir yandan bu kişilere ileride darbeciliklerinden kaynaklanacak yasal sorunlar bakımından teminat sağlanıyor, öte yandan da ordunun (rejimin koruyucusu "zinde güçlerin") bir nevi temsilcileri olan bu kişilerin Senato içinde yer almaklığı yoluyla, Parlamento içinden diğer siyasal partiler karşısında bir vesayet organı oluşturuluyordu. Böylelikle kontenjan senatörleri ile birlikte, Senato içinde çoğunluğu oluşturacak partinin dengelenmesi sağlanıyor ve Parlamento'nun ortak oturumları yoluyla ya da Senato'nun yasaları onaylamada son merci olarak belirlenmiş olmasından doğan niteliği üzerinden Parlamento'nun denetlenmesi mümkün hale geliyordu. Cumhurbaşkanlığı yapmış kişilerden sadece Cevdet Sunay, İsmet İnönü ve Fahri Korutürk tabiî senatörlük yapabildi. Affa uğradıktan sonra bu hakkı doğan Celâl Bayar tabiî senatörlüğü reddetti. Cemal Gürsel ise 7 yıllık süresini tamamlayamadan öldüğünden Senato'da yer alamadı. İsmet İnönü CHP genel başkanlığından ayrılıp milletvekilliğinden istifa ettikten sonra, Kasım 1972 ile öldüğü Aralık 1973 tarihleri arasında, yaklaşık 1 yıl süreyle tabiî senatör olarak parlamentoda görev yaptı. Millî Birlik Komitesi üyesi olduğu için tabiî senatörlük elde eden Fikret Kuytak 1962 yılının Ağustos ayında hayatını kaybetti. 1961 ile 1965 tarihleri arasında Cemal Madanoğlu, Sıtkı Ulay ve Osman Köksal senatörlükten istifa ettiler. Böylelikle 12 Eylül 1980 darbesine kadar Senato'da tabiî senatör sıfatını taşıyanların sayısı 18 kişiyle sınırlı kaldı.

5) *Kontenjan Senatörlüğü:* Anayasa, Cumhurbaşkanı'na 6 yıl arayla 15 senatör seçme hakkı tanıdı. Böyle bir statünün yaratılmasının temel gerekçesi, çeşitli nedenlerle parlamentoya girememiş seçkin kişilerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmaktı. İlgili maddeye göre Cumhurbaşkanı'nın seçeceği üyeler 40 yaşından küçük olmayacaktı ve seçilecek üyelerin 2/3'ü hiçbir partiye üye olmayan bağımsızlar arasından seçilecekti. Cumhurbaşkanı'nın seçeceği üyeler de, tıpkı seçilen senatörler gibi 1/3lük yenileme sürelerine tâbi idi (madde 72, 73). Kontenjan senatörlüğü, Cumhurbaşkanlığı seçiminin parlamento içinde çıkmaza girdiği noktalarda ya da ordunun hoşnut kalmadığı sonuçların doğabileceği ortamlarda "Cumhurbaşkanı adayı yaratma yolu" olarak kullanılmıştır. Zira 1961 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı'nın parlamento üyeleri arasından seçilmesi gerekiyordu. Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanlığına seçilmeleri, kontenjan senatörlüğü üzerinden gerçekleşmişti. Faruk Gürler de Cumhurbaşkanı adayı yapılmak için 1973 yılında o zamanki Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörlüğü-

ne atanmış ama seçilememiştir. Cumhurbaşkanlarınca kontenjan senatörü olarak seçilen kişilerin büyük çoğunluğu hukukçu veya askerî ya da mülkî erkândandır. Askerî ve mülkî bürokrasi kökenliler, 1960-1980 döneminde seçilmiş kontenjan senatörlerinin hemen hemen yarısını oluşturur. Bu bakımdan Anayasa koyucunun, bu kurumu yaratırken güttüğü temel kaygının (rejimi koruma kaygısının) büyük ölçüde gerçekleştiği söylenebilir.

6) *Anayasa Mahkemesi:* 1961 Anayasası ile, Anayasa'da yazılı bulunan temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla oluşturulan Anayasa Mahkemesi, parlamentoda kabul edilen yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme yetkisiyle donatıldı. Böylelikle Demokrat Parti iktidarı dönemindeki bazı uygulamalarının "parlamentonun yetkilerini kötüye kullanması" olarak değerlendirilmesinin etkisiyle halk iradesini yansıtan parlamentonun karşısına, meşruiyetini "rejimin korunması" fikrinden alan bir denetleyici kurum konulmuş oluyordu. Bu kurumun anayasal varlığı "ulusal egemenlik" ilkesinden farklı bir "egemenlik" anlayışını yansıtmaktaydı. Böylelikle 1924 Anayasası'na hâkim olan "parlamentonun üstünlüğü" ilkesine son verilmiş oluyor ve TBMM "ulus adına egemenliği kullanan" yegâne organ olmaktan çıkıyordu. Anayasa Mahkemesi'nin anayasal varlığı ile bu organ egemenliğin kullanımında pay sahibi haline getirilmekteydi. Anayasa'ya aykırılık nedeniyle parlamentonun çıkardığı yasaları iptal etme yetkisi bu egemenlik kullanımındaki bu paylaşımın en önemli göstergesiydi. Anayasa Mahkemesi'nin, DP dönemindeki gibi "parlamentonun yetkilerini kötüye kullanması" durumunda bir denge kuracağı ve bu "kötüye kullamının" önüne geçeceği düşünülmüştü. Anayasa Mahkemesi'nin uygulamaları, zaman zaman anayasanın temeli olan hak ve özgürlüklerin ve eşitlik ilkesinin korunması yönünde kararların, çoğunlukla da, özellikle parti kapatma davalarında ve düşünce özgürlüğüyle ilgili kararlarında görüleceği gibi, rejimin ideolojik temellerinin korunması yönünde kararların varlığına işaret etmektedir. Anayasa Mahkemesi, bu haliyle salt bir yüksek yargı organı olarak düşünülemez; 1960 sonrasının tarihinde siyasî işlev ve roller üstlenmiş, böylelikle de siyasî hayatın tecelligâhı olan Parlamento'nun yetkilerini paylaşmıştır. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi, 1961-1980 döneminde demokratik ilkelerin korunmasından çok "devletin korunmasına" odaklanmış ve Cumhurbaşkanlarının üye seçimlerinde kurumun bu yönünü dikkate alarak hareket ettiği bir kurum olarak çalışmıştır.

Anayasa Mahkemesi türünden Meclis'i denetleyici bir organın kurulması fikri aslında çok eskilere dayanmaktadır. 1935 yılında Başbakan İnönü tarafından Avrupa'ya gönderilen CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Mussolini İtalyası'nda gördüğü Faşist Konsey'e benzeyen, Meclis üzerinde, onu denetleyen, nihai bir karar mercii yetkisiyle devrimi koruyacak bir yapı olarak

düşündüğü "Cumhuriyet Konseyi" adında bir kurumun Türkiye'de de oluşturulmasını içeren bir raporu Başbakan İnönü'ye takdim etmiş ve İnönü bu teklifi Cumhurbaşkanı Atatürk'e götürmüş, Atatürk ise bu teklifi reddetmişti. Daha sonra pek çok yazar,[9] bu "Cumhuriyet Konseyi" fikri ile 1961 Anayasası'nın getirdiği Anayasa Mahkemesi arasında paralellik kurdu. Ancak bu iki fikrin tamı tamına örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Zira "Konsey" fikri tek parti rejiminin ve 1930'ların Avrupa'yı etkisi altına almış faşist atmosferinin bir yansımasıydı. Şimdi çok partili hayata geçildiği, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve hukuk devleti ilkesinin benimsendiği bir dönemde, Anayasa Mahkemesi söz konusu "Konsey" türünden doğrudan yetki kullanan ve hukuk dışında ilkeleri esas ittihaz eden bir yapı olarak kurulamazdı. Üstelik Anayasa Mahkemeleri bütün demokratik ülkelerde varolan ve yasama organı karşısında bu organın tasarruflarını evrensel hukuk ilkeleri ve insan hakları bakımından denetime tâbi tutan kurumlar olarak, çağdaş demokratik düzende yerini almıştır. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi pratiği ise, yasama organını ve siyasî partileri, yukarıda sayılan çağdaş hukukî ihtiyaçların ötesinde, vesayet rejiminin belirlediği (ancak 1930'ların parametreleriyle asla karşılaştırılamayacak) sınırlar içinde tutmak bakımından gördüğü işlev nedeniyle diğer Anayasa Mahkemeleri uygulamalarından ayrılır ve ancak bu yönüyle "Konsey" fikriyle karşılaştırılabilir. Bu yolla, Artun Ünsal'ın deyişiyle, DP iktidarının kuvvetler birliği ilkesi altında kullanmaya çalıştığı sınırsız yasama ve yürütme yetkisi karşısında bürokrasi bir tür "rövanş" almış ve bürokrasinin siyasî iktidar karşısında en güçlü kalesinin yeniden inşası Anayasa Mahkemesi ile en ileri düzeyde tahkim edilmiştir.[10]

7) *Askerî Yargı:* 1961 Anayasası, daha önceki anayasada düzenlenmeyen askerî yargılama konusunu özel olarak ele almış ve bu çerçevede asker kişilere ilişkin ikinci bir hukuk dairesi yaratmıştır. Bu çerçevede özel askerî yargı kurumları oluşturulmuştur. Böylelikle asker kişilerin işlediği askerî suçlarla, kendi aralarında birbirlerine karşı işledikleri her türlü suça ve bu kişilerin askerî alanlarda veya askerlik göreviyle ilgili olarak işledikleri suçlara bakmak üzere oluşturulan askerî yargı kurumları anayasal bir çerçeve kazandı. Bunların kuruluşlarına, bağımsızlığına, hâkimlik teminatına ve askerlikle ilgili konumlarına ilişkin hususlar, bu anayasa maddesi ile sivil mahkemelerden ayrıldı ve bu konuların özel bir kanunla düzenleneceği belirtildi (madde 138). Böylelikle özel bir hukuk alanı yaratılmış oluyordu. Bu çerçevede askerî mahkemelerce verilen kararların son inceleme mercii olarak Askerî Yargıtay kurumu oluşturuldu (madde 141).

---

9 Örneğin Avni Özgürel, "Mahkeme Cumhuriyet Konseyi mi?", *Radikal*, 29.10.2008.

10 Bu konuda bkz. Artun Ünsal, *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi ("Siyasal Sistem" Teorisi Açısından Türk Anayasa Mahkemesi)*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1980.

8) *Diyanet İşleri Başkanlığı:* 1961 Anayasası ile Diyanet İşleri Başkanlığı bir anayasal kurum niteliği kazanmış ve Anayasaca koruma altına alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, bilindiği gibi, Sünni İslâm inanç, ibadet ve fıkhına göre örgütlenmiş, bu inanç alanının hizmetlerini gören kadrolardan oluşan bir dinî kurumdur. Bu kurumun varlığı, doğrudan doğruya, Anayasa'nın "Genel Esaslar" kısmında "Cumhuriyetin Nitelikleri" arasında sayılan laiklik ilkesiyle çelişmektedir. Laiklik ilkesi, devlet organlarının bütün karar, işlem ve eylemlerinde, kamu hizmetlerinin yürütülmesi sırasında yurttaşlarla kurulan her türlü kamusal ilişkide, bir dine veya inanca ait kuralların, görüşlerin ve telkinlerin dikkate alınmamasını öngören ve bu yöndeki oluşumların kamusal hayatta ve devlet yönetiminde etkinlik kazanmamasını sağlayacak kurumların anayasal sistem içine yerleştirilmesini zorunlu kılan bir ilkedir. Ayrıca laiklik ilkesine göre devlet, bütün din ve inançlara karşı eşit mesafede durmalıdır. Ne var ki Diyanet İşleri'ne anayasal varlık kazandırılarak, bir devlet kurumunun belirli bir din ve inanç çerçevesi içinde kararlar almasına, işlem yürütmesine ve eylemde bulunmasına cevaz verilmiş oluyor; bununla da kalınmayarak, sadece belli bir dinin belirli bir inanç formuna resmiyet ve meşruiyet kazandırılmak suretiyle, sadece bu inanç formuna ilişkin masraflar devlet tarafından fonlanmış oluyordu. Bu kuruma ancak bir "vesayet kurumu" olarak bakarsak durum açıklık kazanacaktır. Bu yolla devletin resmî tavrıyla uyumlu, ideolojik bakımdan ehlileştirilmiş ve devlet memuru yapılarak sistem içine alınmış din görevlilerinden teşekkül eden bir kurum yaratılarak, bu çerçevenin dışına çıkabilecek ve devlete ve resmî ideolojinin kabullerine rakip olabilecek dinî eğilimleri kontrol altına alma amacı hayata geçirilmiş oluyordu.

9) Ve en nihayet, 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmına yazılan ifadeler seçilmiş meşru hükûmetlere karşı askerî müdahalelerin yolunu açmakta ve buna haklılık kazandırmaktaydı. Anayasa'nın başlangıç kısmı bir "direnme hakkı" tanımlayarak, seçimler yoluyla Parlamento'yu oluşturmak suretiyle demokratik katılımı sağlanan ve bu yolla kendini yönetme hakkını belli bir süre için devreden "millet" için, barışçı süreç dışında, paralel ve rakip bir siyasete müdahale biçimini meşrulaştırıyordu. Bu müdahale bir "sivil ayaklanma" şeklinde olamayacağına göre, doğal olarak, milletin direnme hakkı askerler eliyle kullanılacaktı. Ordu her daim yönetime "millet adına" el koyabilecek ve bu hareketin meşruluğunu İç Hizmet Kanunu'nda tanımlanan görevine bağlayacaktı. 27 Mayıs müdahalesi, askerî İç Hizmet Kanunu'nun o zamanki 34. (şimdiki 35.) maddesinin, yani Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne "ülkeyi koruma ve kollama" görevi veren maddenin, bu müdahaleyi meşru göstermek için kullanıldığı ilk olaydır.[11] Bu kullanım daha sonra "yol" olmuş ve

11 Bu kanun maddesinin anıldığı ilk metin, 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan 1 sayılı Kanun'dur. Bu kanunla 1924 tarihli Anayasa'nın (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun) bazı hükümleri yürürlük-

izleyen bütün müdahalelerin gerekçesini ve meşruluğunu gösteren bir hukukî dayanak haline getirilmiştir.

Yurttaş hukuku bakımından yeni anayasanın getirdiği kısıtlayıcı, özgürlüklere şerh koyan ve şarta bağlayan hükümler de şunlardan oluşuyordu:

1) Anayasa'nın ikinci bölümünde "Temel Haklar", "Ödevler"le birlikte sayıldı. Böylelikle yeni anayasada, her ne kadar haklar öne alınmış olsa da, bir hak-ödev dengesi gözetilmiş oluyordu.

2) Yurt savunmasına katılma, hak olduğu kadar, bir ödev olarak da tanımlandı ve zorunlu askerlik bu ödeve ilişik bir kurum olarak anayasada yer aldı (madde 60).

3) Affa uğramış olanların milletvekili ve senatör seçilmesinin önü kapatıldı (madde 68).

4) Asker kişilerin disiplin kovuşturmalarıyla ilgili yargıya başvurma hakkı, diğer kamu görevlilerinin yargı yoluna müracaat etme hakkından ayrılarak, düzenlemesiz bırakıldı (madde 118).

5) Memurların ve kamu iktisadî teşebbüslerinde çalışanların siyasî partilere girmeleri açıkça yasaklandı ve bu yasağa aykırı davrananların kamu görevinden atılacağı hükme bağlandı (madde 119 ve 120).

İLK GÖÇMEN İŞÇİLERİN ALMANYA'YA GİDİŞİ

1960 darbesini izleyen ilk genel seçime gidilmeden önce, Millî Birlik Komitesi Hükûmeti, 17 Şubat 1961 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti ile iki ülkenin İş ve İşçi Bulma Kurumlarının ortak çalışmasıyla uygulamaya geçecek bir antlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Türkiye, Federal Alman otoritelerinin denetiminde bu ülkeye işçi gönderecekti. Bu antlaşma gereğince 105 kişilik ilk kafile, 1963 yılında bir Alman inşaat firması tarafından işe alındı ve Almanya'ya götürüldü. Bu Türkiyelilerin Batı Avrupa'ya yönelik işçi göçünün ilk adımıydı. Bu 105 kişi, giderek sayıları 4 milyonu bulacak Avrupalı Türklerin ilk nüvesiydi.

---

ten kaldırılmış, bazıları değiştirilmiş ve bu yolla Millî Birlik Komitesi hükûmetinin icra meşruiyeti ve usulü oluşturulmuştu. Bu kanunun 1. maddesinde, "Ordu Dahilî Hizmet Kanunu'nun 34'üncü maddesi ile 'Türk yurdunu ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak' vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve millî varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclis'i dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir" denilmekteydi.

Darbe sonrası ilk seçim ve Türkiye'nin ilk çokrenkli siyasal dönemi

Ekim 1961 genel seçimleri: Darbe sonrasında ilk seçim ve olağan siyasal hayata dönüş

Darbeden sonraki ilk seçimler 1961 yılının 15 Ekim'inde yapıldı. Yeni seçim kanunu Millet Meclisi için nisbî seçim sistemini getirmiş, böylelikle partiler Meclis'te aldıkları oyla orantılı bir temsil imkânı yakalamışlardı. Buna bağlı olarak hiçbir parti parlamentoda çoğunluğu elde edemedi. Seçime katılım oranı, % 85 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. CHP'nin oy oranı % 36,7, AP'nin oy oranı % 34,8, YTP'nin oy oranı % 13,9 ve CKMP'nin oy oranı % 13,7 idi. Yeni oluşturulan Cumhuriyet Senatosu seçimleri ise çoğunluk sistemine göre yapılmıştı ve bu sistem AP'yi Cumhuriyet Senatosu'nda birinci, CHP'yi ikinci parti yapmıştı. Demokrat Parti mirasını sahiplenen AP ve YTP'nin oylarının CHP oylarını fazlasıyla geçmiş olması, ordu içinde hoş karşılanmamış ve CHP'de hayal kırıklığı yaratmıştır. CHP'nin beklentisi, darbenin verdiği DP karşıtı havanın ve CHP'nin yanındaki tavrının kamuoyundaki etkisini oya devşirmekti. Ancak bu olmamıştı. 27 Mayıs'çılar açısından bu durum gerçekten de seçimin gerçek sürpriziydi. Zira hiçbir şekilde Demokrat Parti'nin devamı niteliğinde ortaya çıkmış olan AP'nin yüksek bir oy almasını ve parlamentoda güçlü bir biçimde temsil edilir hale gelmesini beklemiyorlardı. Meclis ve Senato'dan oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 27 Mayıs 1960 günü ara verdiği faaliyetine, tam on yedi ay sonra, 28 Ekim 1961 tarihinde yeniden başladı. Yapılan seçimlerde Rize Milletvekili Dr. Fuad Sirmen (CHP) Meclis Başkanı, Kayseri Senatörü (AP) Suat Hayri Ürgüplü ise Senato Başkanı seçildi.

TABLO 6
1961 Genel Seçimleri Sonrasında Parlamentonun Görünümü

Partiler	*Oy oranı (%)*	*MV sayısı*	*Senatör*
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	36,74	173	36
Adalet Partisi (AP)	34,79	158	71
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	13,73	65	27
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	13,96	54	16

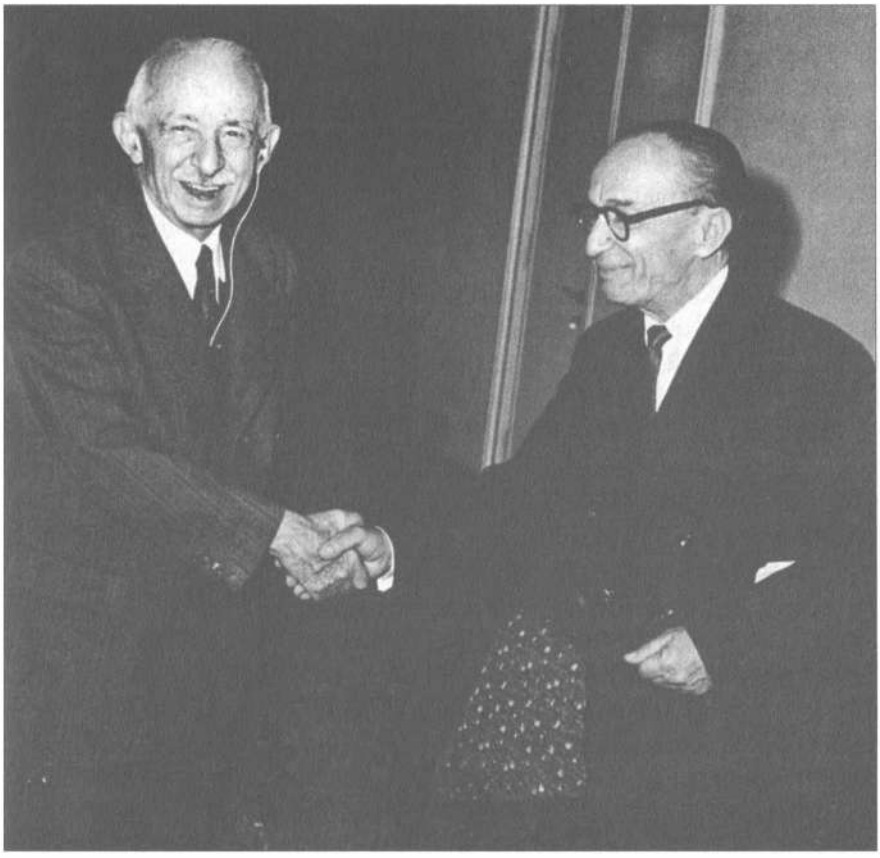
Seçim sonuçları karşısında Silâhlı Kuvvetler'de hareketlilik ve 21 Ekim Protokolü

CHP'nin beklenenin aksine seçimi kazanamaması ve DP'nin devamı niteliğindeki AP'nin parlamentoda CHP'ye yakın bir sandalye sayısına ulaşma-

sı mahut "Silâhlı Kuvvetler Birliği" içindeki bir grubun harekete geçmesine yol açtı. Özellikle "genç subaylar", neredeyse 27 Mayıs öncesi koşullarına geri dönüşü ima eden seçim sonuçları karşısında, seçimlerin tanınmaması ve Millî Birlik Komitesi'ni de tasfiye ederek "idareye el konulması" fikrini gündeme getirdiler. Bu fikir İstanbul ve Ankara gruplarında ayrı ayrı tartışıldıktan sonra, "müdahale" fikri öne çıktığı için, 21 Ekim'de İstanbul'da Harp Akademileri'nde toplanma kararı alındı. 21 Ekim 1961'de 10 general ve 28 albayın katıldığı Harp Akademileri toplantısında "21 Ekim Protokolü" diye anılan bir protokol imza edildi. Protokole göre, Meclis toplanmadan önce, en geç 25 Ekim tarihinde yönetime el konulacaktı.[12] Ancak Millî Birlik Komitesi dışında teşekkül eden bu grubun gücü karşısında devreye, zamanın Genelkurmay Başkanı ve o dönemde "Silâhlı Kuvvetler Birliği onursal başkanı" olarak anılan Orgeneral Cevdet Sunay girdi. Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün de başbakan olacağı yeni oluşan Meclis'te temsil edilen bütün parti liderlerince kabul edilince, bu grup beklemeyi seçti. Ne var ki yönetime el koyma planları henüz yatışmış değildi ve Talât Aydemir'in ilerideki girişimleriyle kuvveden fiile çıkacaktı. Aydemir hareketi Doğan Avcıoğlu yönetimindeki *Yön* dergisi çevresi tarafından da alttan alta desteklenecektir.

---

12 Öner Gürcan, *Ben İhtilalciyim*, s. 123; ayrıca Metin Toker, *Milliyet*, 20 Aralık 1999. "Protokol"de şöyle deniyordu: "1) Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları –aşağıda açık imzası bulunanlar– 21 Ekim 1961 günü saat 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır: a) Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel, duruma fiilen müdahale edecektir. b) İktidarı, Milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir. c) Bütün siyasi partiler faaliyetten menedilecek, seçim neticeleri ile Millî Birlik Komitesi feshedilecektir. d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir. 2) İşbu Zabıt Varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir" ("Köşke Bomba Koyarım", *Milliyet*, 12 Aralık 1999). İmzacıların başında Korgeneral Refik Tulga vardı. Tümgeneraller Fikret Esen ve Rafet Ülgenalp, Tümamiral Bahaddin Özülker, Tuğgeneraller Faruk Güventürk, Faruk Gürler ve Yusuf Alpmansü, Tuğamiraller Celâl Eyiceoğlu, Kemal Kayacan ve İsmail Sariken, general/amiral rütbeli diğer imzacılardı. İmzacı albayların tamamı Silâhlı Kuvvetler Birliği adı altında birleşen Ankara ve İstanbul gruplarına mensuptu. İzleyen darbelerde ve darbe girişimlerinde imzacı isimlerin pek çoğunun yer aldığını ve önemli görevler üstlendiğini görüyoruz. Tuğgeneral Faruk Gürler ve Tuğamiral Celâl Eyiceoğlu 12 Mart müdahalesi sırasında kuvvet komutanı olarak muhtıranın imzacıları arasındaydı. Tuğamiral Kemal Kayacan 12 Mart sırasında Donanma Komutanı idi. İmzacı 21 albaydan biri olan Namık Kemal Ersun, 12 Mart döneminde Ankara Sıkıyönetim Komutanı'ydı ve 1 Mayıs 1977 "Kanlı 1 Mayıs"ının ardından, Kara Kuvvetleri Komutanı iken 200 subayla birlikte, darbe yapacakları gerekçesiyle Başbakan Süleyman Demirel tarafından re'sen emekliye sevk edildi. Albay Recai Baturalp, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra, darbeci Konsey'ce oluşturulan "Danışma Meclisi"ne üye seçildi. 12 Eylül sırasında 2. Ordu Komutanı olan Albay Bedrettin Demirel, 1982-1986 yılları arasında Devlet Başkanı Kenan Evren'in danışmanları arasındaydı. Hava Albay Emin Alpkaya ise, 12 Mart müdahalesi sırasında Orgeneral rütbesiyle Millî Güvenlik Kurulu genel sekreteriydi ve 12 Mart "ara dönemi"nin son bölümünde Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapmıştı.

27 Mayıs darbesi sonrasının ilk hükûmeti, AP ve CHP'nin üye vererek aktif katılımı, YTP ve CKMP'nin ise dışarıdan desteğiyle, bir koalisyon hükûmeti biçiminde kurulmuş oldu. 2 Aralık 1961 günü 269 oyla güvenoyu alarak göreve başladı. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hükûmette görev almadı. Bu, cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükûmetidir. AP'nin hükûmet ortağı olması, onun ordu nezdindeki imajına olumlu etki yapmıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimi ve hükûmetin kurulması

25 Ekim'de toplanan yeni parlamentonun ilk işi yeni Cumhurbaşkanını seçmekti. Adalet Partisi kanadı Anayasa Hukuku hocası Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i aday gösterdi. Karşısında ise ihtilâlin lideri Orgeneral Cemal Gürsel vardı. Ancak Ali Fuat Başgil, askerî kanadın baskılarıyla seçimden çekilmek zorunda bırakıldı. Millî Birlik Komitesi'nin iki general üyesi Fahri Özyürek ve Sıtkı Ulay, Başgil'i Başbakanlığa çağırmış ve muhtemelen tehdit ederek adaylıktan vazgeçirmişti. Bu girişimde, yukarıda bahsedildiği gibi, "Silâhlı Kuvvetler Birliği"nin önemli bir rolü olmuştu. Zira parlamentoyu feshetme

tehdidi savuran bu cunta, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı yapılacağı vaadiyle, bizzat İsmet İnönü tarafından teskin edilmişti.

26 Ekim'de cumhurbaşkanlığı için seçim yapıldı ve ihtilâlin lideri Cemal Gürsel Senato ve Millet Meclisi'nin ortak oturumunda, daha ilk oylamada 607 oy alarak cumhurbaşkanı seçildi. Ali Fuat Başgil'i aday göstermek isteyen AP grubu da, askerî kanadın tehditleri karşısında Gürsel'e oy vermek zorunda kalmıştı. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla onun askerî görevleri de sona erdi.

Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, hükûmeti kurma görevini CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verdi. Böylelikle İsmet İnönü, 1950 yılında Cumhurbaşkanıyken yitirdiği iktidar koltuğuna bu kez "Başbakan" sıfatıyla yeniden oturuyor ve yaklaşık on iki yıl süren cumhurbaşkalığından sonra, ikinci kez başbakan oluyordu. Ancak CHP'nin meclisteki koltuk sayısı hükûmeti tek başına kurmasına yetmeyecekti. Bu yüzden İsmet İnönü, Adalet Partisi'ne, YTP ve CKMP'ye koalisyon ortaklığı önerdi. AP, YTP ve CKMP liderlikleri bu teklifi kabul ettiler ve 27 Mayıs darbesi sonrasının ilk hükûmeti, AP ve CHP'nin üye vererek aktif katılımı, YTP ve CKMP'nin ise dışarıdan desteğiyle, bir koalisyon hükûmeti biçiminde kurulmuş oldu. Hükûmet 2 Aralık 1961 günü 269 oyla güvenoyu alarak göreve başladı. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hükûmette görev almadı. Bu, cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükûmetidir. AP'nin hükûmet ortağı olması, onun ordu nezdindeki imajına olumlu etki yapmıştır.

Koalisyon hükûmeti dönemi: Olağan demokratik hayata giden engebeli yol

İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan, CHP'den 10, AP'den 10 bakanın görev aldığı koalisyon hükûmeti, olağanüstü zor bir dönemde, zor şartlarda görev yapacaktı. Hükûmetin bir koalisyon hükûmeti oluşu başlı başına bir zorluktu. Ayrıca hükûmetin ve parlamentonun üzerinde ordunun baskısı hâlen sürmekteydi. O arada hükûmet bir dizi çetrefil olayla ve çeşitli cuntaların müdahale tehditleriyle karşı karşıya kaldı. Bunlardan en önemlisi Albay Talât Aydemir'in darbe girişimleridir.

Ancak Genelkurmay Başkanlığı makamında bulunan Orgeneral Cevdet Sunay, her ne kadar ortaya çıkan parlamento tablosundan hoşnut olunmasa da, parlamenter işleyişe müdahaleden yana değildi. Bu, hükûmet bakımından başlıca güvenceyi teşkil ediyordu. 19 Ocak 1962'de Cevdet Sunay'ın düzenlediği ve yüksek rütbeli pek çok subayın katıldığı toplantıda, o sırada Kara Harp Okulu Komutanı olan Kur. Albay Talât Aydemir ve Jandarma Okulu Komutanı Albay Necati Ünsalan, bazı başka komutanların da desteğiyle askerî müda-

halenin kaçınılmaz olduğunu savundular. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ise müdahaleye gerek olmadığını söyledi. Talât Aydemir grubuyla Silâhlı Kuvvetler Birliği arasındaki ayrışma bu noktada ortaya çıktı. 9 Şubat 1962'de İstanbul Balmumcu'daki bir başka toplantıya katılan 57 general ve albaydan 37'si 28 Şubat'a kadar bir müdahalenin gerçekleşmesi gerektiğini öngören bir başka protokol imzaladı. "İstanbul Cuntası" adı verilen bu oluşumun içinde, I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural, İstanbul Askerî Valisi Korgeneral Refik Tulga'nın da yer aldığı 9 general/amiral ile 28 albay bulunmaktaydı. Protokolü bizzat Talât Aydemir'in 1963 darbe girişiminden sonra idama mahkûm edilen Kurmay Yarbay Osman Deniz kaleme almıştı. Talât Aydemir bu protokole sonradan katılmıştır. Bu grup, imzalanan protokol gereğince, 15 Ekim seçim sonuçlarının tanınmamasını isteyen bir muhtırayı Genelkurmay Başkanı Sunay'a verdiler. Sunay bu protokolü onaylamadı ve durumu Başbakan İsmet İnönü'nün bilgisine sundu. Orgeneral Sunay Ankara'da başında bulunduğu gruptan, Cumhurbaşkanı'ndan ve İsmet İnönü'den cesaret alarak olağanüstü dönemin devamını engellemek konusunda kararlı bir tutum almıştı. Sunay, 19 Şubat 1962 günü yapılan toplantıda, içinde Albay Aydemir'in, Albay Selçuk Atakan'ın, Albay Necati Ünsalan'ın, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'in ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Abdurrahman Doruk'un bulunduğu gruba, ancak İnönü ölür veya çekilirse protokolün uygulanmasına onay verebileceğini söylemişti. Bu kararlı tutumun ardından başta Tuğgeneral Faruk Gürler ve Tuğgeneral Faruk Güventürk olmak üzere İstanbul grubu protokolü uygulamaktan vazgeçti ve 20 Şubat günü başlatılan atama ve gözaltılarla "Türk Silâhlı Kuvvetler Birliği" de tasfiye edildi.

Seçim sonuçları bir taraftan ordu içindeki sertlik yanlılarının elini güçlendirmiş, ama öte yandan yeni darbe girişimlerinden çekinen ve sivil siyasî hayata geçiş yapan MBK ve müttefiki konumundaki CHP'nin iktidar kontrolünü elinde tutma kararlılığını arttırmıştır. Sunay'ın kararlı tutumu da MBK ve sivil uzantılarının kararlılığına eklenince, belirli koşulların kabul ettirilmesi ve Gürsel'in cumhurbaşkanı seçileceğinin garanti edilmesi karşılığında parlamentonun açık tutulması onay görmüştü. Askerî kanadın sertliği ve bu sertlik karşısında ortayolcu bir konumda duran MBK'nın tutumu, ilk etapta EMİNSU olayıyla ordudan tasfiye edilen 5.000 kadar subayın tekrar orduya geri dönmemesi, üniversiteden tasfiye edilen 147'lerin dönüşünün engellenmesi, Atatürk ilkelerine bağlılığın telaffuz edilmesi ve Yassıada mahkemelerinde suçlu bulunanların kesinlikle af edilmemeleri gibi koşulların partilerce kabul edilmeye zorlanması biçiminde tecelli etti. Parti liderleri, 147'lerin üniversiteye dönüşü dışındaki koşulları kabul etmiş ve geriye kalan koşullar bir protokol haline getirilerek bütün liderlerce imzalanmıştır. Bu çerçevede 25 Ekim 1961'de yeniden açılan Meclis'in salimen çalışması sağlanmış oldu.

TABLO 7
VIII. İnönü - 26. Cumhuriyet Hükûmeti (20.11.1961-25.06.1962)

Başbakan	İsmet İnönü (CHP)
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Ali Akif Eyidoğan (AP)
Devlet Bakanı	Necmi Ökten (AP)
Devlet Bakanı	Hıfzı Oğuz Bekata (CHP)
Devlet Bakanı	Turhan Feyzioğlu (CHP)
Devlet Bakanı	Avni Doğan (CHP)
Devlet Bakanı	Nihat Su (AP)
Adalet Bakanı	Kemal Sâhir Kurutluoğlu (Kontenjan Sen.)
İçişleri Bakanı	Ahmet Topaloğlu (AP)
Dışişleri Bakanı	Selim Rauf Sarper (CHP) - Feridun Cemal Erkin (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Osman Şefik İnan (CHP)
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Kâmran Evliyaoğlu (AP)
Ulaştırma Bakanı	Mustafa Cahit Akyar (AP)
Tarım Bakanı	Ali Cavit Oral (AP)
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Süleyman Suat Seren (AP)
Milli Eğitim Bakanı	Mehmet Hilmi İncesulu (CHP)
Milli Savunma Bakanı	İlhami Sancar (CHP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Şevket Pulatoğlu (AP)
Ticaret Bakanı	Mehmet İhsan Gürsan (AP)
Çalışma Bakanı	Bülent Ecevit (CHP)
Bayındırlık Bakanı	Mehmet Emin Paksüt (CHP)
Sanayi Bakanı	Fethi Çelikbaş (CHP)
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Muhittin Güven (AP)

Yeni kurulan koalisyon hükûmetinin en önemli görevi ve işlevi yeni Anayasa'da öngörülmüş olan yeni kurumların oluşumunu sağlamak ve olağan demokratik rejime geçişi sağlamaya yönelik "normalleşme" çabaları olmuştur. Bu çok sancılı bir süreçti. Zira hükûmet içinde "eski rejim"in devamı niteliğinde unsurlar bulunuyordu. Ancak bu bir taraftan da bir şanstı. Toplumda barışı yeniden sağlamak ve siyaset dışına itilmiş geniş halk kesimlerini, bu temsilcileri eliyle yeniden siyasete katmak böylelikle mümkün olacaktı. Darbenin gadrine uğramış bazı gruplar, bu hükûmet eliyle iade-i itibara mazhar oldu ve darbenin açtığı yaralara ufak-tefek pansumanlar yapıldı. Ancak hükûmet içinde kısa süre içinde anlaşmazlıklar baş gösterdi. Ayrıca çeşitli yeni darbe girişimlerini önlemek için harcanan enerji koalisyonu oldukça yoracaktı.

Yeni rejimin kurumlarının teşekkülü

1) Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimler Kurulu: 1960 öncesinin siyasal rejimine ilişkin en önemli şikâyet noktalarının başında, hâkim bağımsızlığı ve hâkim güvencesi meselesi ile Meclis'in anayasal denetimi bakımından mevcut boşluğun yol açtığı sorunlar gelmekteydi. Bunu gidermek üzere 1961 Anayasası iki yeni kurum getirdi. Bunlardan ilki, kanunların anayasal denetimini yaparak Meclis'in rejimin temel ilkelerinin dışına çıkmasını önleyecek ve hukuka aykırı düzenlemelerini giderecek en yüksek mahkeme olan Anayasa Mahkemesi idi. İkincisi ise, hâkimlerin siyasal otoritenin etkisinden âzâde olmalarını, bağımsız biçimde atanmalarını, bağımsız biçimde yer değiştirmelerini ve terfilerini düzenleyecek; hâkim ve savcılarla ilgili disiplin meselelerini inceleyip karara bağlayacak bir üst organ olan Yüksek Hâkimler Kurulu idi. 24 Nisan 1962 tarihinde kabul edilen bir kanunla Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimler Kurulu teşekkül etti. Ne var ki anayasa koyucu, hukuksal işleyişi bağımsızlaştırma yolundaki bu adımlarına karşılık, Yüksek Hâkimler Kurulu'nun işlemlerine karşı temyiz yolunu da kapatmıştı.

2) Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT): 1950'lere kadar Türkiye'de planlı ekonominin ilkeleri uygulanmış, ancak 1950'den itibaren "liberal ekonomi"nin ilkelerine uygun bir ekonomi politikası tercih edilmişti. Bu dönem, çok sayıda altyapı yatırımının gerçekleştirildiği, ancak bu yatırımların ülke çapında dengeli dağılmadığı bir "dinamik dengesizlik" dönemi olarak nitelendirilmiştir. 1961 Anayasası ile "planlı ekonomi"ye geri dönüldü ve 1960 yılının Eylül'ünde müsteşarlık seviyesinde kurulmuş olan Devlet Planlama Teşkilâtı anayasal güvenceye kavuşturuldu. Anayasa devlete sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmayı, toplum yararına öncelikleri gözetmek koşuluyla, demokratik yollardan gerçekleştirmek üzere "kalkınma planları" yapmak görevini vermiştir. Bu çerçevede, daha 1961 Anayasası düzenlenip kabul edilmeden önce, anayasanın daha sonra hükmedeceği hususları yürütecek olan Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarlığı Başbakanlığa bağlı olarak 30 Eylül 1960 tarihinde kuruldu. Bu kurum, kalkınma planları yapmanın yanında, ekonomik ve sosyal kalkınmanın koordinasyonunu temin etmek üzere hükûmete danışma hizmeti de verecekti. Aynı kanunla Yüksek Planlama Kurulu da oluşturuldu. DPT'nin ilk müsteşarı Şinasi Orel'dir. 12 Ocak 1961'de müsteşarlığa Osman Nuri Torun, 30 Eylül 1962'de de Ziya Müezzinoğlu getirilmiştir. DPT aynı zamanda çok sayıda devlet adamı ve siyasetçinin, gazeteci ve bilim insanının yetiştiği bir okul olmuştur. Turgut Özal başta olmak üzere, bu isimler arasında Bilsay Kuruç, Talât Halman, Yalçın Küçük, Mahir Kaynak, Arslan Başer Kafaoğlu, Ergun Türkcan, Agâh Oktay Güner, Mehmet Keçeciler, Adnan Kahveci, Emin Çölaşan, Ekrem Ceyhun, Murat Karayalçın, Işın

Çelebi, Ekrem Pakdemirli, Onur Kumbaracıbaşı, Vural Akışık, Nevzat Yalçıntaş, Ali Tigrel, Vehbi Dinçerler, Yusuf Özal, İlhan Kesici, Hüsnü Doğan, Hikmet Çetin, Kaya Erdem, Hasan Celal Güzel, Mustafa Taşar, Yılmaz Karakoyunlu, Vahit Erdem, Beşir Atalay, Algan Hacaloğlu gibi isimler hep DPT uzmanlığından yetişmişlerdir.

3) *Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT):* 1961 Anayasası'nın 121. maddesi ile radyo ve televizyon istasyonlarının idaresinin "özerk kamu tüzel kişiliği" biçiminde düzenleneceği hükme bağlanmış ve bu düzenleme çıkarılacak bir kanuna bırakılmıştı. Anayasa'da anıldığı gibi hükûmetin siyasî etkilerinden bağımsız olarak, "özerk" bir statüsü bulunacak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), 1 Mayıs 1964 tarihinde çıkarılan bir kanunla kuruldu ve mevcut İstanbul, İzmir ve Ankara radyoları bu kuruma bağlandı. Anayasa'daki bu özel madde ve bu özel kanunla hem genel müdürlük seviyesinde ve "kamu iktisadî kuruluşu" statüsünde bir kamu kurumu oluşturuluyor, hem de hükûmetin radyo-televizyon yayınları üzerindeki denetimi ve yayınların siyasal ve ideolojik taraflılığı karşısına hukukî bir güvence konulmuş oluyordu. Kurumun ilk genel müdürü 1971 yılına kadar görev yapacak olan Adnan Öztrak'tır.

4) *Diyanet İşleri Başkanlığı:* Şeyhülislâmlık kurumu yerine BMM Yönetimi Dönemi'nde (1920-1924) geçici olarak oluşturulan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti 3 Mart 1924'te kaldırılmış ve yerine Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştu. 1961 Anayasası, daha önceki anayasa metninde yer almayan bu kuruma anayasal güvence getirmiş ve koruma altına almıştır. Böylelikle bu kurumun varlığı üzerinden çok tartışmalı bir dönem de başlamış oldu. Sadece Sünnî İslâm'ı, hatta Sünnî İslâm'ın Hanefî yorumunu temsil eden ve Sünnî İslâm'a ilişkin din hizmetlerini yerine getirmek üzere devlet bütçesinden fonlanan bu kurumun, devletin laiklik ilkesine aykırı bir durum sergilediği öne sürülmüş ve kurumun anayasal varlığının bizatihî anayasanın temel hükümlerinden sayılan laiklik ilkesiyle çeliştiği savunulagelmiştir. Gerçekten de laiklik ilkesinin çiğnenmesini DP iktidarına karşı müdahalesinin en önemli gerekçelerinden birisi olarak sunan 27 Mayısçıların yaptığı/yaptırdığı 1961 Anayasası'nda, daha önce resmen varolduğu halde anayasada yer almayan homojenleştirici dinî bir kurumun güvence altına alınması çelişik bir durum olarak gözükmektedir.

5) *Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT):* Devletin bütün istihbarat faaliyetlerini bir araya toplamak amacıyla 22 Temmuz 1965 günü çıkarılan bir kanunla Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) Müsteşarlığı kuruldu. 1965 yılına kadar İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Millî Emniyet Hizmeti Başkanlığı (MAH) bu tarihten itibaren kadrosu ve örgütüyle kurulan yeni Müsteşarlığın bünyesine devredildi. Kurum bu kez Başbakanlığa bağlı olarak ve devletin

iç ve dış istihbarat faaliyetlerinin tümünü kapsayacak biçimde faaliyet gösterecekti. 1960 müdahalesine kadar genellikle sivil bir başkan tarafından yönetilen örgütün içinde askerlerin ağırlığı hissediliyordu. Zira 1941'den itibaren kuruluşta Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde yetenekli görülen subaylar göreve alınmıştı. Ancak 1960'tan sonra sadece kadrosu bakımından değil, Başkanının ve daha sonra da Müsteşarının daima albay veya general rütbesinde bir subay olması bakımından da Başbakandan ziyade tamamen Genelkurmay'ın kontrolünde bir örgüt görüntüsü çizmiştir. 1960'tan sonra 27 Mayısçılar zaten MAH kadrosunun % 90'ını tasfiye etmişlerdi. MİT bu kuvvetli askerî bağlantısı yüzünden pek çok olayda demokratik hükûmete bağlı sivil bir örgüt gibi davranmamış ve darbe girişimlerinden sivil hükûmetleri haberdar etmemekle suçlanmıştır.

6) Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları: 1961 Anayasası'nın 122. maddesi ile belirli meslek kuruluşlarına kamu kurumu niteliği kazandırıldı. 1950 yılında kurulmuş olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 1953 yılında kurulan Türk Tabipleri Birliği (TTB), 1954 yılında kurulmuş olan Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) ve Türk Veteriner Hekimleri Birliği (TVHB), 1956 yılında kurulan Türk Eczacıları Birliği (TEB), bu kapsama alınarak anayasal güvenceye kavuşturuldu. Bu anayasal statü çerçevesinde 1969 yılında da Türkiye Barolar Birliği (TBB) kuruldu. Böylelikle özerk statüde ve birer meslekî baskı grubu niteliğinde meslek kuruluşları kamusal ve demokratik bir nitelik kazanıyordu.

7) *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK):* Kısa adı TÜBİTAK olan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu 1963 yılında, planlı ekonomi döneminin başlamasına paralel olarak kurulmuştur. Kurumun amacı, özellikle doğa bilimlerinde ve mühendislik alanlarında akademik araştırmaları desteklemek, genç bilim insanlarını teşvik etmek ve kalkınma planlarının hedefleri doğrultusunda bilimsel araştırmalara yön vermekti.

8) *Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK):* Henüz yeni Anayasa yürürlüğe girmeden, 3 Ocak 1961 tarihinde, ordu mensupları için, diğer kamu görevlilerinden ayrı bir emeklilik yardımlaşma kurumu oluşturularak, yeni ayrıcalık alanları yaratacak bir sistem kuruldu. Kurum Millî Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Kamu görevlilerinin tümünü içine alan emeklilik sistemi (Emekli Sandığı) ise Maliye Bakanlığı'na bağlıydı. Bu yeni oluşum, genel emeklilik sisteminin dışında özel hukuk hükümlerine tâbi, malî ve idarî bakımdan özerk bir tüzel kişiliğe sahip bir kurumdu. Bu kuruma, tıpkı emekli sandığı gibi iştirakler kurmak, iştiraklere katılmak hakları tanındı. OYAK, 1961 Anayasası'nın getirdiği sosyal güvenlik sistemi içinde mütalaa edilmekle birlikte, ordu mensuplarına, yine üyesi oldukları Emekli Sandığı'ndan alacak-

ları emeklilik, maluliyet ve ölüm yardımlarının yanında, ek ikramiye, maaş, kredi ve yardım olanakları sağlıyordu. OYAK, kısa zamanda büyük bir sermayeye ulaşarak çeşitli iştiraklere girişti. Bunlardan en önemlisi Fransız Renault otomotiv firması ile 1969 yılında ortak olarak kurduğu Oyak-Renault Şirketi idi. Bu şirket Türkiye'deki ikinci otomobil fabrikasını kurdu ve 1980'lere kadar dış rekabete karşı korunan piyasada en büyük pay sahibi oldu. Böylelikle Türk ordusu, dolaylı olarak, aslî görevinin dışında iktisadî hayatta da önemli bir aktör haline geliyordu. Bugün kurumun malî sektörde, sanayi ve hizmet sektörlerinde faal 28 iştiraki ve bunlara bağlı 60 şirketi bulunmaktadır. Bu kurum, 1961 Anayasası'nın 48. maddesinin koruması altına alınmıştı.[13]

9) Basın İlan Kurumu: 1950-1960 döneminde Demokrat Parti'nin kendisine yakın basın organlarını kollaması ve devlet ilanlarını bu organlarda yayımlatarak onlara malî bir imtiyaz alanı yaratması karşısında, 1961 rejimi devlet ilanlarının eşit ve hakkaniyete uygun biçimde dağıtılarak yayımlanmasını sağlayacak bir kurum teşkil etti. Bu kurum 2 Ocak 1961 tarihinde, 195 sayılı Kanun'la kurulan Basın İlan Kurumu idi. Kuruma, bu ana görevinin yanı sıra, ortağı olduğu basın organlarına kredi vermek, basın derneklerine yardım etmek, basın emekçilerini kredilendirmek, basın emekçilerinden muhtaç durumda olanlara ve ölenlerin ailelerine yardımda bulunmak gibi görevler verildi. Bu kurumun varlığı 1961 Anayasası'nın 23. maddesi ile anayasal dayanağa ve güvenceye kavuşturuldu.

Sol kanatta canlanma ve yeni oluşumlar: Yön *ve* Forum *çevreleri*

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamın etkisiyle, resmen kurulmuş bulunan Türkiye İşçi Partisi (TİP) dışında çeşitli sol ve liberal çevreler ortaya çıktı. Bunlar içinde en güçlü ve en etkili çevreler, *Yön* ve *Forum* dergileri etrafında bir araya gelen çevrelerdi. Bu dergiler çevresinde toplanan entelektüeller ve bir kısım bürokratlar, yeni rejim içinde sözlerinin gücünü arttırmaya çalışıyor ve yeni şekillenen rejime kendi görüşlerinin rengini vermeye çalışıyorlardı. Başında Turhan Feyzioğlu'nun bulunduğu bir ekip tarafından çıkarılan ve 1950'lerin ortalarından beri DP'ye karşı muhalif bir çizgide, liberal denilebilecek bir siyasal akımın temsilcisi olarak varolan *Forum* dergisi çevresi, 1961 yılında daha sol öğelerin yer aldığı bir platform haline

13 OYAK'la birlikte askerî vesayet rejiminin ekonomi alanına yayılması, siyasete etkileri ve diğer bazı ülkelerdeki benzerleriyle karşılaştırma için bkz. Taha Parla, "Mercantile Militarism in Turkey, (1960-1998)", *New Perspectives on Turkey*, 19, 1998. OYAK ile simgeleşen askerî ekonominin eleştirisi için bkz. İsmet Akça, *Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems and Solutions*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2010.

geldi. Sadun Aren, Türkkaya Ataöv, Yahya Kanbolat, Hasan Hüseyin Korkmazgil gibi sol görüşlü olarak bilinen akademisyen ve edebiyatçılar *Forum* sütunlarında kendilerine yer buldular. Ancak *Forum* dergisinin eski çizgisini temsil edenler, solcu isimlere dergi sayfalarını 1962 yılına kadar açık tuttular. 1962'den sonra dergi eski çizgisine geri dönerken, anılan solcu isimler *Yön* kadrosuna katıldılar.

Başında Doğan Avcıoğlu olmak üzere, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hamdi Avcıoğlu'dan oluşan altı kişilik bir grup tarafından çıkarılan *Yön* dergisi 1961 yılında yayımlanmaya başladı. İlk sayısı 20 Aralık 1961'de yayımlanmıştı. Bu ilk sayıda yayımlanan ve 1.042 kişinin imzaladığı[14] "Yön Bildirisi" toplumda büyük bir ses getirdi.[15] İmzacıların büyük bölümü CHP'nin sol kanadında yer alan ve sonraları "sol Kemalist" olarak adlandırılacak gruba dahil edilen yazarlar, bilim insanları ve gazetecilerle bazı TİP'lilerdi. Bildirinin ana fikri "kalkınma" idi. Bildiriye göre Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak, demokrasiyi sağlam temellere oturtmak, sosyal adaleti gerçekleştirmek ve eğitim davasını sonuçlandırmak için iktisadî alanda hızlı bir kalkınma sürecine girmek gerekiyordu. Böyle bir sürece girmenin yegâne yolu "yeni bir devletçilik anlayışını" hâkim kılmaktı. Bu anlayışı hâkim kılacak başlıca araçlar ise "iktisadî hayatın bütüncül bir planlaması" ve "bilinçli devlet müdahalesi" idi. Her ne kadar bu bildiride "sosyalizm" sözcüğü geçmiyor idiyse de, çok kısa bir süre sonra hareketin önderi Doğan Avcıoğlu, yazdığı bir yazıda "sosyalizmin hürriyet düzeni içinde hızla kalkınmak isteyen Türkiye için tek çıkar yol" olduğunu belirtti.[16] Abdi İpekçi ve Türkkaya Ataöv gibi isimler de, derginin ilk sayılarında "nasıl bir sosyalizm?" sorusunun cevabını ortaya koyan yazılar kaleme aldılar. Böylelikle *Yön* hareketinin sosyalizmden ne anladığı da yavaş yavaş ortaya çıktı. İçinde zengin sanayicilerden küçük burjuvalara, üniversite öğretim üyelerinden Millî Birlik Komitesi üyelerine ve CHP'li parlamenterlere kadar çeşitli kesimlerden pek çok ismin yer aldığı *Yön* hareketinin sosyalizmden muradı, evrensel ve işçi sınıfı hareketine dayalı bir sosyalizm değil, Kemalizmin sol versiyonu ("sol Kemalizm") olarak nitelendirebileceği-

14 İmzacıların içinde 150 kişilik bir çekirdek grup vardı. *Yön* hareketi denilince akla gelen bu 150 kişi arasında, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk gibi dergiyi bilfiil çıkaranlar yanında, Tarhan Erdem, Abdi İpekçi, Deniz Baykal, Melih Cevdet Anday, Turan Güneş, Muzaffer Karan, Muzaffer Erdost, Reşit Aşçıoğlu, Çetin Altan, Bahri Savcı, Murat Sarıca, Sadun Aren, Cahit Tanyol, Turgut Yeğenağa, Alev Coşkun, Sencer Divitçioğlu, Cevat Çapan, Türkkaya Ataöv, Muammer Aksoy, Tahir Alangu, Rona Aybay, Kemal Tahir, Özdemir Asaf, Şevki Vanlı, Korkut Boratav, Beyhan Cenkçi, Oktay Ekşi, Sabahattin Eyüboğlu, Nail Güreli, Ömer Sami Coşar, Metin Sözen, Taner Timur, Mehmet Ali Kışlalı, Çetin Özek, Mustafa Özyürek, Tahsin Saraç, Cavit Orhan Tütengil gibi isimler vardı.

15 "Yön Bildirisi"nin tam metni için bkz. Ek 2.

16 Doğan Avcıoğlu, "Niçin Sosyalizm?", *Yön*, 3, 31 Ocak 1962.

miz, kalkınmacı, devletçi, ulusalcı (antiemperyalist), laisist ve sınıf mücadelesi yerine sosyal adalet ilkesini ikame etmiş Türkiye'ye özgü yerel bir sosyalizm yorumuydu. Bu bakış açısı zaman içinde, doğrudan doğruya "sosyalizm" ifadesinin bu çerçeveye pek uymaması ve ordunun temsil ettiği "zinde güçleri" belli ölçülerde rahatsız etmesi nedeniyle, "kapitalist olmayan kalkınma yolu" ifadesinde anlam bulacaktı. Yöncüler, Türkiye'nin siyasî ve iktisadî yönünü bu doğrultuda yeniden inşa etme girişiminde ordunun desteğine güveniyor ve ordu içindeki "ilerici" güçlerle işbirliği ve ittifak arıyordu. Bu anlamda parlamentoya güveni olmayan ve parlamenter demokrasiyi kalkınma için engel olarak gören "devrimci" bir çizgiydi.

Yön hareketi bu nitelikleriyle, sosyalist çizgideki diğer oluşumdan, Türkiye İşçi Partisi'nden ayrışıyordu. Bu yüzden Yöncüler önce, "Çalışanlar Partisi" adında, TİP'in dışında bir parti kurma girişiminde bulundular. TİP girişimine olumlu bakmayan Türk-İş yöneticileri de bu parti saflarında yer almaya hazırlanıyordu. Zaten Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy *Yön* çevresinde ve onun uzantısı olarak sonradan kurulacak olan "Sosyalist Kültür Derneği"nde aktif bir rol almıştı. Bu parti bir "işçi sınıfı partisi" olmayacak, "toplumun zinde kuvvetlerini" temsil edecekti. Onlara göre TİP "sınıf önderliği davasını en önemli mesele" saydığı ve bu nedenle "sosyalizm önündeki engelleri kaldıracak zinde güçleri dağıttığı" için "romantik" ve "akademik" bir hareketti. Ancak solcu sendikacıların TİP'e meyletmesi nedeniyle Çalışanlar Partisi girişimi akamete uğradı. Bunun üzerine Yöncüler, partileşmek yerine dernekleşmeyi seçtiler. *Yön* hareketinin öncüleri, 1963 yılının başlarında, "Sosyalist Kültür Derneği"ni (SKD) kurdular.[17] SKD, Türkiye'nin sorunlarının çözümünde ancak sosyalizm yolunun başarılı olabileceğini; bunun için Türkiye'nin özgün koşullarının dikkate alınmasını sağlayacak toplumsal ve tarihsel bir analize dayanmak gerektiğini; hızlı kalkınmayı sağlayacak yegâne yolun sosyalizm olduğunu, zira bu metodun kapitalist gelişmenin azgelişmiş toplumlarda yarattığı keskin sınıf çatışmalarını demokratik yolla engelleyebilecek bir seçenek sunduğunu; milliyetçi, hürriyetçi ve demokratik ilkelere dayanan bir sosyalizm anlayışı çevresinde birleşilmesi gerektiğini ve bu yolun ileri medeniyet kurma yolunda halkçı bir düzen kurmak amacıyla yapılmış Millî Kurtuluş Savaşı'nın devamı olduğunu ileri sür-

17 Derneğin kurucuları şunlardır: Niyazi Ağırnaslı, Galip Aknil, Erdoğan Alkin, Sadun Aren, Türkkaya Ataöv, Doğan Avcıoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Seyfi Demirsoy, Tarık Ziya Ekinci, Nejat Erder, Işıl Ersan, Asaf Ertekin, Cemal Reşit Eyüboğlu, Müşerref Hekimoğlu, Mükerrem Hiç, A. Sırrı Hocaoğlu, Erhan Işıl, Nejat İzar, Adnan Başer Kafaoğlu, Arslan Başer Kafaoğlu, Yahya Kanpolat, Atilla Karaosmanoğlu, Mahir Kaynak, Gülten Kazgan, Abdullah Kızılırmak, Hamdi Konur, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Nurettin Ş. Kösemihal, İdris Küçükömer, Güney Özcebe, Hilmi Özgen, Fakih Özden, Mehmet Selik, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Metin Sözen, Cahit Tanyol, Merih Teziç, Reşat Titiz, Osman Nuri Torun ve Nihat Türel.

mekteydi. Bu hedefleriyle dernek Kemalist hareketin sol kanadını temsil ediyor ve sınıf perspektifi yerine kalkınma ve sosyal adalet perspektifini yerleştirerek "Türkiye'ye özgü bir sosyalizm"in bayraktarlığını yapıyordu. Bu dernek Mümtaz Soysal ile Doğan Avcıoğlu'nun 1965 seçimlerinin sonuçlarından yola çıkarak farklı stratejiler önermeleri yüzünden kapanacaktı.

1960 sonrasının ilk Kürtçülük davası ve Kürt sürgünleri

17 Aralık 1959'da "Yabancı ülkelerin müzahereti ile Türkiye Cumhuriyeti'ni bölmek" suçuyla İstanbul'da 28. Tümen askerî mahkemesine sevk edilen ve aralarında Şerafettin Elçi, Şahabettin Septioğlu, Ziya Şerefhanoğlu, Medet Serhat, Yaşar Kaya, Fevzi Kartal, Muhsin Şavata, Esat Cemiloğlu, Mustafa Dikeçligil, Sait Kırmızıtoprak, Feyzullah Demirtaş, Sait Bingöl, Emin Kotan, Yavuz Çamlıbel, Musa Anter, Naci Kutlay gibi Kürt ileri geleninin bulunduğu 49'lar davası 1960 yılı içinde başladı. 27 Mayıs müdahalesi ile sanıklar, "demokrasinin geldiği" hevesine kapılarak salıverileceklerini düşünmüşler, ama bu olmamıştı. Kürt sanıklar 27 Mayısçıların 26 Ekim 1960'ta çıkardığı af kanununun kapsamına alınmamışlardı. Dava 3 Ocak 1961'de başladı. 30 Nisan 1964 günü beraatle sonuçlandı. Ancak savcılık Askerî Yargıtay'a başvurdu ve beraat kararı bozuldu. Bunun üzerine bu kez dava, söz konusu kişilerin "Millî duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya yönelik cemiyet kurma, bu cemiyeti yönetme ve faaliyetlerine katılma" suçlamasıyla yeniden açıldı. Bu dava da 24 Eylül 1965'te yine çoğunluğun beraati ile sonuçlandı. Kürt ileri gelenlerinden bazısı ceza alırken, bazıları beraat etti ama Askerî Savcılık Yargıtay'a yeniden itiraz etti ve beraat kararları Askerî Yargıtay'ca bozuldu. Sürüp giden davalar nihayet 3 Mayıs 1968 tarihinde bazı hapis ve beraat kararlarıyla sonuçlansa da, bütün bu hükümler Askerî Yargıtay Daireler Kurulu'nca zaman aşımı nedeniyle kaldırılacaktı.

Bu davanın yanı sıra, 1 Haziran 1960'ta MBK, doğu ve güneydoğu illerinde mukim toprak ağalarından, aşiret reislerinden, şeyhlerden ve Kürt milliyetçisi olarak yaftalanmış aydınlardan oluşan 485 kişiyi tutuklatarak Sivas-Kabakyazı'da kurulan açık bir kampa topladı. Sürülenler arasında günümüzde bir süre AKP içinde siyaset yapan Dergir Mir Mehmet Fırat'ın dedesi Zeynel Turanlı, Alevi liderlerinden Prof. Dr. İzzettin Doğan'ın babası Hasan Doğan, Sedat Bucak'ın babası Hakkı Bucak ile amcası Mehmet Bucak, o yıllarda yeraltında faaliyette bulunan Barzani sempatizanı Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) lideri Faik Bucak, THKO davasının savcısı Baki Tuğ'un babası, Şeyh Said'in oğulları, Van'daki Burukî aşiretinin lideri Kartal ailesinin fertleri, Hakkâri'deki Ertuşî aşiretinin önderleri, Diyarbakır'daki Ensa-

rioğulları'na mensup kişiler ve Said Nursî'nin müridlerinden 22 kişi bulunmaktaydı. Kampa sürgün edilen kişilerin bütün mal varlığına el konuldu. Kampta bulunanlardan 55'i, çıkarılan bir kanuna göre seçilerek Batı illerinde zorunlu ikamete mecbur tutuldular. Seçilenlerin sürülmesi ile "Doğu'daki feodal düzenin ortadan kaldırılacağı, ağalık, şeyhlik gibi Ortaçağ kalıntısı müesseselerin yok olacağı" umuluyordu. 21 Kasım 1960'ta sürgünlerden 193'ü tahliye edildi. Kalanlar 9 ay daha Sivas kampında kaldıktan sonra, 2,5 yıl süreyle çeşitli illere dağıtıldılar. Ancak sürgünler, aralarından özel olarak seçilen 55 kişi de dahil olmak üzere, 1963 Ekim'inde çıkan af kanunu kapsamına alınarak serbest kaldılar.[18]

Olağan rejime dönüş adımları, cuntalar ve yeni darbe girişimleri

Hükûmet ordu kanadına verdiği sözleri büyük ölçüde tuttu. Bunlar arasında yerine getirmediği yegâne vaat, 147'lerin affı meselesiydi. 28 Mart'ta hükûmet, aldığı bir kararla üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesini yeniden görevine iade etti. Bu arada Silâhlı Kuvvetler Birliği'nin tasfiye edilmesinden sonra yolunda tek başına yürüme kararı alan Albay Talât Aydemir'in hükûmeti devirme girişimi gerçekleşecekti.

Talât Aydemir'in ilk darbe girişimi

Talât Aydemir, 27 Mayıs darbesi sırasında Millî Birlik Komitesi dışında bırakılmış ve bu duruma gücenmiş, ordu içinde güç ve prestij sahibi etkili bir albaydı. Ancak darbe idaresi Kore'deki görevinden döner dönmez onu Kara Harp Okulu Kurmay Başkanı ve hemen ardından Okul Komutanı yaparak gönlünü almıştı.

20 Şubat'ta yürütülen atama ve gözaltılarla Silâhlı Kuvvetler Birliği tasfiye edilince, Harp Okulu Komutanı Kur. Albay Talât Aydemir ve yakın arkadaşları kendi başlarına hareket etmeye karar verdiler. MBK'nın ve Gürsel Cumhurbaşkanı seçilince resmen Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Sunay'ın parlamenter rejime geçilmesine engel olacak girişimleri akim bırakmasının ardından, ortada sadece bu gelişmeyi engellemek isteyen "Albaylar Cuntası" kalmıştı. Cuntanın başını Kur. Albay Talât Aydemir çekmekteydi. Bir darbe hazırlığının haberini alan Başbakan İsmet İnönü darbe merkezinin Harp Okulu olduğunu anlamış ve 5 Şubat'ta bizzat oraya giderek Har-

18 Bkz. Ayşe Hür, "Kımıl Olayından 49'lar Davasına", *Taraf*, 13 Temmuz 2008; Yavuz Çamlıbel, *49'lar Davası: Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri*, Algı Yayınları, İstanbul, 2007; Naci Kutlay, *49'lar Dosyası*, Fırat Yayınları, İstanbul, 1994; Musa Anter, *Kımıl*, Avesta, İstanbul, 2000.

biye üzerindeki etkisini kullanmaya çalışmıştı. Ancak İnönü'nün Harbiye'ye giderek ihtilâlin odağı olacak öğrenci alayını kontrol ve etki altına alma girişimi işlememiş ve darbeci girişim yol almıştı. 20 Şubat gecesi Albay Aydemir Harp Okulu'na gidince, oradan bir darbe girişimi bekleyen Hava Kuvvetleri, "Harp Okulu alarm durumuna geçti" uyarısıyla Meclis Muhafız Taburu'nu karşı alarma geçirdi. Bununla birlikte Ankara'daki Tank Taburu ve Piyade Alayı da alarm durumu aldı. Onlara Binbaşı Fethi Gürcan komutasındaki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Süvari Bölüğü katıldı. Gece yarısı Tank Taburu Ankara'nın kenar semtlerini tutmuştu. Ancak Albay Aydemir, alarmı iptal ettirdi ve tanklar eski konumlarına döndüler. O sırada Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Memduh Tağmaç bir heyetle Harp Okulu'na giderek alarm durumunun vaki olmadığını görmüş ve karargâhı rahatlatmıştı. 21 Şubat sabahı Genelkurmay Albay Talât Aydemir'i, Albay Necati Ünsalan'ı ve Albay Selçuk Atakan'ı başka görevlere atadı. Talât Aydemir bu atama kararını reddederek Harp Okulu'na çekildi ve gücünü göstermek amacıyla Genelkurmay'a, Hava Kuvvetleri'nde oluşan alarm komuta heyetine üniformalarıyla katılan MBK üyeleri Mucip Ataklı ile Haydar Tunçkanat'ın cezalandırılması isteğini içeren bir muhtıra iletti. Aydemir gibi diğer arkadaşları da yeni atamalara direndiler ve emri tebellüğ etmediler. O arada Genelkurmay'a çağrılan ve darbeciler arasında yer alan 229. Piyade Alay Komutanı Albay İhsan Erkan tutuklanacağını anlayarak kendi alayını alarma geçirdi. Aydemir, Emin Arat ve Dündar Seyhan'dan oluşan Harp Okulu'ndaki operasyon grubu Harp Okulu öğrencilerini alarm durumuna geçirerek konuşlandırdı ve böylelikle darbe girişimi başladı. Darbe girişimine Tank Okulu ve orada konuşlu Tank Taburu, Muhafız Alayı Süvari Grubu, Muhabere Okulu, Zırhlı Birlikler Eğitim Merkezi ve Jandarma Okulu katıldı ve bu gruplara mensup kıtalar, başta Meclis ve Genelkurmay Başkanlığı'nın önündeki alan olmak üzere önemli noktaları işgal ettiler. 22 Şubat günü Harp Okulu'ndan şehre yayılan öğrenci taburları pek çok yeri kontrol altına almış, radyoevi tutulmuş ve tanklar aracılığıyla Kızılay ve Bakanlıklar kuşatılmıştı. Bir grup Sunay'ın konutuna girmiş; Genelkurmay 2. Başkanı Korgeneral Memduh Tağmaç canını zor kurtarıp Genelkurmay binasına sığınmıştı. Darbeciler 22 Şubat 1962 günü sabaha karşı kısa sürede Ankara'ya hâkim olmuşlardı. Sabah saatlerinde Meclis muhafız taburu da darbecilere katıldı. Üstelik darbeyi bastırmak üzere Ankara'ya getirilen Polatlı Topçu Okulu kıtaları ile Çubuk'taki 230. Piyade Alayı da şehre intikal eder etmez darbecilerle birleşmişti. Hükûmet o arada karşı tedbirler almaya çalışıyordu. Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu üyeleri Çankaya Köşkü'nde, Gürsel'le toplantı halindeydiler. Öğle saatlerinde Muhafız Alayı komutanlığına Albay Şükrü İlkin'in yerine Albay Cihat Alpan atandı. Ancak Cihat Alpan Köşk'e

geldiğinde darbeye katılmış olan Muhafız Alayı Süvari Grubu'nun komutanı Binbaşı Fethi Gürcan tarafından tutuklandı. Gürcan böylelikle o sırada Köşk'te toplantı halinde bulunan Cumhurbaşkanı'nı, Başbakan'ı, Genelkurmay Başkanı'nı ve Bakanlar Kurulu üyelerini hareket edemez hale getirmiş oluyordu. Ancak o sırada Albay Aydemir, bütün hareketin seyrini değiştirecek bir "hata" yaptı. Aydemir'in sağ kolu konumundaki Binbaşı Fethi Gürcan Köşk'tekilere ne yapılacağını sormuş ve "bırakılmaları" cevabını almıştı. Köşk'teki kuşatmadan kurtulan Başbakan İnönü derhal diğer parti başkanlarının da bulunduğu Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na (Ankara Radyosu'nun yanında bulunan şimdiki Türk Hava Kurumu binası) gitti ve kuvvet komutanlarıyla temas sağladı. İnönü ve Gürsel'in radyodan yatıştırıcı bir konuşma yapmasına ve Talât Aydemir'in akrabası olan Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican'ın Aydemir'le temas kurup girişimden vazgeçme telkininde bulunmasına karar verildi. Ancak Fethi Gürcan'a bağlı birlikler Etimesgut'taki radyo vericisini ele geçirip yayını durdurmuştu. Bu yüzden Başbakan İnönü, ancak iki saat sonra, Esenboğa'daki vericiyi kullanarak kamuoyuna hitap edebildi. O arada Cumhurbaşkanı da Mürted'deki hava üssüne geçmişti. Darbecilerin İsmet İnönü karşısındaki bu tedbirsizliği havayı değiştirdi ve hükûmete bağlı birlikler kontrolü ele almaya başladılar. İnönü, eğer kan dökülmeksizin harekâtı durdurup teslim olursa bir defaya mahsus olmak üzere hakkında bir işlem yapılmadan özgür kalacağını Ekrem Alican aracılığıyla Aydemir'e bildirmişti. Aydemir önce bu teklifi reddetti. Ancak Aydemir, kendisine bağlı birliklerin tamamen sarıldığını anlayınca, önce Kızılay Meydanı'nı saran tankları geri çekti; ardından Genelkurmay'dan gelen bir heyetin İnönü'nün teklifini tekrarlaması üzerine, ertesi sabah kurmaylarıyla birlikte, Başbakan'ın koşullarını kabul ederek teslim oldu. Harp Okulu öğrencileri Radyoevi'ni boşalttı; şehre dağılmış olan diğer öğrenciler de silahlarını görevli subaylara teslim ederek harekete son verdiler. Haklarında dava açılmayacağı sözü verilmiş bulunan Albay Talât Aydemir, Binbaşı Fethi Gürcan ve Yarbay Mustafa Ok başta olmak üzere, bu girişime katılan 21 subay derhal emekliye sevk edildi; 19 subayın da görev yeri değiştirildi. Meclis, İnönü'nün söz verdiği gibi, 30 Nisan 1962 tarihinde darbeye karışanların cezaî kovuşturmaya uğramasını önleyecek bir yasayı kabul etti.[19]

İsmet İnönü, tamamen kişisel karizmasını ve otoritesini kullanarak önlediği bu darbe girişimi hakkında Meclis'te izahat verirken ayakta alkışlanıyor-

19 Bkz. İlgili Kaynaklar: Fethi Gürcan, *Ben İhtilâlciyim* (haz. Öner Gürcan), Süvari Yayıncılık, İstanbul, 2005; Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli Aldanmaz* (haz. Yasemin Bradley), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, Istanbul, 2002; Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1968; Talat Aydemir, *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*, May Yayınları, İstanbul, 1966; Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilâl (22 Şubat-21 Mayıs)*, Tan Gazetesi ve Matbaası Yayınları, İstanbul, 1964.

du. Ancak İnönü, Aydemir'in affını, bu türden bir hareketin tekrarı halinde devletin acımasız davranacağını ima eden bir kayda bağlamıştı. Ne var ki bu durum Aydemir'i ikinci bir girişimden alıkoymaya yetmedi. Aydemir'in girişimine hükûmet içinden Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in destek verdiğine inanan Başbakan İnönü, Sarper'in istifasını istedi. Sarper bakanlıktan ayrıldı ve yerine Feridun Cemal Erkin getirildi.

Talât Aydemir'in ikinci darbe girişimi

Aydemir ise derhal yeni bir darbe planlamaya girişmişti. Ne var ki bu kez ittifak çemberini daha da genişletmek için çaba sarf etmekteydi. Özellikle Yarbay Mustafa Ok aracılığıyla 14'ler grubuyla ilişki kurdu ve o arada sürgünden yeni dönmüş olan Alparslan Türkeş'le görüştü. Ne var ki Alparslan Türkeş'in Aydemir'le birlikte hareket edip etmediği belli değildir. 14'lerden Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı, Aydemir'in ilk girişimine destek vermişler, ancak ikinci girişimden uzak durmuşlardı. Türkeş ikinci darbe girişimine fiilen katılmamış olmakla birlikte, onun Aydemir'i bu yönde yüreklendirip yüreklendirmediği halen belirsizliğini korumaktadır. Ancak Aydemir'in ekibinde Türkeş'e yakın subayların bulunduğu ve bu subayların ikinci hareket yaklaşınca Aydemir tarafından tasfiye edildiği de bilinmektedir.

Ordu içinde Aydemir'in kuvveden fiile geçen darbeciliğine yön veren cuntanın yanı sıra başka gizli cuntalar da hâlâ faaldi. Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel, kendi kuvvetinde görevli 11 subayı, MBK üyesi Mucip Ataklı ile birlikte hareket ederek cuntalaştıkları gerekçesiyle ordudan ayırmıştır. Bu girişimin ortaya çıkmasının ve subayların orduyla ilişkisinin kesilmesinin ardından, yaklaşık beş ay sonra, Aydemir'in ikinci darbe girişimi vuku buldu. Aydemir, *Yön* dergisinin ve radikal sağcı *Yeni İstanbul* gazetesinin[20] desteğini de almıştı. *Akbaba* dergisini çıkaran Yusuf Ziya Ortaç da Aydemir'e destek veren imâlı yazılar yazıyordu. O sırada Celâl Bayar'ın gösterişli biçimde tahliye edilmesi üzerine 27 Mayıs taraftarlarının yaptığı gösteriler de Aydemir'e cesaret verdi ve bir harekete girişmek için uygun ortamın doğduğu yönünde bir izlenime sahip olmasına yol açtı. Ayrıca Aydemir, Harp Okulu öğrencileri üzerindeki etkisini de taze tutmayı başarmıştı. Aydemir'in yakın zamanda Harbiye'den mezun olmuş genç subaylar üzerindeki etkisi de oldukça büyüktü. Özellikle bu etkisi, onun ikinci bir harekete girişmesinde teşvik edici bir etken oldu. Zira kıtalarında göreve başlamış olan

20 Gazetenin sahipleri arasında Kemal ve Yavuz Uzan, Hadi Tezkan ve Gökhan Evliyaoğlu gibi isimler vardı. Yazı kadrosunda da Necip Fâzıl Kısakürek, Halide Nusret Zorlutuna, Galip Erdem, Orhan Koloğlu, Cemal Kutay ve Ratip Tahir Burak yer almaktaydı. Bu gazete Alparslan Türkeş'in etkisi altındaydı.

genç subayların hemen hemen tamamı bir ihtilâl beklentisi ve hazırlığı içindeydi. Bu genç subaylar arasında *Yön* dergisinin yarattığı devrimci hava ise küçümsenemez boyutlardaydı.

21 Mayıs günü, sabahın erken saatlerinde Aydemir ikinci kez harekete geçti. Büyük ölçüde eski arkadaşlarıyla birlikte hareket etmekteydi. Darbe girişiminin İstanbul'daki sorumlusu 22 Şubatçılardan Kurmay Yarbay Osman Deniz'di. Ayrıca Binbaşı Fethi Gürcan, Yarbay Rıfkı Ertem, Tankçı Üsteğmen İlhan Baş, emekli Albay Yaşar Başaran, Emin Arat, Turgut Alpagut, Cevat Kırca, Yarbay Mustafa Ok ve Süvari Üsteğmen Erol Dinçer gibi eski yoldaşları da yanındaydı. 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece Üsteğmen Erol Dinçer o zaman Kara Harp Okulu'nun arkasında konuşlu bulunan Tank Taburu'nu hareket geçirdi. Kara Harp Okulu öğrencileri de harekete katıldılar. Ne var ki desteği beklenen diğer birlikler hareketsiz kalmayı tercih ettiler. Ufak tefek çatışmalar yaşanmakla birlikte darbe girişimi yaygınlaştırılamadı. Aydemir ilk hamlede Radyoevi'ni ele geçirip "ihtilâl bildirisi"ni okuyabilmiş, "ihtilâl bildirisi"nin radyoevinde okunmasının arkasından, ordunun büyük bölümünün kendisine destek olup arkasına geçeceğini ummuştu. Ancak beklediği olmadı. Üstelik darbeye katılan tank birliği henüz Radyoevi çevresini emniyete alabilmiş değildi. Demokrasinin yaşatılması konusunda İsmet Paşa ile mutabık olan yüksek komuta kademesi başta olmak üzere bizatihi ordu, Başbakan İnönü'nün direktifiyle harekete geçerek Aydemir ve arkadaşlarını aynı gün tutukladı ve grup derhal sıkıyönetim mahkemesine sevk edildi. İstanbul grubu ise henüz harekete geçemeden etkisiz hale getirilmişti. Çıkan çatışmalarda biri Albay, biri Binbaşı olmak üzere 6 kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştı. İsmet İnönü, bu kez ihtilâlcilerin cezalandırılması konusunda kararlıydı. 14'lerden Alpaslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu ile 22 Şubat hareketine katılmış olan Dündar Seyhan, Turgut Alpagut ve Emin Arat'ın aralarında bulunduğu 151 emekli ve muvazzaf subay ile 1.500'e yakın Harp Okulu öğrencisi tutuklandı. Darbeciler derhal Mamak Cezaevi'ne gönderildiler. Burada 13 ay yattıktan sonra askerî mahkeme 15 Eylül 1963 tarihinde Talât Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz, İlhan Baş, Ahmet Güçal, Cevat Kırca ve Erol Dinçer hakkında ölüm cezasına, 29 sanığın ise müebbet hapisle cezalandırılmasına hükmetti. Ne var ki sadece Talât Aydemir ve Fethi Gürcan'ın cezaları 9 Ocak 1964'te Meclis'te onaylanmış, diğerlerinin cezaları müebbet hapse çevrilmiştir. Fethi Gürcan'ın cezası 27 Haziran 1964'te, Talât Aydemir'in cezası 5 Temmuz 1964'te infaz edildi. İdam cezalarının uygulanması konusunda Genelkurmay Başkanı Sunay ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Cemal Tural başta çekingen davranmıştır. Ancak dış geziden dönen başbakan, kararlılığını göstererek idamların uygulanmasını sağladı. Bu çerçevede mahkeme-

de beraat eden 1.459 Kara Harp Okulu öğrencisinin okulla ilişiği kesildi. Beraat edenler arasında Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu da vardı. 21 Mayıs Ayaklanması, 27 Mayıs döneminin, darbe günlerinden sonra uygulanan ilk sıkıyönetim rejimine de kapı açmıştır. Olaylar üzerine Ankara, İstanbul ve İzmir'de 14 ay süreyle, İzmir'de ise 5 ay süreyle sıkıyönetim uygulandı.

Koalisyon hükûmetinde anlaşmazlık ve hükûmetin dağılması

CHP-AP koalisyon hükûmeti içinde, kısa süre zarfında anlaşmazlıklar başgösterdi. Anlaşmazlıkların başında eski DP'lilerin affı meselesiyle çalışma hayatının yeniden düzenlenmesi meseleleri geliyordu. Hükûmette Çalışma Bakanı olarak görev yapan Bülent Ecevit'in girişimiyle, Anayasa'da tanınan grevli toplu sözleşmeli çalışma rejimine ilişkin yasanın çalışmalarına başlanmıştı. Ecevit, bu yasanın çıkarılması için uğraş verirken, sağ kanattaki milletvekilleri bu tasarının yasalaşmasına engel olmak için bütün olanakları kullanmaktaydı. O arada 1962 yılında başlayan Kavel grevi devam etmekte, ancak her ne kadar Anayasa grev ve toplu sözleşme hakkını tanımış olsa da henüz ilgili yasa çıkmamış olduğundan 26 sendikacı tutuklanmıştı. Ancak grev ve toplu sözleşmelerle ilgili kanun ve sendikalar kanunu bir türlü çıkarılamıyordu. AP'liler bu tasarıların kanunlaşmasına karşı pasif bir direniş sergilemekteydi.

O arada hükûmetin AP kanadı Yassıada mahkûmlarının serbest bırakılması konusunda bir tartışma başlatmıştı. Ayrıca AP'li bakanlar ekonominin liberalleştirilmesi ve yabancı sermayenin ülkeye rahatça girebilmesi yönündeki uygulamaların savunuculuğunu yaparken, özellikle *Yön* çevresinin etkisi altında bulunan çok sayıda CHP milletvekili ve senatör itirazlarını yüksek sesle dile getirerek İnönü nezdinde baskılarını arttırdı; hatta ilgili kanunlar görüşülürken bazı milletvekilleri oylamalara katılmamışlardı. Böylelikle CHP içinde 63 milletvekilinin dahil olduğu muhalif bir blok ortaya çıktı. CHP lideri ve Başbakan İnönü, iki ateş arasında kalmış ve ortaya çıkan anlaşmazlıkların çoğalması hükûmetin ömrünü kısaltmıştı.

Bu anlaşmazlıklar hükûmet içinde çözümlenemeyince Başbakan İnönü 30 Mayıs 1962'de istifa etti. Bu istifa, İnönü'nün "ortanın solu" olarak adlandırılacak politikalara doğru meyledişinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ayrılık, AP için de stratejik bir adımdı. Böylelikle CHP'nin daha önce kıl payı kazandığı seçimde görülen zayıf desteği, bu zor dönemdeki icraatları yüzünden daha da azalacak ve AP tek başına iktidar yolunda önemli bir hamle yapmış olacaktı.

İkinci İnönü koalisyon hükûmeti

Cumhurbaşkanı hükûmeti kurma görevini yine İnönü'ye tevdi edince, AP'siz bir koalisyon hükûmetinin arayışına girildi. Başbakan İsmet İnönü CHP, YTP ve CKMP'nin katılımıyla 27 Mayıs sonrasındaki ikinci koalisyon hükûmetini kurdu. CKMP'den istifa etmiş olan eski genel başkan Osman Bölükbaşı da yeni kurulan hükûmete destek verdi. Bu hükûmet döneminde de önemli olaylar ve krizler yaşandı. Bir taraftan yeni anayasal rejimin kurumları birer birer kuruluyor, bir taraftan da olağan parlamenter yaşamın koşulları oluşturulmaya çalışılıyordu.

Bu hükûmetin önündeki en önemli sorunlardan birisi, henüz çözülemeyen grev ve sendikalar kanunu meselesiydi. Yeni kurulan hükûmet içinde direniş gösterecek unsurlar bulunmadığından yine Çalışma Bakanı olarak atanan Bülent Ecevit, bu kanunların bir an önce çıkarılması için yoğun bir çalışma başlattı. O arada dönemin işçi sınıfı önderleri, parlamentoda devam eden bu mücadelenin sınıfın lehine sonuçlandırılması için, o zamanki yegâne işçi sendikaları konfederasyonu olan Türk-İş'e baskı yapmaya başladı. Türk-İş, bu baskılar karşısında mecbur kalarak İstanbul'da Saraçhane'de büyük bir miting düzenledi. 31 Aralık 1962 günü Türkiye işçi sınıfının o güne dek gerçekleştirdiği en büyük miting yapıldı. Mitinge yaklaşık olarak 200 bin işçi katılmıştı. Parlamento içinden ve dışından gelen bu yoğun baskılar sonuç verdi ve ilgili 274 ve 275 sayılı kanunlar 15 Temmuz 1963 günü Meclis'te kabul edildi. Kısıtlayıcı ve yasaklayıcı hükümler içeren eski kanunlar yürürlükten kaldırıldı. 24 Temmuz 1963 günü, grevi ve toplu iş görüşmelerini meşru bir hak olarak düzenleyen ve sendikal örgütlenmelerin önündeki engelleri kaldıran Grev ve Lokavt Kanunu ile yeni Sendikalar Kanunu Cumhurbaşkanınca imzalanarak yürürlüğe girdi. Tutuklu bulunan 26 sendikacı da serbest bırakıldı. Ancak işçi ile işveren arasında bazı dengeler gözetilmişti. Grev ve Lokavt Kanunu'nda işverene lokavt yetkisi de tanınarak piyasa düzeninde işveren lehine bir denge mekanizması da kurulmuş oluyor ve işverenlere de sendika kurma hakkı veriliyordu. Hükûmette ağırlıklı konumu bulunan CHP bu yasal düzenlemelerle, daha solda politika yapacağına dair işaretler veriyor ve daha önce dayandığı kesimlerin dışına çıkarak geniş halk kesimlerine göz kırpıyordu. Bunlar CHP'nin başkanı İnönü eliyle başlatacağı "ortanın solu" hamlesinin ipuçlarıydı. Ancak bu gelişmeler parti içindeki "sağ Kemalist" çizgiyi fena halde rahatsız edecekti.

Bu hükûmet döneminde, 1961 Anayasası'nın devlete verdiği görevler arasında yer alan "kalkınma planları hazırlığı ve uygulaması" ilk kez hayata geçirildi. 1963 yılının Şubat ayında, Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) tarafından hazırlanan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, önce hükûmetin, ardından da

Meclis'in onayından geçerek yürürlüğe girdi. Bu plan 1963-1967 döneminde uygulanacaktı. Plana göre millî gelirdeki artışlar, mümkün olduğu kadar yatırımlara aktarılacaktı. Yatırımlar arttırılırken tüketimin belirli sınırlar içinde tutulması sağlanacaktı. Böylelikle tasarruf oranının yükselmesi hedefleniyordu. Yatırımlar içinde imalat sanayiine öncelik verilecekti. Yatırımlarda karşılıklı üstünlük ilkeleri gözetilecek, uluslararası rekabete dayanıklı bir üretim yapısı meydana getirilecekti. Karşılıklı üstünlük gereği alternatif maliyetleri yüksek malların üretiminden kaçınılacak ve bu alanlarda ithalat serbestliği yaratılacaktı. Bunun dışında yerli malların üretiminde sorun yaratacak tipte ithalatın önüne geçilecekti. Öte yandan yerli üretim sektörünün ürettiği malların fiyatlarının dünya fiyatlarının çok üstünde oluşmasını önlemek, yerli üretim sektörünü rekabete alıştırmak, tekelleşmenin önüne geçmek için belli konularda ithalata izin verilecekti. Tekelleşmeyi önleme önemli bir plan hedefiydi. Tüketim mallarının üretimi de bu sınırların öngördüğü talep düzeyini gözetecek biçimde dengede tutulacak, fiyatların piyasa koşulları içinde oluşması temin edilmekle birlikte, enflasyon ve deflasyon eğilimleri kontrol altına alınacaktı. Tasarruf artışları, gelir dağılımındaki bozukluğu ortadan kaldırıcı bir nitelikte düzenlenecek ve böylelikle adaletli bir gelir dağılımı sağlanmaya çalışılacaktı. Kamu yatırımlarında, vergi ve borçlanmalarla beslenen bütçe olanakları ve kamu iktisadî teşebbüslerinin yarattığı değerler kullanılacaktı. Carî ödemeler açığı azaltılacak, Türkiye'nin kendi imkânlarıyla büyümesi tercih edilecekti. Tarım-sanayi dengesi kurulacak, nüfus artışı azaltılacak, bölgeler ve kesimler arasındaki gelir dengesizliği giderilecek, sanayi ve tarım yatırımları ihracat artışını teşvik edecek biçimde geliştirilecekti. Carî açığın azaltılması, ihracatın artması ve bütçe olanaklarının geliştirilmesi, borçlanma eğilimlerini azaltarak sağlam bir malî yapı meydana getirecekti. Böylelikle işsizliğin önüne geçilecek, istihdam sorunu çözülecekti. Ancak gerek dünya ekonomisinde, gerekse yurt ekonomisindeki gelişmeler ve 1965'ten sonra kurulan hükûmetlerin tercihleri ve karşılaştıkları iktisadî bunalımlar yüzünden bu ideal hedeflerin gerçekleştirilmesi pek mümkün olmayacaktır.

Ankara Antlaşması

Nihayet II. İnönü Hükûmeti zamanında gerçekleşen en önemli dış politika olaylarından birisi, şimdiki Avrupa Birliği'nin (AB) atası olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye arasında ortaklık ilişkisi kuran "Ankara Antlaşması"nın imzalanmasıdır. 1959 yılında dönemin hükûmeti, AET'ye tam üyelik için başvurmuş ve bu yolda çeşitli müzakereler yürütülmüştü. Nihayet 12 Eylül 1963 günü, Ankara'da, Türkiye Dışişleri Bakanı ile Fe-

deral Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya, Belçika, Lüksemburg Dışişleri Bakanları ve AET adına Avrupa Konseyi Dönem Başkanı'nın imzaladığı antlaşma ile, Türkiye ile AET arasında ortaklık ilişkisi kuruldu. İlk hedef Türkiye'nin iktisadî gücünü ve refah seviyesini yükseltmek suretiyle taraflar arasında gümrük birliğini sağlamaktı. Antlaşmada daha sonra da bütünleşme yolunda atılacak adımlar sıralanmış ve hukukî dayanakları sayılarak ilkelere bağlanmıştı.

İlk Yassıada tahliyeleri ve tepkiler

Partisi içindeki ciddi muhalefete karşın İsmet İnönü'nün Demokrat Partili siyasetçilere karşı takınılan tutumu yumuşatma kararlılığı, kısa süre içinde Yassıada mahkemelerinde çeşitli mahkûmiyetlere çarptırılmış siyasetçilerin sağlık nedenleriyle tahliye edilmelerini sağladı. Eski cumhurbaşkanı Celâl Bayar, sağlık sorunları nedeniyle düzenlenen tabip raporlarına uyularak 22 Mart 1963 tarihinde altı aylık bir süre için tahliye edildi. Celâl Bayar, Kayseri Cezaevi'nden çıkışında sevgi gösterileriyle karşılandı ve Ankara'ya hareket etti. Bu durum 27 Mayısçıları ve hükûmeti tedirgin etti. Hatta Bayar'ın ikamet ettiği evin üzerinde Hava Kuvvetlerine bağlı jet uçakları tehditkâr uçuşlar icra ettiler. Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi Genel İdare Kurulu, Bayar'ı Ankara'da ziyaret etti. Ancak bu ziyaret ve Bayar'ın tahliyesi çeşitli gösterilere yol açtı. İstanbul'da İstiklâl Caddesi'nde çıkan olaylarda ise 4 kişi yaralandı. Gösteriler sırasında AP genel merkezi ve Celâl Bayar'ın evi taşlandı, AP yöneticileri binadan zorlukla dışarı çıkabildiler. O arada Başbakan İsmet İnönü, AP'yi "27 Mayıs'a karşı bir parti" olarak niteleyen bir demeç verdi. Bu olaylar üzerine Adalet Partisi içinde bir iç tartışma başladı. 27 Mayıs rejimiyle uzlaşma yanlıları ile bu uzlaşmaya sıcak bakmayanlar arasında cereyan eden bu ikilik, DP döneminde Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü içinde önemli görevlerde bulunmuş olan Süleyman Demirel ve arkadaşlarının parti yönetiminden istifaları ile sonuçlandı. Bu istifaları, 12 milletvekili ve senatörün partiden istifaları izledi. Bayar ise 6 aylık tahliye süresini tamamlayamadan yeniden Kayseri Cezaevi'ne gönderildi. Hükûmet ve 27 Mayısçılar, Bayar'ın karizmasının DP'yi yeniden canlandırmasından ve böylece ortaya çıkabilecek bir çatışma ortamından 27 Mayıs rejiminin zarar görmesinden korkuyordu. Bayar'ın cezaevine iadesi, bu çevreleri rahatlattı. İsmet İnönü, "Buhran atlatıldı. Kötü niyetli olanlar bütün itibarlarını kaybetti" diye demeç verirken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, "memleket 27 Mayıs ruhunu taşıyan otoritelerin eline geçmiştir" diyordu.[21]

21 Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar 1960-1965*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s. 104-105.

27 Mayıs sonrası ilk yerel seçimler ve koalisyon hükûmetinin sonu

Darbeyi izleyen süreçteki ilk yerel seçimler 17 Kasım 1963'te yapıldı. AP, seçimlere bir referandum havası vermeyi hedefleyen bir propaganda dönemi geçirdi ve başarılı oldu. Seçimlerde Adalet Partisi oylarını daha da arttırarak ülke genelindeki oy oranını % 45,8'e çıkarmıştır. Seçim sonucunda AP Türkiye genelinde 42 il merkezinin, CHP ise 23 il merkezinin belediye başkanlığını kazandı. Seçim sonrasında birtakım mevzuat oyunlarıyla AP'nin eline geçen bazı avantajların geri alınmasına girişildi. Bunlardan en önemlisi, İstanbul belediye başkanlığını kazanan AP'li adayın mazbatasının, seçilme yeterliliği bulunmadığı gerekçesiyle iptal edilmesi ve yerine CHP'li aday Haşim İşcan'ın belediye başkanı ilan edilmesidir.

TABLO 8
1963 Yerel Seçim Sonuçlarına Göre Partilerin Oy Dağılımı

Partiler	*İl genel meclisi üyeliklerinde oy oranı (%)*	*Belediye başkanlığı seçiminde oy oranı (%)*	*Kazanılan belediye başkanlığı sayısı*
Adalet Partisi (AP)	45,48	45,97	500
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	36,22	35,69	337
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	6,51		55
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	3,06		8
Millet Partisi (MP)	3,09		6
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	0,40		-
Bağımsızlar	5,24		139
Toplam	100,00		

Bu tabloya göre Adalet Partisi ve onunla yakın siyasal çizgide olan YTP'nin oy toplamı % 50'yi aşmaktaydı. Oysa YTP'nin oyları yarı yarıya düşmüştü. Bu durum, YTP'nin oylarının hızla AP'ye kaydığını ve merkez sağdaki oyların Adalet Partisi'nde konsolide olduğunu göstermekteydi. CHP oylarını çok az miktarda arttırmış olsa da, bu parti için kesin bir seçim yenilgisiydi. CMKP'nin oyları da büyük bir düşüşe uğramıştı. Böylelikle Türkiye siyasetinin gelecek 20 yılının siyasal tablosu da aşağı yukarı ortaya çıkmış oluyordu. İki büyük parti ve küçük oy oranlarına bağlanmış marjinal partilerden oluşan bu tablo ile 1980'e kadar gidilecektir. Büyük oy kayıplarına uğramış olan YTP ve CKMP hükûmetten çekilme kararı aldı ve koalisyon hükûmeti dağıldı. O sırada suikast sonucunu hayatını kaybeden Başkan John F. Kennedy'nin cenaze töreni için ABD'de bulunan İnönü 2 Aralık 1963 günü ülke-

ye döner dönmez cumhurbaşkanına hükûmetin istifa dilekçesini verdi. Bu tablo karşısında siyasal hatlar daha bir belirginleşmeye başlamıştı. Bir taraftan CHP'de ciddi bir muhalefet hareketi yükselirken, bir taraftan da partiler arasında geçişler vuku buluyordu. 1963 yılında CMP kökenli bağımsız Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı Türkiye İşçi Partisi'ne katıldı. Onu eski DP'li Kontenjan Senatörü Esat Çağa izledi. Böylelikle TİP parlamentoda iki üyeyle temsil edilmeye başlanmış oluyordu.

TABLO 9
27 Mayıs Sonrasının İkinci Koalisyon Hükûmeti (25.6.1962-25.12.1963)
(IX. İnönü - 27. Cumhuriyet Hükûmeti)

Başbakan	İsmet İnönü (CHP)
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Hasan Dinçer (CKMP)
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Turhan Feyzioğlu (CHP)
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Ekrem Alican (YTP)
Devlet Bakanı	Ali Şakir Ağanoğlu (CHP)
Devlet Bakanı	Vefik Pirinççioğlu (CHP)
Devlet Bakanı	Em. Tümg. Necmi Ökten (Bağımsız)
Devlet Bakanı	Hıfzı Oğuz Bekata (CHP)
Devlet Bakanı	Şevket Raşit Hatipoğlu (CHP)
Devlet Bakanı	Raif Aybar (YTP)
Adalet Bakanı	Abdülhak Kemal Yörük (CKMP)
İçişleri Bakanı	Hıfzı Oğuz Bekata (CHP) - İlyas Seçkin (CHP) - Orhan Öztrak (CHP) - Kemal Sahir Kurutluoğlu (Kontenjan Senatörü)
Dışişleri Bakanı	Feridun Cemal Erkin (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Ferit Melen (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Nureddin Ardıçoğlu (CKMP)
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı	Celâl Tevfik Karasapan (CKMP) - Nureddin Ardıçoğlu (CKMP)
Ulaştırma Bakanı	Rıfat Öçten (YTP) - Em. Korg. İhsan Şeref Dura (Bağımsız)
Tarım Bakanı	Mehmet İzmen (YTP)
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Yusuf Azizoğlu (YTP) - Fahrettin Kerim Gökay (YTP)
Milli Eğitim Bakanı	Şevket Raşit Hatipoğlu (CHP) - İbrahim Öktem (CHP)
Milli Savunma Bakanı	İlhami Sancar (CHP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Orhan Öztrak (CHP)
Ticaret Bakanı	Mehmet Muhlis Ete (CKMP) - Ahmet Oğuz (CKMP)
Çalışma Bakanı	Bülent Ecevit (CHP)
Bayındırlık Bakanı	İlyas Seçkin (CHP) - Arif Hikmet Onat (CHP)
Sanayi Bakanı	Fethi Çelikbaş (CHP)
İmar ve İskân Bakanı	Fahrettin Kerim Gökay (YTP) - Hayri Mumcuoğlu (Bağımsız)

1963 Kıbrıs olayları

II. İnönü Hükûmeti'ni meşgul eden bir diğer önemli konu da, 1963 yılı sonlarında ortaya çıkan Kıbrıs bunalımı olmuştur. 1962'de, 1960 yılında Zürih antlaşmasıyla kurulmuş bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kabul edilmiş Anayasası'na göre Lefkoşa, Limasol, Magosa, Baf ve Larnaka kentlerinde Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerin ayrı ayrı belediyeleri olması özel bir hüküm halinde düzenlenmişken, Cumhurbaşkanı ve Kıbrıs Başpiskoposu Makarios 1962 yılında bu beş kentte tek belediye kurulması ve belediyelerde Kıbrıslı Türklerin nüfusları oranında temsil edilmeleri gerektiğini öne sürdü. Bu açıkça Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na aykırıydı. Bunun üzerine Makarios 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Ankara'ya geldi ve Türkiye Hükûmeti'ni ikna etmeye çalıştı. Türkiye bu isteğe direndi. Kıbrıslı Türk liderliği de 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren bu beş kentte kendi belediyelerini çalıştıracaklarını ilan etti. Makarios Hükûmeti bunun üzerine bu kararı tanımadığını açıkladı ve Kıbrıslı Türk belediyelerini abluka altına aldı. Bunun üzerine 21 Aralık 1963 gününden itibaren çatışmalar başladı. Çatışmalar Kıbrıslı Türklerin aleyhine tecelli edince hükûmet, "Kıbrıs Anayasası'nı koruma adına" sınırlı bir müdahale kararı aldı. Çatışmalarda 24 Kıbrıslı Türk ölmüş ve 40'ı da yaralanmıştı. 24-25 Aralık 1963 günleri karar verilen sınırlı harekât icra edildi. Önce Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı savaş uçakları Lefkoşa üzerinde alçaktan uçarak gözdağı verdiler. 25 Aralık günü de Lefkoşa'da konuşlu 650

TALÂT AYDEMİR

1917 yılında Bilecik'te doğan Talât Aydemir, 1939 yılında Kara Harp Okulu'nu, 1954 yılında da Kara Harp Akademisi'ni bitirdi. 1950 yılının ikinci yarısından itibaren DP iktidarına karşı cunta girişimlerinin içinde faal bir rol aldı. Ne var ki 1959 yılında Kore'ye tayin edildiğinden, 27 Mayıs 1960'ta yapılan darbeye katılamadı. Dolayısıyla ülke yönetimini üstlenen Millî Birlik Komitesi'nin içinde yer alamadı. Bu onda önemli bir mağduriyet hissi yaratmıştı. Kore'den dönünce Komite içindeki eski arkadaşları, bir ölçüde bu mağduriyeti telafi etmek amacıyla, henüz Kurmay Albay rütbesindeyken onu Kara Harp Okulu komutanlığına getirdiler. Aydemir, doğrudan doğruya siyasetin içinde bulunan Komite'nin giderek uzlaşmacı ve eski iktidar odaklarına karşı yumuşayan tavrına karşı, siyasal ortamın dışında kalmasının da etkisiyle, sert bir tutum takındı. Demokratik hayata geçilmesini erken buluyor ve tıpkı 14'ler gibi devrim hedefleri tam olarak hayata geçirilmeden askerin iktidardan ayrılmaması gerektiğini düşünüyordu. Demokratik hayata geçilince, Kara Harp Okulu öğrencileri üzerindeki karizmatik etkisini ve memnuniyetsiz arkadaşlarının desteğini alarak iki başarısız darbe girişiminde bulundu. İlkinde affedildi ve görevden el çektirildi. Ancak ikinci girişimi onun hayatına mal olacaktı. Askerî mahkeme tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve cezası 5 Temmuz 1964 günü Ankara'da infaz edildi.

kişi mevcutlu Türk Alayı kışlasından çıkarak Kıbrıslı Türklerin yaşadığı mahalleleri koruma altına aldı. Böylelikle olayların ilerlemesinin önüne geçilmiş oldu. Ancak bu durum bir tür müdahale niteliği taşıyordu ve Kıbrıs bakımından garantör olan Yunanistan ve Büyük Britanya'yı da ilgilendiriyordu. Bu noktada çözümü zor devletlerarası bir sorun ortaya çıkmış oldu. O sırada II. İnönü Hükûmeti istifa etmiş durumdaydı ve yeni hükûmet kurulana kadar işbaşında kalmak zorunda olduğundan ve Meclis'te desteği bulunmadığından gerekli müzakerelere başlayamadı. Böylelikle bu sorun yeni kurulacak hükûmetin meseleleri arasına intikal etti.

CHP azınlık hükûmeti

27 Mayıs sonrasının II. İnönü hükûmetinin de istifa etmek zorunda kalmasının ardından, Cumhurbaşkanı hükûmeti kurma görevini, yine Meclis'te en çok milletvekiline sahip bulunan CHP'nin genel başkanı olan İsmet İnönü'ye verdi. Ancak CHP grubu, başarısız iki hükûmet deneyiminden sonra partinin yeni hükûmette yer almasına karşı bir tutum takındı ve "hükûmette görev almama" kararı aldı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, hükûmeti kurma görevini Meclis'in ikinci büyük partisi AP'nin Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya verdi. Ne var ki sağ kanattaki diğer partilerle anlaşamayan Gümüşpala görevi iade etmek zorunda kaldı. İnönü 16 Aralık 1963 tarihinde yeniden hükûmeti kurmakla görevlendirildi; ancak daha önceki hükûmet deneyimleri başarısızlıkla sonuçlanan İsmet İnönü'nün önünde fazla seçenek kalmamıştı. Bu çaresiz durumda parti grubu daha fazla direnmedi ve İnönü'ye hükûmeti oluşturma konusunda tam yetki verdi. Beklendiği biçimde diğer partilerle anlaşamayan İnönü, bu yüzden hiç olmazsa 1965 yılında yapılacak olan genel seçimlere kadar görev yapacak bir "azınlık hükûmeti" arayışına girdi. O arada Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları AP ile yeniden koalisyon girişimlerinde bulunmuş ama başarılı olamamıştı. Sonunda sayıları 25'e varan bağımsızlarla görüşen İsmet İnönü, onların desteğini alarak ve bağımsızlar içinden 4 milletvekiline bakanlık görevi vererek azınlık hükûmetini kurdu. 25 Aralık 1963 tarihinde Cumhurbaşkanınca onaylanan hükûmet göreve başladı.

İnönü Azınlık Hükûmeti, II. İnönü Hükûmeti'nin son gününde, DP iktidarı döneminde çıkarılmış olan ve Bakanlık kurma yetkisini hükûmete bırakan 4951 sayılı kanuna dayanarak kurulan iki bakanlığı işler hale getirerek işe başladı. Bunlardan biri Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı, diğeri Köyişleri Bakanlığı idi. Köyişleri Bakanlığı 23 Aralık 1963, Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı ise 25 Aralık 1963 günü kuruldu. Ancak ilgili bakanlar, II. İnönü Hükûmeti'nin ömrü vefa etmediği için, azınlık hükûmetinin kurulu-

TABLO 10
X. İnönü - 28. Cumhuriyet Hükûmeti (25.12.1963-20.2.1965)

Başbakan	İsmet İnönü
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Dr. Kemal Satır
Devlet Bakanı	Vefik Pirinççioğlu
Devlet Bakanı	Malik Yolaç (Bağımsız)
Devlet Bakanı	Vefik Pirinççioğlu - Nüvit Yetkin
Devlet Bakanı	İbrahim Saffet Omay
Adalet Bakanı	Sedat Çumralı - Sırrı Atalay
İçişleri Bakanı	Orhan Öztrak
Dışişleri Bakanı	Feridun Cemal Erkin (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Ferit Melen (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ali İhsan Göğüş
Ulaştırma Bakanı	Ferit Alpiskender - Mahmut Vural
Tarım Bakanı	Mehmet Turhan Şahin
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Dr. Kemal Demir
Milli Eğitim Bakanı	Dr. İbrahim Hulusi Öktem
Milli Savunma Bakanı	İlhami Sancar
Gümrük ve Tekel Bakanı	Mehmet Yücelen
Ticaret Bakanı	Mehmet Fenni İslimyeli
Çalışma Bakanı	Bülent Ecevit
İmar ve İskân Bakanı	Celâlettin Uzer - Cafer Sadık Kutlay
Bayındırlık Bakanı	Arif Hikmet Onat
Sanayi Bakanı	Muammer Erten
Köyişleri Bakanı	Dr. Lebit Yurdoğlu
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Hüdai Oral

şunda atanabildi. İlk Köyişleri Bakanı CHP İzmir milletvekili Lebit Yurdoğlu, ilk Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı ise CHP Denizli milletvekili Hüdai Oral'dır.

1964 Kıbrıs olayı ve "Johnson Mektubu"

İnönü Azınlık Hükûmeti, henüz kurulur kurulmaz, II. İnönü Hükûmeti'nin son günlerinde patlak veren ve devletlerarası bir sorun haline gelen Kıbrıs meselesiyle karşı karşıya kalmıştı. Türkiye'nin Kıbrıs'ta konuşlu alayı harekete geçirerek müdahale etmeye çalışmış olmasına karşın, Kıbrıs'ta olaylar durulmadı. 13 Şubat'ta Limasol'da, 9 Mart'ta Baf'ta şiddetli çarpışmalar ya-

KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI

Köyişleri Bakanlığı, kırsal kalkınmayı hızlandırmak amacıyla, köye yönelik temel altyapı hizmetlerini ve yatırımlarını bir elden yönetip yönlendirmek ve bu hizmetleri verimlilik ve dinamizm ilkeleri çerçevesinde sunmak üzere kuruldu. 27 Şubat 1960 günü kurulan Toprak Muhafaza ve Zirai Sulama İşleri (TOPRAKSU) Genel Müdürlüğü ve 16 Temmuz 1964 günü kurulan Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü bu bakanlığın bünyesine alındı. Bu genel müdürlüklerin görev kapsamına giren işler daha önce Tarım Bakanlığı bünyesinde yürütülüyordu. Ayrıca bu amaçla, yine 16 Temmuz 1964 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı DSİ Genel Müdürlüğü bünyesindeki Köy İçme-Sulama Dairesi Başkanlığı, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü bünyesindeki Köy Yolları Daire Başkanlığı ve Elektrik İşleri Genel Direktörlüğü bünyesindeki Köy Elektrifikasyonu birimi buralardan ayrılarak Köyişleri Bakanlığı'na bağlandı. Bu birimler 1 Temmuz 1965 tarihli bakanlık onayı ile yeni kurulan Yol-Su ve Elektrik İşleri (YSE) Genel Müdürlüğü'nün çatısı altında toplandı ve bu çatı genel müdürlük Köyişleri Bakanlığı teşkilâtı içine alındı. Ancak bu kurumla ilgili yetki ve görev kanunu bir türlü çıkarılamadığından, bu birimler işlerini pek çok kanun, yönetmelik ve protokole göre yürütmek zorunda kaldılar.

şandı. Abluka altındaki Kıbrıslı Türk mahallelerinde yiyecek-içecek sıkıntısı baş göstermiş ve Türkler ciddi kayıplar vermişti. Öte yandan sorunun çözümü için devletlerarası platformda girişimler başlamıştı. Diğer garantör devletlerin talebiyle 15 Ocak 1964'te Londra Konferansı toplandı. Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin temsilcisi Rauf Denktaş 1960 tarihli Kıbrıs Anayasası'nın sağladığı ortaklık koşullarının adada Türklerin güvenliğini garanti etmediğinden bahisle, Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlayacak fiilî güvenceler talep ediyordu. Türk tarafına göre çözüm, iki toplumlu federal bir devlet yapısıydı. Kıbrıs Rumları ve Yunanistan ise çoğunlukçu bir çözümden yanaydı. Önerdikleri çözüm, Kıbrıs Türkleri için garanti edilmiş bir azınlık statüsüydü. Sonuçta üç garantör devlet, adaya Britanyalı bir subayın komutasında 10 bin kişilik bir NATO gücünün yerleştirilmesi kararı aldı, ancak Makarios bunu kabul etmedi ve adaya sadece Birleşmiş Milletler (BM) Barış Gücü yerleştirilmesine razı oldu. Bunun üzerine Britanya hükûmeti 15 Şubat 1964'te BM Güvenlik Konseyi'ne başvurdu. 4 Mart 1964'te kabul edilen kararla, Kıbrıs sorunuyla ilgili bir "arabulucu" atanmasının yanı sıra, adaya gönderilen BM Barış Gücü 27 Mart 1964'te adadaki konuşlanmasını tamamladı. Türkiye hükûmeti ise bu sonuçtan tatmin olmamıştı ve 16 Mart 1964'te parlamentodan adaya askerî müdahalede bulunma yetkisi aldı.

O arada "Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü" EOKA Yunanistan'da Albay Grivas'la temasa geçmiş ve Grivas'ın önderliğindeki Yunan kuvvetlerinin adaya gizlice çıkarılmasına başlanmıştı. Kıbrıslı Türkler de buna karşı-

lık Türkiye'nin desteğiyle Türk Mukavemet Teşkilâtı'nı (TMT) harekete geçirdiler ve direniş hareketini örgütlemeye başladılar. 4 Nisan 1964 tarihinde Makarios'un Zürih Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini açıklaması ve ardından nihai hedefin "Adanın Yunanistan'a ilhakı" yani *Enosis* olduğunu ilan etmesi üzerine gerilim iyice arttı. O arada adadaki Yunan kuvvetlerinin mevcudu 20 bin kişiye ulaşmıştı. 16 Nisan 1964'te *Time* dergisine verdiği demeçte Kıbrıs konusunda Britanya ve ABD'nin Rum-Yunan tarafı nezdinde "müsamahakâr" tavrını eleştiren Başbakan İnönü Batı ittifakından ayrılabileceklerini ima ederek, ünlü "Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye bu dünyada yerini alır" sözünü etti. Bu demeç bir müdahale tehdidiydi ve özellikle ABD tarafında tepki yarattı. Nitekim Grivas önderliğindeki Yunan kuvvetlerinin ve EOKA'nın adada Türklere karşı yeniden saldırılara başlaması üzerine hükûmet, Meclis'ten aldığı müdahale yetkisini kullanmaya karar verdi. Bunun üzerine 5 Haziran'da ünlü "Johnson Mektubu" geldi. Kennedy'nin öldürülmesi sonucunda ABD Başkanlığını üstlenen Lyndon B. Johnson, bu mektupta, diplomatik olmaktan uzak ifadelerle İnönü'nün imasına karşı gözdağı veriyordu. Başkanlığa gelir gelmez Kıbrıs Sorunu ile karşılaşan Başkan Johnson mektubunda, Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunamayacağını belirttikten sonra, böyle bir müdahale halinde, çoğunluğu ABD tarafından hibe edilmiş veya düşük bedellerle devredilmiş olan NATO envanterindeki silahları kullanmasının mümkün olmadığını ağır bir dille bildiriyordu. Üstelik buna rağmen böyle bir müdahale halinde ABD'nin Akdeniz'de bulunan 6. Filo'sunun bu müdahaleyi önleyecek önlemleri almaktan kaçınmayacağını da ekliyordu. Bu tehdit, karşılığını bulacaktı. Zaten Talât Aydemir ve Fethi Gürcan'ın idamıyla had safhaya ulaşan ordu içi huzursuzluk, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin böyle bir denizaşırı harekâta girişmesine olanak verecek moral ortamın olmadığına delâlet ediyor, ayrıca azınlık hükûmetinin böyle kuvvetli bir harekete girişmek bakımından güçsüzlüğü de İnönü'yü başka taraftan zorluyordu. Elde sadece Hava Kuvvetleri'nin tacizinden ibaret kalan bir küçük bir uyarı harekâtı yapmaktan başka bir olanak gözükmüyordu. Ayrıca Türk ordusu amfibik harekâta girişmesini sağlayacak teknik ekipmandan da henüz yoksundu. Ordunun deniz çıkarma filosu ve hava-kara harekâtını yürütecek helikopter filoları henüz geliştirilmemişti.

1964 yılı içinde en büyük çarpışma Dilligra bölgesinde yaşandı. Kıbrıs'ın kuzeybatısındaki bu bölgede Rum Millî Muhafız Kuvvetleri Yeşilırmak, Mansura ve Erenköy'deki Türk nüfusu tamamen kuşatma altına almıştı ve direnişi kırmak üzereydi. Hükûmet bu durumda başvurulabilecek en kestirme müdahale biçimini, yani hava saldırısını ve bu yolla caydırma girişimini hayata geçirdi. İlk olarak taciz amacıyla 7 Ağustos 1964'te Türk uçakları Dilligra bölgesi üzerinde ihtar uçuşları yaptı. 8 Ağustos 1964 günü Es-

kişehir Hava Üssü'nden kalkan uçaklar Omorfo (şimdiki Güzelyurt) yöresindeki Kıbrıslı Rum mevzilerini bombaladı. Bu sırada Pilot Yüzbaşı Cengiz Topel'in uçağı isabet aldı. Uçağı düşerken paraşütle atlayan Topel, yaralı olarak Kıbrıslı Rumların eline geçti ve esir alındı. Esir düşen yaralı pilot kurtulamayarak hayatını kaybetti. Yüzbaşı Topel, Türk Hava Kuvvetleri'nin ilk savaş kaybıdır. Hava tacizi 9 Ağustos günü de sürdü. 64 Türk savaş uçağının yaptığı kuvvetli bir saldırıyla Rum-Yunan mevzileri tamamen yok edildi. İnönü tarafından bu hava harekâtına "Polis harekâtı" adı verilmişti. Bunun üzerine Makarios hükûmeti Türkiye'nin bütün koşullarını kabul ettiğini açıkladı.

Senato üçte bir yenileme seçimleri ve müstakbel AP iktidarının ayak sesleri

Bu bunalımlı ortamda, ilk Senato üçte bir yenileme seçimleri 7 Haziran 1964'te yapıldı ve seçimlerden Adalet Partisi yine birinci parti olarak çıktı. Bu seçimde AP oyları % 50'ye yükselmiştir. Bu seçimde AP'nin 1963 yılının yerel seçimlerinde görülen yükselişi teyit edilmiş oluyordu. Bu sonuç partinin gelecek genel seçimleri büyük bir çoğunlukla tek başına iktidar imkânını elde edeceğini göstermişti. Ancak bu seçimden bir gün önce AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hayatını kaybetmiş ve partiyi seçime o zamanki ikinci adam Saadettin Bilgiç hazırlamıştır. Bu sonuçtan, Gümüşpala'nın ölümünün partinin gücünü hiç eksiltmediği anlaşılmaktadır. Demokrat Parti geleneğini temsil ettiği giderek daha açık-seçik hale gelen Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin toplumsal tabanını bir araya toplayarak onun geleneksel gücünü kendi nezdinde yeniden kazanmaktadır. Bu durum, 1965 yılında yapılacak genel seçimlerdeki siyasal tablonun ve meclis aritmetiğinin de habercisidir. Bu seçim sonuçları 27 Mayıs darbesini yapanlarda yeni bir telâşa yol açtı.

TABLO 11
7 Haziran 1964 Senato Üçte Bir yenileme Seçimi Sonuçları

Parti	*Aldığı oy oranı (%)*	*Senatör sayısı*
Adalet Partisi	50,28	31
Cumhuriyet Halk Partisi	40,85	19
Yeni Türkiye Partisi	3,50	-
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	3,02	-
Bağımsız	2,35	1
Toplam	100,0	51

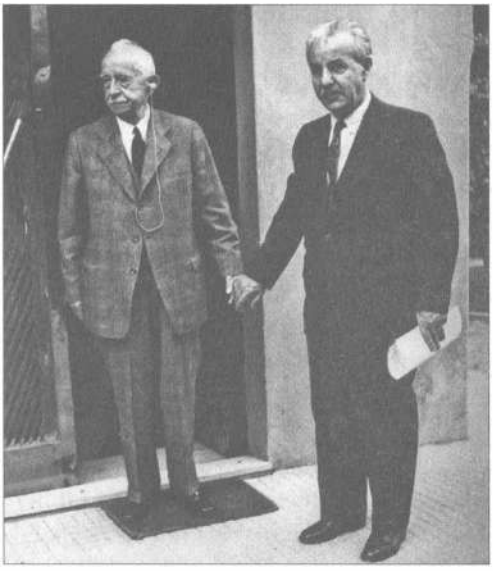
1964 Kararnamesi

Kıbrıs'ta yaşanan olaylar üzerine Türkiye hükûmeti Türkiye'de yaşayan ve Yunanistan pasaportu da taşıyan kişilere karşı bir misillemeyi yürürlüğe koydu. Önce Patrikhane'nin sınırdışı edilmesi düşünülmüştü, ama bunun büyük uluslararası tepkilere yol açacağı ve yeni sorunlar doğuracağı düşünülerek bu girişimden vazgeçilmişti. Bunun yerine, 16 Eylül 1964 tarihinde aldığı kararla Bakanlar Kurulu 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmış olan "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"nı, ilgili antlaşmanın 36. maddesi gerekçe gösterilerek fesh etti ve Türkiye'de yaşayan Yunanistan uyrukluların sınırdışı edilmelerinin yolu açıldı. 1930 Antlaşması'nın 36. maddesi antlaşmayı iki yıl geçerlilik süresiyle sınırlamış ve geçecek olan iki yıldan sonra her iki tarafın hükûmetlerine, 6 ay süre geçmesi şartıyla antlaşmayı feshetme hakkı tanımıştı. Ancak hükûmet antlaşmanın 16. maddesinde yer alan ülke savunması ve genel güvenlik şartlarını gerekçe göstererek fesih kararını hemen uygulamaya koydu. Önce zararlı faaliyetleri tespit edildiği belirtilen 997 kişi sınırdışı edildi. 7.603 kişi de ikamet süreleri yenilenmediği için ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu kişilerin daha sonra Türkiye'ye girmelerine de izin verilmeyecektir. Bu kişilerin çoğu Türkiyeli Rumlarla evliydi ve bu yüzden bu kişilerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan pek çok Rum da Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar. Öte yandan Türkiye'de yayılan Rum ve Yunan karşıtı hava, tıpkı 6-7 Eylül olayları sonrasında olduğu gibi, diğer Türkiyeli Rumlarda da korku ve tedirginlik yaratmış, bu yüzden de binlercesi daha ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu arada hükûmet Rumların yaşadığı İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'da yarı açık cezaevi ve devlet üretme çiftliği tesis etmek gibi gerekçelerle büyük kamulaştırmalara girişti. Pek çok taşınmazı kamulaştırılan adalı Rumlar da ülkeden ayrıldılar. Nihayet 2 Kasım 1964 tarihinde çıkarılan gizli bir kararname ile, Türkiye'den çıkarılan kişilerin bütün taşınmazları üzerindeki tasarruf hakları men edildi ve bu taşınmazlardan elde ettikleri gelirleri emanete alındı.

1965 seçimlerine doğru

Büyük sorunlarla boğuşan azınlık hükûmeti, bir de senato seçimlerinde keskin bir yenilgiyle karşılaşınca, kendisini sadece ülkeyi 1965 olağan genel seçimlerine kadar salimen götürme hedefine odakladı.

Bu arada hükûmetin seçimlerden önce ikmal etmesi gereken önemli işlerden birisi, Ankara Antlaşması'nı onaylanmak üzere Meclis'e götürmekti. 1 Aralık 1964'te, II. İnönü Hükûmeti'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile karşılıklı olarak imzaladığı 12 Eylül 1963'te "Ankara Antlaşması" Meclis'te

Darbe sonrasında yapılan seçimler ve ortaya çıkan Meclis kompozisyonu CHP'nin tek başına iktidar kurmasına yetmiyordu. AP hükûmetleri ise ordu içindeki "reaksiyon" nedeniyle kurulamıyordu. Koalisyon ya da azınlık hükûmetleri 1965 seçimlerine kadar varlığını sürdürecekti.

onaylanarak işlemeye başladı. Bu antlaşma ile Türkiye Avrupa Birliği'ne yönelik ilk adımını atmış oluyor ve bütünleşme yolunda öngörülen 5 yıllık "Hazırlık Dönemi" başlamış bulunuyordu. Antlaşmanın imzalanması azınlık hükûmetine içte ve dışta önemli bir saygınlık kazandırdı. Ancak bu prestij, 1964 yılında bütün enerjisini Kıbrıs meselesine yöneltmek zorunda kalan hükûmetin pek işine yaramayacak, ayrıca "1964 Kararnamesi" yüzünden Türkiye devletinin imajı kötü etkilenecektir.

Ekonomi alanında da belirli başarılar yakalanmıştı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin ilk yılında bütçe içinde % 32'lik bir yatırım payı öngörülmüş olsa da gerçekleşme % 23 düzeyinde kalmıştı. Bu ekonomik anlamda bir yavaşlamaya işaret etmekteydi. Ancak 1964 yılından itibaren ülkeye girmeye başlayan işçi dövizleri, bu yıl içinde bütçe gerçekleşmelerini iyi düzeylere taşıdı. Üstelik Ankara Antlaşması'nın imzalanması, planlı dönemin devletçi görüntüsünden ürken yerli ve yabancı sermaye çevrelerine güven vermişti. Bu güven 1965-1970 döneminde, Demirel hükûmetinin iktisadî başarısında büyük bir rol oynayacaktır.

1964 yılının bunalımlı ortamında Türkiye'nin iki büyük partisi CHP ve AP içinde de önemli değişiklikler yaşandı. CHP'de parti içi muhalefet iyiden iyiye güçlenmekteydi. AP'de ise genel başkan değişimi yaşanacaktı.

CHP içindeki gelişmeler ve "ortanın solu" programı

CHP içinde geleneksel politikanın değişeceğine ilişkin emareler, 14 Aralık 1962'de toplanan 16. Kurultay'da bizzat Genel Başkan İsmet İnönü'nün ağzından duyulmuştu. Kurultay'da üç grup meydana çıkmıştı: Genel Merkezciler, Gülek-Erim Yandaşları ve Üçüncü Dünyacılar. İnönü, öncelikle Talât Aydemir darbe girişimlerine örtülü destek veren ve Gülek-Erim grubu etrafında toplanan parti kodamanlarına karşı cephe aldı. Yıllardır İnönü'nün sağ ko-

lu konumundan parti içinde politika yapan bu kodamanlar arasında, Hukuk Profesörü ve Kıbrıs işlerindeki danışmanı Nihat Erim, Turgut Göle, yıllardır genel sekreterliğini yapan Kasım Gülek ve bakanlarından Avni Doğan vardı. İnönü Kurultay'da bu kişileri "maceracı gruplarla ilişki kurmak"la suçladı ve Haysiyet Divanı'na sevk etti. Nihat Erim, Kasım Gülek ve Avni Doğan, bir yıl süreyle partiden uzaklaştırıldı. Bu gelişmeler sonucunda Bülent Ecevit, Ali İhsan Göğüş, Turan Güneş gibi "gençlerin" yıldızı parlamaya başladı. 1963 yılının Aralık ayında temizlik hareketi sürdü ve Kasım Gülek ile Avni Doğan partiden atıldılar. İsmet İnönü, 1961'den beri girilen seçimlerde CHP'nin bir türlü sıçrama yapamayışına koyduğu teşhise bağlı olarak, yeni bir politik açılımın gerekli olduğuna inanıyordu. Bu çerçevede artık "eski kafalı" olarak nitelendirilen Kemal Satır, Kemal Beyazıt, İsmail Rüştü Aksal gibi parti yöneticilerinin, klasik fikirleriyle birlikte geriye itilmesi ve Bülent Ecevit gibi genç isimlerin, giderek sola açılan halk kitlelerine yakınlaşmak bakımından öne çıkarılması gerekiyordu. Nitekim 1965 seçimlerine yeni bir parti anlayışıyla girildi. Bu hamleyi Bülent Ecevit temsil ediyor ve Genel Başkan İnönü bu yeni politik çizgiyi, yani "ortanın solu" pozisyonunu halkın önünde açıkça dillendiriyordu. Dönemin parlayan yıldızı Ecevit'e göre CHP Atatürk'ün saptadığı ilkeler bakımından da "ortanın solu"nda ya da kendi deyişiyle "demokratik sol"da yer alması gereken bir partiydi. 1961 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik sorunları öne alan ruhu, CHP'nin halkçı niteliğini öne çıkarmasını gerektiriyordu. CHP içinde, başını Kemal Anadol gibi önderlerin çektiği gençlik kesimi de parti yönetimini bu yönde sıkıştırmaktaydı. Bu çerçevede muhafazakâr ve katı devletçi isimlerin partide etkisizleştirilmesi süreci devam etti. Ecevit Çalışma Bakanı sıfatıyla kendi öncülüğünde işçi haklarına ilişkin yasal düzenlemelerin hayata geçirilişini bu yeni politik atılımın zemini saymaktaydı. 16-18 Ekim 1965 tarihlerinde yapılan 17. Parti Kongresi'nde kabul edilen bildiride, partinin "demokratik devletçi" bir çizgide olduğu ve devletçiliğin özel girişime önderlik ve öncülük eden bir nitelikte yorumlanması gerektiği, planlı kalkınmanın benimsendiği, sınıf mücadelesi yerine sosyal adaletin gerçekleşmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. İsmet İnönü de partinin bu dönüşümünü desteklemekteydi. Ecevit-İnönü mutabakatı 1965 seçim bildirgesine yansıdı.

Adalet Partisi'nde başkanlık seçimi ve Süleyman Demirel'in sahneye çıkışı

Parti Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 6 Haziran 1964'te ölmesi üzerine Adalet Partisi içinde başkanlık sorunu ortaya çıktı. Genel başkanlık için Süleyman Demirel'in, Saadettin Bilgiç'in, İhsan Sabri Çağlayangil'in, Ali Fuad Başgil'in, Seyfi Kurtcebe'nin ve Tekin Arıburnu'nun adı geçmektedir. AP

Temsilciler Meclisi, bu isimler arasından Saadettin Bilgiç'i genel başkan vekili olarak görevlendirdi. O sırada Saadettin Bilgiç partinin en güçlü adamı olarak görünmekteydi. Vekil olarak partiyi senato seçimlerine götürdü ve partisi seçim zaferi kazandı. Ancak bu vekâlet, 27 Kasım 1964 tarihinde toplanan parti genel kongresine kadar sürecektir. Adalet Partisi'nin bu ikinci genel kongresi sadece partinin yetkili organlarının ve başkanının seçilmesi açısından değil, 1964 seçimlerinde parti oylarının % 50'lere varması nedeniyle parti genel başkanı seçilecek kişinin aynı zamanda müstakbel başbakan olması bakımından da çok önemliydi. Kongrede Bilgiç'in karşısına Süleyman Demirel aday olarak çıktı. Süleyman Demirel'in parti genel başkanı olması, Saadettin Bilgiç'e nazaran, ordu nezdinde de olumlu karşılanacak bir gelişmeydi. Zira Bilgiç, hem eski bir Demokrat Partiliydi hem kardeşi Yassıada'da yargılanıp ceza almıştı hem de askerler tarafından "gerici" olarak biliniyordu. Ayrıca, ordunun yanı sıra, büyük sermaye ve ABD mahfilleri de Demirel'i desteklemekteydi. Özellikle ordu çevreleri, Demirel'i medeni, aydın, Batıcı ve Atatürkçü olarak görmekteydi. Nihayet Demirel kongre seçimlerinde 1.697 delegenin 1.072'sinin oyunu alarak genel başkan seçilmiştir. Saadettin Bilgiç ise 522 oyda kalmıştır. Bu seçim, Cumhuriyet tarihinde, genel başkanın delegelerin oylarıyla seçildiği ilk örnektir.

I. TİP Kongresi ve parti programı

Başkanlığa Mehmet Ali Aybar'ın getirilmesinden sonra Türkiye İşçi Partisi, işçi sınıfının öncülüğünden söz eden devrimci-sosyalist bir çizgiye oturdu. 9-10 Şubat 1964 tarihinde partinin İzmir'de toplanan I. Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilen ve taslağı Mehmet Ali Aybar ile Behice Boran tarafından hazırlanan "Parti Programı", partinin bu özelliğini vurgulayan unsurlardan oluşmaktaydı. Program toplumun yapısını köklü biçimde değiştirmeyi öngörüyordu. Parti programı, 1961 Anayasası'nın planlı kalkınma yönündeki hedefini, "emekten yana planlı devletçilik" uygulayarak gerçekleştirileceğini, bu amaçla ilk elde ulusal ekonominin kilit unsurlarının, bir önem sırası gözetilerek devletleştirileceğini vaz ediyordu. Kalkınma yolu, doğrudan doğruya sosyalizme atıf yapılmayarak "kapitalist olmayan bir kalkınma yolu" olarak tarif edilmişti. Kemalizmin halkçılık ilkesi "insanın ve insan emeğinin en yüce değer olarak tanınması" ve "emekçi halkın politik iktidarın kaynağı ve gerçek sahibi" olarak yorumlanması biçiminde yeniden değerlendiriliyor; devrimcilik geri kalmış toplumun ilerlemesi için bilimin ışığında köklü reformlar yapmak diye tanımlanıyor; milliyetçilik yüzyıllardır yarı sömürge olarak yaşayan Türkiye halkının "yabancı boyunduruğuna ve sömürgeciliğe karşı tepkisinin ideolojik plandaki ifadesi" olarak tanımlanmak su-

retiyle reddedilmiyor; mülkiyet ve miras hakkı tanınmakla birlikte, bu hakkın toplum yararına kullanılması gereği vurgulanıyordu. TİP, ciddi bir sanayileşmeyi önleyeceği ve Türkiye'yi yarı-sömürge konumunda tutacağı gerekçesiyle AET'ye karşıydı. Dış yardımlar da, Türkiye'deki sömürücü sınıfların gelişmesine yardım etmiş; Türkiye'yi dış yardımsız yaşayamayacak bir kısır döngünün içine sokmuştu. TİP programında "Doğu kalkınması"na özel bir yer ayrılmıştı. Bu kısımda ilk kez bir siyasal partinin programına, "Kürtçe ve Arapça konuşanlar ve Alevi mezhebinden olanların, bu durumları sebebiyle ayrıma uğradığı" yazılmıştır. TİP iktidara geldiğinde bu ayrımcılığı kaldıracağını ve Anayasa'nın eşitliği öngören 12. maddesini tam anlamıyla uygulayacağını vaat etmektedir.

Azınlık hükûmetinin düşürülmesi ve seçim öncesi gelişmeler

Demirel'in AP genel başkanı olması ile Demokrat Parti çizgisi biraz daha güçlenmişti. Zira Süleyman Demirel, Türkiye siyasal hayatında şimdiye kadar rastlanmayan bir yöntemle, bir imaj yaratma becerisiyle, kitlelerin güvenini kazanmakta ve beğeni çemberini genişletmekteydi. Bu imajın yapıcı unsurları arasında, bir taraftan ordu ve Atatükçü çevrelerin hoşuna gidecek biçimde, Batıcılık, medenîlik, mühendislik gibi unsurlar, bir taraftan da gelenekçi geniş kitlelerin hoşuna gidecek biçimde milliyetçilik ve mukaddesatçılık gibi unsurlar yer almaktaydı.

Bu yeni ve güçlü figürün katılımıyla, 1965 seçimleri öncesinde siyasal hayat hareketlendi. Bu ortamda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 8 Aralık 1964 günü bütün siyasal parti başkanlarını bir "huzur toplantısı" için Çankaya'ya davet etti. Demirel, bu toplantıda hükûmeti eleştirince, Başbakan İsmet İnönü hükûmet meselesinin konuşulacağı yerin Çankaya olmadığını, bunun yerinin Meclis olduğunu belirtmiştir.

Darbenin olağanüstü günleri geçmiş, o günlerde tedirgin ve çekingen bir politika izleyen İsmet İnönü, durumu olabildiğince toparlayarak normalleşmeyi sağlamıştı. Bu ortamda, 7 Kasım 1964 günü Celâl Bayar yeniden tahliye edildi.

Bundan sonraki süreç, yeni seçime hazırlık süreciydi. Henüz milletvekili olmayan Demirel'in önderliğindeki AP, bu süreçte CHP azınlık hükûmetini düşürme girişimleriyle uğraştı. Bunun için ilk fırsat 1965 yılı bütçe görüşmeleriydi. Azınlık hükûmetinin hazırladığı bütçe kanun tasarısı, 13 Şubat 1965 tarihinde CHP'nin 197 oyuna karşılık, AP'nin başını çektiği muhalefetin 225 oyuyla reddedildi. Başbakan İsmet İnönü, daha önce sarf ettiği bütçe onaylanmazsa istifa edeceği sözüne uyarak cumhurbaşkanına istifasını verdi. Cum-

hurbaşkanı Cemal Gürsel, İsmet Paşa'nın istifası üzerine hükûmeti kurma görevini AP listesinden bağımsız senatör olan Suat Hayri Ürgüplü'ye tevcih etti. Suat Hayri Ürgüplü AP, MP, CKMP ve YTP'nin katılımıyla bir koalisyon hükûmeti kurdu. Süleyman Demirel, AP genel başkanı sıfatıyla meclis dışından Başbakan Yardımcısı oldu. Bu hükûmetin ömrü, 1965 seçimlerine kadar, ancak 8 ay sürdü. Bir anlamda bu hükûmet bir "seçime hazırlık" hükûmetiydi ve seçimden 27 Mayıs rejiminin istemediği türden sonuçların ortaya çıkmasını önleyecek biçimde muhalefete iktidar imkânları sunmaktaydı. Böylelikle muhalefet ile 27 Mayıs'ın iktidar odağı arasında bir denge kurulmaya çalışılıyordu. Demirel de seçim konuşmalarında, AP'ye iktidar verilmeyeceğine ilişkin söylentiler üzerine, ordunun CHP'nin emrinde olmadığını özellikle vurgulayarak bu dengenin kendi lehinde gelişmesine çalışıyordu.

EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI (ERDEMİR)

1960-1965 döneminin en önemli sanayi hamlesi, Zonguldak'ın Ereğli ilçesinde kurulan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'dır. 1938 yılında Karabük'te kurulan ilk demir ve çelik tesisleriyle Türkiye erken bir dönemde, daha çok inşaat sektörünün ihtiyacı olan çubuk demir üretimine başlamıştı. Ancak ülke yassı çelik ihtiyacı bakımından tamamen dışa bağımlıydı. Oysa yassı çelik, sanayileşmenin ön koşulu olan temel bir girdiydi. 1955'ten sonra sanayileşmeyi kaçınılmaz bir hedef olarak önüne koyan Menderes Hükûmeti, bu temel sanayi girdisinin üretimine yönelik girişimler başlatmıştı. 1956 yılında başlayan girişimler 1960 yılının başlarında sonuç verdi ve 28 Şubat 1960'ta Türkiye'nin ilk yassı çelik üretim tesisini kurmak amacıyla çıkarılan kanunla Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. kuruldu. Türkiye'de devletin böyle bir tesisi öz sermayesi ve teknolojisi ile yapması mümkün olmadığından, şirkete Amerikan Koppers şirketi, Türkiye İş Bankası ve Ankara Sanayi ve Ticaret Odası ortak oldu. Devlet adına şirketin ortağı ise Sanayi Bakanlığı'na bağlı Demir Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü idi. Şirketin yerinde teşkili ve tesislerin inşaatı 1961 yılında askerî hükûmet tarafından başlatıldı. Dört yıl süren inşaat, Ürgüplü Hükûmeti iş başındayken, 15 Mayıs 1965 günü tamamlandı ve tesisler işletmeye açıldı. Fabrikanın ilk kapasitesi yılda 500.000 ton ham çelik ve 400.000 ton yassı çelik üretimiydi. Erdemir, 5 km. uzunluğa varan yayılım alanı ve içindeki 12 km.lik demiryolu hattıyla o yıllar için Türkiye'nin en büyük sanayi tesisiydi. Bu tesis yegâne geçim kaynağı çilek üretimi ve balıkçılık olan küçük bir sahil kasabasından orta büyüklükteki bir sanayi kenti yaratarak, daha önceki örnekleri olan Karabük ve Kırıkkale'yi izledi. Burada büyük bir işçi nüfusu birikecek ve tesisler büyük katma değer yaratacaktı. Ayrıca şirket özerk yapısı, sermaye bileşimi ve belirli oranda hissesinin halka açık olması bakımından, kamu iktisadî teşekkülleri arasında da bir ilkti. Bu yapı dönemin sosyalist mahfilleri tarafından çok eleştirilmiştir.[1]

1 Ereğli'nin bir sahil kasabasından bir sanayi kentine dönüşümünü inceleyen değerli bir araştırma Mübeccel Kıray tarafından yürütülmüş ve bu çalışma Türkiye sosyoloji literatüründe önemli bir yer edinmiştir (bkz. Mübeccel Kıray, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, 1964).

PETKİM PETROKİMYA TESİSLERİ VE İZMİT'TE SANAYİNİN GELİŞMESİ

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Türkiye'de ağır sanayinin desteklenmesi hedefi çerçevesinde, yüksek kapasiteli bir petrokimya tesisinin yapılması kararı alınmıştı ve Petkim 3 Nisan 1965 tarihinde Türkiye Petrolleri A.O.'nın (TPAO) iştiraki olarak kuruldu. İzmit Yarımca'da ve Tütünçiftlik'te kurulu beş fabrikası 1970 yılında tam kapasiteyle faaliyete geçti. Tesis, ağırlıklı olarak kauçuk, etilen, polietilen, klor alkali, vcm, pvc ve diğer plastik türevleri gibi petrol türevi maddeleri üretmeye başladı. Tesis inşaat, ambalaj, otomotiv, elektrik, elektronik, tekstil, ilaç, boya, deterjan ve kozmetik gibi pek çok sektörün ihtiyaç duyduğu girdileri üretmekteydi. Petkim tesisleri, 1961 yılında işletmeye alınan İzmit Petrol Rafinerisi (İPRAŞ) ile birlikte, İzmit'teki ağır sanayinin nüvesini teşkil ettiler. Petrol rafinerisi ile petrokimya tesisi birbirini tamamlamakla kalmadı. Girdi sağladığı pek çok sanayi tesisini de çevresine topladı. Böylelikle, 1950'li yıllarda İstanbul'da toplanmış olan sanayi tesisleri İzmit çevresine yayılmaya başladı. Bu gelişme, körfez bölgesinin sanayileşmesinin, bununla ilgili büyük nüfus artışının ve çevre kirliliğinin de başlangıcı oldu.

TABLO 12
28. (ÜRGÜPLÜ) HÜKÛMETİ (20.02.1965-27.10.1965)

Başbakan	Suat Hayri Ürgüplü (Bağımsız)
Devlet Bakanı ve Başb. Yard.	Süleyman Demirel (TBMM dışından)
Devlet Bakanı	Hüseyin Ataman (MP)
Devlet Bakanı	Mehmet Altınsoy (CKMP)
Devlet Bakanı	Şekip İnal (YTP)
Adalet Bakanı	İrfan Baran (CKMP) - İhsan Köknel (Bağımsız)
İçişleri Bakanı	İsmail Hakkı Akdoğan (MP) - İzzet Gener (Bağımsız)
Dışişleri Bakanı	Hasan Esat Işık (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Mehmet İhsan Gürsan (AP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ömer Zekâi Dorman (MP) - İsmail Hakkı Akdoğan (Bağımsız)
Ulaştırma Bakanı	Mithat San (YTP) - Kâzım Yurdakul (YTP)
Tarım Bakanı	Turhan Kapanlı (YTP)
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Faruk Sükan (AP)
Milli Eğitim Bakanı	Nevzat Cihat Bilgehan (AP)
Milli Savunma Bakanı	Hasan Dinçer (CKMP) - Mustafa Hazım Dağlı (CKMP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet Topaloğlu (AP)
Ticaret Bakanı	Mustafa Macit Zeren (AP)
Çalışma Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil (AP)
İmar ve İskân Bakanı	Ali Recai İskenderoğlu (YTP)
Bayındırlık Bakanı	Orhan Alp (TBMM dışından)
Sanayi Bakanı	Ali Naili Erdem (AP)
Köyişleri Bakanı	Seyfi Öztürk (CKMP) - Mustafa Kepir (CKMP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Turgut (AP)

1965 seçimleri ve millî bakiye sistemi

1965 yılının ikinci yarısında yeniden olağan bir genel seçim sürecine girildi. Bu 1961'deki olağanüstü koşullarda yapılan seçimden sonra yapılacak ilk normal seçimdi. CHP kurmayları, AP'nin seçimi alacağını anlamış ve ağır bir propaganda yürütmüştür. CHP Parti Meclisi, partiyi, sağda AP ile solda ise TİP'le savaşacağını açıklayarak seçim sürecine soktu. Özellikle İsmet İnönü propaganda döneminde AP'yi "gerici güçlerin partisi" ve "Said Nursî'nin adamları" olarak lanse etmiş ve böylelikle DP'ye karşı öne sürülen "yobazlık" ithamını yinelemekten çekinmemişti. Basın da ağırlıklı olarak AP'yi "DP'nin devamı" olarak yaftaladı. AP çevreleri de CHP'nin savunduğu "ortanın solu" pozisyonuna "Ortanın Solu, Moskova Yolu" gibi sloganlarla yükleniyor ve alttan alta CHP'yi komünistlikle suçluyordu. CHP'nin AP'yi dincilikle suçlama taktiği sonuç vermedi, hatta ters tepti. Üstelik yaşlı İnönü'nün karşısına çıkan genç ve dinamik Demirel ile onun refahçı söylemi halkı daha çok etkilemiş, ona daha çok güven vermişti. Son anda "ortanın solu" sloganına sarılmak bu bakımdan CHP'nin işine yaramadı. Öte yandan CHP'nin, özellikle 27 Mayıs sürecinde dayandığı gençlik kesimi de hızla TİP'e kaymaktadır. Bunun önüne geçmek için "ortanın solu" söyleminden medet umulmuştur.

Bu ortamda 10 Ekim 1965 günü 27 Mayıs sonrasının ikinci genel seçimi yapıldı. Bu seçimde "millî bakiye" sistemi uygulandı. 14 Temmuz 1965 tarihli 656 sayılı kanunla bu sistem getirilmişti. Bu seçim sistemine göre, partilerin d'Ohnt sistemiyle illerde aldığı oyların nisbî temsili sağlandığı gibi, partilerin ülke çapında aldığı genel oyla orantılı olarak parlamentoda temsil edilmeleri mümkün hale geliyordu. Bu yüzden 1965 seçimi sonrasında çok sayıda parti parlamentoda temsil edilme olanağına kavuştu. Bu yolla, Türkiye tarihinde ilk kez sosyalist bir parti, Türkiye İşçi Partisi (TİP) Meclis'e 15 milletvekili soktu. TİP izleyen seçimlerde bu olanağı bir daha yakalayamadığı gibi, bundan sonra hiçbir başka sosyalist parti de Meclis'e giremedi.

SÜLEYMAN DEMİREL

1 Kasım 1924 günü Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslâmköy'de doğmuştur. Afyon lisesi'nden sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) girdi ve 1949'da bu okuldan "Yüksek İnşaat Mühendisi" olarak mezun oldu. 1954 yılında Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü'nün Barajlar Dairesi Başkanlığına atandı. O arada Eisenhower burslusu olarak ABD'de bulundu. 1962 ile 1964 yılları arasında, "Serbest Müşavir" olarak çalışırken ve yeni kurulan ODTÜ'ye bağlı İnşa-

at Mühendisliği bölümünde ders verirken, 30 Kasım 1962 günü toplanan Adalet Partisi I. Büyük Kongresi'ne "Isparta delegesi" olarak katılmış ve en yüksek oyu olarak Genel İdare Kurulu'na seçilmiştir. Görev dağılımında teşkilat işlerinden sorumlu genel başkan yardımcısı olan Demirel, 1963 Mart'ında Celâl Bayar'ın tahliyesi sonucunda çıkan olaylar sırasında bu görevini bıraktı. Parti içindeki aktif siyasal hayattan çekilen Demirel, böylelikle ileride kendisine parti başkanlığı kapısını açacak bir hamle yapmış oluyor ve parti içi kısır çekişmenin dışında kalmayı başarıyordu. Ancak parti içindeki önemli figürler Demirel'in tamamen siyasal hayatın dışına çıkmasına izin vermemişlerdir. Nitekim Kasım 1963 tarihinde yapılacak yerel seçimlerde kendisine İstanbul Belediye Başkanlığı adaylığı teklif edilmiştir. Demirel'in aktif olarak yeniden daha güçlü bir biçimde siyaset sahnesine çıkması, Gümüşpala'nın ölümü üzerine ortaya çıkan parti başkanlık yarışı sırasında vuku bulmuştur. Demirel kendisine gelen tekliflere itibar etmemekle birlikte, olağan kongreye kadar Saadettin Bilgiç'in genel başkan vekili seçilmesinin ardından, partide aktif görev alma çağrılarına uyarak partiye geri dönmüştür. Demirel, partinin başına geçmek için doğru zamanı beklemektedir. Nihayet Kasım 1964 tarihinde toplanan partinin ikinci olağan Büyük Kongre'sinde beklediği fırsatı bulmuştur. Bu sırada artık, diğer aday Saadettin Bilgiç'e göre, hem partinin genç unsurlarının, hem ordunun, hem de sermaye çevrelerinin desteğini almıştır. Ancak Demirel aleyhine yürütülen kampanyanın da etkileri çok uzun süre devam eden güçlü unsurları vardı. Bunlardan birisi onun "mason" olduğu iddiası idi. Ayrıca genel başkan yardımcılığını bırakıp çekilmesi de aleyhine bir unsur olarak kullanıldı, tıpkı 12 Mart müdahalesi ile "şapkasını alıp gitti" denmesi gibi... Üçüncüsü, bir zamanlar bir Amerikan şirketinin mümessilliğini yapması yüzünden kendisine "Morrison" lakabının takılmasıydı. Böylelikle onun "gayrımillî" ve "Amerikancı" olduğu vurgulanmak isteniyordu. Bu sadece Adalet Partisi içinde aleyhine kullanılan iddialar değildi, Türkiye siyasetinin geniş bir kesimi uzunca bir zaman bu unsurlar üzerinden Demirel'i suçlamış ve aleyhinde kampanya yürütmüştür. Ancak Demirel, aleyhine kullanılan bu unsurları bertaraf edecek biçimde, Türkiye siyasal hayatında ilk kez rastlanan bir yöntemi, bir imaj yaratma çalışmasını başarıyla kullanmıştır. Bir yandan mühendisliği, kalkınmacı ve refahçı söylemini öne çıkararak kentli ve Batıcı çevreleri etkileyebilmekte; öte yandan Cuma namazlarında ön saflarda görünerek, muhataplarının adını hatırlayarak onlara birinci isimleriyle hitap ederek, Cumhuriyet öncesi geçmişi sahiplenen muhafazakâr bir söylemi ustalıkla kullanarak, "Çoban Sülü" gibi imgelerle köylülüğünü ve halkın içinden çıkmışlığını öne çıkararak, gelenekçi, muhafazakâr kitlelerin sempatisini toplamaktaydı. Nihayet Demirel AP genel başkanı seçilmiş; kısa bir süre sonra, bütçe görüşmelerinde CHP azınlık hükûmetinin düşmesini sağlayarak, akabinde kurulan Suat Hayri Ürgüplü koalisyon hükûmetinde başbakan yardımcısı olmuştu. Henüz milletvekili değildi, ama 1960'larda yeni bir evreye giren Türkiye siyasetinin yeni ruhuna uygun bir yıldız olarak kısa süre içinde öne çıkmıştı. Bu başbakan yardımcılığı, Süleyman Demirel için bir "devlet stajı" niteliğindeydi. Böylelikle hem devleti ve mekanizmalarını öğreniyor, hem milletvekili olmadığı halde hükûmetteki koltuğu sayesinde meclis oturumlarına girebiliyor, hem de genel seçime hazırlanıyordu. Bu olanak, aynı zamanda Demirel'e parti içindeki gücünü sağlamlaştırma imkânı sağlamaktaydı. Hâlâ belli bir gücü olan Saadettin Bilgiç'e karşı, "yeminliler" adıyla anılan geniş bir grubun desteğini arkasına almıştı. 1965 seçimlerinde oy oranını neredeyse % 15 oranında arttıran Adalet Partisi'nin bu başarı-

sı, doğal olarak Süleyman Demirel'in hanesine yazıldı. Demirel akabinde başbakan oldu. Rakibi Saadettin Bilgiç'e başbakan yardımcılığı önermişti ama Bilgiç bunu kabul etmedi. 1966 Kasım'ında AP'nin 3. Büyük Kongresi'nde bu ikili bir kez daha karşı karşıya geldi. Burada Bilgiç'i kesin bir yenilgiye uğrattı ve 1971 yılının 12 Mart'ına kadar Başbakanlığı sürdürdü. 12 Mart 1971'de yüksek komuta heyetinin verdiği muhtıra üzerine istifa eden Demirel 1975 yılına kadar ana muhalefet lideri olarak parlamentoda bulunmayı sürdürdü. Askerlerin müdahaleci eğilimlerini dengelemek ve sürekli iktidarda kalmak biçiminde özetlenebilecek pragmatist bir politikanın yürütücüsü olan Demirel, 1975 seçimlerinden sonra, tek başına iktidar olanağını yakalayamadığı halde, bir koalisyon hükûmeti kurarak yine Başbakan oldu. MSP ve MHP gibi radikal partilerle ortaklık kurması, çok eleştirilecek ve AP'nin merkez çizgisini zedeleyen bir durum olarak yorumlanacaktır. Buna karşın "iktidarda kalmak" gibi vazgeçemediği bir hedefe kilitlenmiş olan Demirel, bu eleştirilere kulak tıkadı. 1977 yılında yine aynı ortaklarla hükûmet kurmaktan geri durmadı. Hükûmetleri sırasında, 1970'e kadar süren "yükselme" döneminin aksine, büyük bir ekonomik ve toplumsal bunalım yaşanıyordu. Demirel ve ortakları, bu bunalımın önüne geçemediler. Üstelik sokak şiddetinin ivmesi de her geçen gün artmaktaydı. Sıkıyönetimlere rağmen, ölümlerin ve çatışmaların önü bir türlü alınamadı. 1978'de hükûmeti düşürüldü. Ancak bir sene sonra yeniden bir azınlık hükûmeti kurma olanağını yakaladı. Bu kez işi ciddiye almış, eski koalisyon ortaklarından uzak durmuş ve ekonomik çöküşün önüne geçmek üzere radikal 24 Ocak Kararları'nı almaktan çekinmemişti. Aslında bunlar, Demirel'in geleneksel popülist çizgisine ve her koşulda iktidarda kalma eğilimine pek uygun politik seçimler değildi. Ne var ki belli bir kararlılıkla giriştiği bu altıncı hükûmet denemesi, bu kez 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle kesildi. Göz hapsine alındı ve Çanakkale Zincirbozan mevkiindeki askerî kampa kapatıldı. Birkaç aylık "gözaltı" halinden sonra serbest bırakıldı ama artık siyaseten "yasaklıydı." Siyasî yasaklar 1987'de bir halk oylaması ile kaldırılınca, "nerede kalmıştık" diyerek emanetçi yöneticiler eliyle perde arkasından idare ettiği Doğru Yol Partisi'nin (DYP'nin) başına geçti. O yıl genel seçimlerde Isparta milletvekili seçilerek yeniden Meclis'e girdi. 1991 seçimlerinden sonra Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile koalisyon hükûmeti kurdu ve yedinci kez Başbakan oldu. Başbakanlığı sırasında, yasaklı olduğu sıralar sahiplendiği özgürlükçü ve demokrat söylemini rafa kaldırmaktan çekinmeyen Demirel, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani ölümü üzerine, yükselebileceği en yüksek mertebe olan bu mevkiye sıçramak için, Başbakanlıktan ayrıldı ve SHP'nin desteğiyle 16 Mayıs 1993'te Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanlığı yılları, eski yıllardaki askeri dengeleyici ve iktidardaki sürekliliğini garanti altına alıcı "eyyamcı" görüntüsüne geri dönüşü oldu. 2000 yılında görev süresi dolan Demirel, Cumhurbaşkanlığından ayrılınca aktif siyasî hayatı da bitmiş oldu. Ne var ki Demirel ikinci kez Cumhurbaşkanlığı yapabileceği yeni bir anayasal çerçevenin yaratılması yönünde girişimlerden geri kalmamış, ancak başarılı olamamıştır. "Bir bilen" olarak ülkenin daima kendisine ihtiyacı olduğu imajını ustalıkla ayakta tutan Demirel, bu kez siyaset çevrelerini bu yönde ikna edememiştir. Bu imajı ayakta tutmasını sağlayacak belagati, pratik zekâsının ürünü olan nükteci ve özdeyiş yaratıcı söylemi, başarılı demogogluğu ve halkı daima avucunda tutacak popülizmi ile Demirel, Türkiye siyasî hayatının en ilginç ve unutulmaz kişilerinin başında gelmektedir.

TABLO 13
1965-1969 Döneminde Meclis'te Görev Yapan TİP Milletvekilleri

Milletvekili	*İli*	*Açıklama*
Şaban Erik	Malatya (Millî bakiyeden)	Sendikacı
Rıza Kuas	Ankara	Sendikacı
Kemal Nebioğlu	Tekirdağ (Millî bakiyeden)	Sendikacı
Ali Karcı	Adana	
Yusuf Ziya Bahadınlı	Yozgat	Öğretmen, yayıncı
Mehmet Ali Aybar	İstanbul	Avukat, öğretim üyesi
Çetin Altan	İstanbul	TİP listesinden "bağımsız" olarak seçildi. Gazeteci-yazar
Cemal Hakkı Selek	İzmir	Avukat, yayıncı
Adil Kurtel	Kars	Avukat
Yunus Koçak	Konya	
Sadun Aren	İstanbul	İktisatçı, öğretim üyesi
Yahya Kanbolat	Hatay	İktisatçı
Behice Boran	Urfa (Millî bakiyeden)	Sosyolog, öğretim üyesi
Tarık Ziya Ekinci	Diyarbakır	Tıp doktoru
Muzaffer Karan	Denizli (Millî bakiyeden)	MBK üyesidir. TİP listesinden seçildikten bir süre sonra CHP'ye geçti.

TABLO 14
1965 Seçimleri Sonrasında Parlamentonun Görünümü

Partiler	*Millet Meclisi*	*Senato*
Adalet Partisi (AP)	240	79
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	134	48
Millet Partisi (MP)	31	-
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	19	8
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	15	-
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	11	4

AP oy oranını, 1961 seçimlerinde % 34,8 olan oy oranını % 52,9'a çıkarmıştı. Seçim sonuçları CKMP ve YTP'de toplanan oyların AP'ye kaydığını gösteriyordu. Bu sonuçlara göre AP, tek başına iktidar olma olanağını yakalamıştı. Buna bağlı olarak Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 24 Ekim günü Isparta milletvekili seçilmiş bulunan Süleyman Demirel'i Çankaya Köşkü'ne davet ederek hükûmeti kurma görevini ona tevdi etti. Meclis toplandı ve AP milletvekili Ferruh Bozbeyli'yi Meclis Başkanı seçti. Senato üyeleri de Aralık başında toplanarak Senato Başkanlığına İbrahim Şevki Atasagun'u getirdiler.

1965 yılında siyasal tabloda bazı değişiklikler olmuştu. Bunlardan en önemlisi CKMP'nin bölünmesidir. Osman Bölükbaşı 30 milletvekili ve senatörle partiden ayrılmış ve yeniden Millet Partisi'ni (MP) kurmuştur. CKMP'nin başına ise Ahmet Tahtakılıç geçmiştir. Bu bölünmeye ve daha yeni bir siyasal parti olmasına karşın, Osman Bölükbaşı'nın Millet Partisi, se-

TABLO 15
1965 Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oylar

Partiler	*Aldığı oy*	*Oy oranı %*	*Mv. sayısı*
Adalet Partisi (AP)	4.921.235	52,87	240
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	2.675.785	28,75	134
Millet Partisi (MP)	582.704	6,26	31
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	346.514	3,72	19
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	276.101	2,97	15
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	208.696	2,24	11
Bağımsızlar	296.528	3,19	1
Toplam	9.307.563	100,00	450

çimlerden CKMP'ye göre daha başarılı çıkmıştır. Bu durum, Bölükbaşı'nın geçmişten getirdiği siyasal karizmayı hâlâ sürdürdüğünü göstermektedir. 1966 yılında, Türkiye siyasal hayatında bir başka ilk gerçekleşti ve Alevilerin siyasal örgütü olarak Birlik Partisi kuruldu. İlk genel başkan istihbaratçı Tuğgeneral Hasan Tahsin Berkman'dı. Millî Birlik Komitesi üyelerinden Sıtkı Ulay ve yine asker kökenli olan Kenan Esengin, Hüseyin Eren ve Salim Delikanlı da partinin kurucu kadrosundaydı.

FERRUH BOZBEYLİ

27 Mayıs sonrasında oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci başkanıdır. 1927 yılında Maraş'ın Pazarcık ilçesinde doğmuştur. İlk öğrenimini Pazarcık ve Islahiye'de tamamladıktan sonra, ortaokulu İskenderun'da, liseyi Antakya'da bitirdi. 1949 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1958 yılında bitirdi ve avukatlık yapmaya başladı. 1961'de Adalet Partisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve İstanbul İl İdare Kurulu'nun başkan yardımcılığını yaptı. 1961 seçimlerinde AP'den İstanbul milletvekili seçildi. 1965'te aynı partiden yine İstanbul milletvekili oldu ve 22 Ekim 1965'te Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi. 1969 seçimlerinde yeniden seçilen Bozbeyli, ikinci kez Meclis Başkanlığı'na aday oldu. Bu ikinci başkanlık seçiminde muhalif milletvekillerinin de oylarını alarak yeniden Meclis Başkanı oldu. 19 Ekim 1970'te Meclis Başkanlığından istifa ederek AP Büyük Kongresi'nde başkan adayı olarak Demirel'in karşısına çıktı, ancak büyük bir yenilgiye uğradı. Bu yenilginin ardından 9 Aralık 1970'te AP'den istifa ederek Demokratik Parti'yi kurdu ve bu partinin genel başkanı oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ SEÇİM ARASINDA GÖLGELİ DARBE (1965-1973)

Adalet Partisi iktidarı ve göreli refah dönemi: 1965-1971

İlk AP hükûmeti kuruluyor

27 Ekim 1965 tarihinde Demirel'in sunduğu kabine Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. Böylelikle tarihe "I. Demirel Hükûmeti" adıyla geçen hükûmet kurulmuş oluyordu. AP hükûmetinin oluşumu ve icraatları Demokrat Parti hükûmetlerinin oluşum ve icraatlarına çok benzemektedir. Daha çok kalkınma ve refah artışı olarak gördüğü modernizmi, devlet teşvikleriyle köylüden sanayiciye kadar geniş bir kesimi memnun etmeye yönelik popülist iktisat politikası, ülke çapında bir patronaj ağına dayanan örgütlenmesi, geniş kitlelerin dinî duygularını okşayan mukaddesatçılığı ve Avrupa'dan çok Amerika'yı örnek alan Batıcılığı ile AP iktidarı, adeta DP iktidarlarının yeniden doğuşu gibiydi. Ancak şimdi, daha geniş bir parlamenter denetimin varlığı, geniş kesimleri kucaklayan ve çeşitlilik arz eden bir muhalefetin varlığı, yeni Anayasa'nın getirdiği yeni kurumların patronajı ve 27 Mayıs'tan sonra özerkleşen ordu ile ilişkilere özen gibi konular, AP'yi DP'den farklılaştırmaktaydı. Demirel hükûmetinin aslî çabası, parlamento üzerindeki askerî vesayetle mücadele olmuştur. Bu mücadelede Demirel'in sarıldığı başlıca kavram "millî irade" kavramıydı. Demirel bu kavram aracılığıyla hem halkla daha yakın ilişki kurma imkânlarını arıyor, hem de ordu ve "zinde güçler"e demokrasilerdeki meşruiyet kaynağını hatırlatmaya çalışıyordu. Millî iradenin tecelli ettiği parlamento meşruiyetini bu iradeden almaktaydı

TABLO 16
I. Demirel/30. Cumhuriyet Hükûmeti (27.10.1965-03.11.1969)

Başbakan	Süleyman Demirel (AP Isparta MV)
Devlet Bakanı	Nevzat Cihat Bilgehan (AP Balıkesir MV)
Devlet Bakanı	Refet Sezgin (AP Çanakkale MV) S. Hüsamettin Atabeyli (AP Erzincan MV)
Devlet Bakanı	Mehmet Kâmil Ocak (AP Gaziantep MV)
Devlet Bakanı	Ali Fuat Alişan (AP Samsun MV) S. Tekin Müftüoğlu (AP Zonguldak MV)
Devlet Bakanı	Seyfi Öztürk (AP Eskişehir MV)
Adalet Bakanı	Hasan Dinçer (AP Konya MV) Hidayet Aydıner (Bağımsız Senatör)
İçişleri Bakanı	Faruk Sükan (AP Konya MV) Salih Ragıp Üner (Bağımsız Senatör)
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil (AP Bursa Sen.)
Maliye Bakanı	Mehmet İhsan Gürsan (AP İzmir MV) N. Cihat Bilgehan (AP Balıkesir MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Nihad Kürşad (AP İzmir MV)
Ulaştırma Bakanı	Seyfi Öztürk (AP Eskişehir MV) M. Saadettin Bilgiç (AP İstanbul MV) Mehmet İzmen (Bağımsız Giresun Sen.)
Tarım Bakanı	Bahri Dağdaş (AP Konya MV) Ali Mesut Erez (AP Kütahya MV)
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Edip Somuncuoğlu (AP Erzurum Sen.) Vedat Ali Özkan (AP Kayseri MV)
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Dengiz (AP Uşak MV) M. İlhami Ertem (AP Edirne MV)
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu (AP Adana MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	İbrahim Tekin (AP Adana MV) Nahit Menteşe (AP Aydın MV)
Ticaret Bakanı	Mustafa Macit Zeren (AP Amasya Sen.) S. Tekin Müftüoğlu (AP Zonguldak MV) Ahmet Türkel (AP Bursa MV)
Çalışma Bakanı	Ali Naili Erdem (AP İzmir MV) Hayrettin Turgut Toker (AP Ankara MV)
İmar ve İskân Bakanı	Haldun Menteşeoğlu (AP Muğla Sen.)
Bayındırlık Bakanı	İbrahim Etem Erdinç (AP Kütahya Sen.) Orhan Alp (AP Ankara MV)
Sanayi Bakanı	Mehmet Turgut (AP Bursa MV)
Köyişleri Bakanı	Sabit Osman Avcı (AP Artvin MV) Hayrettin Turgut Toker (AP Ankara MV) M. Selahattin Kılıç (AP Samsun MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar B.	İbrahim Deriner (dışarıdan) Refet Sezgin (AP Çanakkale MV)
Orman Bakanı (1969'da)	Sabit Osman Avcı (AP Artvin MV)

AP seçimlerde % 52,8 oy aldı ve tek başına hükûmeti kurdu. Bu aynı zamanda DP'nin mirasçısı AP'ye seçmenin gösterdiği bir teveccühtü. Siyasal sistemin konsolidasyonu, iktisadi istikrarın kurulması, Meclis'in ordudan bağımsız bir şekilde çalışmaya başlaması Süleyman Demirel'in öncelikleri arasında yer alıyordu. Diğer taraftan hapiste bulunan eski DP'lilerin serbest kalması da bu önceliklerin arasına yerleştirilmeliydi. I. Demirel hükûmetinin çözmek zorunda olduğu sorunlar aynı zamanda onun hareket alanını da belirleyecekti.

ve üzerinde hiçbir vesayet kabul edemezdi. Demirel hükûmetinin programının vaat ettiği bir diğer unsur, bürokrasinin azaltılması ve halkın devlet kapısındaki işlerinin kolaylaştırılmasıdır. Bundan böyle, kamu eliyle iş yaratma çabası ve bürokrasinin azaltılması vaadi, AP siyasal çizgisinin popülist yanını oluşturacaktır.

Cumhurbaşkanlığı krizi ve Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesi

1965 seçimlerinin ardından Türkiye yeniden bir Cumhurbaşkanlığı seçimi kriziyle karşı karşıya kaldı. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel hastalanmış ve iş göremez hale gelmişti. Tedavi için once ABD'ye gönderilen Cumhurbaşkanı için "iş göremez" raporu verildi ve yeni bir Cumhurbaşkanı seçilmesi gündeme geldi. 1961'den beri bir vesayet rejimi kurmuş olan ordu bu makamı sivillerin eline bırakmak istemiyor ve yine kendi içinden bir ismi burada görmek istiyordu. 1965 seçimlerinden zaferle çıkan ve parlamentoda çoğunluğu elde etmiş olan Adalet Partisi de bu baskıya direnemedi. AP için en isabetli aday zamanın Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dı. Zira CHP ve ihtilâlci çevreler Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'in ismi etrafında uzlaşmak üzereydi. Tansel, 27 Mayıs rejiminin en ateşli ve sert subaylarından biriydi. Bu nedenle AP'ye uzak bir isimdi. Sunay'ın adı AP'ye ve Demirel'e daha çok güven veriyordu. Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay erken emekliliğini istedi ve yerine Orgeneral Cemal Tural Genelkurmay Başkanı oldu. Cemal Tural, sert ve disiplinli bir asker olarak bilinmesine karşılık, orduyu kışlada tutmak eğiliminde olan ve politikaya bulaşmak istemeyen bir askerdi. Bu bakımdan bu görev değişimi, mevcut iktidarın istemlerine uygun düşmekteydi. O arada Senato'dan bir senatör istifa ettirilerek Cevdet Sunay, Cumhurbaşkanı kontenjanından senatör yapıldı ve 28 Mart 1966 tarihinde yapılan seçimde, ilk oylamada 461 oy alarak Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı oldu. Cumhurbaşkanlığı seçimi AP ile CHP'nin işbirliği ile gerçekleştiği halde, Millet Partisi (MP) başkanı Osman Bölükbaşı ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) lideri Alparslan Türkeş, ileride bütün Genelkurmay başkanlarının cumhurbaşkanı olma hevesine kapılacağı gerekçesiyle Sunay'ın seçilmesine direnmiştir. Demirel ise, muhafazakâr ve demokrat bulduğu Sunay'ın seçilmesini "ehven-i şer" saymıştır. 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe girişimlerinde darbecilere karşı sert tutum takınan Sunay, "meşruiyetçiliği" bakımından AP çizgisine güven vermiş ve parlamento ile ordu arasında bir denge unsuru olabileceğine dair olumlu izlenim yaratmıştı. Aynı zamanda bu seçimle ordu da teskin edilmiş oluyordu. Hastalığı nedeniyle Cumhurbaşkanlığı görevinden affedilen eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlığı da giderek kötüleşmekteydi. Yakalandığı hastalıktan kurtulamayan Cemal Gürsel 14 Eylül 1966'da Ankara'da hayatını kaybetti.

CEVDET SUNAY

Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Cumhurbaşkanıdır. 1900 yılında bir din adamının çocuğu olarak Trabzon'da dünyaya geldi. 1917 yılında Kuleli Askerî İdadisi'ni bitirdi ve acil subay ihtiyacı yüzünden Harbiye Mektebi'ne giremeden talimgâha sevk edildi ve ağır topçu subayı olarak asteğmen rütbesiyle Filistin cephesine gönderildi. Kudüs muharebelerinin ardından hem Osmanlı hem Alman madalyası aldı ve Teğmen oldu. Ardından ağır yaralanıp İngilizlere esir düştü. Esaret dönüşünde derhal Millî Mücadele'ye katıldı ve Antep cephesinde savaştı. Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nın ardından güney cephesi sükûn bulunca 41. Tümen Topçu Alayı'na tayin edilerek Batı Cephesi'ne gönderildi. İstiklâl Savaşı bittiğinde İstiklâl Madalyalı genç bir subay olarak ordu saflarında görevine devam etti. 1927 yılında Harp Akademisi'ne girdi ve Yüzbaşı rütbesine nasp edildi. 1930 yılında Akademi'yi birincilikle bitirdi ve Edremit'te bulunan, 11. Kolordu 4. Tümen Topçu Alayı'na Batarya Komutanı olarak tayin edildi. 1934 yılında Binbaşı oldu. 4. Kolordu Harekât Şubesinde görev yaptıktan sonra, 1935 yılında 1. Süvari Tümeni Kurmay Başkanı olarak Ağrı'ya gönderildi. 1938 yılında 5. Topçu Alayı 3. Tabur Komutanı, 1939'da 4. Kolordu Harekât Şube Müdürü yapıldı. 1940 yılında Yarbay rütbesine terfi eden Sunay, 1942 yılında Harp Akademisi'nde öğretmen oldu. Orada görev yaparken Albay rütbesini aldı. 1947 yılında yeniden kıta hizmetine çıkarak Zırhlı Topçu Alay Komutanı oldu. 1948'de Amerikan araç-gereçleri ve taktik ilkeleriyle kurulan Zırhlı Tugay Komutanlığına atandı. Burada görev yaparken Tuğgeneral oldu. 1950 yılında Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanlığı görevini üstlendi. 1952 yılında Tümgeneral oldu ve 1953'te Erzurum'daki 33. Tümen Komutanlığına atandı. 1955'te Korgeneralliğe yükseldi. Bu rütbedeyken yeniden Genelkurmay karargâhına atandı ve 1958'de Genelkurmay İkinci Başkanı oldu. 1959'da Orgeneral oldu. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirildi ve aynı yılın Ağustos'unda Genelkurmay Başkanı oldu. 1966 yılına kadar bu görevi sürdürdü. 14 Mart 1966 günü Sunay emekliliğini istedi ve hemen Kontenjan senatörlüğüne atandı. Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin Cumhurbaşkanı Gürsel hakkında "iş göremez" raporu vermesinin ardından 28 Mart 1966'da, parlamentonun ortak oturumunda 532 üyenin 461'inin oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçildi. Cevdet Sunay Türkiye'nin en krizli dönemlerinde Cumhurbaşkanı olarak görev yapmış ve 12 Mart askerî müdahalesinin önünde duramamıştır. 28 Mart 1973 tarihinde 7 yıllık görev süresini tamamlayarak Cumhuriyet Senatosu'nun tabiî üyesi olmuş, 1980 askerî darbesine kadar senatör olarak kalmış, darbenin akabinde Senato lağvedilince emeklilik hayatına dönmüş ve 22 Mayıs 1982 günü, 82 yaşındayken hayata gözlerini yummuştur.

1966 senato üçte bir yenileme seçimleri

5 Haziran 1966'da Senato üçte bir yenileme seçimleri yapıldı. Ancak seçime katılım oranı oldukça düşmüştü. 1964 yenileme seçimlerine katılım % 71 düzeyinde iken, bu seçimde katılım oranı % 56,2 idi. Senato seçimleri 1966 seçimlerinden sonra da çok fazla ilgi görmemişti. Halk nezdinde asıl önemli seçim Millet Meclisi seçimleriydi. Bahri Savcı'ya göre "[Senato] seçim[i] ik-

tidar olayının asıl merkezleştiği parlamento dalına (Millet Meclisi'ne) ait değildir. Varılan sonuç ne olursa olsun, bu seçim sonunda bir iktidar değişmesi söz konusu değildir. Seçmen ise, ya bir menfaat grubu mensubu sıfatı ile, ya da, duygusal etkenlerle hareket eden bir kişi sıfatı ile, 'iktidar değişmeleri' olayı ile ilgilenir, bu sonucu vermeyecek seçimlere karşı da, derin bir ilgi göstermez".[1] Seçim sonuçları 1964 seçimlerinin tekrarı gibidir. Adalet Partisi bu seçimde seçilen senatör sayısını arttırmış, CHP ise düşürmüştür. 1964 seçimlerinin aksine, Millet Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de Senato'ya birer üye sokmuştur. Türkiye İşçi Partisi'nden Senato'ya Kocaeli Senatörü Fatma Hikmet İşmen girmişti.

TABLO 17
1966 Senato 1/3 Yenileme Seçimleri Sonuçları

Partiler	*Aldığı oy oranı (%)*	*Senatör sayısı*
Adalet Partisi	56,69	35
Cumhuriyet Halk Partisi	29,56	13
Millet Partisi	5,30	1
Türkiye İşçi Partisi	3,79	1
Yeni Türkiye Partisi	2,40	1
CMKP	1,90	1
Diğer	0,41	-
Toplam	100,00	52

AP Hükûmeti'nin icraatları ve dış politikadaki gelişmeler

Sanayi teşvikleri, tarımda destekleme alımları adı altında devletin çiftçiyi yüksek taban fiyatlarıyla sübvanse etmesi ve yoğun imar faaliyetleri, bu popülist politikanın iktisadî araçları olmuştur. Sanayi alanında "ithal ikamesi" uygulamaları, Demirel hükûmetinin yerli sanayi burjuvazisini memnun eden ve zenginleştiren yöntemi olmuştur. Yüksek gümrük duvarları aracılığıyla, ne kadar pahalıya mâl edilse ve düşük kaliteli olsa da, yurtiçinde üretilen malların önü açılmış ve sermaye birikimini bu yolla sağlamak tercih edilmiştir. İmar faaliyetleri içinde özellikle baraj inşaatlarının ve karayolu yatırımlarının yeri büyüktür. Bu faaliyet alanının en büyük unsurları arasında Keban Barajı'nı ve I. Boğaz Köprüsü inşaatını sayabiliriz. İmar faaliyetlerine dayanan bu kalkınmacı politikanın sloganı da "Büyük Türkiye" olacaktır. Keban Barajı'nın temeli Haziran 1966'da atılmış ve Süleyman Demirel Hükûmetleri görev başındayken hızla yapımına girişilmiştir. Böylelikle ileride-

1 Bahri Savcı, "1966 Kısmî Senato Seçimleri Tahlili", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21, 1966, s. 162-163.

ki büyük Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) ilk ayağı oluşturuluyordu. Baraj 1975 yılında tamamen bitirilerek elektrik üretmeye başlayacaktı. Keban Barajı Hidroelektirik Santrali o zamana kadar Türkiye'de elektrik üretmek üzere yapılmış tesislerin en büyüğüydü. DP döneminde Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü içinde Barajlar Daire Başkanı ve nihayet Genel Müdür sıfatıyla Seyhan ve Hirfanlı gibi büyük baraj projelerini gerçekleştirmiş olan Demirel'in, başbakanlığı sırasında da baraj inşaatlarına önem ve öncelik vermesi, lakapları arasına "Barajlar Kralı"nı da ekleyecektir.

İsmet İnönü'nün muhalefet lideri olarak benimsediği "ortanın solu" çizgisi, CHP sözcüleri ve merkez sol muhalefetin entelektüel unsurları aracılığıyla bu kalkınma politikasını şiddetle eleştirmiştir. Özellikle I. Boğaz Köprüsü inşaatı bu çevrelerden büyük tepki görmüştü. Sol muhalefet bu denli yoksulluk varken bu girişmeleri kaynak israfı ve üst sınıflara kaynak aktarımı olarak görmekte, Batı kapitalizmi ile "işbirlikçilik" olarak nitelendirmekteydi. Onlara göre bu yatırımlarda hiçbir kamu yararı yoktu. CHP sözcüleri yanında, özellikle *Yön*, *Sosyal Adalet* ve *Türk Solu* dergileri bu muhalefeti şiddetle sürdüren mahfillerdi. Ayrıca sanayileşme ve refahın arttırılması için hükûmetin dış ve iç borçlanmaya ağırlık vermesi de tepki çekmekteydi. Demirel hükûmeti bu yolda sadece Batılı finans kaynaklarına değil, Sovyetler Birliği kaynaklarına bile yönelmişti. Sovyetler Birliği'nden sadece finans sağlanmakla kalınmıyor, aynı zamanda Seydişehir Alüminyum Tesisleri, İzmir Aliağa Rafinerisi ve İskenderun Demir-Çelik Fabrikaları gibi ortak yatırımlara da gidiliyordu. Bunun yanı sıra o zaman adı henüz Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan Avrupa Birliği ile yakın ilişkiler ve üyelik çabaları da tepki çekmekteydi. Sol muhalefette bu tepki "onlar ortak, biz pazar" sloganında cisimleşiyordu.

Adalet Partisi hükûmetinin dış politikada çok seçenekli bir yönelime sahip olduğu söylenebilir. Daha önceki hükûmetlerin kayıtsız ABD bağımlılığı AP hükûmeti döneminde oldukça gevşemiştir. Bunun başlıca belirtileri Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri ile kurulan yeni iktisadî, sınaî ve malî ilişkiler, haşhaş ekimi meselesi ve U2 casus uçakları konusunda Türkiye'nin takındığı açık tutumdur. Hükûmet göreve başlar başlamaz U2 uçuşlarının durdurulması meselesini gündemine aldı ve 28 Aralık 1965'te Türkiye semalarındaki bu uçuşlar, bu faaliyetin NATO prosedürleri dışında olduğu gerekçe gösterilerek, tamamen yasaklandı. Bu Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir soğuma dönemine girilmesine yol açtı. Sovyet Başbakanı Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti, Amerika'da Türkiye'nin yeni hükûmeti konusundaki kuşkuları arttırdı. Hükûmet, bu dönemde dikkatli bir politika izlemeye başladı. Sovyetler'le ilişkileri geliştirirken ABD'yi de küstürmemeye çalışıyor ve ikili ilişkilerdeki statükoyu koru-

yacak adımlar atıyordu. ABD ile Türkiye arasında 55 adet ikili anlaşma mevcuttu. Hükûmet ABD ile, 3 Temmuz 1969'da, bunların tümünü tek bir metinde toplayan yeni bir anlaşma ("Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması") yaparak, ABD ve NATO karşısında müttefik pozisyonunu koruduğunu gösterdi. Öte yandan Anti-Amerikan havanın giderek yükseldiği iç kamuoyu nezdinde de bu antlaşmaları şeffaflaştırmak suretiyle yatıştırıcı bir etki yaratılmaya çalışılıyordu. ABD de Türkiye'nin Batı ittifakından uzaklaşmasına göz yumacak durumda değildi. Zira Soğuk Savaş'ın en keskin günlerinden geçilmekteydi. ABD, Vietnam'a müdahale etmiş ve kendisini Kore'den sonraki en ciddi çatışmanın içinde bulmuştu. Öte yandan U2 uçaklarını yasaklama kararı karşısında ABD yönetimi, Türkiye'nin bu tasarrufu üzerine bütün NATO ülkelerini harekete geçirdi ve Türkiye üzerindeki baskılar arttı. Ancak hükûmet bu kararından dönmedi.

1968 yılında Richard Nixon'ın ABD başkanı seçilmesi ile birlikte, ABD ile Türkiye arasına ikinci bir soğukluk girdi. Zira Nixon, başkan olur olmaz bir "uyuşturucuyla savaş programı" açıklamış ve önemli bir afyon üreticisi olan Türkiye'ye, bu üretimin kısılması ya da ABD denetiminde yapılması yönünde baskılar uygulamaya başlamıştı. Türk hükûmeti bu baskılara direnmeye çalıştı. Ancak bu bunalım 70'li yıllara taşınacak ve Türk-Amerikan ilişkilerinde kopma noktasına gelen sonuçlar doğuracaktı.

"AMERİKAN PAZARLARI"

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri bunalımlı bir devreden geçmekte olsa da, Türkiye'de çok sayıda Amerikalı askerî personel bulunuyordu. Bunların sayısı 1968'de 24.000 kişiye ulaşmıştı. Demirel Hükûmeti'nin girişimleriyle bu sayı 1970'te 16.000 kişiye indirildi. Bu Amerikan askerî varlığı, söz konusu varlığın sosyalleşmesini sağlayan bazı kurumlar aracılığıyla yerli halkla ilişki içindeydi. Bu kurumların başında askerî mağazalar (PX'ler) ve posta büroları (APO'lar) gelmekteydi. Amerikan askerlerinin gündelik ihtiyaçlarını ve dayanıklı tüketim malı ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türkiye'ye mal getiren bu kurumlar üzerinden Amerikan askerleri Türkiye piyasasına mal sokuyorlar ve Türkiye'den ayrılırken eski eşyalarını bu piyasada pazarlıyorlardı. Böylelikle Türkiye'de Amerikan üslerinin ve askerî varlığının bulunduğu çeşitli yerlerde, bu kaçak malları pazarlayan "Amerikan pazarları" oluştu. En ünlüleri Adana'da, İstanbul'da ve Ankara'daydı.

1967 Kıbrıs olayı

1967 yılında Kıbrıs'ta olaylar bir kez daha hortlamıştı. Kıbrıslı Rumlar adada yaşayan Türklere karşı saldırılara başladılar. Özellikle Gedikkale ve Boğaziçi yörelerindeki Türk köylerine katliam ölçeğinde şiddet uygulanmıştı. Bu kez, 1963-1964 olaylarındaki gibi sadece EOKA örgütü değil, Yunanis-

tan'dan adaya gizlice çıkarılan Yunan birlikleri ve askerî araçları da bu saldırılarda rol alıyordu. Bu saldırıları Grivas adında bir emekli Albay yönetmekteydi. EOKA'nın başına geçen Grivas, Yunanistan'da darbe yaparak yönetimi ele geçiren "Albaylar Cuntası"ndan güç ve destek alıyordu. Bu durum Ankara'yı teyakkuza geçirdi ve savaş ihtimali yeniden belirdi. Kıbrıslı Türklerin Türkiye'de sürgünde bulunan lideri Rauf Denktaş ve arkadaşları 31 Ekim 1967 günü sabaha karşı gizlice adaya çıkarıldı. Ancak Denktaş ve arkadaşları Rum polisi tarafından yakalandı. Türkiye'nin Denktaş ve arkadaşlarının Türkiye'ye iade edilmesi yönündeki şiddetli ültimatomu üzerine bu kişiler 12 Kasım 1967'de Türkiye'ye gönderildiler. Bu sırada Türkiye'de Kıbrıs bunalımı yüzünden Yunanistan'la savaş çıkması ihtimaline karşı gece karartması başlatıldı. Ana muhalefet partisi CHP de bu konuda AP hükûmetine tam destek vermekteydi. Türkiye, Yunanistan'la savaşı çoktan göze almıştı. Adada ise Rum-Yunan kuvvetlerinin birleşik saldırıları devam etmekteydi. 15 Kasım günü Geçitkale ve Boğaziçi Türk köyleri Grivas'ın önderliğindeki kuvvetlerce işgal edildi. 17 Kasım'da Meclis, hükûmete orduyu kullanma yetkisi verdi ve Türkiye hükûmeti ikinci bir ültimatom vererek, köyler boşaltılmadığı ve Grivas adadan çekilmediği takdirde adaya müdahale edeceğini ilan etti. Aynı gün Türk donanması Akdeniz'e açıldı ve Türkiye adaya çıkartma yapacağını ilân etti. Ayrıca Trakya'daki kara birlikleri de teyakkuza geçirildi. Bu görüntü karşısında, böyle bir askerî müdahaleyi önlemek için uluslararası girişimler başladı. Önce NATO genel sekreteri Ankara'ya gelerek hükûmeti bu tür bir müdahaleden caydırmaya çalıştı. Ancak şimdi adaya müdahale edecek askerî donanımın, özellikle çıkarma gemilerinin eksikliği, böylesi bir amfibik harekâtın önünü tıkayan en önemli engeldi. Bu önemli engel bir yana, ABD'nin özel temsilcisi Cyrus Vance, Atina ile Ankara arasında bir mekik diplomasisi uygulamaktaydı. Vance'in girişimleri Türkiye lehine sonuç verdi. 2 Aralık'ta Yunanistan adaya gönderdiği birlikleri ve Grivas'ı adadan çekeceğini bildirdi ve çekilme başlatıldı. Yunan kuvvetlerinin adadan çekilmesi 16 Ocak 1968 tarihinde tamamlanacaktır. Böylelikle bu ikinci Kıbrıs bunalımı da geçici olarak sona ermiş oldu. Ancak bu bunalım Türkiye'de silahlanmayı teşvik etti ve bu tarihten itibaren Türk hükûmetleri böyle bir amfibik harekât için gereken askerî araç ve gereç eksiğini, özellikle çıkarma için gereken deniz vasıtaları, uçar birlik harekâtı için gereken helikopter ve paraşüt noksanlığını hızla gidermeye giriştiler.

Sanayi girişimleri ve iktisadî gelişme

Süleyman Demirel Hükûmeti'nin en önemli önceliği sanayileşme idi. Bu nedenle, sanayileşmenin finansmanı için hükûmet sürekli dış kredi arayışı için-

deydi. Batılı kredi kaynaklarından aradığı desteği bulamayan hükûmet Sovyetler Birliği'ne ve Arap ülkelerine yönelmiş ve önemli antlaşmalara imza atmıştı. Özellikle Sovyet kredisi ve teknik desteğiyle Türkiye'de beş önemli tesisin yapımına girişildi. Böylelikle Türkiye'nin sanayileşmesi için ihtiyaç duyduğu temel girdileri üretecek olan sanayi tesislerinin yapımına başlanmış oluyordu. Bunlar İskenderun'daki demir-çelik fabrikaları, İzmir-Aliağa'daki petrol rafinerisi, Seydişehir'deki alüminyum ve sülfirik asit tesisleri idi.

SOVYET FİNANSMANI VE TEKNİK DESTEĞİYLE KURULAN AĞIR SANAYİ TESİSLERİ

25 Mart 1967 tarihinde Sovyetler Birliği ile imzalanan "Teknik ve İktisadî İşbirliği Antlaşması" çerçevesinde bir dizi sanayi tesisinin yapımına başlandı. Bunlardan en büyüğü İskenderun Demir-Çelik Fabrikaları (İSDEMİR) idi. 10 Ekim 1969 tarihinde tesislerin kuruluş anlaşması imzalandı ve tesislerin temeli 3 Ekim 1970 tarihinde atıldı. Çubuk demir üretecek tesisin yıllık 1,1 milyon ton kapasiteyle üretim yapması planlanmıştı. Tesislerin inşaatı 1975 yılında tamamlandı ve fabrikalar kademe kademe üretime alındı. Kuruluşuna 1965 yılında karar verilen Aliağa Rafinerisi'nin inşaatına 1969 yılında başlandı. Rafinerinin yakıt üretimi tesisleri 1972'de, makine yağı tesisleri ise 1974'te faaliyete geçirildi. Aliağa Petrol Rafinerisi, 1952 yılında Mersin'de yabancı ortaklarla özel girişim tarafından kurulan ATAŞ rafinerisi ve devlet tarafından 1955'te kurulan Batman Petrol Rafinerisi ile 1961'de kurulan İPRAŞ rafinerisinden sonra, Türkiye'nin dördüncü tasfiyehanesiydi. 1938-1942 İkinci Sanayi Planı döneminde gündeme gelmiş olan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen alüminyum tesisleri, 1965 yılında Seydişehir civarında 44 milyon tonluk bir boksit rezervinin tespit edilmesi üzerine yeniden gündeme geldi. 9 Mayıs 1967 tarihinde Etibank ile Sovyet şirketi Tiajpromexport arasında imzalanan anlaşmanın ardından, 5 Ağustos 1967'de Seydişehir'de fabrikanın temelleri atıldı. Tesisler 13 Ekim 1969 tarihinden itibaren işletmeye alındı. Fabrikanın kapasitesi ilk yıllar için yıllık 60.000 tondu. Fabrikada tam kapasiteli üretime ancak 1977 yılında geçilebildi.

Öte yandan özel sermayeli imalat sanayii alanında özellikle otomotiv sektöründe önemli yatırımlar gerçekleştirilmiş ve üretime geçilmişti. Hükûmet bu girişimleri kuvvetle teşvik ediyordu. Koç grubu 1966 yılında Otosan Otomobil Sanayii A.Ş.'yi kurdu ve bu şirketin Bursa'daki fabrikasında üretilen Anadol marka otomobil 1 Ocak 1967'de teşhir edildi. 28 Şubat 1967'den itibaren Anadol'un satışına başlandı. Koç grubu ve ardından bu sektöre girecek olan Oyak-Renault şirketi, tıpkı diğer sanayi alanları gibi, ithal ikameci sanayileşme politikasının korumasından yararlanarak iç pazara hâkim hale geldi. Yerli sanayinin desteklenmesi, sanayii destekleyecek hacimli bir ithalat gereği ve ciddi bir dış finansman ihtiyacı yaratmaktaydı. Ayrıca hız kesmeyen kamu yatırımları, tarım kesiminin finansman ihtiyacı ile kamu iktisadî teşekküllerinin henüz çok büyümemiş olan açıkları da ödemeler denge-

sini olumsuz yönde etkileyen etkenlerdi. Bu yüzden 1968 yılında ülke ekonomisinde ödemeler dengesi krizi kapıda gözüktü. Bu koşullarda hükûmet IMF'ye verdiği niyet mektubunda bir yıl içinde devalüasyon yapılacağı sözünü vermiş, ancak 1969 yılındaki genel seçimler düşünülerek bu karar ertelenmişti. Bir taraftan enflasyonun oldukça düşük düzeylerde seyretmesi ve 1965-1969 döneminde büyüme hızının % 7 gibi rekor bir seviyede seyretmesi, ödemeler dengesindeki göreli bozulmanın etkisini oldukça azaltmaktaydı. Bu dönemde büyüme hızı, 1960-1980 döneminin en yüksek seviyesini yakalamıştır. Enflasyon, I. Demirel Hükûmeti'nin ilk üç yılında düşüş eğilimine girmiş ve 1968 yılında % 3,2'ye gerilemişti. Ayrıca Gayrisafi Millî Hasıla 1966 yılında 10 milyar doların üzerine çıkmış ve hükûmetin son yılında ikiye katlanarak 20 milyar dolara yaklaşmıştı. Buna karşılık dış borç miktarı 1965 rakamlarına göre % 50 oranında artmıştı. Doğrudan yabancı sermaye girişinde de küçük bir artış gözükmekteydi. Ödemeler dengesi bakımından bozulmaya yüz tutan bu ekonomik tabloya karşın, 1969 seçimlerini düşünen hükûmet tedbir almaya gönüllü değildi. Üstelik AP 1969 seçimlerine ekonomik büyümenin sağladığı avantajlarla girecektir.

I. Demirel Hükûmeti'nin, 27 Mayıs rejiminin getirdiği kurumlara karşı en önemli darbesi Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yaşanmıştır. Demirel, 1967 yılında DPT'nin başına müsteşar olarak Turgut Özal'ı getirdi. Özal liberal ekonomiye inanan biriydi. Dolayısıyla 27 Mayıs'ın kazanımlarından olan "plan" fikrine de karşıydı. Ekonomiyi planlamaya ve planlı kalkınmaya karşı birinin Planlama Teşkilâtı'nın başına getirilmesi, doğrudan doğruya bu kurumu sulandırma girişimi olarak nitelenebilir. Nitekim Özal, planlama ve program perspektifini değiştirerek, teşkilâtı bir "proje yönetimi" organı durumuna getirdi. Artık makro ölçekli planlar yapılmayacak, bunun yerine DPT, devletin yürüttüğü belirli projeleri önem sırasına sokan ve özel sektöre yönelik teşvikleri düzenleyen bir kurum kimliğine bürünecektir. Bu dönüşüm, Demirel'in "Büyük Türkiye" hedefiyle uyumlu bir dönüşümdü. Demirel'in "Büyük Türkiye"si, özel sektörün geliştirilmesi suretiyle ekonominin büyütülmesi ve ülkenin bu yolla zenginleştirilmesi suretiyle ulaşılacak bir hedefti. "Büyük Türkiye" sloganı, aslında Menderes'in "Her mahallede bir zengin yaratma" sloganının güncel bir tercümesiydi. Demirel'in hedefi Türkiye'yi tam anlamıyla kapitalist bir ülke yapmaktı. Ülke bu yolda epeyce yol da almıştı.

Türkiye kapitalizmi sadece üretim artışları ve sınaî üretimin millî gelir içindeki payının yükselmesi biçiminde gelişmiyordu. Aynı zamanda tüketim alışkanlıklarında ve kalıplarında da büyük değişimler yaşanmaktaydı. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın 1969 yılında yaptığı bir araştırmaya göre;[2]

2 Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi (Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 86-87.

– Türk sanayiinin önde gelen 33 firmasının satışları sadece 1969 yılı içinde % 18,1 oranında artmıştı. Enflasyon 1969 yılında % 6,9 oranında yükseldiğine göre bu bir ciro artışına, yani şirket gelirlerinin mutlak düzeyde artışına işaret etmekteydi.

– 1968 yılında % 14,2 olan ara ve yatırım mallarındaki gelişme 1969 yılında % 16,4'e; tüketim malları satışlarındaki gelişme ise % 7,2 iken 1969'da % 19,4'e ulaşmıştı. Bu rakamlar ciddi bir tüketim artışına işaret ediyordu.

Bu çerçevede ulusal ekonomi içinde sınaî üretimin ve hizmet sektörünün payı çok artmış, buna karşılık tarımın ağırlığı oldukça azalmıştı. Türkiye yavaş yavaş bir köylü toplumu olmaktan çıkmakta ve sanayileşmeye adım attıkça kentli bir toplum haline gelmekteydi.

TABLO 18
Dönemlere Göre Ulusal Ekonomide Sektörel Ağırlıkların Değişimi (1950-1968)

Dönem	*Tarım (%)*	*Sanayi (%)*	*Hizmetler (%)*
1950-1952	50,5	11,9	37,6
1966-1968	35,5	17,9	46,6
Değişim	-15	+6	+9

Ayrıca I. Demirel Hükûmeti iktidardayken, yeni bir bakanlık, Orman Bakanlığı kuruldu. Böylelikle Bakanlar Kurulu'ndaki bakan sayısı 24'e çıkmış oldu. Daha önce Tarım Bakanlığı teşkilâtına bağlı olarak çalışan orman işleri için kurulan Orman Bakanlığı orman köyleriyle ilgili işleri de kapsayacak biçimde ve önceden Orman Genel Müdürlüğü'nün uhdesinde bulunan ağaçlandırma, millî parklar gibi konular için ayrı genel müdürlükler ihdas edilerek teşkil edildi.

İLK YERLİ OTOMOBİL: ANADOL

28 Şubat 1967'de satışa sunulan Anadol, Türkiye'nin başarısız Devrim otomobili denemesinden sonra ilk özgün otomobil markasıdır. İlk Anadol modelleri İngiliz Reliant ve Ogle Design şirketleri tarafından tasarlanmıştı. Kaportası cam elyafı ve polyesterden imal edildiği ve tam çelik şaseye sahip olduğu için, çarpışmalarda içindekilere avantaj sağlıyordu. Ancak kaportasındaki yaralarda ortaya çıkan elyafın samana benzemesi, bu otomobili zaman zaman mizah konusu da yapmıştır. 1984 yılına kadar üretilen binek Anadol, tam bir aile otomobiliydi. Ekonomik oluşu nedeniyle orta sınıftan büyük rağbet görmüş ve bu otomobili satın almak için aylarca sıra bekleyenler olmuştu.

ORMAN BAKANLIĞI'NIN KURULUŞU

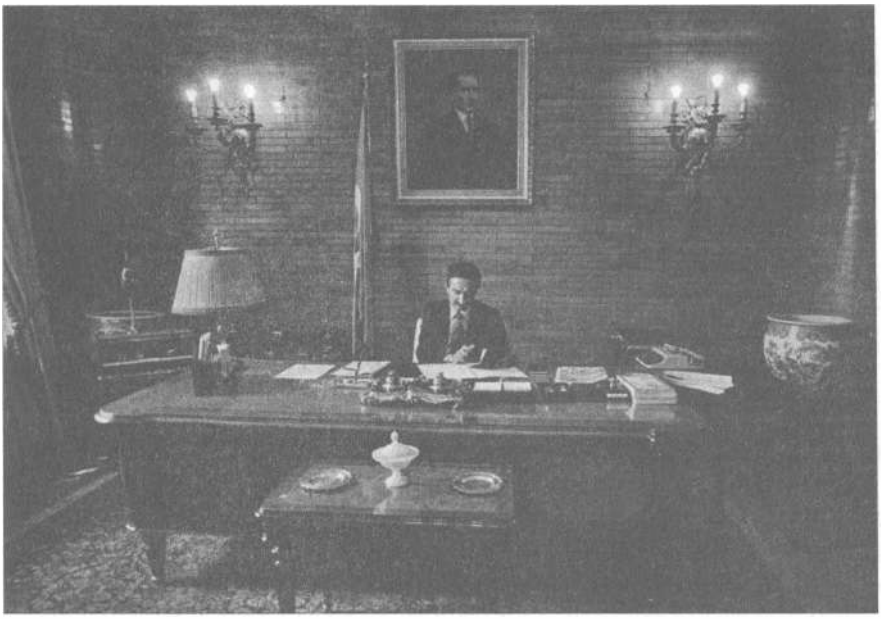
Cumhuriyet'in ilk döneminde birçoğu özel ellerde ya da sahipsiz durumda bulunan ormanların düzen içine alınması ve devlet mülkiyeti altında yönetilmesi için bir Orman teşkilâtı kurulmuştu. 1937 yılında, 3116 sayılı ilk Orman Kanunu yasalaşmış ve bir başka kanunla da Ziraat Bakanlığı'na bağlı Orman Umum Müdürlüğü kurulmuştu. Bu ilk teknik orman faaliyetlerinin ormana bakışı, ormanı bir üretim alanı olarak görmekten ibaretti ve esas odak noktası "odun üretimi" idi. Bu üretimin devlet kontrolünde yapılması, ormanın bu çerçevede korunması ve ormanlardaki "kaçakçılığın" önlenmesi temel faaliyet alanlarıydı. 1960'lara doğru orman ağaçlandırmasının, orman ekolojisi ve botaniği araştırmalarının, orman köyleriyle orman arasındaki ilişkinin ve millî parklar gibi özel ekolojik ve doğal alanların önemi idrak edildi ve teşkilât bu yeni ilgiler etrafında geliştirildi. Ancak bambaşka bir faaliyete odaklanmış bulunan Tarım Bakanlığı'nın bünyesinde, güncel ihtiyaçlara bağlı yeni teşkilâtların ihdasını sağlamak ve yeni bütçe ve kadro olanakları yaratmak oldukça zor oluyordu. Teşkilâtın artan ihtiyaçlarını karşılamak ve giderek daha çok tehdit altında kalan Türkiye ormanlarını korumak için 7 Ağustos 1969 tarihinde müstakil bir Orman Bakanlığı kuruldu. Böylelikle, başta 1937 yılından beri uygulanmakta olan devlet orman işletmeciliğinin yeni ihtiyaçlara cevap verecek boyutlara genişlemesi olmak üzere, ülke ormanlarının genişliğinin ve ulusal ekonominin ihtiyaçları, orman alanlarının karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin bertaraf edilmesi ihtiyacı ve orman tahribatı, orman açmaları, yangınlar gibi kayıpların rasyonel bir örgütlenme temelinde giderilmesi için zorunlu hale gelen bakanlık yapılanması gerçekleşmiş oluyordu. İlk bakan Sabit Osman Avcı'dır.

CHP'deki gelişmeler

CHP açıkça "ortanın solu" adını verdiği sosyal demokrat bir program ilân ederek muhalefete geçmişti. Ancak işçi ve gençlik hareketlerinin güçlenmesi, bunun yanında TİP'in bu kesimlerden giderek daha çok taraftar kazanmaya başlaması, CHP'yi kadrolarını da yenilemek ve programını biraz daha sola kaydırmak konusunda sıkıştırmaktaydı. Bu çerçevede Genel Başkan İnönü, partiye yeni unsurlar katmaktan ve böylece CHP'nin on beş yıllık kastçı yapısını kırmaktan söz etmekteydi. Parti içinde güçlenen unsur olan Ecevit ise, petrol, madenler ve ağır sanayi tesislerinin devletleştirilmesi gereğinden söz etmekteydi. Partinin muhafazakâr unsurları bu söylem değişikliğinden fevkalâde rahatsızdı ve bu unsurlar İnönü'nün "ortanın solu" programının karşısında, "Ecevit solculuğu" kavramını ortaya atarak Ecevit'le mücadele etmeyi seçtiler. Parti gençliği ise yavaş yavaş Ecevit'in arkasında toplanmaya başlamıştı. Özellikle Ecevit'in Amerikan karşıtı ve anti-emperyalist söylemi gençler arasında beğeni toplamaktaydı. Bu süreçte parti ikiye bölündü. Ecevit'in ağırlığının artması karşısında Genel Sekreter Yardımcısı Orhan Öztrak istifa etti. Genel Sekreter Kemal Satır, Grup Başkanvekili Turhan Feyzioğlu,

milletvekillerinden Mehmet Hazer, Hıfzı Oğuz Bekata, Şevket Ratip Hatipoğlu, İhsan Kabadayı, Ferit Melen, Emin Paksüt, Fethi Çelikbaş ve Coşkun Kırca gibi muhafazakârlar "ortanın solu" programının karşısına geçtiler. Onlara göre parti sosyalizme ve Batı karşıtlığına kaymaktadır. Nitekim 1966 Senato seçimleri öncesinde bu grubun ağırlığı hissedildi ve seçim propagandasında "ortanın solu" sloganı kullanılmadı. Seçimlerde istenen sonucun yine alınamaması Parti Meclisi'nde ve 18. Kurultay öncesinde yapılan il kurultaylarında "ortanın solu" programı lehinde bir havanın yükselmesine yol açtı. İnönü de bu kurultaylarda "ortanın solu" programını kuvvetle destekledi. Nihayet 18 Ekim 1966 tarihinde çalışmalarına başlayan 18. Kurultay'da, 24 Ekim günü Bülent Ecevit Genel Sekreterliğe seçildi. Ancak Parti Meclisi'nde hiçbir grup üstünlük sağlayamamıştı. Bu yüzden aslında Ecevit'in genel sekreterliği tehlikedeydi; ancak Ecevit İnönü'ye giderek genel sekreterlikten başka görev kabul etmeyeceğini belirtmiş, İnönü de ağırlığını Ecevit'ten yana koymuştu. Bu durum parti bakımından bir yol ayrımına gelindiğini göstermekteydi. Ecevit'e göre "bir sosyal yenileşme dönemi" başlamaktaydı. Yeniden Genel Başkan seçilen İsmet İnönü'ye göre de "bu kurultay yeni bir sahaya açılış kurultayı" idi. Bu kurultayda "ortanın solu" programı netleşti. CHP sosyalist bir parti değildi; ancak parti devletçiliği daha ileriye götürecek, petrolü millîleştirmeye çalışacak, toprak reformuna öncelik verecekti. Parti içi çekişme, partinin meclis grubunda ve Parti Meclisi'nde devam etti. 1967 yılının başında Parti Meclisi bildirisine "CHP sosyalist değildir" ifadesini koyduramayan Turhan Feyzioğlu ve 7 arkadaşı,[3] 2 Ocak 1967 günü yayımladıkları bir bildiriyle İnönü ve Ecevit'i ağır bir dille suçladılar. Feyzioğlu'na göre "kimse Atatürk'ün partisini sosyalizme götüremez"di. Ayrıca ortaya konulan "ortanın solu" programının Atatürkçülükle bağdaşır bir yanı yoktu. Bunun üzerine İnönü, 8'lere açıkça cephe aldı ve Küçük Kurultay'ı toplantıya davet etti. 6 Şubat 1967'de çalışmalarını tamamlayan Küçük Kurultay'a katılan il başkanları Ecevit'ten yana tavır koydular ve 8'ler hareketini mahkûm ettiler. Bu sonuç, 8'lerin Parti Meclisi ve meclis grubundaki karşı faaliyetlerini yoğunlaştırmalarına yol açtı. Bu şartlar altında Genel Başkan İnönü 16 Mart 1967'de olağanüstü Kurultay'ı toplama kararı aldı. 4. Olağanüstü Kurultay 28 Nisan 1967'de toplandı. İnönü, Kurultay'da 8'leri "kimin emrinde oldukları bilinmeyen bir takım" olarak tanımladı. Yapılan tüzük değişikliğinin Kurultay'ca onaylanmasıyla, İnönü'nün "isyan hareketi" olarak nitelediği 8'lere disiplin kuruluna sevk yolu açıldı. Bunun üzerine Turhan Feyzioğlu ile birlikte hareket eden 47 kişi, 30 Nisan 1967 günü partiden istifa ettiler. Bu istifalarla partinin Meclis'teki milletvekili sayısı 134'ten 101'e düşüyor, ayrıca 15 senatör de partiden ayrılmış oluyordu.

3 Bu yedi kişi şunlardır: Fehmi Alparslan, Süreyya Koç, Coşkun Kırca, Ferit Melen, Orhan Öztrak, Turhan Şahin ve Emin Paksüt.

Bülent Ecevit, tek-parti geleneğini takip eden CHP'de 1960'larda yeni ve farklı bir anlayış yerleştirmek konusunda İnönü'nün desteğiyle "Ortanın Solu" mücadelesi verdi; 1970'lerde CHP'ye damgasını vuran siyasal pozisyonları inşa etti. Sol açısından siyasal mobilizasyon yaratacak en önemli figür haline geldi. "Karaoğlan", "Çoban Sülü" ile birlikte Türkiye'nin o sıralarda geçirdiği toplumsal-iktisadi dönüşümde ve bunun siyasal alana aktarılmasında başat rollerden birini oynadı.

BÜLENT ECEVİT

1925 yılında doğan Bülent Ecevit, milletvekili bir baba ve ressam bir annenin oğluydu. Robert Kolej'i bitirdikten sonra gazetecilik ve yazarlıkla beraber, şiir çevirileriyle ilgilendi. Özellikle *Ulus* gazetesinde yazdığı yazılarla CHP'nin genç beyinlerinden biri olarak parti içerisinde dikkat çekti. 1957'den itibaren doğrudan parti faaliyetleriyle ilgilendi. 27 Mayıs darbesinin ardından 1963'te kurulan İnönü hükûmetinde çalışma bakanı oldu. Grev ve toplu sözleşme hakkının yasalaşmasını sağladı. 1966'da CHP'nin siyasi yelpazedeki yerini belirleyen tartışmalarda partinin "Ortanın Solu" lafzının önemine inanarak bu siyasal hattı asıl politik strateji haline getirmeye çalışan ekip içinde yer aldı. 1972'de İnönü'ye karşı CHP genel başkanlığını kazandı. 1973'te CHP'nin yüzde 33,3 oy aldığı seçim başarısında "Ortanın Solu" sloganından daha fazla Ecevit'in küçük köylü mülkiyetine dayanan, sanayileşmenin köy-kentlerde (yerelde) sağlandığı bir ulusal kalkınma modelinin ve programının çizdiği çerçeve içinde "insanca-hakça bir düzen" sloganının etkisi olduğu yadsınamaz. Bu seçim döneminde Ecevit'in siyasal tavrının ve üslubunun, anti-komünist tavırda belirli bir "nefret" yarattığı mutlaka belirtilmelidir. Kendisine Salvatore Allende'den mülhem "Allende Büllende" diyen Süleyman Demirel ve AP grubu kadar, siyasal şiddetin mobilize kanadı MHP'yle girdiği polemikler de 1973-1980 arasındaki si-

yasal tavırlarına etki etmiştir. 1973-1974 ve 1978-1979 arasında iki azınlık hükûmetinde başbakanlık yapmıştır. 1980 darbesinden sonra yayımlamaya başladığı *Arayış* dergisi nedeniyle sıkıyönetim mahkemesince yargılanan ve bir süre gözetim altında tutulan Ecevit, bu dönemde CHP ile arasına mesafe koymuştur. Parti fikrini Rahşan Ecevit'in yardımı ve DSP (Demokratik Sol Parti-1985) ile hayata geçiren Ecevit, evrensel sosyal demokrasiden ve dolayısıyla sosyal demokrasinin Marksist kökeninden kendisini ayırarak yerlici bir demokratik sol kurma stratejisini izlemiştir. "Karaoğlan", "Kıbrıs Fatihi", "Kenya Fatihi" lakapları medyanın ve kamuoyunun onun hakkında kullandığı isimlerden bazılarıdır; mütevazı yaşamı ve gösterişten uzak tutumu nedeniyle siyasal yaşamdaki varlığını uzun süre koruyabilmiştir. Laiklik ve Kürt sorunu karşısında tercih ettiği devletçi siyasal pozisyonla 1999 seçimlerinde partisini sandıktan birinci parti olarak çıkarmayı başaran Ecevit, bu dönemde MHP ve ANAP ile koalisyon hükûmeti kurarak bir kez daha başbakanlık koltuğuna oturmuştur. 1999 depremi ve ardından yaşanan iktisadi kriz döneminde Kemal Derviş tarafından hazırlanan ve Ecevit hükûmeti tarafından uygulanan iktisadi program bugün halen geçerliliğini korumaktadır. Ancak bunun Ecevit'in siyasal ve ekonomik programı olmadığını, kriz karşısında Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul ettirilmiş bir program olduğunu da belirtmek gerekir. 2002'den itibaren sağlığı hızla bozulan Ecevit, 5 Kasım 2006'da vefat etmiştir.

Tanıl Bora'nın veciz tarifiyle "şeytan tüyüne dönersek... Ecevit sevgisinin gür bir kaynağının, '70'lerdeki toplumsal dinamizmin hatırası olduğunu, bu dönemde beslenen umutları, kazanılan politik rüşdü, eşitlik ve özgürlük talebinin kazandığı meşruiyet ve popülerliği özleyen insanların, 'her şeye rağmen', DSP'ye ve 1990'ların/2000'lerdeki çizgisine rağmen, Bülent Ecevit'i gönüllerinden atamadıklarını söyledik. (Bilhassa o 90'lar/2000'ler Ecevit'ine bağlanan gönüller de olduğunu unutmadan!) Öte yandan, tekrarlarsak, Bülent Ecevit, sözkonusu eşitlik ve özgürlük talebinin derinleşmesinin, sözkonusu politik rüşdün serpilmesinin, sözkonusu toplumsal dinamizmin kalıcı kazanımlar üretmesinin önüne dikilen *iç* engelleri de –yani bizzat o politik dalganın malûl bulunduğu zaafları da– simgeler. 1970'lerin toplumsal-politik kalkışmasını tümüyle veya esas olarak Ecevit'e maletmekte, buna karşılık bu kalkışmanın acı bir frenle –12 Eylül'ü değil öncesindeki tıkanışı kastediyoruz– yarı yolda kalakalmasında Ecevit'in payını sorgulamamakta, tabii bununla beraber bu yarı yolda kalakalma meselesiyle hiç yüzleşmemekte, ciddi bir problem var. 'Halkımız'ın Halkçı Ecevit'e olan özel sevgisi, burada ciddi bir problem görmediğini gösteriyor. Hatta belki de, yarı yoldan, eksik teşebbüsten, gerçek bir değişimdense 'mış gibi...' yapmaya razı olduğunu... Şeytan tüyünü belki de burada aramalı..."

Güven Partisi'nin (GP) kuruluşu

CHP'den ayrılan 48'ler 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni (GP'yi) kurdular ve Turhan Feyzioğlu'nu genel başkanlığa getirdiler. Parti yayımladığı kuruluş bildirgesinde "Yolumuz Atatürk'ün gösterdiği yoldur" diyor, liberalizme ve sosyalizme karşı olduğunu belirterek, ülke ve millet bütünlüğünü savunacağını, Türkiye'yi totaliter eğilimlere ve Atatürkçülüğe karşı akımlara karşı koruyacağını bildiriyordu. Yeni kurulan partinin Meclis'te grup kur-

ma yeterliliği vardı. Böylelikle Meclis'te üçüncü bir güç ortaya çıkmış oluyordu.

Birlik Partisi ve CKMP'deki gelişmeler

1968 seçimlerine Güven Partisi dışında bir başka yeni parti de katılacaktı. Bu parti 1966 yılında kurulan Birlik Partisi'ydi. Birlik Partisi (BP) Alevi kökenli siyasetçiler tarafından 17 Ekim 1966'da kuruldu. Bu parti Türkiye'nin ilk dinî cemaat partisidir. Alevi toplumuna dayandığı gibi, siyaset alanında Alevi sorunlarının temsilcisi olarak yer aldı. Partinin amblemi de, bu ilişkiyi vurgulayacak biçimde, Hazreti Ali'yi simgeleyen bir arslan ve onun etrafında 12 imamı simgeleyen 12 yıldızdı. Partinin öncelikli meselesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesiydi. Kurucuları arasında asker kökenli siyasetçiler ağırlıktaydı. İlk genel başkanı da emekli Tuğgeneral Hasan Tahsin Berkman'dı. 1967 yılında partide bölünme yaşandı ve Sadettin Süataç önderliğindeki ayrılıkçılar Demokratik Birlik Partisi'ni kurdular. Ancak bu parti uzun ömürlü olmadı. Zayıflayan parti Millet Partisi'nden Hüseyin Balan'ı transfer edip onu genel başkanlığa getirmek suretiyle toparlanmaya çalıştı. Parti 1968 seçimlerine bu ortamda girdi. İkinci önemli değişim Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde (CKMP) yaşanmıştı. 1963 yılında sürgünden döner dönmez siyasete katılma arayışına giren Alparslan Türkeş önce Adalet Partisi içinde kendisine yer aramış, ancak başarılı olamayınca 1965 yılında CKMP'ye girmişti. İlk işi Genel Başkan Ahmet Oğuz'u tasfiye etmek oldu. Alparslan Türkeş önderliğinde 1965 seçimlerine giren CKMP, oyların % 2,24'ünü alarak Meclis'e 11 milletvekili getirmişti. Genel Başkan Alparslan Türkeş Ankara milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Türkeş'in etkisiyle parti hızlı bir ideolojik dönüşüm geçirdi. Parti popülist ve demokrat niteliklerinden uzaklaşarak milliyetçi eğilimlerine ağırlık veren bir çizgiye oturdu ve 1968 seçimlerine uzanan süreçte giderek marjinalleşti. Ancak 1968'den sonra sol gençlik hareketinin yükselmesine paralel olarak milliyetçi gençleri bünyesinde toplayarak güçlenmeye başlayacaktır. Parti Genel Başkanı olan Türkeş, 1965 seçimlerinde laik çizgide bir milliyetçiliğe ve şiddetli bir anti-komünizme dayanarak propaganda yapmıştı. Türkeş'in çizgisi 1960'ların sonlarına doğru İslâmî unsurlara yer veren bir Türk milliyetçiliğine doğru kaydı. Türkeş'in yön verdiği hareketin en önemli avantajı, gerek Batı dünyasında Soğuk Savaş'ın etkisiyle, gerek devletin geleneksel komünizm korkusunun bu türden konsolidasyonları kendi illegal aygıtlarıyla destekleme refleksi doğurmasına bağlı olarak, gerekse AP iktidarının TİP ve CHP karşısındaki ideolojik konumlanışının etkisiyle anti-komünizm üzerinden müsamaha görmesi ve sol cenahta büyüyen kitlesel harekete karşı rejimin sokakta-

ki savunma organı olarak algılanmasıdır. Buna bağlı olarak 1960'lara kadar entelektüel ve bürokratik çevre içinde örgütlenen Türk milliyetçiliği, şimdi gençlik içinde kitlesel bir örgütlenme olanağı yakalamış ve milliyetçi hareket gençlik hareketlerine dayanarak yükselmeyi seçmiştir. CKMP bu hareketin çatı örgütüydü ve parlamenter zeminle, yüksek siyasetle ve devletle ilişkileri kuruyordu. Ancak hareketin dayandığı taban, reaksiyoner, teyakkuza geçirilmiş, paramiliter bir gençlik olacaktı.

CKMP'nin yörüngesinde milliyetçi gençlik örgütleri ve Ülkü Ocakları

1965 yılı sonrasında milliyetçi gençliğin rağbet ettiği örgüt, "Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri" (TKMD) idi. AP'nin tek parti iktidarı sırasında himaye gören bu dernekler, militan bir gençlik kesimini bünyesinde toplamıştı. Dernek şubelerinin sayısı 1963-1965 yılları arasında 15 kat artmış ve 110'a ulaşmış, 1968'de ise 141'i bulmuştu. Türkeş'in CKMP'yi ele geçirmesinin ardından, önceleri AP'nin milliyetçi hareket içinden gelen kanadıyla organik ilişkisi olan bu örgüt, 1967-1968 döneminde, AP'nin popülist-kitle partisi görüntüsünden rahatsızlık duyarak CKMP'ye yanaştı. Bu gelişme Türkeş'in 1967 yılı parti kongresinde yaptığı konuşmaya yansıdı. Türkeş konuşmasında üniversitelerde "komünist kışkırtmacılara karşı imanlı bir milliyetçi gençlik cephesinin yükseldiği" müjdesini veriyordu. Bu müjde somut karşılığını bulmakta gecikmedi ve Türkeş'in direktifiyle 1968 yılında fakültelerdeki parti gençlik örgütünün yanı sıra, "Ülkü Ocakları" adı verilen paramiliter gençlik teşkilâtı kurulmaya başlandı. Ülkü Ocakları, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in teşvikiyle, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren grubun üyesi olan, ancak 14'ler içinde yurtdışına sürülen eski Binbaşı Dündar Taşer tarafından kurulmuştu. Ülkücüler ilk olarak Ankara'da Hukuk, Ziraat ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültelerinde, sol eğilimli Fikir Kulüpleri'ne (FKF'ye) karşı gayrıresmî olarak faaliyete geçti. Üniversitelerde ve liselerde hızla taraftar toplayan Ülkü Ocakları anti-komünist temaları öne çıkarmakla birlikte, sermaye düşmanlığını da elden bırakmıyor ve Türk milliyetçiliği söylemini de güçlü bir biçimde sahipleniyordu. 1968 yılının yaz aylarında kurulmaya başlanan ve gençlere askerî eğitim verilen "Komando Kampları" Ülkü Ocaklarına bağlı gençlerin paramiliter bir güç haline gelmesine yol açtı. Artık Ülkücü gençler, siyasî bir hareketin gençlik örgütü olmak yerine, sokaklarda ve üniversitelerde, yükselmeye başlayan sol gençlik hareketi karşısına çıkabilecek militanlara dönüştürülmekteydi. Bu kampların yetiştirdiği Ülkücü militanlara "komandolar" ve "Bozkurtlar" adı verildi. Sol cenahta, bu örgütlenmenin hiyerarşik, militarist, antihümanist, milliyetçi ve devlet-

çi niteliğine atıfla bu gençler, doğrudan doğruya "faşistler" olarak anılıyordu. Fiilî komando kampları kamuoyunda fazla gürültü kopardığından çok uzun ömürlü olmadı; Ülkücülerin paramiliter eğitimi bizzat ocaklar tarafından devralındı. "Komünizmle mücadele ettikleri" gerekçesiyle devletin gizli ve açık organları tarafından himaye edilen bu gençlerin gizlenme gereği duymadan ocaklarda paramiliter eğitim görmesi de bu yüzden çok zor olmayacaktır. 1969 yılına gelindiğinde Ülkücüler CKMP'nin yaygın gençlik örgütü haline gelmiş ve TKMD'nin yerini almıştır. 1969 yılının Şubat'ında Alparslan Türkeş, partisiyle bu gençler arasındaki organik ilişkiyi, "komandoların [bozkurtların] Türkiye'yi komünizme karşı korumada partiye yardımcı olduklarını" söyleyerek açıkça ortaya koydu.[4] 1970'ler boyunca çok sayıda öldürme ve yaralama eylemine karışan, mala-mülke zarar veren eylemlerin faili olan bu örgüt, sıklıkla kovuşturulduğundan zaman içinde çeşitli isimler altında faaliyet sürdürdü. İlk kuruluşunda adı Ülkü Ocakları Derneği (ÜOD) idi. Sonra Ülkücü Gençlik Derneği (ÜGD) ve Ülkü Yolu Derneği (ÜYD) gibi adlarla faaliyet gösterdi.

1968 kısmî ve yerel seçimleri

Türkiye 1961 Anayasası'nın öngördüğü çerçevede sürekli bir seçim atmosferinde yaşıyordu. Genel seçimlerin üzerinden daha üç yıl, senato üçte bir yenileme seçimlerinin üstünden iki yıl geçmişken bu kez Türkiye arka arkaya yerel seçimlerle ve yeni Senato seçimleriyle yüz yüze kaldı. Ancak 17 Eylül 1967 tarihinde yapılması gereken seçimler ertelenerek, 2 Haziran 1968'de Senato üçte bir yenileme seçimleri ile yerel seçimler birlikte yapıldı. 1965 ve 1966 seçimlerindeki gibi, Adalet Partisi bu seçimlerden de ezici bir galibiyetle çıkmıştı. Seçimlerin yerel niteliği ve katılım oranındaki düşmeler nedeniyle, AP'nin oyları 1965 genel seçimlerine göre biraz düşmüş görünmekle birlikte, bu seçimlerin de gösterdiği gibi, AP'nin Türkiye genelinde % 45 ile 55 düzeyindeki bir oy oranına oturduğu görülmektedir. CHP, "ortanın solu" programını yürürlüğe koymuş olmakla birlikte, parti içindeki bunalımlar ve partiden kopmalar ve bu programı halka henüz tam olarak anlatacak zamanın yakalanamaması yüzünden seçime hazırlıksız girmişti. Nitekim CHP için sonuç 1965 ve 1966'daki seçimlerin sonuçlarından pek farklı olmadı. Üstelik partiden ayrılanlar Güven Partisi'ni kurmuş ve bu parti CHP'den % 7'ye yakın bir oy kopartmıştı. Seçimlere ilk kez giren Birlik Partisi'nin de CHP'den küçük de olsa belli bir oranda oy kopardığı düşünülebilir. CHP'nin oy oranı il genel meclisi için kullanılan oylarla kıyaslandığında, belediye se-

4 Ayrıntılar için bkz. Ruşen Çakır ve Kemal Can, "MHP Gerçeği" (Yazı Dizisi), *Milliyet*, 3 Ekim-6 Ekim 1995; Tanıl Bora, "Komünizmle Mücadele Eden Çocuklar", *Milliyet*, 6 Ekim 1995.

TABLO 19
1968 Yerel Seçimlerinde Kullanılan Oyların Partilere Dağılımı

Parti	*İl genel meclisi seçiminde oy oranı (%)*	*İl genel meclisi seçiminde aldığı oy*	*Belediye başkanlığı seçiminde oy oranı (%)*	*Kazandığı belediye sayısı*
Adalet Partisi (AP)	49,06	4.470.687	46,80	681
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	27,90	2.542.644	31,17	289
Bağımsızlar	6,83	622.708	12,52	230
Güven Partisi (GP)	6,62	603.268	3,09	24
Millet Partisi (MP)	3,50	318.804	1,86	12
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	2,72	248.134	2,08	1
Birlik Partisi (BP)	1,64	149.832	1,02	-
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	1,00	90.816	1,01	6
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	0,72	65.593	0,45	9
Toplam	100,00	9.112.486	100,00	1.252

çimlerinde biraz daha yüksektir. Bu da CHP'nin kentlerde hâlâ kırsala göre daha çok desteklendiğini göstermektedir. Bu yüzden CHP'nin genç yönetimi sonraki seçimlerde kırsal seçmenin oylarını da toplayacak bir söylem değişikliğine gidecektir.

TABLO 20
1968 Seçim Sonuçlarına Göre Senato'ya Seçilenlerin Dağılımı

Partiler	*Çıkardığı senatör sayısı*
Adalet Partisi (AP)	38
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	13
Güven Partisi (GP)	1
Millet Partisi (MP)	1
Bağımsız	-
Toplam	53

Devrimci gençlik hareketi ve parlamento dışı sol hareketin güçlenmesi

1964 yılından itibaren üniversite gençliği arasında devrimci ve sosyalist örgütlenmeler başlamıştı. Önce çeşitli fakültelerde Fikir Kulüpleri kuruldu. Bu kulüpler sol eğilimli ve devrimci öğrencilerin bir araya geldiği, ideolojik tartışmaların yaşandığı ve akademik-demokratik taleplerin geliştirildiği odaklar olarak öne çıkmaya başladılar. 17 Aralık 1965'te çeşitli fakültelerde örgütlü bu kulüpler *Fikir Kulüpleri Federasyonu* (FKF) çatısı altında birleştiler. 23 Aralık'ta yapılan ilk kongrede Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Aslan Sonat Federasyonun başkanlığına seçilmiş, ancak Sonat 21 gün sonra istifa

ederek yerini ikinci başkan Mahir Çayan'a bırakmıştır. Başlangıçta FKF'nin yönetiminde etkili olan TİP, 1969'a doğru Federasyon içinde etkinliğini kaybetmeye başladı ve 1969 yılının başında yapılan kongrede TİP yanlıları yönetimden uzaklaştırıldı. Yeni başkan Yusuf Küpeli idi. Yeni yönetim "militan mücadele"yi benimsemiş ve parlamento dışı muhalefete ağırlık veren, sol bir devrim perspektifine inanmış bir ekipti. Bu grup, doğrudan bir "sosyalist devrim" yerine, "Milli Demokratik Devrim" (MDD) tezini savunuyordu. 1969'un başında yapılan kongrenin ardından Doğu Perinçek'in başını çektiği grup ile Mahir Çayan ve Mihri Belli'nin önderlik ettiği MDD'ci grup arasında çekişme başladı ve yeniden kongreye gidildi. 1969 yılının Ekim ayında yapılan kongrede FKF adını *Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu* (TDGF) olarak değiştirdi. Bundan sonra kısaca *Dev-Genç* olarak anılacak ve Türkiye devrimci solunun ana damarlarından birini oluşturacaktır. İlk başkanı Atilla Sarp, ikinci başkanı ise Ertuğrul Kürkçü idi. *Dev-Genç*, çok kısa bir süre içinde Türkiye'nin büyük kentlerinde, özellikle üniversitelerin bulunduğu İstanbul ve Ankara'da gençlik içinde geniş bir örgütlenme olanağı yakaladı. *Dev-Genç*, kitlesel bir gençlik örgütü olmakla birlikte, 1970'in sonlarından itibaren devrimci mücadeleyi yürütecek silahlı gruplar, daha sonra THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) ve THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) içinde örgütlenmeyi seçecektir. Dev-Genç'in içinden doğan THKO ve THKP'nin en güçlü bir biçimde örgütlendiği yerler Ankara'da Siyasal Bilgiler (SBF) ve Hukuk Fakülteleri ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), İstanbul'da ise İstanbul Üniversitesi (İÜ) idi. O arada İstanbul'da Deniz Gezmiş ve arkadaşları da *Devrimci Öğrenci Birliği*'ni (DÖB) kurmuşlardı.

Öğrenci hareketi içinde *Yön* çizgisinin de önemli bir ağırlığı vardı. Bu dergi ve benzerleri (*Devrim*, *Türk Solu*, *Sosyal Adalet* vb.) çevresinde toplananlar, esas olarak Kemalizmin sol bir yorumunu siyaset sahnesine çıkarmışlardı; bu çerçevede bir yandan da *Millî Demokratik Devrim* (MDD) hareketine göz kırpmaktaydılar. Bu görüşün ağırlık verdiği esas mesele, Türkiye'nin geri kalmışlığının analizi idi. Bu analizde emperyalizme büyük bir rol tanınmıştı. Türkiye'nin geri kalmışlığının ana nedeni, Türkiye'nin, ülke içindeki işbirlikçileri kanalıyla emperyalist ülkeler tarafından sömürülmesi ve bu sömürüyü sürdürecek bir siyasal rejimin daima güçlü tutulmasıydı. Dolayısıyla asıl savaş emperyalizme ve onun ülke içindeki işbirlikçi ve ajanlarına karşı verilmeliydi. *Yön* dergi çevresi, derginin 1968'de kapanmasının ardından ikiye bölünmüş ve bir kısmı TİP'e katılırken, bir kısmı da çıkarmaya başladıkları *Devrim* gazetesi çevresinde örgütlenmişti. Aynı dönemde *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergileri de yayın hayatına başladılar ve temsil ettikleri siyasal fikre yakın olan insanları çevrelerinde toplayarak politik birer örgütlenmenin

odağı haline geldiler. Bu dönemde *Devrim*, *Türk Solu* ve *Aydınlık* gibi dergilerin dolaşıma soktuğu "İkinci Millî Kurtuluş Savaşı", "Ulusal Kurtuluş" gibi kavram ve sloganlar öğrenci gençliğin en önemli referansları haline geldi. Batı dünyasını sarsan 1968 gençlik olayları sırasında popülerlik kazanan Maoist fikirler Türkiye'de de öne çıkmış ve dolayısıyla "Sosyalist Devrim" tezine karşı "Millî Demokratik Devrim" (MDD) tezini savunanlar gençlik içinde daha çok taraftar bulmuştu.

Bu ayrışma, dönemin tek legal sosyalist partisi TİP içinde çözülmelere yol açtı. Örneğin TİP gençlik örgütünün en önemli figürlerinden olan Sinan Cemgil, Maoist ve MDD'ci bir çizgiye kaymıştı. Cemgil'in 1970'te Nurhak Dağları'na gerilla faaliyetine giderken bile yanında Mao'nun üç ciltlik *Seçme Eserler*'ini bulundurduğu ve molalarda okuduğu anlatılır.

Bir de 27 Mayıs hareketine iştirak etmiş emekli subayların önderliğinde *27 Mayıs Millî Devrim Derneği* kurulmuştu. Bu dernek sol gençlik örgütleriyle, bilhassa MDD'cilerle ilişki kurmaya çalışıyordu. 1968 yılının Nisan ayında bu derneğin başkanı olan Emekli Kur. Albay Mucip Ataklı'nın davetiyle 20 dernek ve çevrenin katıldığı *Dev-Güç* oluşturuldu ve tabiî senatör Kadri Kaplan *Dev-Güç*'ün başkanı oldu. Ancak kısa süre içinde *Dev-Güç* bünyesinde ayrıştırıcı bir ikilik ortaya çıktı. Bir grup silahlı mücadeleden yana tavır koyarken, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve FKF gibi örgütlerin içinde bulunan genişçe bir grup meşruiyet çizgisi dışına çıkılmaması gerektiğini savunuyordu. Bu durum en çok FKF içinde tartışmalara yol açtı ve silâhlı mücadeleden yana olan grup *Dev-Güç*'ten ayrılmak gerektiğini genel başkan Doğu Perinçek'e bildirdi. Perinçek, FKF'nin bu örgütlenme içindeki en militan ve dinamik grup olduğunu öne sürerek bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine 9 Temmuz 1968 günü toplanan FKF olağanüstü genel yönetim kurulu toplantısında Doğu Perinçek ve ekibi tasfiye edildi ve FKF'nin yeni yönetimi 16 Temmuz 1968 günü yayımladığı bir deklarasyonla *Dev-Güç*'ten ayrıldı. Ancak *Dev-Güç* oluşumu, "9 Mart darbesi" olarak bilinen girişime kadar askerî cuntalarla işbirliğini sürdürdü.

Bütün bu fikir ayrılıkları ve iktidar mücadelesi içinde en kuvvetli tema Amerikan karşıtlığıydı ve bu ortak tema 1965'ten 1969'a kadar pek çok birleşik gösterinin yapılmasını ve bu çerçevede birçok güçbirliğinin kurulmasını sağladı. Anti-Amerikanizm etrafında birleşen güçlerin ilk Amerika karşıtı gösterisi, Kıbrıs politikasını protesto amacıyla 27 Ağustos 1964'te Ankara'da yapıldı. 28 Kasım 1965'te Ankara Üniversitesi ve ODTÜ'den 38 öğretim üyesi, 1 Aralık 1965'te de İstanbul Üniversitesi'nden 80 öğretim üyesi ABD politikalarını kınayan bildiriler yayımladılar. Öğrenci dernekleri (ODTÜ SFK, İTÜÖB, TMTF ve TMGT) tarafından 18 Mayıs 1965 günü "Millî Petrol Kullan" kampanyası başlatıldı.

1966 yılından itibaren sokak muhalefeti de yükselmeye başlamıştır. Sık sık gösteri yürüyüşleri ve mitingler yapılmakta, bazı mağdur işçi grupları şehirlerarası yürüyüşlerle isteklerini dile getirmekteydi. Başbakan Demirel 8 Kasım 1968 tarihinde, partisinin Ankara İl Kongresi'nde bu olaylar nedeniyle tedirgin olan partili kitlesine, o ünlü "yürümekle sokaklar eskimez, takatı olan yürür" sözünü bu vesileyle söylemiştir.

6. Filo olayı ve gençlik hareketlerinde antiemperyalizm vurgusu

ABD'nin Akdeniz'deki deniz gücü 6. Filo'ya bağlı savaş gemileri görev izinleri için 1967-1969 arasında Türkiye'nin çeşitli limanlarında konaklıyordu. Yükselen gençlik hareketleri bu dönemde Amerika'nın özellikle Vietnam'daki kıyımlarını protesto etmek ve ağırlıklı olarak anti-Amerikan tepkilerini göstermek amacıyla çeşitli gösteriler organize ettiler. 1968 Temmuz ayında yapılan gösteriler en kitlesel olanlarından birisiydi. TİP'e ve FKF'ye mensup gençler, bu ziyareti ve NATO'yu kınayan büyük bir gösteri yaptılar. Bu gösterinin başını Deniz Gezmiş ve arkadaşları çekmişti. Protestoya katılan öğrencilerden Vedat Demircioğlu ve Atalay Savaş, gösteriler sırasında öldürüldü. İstanbul'daki bu eyleme paralel olarak Ankara'da Kızılay'daki Amerikan Haberler Merkezi'nin camları kırıldı. Temel çelişkiyi bağımsızlık ve emperyalizmden kurtuluş mücadelesi ekseninde temellendiren Deniz Gezmiş ve arkadaşları 10 Kasım 1968'de "Samsun'dan Ankara'ya Tam Bağımsızlık İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü" adını verdikleri bir yürüyüş düzenlediler. Antiemperyalist ve özel olarak anti-Amerikan çizgi, sol eğilimli gençliği giderek Kemalist bir çizgide birleştirmeye başlamıştı. Bu bütünleşme sosyalist solun örgütlendiği TİP'nin ideolojik tutarlılığını tehdit etmekte ve altındaki sosyalist zemini sarsmaktaydı. Nitekim TİP çizgisi giderek gençlik hareketinden dışlanacaktı. 1969 yılının Şubat ayında ise öğrenci ve işçi örgütleri yine 6. Filo'yu, emperyalizmi ve sömürüyü protesto etmek amacıyla bir miting düzenleme kararı aldılar. Ancak dönemin sağcı gazeteleri *Bugün* ve *Sabah* tarafından "komünistlere ders vermek" konusunda bir hafta boyunca yapılan yayınlarla galeyana getirilen kitle, 16 Şubat Pazar günü 6. Filo'yu protesto eden öğrencilere saldırdı ve 2 kişi bıçaklanarak öldürüldü. Tarihe Kanlı Pazar olarak geçen bu olaylar, sağ ve sol arasındaki husumeti derinleştirdi. Bundan sonra antiemperyalist ve anti-Amerikancı çizgiyi sol hareket temsil edecek, Aralık 1969'da 6. Filo'nun İzmir'e gelişi sırasında *Ülkü Ocakları Birliği* genel başkanı Erol Kılıç'ın, "Ortak Pazar girişimi emperyalist devletler lehine işleyen yeni bir kapitülasyon ve ikinci bir Sevr'dir"[5] açıklaması gibi örneklere rastlansa bile, sağ bu kulvarda etkili olamayacaktı.

5 Turhan Feyizoğlu, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 506.

MDD HAREKETİ VE KLASİK LAİK-DİNCİ VEYA "İLERİCİ"-"GERİCİ" İKİLEMİNE DAYANAN SOL-SAĞ AYRIMINA KARŞI SOLDAN BİR TEZ: İDRİS KÜÇÜKÖMER VE *DÜZENİN YABANCILAŞMASI*

31 Mart Vak'ası'ndan beri Türkiye tarihinde solculuğu ve sağcılığı belirlemek için kullanılan en önemli referans noktası din olmuştur. Dindar ve muhafazakâr kesimler ve onları temsil eden siyasî hareketler hep "sağ", bunların karşısında, yöntemi ve ideolojisi ne olursa olsun bütün laik akımlar ve onların temsilcileri de hep "sol" olarak sınıflandırılmıştır. Dünyada sol siyaseti belirlemek için kullanılan demokratlık, halkçılık, ezilen ve düşük gelirli halk kesimlerinden yana olmak, özgürlükçülük gibi değerler ise genellikle ikinci planda kalmıştır. 1960'ların sonlarında gelişen sol hareket de, özellikle MDD çizgisi doğrultusunda kendi konumunu belirlerken "dinci-gerici" hareketlere karşı durmak, ABD emperyalizmine karşı bağımsızlıkçı bir çizgide bulunmak ve bunun için devrimci ve darbeci/Bonapartist yöntemleri kullanmak noktasında birleşti ve konsolide oldu. Böylelikle bu "sol çizgi" etrafında solcu gençlik kesimleri, 27 Mayısçı ordu safları, yüksek yargı organları mensupları, CHP, başta öğretmen örgütleri olmak üzere bazı demoktratik kitle örgütleri ve bazı akademisyenler bir araya gelmiş oldu. Sol içinde sadece Türkiye İşçi Partisi (TİP) bu konsolidasyonun dışında kaldı. TİP üyesi ve partinin yönetim ve bilim kurullarında görev yapmış olan iktisat doçenti İdris Küçükömer bu konsolidasyonun ideolojik savlarını eleştiren ve gerçek solculuğun bu referansların tam aksi bir yerde aranması gerektiğini ifade eden yazı ve kitaplarıyla tartışma yarattı. Küçükömer tezlerini 1969 yılında yayımladığı *Düzenin Yabancılaşması Batılaşma* başlıklı kitabında bir araya getirmişti. Ona göre devletin despotik niteliği Türkiye'de sivil toplumun gelişmesi bakımından en önemli engeldi ve bu despotik devletin kurucusu ve koruyucusu olan CHP ve müttefikleri bu nedenle sağ bir çizgiyi temsil etmekteydi. Dolayısıyla asıl çelişki devleti temsil eden iktidar odağı (bürokratik iktidar) ile sivil toplumu temsil eden iktidar adayları arasında cereyan etmekteydi. Bu analiz o ana kadar sol düşünceye hâkim olan ilerici-gerici ikiliğine veya sınıf çelişkisi analizine karşı oldukça radikal bir yeni düşünme biçimi önermekteydi. Bu analize göre, örneğin Demokrat Parti'nin iktidara gelme sürecine bakıldığında, Demokrat Parti'nin temsil ettiği sivil toplum karşısında konumlanan bürokratik güçler gerçek anlamda "gerici" ve "sağcı" güçler olarak görülmeliydi. Dolayısıyla Küçükömer'in analizi Kemalist güçleri, kendilerini konumladıkları yerin tam karşısına, "sağ cenaha" atmaktaydı. Küçükömer'in bu düşünceleri sol cenahta büyük fırtına kopardı.

Komer olayı ve üniversitelerdeki gelişmeler

1968 yılının Kasım ayında Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği'ne daha önce Vietnam'da görev yapan Robert Komer atanmıştır. Komer'in Ankara'ya geleceği 28 Kasım günü, 1.500 kadar ODTÜ'lü öğrenci Komer'i protesto etmek amacıyla Esenboğa Havaalanı'na gitti. Ancak Komer, bu eylemi haber alan Ankara Emniyeti tarafından kaçırılıp şehir merkezine ulaştırıldı. Bunu öğrenen eylemci grup şehre dönerek Amerikalılara ait mağazalara ve kulüplere saldırdılar. Ancak Komer 6 Ocak 1969 günü rektörü ziyaret et-

mek üzere ODTÜ'ye geldi. Bunu haber alan öğrenciler Komer'in Rektörlüğün önünde park etmiş bulunan otomobilini yaktılar. Komer ve Rektör Kemal Kurdaş, gizlice ODTÜ'yü terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu olay daha sonra "Millî Kurtuluş Savaşı'nın ilk gerilla eylemi" olarak nitelendirilmiştir. Bu olayın ardından Büyükelçi Komer daha fazla Türkiye'de kalamamış ve 7 Mayıs 1969'da görevini William Handley'e terk ederek ülkeden ayrılmıştır.

Komer olayından sonra konunun ciddiyetini algılayan Başbakan Demirel, 10 Ocak 1969 günü ana muhalefet lideri İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in katılımıyla bir toplantı yaptı. Bu toplantının akabinde Başbakan, Genelkurmay'a geçerek Millî Savunma Bakanı'nın, Genelkurmay Başkanı'nın ve kuvvet komutanlarının katıldığı 6 saatlik bir değerlendirme toplantısı yapmaya gerek duymuştu. O arada ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş, üniversiteyi bir ay süreyle tatil etmiş ve bunun üzerine öğrenci eylemleri artmıştı. Hükûmet de harekete geçmekte gecikmedi. Yukarıda anılan toplantıların ardından hem İnönü ile mutabakatı sağlayan hem de Genelkurmay'ı arkasına alan hükûmet 2.000 kadar jandarmanın katılımıyla, mahkemeden alınan arama ve tutuklama kararlarını uygulamak üzere ODTÜ'ye operasyon düzenledi. Amaç, Komer'in arabasını yakan grubun ve destekçilerinin yakalanmasıydı. Yurtlar, arazi ve kampüs sahası içindeki terk edilmiş Yalıncak köyü dahil olmak üzere geniş bir arama faaliyeti yürütüldü. Ancak aramalar sonuç vermemiş ve jandarma kuvveti ODTÜ'den geri çekilmek zorunda kalmıştır. O arada öğrenciler adına, okulun tatil edilmesine karşı Danıştay'da açılan dava öğrenciler lehine sonuçlanmış ve o sırada ODTÜ'nün hukuk müşaviri olan ve 1991-1998 yılları arasında Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapacak olan Yekta Güngör Özden'e tebliğ edilmişti. Buna karşın üniversite Danıştay kararını uygulamadı. Öğrencilerin Kurdaş'ı istifaya davet eden eylemleri, bunun üzerine iyice şiddetlendi. Ancak öğrencilerin kurduğu ve tutuklanan öğrencilerin serbest bırakılmasını, aranan öğrenciler hakkındaki kovuşturmanın durdurulmasını ve ODTÜ'nün yeniden öğrenime açılmasını isteyen "Direniş Komitesi", ne ana muhalefet partisi CHP'den ne de TİP'den destek bulabilmiştir. TİP lideri Mehmet Ali Aybar, "şiddetin sonuç doğurmayacağını, şiddetin faşizmi getireceğini" söyleyerek öğrencilere sadece hukukî destek sunmuş, siyasal destek vermemiştir. Buna karşılık, içlerinde Türkkaya Ataöv, Fehmi Yavuz, Mehmet Gönlübol, Mümtaz Soysal, Nermin Abadan-Unat, Cevat Geray, Cahit Talas, Tuncer Bulutay ve Eralp Özgen'in bulunduğu bir grup Ankaralı öğretim üyesi öğrenci eylemini destekleyen bir bildiri yayımlamışlardır. Aranan öğrencilerin 24 Ocak 1969 günü ODTÜ'ye gelerek teslim olmaları ve dört gün sonra tahliye edilmeleri üzerine olaylar bir süreliğine dinmiştir.

1968'den itibaren hız kazanan öğrenci hareketi Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi ve ODTÜ merkezli olarak, İstanbul'da da İstanbul Üniversitesi ve İTÜ merkezli olarak gelişmekteydi. Dönemin öğrenci liderleri çoğunlukla bu okullardan çıkmıştı. Sinan Cemgil, Öner Yurtsever, Akın Atauz, Taylan Özgür, Hüseyin İnan, Müfit Özdeş, Münir Ramazan Aktolga, Ahmet Kardam, Mustafa Yalçıner, Çağatay Anadol, Nail Gürman, Halil Çelimli, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Aslan, Ulaş Bardakçı ODTÜ'den; Mahir Çayan, Oktay Etiman, Muharrem Kılıç, Atilla Sarp, Yusuf Küpeli, Hüseyin Cevahir Ankara Üniversitesi SBF'den; Harun Karadeniz İTÜ'den; Gün Zileli DTCF'den ve Deniz Gezmiş İstanbul Üniversitesi'ndendi.

1968 yılından itibaren üniversitelerde boykotlar dönemi açıldı. ODTÜ, DTCF, SBF, İTÜ ve İstanbul Üniversitesi boykotlarda başı çeken okullardır. İlk boykotlardan birisi 10 Ekim 1968'de ODTÜ'de yaşanmıştır. 1969 yılının Nisan ayında da ODTÜ öğrenciler tarafından işgal edildi. Rektör, dekanlar ve bazı öğretim üyeleri üniversiteden kovuldu. Öğrencilerden Tuncay Çelen, "temsilî rektör" seçilerek üniversiteyi yönetmeye başladı. Ancak kısa süre içinde boykot ve işgalin sona erdirilmesini isteyen öğrenciler (ağırlıklı olarak MDD'ciler) ile devamdan yana olanlar (ağırlıklı olarak sosyal demokratlar ve TİP'liler) arasında tartışmalar çıktı. Bu tartışmalardan sonra boykot ve işgale 15 Nisan'da son verilmesi kararı çıkmıştır. Öğrencilerin boykot ve işgali kaldırma kararının ardından Üniversite Akademik Konseyi, İçişleri Bakanlığı'nı ve Jandarma Genel Komutanlığı'nı, "üniversiteyi yeniden eğitim-öğretim yapabilir hale getirmek" üzere göreve çağırdı. Bunun üzerine, bizzat İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın koordine ettiği emniyet ve jandarma güçleri ODTÜ'ye girdi. 1.300 kadar polis ile 750 kadar jandarmanın okula girmesiyle birlikte, öğrenciler molotof kokteylleri atarak işgal ettikleri binaları terk ettiler. Binaları saran ve arazi araması yapan kolluk kuvvetlerinin yer yer öğrenci direnişleriyle karşılaşmalarına rağmen, kısa süre içinde direnen öğrenciler yakalanmıştır. Operasyon sonunda 113 öğrenci gözaltına alınmış, ancak Sinan Cemgil, Münir Ramazan Aktolga, Taylan Özgür gibi öğrenci liderleri kaçmayı başarmışlardır. Bu liderlerden Sinan Cemgil, Taylan Özgür ve Ahmet Sina dışındakiler ve aranan iki asistan ise 30 Mayıs'ta teslim olmuşlardır.

Ancak mevcut düzene karşı şiddete dayalı mücadele içine giren gençlik hareketi, kendi içinde bölünüp parçalanmaya müsait bir yapıydı. Bu kırılgan durum, özellikle üniversitelerin öğrenci birliği seçimlerinde yaşanan iktidar mücadelesi sırasında su yüzüne çıkmaktaydı. ODTÜ'deki Öğrenci Birliği (ODTÜÖB) seçimlerinde MDD'cilerle Sosyal Demokratlar çekişirken, İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği (İÜÖB) seçimlerinde sol grupla sağ blok mücadele ediyordu. İÜÖB'nin 23 Eylül 1969'da yapılan kongresine, Ankara'dan destek için giden ve o sırada aranmakta olan Taylan Özgür, Beyazıt Meyda-

nı'nda kaçarken polis tarafından tabanca kurşunuyla öldürüldü. Taylan Özgür'ün öldürülmesi üzerine ODTÜ'de hava yeniden gerginleşmiştir. Taylan Özgür'ün Ankara'da yapılan cenaze töreni de büyük bir gösteriye dönüşmüş ve cenaze ancak 6 saatte kaldırılabilmiştir.

KEMAL KURDAŞ

ODTÜ'nün üçüncü ve efsanevî rektörüdür. 1920 yılında Bursa'da doğan Kurdaş 1943 yılında Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun oldu. Mezuniyetinin ardından Maliye Bakanlığı'nda işe başladı ve burada Hazine Genel Müdür Yardımcılığı'na kadar yükseldi. 1956'da IMF'de çalışmak üzere ABD'ye giden Kurdaş, 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin ardından Türkiye'ye döndü ve MBK hükûmetinde Maliye Bakanlığı görevini üstlendi. Kurucu Meclis oluşturulunca, MBK kontenjanından Temsilciler Meclisi üyeliği yaptı. Anayasa'nın kabulünün ardından Temsilciler Meclisi'nin görevi kendiliğinden sona erince, 1961 yılından itibaren ODTÜ rektörlüğüne atandı ve bu görevde 8 yıl kaldı. ODTÜ'yü dünyanın önde gelen üniversitelerinden biri yapmayı şiar edinmiş olan Kurdaş, görevi sırasında en seçkin öğretim üyelerini ve öğretim görevlilerini ODTÜ'ye çekmeyi başardı. Turgut Özal'dan Süleyman Demirel'e, Yalçın Küçük'ten Erdal İnönü'ye kadar pek çok parlak isim onun rektörlüğü altında ODTÜ'de çalışmıştır. ODTÜ'ye ayrıcalıklı biri yer kazandırmaya uğraşırken, 1968'den itibaren öğrenci olayları patladı ve Kurdaş bu kez olayların yatıştırılması, öğretimin devam etmesi ve okula kolluk kuvvetlerinin girmemesi için uğraşmaya başladı. Ancak ne hükûmete ne de öğrencilere yaranabilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı ile sert tartışmalara girmiş, ama öte yandan öğrenciler tarafından "istenmeyen adam" ilan edilmiştir. Bu kaos içinde, 1969 yılının sonlarında görevini Erdal İnönü'ye bırakmıştır. Kurdaş, ODTÜ'nün ayrıcalıklı konumunu muhafaza etmek için, öğrenim dilinin İngilizce kalması yolunda çok çaba harcamış, bu amaçla okula çok sayıda yabancı uyruklu öğrenci almaktan çekinmemiştir. Ayrıca ODTÜ'ye tahsis edilen geniş arazileri ağaçlandırarak, bugün Ankara'nın nefes almasını sağlayan geniş orman alanları yaratılmasına da önayak olmuştur. ODTÜ kampüsünden başlayarak Or-an bölgesine ve Eymir Gölü'ne kadar uzanan geniş sahalar onun sayesinde ormanlaşmıştır. Ayrıca Kurdaş için ODTÜ'ye bugünkü prestijli konumunu kazandıran en önemli figürdür, denilebilir. ODTÜ'den ayrıldıktan sonra pek çok özel kuruluşta yönetici olarak görev yaptı. 1994'te emekli oldu ve 2011 yılında hayata gözlerini yumdu.

Devrimci işçi örgütlenmesi ve DİSK'in doğuşu

Sosyalist solu legal zeminde TİP temsil ediyordu. Öğrenci ve gençlik hareketi çeşitli görüşlerin çatıştığı kaotik bir alanda gelişirken, işçi hareketi Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) çatısı altında örgütlendi.

1964 yılından itibaren işçi hareketinde belirgin bir canlanma yaşanmış ve sendikalar arasındaki sürtüşmeler görünür hale gelmişti. Türk-İş içinde Adalet Partisi'ne yakın olan sendikacıların gücü giderek artıyordu. Bu nedenle Türk-İş grevlere karşı mesafeli bir tutum takınmıştı. Bu durum kon-

federasyon içinde gerilimi arttırdı. 1964 yılı içinde, Maden-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu iş yerlerinde işveren örgütü Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) ile yürütülen toplu iş görüşmeleri uzlaşmazlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine Sungurlar Kazan Fabrikası'ndaki ilk grev patlak verdi. Türk-İş greve çıkan işçilerin bağlı olduğu Maden-İş'ten greve son vermesini istedi. İzleyen yıl, bu kez yine Maden-İş'in örgütlü olduğu Zonguldak Karadon Kömür İşletmeleri'nde liyakat zammı dağıtımı yüzünden aralarında huzursuzluk başlayan işçiler, konfederasyon ile işveren arasında eyleme son vermek konusundaki uzlaşmayı protesto ederek direnişe geçtiler. Konfederasyon, "kanunsuz" saydığı işçi talepleri ve direnişi karşısında sert bir tutum almış ve direnişte "komünist parmağı" bulunduğunu iddia etmişti. Direniş hükûmet tarafından da sert bir mukabele gördü, hatta bölgeye savaş uçakları gönderildi.

1966 yılına gelindiğinde Konfederasyon içinde bütün bu olayların ateşlediği huzursuzluk had safhaya ulaşmıştı. Nihayet 1966 yılına damgasını vuran Paşabahçe Cam Fabrikası grevi, Konfederasyon'dan kopuşların başlangıç noktası oldu. İşçiler 1 Şubat 1966 tarihinde greve başladılar. Greve rağmen işverenle uzlaşmak isteyen Konfederasyon, 22 Şubat günü işçilerin örgütlü olduğu Kristal-İş Sendikası'nı devre dışı bırakarak işverenle toplu iş sözleşmesini imzaladı. Buna karşın işçiler grevi sürdürdü ve 138 işçi işten el çektirildi. Bu olay, Konfederasyon içinde büyük tartışmaların çıkmasına yol açtı. Paşabahçe grevini destekleyen sendikalar, ilerideki ayrılmanın habercisi olan "Sendikalar Arası Dayanışma Ajansı"nı (SADA'yı) kurdular. SADA'yı oluşturan sendikalar, Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş ve Teksif'ti. Teksif başkanı ve Türkiye İşçi Partisi kurucularından Şaban Dişli, örgütlenmenin sekreterliğini üstlenmişti. 12 Şubat 1967'de, yani Paşabahçe grevinden aşağı yukarı bir yıl sonra, adı geçen sendikalar olağanüstü kongrelerini yaparak "Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu"nu (DİSK'i) kurma kararı aldılar.

13 Şubat 1967 günü, Türkiye Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler, Türk Gıda-İş Sendikası Genel Başkanı ve TİP Tekirdağ milletvekili Kemal Nebioğlu, Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı ve Türkiye İşçi Partisi Ankara milletvekili Rıza Kuas, Basın-İş Sendikası Genel Başkanı İbrahim Güzelce ile Türkiye Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Mehmet Alpdündar'dan oluşan beş kişi Konfederasyon'un kuruluş dilekçesini İstanbul Valiliği'ne verdi. Aynı gün Çemberlitaş'taki Şafak Sineması'nda yapılan ilk genel kurulda Kemal Türkler yeni Konfederasyon'un genel başkanlığına seçildi. Böylelikle adı geçen sendikalar ve TEKSİF, Türkiye'nin o güne dek tek işçi sendikaları konfederasyonu olan Türk-İş'ten ayrılmış oluyordu. 1969 seçimlerinde DİSK, Türkiye İşçi Partisi'ni destekleyecek, ancak o yıldan itibaren konfederasyon içinde CHP'nin ağırlığı artmaya başlayacaktır.

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)

Devrimci işçi örgütlenmesine paralel olarak, sol eğilimli profesyoneller arasında da devrimci meslek örgütlenmeleri kurulmaya başlandı. Bunlardan en önemlisi sol görüşlü öğretmenleri bünyesinde toplayan "Türkiye Öğretmenler Sendikası" (TÖS) idi. 8 Temmuz 1965 günü kurulan TÖS, kısa zamanda Türkiye'nin bütün bölgelerinde örgütlendi; örgüt sayısı 1970'te 500'e çıkmıştı. 1966 yılında 21 bin üyesi bulunan örgütün üye sayısı 1970'te 72 bine ulaşmıştı. TÖS'ün örgütlendiği bölgeler içinde Karadeniz'in özel bir yeri vardır. Ünye, Fatsa gibi kasabalar bu örgütlenmenin önemli noktaları haline gelmişti. Örneğin Ünye'de TÖS bünyesinde örgütlenenler *Özgürlük* adında bir gazete bile çıkarır hale gelmişlerdi. Bu gazeteyi çıkaran kadrolar daha sonra Dev-Genç, THKP-C ve Devrimci Yol hareketlerinin önemli aktörleri arasında yer alacaklardı. Bu kişiler arasında Fikri Sönmez, Ertan Saruhan, Hüseyin Gümüş, Ziya Yılmaz ve Rıza Polat gibi isimler vardı. Öte yandan Suphi Karaman, Mucip Ataklı gibi 27 Mayısçıların sol kanadı olarak bilinen kişiler de TÖS'e yakın durmuşlardır. TÖS tarihinde yaşanan en çarpıcı olay, 1968 yılında Kayseri'de toplanan Genel Kurul'unun sağ görüşlülerce basılmasıdır. Kongrenin yapıldığı sinema salonunu kuşatanlar neredeyse sinemayı ateşe verecekken, askerî birlikler olaya müdahale etmiş ve 800 kadar TÖS mensubu öğretmen kurtarılmıştır. TÖS'ün kuruluşundan 1971'de kapatılmasına kadar genel başkanlığını yazar Fakir Baykurt yapmıştır.

Köycülük dernekleri

1966'dan itibaren Türkiye taşrasında sol görüşlü aktivistler "Köycülük Dernekleri" kurmaya başladılar. Özellikle Karadeniz kasabalarında bu dernekler birer birer kuruldu. İlk derneklerden birisi Fatsa'daydı. TİP'lilerin ve FKF'lilerin önderliğindeki dernekler köylüyü çeşitli vesilelerle örgütlüyor ve yol, su gibi altyapı meselelerinden tütün gibi üretim meselelerine kadar pek çok konuda seferber ediyordu. 1967'de Fatsalı köylüler banka borçlarının ertelenmesi için yürüdüler. Yine aynı yıl Fatsa ve Samsun köylüleri "Amerikan emperyalizmini tel'in" için bir araya geldiler. Ancak bu dernekler uzun ömürlü olmadı. Sol örgütlerin taşrada da çeşitlenmesiyle birlikte bunların yerlerini zaman içinde çeşitli sol dernekler alacaktır.

1967 Bafa Gölü olayı ve 1968 Elmalı toprak işgalleri

Ege ve Akdeniz bölgelerinde de köylü hareketleri görülmüştür. Ancak bu hareketler, "anti-emperyalizm" gibi soyut meselelere karşı değil, gerçek bir

sınıfsal mücadele eksenine oturmuştu. 1967 yılının Mart ayında Aydın'ın Söke ilçesi sınırları içinde bulunan Bafa Gölü'nde yörenin toprak ağası ile köylüler arasında sorun çıktı. Bafa Gölü çevresindeki topraksız köylüler CHP'li toprak ağası İsmail Rüştü Aksal'ın topraklarında çalışmaktadırlar. Köylülerin bir yan geçim etkinliği de Bafa Gölü'nde balık avcılığıdır. Ancak ağa, Bafa Gölü'nü de kendi toprakları içinde sayarak köylülerin balık avlamasına izin vermemektedir. Bu durum üzerine yöredeki köylüler ağaya direnmeye başlar. İsmail Rüştü Aksal direniş karşısında gölde dalyanlar kurarak ve dalyanlara silahlı nöbetçiler dikerek köylülerin av sahalarını kapatır. Avlanmak isteyen köylülere bu silahlı adamlar silah kullanmaktan çekinmezler. Bu yüzden pek çok kişi yaralanır. İşin içine jandarma da karışarak köylülerin avlanmasını engellemiştir.

1967'de başlayıp 1968 yılına sarkan bir başka toprak olayı Antalya'nın Elmalı ilçesinde yaşanmıştır. Geniş toprakların fiilî sahibi olan yöre ağaları, o yıllarda DSİ'nin Avlan Gölü'nü kurutup tarıma açması üzerine ortaya çıkan topraklara da el koymaya kalktılar. Köylüler buna direnince olaylar başladı. Tapu ve Kadastro idaresi, bu tartışmalı toprakları ağalar adına tapulayınca köylüler sorunu Danıştay'a taşıdılar. Böylelikle olay ülke kamuoyunun gündemine girdi. 21 Ağustos 1967 günü ağaların biçerdöverleri Avlan Gölü sahasında girip ekini biçmeye başlayınca, üniversite öğrenci örgütleri (SBF Öğrenci Derneği, FKF, ODTÜÖB, TMTF, İTÜTB, İTÜTOTB, İYTOTB) köylülere destek vermek ve dayanışma sergilemek üzere yöreye gittiler ve 26 Eylül'de İçişleri Bakanı'na hitaben sert bir bildiri yayınladılar. Ancak köylüler üzerindeki baskılar sona ermedi. Önceleri tarafsız bir tutum takınan Antalya Valisi merkeze alınarak yerine Adıyaman Valisi gönderildi. Tapu kararlarına karşı inceleme başlatan Kaymakam izne çıkarılarak yerine ağalarla yakın ilişkisi olan bir memur vekil olarak bırakıldı ve jandarma komutanı değiştirildi. 1968'in Mart ayında yöreye hareket eden ODTÜ'lü öğrenciler kaza geçirdiler ve kazada ODTÜÖB İkinci Başkanı Can Savran hayatını kaybetti. Nisan ayı başında bazı öğrenciler Elmalı'ya gittiler. Öğrencilerin bulunduğu köyler bu kez Jandarma tarafından kuşatıldı. Kuşatılan köylerin (Bayralar, Beyler, Karamık) muhtarları ve çevredeki diğer köyler (İmircik, Tavullar, Eğmir ve İslâmlar) adına birer köylü durumu telgrafla Cumhurbaşkanı'na ve Başbakan'a bildirdiler. 9 Nisan'da Danıştay'dan çıkan kararı tebliğ için Beyler köyüne gelen jandarmalarla köylüler arasında çatışma çıktı. Jandarma 7 köylüyü gözaltına aldı. 24 Mayıs'ta bu kez ağanın traktörlerine engel olan köylülerden 26'sı ve 3 ODTÜ öğrencisi gözaltına alındı. Olayların büyümesi üzerine Elmalı'ya komando birlikleri sevk edilmiştir. 26 Mayıs günü Elmalı'ya destek vermek üzere 40 ODTÜ öğrencisi ulaştı, ancak bu öğrencilerin bir kısmı köylüler tarafından köylere sokulmadılar. Bu öğrenciler arasında, öğ-

renci liderlerinden Müfit Özdeş ve Sinan Cemgil de vardı. Bunun üzerine öğrenciler Türk bayrağı açarak İstiklâl Marşı söylediler, ancak bu gösteri de sonuç vermedi ve öğrencilerden bazıları jandarmayla çıkan çatışmada yaralandı. Bu öğrenciler gözaltına alınarak Antalya'ya sevk edilmişlerdir.

İmran Öktem olayı

1966 yılında Yargıtay Başkanı olan İmran Öktem, 1967 yılının Adlî Yıl açılış töreninde yaptığı konuşmada din ve Kur'an konusunda dindar kesimlere antipatik gelecek ifadeler kullanmış ve muhafazakâr kesimlerden, bilhassa da Nurculardan büyük tepki görmüştü. Yargıtay başkanlığı görevini sürdürürken, 1 Mayıs 1969 tarihinde ölen Öktem'in cenazesi büyük bir kalabalığın eşliğinde 3 Mayıs'ta Ankara'da defnedildi. Cenaze sırasında dindar kesimler arasında, Öktem'in cenaze namazının kılınamayacağına dair fetvalar dolanıyordu. Maltepe Camii'ndeki cenaze töreninde bu fetvaların provokasyonuyla bir grup namazın kılınmasına engel olmaya çalıştı. Camide görevli din adamları da namazı kıldırmakta çekingen davrandılar. Törene CHP lideri İsmet İnönü de katılmaktaydı ve İnönü saldırı tehlikesi altında kaldı. Cenazeye katılanların namazın kıldırılmasında ısrar etmelerine karşın cami görevlileri direndiler. Bunun üzerine cenaze namazını MBK hükûmetinde bakan olarak görev yapmış olan Abdullah Pulat Gözübüyük'ün ağabeyi İzzet Gözübüyük kıldırdı ve cenaze İslâmî kurallar uygulanarak kaldırılabildi. Bu olay sırasında ilginç olan, namazı engellemeye çalışanlar arasında Yekta Güngör Özden gibi daha sonra laikliğin en yılmaz savunucularından birisinin de bulunması ve bu yüzden Özden'in Uğur Mumcu ile tartışmasıdır.[6] İsmet İnönü bu olayı "yeni bir 31 Mart Vak'ası" olarak nitelerken Başbakan Demirel de olayı "gayet üzücü" bulmuştu. Bu cenaze üzerine yaşanan olaylar solcu gençlik örgütlerini ve onların ilişkili olduğu devrimci kesimleri harekete geçirdi. Cenazeden birkaç gün sonra, 7 Mayıs 1969 günü, bu olayı kınayan büyük bir yürüyüş yapıldı. Yürüyüşe katılan gençlik kesimleri askerlerle ittifak arayışı içinde "yükselen gericiliğe karşı" pozisyon almayı, bir cephe oluşturmayı hedefliyordu. Yürüyüşe ODTÜ'lü öğretim üyeleri ve Danıştay üyeleri de cüppeleriyle katıldılar. Yürüyüşün önderliğini FKF yapmaktaydı. FKF adına bildiriyi kaleme alan Yusuf Küpeli orduyu göreve çağırıyor ve yürüyüşte "Kahrolsun ABD emperyalizmi, yaşasın bağımsız Türkiye" sloganları atılıyordu.

---

6 Bu olay, Gürdal Mumcu tarafından nakledilmiştir. Bkz. Gürdal Mumcu, *İçimden Geçen Zaman*, Um:ag Yayınları, Ankara, 2012, s. 87.

"Doğu mitingleri" ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)

1961 Anayasası'nın hazırladığı göreli özgürlük ortamında, daha önce entelektüel ve feodal çizgiler taşıyan Kürt ulusal hareketi, hızla sosyalist bir zemine kaydı. 1958'deki Irak darbesinden sonra yönetime gelen General Kasım'ın Moskova yanlısı bir politika izlemesi sonucunda sürgünden Kuzey Irak'a dönen Kürt lider Mustafa Barzani'nin, Kasım'ın verdiği özerklik sözünü tutmaması üzerine başlattığı 1962 ayaklanması, Türkiye'deki Kürt hareketini de yakından etkilemişti. Bu ayaklanma 1962 yılından 1970 yılına kadar sürdü ve Kuzey Irak'taki Kürt liderliği Türkiye'deki harekete hem ivme kazandırdı hem de yasadışı olarak 1965 yılında Faik Bucak önderliğinde kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) üzerinden Türkiye hareketini kendi yörüngesinde tuttu. TKDP, esas itibariyle burjuva-demokrat ilkeleri takip eden ayrılıkçı bir partiydi ve Türkiye'de gelişen sol hareketle herhangi bir organik bağı yoktu. Ancak TİP'in kuruluşundan itibaren, bir "geri bıraktırılmışlık" perspektifinden de olsa, Kürt sorununu görmesi ve parti kadroları içinde Kürt unsurlara yer vermesi, Kürt hareketiyle Türkiye sol hareketini birbirine yakınlaştırmıştı. Bu çerçevede konuşmacıların çoğunluğunu Behice Boran, Nihat Sargın, Tarık Ziya Ekinci gibi TİP mensuplarının oluşturduğu "Doğu mitingleri" düzenlenmişti. İlk miting 13 Ağustos 1967 tarihinde Silvan'da yapıldı. Onu aynı yıl içinde yapılan Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Ankara ve Suruç mitingleri izledi. Mitingler 1969 yılında Hilvan, Varto, Siverek ve Lice'de tekrar edildi. Bu arada Ankara, İstanbul, Diyarbakır, Silvan, Ergani, Batman, Kozluk, Beşiri ve Kulp'ta Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) kuruldu. DDKO'nun örgütleyicileri arasında Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay ve Sait Elçi gibi isimler vardı. DDKO ile TİP arasında yakın bir ilişki vardı. Bu, ocakların, TKDP'nin ayrı bir Kürt partisi olarak ortaya çıkmasına karşıt biçimde, Türkiye'deki sol hareketin "Kürt sorunu" ile ilgili bir parçası olarak örgütlenmesi, Kürt meselesinin Türkiye'deki sosyalist mücadelenin çözmesi gereken sorunlardan biri olarak görüldüğü anlamına gelmekteydi. Ayrıca DDKO'nun Dev-Genç'le de temasları vardı. DDKO üyelerinin bir kısmı, aynı zamanda Dev-Genç üyesiydi. Ancak Dev-Genç içinde "Millî Demokratik Devrim" (MDD) tezi revaç bulmaya başladıkça, Dev-Genç içindeki Kürt asıllı sosyalistler örgütten koptular.

Eski demokratların affı sorunu

1965-1969 döneminin önemli olaylarından birisi de 27 Mayıs rejiminin kurduğu olağanüstü mahkemelerde çeşitli cezalara çarptırılan eski Demokratla-

rın siyasî yasaklarının kaldırılmasına olanak sağlayan Anayasa değişikliğinin gündeme gelmesidir. 1969 yılının Mayıs ayında 218 imzayla bu yönde Anayasa değişikliği teklifi verildi. O arada, 14 Mayıs 1969 günü birbirine dargın olan iki eski lider İsmet İnönü ve Celâl Bayar buluşarak barıştılar. Böylelikle İnönü'nün öncülüğünde CHP grubu da siyasî hakların iadesi yönündeki değişikliğe yeşil ışık yakmış oluyordu. Bu yasanın çıkmasına Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli aracılık etmiş, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit de teklifi şiddetle desteklemişti. Özellikle Bozbeyli, CHP lideri İsmet İnönü'yü de ikna ederek büyük bir çoğunlukla bu yasanın çıkmasını sağlayacaktı. Nihayet 14 Mayıs 1969 günü, eski Demokratların siyasal yasaklarının kaldırılmasını sağlayan Anayasa değişikliği Meclis'te kabul edildi. Ancak bu gelişme hem AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel'i hem de Türk Silâhlı Kuvvetlerini tedirgin etti. Millet Meclisi'nde kabul edilerek Senato'ya sevk edilen ilgili Anayasa değişikliği yasası, Senato tarafından da kabul görürse değişiklik yaz aylarında yürürlüğe girmiş olacak ve eski Demokratlar 1969 seçimlerine katılabileceklerdi. Genelkurmay karargâhı bu gelişmeyi önlemek üzere, 20/21 Mayıs gecesi yürürlüğe konacak bir darbe hazırlığına girişti. Hazırlığın başında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç bulunuyordu. Tağmaç bütün ordu ve kolordulara gönderdiği gizli emirle silâhlı kuvvetleri yönetime el koyma yönünde teyakkuza geçirmişti. Bu hazırlık Başbakan dahil Parlamento'nun etkili isimlerine el altından duyuruldu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da 19 Mayıs kutlama mesajında "Anayasa değişikliğine gerek olmadığı" yolunda bir açıklama yaptı. CHP lideri İnönü bunun üzerine Cumhurbaşkanı'na bir mektup yazarak ordunun ve bizzat kendisinin bu değişikliğin engellenmesi için yaptığı baskılardan yakındı. Başbakan da "askerin herhangi bir muhtıra vermediğini" söyleyerek kendi grubunu teskin etmeye çalışıyordu. Ne var ki gerek CHP gerekse hükûmet bu baskılara daha fazla dayanamadı ve Anayasa değişikliği teklifi Komisyona geri çekildi. Böylelikle genel seçimler öncesinde genel bir siyasî affın önüne geçilmiş oluyordu. Başbakan da esasen böyle bir afla Demokratların seçime girmesini parti üzerindeki otoritesine karşı bir tehdit olarak görmekteydi. Bu durum bir süre sonra Başbakan Demirel'in aleyhine kullanılacak ve seçimlerden sonra partiden büyük bir grubun ayrılmasına yol açacaktı.

TİP'in meclis faaliyetleri ve "millî bakiye" sisteminin kaldırılması

Millî bakiye sisteminden yararlanarak 1965 seçimlerinde Meclis'e 15, Senato'ya 8 üye sokan Türkiye İşçi Partisi'nin sert ve sosyalist muhalefeti, özellikle AP sıralarında tepkilere yol açmış, meclis oturumlarında zaman za-

man kavgalar yaşanmıştı. CHP parti içindeki sorunlarla uğraşırken 1967 yılının bütçe görüşmelerinde TİP'li milletvekilleri ciddi bir muhalefet sergileyerek kamuoyunun dikkatini çektiler. CHP bu sert ve soldan muhalefeti tehdit olarak algılamakta gecikmedi. CHP Türkiye İşçi Partisi'ni yeni bir alan olarak tanımladığı "ortanın solu" çizgisinde politika yapmasını zorlaştıracak bir unsur olarak görmeye başlamıştı. Bu nedenle, 20 Mart 1968 günü çıkarılan bir kanunla "Millî Bakiye Sistemi" kaldırılarak d'Hont sistemine dönüldü. Ancak Anayasa Mahkemesi, geçerli oyun o ilden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek taban sayısının altında kalacak parti ve adayların hiç milletvekili çıkaramayacak olmasını, eşitliğe aykırı bir uygulama olarak görmüş ve yasanın d'Hont uygulamasına ilişkin maddesini iptal etmişti. Bu yüzden yeniden basit nisbî temsil ilkesine dönüldü. Artık partiler illerde aldıkları oy oranına uygun olarak milletvekili kazanacaklardı. Bu durum, illerde düşük oy alan partilerin, ülke çapındaki oyları ne olursa olsun parlamentoda temsilini engellemeye yetiyordu. Bu seçim sisteminden en çok Türkiye İşçi Partisi zarar görecekti. Böylelikle sosyalist muhalefetin parlamentodaki temsili de engellenmiş oluyordu.

D'HONDT SİSTEMİ NEDİR?

1960'lı yıllarda Türkiye'nin siyasî gündemine giren d'Hondt sistemi, Belçikalı matematikçi ve hukukçu Victor d'Hondt'un 1878 yılında tasarladığı bir seçim sonuçları hesaplama sistemidir. Bu sisteme göre partilerin bir ilde aldığı oylar, birden başlayarak o ilin çıkaracağı milletvekili sayısına kadar giderek artan şekilde bölünür ve her işlemde ortaya çıkan paylar karşısında, o paylar düzleminde hangi partiye karşılık gelen sayı en yüksekse, o düzlemdeki milletvekili o partiye yazılır. Böylelikle il düzeyinde milletvekillikleri bölüştürülmüş olur. Türkiye'de önceleri seçim çevresi ile iller örtüşüyorken, 1980'den sonra bazı iller de seçim çevrelerine bölünmüş ve bu sistem illerden küçük seçim çevreleri içinde de uygulanmaya devam edilmiştir. D'Hondt sistemi, daha az oy alan partilerin kazandığı milletvekilliği başına düşen oy oranının daha çok alanlara göre daha az olması ve bu durumun küçük partilere avantaj sağlaması yüzünden eleştirilmiştir.

Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyelerinin parlamentoda her kürsüye çıkışları olay olmuştur. En çok tepkiyi gören milletvekili Çetin Altan'dır. Özellikle AP sıralarında Çetin Altan'a karşı büyük bir husumet oluşmuştu. Bu nedenle 27 Temmuz 1967'de Çetin Altan'ın dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Ancak bu Meclis kararını Anayasa Mahkemesi iptal etmiştir.

TELEVİZYON YAYINLARI BAŞLIYOR!

1964 yılında özel bir kanunla kurulan TRT kurumu, 31 Ocak 1968 tarihinde, Ankara'daki Mithatpaşa stüdyosunda Mahmut Tâli Öngören'in açılış konuşmasıyla, ilk televizyon deneme yayınlarına başladı. Siyah-beyaz formattaki ilk yayınlar haftada 3 gün ve günde 3 saat olacak biçimde planlanmıştı. Yayınlar bir yıl sonra haftada 4 güne çıkarıldı. Başlangıçta sadece Ankara'dan yapılan yayınlar, 1970'te İstanbul, 1971 yılında da İzmir televizyonlarının kurulması ile üç merkezden yürütülmeye başlandı.

CKMP'den MHP'ye: Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) kuruluşu

1969 seçimleri yaklaşırken CKMP'de önemli bir değişiklik yaşandı. Millî Birlik Komitesi'nden tasfiye edilip yurtdışında çeşitli sürgün görevlerine gönderilen subayların bir kısmı yurda döndükten sonra, Alparslan Türkeş'in önderliğinde CKMP'ye katılmışlar ve partiyi tümüyle milliyetçi bir çizgiye oturtmuşlardı. Bu yönde dönüşüme uğrayan parti, nihayet 8 Şubat 1969'da Adana İl Kongresi'nde adını "Milliyetçi Hareket Partisi" (MHP) olarak değiştirdi. Böylelikle dört yıllık yeniden yapılanma sürecinin sonuna gelinmiş ve parti Türkeş'in milliyetçi doktrini etrafında bütünleşmiş oldu. Artık parti Türkeş'in ("Başbuğ"un) tartışılmaz liderliği altında, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş militan bir partiydi. Bu gelişme sonucunda Türkeş'in merkeze oturan doktrinine mesafeli duran CKMP'liler marjinalleştiler ve sonuçta tasfiye edildiler. Ayrıca Reha Oğuz Türkkan, Nihal Atsız gibi saf Orta Asyacı ve soy-ırkçı Türkçüler, İslâmî referansları Türk milliyetçiliği ile harmanlamaya girişen Türkeş'ten uzaklaştılar. Bu dönüşüme rağmen 1969 seçimlerinde parti iyiden iyiye güç yitirecek ve 1965'te parlamentoya 11 milletvekili sokabilmişken, bu kez sadece 1 milletvekili ile temsil edilebilecekti.

Türkiye'de sağdan sola yayılan siyasal yelpaze boyunca çeşitli tipte ve nitelikte milliyetçilikler bulmak mümkündür. MHP'nin temsil ettiği milliyetçi-Türkçü çizginin bu tipler arasındaki farkları şöyle özetlenebilir:

1) MHP İslâmcı rengi bulunan bir milliyetçiliği gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Kemalist milliyetçiliğin İslâm'ı dışlayan, İslâmî *ethos*'la yaşamayan bir toplum kurma idealine dayanan ve tamamen Türklüğü esas alan milliyetçiliğine de uzaktır. Bu yüzden MHP milliyetçiliğinin en önde gelen sloganı, Türkeş'in 1969 yılında ürettiği "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" sloganıydı. Bu nedenle MHP ve çevresi, Türkçülüğü, İslâmî birliği zedeleyen bir bozgunculuk, bid'at ve sapma olarak gören İslâmcı odaklarla da ideolojik çatışma içine girdi.

2) MHP, Türkiye dışındaki "Türklük" ile yakın ilişkiler kurmak, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi sosyalist devletler içinde yaşayan bu kitleleri bağımsızlaştırıp büyük bir "Türk devleti" kurmak biçiminde özetlenebilecek yayılmacı ve birlikçi bir Türkçülüğü (pantürkizmi) benimsemişti. Bu politika çerçevesinde, Soğuk Savaş döneminde, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi sosyalist blokta yer alan ülkeleri zayıflatmayı hedefleyen ABD ve Batılı anti-komünist oluşumlarla sempatik ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. Böylelikle MHP'nin temsil ettiği anti-komünizm ile pantürkizm birleşmiş olmaktadır. Bu siyasal duruşu en güzel anlatan kavram "esir Türkler" kavramıdır.

3) MHP, büyük ölçüde gençliğe ve gençlik hareketine dayanan bir siyasal hareketti. Bu bağlamda parti Ülkücüleri ve anti-komünizm uğruna gençliği sokağa dökmekten ve çatışmaların tarafı yapmaktan çekinmemiştir. Özellikle 1960'ların sonundan itibaren sol hareketin yükselmesi MHP'nin bu yönünü sivriltmiş ve öne çıkarmıştır.

4) MHP milliyetçiliği devlet kavramını esas alan ve devletin korunmasını ve güçlendirilmesini birinci öncelik haline getiren bir milliyetçiliktir. Bu haliyle de birey ve yurttaş kavramlarına uzak kalmış, demokratik (*civic*) bir milliyetçilikten ziyade devletin varlığı için mücadele ederken kişiyi ve yurttaşı görmezden gelen totaliter bir milliyetçiliğe savrulmuştur. Amaç, "son Türk devleti"ni korumaktır. Zira Türklüğün varlığı için, "*devlet-i ebed-müddet*" ilkesi çerçevesinde, güçlü bir Türk devletinin varlığı şarttır. Öte yandan bu milliyetçilik zaten "*nizâm-ı alem*" ve "*kızıl elma*" doktrinleri uyarınca Türklerin dünyaya nizam veren bir kavim olduğuna inanıyor ve bu nedenle Türklüğün nizam verici yanını temsil eden devleti kutsuyordu.

5) Alparslan Türkeş milliyetçi doktrinini "*Dokuz Işık*" ilkeleri ve "Toplumcu Milliyetçilik" kavramlaştırması altında toplamıştır. Bu ilkeler ve kavram, MHP'nin doktriner kılavuzu olmuştur. Türkeş'in 1965 yılında yayımladığı ve milliyetçilik, ülkücülük, ahlâkçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, süreklilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik ilkelerinden oluşan "*Dokuz Işık*", Tanıl Bora ve Kemal Can'ın sözleriyle "ırkçı-şoven Türk milliyetçiliğine dayalı, sınıf çelişkilerini 'zorunlu tahkim'le çözen 'güçlü devlet' tasarımının belirleyiciği altında; pozitivist-kalkınmacı Cumhuriyet ideolojisinin pek çok etmeninin de varlığını koruduğu korporatist bir toplum modeli vazediyordu".[7] Bu ilkeleri ve kavramı ortaya koyan Alparslan Türkeş, "dava"yı da tanımlamış ve tartışılmaz lider konumuna oturmuştur. Bu hiyerarşik yapı, lidere sorgusuz-sualsiz itaat ve sadakati öngörmektedir. Bu nedenle demokratik bir partide görüleceği türden bir liderlik mücadelesi bu parti için söz konusu değildir. Lider ("Baş-

7 T. Bora ve K. Can, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 64.

ALPARSLAN TÜRKEŞ

25 Kasım 1917'de Kıbrıs'ta doğdu. 1933 yılında ailesiyle birlikte Kıbrıs'ı terk ederek İstanbul'a geldi. O yıl Kuleli Askerî Lisesi'ne kayıt yaptırdı. Kuleli'yi 1936 yılında, 1938 yılında da Kara Harp Okulu'nu bitirerek piyade asteğmen olarak ordu saflarına katıldı. 1944 yılında Üsteğmen rütbesindeyken, Nihal Atsız ve arkadaşlarıyla birlikte "Irkçılık-Turancılık" davasında yargılandı. 1947 yılında beraat etti ve yeniden ordudaki görevine döndü. 1955 yılında Harp Akademisi'ni ve Amerikan Harp Akademisi Piyade Okulu'nu bitirerek Washington'da NATO Daimî Komitesi'nde Türk Genelkurmayı temsilciliğinde bulundu. 1959 yılında Almanya'da Atom ve Nükleer Savaş Okulu'na gönderildi ve dönüşünde Albay rütbesine nasp edildi. Artık Kara Kuvvetleri Komutanlığı NATO Şube Müdürü idi. 1960 yılı geldiğinde 27 Mayıs'ı icra edecek cunta içinde yer edinmişti ve darbenin ardından MBK içinde yer aldı. Demokratik düzene geçmek yerine askerî yönetimin devamı yolundaki fikirleri ve girişimleri nedeniyle, 13 Kasım 1960'ta MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in emriyle 13 arkadaşıyla beraber sürgüne gönderildi. Artık Yeni Delhi Büyükelçiliği'nde Askerî Ataşe idi. 3,5 yıl süren Hindistan sürgününden 1963 yılının Mart ayında dönen Türkeş, kendisini aktif siyasal hayatın içinde buldu. Döner dönmez başta Adana örgütü olmak üzere Adalet Partisi'nin bazı il örgütleri, kendisine Ragıp Gümüşpala'nın yerine genel başkanlığa geçmesi için teklif götürdüler. Türkeş, yakın zamanda yapılacak parti Büyük Kongresi'ne bu il örgütlerinin adayı olarak girecekti. Türkeş bu teklifi kabul etti. O arada bir grup arkadaşıyla "Huzur ve Yükseliş Derneği"ni kurdu. Amacı, bu dernekte kadrolaşıp bu kadroyla siyasal partiye dönüşmekti. Derneğe bir kısım AP siyasetçisi ve milletvekili de katılmıştı. Bu dönemde Talât Aydemir'in 21 Mayıs darbe girişimi gerçekleşti. Alparslan Türkeş de, bu darbe girişiminin içinde bulunduğu şüphesiyle kısa bir süre gözaltına alınıp sorgulandı ve serbest bırakıldı. CHP önderliğindeki hükûmet, Türkeş'e Millî Birlik Komitesi içindeki tutumu ve şedit CHP karşıtlığı yüzünden bir tür şüpheli muamelesi yapmaktaydı. Türkeş, serbest bırakılmasına karşın Talât Aydemir'le birlikte Mamak'ta kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. 5,5 ay süren yargılamalar sonrasında, Aydemir ve yakın arkadaşları mahkûm oldu, ancak Türkeş beraat etti. Bu dava süreci yüzünden Türkeş'in AP Genel Başkanlığı hevesi gerçekleşmedi. Ayrıca AP içinde, 27 Mayısçıların içinde yer almış olması nedeniyle, Türkeş'e şüpheyle bakanlar çoğunluktaydı. Bunun üzerine 1965 yılında şansını CKMP'de denemeye karar verdi. Bu partiden Ankara milletvekili seçildi. Partiye girdikten sonra, kısa süre içinde partinin genel başkanı oldu ve parti üzerinde ideolojik bir üstünlük kurdu. Hazırladığı "Dokuz Işık" doktrinini parti tüzüğüne sokmayı başardı. Artık "Başbuğ" olarak anılıyordu. 1966'da Cevdet Sunay'a karşı Cumhurbaşkanı adayı olarak çıktı. 1969 yılında partinin adının "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirilmesini sağladı ve bundan sonra bu partinin değişmez genel başkanı haline geldi. 1969 seçimlerinde Adana milletvekili olarak yeniden parlamentoya girdi. Yükselen sol hareket karşısında, parlamentoda temsil gücü sınırlı olan partisi üzerinden kendi kurduğu paramiliter Ülkü Ocaklarını sevk ve idare ediyor ve bu çerçevede devletin meşru ve gayrimeşru zeminlerde "devleti koruma refleksi" ile hareket eden kesimleriyle yakın ilişki içinde bulunuyordu. 1975 yılında çok az sayıda milletvekili bulunmasına karşın, kurulan "Milliyetçi Cephe" hükûmetine girdi ve Başbakan Yardımcısı oldu. Bu gücü, ona savcıların ve polisin, partisinin ve Ülkü Ocakları'nın illegal faaliyetlerini araştırma, şiddet eylemleriye ilişkilerini kovuşturma yönündeki taleplerini

Hükûmet üzerinden engelleme olanağı verdi. Hükûmet bu bağlamda öncelikle kolluk kuvvetleri nezdinde, belli ölçülerde de yargı mensupları arasında söz konusu soruşturma ve kovuşturmaları hasır altı edecek ve etkisiz kılacak telkin ve girişimlerde bulundu. Aksi takdirde koalisyon dağılabilir ve Meclis'teki gücünü yitirebilirdi. Ayrıca sol harekete karşı MHP ve Ülkü Ocakları'nın yönlendirdiği sağcı şiddeti kullanmak devletin derin kanatlarının işine gelmekteydi. Bu himaye atmosferinde Türkeş ve partisi 1977'de kurulan "İkinci Milliyetçi Cephe" hükûmetinde de hükûmet ortağı oldu. Yine Başbakan yardımcısı idi. Hükûmetin dağılmasından sonra MHP ve Türkeş, sokak şiddeti üzerinden ülkenin pek çok yerini kontrol etmeyi sürdürdü. Ancak 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle tasfiye edildi ve parti, parti yöneticileri ve Ülkü Ocakları hakkında ağır ceza davaları açıldı. Sıkıyönetim mahkemesinde bir parti yöneticisinin söylediği gibi, şimdi "kendileri hapiste, fikirleri iktidarda" idi. İdamla yargılanan ve 1980'den 1985 yılına kadar cezaevinde kalan Türkeş beraat etti. 1987 yılında siyaset yasaklarının kalkmasıyla birlikte, yeniden siyaset sahnesine döndü ve "Milliyetçi Çalışma Partisi"ni (MÇP'yi) kurdu. 1991 seçimlerinde Refah Partisi (RP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile seçim ittifakı yapan Alparslan Türkeş Yozgat milletvekili seçildi. MÇP Genel Başkanı ve Yozgat milletvekili olarak 1995 yılına kadar parlamentoda bulunan Türkeş, 1993 yılında partisinin adını yeniden MHP'ye çevirdi. 1995 yılında parlamento dışında kalan Türkeş'i, o yıldan itibaren "merkez sağ siyasetin bilgesi" rolünde görmekteyiz. O tarihten sonra, içinde "Ermeni Meselesi"nin hallinin de bulunduğu çeşitli konularda barışçı bir profil çizmekle birlikte, 1965'ten başlayan şiddet olayları içinde partisinin, kendisinin ve kurduğu Ülkü Ocakları'nın büyük rolünü ve ilişkilerini sergileyecek bir "geçmişle hesaplaşma" içine girmedi. 4 Nisan 1997'de Ankara'da 80 yaşındayken öldü.

buğ") ve "dava" tartışılmaz sadakat gerektirir. Buna bağlı olarak Türkeş'in "davadan döneni vurun!" emrini vermiş olduğu bile söylenir.

1969 genel seçimleri ve 1971 askerî müdahalesine uzanan yol

1969 genel seçimleri ve II. Demirel Hükûmeti

12 Ekim 1969 tarihinde 27 Mayıs müdahalesini izleyen üçüncü genel seçim yapıldı. Beklenildiği gibi, AP yine tek başına iktidar kuracak bir çoğunlukla, seçimlerden galip çıktı. "Millî Bakiye Sistemi"nin kaldırılmış olması nedeniyle, TİP'in parlamentodaki üye sayısı 2'ye düştü. CHP sandalye sayısını arttırmakla birlikte, AP'nin çok gerisinde kalmıştı. YTP ve MHP gibi partiler de iyice güç yitirmişlerdi.

Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, hükûmeti kurma görevini AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel'e verdi. II. Demirel Hükûmeti, 12 Kasım 1969 günü 165 red oyuna karşılık 263 kabul oyuyla güvenoyu alarak göreve başladı.

TABLO 21
1969 Genel Seçimleri Sonrasında Parlamento'nun Görünümü

Partiler	*Millet Meclisi*	*Senato*
Adalet Partisi (AP)	256	79
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	143	48
Millî Güven Partisi (MGP)	15	-
Birlik Partisi (BP)	8	-
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	6	-
Millet Partisi (MP)	6	-
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	3	8
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	2	-
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	1	4
Bağımsızlar	13	-
Toplam	450	139

TABLO 22
1969 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oylar

Partiler	*Aldığı oy*	*%*
Adalet Partisi (AP)	4.229.945	46,55
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	2.487.163	27,37
Millî Güven Partisi (MGP)	598.013	6,58
Millet Partisi (MP)	293.849	3,23
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	274.225	3,02
Birlik Partisi (BP)	254.708	2,80
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	243.797	2,68
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	197.912	2,18
Bağımsızlar	511.097	5,62
Toplam	9.090.709	100

Seçimlerin hemen ardından, seçimden önce rafa kaldırılmış olan Anayasa değişikliği teklifi yeniden gündeme geldi ve 6 Kasım 1969 günü AP ve CHP gruplarının tam desteğiyle Anayasa'nın milletvekili seçilme şartlarıyla ilgili 68. maddesinde yer alan, belirli suçlardan hüküm giyenlerin "affa uğramış olsalar da" milletvekili seçilemeyeceklerine dair ibare madde metninden çıkarıldı. Böylelikle eski Demokratların siyasete girmeleri önündeki en büyük engel kaldırılmış oluyordu.[8]

II. Demirel Hükûmeti çok zor bir dönemde görev yapacaktı. Ekonomik durum 1965-1969 döneminin sağladığı refahı ayakta tutacak halde olmaktan yavaş yavaş çıktı. Ekonomik göstergeler giderek bozuldu. Şiddet eylemleri de giderek ivme kazanmaktaydı. Bu tablo hükûmeti adım adım bir dar-

8 Ancak bu değişiklik, çok geçmeden, 16 Haziran 1970'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Buna karşın, 1961 Anayasası'ndaki (md. 152) Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürütülemeyeceği hükmü gereğince, affa uğramış olanlar bu haklarını kullanabildiler.

TABLO 23
II. Demirel/31. Cumhuriyet Hükûmeti (03.11.1969-06.03.1970)

Başbakan	Süleyman Demirel (AP Isparta MV)
Devlet Bakanı	Hüsamettin Atabeyli (AP Erzincan MV)
Devlet Bakanı	Refet Sezgin (AP Çanakkale MV) Hasan Dinçer (AP Afyon MV)
Devlet Bakanı	Mehmet Turan Bilgin (AP Erzurum MV)
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya Önder (AP Sivas MV)
İçişleri Bakanı	Haldun Menteşeoğlu (AP Muğla Sen.)
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil (AP Bursa Sen.)
Maliye Bakanı	Ali Mesut Erez (AP Kütahya MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Necmettin Cevheri (AP Urfa MV)
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe (AP Aydın MV) M. Orhan Tuğrul (AP Bilecik Sen.)
Tarım Bakanı	M. İlhami Ertem (AP Edirne MV)
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Vedat Ali Özkan (AP Kayseri MV)
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Oğuz (AP Eskişehir MV)
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu (AP Adana MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	A. İhsan Birincioğlu (AP Trabzon MV)
Ticaret Bakanı	Gürhan Titrek (AP Çankırı Sen.)
Çalışma Bakanı	Seyfi Öztürk (AP Eskişehir MV)
İmar ve İskân Bakanı	M. Hayrettin Nakiboğlu (AP Kayseri MV)
Bayındırlık Bakanı	Turgut Yaşar Gülez (AP Bolu Sen.)
Sanayi Bakanı	M. Selahattin Kılıç (AP Adana MV)
Köyişleri Bakanı	Turhan Kapanlı (AP Ankara Sen.)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman Avcı (AP Artvin MV) Nahit Menteşe (AP Aydın MV)
Orman Bakanı	Hüseyin Özalp (AP Samsun MV)
Gençlik ve Spor Bakanı	İsmet Sezgin (AP Aydın MV)

be tehlikesine yaklaştırıyordu. Bir taraftan ordu içindeki sol-popülist unsurlar, gençlik hareketi ile ittifak arayarak bir darbe hazırlığı içine girmekte; bir taraftan da ordu hiyerarşisine riayet etmeden icra edilecek ve bu yüzden 27 Mayıs'a benzeyecek böyle bir darbe girişimini durdurmak ve bu ortamdan sorumlu tutulan Demirel hükûmetini iş başından uzaklaştırmak üzere ordu emir-komuta zinciri içinde bir başka müdahale ısıtılmaktaydı.

Hükûmet bozulmakta olan ekonomik tabloyu düzeltmek ve devleti yeniden örgütlemek üzere bir dizi önleme başvurdu ve yeni teşkilâtlanmalara gidildi. Bunların bir kısmı popülist önlemlerdi. Söz konusu popülist girişimlerin başında Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın kurulması gelmektedir.

GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI

3 Kasım 1969'da II. Demirel Hükûmeti bünyesinde "Gençlik ve Spor Bakanlığı" ihdas edildi. İlk bakan Aydın milletvekili İsmet Sezgin'dir. Böylelikle spor ve gençlik işleri, Cumhuriyet tarihinde ilk kez Bakanlık düzeyinde bir teşkilâta kavuşuyor ve Bakanlar Kurulu'nda temsil ediliyordu. Bakanlık teşkilâtının amiral gemisi, 1938 yılında kurulmuş olan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü idi. Ayrıca bu şekilde spor ve gençlik hizmetleri, temel kamu hizmetleri arasına girmiş oluyordu. Bu değişiklik, Demirel hükûmetlerinin klasik popülist çizgisine uygun bir adımdı. Bu girişim, aynı zamanda, "siyasete bulaşma eğiliminde olan gençliği" esasen "sorunlu" sayan muhafazakâr zihniyetin gençliği "olumlu" faaliyetlere çekmek gerektiğine ilişkin kanaatine uygundu. Bu bakanlığın gençlik hareketlerinin bu ölçüde arttığı bir devirde kuruluyor olması da zaten tesadüf değildi ve bu kanaatin bir sonucuydu.

Mühendis kökenli olan Başbakan Demirel, Türkiye'nin bir tarım toplumu olmaktan çıkıp sanayi toplumu haline gelmesi için, özellikle ağır sanayi tesislerinin kuruluşunu zorunlu görmekteydi. Nitekim bu türden kuruluşların oluşturulması için her türlü finansman kaynağına başvurmaktan çekinmedi. 1968-1972 yıllarını kapsayan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, hedefleri bakımından Demirel'in ve hükûmetinin perspektifiyle uyum içindeydi. Plana göre bu kalkınma döneminde toplam yatırımların % 22,4'ünün doğrudan doğruya imalât sanayiine yönlendirilmesi öngörülüyordu. Plan hedefleri gerçekleşirse, 1974 yılına gelindiğinde sanayi sektörü millî gelirin % 38,6'sını yaratır hale gelecekti. Bu çerçevede AP hükûmeti demir-çelik, petro-kimya ve alüminyum gibi sanayi sektörünün ana girdilerini oluşturacak alanlara ağırlık verdi. Bu yatırımları gerçekleştirmek için sağ görüşlü hükûmet, yukarıda ayrıntılı biçimde anlatıldığı gibi, Sovyet kredilerine müracaat etmekten bir an için bile geri durmamıştı. Türkiye tarihinin en yüksek büyüme oranlarını yaşamaktaydı. 1970 rakamlarıyla Türkiye'nin ortalama büyüme hızı % 6 ilâ 7 arasında gezinmekteydi. Bütün bu hedefler gerçekleştikçe Türkiye'de işçi sınıfının mutlak büyüklüğü de artmaktaydı. 1969-1970 döneminde sosyal sigortalar kapsamına giren işçi sayısı % 17,4 artarak 1.258.000 kişiye ulaşmıştı. Bu değişim kentleşme oranlarına da yansımaktaydı. 1960 yılında toplam nüfusun % 26,3'üne tekabül eden kentlerde yaşayan nüfusun oranı 1970 yılında % 33'e dayandı. Yani 1970 yılına gelindiğinde Türkiye halkının üçte biri kentsel alanlarda yaşıyor hale gelmişti. Bu rakamlar, aynı zamanda, büyük bir köyden kente göçün vuku bulduğuna da dikkat çekmekteydi. Kentlere çekilen nüfusun bir bölümü düzenli işlerde istihdam edilirken bir bölümü de geçici işlerde çalışmaktaydı. Ancak düzenli iş yaratan en büyük işveren yine devletti. Sanayileşme yine büyük ölçüde Kamu İktisadî Teşekkülleri (KİT'ler) adı verilen devlet kuruluşları eliyle gerçekleştirilmekteydi. Kent-

lere gelen insanların büyük bölümünün arzusu da bu tür kuruluşlarda istihdam edilerek iş güvencesine kavuşmaktı. Ne var ki bu hızlı büyüme ve sanayileşmenin bedeli ağır olacak ve Türkiye'yi yüksek bir dış borçlanma ile karşı karşıya bırakacaktı. AP hükûmetinin izlediği siyaset yolu popülizm, kayırmacılık ve büyüme üzerinde seyrediyordu. Bu yüzden Türkiye halkı, tarihinde ilk kez bazı yeni hukuksal, ekonomik ve malî araçlarla tanıştı. Bunlar arasında yeni Personel Kanunu, tarımda destekleme alımları, tarım kooperatifleri, Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesabı gibi malî araçlar ve yeni dolaylı vergiler yer almaktaydı.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Turgut Özal'ın yönetiminde hazırlandı. Plan 1967-1972 dönemini kapsıyordu. Planda, tıpkı ilk planda olduğu gibi, yüksek bir yıllık büyüme oranı öngörülmüştü (yıllık % 7). Yatırımlardaki artış oranı ise birinci plan hedeflerinin altına düşürülmüştü. Hedef, sektörler arasında dengenin kurulmasıydı. Böylelikle ilk planın mukayeseli üstünlük ilkesi çerçevesinde sektörlere öncelik tanıyan yaklaşımı terk ediliyordu. Buna karşılık bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi hedefi gözetilecekti. Yine sanayiye öncelik tanınıyor ve tarım sektörüyle sanayi sektörleri arasında bağlantı kurulmaya çalışılıyordu. Sanayi sektörleri içinde öncelik imalat sanayiinindi. II. Plan'daki en önemli yenilik, yatırım teşviklerinin yıllık programlara bağlanması ve teşvik indiriminin yatırım miktarının % 80'inin geçemeyeceği ilkesiydi. Ayrıca yatırımlara gümrüklerde tam ve kısmî birtakım muafiyetler getirilerek ithal ikameci sanayi politikası berkitiliyordu. İhracata yönelik sanayilerin teşvik edilmesi ve böylelikle ihracatın yapısının değiştirilmesi de hedeflenmişti. Buna yönelik teşvik tedbirleri arasında vergi iadeleri, ihracat birliklerinin kurulması, orta vadeli kredi, selektif kredi, geliştirme ve teşvik fonları, döviz tahsislerinde ihracatçılara öncelik tanınması gibi kalemler yer alıyordu. Bu teşvik tedbirleri 1970'lerde kötüye kullanılacak ve Türkiye "hayali ihracat" gibi bir sorunla karşılaşacaktı. Ayrıca yatırım teşvikleri yoluyla azgelişmiş bölgelerin kalkındırılması yöntemi de işlemeyecek, bu yöndeki teşviklerden yararlanmak için belli bölgelerde "hayali yatırımlar" ortaya çıkacaktı.

Personel Kanunu, Finansman Kanunu, iktisadî bunalım ve AET ile katma protokol imzalanması

AP hükûmetinin ilk popülist hamlesi 1970 yılında yeni bir Personel Kanunu çıkarmak oldu. Bu kanun, bugün de yürürlükte olan personel rejimini kurmaktaydı. Derece ve kademelere bağlı bir yükselme sistemi getiriliyor, maaşlar yeniden düzenleniyor ve kurumlar arasındaki farklı personel rejimleri tek tipleştiriliyordu. Bu kanunla bütçeye 2,5 milyar TL'lik ek bir yük gelmiş-

ti. Ancak bu kanuna bağlı olarak ortaya çıkan maliyetin 1 milyar TL'lik bölümü askerî personele ayrılmış,[9] geri kalan miktarın büyük bölümü de, kanun içinde yaratılan ek göstergeler, derece artışlarındaki kısıtlamalar ve tazminatlarla bürokrasi içinde malî açıdan kayırılan belli bir kesime aktarılmıştı. Böylelikle küçük memur eziliyor, subaylar başta olmak üzere belli kesimler ise malî imtiyazlarla donatılıyordu. Bu yükü karşılamak ve bozulan malî portreyi düzeltmek için bir finansman kanunu hazırlandı.

22 Mayıs 1970'te Finansman Kanunu görüşülmeye başlandı. Yasa, birçok yeni vergi ihdas ediyor, bazı vergilerin oranlarını yükseltiyordu. Bu kanunun ardında yatan yeni vergilendirme fikrinin özü, AP'nin temel oy kaynağı olan köylüyü olabildiğince vergilendirmelerin dışında bırakmak ve gelirleri artan kentli kesimleri yeni vergilerin muhatabı yapmaktı. Bu nedenle öncelikle rantların ve tüketimin vergilendirilmesi yolu seçildi. Kanunla perakende ticaret kesimine "İşletme Vergisi" adı altında yeni bir vergi getirilmişti. Taşınmazlara dayalı serveti vergilendirmek amacıyla ayrıca, "Emlâk Vergisi" olarak bilinen bina ve arazi vergileri ihdas edildi. Bu kanun iş çevrelerinden küçük esnafa, küçük esnaftan işçi kesimine kadar geniş bir tepki cephesi yarattı. Büyük tartışmalardan sonra kanun 29 Temmuz 1970'te yasalaştı. Ancak vergilendirilen kesimlerin yükselen tepkisi karşısında hükûmet geri adım atarak ihdas edilen yeni vergilerin uygulamasını ileri tarihlere atmak zorunda kaldı. Ardından 10 Ağustos'ta Türk parasının değerini % 66 oranında düşüren bir devalüasyon kararı alındı. Buna bağlı olarak faizler yükseldi. Bu, küçük çaplı bir kriz demekti. 1970 yılında patlayan bu krize koşut olarak ekonomik dengeler değişti. Bozulan ilk tablo sanayi üretiminde ortaya çıktı. Sanayi üretim artış hızı yavaş yavaş düşerken işsizlik artmaktaydı. Bozulan tabloyu düzeltmek için dış borçlanma arayışına girildi. Ancak aranan dış borçlar hemen bulunamadı. Devalüasyonun nedeni de buydu. Dış borç bulunamayınca Türk parasının değeri düşürülerek ödemeler dengesi sağlanmaya çalışılmıştı. Bir taraftan da ekonomide yükselen talepler yeni vergiler yoluyla düşürülmeye çalışılıyor, kamu harcamaları kısıtlanarak bu harcamaların sağlam kaynaklarla finanse edilmesi yolu tercih ediliyordu.

Bu sıkıntılı ortamda hükûmetin sarıldığı kaynak, bugün Avrupa Birliği (AB) haline gelen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olmuştur. 22 Temmuz 1970'te AET ile Türkiye hükûmeti arasında 22 yıllık geçiş sonrasında katılımı hedefleyen "Geçiş Dönemi Katma Protokolü" imzalandı. Bu Avrupa ile Türkiye arasında 1963 yılında atılan ilk adımın bir ileriye götürülmesiydi. Böylelikle Türkiye, geleneksel müttefiki ABD'nin yörüngesinden tedricen çıkmaya ve çoğulcu-anayasal demokrasi tercihleriyle "Soğuk Savaş" ortamında ABD'den farklılaşan Avrupa'ya yanaşmaya niyetli olduğunu gös-

9 Gevgilili, *a.g.e.*, s. 122.

teriyordu. Başkan Nixon liderliğindeki ABD ile Türkiye'nin ilişkileri, Johnson mektubundan beri limoniydi. Özellikle haşhaş ekim sahaları konusunda ABD'nin Türkiye üzerindeki baskısı sürüyordu. Ancak Avrupa lehine tecelli eden bu siyasî tercih değişikliği, başlangıçta beklenen malî desteği sağlayamadı. Türkiye Batı Avrupa'dan 1970 yılı için talep ettiği dış borcun (140 milyon $) yaklaşık olarak % 70'ini ve desteklenmesini istediği projelerin (190 milyon $) sadece % 20,8'inin kredilendirilmesini sağlayabilmiştir. Öte yandan yapılan devalüasyonla siyasî ve ekonomik yakınlaşma sağlanan Avrupa ülkelerine yapılan ihracatın artacağı ve böylelikle ödemeler dengesinin düzeleceği umuluyordu. Protokole göre Türkiye üç aşamada üç farklı liste halinde düzenlenmiş olan mallarda gümrük indirimlerine gidecek ve sonunda gümrük duvarları sıfırlanacaktı. İlk listede yatırım malları vardı. Bu mallara ilişkin gümrükler başlangıçta % 60 oranında düşürülecek, izleyen sekiz yılda gümrükler % 10'a inecek ve üçüncü sekiz yılın sonunda gümrük vergisi sıfırlanmış olacaktı. İkinci listede sanayi malları vardı. Bunlarda gümrüklerin sıfırlanması için 12 yıllık bir süre tanınmıştı. Üçüncü liste ise diğer malları kapsıyordu ve bunlar için öngörülen indirim süresi 22 yıldı. Buna karşılık Türkiye, bu sürelerde serbest işgücü dolaşımı hakkını elde edecek ve AET'nin dönüşeceği siyasî birliğe hazırlanacaktı. Serbest dolaşıma ilişkin kısıtlamalar 1976 yılının Aralık ayında kalkmaya başlayacak ve 1986 yılı Aralık ayında tamamen kalkmış olacaktı. İmzalanan protokol TBMM'de onaylanarak 22 Temmuz 1971 tarihinde yürürlüğe girdi.

AET ile imzalanan katma protokol çeşitli siyasi çevrelerden tepki gördü. AP dışında MNP, MHP, CHP ve TİP bu yakınlaşmanın karşısında tavır aldı. CHP Genel Sekreter Yardımcısı bu antlaşma ile Türkiye'nin yabancı sermayeye teslim olduğunu, iç ve dış sömürüye açıldığını öne sürdü. CHP'ye yakın çevreler cılız sanayi yapısıyla Türkiye'nin bu antlaşmaya dahil olmasının ekonomiyi çökerteceğinden bahisle sanayileşmeyi ve dış ticaret hacminin yeterli ölçülere gelmesini beklemek gerektiğini; TİP bu antlaşma yoluyla Türkiye'nin Batı emperyalizmine teslim olduğunu; MHP millî ekonominin ve kimliğin zedelendiğini; MNP ise AET'nin aslında Katolik ve Protestanlar arasında kurulmuş, Avrupa'nın yeni dünya hâkimiyeti projesini hayata geçiren bir birlik olduğunu, Türkiye'nin bu birliğe girmesiyle Batı'nın sömürgesi olacağını ve Müslüman Türkiye'nin Hıristiyan birliği içinde eritileceğini iddia etmekteydi. Bu dönemde, AET'nin popüler adı olan "Ortak Pazar" adlandırmasına atıfla, sol ve milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin ortak biçimde kullandığı bir slogan ortaya çıkmıştı: "Onlar Ortak - Biz Pazar"!

Giderek artan ekonomik sıkıntılar, sokak hareketlerinin yükselmesine ve boyutlanmasına yol açtı. Bu çerçevede Türkiye'nin ilk büyük kitlesel işçi kalkışmalarından biri gerçekleşecek; parlamento dışında yönetim arayışlarına

girmiş "profesyonel devrimci" grupları ve Demirel iktidarının 27 Mayıs'ın kazanımlarını ortadan kaldıran bir "irtica odağı" olarak gören eski 27 Mayısçıları harekete geçirecekti. Bu hareketlenme çeşitli "devrimci" güçler yarattı. Bir tarafta sosyalist gençlik hareketi vardı; bu hareket içinden orduyla işbirliği içinde Millî Demokratik Devrim peşinde olan bir grup kopmuş ve *Yön* ve *Devrim* gibi dergilerin teşvikiyle askerî cuntalarla işbirliği arayışına girmişti.[10] Bu arayışın kısmen sonuç vermesi sosyalist gruplar içinde bir çekim etkisi yaratmış ve THKO doğmuştu. Ordu içinde 27 Mayıs döneminde Silahlı Kuvvetler Birliği'nin fiilî lideri olan Orgeneral Faruk Gürler, asker içinden Genelkurmay nezdinde yaratılan yoğun bir baskı sonucunda 2. Ordu Komutanlığından Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirilmiş ve Hava Kuvvetleri Komutanı olan Orgeneral Muhsin Batur'la sıkı işbirliği içinde darbe planlamaya girişmişti. CHP içinde Orhan Kabibay gibi eski 27 Mayısçılar ve bazı tabiî senatörler de bu grupla yakın temas halindeydi.

1971 bütçesi ve krizden bütçeye yansımalar

Seçime doğru krizin yaklaştığını hisseden hükûmet 1971 bütçesinde transfer harcamalarını yükseltmeyi tercih etti. Buna göre, bir önceki yıl 2,5 milyar TL'lik bir kaynak aktarılan devlet personeline, 1971 yılında 6 milyar TL aktarılması öngörülüyordu. Ayrıca savunma bütçesi de 2 milyar TL arttırılıyordu. Millî gelir düzeyinin 130 milyar TL'yi biraz aştığı düşünülürse bunlar büyük rakamlardır. Ayrıca tarım sübvansiyonları ve KİT'ler üzerinden köylülüğün ve kamu işçilerinin finansmanına da devam edilmekteydi. Bu tablo, devletin yatırıma, eğitim ve sağlığa ayıracağı kaynağın gittikçe sınırlanması anlamına gelmekteydi. Nitekim bu ekonomik görüntünün fazla değişmeden 1980'lere kadar gelmesi, büyük ekonomik krizlere ve sonunda 24 Ocak Kararları gibi ekonominin aşırı liberalleştirildiği operasyonlara kapı açacaktır.

Özel yüksek öğrenim kurumlarının kapatılması

"Özel teşebbüsçü" Demirel Hükûmeti, ilginç bir kanun değişikliği ile özel yüksek öğrenim kurumlarına kısıtlamalar getirdi. Amaç askerî ve dinî eğitimin özel sektör ve özel kurumlar tarafından icra edilip edilemeyeceği konusunda mevcut hukukî boşluğun ortadan kaldırılması ve bu alanları tamamen devlet tekeline almaktı. 8 Haziran 1965 tarihinde yine Demirel Hükûmeti tarafından yürürlüğü sokulan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun bazı maddeleri, bu kapsamda, 1971'de değiştirildi. Buna göre askerî ve dinî

10 Ayrıntı için dönemin *Devrim* dergisi yazı işleri müdürü Hasan Cemal'in anılarına müracaat edilebilir (bkz. Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012).

eğitim veren özel öğretim kurumu açılamayacaktı. Ancak Danıştay Dava Daireleri Kurulu'nun bu kanunun iptali için yaptığı başvuruyu görüşen Anayasa Mahkemesi, kanunun askerî ve dinî alanlar dışında özel yüksek öğretim kurumu kurulmasına olanak veren maddesini de iptal etti. Böylelikle, aslında Hükûmetin öngörmediği şekilde, özellikle mühendislik, eczacılık, gazetecilik, ticaret ve ekonomi alanlarında faaliyet gösteren özel okulları kapatma yolu açıldı. "Parayla diploma verdikleri" şaibesi altında bulunan bu okullar 12 Mart 1971 sürecinde birer birer devletleştirilecektir.

Dev-Genç'te ayrışma: THKO ve THKP'nin doğuşu

1969 yılının Ekim ayında yapılan Dev-Genç kongresinde, sol gençlik hareketinin merkez örgütü konumundaki Dev-Genç içinde, MDD çizgisinin iki varyantı, Perinçekçiler ile Belli-Çayan grubu arasında geçici bir uzlaşma yakalandı ve uzlaşmanın göstergesi olarak Atilla Sarp başkan oldu. Kısa süre içinde önceki ayrılık yeniden su yüzüne çıktı ve Doğu Perinçek ve arkadaşları, Mahir Çayan ve arkadaşlarının çıkardığı *Aydınlık Sosyalist Dergi*'nin (ASD) karşısına *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisiyle (PDA) çıktılar. Perinçekçiler, bundan sonra bu derginin adına atıfla, *PDA'cılar* veya *Aydınlıkçılar* adıyla anılacaktır. Çatışmanın temelinde Mahir Çayan grubunun *Dev-Genç*'i "bir düzen örgütü" olarak görmesi ve hedefin "düzenle savaş" olması nedeniyle bu "düzen" örgütünden çıkılarak partileşmeyi savunmasıdır. Mahir Çayan ve arkadaşları bu amaçla legal planda yürütülen faaliyetlerin dışında, yeraltı faaliyetlerine yönelmişler, ODTÜ olaylarında görüldüğü gibi silah-mühimmat yığınağı yapmış ve devlet güçleriyle silahlı çatışmayı göze almıştı.[11]

1969 yılının üniversite işgallerini takip eden son aylarında, *Dev-Genç* bünyesinde veya öğrenci derneklerinde aktif mücadele yürüten kişilerin çoğu kaçak veya davalı konumdaydılar. Bu gençler arada bir yakalanıp mahkemeye çıkarılıyor, sonra tahliye olup yeniden mücadeleye katılıyorlardı. Örneğin sık sık ODTÜ'de görüldüğü halde yakalanamayan Sinan Cemgil, 14 Ekim 1969'da Aydın'da yakalanmış ve Ankara'ya getirilerek tutuklanmıştı. Cemgil gibi aranan Ahmet Sina da 11 Kasım'da teslim oldu. Sinan Cemgil, Deniz Gezmiş, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Aydın ve Sema Karagözoğlu, Bingöl Erdumlu ve Mustafa Kemal Çamkıran, "gizli Komünist Partisi kurmak" ve "anayasayı değiştirmeye kalkışmak" suçlamalarıyla aynı davada yargılanmaya başlamıştır. Ancak bu grubun tutukluluk hali uzun sür-

11 Dönemi anlatan bazı tanıklıklar için bkz. Hikmet Kıvılcımlı, *Yol Anıları*, Derleniş Yayınları, İstanbul, 1998; Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım: Mihri Belli'nin Anıları*, 2. Cilt Doğan Kitap, İstanbul, 2013; Gün Zileli, *Yarılma*, İstanbul, 2010; Selçuk Polat, *Mahşerin Beyaz Atlısı: FKF, Dev-Genç, THKP-C Anıları*, Kibele, İstanbul, 2009.

memiştir. Önce 24 Aralık 1969'da Sinan Cemgil tahliye olmuş, onu diğerleri takip etmiştir.

Bu dönemde öğrenci hareketi içinde bir "parlamento dışı muhalefet" ve "kır gerilla hareketi" fikri giderek revaç bulmaktaydı. Bilhassa *Dev-Genç* içinde Mahir Çayan kanadı bu fikirlerin bayraktarlığını yapmakta, legal mücadelenin yetersizliğinden bahisle gerilla savaşına yönelmek gerektiğini savunmaktaydı. Böylelikle bir kısım genç, Filistin'e *Filistin Kurtuluş Örgütü*'ne (*El-Fetih*'e) ait kamplarda gerilla eğitimi görmeye gittiler. 1970 yılının başlarında Filistin'e ilk giden grup içinde Hüseyin İnan, Alparslan Özdoğan, Müfit Özdeş ve Mustafa Yalçıner vardı. Bu gruptan daha sonra Suriye sınırından geçerek yurda dönen 11 kişi (Hüseyin İnan, Müfit Özdeş, Alparslan Özdoğan ve Kadir Manga dahil) o yılın Şubat ayının başında Diyarbakır, Gaziantep ve Malatya'da yakalandı; Mustafa Yalçıner ve Ahmet Erdoğan ise daha sonra yakalandılar. Ancak yakalananlar kısa süre içinde tahliye edildiler ve bu gruptan Mustafa Yalçıner ve Atilla Keskin, karargâhlarını ODTÜ'de kuran Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Yusuf Aslan grubuna katıldı. İstanbul'da ise Cihan Alptekin, Nahit Töre ve Ömer Ayna hareketin İstanbul hücresini oluşturmuştu. Örgütlenme öncelikle bir "şehir gerillası" mantığı içinde gerçekleşmekteydi. Ancak Deniz Gezmiş ve Sinan Cemgil'in başını çektiği grup şehir gerillası tipi mücadele yerine "kırdan şehirlere" yönelen bir mücadelenin taraftarı idiler ve bu nedenle "Dağcılar" olarak anılmaktaydılar. Gerilla savaşını kırda başlatıp şehirleri kırdan kuşatma biçimindeki taktikle devrimci mücadele öngören grup, kendisine *Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu* (THKO) adını verdi. THKO'nun çekirdek kadrosu Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Alparslan Özdoğan ve Cihat Alptekin'den müteşekkildi. Bu grup ("Dağcılar") Sinan Cemgil ve Teslim Töre'nin önderliğinde 1970 Kasım'ından itibaren Malatya'nın dağlık kesimlerinde yığınak yapmaya başlamıştır. 23 Aralık 1970'te A.Ü. Hukuk Fakültesi öğrencisi İlker Mansuroğlu'nun fakülte önünde öldürülmesini protesto etmek ve "Amerikan Emperyalizmi"ne karşı mücadeleyi başlatmak üzere bu grubun mensupları 28 Aralık'ta Amerikan Büyükelçiliği önündeki polis noktasını taradılar. O arada dağda yürütülecek mücadelenin finansmanı için iki banka şubesi bu grup tarafından soyuldu. Ayrıca malzeme desteği için 15 Şubat 1971'de Balgat'taki Amerikan üssünü bastılar, dört gün süreyle üssü işgal ettiler ve burada görevli bir Amerikalı çavuşu kaçırdılar. Ardından 3 Mart günü Ankara Gölbaşı'ndaki ABD radar üssünde görevli 4 Amerikalı er daha kaçırıldı ve 400 bin TL fidye istendi. Bu sansasyonel olayların ardından grup, 4 Mart 1971'de yayımladıkları bir bildiriyle THKO'nun varlığını ve fidye isteğini kamuoyuna duyurdu.[12] Bildiri son derece naif ve basitti. Sosyalist hedeflerden

12 Bildiri için bkz. Ek 3.

DENİZ GEZMİŞ

Deniz Gezmiş 27 Şubat 1947'de Ankara-Ayaş'ta doğdu. Siyasî hayatı TİP Üsküdar İlçe örgütünde başlamıştı. 1966'da İstanbul'a yürüyen Çorum Belediyesi temizlik işçilerine destek verdi ve ilk kez bu eylemde gözaltına alındı. Aynı yıl İ.Ü. Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırdı. 1967 yılının Ocak ayında bu sefer devletin Türkiye Milli Talebe Federasyonu binasına el koyma girişimi sırasında ikinci kez gözaltına alındı. Aynı yılın Kasım ayında düzenlenen "Kıbrıs Mitingi" sırasında ABD bayrağını yaktıkları gerekçesiyle Aşık İhsani ile birlikte yine gözaltına alındı. 1968'in Ocak ayında Hukuk Fakültesi'nden arkadaşlarıyla birlikte "Devrimci Hukukçular Örgütü"nü kurdu. 1968 yılı Mart ayında İ.Ü. Fen Fakültesi'ne gelen AP'li Devlet Bakanı Seyfi Öztürk'ü protesto ettiği için mahkemece tutuklandı. Serbest kaldıktan kısa bir süre sonra 6. Filo'yu protesto gösterilerine katıldığı için yeniden tutuklandı, ancak dava sonunda beraat etti. Deniz Gezmiş, 6. Filo olayının ardından bu kez Haziran ayında gerçekleşen İstanbul Üniversitesi'ni işgal eyleminin örgütleyicileri arasındaydı. Öğrenci liderleri arasında yer alarak Üniversite Senatosu ile yapılan müzakerelere katıldı. Senato'dan işgale gerekçe olan hakları elde eden grubun içindeydi. Bu kazanımları elde ettikten sonra işgale son verilmesini sağlayanlardan biri de Deniz Gezmiş'ti. Artık öğrenci liderleri arasında ayrıcalıklı bir yeri vardı. TİP içinde MDD'ci görüşü savunuyordu. 1968 Ekim'inde bir grup arkadaşıyla "Devrimci Öğrenci Birliği"ni (DÖB) kurdu. Kasım ayında düzenlenen ve örgütleyicileri arasında bazı sol gençlik örgütleriyle birlikte DÖB'ün de olduğu "Samsun'dan Ankara'ya Mustafa Kemal Yürüyüşü"nün önderlerinden biriydi. 28 Kasım 1968'de ABD Büyükelçisi Kommer'in Türkiye'ye gelişini protesto eden gençlik grupları içinde ve Yeşilköy (şimdiki İstanbul Atatürk) havalimanının önündeydi. 1969'da İstanbul Üniversitesi içinde sağcı öğrencilerin harekete geçmesi karşısında sol grupları örgütledi ve sağ gruplara karşı direnişin başında yer aldı. Bu eylemlerde yer aldığı için tutuklandı ve 1969 Nisan'ına kadar bir ay süreyle hapis yattı. 1969 yılının Mayıs ayında İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nde başlatılan ikinci boykot ve işgal hareketine önderlik etti. Polisin üniversiteye girmek için başlattığı operasyon sırasında yaralandı. Hastanedeyken hakkında gıyabî tutuklama kararı çıkarıldı. Gezmiş, bunun üzerine hastaneden kaçarak Filistin'e gitti ve 1969 Eylül'üne kadar FKÖ kamplarında gerilla eğitimi gördü. Türkiye'ye gizlice döndü ve hakkındaki tutuklama kararı kalkmadığı için saklanmaya devam etti; saklandığı yerden çeşitli gazetecilerle görüşerek mesajlarını kamuoyuyla paylaşmayı sürdürdü. O arada eylemleri, firarî oluşu ve hakkındaki tutuklama kararı yüzünden Hukuk Fakültesi'nden ihraç edildi. Ancak gizlice fakülteye gelip gitmeye devam ediyordu. Bu ziyaretlerin birinde ihbar üzerine yakalandı. Tutuklama kararı vicahîye çevrildi; ancak mahkeme kısa süre sonra Gezmiş'i tutuksuz yargılanmak üzere serbest bıraktı. O sırada Yıldız Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi öğrencisi Battal Mehetoğlu sağ görüşlü öğrencilerce öldürülmüştü. Çıkan olaylar sırasında polis dürbünlü bir tüfek buldu ve bu tüfeğin Deniz Gezmiş'e ait olduğu iddiasıyla yeniden tutuklandı. Hapisten salıverilmesi ancak 18 Eylül 1970 tarihinde gerçekleşecekti. Hapisteyken siyasî faaliyetlerini sürdürdü ve çıkar çıkmaz Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan'la birlikte THKO'yu kurdu. 11 Ocak 1971'de örgütü adına İş Bankası Emek Şubesi soygununa katıldı. 4 Mart 1971'de arkadaşlarıyla birlikte Balgat'taki Amerikan üssünde görevli Amerikalı askerleri kaçırdılar ve kısa bir süre sonra bu askerleri salıverdiler. Ancak bütün bu eylemler ve THKO gibi bir devrimci şiddet örgütünün kurulmuş olması, devlet nezdinde Deniz Gezmiş'i ve ar-

kadaşlarını devlet otoritesini tehdit eden gruplar içinde en ön sıraya yerleştirmişti. 12 Mart'ta askerî müdahale olduktan sonra, Gezmiş bu koşullarda kentlerde kalmanın devrim açısından taktik bir hata olduğu ve devrimin kırlardan kentlere taşınması gereken bir eylemlilik biçimini gereksindiği saptamasıyla, daha önce Malatya ve Maraş kırsalına geçmiş olan arkadaşlarının yanına gitme kararı aldı. Yusuf Aslan'la birlikte motosikletle Sivas'a doğru giderlerken motorları bozuldu. Şarkışla'da saklanmaya çalışırken ihbar edildiler. Polis ve jandarmanın kuşatması altında iki arkadaş birbirlerini kaybetti ve Deniz Gezmiş 16 Mart 1971 günü Gemerek'te yakalandı. 16 Temmuz'da diğer THKO'lu arkadaşlarıyla birlikte, başkanlığını Tuğgeneral Ali Elverdi'nin, savcılığını ise Albay Baki Tuğ'un yaptığı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no'lu Askerî Mahkemesi'ne çıkarıldılar. 9 Ekim 1971'de biten duruşmalar sonucunda Gezmiş ve arkadaşları, Anayasa'yı zorla değiştirmeye ve yürürlükten kaldırmaya eylemli olarak kalkışmak suçundan idama mahkûm edildiler. Deniz Gezmiş'in cezası 6 Mayıs 1972'de infaz edildi ve cenazesi Karşıyaka mezarlığına defnedildi.

bahsedilmeyen bildiride örgüt tarafından bir "bağımsızlık mücadelesi"nin başlatıldığı söyleniyor ve örgütün hedefi "Amerikalıları ve bütün yabancı düşmanları ülkeden atmak" şeklinde tanımlanıyordu.

Öte yandan Dev-Genç içinde, yine silahlı mücadeleyi savunan Mahir Çayan grubu da, *Dev-Genç*'ten ayrı olarak yeni bir yeraltı örgütlenmesi peşindeydi. 1969 yılının son aylarında *Aydınlık Sosyalist Dergi* (ASD) etrafında toplanan Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Münir Ramazan Aktolga, İrfan Uçar, Yusuf Küpeli ve Hüseyin Cevahir, Ankara'da *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi*'nin (THKP-C) çekirdek kadrosunu oluşturdular. Bu gruba kısa bir süre sonra Ertuğrul Kürkçü, Sırrı Öztürk, Necmettin Giritlioğlu ve Bingöl Erdumlu da dahil oldu. Örgüt 1970 yılının yaz aylarında kırsalda çalışmaya başladı. 1970 yılının Ekim ayındaki *Dev-Genç* kongresinde Mahir Çayan, bu gizli örgütün ortaya çıkış amacını ve hedeflerini anlatan uzun bir konuşma yaptı. Buna göre devrimi "profesyonel devrimciler" ve "geniş işçi-köylü kitlesi" yapacaktı. Bir "düzen örgütü" değil, bir "savaş örgütü" olması gereken devrimci örgütün sınıfsal önemi kitlelerle bağ kurdukça artacaktı. Dolayısıyla bu örgüt, "*Dev-Genç*'ten üstün Marksist-Leninist bir savaş partisi" olmalıydı. MDD stratejisi, aslında bir "savaş stratejisiydi". Bu savaş "bir gençlik örgütü olan *Dev-Genç* tarafından" asla yürütülemezdi. Devrim bu "savaş örgütünün önderliğinde, işçi-köylü ittifakı temelinde ve kırlardan kentlere doğru bir rota izleyecekti". Bu konuşma ve *ASD*'de yayımlanan "Açık Mektup"la ilan edilen bu strateji, MDD çizgisinde birlikte hareket edilen Mihri Belli ve grubundan ayrışmak anlamına geliyordu. "Açık Mektup"ta belirtildiği gibi, "Mihri Belli ve onun temsil ettiği akımla bütün organik bağlar" kesiliyordu. 1970 yılının son aylarında THKP-C'nin "Geçici Genel Komitesi" oluşturul-

du. Komite Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Ertuğrul Kürkçü, Bingöl Erdumlu, Hüseyin Cevahir, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Sina Çıladır, Orhan Savaşçı ve Sırrı Öztürk'ten oluşuyordu. THKP-C, ASD'den tamamen koparak, görüşlerini artık kendi dergisi olan *Kurtuluş*'ta dile getirmeye başlamıştı. Bundan sonra örgüt bir dizi banka soygunu gerçekleştirdi ve bazı Amerikan hedeflerine saldırıldı. 1971 yılının Nisan ayında ise "silahlı mücadele" safhasına geçme kararı alındı. Her ne kadar Marksist-Leninist bir devrim perspetifine sahip olduğunu ilân etse de, THKP-C'nin öncelikli hede-

MAHİR ÇAYAN

15 Mart 1946'da Samsun'da doğdu. İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nde okuduktan sonra 1963 yılında İ.Ü. Hukuk Fakültesi'ne, ertesi yıl da A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kaydoldu. SBF'de okurken FKF'ye üye oldu. 1967 yılında bir süreliğine Fransa'ya gitti ve orada sosyalist gençlik içindeki tartışmalara tanıklık etti. Fransa'dan döndüğünde artık Maocu ve Latin Amerika'daki Fokocu gerilla stratejisine kaynaklık eden devrimci görüşlerin etkisi altındaydı. 1968'deki yaygın 6. Filo'yu protesto eylemlerine İzmir'de katıldı. İlk gözaltına alınışı bu eylem yüzündendir. SBF'de önce TİP içinde, ardından da Mihri Belli'nin MDD çizgisinde gençlik siyasetine aktif olarak katıldı. Fokocu devrim anlayışı onun TİP'in yasalcı çizgisine karşı cephe almasına yol açmıştı ve bu çerçevede görüşlerini *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergilerindeki yazılarla yaymaya çalıştı. 1969 yılında FKF'nin adının Dev-Genç olarak değiştirildiği kongrede Dev-Genç'in önder kadrosu içinde yerini aldı. Bu süreçte ikinci siyasî kopuş sürecini yaşadı ve Mihri Belli'nin MDD'ci hareketinden uzaklaşarak "silâhlı halk devrimi" yolunda kendi siyasî çizgisini kurmaya ve bu yoldaki örgüt yapısını teşkil etmeye başladı. Bu örgüt THKP-C idi. THKP-C profesyonel devrimci kadroların önderliğinde giderek refah seviyesi artan Türkiye halkı ile oligarşik yönetim arasındaki "suni denge"yi "halk savaşı" yoluyla bozacak olan örgüttü. Mahir Çayan'ın "halk savaşı" modeli THKO'nun kırdan kente devrimi taşıma stratejisinin aksine, "şehir gerillası" ve "şehir eylemleri" modeline dayanıyordu. Buna bağlı olarak şehirlerde ses getirecek silâhlı eylemlere yönelmeyi seçti. İlk büyük eylemi 22 Mayıs 1971'de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'u kaçırma eylemidir. Bu eylemde Elrom öldürülmüştür. Eylemin ardından polisten kaçan Çayan ve Hüseyin Cevahir İstanbul Maltepe'de bir eve sığınmış ve evde bulunan kız çocuğunu rehin almıştı. Kuşatılan evden Hüseyin Cevahir sağ çıkamadı; intihara kalkışan Çayan ise yaralı olarak yakalandı. Derhal tutuklanan Çayan, cezaevindeki arkadaşları ile birlikte 29 Kasım 1971'de Maltepe Cezaevi'nden tünel kazarak kaçmayı başardı. Bundan sonra bir kaçma-kovalamaca hikâyesi başlayacaktır. Çayan ve arkadaşları, o sırada idama mahkûm edilen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını kurtarmak için bir eylem planlarlar ve Karadeniz'e geçerler. 26 Mart 1972'de NATO'ya bağlı Ünye radar üssünde görevli iki İngiliz teknisyeni kaçırırlar ve karşılığında THKO'lu mahkûmların bırakılmasını isterler. 28 Mart'ta rehinelerle birlikte Tokat'a bağlı Niksar ilçesinin Kızıldere köyüne geçerler. Ancak ihbar üzerine 30 Mart günü askerler tarafından bu köyde kuşatılırlar. Çıkan çatışmada Mahir Çayan ve dokuz arkadaşı öldürülür. Bir tek Ertuğrul Kürkçü yaralı olarak yakalanır. Mahir Çayan Ankara Karşıyaka Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

fi, tıpkı THKO gibi, emperyalizme karşı "millî kurtuluş savaşı"nı başlatmaktı. Bu açıdan THKP-C, MDD'ci çizgiden bir kopma anlamına gelmiyor, sadece uygulayacağı devrimci mücadele stratejisi ve devrimci öncülük rolünü atfettiği kesimler bakımından MDD'ci grupla fikir ayrılığı yaşıyordu.

Ülke 12 Mart askerî müdahalesine doğru hızla yol alırken THKO ve THKP-C'ye destek mahiyetindeki öğrenci olayları da durulmuyordu. 1971 yılı Mart'ının ilk günü ODTÜ'de altı saat süren çatışmalar yaşandı. Çatışmalar sırasında Mevlüt Meriç isimli bir er öldü, yüzlerce öğrenci gözaltına alındı.

MDD çizgisinin bir diğer kanadı, *PDA* dergisi çevresinde birleşen Perinçek grubu ise 1971 yılının sonlarında partileşmeyi seçecekti. *Türkiye İhtilâlci İşçi-Köylü Partisi* (TİİKP) adıyla partileşen grubun yöneticileri arasında Doğu Perinçek, Halil Berktay, Gün Zileli, Nuri Çolakoğlu, Şahin Alpay, Cüneyt Akalın, Ömer Madra, Bora Gözen, Atıl Ant, Oral Çalışlar, Ferit İlsever ve Hasan Yalçın gibi isimler bulunuyordu. Adında "İhtilâlci" sıfatı olmakla birlikte, silâhlı mücadeleden yana olmayan bu parti Maocu bir nitelik taşımaktaydı. Mao'nun devrim ve sosyalizm fikirlerini Türkiye'ye uygulamak gibi bir teorik hedefi bulunan ve devrim yolunda "halk savaşı"nı örgütlemeyi amaçlayan bu hareket 1972 yılında geniş bir tutuklama harekâtının kurbanı olacak ve o dönem için tasfiye edilecektir.

THKO ve THKP-C dışında silahlı mücadeleye yönelen bir diğer hareket, İbrahim Kaypakkaya'nın önderliğindeki *Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist* (TKP/ML) ve onun askerî örgütü olan *Türkiye İşçi-Köylü Kurtuluş Ordusu* (TİKKO) idi. Kaypakkaya da Maocu sosyalizme yakındı ve örgütünü bu perspektifle tasarlamıştı. Daha çok köylü kitlelerine dayanarak, devrimi kırdan kente taşımayı amaçlayan, bu amaçla öncelikle kırsal alanda "kurtarılmış bölgeler" oluşturmayı hedefleyen TKP-ML çalışmalarını özellikle Malatya-Elazığ-Dersim (Tunceli) üçgeninde sürdürüyordu. Önce Dersim dağlarında üslenen TİKKO'cular daha sonra Karadeniz bölgesinde de çalışacaktır.

Büyük işçi kalkışması: Hükûmetin DİSK'i frenleme girişimi ve 15-16 Haziran olayları

Giderek politikleşen ve büyüyen işçi hareketi hükûmeti endişeye sevk etmekteydi. İşçi hareketinin odağı kurulu düzene bağlı Türk-İş olmaktan çıkmış ve memnuniyetsiz emekçi kitleleri DİSK bünyesindeki sendikalarda toplanmaya başlamıştı. Özellikle özel kesimde çalışan işçiler DİSK'e daha çok rağbet ediyordu. Önü hem siyasî iktidar hem de Türk-İş tarafından kesilmek istenmesine karşın DİSK hızla büyüdü ve 1970'lerin başında DİSK'e üye işçilerin sayısı 800 bine ulaştı. O arada işveren sendikası Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nın (MESS) hükûmet üzerindeki lobi faaliyetlerinin de zor-

İBRAHİM KAYPAKKAYA

1949 yılında Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Karakaya köyünde doğdu. Ankara Hasanoğlan Öğretmen Okulu'ndan sonra Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'na kaydoldu. Bir yandan da İ.Ü. Fen Fakültesi Fizik bölümünde okuyordu. 1968 yılının Mart ayında Çapa Fikir Kulübü'nü kurdu. Kulübün 6. Filo'ya karşı yayımladığı bildiriyi kaleme aldığı gerekçesiyle yönetim tarafından Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'ndan atıldı. FKF ve TİP içinde etkinliğini sürdürürken MDD çizgisini benimsedi ve *İşçi-Köylü* gazetesinin İstanbul bürosunda çalışmaya başladı. O arada *Aydınlık* ve *Türk Solu* dergilerinde de yazılar yazıyordu. *Aydınlık* hareketi içindeki ayrışmada Doğu Perinçek grubuyla birlikte hareket etti. 1972 yılına kadar TİİKP adı altında partileşen PDA içinde çalıştı. 1972'de Perinçek ve yakın çevresini revizyonizm ve oportinistlikle suçlayarak bu hareketten ayrıldı. Maocu çizgiyi benimseyen Kaypakkaya gerek MDD gerekse PDA hareketlerinden, açık Kemalizm karşıtlığı ve Lenin'in "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesi merkezinde inşa ettiği azınlık ve dolayısıyla Kürt hakları yolundaki mücadelesi ile tamamen ayrışmıştı. Aynı yıl TKP/ML TİKKO'yu kurdu ve arkadaşlarıyla birlikte Dersim kırsalına geçerek silâhlı mücadeleye başladı. 24 Ocak 1973'te Çemişgezek'te çıkan çatışmada birlikte bulunduğu ve TİKKO'nun ilk komutanlarından olan Ali Haydar Yıldız öldürüldü, Kaypakkaya ise yaralandığı halde kaçmayı başardı. Ancak beş gün sonra, o çevreden fazla uzaklaşamadan bir ihbar üzerine yakalandı. Yakalandığı andan cezaevine konulduğu ana kadar ağır işkence gördü ve 18 Mayıs 1973'te mahkemeye çıkarılamadan Diyarbakır'da hayatını kaybetti. Doğum yeri olan Karakaya köyünde toprağa verilmiştir.

lamasıyla, "ortanın solu" programını ilan ederek emekçi sınıflara yanaşan CHP'yle işçi sınıfı arasında organik bir ilişkinin kurulmasından korkan iktidar partisi, 12 Haziran 1970'te Sendikalar Kanunu'nda değişiklik yaptı ve bir sendikanın ülke sathında faaliyette bulunabilmesi için o sendikanın örgütlü olduğu iş kolundaki bütün işçilerin en az üçte birini temsil etmesi zorunluluğunu getirerek, DİSK'in yaygın örgütlenmesinin önüne geçmeye çalıştı. Bu yeni düzenleme, giderek büyüyen DİSK'in tehdidi altında olan Türk-İş'in de işine gelmekteydi.

15 Haziran 1970'te İstanbul'un hemen hemen bütün sanayi işçileri, Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlü işçilerin büyük bölümü de dahil olmak üzere, bu kanun değişikliğine karşı büyük bir yürüyüş yaptılar. İstanbul'daki işçiler Topkapı'da toplanıp İstanbul'un merkezine doğru yürürken, Adapazarı ve İzmit'ten de büyük işçi grupları İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiler. İstanbul Valiliği, işçilerin Taksim'e geçişlerini önlemek amacıyla Haliç üzerindeki iki köprüyü kaldırdı ve işçiler Eminönü-Unkapanı bölgesinde tutuldu. Anadolu yakasındaki toplanma merkezi ise Tuzla ve Üsküdar idi. Tuzla'dan gelenler Kartal ve Pendik üzerinden Kadıköy'e ulaşmış; Beykoz tarafından gelenler ise Üsküdar'a inmişti. Adapazarı'ndaki fabrikalardan gelen işçiler İzmit'e

ulaşmış, o sırada İzmit'te Tümen Komutanı olan Tümgeneral Celil Gürkan, işçilerin İzmit'teki işçilerle birleşerek emniyetle İstanbul tarafına geçişine imkân tanımıştı. Bu grup Kartal ve Pendik bölgesine geldiğinde ilk çatışmalar başladı ve Kartal'da ilk ölüm olayları yaşandı. Çatışmalarda üç işçi ile bir polis öldü. Bunun üzerine İstanbul'da hemen sıkıyönetim ilan edildi ve Sıkıyönetim Komutanlığı 162 işçiyi gözaltına aldı. 15-16 Haziran Olayları sonucunda Anayasa Mahkemesi, Sendikalar Kanunu'nun işçileri harekete geçiren maddelerini iptal etti. İlan edilen sıkıyönetim ise İstanbul ve Kocaeli illerini kapsayacak biçimde 3 ay süreyle uygulanmıştır.

Sol darbe hazırlıkları

Büyük gençlik hareketinden ve Türkiye İşçi Partisi'nden başka, Türkiye'de 27 Mayıs'tan sonra girilen yolun DP'nin "karşı-devrimci" çizgisine geri dönüş biçiminde yaşandığını düşünen ve Türkiye üzerindeki ABD ve Avrupa'nın "emperyalist" hegemonyasına son vermeyi planlayan darbeci bir entelektüel kesim ortaya çıkmış ve bu kesim, yukarıda ayrıntılı biçimde anlatıldığı üzere, büyük ölçüde *Yön* ve *Devrim* dergileri etrafında toplanmıştı. Bu kesim, askerler içinde müttefikler aramakta ve gençlik hareketinin de desteğiyle yönetime el koymayı planlamaktaydı. Bu çevre etrafında oluşan eylemlilik, "parlamento dışı muhalefet" adı altında meşrulaştırılmaktaydı. Parlamento dışı muhalefetin, *Yön* ve *Devrim* dergileri etrafındaki önderleri arasında Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu yer almaktaydı. Hedeflenen, sosyalist nitelikli bir yönetime el koyma girişiminden ziyade, temelde Kemalist devrimlerin ihyası ve "emperyalist sömürü"den kopuş amacıyla, daha çok Baas tipinde ve Milli Demokratik Devrimci bir iktidar kurmaktı. Bu önderliğin, *Dev-Genç* hareketiyle organik bir ilişkisi olmamakla birlikte, bu hareketle bir ittifak ilişkisinden söz etmek mümkündür. Yeni bir darbe ile yönetime el koyup, ülkeyi "kapitalist olmayan kalkınma yolu"na sokmayı hedefleyen bu grup, bir yandan bu gençlik hareketine dayanmaya çalışırken, öte yandan askerî kademeler arasından güçlü bir dayanak peşindeydi ve bu dayanak elde edilmişti. Özellikle yüksek komuta kademesi içinde hava ve kara kuvvetleri komutanları, Tümgeneral Celil Gürkan aracılığıyla bu kadroyla ilişkilendirilmiş, harp okulları ile hava ve deniz kuvvetleri içinden belirli bir öğrenci ve asker kadrosu da darbeci harekete angaje olmuştu. *Yön* çevresi entelektüellerinin desteğiyle bir yönetim ve siyaset planı hazırlamaya girişilmişti. Başka cuntalar da vardı. Bunlar içinde bulunan "Madanoğlu Cuntası"nda 27 Mayısçılar arasında yer alan ve o anda emekli konumda olan Osman Köksal, Necdet Güvenlioğlu, Hıfzı Kaçar ve Zeki Ergun gibi bazı askerler bulunuyordu. Bu grubun başında, ya-

kıştırılan isimden de anlaşılacağı gibi 27 Mayıs'ın "kudretli generali" emekli Tümgeneral Cemal Madanoğlu bulunuyordu. Madanoğlu tabiî senatörlükten istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü atanarak yeniden parlamentoya girmişti. Yine 27 Mayısçılardan Orhan Kabibay'ın önderliğinde ve içinde Talat Turhan ve Numan Esin'in de bulunduğu ikinci bir cunta daha mevcuttu. CHP içinde de faaliyet yürüten Kabibay, bir taraftan da partiyi bu girişime yaklaştırmaya çalışmaktaydı. Bir başka cunta da Harp Akademileri çevresinde kurulmuştu. Bu cunta içinde Kurmay Albay Adnan Arabacıoğlu, Albay İbrahim Artunç, Kurmay Albay Orhan Seyfi Güven, Kurmay Albay Fahrettin Tezel, Kurmay Albay Adnan Kaptan ve Kurmay Albay Cemalettin Korkut gibi isimler bulunuyordu. 14'ler grubu içinde yer alan ve yüzbaşı rütbesindeyken emekli edilmiş olan İrfan Solmazer çevresinde toplanan bir başka oluşum daha vardı. Bu oluşum, sadece muvazzaf subaylardan değil, bazı hukukçu ve emniyetçileri de çevresinde toplamıştı. Bunlar içinde Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mukbil Özyörük; Muzaffer Yılmaz ve Refet Kaplangı gibi emniyetçiler, Albay Nihat Değer, Dev-Genç'in eski başkanı Atilla Sarp, bir kısım Deniz Harp Okulu öğrencisi, çoğunluğu denizci olan teğmen ve üsteğmen rütbesinde subaylar vardı. Bu cuntalarla ilişki kuran sol çevreler, özellikle TİP içinden, "tepeden inmecilik"le suçlanmaktaydı. Bu grupların temel hedefi, 27 Mayıs'taki gibi kısa sürede "demokratik-parlamenter yaşama geçiş hatası"nı tekrarlamayıp uzun süreli bir devrim idaresi kurmak ve bu idare yoluyla anti-kapitalist bir kalkınma gerçekleştirmekti. Doğan Avcıoğlu'nun önderliğindeki *Yöncüler*, önce Orhan Kabibay grubuna yaklaşmışlardı. Ancak gruplar arasında işbirliği yerine bir liderlik çekişmesinin başlaması, bütünlüğü bozdu. Kabibay grubu da, önce Madanoğlu grubu ile temas kurmuştu. İki grubun birlikte hareket etmesinin önündeki en önemli engel ise, harekete kimin önderlik edeceği meselesi idi. Kabibay hareketin kendi önderliği altında yürütülmesi gerektiğini öne sürüyor ve o zamanki Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Gürler de dahil olmak üzere ordu üst kademesi ile ilişkiye geçmiş olduğunu gerekçe göstererek önderliğin kendiliğinden inşa edilmiş bulunduğunu iddia ediyordu. *Yöncüler* bu konuma itiraz ettiler ve Madanoğlu'nun 27 Mayıs'taki karizmatik liderliğine atıfta bulunarak bu konumu Madanoğlu'nun işgal etmesi gerektiğini savundular. Orhan Kabibay ve Numan Esin bu düşünceye şiddetle karşı çıktılar. Zira Kabibay ve Esin, Madanoğlu grubunca tasfiye edilmiş bulunan 14'ler grubu içindeydiler. Bunun üzerine Madanoğlu grubu Harp Akademisi içinde teşekkül eden "Albaylar" grubuyla temas etti. Kabibay grubu ise komuta kademesinde yer alan ve müdahale fikrinde olan generallere yanaştı. Generaller grubunun başında Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral

Muhsin Batur yer alıyordu. 1970 yılı itibarıyla bir ayağı Hava Kuvvetleri karargâhında, bir ayağı Kara Kuvvetleri karargâhında, bir diğer uzantısı ise Donanma Komutanı Oramiral Kemal Kayacan'ın önderliğinde genç denizci subaylar çevresinde bulunan büyük bir cunta oluşmuş bulunuyordu. Bu oluşum Genelkurmay içinde Genelkurmay genel sekreteri Tuğgeneral Mehmet Tuğcu aracılığıyla, Cumhurbaşkanlığı içinde de genel sekreter Cihat Alpan aracılığıyla irtibatlanıyordu. Karargâhtaki general ve yüksek rütbeli subaylardan Tümgeneral Şükrü Köseoğlu, Tümgeneral Celil Gürkan, Tümgeneral İhsan Över, Tümgeneral Hulusi Kaymaklı, Korgeneral Atıf Erçıkan, Hava Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu, Hava Tuğgeneral Ömer Çokgör, Hava Korgeneral Ahmet Dural, Mehmet Heperler, Albay İhsan Albayrak, Binbaşı Yılmaz Akkılıç, Nuri Gök ve Amiral Vedii Bilget de işin içindeydiler. Bu grup, Doğan Avcıoğlu'nun fikirleri çerçevesinde, bazı havacı subayların, bazı emekli askerî hâkimlerin, Emin Değer, Hidayet Ilgar ve Fakih Özfakih gibi isimlerin katılımıyla, darbe sonrasında uygulanacak bir "Devrim Anayasası" hazırlamıştı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ise bu oluşumun dışında kalmıştı. Bu anayasa taslağı 1961 Anayasası'nın ana çerçevesine pek fazla dokunmamakla birlikte, sosyal devleti güçlendiriyor ve demokratik kurumların özerklik çerçevesini daraltıyordu. Taslağın sosyalist bir yönü yoktu. Daha çok "üçüncü yol" olarak adlandırılan, "Kapitalist olmayan yol" olarak betimlenen ulusalcı bir çizgiye sahipti.

Ne var ki ordu kademeleri içindeki hareketlenmeden tedirgin olan Genelkurmay Başkanı da harekete geçmekte gecikmedi. İhtilâlci grup içinden Korgeneral Atıf Erçıkan, hazırlıklar konusunda Tağmaç'a bilgi sızdırıyordu. 1970 Haziranı'nda Orgeneral Tağmaç, bir yurt gezisine çıktı ve çeşitli birliklerdeki görüşmeleri sonucunda müdahale yönündeki sezgisinin doğruluğunu anladı. Bunun üzerine terfi ayı olan Ağustos'u beklemeden Harp Akademileri içindeki cuntayı dağıtmak amacıyla, 35 kadar kurmay Albay ile bir kısım sınıf subayının başka yerlere tayinini çıkarttı.

Bu büyük oluşum içinde en güçlü aktör Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'du. Ordu kademeleri içinde Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* ve *Devrim Üzerine* kitapları elden ele dolaşıyordu. Madanoğlu ve Kabibay grupları, Doğan Avcıoğlu aracılığıyla bu büyük cuntayla işbirliği aramakta ve irtibatı bu yolla sağlamaktaydı. Kara Kuvvetleri Komutanı'nın irtibatı ve örgütlenme içindeki icra unsuru Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan'dı. Ancak Celil Gürkan, bir süre sonra Gürler'i devreden çıkararak Orgeneral Muhsin Batur'la doğrudan görüşmelere başladı. Darbe yönündeki görüşmelere katılan bir başka general, Genelkurmay Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Korgeneral Atıf Erçıkan'dı. Ancak Erçıkan, yukarıda anıldığı gibi Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın "Truva Atı"

olarak cuntaya girmişti ve Tağmaç'a düzenli olarak rapor veriyor, gelişmelerden onu haberdar ediyordu. Uzun müzakereler ve planlamalar sonucunda Orhan Kabibay, Talat Turhan ve Numan Esin'in de iştirak ettiği Gürler-Batur cunta oluşumu, müdahale gün ve saatini 9 Mart günü saat 16.00 olarak belirledi. Bu yüzden bu darbe grubuna "9 Martçılar" ve bu girişime de "9 Mart Darbe Girişimi" adı verilecektir. Orgeneral Gürler adına, darbe sonrasında yürürlüğe girecek anayasayı ve görev alacak bakanlar kurulunu Tümgeneral Celil Gürkan hazırlamıştı. Gürkan'ın hazırladığı plana göre Korgeneral Atıf Erçıkan Genelkurmay Başkanı olacaktı.

Faili meçhul provokasyonlar

Bu arada failleri meçhul olan ama tamamiyle sol grupların hanesine yazılan bazı olaylar, kamuoyunda dehşet ve korku duygusunun kolayca yayılmasına yol açıyordu. Ülke 12 Mart'a doğru yol alırken siyasî cinayetler de başladı. 13 Nisan 1970 günü Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Dr. Necdet Güçlü öldürüldü. O gün Ülkücüler Tıp Fakültesi'ni basmış ve çıkan silahlı çatışma sırasında Dr. Güçlü öldürülmüştü.[13] Güçlü'nün katil zanlısı olarak birtakım Ülkücü militanlar yakalanmış ve ceza almış olsa da, Güçlü'yü öldüren kurşunun ceza alanların tabancalarının kalibresine uymaması, bu cinayete de faili meçhul gölgesi düşürmüştür. 27 Kasım 1970'te, kundaklama sonucunda 1969 yılında hizmete açılan İstanbul Taksim'deki Atatürk Kültür Merkezi'nde yangın çıktı. Yangın sonucunda Merkez'in içindeki tiyatronun sahne ve seyirci bölümü büyük hasar gördü. Yapının yeniden hizmete alınması ancak yedi yıl sonra mümkün olacaktır. Dönemin basını, bu olayın arkasında sol örgütlerin bulunduğunu ima eden haberler yaptılar. Ancak adlî süreç içinde bu olayın gerçek failleri ve yangının kaynağı ortaya çıkarılamadı. Nihayet Danıştay'ın yangını teknik işletme yokluğuna bağlanmasıyla olay kapatıldı. Bu tür provokatif eylem ve haberler toplumda dehşet havasını yaygınlaştırmaya ve topluma "nizam veren" bir elin müdahalesine meşruiyet zemini hazırlamaya yarıyordu.

Bu provokasyonu 6 Mart 1971'de Marmara Vapuru ve 28 Haziran 1971'de Eminönü Arabalı Vapuru'nun çıkan yangınlar sonucunda batmaları izledi. Bu olaylar soruşturulurken bunlar 12 Mart darbesinin hedefinde olan solculara bağlanacak ve pek çok kişi hakkında dava açılacaktı. Bu dava tarihe "bomba davası" olarak geçecektir.

13 O gün MHP Aksaray milletvekili Sadi Somuncuoğlu'nun tuz kamyonuyla Tıp Fakültesi'ni basanlar ve olayı planlayanlar arasında, Sağlık Bakanlığı da yapmış olan MHP Kırıkkale milletvekili Osman Durmuş (1999-2011), MHP İçel milletvekili Ali Güngör (1999-2002), ANAP Ankara il başkanlığı yapmış olan Cengiz Atak ve Devlet Bakanlığı yapmış olan MHP Kırşehir milletvekili (1999-2002) Ramazan Mirzaoğlu bulunuyordu.

Sol hareketin yükselişi karşısında sağcı örgütlenmeler: MİSK örneği

Yükselen ve giderek büyüyen legal ve yeraltı sol hareketine karşı, devlet kuruluşları bütün örgütleriyle tepki vermeye ve bu hareketi ezmeye çalışırken, bir yandan da MHP etrafında örgütlenen gençlik ve meslek örgütleri de eylemli mücadeleye girişmişti. Solda hangi örgüt kurulursa, bunun bir muadili de mutlaka MHP tarafından kuruluyordu. Sol örgütler genellikle sonu *-Der* ile biten adlarıyla seçilirken ülkücü-milliyetçi örgütler sonu *-Bir* ile biten adlarla ortaya çıkıyorlardı. Bunlardan biri de DİSK'in karşısına çıkarılan "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu"dur (MİSK).

1967 yılında sol sendikacılık yapmak üzere Türk-İş'den çözülen sendikaların birleşmesiyle kurulan DİSK'e karşı, 23 Haziran 1970'te MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kuruldu. MİSK'in 15-16 Haziran Olayları'nın hemen ardından kurulması oldukça manidardır. Konfederasyonun

ANADOLU-ROCK

Türkiye tarihinin büyük dönüşümlere sahne olan bu döneminde, müzik alanı bu dönüşümlere seyirci kalamazdı. 1960'lara, hatta 1965'e kadar Batı'da yapılan pop müziğin taklitleri yoluyla ya da Batı popüler müziği parçalarının aranjmanları yoluyla kitlelere seslenmeyi yeğleyen pop müzikçilerin yerine 1960'ların ikinci yarısından itibaren Batı müziğinin formlarını Anadolu ezgilerine uyarlamayı deneyen, Batı'da protest öğeler taşıyan Rock müziğin Türkiye versiyonunu yaratmaya çalışan yeni bir müzisyen kuşağı ortaya çıktı. Bu kişiler giyim-kuşamlarıyla, Doğulu ezgilerin esinlediği özgün müzik tarzlarıyla ve kimi zaman halk şairlerinden alıntılanan toplumcu-halkçı müzik sözleriyle Türkiye'de popüler müziği dönüştürdüler. 1965'te Aşık Mahzuni Şerif ile tanışan Cem Karaca, ondan esinlendiklerini 1967 yılından itibaren birlikte olduğu Apaşlar grubunda uyguladı. Karaca'nın Erzurumlu Emrah'ın şiirinden yaptığı parça o yıl Altın Mikrofon şarkı yarışmasında ikinciliği kazandı. Cem Karaca 1970'ler boyunca birlikte çalıştığı Kardaşlar, Moğollar ve Dervişan gruplarıyla, Anadolu ve Doğu müziğinin etkisinden kopmadan politik müziğe kaydı. Barış Manço 1966'dan itibaren bu tarz müziğe kayarak dikkat çekti. Önce Folk 4 grubuyla çalıştı. Ardından Mazhar Alanson ve Fuat Güner'le birlikte Kaygısızlar, sonra Moğollar, 1972'den itibaren de kendi kurduğu Kurtalan Ekspres grubuyla müzik yaptı. Barış Manço müziği, Cem Karaca'nın politik müziğine oranla, popülist öğeler taşıyan, ancak yenilikçi bir müzikti. Bir başka öncü Erkin Koray da Batı müziğinin formlarıyla, 1970'lerin kentli-orta sınıflarının neredeyse nefret ettiği arabesk müziği ve alaturka müzik örneklerini harmanlamayı başarmış bir müzisyendi. Bu öncüleri Üç Hüreller, Ersen ve Dadaşlar gibi müzik grupları izledi. Türkiye toplumunun Batı tarzı popüler müziğe bu gruplar aracılığıyla ısındığını ve alıştığını söyleyebiliriz. Bu yolla bu müzik türü giderek politikleşen gençlik kesimleri tarafından da tüketilir olmuş; öte yandan Batı tarzı müziği, bu müziğin yegâne tüketicisi olan kentli-orta sınıfların dışındaki katmanlara taşımış ve sevdirmiştir.

sınıf sendikacılığıyla bir ilişkisi yoktu, devlete bağlıydı ve sermaye kesimleriyle organik ilişki içindeydi. Geniş işçi hareketi içinde, herhangi bir ağırlığı olmadı, ancak işçi hareketinin bütünlüklü görüntüsünü bozan paravan bir konfederasyon olarak varlığını sürdürdü. 12 Eylül 1980'de faaliyeti durdurulduğunda, DİSK'in sadece kamu kesiminde örgütlenmiş 45 bin, Türk-İş'in kamu kesiminde örgütlenmiş 475 bin üyesine karşılık, kamu ve özel sektörde örgütlenmiş toplam 22 bin üyesi vardı.

Partilerde gelişmeler ve kurulan yeni partiler

Millî Nizam Partisi (MNP)

1969 Seçimleri ile bağımsız olarak Konya'dan parlamentoya giren Necmettin Erbakan, 26 Ocak 1970'te 17 arkadaşıyla birlikte İslâmcı eğilimleri temsil eden Millî Nizam Partisi'ni kurdu. Parti kurucuları arasında Ali Haydar Aksay, Süleyman Arif Emre, Saffet Solak, Hasan Aksay, İsmail Müftüoğlu gibi isimler yer almaktaydı. Genel başkanlığı, daha önce Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Genel Sekreteri olan Prof. Dr. Necmettin Erbakan üstlenmişti. Erbakan önce AP'den aday olmak istemiş ama adaylığı Demirel tarafından veto edilmişti. Parti, AP listesinden meclise giren Isparta milletvekili Hüseyin Akmumcu ve Tokat milletvekili Hüseyin Abbas'ın katılımıyla, 3 milletvekili ile Parlamento'da temsil imkânı buldu. MNP programına millî ve ahlakî değerleri içeren kalkınmacı bir söylem hâkimdi. Parti piyasa ekonomisine, faize ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET'ye) karşıydı. Devletçi bir müdahale ekonomisinden yana olan parti, ağır sanayi yatırımlarına ağırlık verilerek dışarıya kapalı bir büyümeyi savunuyordu.

41'ler olayı: AP'de bunalım ve AP de parçalanıyor (Demokratik Parti'nin doğuşu)

1969 seçimlerine girerken Adalet Partisi parti içi çekişmenin oldukça arttığı bir atmosferi yaşamıştı. Saadettin Bilgiç'in ekibi, Demirel'in "yeminliler" grubuyla bir kez daha kıyasıya bir mücadeleye girmiş ama yine muvaffak olamamıştı. Bu çekişme seçimler sonrasında oluşan parlamentodaki AP grubunda ve AP üst yönetiminde devam etti. Seçimler öncesinde parti içindeki birlik havası kısa sürmüş ve Demirel'e karşı mücadele kaldığı yerden yeniden başlamıştı. Özellikle seçim sonrası hükûmetinde Bilgiç grubundan kimsenin görev almaması bardağı taşıran son damlaydı. Demirel'in eski Demokratların siyasî affı konusunda çekingen davranması da Bilgiç grubu tarafından aleyhinde kullanılan bir koz oldu. Parlamentoda Esat Kılıçoğlu "dosyalı muhalefet"

adını alan bir hareket başlattı ve bu hareket parti içinden epeyce destek buldu. 17 Ocak 1970'te "dosyalı muhalefet" grubu, Demirel'e 72 imzalı bir muhtıra vererek parti içinde tarafsız hareket etmesini talep etti. Bu süreçte Demirel, sivri isimlerin partiden ihraç edilmelerini sağladı. İlk evrede Esat Kılıçoğlu, Cevat Önder ve Kadri Eroğan partiden ihraç edilmişti. İkinci evrede de Saadettin Bilgiç, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut ve Cihat Bilgehan bu ihraçları protesto ederek Parti Meclisi'nden istifa ettiler. 11 Şubat 1970'te cereyan eden 1971 yılı bütçe kanunu oylamasında 41 AP milletvekili bütçeye red oyu verdiler ve AP hükûmetinin bütçesinin onaylanmamasına neden oldular. Bu, ayrışmada son noktaydı, zira anayasaya göre bütçesi reddedilen bir hükûmet güvenoyu alamamış sayılmaktaydı. Daha önce muhtıraya imza koyan 72'lerden bir kısmı, 41'lerin bu hareketine, meselenin parti içi bir mesele olduğunu belirterek engel olmaya çalıştılar. Ancak parti içinden 41 isim, parti yönetimine başkaldırılarını bu noktaya taşımaktan geri durmadılar. Parti Haysiyet Divanı, uyarı mahiyetinde bu 41 kişiye "bir ay süreyle ihraç" cezası verdi. 41 kişinin muhalefetine rağmen Demirel üçüncü hükûmetini kurup göreve kaldığı yerden devam etti. III. Demirel Hükûmeti 6 Mart 1970'te güvenoyu aldı. Ancak muhaliflerin çabaları durmadı. 24 Haziran 1970'te Başbakan Demirel hakkında soruşturma komisyonu kurulması için yapılan görüşmelerde AP milletvekilleri arasında büyük bir kavga çıktı. 25 Haziran'da parti haysiyet divanı kavgaya karışan Bilgiç ve 25 arkadaşını ihraç kararı aldı. Muhaliflerin son ümidi, partinin 5. olağan kongresi idi. 21 Eylül 1970'te yapılan kongrede Süleyman Demirel 1.425 oy alarak yeniden genel başkan seçildi. Diğer adaylar Hayri Domaniç 28, Aydın Yalçın ise 15 oy alabilmişti. Bu 41'ler için son şanstı. Kongre'de mücadele edebilmek için Meclis Başkanlığı'ndan ayrılan Ferruh Bozbeyli de 41'lere katılarak Adalet Partisi'nden ayrıldı. Bu grup 18 Aralık 1970 günü Demokratik Parti'yi (DP'yi) kurarak parlamentoda muhalefet saflarına katıldı. Yeni kurulan Demokratik Parti, ağırlıklı olarak eski Demokrat Partililer'in etkisi altında idi. Celâl Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy da AP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi kuranlar arasında yer aldı. Bu grup, Demirel'in Adalet Partisi içindeki ağırlığından rahatsızlık duyuyor, onu bir "emanetçi" olarak görüyor ve partiye hâkim olmak istiyordu. Eylül 1970 Kongresi Demirel'in Adalet Partisi içindeki mutlak egemenliğini tescil etmiş ve eski Demokratlara partiden ayrılmaktan başka bir yol bırakmamıştır.

Güven Partisi Millî Güven Partisi oluyor

CHP'den kopanlardan oluşan ve kurulur kurulmaz 1969 seçimlerine katılan Turhan Feyzioğlu önderliğindeki Güven Partisi (GP), seçimlerde % 6,58 oranında oy almıştı ve böylelikle Meclis'e 15 milletvekili sokarak Meclis'in

üçüncü büyük partisi oldu. Bu konumuyla bir çekim odağı haline gelmiş ve ideolojik bakımdan kendisine yakın konumda bulunan küçük partilerin, Millet Partisi (MP) ve Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP), milletvekillerinin katılımıyla biraz daha güçlenmişti. Bu katılımlar sonucunda 29 Ocak 1971'de adını Millî Güven Partisi (MGP) olarak değiştirdi.

CHP'de bunalım

Geleneksel CHP çizgisini savunduğunu iddia edenlerin partiden ayrılarak Güven Partisi'ni kurmalarından sonra CHP'de sular durulmadı. "Ortanın solu" resmen partinin pozisyonu olmuştu, ancak İsmet İnönü sürekli olarak CHP'nin sosyalist bir parti olmadığını vurgulamak zorunda kalıyordu. Öte yandan "ortanın solu"nda konumlanmak, Güven Partisi'ne geçmeyen eski CHP'lilerle öne çıkan yeniler arasında giderek şiddetlenen bir çekişmeyi de başlatmıştı. Eskiler arasında Nihat Erim ve Kemal Satır gibi eski parti kodamanları bulunuyordu. Ancak bunların gücü Genel Sekreter Ecevit'in karşısında gittikçe zaafa uğramaktaydı. Bu grubun yakın bir gelecekte partiden tasfiye olacağı görünür bir gerçeklik halini almıştı. Ecevit'i zorlayan ikinci bir grup daha vardı. Bu grubun mensupları, CHP'yi sol kimlikli bir parti haline getirmekte Ecevit'le hemfikir olmakla birlikte, Türkiye'nin solculaşmasına ilişkin yöntem seçimleri bakımından Ecevit'ten ayrılıyorlardı. Orhan Kabibay'ın başını çektiği bu ikinci grup, yine Doğan Avcıoğlu'nun *Yön* hareketinin etkisi altında, Türkiye'nin asker-sivil ittifakıyla tepeden inme yöntemlerle sola çekilmesini savunmaktaydı. Bu grup zaman içinde 9 Martçılar olarak bilinen darbeci sol gruba yakınlaşacak ve asker-sivil işbirliğiyle sol bir devrimi projelendiren Millî Demokratik Devrim'ci (MDD'ci) gençlik hareketiyle ittifak arayacaktı. Bu arada Ecevit parti içinde kendi kadrosunu kurmaktaydı. Ecevit, özellikle Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi kökenli akademisyenlerden bir "beyin takımı" oluşturmayı seçti. Bu takımda Halûk Ülman, Turan Güneş, Besim Üstünel, Deniz Baykal gibi isimler yer almaktaydı. Bu takım parti içinde "Mülkiye cuntası" adıyla anılacak ve Ecevit'in yükselişinde büyük rol oynayacaktı.

TİP'te bölünme ve tasfiyeler

1968 yılında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali üzerine sosyalist kesimde büyük bir tartışma patlak verdi. Sonuçları ve etkileri bakımından en tayin edici tartışma ise bizatihi TİP'in içindeydi. Genel Başkan Mehmet Ali Aybar, "güleryüzlü sosyalizm" ve "hürriyetçi sosyalizm" gibi kendine has kavramları kullanarak, partinin yetkili organlarına danışmadan ve herhangi

bir bilgi vermeden, Sovyet birliklerinin Çekoslovakya'da yıkmak istediği Dubçek rejiminden yana konuşmalar yaptı. Bu konuşmalar "partiyi de bağladığı" gerekçesiyle Merkez Yürütme Kurulu'nda (MYK) Behice Boran, Nihat Sargın, Minnetullah Haydaroğlu ve Sadun Aren'in isteğiyle gündeme alındı. Bu grup, "kişisel bir yönetim eğilimini" temsil ettiği gerekçesiyle Aybar'ın konuşmalarının partiyi bağlamayacağı yönünde karar çıkartmak istedi. Ancak Aybar ve MYK'nın diğer üyeleri buna şiddetle karşı çıktılar. Bunun üzerine toplanan Üçüncü Kongre'de Aybar ve arkadaşları büyük başarı sağlayarak, Sadun Aren ve Şaban Erik dışında, Boran ve arkadaşlarını parti yönetiminden tasfiye etti. Ancak sorun henüz çözülmemişti. Bu sonuç karşısında TİP'li dokuz parlamenter "olağanüstü kongre" çağrısı yaptı. Ne var ki olağanüstü kongrenin galibi de yine Aybar oldu. Buna karşılık Genel Yönetim Kurulu'na muhalif kanattan Sadun Aren, Behice Boran, Nihat Sargın ve Şaban Erik'in de içinde bulunduğu onbir kişi girmeyi başarmıştı. 1969 seçimlerinde TİP'in oyları % 3 seviyelerinden % 2,5'e inince, Aybar büyük eleştirilere hedef oldu. Bunun üzerine genel başkanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. Aybar'ın ardından sırasıyla Mehmet Ali Arslan ve Şaban Erik genel başkanlık yaptılar. Bu şekilde IV. Büyük Kongre'ye gidildi. 29-31 Ekim 1970 tarihleri arasında toplanan kongre, Behice Boran ve Sadun Aren'in başını çektiği *Emek* dergisi çevresinin inisiyatifine sahne oldu. Zaten kongre öncesinde büyük ayrılık baş göstermiş ve 341 delegenin 135'i parti kongresine gelmeyerek, o tarihlerde MDD'cilerin düzenlediği "Devrimci Kurultay"a katılmıştı. Kürt delegelerin de seçime iştirak etmediği kongrede *Emek* grubu ağırlığını hissettirmiş ve genel başkanlığa Behice Boran, genel sekreterliklere ise Şaban Erik ve Sait Çiltaş seçilmiştir. Kongre sonuç bildirisi, Kürt sorununa büyük bir ağırlık vererek bir ilke imza atmıştır. Partinin çizgisine yön

TİP Meclis'e girebilmiş yegâne sosyalist parti oldu. Siyasal alanın ve Anayasa'nın meşruiyet zeminine bağlılığı önde tutan TİP'le sol gençlik hareketlerinin arasındaki mesafe 1968'den sonra hızla açıldı.

veren sonuç bildirisine göre, "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkı yaşamaktadır"; "Doğu Sorunu'nu basit bölgesel bir kalkınma sorunu olarak ele almak, hâkim sınıf iktidarının şoven-milliyetçi görüş ve tutumunun bir uzantısıdır"; "Kürt halkının anayasal vatandaşlık yolundaki mücadelesinin parti tarafından desteklenmesi, olağan ve zorunlu bir devrimci görevdir"; "sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde birleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde birlikte çalışmaları gerekir"; "Parti Kürt sorununa sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından bakar". Böylelikle hem Kürt sorunu tanımlanmış oluyor hem de MDD'ci tezlere kar-

TABLO 24
III. Demirel/32. Cumhuriyet Hükûmeti (6.3.1970-26.3.1971)

Başbakan	Süleyman Demirel (AP Isparta MV)
Devlet Bakanı	Hüsamettin Atabeyli (AP Erzincan MV)
Devlet Bakanı	Refet Sezgin (AP Çanakkale MV) Hasan Dinçer (AP Afyon MV)
Devlet Bakanı	Mehmet Turan Bilgin (AP Erzurum MV)
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya Önder (AP Sivas MV)
İçişleri Bakanı	Haldun Menteşeoğlu (AP Muğla Senatörü)
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil (AP Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı	Ali Mesut Erez (AP Kütahya MV)
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Oğuz (AP Eskişehir MV)
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu (AP Adana MV)
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe (AP Aydın MV) Mehmet Orhan Tuğrul (AP Bilecik Senatörü)
Sağlık ve Sos. Yardım Bakanı	Vedat Ali Özkan (AP Kayseri MV)
Bayındırlık Bakanı	Turgut Yaşar Gülez (AP Bolu Senatörü)
İmar ve İskân Bakanı	Hayrettin Nakipoğlu (AP Kayseri MV)
Tarım Bakanı	Mehmet İlhami Ertem (AP Edirne MV)
Sanayi Bakanı	M. Selahattin Kılıç (AP Adana MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman Avcı (AP Artvin MV) Nahit Menteşe (AP Aydın MV)
Köyişleri Bakanı	Turhan Kapanlı (AP Ankara Senatörü)
Çalışma Bakanı	Seyfi Öztürk (AP Eskişehir MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Necmettin Cevheri (AP Urfa MV)
Ticaret Bakanı	Gürhan Titrek (AP Çankırı Senatörü)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu (AP Trabzon MV)
Gençlik ve Spor Bakanı	İsmet Sezgin (AP Aydın MV)
Orman Bakanı	Hüseyin Özalp (AP Samsun MV)

şı açık bir "birlikte sosyalist devrim" mücadelesinin tercih edildiği gösterilmiş bulunuyordu. Kongrenin hemen ardından Genel Başkan Behice Boran, 8 Ocak 1971 günü "Faşizme Hayır" kampanyası başlatarak askerî vesayetin parlamento üzerindeki etkilerine karşı da savaş açtıklarını bildiriyordu. Bu sonuç üzerine Mehmet Ali Aybar partiden istifa etti ve bir sonraki seçimlere kadar "bağımsız milletvekili" olarak parlamenter hayatına devam etti. Böylelikle TİP kendisini hem *Dev-Genç* hareketinden hem *Yön-Devrim* çevresinin "tepeden inmeci" anti-kapitalist devrim perspektifinden hem de MDD çizgisinden tamamen ayrıştırmış oluyordu.

12 Mart 1971: İkinci darbe ve "ara rejim"

12 Mart'ın arifesi

Cuntacı gelişmeler üzerine Orgeneral Tağmaç, duruma müdahale etme kararını aldı ve darbe sonrasında devreden çıkarılacağına ilişkin duyumlar alan Orgeneral Gürler'in ve Orgeneral Muhsin Batur'un tereddüdünden yararlanarak onları da yanına çekti. Tağmaç, 10 Mart günü "Genişletilmiş Komuta Konseyi" planladı. Bunun üzerine Org. Faruk Gürler, cunta içindeki muhataralı durumunu da gözönünde tutarak "9 Mart girişimi"nin 24 saat ertelenmesini istedi. Böylelikle yeni darbenin resmî adı olan "9 Mart girişimi" gerçekleşemedi. O arada "9 Martçılar"ın içinde yer alan denizci subaylar, Deniz Üsteğmeni Kubilay Kılıç ve Tümg. Celil Gürkan'ın grubu da o sıralarda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi asistanı olan ve MİT tarafından cunta içine sızdırılmış bulunan Mahir Kaynak tarafından ihbar edildi. 10 Mart'ta Hava Kuvvetleri karargâhında bir toplantı düzenlendi. Gürler'in geri adım atması halinde, her ihtimale karşı, Hava Kuvvetleri Harekât Başkanı Tümgeneral Ömer Çokgör harekât hazırlığını yapmış, bekliyordu. Karşı adım olarak Gürler de kendi kuvvetinde genel alarm vermişti. Bu durum hükûmeti şüpheye sevk etmeye yetti; ancak Gürler Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'na bunun komutanlara karşı yapılacak bir harekete karşı önlem olduğunu söyleyerek hükûmet kanadını teskin etti. Müdahale girişiminden MİT'in de haberi vardı ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, MİT Müsteşarı Korgeneral Fuat Doğu tarafından haberdar edilmişti. Ancak Başbakan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı ve MİT Müsteşarı nezdinde bu haberlerin doğruluğunu teyit etmeye kalktığında yine hep geçiştirilmiş ve teskin edici cevaplar almakla yetinmişti.

O arada Gürler, Hava Kuvvetleri'ndeki toplantıda da ertesi günkü genişletilmiş komuta toplantısının beklenmesi gerektiğini ve görüşlerini orada açıklayacağını bildirerek Tağmaç'ı harekâtın yanına çekmenin gereği konu-

sunda katılımcıları ikna etmişti. Bu toplantıda darbe hazırlığı son kez gözden geçirilirken, Gürler ve Batur'un oyalama taktiği başarılı olmuştu. Hazırlıklara göre darbe sonrasında Gürler Cumhurbaşkanı, Batur Başbakan olacak; 40 kişilik bir devrim konseyi kurulacak ve 250 kişilik bir Uzmanlar Meclisi oluşturulacaktı. Ancak darbenin "sol rengi" konusundaki kuşkuları arttıran gelişmeler Gürler kadar, Muhsin Batur'u da tedirgin etmiş ve 10 Mart'taki Genişletilmiş Komuta Konseyi'nde pasif bir tutum takınmalarına, nihayet onları Tağmaç'ın planına teslim olmaya itmişti. İstanbul'daki I. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün ve Ankara Merkez Komutanı olan kardeşi Tuğgeneral Tevfik Türün sol bir darbeden korkarak Tağmaç'a destek verdiler ve karşı önlemler aldılar. Başta "9 Martçılar"la birlikte hareket eden Donanma Komutanı Oramiral Kemal Kayacan da tutumunu değiştirdi. Böylece ibre tamamen Tağmaç'ın lehine dönmüş oluyordu. Böylelikle Yüksek Komuta Heyeti "9 Martçılar"ı dışarıda bırakan ve böylelikle onları bir anlamda tasfiye eden bir müdahale kararı etrafında birleşmiş oluyordu. Yüksek Komuta Heyeti, 12 Mart 1971 günü Cumhurbaşkanı'na sunulmak üzere, hükûmeti istifaya davet eden ve yerine partilerüstü bir "millî birlik hükûmeti"ni çağıran bildiriyi kaleme aldılar.

12 Mart muhtırası

12 Mart günü ortaya çıkan olağanüstü hareketlilik Başbakan Demirel'i telâşa sevk etti. Bu durum karşısında Demirel Cumhurbaşkanına müracaat etmeyi tercih etti, ancak sürekli aramalarına karşılık Cumhurbaşkanı telefonlara çıkmadı. O gün öğlen saatlerinde, sonradan TRT Genel Müdürü olacak olan Tümgeneral Musa Öğün, yanında Hava Albay Kemal Tunusluoğlu ve Deniz Albay Fuat Uğur olmak üzere, TRT'nin Ankara'daki merkezine geldi ve Haber Müdürü Doğan Kasaroğlu'na aşağıdaki bildiriyi 13.00 haberlerinde okunmak üzere tebliğ etti. Kasaroğlu, Genel Müdür Adnan Öztrak'a danışarak bildiriyi 13.00 haberlerinde okuttu.

Bu bildiri, basın ve siyasî çevreler tarafından hükûmetin istifaya çağırılması, istifa olmazsa da ordunun müdahale edeceği biçiminde yorumlandı. MİT Müsteşarı Korg. Fuat Doğu Cumhurbaşkanı'nın yanından Başbakan'ı arayarak, Cumhurbaşkanı'nın hükûmetin istifasını istediğini iletti. Süleyman Demirel hükûmeti aynı gün istifa etti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, muhtıra üzerine ordunun görevini yaptığını söylemiş, anamuhalefet lideri CHP Genel Başkanı İnönü ise, başlangıçta hükûmetin istifasının "demokratik" olduğunu belirtmişti.

Ordunun yüksek komuta kademesinin eksiksiz imzaladığı 12 Mart muhtırasının akabinde, "9 Martçı" olarak bilinen general, amiral ve albaylar der-

"12 MART MUHTIRASI"

1. Parlamento ve Hükûmet süregelen tutum, görüş ve icraatleriyle yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ne Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silâhlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silâhlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize...

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç
Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler
Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur
Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu

hal emekliye sevk edildi. Emekli edilenler arasında Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan, Genelkurmay Merkez Dairesi Başkanı Tümgeneral Şükrü Köseoğlu, Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi Başkanı Tuğgeneral Ömer Çokgör, Millî Savunma Bakanlığı Teftiş Dairesi Başkanı Hava Tuğgeneral Mehmet Ali Akar, Deniz Kuvvetleri Teknik Daire Başkanı Tuğamiral Vedii Bilget, ayrıca Kur. Albay Nedim Arat, Kur. Albay Bahattin Taner, Piyade Albay Kadir Tandoğan, Piyade Albay Ömer Şamlı, Pilot Albay Hidayet Ilgar, Muhabere Albay Mehmet Namlı, Tank Albay Kadir Ok ve Tank Albay Cavit Bayar bulunuyordu. Re'sen emekli edilen bu subayların yanı sıra 46 subayın da yerleri değiştirildi. Tayini üzerine Genelkurmay Genel Sekreteri Tuğgeneral Mehmet Tuğcu da kendiliğinden istifa etti.

12 Mart müdahalesinin çerçevesini çizen metinlere yansıyan üslûp, daha sonra da sıklıkla tekrar edildiği gibi, bu tür müdahalelere meşru zemin sağlayacak hukukî bir dayanağa başvurulduğunu gösterir. Bu dayanak 211 Sayılı Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesidir. Bu madde silâhlı kuvvetlere "Türk yurdunu, Anayasa ile tayin edilmiş Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama" görevini vermektedir. Bu hüküm, ordunun çeşitli vesilelerle siyasî süreçlere müdahale ederken dayandığı temel bir daya-

nak olmuş, daha sonra görülen müdahalelerde de sıklıkla bu maddeye başvurulmuştur.

12 Mart dönemi sıkıyönetim uygulamalarını da beraberinde getirmiştir. 12 Mart'ın hemen akabinde 11 ilde sıkıyönetim ilân edildi. Sıkıyönetim rejimi Ankara ve İstanbul, Adana ve İçel'de 29 ay, İzmir ve Eskişehir'de 23 ay, Kocaeli, Adana ve Hatay'da 25 ay, Diyarbakır'da 28 ay, Zonguldak ve Sakarya'da 21 ay ve Siirt'te 27 ay yürürlükte kalacaktır.

12 Mart müdahalesinin niteliği

12 Mart müdahalesi, Türkiye'de alt askerî kademelerin ve paramiliter güçlerin idareye el koyması biçiminde tecelli eden darbeci-Bonapartist eğilimi, ordunun emir-komuta zinciri içinde gerçekleşen bir müdahale biçimine çevirmesi bakımından önem taşır. Bu ciddi bir nitelik değişikliğidir. 1913 Babıâlî Baskını ile başlayan askerî müdahale geleneği, hem 1913 örneğinde hem de 1960 örneğinde ordu alt kademeleri içinde gelişen cuntaların, ordu yönetimine rağmen yönetime el koymaları biçiminde tecelli etmişti. 12 Mart bu eğilime son vermiştir. Bundan sonra ordu, her ne kadar "genç subaylar rahatsız" ya da Tağmaç'ın deyimiyle "altımı tutamıyorum" klişeleriyle harekete geçilse de, kendi emir-komuta zinciri içinde, disiplin ve hiyerarşisini koruyarak müdahale etme eğilimine girmiştir. 1960'tan sonra görülen darbe girişimleri de ordu yönetimi tarafından bertaraf edilmeleriyle, böyle bir eğilime artık izin verilmeyeceğinin ilk işaretlerini taşıyordu. 1961 Anayasası ile yürürlüğe giren yeni rejimin organları da bu türden maceraların önünü kesecek birçok emniyet supabıyla donatılmıştı. Bundan böyle MİT'in başına orgeneral veya korgeneral rütbesinde bir subayın getirilmesi, Millî Güvenlik Kurulu gibi bir organın oluşturulması, Millî Savunma Bakanlığı'nın ikincilleştirilerek Genelkurmay'ın doğrudan doğruya Başbakanlık'la irtibatlandırılması, 1972 yılında oluşturulacak olan Yüksek Askerî Şûra'nın askerî kadrolar üzerindeki olağanüstü yetkileri, Genelkurmay içinde güçlü bir istihbarat örgütünün kurulması bu supaplardan bazılarıdır. Ne var ki, bu sıkılaştırılmış vesayet rejiminin kuruluşu, o zaman örgütlü olan sağ ve sol siyaset çevrelerinden ve örgütlerinden cepheden bir muhalefet görmedi. Hatta sol kesim içindeki kimi örgütler 12 Mart müdahalesinin devrimci ve sol bir sürece yol açacağı zehabına kapılmışlardı. Örneğin içinde Doğu Perinçek, Mihri Belli gibi isimlerin bulunduğu *Aydınlık* ve MDD çevresi, Mahir Çayan'ın etkisindeki *Dev-Genç*, başlangıçta 12 Mart müdahalesini "Mustafa Kemal'in ve ilerici geleneğini büyük ölçüde sürdürebilen Türk Ordusu'nun işbirlikçi Demirel hükûmetine karşı tepkisinin bir ifadesi" olarak değerlendirmişti. Hikmet Kıvılcımlı, "Ordu Kılıcını Attı" başlıklı bir makale yazmış ve bu-

rada muhtırayı "kadrolarının büyük kısmı 'halk çocuğu' olan Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin 'en azgın alaturka faşist finans-kapital olan Demirel kabinesini devirme ültimatomu" olarak nitelendirmişti. Kıvılcımlı'ya göre muhtıranın içinde yer alan "Atatürk'ün bize verdiği hedef" ifadesi, geçen elli yılın ardından "her gün yükselip gelişen gürbüz sosyalist uygarlık"ın nişanesi idi.[14] Ona göre bu kritik dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri kılıcını sosyalizmden yana çekmişti. Doğu Perinçek'in kontrolündeki *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) dergisi de benzer yorumlarla doluydu. TİP içindeki bölünme sırasında tasfiye edilmiş olan eski genel başkan Mehmet Ali Aybar da, milletvekili sıfatıyla 12 Mart sonrasında kurulan I. Erim Hükûmeti'ne güvenoyu vermişti. *Dev-Genç*, TÖS ve DİSK gibi örgütler de 12 Mart'ı coşkuyla selamlayan bildiriler yayımlamışlardı. Bu çerçevede, TİP'in büyük bölümü hariç solun geniş bir kesimi 12 Mart sonrası "ara rejimi"nin ilk hükûmeti olan Erim Hükûmeti'ni destekleyecekti.

OKUMA PARÇASI

EMEKLİ TUĞAMİRAL VEDİİ BİLGET'İN 12 MART ANLATISI

"2 Mart günü, Komutan Eyiceoğlu'nun odasındaydım. Masasının önünde karşılıklı oturmuştuk. Birlikte İzmir'e, kimi denetimlerde bulunmaya gideceğimizi söylemişti. Önümüzde bir Havuz İhalesi dosyası vardı, ama tepkimi bildiği için sözü bir türlü oraya getiremiyordu. O sırada, bir yazı geldi. Eyiceoğlu, anlamsız gözlerle baktı yazılanlara ve bana uzattı. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, ertesi gün Genelkurmay ve dört Kuvvet Komutanlığı karargâhları ile Ankara garnizonundaki tüm birlik komutanlarına bir toplantı emri veriyordu. Toplantı yeri Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları sinema salonuydu. Eyiceoğlu yazıyı geri aldı, kalktı masasına yürüdü. Telefonu kaldırırken, bana başıyla "tamamdır, gidebilirsin" işareti yapıyordu. Yüz hatları gergindi... Muhsin Batur, Ömer Çokgör'ü çağırmış. Korgeneral Ahmet Dural ile Tümgeneral Hulusi Kaymaklı'nın eylemin içine alınıp alınmadıklarını sormuş. Çokgör, doğal olarak "hayır" yanıtını verince çok kızmış. Her iki generali de Adnan Menderes'i tutuklama anından beri tanıdığını, yazgı birliği ettiğini söylemiş. Hemen ilişkiye geçilip harekâta alınmalarını istemiş. Çokgör, Albayrak'a gelmiş. Her iki generale de birlikte gitmişler. Konuyu açmışlar. İkisi de çekinmiş, olumsuz tutum almışlar. Ne zaman ki bunun Batur'un istemi olduğunu öğrenmişler, o zaman neredeyse selam durur gibi ayağa fırlayarak harekâta katılacaklarını söylemişler. Albayrak şaşırmıştı, "Harekâta inançları yok, Batur'a var. Bir 'Heil Hitler' diye bağurmadıkları kaldı" diyordu. Bense gülüyordum. Artık iş bitmişti. Tüm bunlar açık göstergesiydi durumun. "Hayır", diye direniyordu Albayrak. "Baksanıza Batur nasıl çalışıyor." Gülmeyi sürdürüyordum. Albayrak'ın şaşkınlığı bu kez bana yöneliyordu. "Siz, iyi misiniz?" Kuşkusuz, "iyi" değildim. Ama Tağmaç, "iyi" bir sindirme taktiği uyguluyordu. 3 Mart günü "sinema salonu" toplantısını yaptı ve "biz bu filmi daha önce de görmüştük" dedirtti. Elbet, görenlere... Tağmaç çok sinirliydi. Bir açtı ağ-

14 Hikmet Kıvılcımlı, "Ordu Kılıcını Attı", *Sosyalist*, 16 Mart 1971.

zını, hiç susmak bilmedi. "Türkiye'de ihtilâl yapılmasını isteyen sağ ile soldur. Bunu orduya yaptırarak ya padişahlığı ya da komünistliği getirmek amacı güdülüyor... Biz, Silâhlı Kuvvetler olarak günlük politikaların dışında kalacağız. Parlamentonun sorunları biz askerleri değil kendilerini ilgilendirir... En üst düzeydeki komutanlarınıza güvenin. Heyecana kapılıp yanlış adımlar atmayın. Erken kalkanın horoz olmasına izin vermeyiz... Anarşik olaylar, bilhassa aşırı sol mihraklar tarafından kasten çıkarılmaktadır... Vaziyet çok vahim değildir. Meselelerin halledilmesi için gereken çareleri bölünmeden bulacağız... Bugünkü siyasal bunalımın kökünde Anayasamızın bünyemize uygun düşmeyecek aşırı özgürlükler getirmiş olması yatıyor. Ülkemizde sosyal gelişmeler ekonomik gelişmeleri aşmıştır... Bize kayıtsız şartsız güvenin. Karar vermekte gecikmeyeceğiz. Ne yapacaksak biz yapacağız!" Artık iş bitmişti. Ama kimse Tağmaç'ı ciddiye almıyordu. Öyle olunca da işin bittiğine inanmıyordu. Belki de bunca çabadan sonra inanmak istemiyordu. Bence Tağmaç'ın konuşmasının en ilginç saptaması, "Vaziyet çok vahim değildir" olanıydı. O da mı "olağan" bulmaya başlamıştı durumu? "Çok vahim" olmayan "az olağanüstü" müydü yoksa? Eğer öyleyse, "az olağanüstü"ye "az müdahale" yeterdi. "Ne yapılacaksa" onlar yapardı, olur biterdi. İlyas Albayrak salonda olsaydı, Memduh Tağmaç'a da "Heil Hitler" çekmeye hazır onlarca kişi görüp daha da şaşıracaktı belki. 4 Mart günü, tüm Türkiye şaşırdı oysa. Ankara'da NATO'nun Kepekli Boğazı'ndaki Elektronik Taburu'nda görevli ABD'li erler Larry Heaver, Richard Carazci, James Cholson ve Çavuş Jimmy Sexton silahlı beş kişi tarafından kaçırılmışlardı. Anadolu Ajansı'na gelen silahlı üç kişi ise, THKO adına kaçırılan dört ABD'linin iade koşullarını açıklıyorlardı: – 400 bin dolar fidye, – Tutuklu tüm devrimcilerin salıverilmesi, – THKO'nun amaçlarını açıklayan bir bildirinin radyodan ilanı. Eğer koşullar kabul edilmezse, dört Amerikalı 36 saat içinde kurşuna dizilecekler, radyoevi ve ajans binaları havaya uçurulacaktı. Eylemin zamanlaması o denli "olağanüstü"ydü ki, bir anda hem Türkiye genelinde hem de Silâhlı Kuvvetler içinde "sol" sorgulanmaya başlandı. Genç bir devrimci Deniz üsteğmen, şakayla "sen de mi THKO'lusun?" diyen bir yarbayın boğazına sarıldı. Bir başkası, elindeki *Cumhuriyet* ve *Devrim* gazetelerini rastgele girdiği bir odaya bırakıp hızla uzaklaştı. Bir Havacı teğmen, "sizinkiler Amerikalıları kaçırmış" diye espri yapan bir arkadaşına silah çekmeye kalkıştı. Ve Celal Eyiceoğlu bile, "bu eylemin arkasında Moskova var" diyen bir Amiral'e "hadi git işine!" azarını yapıştırdı. Ama, eylemin zamanlaması gerçekten "olağanüstü"ydü. Dev-Genç ile ilişkisi olduğu savıyla ordudan çıkarılan Teğmen Sarp Kuray'ın tüm dönem arkadaşları izlenmeye başlandı. MSB Müsteşar Yardımcısı Korgeneral Fikret Elbizim'in yönettiği bir "solcu subay saptama" operasyonuna geçildi. "Solcu"luğun kriterleri, *Cumhuriyet* gazetesi, *Devrim* dergisi okumaya dek indirildi. Eylemin zamanlaması "olağanüstü"ydü. "İş bitti" diyordum ya, "başka bir iş" başlayacaktı artık. Başlaması için gerekli olasılıkları iyice ölçüp biçmiş Sunay-Tağmaç ikilisinin elleri koz doluydu şimdi. Kararsız Gürler'in hangi yöne gideceğine karar vermesi anlık durumdu. Batur'un kararlılığı da açıkça sorgulanabilirdi bu aşamadan sonra. 5 Mart günü Demirel, Sunay'a çıktı. "Sokağa dur diyemiyoruz", dedi. "Çünkü bir yerden cüret alıyor. Ordu içinde bir iktidar kavgasından kaygı duyarım. Bu kavga Genelkurmay Başkanlığı ve sonunda sizin oturduğunuz koltuğun kavgasıdır." "Kavga" asıl Kırıkhan'daydı o sırada. Hem de ölümlerle sonuçlanan bir "kavga". 28 Şubat'ı 1 Mart'a bağlayan gece, Kırıkhan'daki Hamidiye Camii'nde bir bomba patlamıştı. Caminin caddeye bakan penceresinde 4.5 metre uzunluğunda dinamit fitili bulunmuştu. Halil Çeken adlı bir yurttaş, savcılığa giderek, fitilin uzandığı yöndeki evde Ali

Çalışkan adlı bir Ülkü Ocaklı'nın oturduğunu, eylemin kışkırtma olmasından kuşkulandığını söylemişti. Dinleyen bile olmamıştı. 2 Mart günü Türk Ocağı, Ülkü Ocakları, Hayır İşleri Cemiyeti, Esnaf Kefalet Kooperatifi, Kuvayı Milliye Cemiyeti ve Türkiye Milliyetçi Öğretmenler Derneği ortak bir bildiri yayınlamışlar ve "Düşman ordusunun yapmadığını bu dinsiz komünistler, mukaddes camiimize bomba koyarak tahrip etmişlerdir. Cuma günü namazından sonra bu olayı protesto için bir yürüyüş yapılacaktır. Bütün müslümanların buna katılması gerekmektedir" demişlerdi. 4 Mart günü Antakya [Hatay] Valiliği ve Kırıkhan Kaymakamlığı uyarılmış, protesto yürüşünün tehlikeli olaylara neden olabileceği bildirilmişti. Kaymakam, önlem alınacağını söylemişti. Savcı Abdülreşit Ufak ise, yöredeki tüm sol eğilimli tanınanların evlerini aratma emri çıkarmıştı. Ama Valilik durumun gidişini değerlendirmiş, yürüyüşe izin verilmemesini istemişti. Bunun üzerine, AP İlçe Başkanı Ahmet Ahrazoğlu, Nurcu olarak tanınan manifaturacı Haydar Uçak, AP eski Belediye Başkanı iken DP'ye geçen Ahmet Kahraman, AP Belediye Meclisi Üyesi Orhan Eroğlu ve MNP İlçe Başkanı Hasan Bilgin'den oluşan yürüyüş komitesi, protesto eyleminden vazgeçildiğini duyurmuştu. Ama 5 Mart Cuma günü sabahı, Malatya İmam Hatip Okulu'nun mehter takımı kasabaya getirildi. Cami hoparlörlerinden yürüyüşün yapılacağı duyuruldu. Malatya, Osmaniye, Dörtyol ve Maraş'tan da gelenler vardı yürüyüşe katılmaya. Toplananlar, Kaymakamlık binasına yürüyüşe geçtiler. Kaymakam kalabalığa, yürüyüş yapılmayacağını söyledi. AP İlçe Başkanı Ahrazoğlu ise, "Yürüyüş kanunsuz da olsa bunun mesuliyetini üzerime alıyorum. Ben burada inkilâp yapacağım. Dinsiz solculara hesap soracağız." dedi. Öğlene doğru, İthalâtçı Hacı Ömer Meto'nun sağladığı kamyonlara bindirilmiş Islahiye, Hassa ve Aktepe'den gelen sopalı, baltalı, balyozlu adamlar karıştı kalabalığa. Dışarıdan getirtilen 6-7 bin dolayındaki insana katılan Kırıkhan'lılarla 30 bini bulan kalabalık, çarşıya doğru yürüyüşe geçti. Başlarında, saf halinde dizilmiş, koyu mavi uzun gömlekli, belleri kırmızı kuşaklı ve kendilerine "Bozkurt" diyen Ülkü Ocaklı bir grup vardı. Önce Dr. İzzettin İyiel'in eczanesine saldırıp tahrip eden kalabalık ardından namaz kılmak üzere camiye girdi. Vali, Kaymakam, Emniyet Müdürü oradaydılar ve elleri kolları bağlanmış gibiydi. Jandarma Komutanı olaya müdahale etti ve Dr. İyiel'i kaçırarak istihkâm karargâhında korumaya aldırttı. Namazdan sonra topluluk, dere kıyısından getirtilen taşları da alarak yeniden Kaymakamlık'a yöneldi. Kasabanın matbaası ateşe verildi. Bir astsubay havaya ateş açarak kalabalığı durdurdu. Matbaa'dan Ali Göçmen ve Şaban Bakır adlı çalışanları asker kurtardı. Kalabalık bu arada Kanatlı Caddesi'ne varmıştı. Ve olanlar burada oldu. CHP'li, TİP'li ve Alevi olarak tanınanların mağaza ve dükkanlarına saldırıya geçildi. Gasip İnsal öldürülerek linç edildi. Bir çok kişi ağır yaralandı, yaralananlardan ikisi hastaneye kaldırılırken öldü. Ve ansızın deprem oldu. Önceleri bir karşı bombalama eylemi sanılan deprem, kalabalığı çok korkuttu. Dağılmaya başladılar. Kırıkhan bir kaç kez sallandı durdu. Demirel'in iktidarı da kesinlikle sallanıyordu. THKO, Amerikalıları kaçırmıştı. Hiçbir ses yoktu henüz. Kırıkhan'da AP'liler, şeriatçılar ve bozkurtlar elele eyleme girişmişler bir "Elbistan Olayı" daha çıkacakken deprem imdada yetişmişti. Genelkurmay Başkanı Tağmaç durmadan demeçler veriyor, Cumhurbaşkanı Sunay giderek soğuk tutum takınıyordu. Fazla seçenek yoktu. Yapacak bir şey daha vardı belki; Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını bulup ortaya çıkarmak ve geçici de olsa gerilimi yumuşatmak. ODTÜ'nün aranması emri verildi. Jandarma ve Komando birlikleri ODTÜ'ye sevkedildi. On saate yakın bir çatışma yaşandı. Jandarma Albay Mehmet Öztoprak, bu işin aslında toplum polisinin işi olduğunu vurgulayarak, aramanın polisçe yapılmasın-

da diretti. Askerler ile öğrenciler birbirlerine ateş açmak durumunda kalıyorlardı. Saatlerce sonra ODTÜ'ye girildi. 1500 dolayında öğrenci spor salonunda, 400'den fazlası da Emniyet'te sorguya çekildi. 14 savcı görevlendirildi. Albay Öztoprak, 30 bin asker ve polisin yürüttüğü operasyona karışıp öğrencileri tahrik eden AP'li Belediye Başkan Vekili Muhlis Şenöz'ün de sorgulanması gerektiğini söyledi. Kimse umursamadı. Olaylarda öğrenci Şener Erdal, Jandarma eri Mevlut Meriç ve aşçı Aziz Yalta ölmüşler; bir Üsteğmen, beş er ve yirmi öğrenci de yaralanmıştı. Demirel, "ODTÜ komünizme karşı bir ilim yuvası olmak için kurulmuştu" derken aynı anda ABD Senatosu'nda Çoğunluk Grup Başkan Vekili Byrd de, "Amerikan vergi mükellefinin parasıyla Amerikan aleyhtarı genç devrimciler mi yetiştirilecek? Bu üniversiteye yardım kesilmelidir" savındaydı. ODTÜ'de aranan hiç bir sol eylemci bulunamamıştı. Ama Ekrem Göksu, Şahap Kocatopçu, Ahmet Tokuş, Fahir Armaoğlu, Vecdi Diker, Akif Tuncel ve Osman Bozok'lu Mütevelli Heyeti, aradığı fırsatı bulmuştu. "Politik davranışlarda bulunmak"la suçladıkları Akademik Konsey'i lağvettiler. Rektör Prof. Dr. Erdal İnönü kararı protesto ederek görevinden çekildi. Rektör Yardımcısı Ertan Acaroğlu, İdarî İlimler Fakültesi Dekanı Yaşar Gürbüz ve Mühendislik Fakültesi Dekanı Erdoğan Tekin ile Vekili Sedat Özkol, Mütevelli Heyet tarafından üniversiteden uzaklaştırıldılar. Bu da bir "zamanlama"ydı belki. Komutan Eyiceoğlu'nun "zamanlama"sı da fena değildi. Beni Ankara'dan ve karargâhtan uzaklaştırdı yine. Aldı yanına, birlikte İzmir'e denetim gezisine gittik. Günlerden 7 Mart'tı. Öteden beriden, havadan sudan söz ediyorduk hep. Konuştuklarımız aramızda bir içtenlik kalmadığına işaret ediyordu. Eyiceoğlu, harekâtın yapılacağını, benim de etkin bir konumda bulunacağımı sanıyordu hâlâ. Oysa ben, harekât filan olmayacağından emindim artık ve gelişmelerden giderek büyük kaygı duyuyordum. Kaygım, harekâtın biçiminden ve vardığı olanaksızlık noktasından çok daha ötelerdeydi. Çok daha geniş kapsamlı bir tedirginlik içindeydim. Türkiye'de son sürede gelişen Anti-Amerikan saldırıların, sıradan birer gençlik tepkisi olduğuna inanmamaya başlamıştım. Bunun için güçlü nedenlerim de vardı.. Turan Çağlar.., 4 Mart günü, bana elden bir mektup ulaştırmıştı. Bunun içeriğinde yer alan bilgileri nereden aldığını, ne ölçüde doğruluk payı içerdiğini bilmiyordum. Ama Çağlar'ın belirttiğine göre, geçtiğimiz yılın 18 Mart'ında Pentagon, ABD Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın eşgüdümlü çalışmasıyla oluşan bir Kararlılık Operasyonları İstihbarat Kararnamesi yayınlamıştı. Kararnameyi Tuğgeneral Kenneth Wickham hazırlamıştı. Bu ad bana yabancı değildi. ABD'de iken evine konuk olduğumuz Atlantik Filosu Kruvazör-Muhrip Kuvvetleri Komutanı Tuğamiral Shaffer, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Tuğgeneral Wickham'ın "dost ve müttefik ülkelerdeki bir isyana karşı, bu ülke yönetimlerini desteklemek için oluşturduğu istihbarat paylaşım kararlılığı planları"ndan söz etmişti. Bu bilgiler çakışınca, Çağlar'ın notlarını daha da ilginç bulmuştum. Kararname, "ABD ordusunun istikrar operasyonlarına doktrin, taktik ve teknik açıdan istihbarat desteği" amacını güdüyordu. "Evsahibi ülkelere ilişkin kapsamlı istihbarat toplanması ve bunun evsahibi ülkeler örgütleriyle paylaşılması, ABD çıkarlarının korunmasını amaçlar" diyen FM 30-31 sayılı Kararname, bu "örgütler"i de, "Evsahibi ülkenin iç güvenlik, silahlı kuvvetler, polis, sivil savunma ve yerel yönetim" organları olarak saptıyordu. "ABD Ordu İstihbaratı, Evsahibi Ülke'nin isyana karşı tüm potansiyelini harekete geçirmesini" hedefleniyordu ve "ABD politikasına uygun olarak geniş bir alanda faaliyet gösterilir" deniyordu. Kararname'nin "Siyasal Emeklilik Gereksinmesi" başlıklı ikinci ayrımında, "ABD Ordusu diğer ABD örgütleriyle aynı biçimde Evsahibi Ülke'deki herhangi bir hükûmeti sonsuza dek des-

teklemek durumunda değildir" denildikten sonra, B ve C bentlerinde de "Ülkedeki önemli kesimlerin çıkarlarını yansıtmakta yanlış yapan" ve "Milliyetçilikle ABD çıkarlarıyla uyuşmayan hatta aykırı davranış içine giren" yönetimlerin "emekli edilmesi" gereğinden söz ediliyordu. "Evsahibi Ülkeler Rejimlerinin Karakteristik Zaafları"na değinen üçüncü başlıkta ise, "ABD ordusunun evsahibi ülke ordusundan çıkarları yalnızca meslekî işbirliğinden ibaret değildir. Çok daha geniş olarak siyaset ithal ederler. Silâhlı Kuvvetler siyaset yaşamında önemli rol oynar" saptamasında bulunuluyordu. Dördüncü başlık "ABD Ordu İstihbarat Görevleri"ne ayrılmıştı ve "ABD Ordu istihbaratının ulusal ve yerel düzeyde işbirliği yaptığı evsahibi ülke ordu birliklerindeki kişiler"in desteğinden söz edilip "Evsahibi ülke ordu birliklerini ABD düşmanı olan üyelerinden korumak" ve "Evsahibi ülke ordusunda ABD'ye yakınlığıyla tanınan subayların terfi etmelerine çalışmak" ivedi ve önemli bir konu oluşturuyordu. FM 30-31 sayılı Kararname'nin ekinde ise, sonuç olarak, "İnsan istihbaratı alanında (HUMINT) ABD Ordusu personeli birçok düzeylerde Evsahibi Ülke istihbarat yapısında kendi muhatapları ile yakından ilişkili olmak avantajına sahiptir. Kendi öğrenim üstünlüklerine, deneyim ve uzmanlıklarına dayanarak bu tür işbirliğinden doğan her türlü durumda rütbe bakımından kendilerinden üstün konumda olan muhatapları karşısında bile ABD Ordu mensupları daima yararlı çıkarlar. Bu öneriler, Evsahibi Ülke'nin istikrarsızlık ve isyana karşı gösterebileceği çabaların iyileştirilmesi konusunda yapılır. Ama bunun yanında, ABD Ordu istihbaratının Evsahibi Ülke ordusuna bütün olarak sızabilmesini de kolaylaştırır" denilmekteydi. General Westmoreland'ın da imzaladığı bu Kararname'den hareketle Turan Çağlar, "suyunuz ısındı" yorumunda bulunuyordu. Neden böyle bir davranış gösterdiğini bilmiyordum ama, "harekât filan olmayacağından emindim artık ve gelişmelerden giderek büyük kaygı duyuyordum." Bir ara Komutan Eyiceoğlu'nun da epey kaygılı olduğunu ayırmsadım. Ama onun şu andaki kaygısı, Hayri Baran'a verilecek havuza yalnız benim direnmem değil, kimi genç deniz subaylarının konuya ilişkin bildiri yayınlamış olmalarındandı. Yüzü hep asıktı. 8 Mart günü denetim gezisi bitmişti ve Ankara'ya dönüyorduk. Komutan Eyiceoğlu'na bir mesaj geldi. Gözlerini bana çevirdi ve oldukça yavaş ama o denli de kesin konuştu. "Ankara'ya iner inmez hemen İstanbul'a Taşkızak Tersanesi'ne gideceksin. Eve bile uğramayacaksın. Araban seni bekliyor. Anında hareket edeceksin." (...) Akşam, THKO'nun kaçırdığı Amerikalılar kendiliklerinden lojmanlarına geliyorlar ve serbest bırakıldıklarını açıklıyorlardı. Aynı saatlerde ben İstanbul yolundaydım ve Amiral İzzettin Tamer'le görüşüp İzmit'te randevulaşmıştık. Taşkızak'a gitmeden önce biraz konuşacaktık. "Neler oluyor Vedii? Komutan, senden çok sakınıyor." "Saçma. Ben her zaman tek başına bir adamdım, şimdi de öyleyim." "Harekât?" "Boşver İzzet. O bir yanılgıydı." "Nasıl yani?" "Türkiye'nin sorunlarını gidermek için bir formül arayışı vardı ortada. Bu arayış içeriğinde, 1961 sonrasının sosyal uyanışının özlü bir yer edinmesinde etkin olurum sanmıştım. Bunu daha önce de konuşmuştuk seninle. Ama yanılgıydı. Herkes, iktidarı ele geçirmeye odaklandı. Bunu o denli olağan gördüler ki, yapılanı edileni tüm dünya duydu. Birkaç kişi bu noktayı aşmış, formüller arıyorlardı. Ama onlar da, tarım reformu gibi geçersiz savlar peşinde oldular." "Neden geçersiz? Tarım reformu en önemli adımlardan biri değil mi?" "Hayır, değil. Tarım reformu, zaten gerilemekte ve sömürüden aldıkları pay hızla azalmakta olan bir kesimi de ayaklandırdı. Çıkar çatışması içinde oldukları büyük sanayicilerle dirsek temasına girdiler. Oysa pazar tıkanıklığı içindeki sanayiciler, bu hükûmetten kurtulmak istiyorlar. İç pazarın genişlemesi için tarım reformuna destek olur gibi görünüyorlar. Bunu kırsal sermaye bilmiyor.

Ortada büyük bir dümen dönüyor. Bu dümen de, hareket içindekilerin ayrımında bile olmadıkları bir şey. Ben bunlara değinmeye kalktım mı, rahatsız oluyorlar. Çok uçta bir tutum takınıyormuşum gibi bakıyorlar. Oysa bunları irdeleyemeyen her formülün, başka güçlerin işine yarayacağını anlatmak gerek. Başaramıyorum." "Sonra?" "Sonrası yok. Herkes eyleme odaklandı. Tağmaç, herkesi silip süpürecek oysa. Atatürk döneminin siyasal kavramlarını bile 'sol' ve 'komünist işi' sayan konuşmalar yapıyor." "Sunay, hükûmeti destekliyor ama." "Boşver. O destek bitti. Hareketi sahiplenme peşinde o da şimdi." "Yahya Han mı? Olamaz. Eyiceoğlu karşı çıkmıştı." "Hepsi karşıydı. Ama, inan bana, gidiş o doğrultuda. Erçıkan, olaya egemenleşti." "Olamaz." "Oldu bile." "Sen ne düşünüyorsun?" "Artık harekette yokum. Sanırım ordudan da istifa edeceğim." Tamer sesini çıkarmadı. Ama canı çok sıkılmıştı. "Sen şimdi bunları Eyiceoğlu'na mutlaka iletirsin İzzet. İletmeden yapamazsın." İçini çekti. "Seninle konuşmamı da o istedi zaten." Gülümsedim. İzzet de. "Yahu Vedii, laf aramızda, büyük bir savaş var ortada." "Ama tanısı yanlış konuluyor." "Nedir?" "Emekle sermaye arasında değil bu savaş. Sermaye içi bir savaş. Sanayi sermayesi ile diğerleri arasında. Bakma sen ortadaki toz dumana. Toplumun bütün kesimleri gidişten rahatsız ondan o kargaşa." Tamer, toplumsal olayları algılayan bir Amiraldi. Ama, ulaştığı gerçeklerle yüzleşmeyi sevmezdi. Sustu. Ayağa kalktık... Sertçe el sıkıştık. Kucaklaştık. Tamer mırıldandı. "Ben hep dostunum..." 9 Mart sabahı, Kasımpaşa Orduevi'ndeydim. Telefon geldi. Karşımda Ömer Çokgör vardı. "Bugün genel toplantı var. Her şey karara bağlanıyor. Size bir uçak gönderiyorum. Hemen gelin ve katılın." Yüzümü buruşturdum. "Bakın Generalim, ben bu işte yokum artık. Bunu daha önce de söyledim. Bu bir harekât değil, köşe kapmaca oldu. Uçak yollamayın. Gelmeyeceğim. Gelemeyeceğim değil, gelmeyeceğim. Bunu üzülerek bildiririm. Dahası, toplantı aleyhinize olacak. Batur, herkesi satacak. İnanın." Telefon kapanmıştı ki, yeniden arandım. Bu kez arayan, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Koramiral Hilmi Fırat'tı. Konuşmadım. Taşkızak Tersanesi'ne adım atar atmaz, Hilmi Fırat'ın sürekli beni aradığını haber verdiler. "Varsın arasın, görüşmeyeceğim" dedim. Tersane Komutanı'nın yüzü kıpkırmızı kesti. "Ama..." "Sana ne? Sen kıdemini bil. Görüşmüyorum." "Ben yokum artık" dememe karşın, durmadan telefonlar geliyordu. Muhsin Batur, Ömer Çokgör'ü çağırmış ve "Faruk Gürler ile görüşüp mutabık kaldık" demişti. Mesai bitiminden sonra Batur'un odasında o, Faruk Gürler, Atıf Erçıkan, Ahmet Dural, Hulusi Kaymaklı, Celil Gürkan, Şükrü Köseoğlu ve ben toplanacaktık. Batur, bana ivedilikle ulaşılmasını istiyordu. Ama bana gelen bir başka haber, Gürler'in Batur'la görüşmeden önce Atıf Erçıkan'la konuştuğuydu. Erçıkan, 8 Mart gecesi Tağmaç'la uzun bir görüşmede bulunduktan sonra, sabahın erken saatlerinde Gürler'e gitmişti. Bir mesaj iletiği güçlü olasılıktı. Daha sonra Mehmet Tuğcu da onlara katılmıştı. Hilmi Fırat hâlâ bana ulaşmaya çalışıyordu. Ama telefonlara çıkmıyordum. Akşam, Numan Esin ve Memduh Eren ile görüştüm. Toplantı haberleri gelmişti. Batur, müdahale sonrasında kendisinin Başbakan, Gürler'in Devlet Başkanı olacağını söylemişti. Gürler'i ter basmıştı o anda. Çok heyecanlanmıştı. Ürkmüş bir havası vardı. Durmadan, Eyiceoğlu'nun da harekete katılmasını, onsuz olmayacağını söyleyip duruyordu. Batur, karşı çıkıyordu. Gürler, toplantının hemen bitmesini ister bir devinimdeydi. Herhangi bir karar çıkmamasını, ertesi gün yapılacak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısına dek beklenilmesini önermişti. Dışarıda silahlı subaylar bekliyordu. Çokgör, toplantıdan bir müdahale kararı çıkacağına hâlâ inançlıydı ve gereken eylemler için hazırlık yapmıştı. Batur, ona çok kızmıştı. Toplantı uzadıkça dışarıdakiler de sinirleniyordu. Hidayet Ilgar,

"Gelin içeri girelim ve kararı çıkarttıralım" demişti. Herkes odaya yönelmişti. Ilgar tam kapıyı açacakken bakmıştı ki, arkasında tek kişi yok. O sırada kapı içeriden açılmış, Batur ve Gürler dışarı çıkmışlardı. Bir süre sonra da arabalarına binip Tağmaç'ın Orduevi'nde verdiği akşam yemeğine gitmişlerdi. Yemekte, ertesi gün yapılacak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısına katılacak Kor ve Orgeneral ile Amiraller buluşacaklardı. 10 Mart sabahı erkenden uyandım. Orduevi'nde kahvaltı ederken gazetelere göz gezdirdim. Neyin ne olacağı belliydi artık. Cüneyt Arcayürek, "Komutanlar mektup ya da muhtıra yoluyla hükûmetin çekilmesini isteyecekler" diyordu. İpler, Tağmaç'ın eline geçmişti. Komutanlara dilediğini yaptıracağa benziyordu. Herhangi bir harekât filan olmayacaktı. 27 Ocak'ta ortaya attığı ve tüm Komutanların karşı çıktığı "Yahya Han" yöntemini uygulatacaktı. Hem de o karşı çıkanları zorlaya zorlaya. Ama gelişimin tüm açıklığına karşın, hâlâ harekât umudunda olanlar vardı. Hiçbir telefona çıkmadım. Taşkızak'a uğrayıp Ankara'ya dönmek üzere arabama bindim. Yolda yeniden İzzettin Tamer ile buluşup kısa bir görüşme yapacaktık. İzmit'e vardığımda Tamer bile heyecanlıydı. AP Milletvekili Aydın Yalçın'ın Faruk Gürler'e ulaştığını, müdahale olmamasını, Demirel'i düşüreceklerini iletmişler İzzet'e. Buna karşın, Polatlı'daki Topçu Okulu'nda alarm verilmiş ve birlikler Ankara'ya sevke hazır konumdaymışlar. Mamak'taki 4. Kolordu da alarm durumuna geçirilmişti. "Yani, ne olacak?" dedim. İzzet, düşünceliydi. "Sanırım, Aydın Yalçın'ın Gürler'e ulaşmasını Sunay sağlamıştır. Polatlı'daki alarm da, senin arkadaşlar bir şeye kalkışırsa onlara karşı verilmiştir. Anımsıyor musun 63'leri?" Elbette anımsıyordum ve ben de böyle düşünüyordum. Komutanların tutumuna karşı tavır alınır ve harekâtta direnilirse, asker askere karşı çıkartılacaktı. Batur ve Gürler, oluşturulmasını istedikleri harekâtı karşı güçlerle bastırmaya yöneliyorlardı. "Ne düşünüyorsun Vedii?" "Sosyal ve siyasal bakışımlarıyla hiçbir zaman uyuşmamış olsam da, birlikte çeşitli toplantılar yaptığımız ve sorumluluklar yüklendiğimiz arkadaşlarımdan ayrı kalmayacağım... Paylaştığımız yurtseverliğin gereğidir bu." "Size sert önlemler alabilirler." "Umurumda değil... Bu saatten sonra zaten orduda bulunamam. Ben yıllardır aynı filmi izlemekten bıktım İzzet!" Tamer, sıkıca kucakladı. Gözleri nemlenmişti. Akşam, Ankara'ya döndüm. Karargâha uğrayıp geldiğimi bildirdim. Eve gidip bir duş aldım. Ayaklarımı uzattım. Ve kapının zili çalındı. Silahını kuşanmış Hidayet Ilgar girdi içeriye. Gitti bitkinlikle oturdu divana. Gözleri dolmuştu. Anlattı. Hiçbir yorumda bulunmadı. Kahvesini içti. Çıkıp gitti. Sabah, Genişletilmiş Komutan Konseyi, Genelkurmay'da toplanmıştı. Tağmaç ve Kuvvet Komutan'larının dışında 27 üst rütbeli General ve Amiral de oradaydı: Deniz Kuvvetleri'nden Kemal Kayacan, Bülend Ulusu ve Necmettin Sönmez; Kara Kuvvetleri'nden Zeki İlter, Semih Sancar, Eşref Akıncı, Faik Türün, Kemalettin Eken, Hamza Görgüç, Hamza Günalp, Kemal Tarhan, Doğan Özgöçmen, Namık Kemal Ersun, Fehmi Başer, Hayati Savaşçı, Turgut Sunalp, Zeki Erbay, Fethi Esener, Atıf Erçıkan ve Kenan Evren; Hava Kuvvetleri'nden Nahit Özgür, Remzi Yelman, Ahmet Dural, Mehmet Eziler ve İrfan Özaydınlı. Tağmaç, komut verir gibi sert bir sesle "Bugüne nasıl gelindiği ve siyaset üzerinde durmayacağız. Ortam nedir ve ne yapılması gerekir sorularına cevaplarınızı istiyorum" demişti. Kemal Kayacan'a göre, "Silahlı Kuvvetler'de birlik ve beraberlik ve komuta zincirinden ayrılmamak temin edilmeli, subay ve astsubaylar biliçlendirilmeli, en kısa zamanda seçime gidilmeli, millî bir koalisyon ya da kuvvetli bir hükûmet kurulmalı, Anayasa'nın öngördüğü sosyo-ekonomik reformların ele alınması" gerekiyordu. Bülend Ulusu, "Bugün toplum bir bölünme içindedir, birkaç yıl sonra durum daha da kötü olacaktır. Bölünmenin Silahlı Kuvvetlere sıçramayacağını

söylemek güçtür. Kuvvetli Parlamento ve hükûmet teşkili emir komuta zinciri içinde sağlanmalıdır" görüşündeydi. Necmettin Sönmez, "Tedbirlerle meseleler halledilir. Ancak bu sistemle Türkiye'nin problemlerine çare bulunamaz. Atatürk'ün ilkeleri bugün yokolmuştur. Yönetimde bir fikir ve doktrin yoktur. Seçim ve başka bir hükûmetle çare aramak gaflet olur. Ufak tefek tedbirlerle durum düzeltilemez. Zaman, Silâhlı Kuvvetler aleyhine çalışmaktadır. Zamanın takdiri size aittir. Ancak hazırlıklı bulunmak ve Silahlı Kuvvetleri bir fikrin etrafında toplamak gayreti gösterilmesi gerekir" kanısındaydı. Semih Sancar, "Ordu, cereyanların tesiri altındadır. Fakat orduda bir örgüt olduğunu sanmıyorum. Başka fikirler besleyenler dışarı atılmalıdır. Hiyerarşik düzende dahi bir hareket yapılsa bile biraz sonra ekipler birbirini yemeğe başlar. Emir Genelkurmay Başkanından gelmeli, Kuvvet Komutanları fazla ses vermemelidir" düşüncesindeydi. Eşref Akıncı, "Bu Anayasa ve demokrasi ile mesele hallolmaz. Ordu el atsın deniyor, önümüzde 1960 misali var. Sonra ne olacak? Bu işten nasıl sıyrılacak?" diye soruyordu. Faik Türün, "Anayasa bize uygun değildir. Etnik grupların ve mezheplerin faaliyetleri gelişmiştir. Aşırı ideolojiler gelişme zemini bulmuştur. Öğretmen kadrosu aşırı sola kaymıştır. Yargı organı aşırı sola hizmet etmektedir. Gençlik sol eylemlerin mihrakı olmuştur. Sendikalar sola kaymıştır. Bölücülük ve sol beraberdir. Basın ve TRT memleketin parçalanmasında rol almaktadırlar. Büyüklere bazı tarihî vazifeler düşmektedir. Fazla zaman kaybedilmemelidir. Ordunun bu işe müdahale etmesi lâzımdır. Yeni bir Kurucu Meclis kurulmalıdır. Ordu aktif vazife alıp yıpranmamalıdır. Aşırı solun beli kırılmalıdır. Öğretmen kadrosu tasfiyeye tabi tutulmalıdır" yanıtını vermişti. Hamza Günalp, "Sosyal ve ekonomik reformlar yapılmalı, Gençliği ve milleti Kemalizm etrafında toplamalıdır. İktidarın çekilmesini temin edip itibarlı bir kişi etrafında yeni hükûmet kurmak gerekir" demişti. Doğan Özgöçmen, "Bugünkü ortam, 1960'a benzememektedir. Hükûmet fiilen memleket çocuklarını ikiye bölmüştür. Yüksek komuta hiyerarşik durumunda bir değişiklik yapılmadan iktidarın değiştirilmesi gereklidir" savındaydı. Hayati Savaşçı, "Basın, yayın, TRT nizama konulmalıdır. Gerekirse Anayasa tadil edilmelidir. Silâhlı Kuvvetlerin tedavisi şarttır. Kurala uygun kararı Komuta katı vermelidir" biçiminde konuştu. Turgut Sunalp, "Memleketin iç güvenliği kritik hale gelmiştir. Hükûmet başkanının ve muhalefet liderinin durum ve tutumları malumdur. Ordu içinde ve dışında tertip ve hazırlıklar vardır. Geçen zaman, sağ ve solun lehine, ordunun aleyhinedir. Alttan gelecek bir hareket memleketi batırır. Dur demenin zamanı gelmiştir. Komuta zinciri içinde verilecek emre amadeyim" diye kestirip atmıştı. Atıf Erçıkan, "Hep demokrasiyi zedelemeyelim diye işe karışmama yolu tuttuk. Ama maalesef el koyma zamanı gelip geçti" savındaydı. Nahit Özgür, "Silâhlı Kuvvetler mensupları durumdan memnun değiller. Bir karışıklık var. Birçok nedenlerle bugüne gelinmiştir. Ordudaki genç kuşaklar bu mesele ile meşguldürler. Bu ortamda gittikçe aktif rol alma eğilimi artmaktadır. Bir karar safhasına gelinmiştir. Bu kararı komuta katı vermelidir" görüşünü savundu. İrfan Özaydınlı, "Halk efkârı Silâhlı Kuvvetler'den bir karar beklemektedir. Esas konu, bu kararın nasıl tecelli edeceğidir. Silâhlı Kuvvetler idareye el koysun mu koymasın mı? Bu mecburiyet ergeç doğacaktır" düşüncesini öne çıkardı. Ahmet Dural, "Fertler ne bugünden memnun ne yarından emindirler. İktisadî istikrarsızlık ve emniyet olmayınca durum tabii olarak bu hale gelmiştir. Durumu siz büyükler düzeltirsiniz" diyerek susmuştu. Telefon çaldı. Genç bir teğmen arıyordu. 28. Tümen alarmdaydı. Tümgeneral Abdurrahman Ergeç, manevra giysileriyle dolaşıyordu. Neler oluyordu? "Sakın heyecanlanmayın. Kimseyle konuşmayın. Evinizde oturun" dedim. 11 Mart günü karargâha

erkenden gittim ve Komutan Eyiceoğlu'nun odasına girdim. İstanbul'daki işlerin sonucunu anlattım. Eyiceoğlu, gözlerini kısıp uzun uzun süzdü. "Kurmay Başkanı'nın telefonlarına çıkmamışsın. Yüzüne telefon kapatmışsın. Neden yaptın?" "O beni er sanıyor sanırım. Aklı sıra sorguya çekecekti." Gülümsedi. "Korkutmuşsun Hilmi Paşa'yı." Tam o anda telefon çaldı. Eyiceoğlu açtı. "Emredersiniz efendim!" Anlaşılan, Genelkurmay Başkanı ile konuşuyordu. Çıktım odadan. Bir süre sonra, Genelkurmay Başkanı da Çankaya Köşkü'ne çıktı ve Sunay'la görüştü. Akşam saatlerinde Kuvvet Komutanlarını topladı. Neler olup bittiğini sordu. Alttan gelecek bir müdahaleye engel olunmasını buyurdu. Harekât Başkanı Korg. Kemal Taran'ı çağırdı toplantıya. Gece, Kara Kuvvetleri'ndeki arkadaşlar eve durmadan haberler getiriyorlardı. Faruk Gürler, yanına Garnizon Komutanı Korg. Zeki Erbay'ı alarak Batur'un evine gitmişti. Bir süre sonra Celal Eyiceoğlu da eve gelmişti. Memduh Tağmaç yeniden Çankaya'ya çıkmıştı. Dönüşte, o da Batur'un evindeki toplantıya katılmıştı. Deniz ve Hava Kuvvetleri sakindi. Ama Kara Kuvvetleri kaynıyordu. Çeşitli birliklere alarm verilmişti. Ortada bir harekât olmadığına göre bunun anlamı merak ediliyordu. Oysa, durum açıktı. 1961-63 arasında da hep böyle olmuştu. 12 Mart sabahı odamda oturmuş kahvemi yudumluyordum. Bir yandan da birbirinden çok farklı olan ama ülkesinin esenliği amacı çevresinde birleşmiş arkadaşlarımı düşünüyordum. Karşılarına çıkıp, "Bu iş olmadı, ben haklı çıktım" diyecek değildim elbette. Limana inip gelecek gemiyi bekleyen, kalenin burcuna çıkıp ufuktan geçen gemiyi gözleyeni anlamazdı. İkincisi de birincisini. Ama eninde sonunda, tüm düş, beklenti, arzu ve hedefleri gemiye ilişkindi. Bu ortak nokta, onları nerede buluşturur nerede ayırır bilinmezdi. Ama bildiğim oydu ki, düşsel birliktelikler gerçek ayrılıklarla sonuçlanırdı. Derken bir haber ulaştı. Tüm komutanlar Genelkurmay'da toplanmışlardı yine. Olağanüstü bir durum vardı ortada. Omuzlarımı silktim. Koltuğuma yaslandım, bir sigara yaktım. Bedrettin Cömert'in "Toplum Yapısında Dilin Yeri" başlıklı makalesini okumayı sürdürdüm: "Aydın çevreler, emekçi halkın diri gerçeğinden kopuk ve dilin canlı yaşantısına ters düşen soyut bir özleştirme hareketini desteklemekle, çoğu kasıtlı olarak, çoğu da biliçsizlikleri nedeniyle, emekçi halkı, asıl bu kitleyi ilgilendiren bilimsel gerçeklerden uzak tutmaktadır." Bir an durdum. Cömert'in tümcesine biçim değiştirttim: Emekçi halkın diri gerçeğinden kopuk ve canlı yaşantısına ters düşen soyut bir hareket, kasıtlı olarak ya da biliçsizliği nedeniyle, başarıdan uzak kalmıştır. Kendi kendime gülmeye başladım. Telefon çaldı. "Amiralim, radyoyu açın!" Açtım. Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve üç Kuvvet Komutanı bir muhtıra vermişlerdi (...) Bir süre sonra, Demirel'in istifası haberi duyuldu. "Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından zatı devletlerinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına, Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip bugün saat 13'teki radyo haber bültenlerinde Türk kamuoyuna da duyurulan muhtıra ile anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükûmetin istifasını saygı ile arz ederim." Odama birkaç genç subay geldi. Çok sevinçliydiler. Acı acı gülümsedim. "Kendinize dikkat edin çocuklar." "Neden efendim?" "Boşverin. Kimseyle konuşmayın, görüşmeyin. Hepsi bu." Şaşırdılar. Bakıştılar. Aralarında konuşarak dışarı çıktılar. İşin ilginç yanı, az sonra yanıma gelen İlyas Albayrak ve Mehmet Heperler'in de sevinçli olmalarıydı. Hiçbir şey anlamamışlardı. Bunca deneyime karşın. Merkez Komutanlığı'ndan da bir telefon geldi. Kurmay Albay Bahattin Taner, "Kutlarım Amiralim, nihayet oldu" diyordu. "Evet, olanlar oldu Taner. Kendine dikkat et." "Ben çok iyiyim efendim." Artık gülemedim. Öğleden sonra, Komutan Eyiceoğlu çağırdı. "Şu saatten itibaren

bilgim dışında hiç kimseyle görüşmeyeceksin Vedii. Karargâhı da terketmeyeceksin." Anlamıştım. Bir "gözaltı" durumuydu bu. 13 Mart günkü gazetelerin "ilerici" diye tanınan yazarları bile olup bitenden birşey anlamamış görünüyorlardı. Muhtırayı alkışlarla karşılıyorlardı neredeyse. Yalnızca, İstanbul'daki sivil oluşumun içine sokulmuşlardan Mehmet Barlas bir ölçüde temkinliydi. Kendilerini "devrimci" olarak niteleyen kuruluşlar da muhtırayı destek bildirileri yayınlıyorlardı. Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Derneği, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Derneği, Maden Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası ve hatta Dev-Genç bile bildiriye imza koymuşlardı. Ortada büyük bir yanılgı vardı. Kimse gerçeğin ayrımında değildi. Kuşkusuz, çeşitli kesimlerin değişik düşünceleri vardı muhtıra konusunda. Ama, düşünme eylemi, bilgi ve algıdan kopuktu. Böyle olunca da, herkes muhtırayı görmek istediği gibi görüyor, bir anlamda kendi hedef ve amaçlarıyla özdeş kılarak idealize ediyordu. Destekleme tutumu, muhtıraya ilişkin düşüncelerin hiçbir kayıt ve koşula bağlı olmaksızın ortaya çıkışından ibaretti. Bu da bir hayal –ya da fantezi– olmaktan öte gidemezdi. Öte yandan, yıllardır Batur ve Gürler çevresinde bir harekât hazırlığı yapanların önde gelen kesimi, muhtıranın ne demek olduğunu anlamışlardı. Ama bunu açıklayamıyorlardı. Çünkü açıklama, ancak belli bir ilkeden hareket ederek bir olayı kavrar, açığa çıkarır. Nedensel bağları kavrayamayanlar, anladıklarını açıklayamıyorlardı. Açıklamaya çalışanlar ise, muhtıranın içsel ve dışsal yanlarını gözardı ediyorlardı. Belli bir mantık zinciri kuranlar vardı ama, ondan bambaşka bir şey çıkarıp, bambaşka bir sonuca varıyorlardı. Tüm bu karmaşa, muhtırayı dayatanlara yarıyordu elbette. Ülke çapında desteklendikleri kanısındaydılar. 14 Mart günü, devrimci olmayan kesimden de muhtırayı destek bildirileri geldi. Türk-İş bunların başındaydı. Türkiye Kamu Personeli Sendikaları Konfederasyonu ise, "altyapı devrimleri yapılmadan önce genel seçimlerin düşünülmemesini ve koalisyona gidilmemesini" istedi. Bu arada Sunay'ın oğlu Attila, ABD Büyükelçiliği ile İstanbul'daki ABD Konsolosluğu arasında mekik dokuyor, Konsolos'un Bebek'teki evinde toplantılar yapılıyordu. Vefa Karatay, birçok görüşmelerde bulunuyordu. Hatta bu görüşmeler öylesine yoğunlaşıyordu ki, Karatay'ın General Fuat Doğu'nun yerine MİT Başkanlığına getirileceği söylentileri bile çıkıyordu. Oysa, tüm toplantı ve görüşmelerin nedeni, Demirel'in yerine getirilecek Başbakan'ın adını saptamaktı. Değerlendirmeleri Cumhurbaşkanı'nın Genel Sekreteri Cihat Alpan yapıyordu. 15 Mart Pazartesi sabahı, Komutan Eyiceoğlu çağırdı. Acelesi vardı. Genelkurmay Başkanlığı'nda bir toplantıya gidecekti. Havuz işine ve Hayri Baran'ı terslememe değinerek girdi söze. Ben, ihale işine karşı çıkmakta direndim. Gözlerini kıstı. "Vedii, sen işlere fazla yakın durma artık" dedi. Gülümsedim. Anlamıştım. "İşten uzaklaştırılacaksın"ın dolaylı anlatımıydı bu. Kuvvet Komutanları Genelkurmay'da toplandığı sırada, CHP grubu da olağanüstü bir toplantı yapıyordu. Genel Başkan İsmet İnönü, "süratle yeni seçimlere gidecek yeni bir hükûmet" öneriyordu. Bu, muhtıraya karşı bir tavır alışın ifadesiydi. Parti Meclisi'nce de desteklendi. Aynı saatlerde DİSK de muhtırayı desteklediğini açıkladı. TİP ise, muhtıraya kesinlikle karşı olduğunu ve olayın "Anayasal düzen ve demokratik hakların zedelenmesinden doğan ciddi bir buhran" biçimi alacağını bildirdi. Sezenler, algılayanlar ve kavramaya başlayanlar ayrışıyordu artık. Durumun, oluş sırasında meydana gelen bir şeyin başka bir şekle girişi olduğu da anlaşılacaktı bir süre sonra. Durumun değişebileceği ama oluşun sürüp gideceği de. Durum ge-

lip geçiciydi. Süreklilik ise oluşun belirleyici özelliği. Akşama doğru bir özel telefon aldım. Genelkurmay Personel Başkanlığı'nda yoğun bir çalışma ve tasfiye hazırlığı havası vardı. Karargâhtan dışarı çıktım. Nemli havaya karışan çimen kokusu doldu burnuma. 16 Mart günü karargâh kapısından içeri adım atınca, Personel Başkanı Amiral Erdoğan Yazıcı ile karşılaştım. Yazıcı koluma girdi, birlikte yürümeye başladık. Kelimelerini özenle seçerek ordudan uzaklaştırıldığımı söyledi. Hiç şaşırmadığımı görünce, bu kez o şaşırdı. Önüme Emeklilik Kararı konuldu ve tebellüğ etmem istendi. *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Ankara 15 Mart 1971: Emekliye sevkedilen Generaller, Amiraller. 1. Aşağıda kimlikleri yazılı Kara Kuvvetlerine mensup (3) ve Hava Kuvvetlerine mensup (1) General ile Deniz Kuvvetlerine mensup (1) Amiral, 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu ile bu Kanuna ek 2 Ağustos 1960 tarihli 42 sayılı kanunun ilgili maddelerine göre 15 Mart 1971 tarihinden itibaren geçerli olarak re'sen emekliye sevkedilmeleri 15 Mart 1971 gün ve (9208) sayılı kararla Yüksek Tasdikten geçmiştir. 2. İlgililere tebliği ile tebellüğ belgesinin Gnkur. Pers. Bşk.lığına, aşağıda yazılı belgelerin de Kuvvetlerin Personel Başkanlıklarına gönderilmesini arz ve rica ederiz. GENELKURMAY BAŞKANI NAMINA/EMRİYLE A. Fehmi BAŞAR Korg. Genelkurmay Personel Başkanı. Kimlikleri: 1. Gnkur. Merkez D. Bşk. Tümg. Şükrü KÖSEOĞLU Top. 939-9 2. K.K.K. Pln. Pres. Bşk. Tümg. Celil GÜRKAN Top. 939-2 3. M.S.B. Tef. D. Bşk. Tuğg. M.Ali AKAR Top. 941-106 4. Dz.K.K. Tek. Bşk. Tuğamiral Vedii BİLGETMK. 941-2140 5. Hv.K.K. Hrk. D. Bşk. Tuğg. Ömer ÇOKGÖR Hv. 947-6...* Kararı tebellüğ ettikten sonra Komutan Eyiceoğlu'na çıkacak ve karargâhı terkedecektim. "Bana hiçbir güç bunu yaptıramaz. Bunca yıl birlikte çalıştığım arkadaşlarımla tek tek vedalaşmadan karargâhtan adım atmam. Denemeye var mısın Yazıcı?" Gözlerimin içine baktı. Afallamış gibiydi. Yeniden koluma girdi. "Sen nasıl istersen..." Bizlerle birlikte Albaylar Hidayet Ilgar, Bahattin Taner, Nedim Arat, Ömer Şamlı, Kadir Tandoğan, Cavit Bayer, Kadir Ok ve Mehmet Namlı da emekli edilmişlerdi. Yazıcı, tam geriye dönüp gidiyordu ki, yeniden yanıma geldi. Bir kez daha koluma girdi ve fısıltıyla konuştu. "Erol Bilbilik'i İskenderun'a, Akdeniz Bölge Komutanlığı'na atadık." Sevindim. Akşama dek karargâhta kaldım. Odaları tek tek geziyor, herkesle vedalaşıyordum. O sırada, Celal Eyiceoğlu da Deniz Kuvvetleri'ne bir genelge yayınlıyor ve "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir parçası olan Deniz Kuvvetleri camiası içinde Anayasa ve Demokrasi ilkeleri dışında bir düşünceye sahip olabilecek bir kimsenin bulunacağını tasavvur etmiyorum" diyor ve ekliyordu, "12 Mart mesajında açıklandığı veçhile, bu girişimin sadece siyasî güçleri Anayasa yolunda bir hedefe oturtmak amacına matuf olduğunun bilinmesini isterim." Vedalaşma gezilerim bitmemişti. Ertesi gün yeniden geleceğimi ve Eyiceoğlu ile de o zaman görüşeceğimi bildirdim. Karargâhtan ayrıldım. Evde tam bir sessizlik vardı. Eşimin ve çocukların ağzını bıçak açmıyordu. Akdeniz Caddesi'ndeki Amiral lojmanlarındaki konutumuzun telefonu kesilmişti. Lojmanın önüne nöbetçi askerler konulmuştu. Alışveriş için Ordu Pazarı'na, Ordu Kooperatifi'ne ya da bakkala ve fırına giden kızlarım bile izleniyordu. Akşam haberlerinde, emekli edilenlere ilişkin saldırgan ve usdışı suçlamalarda bulunuluyordu. Bunun ardının geleceğini düşündüm. Ama yağma yoktu. Gereken yanıt verilecekti. Balkona çıktım... Az ileride..., siyah bir Reanult araba duruyordu. İçinde iki gölge vardı. Dışarıda ise, ön kaputa dayanarak sigarasını içen bir sivil. MİT görevlileri olmalıydı. Serince bir esinti vardı. Yüreğimdeki acı sessizce dağıldı. Bir sigara yaktım ve balkon demirlerine dayandım... Kavrıyordum ki, belirsiz belirlenince, belirlenen belirsizleşiyordu. Bunu bilmem, her şeyi bilmem demekti. Ama her şey bilinince, hiçbir şey olurdu. Bunu da iyi biliyordum.

Ama neden, bildiklerimi bilmez oluyordum çoğu kez? Ayaklarımı izledim ve içeri girdim... Ertesi sabah yeniden karargâha gittim. Vedalaşma gezilerimi sürdürdüm. Düne oranla, belli bir çekingenlik oluşmuştu çoğularında. Bunda da, özellikle sağcı gazetelerin emekli edilenlere karşı giriştikleri saldırı kampanyası etkendi. Örneğin Ahmet Kabaklı, *Tercüman* gazetesinde "Emekliye sevkedilen 13 General/Amiral ve Albay ile yerleri değiştirilen subayların bir darbeye teşebbüs ettiklerini; bu subayların komünist ihtilalcisi olduklarını; bölgecilik, mezhepçilik, azınlık ırkçılığı ve sınıfsızlık ile parçalanan vatanı Rus imparatorluğuna bağlamak isteyen hainlerin yanını tuttuklarını; milliyetçi olmadıklarını ve yapacakları hareket sonucu Moskova'nın seçeceği şeflerin memleketi idare edeceklerini" yazmıştı. Kimse bu usdışı ve kör cahil suçlamalara inanmıyordu. Ama, ne olduğunu bilememenin ikircimi içindeydiler. Yine de, Eyiceoğlu'nun yayınladığı genelgede "Deniz Kuvvetleri camiası içinde Anayasa ve Demokrasi ilkeleri dışında bir düşünceye sahip olabilecek bir kimsenin bulunacağını tasavvur etmiyorum" demesi, belli ölçüde bir rahatlamayı da getirmişti. Vedalaşmalarımı bitirdikten sonra Eyiceoğlu'na gittim. Arkasına yaslandığı koltuğundan doğruldu. Ayağa kalktı. Gözleri nemliydi. Bir kaç adım attı. Geldi sarıldı. "Çok üzgünüm Vedii, büyük bir yanlışlık yapıldı." "Anlamadım efendim?" Yutkundu. Sanki daralmış gırtlağından sözcüklerin çıkması için kendini zorluyordu. "Erçıkan bizi kandırdı. Senin hakkındaki MİT raporları dün akşam geldi. Sen harekete karşı çıkıp ayrılmışsın." Bir an kendimi denetleyemedim, bağırdım. "Siz ne diyorsunuz? Biz hep birlikte idik. Mustafa Kemal Türkiye'sinin daha esenlikli bir toplumsal yaşama ulaşması yolunda çaba harcadık. Kandırılan siz değilsiniz. Batur ve Gürler kandırdı bizi. Arkadaşlarla aramda bir fark varsa, o da benim çok daha kökten devrimci olmamdı belki. Sizi MİT kandırmış asıl. Ben hep birlikte idim onlarla!" Eyiceoğlu oturttu. Birer sade kahve söyledi. Gözlerinde inanmaz bir bakış vardı. Sesi mırıltıdan farksızdı. Güçlükle işitebiliyordum. "Böyle olmasını hiç istemedim. Sana bir hizmet başarı ve teşekkür beratı hazırlattım." Yerinden kalktı. Masasının üzerinden bir belge alıp uzattı. Deniz Kuvvetleri'ndeki başarılı çalışmalarıma teşekkür eden bir yazıydı ve Eyiceoğlu imzalamıştı. Gülümsedim. Belgeyi yırttım. "Bağışlayın ama bunu kabul edemem. Hem sizin kararınızla çelişir hem de bunu alırsam kendimi MİT ajanı gibi hissederim." Eyiceoğlu'nun yüzü, sarı bir kâğıt gibi ifadesizdi. Gözleri doldu. Arkasını dönüp pencerenin önüne gitti. Bir süre durduktan sonra döndü. "Çocuklarının okulu var Vedii. Okullar sona erinceye değin lojmanı boşaltma, kal" dedi. Birden alnında çizgiler belirdi. Yeniden yanıma geldi ve kucakladı. Kendimi yorgun hissettim. Ben de onu kucakladım. Akşam, peşimde siyah Renault, Celil Gürkan'ın evine gittim. Onun evinin önünde de bir siyah Renault ve içinde iki kişi vardı. Bir süre sonra emekli edilen arkadaşlarla toplanmış bulunuyorduk. Kimi basın organlarında bize karşı yöneltilen saldırılara yanıt vermek gerekiyordu. Bu konuda anlaştık. Celil Gürkan aldı eline kalemi ve bir basın duyurusu yazdı. Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan, Şarkışla'da yakalanmışlardı. Düşük hükûmetin İçişleri Bakanı Haldun Menteşoğlu, basını toplamış Gezmiş'i gösteriyordu. "İşte bu pejmürde adam THKO'nun kumandanıymış. İyi bakın kılığına, kıyafetine, suratına..." Gezmiş, gazetecilerin önünde bakanı terslemişti. "Ben THKO kumandanı değil, neferiyim." "Sen kahraman mısın?" "Siz de kahraman olduğunuz için istifa ettiniz değil mi? Siz, Demirel'in neferisiniz; ben THKO'nun." Gazeteciler gülüyordu. Bozulan Menteşoğlu sertleşiyordu. "Nereye gidiyordunuz?" "Devrime." Menteşoğlu, eliyle duvardaki haritada Sivas'ı işaret ediyordu. "Devrim o tarafta mı?" Gezmiş başını dikleştirip yanıtlıyordu. "Devrimin o tarafı, bu tarafı yoktur. Her taraftan gelir." Düşük Bakan,

basın toplantısını yarıda kesti. Benim kulağıma da telefonun sesi geldi. Hatlar açılmıştı. Karşımda Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Personel Başkanı Amiral Yazıcı vardı. Eğer uygunsa, eve ziyarete gelmek istiyordu. Olurladım. Az sonra geldi. Çok üzgün olduğunu, beni çok sevip saydığını söyledi. Kahvesini içtikten sonra da cebinden bir kâğıt çıkardı. Bu, birçok genç deniz subayının adı sıralanmış bir listeydi. "Acaba, sizinle ilke birliğinde bulunanların hangileri olduğunu öğrenebilir miyim?" Amiral Yazıcı'ya kapıyı gösterdim. 18 Mart'ta karanlık, puslu ve yağışlı bir hava egemendi Ankara'ya. Lojmanların önündeki alanda belki de kırkıncı turumu atıyordum. Ağır çekimde gibiydim. İki gündür yerinden hiç ayrılmayan siyah Renault'nun sürücü penceresindeki kısa saçlı sivil, yürüyüşümü izliyordu. Bir an duraklayıp sertçe o yana baktım. Başını çevirdi. Hiçbir şey duyumsamıyordum. Emekliye ayrılan arkadaşların çoğunda derin bir hüzün vardı. Bense, tümüyle bomboştum. Bir "hiçlik"le kuşatılmıştım. Hiçlik, yaşadığım gerçekliğin diğer yüzüydü sanki. Hep yalnızdım, yapayalnız. Varoluşumun tek egemeni bu yalnızlıktı. Diğerleriyle birlikte olmak ve bu birlikteliğin getirdiği çelişki ve karmaşa, yalnızlığımı daha da somutlamıştı. Ve bu yalnızlığın, durağanlığı içselleştiren bir çürüyüşe yol açmasından çekiniyordum. Ama, bununla da başedebilirdim belki. Durumumun ayırdında olmam önemliydi. Cumhurbaşkanı Sunay, parti liderlerine bir mektup yazdı ve "Yeni Bakanlar Kurulu'nun, Anayasa'nın 103'ncü maddesine göre siyasî partilerimizin iştiraki ile teşkili için, Kocaeli Milletvekili (Bağımsız) Profesör Doktor Nihat Erim tarafından teşkiline bir şart ileri sürmeden partinizin iştirakini ve güvenoyuna mazhar kılınmak suretiyle Anayasa gerçekleri çerçevesinde yapılacak yürütme görevlerinin de partinizce desteklenmesini rica ederim" dedi. Günlerden 19 Mart'tı. 27 Ocak'ta Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Komuta Konseyi'ni toplamış ve "Cumhurbaşkanı, gösterilecek Başbakan adayının kabineyi kurması ve kurulacak hükûmete geniş ve olağanüstü yetkiler tanınması için oy verilmesini isteyecek... Biz direkt olarak işe karışmayacağız, her işi Cumburbaşkanı yönetecek" demişti. Üç Kuvvet Komutanı da buna karşı çıkmıştı. Ama aradan daha iki ay bile geçmeden, Tağmaç'ın dediğine gelinmişti işte. Nihat Erim, CHP'den istifa etmiş ve bağımsızlaşarak Başbakan olmuştu. Ecevit'in egemenliğindeki CHP Merkez Yönetim Kurulu ise, duruma karşı çıkmış ve dörde karşı on oyla Erim'e bakan vermemeyi kararlaştırmıştı. Ama İnönü, bu kararı olumlu karşılamadı. O gün, bizim basın bildirimiz gazetelere de yansımıştı. 20 Mart'ta Bülent Ecevit, CHP'nin hükûmette yer alması durumunda görevinden çekileceğini açıkladı. Aynı zamanda muhtıraya ilişkin ilk yorumunu da yaptı: "Türkiye'deki müdahale, hiç değilse vermeye başladığı sonuçlar bakımından Yunanistan'daki müdahale modeline uymaktadır. Onun daha incesidir, daha ustacasıdır. Çünkü demokrasinin kurumları işler gibi görülüyor." Aynı gün, Nihat Erim'in Posta Caddesi'ndeki evine gidip gelenlerin trafiğinde yoğun bir artış gözleniyordu. Erim, çalışmalarında kendine yardımcı olarak Sadi Koçaş'ı seçmişti. Tüm iletişimi o sağlıyordu. Ekip, Hariciye Köşkü'ne yerleşmişti. Muhtıranın üzerinden bir hafta geçmişti. İlk anda koşulsuz destek verenler şimdi olaydan kuşku duymaya başlamışlardı. Hele Erim'in adı ortaya çıkınca, kuşkular büyük ölçüde tedirginliğe dönüşmüştü. Bu tedirginliği gidermek, ilerici kuruluşlarının sessizliğini sağlamak ve Millî Birlik Grubu ile Tabii Senatörleri kazanmak için biri sürekli toplantılar düzenlemeye başlamıştı. O biri de, Orhan Kabibay'dı! Hani o harekât için Batur ve Gürler'in beklenilmemesini, ne yapılacaksa hemen yapılmasını isteyen, sivillerin eylemde etkinleşmesine sıcak bakmayan, Mehmet Heperler'in "baskın, basanındır" tutumunda olduğunu vurguladığı, Atıf Erçıkan'ın içimizde olmasını öneren, Turan Çağlar'ın

"mert, yiğit, gözüpek, dürüst insan" tanımında bulunduğu, Devrim Konseyi hükûmetinde Devlet Bakanlığı görevine aday gösterilen Orhan Kabibay! Kabibay'ın evi bir karargâh olmuştu. CHP'nin –Ecevit'çi kanat dışında kalan– tüm ileri gelenleri orada toplanıyordu. Durmadan telefonlar ediliyor, kurulacak hükûmetin desteklenmesi yolunda bildiriler hazırlanıyordu. Kabibay, Koçaş'a kabine için isimler salık veriyordu. Koçaş bunları Erim'e iletiyor, Erim ise Kemal Satır'la birlikte yeni isimler bulmaya çalışıyordu. O gün, TİP Genel Başkanı Behice Boran da basına bir demeç vermişti. Boran, "Hükûmetin düşürülmesi parlamenter kurallar içinde olmadığı için yenisinin kuruluşunun da öyle olmayacağı belliydi. Cumhurbaşkanı'nın partilere gönderdiği yazı da bu durumun ifadesidir ve elbette parlamenter demokratik kurallara uygun değildir" demişti. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Kurmay Başkanı Korgeneral Hayati Savaşçı'yı çağırtmış ve yakınıyordu: "Bu nasıl iştir? Boran, Demirel'i destekliyor. Sol ve sağ birleşti..."

(Vedii Bilget, *Girdap*, s. 157-186)

İlk "ara rejim hükûmeti"nin kuruluşu: I. Erim Hükûmeti

14 Mart 1971 günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, parti liderlerini Çankaya Köşkü'nde topladı. Süleyman Demirel dışındaki bütün parti liderleri bu davete uydular. Sunay toplantının ardından, 15 Mart'ta yayımladığı duyuruda, muhtıra metnine katıldığını, Başbakan'a çekilmesi yolunda kendisinin telkinde bulunduğunu ve Başbakan'ın istifasını kabul ederek, ilgili makamlara ilettiğini bildiriyordu. Duyuruda anılan "ilgili makamlar" atfı, Cumhurbaşkanı'nın inisiyatifin kendi elinde olmadığına ilişkin bir itirafı ve kamuoyuna duyurusu gibiydi. Aynı gün toplanan CHP grubu, kurulacak hükûmetin komutanların baskı ve kontrolü altında çalışmaması gerektiğinin altını çizmekteydi. 19 Mart'ta Cumhurbaşkanı, bir gün önce CHP'den istifa eden Kocaeli Senatörü Nihat Erim'i hükûmeti kurmakla görevlendirdi. İnönü, Nihat Erim'in partiden ayrılmasına ve görevlendirilmesine ses çıkartmamıştı. Ancak bu CHP içindeki çatışmanın su yüzüne çıkması için vesile olacaktı. Hükûmet kuruldu ve güvenoyu alarak göreve başladı. Cevdet Sunay, parlamentodaki partilere tek tek mektup yazarak hükûmete güvenoyu verilmesini istemişti. Bu hem millî iradeye doğrudan bir müdahale hem de "ara rejim"in başladığı anlamına gelmekteydi. Parlamento'ya kendi iradesi dışında hareket etmesi için adeta direktif verilmekte, aba altından sopa gösterilmekteydi.

Nihat Erim, Başbakan olarak düzenlediği ilk toplantıda "reformları yapmanın hükûmetin başlıca görevi" olduğunu söylüyordu. Bunun için "beyin takımından" bir hükûmet teşkil etmeyi tercih etmişti. Ona göre bu bir "reform hükûmeti" idi. Ancak "reform" bir yana, hükûmetin görev süresi boyunca sürdürdüğü anti-demokratik uygulamalar Başbakan Erim'in demok-

rasinin üzerine "şal örttüğü" biçiminde bir özdeyiş bile yaratacaktı. Hükûmette 25 bakandan sadece 11'i parlamenterdi. Bu yapı bile hükûmetin demokratik kurumlarla nasıl bir ilişki sürdüreceğine ilişkin ipuçları vermekteydi.

21 Mart 1971'de hükûmete bakan verip vermemeyi tartışmak üzere toplanan CHP grubunda büyük tartışmalar yaşandı. Partinin genel sekreteri Bülent Ecevit, bu ortak grup toplantısına gitmeyerek açık bir tavır koymuştu. Grup yeni hükûmete destek olma kararı alınca Ecevit, aynı gün genel sekreterlikten istifa etti. Yerine yine Ecevit'in ekibinden Şeref Bakşık genel sekreterliğe getirildi. AP grubu "istemeyerek", Millî Güven Partisi ise adeta şevkle yeni hükûmete destek verdi. Hükûmet 7 Nisan'da 450 milletvekilinin 321'inden güvenoyu aldı ve göreve başladı. Sadece 46 red ve 3 çekimser oy kullanılmıştı. CHP, MGP ve AP grupları hükûmete güvenoyu vermişti. Ecevit ve 6 CHP milletvekili oylamaya katılmadı. Grup kararına rağmen 6 AP milletvekili ile Demokratik Parti grubu hükûmet programına "hayır" derken, TİP milletvekili Mehmet Ali Aybar "evet", MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise "çekimser" oy kullandı. Hükûmet programında yapılacak reformların altı çiziliyordu. Başbakan, altı ana reformu hedeflediklerini açıklıyordu. En başta toprak reformu yapılacaktı. Ardından eğitim reformu, hukuk ve adalet reformu, yönetim reformu ve enerji ve tabiî kaynaklar reformu hayata geçirilecekti. İcraatlarını 12 Mart Muhtırası ile başlamış bulunan askerî vesayet altında yürütecek olan bu kısa vadeli hükûmet, "anarşiyi durdurmak" şiarıyla çok tartışılan baskıcı-antidemokratik uygulamalara girişmiş, sıkı maliye politikalarına yönelmiş ve dış politikada daha çok içe kapanmacı ve ABD'ye yönelimli bir çizgi izlemiştir. Örneğin hükûmetin ilk işlerinden birisi, Demirel Hükûmeti'nin ABD'nin ısrarlı baskıları karşısında kısmen sınırlandırdığı haşhaş ekimini 30 Haziran 1971'de Türkiye sathında yasaklamak oldu. AET ile ilişkiler de soğutulmuştu. 12 Mart Muhtırası ve izleyen dönemdeki demokrasi dışı hükûmet denemeleri, AET ile ilişkilerini soğutmaya yetecekti. AET bu dönemde 12 Mart rejiminden hızla çıkılması için Türkiye üzerinde baskı uyguladı. Aynı AET, Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın darbeyle iktidara gelmesinden sonra, Yunanistan'la ilişkileri askıya almakta bir an bile duraksamamıştı. Türkiye'yi de aynı akıbet bekliyordu; ancak iki yıl içinde seçimlerin yapılması ve olağan rejime dönüş, birliğin bu yönde hareket etmesini önleyecekti. O arada Batı bloğunun temel politik çizgisi terk edilerek Çin Halk Cumhuriyeti tanındı ve diplomatik ilişki kuruldu.

Yeni Bakanlar Kurulu'nda iki yeni bakanlık ihdas edilmişti. Hükûmetin dış finansman sorununu gidermek üzere, bizatihi bu işle ilgili bir bakanlık olarak "Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı" atandı. Sanayi Bakanlığı'nın adına bir de "Teknoloji" eklendi. Ayrıca Atatürk'ün "kültür devrimi"ni ayağa kaldıra-

TABLO 25
I. Erim/33. Cumhuriyet Hükûmeti (26.3.1971-11.12.1971)

Başbakan	I. Nihat Erim (Kocaeli Bağımsız MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Sadi Koçaş (CHP Konya MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Atilla Karaosmanoğlu (TBMM dışından)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Ali Mesut Erez (AP Kütahya MV)
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş (Tabiî Senatör)
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı (AP Samsun MV)
Adalet Bakanı	İsmail Hakkı Arar (CHP İstanbul MV)
Milli Savunma Bakanı	Ferit Melen (MGP Van Senatörü)
İçişleri Bakanı	Hamdi Ömeroğlu (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı	Osman Olcay (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Sait Naci Ergin (TBMM dışından)
Milli Eğitim Bakanı	Şinasi Orel (TBMM dışından)
Bayındırlık Bakanı	Cahit Karakaş (CHP Zonguldak MV) Mukadder Öztekin (CHP Adana Senatörü)
Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı	I. Hamit Özer Derbil (TBMM dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ayhan Çilingiroğlu (TBMM dışından)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Türkân Akyol (TBMM dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp (AP Niğde MV)
Tarım Bakanı	Orhan Dikmen (TBMM dışından)
Ulaştırma Bakanı	Haluk Arık (TBMM dışından) Selâhattin Babüroğlu (TBMM dışından) Cahit Karakaş (CHP Zonguldak MV)
Çalışma Bakanı	Atilla Sav (TBMM dışından)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	İhsan Topaloğlu (CHP Giresun Senatörü) Atilla Sav (TBMM dışından) Nezih Devres (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal (AP Rize MV)
İmar ve İskân Bakanı	Selâhattin Babüroğlu (TBMM dışından)
Köyişleri Bakanı	Cevdet Aykan (TBMM dışından)
Orman Bakanı	Selâhattin İnal (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Sezai Ergun (AP Konya MV)
Kültür Bakanı	Talât Halman (TBMM dışından)

cak atılımları hayata geçirmek amacıyla "Kültür Bakanlığı" kuruldu. Türkiye'nin ilk Kültür Bakanı, *Yunus Emre Divânı*'nı İngilizceye çeviren, Shakespeare çevirileriyle tanınan edebiyatçı Talât Sait Halman'dır. Kabinede Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak bulunan Prof. Dr. Türkân Akyol ise Türkiye'nin ilk kadın bakanıdır. Kabinedeki flaş isimlerden bir diğeri de Dün-

ya Bankası'nda uzman olarak çalışan ve Erim'in daveti üzerine Türkiye'ye dönen o zamanların "parlak çocuğu" iktisatçı Atilla Karaosmanoğlu'dur. Erim hükûmeti kurulduğunda Karaosmanoğlu'nun ekonomiyi düzelteceğine, Türkiye'yi dış borç batağından çıkaracağına dair inanç çok kuvvetliydi. Öte yandan bir "Kültür Bakanlığı" kuran hükûmet, özel öğrenim kurumlarını kısıtlayan kanunu sadakatle ve şevkle uygulamaktan geri durmadı. Bu uygulama çerçevesinde, sonuçları bugün de ağır biçimde hissedilen bir kararla, 12 Ağustos 1971'de Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Heybeliada Ruhban Okulu'nun Teoloji Bölümü kapatıldı.

12 Mart sürecinde kapatılan partiler

Muhtıranın akabinde daha önce haklarında soruşturma açılmış partilerin kapatılmasına yönelik davalar hızlandırıldı. Önce Millî Nizam Partisi kapatıldı. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 5 Mart 1971'de Anayasa Mahkemesi nezdinde MNP hakkında "laikliğe aykırı eylemleri" nedeniyle dava açmıştı. Mahkeme 12 Mart'ın ardından dava dosyasını hızla işleme koydu ve 20 Mayıs 1971 tarihinde partinin Anayasa'nın "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması ilkelerine aykırı" bulunması nedeniyle kapatılmasına karar verdi; ancak parti yöneticileri hakkında herhangi bir ceza davası açılmasına gerek görülmedi.

Kapatılan bir diğer parti ise Türkiye İşçi Partisi'dir. Cumhuriyet Başsavcısı 11 Haziran 1971'de Türkiye İşçi Partisi (TİP) hakkında, son kongre bildirisinde "Kürt sorunu" ile ilgili olarak açıkladığı görüşleri nedeniyle Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açtı. TİP, Mahkeme tarafından "bölücülük" gerekçesiyle 21 Temmuz 1971'de kapatıldı. Kapatılmanın ardından, 26 Temmuz 1971'de Genel Başkan Behice Boran ve bazı TİP yöneticileri hakkında, "partiyi gizli bir komünist partiye dönüştürmüş oldukları" gerekçesiyle Ankara 3 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde dava açıldı. Behice Boran ile Şaban Erik, Sait Çiltaş, Sadun Aren, Turgut Kazan, Oral Çalışlar, Hüseyin Ergün, Kemal Burkay gibi parti yöneticileri mahkûm edildiler. Boran Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) ünlü 141. maddesinden on beş yıl ceza aldı. İronik bir biçimde Sıkıyönetim Kanunu'nun değiştirilen maddeleri aleyhine TİP'in açtığı davayı aynı zamanlarda görüşen Anayasa Mahkemesi bu maddelerin bir kısmını da iptal etmişti.

Anayasa'da büyük "gerici" restorasyon

Erim Hükûmeti görevdeyken Anayasa tartışmaları başladı. Hükûmet, "reform" sözü vermişken, aksine Anayasa'daki demokratik hak ve özgürlükleri

kısıtlamayı tercih etmişti. Artık 1961 Anayasası'nın getirdiği siyasî ve ekonomik özgürlükler tartışma konusuydu. Sokak olaylarındaki artış, bu düşünceyi hükûmet nezdinde de güçlendirdi. Anayasa değişiklikleri için hükûmet parlamentodaki partilerin desteğini istedi. I. Erim Hükûmeti, 12 Mart ara rejiminin en güçlü hükûmetiydi. Bu hükûmet sırasında askerler parlamentoyu gerçek anlamda etki altına almış ve istedikleri kanunları ve anayasa değişikliklerini birer birer geçirmişlerdir. Hükûmet bu bakımdan parlamento nezdinde "askerlerin maşası" gibi çalışıyordu. Bu bağlamda parlamento baskı altına alınarak ardı ardına anayasa değişiklikleri yapıldı. Bu anayasa değişiklikleri ile 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve demokrat öz taşıyan maddelerinden büyük yaralar açılmış, kişi özgürlükleri yerine devlet lehine ve vesayet kurumlarını güçlendirici nitelikte değişiklikler ikame edilmiş oluyordu.

Bu çerçevede 30 Haziran 1971 ve 20 Eylül 1971'de Anayasa'nın "Temel Hak ve Ödevler"i düzenleyen 11. maddesi, özel hayatın gizliliğine ilişkin 15. maddesi, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili 19. maddesi, basın özgürlüğüyle ilgili 22. maddesi, yakalama ve tutuklamayla ilgili 30. maddesi, kamulaştırmayla ilgili 38. maddesi, sendika hakkıyla ilgili 46. maddesi, askerlik göreviyle ilgili 60. maddesi, Meclis'in kanun yapma hakkı ve yetkisiyle ilgili 64. maddesi, milletvekili yolluk ve ödenekleriyle ilgili 82. maddesi, gensoru verme yetkisiyle ilgili 89. maddesi, Genelkurmay Başkanlığı ile ilgili 110. maddesi, Millî Güvenlik Kurulu ile ilgili 111. maddesi, idarenin yargısal denetimi ile ilgili 114. maddesi, memurlarla ilgili 119. maddesi, üniversite özerkliği ile ilgili 120. maddesi, TRT ve Anadolu Ajansı ile ilgili 121. maddesi, Sayıştay'ın görev ve yetkileriyle ilgili 127. maddesi, hâkimlik mesleğiyle ilgili 134. maddesi, mahkemelerle ilgili 136. maddesi, savcılık kurumuyla ilgili 137. maddesi, askerî mahkemelerle ilgili 138. maddesi, Yargıtay, Danıştay ve Askerî Yargıtay'la ilgili 139., 140. ve 141. maddeleri, Yüksek Hâkimler Kurulu ile ilgili 143. ve 144. maddeleri, Anayasa Mahkemesi ile ilgili 147., 149. ve 152. maddeleri köklü değişikliklere uğratıldı.

11. maddenin "Temel Hakların Özü" olan başlığı, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlanması ve Kötüye Kullanılması" olarak değiştirildi. Burada temel kaygı temel hak ve özgürlüklerin tanınması değil, sınırlanması idi. Madde artık anayasal hak ve özgürlükler alanına, "kötüye kullanılmaya açık bir alan" ve "kötüye kullanmanın önlenmesi" perspektifinden bakıyordu. Maddenin ilk halinde "kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle *de olsa*, bir hak ve hürriyetin özüne dokunulamayacağı" yazıyordu. Değişiklikle "Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle" temel hak ve özgürlüklerin sınırlanabileceği hükmü getirildi. Ayrıca bu temel hak ve özgürlüklerin hiçbirinin, "Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep

ayırımına dayanarak... Cumhuriyet'i ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamayacağı" hükmü eklendi. Böylelikle hak ve özgürlüklerin alanı iyiden iyiye daraltılmış ve son derecede yoruma açık hale geliyor; "kötüye kullanma" ve "kasıt" etkenleri öncelikle aranacak hususlar olarak, hak ve özgürlüklerin kullanımının önüne geçiyordu. 15. maddede yapılan değişiklikle, hâkim kararı olmaksızın ve kanunun yetkili kıldığı organın emri bulunmaksızın kişilerin üstünün, özel eşyalarının ve kâğıtlarının aranamayacağı hükmüne "millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde" bu aramanın kanunun yetkili kıldığı mercinin emriyle mümkün olacağı hükmü eklenerek, "gecikmede sakınca bulunan haller" gibi sübjektif karar ve yorumlara açık bir durum yaratılıyordu. 19. maddedeki değişiklikle, düzenin temelinin din esaslarına dayandırılması teşebbüsüne ve bu yönde din duygularının istismar edilmesine getirilen yasağı çiğneyenlerin cezalandırılmasına ilişkin hükme "gerçek ve tüzel kişilikler" ibaresi eklendi. 22. maddede basın özgürlüğünün sınırlanmasına neden olacak hususların sayıldığı fıkraya, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü", "kamu düzeni", "millî güvenlik ve millî güvenliğin gerektirdiği gizlilik" ibareleri eklendi. Aynı maddenin yayınların toplatılması ile ilgili ikinci fıkrasına, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin veya genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde, kanunun yetkili kıldığı merciin emriyle toplatma" ilkesi ilave edilerek, toplatma kararlarında yargı kararının aranmasına ilişkin hüküm gevşetildi. Üçüncü fıkrada da yayın organlarının mahkemeler tarafından benzer nedenlerle kapatılması imkânı getirildi. 30. maddedeki değişiklikle yirmi dört saatlik gözaltı süresi kırk sekiz saate çıkarıldı ve 1961 metninde bulunmayan toplu suçlarla ilgili yedi günlük gözaltı süresi tanımlandı. Ayrıca daha sonra bu maddeye 15 Mart 1973 tarihinde eklenen bir fıkrayla, bu Anayasa değişiklikleri çerçevesinde kurulan Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM'lerin) görev alanına giren suçlar için gözaltı süresi 15 güne kadar uzatılacaktır. 32. maddede yapılan düzenleme ile "tabiî hâkim" ilkesi gevşetilerek yerine, yeni tesis edilen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin varlığına ve yargılama çerçevesine uyacak biçimde "tâbi olunan mahkeme" kavramı getirildi. 38. maddedeki değişiklikle kamulaştırmalarda mal sahibinin bildirdiği vergi değerinin esas alınacağı hükmü konuldu ve çiftçinin topraklandırılması, yeni orman yetiştirilmesi, iskân projeleri, kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılan uygulamalarda taksitlendirilerek ödenecek kamulaştırma bedellerinin taksit süreleri için üst sınırlar tanımlandı. Sendika hakkını düzenleyen 46. maddenin eski şeklinde yer alan ve işçiler dışındaki kamu görevlilerinin de sendikalaşma hakkına kapı açan fıkra kaldırılarak, maddeye sendikalaşma hakkının "devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünün, kamu güvenliğinin, millî güvenliğin ve genel

ahlâkın korunması" amacıyla kanunla sınırlama getirilebileceği hükmü eklendi. 56. maddeye eklenen bir fıkrayla Millet Meclisi'nde grubu bulunan veya son seçimlerde genel oyun % 5'ini toplamış olan partilere devlet yardımı getirilerek, partilerin eşit yarışmasını önleyecek bir malî dengesizlik yaratıldı. 60. maddede getirilmiş olan askerlik yükümlülüğüne, "vatan hizmeti" kavramıyla açıklık getirilerek kamu hizmeti yoluyla bu ödevin yerine getirilebilmesine imkân tanıyan ve böylelikle hizmetin sınırlarını genişleten bir hüküm eklendi. 61. maddeyle Bakanlar Kurulu'na vergilerin oran ve sınırlarıyla oynayabilme yetkisi tanındı. 64. maddeyle Meclis'in kanun yapma hak ve yetkisi tırpanlanarak Bakanlar Kurulu'nun kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi tanımlandı. 1961 Anayasası, milletvekili yolluk ve ödeneklerinde yapılacak değişikliklerin bir sonraki seçimlerden sonra uygulanabileceği hükmünü getirmişti; 1971 değişikliği ile, ilgili 82. maddeden bu hüküm çıkarıldı ve yolluk ve ödeneklerin üst baremini belirleyen "I. derece devlet memurunun almakta olduğu miktar" ibaresi, "en yüksek devlet memurunun almakta olduğu miktar" ibaresiyle değiştirildi. 89. maddedeki değişiklikle gensoru yetkisine sınırlama getirildi. Gensoru verme yetkisi tek tek milletvekillerinden alınarak, en az 10 milletvekilinin veya parti gruplarının yetkisine bırakıldı. Anayasa'nın Genelkurmay Başkanlığı ve Başkomutanlık ile ilgili 110. maddesine, Milli Savunma Bakanlığı'nın Genelkurmay ve kuvvet komutanlıklarından ayrı bir tüzel kişilik olarak tanımlanmasını sağlayacak ve bu kurumların karşılıklı ilişkilerinin kanunla düzenleneceğini bildiren bir fıkra eklendi. 111. maddedeki Millî Güvenlik Kurulu'nun "millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere" temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirme işlevi, fıkradan "yardımcılık etmek" fiili çıkarılarak, bu görüşlerin "tavsiye edilmesi" ibaresiyle yer değiştirdi. 114. maddeye eklenen bir fıkrayla, idarenin yargısal denetimi, "yürütme görevinin yerine getirilmesini sınırlamamak" koşuluna bağlandı. 119. maddedeki değişiklikle memurların siyasî partilere ve sendikalara üye olması yasaklandı. 120. maddenin getirdiği üniversite özerkliği, bu özerkliğin "üniversitelerde işlenen suçların kovuşturulmasının" engellenemeyeceği hükmüyle sınırlandı ve üniversitelere kolluk kuvvetlerinin davetsiz girebilmesinin önü açıldı. Üniversitelerin idarî özerkliği, ancak "devletin gözetimi ve denetimi altında" uygulanabilecek bir hak olarak tanımlandı. Aynı maddeye üniversitelerde cereyan eden olayların önlenmesine ilişkin tedbirlerin kanunla düzenlenebileceği hükmü eklendi ve eğer üniversite yönetimleri öğrenim özgürlüğünün tehlikeye düşmesini önleyemezlerse, üniversitelerde yönetime Bakanlar Kurulu tarafından el konulabileceğine ilişkin, özerkliği zedeleyici bir yetki devri tanımlandı. 121. maddedeki değişiklikle TRT'nin özerk yapısı ortadan kaldırılarak, onun yerine "tarafsızlık" ilkesi getirildi. Ayrıca bu tarafsızlık

"devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün" gözetilmesi, "Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın ilkelerine uyulması" şartına bağlandı. 124. maddede Bakanlar Kurulu'nun yetkisinde olan sıkıyönetim ilân süresi bir aydan iki aya çıkarıldı ve Meclis'e savaş halinde yurttaşlara yüklenecek sorumluluklarla ilgili düzenleme yapma yetkisi tanındı. 127. maddede Sayıştay'ın silâhlı kuvvetleri malî açıdan denetleme yetkisi "gizlilik esasları" dahilinde tanındı ve böylelikle silâhlı kuvvetlerin malî denetimi şeffaflığını yitirdi. 134. maddede yapılan değişiklikle askerî hâkimlerin yükselme ve emeklilikleriyle ilgili ayrı bir yasal düzenleme yapma olanağı tanındı. 136. maddeye eklenen fıkralarla, belirli suçlar bakımından tabiî hâkim ilkesi ortadan kaldırılarak, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü", "demokratik düzen" ve "Cumhuriyet" aleyhine işlenen, doğrudan doğruya "devletin güvenliği"ni ilgilendiren suçlar şeklinde yeni bir suç kategorisi yaratılarak, bu suçlara bakmakla yükümlü özel mahkemeler olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM'ler) ihdas edildi. Bu mahkemelere askerî üye atanması anayasal hükme bağlandı. Yargıtay'da da sadece bu mahkemelerin kararlarını inceleyen özel bir daire kuruldu. 137. madde ile Cumhuriyet savcıları idarî açıdan Adalet Bakanlığı'na bağlandı. Ayrıca savcıların özlük ve disiplin işleriyle ilgili bir Yüksek Savcılar Kurulu ihdas edildi ve bu kurulun kararlarına karşı temyiz yolu kapatıldı.[15] Bu kurulun teşkilinde başkan sıfatıyla Adalet Bakanı'na, ayrıca Cumhuriyet Başsavcısı'na, Adalet Bakanlığı Müsteşarı'na ve Özlük İşleri Genel Müdürü'ne yer verildi. 138. maddeye eklenen bir hükümle askerî mahkemelerin görev alanı genişletildi ve görev ifa ederken sivillerin askerlere karşı işlediği suçlar da askerî mahkemelerin yargılama yetkisine bırakıldı. Ayrıca savaş halinde, askerî mahkemelerin üyelerinin çoğunluğunun hâkim mesleğinden olmaları şartı da kaldırıldı. 139. ve 140. maddelerde Yargıtay ve Danıştay üyelerinin seçim usulü değiştirildi ve özellikle Danıştay seçimlerinde idarenin etkisi arttırıldı. Aynı değişiklikle asker kişilere ilişkin idarî eylem ve işlemlerin yargısal denetimi yeni kurulan ve bu maddede anılarak anayasal nitelik kazandırılan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'ne bırakıldı. 141. maddede yapılan değişiklikle Askerî Yargıtay üye ve yöneticilerinin atanmasında rütbe ve kıdem sırası esası getirildi ve üyelik için en az Albay rütbesinde bulunma şartı maddeye eklendi. 143. maddede yapılan değişiklikle Yüksek Hâkimler Kurulu'nun üye yapısı değiştirildi ve Parlamento'nun üye seçimindeki kontenjanı tamamen kaldırıldı. Eski maddeye göre Adalet Bakanı kurul toplantılarına ancak gözlemci olarak katılabilirken, yeni düzenlemeyle "gerekli gördüğü hallerde toplantılara başkanlık etme" yetkisiyle donatıldı. İzleyen maddeyle Kurul kararları karşısında temyiz yolu tamamen kaldırıldı.[16] 147.

15 1977 yılında aldığı bir kararla Anayasa Mahkemesi yargı yolunu kapatan bu ibareyi iptal etti.

16 Anayasa Mahkemesi, maddedeki "bu kararlar aleyhine başka mercilere başvurulamaz" hükmü-

maddeyle Anayasa Mahkemesi'nin görevleri arasına "Anayasa değişikliklerini şekil şartları bakımından incelemek" görevi de katıldı. 149. maddede Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açma yetkisi tanınan merciler arasından, üye sayısı her ne olursa olsun Meclis'te temsil edilen partiler çıkarıldı ve "Meclis'te grubu bulunma" şartı korundu. 152. maddedeki değişiklikle Anayasa Mahkemesi'nin kararlarını ancak gerekçeli olarak açıklayabileceği ve iptal edilen kanun veya kanun maddesinin ancak gerekçeli karar *Resmî Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlükten kalkmış olacağı hükmü getirildi ve Anayasa Mahkemesi'nin yürürlük tarihini bir yıldan daha uzun bir süre için ileri atamayacağı kaydı konuldu.

Ayrıca 12 Mart rejimi esnasında, yeni vesayet kurumları yaratıldı. Bunların başında *Yüksek Askerî Şûra* gelmektedir. 17 Temmuz 1972 tarihinde yürürlüğe giren bir kanunla teşkil edilen bu kurul, sivil kanattan Başbakan ve Millî Savunma Bakanı'nın, askerî kanattan da Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve orgeneral ve oramiral rütbesindeki yüksek komutanların katılımıyla oluşmaktaydı. Yılda iki kez toplanan şûra her rütbedeki general ve amiral atamasını gerçekleştiriyor, generalliğe ve amiralliğe yükseltilecek Albayları belirliyor ve önlerine gelen dosyalar üzerinden subayların ve astsubayların ordudan atılıp atılmamasına karar veriyordu. Şûra kararları karşısında yargı yolu kapatılmıştı. Başbakan ve Bakan'ın varlığına karşın, bu kurul tamamen yüksek komuta heyetinin kontrolü altındaydı ve onların uygun gördüğü yükselme sırasına göre ordunun gelecekteki komuta heyeti de belirlenmiş oluyordu. Toplantıları gizliydi. Ayrıca ordu ile ilgili tüzük ve yönetmelikler konusunda hükûmete tavsiyelerde bulunma yetkisi vardı.

Deniz Gezmiş'in yakalanması, sıkıyönetimin ilânı ve baskı rejiminin yerleşmesi

12 Mart muhtırasının hemen ardından, yeni darbe rejimi açısından "moral" niteliğinde bir gelişme yaşandı. Malatya ile Elbistan arasındaki Nurhak dağları'nda üslenmiş olan THKO'culara katılmak üzere bir motosikletle Malatya'ya doğru yola çıkan Deniz Gezmiş ve Yusuf Arslan, Sivas'ın Şarkışla ilçesinde motosikletleri bozulunca, durumlarından şüphelenip onları karakola davet eden bekçi ve jandarmayla çatışmaya girdiler. Çatışmada Yusuf Arslan yaralı olarak yakalandı. Deniz Gezmiş, bir otomobili gasp ederek kaçmayı başarmıştı. Ancak önü Sivas'ın Gemerek ilçesi yakınlarında jandarma tarafından kesildi. Bu kez jandarmayla silahlı çatışmaya giren ve etrafı sarılan Deniz Gezmiş, 16 Mart 1971 günü Gemerek'e bağlı Yeniçubuk bucağında, kaçamayacağını anlayarak teslim oldu. Dönemin gazetelerinde bu olay üç-dört gün süren tefrikalarla, ay-

nü 1977 yılında iptal etti.

rıntılı ve sansasyonel bir biçimde duyuruldu. THKO'nun lideri yakalanmıştı.

THKO'nun lideri yakalandığı halde, diğer üyeler hâlâ Nurhak Dağı'ndaydı. Üstelik THKP-C eylemlerinde herhangi bir duraksama yoktu. Üniversitelerde THKO ve THKP-C'ye destek eylemlerinin sürmesinden korkuluyordu. Bu koşullarda göreve başlayan yeni hükûmet 26 Nisan 1971'den itibaren on bir ilde sıkıyönetim ilân etti. Ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun bazı maddeleri ağırlaştırıcı hükümler ihtiva edecek biçimde değiştirildi. CHP ve TİP, değiştirilen bu maddeler aleyhine Anayasa Mahkemesi'nde dava açtı. Hükûmetin sıkıyönetim ilânı "vatana ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma bulunduğu" gerekçesine dayanmaktaydı. Sıkıyönetim ilân edilen iller Adana, Ankara, Diyarbakır, Eskişehir, Hatay, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Siirt ve Zonguldak'tı. Bu iller işçi nüfusunun ve işçi hareketinin ağırlığının hissedildiği yerlerdi. İstanbul ve Ankara, işçi hareketliliğinin yanı sıra öğrenci eylemlerine de sahne olmaktaydı. Siirt ve Diyarbakır'da ise Kürt ayrılıkçılığı korkusu ağır basmaktaydı.

Sıkıyönetimle birlikte, *Dev-Genç*, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Ülkü Ocakları ve Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği (TKMD) derhal kapatıldı. Bazı gazetelere de kapatma kararları uygulandı. *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri 10 gün kapanma cezası aldı. Sıkıyönetimin bir diğer icraatı grevleri ve her türlü işçi direnişi ile toplantıları yasaklamak oldu. Sıkıyönetim ilân edilir edilmez geniş bir gözaltı kampanyası başladı. Gözaltıların büyük bölümü derhal tutuklamalara dönüşüyordu. Bu askerî müdahale, siyasal seçkinleri hedef alan 27 Mayıs askerî hareketinin aksine, doğrudan toplumsal muhalefeti hedef alan ve Türkiye'nin yeni tanıştığı bir müdahale biçimiydi. Zamanın Genelkurmay Başkanı ve müdahalenin lideri Orgeneral Memduh Tağmaç, ünlü "sosyal uyanış ekonomik gelişmelerin önüne geçti" sözüyle durumu ve müdahalenin mantığını özetliyordu. "9 Martçılar"ın elebaşı sayılan Emekli Tümgeneral Celil Gürkan'ın, emekli Kur. Albay Talât Turhan'ın ve gazeteciler İlhan Selçuk ve Uğur Mumcu'nun da içinde bulunduğu bir grup bürokrat ve gazeteci İstanbul Ziverbey'deki bir köşkte sorgulandılar ve işkence gördüler. İşkenceler sırasında bu köşk İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün ve Tümgeneral Memduh Ünlütürk'ün kontrolü altındaydı. O sırada Korgeneral olan Turgut Sunalp da köşkü sık sık ziyaret ediyor ve sorgulara nezaret ediyordu. İşkence gören "9 Mart'çılar" ve solcu gazeteciler orada ilk kez "kontrgerilla" tarafından sorgulandıklarını işittiler.[17] Böylelikle sokak muhalefetine karşı "derin devlet"in boş durmadığı ve hukuk ve kanun dışı birtakım ör-

17 Ziverbey sorgulamaları için bkz. İlhan Selçuk, *Ziverbey Köşkü*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997; Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1986; Uğur Mumcu, *Demirel ve Çankaya (Bütün Yazıları, 26)*, Um:Ag Yayınları, Ankara, 1997.

gütlenmeler içine girerek, çeşitli provokasyon ve psikolojik savaş yöntemlerini kullandığı, yükselen sol hareketi ve işçi hareketini bertaraf etmek gayesiyle karşı gerilla grupları teşkil ettiği de alenen ortaya çıkıyordu.

Elrom olayı (Balyoz Harekâtı) ve THKO'nun Nurhak Dağları'nda tasfiyesi

Bu yaygın devlet şiddeti ortamında, sol örgütler içinde yeraltında devrimci şiddet yanlısı gruplar harekete geçmekte gecikmediler. 17 Mayıs 1971'de Mahir Çayan'ın lideri olduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u[18] kaçırarak müdahaleye cevap verdi. Yeni hükûmetin bu eyleme tepkisi çok sert oldu. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın okuduğu hükûmet bildirisinde, Elrom derhal serbest bırakılmadığı takdirde, eylemci örgütle ilişkisi bulunan hemen herkesin gözaltına alınarak sıkıyönetim komutanlıklarına teslim edileceği; Elrom'un başına bir şey gelirse de idam cezasını barındıran ve geriye yürüyen özel kanunlar çıkarılacağı duyuruldu. Böyle bir "özel kanun" türünün herhangi bir demokraside yeri olamayacağı gibi, hükmün geriye yürümesini öngören bir hukuk dışılık herhangi bir hukuk devletinin başvurabileceği bir yöntem değildi. Aslında bu bildirinin içerdiği "önlemler paketi", nasıl bir olağanüstü döneme girildiğini gayet açık biçimde ortaya koyuyordu. Böylelikle "Balyoz Harekâtı" başladı. 23 Mayıs 1971 günü İstanbul'da sokağa çıkma yasağı kondu ve şehirde ev ev aramalar yapılarak geniş gözaltılara girişildi. Bu gözaltılar ve izleyen tutuklamalarla, yaygın bir entelektüel kesim ve gençliğin sol tabakası adeta kamu alanından siliniyordu. Zira cezaevine gönderilenler arasında gazeteciler, sendikacılar, politikacılar, öğretim üyeleri ve sol görüşlü binlerce insan bulunmaktaydı.

Başkonsolosu kaçıranlar arasında Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Oktay Etiman, Ulaş Bardakçı, Necmi Demir ve Hüseyin Cevahir bulunuyordu. Elrom'u kaçıran "gerilla timi", olayın ardından THKP-C'nin bir numaralı bildirisini yayımladı. Bildiride, Elrom'un serbest bırakılması karşılığında tutuklu bütün devrimcilerin serbest bırakılmaları, bu bültenin TRT haber bültenlerinde üç gün süreyle okunması, süre dolana kadar kolluk güçlerinin takibata girişmemesi ve aleyhte yayın yapılmaması isteniyordu. Ancak devlet güçleri bu isteklere kulak asmadığı gibi kanlı bir operasyona girişti. İstanbul'da zaten yer yer sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Ancak bütün bunlara rağmen Elrom'un rehin tutulduğu yer bir türlü bulunamıyordu. Operasyonların başlaması üzerine, Elrom'u tim içinde yer alan Hava Yüzbaşı İlyas Aydın'ın öldürdüğü id-

18 Başkonsolos Efraim Elrom aslında anti-faşist bir aktivistti. "Nazi kasabı" olarak bilinen Eichman'ın Arjantin'den getirilerek İsrail'de yargılanmasını sağlayan önemli bir aktörlerden biriydi.

dia edilmiştir. Bu ölümle birlikte 12 Mart yönetimi sol güçler ve entelektüeller üzerinde büyük bir terör uygulama fırsatı yakaladı. Bu nedenle Elrom olayının bir "kontrgerilla tertibi" olduğunu düşünenler olmuştur.[19]

Hemen yakalananlar dışında THKP-C'ye yönelik geniş bir arama faaliyeti de başlatılmıştı. Bu aramalara yaygın bir ihbar kampanyası eşlik etmekteydi. Bu operasyonlarda örgüt liderlerinden Cihan Alptekin ve Tayfun Cinemre Tekirdağ'da yakalandı. 31 Mayıs 1971 tarihinde ise Elbistan'la Maraş arasındaki Nurhak Dağları'nda gerilla faaliyetine hazırlanan ve köylerde propaganda yapan THKO'cular Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alparslan Özdoğan güvenlik kuvvetleri tarafından kıstırılarak öldürüldüler. O arada, 1 Haziran'da, THKP-C'nin önder kadrosundan olan ve Elrom olayı nedeniyle şüpheli olarak aranan Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir İstanbul'un Maltepe semtindeki bir apartman dairesine sığınmış ve bir binbaşının kızını rehine almıştı. Güvenlik güçleri evi sardı ve eve operasyon düzenlediler. 2 Haziran 1971'de tamamlanan operasyon sonucunda Hüseyin Cevahir öldürüldü, Mahir Çayan

AKDENİZ OYUNLARI

Ekim 1971'de Türkiye ilk büyük uluslararası spor organizasyonuna ev sahipliği yaptı. İzmir'de düzenlenen VI. Akdeniz Oyunları 6 Ekim'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın açış konuşmasıyla başladı ve 13 Ekim'de sona erdi. Türkiye bu organizasyonu başarıyla tamamladı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın "Akdeniz Oyunlarını açıyorum" biçimindeki tek cümlelik "açış nutku" ise oyunlara damgasını vuran ve tebessüm ettiren bir anı olarak tarihe geçti. 14 Akdeniz ülkesinin katıldığı ve 18 ayrı spor dalında yapılan yarışmalara 1.235'i erkek, 127'si de kadın olmak üzere 1.362 sporcu katılmıştı. Oyunlar için İzmir'in Halkapınar semtinde özel bir oyunlar kompleksi inşa edildi. Bu oyunlar için yapılan "İzmir Atatürk Stadı" 61 bin kişilik kapasitesiyle o zamana kadar yapılmış en büyük ve en modern stadyumdu. Yarışmaları madalya sıralamasına göre 51 altın, 39 gümüş ve 29 bronz madalya kazanan İtalya birinci sırada tamamladı. Türkiye ise oyunları 18 altın, 13 gümüş ve 14 bronz madalya ile dördüncü sırada bitirdi. İkinci sırayı Yugoslavya, üçüncü sırayı da İspanya almıştı.

19 Elrom gibi önemli birinin özellikle İsrail devleti tarafından korunmaması dikkat çekicidir. Bu olayın ardından olaya ilişkin bilgisi olan kişilerin birer birer öldürülmüş olmaları da kuşku uyandırıcıdır. Olaya bakan sıkıyönetim mahkemesinin savcısı Naci Gür arabası içinde ölü bulunmuştur. Olay sırasında İstanbul Emniyeti Siyasî Şube Müdürü olan ve aslında Elrom'un saklandığı yeri bir hafta öncesinden bildiği söylenen Ilgaz Aykutlu 5 Şubat 1979'da öldürüldü. Dönemin Başbakanı Nihat Erim, bu olayın ve Kızıldere Operasyonu'nun bir "kontrgerilla harekâtı" olduğundan kuşkulanarak anılarında bu konuyu işlerken 20 Temmuz 1980'de öldürüldü. Elrom'u öldürdüğü söylenen ve olaydan sonra Filistin'e kaçan Yüzbaşı İlyas Aydın'ın akıbeti ise meçhuldür (bkz. H. Özgür Kıyıcı, "Mazinin Balyozları", *Taraf*, 25 Ocak 2010; "Mahir Çayan ve Elrom Olayının Karanlık Yüzü", *Milliyet*, 10 Ağustos 2009; Uğur Mumcu, "Cinayetlerin Ardından", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1975; Turhan Feyizoğlu, *Mahir: Onların Öyküsü*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 378-394).

yaralı olarak yakalandı.

16 Temmuz 1971'te Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde, 16 Ağustos 1971'de de Mahir Çayan ve arkadaşlarının İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmalarına başlandı.

Yargılamalar sürerken, Mahir Çayan ve arkadaşları 30 Kasım 1971'de Maltepe Askerî Cezaevi'nden tünel kazarak firar ettiler. Bu firarın ardından nefes kesen bir kaçma-kovalamaca hikâyesi, çeşitli eylemlere sahne olan ve sonu felâketle biten bir olaylar dizisi yaşanacaktı.

I. Erim Hükûmeti'nin istifası ve Erim'in ikinci hükûmet denemesi

Reform vaatleriyle iktidara gelen hükûmet bütün enerjisini sol örgütlerin tasfiyesine yoğunlaştırmıştı. Üstelik sol cenahtan pek çok aydın, gazeteci, öğretim üyesi, politikacı ve bürokrat işkencelerden geçirilmiş, cezaevlerine atılmıştı. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mümtaz Soysal gibi bir isim bile Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından 6 yıl hapse mahkûm edilmişti. Bu dehşet ortamı hükûmetin her kesimden tepki almasına yol açtı. Bütün bu baskı uygulamalarına rağmen, devrimci sol hareketlilik tamamen ortadan kaldırılamadığı gibi, ekonomik durum da her geçen gün kötüye gitmekteydi. Üstelik üç gün önce Mahir Çayan ve arkadaşlarının firar etmesi de hükûmeti oldukça sarsmıştı. Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın gölgesi hükûmetin üstünden eksik olmuyordu. Bu koşullarda, özellikle hükûmet içinde bazı bakanlar arasında hoşnutsuzluk arttı. Nihayet 3 Aralık 1971'de Atilla Karaosmanoğlu, Sadi Koçaş, Mehmet Özgüneş, Atilla Sav, Hamdi Ömeroğlu, Osman Olcay, Özer Derbil, Şinasi Orel, Ayhan Çilingiroğlu, Selâhattin Babüroğlu ve Türkân Akyol'dan oluşan on bir bakan Başbakan Erim'e istifalarını sundu. İstifacılara göre 12 Mart'ı yaratan bunalım devam ettiği halde tedbir alınmamış, köklü reformları gerçekleştirme imkânı ortadan kalkmış, aydın çevreler küstürülmüş, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası bürokratları hükûmetin reform tedbirlerine taş koymuş, servete getirilecek vergi reddedilmiş ve Doğan Kitaplı'nın Devlet Bakanlığından istifası üzerine, Demirel hükûmetlerinde bakanlık yapmış Ali Mesut Erez Başbakan Yardımcısı olarak kabineye alınmıştı. Çalışma Bakanı Atilla Sav istifa gerekçelerini şöyle açıklıyordu: "Yurdumuzun muhtaç olduğu kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirmek amacıyla kurulan hükûmette görev aldık. Bu amaçları gerçekleştirebilme olanağı kalmadığı inancı ile görevimizden çekildiğimizi belirten gerekçeli istifamızı Başbakana sunduk". Ardından Cahit Karakaş'la Sezai Ergun da istifa kararı aldı. Bu koşullarda Başbakan Erim'e de hükûmetin istifası-

TABLO 26
II. Erim/34. Cumhuriyet Hükûmeti (11.12.1971-22.5.1972)

Başbakan	İ. Nihat Erim (Kontenjan Senatörü)
Devlet Bakanı	Ali İhsan Göğüş (CHP Gaziantep MV)
Devlet Bakanı	İlhan Öztrak (TBMM dışından)
Devlet Bakanı	İlyas Karagöz (AP Muğla Senatörü)
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı (AP Samsun MV)
Adalet Bakanı	Suat Bilge (TBMM dışından)
Milli Savunma Bakanı	Ferit Melen (MGP Van Senatörü)
İçişleri Bakanı	Ferit Kubat (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı	Haluk Bayülken (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Sait Naci Ergin (Kontenjan Senatörü)
Milli Eğitim Bakanı	İsmail Arar (CHP İstanbul MV)
Bayındırlık Bakanı	Mukadder Öztekin (CHP Adana Senatörü)
Ticaret Bakanı	M. Naim Talû (TBMM dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ali Mesut Erez (AP Kütahya MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Cevdet Aykan (TBMM dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp (AP Niğde MV)
Tarım Bakanı	Orhan Dikmen (TBMM dışından)
Ulaştırma Bakanı	Rıfkı Danışman (AP Erzurum MV)
Çalışma Bakanı	Ali Rıza Uzuner (CHP Trabzon MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Nezih Devres (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal (AP Rize MV)
İmar ve İskân Bakanı	Serbülent Bingöl (TBMM dışından)
Köyişleri Bakanı	Necmi Sönmez (TBMM dışından)
Orman Bakanı	Selâhattin İnal (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Adnan Karaküçük (AP Maraş Senatörü)

nı sunmaktan başka bir çare kalmıyordu. Nitekim Erim aynı gün istifasını Cumhurbaşkanına sundu. Erim Cumhurbaşkanıyla görüşürken Genelkurmay Başkanı Tağmaç da yanlarında bulunuyordu. Askerin gölgesi her daim siyasetin üzerindeydi. On bir istifacı bakanı kınayan bir bildiri yayımlayan Genelkurmay Başkanı Tağmaç'la istişare eden Cumhurbaşkanı, muhtemelen Tağmaç'ın telkini üzerine hükûmeti kurma görevini yine Nihat Erim'e verdi. Bu kez Erim daha "steril" bir kabine üzerinde çalışmaya başlayacaktı. Tağmaç'ın hükûmet kuruluşuna bu denli açık biçimde vaziyet etmesi üzerine CHP Genel Başkanı İnönü'nün "Tağmaç demokrasiyi kurtarmaya çalışıyor" ve "En büyük teminatımız ordunun demokratik rejimi istemesi-

dir" demesi, CHP içindeki muhalif grubu İnönü'ye karşı daha kararlı biçimde harekete geçirecektir. İnönü'nün II. Erim Hükûmeti'ne üye vereceklerini ve hükûmeti destekleyeceklerini belirtmesi ise partisinde onun yalnızlaşma sürecinin başlangıcıdır.

Nihat Erim 11 Aralık 1971 günü Bakanlar Kurulu listesini sundu. Başbakan yardımcılıkları, yeni kurulmuş olan Dış Ekonomik İlişkiler ve Kültür Bakanlıkları kaldırıldı. Ticaret Bakanlığı yeniden kabineye dahil oldu ve dış ticaret işleri bu bakanlığa bağlandı. Kültür işleri de yeniden Millî Eğitim Bakanlığı'na iade edildi. Erim yine üyelerinin yarısının parlamento dışından seçildiği bir Bakanlar Kurulu oluşturmuştu. Yirmi üç bakanın on biri Meclis dışından seçilmiş; kabineye MGP'den bir, CHP'den üç, AP'den yedi bakan dahil edilmişti. Bir bakan da kontenjan senatörü idi.

İdamlar ve Kızıldere olayı: THKO ve THKP-C tasfiye ediliyor

Sıkıyönetim ortamı ise devam etmekteydi. II. Erim Hükûmeti'nin ilk hükûmet gibi baskıcı politikaları sürdüreceği, demokratik hayatı olabildiği kadar kısıtlamaya çalışacağı ve icraatlarını askerin gölgesinde sürdüreceği ortadaydı. Bu çerçevede hükûmet 10 Şubat 1972'de Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın görev süresini bir yıl uzattı. Sola yönelik devlet terörü ortamı ise sürmekteydi. Bu ortama uygun biçimde, 10 Aralık 1971'de DDKO aleyhine açılan dava Diyarbakır'da başladı. Gazeteler olayı "Kürtçülük davası başladı" diye veriyordu. Diyarbakır'da yargılananlar arasında TİP üyesi Tarık Ziya Ekinci de vardı. 10 Ocak 1972'de Askerî Yargıtay Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a verilen idam cezalarını onadı ve hükümler nihaî karar mercii olan TBMM'nin onayına sunuldu. THKO davasından yargılanan diğer on beş kişiye ilişkin idam kararları ise Askerî Yargıtay'ca bozuldu. İdamların onaylanması konusunda Meclis'te büyük tartışmalar çıktı. CHP Genel Başkanı İnönü "siyasî suçlara verilen ölüm cezalarının zor bir konu" olduğunu söylerken, AP Genel Başkanı Demirel "Rejimi yıkma eylemi siyasî suç değildir" diyordu. 10 Mart 1972'de Meclis idamları onayladı. Meclis'in dokuz buçuk saat süren oturumunda 53 red, 6 çekimser ve 238 kabul oyu kullanıldı. 6 çekimser oy CHP'lilere aitti. "Hayır" oyu verenlerin 50'si de CHP'liydi. 85 CHP'li, 30 AP'li, 5 MGP'li, 4 DP'li ve 4 MP'li ise oylamalara katılmamıştı. Görüşmeler sürerken İsmet İnönü "artık tahammülüm kalmadı" diyerek oturumu terk etti. Demirel, Feyzioğlu ve Bozbeyli idamlar lehine oy kullanırken eski TİP Başkanı Mehmet Ali Aybar, BP Genel Başkanı Mustafa Timisi ve Bülent Ecevit aleyhte oy kullandı. CHP grubu cezanın onaylanması aleyhinde bir tutum takınırken, AP, MGP ve DP gruplarının tavrı idamların

THKO VE SOSYALİZM

1960'ların sonunda olgunlaşan sol gençlik hareketinin, sosyalist-enternasyonalist görüşler yerine büyük ölçüde Kemalizmin etkisi altında ulusalcı bir çizgide bulunduğu görülmektedir. Bunun yegâne istisnaları DDKD-DDKO çizgisi ve İbrahim Kaypakkaya'nın TİKKO hareketiydi. Dönemin en eylemci devrimci gençlik örgütü olan ve kendisinden sonra gelen örgütleri eylemleri ve programıyla etkileyen THKO'nun önderi Deniz Gezmiş'in fikir dünyasına baktığımızda Kemalizmin ne denli etkili olduğu anlaşılır. Deniz Gezmiş, babasına yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

> "Baba, sana her zaman teşekkür borçluyum. Çünkü Kemalist düşünce ile yetiştirdin beni. Küçüklüğümden beri evde sürekli Kurtuluş Savaşı anıları ile büyüdüm ve o zamandan beri yabancılardan nefret ettim. Baba, biz Türkiye'nin ikinci Kurtuluş Savaşçılarıyız elbette ki hapislere atılacağız. Kurşunlanacağız da. Tıpkı birinci Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi. Ama bu toprakları yabancılara bırakmayacağız." (Akt. Turhan Feyizoğlu, *Deniz: Bir İsyancının İzleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 196-197)

Gezmiş, mahkemede yaptığı savunmada ise büyük ölçüde Kemalizmin temel argümanlarını kullanarak şu görüşleri dile getiriyordu:

> "Günümüzde ezenleri temsil eden ve çıkarı uğruna yoksul ulusları boyunduruğu altında tutan emperyalizmdir... Türkiye emperyalizme karşı ilk Kurtuluş Savaşı veren ve onu dize getiren ülkedir. Bütün ezilen uluslara ışık tutan ve Kurtuluş Bayrağını dalgalandıran Türkiye halkı, bundan 50 yıl önce görevini yapmıştır... Emperyalist ülkeler, sonradan bir avuç satılmışın menfaati uğruna tekrar yurdumuza girdiler. Ve Kurtuluş Savaşı'nda gerçekleştiremedikleri emellerini bugün gerçekleştiriyorlar. Ulusumuz, Amerikan emperyalizminin sömürüsü altında ezilmektedir... Haklı olarak şunu söylüyoruz: 19 Mayıs 1919, saldırgan emperyalistlere ve onun emrindeki iç düşmana karşı, Mustafa Kemal önderliğinde, Türk Halkı'nı örgütlemek için Kurtuluş Savaşı'nın politik anlamda başlangıcıdır. 19 Mayıs 1919, emperyalizme, padişahlığa, hükûmete ve köhnemiş devlet yapısına karşı Mustafa Kemal ve arkadaşları önderliğinde yürütülen devrimin başlangıcıdır...
>
> Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan 50 yıl sonra bugün yeniden yarı-sömürge durumundadır. Kemalist Cumhuriyet'in başına anti-Kemalist politikacılar geçmiştir... Amerikan emperyalizmi bu gün, saldırganlık yolunu seçmiştir. Buna karşı biz de, tıpkı Mustafa Kemal gibi emperyalizme karşı mücadele yolunu seçtik. Türkiye'nin bağımsızlığından başka bir şey istemedik..."

Gezmiş'in devrimci görüşleri ve THKO hareketi, Gezmiş'in bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, sosyalist-enternasyonalist bir ideolojiden ziyade, esasen sol Kemalist bir çizgiyi temsil ediyordu.

lehindeydi. CHP idam cezalarını onaylayan kanunun iptali için derhal Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

19 Şubat 1972'de THKP-C firarîlerine yönelik operasyonlarda, İstanbul Fındıkzâde ve Arnavutköy'de çıkan çatışmalarda Mahir Çayan'ın firar arka-

daşlarından Ziya Yılmaz yaralı olarak yakalanırken Ulaş Bardakçı öldürüldü. Ardından Koray Doğan da vurularak hayatını kaybetti, Oğuzhan Müftüoğlu ise yakalandı. Bu operasyonlarda Çayan ele geçirilememişti. Mahir Çayan, yanında Cihan Alptekin, Ömer Ayna, Ertuğrul Kürkçü ve Ertan Saruhan olmak üzere Doğu Karadeniz'e geçti ve grup, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının asılmalarını önlemek için 26 Mart 1972 günü sabaha karşı Ordu'nun Ünye ilçesinde bulunan NATO Hava Radar Üssü'nde görevli üç İngiliz teknisyeni kaçırdı. Ünye, THKP-C hareketinin görece iyi örgütlendiği, lojistik destek açısından çok uygun bir yerdi. Bu yüzden girişimin odağı olarak Ünye'nin seçilmesi de bir tesadüf değildi. 30 Mart'a kadar devam eden kovalamaca sonucunda, bir ihbarla Niksar'ın Kızıldere köyünde sarılan Mahir Çayan ile Ertuğrul Kürkçü dışındaki 10 arkadaşı öldürüldü. Köyü saran birliğin komutanı THKP-C'lilerden birinin evin damına çıkarak kendisiyle görüşmesini isteyince, Çayan, Kürkçü, Alptekin ve Saffet Alp çatıya çıkmış ve açılan ani ateşle Mahir Çayan öldürülmüştü. Diğerleri eve girerek çatışmayı tercih ettiler ve üç İngiliz teknisyeni öldürerek devlet güçleriyle ölene kadar çatıştılar. Sadece Ertuğrul Kürkçü yaralı olarak yakalandı. Böylelikle THKP-C kadrosu tamamen tasfiye edilmiş oluyordu. Gezmiş'lerin idam edilmemesi için yapılan bu son eylem de başarısızlıkla sonuçlanmış ve 6 Mayıs 1972'de Gezmiş, İnan ve Aslan Ankara Merkez (Ulucanlar) Kapalı Cezaevi'nde idam edilmişti. Deniz Gezmiş idam edildiğinde henüz 24 yaşındaydı.

Kızıldere eylemi, idamların durdurulması için girişilen en büyük eylem olmakla birlikte, başka eylemler de yapılmıştı. 3 Mayıs 1972'de 4 eylemciden oluşan bir grup Ankara-İstanbul yolcu uçağını Sofya'ya kaçırdı. 4 Mayıs'ta Jandarma Genel Komutanı Org. Kemalettin Eken, evinden çıkarken silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Saldırıyı yapanlardan biri öldürüldü, diğerleri ise yakalandı. Aynı gün Sofya'ya uçak kaçıranlar teslim olarak Bulgaristan'a iltica ettiler ve uçak yolcularıyla beraber salimen Türkiye'ye döndü. Ne var ki, bütün bu "son çırpınışlar" fayda vermeyecekti.

12 Mart döneminin simge davası: "Bomba davası"

1972 yılı içinde, daha önce gerçekleşmiş çeşitli provokasyonlarla bağlantılar kurularak açılan davalar, üzerlerine şiddetle gidilen sol örgütlenmeleri tasfiye etmenin başlıca yolu olarak görüldü. Gezmiş'lerin ve Çayan'ların tasfiyesinin ardından daha alt kademelerdeki solcu militanların ve bürokrasi içindeki sol kadroların tasfiyesi bu yolla sürdürüldü. Bu davaların en önemlisi "Bomba davası" idi. 12 Mart sürecinde, İstanbul Sıkıyönetim komutanı Orgeneral Faik Türün'ün sevk ve idaresinde yürütülen işkenceli "Ziverbey sor-

gulamaları" sonucunda "9 Martçı" olarak bilinen, çoğu subay 84 kişiye karşı "Bomba davası" açıldı. Sanıklar Kültür Sarayı yangınından Marmara ve Eminönü vapurlarının batırılmasına kadar pek çok faili meçhul olayın sorumlusu olarak yargılanıyorlardı. Sanıklar arasında emekli Kurmay Albay Talât Turhan da vardı. Bu dava 1975 yılına kadar sürdü. Savcı sanıkların beraatini istedi ve bütün sanıklar beraat etti.[20] 8 Mart 1972'de "Bomba Davası"nın uzantısı olarak müstafi ve muvazzaf "Denizciler" hakkında açılan "9 Mart Örgütü" davasında da, davaya bakan savcı eski MBK üyesi İrfan Solmazer, Erkan Dirik ve Sarp Kuray'ın aralarında bulunduğu dokuz sanık hakkında ölüm cezası, içlerinde Rafet Kaplangı, Atilla Sarp ve Ali Kırca'nın bulunduğu sanıklar hakkında da çeşitli hapis cezaları istemiş ve Mukbil Özyörük'ün, hakkında delil bulunmadığı gerekçesiyle beraatini talep etmişti. Bu davaların tamamı, aslında suça konu olan olaylarla sanıklar arasında ilişkinin zoraki biçimde kurulduğu, iddianameler yoluyla sahte örgütlerin yaratıldığı siyasî davalardı. Davaların esas amacı, aslında "9 Mart'çıların" tamamen tasfiyesi ve sindirilmesi, o arada da kamuoyu nezdinde itibarsızlaştırılmasıydı.

İnönü devriliyor: CHP'de büyük dönüşüm

Cumhuriyet'in ikinci Cumhurbaşkanı ve CHP'nin Atatürk'ten sonraki ikinci başkanı İsmet İnönü, 12 Mart müdahalesi sürecinde CHP'ye oynattığı pasif rol yüzünden parti içinden büyük tepki almaya başlamış ve parti içinde muhalefet hareketi yükselmişti. Başlangıçta 12 Mart müdahalesini "demokrasiye karşı bir hareket" olarak niteleyen İnönü, bir yıl sonra 12 Mart ara rejiminin savunucuları arasına geçmiş ve ara rejim hükûmetlerine destek vermişti. Ancak eski Genel Sekreter Ecevit'in, 12 Mart'ı ve hükûmetlerini her daim mahkûm eden, 12 Mart'ı "kendilerine karşı yapılmış bir sağ darbe" olarak niteleyen kararlı tavrıyla sarsılan parti bu gerilime fazla dayanamadı. Özellikle partinin yönetici kadrolarının İnönü'nün karşısına geçmesi onun sonu oldu. Zira başka türlü İnönü'yü yıkmak kolay değildi. Bu ortamda İnönü parti başkanlığından çekilmeye zorlandı, ancak İnönü buna yanaşmadı. Bu durum Büyük Kurultay'da hesaplaşmak zorunluluğunu doğurmuştu. Büyük Kurultay'a doğru yol alınırken Ocak ve Şubat aylarında toplanan il kongrelerini birer birer Ecevitçi adaylar kazanıyordu. Muhaliflerin güçlendiği bu ortamda 5 Mayıs 1972'te CHP V. Olağanüstü Büyük Kurultayı'na gelindi. 7 Mayıs günü yapılan seçimlerde İnönü'nün önergesi reddedilince İnönü genel başkanlıktan istifa etti ve 14 Mayıs 1972'de yapılan Genel Başkanlık Seçim Kurultayı'nda Bülent Ecevit, 913 delegenin 826'sının oyunu alarak genel başkan-

20 "Bomba davası" için bkz. Uğur Mumcu, *Bomba Davası ve İlaç Dosyası*, Um:ag, Ankara, 2000; Talât Turhan, *Bomba Davası: Savunma*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

lığa seçildi. Böylece CHP'nin üçüncü genel başkanı eski parti genel sekreteri Bülent Ecevit oluyor, Cumhuriyet'i kuran kadronun ikinci adamı, Cumhuriyet'i kuran partinin başkanlığından tasfiye olmuş ve siyasette bu kurucu kadrodan kimse kalmamış oluyordu. İsmet Paşa'nın Kemal Satır gibi yakın çevresini oluşturan kişiler de (kendilerine "bağımsız halkçılar" deniyordu), bu gelişme karşısında CHP'den ayrıldılar.

II. Erim Hükûmeti'nin sonu ve Ferit Melen Hükûmeti'nin kuruluşu

Erim Hükûmeti 16 Nisan 1972'de istifa etti. Ancak bu "partilerüstü" hükûmet denemelerinin bittiği anlamına gelmiyordu. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın markajı altındaki Cumhurbaşkanı Sunay, bu kez hükûmeti kurma görevini 29 Nisan'da Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi. Ürgüplü ilk aşamada CHP, AP, DP ve MGP'nin desteğini aldı ve hükûmetini kurdu. Ancak Ürgüplü'nün kurduğu kabine, Cumhurbaşkanı Sunay tarafından "12 Mart muhtırasının icaplarına ve cari durumun şartlarına" uygun bulunmayarak kabul edilmedi. Bunun üzerine Ürgüplü 13 Mayıs 1972'de istifa etti. Sunay 15 Mayıs günü hükûmeti kurma görevini MGP Van Senatörü Ferit Melen'e tevdi etti. Melen, hükûmetini 22 Mayıs 1972'de açıkladı. Kabinede 8 AP'li, 5 CHP'li, 1 MGP'li ve parlamento dışından 9 üye vardı. Eski hükûmetteki bakanlardan 15'i yeniden görev almıştı. Bu durum Erim'in 12 Martçı misyonunun bu hükûmet tarafından da sürdürüleceğini ima etmekteydi. Melen Hükûmeti 5 Haziran 1972'de, 262 kabul, 4 red, 24 çekimser oyla güvenoyu aldı ve göreve başladı.

Ferit Melen, 1967 yılında CHP'den kopan Turhan Feyzioğlu'na katılarak Güven Partisi'ni kuran 48 kişinin içindeydi. Başbakan olarak atandığında bu partinin Genel Başkan Yardımcısı idi. I. ve II. Erim hükûmetlerinde Millî Savunma Bakanı olarak yer almış ve Erim'in istifasını takiben görevlendirilen Ürgüplü'nün de istifası üzerine Cumhurbaşkanı tarafından hükûmeti kurmakla görevlendirilmişti. Kurduğu hükûmetin ömrü ise sadece 11 ay olacaktı. Hükûmetin kuruluş sürecinde CHP desteğini vermiş, ancak hükûmetin kuruluşundan kısa bir süre sonra İnönü devrilip yerine Ecevit geçince, CHP'nin desteği kuşkulu hale gelmişti. Nitekim 4 Kasım 1972'de toplanan CHP Parti Meclisi "hükûmetin CHP'nin önerilerine değer vermediği, sosyal adaleti ve sosyal hakları geriye götürdüğü, 12 Mart döneminin partilerüstü hükûmet modelinin inandırıcılığını tamamen yitirdiği" gerekçesiyle hükûmetteki bakanlarını ve hükûmete desteğini geri çekti. İsmet İnönü bu karar karşısında aynı gün CHP üyeliğinden ve miletvekilliğinden istifa etti. Artık Anayasa'da eski cumhurbaşkanlarına tanınan hak çerçevesinde Cum-

huriyet Senatosu'nda "tabiî Senatör" olarak bulunacaktı. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanının elli yıllık siyasî hayatını tamamen sona erdirmesi anlamına gelmekteydi.

Melen hükûmeti sırasında sıkıyönetim rejiminin baskıcı uygulamaları devam etti. Çeşitli gerekçelerle yazar, gazeteci ve siyasetçilerin tutuklanmaları sürdü. Bu dönemde tutuklananlar ve haklarında dava açılanlar arasında Altan Öymen, Doğu Perinçek ve Emil Galip Sandalcı da vardı. Özellikle İstanbul Sıkıyönetim komutanı Orgeneral Faik Türün devlet şiddetini yaygınlaştırmış ve bölgesinde açık bir baskı rejimi kurmuştu. Yürüyen davalar arasında 155 sanıklı DİSK davası, TİP davası, DDKO davası, Çayanların firarı ile ilgili dava, 49 sanıklı PDA (TİİKP) davası, Cemal Madanoğlu, İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu, Osman Köksal ve Cemal Reşit Eyüboğlu'nun yargılandığı Madanoğlu davası, *Dev-Genç* davası ve Bomba davası en önemlileriydi. Yürüyen davalar içinde abartılı ve mesnetsiz hapis cezaları talep edilmekteydi. Örneğin hukuk profesörü Uğur Alacakaptan için 6 yıl, gazeteci Uğur Mumcu için 15 yıl hapis cezası isteniyordu. O arada güvenlik güçleri Türkiye'nin her yanında aranan devrimci militanların peşindeydi. 29 Ocak 1973'te TKP-ML ve TİKKO'nun önderi İbrahim Kaypakkaya yakalandı ve 16 Mayıs 1973'e kadar süren işkencelerle öldürüldü.

Bu hükûmet zamanında iki önemli Anayasa değişikliği yapıldı. Bunlardan ileri bir adım olan ilkine göre Anayasa'nın 148. maddesi tadil edilerek, Anayasa Mahkemesi'nin siyasî partilerin kapatılmasına ilişkin davalar da "dosya üzerinden" incelenip karara bağlanan konular arasından çıkarıldı. Böylelikle kapatma davaları da duruşmalı olarak görülür hale getirildi ve partilere sözlü savunma hakkı tanınmış oldu. Tabiî hâkim ilkesini ortadan kaldıran ve hukuk devleti bakımından geri bir adım sayılabilecek ikincisi ise Anayasa'nın 136. maddesine eklenen fıkralarla kurulması emredilen Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM'ler) hakkındaki değişikliktir.

Melen Hükûmeti sırasında Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın görev süresi doldu ve Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler Genelkurmay Başkanı oldu. Hükûmet üzerinde şimdi Tağmaç'ın yerine Gürler'in gölgesi dolaşıyordu. Gürler sadece hükûmeti değil, parlamentoyu da kontrolü altında tutmaya çalışmaktaydı. Zira hedefi 1973 yılında görev süresi bitecek olan Sunay'ın yerine Cumhurbaşkanı seçilmekti.

Melen Hükûmeti iş başındayken ülke ekonomisinde herhangi bir krizden söz etmek mümkün değildir. Zira 1970 yılında yapılan devalüasyonun ve ona ek olarak getirilen iktisadî önlemlerin etkisi görülmüş, dış ödemeler dengesi 1973 yılında 500 milyon dolar fazla vermişti. Ancak bu tablo 1973 yılının sonlarından itibaren tersine dönecektir. Dünyada petrol fiyatlarının dört kat artmasına sebep olan "petrol bunalımı" ile birlikte ciddi bir dış öde-

TABLO 27
Melen/35. Cumhuriyet Hükûmeti (22.5.1972-15.4.1973)

Başbakan	Ferit Melen (MGP Van Senatörü)
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı Arar (CHP İstanbul MV)
Devlet Bakanı	Zeyyat Baykara (TBMM dışından)
Devlet Bakanı	İlhan Öztrak (TBMM dışından)
Devlet Bakanı	Doğan Kitaplı (AP Samsun MV)
Adalet Bakanı	Hasan Fehmi Alpaslan (MGP Artvin Senatörü)
Milli Savunma Bakanı	Mehmet İzmen (Kontenjan Senatörü)
İçişleri Bakanı	Ferit Kubat (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı	Ü. Haluk Bayülken (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Ziya Müezzinoğlu (TBMM dışından)
Milli Eğitim Bakanı	A. Sabahattin Özbek (TBMM dışından)
Bayındırlık Bakanı	Mukadder Öztekin (CHP Adana Senatörü)
Ticaret Bakanı	M. Naim Talû (TBMM dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ali Mesut Erez (AP Kütahya MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemal Demir (CHP Bolu MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar Özalp (AP Niğde MV)
Tarım Bakanı	İlyas Karagöz (AP Muğla Senatörü)
Ulaştırma Bakanı	Rıfkı Danışman (AP Erzurum MV)
Çalışma Bakanı	Ali Rıza Uzuner (CHP Trabzon MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Nuri Kodamanoğlu (CHP Niğde MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz Akçal (AP Rize MV)
İmar ve İskân Bakanı	H. Turgut Toker (AP Ankara MV)
Köyişleri Bakanı	Necmi Sönmez (TBMM dışından)
Orman Bakanı	Selâhattin İnal (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Adnan Karaküçük (AP Maraş Senatörü)

meler dengesi krizine girilecek ve ülke ekonomisi 1980 yılına kadar toparlanamayacaktır. Bu hükûmet döneminde çıkarılan "Petrol Kanunu" ise ülkenin petrol politikasında ve petrol ekonomisinde önemli değişiklikler getirmiştir. Melen Hükûmeti sırasında görülen önemli işlerden birisi, 1972-1977 dönemini kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girmesidir. CHP Genel Başkanı planı "halka zararlı" bularak karşı çıkmış, ancak hükûmet içindeki CHP'li bakanlar plana olumlu oy vermişlerdi. Bu Ecevit'in hükûmetten çekilmek için harekete geçmesine yol açan önemli konulardan biriydi. Ayrıca Anayasa değişikliği yoluyla kabul edilen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması aşamasına geçilmesi de bardağı taşıran

son damlaydı. CHP'nin desteği olmaksızın hükûmetin uzun sure dayanması mümkün değildi. Ferit Melen'in önünde, bu koşullarda hükûmeti Cumhurbaşkanlığı seçimine kadar ayakta tutmaktan ve seçim aşıldıktan sonra istifa etmekten başka çare kalmamıştı. Nitekim Nisan ayına gelindiğinde AP'nin de hükûmete desteği belirsiz hale geldi ve iki partinin liderleri Türkiye'nin yeni bir hükûmet modeline ihtiyacı olduğunu, iki büyük partinin desteği olmadan bu tür bir hükûmetin iktidarda kalamayacağını, hükûmetin geniş bir tabana dayanması gerektiğini belirtti.

1973 tarihli Petrol Reformu Kanunu

1954 yılında yabancı uzmanlar tarafından hazırlanarak yürürlüğe giren Petrol Kanunu, 1960'lı yıllar boyunca sol çevrelerin en çok eleştirdiği konulardan biriydi. Bu kanunla, petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinin özel sektör eliyle yapılması öngörülmüştü. Türkiye'de özel sektör o yıllarda bu tür faaliyetleri finanse edecek güçte olmadığından ve teknik bakımndan yetersizlikler içinde bulunduğundan, Türkiye'de petrol arama ve çıkarma faaliyetleri büyük ölçüde yabancı şirketler, özellikle Amerikan şirketleri eliyle yapılmış ve Türkiye solunda hâkim anti-Amerikan eğilimin büyük tepkisini çekmişti. 7 Mart 1973 tarihinde yürürlüğe giren yeni kanunla petrol konularında önemli değişiklikler getirildi. En önemli değişiklik, petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinin devlet eliyle gerçekleştirilmesi yönündeydi. Kanun bu konudaki yetkiyi, bir devlet şirketi olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) vermekteydi. Eski kanun akaryakıt ürünleriyle ilgili düzenlemeleri kapsam dışında bırakmıştı ve 1973 yılına kadar bu faaliyetler Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı'nın Akaryakıt Dairesi eliyle "liberal" planda yönetilmekteydi. Ancak 1973 tarihli değişiklikle akaryakıt işleri bu bakanlığa bağlı olarak kurulan Petrol İşleri Genel Müdürlüğü'ne devredildi. Petrol alanındaki liberalizasyonun sonuna gelinmişti. 1973 tarihli 1702 sayılı Kanun, daha önceki kanunun özel şirketlere de tanıdığı rafineri kurma yetkisini kaldırıyor ve rafineri kurma yetkisi devlet tekeline alınıyordu.

Cumhuriyetçi Parti (CP) ve Millî Güven Partisi (MGP) birleşiyor

Ecevit'in Genel Başkan olmasının ve Ecevitçi ekibin yönetim kadrolarını işgal etmesinin ardından, eski genel sekreter Kemal Satır'ın önderliğinde CHP'den ayrılan 58 milletvekili ve senatör 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurdular. Kemal Satır partinin Genel Başkanı oldu. Altı ay sonra Cumhuriyetçi Parti, 3 Mart 1973'te, Millî Güven Partisi ile birleşti ve bir-

leşik parti Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı. Turhan Feyzioğlu partinin Genel Başkanı, Kemal Satır da partinin Genel Sekreteri oldu.

Gürler olayı ve cumhurbaşkanlığı seçimi

Org. Memduh Tağmaç'ın ardından Genelkurmay Başkanı olan Org. Faruk Gürler, yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en kuvvetli aday olarak adı geçen biri haline geldi. Ordu içinde güçlü bir grup Gürler'in cumhurbaşkanlığını istiyordu. 2 Mart 1973'te kuvvet komutanları Çankaya Köşkü'ne çıkarak Cumhurbaşkanına Gürler'i Cumhurbaşkanı olarak görmek istediklerini bildirdiler. Bu süreçte, 5 Mart 1973 günü Gürler Genelkurmay Başkanlığından emekliliğini istedi ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 7 Mart'ta kontenjan senatörlüğünden istifa ettirilen Millî Savunma Bakanı İzmen'in yerine Gürler'i kontenjan senatörlüğüne getirdi. Böylelikle Gürler Cumhurbaşkanı seçilme yeterliliğini sağlamış oldu. Başlangıçta CHP içinde ağırlıklı bir grup Gürler'i destekleyen bir tavır almıştı, ancak bu tavır uzun sürmedi. AP ise Gürler'e direniyor ve yine emekli bir general olan Senato Başkanı Tekin Arıburnu'nu aday gösteriyordu. DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli de aday oldu. Gürler Planı işliyor gibi görünmekteydi, fakat CHP grubunda tereddütler ortaya çıkmıştı. CHP'liler askerî bir dönemde yaşandığı tesbitine bağlı olarak siyasî krize neden olmamaya ve seçime CHP'yi bulaştırmamaya karar verdiler. Son anda silâhlı kuvvetler de Gürler'e desteğini yumuşattı. Özellikle Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur çekimser kalmayı tercih etmişti. İlk oylamalarda Gürler'in seçilemeyeceğinin belli olması üzerine, bu kez CHP ve AP mevcut Cumhurbaşkanının süresini iki yıl uzatma kararı aldı ancak bu yönde yapılan Anayasa değişikliği Meclis'te reddedildi. Karar Senato'ya götürüldü. Senato'da İsmet İnönü'nün yaptığı tarihî bir konuşma üzerine ibre bu kez değişikliğin aleyhine döndü ve Sunay'ın süresinin uzatılması formulü de suya düştü. Sonuçta 12 Mart müdahalesi karşısında ortak bir tavırda birleşen ve askerlerin kararsızlığı karşısında cesaretlenen AP ve CHP, Cevdet Sunay'ın aday olarak düşünülen Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ın kontenjan senatörlüğüne atanması isteğini reddetmesi üzerine, kontenjan senatörleri arasında yer alan emekli Oramiral Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı seçmeye karar verdi. 4 Nisan'da Korutürk aday gösterildi. Korutürk, 6 Nisan 1973 tarihinde, oldukça ihtilaflı ve gerilimli geçen seçimlerde, CHP-AP ve CGP'nin oylarıyla, ama ancak on beşinci turda ve 365 oy alarak seçildi. Oysa bir ara Gürler'in seçilmesi için askerî baskı parlamento sınırlarına kadar dayanmış, subaylar meclis etrafında dolaşarak gövde gösterisi yapmışlardı. Ancak plan işlemedi. Zira meclisteki CHP ve AP grupları bu kez bir Genelkurmay başkanını Çankaya'ya gönder-

memek hususunda kararlıydı. Demirel ve AP kurmayları ordunun bu konuda yekvücut olmadığını anlamış ve bundan cesaret almışlardı. Özellikle Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'un ve 12 Mart darbesinin kilit adamlarından Orgeneral Faik Türün'ün Gürler'i desteklemediği ortaya çıkmıştı. Zira seçim sırasında Deniz ve Kara Kuvvetleri komutanları meclisteki locada yerlerini almışken, Muhsin Batur ve hava generalleri orada değildi. Bu açık bir mesajdı. Böylelikle darbecilerin planı akim kalmış ve rejimin yeniden olağanlaşması yolu açılmıştı. O sıralarda da Fahri Korutürk'ün seçilmesi konusunda, AP'nin öncülüğünde ve CHP ve CGP'nin katılımıyla parlamentoda çoktan bir anlaşma sağlanmıştı. Bu çerçevede 4 Nisan'da ortak imzayla Korutürk aday gösterilmiş ve on beşinci turda Korutürk cumhurbaşkanı seçilmişti.

FAHRİ KORUTÜRK

Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanıdır. 1903 yılında İstanbul'da doğdu. O zamanki adıyla Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye-i Şahâne'de eğitim gördükten sonra, 1923 yılında deniz subayı olarak mezun oldu. Çeşitli birliklerde ve eğitim kurumlarında çalıştıktan sonra, Yüzbaşı ve Binbaşı rütbesindeyken, 1935 ve 1936 yıllarında Berlin ve Roma'da, 1942 ve 1943 yıllarında Yarbay rütbesiyle Berlin ve Stockholm'da askerî ataşe olarak bulundu. 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi Konferansı'na askerî uzman sıfatıyla katılmıştır. Ayrıca denizaltı filosunda 12 yıl görev yapmıştır. 1945-1946 yıllarında Deniz Harp Akademisi Komutanlığı, 1953 yılında Tümamiral rütbesiyle Filo Komutanlığı, 1954'te Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı, 1955-1956 yıllarında Donanma Komutanlığı görevlerinde bulunmuş; 1956 yılında Koramiral olduktan sonra Marmara ve Boğazlar Deniz Muhafaza Komutanı olmuş; 1957 yılında Oramiralliğe terfi etmiş ve önce vekâleten, sonra da asaleten Deniz Kuvvetleri Komutanı olmuştur. 1960 askerî darbesinin ardından emekli olan Korutürk Moskova Büyükelçiliğine atandı. 1965 yılında Madrit Büyükelçiliğine gönderilmek istenmiş, ancak Korutürk bu görevi kabul etmeyerek 52 yıllık devlet hizmetinden sonra görevinden ayrılmıştır. Korutürk 10 Haziran 1968'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne atandı ve burada uzun süre Kontenjan Senatörleri Grup Başkanlığı görevini yürüttü. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı döneminin sona ermesinin ardından, 6 Nisan 1973'te cumhurbaşkanlığı seçimlerinin on beşinci turunda 365 oyla Cumhurbaşkanı seçildi. Türkiye'yi 12 Eylül askerî müdahalesine götüren sıkıntılı süreçte Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan Korutürk dengeli ve siyasal alana mesafeli bir Cumhurbaşkanlığı politikası izledi. Gittikçe sertleşen siyasette arabuluculuk rolü üstlenmeye kalksa da başarılı olamadı ve kaotik bir ortamda, 6 Nisan 1980 tarihinde Cumhurbaşkanlığı makamında süresini tamamlayarak tabiî senatör olarak Senato'ya geldi. Bu süreçte orduyu teskin etme ve olası bir müdahaleye engel olma gücü yoktu. Geride sonucu belirsiz bir Cumhurbaşkanlığı seçimi bırakmıştı. Nitekim bu seçim 12 Eylül'ü yapan kadronun başlıca müdahale gerekçelerinden birisi oldu. 12 Ekim 1987'de bir kalp krizi sonucunda hayatını kaybetti ve Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na defnedildi.

Korutürk Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, teamüllere uygun olarak Ferit Melen Hükûmeti istifa etti. Yeni Cumhurbaşkanı parti liderleriyle görüştükten sonra büyük partilerin liderleri tarafından Ferit Melen'in istenmediğini anladı. Zamanında seçime gidilmesini ve bir af kanunu çıkarılmasını isteyen CHP ile seçimlerin zamanında yapılması konusunda hemfikir olan ama affa yanaşmayan AP, yeni başbakanın ismi üzerinde anlaşamadı. CGP'nin Naim Talû'nun başbakan olarak kabul edilebileceğini bildirmesi üzerine, AP bu öneriyi makul buldu. Bu koşullarda Cumhurbaşkanı yeni hükûmeti kurma görevini önceki hükûmette Ticaret Bakanı olarak görev yapan Naim Talû'ya verdi.

Naim Talû Hükûmeti

12 Mart rejimi Türkiye'yi ara rejim hükûmetleriyle yönetmeye kararlıydı. Bu yüzden sürekli "partiler üstü hükûmet" ya da "teknokratlar hükûmeti" adı verilen başarısız kabine denemeleri yapılmıştır. Naim Talû Hükûmeti de bunlardan sonuncusudur. 1967 yılından 1971 yılına kadar Merkez Bankası Başkanlığı görevinde bulunan Talû, 1971'de kurulan II. Erim Hükûmeti'nde Ticaret Bakanı olarak görev yapmıştı. Melen Hükûmeti'nde de bu görevi sürdüren Talû, 1972 yılında Cumhurbaşkanı tarafından Kontenjan senatörlüğüne atanmış ve Parlamento'ya girmişti. Melen Hükûmeti istifa edince, 12 Nisan 1973'te hükûmeti kurmak üzere Cumhurbaşkanı bu kez Talû'yu Başbakanlığa atadı. CHP'yi dışarıda bırakarak yeni Hükûmeti oluşturan Talû sermaye çevrelerince güvenilen biriydi. Ancak bu hükûmetin ülkeyi seçimlere sâlimen götürmek dışında bir işlevi de olamazdı. Bu çerçevede kurulan hükûmette AP'li Hayrettin Erkmen ile CGP'li Kemal Satır Başbakan Yardımcısı olarak yer alacaktı. Bekleneceği gibi hükûmet sağ eğilimli bir hükûmetti ve bir icraat hükûmeti olmaktan ziyade, ülkeyi seçime sâlimen taşıyacak güven ortamını tesis etmeye odaklandı. Ancak bu sağ eğilimli, ara rejim hükûmetinin "güven ortamı"nı sağlamaktan anladığı, hükûmet programına yansıdığı gibi, "her türlü aşırı sağ ve sol akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek, komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek"ti. Bu amaçla hükûmetin başlıca hedeflerinden birisi Anayasa değişikliği ile öngörülmüş bulunan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM'lerin) kuruluş kanununu, 26 Haziran 1973 tarihinde düzenleyip yürürlüğe sokmak oldu. Nitekim, Ankara ve İstanbul DGM'leri bu hükûmetin son günlerinde, 30 Eylül 1973 günü faaliyetlerine başladılar. Ayrıca sıkıyönetim uygulamasından sonra da asayişin sağlanabilmesi için "anarşik ve yıkıcı faaliyetlerle mücadele"yi temin edecek "güçlü ve etkili bir idareyi tesis etmek" hükûmetin önemli ödevleri arasında sayıl-

TABLO 28
Naim Talû/36. Cumhuriyet Hükûmeti (16.4.1973-26.1.1974)

Başbakan	M. Naim Talû (Kontenjan Senatörü)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Nizamettin Erkmen (AP Giresun MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Kemal Satır (CGP Adana MV)
Devlet Bakanı	İ. Hakkı Tekinel (AP İstanbul MV)
Devlet Bakanı	İlhan Öztrak (CGP, TBMM dışından)
Adalet Bakanı	M. Hayri Mumcu (Tekirdağ Bağ. Sen.)
Milli Savunma Bakanı	M. İlhami Sancar (CGP İstanbul MV)
İçişleri Bakanı	Mukadder Öztekin (Adana Bağ. Senatörü)
Dışişleri Bakanı	Ü. Haluk Bayülken (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	S. Tekin Müftüoğlu (AP Zonguldak MV)
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Dengiz (AP Uşak MV)
Bayındırlık Bakanı	Nurettin Ok (AP Çankırı MV)
Ticaret Bakanı	Ahmet Türkel (AP Bursa MV)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Nuri Kemal Bayar (AP Sakarya MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Vefa Tanır (CGP Konya MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi Çelikbaş (CGP, Kontenjan Senatörü)
Tarım Bakanı	A. Nusret Tuna (AP Kastamonu Senatörü)
Ulaştırma Bakanı	A. Sabahattin Özbek (Kontenjan Senatörü)
Çalışma Bakanı	Ali Naili Erdem (AP İzmir MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Kemal Demir (CGP Bolu MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ahmet İhsan Kırımlı (AP Balıkesir MV)
İmar ve İskân Bakanı	M. Nebil Oktay (CGP Siirt MV)
Köyişleri Bakanı	Orhan Kürümoğlu (AP Bitlis Senatörü)
Orman Bakanı	İsa H. Bingöl (AP Muş Senatörü)
Gençlik ve Spor Bakanı	A. Celalettin Coşkun (AP Aydın Senatörü)

maktaydı. Ancak hükûmetin karakteri önceki 12 Mart hükûmetlerinden farklı olarak, ülkeyi seçimlere götürecek bir "geçiş hükûmeti" olmasıydı ve hükûmet bu ibareyi programına koyarak durumun bilincinde olduğunu vurguluyordu.

Bu arada, bazı idarî ve yasal düzenlemeler de gerçekleştirildi. 19 Temmuz 1973 tarihinde yürürlüğe giren bir kanunla "Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı" kuruldu. Bu müsteşarlığın görevi, özellikle güneydoğu ve doğu illerinde yürütülecek toprak reformunu yönetmek, su kaynaklarını geliştirmek ve sosyal refahı arttırmaktı. Toprak reformu 1936 yılından beri Cumhuriyet'in gerçekleştirmeyi öngördüğü hedeflerden biriy-

di. Ancak 1936 yılında bir kanun çıkarılmış olmasına karşın, bu girişim akim kalmış, Demokrat Parti döneminde rafa kaldırılmış, 1960 darbesinden sonra yeniden gündeme gelerek Anayasa'nın 37. maddesinde devletin ödevleri arasında sayılmıştı.[21] Anayasa, bu konunun kanunla düzenlenmesini emrettiği halde 1972 tarihine kadar herhangi bir düzenleme yapılmadı. Nihayet 26 Temmuz 1972'de öncü bir kanun, "Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu" çıkarıldı ve ardından ikinci bir kanunla müsteşarlık kuruldu. Bu Müsteşarlığı kurmak, temelde toprak reformu gibi solda görünen ve CHP lideri Ecevit tarafından şiddetle savunulan bir icraat olarak, sağcı Naim Talû Hükûmeti'ne nasip olmuştu. 15 Mart 1973 tarihli Anayasa değişikliğinin emredici hükmü gereğince çıkarılan 1773 sayılı kanunla kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri de, bu hükûmet zamanında teşkilâtlandırıldı.

36. Hükûmet görevdeyken ekonomik durumda bozulma devam ediyordu. 29 Haziran 1973'te yapılan develüasyonla Türk Lirası'nın değeri Alman Markı karşısında % 5,5 değer kaybetti. Enflasyon oranı da giderek yükselmekteydi. 1970'te % 6,7 olan yıllık enflasyon, 1972'de % 18'e, 1973 yılında ise % 20,5'e yükselmişti. 28 Haziran'da Meclis seçim kararı alarak tatile girdi. Tatile girmeden yeni üniversitelerin kuruluş kanunları da Meclis'ten geçmişti. Kurulmasına karar verilen üniversiteler Adana Çukurova Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Diyarbakır Üniversitesi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi idi.

Beş buçuk ay gibi kısa bir süre iktidarda kalan hükûmeti dönemi sırasında Talû, 14 Ekim 1973'te yapılmak üzere parlamentoya seçim kararı aldırdı ve seçimlere gidildi. O arada, 1973 yılının yaz aylarında Türkiye'de yoğun bir grev ortamına girilmişti. ERDEMİR'de, Kocaeli ve Bursa'daki pek çok fabrikada grevlere gidildi. Buna karşı işveren kesimi de lokavt ilânlarına girişti. Seçimlerin arifesinde pek çok yerde grevler sürüyor; Türk-İş Genel başkanı Halil Tunç da "genel grev" tehdidinde bulunuyordu. Grevlerin yapıldığı iş yerleri, genellikle Maden-İş, Kristal-İş, Petrol-İş, Selüloz-İş gibi sol eğilimli sendikaların örgütlü olduğu yerlerdi. *Dev-Genç* kapatıldıktan sonra açık kalan tek solcu gençlik örgütü olan *Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı* (TMGT) de grevleri desteklemekteydi. Hareketlenen toplumsal ortam, yaklaşan seçimin sonrasında Türkiye'de 12 Mart rejiminin etkilerinin, en azından sokakta hızla ortadan kalkacağına delâlet etmekteydi. Ağustos ayında toplanan Yüksek Askerî Şûra sonucunda da görev süreleri 30 Ağustos 1973 itibariyle dolan

21 İlgili madde şöyleydi: "Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır".

Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur ile I. Ordu Komutanı Org. Faik Türün emekli oldu. Böylelikle 12 Mart rejiminin kudretli komutanlarının tamamı görevden ayrılmış oluyordu. Komuta kademesi artık daha "demokrat" bilinen generallerden oluşmaktaydı. Şûrada AP'ye yakın olan Korg. Ali Fethi Esener ile CHP'ye yakın olan Hava Korg. İrfan Özaydınlı da "Orgeneral" yapılmıştı. Ancak sıkıyönetim devam etmekteydi ve 1973 seçimlerinin arifesinde sıkıyönetim rejiminin özgür seçimler üzerindeki baskısı hissedilmekteydi. Bu çerçevede 1973 seçimlerinde CHP'ye destek verdiği için DİSK hakkında soruşturma başlatıldı.

Seçim yarışı esas olarak AP ve CHP arasında olacaktı. CHP, sol söylemin egemen olduğu *Ak Günlere* başlıklı bir seçim bildirgesiyle yarışa girdi. Bu bildirgeye göre 12 Mart'tan sonra ülke hızla sağa kaymıştı. Kasıtlı olarak pahalılık yaratılmış, sosyal adalet ilkeleri zedelenmişti. CHP'nin hedefi "özgürce ve hakça kalkınma" idi. Kalkınma için Köy-Kentler kurulacak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun azgelişmişliği ortadan kaldırılacak, küçük ve orta boy işletmeler desteklenecekti. CHP'nin demokrasi hedefleri arasında düşünce suçlarının tamamen ortadan kaldırılması ve 12 Mart baskıcı rejiminin izlerinin silinmesi yer alıyordu. Ayrıca CHP, işsizlik sigortasını getireceğini ve OYAK'a karşı MEYAK'ı (*Memur Yardımlaşma Kurumu*'nu) kuracağını vaat ediyordu. Bu seçimlerle Ecevit'in şahsında *Karaoğlan* efsanesi de başlıyordu. AP ise seçim propagandasında klasik refahçı popülist söylemini sürdürdü. AP'den ayrılanların kurduğu Demokratik Parti de (DP), seçimlere umutla giren partiler arasındaydı. Tabiî senatör olan eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, DP'nin propaganda silahlarının başında geliyor ve DP için bütün Türkiye'yi dolaşıyordu.

CHP'NİN KÜRT SORUNUNA YAKLAŞIMI VE KÖY-KENT PROJESİ

CHP, TİP'in aksine etnik bir "Kürt Sorunu" tanımlamıyordu. CHP'ye göre söz konusu olan bir "azgelişmişlik sorunu" idi. Bu sorunun üstesinden gelmek için öncelikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun "yarı-feodal" toplumsal yapısının kırılması gerekmekteydi. Ayrıca devletin on yıllardır devam eden ihmali ortadan kaldırılmalı, bu bölgeler bir "sürgün bölgesi" olmaktan çıkarılmalıydı. Bölgede özel teşvikler uygulanmalı ve devletin askerî varlığı yerine, halkın yararına iktisadî, toplumsal ve eğitimsel önlemler alınmalıydı. Böylelikle devlet bu bölgede "güleryüzlü" varlığını hissettirecekti.

Köy-Kent Projesi ise, Türkiye'nin dağınık kırsal yapısını konsolide etmeye yönelik bir önlemler dizisiydi. Tarımda verimliliğin arttırılması, köylünün medeniyetin nimetlerinden ve sosyal hizmetlerden daha çok yararlanabilmesi için köylerin belirli merkezlerde toplanarak, buralarda tarıma dayalı küçük ve orta boy sanayi işletmeleri, atölyeler ve hizmet tesisleri kurulacaktı.

Millî Selâmet Partisi (MSP)

12 Mart döneminin hemen başında İslâmcı eğilimleri ve faaliyetleri gerekçe gösterilerek kapatılan ilk parti olan Millî Nizam Partisi'nin (MNP) kadroları, 14 Ekim'de yapılacak seçimlere katılabilmek için yeniden toparlanma ve ör-

NECMETTİN ERBAKAN

Türkiye siyasal yaşamının en renkli simalarından Necmettin Erbakan, 1926'da Sinop'ta doğdu. İstanbul Erkek Lisesi'ni ve İTÜ Makine Fakültesi'ni bitirdi. Aynı üniversitede asistanlık yaptı ve doktorasını Almanya'da tamamladı. 1953'te İTÜ'de doçent ve 1965'te profesör oldu. 1956'da 200 hissedarla kurulan Gümüş Motor Fabrikası Erbakan'ın siyasete atıldıktan sonra en çok kullandığı "ağır sanayi hamlesi" sloganının delili olarak gösterilmiştir. 1966'da Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı'na getirilen Erbakan 1969'da Odalar Birliği başkanı olmuştur. 1967'de Adalet Partisi içinden bir grup milletvekilinin ve bir senatörün ayrılarak siyasette ayrı bir kanal açmaya çalışması ve Erbakan'ın da bu grupla beraber hareket etmesi AP hükûmetiyle Erbakan'ı karşı karşıya getirmiş ve Erbakan Çalışma Bakanı'nın ısrarı ve polis zoruyla Odalar Birliği başkanlığından alınmıştır. 1969'da Erbakan ve bir grup arkadaşı seçimlerde bağımsız aday oldular. Erbakan milletvekili seçildi. 1970'te Milli Nizam Partisi'ni kurdu. Erbakan kendi hareketini milli, diğer siyasi hareketleri ise gayrı milli olarak nitelendirerek "Milli Görüş" hareketinin temellerini atmıştır. Erbakan, milli görüş hareketini ve siyasi kulvarını, sanayileşmeye dayalı bir kalkınma ve manevi bir yenilenme olarak tarif ediyordu. 1971 muhtırasının ardından kapatılan MNP'nin yerine 1972'de Milli Selamet Partisi'ni kuran Erbakan 1973'te CHP ile koalisyon hükûmetinde başbakan yardımcısı olarak görev yapmıştır. Bu dönemde ağır sanayi hamlesinin göstergesi sayılan ve çoğu faaliyete geçmemiş yatırımların temellerini atmıştır. 1975 ve 1977'de kurulan Milliyetçi Cephe hükûmetlerine katılmıştır. 12 Eylül darbesinin ardından 1987'ye kadar siyasi yasaklı olan Erbakan bu tarihten sonra Refah Partisi'nin (1983) başında siyasete devam etmiştir. 1991'de MÇP ve IDP ile seçim ittifakı yapan ve Meclis'e giren Erbakan, 1995'te Refah Partisi'nin seçimlerde birinci parti olmasının ardından Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükûmetini kurmuş ve başbakan olmuştur. Bir yıl görev yapan koalisyon hükûmeti ordunun dayatmasıyla 28 Şubat 1997'de açıklanan kararlarla siyasi ömrünü tamamlamış, Haziran'da çekilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nce açılan ve kapatılma cezası alan Refah Partisi yerini Fazilet Partisi'ne bırakırken Erbakan'ın 5 yıl süreyle siyaset yapması da engellenmiştir. Kısa bir süre sonra Fazilet Partisi de Refah Partisi'nin devamı sayılarak kapatılınca bu sefer de Saadet Partisi siyasi arenadaki yerini almıştır. Erbakan siyasi yasağının bitmesinin ardından Saadet Partisi başkanlığına seçilmiş ancak 27 Şubat 2011'de vefat etmiştir.

Erbakan'ın siyasi literatüre soktuğu üslup ve anekdotlar onun siyasi simgeleri haline gelmiştir. Genellikle rakamlar, meseller ve tarihten örneklerle konuşmayı seven Erbakan, kendi faaliyetlerini birer siyasi başarı olarak gösteren, diğer siyasi partilerin faaliyetlerini ise toptan bir başarısızlık öyküsü olarak anlatmayı başaran tavrıyla siyasi hayatımızda renkli bir sima idi. Milli Görüş fikrinin ve stratejisinin sunulması; 1990'lardaki Adil Düzen mesajları ve siyaseti Batılı-siyonist güçlerin komploları üzerinden değerlendiren bakışıyla Türkiye'deki siyasal tarihin çok yabancısı olmadığı bir propaganda yöntemini kullanmayı tercih etmiştir.

gütlenme çabasına girmişlerdi. Kapatılan MNP'nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan, olağanüstü dönemin etkilerinden uzak kalmak için olağan seçimlere kadar uzanan süreyi İsviçre'de geçirmişti. Ülkede kalan MNP kadroları seçimlere yaklaşılırken yeni bir parti kurmaya karar verdi ve kurucularından hiçbirisi MNP üyesi olmayan siyasetçilerin başvurusuyla, 11 Ekim 1972 tarihinde MSP kuruldu. Genel Başkanlığa Süleyman Arif Emre getirildi ve parti kısa süre içinde 42 ilde örgütlendi. Partinin perde arkasındaki lideri olan Necmettin Erbakan ise yurda dönerek 1973 yılının Mayıs ayında partiye resmen katıldı. Böylelikle parti 14 Ekim 1973 Genel seçimlerine hazır hale geldi. Bu parti öncelikle AP oyları üzerinde bölücü bir etki yaratacağından, AP lideri Demirel MSP'ye karşı doğrudan cephe aldı ve bu partinin "muvazaa yoluyla" kurulduğunu iddia etti. MSP, kendi programını "Millî Görüş" başlıklı bir bildiriyle kamuoyuna sunmuştu. Böylelikle Türkiye'de "Millî Görüş" düşünce geleneği de başlatılmış oluyordu.

"LAİK-DİNCİ KOALİSYONU" DÖNEMİ (1973-1975)

1973 seçimleri ve hükûmet bunalımı

1973 genel seçimleri ve hükûmet kurma çalışmaları

CHP seçime yeni bir ruh ve kadroyla girmişti ve seçimlerden umutluydu. Özellikle yeni lideri Ecevit'in gençliği, dinamizmi ve belagati partiyi canlandırmış, eski devletçi kimliğinden sıyrılma çabasında olan ve halka daha çok yaklaşan bir parti haline getirmişti. "Umudumuz Ecevit", Ecevit'e yakıştırılan "Karaoğlan" gibi sloganlar klasik CHP çizgisinin alışık olmadığı seçim propaganda biçimleriydi. Millet Meclisi'nin tamamını ve Cumhuriyet Senatosu'nun üçte birini belirleyecek seçimler 14 Ekim günü yapıldı. Seçime katılım oranı oldukça düşüktü (% 66,8). CHP oylarında büyük bir patlama yaşanmış ve ilk kez CHP oyları ve Meclis'teki sandalye sayısı, AP'yi geçmişti. Seçimlerden önce kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile kapatılan Millî Nizam Partisi'nin yerine kurulan Millî Selamet Partisi (MSP) parlamentoya girmeyi başarmış ve MSP oldukça güçlü bir grup kurmuştu. Devletçi CHP çizgisinin devamı niteliğindeki Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ise az sayıda milletvekili ile de olsa, parlamentoda yerini almıştı. Türkçü-milliyetçi çizginin partisi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de 3 milletvekili ile parlamentodaydı. Ancak bu parlamento tablosu, herhangi bir partinin tek başına iktidara gelmesine elvermiyordu.

1973 seçimlerinde seçime aday olarak giren ilginç isimler vardı. Bunlardan biri de CGP listesinden İstanbul milletvekili adayı olan 14'ler tasfiyesiyle yurtdışına gönderilen ve döndükten sonra CHP içinde siyaset yapan, 27 Mayısçılardan Orhan Kabibay'dı. Kabibay CHP ile ipleri koparıp CGP'ye geçmişti.

TABLO 29
1973 Seçimleri Sonrasında Partilerin Oy Oranları ve Parlamentoda Elde Ettikleri Sandalye Sayısı

Partiler	*Oy oranı (%)*	*Millet Meclisi*	*Senato*
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	33,3	185	25
Adalet Partisi (AP)	29,8	149	22
Millî Selamet Partisi (MSP)	11,8	48	3
Demokratik Parti (DP)	11,9	45	-
Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)	5,3	13	1
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	3,4	3	-
Türkiye Birlik Partisi (TBP)	1,1	1	-
Millet Partisi (MP)	0,6	-	-
Bağımsız	2,8	6	1
Toplam	100	450	52

Bu görünüm hiçbir partiyi tek başına iktidar yapmamaktaydı ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar devrinin açıldığına işaret etmekteydi. Cumhurbaşkanı Korutürk hükûmeti kurma görevini önce, 27 Ekim'de, Ecevit'e verdi, ancak Ecevit'in AP, DP, CGP ve MSP nezdinde yürüttüğü koalisyon görüşmeleri sonuç vermedi. Bu kez, 12 Kasım'da AP Genel Başkanı Süleyman Demirel görevlendirildi. Demirel bir hafta süren girişimlerinin ardından hükûmeti kuramayacağını anlayıp görevi iade etti. Zaten Demirel'in hükûmet kurmaya niyeti yoktu. Seçimin ardından "millet bize muhalefet görevi verdi" diyerek niyetini belli etmişti. Ardından Korutürk eski Başbakan Naim Talû'yu görevlendirse de Talû'nun CHP dışındaki partilerle aradığı "millî koalisyon" formülünün hiç şansı yoktu. Zira hiçbir parti 12 Mart dönemini hatırlatacak hükûmet denemelerine girmek istemiyordu. 9 Aralık'taki yerel seçimleri yine CHP kazanınca, Korutürk'ün ibresi yeniden Ecevit'e döndü ve Cumhurbaşkanı yeniden Ecevit'i hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Ecevit, bu ikinci girişiminde 12 Ocak 1974 tarihinde MSP lideri ile ilkede anlaştı ve 26 Ocak 1974'te CHP-MSP koalisyonu biçiminde yeni hükûmet kuruldu. CHP lideri Ecevit Başbakan, 21 Ekim 1973'te Süleyman Arif

CUMHURİYET'İN 50. YILI KUTLAMALARI

Cumhuriyet'in ellinci yılı, genel seçimlerin ardından, 29 Ekim 1973 günü kutlandı. Bu özel gün için özel bir marş bestelenmişti. Marşın güftesi Bekir Sıtkı Erdoğan'a, bestesi ise ünlü Türk kompozitörü Necil Kâzım Akses'e aitti. Seçimler sonrasında yeni hükûmet kurulamadığı için kutlamalara Başbakan sıfatıyla resmen Naim Talû katıldı. Kutlamaların ağırlığı İstanbul'daydı. Zira 30 Ekim'de İstanbul'da "Boğaziçi Köprüsü"nün de açılışı vardı. Cumhurbaşkanı Korutürk, 50. Yılı kutlayan özel bir mesaj yayımladı. Mesaj şöyleydi:

"Sevgili Vatandaşlarım,

Bugün, hayat ve istiklaline kasdolunan, kıt'alara taşan geniş sınırları içinde sürülüp, Orta Anadolu'da dünya ile ilişkisi kesilmiş, çorak bir bölgeye atılarak boğulmak istenen büyük bir milletin evlatları olan sizlerin dünyaya karşı birleşerek kazandığınız zaferler üstüne kurmuş olduğunuz Cumhuriyet Türkiyesi'nin 50'nci yılını barış içinde idrak etmiş bulunuyoruz. Bu mutluluğa erişmek için döktüğümüz kan ve çektiğimiz mihnet ve meşakkat çok, çok büyüktür.

Haklarını ve bağımsızlıklarını kazanmak için başka toplumların döktüğü kan ve çektiği ızdırapları görüyoruz. Cihan için sulhü dilemek ve onun için uğraşmak bize Atatürk'ten kalan siyasi bir mirastır. Fakat kendi toplumumuzun barış içinde idrak etmiş olduğu Cumhuriyet İdaresini, 50'nci yaşında Türk vatandaşı olarak hepimizin, hep birlikte yürekten kutlamamız da hakkımızdır. Bayramınız kutlu olsun Sevgili Vatandaşlarım.

Cumhuriyet İdaresini kurmakta çektiğimiz müşküller yanında, hemen ilave etmeliyim ki, onu barış içinde elli yaşına getirmek de kolay olmamıştır. Bu elli sene içinde dıştan ve içten bize ve idaremize yönelen tehlikelerin ve fırtınaların karşısında direnmek milletimize has olan sağduyu ve yine bize özgü, tarihten gelen "tehlikeler karşısındaki kaynaşma ve bütünleşme hasleti" ile Cumhuriyet idaresini korumuş, yüceltmiş ve onu her türlü şer kuvvetlerine karşı dimdik ayakta tutabilmek gücünü göstermişizdir.

Bugün, Türk Milletinin "ebediyete akıp giden her on senede Cumhuriyetin ilanı bayramını daha büyük şerefler, saadetlerle, huzur ve refah içinde" kutlamasını dileyen Aziz Atatürk'ün ruhunu taziz ettiğimiz kanısındayım. Çünkü bugün, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında onun özlediği çok partili demokratik sistem içinde, büyük bir sınavı başarı ile atlatmış bulunuyoruz.

Onbeş gün evvel, huzurunuzda milletçe milli irade ile iktidar olacakları seçmek için geçirdiğimiz sınav üzerinde sizlere, düşüncelerimi uzun uzun izaha çalışmıştım.

Bugün çok partili siyasi hayata girmekle ruhunu taziz ettiğimizi ifade ettiğim Cumhuriyet Türkiyesi Kurucusunun emellerini tahakkuk ettirdiğimiz gibi, bu sistemi de layıki veçhile korumada ehil olduğumuzun sınavı üzerinde bulunuyoruz.

Aziz Vatandaşlarım,

Temas ettiğim sınav, Aziz Atatürk'ün hayatında iki defa tecrübe ettiği ve devrimleri arasında ona özel bir yer verdiği "Hürriyetçi demokratik parlamenter sistemin" memleketimizde kemaliyle yerleşmesi ve yaşatılması sınavıdır. Her türlü dış ve iç tehlikeye karşı milletçe ve beraberce koruduğumuz Cumhuriyetimizin yaşantısında "Hürriyetçi Parlamenter Sistemin" siyasi çıkmazlara sürülerek yozlaştırılmadan, evet, siyasi çıkmazlara sürülerek yozlaştırılmadan mevcut demokratik usul ve kanunlarımız içinde, yurdumuzda hâkim kılınması yolundaki sınavı da başarı ile atlatacağımıza kuvvetle inanıyorum. Cumhuriyet Bayramını, Şeker Bayramının kutsal sevinci içinde birleştirerek Bayramlarınızı siz, yurt içinde ve yurt dışında bulunan bütün vatandaşlarıma ve Kıbrıs'daki soydaşlarıma en içten duygularla tebrik ediyor ve hepinizi sevgilerle selamlıyorum."

Cumhuriyet'in 50. Yılı vesilesiyle Türkiye'nin pek çok yerinde yeni yapılan ilk ve orta öğretim kurumlarına "50. Yıl" adı verildi ve bazı yerlerde anıtlar ve parklar açıldı.

BOĞAZİÇİ KÖPRÜSÜ

Yapımına 1970 yılında, AP hükûmeti sırasında başlanan "Boğaziçi Köprüsü", İstanbul'un Anadolu yakası ile Rumeli yakasını birbirine bağlayan, 1.560 metre uzunluğunda ve 165 metre yüksekliğinde bir asma köprü olarak tasarlandı. Proje çalışmalarına bir İngiliz firması tarafından 1967 yılında başlanmıştı. İnşaatı bir Alman-Amerikan konsorsiyumu gerçekleştirdi ve köprü 1 Haziran 1973'te bitirildi. Ancak köprünün açılışı Cumhuriyet'in 50. Yılının kutlanacağı 29 Ekim gününü bekleyecekti. Üzerinden 32 bin aracın geçmesi öngörülmüştü. Ancak bu sayı yıllar içerisinde bunun çok çok üzerine çıktı. 1987'de 130 bin olan günlük araç geçişi, 2004 yılında 180 bine ulaşacak, 2012 yılı itibariyle de günlük 200-250 bin aracın yükünü çeker hale gelecekti. Türkiye'nin ilk asma köprüsü olan "Boğaziçi Köprüsü" aynı zamanda iki kıtayı birbirine bağlayan ilk köprüydü. Boğaziçi Köprüsü'nün inşaatı çok tartışıldı. Özellikle planlı ekonominin yatırımları ülkeye dengeli olarak yaymak ve belli bölgelerde nüfus ve yatırım artışını körükleyici yatırımlardan kaçınmak suretiyle bölgeler arası dengesizlikleri giderme hedeflerine aykırı bulundu. Ayrıca şehir ve bölge plancılarının büyük bir kısmının, bu köprünün İstanbul şehrinin geometrisini bozarak şehrin kuzeyindeki ormanlık alanların imara açılmasına yol açacağı, şehrin doğu ve batı yönlerinde plansız gelişimini teşvik edeceği yönündeki uyarılarına da kulak asılmadı. Bir kısım teknokrat, bu köprünün trans-Avrupa karayolu taşımacılığını kolaylaştırmak amacıyla, Türkiye'nin bütçe olanakları kullanılarak uluslararası sermayenin yararına inşa ettirildiğini öne sürerken; bir kısmı da görünen hedefin kentler ve ülkeler arası taşımacılık olmasına karşılık, köprünün esasen İstanbul'da tekerlekli araçların artışını sağlamak, karayolu ulaşımını yoğunlaştırmak ve yeni imar alanları yaratmak amacıyla rantiye kesimin, inşaat ve otomotiv sektörlerinin teşvikiyle yaptırıldığını öne sürmekteydi. Deniz Gezmiş ve arkadaşları bu köprünün yapımını protesto etmek ve Türkiye'nin geri kalmışlığını vurgulamak amacıyla Hakkari'de Zap Suyu üzerine sembolik bir asma köprü inşa etmişlerdi.

Emre'nin yerine MSP Genel başkanlığına seçilmiş olan Necmettin Erbakan da Başbakan Yardımcısı oluyordu. Böylelikle üç aydan uzun süren hükûmet bunalımı sona ermiş oldu. Hükûmet programı 7 Şubat 1974 günü güvenoyu aldı.

1973 yerel seçimleri

Genel seçimlerden iki ay kadar sonra, 9 Aralık 1973 günü yapılan yerel seçimlerde CHP, genel seçimlerdeki başarısını tekrarlamıştı. CHP Ankara, İstanbul ve İzmir'in belediye başkanlıklarını aldığı gibi, Türkiye sathında 30 il merkezinin belediye başkanlığını da kazanmıştı. Onu 22 il merkezindeki başkanlıkları alan AP izliyordu. MSP'nin belediye başkanlığını kazandığı il merkezi 3'tü. Demokratik Parti de 1 il merkezinde birinci parti çıkmıştı. 8 il merkezinin belediye başkanlığını ise bağımsız adaylar kazanmıştı. Bağımsız-

TABLO 30
1973 Yerel Seçimlerinde Kullanılan Oyların Partilere Dağılımı

Parti	*İl genel meclisi seçiminde oy oranı (%)*	*Belediye başkanlığı seçiminde oy oranı (%)*
Cumhuriyet Halk Partisi	37,09	39,31
Adalet Partisi	32,32	33,93
Demokratik Parti	10,75	6,9
Bağımsız	8,91	-
Millî Selamet Partisi	6,20	3,8
Cumhuriyetçi Güven Partisi	2,90	-
Milliyetçi Hareket Partisi	1,33	
Türkiye Birlik Partisi	0,41	
Türkiye İşçi Partisi		
Millet Partisi	0,09	
Toplam	100	100

ların kazandığı il merkezlerinin yarısı Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeydi (Bitlis, Mardin, Tunceli, Urfa ve Van). Daha önceki yerel seçimde bu kentlerin üçünü AP, birini (Tunceli) CHP almıştı. Bu sonuç, Doğu ve Güneydoğu illerinde etnik politikaya yönelen yeni bir siyasî eğilimin belirmekte olduğunu göstermektedir.

Ankara'da seçimi CHP adayı ünlü mimar Vedat Dalokay % 62 gibi ezici bir çoğunlukla kazanmıştı. İstanbul'da kazanan aday, CHP'li Ahmet İs-

VEDAT DALOKAY

Vedat Dalokay, Ankara'nın efsanevi belediye başkanları arasındadır. 1927 yılında Elazığ'da doğmuş ve 1991'de bir trafik kazasında hayatını yitirmiştir. 1949 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitiren Dalokay 1954 yılından itibaren Ankara'da yaşamaya ve çalışmaya başladı. Mimarlık alanındaki çalışmalarıyla dünya çapında ün kazanmıştı. Projeleri arasında İslâmabad Kral Faysal Camii (1970), Pakistan Ulusal Anıtı (1977), Cidde'deki İslâm Kalkınma Bankası Genel Merkezi (1980), İslâmabad Başbakanlık Kompleksi (1984) ve Taksim Meydanı Düzenlemesi (1987) bulunmaktadır. Kocatepe Camii'nin ilk projesini de o çizmişti. Ancak bu proje modern çizgileri nedeniyle hayata geçirilemedi. Onun yerine Osmanlı mimarisinin bir örneği isteniyordu ve bu yüzden bugünkü klasik cami projesi uygulandı. Dalokay, şehircilik alanında da yenilikler getirdi. Bunlardan en dikkat çekeni kavşaklardaki göbek düzenlemeleridir. Bu yüzden Dalokay'a "göbekçi" yakıştırması takılmıştı. Sıhhiye (Lozan) meydan düzenlemesi ve meydanın ortasındaki Hitit Anıtı ile Altınpark, Abdi İpekçi, Seğmenler ve Kuğulu Park düzenlemeleri onun başkanlığı döneminin eserleridir. Kentin çevreye açılmasına yönelik Batıkent gibi büyük ölçekli semt planlamaları da onun zamanında başlatılmıştır. Batıkent projesi de, gerek yeni tipteki kooperatif örgütlenmesi, gerek finansmanı, gerekse fizikî ölçüleri bakımından Türkiye'de türünün ilk örneğidir.

van'dı. İsvan da Dalokay'ın başarısını İstanbul'da tekrarlamış ve % 64 oranında oy almıştı. İzmir'de seçimi CHP adayı İhsan Alyanak aldı. Eski bir boksör olan Alyanak yıllardır İzmir'de belediye başkanlığı yapan ve AP'nin simge isimlerinden olan Osman Kibar'ı ("Asfalt Osman"ı) yıkmış; aldığı % 44 oyla DP-AP çizgisinin kalesini fethetmişti. Bir önceki yerel seçimde CHP'nin İzmir merkezindeki oyları sadece % 26,2 nispetindeydi. Alyanak ve CHP, buna göre oylarını neredeyse ikiye katlıyordu. Seçimi kaybeden Osman Kibar, seçimlerin ardından "beni boksörün yumruğu değil, Ecevit'in rüzgârı devirdi" demişti. Bu sonuçlar belediyelerde "sosyal demokrat" devrim olarak nitelendirildi.

CHP-MSP koalisyon hükûmeti

Koalisyon hükûmetinde MSP yedi, CHP ise on yedi bakanlık aldı. CHP'nin "halk sektörü" projesi doğrultusunda daha önce kurulmuş olan Köyişleri Bakanlığı'nın adına "Kooperatifler" ibaresi, Tarım Bakanlığı'nın adına da "Gıda ve Hayvancılık" terimleri ilave edilmişti. Bu meyanda her iki bakanlıkta da ilgili genel müdürlükler ve daireler kuruldu. Adalet ve İçişleri gibi iki kritik bakanlık ise MSP'ye verilmişti. Türkiye siyasî tarihinde CHP gibi laik-devletçi bir parti ile MSP gibi İslâmcı bir partinin koalisyon kurması bir ilkti; bu gelişme siyasî eğilimlere ve meşreplere aykırı ve bu yüzden oldukça şaşırtıcı bir gelişme olarak görülmüştü. Nitekim hükûmet çalışmakta zorlandı. Daha ilk günlerden itibaren pek çok konuda hükûmetin CHP kanadı ile MSP kanadı arasında sürtüşmeler ve uzlaşmazlıklar baş gösterdi. Özellikle Adalet ve İçişleri bakanlıklarındaki kadrolaşma iddiaları CHP'lilerle MSP'liler arasında gerginlik yaratacaktı. Hükûmet programına konduğu halde, MSP kanadının seçmen yaşının 18'e indirilmesine karşı çıkması bir başka anlaşmazlık konusuydu. Ayrıca MSP ve lideri Erbakan'ın "100 bin tank yapmak", "bir hamlede ağır sanayi tesisleri kurmak" gibi ciddiye alınması zor söylemi ve hükûmeti bu yönde zorlayan gerçekçilikten uzak tutumu da koalisyonu sarsmaktaydı. CHP ise kamu sektörü dışında Yugoslavya'daki özyönetim deneyimine benzeyen ve küçük-orta boy işletmelere yaslanan bir "halk sektörü" oluşturmak istiyordu. MSP'nin ekonomik temelden yoksun "ağır sanayici" dayatması ve ağır sanayii devlet eliyle yaratmak amacıyla yeni KİT'lerin kuruluşunu öngörmesi, iktisat politikaları alanında hükûmeti karar veremez hale düşürmekteydi. En büyük uzlaşmazlık ise, CHP kanadının 12 Mart müdahalesinin yaralarını sarmak için çıkarmak istediği Af Kanunu konusunda yaşandı.

TABLO 31
I. Ecevit/37. Cumhuriyet Hükûmeti (26.1.1974-17.11.1974)

Başbakan	Bülent Ecevit (CHP Zonguldak MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Necmettin Erbakan (MSP Konya MV)
Devlet Bakanı	Orhan F. Eyüboğlu (CHP İstanbul MV)
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı Birler (CHP Tokat MV)
Devlet Bakanı	Süleyman Arif Emre (MSP İstanbul MV)
Adalet Bakanı	Şevket Kazan (MSP Kocaeli MV)
Milli Savunma Bakanı	Hasan Esat Işık (CHP Bursa MV)
İçişleri Bakanı	Oğuzhan Asiltürk (MSP Ankara MV)
Dışişleri Bakanı	Turan Güneş (CHP Kocaeli MV)
Maliye Bakanı	Deniz Baykal (CHP Antalya MV)
Milli Eğitim Bakanı	Mustafa Üstündağ (CHP Konya MV)
Bayındırlık Bakanı	Erol Çevikçe (CHP Adana MV)
Ticaret Bakanı	Fehim Adak (MSP Mardin MV)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Abdülkerim Doğru (MSP Kars MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Selahattin Cizrelioğlu (CHP Diyarbakır Senatörü)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Mahmut Türkmenoğlu (CHP İzmir MV)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Korkut Özal (MSP Erzurum MV)
Ulaştırma Bakanı	H. Ferda Güley (CHP Ordu MV)
Çalışma Bakanı	Önder Sav (CHP Ankara MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Cahit Kayra (CHP Ankara MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Orhan Birgit (CHP İstanbul MV)
İmar ve İskân Bakanı	Ali Topuz (CHP İstanbul MV)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	Mustafa Ok (CHP Manisa MV)
Orman Bakanı	Ahmet Şener (CHP Trabzon MV)
Gençlik ve Spor Bakanı	Muslihittin Yılmaz Mete (CHP Adana Senatörü)

Genel Af Kanunu

Önce Cumhuriyet'in 50. Yılı münasebetiyle 1973 yılında gündeme gelen, fakat Naim Talû'nun sıcak bakmaması nedeniyle hayata geçirilemeyen genel af meselesi bu hükûmet döneminde yeniden gündeme geldi. Zaten CHP seçim vaatleri arasına düşünce suçlarından af konusunu koymuştu. Ancak Genel Af Kanunu, hükûmet içinde ortaya çıkan mutabakata ters bir biçimde ve koalisyon hukukunu sarsıcı biçimde MSP ile AP'nin anlaşması sonucunda, kapsamı solcu mahkûmlar aleyhine daraltılmak ve sağcı mahkûmlar lehine genişletilmek suretiyle Parlamento'dan çıkarılabildi. 15 Mayıs 1974'te yürür-

TRT'NİN KABUK DEĞİŞTİRMESİ VE İSMAİL CEM

CHP-MSP Hükûmeti döneminde İsmail Cem, henüz 34 yaşındayken TRT Genel Müdürlüğü'ne atandı. TRT 12 Mart döneminde ara rejim hükûmetleri tarafından zapt u rapt altına alınmış, özerk yapısı zedelenmiş ve 12 Mart döneminin genel müdürü Korgeneral Musa Öğün zamanında tam bir devlet kurumu haline gelmişti. TRT'de "solcu" olarak bilinen kadrolar tasfiye edilerek, sağ eğilimler bakımından steril bir kurum yaratılmıştı. Hükûmet 15 Şubat 1974'te "solcu gazeteci" İsmail Cem'i genel müdürlüğe atayınca bu yapı değişmeye başladı. TRT radyoları ve televizyonu toplumsal ve siyasî içerikli programlara, eğitim ve kültür yayınlarına öncelik vermeye başladılar. İsmail Cem genel müdür olunca Yılmaz Dağdeviren, Tarcan Günenç, Mustafa Gürsel, Rua Tezcan, Hıfzı Topuz ve Haluk Şahin'den oluşan yakın bir yönetici ekip kurdu. Bu ekiple TRT, klasik edebiyat eserlerinin uyarlaması olan BBC yapımı diziler ve belgeseller yayımlayarak kültür hayatına büyük katkıda bulunmaya başladı. Ayrıca Lütfi Akad, Halit Refiğ, Metin Erksan, Atıf Yılmaz ve Fevzi Tuna gibi Türkiye sinemasının önemli isimlerine Türk edebiyatının önemli eserlerinden uyarlanmış yerli dramalar, televizyon dizileri ısmarlanmış ve bunların pek çoğu gösterime girmişti. Bunlar içinde Halit Refiğ'in çektiği *Aşk-ı Memnu* büyük ses getirmişti. İsmail Cem zamanında TRT televizyonu ilk canlı mevlit yayınını da gerçekleştirmişti. İsmail Cem, icraatlarıyla sağ politikacılardan ve yazarlardan büyük tepki almaya başladı. Nihayet, 1975 yılında Milliyetçi Cephe hükûmeti işe başlar başlamaz, Başbakan Demirel beş yüz gün TRT'de görev yapan Cem'i genel müdürlükten uzaklaştıracaktı.[1]

1 Dönemin TRT'si ve İsmail Cem'in bu dönemdeki deneyimi için bkz. İsmail Cem, *TRT'de 500 Gün: Bir Dönemin Siyasi Hikayesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

lüğe giren kanun 7 Şubat 1974 tarihinden itibaren uygulanmak üzere geriye işletilebilir bir mahiyetteydi. Ne var ki kanunda büyük ölçüde solcuların hüküm giydiği TCK'nın 141, 142 ve 149. maddeleri af kapsamı dışında bırakılmıştı. Bunun üzerine CHP grubu, kanunu Anayasa Mahkemesi'ne götürdü. Mahkeme, yasanın bu haliyle Anayasa'nın eşitlik ilkesini çiğnediğine hükmederek, yasanın kapsamını solcuların mahkûm olduğu maddeleri de içine alacak biçimde genişletti ve bu suretle 12 Mart sürecinde hapse atılarak hüküm giymiş binlerce kişi özgürlüğüne kavuştu.

Kıbrıs Harekâtı ve dış politikada meydan okuma dönemi

I. ve II. Kıbrıs "barış" harekâtları

Hükûmet içinde anlaşmazlık noktaları gittikçe artarken 1974 yılının yaz aylarında Kıbrıs'ta beklenmedik gelişmeler ortaya çıktı. Kıbrıs'ta, Yunanistan'daki askerî cuntanın desteğinde ve adayı Yunanistan'a bağlamak için ça-

lışan EOKA örgütünün önderliğinde 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs hükûmetine darbe yapılmış ve Makarios yönetimi devrilerek Nikos Sampson başkanlığında bir darbe idaresi kurulmuştu. Başbakan Ecevit o sırada Afyon gezisindeydi. Ertesi gün Ankara'ya döner dönmez Genelkurmay Başkanlığı'na gitti. Afyon gezisi sırasında kararını vermişti ve Genelkurmay'a "Kıbrıs'a müdahale" yönündeki yazılı emrini iletti. Kıbrıs'taki bu darbenin adanın Yunanistan'a bağlanması (*Enosis*) ile sonuçlanacağı, bunun da orta vadede bir Türk-Yunan savaşına zemin hazırlayacağı değerlendirilmiş ve müdahale kararı alınmıştı.

Hükûmet, 1959'da aktedilen Zürich Antlaşması (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurucu Antlaşması) gereğince, Türkiye ile birlikte diğer garantör devletlerden biri olan Büyük Britanya'yı adaya beraberce müdahaleye çağırdı. Bunun için Başbakan Ecevit derhal Londra'ya hareket etti. Başbakan Londra'ya giderken ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ve Bakan Yardımcısı Joseph Sisco ile görüşmeler yapmayı ihmal etmemişti. Bu görüşmeler sonucunda Ecevit, Amerikan tarafının, 1963 ve 1967'nin aksine, müdahale karşısında pasif bir tutum takınacağını anladı. Başbakanın Londra seyahati sırasında dillendirdiği işbirliği çağrısı İngiltere tarafından destek görmedi ve bu çerçevede müdahaleye Türkiye artık tek başına girişecekti. Başbakan Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'a harekât emrini verdi ve teyakkuzdaki birlikler harekete geçtiler. Nitekim 20 Temmuz 1974 günü sabah saatlerinde Girne sahillerine bir yüzerbirlik (amfibi) harekâtı uygulanarak, deniz kuvvetlerinin desteğinde kara birlikleri adaya çıkarıldı. Harekâtın sorumluluğu Konya'daki II. Ordu'nun komutanı Org. Suat Aktulga'daydı. Adaya Adana'da konuşlu bulunan ve II. Ordu'ya bağlı olan 6. Kolordu birlikleri (İskenderun'daki 39. Piyade Tümeni, kolordu topçusu, kolordu muharebe destek birlikleri) ve onu takviye eden birlikler (Foça Deniz Piyade Alayı, 50. Piyade Alayı, Ankara'daki 28. Mekanize Piyade Tümeni ve Bolu Komando Tugayı ile Kayseri Hava İndirme Tugayı) çıkacak ve adada bulunan Kıbrıs Türk Alayı ile *Kıbrıs Bayraktarlığı* emrindeki mücahitler bu birlikleri destekleyecekti. Dolayısıyla harekâtın icra sorumluluğu 6. Kolordu Komutanı Korg. Nurettin Ersin'in omuzlarındaydı.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denizaşırı operasyon deneyimi yoktu. Ancak Kıbrıslı darbecilerin beklemediği bir zamanda ve yerde ve Yunanistan'ın müdahale etme imkânlarını sınırlayan bir zamanlamayla adaya çıkılmış ve büyük bir kuvvet yığılarak adadaki Rum-Yunan kuvvetlerinin ezilmesi planlanmıştı. 20 Temmuz günü sabah 8.30'da Girne'ye yakın bir sahil üzerinden adaya çıkıldı ve Rum Muhafız Ordusu gafil avlandı. Fakat çıkarma harekâtı konusunda deneyimsiz olan birlikler, komutanlarının uyguladığı yanlış taktikler yüzünden ağır kayıplar verdiler ve kıyıbaşına sıkış-

tılar. En başta çıkarma yapan alayın komutanı ve kurmay heyetinin önemli bir kısmı Rum ateşi altında yanlış hareket ederek can verdi. İlk gün harekâtı sonucunda sadece çok dar ve emniyetsiz bir kıyıbaşı tutulabilmişti. Bunun üzerine Lefkoşa yolunu açmak ve bu dar kıyı şeridinden kurtulmak için adaya derhal zırhlı birlikler sevk edildi. O arada uçar birlik harekâtıyla Girne-Lefkoşa yoluna hâkim bölgelere komandolar indiriliyor ve buralarda köprübaşı oluşturuluyordu. Öncelikli hedef karaya çıkan birliklerle havadan atılan birliklerin birleşmesi ve strajik önemdeki bu yolu kontrol altına alarak Lefkoşa'yı zapt etmeleriydi. Ancak karaya çıkan birliklerin çıkarma sahiline sıkışıp kalmaları öngörülen planın uygulanmasını aksatıyordu. Ertesi gün adaya çıkan zırhlı birlikler kıyıbaşı ile Lefkoşa'ya uzanan yolun arasındaki tahkim edilmiş bölgeyi Rum muhafız birliklerinden temizleyerek açtı ve ilerlemeye başladı. Ancak dağlık kesimde köprübaşı oluşturmak üzere karanlıkta bölgeye atılan komandolar bölgelerine tam olarak hâkim olamamış ve koordinasyon ve oryantasyon problemleri yüzünden gece boyu birbirleriyle çatışmıştı. Bunun üzerine 6. Kolordu Komutanı Korgeneral Nurettin Ersin adaya gelerek komutayı bizzat üzerine aldı. 22 Temmuz günü Türk birlikleri zırhlı birliklerin açtığı yoldan Girne'yi ele geçirdi ve hızla güneye doğru ilerleyerek havadan köprübaşına atılan birliklerle birleşmeyi başardı. Aynı gün Lefkoşa'nın kuzeyine paraşütçüler indirilmiş ve Girne ile Lefkoşa arasındaki bir cep böylelikle tamamen işgal edilmişti. Bu aşamada

KOCATEPE MUHRİBİNİN BATIRILIŞI

Harekât sırasında Türk Silâhlı Kuvvetleri açısından "başarısızlık" hanesine yazılacak önemli bir olay yaşandı. 21 Temmuz günü Türk Hava Kuvvetlerine bağlı uçaklar adaya doğru ilerleyen Kocatepe muhribini, kendisine Türk savaş gemisi süsü veren Yunan muhribi zannederek bombalamış ve batırmıştı. Bu olay, kuvvetler arasında etkili bir koordinasyonun bulunmadığını, daha doğrusu çıkarma unsurlarının birbirinden ne denli habersiz olduğunu, bu konuda barış dönemindeki hazırlıkların ikmal edilmemiş ve savaşa hazırlık bakımından birliklerin yeterince hazırlanmamış olduğunu, özetle esasen koordinasyon bakımından birinci derecede sorumlu olan Genelkurmay harekât ve istihbarat birimlerinin açık başarısızlığını gösteren bir olaydı. Olayın cereyan ettiği sırada Garantör Devletler Türkiye, Yunanistan ve Britanya arasında ateşkes görüşmeleri devam etmekteydi. 20 Temmuz günü Muğla'dan Rodos açıklarında askerî bir Yunan deniz konvoyunun Kıbrıs yönünde harekât halinde bulunduğu istihbaratı gelmiş ve Genelkurmay bu konvoyun belirli bir süre içinde Baf açıklarında bulunacağını tahmin ederek, Girne önlerindeki üç muhribe Baf açıklarına giderek konvoyun önünü kesmesi emrini vermişti. Üç muhrip Baf önlerine doğru hareket etti, ancak aslında böyle bir düşman konvoyu yoktu. İstihbarat yanlıştı; ancak teyit edilmemiş olmasına rağmen veri kabul edilmiş ve harekete geçilmişti. Türk hava kuvvetleri, Türk bayraklı olmalarına ve kodlara Türkçe cevap vermelerine rağmen, Genelkurmay

karargâhının bölgeye sevk ettiği gemileri düşman konvoyunun unsurları zannederek üzerlerine bomba yağdırdı ve bu bombardımanda Kocatepe muhribi ağır yara alarak battı. Olayın hemen öncesinde Başbakan Ecevit, böyle bir konvoyun varlığını ateşkes görüşmelerini yaralayacak bir güvensizlik belirtisi sayarak, arabuluculuk rolü üstlenmek suretiyle ateşkes görüşmelerine katılan dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ı telefonla aramıştı. Kissinger anılarında aralarındaki konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

"... Öyle bir nokta geldi ki Ecevit Türkiye'yi ateşkesi ihlal ettiği gerekçesiyle suçlayacak bir hareket yüzünden ateşkesin yürürlüğe giremeyebileceğini iddia etti. Hileci Yunanlılar NATO karargâhında Türkçe öğrenmiş olan [askerî] personeli yükledikleri gemileri [Kıbrıs'a doğru] harekete geçirmişti. Artık yorgun argın Ecevit'e Türkçe konuşulan gemileri batırmaları halinde kimsenin Türkiye'yi suçlayamayacağını söyledim. Aramızda geçen hararet dolu konuşmanın birebir transkripsiyonu şöyledir:

ECEVİT: Bir sorunumuz var. Yunanistan'ın güvenilirliğinden şüphe duyuyoruz. Yuannidis'in şeref sözü bir latife olmalı. Sözlerindeki latifenin mahiyetini şimdi anladık. Bizim Yunan bayrağı taşıyan her gemiye ateş açabileceğimizi söylemişti. Şimdi onun gemileri Türk bayrağı çekiyor!

KISSINGER: Ne, eğer kendi gemilerinizi batırırsanız, kimse sizi suçlayamaz.

ECEVİT: Hayır, Dr. Kissinger. Onlar bizim gemilerimiz değil. Onlar Yunan gemileri; üstelik Türk bayrağı taşıyan Yunan gemileri...

KISSINGER: Sayın Başbakan evet... Onlar sizin gemileriniz değil de Türk bayrağı taşıyan Yunan gemileriyse şayet, onları batırabilirsiniz.

ECEVİT: Yunanlılar iki aldatmaca tezgâhlıyorlar. Biz NATO'da müttefikiz ve Türk pilotları NATO kodlarını biliyorlar. Gemidekiler Türkçe konuşuyorlar. Pilotlarımıza bizim kodlarımızı kullanarak Türkçe sesleniyorlar. Artık Yunanlıların sözlerine daha fazla itibar edemeyiz.

KISSINGER: Benden istediğiniz tam olarak nedir? Siz zeki bir insansınız. Bunu Harvard'daki günlerden biliyorum. Size saygım sonsuz ama bu sorumluluğu alamam. Ateşkes görüşmeleri bu minvalde altı hafta sürebilir.

ECEVİT: Ateşkes istediklerini söylüyorlar. Ancak ateşkesi istismar ederek birliklerini adaya yığmak istedikleri açıkça görülüyor. Yunanlılar bu yöntemlere derhal son vermeliler.

KISSINGER: Hangi yöntemlere derhal son vermeliler?

ECEVİT: Ateşkese hazır olduklarını söylüyorlar. Ancak ateşkesi ihlal edeceklerini gösteren hileleri şimdiden açık ettiler.

KISSINGER: Bana ateşkesi kabul etmeyeceğinizi mi söylüyorsunuz?

ECEVİT: Biz ateşkesi kabul ediyoruz.

KISSINGER: Bugün mü?

ECEVİT: Şimdi sorunun tam göbeğindeyiz.

Sonuçta, sanki Amerika'nın sözlerinin taşıdığı ağırlığı kanıtlar gibi, Türk Hava Kuvvetleri, pilot hatasıyla o akşamüstü bir Türk muhribini batırdı".

Henry Kissinger, *Years of Renewal: The Concluding Volume of His Memoirs*, Touchstone, New York, 1999, s. 221-2.

uluslararası müdahale gündeme geldi ve diplomatik çabalar sonucunda geçici bir ateşkes ilân edildi. Ateşkes sırasında Kıbrıs'taki Türk kuvvetlerinin sayısını 40 bin kişiye çıkaracak biçimde takviyeler yapıldı ve adaya ek olarak 300 tank daha çıkarıldı.

22 Temmuz'da savaşan taraflar arasında geçici ateşkes sağlandı. 23 Temmuz'da Yunanistan'daki cunta hükûmeti istifa etti. Bunu 25-30 Temmuz 1974 tarihleri arasında Cenevre'de Kıbrıs konusunda üç garantör devlet olan Türkiye, Yunanistan ve Büyük Britanya ile ABD'nin katıldığı görüşmeler izledi. Cenevre Konferansı'na Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Turan Güneş katılmıştı. Yunanistan'ı Dışişleri Bakanı Mavros ve İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Callaghan temsil etmekteydi. Yunan ve İngiliz tarafı Türkiye'nin adadan derhal çekilmesini isterken, Türkiye adadaki Türk azınlığın yaşamını ve iktisadiyatını garanti altına alacak ve Sampson diktasını tasfiye edecek bir çözümün peşindeydi. Görüşmeler bu minvalde tıkanmaya doğru giderken Türk ordusu adada tuttuğu köprübaşında, harekâtı geliştirebilecek yığınağı yapmış, emir bekliyordu. Nihayet 14 Ağustos 1974 günü Cenevre Konferansı ile başlayan görüşmeler tamamen tıkanmış ve orduya harekâta "devam" emri verilmişti. Ordu tutmuş bulunduğu köprübaşından güneye, batıya ve doğuya doğru harekâtını geliştirdi. Güneyde öncelikle Lefkoşa uluslararası havalimanı işgal edildi. Batıda Erenköy'e doğru ilerleyen birlikler Omorfo'yu (şimdiki Güzelyurt) işgal edip durdular; doğuda kuşatma altındaki Mağusa'ya ilerlendi; kuşatma yarılarak kent ve hemen güneyindeki Maraş işgal edildi. İkinci harekât birincisine göre çok daha kolay yürütülmüş ve kısa zamanda sonuç alınmıştı. Bunda Cenevre Konferansı'nın sağladığı ateşkes süresi zarfında yeterli yığınağın yapılması, ilk harekât sırasında birliklerin adanın en zorlu coğrafya kesiminde tutunabilmiş olması ve buradan, özellikle zırhlı birlikler yardımıyla adanın ovalık bölümüne kolayca ulaşılıp, stratejik mevkilere doğru hızla ilerlenebilmesi rol oynamıştı. Bu süre içinde Yunanlılar anakaradan adaya kuvvet sevk edememiş ve aynı zamanda bir iç savaşı da yürütmek zorunda olan Rumlar, zayıf kuvvetleriyle güçlü Türk kuvvetlerine mukabele edememişlerdi. Ancak bu kısa süre içinde her iki tarafça da sivillere karşı savaş suçları işlendi. Rumlar birkaç Türk köyünde toplu katliam yaparken, özellikle TMT'nin eline geçen çok sayıda Rum esir de kayboldu. Kıbrıs harekâtı toplumun geniş bir kesiminden destek gördü. Harekâtı destekleyenler arasında DİSK gibi sol örgütler bile vardı. Ecevit'in sosyal demokrat kimliği ve Kıbrıs'ta faşist bir darbe girişiminden sonra Türk ordusunun müdahale etmiş olması, sol hareket nezdinde bu savaşı belli ölçülerde meşru hale getirmişti. Bu yüzden Ecevit yoğun silahlı çatışmayı doğuran bu harekâtlara "Barış Harekâtı" adını vermekte bir sakınca görmemiştir. Oysa Türk ordu-

sunun harekâta verdiği kod ismi oldukça saldırgandı ve bir tür yayılmacılığı çağrıştırıyordu: "Atilla"! Türk ordusunun kaybı resmî rakamlara göre 1.200 civarında ölü ve 1.000 dolayında yaralı idi. Kıbrıs Türklerinden de 340 kişi hayatını kaybetmişti. Rum kayıpları ise çok daha yüksekti. Kıbrıs Rumlarının verdiği bilgiye göre 4.000 ölü ve 12.000 kadar yaralı vardı. Ayrıca BM Barış Gücü'nde görevli 3 Avusturyalı asker ölmüş, çeşitli milliyetlerden 48 asker yaralanmıştı.

Kıbrıs harekâtına bağlı olarak Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan iller, Yunanistan sınırındaki iller ile Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilân edildi. Sıkıyönetim ilân edilen iller ve sıkıyönetimin yürürlükte kaldığı süreler şöyledir: Antalya (4 gün), Manisa, Aydın, Muğla ve Tekirdağ (1 ay), İzmir, Balıkesir, Hatay, Çanakkale, Edirne ve Kırklareli (3,5 ay), Ankara, İstanbul, Adana ve İçel (12,5 ay).

Yunanistan'la Türkiye arasında kıta sahanlığı ve hava (FIR) hattı sorunlarının doğuşu

1973 yılının güzünde TPAO'ya Ege Denizi'ndeki "kıta sahanlığı" üzerinde "petrol arama ruhsatı" verilmişti. Ruhsat sahasını oluşturan "kıta sahanlığı" pek çok Ege adasının etrafını kuşatan geniş bir alandı. Yunan Hükûmeti bu ruhsatı ve ruhsat sahasını protesto etmek amacıyla 7 Şubat 1974'te Türkiye'ye nota verdi. 27 Şubat'ta Türkiye'nin verdiği cevapta, "bu alanların Türkiye'nin doğal uzantısı içinde bulunduğu" söyleniyor ve konuyu uluslararası platformlarda görüşmeye razı olduğunu bildiriyordu. Öte yandan Türkiye 29 Mayıs 1974'te MTA'ya ait *Çandarlı* gemisini, savaş gemilerinin eşliğinde "sismik araştırmalar yapmak üzere" Ege Denizi'ne yolladı. Bu bir tür meydan okumaydı. Ancak Kıbrıs'ta ortaya çıkan gelişmeler bu sorunu ikinci plana itecekti.

I. Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra Türkiye Ege yönünden gelecek hava saldırılarına karşı 4 Ağustos 1974'te bir *notam* yayımladı. Buna göre Ege Denizi'nin ortalarına denk gelen bir çizginin doğusuna geçecek her hava aracı Türkiye hava otoritesini önceden bilgilendirmek zorundaydı. Böylelikle Türkiye Ege'deki Uçuş Bildirim Bölgesi'ni (*Flight of Information Region - FIR*) denizin ortalarına kadar kaydırmış oluyordu. Buna karşı Yunanistan 13 Eylül 1974'te ilân ettiği bir başka notamla Türkiye ile Yunanistan arasındaki hava uçuş koridorunun güvenli olmadığını bildirdi. Bundan sonra Ege Denizi üzerinde hava ulaşımı uzun bir süre yapılamayacak ve Türkiye'ye, Yunanistan'a ya da çevre ülkelere gitmekte olan uçaklar Ege Denizi hava sahasını kullanamayarak, başkaca rotalar izlemek zorunda kalacaklardı.

Harekât sonrası gelişmeler: Türkiye yalnızlaşıyor

Kıbrıs harekâtının ardından, dünyadan, özellikle Batılı ülkelerden Türkiye'ye adadan derhal çekilmesi yönünde baskılar artmaya başladı. Yunanistan'da cunta hükûmetinin devrilmesi ve demokrasiye dönülmesi, Kıbrıs'ta darbenin başarısızlıkla sonuçlanması ve demokratik hükûmetin işbaşında oluşu, ayrıca herhangi bir uluslararası antlaşma ile mevcut durumun tanınmamış olması, Türkiye'ye yönelik baskıları meşrulaştıran etkenlerdi. Bu durumda Türkiye, Rum ve Yunan hükûmetlerinin karşı-propoganda niteliğindeki faaliyetlerinin ve diplomatik girişimlerinin de etkisiyle, "işgalci" konumuna düşmüştü. 1 Temmuz 1974'te Nihat Erim Hükûmeti'nin 1971'de yasaklamış olduğu haşhaş ekimini yeniden serbest bırakmasıyla ABD ile ilişkilerde zaten yeni bir soğukluk dönemine girilmişti. Bu tam bir meydan okumaydı. Bu meydan okuma karşısında ABD Temsilciler Meclisi ve Senatosu Türkiye'ye verilen borç ve kredilerin durdurulması, askerî yardımların askıya alınması kararını aldı. Kısa süre içinde bu kararlar geliştirildi ve kısmî bir ambargo kararına dönüştü. Kıbrıs harekâtı bu gerginliğe tuz-biber ekti. Kıbrıs harekâtından sonra Amerikan kesimi, ambargoya gerekçe olarak haşhaş ekiminden ziyade Kıbrıs "işgali"ni gerekçe göstermeye başladı. 19 Eylül ve 24 Eylül 1974 tarihlerinde Amerikan Kongresi'nin iki kanadında alınan kararla, Türkiye'ye yönelik bütün silah satışlarını ve askerî yardımları durduran bir ambargo yasası kabul edildi. Ancak bu kararı Amerikan Başkanı veto etti. Bu veto senatör ve Temsilciler Meclisi üyelerinin ambargo yönündeki faaliyetlerini durdurmalarına yetmedi ve 17 Aralık'ta ambargo kararı yinelendi. Başkan bu kez kararı onaylamak zorunda kaldı ve 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye'ye yönelik geniş kapsamlı ambargo kararı uygulanmaya başladı.

Kontgerillanın varlığının resmen ortaya çıkışı

1974 Kıbrıs Harekâtı'nın ardından başlayan Amerikan ambargosu JUSMAT tarafından finanse edilen Özel Harp Dairesi'nin malî zorluğa düşmesine yol açtı. 1967 yılına kadar "Seferberlik Tetkik Kurulu" (STK) adıyla çalışan örgüt bu tarihte Tuğgeneral Cihat Akyol tarafından Özel Harp Dairesi'ne (ÖHD'ye) dönüştürülmüştü. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar, Başbakan Ecevit'ten kaynağı kesilen bu teşkilât için örtülü ödenekten para isteyince, bu gizli teşkilâtın varlığı ortaya çıktı. 1970'li yıllarda teşkilâtın başında olan Orgeneral Kemal Yamak, STK'ya Amerikalıların her yıl düzenli olarak 1 milyon dolar hibe ettiğini açıklamıştır. O tarihlerde ÖHD, yurtiçinde gizli operasyonlar yürütüyordu. Nitekim 12 Mart müda-

halesinin öncesinde ve sonrasında meydana gelmiş olan pek çok şaibeli olayın arkasında bu örgütün olduğuna ilişkin şüpheler vardı. Örgütün "Kontrgerilla" adıyla, 12 Mart'tan sonra sorgulamalarda aktif olarak rol aldığı bilinmektedir.

İktisadî bunalımın ayak sesleri

Kıbrıs meselesi ve af kanunundan başka koalisyon hükûmetini sıkıntıya sokan en önemli konu 1974 yılında dünya petrol fiyatlarının bir anda dört katına çıkması olmuştur. 1973 yılının Eylül ayında başlayan sıkıntı, 1974 yılında açık bir bunalım halini almıştı. Bu durum dış ödemeler dengesini alt üst etti. Bu dönemde petrol için harcanan para, bütün ihracat gelirinin yarısına ulaşmıştı. Ekonomik büyüme hedefleri için gereken ithalat bedelinin karşılığı büyük ölçüde dış ödemeler dengesine bağlı olduğundan dış borçlanma dışında çare kalmıyordu. Zira dış ticaret açıklarını işçi dövizleri ve rutin borçlanma araçlarına başvurarak kapatmak artık mümkün değildi. Böylelikle Türkiye kısa vadeli borçlanma kısır döngüsünün içine girdi. Bu borçlanma biçimi, büyük ölçüde izleyen hükûmetlerin sırtında kambur olacak, bu hükûmetlerin Maliye Bakanları kapı kapı gezerek borç arayacak ve gelir getirici yeni kalemler icat etmeye çalışacaktır. Ancak özetle bütün bunlar iktisadî bunalımın yükünün halkın sırtına sarılması anlamına gelmektedir.

Koalisyonun sonu ve mizahî bir hükûmet denemesi

Kıbrıs Harekâtı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından, hükûmet içinde koalisyon ortağının yarattığı sorunlardan bunalan ve erken seçime giderek Kıbrıs Harekâtı'nın başarısını oya dönüştürmeyi düşünen Ecevit, 18 Eylül 1974 tarihinde hükûmetin istifasını Cumhurbaşkanına sundu. Koalisyon hükûmetinin ömrü sadece 8,5 ay sürmüştü. Hükûmetin istifası üzerine, parlamentoda herhangi bir partinin hükûmet kurma potansiyelini göremeyen Cumhurbaşkanı Korutürk, o yıl kontenjan senatörü olarak atadığı Prof. Dr. Sadi Irmak'ı partilerüstü bir hükûmet kurmakla görevlendirdi. Sadi Irmak'ın hükûmet kurma girişimi trajikomik sonuçlara yol açtı. Hiçbir parti bu yaşlı profesörün kuracağı hükûmete destek olmak istemiyordu. Nihayet Irmak'ın 17 Kasım 1974 günü kurduğu hükûmet, 28 Kasım'da yapılan güvenoylaması oturumu, 450 milletvekilinden sadece 18'inin oy kullandığı bir oturum oldu. Güvenoyu alamamasına karşın, bu desteksiz hükûmet 31 Mart 1975 tarihine kadar, tam 4,5 ay görevde kaldı. O arada anamuhalefet partisi lideri Demirel hükûmet kurma çalışmaları yürütüyordu.

SADİ IRMAK

Türkiye siyasî tarihinde otoriterliğin yönetime egemen olduğu ara dönemlerde, bazı "mutemet" veya "emanetçi" kişiler öne çıkar. Bunlar kâh yeni anayasalar hazırlar, kâh idari kademelerde yüksek mevkileri işgal eder, kâh önde gelen danışmanlar olurlar. Sadi Irmak da böyle kişilerden biriydi. Çok parlak bir kariyere sahip olan, hukuk ve tıp alanlarında kendisini en üst seviyede yetiştirip en yüksek akademik unvanları edinmiş, entelektüel seviyesini bildiği pek çok dille süslemiş olmasına karşın Sadi Irmak, ne yazık ki muktedirlere yakın olmak ve Cumhuriyet ideolojisinin ana duraklarının bekçiliğini yapmak gibi iki büyük zaafla malûldü. Hayat hikâyesi aslında, yüksek kariyerinin yanı sıra bu zaaflarının da hikâyesidir. 1904 yılında Konya'nın Seydişehir ilçesinde doğmuş ve lise eğitiminin ardından biyoloji öğretmeni olarak görev yaparken, İstanbul Darülfünûnu Hukuk Mektebi'ne kaydını yaptırmış, 1923 yılında kazandığı bursla Almanya'ya gönderilmişti. 1929 yılında Berlin Üniversitesi'nden tıp ve biyoloji doktoru olarak mezun olduktan sonra yurda dönen Sadi Irmak Ankara Hükûmet Tabibi ve Gazi Terbiye Enstitüsü biyoloji öğretmeni olarak çalıştı. 1933 yılında tıp alanında doçent, 1940'ta ise fizyoloji alanında profesör oldu. 1943 yılında Konya milletvekili olarak seçildi. O yıl Halkevleri Yüksek Danışma Kurulu Başkanlığına getirildi. Bu arada Alman ırkçılığına eşlik eden önemli kavramları Türkiye'de tanıtmak ve Türkiye'nin "ırk ıslah" politikasına yön vermek amacıyla kaleme aldığı eserleri, Halkevleri ve CHP neşriyatları arasında yayınlanıyordu. 1944 yılında CHP'nin Diyarbakır Bölge Müfettişi oldu. 1945 yılında ise Türkiye'nin ilk Çalışma Bakanı olarak atandı. 1947 yılına kadar bakanlık görevini sürdürdü. 1947-1950 yılları arasında CHP'nin İstanbul Parti Müfettişi olarak partideki faaliyetini sürdürdü. 1950'de CHP büyük seçim yenilgisine uğrayınca Münih'e gitti. Dönüşünde İstanbul Tıp Fakültesi'nde akademik çalışmalarına devam etti. 1956'da Üniversite Senatosu tarafından "ordinaryüs profesör" ilan edildi. 1960'ların fırtınalı yıllarını sessiz geçiren Sadik Irmak, 1970'lerin ara rejim ortamında yeniden sahneye çıktı. 1972 yılında kendi kurduğu "Atatürk Enstitüsü"nün başkanı olarak dönemin nomenklaturasının dikkatini çekti ve 1974 yılında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından "kontenjan senatörü" yapıldı. 1974 yılının 17 Kasım'ından 1975'in 31 Mart'ına kadar "güven alamamış" hükûmetin başkanı olarak Türkiye'yi yönetti. Kontenjan senatörlüğü sona erdikten sonra tekrar kabuğuna çekilecekken bu kez 12 Eylül darbesi oldu ve darbecilerin aklına yine "mutemet" bir kişi olarak Sadi Irmak geldi. 1981'de darbeci generaller tarafından teşkil edilen Danışma Meclisi'ne Konya üyesi olarak giren Sadi Irmak, 27 Ekim 1981'den Danışma Meclisi'nin lağvolduğu 1 Aralık 1983 tarihine kadar bu meclisin başkanlığını yaptı. O yıl darbe yönetimi tarafından kurulan ve daha önce özerk kurumlar olarak varlığını sürdüren Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarını da bünyesine almak suretiyle anayasal koruma altında vücut bulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı Atatürk Araştırma Merkezi'nin bilim kurulu üyeliğine getirildi ve ölene kadar bu görevde kaldı. Sadi Irmak 11 Kasım 1990 tarihinde hayata gözlerini yumdu. "Kur'an Meali"nden "Irk Hıfzıssıhhası"na kadar topluma ve egemen ideolojiye yön verme niyetini içinde barındıran ve ırkçılıktan mutedil ("Atatürkçü") İslâmcılığa kadar geniş bir çerçevede ve döneminin muteber alanlarında kalem oynatmış olan Sadi Irmak, resmî ideoloji içinde hiçbir zaman bu yönleriyle öne çıkarılmamış ve kariyerinden kaynaklanan saygın kişiliği ön planda tutulmuştur.

TABLO 32
38. Hükûmet/Partilerüstü Sadi Irmak Hükûmeti (17.11.1974-31.3.1975)

Başbakan	Sadi Irmak (Kontenjan senatörü)
Başbakan Yardımcısı	Zeyyat Baykara (Kontenjan senatörü)
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş (Tabiî Senatör)
Devlet Bakanı	Mehmet Salih Yıldız (CGP Van MV.)
Devlet Bakanı	Musliheddin Fer (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Zekai Baloğlu (TBMM dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Baran Tuncer (TBMM dışından)
Adalet Bakanı	Hayri Mumcuoğlu (Tekirdağ Senatörü)
Milli Savunma Bakanı	İlhami Sancar (CGP İstanbul MV)
İçişleri Bakanı	Mukadder Öztekin (Adana Bağ. Senatörü)
Dışişleri Bakanı	Melih Esenbel (TBMM dışından)
Maliye Bakanı	Bedri Gürsoy (TBMM dışından)
Milli Eğitim Bakanı	Safa Reisoğlu (TBMM dışından)
İmar ve İskân Bakanı	Selahattin Babüroğlu (Kontenjan Senatörü)
Bayındırlık Bakanı	Vefa Tanır (CGP Konya MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemal Demir (CGP Bolu MV)
Ulaştırma Bakanı	Sabahattin Özbek (Kontenjan senatörü)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Reşat Aktan (TBMM dışından)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	İsmail Hakkı Aydınoğlu (TBMM dışından)
Çalışma Bakanı	Turhan Esener (TBMM dışından)
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sadık Şide (TBMM dışından)
Ticaret Bakanı	Haluk Cillov (TBMM dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Mehmet Gölhan (TBMM dışından)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Erhan Işıl (TBMM dışından)
Kültür Bakanı	H. Ayşe Nermin Neftçi (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu (TBMM dışından)
Orman Bakanı	Fikret Saatçioğlu (TBMM dışından)

Parlamento desteği olmayan bu hükûmet döneminde güney sınırlarında meydana gelen olaylar nedeniyle bir sıkıyönetim teşebbüsü olmuştu. Irak'ta çıkan iç savaş nedeniyle 27 Mart 1975'te Hükûmet Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Hakkâri'de sıkıyönetim ilân etmek istemiş, ancak bu istek 28 Mart 1975 günü yapılan TBMM oylamasında reddedilmişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİYETÇİ CEPHE (MC) HÜKÛMETLERİ DÖNEMİ

I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti (I. MC) dönemi

Sadi Irmak'ın "güvenoyu" almamış kabinesi hükûmet ederken, hükûmeti kurma görevi almış olan AP Genel Başkanı Demirel de koalisyon kurmak amacıyla yürüttüğü görüşmeleri sonunda tamamlamış ve dört partinin katılımıyla 31 Mart 1975'te I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti'ni kurmuştur. Hükûmete Adalet Partisi (AP), Millî Selâmet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) destek vermiş ve bu partilere mensup kişilerin çeşitli bakanlıklara atanmasıyla hükûmet kurulmuştu. Süleyman Demirel'in başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'nda MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş Başbakan Yardımcılıklarını paylaşmışlardı. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, 1973'te CHP ile koalisyon kurduktan sonra, böyle bir sağcı cephe hükûmetinde yer almakta herhangi bir sakınca görmemişti. Hükûmet 12 Nisan 1973'te Meclis'te 218'e karşı 222 oyla güvenoyu alarak göreve başladı. Bu sayılara bakılırsa bu tam bir "kıl payı" hükûmetiydi; dengeler bıçak sırtındaydı. Ancak buna rağman hükûmet 1977 seçimlerine kadar iş başında kalmayı başardı. Hükûmet sadece çoklu koalisyonun yarattığı sorunlarla değil, Çankaya Köşkü ile anlaşmazlıklarla, sokak hareketlerinin artışından kaynaklanan kargaşa ortamıyla, MHP ve MSP'nin paramiliter güçlerinin bu hareketlere aktif katılımından doğan sorunlarla ve Meclis içindeki sert CHP muhalefetiyle boğuşuyordu.

I. MC döneminde bazı yolsuzluk olayları hükûmeti ve Demirel'i yıpratmıştır. Özellikle Başbakan Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in hayali ihracat

vak'ası döneme damgasını vuran ve başbakanın kayırmacılıkla suçlanmasına yol açmış olan bir olaydı. Yahya Demirel 1974 yılında paravan bir şirket kurarak birinci sınıf mobilya kisvesinde sunta ihraç ederek Maliye Bakanlığı'ndan yüklü miktarda vergi iadesi aldı. Bakanlık 1975 yılında Yahya Demirel hakkında soruşturma açtı ve Demirel'i mahkemeye verdi. 8 Şubat 1976'da mahkeme Yahya Demirel'e yurtdışına çıkma yasağı koyduğu halde, mahkemesi devam ederken o 1978 yılında İsviçre'ye kaçtı. Bu olay yüzünden Süleyman Demirel kayırmacılık yaptığı, devleti yeğeni lehine zarara uğrattığı ve yeğeninin yurtdışına kaçışında rol oynadığı gerekçesiyle suçlanmıştır.

Hükûmetin sol güçlere karşı önemli bir tasfiye mercii olarak, tabiî hâkim ilkesine aykırı biçimde oluşturulmuş DGM'lere olan güveni ise hukuka bağlı bir başsavcının Anayasa Mahkemesi'ne müracaatı ile boşa çıkacaktı. I. MC. Hükûmeti'nin şiddetle desteklediği Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) uygulaması, 1974 yılında Diyarbakır DGM Başsavcısı'nın kanunun Anayasa'ya aykırılığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı iptal başvurusu sonucunda alınan kararla sona erecekti. Başvuru 6 Mayıs 1975 tarihinde karara bağlandı ve kanun iptal edildi. Bu sonuçla DGM'ler ortadan kalk-

AZINLIKLARA KARŞI TAVRIN YARGI ELİYLE SERTLEŞTİRİLMESİ

1970'ler, Cumhuriyet rejiminin gayrimüslim azınlıklara yönelik olumsuz tavrının hukuk belgeleriyle ve yeni idarî eylemlerle teyit edildiği gelişmelere tanıklık etmiştir. 1971'de özel yükseköğretim kurumlarının kapatılmasına ilişkin Anayasa Mahkemesi kararı öne sürülerek, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Heybeliada Ruhban Okulu kapatıldı. Yine 1971'de, 1974'te ve 1975'te Yargıtay'ın ilgili daire kararlarında Türkiye'nin gayrimüslim yurttaşları "Türk olmayanlar" ve "yabancılar" olarak anıldılar. Böylelikle en yüksek bir hukuk mercii vatandaşlık hukukunu çiğneyerek TC yurttaşlarının bir kısmını "yabancılar" biçiminde sınıflandırarak açık bir ayrımcılık yapmış oluyordu. Önceleri valiliklerin verdiği muvafakatnâmeler ve resmî tapu belgeleri ile vakıf siciline işlenerek mal edinebilen azınlık vakıflarının mal edinmesi, 8 Mayıs 1974 tarihinde Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun oybirliği ile aldığı kararla, 1936 yılındaki beyannâmede yer alanlar dışında mal sahibi olmayacakları gerekçesiyle yasaklandı. Bu yasakla bu vakıfların 1936'dan sonra edindiği mallar, bedelsiz olarak eski sahiplerine, mirasçılarına veya hazineye iade edildi. Yargıtay kararına göre "1936 Beyannâmesi" bir vakfiye niteliğindeydi ve vakıf hukukuna göre vakfın elindeki mevcut ve muhtemel bütün maddî değerler vakıf senedinde yer alacağından, bundan sonra edinilen mallar vakıf malı olarak tescil edilemez, buna bağlı olarak bunlardan gelir sağlanamazdı. Bu kararda Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Türkiye'deki gayrimüslim TC yurttaşları "Türk olmayanlar" olarak anılmıştı. Buna bağlı olarak ilgili karara "Türk olmayanların oluşturduğu tüzel kişiliklerin Türkiye'de taşınmaz mal edinemeyeceği" hükmü de dayanak teşkil etmişti. Eğer böyle olursa "devlet çeşitli tehlikelerle karşılaşabilecek ve türlü sakıncalar doğurabilecekti". Bu karar sonucunda azınlık vakıflarının elinden alınan malların büyük bölümü Hazine'nin ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün eline geçti.

Milliyetçi Cephe... Her biri DP içindeki kanatların bir şekilde mirasçısı ve temsilcisi olan AP, MHP ve MSP arasında kurulan koalisyon hükûmetlerini anlatan MC, 1970'lerde sola karşı sağ bir ittifakın da adıydı. Demirel'in siyasal hırsı ve pragmatizmiyle kurulmuş bu hükûmetler, MHP ve MSP açısından hükûmet ortağı olmanın yanı sıra (kendileri birer iktidar adayı haline gelene kadar) devlette kadrolaşma fırsatları sunan önemli bir avantaj yaratıyordu.

mıştı. MC Hükûmeti 1976 yılında kanunu yeniden çıkarmaya çalıştı. Ancak kanun tasarısı, 1976 yılının Eylül ayında grevlerle desteklenen tepkiler sonucunda geri çekilmek zorunda kalındı. Bundan sonra bütün yük kurulacak olan sıkıyönetim mahkemelerinin sırtına vuruldu. Başbakan Demirel, 1980'e kadar, bütün iktidar dönemi boyunca DGM'lerin kaldırılmasından şikâyet edecektir.

I. MC Hükûmeti, ülkeyi sarmakta olan iktisadî bunalımla da baş edemedi. 1974 yılına kadar dış ödemeler dengesinde ortaya çıkan açıklar, yapılan devalüasyonların etkisiyle girişleri giderek artan işçi dövizleri aracılığıyla dengelenebilmişse de, 1973 petrol krizi işçi dövizlerinden kaynaklanan rezervlerin erimesine neden olmuş ve bu denge tablosunu alt üst etmişti. Bu koşularda IV. Demirel Hükûmeti, kurtarıcı olarak "dövize çevrilebilir mevduat hesapları"na (DÇM'lere) sarıldı. DÇM üzerinden yurtdışından getirilen dövizlerle yerli bir bankada hesap açılıyor, banka bu dövizi Merkez Bankası üzerinden Türk Lirasına çeviriyor ve iç piyasada kullanabiliyordu. Devlet kur riskini de üstlendiği için bu hesaplar dövizi getirip kullanan bankalar için kazançlı, Merkez Bankası için ise riskli bir fon kaynağıydı. DÇM'ler kısa vadeli olarak kredi açığını kapatmakla birlikte, ülkenin dış borç yükü-

TABLO 33
39. Hükûmet/IV. Demirel (I. MC) Hükûmeti (31.03.1975-21.06.1977)

Başbakan	Süleyman Demirel (AP Isparta MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Necmettin Erbakan (MSP Konya MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Turhan Feyzioğlu (CGP Kayseri MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Alparslan Türkeş (MHP Adana MV.)
Devlet Bakanı	Seyfi Öztürk (AP Eskişehir MV)
Devlet Bakanı	Hasan Aksay (MSP İstanbul MV)
Devlet Bakanı	M.Kemal Erkovan (MHP Ankara MV) Osman Albayrak (Kütahya Senatörü)
Devlet Bakanı	M. Gıyasettin Karaca (AP Erzurum MV)
Adalet Bakanı	İsmail Müftüoğlu (MSP Sakarya MV) Zeyyat Baykara (Kontenjan Senatörü)
Milli Savunma Bakanı	Ferit Melen (CGP Van Senatörü)
İçişleri Bakanı	Oğuzhan Asiltürk (MSP Ankara MV) A. Sabahattin Özbek (Kontenjan Senatörü)
Dışişleri Bakanı	İ. Sabri Çağlayangil (AP Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı	Yılmaz Ergenekon (AP İzmir MV)
Milli Eğitim Bakanı	Ali Naili Erdem (AP İzmir MV)
İmar ve İskân Bakanı	Nurettin Ok (AP Çankırı MV)
Bayındırlık Bakanı	Fehim Adak (MSP Mardin MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemal Demir (CGP Bolu MV) Vefa Tanır (CGP Konya MV)
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe (AP Aydın MV) İbrahim Aysoy (Mardin Bağımsız MV)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Korkut Özal (MSP Erzurum MV)
Köyişleri Bakanı	Vefa Poyraz (AP İstanbul Senatörü)
Çalışma Bakanı	Ahmet Tevfik Paksu (MSP Maraş MV) Şevket Kazan (MSP Kocaeli MV)
Sosyal Güvenlik Bakanı	A. Mahir Ablum (AP Kütahya MV)
Ticaret Bakanı	Halil Başol (AP Tekirdağ MV)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Abdülkerim Doğru (MSP Kars MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	M. Selahattin Kılıç (AP Adana MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Lütfi Tokoğlu (AP Kocaeli Senatörü) Nahit Menteşe (AP Aydın MV)
Orman Bakanı	Turhan Kapanlı (AP Ankara Senatörü)
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Şevki Erek (AP Tokat MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Orhan Öztrak (CGP, TBMM dışından)
Kültür Bakanı	Rıfkı Danışman (AP Erzurum MV)

nü arttırdı. 31 Aralık 1975 tarihi itibariyle Türkiye'nin döviz rezervlerinin % 98'i DÇM'lerden oluşmaktaydı. Bu tablo dışa bağımlılığı arttırmış, uzun vadeli kredi sorunlarına yol açmış ve kısa vadeli çözümler ürettiğinden ülke kalkınmasına bir yarar sağlamamıştır. DÇM'lerin yarattığı sorunlar şöyle özetlenebilir:[1]

1) DÇM yoluyla kredi sağlayanlar, ekonomide öncelik elde etmiş ve belirgin bir hâkimiyet kurmuşlardır.

2) DÇM'ler yoluyla, dış borçlar giderek kabarmış ve Türkiye'nin malî tablosunu düzeltmek için ihtiyaç duyduğu kaynaklar bakımından dışa bağımlılığı artmıştır.

3) DÇM'ler, uluslararası malî kuruluşlar için kolay bir borçlandırma kapısı açmış ve bu krediler yoluyla Türkiye'ye mal satılmıştır. Böylelikle genel strateji olan ithal ikamesi yoluyla Türkiye sanayiini güçlendirme politikası yara almıştır.

4) DÇM'lerin kullanımında hiçbir kural konulmadığından, bu krediler genellikle ticarette ve işletme giderlerinde kullanılmış; yatırımlara yöneltilmemiş ve bu yüzden enflasyonun kaynaklarından biri haline gelmiştir.

1975 EUROVISION ŞARKI YARIŞMASI

TRT, 1975 yılında Avrupa Yayın Birliği EBU'nun üye ülkeler arasında her yıl düzenlemekte olduğu Eurovision Şarkı Yarışması'na katılmaya karar verdi. Bir önceki yılki yarışmayı İsveçli grup ABBA kazandığından, yirmincisi İsveç'in Stockholm kentinde yapılacak olan yarışma için Türkiye çapında bir ulusal yarışma düzenlendi. Yarışmada halk oylarının değerlendirmeye alınmasına karşın, son kararı TRT'nin tespit ettiği uzman jürinin değerlendirmesi etkileyecekti. Halk oyları, yarışmaya "Yarınlar Bizim" şarkısıyla katılan Ali Rıza Binboğa'yı birinci yaptığı halde, jürinin tercihi "Seninle Bir dakika" adlı şarkıdan ve seslendiren Semiha Yankı'dan yana oldu. Semiha Yankı, 22 Mart 1975 akşamı Türkiye adına yarıştı, şarkıyı televizyondan TRT spikeri Şebnem Savaşçı anons etti ve Türkiye'nin katıldığı bu ilk yarışmada Yankı'nın şarkısı 3 puanla sonuncu oldu. Bundan sonra Eurovision şarkı yarışmaları Türkiye için neredeyse bir "millî mesele" haline gelecek ve alınan kötü puan ve dereceler karşısında, bu sonuçlar "politika"ya bağlanacaktı. Masum bir şarkı yarışması üzerinden tarihsel düşmanlıkların hatırlanması gerçekten ilginç bir milliyetçi tepki olarak popüler milliyetçiliğin tarihinde yerini alacaktır. Eurovision Şarkı Yarışması'na "siyaset" karıştığından çokça şikâyetçi olan Türkiye, bu yarışmayı kendi siyasetine alet etmekten de geri kalmamıştır. Örneğin, MC hükûmeti TRT'nin 1976 ve 1977'de yapılan yarışmalara katılmasına izin vermedi. Şarkı seçildiği halde, yarışmanın Filistin toprağı sayılan Kudüs'te yapılması yüzünden Arap kamuoyunu ve devletlerini gücendirmemek için 1978'de İsrail'de yapılan yarışmaya gidilmedi.

1 Ekrem Dönek, "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları", *A.Ü. SBF Dergisi (Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan)*, 50/1-2, 1995, s. 173-186.

5) DÇM yoluyla dışarıdan kolay kredi temin eden yerli bankaların Merkez Bankası'na bağımlılığı azalmış ve Merkez Bankası'nın yönlendirdiği para politikası iflas etmiştir.

6) DÇM'ler yoluyla belli kesimlere kaynak aktarıldığından, DÇM'ler gelir dağılımını bozucu etki yaratmıştır.

7) DÇM kredilerinin % 90'ı yurtdışında yaşayan kişilere açılmış, bu yüzden yurtdışına yıllık 90 milyon dolar faiz ödenmek zorunda kalınmıştır. Asıl amacı yurtdışındaki işçileri tasarrufa teşvik etmek ve onların tasarruflarını yurt içindeki yatırımlara çekmek iken, DÇM'lerin ancak % 10'u yurtdışındaki işçi kesimine açılmıştır.

1975 senato üçte bir yenileme seçimleri

26 Aralık 1975 günü Senato seçimleri yapıldı. Kısmî seçimin galibi, 1973'te olduğu gibi CHP idi. Ancak çoğunluk sisteminin özelliği yüzünden AP daha fazla senatör çıkardı. 1973 seçimlerine göre AP ve CHP oylarını arttırmıştı. Bu bir anlamda, halkın koalisyon istemediğini, herhangi bir büyük partiyi tek başına iktidarda görmeyi arzu ettiğini yansıtan bir sonuçtu. Aynı zamanda I. MC. Hükûmeti'nin halk nezdinde kredisinin düşük olduğuna da delalet etmekteydi. Seçimler öncesinde Demokratik Parti'de (DP'de) siyaset yapan büyükçe bir grup yeniden AP'ye dönmüştü. Buna bağlı olarak Celâl Bayar Senato seçimlerinde AP'yi destekleme kararı aldı ve Bursa'da yapılan AP mitingine Demirel'le birlikte katıldı. Böylelikle eski Demokratlarla Adalet Partililer arasındaki geçici kırgınlık sona ermiş ve eski siyasî blok fiilen yeniden oluşmuştu. Seçimlerin ardından Senato'da başkanlık seçimi yapıldı ve seçimi 140 oyla AP Senatörü Tekin Arıburun kazandı.

TABLO 34
1975 Cumhuriyet Senatosu 1/3 Yenileme Seçim Sonuçları

Partiler	*Aldığı oy oranı (%)*	*Çıkardığı senatör sayısı*
Cumhuriyet Halk Partisi	43,4	25
Adalet Partisi	40,8	27
Millî Selamet Partisi	8,9	2
Milliyetçi Hareket Partisi	3,2	-
Demokratik Parti	3,1	-
Türkiye Birlik Partisi	0,5	-
Toplam	100,0	54

Hükûmette kadrolaşma ve sokak hareketlerinin artışı

Hükûmette AP'nin on beş, MSP'nin sekiz, CGP'nin dört ve MHP'nin iki bakanı mevcuttu. Parlamentoda sadece üç milletvekili olan MHP iki bakanlık elde etmişti. Hükûmetin küçük ortağı olan MHP ve MSP, elde ettikleri bakanlıklar ve diğer bakanlıklarda kendilerine sempati duyan bürokratlar aracılığıyla, buralarda güçlü bir kadrolaşma hareketi başlattılar. CGP'li ve AP'li bakanlar da "Devleti korudukları, sola karşı bir savunma cephesi teşkil ettikleri" düşüncesiyle bu kadrolaşmaya ve sağ eylemcilerin karıştığı sokak eylemlerine sempatiyle bakıyorlardı. Özellikle Millî Eğitim, Adalet ve İçişleri bakanlıklarında MHP'li-Ülkücü memur ve öğretmenlerin etkinlik kazanması, orta öğretim kurumlarının Ülkücü militanların kontrolüne geçmesine, buralarda özellikle sol görüşlülere karşı şiddet uygulamalarının artışına, polis içindeki kayırmacılık sebebiyle de sokak eylemlerinde Ülkücülerin elinin iyice serbestleşmesine yol açtı. Ülkücüler, sol hareketin güçlü olduğu üniversiteleri hedef almışlar ve üniversitelere yönelik kanlı eylemler gerçekleştirmeye başlamışlardı. Bütün bunlara karşılık Başbakan Demirel ve hükûmet, özellikle sağ gruplar üzerinde sonuç alıcı önlemler almak bakımından çekingen davranmaktaydı. Zira hükûmetin gözünde bu kanlı eylemler "Komünizmle mücadelenin sonucu" idi. 1975 yılından itibaren eylemler okullardan çıkarak sokaklara ve parti liderlerine kadar uzandı. 1975 Senato seçimlerinin propaganda faaliyetleri için yurt gezisine çıkan Ecevit'e ve CHP konvoyuna Gerede'de saldırıldı. Bu saldırılar çeşitli yerlerde tekrarlandı. Ancak 1975 Senato Kısmî Yenileme Seçimleri'nde oy kaybeden MSP ve MHP çok geçmeden birbirine düştü. Şimdi Ülkücülerle MSP'li Akıncılar çatışmaya başlamıştı. Ayrıca yer yer AP'lilerle CHP'liler ve daha yoğun biçimde olmak üzere Ülkücülerle solcu gruplar silahlı çatışmalara giriyordu. Yurtta artık olaysız bir gün geçmemeye başlamıştı.

Dış politikada gelişmeler

Kıbrıs harekâtından sonra Yunanistan Ege Denizi'ndeki adaları silahlandırmaya, bu adalara havaalanları inşa etmeye başladı ve NATO'nun askerî kanadından çekilerek Kıbrıs harekâtı karşısında Batı'nın pasif tutumuna tepkisini gösterdi. Buna karşılık Türkiye, 20 Temmuz 1975 tarihinde, İzmir merkezli ve cephesi Ege Denizi'ne ve Batı Akdeniz'e dönük olmak üzere dördüncü bir ordu (Ege Ordusu) kurdu. Bu ordu, hem ABD'nin silah ambargosuna bir tepki olarak, hem de bir NATO ordusu sayılmayacak biçimde, NATO envanterinin dışında teşkil edilerek kuruldu. İlk komutanı Orgeneral Turgut Sunalp'tı.

1975 yılında Yunanistan'ın AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması ve 1976 yılının Temmuz ayında Topluluğun Yunanistan ile katılım müzakerelerine başlaması, Kıbrıs, Ege kıta sahanlığı, Ege FIR hattı ve Ege'deki karasuları konusunda Yunanistan'la sıkıntılar yaşayan Türkiye'de telâş yarattı. Bu koşullarda Türkiye 25 Aralık 1976 tarihinde tek yanlı bir kararla Katma Protokol'de korunma maddesi olan madde 60'ı işleterek bütün yükümlülüklerini dondurma ve gümrük listelerinde hiçbir indirim yapılmama kararı aldı. 1977 yılına gelindiğinde ekonomik sıkıntı içindeki Türkiye'nin AET'den talep ettiği 1 milyar dolar mertebesindeki malî yardımın sadece 310 milyon dolarlık kısmının karşılanmasına karar verilmişti. Bu manzara Avrupa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ciddi bir bunalım dönemine girdiğinin göstergesiydi.

Solun toparlanması ve devrimci silahlı örgütlerin güçlenmesi

30 Mart 1972'de Kızıldere'de THKP-C önderliğinin tasfiye edilmesinin ve 6 Mayıs 1972'de THKO liderlerinin idam edilmelerinin ardından eylemci sosyalist sol yeni bir yol ayrımına gelmiş bulunuyordu. Sosyalist ve eylemci solun hemen hemen bütün teorisyenleri, taktisyenleri ve önde gelen militanları cezaevlerindeydi. Bir kısmının davaları sürüyor, bir kısmı da yüksek hapis cezalarına çarptırılmış bulunuyordu. Ancak 1974'te CHP-MSP Hükûmeti tarafından çıkarılan af kanunu sonrasında, bütün kadrolar serbest kalınca eylemci ve legal sol akımlar yeniden toparlanma eğilimine girdiler. Önce üniversitelerde "anti-faşist" gruplar halinde bir araya gelmeye başlayan sosyalist gençler, zaman içinde ülke sorunları ve sosyalizm üzerine teorik tartışmalar başlattılar. Nihayet ilk örgütlenme 1976'da kurulan *Türkiye Gençlik Dernekleri Federasyonu* (TGDF) çatısı altında oldu. Bu süreçte sol gençlik hareketi üniversitelere ve liselere sıkışmış görüntüsünden kurtulmuş ve özellikle büyük kentlerin gecekondu semtlerinde ve MC hükûmetine tepki duyan Anadolu kent ve kasabalarında çalışma yürütmeye başlamıştı. Ancak bu arada iktidar sorunları da ortaya çıkmıştı. Temel sorun THKP-C geleneğinin mirasçısının kim olduğu sorunuydu. THKP-C eylemci ve devrimci kimliğiyle, Marksist-Leninist grupların "kutsal kökeni" haline gelmişti. İkinci önemli tartışma Sovyet-Çin kutuplaşması etrafında şekillendi. Kimisi Stalin sonrası Sovyet deneyimini Leninizmin gerçek mirasçısı olarak görüyor, kimisi de Lenin'in sadık halefi olarak gördükleri Stalin çizgisini sadece Maoist Çin'in sürdürdüğünü iddia ederek anti-Sovyetik bir çizgide görünüyordu. Genişçe bir kesim ise Marksizm-Leninizm adına ne Sovyet ne de Çin çizgisini muteber bulmakta, her ikisini de birer "sapma" olarak mahkûm et-

mekteydi. Ayrıca bütün bu ana akımdan ayrı olarak küçük bir Troçkist grup da ortaya çıkmıştı. Bu görüntü, sol hareketin, Türkiye soluna 1971 öncesinde hâkim olan Kemalist ve MDD'ci etkilerden sıyrılmaya başladığına delâlet etmekteydi. Hedef artık "sosyalist devrim"di. Ancak farklılaşma ve çatışma şimdi taktikler, ittifaklar ve dünya sosyalizminin sorunları temelinde görünür hale gelmekteydi. İkinci büyük çatışma alanı hareketin legal düzlemde mi yoksa silahlı devrimci mücadele yoluyla mı yapılacağı konusunda ortaya çıkmıştı. 1975'ten itibaren sosyalist kimi partilerin kurulma sürecinde, bu partilerin eylemci sol tarafından parlamenter pasifizmle, oportünistlikle ya da revizyonizmle suçlanmalarının temeli buradadır. Bunlara ek olarak "Kürt sorunu", "faşizmin niteliği ve tanımlanması", "Kemalizmle ittifak meselesi", "devrimin sosyal içeriği" ve "işçi sınıfının öncü rolü ve devrimci mücadelede öncü parti meselesi" konularında da yeni tartışma alanları ortaya çıkmakta ve bu temelde de teorik ayrışmalar görülmekteydi.

Af kanunu çıktıktan sonra toparlanmaya çalışan THKP-C geleneği, 1974'ten sonra "bölünerek çoğalma" eğilimine girecektir. Mahir Çayan'ın 1974 yılında yayımlanan *Toplu Yazılar* kitabı etrafında çıkan tartışmalar ay-

DİSK, 1970'li yıllar boyunca önemli bir güç kazandı. İşçi mücadelelerinin yükselişi sol siyasal mobilizasyonu da etkiliyordu. Konfederasyonu oluşturan sendikalara üye olan işçilerin sayısı hızla artarken, DİSK gibi büyük bir kitle örgütünün siyasal gücü de bu artışa paraleldi. 1973-1977 arasında Ecevit'in "hakça düzen" sloganının harekete geçirdiği kitle arasında da DİSK üyelerinin sayısı oldukça yüksekti.

rışmaların da temeli olacaktır. Bu gelenek iki büyük devrimci siyaset akımı doğurdu. Birincisi *Kurtuluş Sosyalist Dergi* (KSD) etrafında 1976'dan itibaren toplanan "Kurtuluşçular", diğeri ise 1975'te yine *Devrimci Gençlik* (*Dev-Genç*) adıyla ortaya çıkmış olan ve 1 Mayıs 1977'den itibaren *Devrimci Yol* dergisi etrafında toplanan "Dev-Yol" hareketi idi. *Dev-Yol* hareketinin içinde, daha sonra "Devrimci-Sol" (*Dev-Sol*) örgütünü kurarak *Dev-Yol*'dan ayrılacak olan ve yeraltı faaliyetini 1994 yılında DHKP-C'ye dönüşen *Dev-Sol*'un lideri olarak, öldüğü 2008 yılına kadar sürdüren İ.Ü. Orman Fakültesi öğrencisi Dursun Karataş da vardı.

Legal sosyalist partiler kuruluyor

12 Mart döneminden sonra, 1974 affını takiben kurulan ilk legal sosyalist parti *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* (TSİP)'tir. 22 Haziran 1974'te kurulan TSİP'in yönetiminde Ahmet Kaçmaz, Yalçın Yusufoğlu, Oya Baydar, Çağatay Anadol ve Aydoğan Gezer gibi isimler görev aldılar. Başlangıçta Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın sosyalist görüşlerinden esinlenen parti 1975 yılının Eylül ayında Kıvılcımlı'nın görüşlerini terk ederek yeni bir sosyalist program benimsedi. 1976 yılında yapılan ilk kongrede benimsenen programda Türkiye kapitalizminin tekelci bir nitelik kazandığı kabul edilerek, halkın demokratik iktidarını kurmak için "halk cephesi" oluşturmak gerektiği, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinin sosyalizm mücadelesinden ayrı düşünülemeyeceği görüşleri kabul edildi. 1974 affıyla cezaevinden çıkan Behice Boran ve diğer bazı TİP yöneticileri de 1975 yılında partilerini yeniden açtılar. Partiyi yeniden açanlar arasında, bu kez Sadun Aren yoktu. Ancak Tarık Ziya Ekinci, Nihat Sargın, Alp Selek ve Mehdi Zana gibi eski TİP'liler yeniden partide görev aldılar. Her iki parti de, sosyalist kesimde yayılan anti-Sovyetik etkilere rağmen, Sovyetler Birliği'ni lider bir sosyalist ülke olarak kabul ediyor ve Sovyetler Birliği ile dayanışmayı ilke ediniyordu. Ayrıca her ikisi de silâhlı mücadele yürüten gençlik hareketlerinden uzak durmayı seçti. Ne var ki, bu legal partilerden hiçbirisi TİP'in 1965-1970 yılları arasında yakaladığı rüzgârı yakalayamadı. Ecevit'in "ortanın solu" hareketi çerçevesinde inşa ettiği sosyal demokrat programa yönelen CHP yeni çekim merkeziydi. Ayrıca gençlik, parlamenter mücadeleye itibar etmiyor, sosyalizmin ancak silahlı mücadele ve devrimle gerçekleşeceğine inanarak legal partilere yüz vermiyordu. Bu çerçevede TSİP ve TİP gibi, kurulan diğer sosyalist eğilimli partiler de girdikleri seçimlerde başarılı olamadılar ve oyları gittikçe eridi. 1975 yılında kurulan bir diğer parti Türkiye Emekçi Partisi (TEP) idi. Bu parti MDD'ci Mihri Belli ve ekibi tarafından kuruldu. Mehmet Ali Aybar, Cenan Bıçakçı ve Uğur Cankoçak gibi sosyalistler de Sosyalist Parti'yi kurmuşlardı.

Bu parti 1977'de Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını aldı. 1975 yılında Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın izinden gidenler de Vatan Partisi'ni kurdular.

Milliyetçi-ülkücü gençlik hareketinde gelişmeler

Çok yoğun geçen 1968-1975 döneminde sol hareketlere karşı milliyetçi ve anti-komünist bir direnç göstermek ve sol hareketleri sokakta bertaraf etmek üzere kurulan ve eylemlerle çeşitli bölgelerde ve okullarda hâkimiyet kuran Ülkü Ocakları Derneği, yeniden kurularak halka açık ilk kongresini 1975 yılı içinde yaptı. O yıl Ankara Kurtuluş semtindeki Köşk Sineması'nda yapılan ilk kongresinde Sami Bal genel başkan seçildi. Ancak Sami Bal'ın başkanlığı uzun sürmeyecektir ve 1976 Şubat'ında Ali Batman genel başkanlığa getirilmiştir. Ali Batman da uzun süre bu mevkide kalamadı ve aynı yıl içinde Kurtuluş'taki Gazino Sineması'nda yapılan V. Kongre'de Selahattin Sarı genel başkan seçildi. Esasen Ocaklar üzerinde MHP'nin Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in etkisi hâkimdi. Onun istediği kişi "reis" oluyordu. Bu yüzden bu seçimlerin fazla bir önemi yoktu. Türkeş Ocakları bir eğitim kampı ve eylemci deposu olarak kullanıyordu. Ocaklar eliyle sokakları, okulları ve mahalleleri kontrol etmeye uğraşıyor ve burada sağladığı taktik üstünlüğü siyasete taşımaya çalışıyordu. Zaman içinde, bu paravan isimler yerine, çekinmeden silahlı eylemlere girecek ve kanlı eylemlerin mümessili olacak kadrolar Ülkü Ocaklarında yönetici ve eğitmen olarak yükselmeye başladılar. Ramis Ongun, Muhsin Yazıcıoğlu, Lokman Abbas, Yılma Durak, Serdar Çelebi, Mehmet Şandır, Ali Batman yükselen isimlerdi. Parti içinden onları "eğitim işlerinden sorumlu olan" Namık Kemal Zeybek yönlendirmekteydi.

İşçi hareketinin yeniden canlanması

1976 1 Mayıs'ı, 12 Mart döneminden sonra İstanbul Taksim Meydanı'nda yapılan ilk büyük kitlesel işçi eylemiydi. Eyleme 100 bini aşkın bir kitle katıldı. Kitlenin sayısı ve coşkusu iktidarı ve devletin derinlerine yerleşmiş vesayet mihraklarını korkutmuştu. Bunun için 1977'de önlem alacak ve yükselen işçi hareketiyle onunla ittifak yapan gençlik kesimini psikolojik ve askerî olarak çökertecek bir tertibin peşinde olacaklardı. DİSK'in işçi sınıfı üzerindeki etkisi 1976 yılında doruk noktasına varmıştı. Aynı yılın 16 Eylül'ünde MC Hükûmeti'nin DGM'leri yeniden kurma girişimine karşı DİSK bir günlük "genel yas" eylemi ilân edince çok büyük bir işçi kesimi işyerlerinde iş bıraktı ve bu girişimin durdurulmasında etkili oldu. 1970'ten itibaren TİP'le ilişkilerini kesen ve CHP'ye yaklaşan DİSK içinde, her ne kadar yönetici kesimler CHP ile organik ilişkiler geliştirmek peşindeyse de, tabanda her tür-

den militan sosyalist örgüt ve parti temsil ediliyordu. Kitleselleşme yolunda dev adımlarla ilerleyen DİSK, öte yandan TMMOB, TTB, TÜM-DER, TÖB-DER, TÜMOD ve TÜMAS gibi kamusal ve kitlesel nitelikteki meslek örgütleriyle dirsek teması geliştirmekte ve onlardan kaynaklanan etkilere de açık hale gelmekteydi. Öte yandan Sovyet kontrolündeki yasadışı Türkiye Komünist Partisi'nin de (TKP), kitle örgütlerinde olduğu gibi, DİSK içinde belirli bir etkinliği mevcuttu. Ancak DİSK yönetimi, pek çok sosyalist örgütün "boykot" çağrısına karşı, yaklaşan 1977 seçimlerinde CHP'yi destekleme kararı alacaktı.

Hükûmetin üniversitelere müdahale girişimi ve ODTÜ örneği

Bu arada hükûmet "anarşik olayların kaynağı" olarak gördüğü üniversitelere el atmak istiyordu. Ancak 1961 Anayasası'nın getirdiği güvencelerle idarî özerklik sahibi olan devlet üniversitelerini kontrol altına alması kolay değildi. Bu yüzden hükûmet halen "mütevelli heyeti" marifetiyle yönetilen özel bir statüdeki Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde bir operasyona girişti. 14 Şubat 1977'de sağ görüşleriyle bilinen Prof. Dr. Hasan Tan, ODTÜ Rektörlüğüne getirildi. Hasan Tan özellikle hizmetli kadrolarına Ülkücü görüşte kişileri alarak üniversiteyi kontrol etmeye çalıştı; üniversiteye polis ve jandarma ajanlarının girişine olanak sağladı. Bu tasarruflar üniversitede büyük huzursuzluklara yol açacaktı.

Erken seçim kararı

Çatışma ortamının giderek artması, MSP'nin hükûmet ve Meclis içindeki tutumu ve hükûmetin asayişi sağlayamaz hale gelmesi karşısında bir erken seçim kaçınılmaz hale gelmişti. Özellikle MSP, hükûmet içinde ve Meclis'te sürekli anlaşmazlık çıkararak hükûmeti yıpratmaya çalışıyordu. 1977 yılının Mart ayından itibaren Başbakan Demirel "erken seçimin zorunluluğundan" bahsetmeye başlamıştı. Nihayet 4 Nisan 1977'de, CHP-AP-CGP ve MHP'lilerin oylarıyla 5 Haziran günü yapılmak kaydıyla "erken seçim" kararı alındı.

1977 1 Mayıs'ı: İşçi sınıfını yıldırma hareketi ve katliam

1977 1 Mayıs'ı Türkiye tarihinin gördüğü en kitlesel 1 Mayıs kutlamasıydı. Ancak bu 1 Mayıs, aynı zamanda Türkiye tarihinin en kanlı 1 Mayıs'ı da oldu. Sosyal demokratlardan komünistlere bütün sol örgütlere, demokratik

kitle örgütlerine ve işçi örgütlerine mensup yaklaşık olarak 500 bin kişinin katıldığı bu eylem, Taksim'de meydana hâkim çeşitli yerlere konuşlandırılmış "kimliği belirsiz" kişilerin açtığı ateş sonucu, kimi kurşun yarasıyla kimi ezilmek suretiyle 36 kişinin ölümü sonucunda yarım kaldı. Bu sola yöneltilmiş en büyük "faili meçhul" eylemdi. Bu, aynı zamanda Taksim'de yapılan son 1 Mayıs kutlaması oldu. Olaydan sonra Taksim Meydanı'nda kitlesel gösterilere izin verilmedi.

Bu olay "erken seçim" kararındaki isabeti bir kez daha ortaya koymuştu. Ne var ki 5 Haziran 1977'de yapılacak seçimlere doğru yol alınırken olaylar da durmak bilmiyordu. Hükûmet yönetme erkini tamamen elinden kaçırmış, artık ortada demokrasiyi ve yükselen muhalefet hareketini ortadan kaldırmaya çalışan "derin" güçler ve müttefikleri ile ona karşı direnen çeşitli renklerdeki sol muhalefetten başka bir güç kalmamıştı. Seçim çalışmaları sırasında, başta Ecevit ve Demirel olmak üzere, parti liderlerine ve konvoylarına saldırılar düzenleniyor; zaman zaman partililer birbiriyle çatışıyordu. En ilginç olan, bu seçimlerde AP'lilerle MSP'lilerin sık sık birbirleriyle kapışmalarıydı. Seçim çalışmaları sırasında ölümle sonuçlanan olaylar da sıklaşmıştı.

29 Mayıs: İzmir suikast girişimi

1977 seçim kampanyasının bütün hızıyla devam ettiği dönemde Başbakan Demirel'e MİT üzerinden bir istihbarat notu iletildi. Buna göre, Ecevit'e Taksim mitingi sırasında suikast yapılacaktı. Başbakan bu bilgiyi Ecevit'e iletti. Ecevit, bu bilgiyi basın karşısında açıkladı ve mitingini iptal etmedi. 29 Mayıs 1977'de İstanbul'dan İzmir'e geçen Ecevit, Çiğli havaalanında seçim otobüsüne binerken koruma önlemi alan polislerden birinin elindeki silah patladı ve seçim otobüsü görevlisi Mehmet İsvan yaralandı. Daha sonra olayın "kaza" olduğu açıklandı. Ancak bu açıklama, daha önceki bilgiyle karşılaştırıldığında kamuoyunu tatmin etmedi. Ardından Taksim mitinginde konuşan Ecevit, Başbakan Demirel'in kendisine suikast yapılacağına ilişkin bilgi verdiğini kamuoyuna açıkladı. Demirel ise bu açıklama üzerine Ecevit'in "güvenilir biri olmadığını" kanıtladığını söyledi. İki lider arasında kılıçlar çekilmişti ve kılıçlar 12 Eylül 1980 darbesine kadar artık kınına girmeyecekti.

Askerle kriz ve Org. Kenan Evren'in yolunun açılışı

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun'un, 1 Mayıs 1977 Taksim olaylarını ve 29 Mayıs'ta İzmir'de muhalefet lideri Ecevit'e yönelik suikast girişimini kontrgerillayı kullanarak yaptırdığına ve bu yolla başla-

yan kargaşa ortamında askerî darbe peşinde olduğuna dair MİT'ten bilgi alan Başbakan Demirel, 1 Haziran 1977 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Namık Kemal Ersun'u sağlık nedeniyle ve ilgili görülen 800 subayı re'sen emekliye sevk etti. Namık Kemal Ersun'dan[2] boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı makamına uygun iki aday vardı: Orgeneral Adnan Ersöz ve Ali Fethi Esener. Demirel Ali Fethi Esener'i[3] kuvvet komutanı yapmak istiyordu. Ancak Cumhurbaşkanı Korutürk ve ordu üst kademeleri, hükûmetin atama kararnamesini hazırlamasına rağmen, bu isteğe direndi. AP içinden Saadettin Bilgiç kararnameyi alarak Florya Köşkü'ndeki Cumhurbaşkanı'nın yanına gitti ve kararnameyi imzalamazsa hükûmetin istifa edeceğini söyledi. Cumhurbaşkanı buna karşılık, ısrar halinde kendisinin istifa edeceğini ve böylelikle cumhurbaşkanlığı bunalımı doğacağını ifade etti. Böylece ne Ali Fethi Esener ne de Adnan Ersöz üzerindeki ısrar sonuç vermiş oluyor, komutanlığa o sıradaki Genelkurmay Başkanı Semih Sancar vekâlet ediyor ve adı geçen her iki komutan da 30 Ağustos'ta görev süreleri dolduğu için emekliye ayrıldığından kuvvet komutanlığına sürpriz bir isim, o sırada Ege Ordu Komutanı olan Orgeneral Kenan Evren getiriliyordu. Bu durum, Kenan Evren'in Genelkurmay başkanlığı yolunu da açmış oldu ve tarihin bu cilvesi, olağan şartlarda Ege Ordu Komutanlığı'ndan emekli olarak köşesine çekilmesi gereken Evren'i 12 Eylül darbesinin lideri haline getirdi.

1977 erken genel seçimleri, hükûmet kurma çalışmaları ve yükselen gerilim

Kamuoyunda CHP'nin seçimden birinci parti çıkarak iktidar olacağına ilişkin yaygın bir kanaat ve istek vardı. Sermaye kesimi istikrarlı bir yönetim istiyor ve bu yüzden istikrarsız ve çekişmeli koalisyonlar yerine bir tek parti hükûmetini özlüyordu. Böyle bir hükûmet kurmaya aday en güçlü parti o günlerde CHP olarak görülüyordu. Geniş halk kitleleri ise sokaktaki çatışmalardan ve hükûmetin derme-çatma görüntüsünden ülkeyi selâmete çıkaracak bir umut peşindeydi. "Umudumuz Ecevit" sloganı böyle doğdu. Bu ortamda 5 Haziran 1977'de Milletvekili Erken Genel Seçimleri yapıldı. Devletteki Ülkücü kadrolaşmadan rahatsız olan sol 1977 seçimlerinde neredeyse blok halinde CHP'yi destekledi. Ancak CHP seçimlerden birinci parti çıkmasına rağmen, Meclis'te salt çoğunluğu elde edemedi. Seçimlerden birinci parti çıkması nedeniyle Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükûmeti kurma

2 Orgeneral Namık Kemal Ersun'u emekli eden karar daha sonra Askerî Yüksek İdare Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

3 Orgeneral Ali Fethi Esener, 1980 darbesi sonrasında olağan siyasal hayata geçildiğinde AP çizgisinde kurulan Büyük Türkiye Partisi'nin ilk genel başkanı oldu.

TABLO 35
5 Haziran 1977 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

Partiler	*Aldığı oy oranı (%)*	*Çıkardığı milletvekili*	*Çıkardığı senatör*
Cumhuriyet Halk P.	41,39	213	28
Adalet Partisi	36,89	189	21
Millî Selamet Partisi	8,57	24	1
Milliyetçi Hareket P.	6,42	16	-
Bağımsız	2,49	4	-
Cumhuriyetçi Güven P.	1,87	3	-
Demokratik Parti	1,85	1	-
Türkiye Birlik Partisi	0,39	-	-
Türkiye İşçi Partisi	0,14	-	-
Toplam	100	450	50

TABLO 36
40. Hükûmet/II. Ecevit (Azınlık) Hükûmeti (21.06.1977-27.07.1977)

Başbakan	Bülent Ecevit (CHP Zonguldak MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Orhan Eyüboğlu (CHP İstanbul MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Turan Güneş (CHP Kocaeli MV)
Devlet Bakanı	Kenan Bulutoğlu (CHP Samsun MV.)
Devlet Bakanı	Lütfi Doğan (CHP Malatya MV)
Gençlik ve Spor Bakanı	Yüksel Çakmur (CHP İzmir MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Mehmet Can (CHP Adana MV)
Adalet Bakanı	Selçuk Erverdi (CHP Erzurum MV)
Milli Savunma Bakanı	Hasan Esat Işık (CHP Bursa MV)
İçişleri Bakanı	Necdet Uğur (CHP İstanbul MV)
Dışişleri Bakanı	Gündüz Ökçün (CHP Eskişehir MV)
Maliye Bakanı	Besim Üstünel (CHP İstanbul Senatörü)
Milli Eğitim Bakanı	Mustafa Üstündağ (CHP Konya MV)
İmar ve İskân Bakanı	Erol Tuncer (CHP Gümüşhane MV)
Bayındırlık Bakanı	Abdülkerim Zilan (Siirt Bağımsız MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Celal Ertuğ (CHP Elazığ MV)
Ulaştırma Bakanı	Erol Çevikçe (CHP Amasya MV)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Fikret Gündoğan (CHP İstanbul Senatörü)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	Ali Topuz (CHP İstanbul MV)
Çalışma Bakanı	Ahmet Bahir Ersoy (CHP İstanbul MV)
Sosyal Güvenlik Bakanı	Hayrettin Uysal (CHP Sakarya MV)
Ticaret Bakanı	Ziya Müezzinoğlu (CHP Kayseri Senatörü)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Tarhan Erdem (CHP İstanbul MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Neşet Akmandor (CHP Bolu Senatörü)
Kültür Bakanı	H. Ayşe Nermin Neftçi (dışarıdan)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Altan Öymen (CHP Ankara MV)
Orman Bakanı	Vecdi İlhan (CHP Kastamonu MV)

görevini CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verdi. 21 Haziran 1977'de Ecevit azınlık hükûmetini kurarak Köşk'e sundu. O arada ana muhalefet lideri olan Demirel, henüz güvenoyu almamış olan Ecevit hükûmetinin meşruiyetini sürekli olarak sorguladı. Çoğunluğa sahip olmadığı halde Cumhurbaşkanı'nın Ecevit'e görev vermesi yüzünden, görevdeki hükûmeti "Çankaya hükûmeti" adıyla anmak suretiyle hep iğneledi. 3 Temmuz 1977 günü Ecevit'in kurduğu azınlık hükûmeti Parlamento'dan güvenoyu alamayınca görev bu kez AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verildi. O günlerde Ecevit Demirel'e bir CHP-AP koalisyonu önerisinde bulunmuş ama Demirel bunu reddetmişti. Demirel AP, MSP ve MHP'nin katılımıyla 21 Temmuz 1977'de "İkinci Milliyetçi Cephe (II. MC)" hükûmetini kurdu. Bu destekle Meclis'te 232 milletvekillik bir güce sahip olan hükûmet 1 Ağustos 1977 günü güvenoyu alarak göreve başladı.

II. MC hükûmeti

Demirel, bu hükûmeti kurmakta da zorlanmıştı. Zira "anahtar parti" haline gelen MSP koalisyon protokolü yapılırken pek çok taviz koparmış, bu tavizler konusunda MHP ikna edilerek hükûmet kurulabilmişti. Daha başlangıçta ortaya çıkan bu sürtüşme, hükûmetin, tıpkı I. MC gibi, uzun ömürlü olamayacağına delâlet etmekteydi. Yalnız gerilim sadece hükûmet ve parlamento içinde ortaya çıkmadı. Sokak hareketi ve "sokak muhalefeti" de şiddetlenmişti. 1977 yılı bu açıdan bir dönüm noktasıdır. Zira bu yıldan itibaren Ülkücü-milliyetçi gençlik hareketi kanlı eylemlere imza atmaya başlayacak ve güvenlik güçlerinin yedeğinde bir paramiliter kuvvet gibi çalışacaktır. Bu dönüm noktası, 1977 Mart'ında yapılan Ülkü Ocakları Derneği VI. Kongresi'dir. Bu kongrede Muhsin Yazıcıoğlu genel başkanlığa getirildi. Bir yıl sonra, 1977 Nisan'ında yapılan VII. Kongre'de Yazıcıoğlu genel başkanlıkta kalırken, genel başkan yardımcılığına Abdullah Çatlı seçildi. Bu tarihten itibaren yer yer bu iki ismin de doğrudan katıldığı kanlı eylemler dönemi açıldı. Öte yandan MHP hükûmette beş bakanlık almıştı. Bunlardan üçü icracı ve geniş kadrolara sahip bakanlıklardı. Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nda Gün Sazak ve Müsteşarı Namık Kemal Zeybek; Ticaret Bakanı olan Agâh Oktay Güner bu bakanlığa bağlı TARİŞ, ÇUKOBİRLİK, ANTBİRLİK gibi tarım kooperatiflerinde; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan Cengiz Gökçek bu bakanlıkta Ülkücü bir kadrolaşma yarattılar. Bu kamu kurumları artık "solcu" olarak bilinen ve görünenlerin giremediği yerler haline gelmişti.

"KURTARILMIŞ BÖLGELER"

1977 yılından itibaren büyük ölçüde Dev-Yol'un öncülüğünde büyük kentlerin bazı mahallelerinde "kurtarılmış bölgeler" oluşmaya başladı. Mahallelilerin, gecekondu yıkımlarını önlemek, gecekondulaşmayı bir düzene bağlamak, arazi mafyasının baskısından kurtulmak ve gerikalmışlıkla ilgili sorunlarını çözmek için büyük oranda cevaz verdiği bu girişim sonucunda belirli sol gruplar bu mahallelere hâkim oldular ve mahallelerde bir tür "özyönetim" kuruldu. Buralarda "halk komiteleri" oluşturuldu. Bu komiteler yardım toplama yetkisine sahipti. Toplanan yardımlar, mahallelerin altyapı sorunlarının çözümünde kullanılıyordu. Bu işbirliği mahalle halklarını sol grupların yanına çekmekteydi. Böylelikle, kentlerde polisin ve diğer kolluk güçlerinin giremediği, Ülkücüler başta olmak üzere hiçbir sağ grubun asla barınamadığı "kırmızı alanlar" oluşmaya başladı. Sol terminolojide buralar "kurtarılmış" ya da "özgürleştirilmiş" bölgelerdi. Artık buralarda "oligarşik devlet otoritesi"nin yerine halk otoritesi ve halkın kendi kendini yönetimi kurulmuştu. Mahallelere yeni gelenlerin gerçekten ev ihtiyacı olup olmadığı sorgulanıyor, bu arada siyasî eğilimi yoklanıyor ve komite uygun görürse bu kişilere el birliği ile yeni bir ev yapılıyordu. Bu mahalleler içinde en ünlüsü İstanbul'un Ümraniye semtindeki "1 Mayıs Mahallesi" idi. Bu mahalle, 2 Eylül 1977'de devlet adına mahalleyi "kurtarmaya" gelen devlet güçlerine karşı ortaya koydukları direnişle ünlenmiştir. Bu direnişe bütün mahalle halkı katılmıştı. Direniş sonucunda meydana gelen çatışmada 5 kişi ölmüş, 47 kişi yaralanmış ve 138 kişi gözaltına alınmıştı. Bu çatışmaya karşın devlet gücü mahalleye hâkim olamadı. Mahalleli yıkılan evlerini onararak ve komiteyi yeniden canlandırarak "1 Mayıs Mahallesi"ni kısa sürede ihya ettiler. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde mahallede 5 bin kişi yaşıyordu. Ecevit'in azınlık hükûmeti sırasında mahalle üzerindeki devlet baskısı azalmış, hatta mahalleye çeşitli yardımlar yapılmış, ancak hükûmet devrildikten sonra bu baskı artarak hissedilmeye başlanmıştı. 12 Eylül askerî darbesinden sonra, askerî yönetim bu mahallenin adını "Mustafa Kemal Mahallesi" olarak değiştirdi. 1 Mayıs Mahallesi en çarpıcı örnek olmakla birlikte, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde de "kurtarılmış bölgeler" yaratılmıştır. "1 Mayıs Mahallesi"nden sonra en ünlü ve önemli ikinci kurtarılmış bölge, yine Dev-Yol'un örgütlediği Fatsa idi. O nedenle 12 Eylül askerî müdahalesinden sonra, bu iki alan askerî yönetimin birinci önceliği ve çökertmekte bir an bile duraksamadığı yerler oldular.

II. MC'nin sonu ve II. Ecevit azınlık hükûmetinin kuruluşu

Seçimlerden önce işaretleri görüldüğü üzere, İkinci MC döneminde sola ve öğrenci gençliğe yönelik saldırılar arttı. Hemen seçimlerden sonra sansasyonel bir cinayetle sahne açılmıştı. 15 Haziran 1977'de Erzurum Atatürk Üniversitesi öğretim görevlisi Orhan Yavuz, sırtından bıçaklanarak öldürüldü. II. MC döneminde 155 siyasî cinayet işlenmişti. Öldürülenlerden kökeni tespit edilebilenlerin 65'i sol görüşlü, 37'si ise sağ görüşlüydü.

O arada, 11 Aralık 1977 tarihinde yerel seçimler yapıldı. Seçimlerde CHP,

1977 genel seçimlerinin başarısını tekrarlayarak büyük bir zafer kazandı. İl Genel Meclisi seçim sonuçlarına göre CHP'nin oyları % 42 düzeyindeydi. Yani CHP, genel seçimlerdeki oyunu biraz daha arttırmış görünüyordu. AP ve MHP'nin oyları da bir miktar artmış, MSP ise oy yitirmişti.

Ayrıca bu ikinci denemede hükûmet içindeki krizler ve anlaşmazlıklar, birincisine göre daha ileri boyutlara varmıştı. Hükûmet bu gerilimli ortamda Parlamento'daki ve sokaktaki şiddetli muhalefete boyun eğmek zorunda kaldı. O arada AP'den 11 milletvekili istifa etti ve verilen gensoru oylaması sonucunda II. MC Hükûmeti 31 Aralık 1977 günü düştü. Hükûmet görevi bıraktığında, 1977 yılı boyunca sokaklardaki olaylarda çeşitli nedenlerle her kesimden ve görüşten ölen insanların sayısı 300'ü bulmuştu. Cumhurbaşkanı hükûmeti kurma görevini anamuhalefet lideri Ecevit'e verdi. Ecevit 5 Ocak 1978'de III. Ecevit Hükûmeti'ni kurdu. Ancak bu hükûmetin kuruluşu oldukça şaibeli bir sürecin eseriydi. Ecevit ve kurmayları, ne pahasına olursa olsun hükûmeti kurmak için AP'den milletvekili devşirmeye girişmiş ve devşirdiği bu milletvekillerine bakanlık koltuğu vererek hükûmeti kurabilmişti. 226 sandalyelik güvenoyu sayısını ve salt çoğunluğu bulması için CHP'nin 13 milletvekiline ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı karşılamak için 11 AP milletvekili, bakanlık vaadiyle partilerinden istifa ederek bağımsız oldular ve kurulan hükûmete Demokratik Partili (DP) ve Cumhuriyetçi Güven Partili (CGP'li) üyelerle birlikte destek verdiler. Bu pazarlıklar Güneş Motel'de yürütüldüğü için, hükûmetin kurulma süreci "Güneş Motel Olayı" olarak anılmıştır.

1977 yerel seçimleri ve yerel düzeyde radikal siyasetlerin yönetime gelişi

Yerel seçimler 11 Aralık 1977'de yapıldı. İl Genel Meclisi seçimlerinde verilen oylar göz önünde tutulduğunda CHP, genel seçimlerde olduğu gibi seçimin galibiydi. CHP, İl Genel Meclisi üyelikleri için kullanılan oyların % 41,73'ünü, belediye başkanlığı için kullanılan oyların % 46,14'ünü almıştı. İstanbul, Ankara ve İzmir'de belediye başkanlıklarını CHP kazandı. 67 il merkezinden 42'si CHP'nin, 15'i AP'nin, 5'i MHP'nin, 3'ü MSP'nin, 2'si ise bağımsız adayların oldu. Bursa gibi DP-AP çizgisinin kalesi olarak bilinen bir kent bile CHP'nin eline geçmişti. Yerel seçimlerde pek çok kentin belediyesini yine CHP adayları kazanmıştı. Ancak solun güçlü olduğu bazı ilçe merkezlerinde sosyalist sola ve Kürt soluna mensup adaylar seçimleri aldılar. Bu adaylar seçimlere "bağımsız" olarak katılmışlardı. Diyarbakır'da Mehdi Zana, Urfa'nın Hilvan ilçe merkezinde belediye başkanlığını Nadir Temel, Siirt'in Batman ilçe merkezindeki seçimi Edip Solmaz büyük farklarla kazandılar. Hilvan'da üç kadın aday Türkiye'nin ilk kadın belediye meclisi üyele-

TABLO 37
11 Aralık 1977 Yerel Seçimlerinde Kullanılan Oyların Partilere Dağılımı

Parti	*İl genel meclisi seçiminde oy oranı (%)*
Cumhuriyet Halk Partisi	41,73
Adalet Partisi	37,10
Millî Selamet Partisi	6,91
Milliyetçi Hareket Partisi	6,62
Bağımsız	5,00
Demokratik Parti	1,00
Cumhuriyetçi Güven Partisi	0,63
Türkiye İşçi Partisi	0,51
Türkiye Birlik Partisi	0,23
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi	0,23
Sosyalist Devrim Partisi	0,03
Toplam	100

ri olarak belediye meclisine girdi. Batman'da seçimi kazanan Edip Solmaz, 19 Kasım 1979 tarihinde faili meçhul bir cinayete kurban gitti. Özetle Türkiye'nin doğusunda, Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde 1973 yerel seçimleri ile başlayan Türkiye partileri dışındaki adaylara oy verme eğilimi güçlenerek devam etmekteydi.

"GÜNEŞ MOTEL" YA DA "11'LER" OLAYI

Ecevit, daha önce kulis faaliyetleriyle AP'den ayrılarak yeni hükûmete destek verme eğiliminde olan milletvekilleriyle İstanbul Florya'daki Güneş Motel'de gizli bir toplantı yaptı. Bu görüşme sonucunda, bu milletvekillerinin AP'den ayrılarak bağımsız kalmaları ve hükûmeti desteklemeleri karşılığında bu üyelere bakanlık verilmesi kararlaştırıldı. Bu milletvekilleriyle bir protokol imzalandı. İsteyen bağımsız kalacak, isteyen ise CHP'ye katılacaktı. AP'den istifa eden milletvekilleri şunlardı: Oğuz Atalay (Konya), Orhan Alp (Ankara), Tuncay Mataracı (Rize), Hilmi İşgüzar (Bolu), Mete Tan (Afyon), Güneş Öngüt (Afyon), Mustafa Kılıç (Urfa), Şerafettin Elçi (Mardin), Ahmet Karaaslan (Malatya), Enver Akova (Sivas), Cemalettin İnkaya (Balıkesir). Bu gruba Elazığ'dan bağımsız olarak seçilen Ali Rıza Septioğlu da katıldı. Cemalettin İnkaya, daha sonra AP sıralarına geri dönecekti. Oğuz Atalay hariç, diğer milletvekilleri Ecevit kabinesinde bakan koltuğuna oturdular (Oğuz Atalay'ın AP'den koparılan milletvekillerinin lideri olduğu söylenir). CHP içinden, bu şekilde hükûmet kurmanın yanlış olacağını düşünen bazı milletvekilleri Ecevit'i uyarmışlardı. Bu kişilerin başında partinin önemli isimlerinden Orhan Eyüboğlu vardı.

TABLO 38
41. Hükûmet/V. Demirel (II. MC) Hükûmeti (21.07.1977-05.01.1978)

Başbakan	Süleyman Demirel (AP Isparta MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Necmettin Erbakan (MSP Konya MV)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Alparslan Türkeş (MHP Adana MV.)
Devlet Bakanı	Seyfi Öztürk (AP Eskişehir MV)
Devlet Bakanı	Süleyman Arif Emre (MSP İstanbul MV)
Devlet Bakanı	Sadi Somuncuoğlu (MHP Niğde MV)
Devlet Bakanı	Ali Şevki Erek (AP Tokat MV) Ekrem Ceyhun (AP İstanbul MV)
Adalet Bakanı	Necmettin Cevheri (AP Urfa MV)
Milli Savunma Bakanı	Saadettin Bilgiç (AP İstanbul MV) Turhan Kapanlı (AP Ankara Senatörü)
İçişleri Bakanı	Korkut Özal (MSP Erzurum MV)
Dışişleri Bakanı	İ. Sabri Çağlayangil (AP Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı	Cihat Bilgehan (AP Balıkesir MV)
Milli Eğitim Bakanı	Nahit Menteşe (AP Aydın MV)
İmar ve İskân Bakanı	Recai Kutan (MSP Malatya MV)
Bayındırlık Bakanı	Saadettin Kılıç (AP Adana MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Cengiz Gökçek (MHP Gaziantep MV)
Ulaştırma Bakanı	Yılmaz Ergenekon (AP Bursa MV)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Fehim Adak (MSP Mardin MV)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	Turgut Yücel (AP Gümüşhane MV)
Çalışma Bakanı	İ. Fehmi Cumalıoğlu (MSP İstanbul MV)
Sosyal Güvenlik Bakanı	Turhan Kapanlı (AP Ankara Senatörü) M. İlhami Ertem (AP Edirne MV)
Ticaret Bakanı	Agâh Oktay Güner (MHP Konya MV)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Oğuzhan Asiltürk (MSP Ankara MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Kâmran İnan (AP Bitlis Senatörü)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İskender Cenap Ege (AP Aydın Senatörü)
Orman Bakanı	Sabahattin Savcı (AP Diyarbakır Senatörü)
Gençlik ve Spor Bakanı	Önol Şakar (AP Manisa MV) Ali Şevki Erek (AP Tokat MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Gün Sazak (MHP, TBMM dışından)
Kültür Bakanı	Avni Akyol (AP Bolu MV)

12 EYLÜL'E DOĞRU

III. Ecevit (azınlık) hükûmeti dönemi

III. Ecevit Hükûmeti, bu muhataralı ortamda kurulup göreve başladı. Hükûmette AP sıralarından koparılan dokuz bağımsız milletvekili bakan olarak görev almıştı. Bunların dışında Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) hükûmete verdiği destek karşılığında bir Başbakan Yardımcılığı ile bir Devlet Bakanlığı, Demokratik Parti (DP) de bir Başbakan Yardımcılığı elde etmişti. Bu yeni tablo, Bakanlar Kurulu listesinde yeni bakanlıkların ihdasını da kapsamaktaydı. Cumhuriyet tarihinde ilk defa bu kadar çok devlet bakanının bulunduğu bir kabine ortaya çıkıyordu. Ayrıca, daha önceki kabinelerde bulunmayan iki bakanlık ("İşletmeler" ve "Yerel Yönetimler" Bakanlıkları) kurulmuştu. Ecevit, parti içinde kendisine muhalefet eden önemli isimlere de birer bakanlık vermeyi ihmal etmemişti. Bunların başında Deniz Baykal ve Ali Topuz gelmekteydi.

Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı'nın ihdası ve Kenan Evren'in genelkurmay başkanı oluşu

Yukarıda anlatılan ordu içi kariyer problemleri nedeniyle Ege Ordu Komutanı iken emekliliğini bekleyen Orgeneral Kenan Evren'in önü açılmış ve beklenmedik bir biçimde, 5 Eylül 1977 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilmişti. Bundan sonra, III. Ecevit Hükûmeti iş başındayken, olağan kıdem sırası gereğince 7 Mart 1978 tarihinde Evren, Semih Sancar'dan boşalan Genelkurmay Başkanlığı makamına atandı.

DENİZ BAYKAL

Deniz Baykal, 1938 yılında Antalya'da doğdu. Çerkes kökenli babası bir süre memuriyet yapıp emekli olduktan sonra ANTBİRLİK'te işçi olarak çalıştı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne giren Deniz Baykal 1956 yılında buradan mezun oldu.Daha burada okurken CHP örgütüne girmiş ve örgüt içinde "Mülkiye Cuntası" olarak bilinen, içinde Turan Güneş, Besim Üstünel gibi önemli isimlerin bulunduğu SBF'li hocalarla yakınlaşmıştı. SBF'ye asistan olduktan sonra, kısa bir süre için ABD'ye gidip gelen Baykal Fakülte'de asistanlığı sürdürürken, 1965 yılında CHP'nin seçim yenilgisinin nedenlerini araştıran bir seçim raporu kaleme almıştı. Ecevit Baykal'ın raporundan etkilendi ve onu raporunu İnönü'ye sunması konusunda teşvik etti. Bu gelişmeler Baykal'ı partinin Yüksek Danışma Kurulu üyesi yapacaktır. Burada Ecevit'e daha da yakınlaştı. Bülent Ecevit genel başkan olunca onu da siyasete soktu. 1972'de CHP içinde artık İsmet İnönü'nün parti başkanlığından düşürülmesinde baş rolü oynayacak kadar etkili bir siyasetçiydi. 1973 yılında üniversiteden ayrıldı ve 1973 seçimlerinde Ecevit'in teklifiyle "Antalya Milletvekili" seçildi. Artık Ecevit'in yakın çevresinden biridir. CHP için 1973 seçimlerinden sonra MSP ile koalisyon hükûmetinin kurulabilmesi için CHP adına en çok çabayı gösterenlerden birisiydi. Kurulan hükûmette Maliye Bakanı olan Baykal, Kıbrıs "zaferi"ni seçim zaferine çevirmek üzere hükûmeti bozmak ve derhal seçime gitmek konusunda Ecevit'i zorlayanlardan biriydi. Seçimden sonra CHP'nin hükûmet kuracak güce ulaşamaması Deniz Baykal'ı parti içinde zor durumda bıraktı. Ecevit, bu durumda Baykal'a sahip çıktı ve Baykal'la ona yakın olan Ali Topuz'u genel sekreter yardımcılıklarına getirdi. Ancak hem Baykal hem de Topuz parti örgütü içinde kadrolaşmaya gittiler. Bunun üzerine "hizipçilik" tartışmaları başladı. Toplumda sol dalga yükseliyordu ve Baykal bu dalgadan yararlanmayı umarak partinin öngördüğü "solculuğun" daha ötesinde bir solculuk sergilemeye başladı. Söylemi radikalleşmişti. Bu çerçevede parti içinde bir grupla birlikte hareket etmeye başlamıştı. Bu gruba Deniz Baykal'a atfen "Bahriyeliler" denilmekteydi. Ecevit'e karşı açıkça 1976 yılındaki kurultayda ortaya çıkmış, ancak genel merkez listesine karşı çıkardığı liste seçimi kaybetmiştir. 5 Haziran 1977 seçimlerinde yeniden Antalya milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. III. Ecevit Hükûmeti'nde, parti içi dengeleri gözetme kaygısıyla hareket eden Ecevit tarafından Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı'na atanan Baykal, bu görevi sırasında, devletçi görüşlerinin etkisiyle bazı özel enerji işletmelerini devletleştirmeye kalkıştı. Üstelik Ecevit yurtdışındayken ATAŞ rafinerisinin devletleştirilmesi için habersiz bir manevraya girişti. Onun bakanlığı sırasında Türkiye, tarihinin en büyük petrol sıkıntısıyla yüz yüze kalmıştı. Sürekli olarak "millîleştirme"den söz ediyordu ve Mersin'deki ATAŞ Rafinerisi'nin devletleştirilmesini en önemli hedefi haline getirmişti. Bu hedefi ve ısrarı Ecevit'le arasını iyice açacaktı. Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı yaptığı halde, kendisi kabinedeyken parti yönetiminden istifa etti. 1979 yılında hükûmet istifa edince, Ecevit'in zayıfladığını düşünerek, Kurultay'da Ecevit'in karşısına genel başkan adayı olarak çıkan Erol Çevikçe'yi destekledi. Ancak Ecevit büyük bir oy farkıyla yeniden Genel Başkan seçilince, Baykal'ın parti içindeki yıldızı söndü. O da hesapsız bir muhalefete girişerek, parti yönetiminde herhangi bir karar alınmasını önleyecek düzeye varan "hizipleşme"nin bir parçası haline geldi. Hatta 1980 yılında MHP ile koalisyon arayışına girecek kadar Ecevit'ten uzaklaşmıştı. Buna karşılık Baykal, hükûmetin en radikal bakanlarından biri görünü-

mündeydi. Baykal'ın Ecevit'e karşı muhalefetinin ideolojik ve ilkesel bir niteliği yoktu. 1980 yılındaki topyekûn tasfiyeye kadar geçimsiz ve müzmin muhalif bir portre çizmiş; Baykal'da simgeleşen bu portre gelecekteki parti tecrübelerinde Ecevit'i "dikensiz gül bahçesi" yaratacak tarzda bir tek adam yönetimine sevk etmiştir. 1980 askerî darbesiyle birlikte siyasî yasaklılar arasında yer aldı. Siyasî yasağı kalktıktan sonra CHP yerine kurulan SHP'ye girdi ve 1987 seçimlerinde Antalya'dan milletvekili seçildi. 1988 yılında partinin genel sekreteri olmuştu. Ancak partide üst yönetici olduğu halde 1990 yılında genel sekreterlikten istifa ederek muhalif bir pozisyona geçti. Hedefi partinin genel başkanı olmaktı. Bu amaçla üç kez genel başkan Erdal İnönü'nün karşısına çıktı ve her defasında yenildi. 1992 yılında 12 Eylül'de kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkân veren yasal düzenlemenin ardından CHP yeniden faaliyete geçince, CHP'ye geçti ve ilk kurultayda genel başkan seçildi. Böylelikle SHP içindeki başarısız parti içi muhalefetinin sonucunu alamamasına karşın, parti dışında ortaya çıkan gelişmelerin önüne sunduğu fırsattan istifade etmiş ve SHP'de olmasa da nihayet "genel başkan" olabilmişti. Bundan sonra parçalı haldeki sol kanat muhalefeti birleştirme çabalarının içinde oldu. 1995 yılında CHP şemsiyesi altında gerçekleşen SHP-CHP birleşmesinden sonra yapılan olağan kurultayda yeniden genel başkanlığa seçildi. O yıl kurulan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in başbakanlığı altındaki CHP-DYP koalisyon hükûmetinde Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı oldu. 24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerden sonra hükûmetin yapısı değişti ve ANAP-DYP koalisyonu kuruldu. Böylelikle CHP ve Deniz Baykal muhalefet saflarına geçmiş oluyordu. Ne var ki 18 Nisan 1999 yılında muhalefet lideriyken girdikleri seçimde, bu kez CHP parlamento dışı kaldı. Bu hezimet üzerine Baykal genel başkanlıktan istifa etti. Lâkin geri dönecekti. Zira 11. Olağanüstü Kurultay'da yeniden genel başkanlığa aday oldu ve seçildi. 30 Kasım 2002'de yeniden parlamentoya dönen CHP'nin genel başkanıydı ve 2004 Temmuz'undaki kurultaya kadar karşısına kimse çıkmadı. Ana muhalefet partisi genel başkanı olarak parlamentoya girdikleri andan itibaren, seçimlerden ezici bir üstünlükle birinci çıkan AKP'nin yasaklı oluşu dolayısıyla parlamentoya giremeyen lideri Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilmesi önündeki yasakları kaldıran ve parlamentoya girmesini sağlayan öncü bir rol oynayarak, yeni dönemde barışçı bir muhalif çizgi izleyeceği, Türkiye'nin AB hedeflerine ulaşmak bakımından izleyeceği yeni yolda iktidar partisiyle birlikte çalışacağı izlenimi yaratan Baykal ve partisi, 2004 yılından itibaren ket vurucu bir muhalif çizgide politika yapmaya ve Türkiye'nin Kürt sorununu halletmek ve AB yolunda ilerlemek bakımından yürürlüğe koymak zorunda olduğu hukukî ve siyasî çerçevenin aleyhinde çalışmaya başladı. Ancak bu durum CHP'ye oy getirmiyor, her seçimden AKP daha da güçlenerek çıkıyordu. Buna karşılık CHP içinde Baykal'a karşı duranlar tasfiye edilmekten kurtulamadı. 2005 yılındaki olağanüstü kurultayda karşısına çıkan Mustafa Sarıgül'ü hezimete uğratarak liderliğini güçlendirdi ve Sarıgül'ü CHP'den ayrılmak zorunda bıraktı. Deniz Baykal'ın CHP liderliğinden olağan yollarla ayrılmayacağına ve bu yüzden AKP'ye karşı alternatif arayışının akim kalacağına kanaat getiren bazı karanlık çevreler, 2010 yılında internete Baykal'la ilgili ahlâk dışı bir video servis ederek genel başkanlıktan ayrılmasına neden oldular. Yerine Kemal Kılıçdaroğlu genel başkan seçildi. Baykal ise Antalya milletvekili olarak, ama bu kez düşük profille ve iddiasız bir biçimde CHP içinde politika yapmayı sürdürüyor.

TABLO 39
42. Hükûmet/III. Ecevit (Azınlık) Hükûmeti (05.01.1978-12.11.1979)

Başbakan	Bülent Ecevit (CHP)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Orhan F. Eyüboğlu (CHP)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	Turhan Feyzioğlu (CGP) - Hikmet Çetin (CHP)
Devlet Bakanı - Başbakan Yardımcısı	M. Faruk Sükan (DP)
Devlet Bakanı	Hikmet Çetin (CHP)
Devlet Bakanı	Enver Akova (Bağımsız) - Hasan Korkut (Bağımsız)
Devlet Bakanı	Lütfi Doğan (Bağımsız - CHP)
Devlet Bakanı	M. Salih Yıldız (CGP)
Devlet Bakanı	Ali Rıza Septioğlu (Bağımsız)
Devlet Bakanı	Mustafa Kılıç (Bağımsız)
Devlet Bakanı	Ahmet Şener (CHP)
Adalet Bakanı	Mehmet Can (CHP)
Milli Savunma Bakanı	Hasan Esat Işık (CHP) Neşet Akmandor (CHP Bolu Senatörü)
İçişleri Bakanı	İrfan Özaydınlı (CHP) - H. Fehmi Güneş (CHP Sakarya Senatörü) - Vecdi İlhan (CHP)
Dışişleri Bakanı	A. Gündüz Ökçün (CHP)
Maliye Bakanı	Ziya Müezzinoğlu (CHP)
Milli Eğitim Bakanı	M. Necdet Uğur (CHP)
İmar ve İskân Bakanı	Vecdi İlhan (CHP) - Ahmet Şener (CHP)
Bayındırlık Bakanı	Şerafettin Elçi (CHP)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Mete Tan (Bağımsız)
Ulaştırma Bakanı	Güneş Öngüt (Bağımsız)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Mehmet Yüceler (CHP)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	Ali Topuz (CHP)
Çalışma Bakanı	Ahmet Bahir Ersoy (CHP)
Sosyal Güvenlik Bakanı	Hilmi İşgüzer (Bağımsız) - M. Salih Yıldız (CGP)
Ticaret Bakanı	Teoman Köprülüler (CHP)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Orhan Alp (Bağımsız)
İşletmeler Bakanı	Y. Kenan Bulutoğlu (CHP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Deniz Baykal (CHP)
Kültür Bakanı	Ahmet Taner Kışlalı (CHP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Alev Coşkun (CHP)
Orman Bakanı	Vecdi İlhan (CHP)
Gençlik ve Spor Bakanı	Yüksel Çakmur (CHP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Tuncay Mataracı (Bağımsız)
Yerel Yönetimler Bakanı	Mahmut Özdemir (CHP)

O sıralarda, 28 Ağustos 1978'de, Urfa'nın Hilvan ilçesinde yapılan bir cenaze töreninin bir tür yerel "Kürt ayaklanması"na dönmesi üzerine asker içinde sıkıyönetimin genişletilmesi yönündeki şikâyetler artmaya başladı. Ecevit bu isteklere direniyordu. Ecevit'in bu tutumu karşısında Evren onu ikna etmek yerine ikinci başkanı Orgeneral Haydar Saltık'a "çözüm yolları" bulması ve "bu çalışmaları gizli tutması" yolunda emir vermeyi tercih etti. Saltık üç kişilik bir komisyon kurarak "çözüm yolları" üzerinde çalışmaya başladı. Bu arada Genelkurmay Başkanı Evren, özellikle taşradaki birlikleri gezerek, bu birlikleri ve komutanlarını gelecekte uygulanabilecek bir darbe harekâtı için hazırlamayı ve buralarda verdiği demeçlerle siyasîlere gözdağı verecek bir üslupla uyarılar sıralamayı ve tabir-i caizse ülkeye ölümü gösterip sıtmaya hazırlamayı sürdürüyordu. Ecevit sıkıyönetimin genişletilmesi konusundaki baskılara ancak Maraş Katliamı'nın gerçekleşmesine kadar dayanabilecekti. Sıkıyönetim uygulanmaya başlandıktan sonra Ecevit Hükûmeti, sıkıyönetim uygulamalarını denetim altında tutmak ve komutanlıklar arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla Başbakanlığa bağlı bir "Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı" kurdu. Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren 1979 yılının Şubat ayında verdiği bir demeçte ordunun siyasî çıkarlara alet edilmemesi arzusunu dile getiriyor ve sıkıyönetim komutanlıklarının hükûmet tarafından teşkil edilmiş bulunan Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı'na bağlı olmadığını alenen bildiriyordu. Bu tam bir meydan okumaydı. Böylelikle sıkıyönetim sürecinde ordunun kendi başına hareket edeceğini ve hükûmetin denetimi veya gözetimi altına girmeyeceğini açıklamış oldu. Bu hareket darbe yoluna girmiş bir ordunun hükûmetle son köprüleri de atması demekti.

Malî sıkıntıların gölgesinde dış ilişkiler

Bu dönemde Türkiye çok ciddi bir ekonomik bunalım yaşamaktaydı. Esasen II. MC Hükûmeti'ni başarısızlığa sevk ederek dağılmasına yol açan bu bunalım, üretim sorunlarının, bütçe açıklarının, siyasî istikrarsızlığın, Kıbrıs'taki işgal nedeniyle artan askerî harcamaların, AET'nin kotaları yüzünden bir türlü arttırılamayan ihracatın, ihracat içinde hâlâ düşük katma değer yaratan tarım ürünlerinin ağırlıklı olmasının, durmadan yükselen petrol fiyatlarının ve ABD ambargosunun beklenen bir sonucuydu. Ayrıca DÇM'ler yüzünden Türkiye'nin dış borç yükü tahammül edilmez boyutlara ulaşmış, çevrilemez hale gelmişti. Bu yüzden hükûmet öncelikle 16 Şubat 1978'de DÇM girişini durdurmuş, ancak DÇM'lerin ekonomiye getirdiği yük hemen ortadan kaldırılamamıştı. Göreve gelir gelmez bu bunalımın sıkıntılarıyla yüz yüze kalan hükûmetin başındaki Ecevit, Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler ve Ma-

liye Bakanı Ziya Müezzinoğlu sıklıkla dış gezilere çıkarak borç arıyor ve vadesi gelen dış borçları erteletmeye çalışıyordu. O arada borç için IMF'ye başvurulmuştu, ancak IMF yardım konusunda ayak sürümekteydi. NATO, AET'nin kararını, AET ise yardım ve borçlanma antlaşmaları için IMF'nin olumlu görüşünü bekliyordu. Başbakan son çare olarak bizzat dış geziye çıkarak İskandinav ülkelerine başvurdu. Bu son girişim bir nebze olsun sonuç vermiş ve Avrupa ülkeleri Türkiye'ye acil yardım için fon kurma hazırlığına girişmişti. Ne var ki AET Komisyonu'nun ele aldığı bu fon hazırlığı bir yıl sürecek ve Ecevit hükûmeti istifa ettikten sonra, 1979 yılının Aralık ayında, AET Türkiye'ye verilecek kredilerin iki katına çıkarılmasına karar verecekti.

Bu ortamda hükûmet 28 Aralık 1978 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımladığı bir kararla Türkiye'nin AET'ye karşı Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini ikinci kez dondurdu. Böylelikle Türkiye malî konular ve gümrük birliğine yaklaşım konusundaki yükümlülüklerinden, AET ise serbest dolaşım hakkı konusunda Türkiye'nin sıkıştırmalarından kurtulmuş oluyordu.

Hükûmet içinde sıkıntılar ve derinleşen iktisadî bunalım

Hükûmet içinde 11'lerin de varlığından kaynaklanan bir sürtüşme hali devam edip gitmekteydi. 11'lerden bakan olanların kimisi, eski AP milletvekillerini kendi bakanlıklarına müsteşar veya genel müdür yapmak istemiş ve bu yüzden CHP'lilerden şiddetli tepki görmüştü. Kimisi, MC hükûmetinden kalan kadroları tasfiye etmeyerek onlarla çalışmaya devam etti. Bu arada Ali Rıza Septioğlu gibi, şeyh ailesinden gelen ilkokul mezunu birinin bakan yapılması, bilhassa CHP'li kamuoyundan tepki almaktaydı. MC döneminde görevinden alınan eski TRT Genel Müdürü İsmail Cem'in Danıştay kararıyla görevine geri dönmesi de hükûmet içinde sorun olmuştu. AP kökenliler Cem'in genel müdürlüğe dönmesini istemiyorlardı. Ecevit de, Danıştay kararını uygulamayarak hükûmet içinde çıkacak bir çatışmayı önledi. Bu arada Cem'e çeşitli başka görevler önerildi, ancak o bunları kabul etmeyerek gazeteciliğe geri döndü. Bu arada, kamuoyunda özellikle bakanlık yapan 11'lerden bazılarının yaptığı yolsuzluklar ve kayırmacılıklarla ilgili şayialar dolaşmaktaydı. Ekonomik bunalım devam ediyor, döviz kıtlığı ve KİT açıkları yüzünden yüksek açıklar veren bütçe yüzünden pek çok malın ithali yapılamıyor ve sıkıntısı çekiliyordu. En çok sıkıntısı çekilen petrol ürünleriydi. Ama onun yanında sigara, kahve, şeker, deterjan, pirinç, ampul, bazı içki türleri, margarin yağı, hatta Et Balık Kurumu'nun ürettiği et ürünleri de sıkıntısı çekilen mallar arasındaydı. Buna bağlı olarak ülkeye kaçak ürün girişi artmış ve kaçakçılık ciddi bir sektör haline gelmişti. Hükûmeti meşgul eden konu-

lardan birisi de sağlık personeli için çıkarılacak tam gün mesai yasasıydı. Bu yasayla doktorlar, bulundukları sağlık kuruluşunda tam gün çalışacaklar ya da devlet hizmetinden tamamen ayrılarak özel iş yerlerinde çalışacaklardı. Ancak bu kanun Tabipler Birliği başta olmak üzere hekim örgütlerinden büyük tepki gördü ve uygulanamadı. Hükûmetin CHP kanadı toprak reformuna hız vererek, köylü desteğini arkasına almaya çalışmaktaydı. Bu arada Başbakan Ecevit Köy-Kent projesini yeniden devreye soktu. Bu konularla fiilen Köyişleri Bakanı Ali Topuz ilgilenmekteydi. Ancak toprak reformu ile ilgili daireler kendisine bağlı olan AP kökenli bakanlardan Devlet Bakanı Enver Akova, bu fiilî durum karşısında tutum aldı. Çeşitli bakanlar, buna benzer biçimde yetki alanları konusunda çatışmalar yaşıyor ve bu durum hükûmeti zayıflatıyordu. III. Ecevit Hükûmeti, iktidar dönemi boyunca üç kere devalüasyon yapmak zorunda kaldı. 1977'de hükûmet iktidara geldiğinde 17,50 TL olan 1 ABD Doları hükûmet istifa ettiğinde 47,50 TL olacaktı.

Artan şiddet olayları, cinayetler ve tepkiler

Hükûmetin içinde ortaya çıkan bunalımlar, derinleşen iktisadî bunalımın yanı sıra, pek çok provokasyon, cinayet ve katliamlara varan şiddet olayları hükûmeti giderek daha zor bir duruma sokmaktaydı. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kampüsünden çıkan öğrencilerin üzerine bomba atıldı ve bu saldırı sonucunda 7 öğrenci hayatını kaybetti. Bu saldırı da "faili meçhuller" arasında kaydedildi. DİSK bu saldırıya tepki olarak bir saatlik iş bırakmayı öngören bir "faşizme ihtar eylemi" gerçekleştirdi. Bu eyleme yurt sathında 600 bin işçi katıldı. 24 Mart 1978'de, özellikle sağ terör örgütleri üzerine giden Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz, Ankara'da uğradığı silahlı saldırı sonucunda öldü.

Nisan ayında büyük olaylar yaratması muhtemel bir siyasî cinayet yaşandı. Belirli güçler, ülke içindeki çatışmayı bir sağ-sol çatışması olmaktan çıkarıp kitlesel bir Alevi-Sünni çatışmasına çevirmeye girişmişti. 17 Nisan 1978'de Malatya'nın bağımsız-muhafazakâr Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu ve bir PTT memuru posta yoluyla gelen bombalı bir paketin patlaması sonucunda hayatını kaybetti. Kaynağı belirsiz bir provakasyonun şiddeti giderek artıyordu. Hamit Fendoğlu'nun cenazesi Malatya'da bir gövde gösterisine dönüştü. Başta Demirel olmak üzere, bütün muhalefet liderleri, Erbakan, Türkeş ve eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar cenazeye katılmak üzere Malatya'ya geldiler. Cenazeye hükûmetten hiç kimse katılmadı. Bu durum, ülkenin siyaseten ikiye bölünmüşlük halinin simgesel bir gösterimiydi. Hamit Fendoğlu'nun cenazesinin ertesi günü Malatya'da olaylar patladı. Kısa sürede sayıları on bini aşan gösterici bir araya geldi. Bu gruba maskeli kişiler öncülük ediyordu, ana

caddelere dağılan göstericiler "Kahrolsun Komünizm", "Katil Ecevit", "Müslüman Türkiye", "Dan Dan Hamido'ya İntikam" sloganları atarak solculara ve Alevilere ait bine yakın işyerlerini tahrip ettiler. O arada CHP, TÜM-DER, TÖB-DER gibi sol görüşlü siyasî parti ve derneklerle, aynı çizgide yayın yapan yerel gazetelerin idarehane ve matbaaları tahrip edildi. Alevilerin yaşadığı mahalleler de saldırılardan nasibini aldı. Olaylar 17 Nisan akşamından 20 Nisan'a kadar sürdü. 8 kişi öldü, 20'si ağır olmak üzere 100 kişi yaralandı. Aynı günlerde Hamit Fendoğlu'na gönderilen bombalara benzer bombalı paketler, bu kez Maraş'ın Pazarcık ilçesinin CHP ilçe başkanına, Adıyaman Emniyet Müdür Yardımcısına[1] ve bir Adanalı işadamına gönderildi. CHP Pazarcık İlçe Başkanı şüphelenerek paketi almamış ve geri giden paket PTT merkezinde patlayarak bir memurun ölümüne, bir diğerinin ağır yaralanmasına yol açmıştır. Diğer iki pakete, şüphe üzerine İçişleri Bakanlığı el koyarak incelemeye almış ve paketlerde bomba olduğu anlaşılarak imha edilmiştir. İnceleme sonucunda bu bombalar ile Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin üzerine atılan bomba ve Ankara Devlet Mimarlık-Mühendislik Akademisi'ne atılan bombaların aynı tipte olduğu tespit edildi. İncelemeler sonucunda bu eylemlerin arkasında "Türk Yıldırım Komandoları" ve "Esir Türkleri Kurtarma Ordusu" gibi düzmece iki örgütün izi çıkmış, ama daha ileri gidilememiştir.

16 Mayıs 1978 gecesi, Ankara'nın Etlik bölgesinde bulunan Piyangotepe'de genellikle solcuların devam ettiği bir kahveye giren 3 saldırgan, kahvede bulunan 20 kişiyi yere yatırarak taradılar. Bu saldırı sonucunda bu 20 kişiden 7'si hayatını kaybetti, diğerleri çeşitli yerlerinden yaralandılar. Sıkıyönetim uygulanan bir ilde yaşanan bu olay büyük bir yankı ve infiale yol açtı.

Sivas olayları

4 Eylül 1978 günü Sivas'ta, Alevi mahallesi olarak bilinen Alibaba Mahallesi'ne giren bir grup pazar yerine gelip ateş açtı. O sırada 1 kişi öldü, çok sayıda kişi yaralandı. Olayın başlaması üzerine başka mahallelerden daha büyük gruplar bu mahalleyi bastılar. Aynı sıralarda yine "solcu" olarak bilinen Yiğitler ve İnönü mahallelerinde saldırılar başladı. O sırada şehrin diğer mahallelerini dolaşan bazı kişiler halkı cihada davet ediyordu. Olaylar kısa süre içinde bütün şehre yayıldı ve 1.000'e yakın işyeri tahrip edilerek yağmalandı. Saldırıya uğrayan binalar arasında İstasyon binası, CHP il merkezi ve Vali Konağı da vardı. 4 Eylül günü sonunda şehirde 12 kişi ölmüş, 100'den fazla kişi yaralanmıştı. Ertesi gün saldırılar devam etti. Ülkücülerin Bayram Namazı sırasında okunmak üzere hazırladığı bildiriyi okumayı reddeden Sivas

1 O sırada Adıyaman Emniyet Müdür Yardımcısı olan kişi, daha sonra ANAP ve AKP hükûmetlerinde bakanlık yapacak olan Abdülkadir Aksu idi.

HAMİT FENDOĞLU

1919 yılında Malatya'nın Bulgurlu köyünde doğan Hamit Fendoğlu, nam-ı diger "Hamido" 1940'ların sonlarında DP yanlısı bir aktivist olarak siyaset sahnesine çıkar. DP'yi desteklediği için hakkında dava açılmış ve mahkemede Bayar ve Menderes'i hararetle desteklediği için idamla yargılanmıştır. XIII. Dönem'de DP listesinden Malatya milletvekili seçilmişti. Fendoğlu, DP döneminde, yerel düzlemde DP içinde siyaseti sürdürdü. İzol aşiretine mensup olan Fendoğlu, DP içinde, tıpkı Abdülmelik Fırat gibi yerel Kürt güç odaklarının önemli bir temsilcisiydi. Ancak DP iktidarı boyunca, Malatya'daki tüm milletvekilliklerini hep CHP kazandığı için bu dönemde parlamentoya giremedi. Buna rağmen 1960'ta Yassıada'da yargılandı. Nihayet 1965 seçimlerinde AP listesinden Malatya milletvekili olarak Meclis'e girdi. 1969 yılına kadar devam eden parlamenterliği esnasında, Sıtkı Ulay'a, Çetin Altan'a ve İrfan Solmazer'e fiilî saldırılarıyla "kavgacı" bir kişilik olarak adı öne çıktı. Bu yüzden parti üst yönetimiyle anlaşmazlığa düştü ve partiden ihraç edildi. 1971'de AP'den ayrılarak Demokratik Parti'yi kuran Ferruh Bozbeyli ile birlikte hareket etti ve bu partiye katıldı. 1973 seçimlerinde bu partiden aday olmuş ama kazanamamıştır. 15 Şubat 1975 tarihinde Malatya'da çıkan olaylara karıştı ve bu yüzden tutuklanarak Adana DGM'de yargılandı. 1977 Yerel seçimlerinde AP, MSP ve MHP'nin ortak adayı olarak girdiği seçimden Belediye Başkanı olarak çıkmıştır. Bu 1920 yılından beri CHP'nin elinde olan Malatya Belediyesi'nde bir ilktir. Seçildikten sonra, Kürt kökenli olmasından ve köklü bir DP-AP çizgisi takipçisi olmasından ileri gelse gerek, Belediye'de kadrolaşmaya çalışan MHP ve MSP'ye direnmiş ve kadrolaşmalarına engel olmuştur. 17 Nisan 1977 günü, yakın arkadaşı olan AP milletvekili ve Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birliği Başkanı Kasım Önadım adına gelen bir bombalı paketi açarken parçalanarak hayatını kaybetmiştir.

Müftüsü de saldırılardan nasibini almıştı. 5 Eylül günü Ülkücüler Çayyurt, Dedebalı ve Gülyurt mahallelerini ablukaya alıp saldırdılar. Bu tecavüz üzerine iki grup arasında şiddetli bir çatışma başladı. O gün yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan olayların teskin olacak yerde şiddetlenmesi üzerine Sivas'taki sol dernekler kapatıldı. Olaylar kısa süre içinde büyümüş ve karşılıklı çatışmaya dönmüştü. Tahrip edilen ev ve işyerlerinin çoğu Alevilere ve sol görüşlülere ait olmakla birlikte, olaylar sırasındaki çatışmalarda 8 sağ görüşlü kişi de hayatını kaybetmişti. Olaylar kotrol altına alındı ise de, bu olaylar Sivas'tan Alevi göçünün başlangıcı oldu.

Bahçelievler katliamı

8 Ekim 1978 akşamı, Ülkücü militanlar Ankara Bahçelievler'de Türkiye İşçi Partisi üyesi 7 gencin oturduğu evi bastılar ve hepsini öldürdüler.[2] Cinaye-

2 Öldürülen 7 TİP'li gencin adları şöyledir: Serdar Alten (ODTÜ Elektrik Müh. öğrencisi), Latif Can (Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü öğrencisi), Faruk Ersan, Efraim Ezgin (Ankara

Solun yükselişi, anti-komünist güçleri de harekete geçirmişti. Bu dönemde sola karşı düzenlenen siyasi cinayetlerin ve katliamların sayısı hızla artıyordu. Bahçelievler katliamı, planlı ve vahşice işlenmiş bir siyasi cinayetti – maktullerin bir kısmı kurşunla, bir kısmı telle boğularak öldürülmüştü. 1978 yılı, Nisan'da Malatya, Ekim'de Bahçelievler, Aralık'ta ise Maraş katliamı ile geçilecekti.

te adı karışanlar arasında, daha sonra adları çeşitli olaylar vesilesiyle sıklıkla kamuoyunun önüne gelecek olan Abdullah Çatlı, Ünal Osmanağaoğlu, Bünyamin Adanalı ve Haluk Kırcı da bulunuyordu. Katliam emrini veren Abdullah Çatlı'ydı. Daha sonra görülen Bahçelievler katliamı davasında Haluk Kırcı, Bünyamin Adanalı ve Ünal Osmanağaoğlu'nun suçları sabit görüldüğünden 7'şer kez ölüm cezasına çarptırılmış, İbrahim Çiftçi ise delil yetersizliğinden beraat etmişti.

1978'de üniversite hocalarına yönelik saldırılar ve cinayetler

1978 yılı üniversitelerde görevli, çoğu sol görüşlü öğretim üyelerine yönelik saldırı ve cinayetlerle geçti. 1978 yılının ilk saldırısı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından Doç. Dr. Server Tanilli'ye yapıldı. Tanilli 7 Nisan 1978'de düzenlenen saldırı sonucunda ağır yaralandı ve felç oldu. 11

İTİA Gazetecilik Bölümü öğrencisi), Salih Güvenci, Hürcan Gürses (Ankara DMMA öğrencisi) ve Osman Nuri Uzunlar (Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü öğrencisi).

Temmuz 1978 günü, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden ve Tüm Öğretim Üyeleri Derneği Başkanı olan Doç. Dr. Bedrettin Cömert'in evinin önünde öldürülmesiyle, üniversite hocalarına yönelik cinayet perdesi açıldı. Cömert cinayetine Abdullah Çatlı'nın adı karışmıştı. Ardından 20 Ekim 1978'de İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu İstanbul'da tabanca kurşunuyla sokakta can verdi. 26 Kasım 1978 günü Karadeniz Teknik Üniversitesi öğretim üyesi ve 1977 seçimlerinde TİP milletvekili adayı olan Doç. Dr. Necdet Bulut Trabzon'da kurşunlandı ve 8 Aralık günü Hacettepe Üniversitesi hastanesinde kurtarılamayarak hayatını kaybetti.[3]

Maraş katliamı

16 Aralık 1978 günü, Ülkücü-milliyetçi çizginin propaganda filmi olarak vizyona girmiş bulunan "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı film, Ülkücü Gençlik Derneği tarafından Maraş'ta gösterime sokuldu. 19 Aralık'ta filmin oynatıldığı sinemaya düşük tesirli bir bomba atıldı ve filmden çıkan Ülkücüler CHP ve PTT binalarına saldırdılar. Bunun üzerine bomba sanığı olarak bazı Ülkücülerin gözaltına alınmasını izleyen saatlerde solcuların devam ettiği bir kahve ile sağ görüşlü bir kişinin evlerine patlayıcı maddeler atıldı. 21 Aralık'ta iki sol görüşlü öğretmenin öldürülmesi ile şehirde gerginlik iyice arttı. Öğretmenlerin cenazesinin kaldırılması sırasında, Ülkücülerin başını çektiği grubun "Komünistlerin cenaze namazı kılınmaz" sloganıyla cenaze topluluğuna saldırmasıyla büyük olaylar başladı. 21 Aralık 1978 günü başlayan olaylar 25 Aralık gecesine kadar devam etti. Alevilerin ve solcuların yoğun olarak yaşadığı mahallelere, onların işyerlerine yönelen saldırılar esnasında saldırganlardan 3 kişi ölmüş ve bu durum saldırganların hiddetini iyiden iyiye arttırmıştı. Bu ortamda sağcı milisler kenti ele geçirdiler. Asker ve polis olaylara seyirci konumdaydı. Askerlere, hastanelere, sağlık ocaklarına sığınanlar bile oralardan alınıp kurşuna dizilmekteydi. Bütün bu kalkışma esnasında güvenlik kuvvetlerinin pasifliğinden kente incelemeye gelen bakanlar bile nasibini almıştı. Linç edilmek istenen Sağlık Bakanı Mete Tan, Türkoğlu ilçesinin girişinde ancak pazarlıkla kurtarılabiliyor, Adalet Bakanı

3 Necdet Bulut'u kurşunlayan Ülkücüler ağır cezalara çarptırılmış iseler de, Askerî Yargıtay Bulut'un ölümüne "tıbbî hatanın ya da tıp açısından meslek ve sanatta acemiliğin" yol açtığını saptadığından, yerel mahkeme kararını bozdu. Kurşunlar yüzünden böbreği parçalanan Bulut'un Trabzon'dan Ankara'ya nakline karar verilmişti. Bulut, kendisine Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde müdahale edilmesine rağmen kurtarılamadı. Ne var ki, mahkeme kararına rağmen, derinlemesine bir soruşturma yürütülmediği için, ölüme neden olan "tıbbî kasıt ve ihmalin" ne olduğu, bunda Trabzon'daki uygulamaların mı, yaralının naklinde gecikilmesinin mi, yoksa Hacettepe'deki müdahale biçiminin mi rol oynadığı bugüne kadar kesinlik kazanamamıştır.

Mehmet Can, Milli Eğitim Bakanı Necdet Uğur ve Devlet Bakanı Salih Yıldız'ın önleri kesilerek saldırıya uğruyorlardı. Bakanlar güç belâ saldırganların elinden kurtarılıp kente sokulmuştu. Olaylar üzerine MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'e giden İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı, Türkeş'ten "Ülkücüler güvenlik güçlerine yardımcıdır" cevabını almıştı. Bir hafta süren bu olaylar esnasında, resmî rakamlarla çoğunluğu Alevi olmak üzere 111 kişi öldürüldü, 1.000'i aşkın kişi yaralandı. 552 ev ve 289 işyeri tahrip edildi, bazıları kundaklandı. Olayların en çarpıcı sonucu, Maraş'ta yaşayan Alevi nüfusun neredeyse % 80'inin buradan göç etmesi olmuştu. Baştan sona provokasyon kokan bu olaylar, sonunda askerî birliklerin müdahalesiyle ve sıkıyönetim ilânıyla sona erdi. Tarihe "Maraş Katliamı" olarak geçen bu olayın ardından geniş tutuklamalar yapıldı. Çoğunluğu Ülkücülerden oluşan 804 kişi hakkında dava açıldı. Adana Sıkıyönetim Mahkemesi'nde devam eden dava 1991 yılına kadar sürdü. Sanıkların 29'u idama mahkûm edilirken, 7 kişi müebbet hapse çarptırıldı. 321 kişi 1 ilâ 24 yıl arasında hapis cezaları aldılar ve bunlara altıda bir ceza indirimi uygulandı. Ancak mahkeme kararı Yargıtay'da bozuldu. Yenilenen yargılama sonucunda idam cezaları yinelenmedi. Bu kişiler olaylara fiilen iştirak edenlerdi. Ancak olayları kışkırtan ve tertip edenlere ulaşılamadı. Olayların ardından hükûmet 13 ilde sıkıyönetim ilân etmek zorunda kaldı. Bu iller şunlardı: Maraş, İstanbul, Ankara, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa.

Maraş olaylarını izleyen iki yıl içinde, 12 Eylül askerî darbesine kadar, Çorum ve Yozgat'ta da benzer provokasyonlar yaşandı. Bu olaylar da esas olarak Alevilere yönelik pogromlardı.[4]

Abdi İpekçi cinayeti

Milliyet gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, 1 Şubat 1979'da İstanbul Nişantaşı'nda silahlı saldırıya uğrayarak öldürüldü. Olaydan 5 ay sonra İpekçi'nin katili Ülkücü Mehmet Ali Ağca yakalandı. Ancak olay açıklığa kavuşturulamadı. Çünkü, görgü tanıklarının ifadesine göre Ağca yalnız değildi. Ülkücü bir militan olan Mehmet Ali Ağca'nın bu olay dizisi içinde kimler tarafından kullanıldığı halen meçhuldür. Ayrıca Ağca soruşturmanın ve hükümlülüğünün çeşitli aşamalarında serbest bırakılmaya ve kaçırılmaya çalışılmış; sonunda cezaevinden kaçarak yurtdışına gitmiştir. İlk olay Ağca'nın

4 *Pogrom*, Çarlık Rusyası'nda devletin kışkırtmasıyla Yahudilere karşı uygulanan yerel katliamları anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır. 1978 ve 1979 yıllarında Maraş, Çorum, Sivas'ta meydana gelen olaylar, neredeyse birer *pogrom* niteliğindedir. Günlerce süren olaylara devlet güçleri yeterince müdahale etmeyip adeta seyirci kalmış, olayların ardından başlayan toplu göç karşısında ise devlet tarafından hiçbir önleyici ve koruyucu tedbire başvurulmamıştır.

yakalandıktan üç gün sonra, polis tarafından "serbest bırakılması" talebiyle Sıkıyönetim savcılığına sevk edilmesidir. Ancak savcılıkta görgü tanıklarıyla yüzleştirilen Ağca teşhis edilince savcılık onu 15 günlük sorgunun ardından "katil zanlısı" olarak mahkemeye sevk etmek durumunda kalmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, Ağca'dan daha çok bilgi alarak cinayetin ardındaki asıl güçleri ortaya çıkarmak için sıkıyönetimden ek gözaltı süresi istedi, ancak o zamanki İstanbul Sıkıyönetim Komutanı ve I. Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ buna izin vermedi. Ağca, diğer tutuklu Atilla Serpil ile birlikte 5 Kasım 1979 günü Adlî Tıp Kurumu'na sevk edildiği sırada, kelepçeleri çözülür çözülmez üzerlerinde bulunan ve kim tarafından verildiği halen bilinmeyen tabancaları çekerek bir hemşireyi rehin aldı. Bir astsubayın müdahalesiyle olay önlendi ve iki tutuklu kaçmayı başaramadı. Her iki tutuklu bu olayla ilgili olarak da muhakeme edildi, ancak İstanbul 1 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Ağca'yı bu olayda suçlu bulmadı. Ağca Selimiye Askerî Cezaevi'ne konulduktan kısa bir süre sonra Maltepe Askerî Cezaevi'ne naklini istedi. Bu istek kabul edildi. O sırada Maltepe Cezaevi kadrosunda Ülkücü militanlardan Abdullah Çatlı'nın grubuna bağlı askerler görev yapmaktaydı. Ağca bu cezaevinde 6 ay kaldıktan sonra, 23 Kasım 1979 günü kaçırıldı. Ağca'ya asker kıyafeti giydirilmiş ve anılan gruptan olan bir erin nezaretinde bütün kontrol noktalarından geçirilmişti. Ağca da Abdullah Çatlı'nın grubuna bağlıydı ve bu grubun üyeleri tarafından kısa süre sıkıyönetim koşullarındaki Türkiye'de saklandıktan sonra, kendisine sağlanan bir sahte kimlik ve pasaportla yurtdışına kaçtı. Ağca'nın ve suç ortağı oldukları sanılan diğer üç kişinin (Oral Çelik, Abdullah Çatlı ve Ömer Ay) pasaportları Nevşehir Emniyet Müdürlüğü'nde düzenlenmişti. İlginç bir biçimde bu olay açığa çıktıktan kısa bir süre sonra bu Emniyet Müdürlüğü'nün pasaport bürosunda yangın çıktı ve bütün belgeler imha oldu. O sıralarda pasaport bürosunda görevli polis memuru ise, daha sonra Susurluk ve Ergenekon olaylarında adı öne çıkacak olan İbrahim Şahin'di. Kaçtıktan yedi ay sonra Ağca, 13 Mayıs 1982 günü Roma'da Papa II. Jean Paul'e suikast girişiminde bulundu ve yakalanarak İtalya'da cezaevine konuldu.

Hükûmette iktidar kaybının başlaması: İstifaya doğru

Hükûmet içindeki anlaşmazlıklar, bazı bakanlar hakkında şaibe iddiaları ve önü alınamayan olaylar, hükûmeti oldukça yıpratmıştı. Sonunda 1979 yılının Nisan ayında kabinedeki altı bağımsız bakan Başbakan'a muhtıra verdiler. Muhtırada altı bakanın imzası bulunması yüzünden bu muhtıra "Altılar Muhtırası" olarak adlandırılmıştır.

1 Mayıs 1979'da, DİSK ve bağlı sendikalar 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı kutlamak ve miting yapmak için İstanbul Taksim Meydanı'na çıkmak istedi. Ancak İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bu isteği reddederek 1 Mayıs'ta miting yasağı getirdi. Hükûmet de bu yasağı destekledi. Ancak DİSK yönetimi bu isteğinde ısrarlı olunca, 1 Mayıs'ta İstanbul'da sokağa çıkma yasağı uygulandı. 1 Mayıs'ın hemen öncesinde yapılan son Millî Güvenlik Kurulu toplantısında askerî kesim, sıkıyönetim uygulanan illerin sayısının arttırılmasını ve "bölücülüğün" de sıkıyönetimin müdahale edeceği konular içine alınmasını istedi. Müzakereler sonucunda sıkıyönetim uygulanacak illerin sayısının 13'ten 19'a çıkarılmasına, ancak ikinci konunun ertelenmesine karar verildi. İstanbul'daki sokağa çıkma yasağı DİSK'i de hükûmet aleyhine çevirdi ve DİSK yönetimi hoşnutsuzluğunu yüksek sesle dile getirmekten geri kalmadı. Hükûmete yönelik her kesimden tepkiler giderek artıyordu. O arada TÜSİAD, hükûmet aleyhine gazetelere tam sayfa ilânlar vermeye başlamıştı. Bu ilânlarda hükûmet istifaya çağrılıyordu. 1977'de Ecevit'in tek başına hükûmet kurması için çalışan TÜSİAD şimdi Ecevit'in ve hükûmetin tamamen aleyhine dönmüştü. Ecevit ise "Bu devlet, işadamlarının muhtırası ile hükûmet kurmaz, hükûmet düşürmez, bu ülkede halkın dediği olur, halkı sömürenlerin değil... TÖB-DER ve POL-DER siyaset yaparsa suç, sanayici kuruluşlar siyaset yaparsa suç değil, olmaz öyle şey. Hepsini savcılığa vereceğim..." diye cevap vererek büyük sermaye kesimine açık bir savaş açmayı tercih etti. Ancak, ilânlar durmadığı gibi esnaf da kepenk indirerek, kontak kapatarak tepki veren kesimler arasına katıldı. Öte yandan Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren de hükûmet ve siyasetçiler aleyhine demeçler vermekten çekinmiyordu. Verdiği bir beyanatta "ordunun [siyasetçiler arasındaki] çıkar çekişmelerine alet edilmemesini" istedi.

Bu arada muhalefet partileri mevcut hükûmeti düşürmek için kendi aralarında görüşmeler yapmaktaydı. Bu konuda en istekli lider MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'ti. Türkeş bazı CHP milletvekilleri ve kabine içindeki birkaç bağımsız bakanla temasa geçmiş ve bazı sözler almıştı. Ancak Demirel'i ikna edemiyordu. Demirel, muhtemel bir yeni koalisyon hükûmetinin zorluklarından çekiniyor, 1979 Mart'ına kadar beklenmesini ve hükûmetin iyice yıpranmasını istiyordu.

Türkiye uluslararası sorunlardan kaynaklanan tedhiş eylemlerine de sahne olmaktaydı. 13 Temmuz 1979'da Ankara, 4 Filistinli gerillanın Mısır Büyükelçiliğine yaptığı baskınla sarsılmıştı. Türkiye'nin Mısır'la ve lideri Enver Sedat'la ilişkisini kesmesini ve son Mısır-İsrail anlaşmalarını tanımamasını isteyen gerillalar elçilik görevlilerini rehin aldılar ve bir bekçi ile polisi öldürdüler. 15 Temmuz'da Ankara'ya gelen dört Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) yetkilisinin arabuluculuğu ile teslim olan gerillaları teslim olmaya

ikna için bizzat elçiliğe giren İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, gerillalarla elçiliğin kapısında öpüşmesi yüzünden çok eleştiri alacaktı.

Siyasî cinayetler devam etti. Hedefte polis şefleri ve yine üniversite hocaları vardı. 11 Eylül 1979'da Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Fikret Ünsal Adana'da uğradığı silahlı saldırı sonucunda öldü. 18 Eylül'de ise yine Adana'da Yapı Meslek Lisesi'ni basan iki kişi 6 öğretmeni öldürdü. 28 Eylül 1979 günü, "solcu" olarak bilinen Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, emniyet hizmetlerinin başında bulunduğu Adana'da silahla vurularak öldürüldü. 2 Ekim'de bir siyasî cinayet daha işlendi. Kars AP senatör adayı Salim Dursunoğlu Göle'de öldürüldü. Olay üzerine Ecevit seçim gezisini iptal etti. O gün Adana'ya ve güneydoğu illerine "asayişi sağlamak üzere" 15 bin asker sevk edildi. 20 Kasım 1979'da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Dr. Ümit Doğanay İstanbul'da öldürüldü. 7 Aralık 1979'da da, bir başka üniversite hocası, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü profesörlerinden Cavit Orhan Tütengil, üniversiteye gelirken uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybedecekti. Tütengil cinayetinin arkasından da Ülkü Ocakları çıkacaktı.[5]

5 Haziran 1979 tarihinde Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İşgüzar hakkında, Bağ-Kur ve SSK'yı zarara uğrattığı, kayırmacılık, yolsuzluk ve nüfuz ticareti yaptığı gerekçesiyle verilen gensoru önergesinin görüşülmesi 411'e karşı 1 oyla kabul edildi. İşgüzar, önergenin görüşülmesini beklemeden 7 Haziran 1979 tarihinde bakanlıktan istifa etti.[6] Hilmi İşgüzar'ın istifasıyla Meclis'te hükûmeti destekleyen 223, muhalefette ise 222 milletvekili bulunuyordu. İşgüzar'ın ne yapacağı belli değildi. Hükûmete destek giderek bıçak sırtında gezinmeye başlamıştı. Aynı gün, bir diğer bakan, Tuncay Mataracı hakkında da "rüşvet aldığı" ve "kaçakçılık yaptığı" gerekçesiyle gensoru önergesi verildi. Ancak Mataracı hakkındaki teklif "çoğunluğun olmaması" nedeniyle görüşülemedi.

1979'un yaz aylarında petrol sıkıntısı had safhaya vardı. Benzin istasyonları önündeki kuyruklar kilometrelerce uzuyordu. Hükûmet araçlara verilecek aylık yakıt miktarını kısıtlamak zorunda kaldı. Yakıtta "karne" uygulaması gelmişti. O arada 11 Haziran 1979'da kurlara, yapılan devalüasyonla birlikte yeni bir düzen getirdi ve 1 dolar tarım ürünleri ihracatı, ham petrol ve gübre ithalatı söz konusu olduğunda 35 TL'den, diğer ithalat ve ih-

---

5 Tütengil cinayetine ilişkin soruşturma dosyası İstanbul Siyasî Şube Müdürlüğü'nde gizemli bir biçimde kaybolmuştur. Cinayetle ilişkisi görülen Ülkü Ocakları Başkanı Recep Öztürk gözaltına alınarak mahkemeye çıkarıldı, ancak delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. Öztürk, serbest kalır kalmaz yurtdışına kaçtı.

6 Hilmi İşgüzar, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından hakkındaki suçlamalar nedeniyle darbeci generaller tarafından 1981 yılında Yüce Divan'a sevk edildi ve bakanlık görevini kötüye kullandığı, rüşvet aldığı sabit görülerek 1982 yılında 9 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırıldı.

racat kalemlerinde ise 47 TL'den işlem görecekti. Haziran ayı içinde benzin fiyatları, ardından demir-çelik, petrokimya ürünleri ve çimento fiyatları zamlandı. Ayrıca yağ, ilaç, tüp gibi temel ihtiyaç malları piyasada bulunmuyordu. 13 Haziran'da hükûmet IMF ile bir "*stand-by*" anlaşması imzalamak zorunda kaldı. 16 Haziran'da CHP Gaziantep Milletvekili Ahmet Karahan CHP'den istifa ederek AP'ye katıldı. Hükûmetin Meclis'teki desteği giderek tehlike arz etmeye başlamıştı. 18 Haziran'da Ahmet Karahan'ı Devlet Bakanı Ali Rıza Septioğlu ile bağımsız milletvekili Cemalettin İnkaya'nın AP'ye geçmeleri izledi. Ülkede her gün bir ya da iki kişi hayatını kaybediyor, bombalı eylemler ses getiriyordu. Ölüm olayları il ve ilçelerin parti yöneticilerine sirayet etmişti. 20 Eylül 1979 günü, bu kez, hükûmette Başbakan Yardımcısı olarak görev yapan DP'li Faruk Sükan, hükûmetteki görevinden istifa etti. Bu istifa, aynı zamanda, DP'nin hükûmete verdiği desteğin sona erdiği anlamına gelmekteydi. Hükûmet içindeki anlaşmazlıklar da had safhaya ulaşmıştı. Bizzat Sağlık Bakanı'nın kendisi hekimler için "tam gün" uygulamasına karşı çıkıyor ve "uygulanamaz" buluyordu. Sanayi Bakanı, işçilerin yönetime katılması yönündeki çalışmalara karşı çıkıyor ve bunu "komünistlik" olarak nitelendiriyordu. 29 Eylül'de, Adana Emniyet Müdürü'nün öldürülmesini izleyen gün, bu kez İmar ve İskân Bakanı Ahmet Karaaslan istifası-

POLİTİK SİNEMANIN YÜKSELİŞİ

Türkiye'de sosyalist hareket yükselirken, bundan Türkiye sineması da etkilendi. Ülke 12 Mart'ın baskıcı etkilerinden kurtulur kurtulmaz politik sinema alanında bir patlama yaşandı. Yılmaz Güney'in 1974 yılında yaptığı *Arkadaş* filminden sonra Türkiye'de politik sinema güç kazanmaya, önemli örnekler vermeye başladı. Bu akımın öncüsü Yılmaz Güney'di. Zaten Güney'in 1971'de yönettiği *Ağıt* filmi bu yönde önemli örneklere imza atacağına ilişkin ipuçlarını taşıyordu. 1974 yılında *Endişe* filmini çektikten sonra, Adana'nın Yumurtalık ilçesinde bir mekân sahibi ile ilçe yargıcını öldüren Güney hapse girdi. 1976 yılında da 19 yıl hapse mahkûm edildi. Cezaevinde yatarken asistanları Zeki Ökten ve Şerif Gören eliyle politik filmler yapmaya devam etti. Zeki Ökten'in çektiği *Sürü* (1978) ve Şerif Gören'in çektiği *Yol* filmleri (1982), gerek sinemasal anlatımı, gerek sinematografik nitelikleri gerekse de parmak bastığı toplumsal sorunlar bakımından Türkiye sinemasının önemli örnekleri arasına girdi. Bu nitelikleriyle söz konusu filmler uluslararası ödüllere lâyık görüldüler. Bu yolda filmler yapmaya devam eden Zeki Ökten, gerek güldürü niteliğinde gerekse "monografik" film denemeleriyle toplumsal sorunları odağa oturtan bir sinema dilinin takipçisi oldu. *Askerin Dönüşü* (1974), *Kapıcılar Kralı* (1976), *Çöpçüler Kralı* (1977), *Düşman* (1979) onun önemli politik sinema örnekleridir. Şerif Gören'in *Deprem* (1976), *Nehir* (1976), *İstasyon* (1976), *Almanya Acı Vatan* (1979) filmleri de bu akımın önemli örnekleridir. Yavuz Özkan'ın çektiği *Maden* (1978) filmi ise, 1970'lere bakıldığında, sert anlatımıyla Türkiye politik-sosyalist sinema deneyiminin doruk noktasını oluşturur.

nı verdi. 5 Ekim'de adının bir "gönül" olayına karışması ve bu olayın belirli güçlerce basına sızdırılması üzerine İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş istifa etmek zorunda kaldı. Hasan Fehmi Güneş'in İçişleri Bakanlığı sırasında sokak olaylarında 1978 yılında ölü sayısı 1.000'i, 1979 yılı sonunda ise 1.500'ü bulmuştu. İstifalar, derin iktisadî bunalım, yokluklar ve bu "asayiş" tablosu karşısında, senato kısmî yenileme seçimlerine gelindiğinde hükûmet ülkeyi tamamen yönetemez hale gelmişti. Bu bakımdan seçimler bir "güven oylaması" niteliğini taşıyacaktı. Muhalefet de bunun bilincinde olarak seçim propagandasına girişmişti.

Sol hareket bölünüyor

Sosyalist sol içindeki en büyük mecralardan biri olan ve şimdi *Dev-Yol* örgütünde temsil edilen *Dev-Genç* ve THKP-C geleneği, 1978 yılında bir yol ayrımına geldi. Özellikle İstanbul ve Ankara grupları arasında ortaya çıkmış bulunan anlaşmazlık, İstanbul grubunun Ankara grubunu "pasiflikle" suçlaması üzerine, İstanbul grubunun *Devrimci Yol* (*Dev-Yol*) çizgisinden ayrılmasıyla sonuçlandı. Böylelikle önderliğini Dursun Karataş'ın yaptığı, İstanbul ağırlıklı *Devrimci-Sol* (*Dev-Sol*) örgütü doğmuş oluyordu. *Devrimci Sol*, suikastlar da dahil olmak üzere, devrim yolunda şiddet eylemlerinin tırmandırılmasını savunuyordu. Bu çerçevede örgüt, Nihat Erim ve Gün Sazak suikastları gibi ses getirici eylemlere imza atmaktan geri durmamıştır. *Dev-Yol* ise daha çok kitleselleşme ve yerleşim merkezlerinde devrimci mahalleler ve odaklar yaratmayı seçti. THKP-C çizgisinin bir diğer çocuğu olan ve esas itibariyle Mahir Çayan'ın tezlerinin reddi üzerine örgütlenerek 1976 yılında konsolide olan *Kurtuluş* (KSD) hareketi ise *Dev-Genç*'ten doğan her iki harekete de mesafesini korudu. 1976'da kendisini THKO hareketine bağlayan grup içinde de ayrışmalar yaşandı. Temelde Maocu bir çizgiyi benimseyen THKO geleneği Çin Komünist Partisi'nin ve Arnavutluk Emek Partisi'nin yolundan giden *Halkın Kurtuluşu* örgütü ile temsil edilmeye devam etti. *Halkın Kurtuluşu* hareketi daha sonra ÇKP'yi oportünizmle suçlayarak Maocu yolu terk etti ve Arnavutluk Emek Partisi'nin çizgisine girdi. THKP-C içinden çıkan bir başka Maocu grup da *Kızıl Bayrak* dergisi etrafında birleşen *Devrimci Halkın Yolu* grubuydu. Bu grubun büyük bölümü daha sonra TİKP'e katıldı. Bu yoldan giden bir diğer hareket *Aydınlıkçılar* olarak bilinen ve Doğu Perinçek'in önderliğindeki PDA hareketiydi. Bu hareket de 1979 yılında Türkiye İşçi-Köylü Partisi (TİKP) adıyla partileşmeyi seçti. THKP-C kökenli bir diğer grup da 1975 yılında Mahir Çayan'ın "politikleşmiş askerî savaş stratejisi"nden hareketle kurulu düzenle acil savaşın başlatılması gerektiğini öne sürerek ayrıştı ve *Acilciler* grubu meydana çıktı. 1977'de

Acilciler'den kopan bir grup *Halkın Devrimci Öncüleri* adı altında örgütlendi. Kırda gerilla savaşını temel taktik olarak benimseyen ve İbrahim Kaypakkaya'nın yolundan giden TİKKO/TKP-ML ise bir başka Maocu grup olarak varlığını sürdürüyordu. 1977'de "faşizme karşı mücadele" konusunda çıkan bir anlaşmazlık yüzünden bir grup TKP-ML'den ayrılarak *Devrimci Halkın Birliği* hareketini oluşturdu. Bu belli başlı hareketlerin dışında irili ufaklı pek çok devrimci sosyalist örgütün ortaya çıktığından söz edebiliriz. Bütün bu grup-

ARABESK MÜZİĞİN YÜKSELİŞİ

Anadolu Rock veya Türkçe pop müzik kentli orta sınıflar arasında revaç bulurken, kentlerin varoşlarında giderek büyüyen gecekondu semtlerinde ayakta kalmaya çalışan kente göçmüş kırsal nüfus, yeni durumunu anlamlandıracak ve mâdun konumunun ifadesi olacak bir müzik türünü yükseltti. Bu müzik türü, kullandığı ezgisel yapının Arap müziğinin özelliklerini andırması yüzünden, "Arabesk müzik" adıyla anıldı. Arabesk müzik, 1930'lardan 50'lere kadar Türkiye'de büyük rağbet gören Mısır ve Hint filmlerindeki ezgilerin etkisi altında gelişen bir müzikal altyapıya sahipti. Öte yandan Batılılaşma peşindeki Cumhuriyet eliti, Türkiye'nin popüler müziği olan halk ezgilerini Batı formlarında yeniden yorumlayan ya da "Yurttan Sesler" gibi müzik formatları altında, bu popüler müziği belirli sınırlar içine hapseden, yeniden biçimlendiren, söz yapılarını bozarak ehlileştiren devletli müziği ikame etmeye çalışmaktaydı. Ancak Batı müziği sadece kentli orta sınıflara hitap ederken, bu dönüştürülmüş halk müziğinin alıcısı da fazla olmadı. Zira kentleri dolduran ve kırı boşaltan nüfus, halk müziğinin kalıplaşmış ve tekrarlanan bir geleneği temsil eden yapısına uymayan hızlı, karmaşık ve güvensiz bir hayatın içindeydi. Bu yüzden yeni durumuna uygun bir müzik talebi geliştirdi. Cumhuriyet idealine uymayan bu müzik türü, derhal kentli orta sınıfların nefretine konu oldu ve sınıfsal bir anlam kazandı. Arabesk müziğin babası sayılan Orhan Gencebay, 1969 yılında yaptığı "Bir Teselli Ver" adlı plakla derhal milyonların sevgilisi oldu ve kendi takipçilerini teşvik etti. O dönemde Hakkı Bulut gibi müzisyenler de bu tarz müzik yapıyordu ancak Gencebay gibi ünlü değillerdi. Yıldıray Çınar ve Nuri Sesigüzel gibi halk müziğinin yapısını yeni duruma uydurmaya çalışanlar da mevcuttu. Ne var ki hepsinin arasında Gencebay yükseldi ve arkasından Ferdi Tayfur ve Müslüm Gürses geldi. Cumhuriyet idealine ve Türkiye'nin klasik kent kültürüne uymayan bu müzik türü, Türkiye'de kitlesel müzik emisyonu bakımından tekel niteliğinde olan TRT tarafından derhal ambargoya uğratıldı ve yasaklandı. 1980'lere kadar TRT'nin kapısından bu müzik türü giremeyecekti. Arabesk müzk, Unkapanı'nda kümelenen müzik kayıt endüstrisinin gelişimine paralel olarak, burada oluşan piyasanın aracılığıyla yurtta yayıldı. 1970'lerde müziğin plak gibi hantal bir araçla değil, kasetlerle yayılır hale gelmesi "Unkapanı piyasası"nı daha da geliştirdi ve Arabesk müziğin yaygınlığını arttırdı. Müzik kasetleri çok kısa sürede üretiliyor ve piyasaya arz ediliyordu. Artık sokaklarda el arabalarıyla dolaşan kaset satıcına sıklıkla rastlanır oldu. Türkiye'nin kentlerde toplanan yeni nüfusu, bu nüfusa mensup yeni lumpen-proletarya ve büyük işletmelerin dışında, sendikaların ve sol hareketin içine sızamadığı merdiven altı işletmelerinden veya küçük sanayi sitelerinde çalışan yeni işçi sınıfı, onların umutsuzluğunu, sınıfsal ezilmişliğini ve çaresizliğini anlatan bu müziğin tüketicisiydiler.

lar arasında alan paylaşımı kavgaları ve ideolojik farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar 1980 yılına kadar sürdü.

Devrimci sosyalist hareket, kamu kurumlarında, hatta polis içinde bile örgütlendi. Bu örgütlenme sonucunda POL-DER doğdu. POL-DER'in karşısına Ülkücü polislerin örgütü olan POL-BİR çıktı. Ayrıca 12 Mart öncesinde TÖS çatısı altında birleşmiş olan sol görüşlü öğretmenler 1974'ten sonra TÖB-DER'i kurarak TÖS hareketini kaldığı yerden devam ettirdiler.

12 Mart öncesinde DDKO çatı örgütü içinde örgütlenmiş olan Kürt sosyalistleri de bölünmelerden nasibini aldı. DDKO dışında kurulan ilk örgüt *Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi* (TKSP)'dir. Bu parti *Özgürlük Yolu* adıyla da bilinir. Ayrıca *Rızgari* grubu da Kürt sosyalistler içinde etkindi. Bu gruptan *Ala-Rızgari* hareketi doğdu. Bunların dışında KUK ve Kemal Burkay'ın 1974 yılı sonlarında kurduğu *Kürdistan Sosyalist Partisi* (PSK) en bilinen Kürt örgütleriydi. Bu parti silahlı mücadele yerine "demokratik bir Kürt toplumu oluşturmak" hedefiyle diğer hareketlerden ayrışıyordu.

1979 ara seçimi ve Demirel azınlık hükûmeti

14 Ekim 1979'da açık bulunan 5 ilin (Edirne, Konya, Manisa, Muğla ve Aydın) milletvekilliği ve Senato'nun üçte bir oranında yenilenmesi için yapılan seçimlerde bütün milletvekilliklerini AP kazandı ve senatörlüklerin çoğunu elde etti. Seçimlerde AP'nin CHP'yi hezimete uğratmasıyla zaten çatırdamakta olan ve Türkiye'nin ekonomik ve siyasal sorunlarına cevap vermekten uzak bir noktada bulunan Ecevit Azınlık Hükûmeti, hâlâ çoğunluk desteğini muhafaza etmesine rağmen istifa etti. 12 Kasım 1979'da Demirel MSP ve MHP'nin dışarıdan desteğiyle bir azınlık hükûmeti kurdu. Ordu içinde özellikle MSP'ye karşı artan huzursuzluk Demirel'i böyle bir yola itmişti. MHP de sokak olaylarındaki rolü yüzünden iyiden iyiye şaibeli bir siyasal parti haline gelmişti. Ancak Demirel, bir önceki Ecevit hükûmetinin kuruluşuna yönelttiği eleştirileri boşa çıkaracak biçimde, 6 ay önce CHP'den istifa ederek AP'ye katılan bir milletvekiline (Gaziantep Milletvekili Ahmet Karahan) bakanlık vermişti. Bunun gibi 1980 yılının yaz aylarında CHP'den istifa ederek AP'ye geçen Mardin Milletvekili Metin Musaoğlu'na da Devlet Bakanlığı verildi.

Demirel azınlık hükûmeti, sadece sokaktaki kargaşayla ve askerin parlamenter düzene karşı artan tepkisiyle değil, iyice bozulmuş olan ekonomik tablo ile de uğraşmak zorundaydı. 1979 yılı sonunda, yıl içinde şiddet olayları sonucunda hayatını yitiren insanların sayısı 1.500'e varmıştı. 1973'ten bu yana giderek bozulan Türkiye ekonomisi ise artık iflas etme noktasına gelmişti. Dış borçlanma kanalları tıkanmış, döviz yokluğu nedeniyle pet-

TABLO 40
1979 Senato 1/3 Yenileme Seçiminin ve Açık Bulunan Milletvekillikleri İçin Yapılan Ara Seçiminin Sonuçları

Partiler	*Oy oranı (%)*	*Kazandığı milletvekili*	*Senatör sayısı*
Adalet Partisi	47,2	5	33
Cumhuriyet Halk P.	28,9	-	12
Milli Selamet P.	9,7	-	4
Milliyetçi Hareket P.	6,6	-	1
Cumhuriyetçi Güven P.	2,5	-	-
Türkiye Sos. İşçi P.	1,3	-	-
Türkiye Birlik P.	1,2	-	-
Türkiye İşçi Partisi	0,7	-	-
Sosyalist Devrim P.	0,6	-	-
Bağımsız	1,3	-	-
Toplam	100	5	50

rol ürünleri sıkıntısı baş göstermiş, temel girdilerin bulunmaması yüzünden üretim yapısı bozulmuş ve pek çok malın kıtlığı çekilir hale gelmişti. Ancak bir önceki Ecevit hükûmeti 1979 yılı içinde IMF ile anlaşmış ve ciddi miktarda bir borç almayı garantilemişti. Ancak bu yardım, 1980 yılı içinde akmaya başlamış olsa da Demirel hükûmetinin elini çok rahatlatmayacak, 1980 sonrasının askerî yönetiminin işine yarayacaktır. Bu ortamda Başbakan Demirel ekonomik sorunla baş etme meselesini önceliği haline getirmiş ve ekonomik tedbirleri uygulayacak bir kadroyu kilit noktalara atamıştır. Buna karşın 1979-80'in oldukça soğuk seyreden kışı yine yakıtsız geçirilmiş; insanlar işyerlerinde, okullarda ve evlerinde paltolarıyla yaşamak ve çalışmak zorunda kalmışlardı. Bu ortamda Maliye Bakanlığı'na İsmet Sezgin, Başbakanlık Müsteşarlığına ve Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) Müsteşar Vekilliğine de Turgut Özal getirildi. Demirel, müsteşarı Özal'a büyük yetkiler verdi. Bu ortamda Özal'ın teknik başkanlığında "24 Ocak Ekonomik Kararları" alındı ve devreye sokuldu. Bu büyük bir kemer sıkma programıydı.

5 Kasım 1979 CHP Olağanüstü Kurultayı

Ağır seçim yenilgisinin ardından CHP olağanüstü kurultaya gitti. Gergin geçen kurultayda Ecevit'in yakın çevresinde yer alan ve partinin etkili isimlerinden olan Turan Güneş ve Halûk Ülman genel başkanın istifasını istediler. Ancak buna rağmen, sadece seçim yenilgisinden sorumlu tutulan parti yöneticileri Parti Meclisi dışında kaldı. Ecevit yeniden genel başkanlığa seçildi. Ne var ki Ecevit'in Parti Meclisi listesi muhaliflerin listesinden sadece 60 oy farkla seçimi kazanabilmişti.

TABLO 41
43. Hükûmet/VI. Demirel (Azınlık) Hükûmeti (12.10.1979-12.09.1980)

Başbakan	Süleyman Demirel (AP Isparta MV)
Devlet Bakanı	Muhammet Kelleci (AP Amasya MV)
Devlet Bakanı	Ahmet Karahan (AP Gaziantep MV)
Devlet Bakanı	Metin Musaoğlu (AP Mardin MV)
Devlet Bakanı	Orhan Eren (AP Ankara MV)
Devlet Bakanı	Ekrem Ceyhun (AP İstanbul MV)
Devlet Bakanı	Köksal Toptan (AP Zonguldak MV)
Adalet Bakanı	Ömer Ucuzal (AP Eskişehir Senatörü)
Milli Savunma Bakanı	İhsan Birincioğlu (AP Trabzon Senatörü)
İçişleri Bakanı	Mustafa Gülcigil (AP Isparta Senatörü) Orhan Eren (AP Ankara MV)
Dışişleri Bakanı	Hayrettin Erkmen (AP Giresun Senatörü)
Maliye Bakanı	İsmet Sezgin (AP Aydın MV)
Milli Eğitim Bakanı	O. Cemal Fersoy (AP İstanbul Senatörü)
İmar ve İskân Bakanı	H. Turgut Toker (AP Ankara MV)
Bayındırlık Bakanı	Selahattin Kılıç (AP Adana MV)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Münif İslamoğlu (AP Kastamonu Sen.)
Ulaştırma Bakanı	Hüseyin Özalp (AP Samsun MV)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Cemal Külahlı (AP Bursa MV)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	Ahmet Karayiğit (AP Afyon Senatörü)
Çalışma Bakanı	H. Cavit Erdemir (AP Kütahya MV)
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sümer Oral (AP Manisa MV)
Ticaret Bakanı	Halil Başol (AP Tekirdağ MV)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Nuri K. Bayar (AP Sakarya MV)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Esat Kıratlıoğlu (AP Nevşehir MV)
Kültür Bakanı	Tevfik Koraltan (AP Sivas MV)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Barlas Küntay (AP Bursa Senatörü)
Orman Bakanı	Hasan Ekinci (AP Artvin MV)
Gençlik ve Spor Bakanı	Talat Asal (AP İzmir MV)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet Çakmak (AP Bolu MV)

FİKRİ SÖNMEZ ("TERZİ FİKRİ")

Fikri Sönmez 1938 yılında Ordu'nun Kabakbağ köyünde doğmuştu. İlkokulu bitirdikten sonra bir terzinin yanında "çırak" olarak çalışmaya başladı. Bu yüzden ölümüne kadar "Terzi Fikri" lakabıyla anıldı. 1965'te TİP'e girdi ve partinin il örgütünde aktif görev yaptı. 1970'lerin başında Mahir Çayan'ın tezlerine itibar ederek THKP-C'ye katıldı. Çayan ve arkadaşlarının 1972'de cezaevinden kaçmalarından sonra, onların Karadeniz bölgesine sızmalarına yardım eden ekipte yer aldı. Bu yüzden 12 Mart döneminde THKP-C davasından yargılandı ve 1974'e kadar cezaevinde kaldı. 1974 affıyla tahliye olduktan sonra devrimci faaliyetlerini sürdürdü ve Dev-Yol hareketine katıldı. 1979 yılında Fatsa belediye başkanının ölümü üzerine yapılan seçimde belediye başkanlığını kazandı. Seçime "bağımsız" olarak katılmıştı, ancak aslında Dev-Yol'un adayıydı. Seçildikten sonra Fatsa'yı çeşitli özelliklerine göre 11 bölgeye ayırdı. Buralarda halk komiteleri oluşturdu ve şehri bu komiteler yoluyla yönetmeye başladı. Ayrıca iki ayda bir halk toplantıları yaparak yerel yönetime yeni bir katılımcı perspektif kazandırdı. Bunun yanı sıra şehrin sosyal sorunlarına eğildi ve içki ve kumar eğilimlerini frenlemeye çalıştı. Kadına yönelik şiddetle de etkin bir mücadele başlattı. "Çamura Son" gibi kampanyalarla halkı belediye işlerine ortak etti ve şehir halkı içinde ortak bir sosyal sorumluluk geliştirmeye çalıştı. Bu faaliyetleri sağcı basının dikkatini çekti ve Türkiye'deki sosyalist gelişmenin yerel simgesi haline geldi. Böylece aynı zamanda sağcı basının ve devlet güçlerinin hedefi haline de gelmişti. 12 Eylül darbesinden sonra askerî birlikler Fatsa'ya özel bir operasyon düzenleyerek "Terzi Fikri"yle elde edilmiş bütün kazanımlarını yok ettiler. Fatsa'daki MSP ilçe örgütü bile "Fatsa'da komünist işgal yoktur. Burada huzur var" diyerek bu operasyona karşı çıkmıştı. Fikri Sönmez bu "nokta operasyonu"nda gözaltına alındı, işkence gördü ve 4 Mayıs 1985'te cezaevinde hayatını kaybetti.

24 Ocak kararları

24 Ocak 1980'de hükûmet, bir ekonomik tedbirler paketi açıkladı. Bu paket, bundan sonra "24 Ocak Kararları" olarak anılacaktır. Bu kararlar Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yürütülen görüşmeler sonucunda varılan mutabakat sonucunda devreye alınmıştı. İlk tedbir büyük bir devalüasyondu. Bu devalüasyonla 1 ABD doları 47,5 TL'den 70 TL'ye çıkmıştı. İkinci tedbir kamuda ve KİT'lerde personel alımının durdurulmasıydı. Ayrıca KİT zararları bütçeden karşılanmayacak; her KİT kendi öz kaynaklarına yönelerek zararlarını bertaraf edecekti. Devlet toplu sözleşmelerde elini sıkı tutacak, bütçeye yük olarak görülen personel giderleri en alt seviyede tutulmaya çalışılacaktı. Bu meyanda ihracat teşvik edilecek, ihracat önündeki bürokratik muameleler en aza indirilecekti.

Sıkıyönetim uygulamaları ve 12 Eylül'e gidiş

Ülkenin tamamında sıkıyönetim uygulanmasına rağmen sokak olaylarının ve ölümlerin önü alınamıyordu. Ülkücü şiddetin yükselişi yanında sol örgütlerin kendi arasında artan çatışmalar da ölümlerle sonuçlanmaktaydı. Bütün bunlar karşısında sıkıyönetim idareleri etkisiz kalıyordu. Başbakan Demirel sıkıyönetim uygulamalarından şikâyetçiydi. "İsteseler anarşiyi durdurabilirler; bütün isteklerini yerine getiriyoruz, daha ne yapalım"[7] demekteydi. O sırada Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Kenan Evren, hükûmetle arasına belirli bir mesafe koymuştu. Kenan Evren, anılarında, "genç subaylar" da dahil olmak üzere çeşitli çevrelerden müdahale etmeleri yönünde mesajlar aldığını belirtmektedir. Demirel hükûmeti henüz yeni göreve başlamışken, askerî müdahale yolunda girişimler yapılmakta, plan yürürlüğe konmakta idi. Orgeneral Evren 13 Aralık 1979 tarihinde, Brüksel'deki NATO Askerî Komitesi toplantısından döner dönmez, İstanbul Selimiye Kışlası'nda I. Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ ve bütün kuvvet komutanları ile toplanmış ve askerî müdahaleyi görüşmüştü. Bu görüşmede alınan kararlar uyarınca, azınlık hükûmetinin ellinci gününde komutanlar Cumhurbaşkanı Korutürk'e bir "uyarı mektubu" verdiler. Komutanlar "ülkedeki terör ve kargaşa ortamının orduda yarattığı rahatsızlıktan" şikâyet ediyor ve "anayasal kuruluşları göreve davet" ediyorlardı. Bu mektup planlanan darbenin ilk habercisiydi. Cumhurbaşkanı Korutürk bu mektubu Ocak ayının başında Demirel ve Ecevit'e iletti ve böylece kamuoyunun mektuptan haberi oldu. Başbakan Demirel, şikâyet edilen konuların geçmiş hükûmetin eseri olduğu ve kendilerinin daha yeni iktidara geldikleri gerekçesiyle kendisini bu mektubun muhatabı saymadı. Komutanlar, sivil idarenin ve demokratik mekanizmaların, başta sokak şiddeti olmak üzere, Türkiye'nin sorunlarını çözemeyeceği kanaatine varmışlardı. Bu arada 24 Ocak Kararları'nın ilan edilmesinin ardından, bu kararların mimarı olan Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal komuta heyetine iki ayrı brifing vererek ekonomik durumu ve alınan önlemlerin mahiyetini anlattı. Bu, hükûmetin askerî sektörün devlet yönetiminde giderek artan vesayetini ve müdahale isteğini hissetmesi, bir tür onay araması ve asker üzerinde sorunların üzerine gittiğine dair bir kanaat oluşturmaya çalışması anlamına gelmekteydi. Kabine içinde bir süre hükûmeti atlayarak Cumhurbaşkanı'na mektup veren komutanların emekliye sevk edilmesi konusu konuşuldu. Ancak Cumhurbaşkanı'nın bu tasarrufu yürürlüğe koymayacağı kanaati ortaya çıktığından bundan vazgeçildi.

O sıralarda, Şubat ayından itibaren Meclis'te 24 Ocak Kararları karşısında muhalefetin sesi yükselmeye başladı. Önce MSP Genel Başkanı Erbakan

7 Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi...*, s. 344.

hükûmetten desteğini çekeceğini açıkladı. Ardından ana muhalefet lideri Ecevit hükûmete ağır bir biçimde yüklendi. Bu sıkışık durum karşısında Başbakan Demirel, bir erken seçim kararı alarak, tek başına hükûmet kuracak nisbette milletvekili ile Meclis'e geri dönmeyi hesaplıyordu; ancak başta CHP olmak üzere diğer partiler bir erken seçim fikrine yanaşmadılar. Bu bunalım ortamında, 6 Nisan 1980'de, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi sona erdi. Senato Başkanı olan İhsan Sabri Çağlayangil yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar bu makama vekâlet etmeye başladı. Anayasa Cumhurbaşkanı'nın ilk iki turda Meclis ve Senato tam sayısının üçte iki çoğunluğunun oyu ile, bu sağlanamazsa salt çoğunlukla seçilmesini emrediyordu. Meclis'te Cumhurbaşkanlığı için CHP, 12 Mart müdahalesinin aktörlerinden Muhsin Batur'u aday gösterdi. Ecevit, Batur'un aday gösterilmesine gönüllü değildi. O daha çok Meclis Başkanı Cahit Karakaş'ın diğer gruplarca da destekleneceğini düşünüyor ve Karakaş'ın CHP'nin adayı olmasını istiyordu. Ancak parti grubunda yaptığı yoklamada ağırlıkla Batur'un desteklendiğini saptayınca Batur'un adaylığını kabul etti. AP kanadı ise Muhsin Batur'un karşısına Saadettin Bilgiç'i çıkardı. Her iki adayın da, geçmişlerinden dolayı öteki gruplardan oy alma şansı yoktu ve bu ortamda Parlamento'da Cumhurbaşkanlığı seçim turları başladı. Bir süre sonra Saadettin Bilgiç adaylıktan çekildi; onun yerine Batur'un karşısına AP kanadı yine eski bir orgenerali, Faik Türün'ü çıkardı. CHP'nin adayı 12 Mart müdahalesinin güya sol yönelimli generali, AP'nin adayı ise bu müdahalenin sağ eğilimli ve işkenceli uygulamalara adı karışmış önemli aktörlerinden olan bir başka generaldi. 12 Eylül müdahalesine kadar devam eden seçim turlarında hiçbir aday Anayasa'nın emrettiği sayılara ulaşamadı.

Bu arada siyasî cinayetler ve pogromlar devam ediyordu. 11 Nisan 1980'de TRT program yapımcısı ve edebiyatçı Ümit Kaftancıoğlu Ankara'da öldürüldü. II. MC hükûmetinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı yapmış olan MHP Ge-

1960-1980 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞMENİN YENİ YÖNÜ: TARIMCI KASABALARDAN SANAYİ KENTLERİNE

1960'lı yıllarda başlayan bir diğer gelişme, planlı dönemle birlikte Türkiye'nin çeşitli yerlerinde sanayi kentleri yaratılmasıdır. Bunların başında Karadeniz Ereğli gelir. Ereğli'de kurulan Demir-Çelik Fabrikası, bir ağır sanayi yatırımı olarak, I. Planlı Sanayileşme Dönemi'nin ürünü olan Karabük Demir-Çelik Fabrikası'ndan çok uzun bir süre sonra girişilen ilk büyük yatırımdır. Karabük fabrikası, daha önce bir köy olan Karabük'ü bir sanayi ve işçi kenti haline getirmişti. Uzun yıllar sonra, benzer bir gelişmeyi Ereğli kasabası izledi. Ereğli, Batman, Seydişehir ve İskenderun sanayileşerek büyüyen ve ülke çapında ciddi bir katma değer yaratan yerleşimler olarak, bu dönemin sanayileşmesine rengini vermiştir.

nel Başkan Yardımcısı Gün Sazak 27 Mayıs 1980 günü, Ankara'daki evinin önünde vurularak öldürüldü. Bu siyasî cinayeti 22 Temmuz'da DİSK eski Genel Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesi izleyecekti.

1980 yılının Mart ayında üç kişilik komisyonla "çözüm yolları" üzerinde çalışan Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık raporunu Genelkurmay Başkanı'na sundu. Tek bir çözüm yolu vardı, o da askerin yönetime el koymasıydı. 5 Mayıs 1980 günü Başbakan Demirel'le görüşen Genelkurmay Başkanı, görüşmenin ardından ikinci başkanına askerî darbeyle ilgili hazırlık talimatını verdi. Artık darbeye yönelik saat geriye doğru işlemeye başlamıştı. Orgeneral Saltık "Bayrak harekâtı" adı verilen darbe planını Haziran ayında Genelkurmay Başkanı'na sundu. 16 Haziran'da "Genişletilmiş Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısı" adı altında bir araya gelen Genelkurmay Başkanı, İkinci Başkan ve kuvvet komutanları, üç gün süren bu toplantıda "Bayrak Harekât Planı"nı bütün ayrıntılarıyla görüştüler ve darbe gününü 11 Temmuz 1980 olarak belirlediler. Ancak 2 Temmuz'da Demirel Hükûmeti'nin yeniden güvenoyu almasıyla bu tarih ertelenecek ve Ağustos sonuna veya Eylül başına terk edilecekti.

TARİŞ direnişi

Demirel azınlık hükûmetinin kurulmasının ardından, I. ve II. MC dönemleri sırasında olduğu gibi, özellikle Ege bölgesi, Karadeniz ve Çukurova'da Tarım Satış Kooperatiflerinde çok sayıda Ülkücünün istihdam edilmesine devam edildi. Buna ilişkin protestolar başlayınca, 1979 yılının son aylarında, bu kooperatiflerin Ege bölgesinde örgütlenmiş hali olan TARİŞ'te özellikle sol görüşlü işçilerin işten çıkarılmalarına başlandı. İşten çıkarmalara karşı direniş başlayınca 22 Ocak 1980'de "arama" bahanesiyle İzmir'deki genel müdürlük binasına Jandarma desteğindeki polisler girdi ve gözaltılar başladı. Bunun üzerine aynı gün TARİŞ kampüsündeki pek çok iş yerinde yaygın bir direniş örgütlendi. Direnişin öncülüğünü iplik işçileri çekiyordu. Jandarma destekli polisler işçilere ateş açtı ve yaralanmalar oldu. Direnişçi işçilerin talepleri arasında, şiddet kullanan polisin TARİŞ tesislerinden çekilmesi ve olaylardaki sorumluluğunun kabul edilmesi, gözaltına alınan işçilerin serbest bırakılması ve iş ve can güvenliğinin sağlanması yer alıyordu. Direnişe, tesislerin civarında bulunan Çimentepe ve Gültepe gecekondu mahalleleri ile Ege Üniversitesi'nin sol görüşlü öğrenci grupları da destek verdi. Direnişin etkisiyle olaylar neredeyse bütün İzmir sathına yayılmıştı. Çıkan öğrenci olaylarında 8 güvenlik görevlisi ile 60 öğrenci yaralandı. Aynı sıralarda TARİŞ tesislerinde direniş ile polis ve jandarmanın direnişi kırma girişimi devam etmekteydi. Başlangıçta DİSK yönetimi TARİŞ direnişine destek verdi.

Ancak olayların devam etmesi karşısında endişeye kapılan yönetim, direnişin sona erdirilmesi için Tekstil-İş Başkanı Rıdvan Budak, DİSK Başkanvekili Rıza Güven ve Gıda-İş Başkanı Mehmet Mıhlacı'dan oluşan bir ikna heyetini İzmir'e gönderdi. Heyet, eğer işçiler direnişi sona erdirirse DİSK'in bütün ülkede genel greve gideceği sözünü verdiler. Ancak bu öneri işçilerin sert tepkisiyle karşılanarak reddedildi. Bunun üzerine Tekstil-İş Çiğli Şube yönetimi "Maocu ve Goşist" olduğu iddiasıyla görevden alındı. Sonra direnişin odağı olan iplik fabrikasında, "direnişi sürdürmek isteyenler", "genel grev" isteyenler sorularıyla bir oylama yaptı. Bu oylama sonucunda genel grev için "Evet" diyenler, bunun direnişin sonlandırılması isteğinin ifadesi olduğunu öne sürerek işçilere bunu kabul ettirmeye çalıştı. Direniş yerinde bir sonuç alınamayınca DİSK yönetimi yukarıdan müdahale ederek, direnişin 31 Ocak 1980'de sona erdirilmesine karar verdi. Hükûmet tarafında ise sadece direnişçilerin "gözaltına alınan işçilerin serbest bırakılması" talebi kabul edildi. Bununla birlikte sürmekte olan direnişi kırmak amacıyla TARİŞ Genel Müdürlüğü, 7 Şubat'ta gazetelere ilan vererek üretimi durdurduğunu duyurdu ve direnişe karşı geliştirdiği sert önlemleri uygulamaya başladı. Bunların başında 3.000 kadar işçinin işten çıkarılması yer alıyordu. Bu kadar işçinin işten çıkarılması kararına bağlı olarak bazı üretim birimleri tamamen kapatıldı. İşçiler bu kararları tanımadılar ve fabrikalardan çıkmayarak üretimi sürdüreceklerini bildirdiler. Bu kararı hayata geçirmek için Çiğli İplik fabrikasında kapılar kapatıldı ve barikatlar kuruldu. Çimentepe halkı da direnişe destek vermek amacıyla barikatlar kurup mahalleye giriş çıkışları kapattı. Çevredeki semtlerden çok sayıda destekçi militan silahlarıyla direnişe katıldı. Böylelikle bir fabrikada başlayan küçük bir direniş, İzmir'in bir bölgesinin tamamen işgaline dönüşen büyük bir kalkışmaya dönüşmüştü. İşçilerle polis arasındaki çatışmalar tüm şiddetiyle devam ederken, TKP ile CHP'nin yöneticileri, işçilere yasalar çerçevesinde kalmalarını öğütlediler.

7 Şubat'ta ordu desteğindeki polisin saldırısıyla binlerce işçi gözaltına alındı ve karakollar yetmeyince Alsancak Stadyumu devreye sokuldu. İşçilerin direnişinin önüne geçmeye çalışan devlet, saldırılarını direnişe destek veren işçi mahallelerine yoğunlaştırdı. Evler tek tek basıldı ve mahallelerde açık şiddet uygulandı. 14 Şubat'ta, bu defa büyük bir saldırıya girişen devlet güçleri, panzerler eşliğindeki binlerce jandarma komandosu ile kapıları kırarak fabrika bahçesine girdiler.

DİSK yönetimi ayak oyunlarıyla direnişin 15 Şubat'ta bitmesini sağladı. Ancak saldırılar direnişin bitmesiyle sonlanmadı; polis saldırısı 17 Şubat'ta direnişe destek veren semtlerden Çimentepe'ye yöneldi. Çıkan çatışmalarda üç polis öldü, yüze yakın kişi de yaralandı.

Çorum olayları

Bu arada provokasyonlarla gelişen tedhiş olayları devam etmekte ve yayılmaktaydı. 28 Mayıs 1980 günü, Gün Sazak'ın öldürülmesini bahane eden Ülkücüler Çorum'da "kanımız aksa da zafer İslâmın, Kana Kan intikam" sloganlarıyla yürüyüşe geçtiler ve önce cadde üzerinde sol görüşlü kişilere ait olan dükkânları tahrip etmeye başladılar. Ertesi gün saldırılar devam etti ve Alevilerin yoğun olduğu mahallelere yöneldi. Çorum'u çevre il ve ilçelere bağlayan yollara barikatlar kurularak şehre girişler engellendi. O gün Çorum'un sol görüşlü *Çorum* gazetesi ve sol yayınlar satan Bahar Kitabevi tahrip edildi. Alevilerin yoğun olduğu Milönü mahallesi sâkinleri barikat kurarak saldırılara karşı durmaya çalıştılar; ancak Kuruköprü, Sigortaevleri, Nadık, Telmezevler, Kale, Üçevler, Esnafevler, Altınevler, Şenyurt, Bahçelievler ve Mutluevler mahallesinin solcu ve Alevi sâkinleri önlem almakta geciktiler. Saldırılarda bu mahallelerde yaşayan 1 kişi öldü, 12 kişi ağır biçimde yaralandı. Ölümle sonuçlanan saldırılar yüzünden bu mahallelerde barikatlar kuruldu. Olayların ağırlaşması üzerine, o ana kadar pasif kalan Çorum Valisi Rafet Üçelli sokağa çıkma yasağı koydu ve savunma durumundaki mahallelerde kurulmuş barikatların kaldırılmasını istedi. Direnenlerin barikatları kaldırmaması üzerine, karanlık güçler devreye girdi ve Milönü mahallesindeki barikatı aşarak mahalleye giren bir otomobil bütün mahalleyi silahla taradı, bu saldırı sırasında halktan yaralananlar oldu. Artık barikatların bir tarafında sivil halk, diğer tarafında güvenlik güçleri vardı. Çatışmalar 31 Mayıs gününe kadar, dört gün devam etti. Vali polis güçleriyle barikatları aşamayınca askerî birlikleri devreye soktu. Askerî birlikler barikatları dağıttı ve polis mahallelerde operasyona girişti. Bu operasyonlar sırasında 2 polis öldü. Olaylar üzerine 2 CHP milletvekili ve 1 CHP'li senatör Çorum'a geldiler. Ancak bu parlamenterler de polis ve Ülkücülerin saldırısına uğradı. Ardından İçişleri Bakan vekili Orhan Eren ile Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun kente geldi. Bakan ve Genel Komutan, milletvekilleri ve ilin siyasî parti yöneticileri ile toplantı yaparak olayların sona erdirilmesini istediler. Jandarma Genel Komutanı tankları mahallelere sokacağını söyleyerek ihtar etti. Bunun üzerine bir komite oluşturuldu ve halka can güvenliği garantisi verilerek barikatlar kaldırıldı. Hükûmet Vali'yi, Emniyet Müdürü'nü ve İl Jandarma Alay Komutanı'nı görevden aldı. Olaylar sonucunda Çorum merkezinde ve çevre il ve ilçelere açılan yollar üzerinde, çoğunluğu Alevi yurttaşlar olmak üzere çok sayıda insan hayatını kaybetti. Ancak olaylar burada bitmemişti. Ülkücü militanlar yeni bir saldırı için şehirde tahkimat yapmakta ve mühimmat eksiklerini gidermekteydi. Bu hazırlıklardan haberdar olan AP İl Başkanı ile CHP İl Başkanı yeni valiyi ve emniyet müdürünü uyar-

dılar. Ancak vali ve emniyet müdürü bu uyarıları dikkate almadıkları gibi, solcuların ve Alevilerin yoğun olduğu mahallelerden 100 kadar kişiyi gözaltına aldırdılar. Nihayet 1 Haziran 1980 günü gece yarısı saldırılar yeniden başladı. Solcuların ve Alevilerin oturduğu evlere ateş açıldı. Bu arada şehrin telefon şebekesi de kesildi. Ertesi gün Çorum pazarına çevre köy ve kasabalardan mal getiren köylülerin ve kasabalıların yolları maskeli ve silahlı kişilerce kesildi, kimlik kontrolü yapılarak solcu ve Alevi yurttaşlar kaçırıldılar. Günün sonunda 4 ölü ve 10 yaralı vardı, 50 kadar ev ve işyeri tahrip edilmiş; pazara getirilen mallar yağma edilmişti. Bu gelişmeler üzerine yeniden sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Ancak sokağa çıkma yasağına rağmen Ülkücü militanların saldırıları sürmüştür. Bu olaylar Çorum ve yakın çevresinde yaşayan Alevilerin toplu halde göçüne neden olmuştur.

Nihat Erim suikastı

Sıkıyönetim'e rağmen cinayetler sürüp gitmekteydi. 20 Temmuz 1980 günü büyük bir siyasî cinayet daha işlendi. *Dev-Sol* militanları, 12 Mart 1971 darbesinden sonra darbenin sivil hükûmetinin başkanlığını yapan ve döneminde Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının asıldığı, Mahir Çayan ve arkadaşlarının öldürüldüğü eski Başbakan Nihat Erim'e karşı bir "cezalandırma" eylemi gerçekleştirdiler ve eski Başbakanı İstanbul-Dragos'taki evinde öldürdüler. Hemen akabinde, 22 Temmuz 1980'de DİSK kurucularından Kemal Türkler İstanbul Merter'de evinden çıkarken vurularak öldürüldü. İlginç bir biçimde Türkler'in katline katıldığı gerekçesiyle yakalanan şüphelilerle yedi TİP'li gencin katledildiği Bahçelievler katliamı sanıkları arasında, Ünal Osmanağaoğlu gibi, ortak isimler vardı.

Darbeye doğru Kürt solu ve "Apocular"

Kürt sorununa, yine Marksizm-Leninizm çerçevesinde ele almakla birlikte, Türkiye solunun dışında çözüm bulmak ve sosyalist bir "bağımsız Kürdistan" yaratmak üzere, Türkiye solunun radikal kanatlarının içinden çok sayıda Kürt örgütü ortaya çıktı. Bu örgütler arasında en radikali 1978 yılının sonlarında partileşen "Apocular"dı. Abdullah Öcalan önderliğinde 1976'dan beri parti kurma hazırlıkları yapan bir grup Kürt solcusu, 1978'de kurdukları "Kürdistan İşçi Partisi" (PKK) saflarında, diğer Kürt örgütlerini saf dışı bırakma pahasına silahlı bir mücadeleye giriştiler. Öncelikli hedefleri Kürtleri temsil eden yegâne silahlı Kürt örgütü haline gelmek, ardından da kırda başlayacak silahlı mücadele yoluyla "bağımsız ve sosyalist Kürdistan"ı kurmaktı. Bu amaçla doğu ve güneydoğu illerinde örgütlendiler. En güçlü oldukları

bölge Urfa ve Diyarbakır'dı. Bu illerin dışında Gaziantep'te, Elazığ'da, Tunceli'de, Bingöl'de, Kars'ta, Ağrı'da, Mardin'de, Bitlis'te ve Siirt'te de örgütlenme çalışmalarına giriştiler. Mardin'deki örgütlenmeyi zayıf ve yetersiz bulan Öcalan, bizzat bu ili örgütleme görevini üstlenmişti. Bu illerde var olan "Türk" sosyalist örgütlerini saf dışı bırakmak ve onları bölgeden sürmek yolunda oldukça başarılı oldular. Bunun dışında diğer Kürt sol örgütlerine karşı da şiddet eylemleri düzenliyorlardı. *Tekoşin*, *Kawa*, KUK ve DDKD'ye karşı ölümle ve yaralanmayla sonuçlanan pek çok eylem düzenlediler. Ayrıca bölgede etkin olan büyük feodal ailelere, onların iktisadî güçlerine ve yandaşlarına karşı şiddetli bir silahlı mücadele yürüttüler. Özellikle Siverek ve Hilvan'da Bucak aşiretine karşı, Batman bölgesinde de Raman aşiretine karşı etkili eylemler yaptılar. 1970 ve 1980 yıllarında bu eylemler doruk noktasına varmıştı.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin gölgesinde sıcak yaz ve 12 Eylül darbesi

Bu arada cumhurbaşkanı hâlâ seçilememişti. Bu ortamda Meclis tatile girdi. Seçim 6 ay ve 112 oturum sürmüş ve sonuç alınamamıştı. 12 Eylül darbecileri, darbenin ardından müdahalenin meşruiyetini ararken bu tıkanmayı önemli bir koz olarak kullanacaklardı.

Daha önce 11 Temmuz olarak belirlenen darbe günü ertelenmiş ve yüksek komuta kademesi 26 Ağustos'ta bütün hazırlıklarını tamamlayarak yeniden beklemeye geçmişti. Kuryelerle yurt içindeki bütün birlik komutanlarına planı dağıtılan darbenin yeni tarihi 5 Eylül'den itibaren herhangi bir gündü. Darbeye zemin teşkil edecek askerî hareketlenme NATO'nun planlı *Anvil Express* tatbikatının ardına gizlenecekti. Nihayet 9 Eylül günü harekâtın gün ve saatini bildiren emir alt komutanlıklara gelmişti: 12 Eylül 1980, saat 4:00!

Hükûmet de bu arada parlamentoda zor durumdaydı. 1980 yılının Eylül ayında Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında bir gensoru önergesi verilmiş ve CHP ve MSP'nin oylarıyla bakan düşürülmüştü. Ancak hükûmet bunu hükûmete yönelik bir güvensizlik saymayarak göreve devam etti.

MSP 6 Eylül 1980 günü, İsrail Meclisi'nde Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesini protesto için Konya'da bir "Kudüs mitingi" düzenledi. Mitinge katılım oldukça yüksekti. O gün orada yüz bin kişinin olduğu söylenmektedir. Mitinge katılan ve çoğunluğu sarıklı, cüppeli, tespihli ve şalvarlı olan radikal İslâmcı unsurlar, İstiklâl Marşı söylenirken yuh çekerek yere oturdular ve tepki olarak tekbir getirmeye başladılar. Mitingde "Dinsiz devlet, Yıkılacak Elbet" ve "Şeriat İslâm'dır, Anayasa Kur'an", "Şeriat hakkımız, Söke Söke Alırız", "Ya Şeriat ya Ölüm" gibi provoke edici sloganlar atıldı. Başta Erba-

TURİZM: TÜRKLER SAHİLLERE İNİYOR!

1960-1980 dönemi refahın göreli olarak yükselmesine ve nüfusun yarı yarıya kentleşmesine bağlı olarak Türkiyelilerin yeni boş zaman değerlendirme biçimlerine yöneldiği bir dönemdir. Modern boş zaman değerlendirme biçimleri içinde, mavi ve beyaz yakalı çalışanların yıllık çalışma takvimi içinde belirli ve tanımlanmış bir bölümü tatil için ayırmaları sonucunda ortaya çıkan yeni bir fenomen, yani turizm hareketi, başta gelmektedir. Tarımda çalışan nüfusun azalması ve bunun yerine sanayi ve hizmetler kesiminde çalışan nüfusun artması, tarım içinde ya da geleneksel kasaba ve köy hayatı içinde bilinmeyen bu yeni hareketi doğurmuş ve modernleşen bütün toplumlarda görüleceği gibi insanların özellikle yaz aylarında deniz kenarlarındaki tatil beldelerine akmaları biçiminde tezahür eden bu hareket Türkiye'de de görülmeye başlanmıştır. Bu hareket, özellikle devlette ve KİT'lerde istihdam edilen kamu çalışanlarının sayısının çokça büyümesine koşut olarak, bu kesimin yarattığı tatil beldelerinin ortaya çıkması biçiminde görülür. Balıkesir'in Erdek ve Akçay, Bolu'nun Akçakoca ve Antalya'nın Alanya ilçeleri bu kesimin orta gelir grubunda bulunan büyük bölümü için yaz aylarının geçirildiği standart mekânlar haline gelmiştir. 1960'ların ortalarından itibaren bu kesim içinde yer alan daha yüksek gelir grubu ile gelişen özel sektörün yarattığı teknokrat-yönetici kesim ve entelektüeller ise, daha önce küçük balıkçı kasabaları ve iskeleler halinde, içine kapanık biçimde yaşayan iki kasabayı, Bodrum ve Marmaris'i tatil için cazibe merkezi haline getirdiler. 1960 öncesinde yaz tatillerinin kitlesel biçimde geçirildiği tatil beldeleri ve bu ihtiyacı karşılamak için yeni bir iktisadî sektörün ortaya çıkmasına neden olacak hacimde bir talep söz konusu değildi. İzmir çevresindeki bazı sahil kasabaları, özellikle Çeşme Ilıcası ve civarı bürokratların, siyasetçilerin ve yüksek gelir kesiminin gözdesiydi. Aynı şekilde Yalova ve Çınarcık, özellikle termal imkânları yüzünden, İstanbullu bürokrat ve zenginler için çekiciydi. Hatta Yalova'nın uzun bir zaman boyunca İstanbul'a bağlı bir ilçe olarak kalmasının nedeni, devlet memurlarının hafta sonu tatillerinde il sınırlarını izinsiz terk edememesi ve bu yüzden il içinde kalan Yalova'daki yazlıklara ve tatil tesislerine rağbet etmeleri idi. 1960 öncesinde yüksek gelirlilerin, bürokrat ve siyasetçilerin tatil ve dinlenme anlayışlarının temelini deniz, kumsal, güneş üçlüsü değil, kaplıca ve ılıca gibi sağlık merkezli ve daha geleneksel mekânların tarcih edilmesi oluşturmaktaydı. Bu yüzden tatil denilince akla, Bolu kaplıcaları, Çeşme Ilıcası ve civarı, Yalova termalleri ve Bursa gelmekteydi. Kırsal kesim ise geleneksel alışkanlıklarını sürdürüyor ve yaylalara gidiyorlardı. 1960'tan sonra talep artışı, Batı sineması üzerinden yansıyan tatil imgesi, yüksek öğrenimli kesimin büyümesi ve belirli bir kesimde göreli refah artışı gibi nedenlerle bu anlayış yerini Erdek, Akçay, Akçakoca ve Alanya gibi "memurlar için tatil beldelerinde" ya da Bodrum ve Marmaris gibi "yüksek gelirlilerin ve entelektüellerin tercihi olan tatil beldelerinde" deniz merkezli bir tatil anlayışına terk etti.

Bu meyanda yabancı turistlerin Türkiye ilgisi de arttı ve turizm sektörü bu talebe bağlı olarak da büyümeye başladı. 1963 yılında 198.841 kişi olan Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı 1970'te 724.784'e ve 1980'de 1.057.364 kişiye ulaşmıştı. 1960-1980 döneminde Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısının kabaca beş kat arttığını söyleyebiliriz. Aynı dönemde turizm geliri de 8 milyon dolardan 326 milyon dolara çıkmıştır. Yabancı turistlerin değişik mekânlara olan ilgisi, ardından, Türkiyelilerin de bu yerlere ilgi duymasını sağlamıştır. Örneğin Kapadokya'nın turizm bakımından bir cazibe merkezi haline gelmesi bu dinamiğin sonucudur.

kan ve Konya Belediye Başkanı Mehmet Keçeciler olmak üzere MSP yönetimi bu durumdan hoşnut kalmadı; zira bu görüntünün aleyhlerinde kullanılacağını biliyorlardı. Nitekim bu miting askerî darbe yanlılarının eline büyük bir koz vermişti. 12 Eylül'ün ardından, 29 Ekim 1980 günü açıklama yapan Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık, Konya mitinginin 12 Eylül müdahalesinin gerekçelerinden biri olduğunu, "Konya mitingi 12 Eylül'e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur" sözleriyle ifade edecekti.

11 Eylül 1980 günü Ankara'nın çeşitli noktalarına zırhlı birlikler yığılmaya başladı. Birliklerin hareketlenmesinden kuşkulananlara, gerekçe olarak, planlandığı gibi NATO'nun *Anvil Express* tatbikatı gösteriliyordu. Ülkenin pek çok yerinde askerî birlikler harekete geçmiş ve kritik noktaları tutmaya başlamışlardı. Aynı gün, özellikle başkent Ankara olağanüstü bir gün yaşadı. Kızılay meydanına bombalı pankartlar asılmıştı ve pankartlara asılı bombalar birer birer patlamaktaydı. TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu ve Anadolu Ajansı Genel Müdürü Atilla Onuk, saat 15.00 sıralarında Genelkurmay'a davet edilmiş ve orada alıkonulmuşlardı. Akşama doğru sıkıyönetim idaresinin bütün polis şeflerini bir araya getirerek toplantı yaptığı haberi geldi. Başbakan Demirel, bu olağanüstü durumdan şüphelenerek Millî Savunma ve İçişleri Bakanlarını çağırıp kuşkularını aktardı. Bunun üzerine Millî Savunma Bakanı durumu araştırmaya başladı. Ancak Korgeneral rütbesindeki Müsteşar'ına bir türlü ulaşamıyordu. Cumhurbaşkanlığına vekâlet eden Çağlayangil de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'i yoklamış ama herhangi bir bilgi alamamıştı. 12 Eylül sabahı saat 01.00 sularında Başbakan dahil bütün etkin politikacıların telefonları kesildi.

12 Eylül 1980 günü sabaha karşı saat 4:00'da müdahale harekâtı başladı. Ordu birlikleri kritik yerleri, politikacıların evlerini ve direnebileceği düşünülen odaklara ait mekânları kontrol altına aldılar ve tutuklamalar başladı. Parlamento ve hükûmet feshedildi, siyasal partiler kapatıldı ve her türlü siyasal, toplumsal ve kültürel faaliyet yasaklandı. Demirel, Ecevit, Erbakan gibi parti liderleri derhal enterne edildiler ve kendilerine Kenan Evren imzalı bir mektup takdim edildi. Müdahalenin meşruiyeti konusunda başvurulan yasal dayanak (üstelik müdahale bir tür "yetki" sayılarak) yine aynıydı: Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi... Parti liderlerine tebliğ edilen mektup şöyleydi:

> Yapılan bütün uyarılara rağmen Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yasası'nın kendisine tevdi ettiği Cumhuriyet'i kollama ve koruma yetkisine dayanarak, yüce Türk milleti adına ülke yönetimine el koymuştur.
>
> Parlamento ve hükûmet feshedilmiş, siyasî faaliyetler durdurulmuştur. Parlamento üyeliği sıfatınız kaldırılmıştır. Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur.

Can güvenliğiniz Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teminatı altındadır. Bu maksatla, emniyet içinde evinizden havaalanına götürülecek, oradan uçakla Hamzaköy/Gelibolu'ya gideceksiniz. Arzu ettiğiniz takdirde ailenizi de yanınızda götürebilirsiniz. Geçici bir süre ikamet edeceğiniz adres aşağıdadır. Bir saat içinde hazırlanıp harekete hazır olduğunuzu güvenliğiniz için gelen subaya bildiriniz. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz. Bu talimat ile belirtilenler dışındaki her türlü tutum ve davranışınız suçtur.

Rica ederim.

Kenan Evren
Orgeneral, Genelkurmay Başkanı ve
Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

"Bayrak Harekât Planı"nda, ülkenin yaşadığı ekonomik, siyasî ve toplumsal sorunların yanı sıra giderek artan anarşi, terör ve bölücülük başlıca müdahale gerekçesiydi. Müdahalecilere göre bu durum "devletin bekasını" tehdit etmekteydi. Ayrıca ülkenin çevresinde ciddi gelişmeler yaşanırken Parlamento'nun buna seyirci kaldığından şikâyet ediliyor, Anayasal kurumlar arasında uyumlu çalışmanın bozulduğundan dem vurularak acil sorunlar karşısında gerek hükûmetin gerekse Parlamento'nun köklü önlemler almadığına işaret ediliyordu. Yasaların uygulanmasına "komünizm, faşizm ve şeriat düzeni gibi ideolojik tercihler" yön vermekteydi. Bu durum da "ülkeyi uçurumun eşiğine getirmişti". Ayrıca planda Doğu ve Güneydoğu'da muhtemel etnik ayaklanmalar şeklinde zuhur edecek "bölücü iç tehdidin" Yunanistan ve Kıbrıs Rumları ile birlikte Türkiye için ciddi tehlike arz edeceği belirtilerek gerekçeler "dış tehdit"le birleştiriliyordu. Üstelik "şeriatçılar" da İran'la işbirliği yapabilirdi. Ayrıca plan "Kürtçülük faaliyetinde bulunan Parlamenterler" ile "Aşırı Sol Örgüt ve Gruplarla İlişkileri Olması Muhtemel Parlamenterler" özenle not edilmişti. Planda yer alan gerekçeler doğrultusunda yapılan askerî müdahale ülkeyi yeniden koyu bir totaliter rejim atmosferinin içine çekecek, çok sayıda insan gözaltına alınacak, mahkûm edilecek ve siyaset yapanlar toptan siyasetten yasaklanacaktı. Org. Kenan Evren'in parti liderlerine yazdığı mektupta görüldüğü gibi daha sonra kendisini "Devlet Baş-

TABLO 42
Bayrak Harekât Planı'nda "Kürtçülük Faaliyetinde Bulunan Parlamenterler" Listesi

Nurettin Yılmaz (Mardin Bağımsız MV)	Ahmet Türk (Mardin CHP-sonra Bağımsız MV)
Şerafettin Elçi (Mardin MV)	Nebil Oktay (Mardin CHP MV)
Ali Rıza Septioğlu (Elazığ Bağımsız MV)	Celal Paydaş (Urfa CHP MV)
Metin Celalsur (Urfa AP MV)	Necmettin Cevheri (Urfa AP MV)
Rıza Polat (Ağrı CHP MV)	Nurettin Karsu (Erzincan CHP MV)
İskân Azizoğlu (Diyarbakır CHP MV)	Abdüllatif Ensarioğlu (Diyarbakır AP MV)

TABLO 43
Planda "Aşırı Sol Örgüt ve Gruplarla İlişkileri Olması Muhtemel Parlamenterler" Listesi

Kemal Anadol	Gündüz Onat	M. Ali Pestilci
Mustafa Gazalcı	Kaya Bengi	Abdullah Emre İleri
Süleyman Genç	Temel Ateş	Süleyman Sırrı Ergün
Erkin Topkaya	Ertuğrul Günay	Hasan Zengin
İsmail Hakkı Özkan	Mehmet Sönmez	Necati Cebe
Ferhat Aslantaş	İsmail Akın	Orhan Yağcı
Burhan Savcı	Hüseyin Kuleli	Azimet Köylüoğlu
Veli Zeren	Yücel Akıncı	Mehmet Bek
Nizamettin Cabir	Erol Savaşçıoğlu	Nuri Bozyel
Sami Gökmen	Sabri Öznal	Altan Tuna
Nedim Tarhan	İskân Azizoğlu	Metin Tüzün
İsmail Akdoğan	Sevil Korun	Hasan Fidan
Faik Öztürk	Cengiz Şenses	
Nuri Çelik Yazıcıoğlu	Neccar Türkcan	

kanı" ilân edecek olan Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları, bundan böyle "Millî Güvenlik Konseyi" unvanı altında yasama ve yürütme faaliyetlerini re'sen yürütecekti.

İKİNCİ KISIM

1980-2013

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ VE KÖKLÜ RESTORASYON SÜRECİ (1980-1983)

Askerî rejim siyasete 'dur' diyor

Türkiye 1980 yılına, siyasal şiddet ve iktisadi krize çözüm üretemeyen kutuplaşmış bir ülke olarak girdi. TSK'nın, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e bir uyarı mektubu verdiği bilgisinin 2 Ocak'ta kamuoyuna duyurulması da, siyasilerin uzlaşmaya dayalı çözümler üretmeleri sonucunu doğurmadı. Belki de en çarpıcı başarısızlık, 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine ortak bir adayda anlaşılamamasıydı. İzleyen günlerde yüz turdan fazla süren ve bir sonuç üretmeyen bıktırıcı oylamalar, siyaset kurumuna olan güvensizliği derinleştirdi. Bu gelişmeler, darbe yanlılarının kararlılığını daha da arttırdı. Demirel, AP ve CHP arasında ortak bir hükûmet kurulmasını önerdiğinde Ecevit; Ecevit benzer bir öneri getirdiğinde de Demirel kabule yanaşmıyordu. AP lideri Demirel, MSP ve MHP'nin dışarıdan desteğiyle Kasım 1979'da bir azınlık hükûmeti kurmuştu. Demirel Hükûmeti, 1980 baharında MHP Genel Başkan yardımcısı Gün Sazak, eski başbakanlardan Nihat Erim ve DİSK başkanı Kemal Türkler gibi tanınan isimlerin de kurban gittiği siyasal şiddeti durdurmakta zorlanıyordu.

1979'da enflasyon yüzde 70'lere dayanmış, fiyat kontrolleri sıklaştırıldıkça sonuç giderek yaygınlaşan bir karaborsa olmuştu. IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal reform önerileri koşuluna bağladıkları kredi musluğunun açılması için alınan 24 Ocak 1980 kararları, Turgut Özal ve ekibi tarafından hızla uygulamaya sokuldu. DİSK'in bu politikalara direnci sert oldu ve grevler, fabrika işgalleri birbirini izledi. Ordu müdahale hazırlığına çok önceden başlamış, ara dönemde kimlere görev verileceği bile kararlaştırılmıştı. Ola-

sı bir müdahalenin emir-komuta zinciri içinde yapılmasına dikkat edilmekteydi. Bugünden bakıldığında, "siyasi sorumluluğu olanlar neleri yapsalardı darbeciler için elverişli ortam oluşmayabilirdi?" sorusu güncelliğini korumaktadır. Cumhurbaşkanlığı krizi çözülebilseydi, AP-CHP koalisyonu ile seçimlere gidilebilseydi, darbe yanlılarının meşru zemin bulmaları oldukça güçleşebilirdi.

Ordu üst yönetiminin "sabırlarını en fazla taşıran girişim" olarak gösterdikleri olay, 6 Eylül 1980'de MSP'nin düzenlediği Konya Mitingi'ydi. İstiklal Marşı'nın okunmasının reddedildiği mitingdeki görüntüler ve "tek halife-tek devlet-tek millet" gibi sloganlar irtica tehdidi algısını güçlendirdi. 12 Eylül 1980 günü saat 03.00'da Ordu çoktan harekete geçmişti. Saat 16.30'da okunan ilk bildiride, Parlamento'nun dağıtıldığı, Kabine'nin görevine son verildiği, milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı, siyasi partilerin faaliyetlerinin durdurulduğu açıklandı. Bu bildiride, "Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalacak" denilmekteydi. İzleyen bildirilerde ise halen sürdürülen "...ekonomik program ile yapılan anlaşma ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir" güvencesinin verilmesine dikkat edildi. Böylece uluslararası politik ve iktisadi statükoya bağlılığın sürdürüleceği mesajı veriliyordu.

Siyasi parti liderlerine yapılan "teslim ol" çağrısına sadece Alparslan Türkeş hemen yanıt vermedi. Kısa süre sonra teslim olan Türkeş, uzun zamandır bir darbe olacağını kestiriyordu. Darbeyi "sol bir cuntanın" yönlendirme ihtimalinden endişe ettiği için hemen teslim olmamıştı. Bu arada DİSK'in ve Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (MİSK) faaliyetlerine son verildi. Türk-İş'e yönelik bir tasarrufta bulunulmaması ise dikkat çekiyordu. Bütün belediye başkanları ve 1.700'ün üstünde belediye meclisi üyesinin azledilmeleri de unutulmamıştı. THK, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç bütün derneklerin faaliyetlerinin durdurulmasıyla örgütlü sivil yaşam sonlandırılmış oldu. Demirel ve Ecevit, Ekim'de serbest bırakıldılar, ama Haziran 1981'de siyasal konuların açıkça konuşulması yasaklandı. Bu arada Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bütün örgütüyle Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlanması tedbiri de hızla hayata geçirildi.

Darbe liderleri, açık bir tarih belirtmeseler de çok partili yaşama dönüleceği güvencesini sıklıkla tekrarlamaktaydılar. 14 Eylül'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, resmen devlet başkanı ilan edildi. Cunta'nın liderliğini, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) üstlenecekti. MGK, Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşmaktaydı.

"'Türkiye'nin ne gibi özellikleri vardı ki, 12 Eylül gibi bir olayı yaşadı?' sorusuna verilecek cevap, darbe lideri Evren'in kişiliğiyle yakından ilgili. Sıradan yurttaş, Kenan Evren'in şahsında nihayet kendi gibi düşünen bir önder bulmuştu. Kenan Evren, memlekette hangi kahveye gitseniz beş-on benzerini bulabileceğiniz bir tipti. Türkiye'nin öbür siyasî önderleri toplumun kültürel vasatîsinin üzerindeki insanlardı. 12 Eylül'ün lideri Evren ise 'Sallandıracaksın ellisini...' diyenlerden farksızdı. Farkı, sallandırma imkânını gerçekten bulabilmesi oldu." **Murat Belge, 12 Yıl Sonra 12 Eylül, *s. 27.***

Darbeyi izleyen bir hafta gibi kısa bir sürede Emekli Amiral Bülend Ulusu yönetiminde 27 üyeli bir kabine atandı. Kabine'de 5 emekli asker ve 5 profesörün olması; 11 üyenin daha önceki dönemlerde de bakanlık görevini üstlenmeleri, yeni bakanların Cunta'nın itimadını kazanmış isimlerden oluştuğunu gösteriyordu. Kabine'nin MGK'da alınan kararların icrası ve Konsey'e tavsiyelerde bulunmak gibi sınırlı işlevleri vardı. MGK kısa sürede ülkeyi 13 sıkıyönetim bölgesine ayırdı ve 13 generali bu bölgelere sıkıyönetim komutanları olarak atadı.

Darbe liderliği, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasından sorumlu Turgut Özal ve ekibini, özellikle IMF, Dünya Bankası ve Washington'a iktisadi statükonun korunacağı güvencesini vermek üzere görevde tuttu. Başbakan Ulusu'nun yardımcısı görevindeki Özal'ın ekonominin dümeninde bırakılması, darbeye ciddi destek veren iş çevrelerinin de teveccühünü kazanacaktı. Özal daha sonra siyasete atıldığında, 12 Eylül Hükûmetleri'nde 22 ay Başbakan Yardımcısı olarak tüm ekonomik gelişmelerden ve konulardan sorumlu olmasının avantajını çok iyi kullanacaktı.

Cunta liderliği, darbe öncesinde fiilen siyasetin içinde olanlarla ilgili kararını oluşturmakta zorlandı. Ecevit ve Demirel'in çok partili yaşama geçil-

TABLO 44
44. Hükûmet/Ulusu Hükûmeti Bakanlar Kurulu (20.09.1980 - 13.12.1983)

Başbakan	Saim Bülend Ulusu
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Zeyyat Baykara
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Turgut Özal (20.09.1980 - 14.07.1982)
Devlet Bakanı	Sermet Refik Pasin (14.07.1982 - 13.12.1983)
Devlet Bakanı	İlhan Öztrak
Devlet Bakanı	Mehmet Özgüneş
Devlet Bakanı	Nimet Özdaş
Adalet Bakanı	Cevdet Menteş (20.09.1980 - 08.02.1983) Rifat Bayazıt (15.02.1983 - 13.05.1983) Kazım Akdoğan (21.05.1983 - 13.12.1983)
Milli Savunma Bakanı	Ümit Haluk Bayülken
İçişleri Bakanı	Selahattin Çetiner
Dışişleri Bakanı	İlter Türkmen
Maliye Bakanı	İsmet Kaya Erdem (20.09.1980 - 14.07.1982) İlhami Adnan Başer Kafaoğlu (14.07.1982 - 13.12.1983)
Milli Eğitim Bakanı	Hasan Sağlam
Bayındırlık Bakanı	Tahsin Önalp
Ticaret Bakanı	Hurşit Kemal Cantürk
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Necmi Ayanoğlu (20.09.1980 - 23.12.1981) Kaya Kılıçturgay (23.12.1981 - 13.12.1983)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Recai Baturalp (20.09.1980 - 23.12.1981) Ali Hüsrev Bozer (23.12.1981 - 13.05.1983) Cafer Tayyar Sadıklar (21.05.1983 - 13.12.1983)
Ulaştırma Bakanı	Necmi Özgür (20.09.1980 - 02.03.1982) Mustafa Aydın Aysan (02.03.1982 - 13.12.1983)
Tarım ve Orman Bakanı	Ahmet Sabahattin Özbek
Çalışma Bakanı	Turhan Esener
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Şahap Kocatopçu (20.09.1980 - 21.12.1981) Mehmet Turgut (21.12.1981 - 13.12.1983)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Serbülent Bingöl (20.09.1980 - 23.12.1981) Fahir İlkel (23.12.1981 - 13.12.1983)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu (20.09.1980 - 10.12.1981)
İmar ve İskân Bakanı	Mehmet Şerif Tüten (20.09.1980 - 14.07.1982) Ahmet Samsunlu (14.07.1982 - 13.12.1983)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı	Münir Raif Güney
Gençlik ve Spor Bakanı	Vecdi Özgül
Gençlik ve Spor Bakanı	Sadık Şide
Kültür Bakanı	Mustafa Cihat Baban (20.09.1980 - 13.12.1981)
Kültür ve Turizm Bakanı	İlhan Evliyaoğlu (10.12.1981 - 13.12.1983)

diğinde Cunta tasarruflarına karşı muhalefet göstereceklerine dair işaretler, siyasi partilerin feshedilmeleri kararının verilmesini kolaylaştırdı. Cunta liderliği, siyasetin doğası gereği yol açtığı çatışmaları normal kabul edebilecek bir anlayışa sahip değildi. Darbe öncesinin siyasal aktörleri, bu çatışmalardan uzlaşma çıkaramadıkları için eleştirilebilirler. Ama özellikle MGK üyelerinin konuşmalarında adına siyaset denilemeyecek bir "siyaset" anlayışının özlemini duydukları anlaşılıyordu. MGK üyelerinin "sivil" danışmanlarının da bu anlayışı destekledikleri görülmekteydi. Böylesine çatışmasız ve yukarıdan dayatılan sınırlara hapsedilmiş bir siyaset anlayışının mayasının tutmayacağı belliydi. Bu anlamda MGK üyeleri ve danışmanlarının siyaset sosyolojisinin basit ilkelerini kavrayamadıkları söylenebilir.

Demirel, AP kadrolarını firesiz biçimde yakın geleceğe hazırlıyor ve tüm eylem ve açıklamaları, MGK üyeleri üzerinde rövanşist niyetleri olduğu izlenimini körüklüyordu. Demirel ve Ecevit'in Cunta liderliğinin meşruluğunu kabule yanaşmayan tutarlı duruşlarının altı çizilmelidir. Demirel, Ecevit'e göre daha pragmatik bir tutum takınıyor; hesaplarını çok partili yaşamın başlama sürecine olabildiğince çabuk girmek üzerine kuruyordu.

Ecevit ise, CHP yöneticilerinin ısrarlarına rağmen CHP Genel Başkanlığından istifa etmiş, siyasi yasakları karşısına alan bir duruş sergiliyordu. *Arayış* isimli bir dergi çıkaran Ecevit, CHP'nin "profesyonel siyasetçilerini" atlayarak, işçi ve köylülerle dolaysız bağ kurmaya çalışıyordu. Ecevit'e göre, "CHP zaten bir burjuva partisiydi. O misyonunu tamamlamış, sosyal demokrat bir parti olamamıştı." Ecevit, MGK kararlarına rağmen siyasi mesaj vermeye devam ettiği için katlanmak zorunda olduğu mahkeme ve hapis sürecinde özellikle CHP yönetici ve tabanını yanında görememekten yakınıyordu. Daha sonraki yıllarda bu zor zamanlarda yalnız bırakılmasını hiç unutmadı. CHP yöneticileriyse, Ecevit'in çelişkili mesajlarından ve Demirel'in AP örgütünü ayakta tutma çabasını örnek almamasından şikâyetçiydiler. AP örgütü, kapatılan partilerinin yerine yenisini açmakta daha deneyimliydi. Ne var ki CHP'liler parti kapatılma şokunu ilk kez yaşıyorlardı ve bu kaotik ortamda liderlerinin kendilerini yalnız bırakmasını kabullenemiyorlardı.

CHP ve AP liderleri kısa zamanda serbest kalmışlardı. MHP ve MSP'nin eski parlamenterleri ve liderlerinin tutukluluk halleriyse sürmekteydi. Bu iki parti, Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde ana davalar kapsamında yargılanmaktaydı. MHP için toplam 220 idam istemli bir yargılama başlatıldı. Bu dava süresince Alparslan Türkeş'in toplam mahkûmiyeti 4,5 yılı bulurken, Erbakan 1 yıl süreyle hapiste kalacaktı.

Darbeyi izleyen yıl sonunda toplam tutuklu sayısı 122.000'i aşmıştı. On beş günü bulan gözaltı süresi ve bir cezalandırma ve kanıt toplama yöntemi olarak işkenceye yaygın biçimde başvurulması nedeniyle çok sayıda işken-

KENAN EVREN

12 Eylül 1980 askerî darbesini planlayan ve yürürlüğe koyan, darbenin ardından da Devlet Başkanı ve daha sonra Cumhurbaşkanı olarak siyaset ve devlet üzerindeki vesayetini uzun bir döneme yayan emekli Orgeneral Kenan Evren 17 Temmuz 1917 tarihinde Manisa'nın Alaşehir ilçesinde doğdu. 1936 yılında Maltepe Askerî Lisesi'nden, 1939 yılında da Topçu Asteğmen rütbesiyle Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1946 yılına kadar devam eden askerlik hayatını çeşitli topçu birliklerinde sürdürdükten sonra, bu tarihte Harp Akademisi'ne girdi ve 1949 yılında "kurmay subay" olarak buradan mezun oldu. Mezuniyeti sonrasında yeniden kıta görevlerine dönen Evren, 1958-1959 yıllarında Kore'de görev yapan Türk Tugayı'nda Harekât Eğitim Başkanlığı ve Kurmay Başkanlığı yaptı. 1959'da yurda dönerek yine çeşitli karargâh ve kıtalarda görev aldı. 1960 darbesinde Ordonat Okulu komutanıydı ve Cemal Madanoğlu'nun nezdinde MBK'ye sadakatini bildirmekten geri kalmamıştı. 1963 yılında Tuğgeneralliğe yükseltildi ve Kara Kuvvetleri Okullar Komutanlığı'na atandı. Bundan sonra sırayla generallik rütbeleri aldı. 1966'da Tümgeneral oldu ve 58. Er Eğitim Tümen Komutanlığı ve 2. Ordu Kurmay Başkanlığı görevlerini yürüttü. 1970'te Korgeneralliğe atanan Evren bu rütbede 2. Kolordu Komutanlığı'nda, Kara Kuvvetleri Denetleme Kurulu Başkanlığı'nda ve Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'nda bulundu. 1974'te Orgeneral oldu. Orgeneral rütbesiyle, sırasıyla Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı, Genelkurmay II. Başkanlığı ve Ege Ordu Komutanlığı makamlarında bulundu ve 5 Eylül 1977'de Kara Kuvvetleri Komutanı, 7 Mart 1978 tarihinde Genelkurmay Başkanı oldu. Genelkurmay Başkanı iken 12 Eylül askerî darbesini gerçekleştiren heyetin başında yer aldı. Darbe sonrasında kendisini Devlet Başkanı ilan etti ve Cumhurbaşkanı olana kadar Millî Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini uhdesinde tuttu. 1982 Anayasası'nın referandumu sırasında, kendisini Cumhurbaşkanı seçtirdi ve 7 Kasım 1982 ile 9 Kasım 1989 tarihleri arasında Cumhurbaşkanlığı makamını işgal etti. Bu tarihten itibaren emeklilik hayatı yaşamaktadır. 12 Eylül 2010 Anayasa referandumu ile kabul edilen değişiklikler arasında yer alan ve 12 Eylül dönemi yöneticilerini hukuk karşısında koruyan geçici anayasa maddesinin iptal edilmesiyle, 12 Eylül dönemindeki tasarrufları bakımından yargılanmasının önü açıldı. Şu anda Ankara Adliyesi'nde açılan "Anayasayı tebdil, tağyir ve ilga" ve "meşru hükûmeti devirme" suçları isnadıyla yargılanmaktadır.

Evren, aslında parlak bir asker değildi. Kıbrıs Harekâtı sırasında Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı gibi kritik bir görevde bulunmuş ve kara kuvvetleri açısından oldukça hatalı bir çıkarma harekâtına imza atmıştı. Harekât sırasında Hava ve Deniz kuvvetleri ile kurulması gereken koordinasyon aksamış ve bu durum beklenenin ötesinde bir zayiata yol açmıştı. Ne var ki harekât sonrasında, harekâta planlama ve operasyon aşamasında katılmış bütün yüksek rütbeli subaylarla birlikte kıdem alarak Orgeneralliğe terfi ettirilmiş, bu rütbede en son Ege Ordu Komutanlığı gibi ordu komutanlıkları hiyerarşisi içinde en altta yer alan bir görevde bulunduğu ve emekliliğini beklediği bir sırada ortaya çıkan terfi bunalımı yüzünden, beklenmedik bir biçimde kuvvet komutanı ve Genelkurmay Başkanı olmuştur. Bu beklenmedik gelişmeler, en nihayet onu 12 Eylül askerî darbesinin lideri yapmış ve böylelikle Evren Türkiye'nin 10 yıl süreyle kaderine hükmetmiştir. Evren'in ideolojik portresi, 12 Eylül'le gelinen yol ayrımını ve muhafazakâr çevrelerle yapılan işbirliğini kolaylaştıran unsurları daha iyi anlayabilmemizi sağlar. 12

Eylül liderliği her şeye rağmen 'muasır medeniyet' hedefi doğrultusunda 'Batı' ile ilişkileri koruma istencini gösterirken, Batı'yı fiilen temsil eden aktörleri yine 'Batı'lı değerler' adına mahkûm etmekten de geri durmadı. Özellikle Kenan Evren, 1990'larda insan hakları ihlalleri karşısında popülerleşen Batı karşıtı, savunmacı milliyetçiliğin ilk işaretlerini de veriyordu. Avrupa ülkelerinin insan hakları konusundaki baskıları üzerine Evren, 12 Haziran 1981'de "Şu sırada, 90 günlük gözetim süresini indirecektik. Ama bazı Avrupalı dostlarımız 'Yoksa yardımı keseriz' deyince 'Kaldırmıyoruz' dedik. Bizler Türk milletinin şeref ve haysiyetini para ile satacak insanlar değiliz" derken bu tavrı örnekliyordu. 27 Mayıs'ın lider seçtiği 'Cemal (Gürsel) Aga' hariç, halkın üst düzey asker denildiğinde anımsadığı Fahri Korütürk benzeri mesafeli, 'protokol adamı' kimliğinden de hayli uzaktı.

İdam cezasını, 'Kur'an ve İncil'de de yeri vardır' diye savunabilen; 'ben de Müslümanım, ama...' ifadesiyle en çarpıcı biçimde özetlenebilecek bir 'bizden birisi' tavrına da sahipti, Evren. Aslında, 9 Mart girişimini 12 Mart'a çevirmeyi başaran ordu içindeki muhafazakâr çizginin tipik bir devamıdır. Din derslerinin mecburi olmasını, 'böylece hurafelerden arınmış bir din eğitimi verilebilecek' diye savunması, dinin toplumsal denetim işlevini hayati kabul eden muhafazakâr çevreler açısından, sorunlu olmanın ötesinde bir 'müjde' gibi algılanmıştır. Evren'in ideolojik duruşuyla muhafazakârlık arasında, dil konusundan gençliğe bakışına; anti-entelektüalizmine kadar pek çok paralellik söz konusudur. Bazı Kemalist hassasiyetleri ve son tahlilde muasır medeniyet çerçevesine olan ısrarlı bağlılığı dışında Evren'in dönemin *Tercüman* gazetesinin tipik anti-komünist yazarlarıyla şaşırtıcı benzerlikleri vardı. O ve arkadaşlarının yürürlüğe koyduğu Anayasa ve yasal mevzuatın darlaştırdığı demokratik çerçeve ise halen aşılabilmiş değildir.

ce vakası yaşandı. İnsan Hakları Derneği'ne (İHD) göre, askerî yönetim döneminde 400 dolayında kuşkulu ölümün 171'inin işkenceden kaynaklandığı kanıtlanmış durumda. Resmî açıklamalara göre 12 Eylül'le beraber sıkıyönetim askerî mahkemelerinde 210 bin dava açıldı. Bu davalardan 71 bini Türk Ceza Yasası'nın 141 ve 142. maddelerinden, 14 bini de 163. maddeden olmak üzere sadece düşüncelerinden dolayı yargılananların sayısı 85 bindir. Kenan Evren'in "asmayalım da besleyelim mi" veciz sözünü doğrular biçimde, 25 Ekim 1984 tarihine kadar, çoğunluğu siyasal suçlu olmak üzere 50 kişinin ölüm cezası yerine getirildi. 12 Eylül döneminde 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. 348 bin kişiye pasaport sınırlaması konuldu. 1402 sayılı sıkıyönetim yasasının 2. maddesine göre sıkıyönetim komutanlarınca 15 bine yakın kamu görevlisi işlerinden atıldı.

12 Eylül, ciddi hazırlıklarla yapılan ve MGK'nın ideolojisi doğrultusunda köklü bir restorasyonu amaçlayan bir darbeydi. Bakanlar Kurulu'nun ve sıkıyönetim hiyerarşisinin oluşturulma hızları bu konuda bir fikir verebilir. 12 Eylül 1980 günüyle, çok partili siyasal hayata yeniden dönülerek, TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşturulduğu 6 Aralık 1983 tarihleri arasında 669 yasa,

90 Kanun Hükmünde Kararname (KHK), 76 MGK kararı ve 3 MGK bildirisi olmak üzere toplam 838 yasa çıkarılmıştı. Yasama faaliyetindeki bu yoğunluk, restorasyon hedefinin kapsamını göstermesi bakımından önemlidir. Yeni anayasanın yapılması da bu sürecin doğal bir uzantısı olarak görülmelidir.

MGK'nın eski siyasileri uzunca bir süre oyun dışı bırakma tercihinin altında ciddi bir endişe yatmaktaydı. MGK üyeleri, restorasyon programlarına karşı etkili bir direnç oluşmasından ürkmekteydiler. Oysa toplum, tıpkı 27 Mayıs ve 12 Mart örneklerinde olduğu gibi, tepki vermekten kaçınarak süreci izlemeyi tercih etmişti. Tırmanan şiddetin sona ermesiyle, dönemin aktif siyasilerinin bile derin bir nefes aldıkları gözlemleniyordu. Yine de MGK üyeleri temkinli adımlar atıyorlardı. Bu endişelerinin anlaşılması için yeni anayasayı hazırlaması beklenen Kurucu Meclis'in oluşturulma biçimi üzerinde durulabilir. 19 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı, Kurucu Meclis Hakkında Kanun'a göre, Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden (DM) oluşmaktaydı. 27 Mayıs'ın Kurucu Meclis'inin siyasi partiler olarak CHP ve CMKP'ye, barolar, basın, gençlik, öğretmen ve işçi sendikaları gibi oluşumlara kontenjan ayırmasında gözlenen sınırlı temsil kaygısından hiç eser yoktu. Zamanla DM içinden kimileri bile, "Madem tüm ipler MGK'nın elinde olacaktı, biz neden seçildik?" noktasına geleceklerdi. 160 DM üyesinin 40'ı, doğrudan MGK tarafından belirlendi. 120 üyenin belirlenme tarzının herhangi bir seçim ilkesiyle bağdaşması mümkün değildi. Buna göre her il valiliği, başvurular arasından kendi illerine düşen kontenjanın üç katı adayı belirleyip MGK'ya bildiriyor; son kararı yine Konsey veriyordu. Böylelikle oluşan DM üyelerinin, tıpkı MGK üyeleri gibi, korporatist bir siyaset felsefesine bağlı olduklarını tahmin etmek güç değildir. DM üyeleri arasında memur kökenlilerin yüzde 28,9, askerî okul kökenlilerin de yüzde 14,8 oranlarında temsil edilmeleri bu durumun rakamsal göstergesidir. DM'ye sadece 5 kadın üyenin atandığını da anımsatmak gerekir.

DM oluşur oluşmaz MGK'da gözlenen abartılı siyaset korkusu yeniden canlandı. Adeta cımbızla "siyasete bulaşmamış" bir DM oluşturulmasına rağmen, o sırada kayyımlar eliyle yönetilen, henüz kapatılmamış siyasi partilerin DM'nin siyasallaşmasına yol açacakları endişesi MGK içinde ağırlık kazanmaktaydı. Uzun tartışmalardan sonra, 16 Ekim 1981 tarih ve 1533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun'un çıkarılmasına karar verildi. Bu kanun, 11 Eylül 1980'de faaliyet gösteren "siyasi partilerin feshini, para dahil, taşınır taşınmaz tüm mallarının hazineye devrini" hükme bağlıyordu. Böylece Anayasa'yı, Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları'nı hazırlaması için DM'nin önü açılmış oldu.

Ne var ki çok kısa sürede DM içinde "itimat telkin etmeyen" siyasi gruplaşmaların başladığı görülecekti. DM üyelerinin kendi geçiciliklerinden ha-

reketle eski siyasilere yaranma çabasına girdikleri söyleniyordu. DM içinden seçilen 15 kişilik Anayasa Komisyonu başkanı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın "Atatürkçü Liberaller" adıyla grup kurduğu, partileşme arayışına girdiği ve karşıtlarının da boş durmadıkları türünden haberler MGK'yı kızdırdı. DM bir komisyon kurarak "siyasi faaliyet" yürüten üyelerini sorgulama yoluna bile gitti!

Buna rağmen Kurucu Meclis üyelerinin çoğunluğu, Yeni Anayasa'nın nasıl olmaması gerektiği konusunda hemfikirdiler. Evren'in 1982 Ağustos'unun sonunda Afyon'da yaptığı konuşmada, "O Anayasa bize bol geldi, içinde oynamaya başladık, oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik" ifadesinden de anlaşıldığı gibi asıl hedef, 27 Mayıs Anayasası ve onun getirdiği bazı özgürlüklerdi. Yeni Anayasa'nın temelinde, özgürlükleri siyasal çekişmelerin nedeni sayan, yasama erkinin gücünü ise parlamento içi siyasetin tıkanmasından sorumlu tutarak yürütmeyi güçlendirmeyi hedefleyen bir siyaset anlayışı yatmaktaydı. Bu noktada, Kurucu Meclis'in iki kanadı olan MGK ve DM bütünüyle mutabıktılar. Buna rağmen MGK, DM'ye seçtirdiği asker kökenli üyelere verdiği gizli bir Anayasa taslağı üzerinden, DM'deki çalışmaları yönlendirmekten geri durmadı. MGK'nın "sivil" danışmanlarının çoktan bir taslak hazırladıkları söylenmekteydi. DM, kendi taslağını hazırlayıp MGK'ya sunduğunda, nihai karar mercii olan MGK bu metinde çok önemli değişiklikler yaptı.

Anayasa çalışmaları sürecinde eski siyasilerin siyasi içerikli demeç vermeleri imkânsız hale getirilmişti. MGK'nın daha 2 Haziran 1981'de çıkardığı 52 sayılı bildiriyi anımsamak ilginç olabilir. Bu bildiri 11 Eylül 1980'de siyaset yapan parlamento üyesi ve yöneticilerinin, "Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak, kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçla toplantı yapmalarını" yasaklamıştı. Peki öyleyse yeni anayasa hazırlanırken kimler öneride bulunabilecekti? Demokratik kitle örgütleri ve partiler öneride bulunamazken, çeşitli üniversitelerden raporlar istendi. Bu öneriler içinde DM'de yansımasını bulan korporatist anlayışa eleştirel yaklaşan rapor yoktu belki; ama ondan da geriye düşmek konusunda İstanbul Üniversitesi'nde hazırlanan rapordan bahsetmek gerekir. Zaten DM'nin Anayasa Komisyonu'nda bu üniversitenin Hukuk Fakültesi'nden üç profesör bulunmaktaydı. İstanbul Üniversitesi'nin raporu, darbeyi ve uygulamalarını sevinçle izleyen iş çevrelerine yakın bir zihniyeti yansıtmaktaydı.

Zaten TİSK Genel Sekreteri Rıfat İbrahimoğlu da Anayasa Komisyonu'nun etkin bir üyesiydi ve özellikle çalışma yaşamıyla ilgili pek çok olumsuz düzenlemenin altında imzası vardı. Bu süreçte korporatist zihniyete sahip sivil ve asker bürokrasinin yanında büyük sermaye gruplarının talepleri bir şekilde dikkate alınmakla beraber, özellikle emekçilerin ve gençlerin taleplerinin

taslağın hazırlanmasına hiçbir biçimde yansımadığı açıktı. Sivil toplum örgütleri ve siyasiler, taslağın hazırlanma sürecinden tümüyle dışlandıkları gibi, onu eleştirmeleri de yasal olarak imkânsız hale getirildi. Yasal olan ve birkaç bildiriyle güvencelenen ise yeni anayasayı tanıtmak ve övmekti! 20 Ekim 1982'de çıkarılan bir kararla, Anayasa'nın geçici maddelerinin ve Evren'in Anayasa lehindeki konuşmalarının eleştirilmesi yasaklandı!

İşte bu koşullar altında MGK'nın da son şeklini verdiği taslak için 7 Kasım 1982'de bir halk oylaması yapılması kararlaştırıldı. MGK işi daha da sıkı tutma yanlısıydı. O sırada halk desteğinin yüksek olduğu sıklıkla anımsatılmasına rağmen Evren, Anayasa oylamasıyla Cumhurbaşkanlığı seçiminin ayrı sandıklarda yapılmasına cesaret edemedi. Anayasa'ya eklenen geçici bir maddeyle, "Evet" oyu aynı zamanda Evren'in yedi yıllığına Cumhurbaşkanı seçilmesini onaylamak haline getirildi. Aslında hayır denilmesi de, askerî yönetimin uzaması anlamına gelecekti! Bu dönem alınan tedbirler, "anarşinin kökünü kazıyan" MGK'nın hâlâ yaygın bir kitle korkusuna sahip olduğunu gösterir. Sandığa gidilmeyerek seçimin meşruluğunun zedelenmesi ihtimalini engellemek adına, oy kullanmayanlara para cezası ve izleyen beş yıl boyunca oy kullanma haklarının alıkonulması tedbirleri devreye sokuldu. "Hayır" oyu vermeyi düşünen seçmenlerin, sandık başında nöbet tutan askerler huzurunda, koyu mavi renkli pusulayı sandığa atma cesaretini göstermeleri gerekiyordu.

Sonuçta ortaya çıkan yüzde 91,4 oranındaki yüksek "Evet" oranını sadece bu tedbirlerle açıklamak yeterli değildir. Unutulmamalı ki, Demirel ve Ecevit yeni anayasayı meşru saymadıklarına dair işaretler vermişlerdi. 1961 Anayasası'na, ciddi bir örgütlü yapıya sahip olmayan o dönemin toplumundan bile yüzde 39 "Hayır" oyu çıktığı anımsandığında, 82 Anayasası'na verilen yoğun destek daha iyi görülebilir. Toplumun, 12 Eylül öncesi "kardeşin kardeşi öldürdüğü" günlere dönmek istememesi bir neden olarak azımsanmamalıdır. Toplum, bu kaostan bir şekilde kurtulmak istiyordu. Yüksek evet oylarında darbecilerin tek yanlı propaganda imkânlarının etkisi ise yadsınamaz.

12 Eylül Anayasası bir tepki metniydi. Yürürlüğe girdiğinden bu yana, Anayasa'yı hazırlayan komisyonun başkanlığını yapan Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı dahil, Anayasa'yı eleştirmeyen neredeyse kalmadı. Özellikle 1987'den sonra Meclis'te yer alıp Anayasa'yı şiddetle eleştirmeyen ve acilen değiştirilmesi gereğinin altını çizmeyen hiçbir parti yoktu. Ne var ki, Anayasa'nın yürürlüğe girdiği tarihten yeni Milenyuma girilen döneme kadar kapsamlı değişiklikler yapılamaması çok şey anlatır. Bu siyasi partilerin uzlaşma yoluyla oyunun kurallarını değiştirme anlamında çok mesafe alamadıklarını gösterdiği gibi, özellikle iktidar partilerinin Anayasa'nın kimi "avantajlarından"

oransızca istifade etme büyüsünden uzaklaşamadıklarını da gösterir. Özellikle 1991 seçimleri öncesi DYP ve SHP'nin öne çıkardıkları söylemlere bakıldığında, bu partilerin kurdukları ortak hükûmetin köklü anayasa değişiklikleri yapabileceği beklentisi oluşmuştu. Ama dağ fare doğuracaktı. Bunu sadece anayasayı değiştirecek çoğunluklarının olmaması ile açıklayamayız. Dönemin politik ve iktisadi koşulları da bu eylemsizliğin nedenleri arasındadır.

1982 Anayasası'nda iktidar çoğunluğunun yasama tarafından denetlenme imkânları büyük ölçüde budanmıştı. Yetkileri arttırılan Cumhurbaşkanlığı, Klasik Parlamentarizm anlayışıyla uyuşmayacak denli bir öneme sahip hale getirilmişti. Başbakan ve cumhurbaşkanının benzer anlayışta olmaları, yürütme erkini yasama erki karşısında fazlasıyla güçlendiriyordu. Bu ikisi arasında gerilim olduğundaysa, cumhurbaşkanının oransız yetkileri, hem yürütmenin bir kanadının hem de yasamanın güç yitirmeleri nedeniyle hızlı karar alma ve uygulamayı engelleyici gerilimler oluşturabiliyordu. Özellikle cumhurbaşkanının yetkilerini sonuna kadar kullanma kararlılığını gösterdiği durumlarda, Klasik Parlamentarizmden, fiili Yarı Başkanlık Sistemine doğru bir zorlama olabiliyor ve sistem tıkanıyordu. Bu koşullar altında etkin çalışamayan sistemi olumsuzlayıp çözüm olarak Başkanlık Sistemini önermek, özellikle 1987'den sonra popülerlik kazandı. Varolan sistemi eleştirenler, onun işlememesinin önemli bir nedeninin Klasik Parlamentarizmin çalışma imkânının bizzat Anayasa tarafından dinamitlenmesi olduğunu unutuyorlardı. Aslında işlemeyen, Anayasa tarafından istikrar kaygısıyla oluşturulan bu karmaşık sistemdi.

Yürütmenin iki kanadı arasındaki muhtemel gerilimlerden bahsedenlerin unutmamaları gereken bir başka kanat da Milli Güvenlik Kurulu (MGK) idi. Özellikle 1990'lı yıllarda MGK'nın yasal güçlerinin yanında *de facto* bir güç olarak yürütmenin yapması gereken bazı işlevleri üstlendiği; böylelikle denetlenmesi giderek güçleşen bir yapıya dönüştüğü görüldü. MGK'nın terörle mücadelede ipleri eline aldığı dönemde yaptığı toplantılar, neredeyse Bakanlar Kurulu toplantılarından daha çok önem taşıyordu. Bakanlar Kurulu özellikle Çiller Hükûmetleri döneminde MGK'da alınan kararların onay mercii haline gelecekti. MGK'nın *de facto* gücünün en çok hissedildiği dönem ise 28 Şubat Süreci (1997) olacaktı. Güçlü yetkilerle donatılan bir cumhurbaşkanının yanında giderek iç güvenlik tanımını genişleten bir MGK'nın varlığı da seçilmişlerin hareket alanlarını daraltıyordu. Böylece ağırlığı arttırılan MGK, 12 Eylül'ü gerçekleştiren ordu seçkinlerinin, siyasetçiler üzerindeki baskı ve denetimlerinin kalıcılaştırılmasının da simgesi haline geldi. MGK'nın artan ağırlığının, "sürekli darbe rejimi" yarattığı eleştirisinde bulunanlar da vardı.

27 Mayıs Anayasası ile devlet yapısına sokulan MGK'nın işlevi 111. maddeye göre, "Milli Güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon

sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek" olarak belirlenmişti. 12 Mart 1971 sonrası yapılan değişikliklerle 111. maddedeki "yardımcılık etmek üzere" ibaresi çıkarılmış ve "bildirir" kelimesi de "tavsiye eder"olarak değiştirilmişti. 1982 Anayasası ile bu kapsam daha da genişletildi. Buna göre MGK, "Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır."

Bu maddenin "alınmasını zorunlu gördüğü tedbirler"in "öncelikle dikkate alınması" ifadelerine yansıyan vurgunun fazladan yoruma ihtiyacı yoktur. Tüm bu düzenlemelerin altında, sivillerin güvenliği sağlayamayacakları ön kabulünün yattığı açıktır. Çünkü bu muğlak ifadeler ve daha sonra MGK Genel Sekreterliği'nin giderek genişleyen faaliyet alanlarına bakıldığında, bu iş bölümünün seçilmiş siyasetçilerce de fazla sorgulanmadığı, doğal algılandığı görülmektedir. Siyasilerin 1980 öncesinde, daha çok dolaylı yollarla askerlere güçlerini hissettirme taktikleri veya denge arayışları 80'lerle beraber son bulmuş görünüyordu. Siyasiler adeta her defasında yenilmekten yorulmuş ve kendi yetki alanlarına sahip çıkmaktan bile ürker olmuşlardı.

MGK'nın belki de en çok tartışma yaratan görevi, kamuoyunda "devletin gizli anayasası" olarak da nitelendirilen ve beş yılda bir yenilenmesi öngörülen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin (MGSB) hazırlanmasıydı. Belgeye ilişkin çalışma önce Genelkurmay karargâhında yapılmakta, MGK Genel Sekreterliği'nde son halini almakta, Başbakan tarafından onaylandığında da yürürlüğe girmekteydi. MGSB'nin uygulama esasları Milli Strateji Belgesi (MSB) ile şekillenmekte, ayrıca tehdit değerlendirmelerinin ağırlıklı olduğu MASK (Milli Askerî Stratejik Konsept) hazırlanmaktaydı. 1996'da MASK'da yapılan bir değişiklikle tehdit değerlendirmesinde ilk kez birinci sıra iç tehdide verilmiş, özellikle irticai faaliyetler hedef alınmıştır. MGSB'nin özelleştirmeden mahalli idarelere kadar birbirinden farklı ve asıl olarak siyasetin ilgi alanı olması gereken meseleleri de ele alması, 12 Eylül Anayasası'nın siyaseti kuşatma ve sınırlandırma hedefinde nerelere ulaştığının çarpıcı bir ifadesidir. Asıl şaşırtıcı olan, siyaset odakları içinden bu kuşatmaya ciddi bir karşı duruşun çok uzun bir süre geliştirilememiş olmasıdır.

1982 Anayasası'nda MGK ile ilgili 118. maddeye, "MGK Genel Sekreterliği'nin teşkilatı ve görevleri kanunla düzenlenir" şeklinde yeni bir hüküm eklenmesi dikkat çekicidir. 2000'li yıllardaki AB müzakerelerinde ciddi eleştiri konusu yapılacak olan ve faaliyetlerinin bütünüyle denetlenmesi imkânsız-

laşan Sekreterlik, asıl dayanak noktasını 2945 sayılı kanundaki şu hükümden almaktaydı: "Anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke inkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirerek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler." Burada devletin ana ideolojisini tayin ve bunun denetim işlevinin belirlenmesi gibi anayasa yapma mantığını çok zorlayan bir anlayış vardır. Eğer farklı siyasi oluşumların bir ideolojisi olacaksa, "ana ideolojiyle" çatışmamaları gibi, siyasetin ve toplumsal değişimin kaldıramayacağı bir önkoşul dayatılmaktadır.

MGK Genel Sekreterliği'ni oluşturan dört ana birimin isimleri bile yeterince açıklayıcıdır: Milli Güvenlik Siyaseti Başkanlığı, Bilgi Toplama Araştırma ve Değerlendirme Başkanlığı, Toplumla İlişkiler Başkanlığı, Topyekün Savunma Sivil Hizmetler Başkanlığı.[1] Bu birimlerin toplumu "milli ülkü" etrafında yönlendirici işlevler üstlenmelerinin demokratik bir devlet yapısı ve toplum anlayışıyla yan yana gelmeleri olanaksızdır.

Ordu'nun MGK yoluyla yürütmeye ortak olmasının bir benzeri de yargı alanında doğan ikili yapıyla ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs'la beraber ilk kez askerî yargı anlayışı doğrultusunda Askerî Yargıtay, Anayasa kapsamına alınmıştı. Doğal hâkim ilkesinin aleyhine olan, özel durumlarda sivilleri de yargılayabilen askerî mahkemelerin bu alandaki yetkileri, 12 Mart'la daha da genişletildi. Özellikle sivil kişiler için askerî suçlar yaratılması dikkate değerdir. Askerlerle ilgili idari kararlar, yine 12 Mart'tan sonra Danıştay'dan alınarak, yeni oluşturulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmiştir.

Buraya kadar TSK'nın yürütme ve yargı alanlarında ortak kanat haline getirilerek diğer güç odaklarından özerkleşme anlamında büyük mesafe kaydettiğinin altı çizildi. Bu yöndeki bir başka adım da, 1985 tarihinde 3162 sayılı bir yasayla Sayıştay Kanunu'nda yapılan değişikliklerdi. Sayıştay Yasası'na yapılan bir ekle askerî harcamalar olarak bilinen askerî alımlar ve bunların sözleşmeleri denetim dışı bırakılmıştı. Yine Özal Hükûmetleri döneminde başlatılan bütçe denetimi dışındaki fon uygulamasının bir benzeri de Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nda uygulamaya sokulmuştu. Silah alımları ve askerî harcamaların önemli bir bölümü bu fon üzerinden yapılmaya başlanmış; bu uygulama da denetim dışında bırakılmıştı.

12 Eylül Anayasası'nın belki de en eleştirilen tarafı, geçici 16. maddeyle getirilen kısıtlamalardı. Temel problem, bir metnin hukuki yollarla eleştirilmesi ve değiştirilmesinin engellenmesinden kaynaklanıyordu. Bu mad-

1 30 Temmuz 2003 tarihinde kabul edilen 7. Uyum Paketi, ordu ve siyaset ilişkileri bağlamında son derece önemli değişiklikler içeriyordu. Buna göre, MGK Kanunu'nda, MGK'nın bir danışma organı niteliğiyle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda değişiklikler yapılmış; MGK Genel Sekreteri'nin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerle, MGK Genel Sekreteri'nin sivil olmasının önü de açılmıştır.

delerle, 12 Eylül'de yönetime el koyanların ve oluşturdukları yönetim yapısının denetimden kaçırılması amaçlanmıştı. Geriye dönüp bakıldığında bu amaca büyük ölçüde ulaşıldığı söylenmelidir. 1. madde, Kenan Evren'in yeni Anayasa'nın kabulüyle beraber Cumhurbaşkanı seçilmesini düzenliyordu. 2. madde, MGK'nın ilk seçimler sonucunda TBMM Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar görevde kalmasını ve daha sonra 6 yıllığına Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüşmesini içeriyordu. Buradaki önemli husus ise tüm bu süre boyunca Konsey üyelerinin milletvekili dokunulmazlığı zırhına kavuşmuş olmalarıydı.

Diğer tartışmalı madde, 12 Eylül öncesinin siyasi parti yöneticilerine 10 yıl; milletvekili ve senatörlerine 5 yıl siyaset yasağı getiren 4. maddeydi. MGK üyelerine dokunulmazlık zırhı kazandıran 2. madde gibi, 15. madde de darbe yönetimini korumaya yönelik kapsamlı bir düzenleme olarak dikkati çekiyordu. Ara dönemde yönetimi üstlenen MGK, Hükûmetler ve DM'nin karar ve tasarruflarından dolayı yargılanmaları imkânsız hale getiriliyordu. Bu madde, bahsedilen dönemin kararlarını uygulayanları da kapsıyordu. İşte sonraki yıllarda 12 Eylül'ün maddi ve manevi hasarlarını gidermek isteyenler kadar, siyasal yaşamı normalleştirmek isteyenlerin de ellerini kollarını en fazla bağlayan düzenlemeler bunlardı.

Anayasa'nın kabulü, devam eden yönetim yapısının sona ermesi anlamına gelmiyordu. MGK Başkanı'nın, Danışma Meclisi'nin ve Bakanlar Kurulu'nun görevlerinin sona ermesi, seçilecek TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşmasıyla mümkündü ve bunun için 6 Aralık 1983'ü beklemek gerekecekti. Dolayısıyla 7 Kasım 1982'den, 6 Aralık 1983'e kadar olan bir yılı aşkın sürede 12 Eylül ürünü siyasi yapı işlemeye devam etti ve pek çok yasal düzenleme yapıldı. Bu süreçte belki de en önemli etkinlik, 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı yeni bir Siyasi Partiler ve 10 Haziran 1983 tarih ve 2389 sayılı Milletvekili Seçimi kanunlarının hazırlanmasıydı. Öncelikle, 27 Mayıs'ın seçilmişlerin denetimi ve nitelikli yasa yapımı gibi amaçlarla oluşturduğu Cumhuriyet Senatosu kaldırılarak çift meclisli yapı sona erdirildi.

Bu yasalar hazırlanırken merkez sağ ve solda yer alan iki partinin ağırlığında ve bunların birisinin güçlü hükûmet oluşturacağı bir yapıya özlem duyulmaktaydı. Sivil siyaseti ikili bir yapıya sıkıştırma istenci, zamanla siyasetin normalleşmesini de baltalamaya başlayacaktı. İstikrar ve temsilde adalet ilkeleri arasında bir denge bulmaktan çok, birincisini aşırı biçimde öne çıkaran kısıtlamalar, siyasi partilerin kuruluş ve işleyiş esaslarını belirleyen 68. ve 69. maddelerle düzenlenmişti. 68. maddeye göre, "Siyasi partilerin tüzük ve programları, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz(dı)." Devamla, "Sınıf ve zümre egemenliğini veya herhan-

gi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulamaz" deniyordu.

Ayrıca, "Siyasi partiler yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar" denilerek örgütlenme özgürlüğü çok ciddi biçimlerde budanıyordu. Yine bu madde, öğrencilerin ve memurların siyasi partilere üye olmalarını da yasaklıyordu. Özellikle emek örgütleri ile işbirliği kurmak isteyen sol partileri sıkıntıya sokan sınırlamalar ise 69. maddedeydi: "Siyasi partiler kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliğinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar." Böylece partilere ideolojik kısıtlamalar dayatılmakla yetinilmemiş, örgütlenme alanları da ciddi biçimde daraltılmıştı.

Seçme ve seçilme yaşları açısından demokratik ülkelerde genel kabul gören 18 ve 25 yaşları itibar görmemiş, 21 ve 30 yaş sınırları getirilmiştir. Ama bu uygulama oldukça genç bir nüfusa sahip Türkiye'de siyasal katılımı daha baştan sınırlar nitelikteydi. Bir yorumcunun vurguladığı gibi, "siyasal katılım için yaşı uygun görülmeyen 18-21 yaş arası gençlerin, idam cezasına çarptırılmak için yetişkin sayılabilmeleri gibi" trajik bir durum ortaya çıkmıştı. Seçme yaşı 1987'de 20'ye, 1995 yılındaysa 18'e indirildi.

Siyasal Partiler Kanunu'na göre bir partinin kurulabilmesi için 30 kurucuya ihtiyaç vardı. Ama MGK, görmeyi arzuladığı türden iki partili ve istikrarlı bir Meclis için tedbiri elden bırakmadı ve yine geçici maddelerden yararlandı. Yeniden kurulacak siyasi partiler için önerilen kurucuların, MGK tarafından onaylanacağı kararını 2839 sayılı yasanın geçici 4. maddesiyle hükme bağladı. Ayrıca MGK'nın 26 Haziran 1983 tarihli 99 nolu kararına göre, en az 30 kurucu üyesi için MGK'nın onayını alamayan siyasal partiler, 6 Kasım 1983 seçimlerine katılamayacaklardı. Bununla da yetinmeyen MGK, seçime girecek milletvekili adaylarını da belirleme yetkisini elinde tutuyordu. Partili veya bağımsız adayların seçime girip giremeyecekleri konusunda MGK'nın verdiği kararlar kesindi ve itiraz yolu da kapatılmıştı.

Milletvekili Seçim Yasası, Çifte Barajlı D'Hondt sistemini öngörüyordu. Buna göre, "Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların yüzde 10'unu geçemeyen partiler(in) milletvekili çıkarama(yacakları)" hükmü getiriliyordu. Yine her seçim bölgesinde seçmen sayısının çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle belirlenen bölge barajları vardı. Tüm bu düzenlemeler, MGK'nın geçiş sürecini kazasız belasız atlatmak için olağanüstü tedbirli hareket ettiğini gösterir.

Tüm bu düzenlemelerde unutulan bir şey vardı: Siyasi partilerin toplum-

sal değişimi yansıtmalarına olanak tanındığı sürece, demokratik yaşamın sağlıklı işleyişinden bahsedilebilir. Dolayısıyla, "bir merkez sağ, bir de merkez sol parti bize yeter" zihniyetiyle kotarılan siyasi yapı, zamanla toplumsal farklılaşmaların siyasete sağlıklı yansımasını da engelleyerek, Meclis'i sorunların yansıdığı bir temsil mekanizması olmaktan çıkardı. Yani, istikrar uğruna toplumsal değişimi içeremeyen bir yapı yaratarak, bizzat istikrarsızlığı beslemiş oldu.

Bir restorasyon projesi olarak 12 Eylül Atatürkçülüğü

12 Eylül Atatürkçülüğü, modernleşme öznesi olarak devleti kabul eden bir projenin, devlet denetiminde değişime direnç gösteren yeni toplumsal öznelere karşı, modernleştirici mirasını terk ederek muhafazakâr bir içerikle yeniden tanımlanması, 'devletlileştirilmesi' arayışının adıdır. Modernleşme projesini bizzat başlatanların, toplumun farklılaşması ve vesayetçiliği reddeder hale gelişi karşısında geri adım atışlarının ifadesidir. Modernleştirici seçkinlerin, artık bu sürecin taşıyıcı özneleri olmak isteyen ve vesayetçiliği reddeden toplum kesimlerine gösterdikleri dirençtir. Bu arayış, 1982 Anayasası'nın Genel Esaslar bölümünde Atatürk Milliyetçiliği ibaresiyle resmî ideolojinin istikametini gösterir biçimde yerini de bulmuştur.

1960'ların ortalarından itibaren, Modernleşme Teorisinin başlangıçtaki iyimserliğini hızla terkeden, hatta otoriter rejimler yoluyla kalkınmayı olumlamaya başlayan yaklaşımların etkisinde kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin seçkinleri, 'demokrasi içinde kalkınma' tercihlerinden sapmaya başladılar. 12 Mart'ı izleyen restorasyon girişimleri de bu izleğin dışında anlaşılamaz. Zaten modernlik, halkın katılımı yoluyla şekillendirilebilecek bir proje olarak görülmüyor; 'yurttaşların' sınırları önceden tanımlanmış bir projeyle 'aydınlanacağı' varsayılıyordu. Bu vesayetçi demokrasi koşulları ve bunun bir tamamlayıcısı olan Halkçılık İlkesinin algılanışı, 27 Mayıs'ı, 12 Mart'ı ve 12 Eylül'ü gerçekleştiren kadrolarda ciddi değişim geçirmemiştir. Bu anlamda bir süreklilik söz konusudur. Türkiye'nin etkin seçkinlerinde de yansımalarını bulan bu ideolojik 'geri çekilişin' doğrultusu 12 Mart'la belirginleşmiş, kapsamlı restorasyon projesi ise 12 Eylül'le uygulamaya sokulmuştur.

Aslında rejimin özgürlük alanını daraltarak, Demirel'in ifadesiyle "otoriter demokrasi" yönünde dönüştürmek isteyenlerle; demokratikleşme sürecini derinleştirmeyi hedefleyenler arasındaki mücadele birinci kutup tarafından kazanılmıştır. Birinci çizginin, Latin Amerika'da pek çok örneğini gördüğümüz biçimde Bürokratik Otoriteryanizm denen yönetim biçimine dönüşmesi büyük bir olasılıktı. Bu model, ancak askerî darbelerle mümkün olabilen,

özgürlüklerin ve hakların kısıtlandığı bir ortamda, özellikle işçi örgütlerinin kazanımları budanılarak, ihracat yönelimli bir büyüme stratejisine geçişi öngörür. Modelin en sert uygulandığı, bir tür deney odası halini alan ülke Allende sonrası, Pinochet diktatörlüğündeki Şili'ydi. Askerlerin açtığı zeminde bu modeli uygulamaya sokan teknokratik-bürokratik seçkinler, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların yanında Washington'un rehberliğini ve desteğini sürekli kılmaya büyük önem gösterdiler. Türkiye'de de, 12 Eylül'ün siyasal ve sendikal aktörleri etkisizleştirmesi sayesinde kökleri 24 Ocak 1980 kararlarıyla atılan iktisadi dönüşüm projesi, örgütlü muhalefetle karşılaşmadan hayata geçirilebilecekti.

Eğer demokrasi yanlısı güçler baskın gelselerdi Türkiye, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın demokratikleşme maceralarını izleyerek, bahsedilen ülkelerin AT/AB manivelasının da etkisiyle kalıcılaştırdıkları politik kazanımları yakalayabilirdi. Böylece 1980'lere yaklaşıldığında Güney Avrupa'daki demokratikleşme örneklerine benzer dinamiklere sahip görünen Türkiye, 1983 sonrasında bu dinamiklerin kendilerini yeniden üretememeleriyle farklı bir siyasal kutuplaşma sürecine girmiştir. Denilebilir ki, sosyo-ekonomik farklılıkların, siyasal saflaşmaların eksenini oluşturduğu bir yapı henüz oturmamışken; 1980 sonrasında özcü kimliklere ağırlık veren siyasal ayrışmalar yaşanmaya başlanmış, geniş kesimler kendi kültürel adacıklarına çekilerek oradan siyasete müdahil olmaya yönelmiştir. Daha doğrusu, sosyo-ekonomik farklılıkların özcü-kültürcü söylemler üzerinden ifade edildikleri karmaşık bir siyasal kutuplaşma ortamı oluşmuştur. Bu süreçte, 1980'lere kadar en azından normatif olarak değer verilmekle beraber henüz olgunlaşmamış refah devletine ait zayıf yapılanmaların da tahrip edilmesiyle, farklı kesimlerin kendi kültürel adacıklarına kaçmaları eğilimi daha da güçlendirilmiş oldu.

1960'larda 'sosyal adaleti' önemseyen; yurttaşları refah devletine özgü 'makul' haklarla donatarak planlı kalkınmayı; sosyalist ve kapitalist çizgiye alternatif bir 'üçüncü yol' geleneğine yakın bir 'karma ekonomi' modelini savunan Sol Kemalizm, zamanla ciddi bir gerileme sürecine girdi. Sol Kemalizm, 'Atatürkçülük' üzerinden kendisini meşrulaştırmaya çalışan, Soğuk Savaş'a özgü muhafazakâr refleksleri de sahiplenen Sağ Kemalizmin gölgesinde kaldı. 12 Eylül'e de damgasını vuran bu yorumun özelliği, piyasa güçlerine ve uluslararası ekonomik çevrelere karşı duyulan ve Kemalist 'bağımsızlık' geleneğinden beslenen kuşkuculuğun terkedilmesidir. Soğuk Savaş dönemine özgü anti-komünist reflekslerin, 1980'lerle beraber Yeni Sağ değerlerle örtüşmesiyle, Sağ Kemalizm yeni bir içerik kazandı. Sağ Kemalizm, 12 Eylül sürecinde, Özal'ın 1960'lardan beri savunageldiği iktisadi çözümlere yakınlaştığı gibi, iktisadi alanın muhafazakâr kadrolara terkedilmesi fikrine de sıcak bakıyordu.

Bu açıdan, 24 Ocak Kararları'nın 12 Eylül'ü gerçekleştiren kadroda bilinçli destekçilerinin olması şaşırtıcı değildir. Uluslararası ve ulusal güç odaklarına verilen güvenceler doğrultusunda, ekonomi bürokrasisinden Turgut Özal'a tanınan inisiyatifin de sembolik anlamı büyüktür. DPT'deyken 'Takunyalılar' fobisini başlatan ve 12 Mart'ın gerekçelerinden sayılan Özal'ın ekonominin dümeninde bırakılması, TSK'nın iktisadi alandaki iddialarını terkettiğinin ve ayrıca anti-komünist mücadelede milliyetçi muhafazakârların desteğini hayati saydığının en çarpıcı göstergesidir.

12 Eylül yönetimi, Bayar-Demirel çizgisinin 1961 Anayasasası'na yöneltikleri eleştirileri de dayanak alan kapsamlı düzenlemelere gitti. Senato'nun kaldırılması, Yürütme'nin güçlendirilmesi ve Anayasa Mahkemesi, Yargıtay gibi kurumların özellikle sağ siyaset üzerindeki belirleyiciliklerinin hafifletilmesi, Bayar-Demirel çizgisinin uzun zamandır talep ettikleri girişimlerdi. Demirel'in sık sık kullandığı 'Otoriter Demokrasi' ifadesiyle görmek istediği yapı bundan farklı değildi.

12 Eylül liderliği sadece iktisat ve siyaset alanlarında değil; kültür alanında da milliyetçi muhafazakâr seçkinlerle ciddi işbirliği içinde oldu. Restorasyon politikalarının kültürel boyutunda desteklerine başvurulan örgütlü ve etkin muhafazakâr çevrelerden Aydınlar Ocağı'nın geliştirdiği Türk-İslâm Sentezi'nden istifade yoluna gidildi. Bu etki, yeni Anayasa'nın hazırlanma sürecinden başlayarak, yine bu Anayasa'da kurulması öngörülen Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun (AKDTYK) oluşturulmasına, TRT ve YÖK kadrolarının belirlenmesine kadar pek çok alanda kendisini gösterdi.

Milliyetçi muhafazakârların devleti değil, sadece gayrimeşru buldukları bazı uygulamalarını eleştiri konusu etme gelenekleri hatırlandığında, devletin özne olarak belirleyici konumunu tehdit eden güçlere karşı, 12 Eylül Cuntası'yla işbirliği yapmalarını anlamak kolaylaşmaktadır. Bu desteğin arkasında, darbenin esasen "Komünistlere" karşı yapılacağını çok önceden öğrenmelerinin de payı vardı. Bu kesimler, din konusunda da 12 Eylül Atatürkçüleriyle ortak bir duruşa sahiptiler: Devletin dini denetlemesi sorgulanmıyor, sadece bunun içeriği konusunda farklılaşılıyordu; en azından 1980'lere kadar. Sünni İslâm ekseninde, Alevi köylerine cami yapma kampanyasına kadar varabilen bu arayışın ardında yatan, toplumu hizaya getirme ve devleti en üstte tutma kaygısı, Cuntacılarla milliyetçi muhafazakârları yakınlaştırıyordu.

12 Eylül liderliği, Sol Kemalist kadrolara mesafeli davranmış, hatta yaşanan pek çok sorundan onları sorumlu tutmuştur. Aslında temel karşıtlık, Kemalizmin sol/sosyal demokrat yorumlarının devletin kurumsal şemsiyesini, 'özerklik' talebinde simgelenen bir yönde dönüştürme arayışları ve kor-

poratist siyaset felsefesinin etkisindeki seçkinlerin bunu ciddi bir tehdit olarak algılamalarından kaynaklanmaktaydı. Bu açıdan, 12 Eylül Restorasyonu, Kenan Evren'in, "Cumhuriyet'in temel taşlarından Atatürkçülük adına tahrifat ve tahribat yapmış olanların yozlaştırmış oldukları Cumhuriyet kuruluşlarını yeniden düzenleyeceğiz, gerekirse bu düzenlemeyi o kuruluşu kapatıp yeniden açmak suretiyle gerçekleştireceğiz"[2] ifadesinin gösterdiği gibi TDK, TTK, TRT ve üniversitelerde yapılan 'tahribattan' bu kadrolar sorumlu görülmekteydi. Bu alıntıda, yeni rejimin Kemalizmin sol yorumlarına karşı tavizsiz olacağı açıkça görülmektedir ve yeni Anayasa'nın yapımından itibaren tüm restorasyon süreçlerinde bu eğilim belirleyici olmuştur.

Belki de yeni Anayasa'nın hazırlanma sürecinde yapılan tartışmalardan, 'özgürlük' kavramının metinden çıkartılmasına dair olanı bu bağlamda en çarpıcı olaydır. Bu tartışma, yeni Anayasa'nın 27 Mayıs'ın antitezi olması gerektiğine dair yaygın kanaati de gösterir. Daha çok Kemalizmin sol yorumlarının tercih ettikleri 'özgürlük' kavramı, 16 Ağustos 1982'de verilen bir önergeyle Anayasa taslağından çıkarıldı ve yerine 'hürriyet' kelimesi geçirildi. Teklif büyük çoğunlukla kabul edildi.

TSK'nın yukarıda bahsedilen siyaset felsefesi, kültürel restorasyon anlayışının sınırlarını da belirledi. Toplumsal değişimi denetleme arzusu, AKDTYK gibi kurumların yaratılmasında en belirgin nedendi. Bu kurumun şekillenmesi ve kadrolarının niteliği, değişimi denetleme isteğinin ne tür aydınlarla yapılmak istendiğini de gösterir: AKDTYK'ya atanan aydınlar, daha çok korporatist zihniyete sahip üniversiteler veya fakültelerin üyeleri arasından belirlendiler. Kurumla hedeflenen kültürel restorasyonun çarpıcı bir özeti, ilgili Anayasa maddesini hazırlayan MGK üyesi Tahsin Şahinkaya'nın 'gerekçesi'nde bulunabilir: "Atatürk tarafından kurulan Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nun günün ihtiyaçlarına göre reorganize edilerek devletle olan organik bağlarının tesisi ve kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermeleri..."[3] Burada, devletten bağımsızlaşan kültür üretiminin devletin varlığına tehdit olarak algılanması teşhisinden hareketle; tedavi, 'bağımsız' aydınların korporatist/kurumsal aydınlarca ikamesinde görülmektedir. Aslında Şahinkaya'nın 'gerekçesi', 12 Eylül Atatürkçülüğünün toplum tasavvurunun çok iyi bir özetidir.

Şahinkaya'nın gerekçesinde veya Evren'in sıkça kullandığı "Devlet'in vidalarını sıkmak gerektiği" türü ifadelerde, kültürün, artık bir ulus inşa etmenin aracı olarak görülmediği, milli güvenlik sorunu penceresinden algılandığı açıktır. Artık inşadan çok denetleme kaygısı baskındır. 18 Ağustos 1983'te

2 *Tercüman*, 24 Temmuz 1981. Erzurum konuşması, Kenan Evren'in din eğitiminin mecburi olacağına dair Konsey kararını ilk defa açıkladığı konuşmadır.

3 Ahmet Kabaklı, "Kutlu Bir Haber mi?", *Tercüman*, 26 Ocak 1983.

yürürlüğe giren AKDTYK yasasına göre, Atatürk'ün kurduğu TTK ve TDK lağvedilerek, yeni atanan kadrolarıyla Yüksek Kurum şemsiyesi içine alınmıştır. Özellikle, 12 Eylül sonrası TRT Yönetim Kurulu'na atanan Prof. Zeynep Korkmaz, Ayhan Songar gibi Aydınlar Ocağı'na yakın isimler, "yaşayan Türkçeyi" korumak adına 200 kelimelik bir yasak listesinin kabul edilmesi türünden girişimlerde bulunabilmişlerdir.

12 Eylül restorasyonunun başlangıç hedefleri düşünüldüğünde, başarılı olup olmadığı tartışmaya açıktır. Solun gücü büyük ölçüde kırılmakla beraber, restorasyonun öngörmediği aktörler sahneye çıkmıştır. Bunlar, radikalleşerek Türk-İslâm senteziyle çizilmek istenen sınırları zorlayan ve uluslararası etkilere açık bir İslâmi hareket, Kürt hareketi ve entelektüel-bürokratik denetime direnen ve piyasayla iç içe yükselişe geçen popüler kültür kaynaklı aktörler olarak tanımlanabilir. Bu aktörlerin yükselişinin Cunta tarafından öngörülebildiği söylenemez. Bu açıdan bakıldığında, 28 Şubat (1997) süreci, 12 Eylül'le konan hedeflerin tutmadığının, bazı hatalar yapıldığının dolaylı itirafı olarak da değerlendirilebilir. Ne var ki bu türden girişimler istenilen hedefe tam olarak varamamakla beraber, toplum dokusunda ciddi tahribatlar yaratabilmektedir 12 Eylül'le yapılan, toplumun özellikle 1950 sonrası giderek güçlenen, kendi kaynak ve tercihleriyle modernleşebileceğine ve değişebileceğine dair özgüveninin ve enerjisinin ciddi biçimde kırılmasıdır.

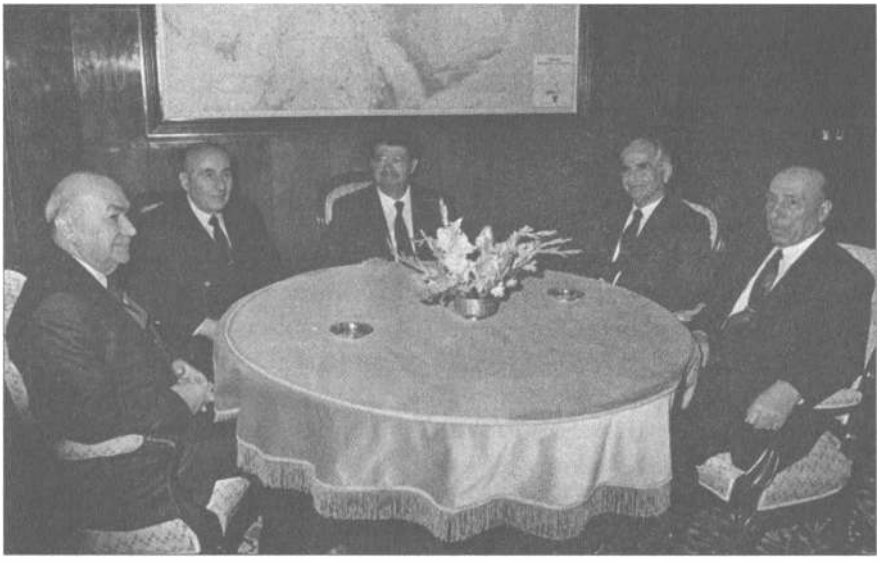
TÜRKİYE KABUK DEĞİŞTİRİRKEN: "ÖNCE İKTİSAT SONRA SİYASET" (1983-1991)

1983-1987: Düşük yoğunluklu demokrasi veya siyaset

Yeni Anayasa'nın onaylanması, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarının tamamlanmasıyla, artık siyasi partilerin kurulmasına izin verilebilirdi. Mayıs 1983, yakın geleceğin siyasal hayatında etkin olmak isteyen partilerin başvuru dilekçelerini ilgili makamlara hızla verdikleri hareketli bir ay oldu. Kurulan ilk siyasi partinin 15 Mayıs 1983'te Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olması, bu koşullarda talihin kime gülebileceğine dair iyimserliklerini de gösterir. İzleyen on gün içerisinde Büyük Türkiye Partisi (BTP), Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP) kurulacak ve siyasetin şaşırtıcı dinamizmi yeniden sahne alacaktı.

Bu ortamda AP'li 167 eski milletvekilinin adeta meydan okurcasına BTP'ye katılmaları bir tür zemin yoklama olarak da görülebilir: "Hoşgörünün" sınırlarını sınamak! Kısa sürede bu sınırın hayli yüksek tutulduğu görülecekti. MGK'nın 1 Haziran tarihli, 79 sayılı kararı ile BTP, AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatıldı. Kurucular ve artık "Bir bilen" olarak anılmaya başlanan Süleyman Demirel, Zincirbozan'a mecburi ikamete gönderildiler. Veto silahı, BTP yerine kısa sürede teşkilatlanan DYP'den de esirgenmeyecek; bu partinin 30 kurucusu 8 Temmuz 1983'te budanacaktı.

"Öbür cenahta" da işler iyi gitmiyordu. SODEP'in MGK tarafından yakın izlemeye alınması ve vetolarla bunaltılması zaten bekleniyordu. SODEP'in de 30 kurucu üyesinden, 23'ü, 22 Haziran 1983'te veto edildiler. Veto edilenler arasında Genel Başkan Erdal İnönü de vardı. 9 Temmuz 1983'te SO-

24 Ocak 1980'de Demirel hükûmetinin aldığı "24 Ocak kararları"nın uygulayıcısı (Başbakanlık Müsteşarı) olarak öne çıkan Özal, darbe sonrası dönemin en önemli siyasî aktörü oldu. Darbeciler tarafından önce "takunyalı" olduğu düşünülerek mesafeli karşılanan Özal, seçimlerde tek başına iktidarı kuracak bir siyasî parti yaratmayı başardı. 12 Eylül sonrasının konsolidasyon sürecinin de mimarı oldu ve Milli Güvenlik Konseyi ile problemsiz işbirliğini sürdürdü.

DEP'e 13 veto daha geldi. Böylece MGK'nın kurguladığı modelde yer almayan DYP ve SODEP'le beraber, yeni kurulmaya çalışılan diğer partilerin seçime girmeleri de veto yoluyla engellenmiş oldu.

SODEP ve DYP, bu koşullarda seçime sokulmazlarken, MDP, HP ve ANAP'ın kurucuları veto engelini aştı ve sadece bu üç parti seçim için onay alabildi. MDP ve HP'nin "muvazaa" partisi kimliklerinin doğal bir sonucu olan donuklukları kısa sürede belirginleşti. ANAP, MDP ve HP için "Başbakanlık'ta doğan üç parti" ifadesi kullanılmıştır. MDP'nin kuruluş çalışmalarını uzun süre Başbakan Ulusu yürütürken, HP'nin kuruluşunu Başbakanlık Müşaviri, Evren'in çok güvendiği bürokrat, Necdet Calp üstlenmişti. ANAP ise Ulusu Kabinesi'nden Başbakan Yardımcılığı yapan Özal tarafından kuruldu. Başbakanlık'tan üç parti çıkması ve sadece bunların MGK'dan onay alabilmeleri başlı başına çok şey anlatır.

Buna rağmen MGK, bu üç partinin milletvekili adaylarını yoğun bir elemeye daha tabi tutarak ihtiyatı elden bırakmadı. Eylül 1983'te açıklanan ilk vetolara göre MDP'den 74, HP'den 89, ANAP'tan 81 aday veto edilmişti. Vetoların dengeli olmasına özen gösterildiği anlaşılıyordu. Böylelikle MGK partilerin tümüne aynı mesafeden yaklaştığı izlenimini vermek istiyordu.

Sonuçta üç partinin toplam adaylarının yüzde 20'si, bağımsız adayların ise yüzde 90'ı veto edilmiş oldu.

Belki de siyasi tarihimizin en kritik açık oturumlarından biri 22 Ekim 1983'te yapıldı. HP Genel Başkanı Necdet Calp'in Boğaz Köprüsü için "sattırmam!" diye bağırması ve Özal'ın "satarız!" yanıtıyla hatıralarda yerini alan bu açık oturum, halkın önemli bir gövdesinin MDP'ye soğumasına da vesile oldu. MDP Genel Başkanı Sunalp "Paşa", halka güven telkin etme konusunda sivil bir kıvraklık gösteremiyordu. Üç hafta ile kısıtlanan seçim kampanyasında MGK'nın ipleri elden bırakmaya yanaşmadığı açıktı. Evren seçimden bir gün önceki 5 Kasım 1983 tarihli TV konuşmasında, halktan açık bir biçimde MDP için oy istedi. Bu konuşmasında Evren, "MGK icraatını sürdürecek bir yönetimi seçeceğinize inanıyorum" diyordu. Bu da gösteriyordu ki MGK kendi kurdurduğu, kompozisyonunu ve seçime katılacak adaylarını doğrudan kendi belirlediği siyasi partilerin, kısıtlı bir seçimde bile eşit koşullarda yarışmalarını istemiyordu. Bu koşullarda 6 Kasım'da yapılan seçim, Evren'in tarafsızlık görüntüsünü yerle bir eden MDP yanlısı son dakika çıkışına rağmen ve belki de bu nedenle ANAP'a büyük bir zafer tattırdı.

Cumhurbaşkanı Evren 7 Aralık 1983'te yeni hükûmeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'a verdi. I. Özal Hükûmeti, TBMM'de 22 Aralık günü yapılan oylamada 213 oyla güvenoyu alarak görevine başladı. Bu arada ANAP'ın Meclis Başkanı seçiminde bu yönde beklentisi olan ara dönem Başbakanı Bülend Ulusu'yu tercih etmemesi ve ilk kabinesinde, ara dönemlerle arası iyi olanlara denge hesabıyla da olsa teveccüh göstermemesi dikkat çekiciydi.

6 Kasım 1983 Genel Seçimleriyle çok partili hayat yeniden başladığında büyük ölçüde tamamlanmış siyasi bir restorasyonun yanında, devam etmekte olan iktisadi ve kültürel restorasyon sürecinin etkileri yoğun biçimde hissedilmekteydi. Biçimsel demokratik yapıların yeniden işlemesinin, kapsamlı bir demokratikleşme veya sivilleşme olarak yorumlanması yaygın olmakla beraber, son derece sorunludur. Ara dönemde halk devre dışı bırakılarak

TABLO 45
1983 Genel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy*	*Milletvekili*	*Temsil oranı (yüzde)*
ANAP	45,1	212	53,0
HP	30,5	117	29,2
MDP	23,3	71	17,8
Bağımsız	1,1	–	–
Toplam	100,0	400	100,0

TABLO 46
45. Cumhuriyet/I. Özal Hükûmeti Bakanlar Kurulu (13.12.1983 - 21.12.1987)

Başbakan	Turgut Özal
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	İsmet Kaya Erdem
Devlet Bakanı	İsmail Özdağlar (13.12.1983 - 05.01.1985) Cemal Büyükbaş (05.01.1985 - 13.09.1985) Mehmet Vehbi Dinçerler (13.09.1985 - 21.12.1987)
Devlet Bakanı	Ahmet Kurtcebe Alptemoçin (13.12.1983 - 26.10.1984) Ahmet Karaevli (26.10.1984 - 21.12.1987)
Devlet Bakanı	Sudi Neş'e Türel (13.12.1983 - 05.01.1985) Mustafa Tınaz Titiz (05.01.1985 - 21.12.1987)
Devlet Bakanı	Ahmet Mesut Yılmaz (13.12.1983 - 17.10.1986) Hasan Celal Güzel (17.10.1986 - 21.12.1987)
Devlet Bakanı	Abdullah Tenekeci
Devlet Bakanı	Kazım Oksay
Devlet Bakanı	Ali Hüsrev Bozer (17.10.1986 - 21.12.1987)
Adalet Bakanı	Mehmet Necat Eldem (13.12.1983 - 17.10.1986) Mahmut Oltan Sungurlu (17.10.1986 - 16.09.1987) Halil Ertem (TBMM dışından) (16.09.1987 - 21.12.1987)
Milli Savunma Bakanı	Zeki Yavuztürk
İçişleri Bakanı	Ali Tanrıyar (13.12.1983 - 26.10.1984) Yıldırım Akbulut (26.10.1984 - 16.09.1987) Ahmet Selçuk (TBMM dışından) (16.09.1987 - 21.12.1987)
Dışişleri Bakanı	Vahit Melih Halefoğlu
Maliye ve Gümrük Bakanı	Vural Arıkan (13.12.1983 - 26.10.1984) Ahmet Kurtcebe Alptemoçin (26.10.1984 - 21.12.1987)
Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı	Mehmet Vehbi Dinçerler (13.12.1983 - 13.09.1985) Metin Emiroğlu (13.09.1985 - 21.12.1987)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	İsmail Safa Giray
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Mehmet Aydın (13.12.1983 - 17.10.1986) Mustafa Kalemli (17.10.1986 - 21.12.1987)
Ulaştırma Bakanı	Veysel Atasoy (13.12.1983 - 16.09.1987) İhsan Pekel (TBMM dışından) (16.09.1987 - 21.12.1987)
Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı	Hüsnü Doğan
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Mustafa Kalemli (13.12.1983 - 17.10.1986) Mehmet Mükerrem Taşçıoğlu (17.10.1986 - 21.12.1987)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Hüseyin Cahit Aral
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Cemal Büyükbaş (13.12.1983 - 05.01.1985) Sudi Neş'e Türel (05.01.1985 - 21.12.1987)
Kültür ve Turizm Bakanı	Mehmet Mükerrem Taşçıoğlu (13.12.1983 - 17.10.1986) Ahmet Mesut Yılmaz (17.10.1986 - 21.12.1987)

oluşturulan yapıların yeni siyasi iktidarca ciddi biçimde sorgulanmadığı ve değiştirilmediği unutulmamalıdır.

Kenan Evren'in darbe öncesi gönlünden geçen başbakan adayı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'ydu. Evren, daha sonra da MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp'i Özal karşısında destekleyecekti. Çok partili hayata Sunalp'in MDP'sinin iktidar olduğu bir ortamda girilseydi, 12 Eylül'ün köklü restorasyon projesinin başarısızlık ihtimali daha yüksek olabilirdi. Oysa Özal, bahsettiğimiz melez kimliği sayesinde restorasyonun kısmen farklı bir yorumunun, "Sessiz Muhafazakâr Kitle" veya "Ortadirek" diye kurgulanan toplum kesimlerinin gözünde meşrulaşmasını olanaklı kılmasıyla, aslında darbecilerin şansıydı. Bu durumun, özellikle Evren tarafından zamanla idrak edildiği ve Özal'la arasında olabildiğince uyumlu bir ilişki oluştuğu söylenebilir. Özal açısından bu uyum biraz zorakidir. Daha güçlü olsaydı bu denli uyumlu olmayabileceği savunulabilir. Evren ise, 12 Eylül'ün meşruiyetinin ANAP'ın başarılarıyla kalıcılaştığını veya kendilerinin sorgulanmalarının önemsizleştiği bir toplumsal vasatın; "asri zamanların" oluştuğunu zamanla farkedecekti.

Özal Hükûmetleri boyunca irtica tartışmaları gündemden düşmedi. Evren'in ANAP'la önemli krizleri de hep bu konudan kaynaklandı. Ama özellikle 28 Şubat 1997 sürecinden sonra Özal ve TSK ilişkilerine dair geriye dönük yorumlarda sadece kriz ve uyuşmazlık söyleminin ağırlık kazanması, bazı gerçeklerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özal ve özellikle TSK liderliği arasında bahsedilen gerilime rağmen, yukarıda anlatılan ideolojik uzlaşının devam ettiği unutulmaktadır. 12 Eylül darbesine yol açan bu uzlaşının, Özal'ın Türkiye'yi dünya sistemine yeniden eklemleme serüveninde yarattığı iyimserlikle beraber farklı kanallardan yeniden üretildiği söylenebilir. Özal'ın ikna başarısının TSK'yı da içine aldığını kabul edersek, o zaman bunca irtica gerginliğine rağmen neden ordudan ciddi bir tehdit gelmediğini daha iyi anlarız. Burada özellikle üst düzey askerlerin terfi sürecinde her sivil iktidar döneminde yaşanan gerginliklerden bahsetmiyoruz. Bu terfi kırgınlıklarının çoğu zaman hükûmete karşı irtica suçlamaları söylemiyle dışa vurulduğu da açıktır.

Dolayısıyla aşağıda daha detaylı ele alacağımız siyasi gelişmelerin anlaşılması bakımından, biçimsel demokratik yapılanmalara rağmen, toplumun belirli kesimlerinden de destek bulan yeni bir otoriterliğin yaygınlaştığını iddia ediyoruz. Bu iktisadi ve askerî seçkinlerin uzlaşısıyla başlatılan; siyasi seçkinler arasında da kalıcı müttefikler bulan ve kendi ideolojik çerçevesini oluştururken toplum kesimlerinden de destek türetmeye çalışan bir restorasyondur. Demirel'in ifadesiyle "sandığın orta yere konulmasının" tek başına önemli belirleyicilik taşımadığı bir dönemden bahsediyoruz. Bu dönem

TURGUT ÖZAL

Turgut Özal, orta halli bir Cumhuriyet ailesinin ilk çocuğu olarak 1927 yılında Malatya'da doğdu. 1950 yılında İTÜ Elektrik Mühendisliği Fakültesi'ni bitirdi. 1952 yılında ABD'ye giden Özal'ın, kuşağının diğer mühendisleri gibi bu ükenin teknik başarılarından etkilendiği ve bu etkinin siyasi görüşlerinde de yansımasını bulduğu söylenebilir. Özal Amerika'da siyasal muhafazakârlık ve iktisadi modernizmin yan yana durabileceğini gözlemlemişti. Özal'ın İTÜ'de öğrenci olduğu dönemde, Nakşibendi Mehmet Zahid Kotku'nun etrafında kümelenen genç mühendis adayları arasında olduğu biliniyor.

Devlet'teki kariyerinin dönüm noktası, 1967 yılında DPT Müsteşarlığına getirilmesidir. Bu dönemde Özal, DPT içindeki sol etkiyi kırma ve özel sektörle DPT ilişkilerini güçlendirme konusundaki kararlılığı yanında, DPT'de 'Takunyalı' kadrolaşma başlattığı eleştirilerine maruz kalışıyla hatırlanıyor. 1971 Muhtırası'nın gerekçelerinden birisi haline gelen bu kadrolaşma şikâyetleri nedeniyle Özal, Washington'a giderek Dünya Bankası'nda çalışmaya başlayacaktır.

Özal'ın 1973-79 yılları arasındaki özel sektör deneyimi, iş dünyasıyla kurduğu sağlam ilişkiler nedeniyle, ekonomi yönetiminde kilit isim olmasını kolaylaştıracak bir arka plan sağlamıştır. İş çevrelerinin kendisine duyduğu güven, 1979'da Başbakanlık Müsteşarı olarak 24 Ocak Kararları gibi köklü bir iktisadi reform programının başına getirilmesinde de etkili oluyor. Özal 1977 yılında MSP'den milletvekili adaylığına soyunmasına rağmen, başarılı olamadı. Daha sonra üstlendiği görevler düşünüldüğünde, seçilememesinin kendisi için olumlu olduğu da iddia edilebilir.1980-82 arasında Askerî Yönetimde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığına getirilmesinde, sadece Türkiye'deki iş çevreleriyle değil, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası iktisadi güç odakları ve Washington Yönetimi'yle yakın ilişkilerinin de etkisi büyüktür. 1971'de "Takunyalı" diye eleştirilen Özal'ın, 1980 darbesi liderliği tarafından, 1980 öncesi siyasilerinden ayrı görülmesi ve kara listeye alınmaması, ancak bu güçlü ilişkiler sayesinde anlaşılabilir. Yine bu ilişkilerin Özal'ın kurduğu ANAP'ın seçimlere girmesine izin verilmesinde de etkili olduğu söylenebilir.

Her nedense Özal'ın devlet bürokrasisinden geldiği ve ara dönemin iktisadi yapılanmasının başat mimarlarından olduğu ve bu anlamda seçkinler arasında uzun zamandır şekillenmekte olan bir uzlaşıyı temsil ettiği kolaylıkla unutulmaktadır. Özal'ın gücü, Türkiye'deki restorasyonu üstlenenlerle dünya sisteminin egemenleri arasındaki işbirliğinin, anlayış ortaklığının sembolü olmasından kaynaklanmıştır. İktisadi güçlerin, devlet bürokrasisinin olası direncini denetim altında tutarak, dünya sistemiyle eklemlenme hevesleri, Özal gibi 'melez' bir kimlikte belki de en başarılı mimarını bulmuştu. Burada 'melezlik'ten kastedilenin bir boyutu, Özal'ın devlet bürokrasisi içinde "özel sektör" deneyimi olan ve tercihlerini onlardan yana kullanan kimliğidir.

İkinci boyut ise, kültürel merkez ve çevre arasındaki salınımlı konumu ve buradan türettiği ikna gücünü besleyen melezliğidir. Özal, Sabancı Holding'in merkezini İstanbul'a taşımasını salık verirkenki öngörülülüğüyle Sabancı Ailesi'nin gönlünü fethederken; yine Aydınlar Ocağı üyelerini huşu içinde dinlemesini bilecek bir siyasal kıvraklığa sahiptir. Yani, hem İstanbulludur, hem taşralıdır hem de Ankaralıdır...

1983 seçimlerini sürpriz biçimde kazanan Özal ve partisi ANAP, 1990'lara kadar Türkiye siyasetine damgasını bastı. 1983-89 döneminde iki genel seçim kazanarak Başbakanlık ya-

pan Özal, ANAP'ın gerileyiş sürecine girdiği 1989'da Çankaya'ya yerleşerek Türkiye'nin Sekizinci Cumhurbaşkanı oldu. 1993 yılında beklenmedik ölümüne kadar kaldığı köşkte, yetkilerini etkin biçimde kullanarak; kimi zaman da zorlayarak, Türkiye'nin fiili Yarı Başkanlık sistemine kaymasına yol açtı. Cumhurbaşkanlığını, sembolik ve protokolü öne çıkaran yapısından çıkararak, özellikle dış politika konularında etkin hale getirmesi, daha sonraki Cumhurbaşkanları için de bir model oluşturdu.

kapsamlı bir demokratikleşmeden çok "düşük yoğunluklu demokrasi" terimiyle daha iyi anlaşılabilir.

Özal, ara dönemin eski siyasi partilere yakın kadrolarını sürekli olarak budamasından önemli ölçüde istifade etti. Bu siyasi gelenekler, kendi iç tahkimatlarını sağlamaya dönük çabalarla, ANAP'a muhalefet etme gereği arasında sıkışıp kaldılar. "Eskinin devamı" partilere yönelik bu budama girişiminin sadece eski siyasilerin önlerini kesme amacıyla yapıldığı söylenemez. Amaç açıkça yeni partilerin eski gelenekleriyle buluşmalarını geciktirerek, siyasetin 12 Eylül'ü eleştiri konusu yapmasını önlemekti. Bu doğrultuda bir başka önlem, Meclis'teki partilerden başka partilere transferlerini "mevzuatla" (Anayasa'nın 84. maddesi) engellemek şeklindeydi. İlginç olan "yeni ırmakların eski denizlerle" buluşmasının Cunta yetkililerince de mukadder algılanması, bunu mümkün olduğunca geciktirecek kurnazlıklara başvurulmasıydı. Ama siyasetçilerin "mevzuat delmedeki" hünerleri belli ki dikkate alınmamıştı. Kısa sürede "hülle partileri" yoluyla siyaset erbabı bu sorunu da aşacaktı.

Özal'ın 24 Ocak Kararları'nın mimarları arasında olduğu anımsandığında ANAP iktidarının iktisadi yönelimini anlamak güç değildi. Özal, ne yapacağını uzun zamandır biliyordu. 1980 yılı, sivil ve askerî bürokrasinin etrafında uzlaşmaya başladıkları iktisadi tercihlerin uygulama alanına ciddi ölçüde yansıdığı önemli bir dönüşüm yılı olacaktı. Özal askerî yönetim döneminde de oldukça geniş bir manevra alanına sahip olmasına rağmen, bu döneme özgü yapılar çeşitli sorunlar da yaratabiliyorlardı. Özal'ın kafasındaki "serbestlik", dönemin askerî yöneticilerine kimileyin ters görünebiliyordu. ANAP'ın tek parti iktidarı ile yakaladığı şans, makro iktisadi değişimlerin uygulanmasında büyük bir avantaj yaratmıştı.

24 Ocak Kararları'nın uzun vadede başarılı olabilmesi için işgücü piyasasının katı bir disiplin altına alınması zorunlu görülüyordu. Bülent Ecevit'in 12 Eylül'ün asıl gerekçesi olarak gördüğü bu "zorunlu disiplin", Özal Hükûmetleri döneminin ancak sonlarında bir ölçüde gevşetildi. Sadece işgücü piyasasında değil, memur maaşlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük gerilemeler yaşanacaktı.

1984'ün hemen başında daha sonra renkli tartışmalara vesile olacak Katma Değer Vergisi (KDV) ile "faturalı yaşam" deneme mahiyetinde başladı ve bir yıl içinde uygulamaya konuldu. Yine Türk Parasını Koruma Kanunu'nda yapılan değişiklikler hayata geçirildi. Böylece döviz taşımak ve alım satımını yapmak serbest bırakılıyordu. Bütün bu uygulamalarla beraber IMF ve Dünya Bankası ile görüşmelerin de hemen başlaması, daha sonraki iktisadi gelişmelerin anlaşılması bakımından önemlidir. Yeni dönemin ruhunu belki de en iyi yansıtan olay, "Çikita Muz" tartışmasıdır. Lüks tüketim mallarının ithalatının serbestleşmesi, ciddi bir tartışma yaratacaktı. Ama bu tartışmadan büyük ölçüde galip çıkanın, ANAP ve Özal'ın "vitrinlerimiz ağzına kadar mal doldu" ve "artık yetmiş sente muhtaç değiliz" ifadeleriyle başarılı biçimde popülerleştirdiği söylem olduğu savunulabilir.

Dış ticaret politikasında ise ihracat teşviklerinin devreye sokulmasıyla ihracat yönelimli bir strateji sahiplenildi. Emek maliyetlerinin düşürülmesi, Türkiye'nin bu alandaki en önemli avantajı olarak gösteriliyordu. Finansal araçların giderek çeşitlenmesi sonucunda, gelir ortaklığı senetlerinden yatırım fonlarına kadar bir dizi gelir kapısı, rantla geçim imkânlarını ciddi ölçülerde öne çıkarmaktaydı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), 1986'da işler hale geldiğinde, çok kısa bir sürede gündelik dilin ve ilginin odağı haline geleceğini kestirmek güçtü. Özal, iktisadiyat ideolojisinin altın çağını yaşamasının mimarı oldu. Toplumun siyasetten soğutulduğu bir ortamda, özellikle devletin ve ANAP'lı belediyelerin imkânlarıyla hızla zenginleşenlerin artan görünürlük ve prestijleri, kolay ve ne pahasına olursa olsun zenginleşme arzularını kamçıladı.

Daha 1984 Nisan'ında bir gazeteci bu şaşırtıcı değişimi gözlemlemişti: "Herkes ekonomist oldu! Hakikaten pek çok sebeplerden dolayı toplumda politikanın yerini ekonomi almaya başladı... Tabii, yazarlar da halkın teamülüne uyarak, bilerek veya bilmeyerek birer iktisatçı, ekonomi ahkâmcısı haline geldiler."[1] 80'lerin ortalarında sayıları artan ve renklileşen gazetelerin en çok okunan bölümlerinin işgücü piyasalarından, sendikalardan haber vermeyi unutan ekonomi sayfaları ve *"life style"* (yaşam tarzı) bölümleri olması, bu gelişmeleri hem yansıtması hem de kışkırtması bakımından önemlidirler. Özal'ın daha 1983'te söylediği; "24 Ocak Kararlarıyla Marksistleri mağlup ettik. Yıllar yılı 24 Ocak Kararları'na alternatif aradılar. Hâlâ arıyorlar. Bulamayacaklardır," sözleri ise, bu gelişmelere dair öngörüsünü yansıtması bakımından ilginçtir.[2]

Özal Hükûmetlerinin başlangıçta pek de önemsemedikleri Kürt Meselesi, 1980'lerin ikinci yarısında ve özellikle 1990'ların başında Türkiye'nin

1 Osman Kibar. *Tercüman*, 22 Nisan 1984.

2 Turgut Özal, *Terüman*, 4 Ekim 1983.

en önemli tartışma konusu haline gelecekti. 7 Kasım 1978'de kurulan PKK (Kürdistan İşçi Partisi), 12 Eylül Cuntası'nın Kürtlere fazlasıyla yansıttığı baskıcı ortamında güçlenme olanağı buldu. 1984'ün 15-16 Ağustos'unda giriştiği Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla PKK, "Ben de varım" mesajını şiddetli biçimde verme tercihinde bulunmuştu. Giderek tırmanan PKK eylemlerinin, 12 Eylül öncesi diğer örgütlerinki gibi yakın zamanda sönümleneceği beklentisi vardı. Ama bu gerçekleşmediği gibi, 1990'ların başında faaliyet gösterdiği bölgede örgüte ciddi bir halk desteği oluştuğu, bizzat devletin resmî raporlarında yankı buldu.

Devletin ilk yıllardaki tavrı, fazla ciddiye alınmaması gereken bir asayiş olayı algısını yansıtıyordu. 1989'a gelindiğinde, "Kürt Sorununun ciddi bir asayiş sorunu olduğuna ikna olanlarla; bunun siyasi boyutunun önemini idrak edenler arasında" bir ayrışma yaşanmaya başlamıştı. Seçilmemiş ve seçilmiş seçkinler, "terörle mücadelede taviz verilmez" diyenlerle, "bu sorun siyasi boyutu ihmal edilerek çözülemez" diyenler arasında bölünmüşlerdi. Özal, iki kanat arasındaki salınımlı konumunu 1990'ların başında terk edecek, terörle mücadeleden taviz vermemekle beraber, siyasi çözüm arayışına yönelecekti. Ölümünden kısa bir süre önce de kapsamlı çözümler için bir ateşkes ortamı oluşmasına çaba harcadığı biliniyordu. Bu süreç ilerleyen bölümlerde tekrar ele alınacak.

Özal'ın toplumda ciddi beklentiler yaratan icraatlarının etkisiyle gidilen yerel seçimler, az bir oy kaybına rağmen ANAP'ın çok sayıda belediye başkanlığını kazanmasıyla sonuçlanmıştı. 1983 yılı içinde kurulmuş olmalarına karşın aynı yıl içinde yapılan genel seçimlere katılamayan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi (RP), MDP, HP ve ANAP'la bu seçimlerde kozlarını ilk defa paylaşabileceklerdi. ANAP'ın 1983'te yüzde 45,1 olan oy oranı, yüzde 41,5'e düşmüştü. Buna rağmen iktidar partisi toplam 67 il merkezinden, aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir'in de bulunduğu 55'inde belediye başkanlıklarını kazanmayı bildi. ANAP bir önceki seçimde güdümlü partileri yenmişti. Asıl 1984 seçimlerinde, bir önceki seçime sokulmayan partiler karşısında da üstünlüğünü sürdürerek siyasi rüşdünü ispatlama yolunda önemli bir adım atmış oldu. Özal, ANAP'ı diğer merkez sağ parti DYP ile birleşmekten uzak tutarak özgüvenle hareket etti. Böylece 1984'te bile "Milliyetçiler birleşmezlerse Komünizm gelir!" demekten kendisini alamayan eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bu arzusunun gerçekleştiğini göremeden 22 Ağustos 1986'da, 104 yaşında hayata veda edecekti.

SODEP ilk ciddi seçim sınavında yüzde 23,4 oyda kalmıştı. SODEP'in bir önceki seçimlerde HP'ye oy verenleri kendisine çektiği gerçeği, HP'nin oy oranının yüzde 30,5'tan 8,8'e kadar gerilemesinden açıkça görülebiliyor-

TABLO 47
1984 Yerel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy (%)*
ANAP	41,4
SODEP	23,4
DYP	13,2
HP	8,7
MDP	7,09
RP	4,4

du. Bu erimenin sadece bir yılda yaşanması da anlamlıydı. DYP'nin yüzde 13,2'de kalması ise, merkez sağdaki liderlik yarışında iktidar imkânlarını da kullanan ANAP'ın önde olduğunu tescillemişti. HP gibi "muvazaa" partisi kimliğinden sıyrılamayan MDP de, yüzde 23,3'ten 7,09'a gerileyerek ciddi bir hezimet yaşadı. İlk kez seçime katılan RP ise yüzde 4,4'lük oy oranıyla son sırayı almasına rağmen, "Ben de varım!" demeyi başardı.

"Muvazaa partileri" imajından sıyrılamayan ve siyasi hayatta dikiş tutturamayacakları anlaşılan HP ve MDP'de, yaygın istifalar yaşanmaya başladı. HP, giderek solun birleştirici adresi olmaya başlayan SODEP'in Genel Başkanlığına Erdal İnönü'nün getirilmesiyle daha da köşeye sıkıştı ve giderek "bir bölen" konumuna sürüklendi. HP grubunun, SODEP'le birleşmeyi gündemine alması bu ortamda olacaktı. Partinin 28 Haziran 1985'teki Kurultayı'nda Calp'in karşısında Aydın Güven Gürkan'ın Genel Başkan seçilmesi, SODEP'le birleşme sürecini hızlandırdı. Takvimler 2 Kasım'ı gösterdiğinde iki parti tarih olmuş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) çatısı altında birleşilmişti. 30 Mayıs 1986'ya kadar görevde kalan Aydın Güven Gürkan, görevini Erdal İnönü'ye bırakacaktı.

SHP, doğal bir partileşme sürecini yaşayamamanın getirdiği sıkıntıların yanında, solun ANAP karşısında tavır üretememesinin sancılarıyla da hayli zorlu bir krize sürüklenecekti. Tam "solun adresi" belirginleşmeye başladığında Bülent Ecevit, 14 Kasım tarihinde Demokratik Sol Parti'yi (DSP) kurdurarak "temiz bir sayfa açmaya ve hayalindeki partiyi yaratmaya" girişti. Artık merkez solda iki bilinmeyenli bir denklem vardı ve çözümü tabandaki beklentilerin aksine çok uzun yıllar mümkün olamayacaktı. Başlangıçta 40 bin kurucuyla tabandan tavana örgütlenme iddiasıyla kurulması planlanan DSP, ancak 612 kurucuyla işe başlayabilmişti. Emaneti şimdilik Rahşan Ecevit devralmıştı.

3 Aralık 1984 günü, Calp'in "sattırmam" dediği Boğaziçi Köprüsü hisse senetlerinin satışa çıkar çıkmaz bir saat içinde tükenmesi, dipten yeni bir dalganın geldiğini ve bu dalganın ANAP'la el yordamıyla kurduğu ittifakını pe-

kiştirmeye niyetli olduğunu gösteriyordu. 1985 yılının hemen başlarında ANAP'ın işbitirici imajını olumsuz yönde etkileyen bazı olaylar patlak verdi. Bunlardan birincisi, rüşvet aldığı gerekçesiyle istifa etmek zorunda kalan Devlet Bakanı İsmail Özdağlar'ın adının karıştığı olaydı. Özal, bu olayı muhalefete bırakmadan hızla devreye girmiş, Özdağlar'ı istifa ettirerek sorumlu devlet adamı kimliğini pekiştirmeye çalışmıştı. Ne var ki "hayali ihracat" olaylarının kapsamının tahmin edilenden çok büyük olduğunun anlaşılması, Şubat ayından itibaren gündeme damgasını vurdu.

ANAP'ın 1984 Yerel Seçimleri ardından, bürokratik mekanizmaları atlayarak, "iş bitirici" yerel yönetim anlayışını popülerleştirmeyi başardığı görülecekti. Bu dönemde ANAP'lı belediyelerin genelde dürüst bir imaj sergilememelerine rağmen, ciddi projeler gerçekleştirdikleri fikri, özellikle medya kuruluşları aracılığıyla yaygınlaştırıldı. ANAP'lı belediyelerde önemli sayıda mühendis kökenli başkanın bulunması, "mevzuatçı" (bürokratik-düzenlemeci) anlayışlar karşısında sonuca yönelik bir pragmatizmin ağırlık kazanmasına yol açacaktı. Bu anlamda, ANAP Belediyeciliğinin simge isminin İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan olması da tesadüf değildi. 1984 yılında yapılan düzenlemeyle İzmir ve Ankara ile beraber, İstanbul'un da büyükşehir statüsüne alınması ve Özal tarafından bu ilin sorunlarına ayrıca önem verilmesi de Dalan'ın icraatlarında kolaylaştırıcı bir etki yaratacaktı. Daha sonra büyükşehir kapsamına alınan illerin sayısının 15'e çıkması da, Türkiye'nin yönetim tarzının merkezden yerele doğru evrilmesinde çok ciddi sonuçlar doğurdu. Yerel yönetimlerin yetkilerinin artmasının, demokrasinin daha geniş kitlelerce deneyimlenmesi imkânlarını arttırmak gibi etkileri de oldu. Belki de en önemli değişimlerden birisi, yerel yönetimler vasıtasıyla ortaya konan iktisadi rantın ciddi ölçülerde büyümesi ve bu yönetimleri denetleyen parti yandaşlarının zenginleşme imkânlarının da giderek katmerlenmesiydi.

ANAP'lı belediyelerin icraatları, kısmen kent yoksulları da dahil, kentlerin çevrelerine kuralsızca yerleşmiş kesimlerle yandaşlık bağları kurulması açısından da önemliydi. ANAP'a önemli oy desteği de getiren bu cazibenin sırrı, kent yoksullarına kuralları olmayan ve kimilerine şans getirebilecek yeni bir serbestlik vaadi verilmesiyle yakından ilişkiliydi. Bu, "bırakalım yapsınlar" ifadesiyle özetlenebilecek; belediyelerin sözgelimi konut meselesine sistemli çözüm üretmemesi ama halkın kendi "çözümlerini" de engellememesi yönünde bir tercihti. Bir tür serbest piyasa anlayışına terk edilen yoksulların konut edinme arayışları, altyapı sorunlarını ihmal eden bir plansızlıkla el ele serpiliyordu. Belediyeler, ancak halkın yoğunlaştığı ve "seçmen deposu" haline gelen bu yerleşimlere sonradan hizmet getiriyor, böylelikle yasal olmamasına rağmen ANAP tarafından meşru görülen bu yerleşim halkı ile bir tür "suç ortaklığından" beslenen bir yakınlık doğuyordu.

İlginç olan, bu türden yüzeysel bir popülizmin, yani kalıcı çözüm üretmekten çok, fiili durumu çeşitli makyajlarla sürdüren bir anlayışın bu denli destek bulabilmesidir. 1989'da ANAP'ın yerel iktidarı kaybetmesi, bu ilişki biçiminin sona ermesi anlamına gelmeyecekti. Bu tarz, SHP'nin "kısa baharı" olan yerel iktidarları süresince ve daha sonra RP'nin "Adil Düzen" belediyeciliği ile de büyük ölçüde devam ettirildi. Sadece 1980'lerin ilk yarısında dört defa imar affı çıkarılması, bu politikanın en önemli göstergesidir. Dolayısıyla, 1980 sonrasında belediyelerin yetkilerinin arttırılmasının, yaşanılabilir bir kentlileşme sonucu üretmediği, plansız, gelişigüzel büyümeyi beslediği açıktır.

Özal'ın 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na (AT) tam üyelik için başvuru hamlesinde bulunması, izleyen yılların ulusal ve uluslararası siyasal gelişmelerinde son derece belirleyici etkileri olması bakımından üzerinde durulmaya değerdir. Bu başvuru, iktisadi alanda ihracat yönelimli yeni birikim stratejisi açısından da yaşamsaldı; çünkü bu yönelimle beraber AT ülkeleriyle iktisadi ilişkilerin gelişmesi stratejik öncelik kazanmıştı. Bu başvuruya verilen yanıtın hayır olmasına rağmen, izleyen hükûmetler de bu konudaki kararlılığı sürdürdüler. Özellikle Gümrük Birliği hedefine yoğunlaşılmasının, 1990'ların ikinci yarısında AB kapısını yeniden zorlama hamlesinde ciddi getirileri olacaktı.

Özal'ın Temmuz 1987'de emekli olması beklenen Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un yerine, Üruğ'un uzun vadeli planında öngörülen aday olan Orgeneral Necdet Öztorun'u atamaması ve Org. Necip Torumtay'da karar kılması, sivil-asker ilişkilerinde önemli bir adım olarak görülmüştür. Elbette Özal'ın bu girişimi cesaret gerektirmekle beraber, bu alanda kurumsal bir değişikliği göze alamadığını da anımsamakta yarar var. Ayrıca bu adımında, başta Evren olmak üzere üst düzey bazı askerlerin desteğini aldığı da iddia edilmiştir. Bunu ciddi bir sivilleştirme girişimi olarak görmek, TSK ile ilgili diğer tasarruflarına bakıldığında varılması güç bir sonuç olacaktır.

Özal, "dört eğilimin" partisi olarak popülerleştirmeye çalıştığı ANAP'taki parti içi mücadelede, iktidar olmanın birleştiriciliğini başarıyla kullanmayı bildi. 16 Nisan 1985'teki Kurultaydan kendi listesini galip çıkarması bunun bir göstergesidir. Ne var ki, ANAP'ta Milliyetçi, Muhafazakâr ve "Liberal" kanatlar arasındaki mücadele hiç bitmeyecekti. Partide var olduğu en azından başlangıçta iddia edilen "sol kanadın" varlığına dair bir işaret, zaten hiç görülmedi.

Bu arada merkez sağın diğer taliplileri de durulmuyordu. MDP art arda gelen istifaların moralsizliğiyle, 13 Temmuz'da yaptığı kurultayda Turgut Sunalp'in yerine Ülkü Söylemezoğlu'nu parti liderliğine getirdi. Artık herkes MDP'nin elinde kalan son pazarlık gücünü kullanarak bir yerlere atlayabil-

me kaygına düşmüştü. Zaten 1986 Mayıs'ında parti, Sunalp'in yuhalandığı bir ortamda fesih kararı aldı. Böylece Turgut Sunalp'in partisinin amblemini anıştırır tarzda söylediği; "Bizim horoz dandik çıktı!" lafı, siyasi mizahımızdaki yerini aldı. Ardından MDP'li eski vekiller ANAP ve DYP'ye dağıldılar. Bu toz duman içinde MDP'den ayrılanların 9 Mayıs 1986'da Mehmet Yazar liderliğinde kurdukları Hür Demokrat Parti de (HDP) kalıcı olmayı başaramadı. Kuruluşundan yedi ay sonra Yazar ve 13 arkadaşının ANAP'a katılmasıyla partinin varlığı sona erdi. ANAP Kongresi'nin ardından merkez sağın hakiki adresi olma iddiasıyla taban kazanmaya çalışan DYP de 14 Mayıs'da Kongresini topladı ve Hüsamettin Cindoruk'u yeni emanetçisi olarak tescil etti.

1986 yılına gelindiğinde TBMM'deki boş üyeliklerin sayısı 11'e yükselmiş, bir ara seçim ihtiyacı doğmuştu. 28 Eylül 1986'da 11 ilde yapılan ara seçimler, DYP ve SHP Genel Başkanları Cindoruk ve Erdal İnönü için de Meclis'e girme olanağını doğurdu. İlk defa bütün partilere TRT'den propaganda yapma imkânı verilince 11 milletvekilliği için 12 partinin yarışması gibi bir durum ortaya çıktı. ANAP yüzde 32,2' lik oy oranıyla 6, DYP yüzde 23,5'le 4 ve SHP'de yüzde 22,7 ile 1 milletvekili çıkardılar. Böylece Cindoruk Samsun'dan, İnönü de İzmir'den Meclis'e girmeyi başardı. İlk defa seçime katılan Rahşan Ecevit'in başkanlığındaki DSP yüzde 8,5'te kalırken, RP'nin oyları yüzde 5,5'e yükseldi. Ülkücüleri toparlamaya çalışan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) yüzde 2,2'de kalarak ara seçimden umduğunu bulamadı.

ANAP, ara dönemin getirdiği avantajları demokratikleşme baskılarına direnerek kullanmasına rağmen, eski siyasilerin yaklaşan ayak sesleri konusunda artık karar vermek zorundaydı. Eskinin dört eğilimi de toparlanma yolundaydı. Merkez sağ ve sol, eski dere yataklarını ararken, aynı var olma mücadelesi Milli Görüş ve Ülkücü camiada da gözle görülür hale gelmişti. ANAP liderliği, ara dönem uygulamalarının en katılarından olan siyasi yasakların kaldırılması konusunu halkoylamasına götürme tercihinde bulunarak, demokratikleşme konusunda ne kadar samimi olduğuna dair önemli soru işaretleri yarattı. "ANAP ve diğerleri" şeklindeki bir kutuplaşmadan elde edilebilecek siyasal kazanç, demokrasi konusundaki ilkeselliğin önüne geçti. Eski liderlerin geçmişteki terörle özdeştirilerek kriminalize edilmeleri şeklindeki ANAP taktiği, halkoylaması sürecinde oldukça başarılı oldu.

6 Eylül 1987'deki Halkoylaması'nın sonuçlarından da bunu görebiliriz: Yurt genelinde yüzde 50,16 "Evet" oyuna karşın, yüzde 49,84 "Hayır" çıktı. ANAP, en büyük başarılarından birisini, İstanbul gibi merkez sağın zorlandığı bir kentte küçük bir farkla da olsa "Hayır" çıkmasını sağlayarak gerçekleştirdi.

12 Eylül restorasyonunun başlangıç hedefleri düşünüldüğünde, başarılı olup olmadığı tartışmaya açıktır. Solun gücü büyük ölçüde kırılmakla beraber, restorasyonun öngörmediği aktörler sahneye çıkmıştır. Bunlar, radikalleşerek Türk-İslâm senteziyle çizilmek istenen sınırları zorlayan ve uluslararası etkilere açık bir İslâmi hareket, Kürt hareketi ve entellektüel-bürokratik denetime direnen ve piyasayla iç içe yükselişe geçen popüler kültür kaynaklı aktörler olarak tanımlanabilir.

Siyasi yasaklar kaldırılınca, ANAP'ın "Mahşer'in Dört Atlısı" olarak meşruluklarını yok etmeye çalıştığı liderler içinden Ecevit, 13 Eylül'de DSP'nin başına geçti. "Ezeli rakibi" Demirel de bir gün sonra emaneti Cindoruk'tan geri alacaktı. Bu dönemin DYP'si, kendi teşkitatı içinde iç tahkimat ve moral kaygısıyla, sürekli olarak AP'nin 27 Mayıs sonrası diğer partiler arasından sıyrılma başarısına göndermede bulunmaktaydı. DYP Kurultayı'nın 14 Mayıs'ta gerçekleşmesi, DP'nin 1950 seçim zaferine göndermede bulunarak, "merkez sağın hakiki tek adresi olunduğu" mesajını vermeyi amaçlıyordu. O zaman genel başkan seçilen Hüsamettin Cindoruk, Yassıada'ya gönderilen DP'liler için verdiği hukuk mücadelesiyle tanınmıştı.

14 Şubat 1985'te MSP davasından delil yetersizliği gerekçesiyle beraat eden Necmettin Erbakan ve dava arkadaşları, artık enerjilerini partileşme sürecine verebileceklerdi. 9 Nisan'da Alparslan Türkeş'in serbest kalması, Ülkücü camiada da yeni bir örgütlenme şevkinin doğmasına yol açtı. Türkeş, 4 Ekim 1987'de MÇP'yi emanetçilerden devralarak Genel Başkan seçildi. Bir hafta sonra da Erbakan, RP'nin liderliğini devralacaktı.

ANAP lideri Özal, Halkoylamasında ANAP ve "eski siyasiler" kutuplaşmasını başarıyla kullanmıştı. Referandum sonrası hızla seçime gitme strate-

jisinin dayanağı açıktı. Bu kutuplaşmanın etkileri kaybolmadan meyvelerini toplamak gerekiyordu. Çünkü eski siyasilerin er geç kendi tabanlarıyla buluşacakları bir yeniden politikleşme ortamı oluşmaktaydı. Özal hızlı hareket ederek Halkoylamasının yapıldığı 6 Eylül 1987 günü, normal koşullarda 1988 yılının Kasım ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerinin erkene alınacağını duyurdu.

Aniden açıklanan seçim kararı tam bir baskın seçim niteliği kazandı. Partilerinin başına henüz geçmiş liderler, apar topar seçime gitmek zorunda bırakıldılar. Türkiye yeniden liderlerin birbirlerini kıyasıya eleştirdikleri canlı seçim atmosferlerine kavuşmuştu. Vaatler havada uçuşurken, Özal'ın "her aileye bir otomobil" vaadi dikkatleri çekiyordu. Seçimlere katılımın yüzde 93,3'leri bulması da bunun bir yansımasıydı. Baskın seçim fikriyle yetinmeyen Özal, seçim sistemini de elden geçirerek, birinci olacak partiyi daha da avantajlı kılacak biçimde yeniden yapılandırdı.

Buna göre, milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştı. Ülke genelindeki yüzde 10'luk Genel Baraj ve Seçim Çevresi Barajları korunmakla birlikte, seçim çevreleri yeniden düzenlendi ve altıdan çok milletvekili çıkaracak iller, birden çok seçim çevresine bölündü. Bir başka önemli yenilik de kontenjan milletvekilliği uygulamasıydı. 7 partinin katıldığı 29 Kasım 1987 Genel Seçimlerinde, ülke barajını sadece üç parti aşabilmişti. ANAP'ın oy kaybı sürmekteydi. Seçim sistemindeki değişiklikler sayesinde ANAP, aldığı yüzde 36,2 oy oranına rağmen Meclis'teki sandalyelerin 292'sini, yani yüzde 64,9'unu elde etti. Bir önceki genel seçimde aldığı yüzde 45,1 oya karşılık, Meclis'teki temsil oranı 212 sandalyeyle yüzde 53'te kalmıştı.

SHP yüzde 24,8'lik oy oranıyla 99 sandalye kazanabildi. Bu oran Meclis'teki sandalyelerin yüzde 22'si demekti. DYP ise yüzde 19,1'lik oy oranıyla 59 milletvekili çıkararak yüzde 13'lük bir temsile ulaşabildi. Baraja takılan par-

TABLO 48
1987 Genel Seçimlerinin Oy Dağılımı

Parti	*Oy (%)*	*Milletvekili sayısı*	*Temsil oranı (%)*
ANAP	36,3	292	64,9
SHP	24,8	99	22,0
DYP	19,1	59	13,1
DSP	8,5	0	0,0
RP	7,2	0	0,0
MÇP	2,9	0	0,0
IDP	0,8	0	0,0
Bağımsız	0,4	0	0,0
Toplam	100	450	100

TABLO 49
46. Cumhuriyet/II. Özal Hükûmeti Bakanlar Kurulu (21.12.1987 - 09.11.1989)

Başbakan	Turgut Özal (21.12.1987 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	İsmet Kaya Erdem (21.12.1987 - 05.01.1989) Ali Hüsrev Bozer (30.03.1989 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	Kazım Oksay (21.12.1987 - 30.03.1989) Güneş Taner (30.03.1989 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	Abdullah Tenekeci (21.12.1987 - 30.03.1989) Işın Çelebi (30.03.1989 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	Veysel Atasoy (21.12.1987 - 26.06.1988) Kamran İnan (26.06.1988 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	Ali Hüsrev Bozer (21.12.1987 - 30.03.1989)
Devlet Bakanı	Yusuf Bozkurt Özal (21.12.1987 - 30.03.1989) İsmet Özarslan (30.03.1989 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	Adnan Kahveci (21.12.1987 - 30.03.1989) Saffet Sert (30.03.1989 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	Mehmet Yazar
Devlet Bakanı	Cemil Çiçek
Devlet Bakanı	Nihat Kitapçı (21.12.1987 - 06.07.1988)
Devlet Bakanı	Recep Ercüment Konukman (30.03.1989 - 09.11.1989)
Devlet Bakanı	İlhan Aşkın (30.03.1989 - 09.11.1989)
Adalet Bakanı	Mahmut Oltan Sungurlu (21.12.1987 - 26.06.1988) Mehmet Topaç (26.06.1988 - 30.03.1989) Mahmut Oltan Sungurlu (30.03.1989 - 09.11.1989)
Milli Savunma Bakanı	Mehmet Ercan Vuralhan (21.12.1987 - 30.03.1989) İsmail Safa Giray (30.03.1989 - 09.11.1989)
İçişleri Bakanı	Mustafa Kalemli (21.12.1987 - 30.03.1989) Abdülkadir Aksu (30.03.1989 - 09.11.1989)
Dışişleri Bakanı	Ahmet Mesut Yılmaz
Maliye ve Gümrük Bakanı	Ahmet Kurtcebe Alptemoçin (21.12.1987 - 30.03.1989) Ekrem Pakdemirli (30.03.1989 - 09.11.1989)
Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı	Hasan Celal Güzel (21.12.1987 - 02.03.1989)
Milli Eğitim Bakanı	Hasan Celal Güzel (02.03.1989 - 30.03.1989) Avni Akyol (30.03.1989 - 09.11.1989)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	İsmail Safa Giray (21.12.1987 - 30.03.1989) Cengiz Altınkaya (30.03.1989 - 09.11.1989)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Bülent Akarcalı (21.12.1987 - 27.06.1988) Nihat Kitapçı (06.07.1988 - 02.03.1989)
Sağlık Bakanı	Nihat Kitapçı (02.03.1989 - 30.03.1989) Halil Şıvgın (30.03.1989 - 09.11.1989)
Ulaştırma Bakanı	Ekrem Pakdemirli (21.12.1987 - 30.03.1989) Cengiz Tuncer (30.03.1989 - 09.11.1989)

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı	Hüsnü Doğan (21.12.1987 - 30.03.1989) Lutfullah Kayalar (30.03.1989 - 09.11.1989)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	İmren Aykut
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Şükrü Yürür
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Fahrettin Kurt
Kültür ve Turizm Bakanı	Mustafa Tınaz Titiz (21.12.1987 - 17.03.1989)
Turizm Bakanı	Mustafa Tınaz Titiz (17.03.1989 - 30.03.1989) İlhan Aküzüm (30.03.1989 - 09.11.1989)
Kültür Bakanı	Namık Kemal Zeybek (30.03.1989 - 09.11.1989)

tilerden DSP yüzde 8,5, RP yüzde 7,2, MÇP yüzde 2,9 ve IDP yüzde 0,8 düzeyinde kaldı. Özellikle bu seçimlerle beraber muhalefet partileri, temsilde adalet taleplerini dillerinden düşürmediler. Ne var ki, zamanla yüzde 40'ları aşacak oy oranlarının Meclis dışında kalmasına da yol açacak bu sistemin değiştirilebilmesi mümkün olmadı. Bu seçimde ise, seçmenlerin yüzde 20'sinin oyları temsil olanağı bulamadı.

İlk toplantısını 14 Aralık 1987'de yapan yeni Meclis'te, Cumhurbaşkanı Evren'i bir sürpriz bekliyordu. Evren açılış konuşmasını yapmak üzere salona girdiğinde SHP ve DYP milletvekilleri ayağa kalkmayarak kendisini protesto ettiler, konuşmasını da alkışlamadılar.

Oyları yüzde 8,5'te kaldığı için Meclis dışında kalan DSP'yle beraber, merkez sol oylar toplamda yüzde 33,3'e ulaşmıştı. Bu oranın, HP'nin 1983 Genel Seçimlerinde aldığı yüzde 30,5'ten biraz daha fazla olması, iki partiye dağılan oylar ve ANAP karşısında ikna edici bir söylem tutturamama gerçekleriyle birleştiğinde, önemli bir hayal kırıklığına ve özellikle SHP'de daha sonra hiç durulmayan bir parti içi iktidar mücadelesine yol açtı. Ama iktidar mücadelesinin bu denli yoğun yaşanmasında, parti bileşenlerinin yapısal olarak kaynaşmalarını güçleştiren sorunlar çok daha belirleyiciydi. Parti bileşenlerini bir arada tutacak tutarlı bir sosyal demokrat ideoloji oluşturulamaması, giderek bu bileşenlerin programsız ve ideolojisiz bir parti içi tutunum mücadelesine kilitlenmelerine yol açtı. Ortada ciddi bir dinamizm vardı ama bir türlü program eksenli bir yeniden yapılanmaya gidilemiyordu.

Seçimlerden bir gün sonra DSP lideri Bülent Ecevit, genel başkanlıktan çekildiğini ve eşiyle beraber faal siyaseti bıraktıklarını açıkladı. DSP'nin başına Necdet Karababa getirilmişti. Karababa, 28 Aralık 1988'de istifa ettiğini açıkladığında, "doğal lider" Ecevit, 15 Ocak 1989'daki Olağanüstü Kurultayda emaneti tekrar geri aldı ve yeniden Genel Başkan seçildi. Ecevit'lerin burukluğu bir yıl kadar devam etmişti.

Özal'ın yeni sağı: Orta sınıflar, piyasa ve popüler kültür

Özal'ın Müslüman kitlelerin orta sınıflaşma arzularını başarıyla harekete geçirdiği sıklıkla dile getirildi. Yine kentli orta sınıfların veya kentlerde yoğunlaşan ve orta sınıflaşma beklentisi yüksek kesimlerin, 1970'lerin sonlarına doğru iyice belirginleşen CHP'den soğuma süreçleri de Özal tarafından çok iyi değerlendirildi. Ayrıca giderek gelişmekte olan hizmet sektöründe istihdam edilenlerle ANAP arasında da belirgin bir yakınlaşma oluşmaya başlayacaktı. Bu nedenlerle Özal'ın sadece Müslüman seçkin adaylarının önlerini açtığına dair yaygın görüş son derece indirgeyicidir. Özal, *Zaman* ve *Türkiye* gazetelerinin tiraj ve prestijlerinin yükselmesinde somutlanan bir yükselişin mimarı olduğu kadar; *Sabah* gazetesinin başlangıçta en iyi temsilcisi olduğu kentli, laik orta sınıfların özlem ve beklentilerini de partisinin destek hanesine yazdı.

Özal'ın köklü değişimler içeren yönetim anlayışının kitleler nezdindeki cazibesinin er ya da geç tükeneceği; pek çokları için "Tünel'in sonunda aslında ışık olmadığının anlaşılacağı" belliydi. Şaşırtıcı olan, ışık umudunun bu kadar uzun sürebilmesidir. Çünkü Özal, Türkiye'deki iki tür popülizmden köklü bir kopuşun mimarıdır da aynı zamanda. Birincisi, Ulus'u, "kaynaşmış, imtiyazsız, sınıfsız bir kitle" olarak görmek isteyen CHP Popülizmiydi. İkincisi, birinci anlayıştan açıkça etkilenmiş olan, Türkiye Sağı'nın milli iradenin tek olduğuna, merkez sağın da bunun yegâne ve rakipsiz temsilcisi olması gerektiğine vurgu yapan, çoğunlukçu popülizmidir. Bu anlayış, merkez sağa geniş seçmen desteği sağlayan, "gevşek konfederasyon" benzeri tabanına yönelik söyleminin de belkemiğini oluşturur. Demirel'in, "benim işçim, memurum, köylüm..." diye başlayan konuşmaları, bu millet tasavvurunun izlerini taşır. İki tarz popülizm de özünde, "Tek Ulus/Millet" olunduğuna ve onun iradesinin tekliğine ve temsil ehliyetine gönderme yapmasıyla benzeşir; pratiklerinde ise bu vaatten uzak düşerler. Yine de meşrulaştırıcı çerçeve olarak "Tek Ulus/Millet" anlayışına sıklıkla gönderme yapılır.

Özal, artık iki tür popülizmin de yaşama imkânı olmadığına kanaat getirmiş olanların sözcüsü olarak; Türk Sağı'nın somut "İki Ulus" projesini yaşama geçiren liderdir. Artık, herkesi "Tren'de tutma" imkânının kalmadığı bir zamanda, Tren'den atılanları belirleyen ve bu yönde harekete geçen bir kararlılığı simgeler. Ama Tren'den atılmaları muhtemel kesimlerde bile, Ortadireğin (Birinci Ulus) parçası olabilme ümitvarlığını yaratabilmiştir; en azından 1990'lara kadar. Bunu yapabilmesinde iki önemli unsurun yararını gördü: Birincisi, piyasanın serpilmesiyle doğan dinamizmin pek çok kimse-

de yarattığı iyimser beklentiler. Bu beklentiler, orta sınıflar kadar yoksulları da cezbedebiliyordu. İkincisi de Müslümanların kültürel mağduriyet hissiyatını, iktisadi-politik yükselme özlemleriyle birleştirebilmesiydi. Bir yandan, orta sınıflara en dinamik ve geleceği parlak kesimler olduklarına dair özgüven aşılarken; diğer yandan piyasa dinamizminin toz dumanı içinde daha yoksul kesimlere yönelik; orta sınıfa tutunma imkânlarının arttığına dair bir ikna başarısı da gösterebildi.

Birinci Ulus, meşruluğunu İkinci Ulus'un sürekli olumsuzlanmasından türetiyordu. İkinci Ulus, son derece amorf bir yapı olarak, tam bir kesinliğe sahip olmaksızın tanımlanmaktaydı. Buna göre, "Asrın icaplarını" kavrayamayan solcular, onların etki alanında kaldıkları sürece kent ve köy yoksulları, sendikalar, Aleviler ve Kürtler "İkinci Ulusa" ötelendiler. Özal'ın bir başka ikna başarısı da, Birinci Ulustakilerin refah ve güvenliklerinin karşısına bir tehdit unsuru olarak İkinci Ulusu koyabilmesinde aranmalıdır. Böylelikle, Birinci Ulusun huzuru adına ve onayıyla, başarıyla ötekileştirilmiş ve kriminalize edilmiş olan İkinci Ulus "sopalanabilirdi." Bu kesime yönelik şiddeti kimi zaman alkışlayabilen "Ortadirek" Özal'ın eseridir. Böylece kaynaşmış bir kitle olma iddiasının yerini, içerme ve dışlama mekanizmasıyla belirlenen bir bölünme almaktaydı.

Böylesi bir yapı içerisinde, her kesimi eşdeğer yapmaya ısrarlı vurguda bulunan bir vatandaşlık anlayışından ziyade, "yandaş" görülenler ve görülmeyenler ayırmına dayalı bir iktidar tekniği devreye giriyordu. Yandaş, "makbul vatandaş" olarak iktisadi, kültürel ve politik sermayenin dağılımında hep kayırılıyor, böylece Neo-Liberal devlet, herkese kaynak dağıtma yükümlülüğünden, ciddi bir yandaş kesimini kayırma ve rızasını alma hamlesiyle sıyrılmış oluyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz yönetim tekniğinin etkilerinin bugün de sürüyor olması, Özal'ın Türk Sağı'na, iktisadi krizlerle başetme anlamında Yeni Sağ'dan alıp yerlileştirdiği taktiklerin başarısını gösterir. Çünkü özellikle SHP'nin temsil ettiği Türkiye Solu, bu değişimler karşısında tavır üretemediği gibi, yer yer bu söylemlerden ciddi biçimde etkilendi. Bu noktada, 12 Eylül Cuntası'nın kültürel restorasyon politikalarından duyulan ürküntüye rağmen, asıl olarak Özal'ın önayak olduğu, popüler kültür ve piyasa arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi ve orta sınıfların bu alanlar yoluyla özgüvenlerini kazanmalarına dayanan kültürel değişimin sonuçlarının çok daha kalıcı olduğu açıktır.

12 Eylül yönetiminin, Aydınlar Ocağı'nın dinamizmden uzak, fazlasıyla reaksiyoner Türk-İslâm Sentezi anlayışına biraz gönülsüzce kredi vermesi, bu anlayışın Türk-İslâm-Batı Sentezi olarak aceleyle yeniden içeriklendirilmesi ve AKDTYK'nin kültürel restorasyonun başat öznesi olarak şekillendi-

rilmesi, bu gerçeği değiştirmez. Özal, Aydınlar Ocağı benzeri çevrelerle arasını iyi tutmaya gayret etmekle beraber, onun politik tercihleri bu kültürel restorasyon girişimininin 1980'lerin sonlarına gelindiğinde başarısızlığını hazırlayan toplumsal koşulları bizzat yaratacaktı.

12 Eylül'ün dayattığı yukarıdan aşağıya restorasyon girişiminin bütünüyle etkisiz kaldığı iddia edilmiyor burada. Özal'ın toplum bileşenlerinin özlemleriyle, küresel süreçlerin tetiklediği "deneyimsel, gündelik" kapitalizmi çakıştırabilmesi ve bu kültürün yaygınlaşmasının getirdiği değişimlerin daha köklü ve belirleyici olduğunu savunuyoruz. Yani, kitabi ve didaktik kültür anlayışının karşısına; "sivil toplumun yeniden üreterek" daha da kalıcılaşmasını sağladığı, deneyimsel ve gündelik kültür değişmesinin gücü veya *milli kültür* karşısında piyasa etkileşimli *popüler kültürün* dönüştürücü gücünden bahsediyoruz.

Özal'ın iktidara gelişi, Aydınlar Ocağı gibi muhafazakâr çevreleri oldukça umutlandırmıştı. Fakat Özal Hükûmetlerinin, paradoksal biçimde izleri bugün de süren bir gerilimin önünü açtığı söylenebilir: Milli/Ulusal kültür ve popüler kültür arasında yaşanan mücadele. Özal öncesi dönemde, popüler kültür üzerinde iki rakip didaktizmin mücadelesi söz konusuydu: Ulusal Kültür ve Milli Kültür adına halkı yetiştirmek, denetlemek ve elbette muhtemel sapmaları önlemek. Soğuk Savaş süresince Kemalistler ve milliyetçi muhafazakârlar, ulusal/milli kültürün içeriğinin belirlenmesi ve onun kabul görmüş denetçileri, entelektüel muhafızları olmak adına yoğun bir rekabet içinde olsalar da; aslında vesayetçi bir modernleştirme anlayışını paylaşmak bakımından benzeşmekteydiler.

12 Eylül Cuntası, milliyetçi muhafazakâr çizginin siyasal kültür açısından otoriter bir türevi olan Aydınlar Ocağı'nın milli kültürün ihyası projesine; yani, Türk-İslâm Sentezi'ne yakınlık gösterince, yukarıda bahsedilen vesayetçi didaktizmlerin aşırı bir örneğinin muzaffer olacağı öngörüleri yapıldı. Gerçekten de, Sol Kemalist çizgideki entelektüel çevrelerde büyük bir endişe ortaya çıkmıştı. Bugünden baktığımızda, kazananın entelektüel-moral denetim geleneğini kırarak, özgüvenini kazanan piyasa etkileşimli popüler kültür olduğunu söyleyebiliriz. Milli/Ulusal kültürün, popüler kültürle sağlıklı bir etkileşime girebildiği, popüler olanın milli/ulusal kültüre rengini verebildiği durumlarda bahsedilen gerilim devam etse de, hafifletilebilir. Türkiye'de ise rakip didaktizmler, popüler olana hayat tanımamak ve ondan ürkmek konusunda birbirleriyle yarıştıklarından, neredeyse anti-entelektüalist bir popüler kültürün yeşermesine kendi elleriyle katkı sunmuş oldular. Böylelikle aslında bindikleri dalı da kesmiş oldular. Zaten 1980'ler, dünya ölçeğinde Yeni Sağ yükselişle beraber, anti-entelektüalizmin siyasal getirisinin ustalıkla kullanıldığı yıllar olacaktı.

Bu anlamda Kenan Evren'in darbe sonrası söylemine yansıyan aydın karşıtlığının, Özal'la beraber yeni bir zemin kazandığı gerçeğini; "entel" ifadesinin bu dönemde kavuştuğu popüler sahiplenmeden de çıkarabiliriz. Popüler kültürün, kendisini ifade arayışı 1980 öncesinde de alttan alta sürmekteydi elbet. Solun, popüler kültür unsurlarını kendi diline eklemleme konusunda enerjik olduğu; tarihe de halkın özgürleşme arayışı ekseninde baktığı, kabaca 60-80 arası dönem, en azından popüler olana bir alan bırakması bakımından önemliydi. Bu arayışın başarısı sorgulanabilir olsa da en azından solun kültürel hegemonyasının belirgin olduğu bu dönemde, halk kültürünün mevcut "geriliğinin" aşılabileceğine dair modernist bir iyimserlik vardı. Köylüler, emekçiler geri "bırakılmışlardı"; ama "aydın ve halk" el ele vererek birlikte mücadele edecekler ve "özgürleşeceklerdi." Bu bakışın solun entelektüel hegemonyası nedeniyle, Kemalistler de dahil olmak üzere geniş bir toplum kesimini etkilediği dönem, Özal'la beraber sona erdi. "Halk", Özal'lı yıllarda solun kültürel hegemonyasından "özerkleşecekti." Ama bu özerkleşme, piyasa eksenli popüler kültürün "Halkı" başka bir iktidarın nesnesi haline getirmesi anlamına gelecekti.

İlginç olan, sol çevrelerde "geri bırakılmış" halkın değişip gelişebileceğine dair modernist iyimserliğin alttan alta gerilemesinin, toplumun farklı seçkin çevrelerinde daha açık biçimde gözlenmeye başlamasıydı. Artık yoksulların, gecekondulu ların veya kapıcıların otantik bir tını sunamadıkları, tehdit olarak algılandıkları ve giderek daha fazla görünürlük kazandıkları bir dönemdeydik. "Şimdi"den rahatsızlığın arttığı her ortamda olduğu gibi, geçmiş güzel günlere nostaljik yolculukların başladığı; tarihin, güncelin olumsuzlanmasının aracına dönüştürüldüğü, "asri zamanlardı" bunlar. Geçmiş yüceltimi, kentsel ortamlarda anonimlik duygusunu aşamayan üst-orta sınıfların bir farklılaşma alanı olarak da öne çıkıyordu.

Semra Özal'ın 4 Ağustos 1986'da Türk Kadınını Güçlendirme Vakfı Başkanı olarak, Yıldız Sarayı Hasbahçe'de Osmanlı dönemi dekor ve kıyafetleri ile verdiği ve biletlerin astronomik bir rakamla (100 bin TL) satıldığı balo, tam da bu "*trendi*" örnekliyordu. Yine Ocak 1987'de ABD'de Semra Özal tarafından açılan "Kanuni Süleyman Sergisi" de bu anlamda anılmaya değer. İlginç olan, çoğunluğu taşra kökenli olan ve kentlilik maceraları eskiye gitmeyen muhafazakâr çevrelerin, 1980'lerle beraber kabul görme arayışlarını Osmanlılık etrafında aramalarıydı. 21 Ağustos 1988'de THY'nin İstanbul-New York seferleri başladığında ise bu arayışın daha "kozmopolit" bir eksene kaydığı görülüyordu. Artık Batı'da yaygın olan yaşam tarzlarına uyum gösterilebildiğinin kanıtlanması da önem kazanmaya başlamıştı.

Yukarıda özetlediğimiz sürecin, İbrahim Tatlıses'in kişisel sanat macerasında birebir izlenebilmesi mümkündür. 1980'lerin ortalarına kadar sol çev-

SİYASAL VE TOPLUMSAL GÜNDEMİN ÇEŞİTLENMESİ: SİVİL TOPLUMUN KEŞFİ

1980'ler Türkiyesi'nde sivil toplum tartışmaları, iki farklı koldan serpildi. Bunlardan birincisi, yükselişte olan Neo-Liberal tezler ekseninde, devlet ve bürokrasinin hantallığı, sorun çözmekten çok sorun üreten bir yapısı olduğu ve küçültülerek etkinleştirilmesi gerektiği görüşlerine dayanıyordu. Türkiye açısından devlet kurumlarının etkin ve tarafsız çalışmadıkları tesbitinde bir doğruluk payı olabilirdi. Ne var ki, bu yaklaşımın bir diğer vurgusu da Refah Devleti anlayışını eleştirmek ve bu yapının kişisel inisiyatif ve gayreti boğduğunu, bağımlılık kültürü yarattığını iddia ettikleri yönlerini olumsuzlamaktı. Türkiye'de ciddi bir refah devleti yapılanması olmadığına göre, bu söylem fazlasıyla yapay kaçıyordu. Bu birinci yaklaşımda sivil inisiyatiften anlaşılan, sermayesi olanların özel çözümler üretmesi, yine parası olanların da bu etkin çözümlerden istifade edebilmeleriydi. Böylece sivil inisiyatifin, kamusal yarar ve çözüm olarak anlaşılmadığı; çözümün devlet karşısında özel sektörün desteklenmesine indirgendiği bir iklim doğdu.

Özal'ın ve ANAP benzeri yapıların, "Her şeyi devletten beklememek lazım!" ifadeleri, gündelik hayat içinde giderek popülerleşti. Bu bakış bazen öyle noktalara ulaşabiliyordu ki, en temel görevlerini yapacak kadar etkinleştirilemeyen bir kurumun zaafları, sadece mülkiyetinin devlet veya özel şahıslarda olup olmamasıyla ilişkilendiriliyordu. Bu bakışın yaygınlaşması, yurttaş ve müşteri arasındaki farkın giderek yok olduğu, vergi ödeyenlerin bile bir de aldıkları kamu hizmeti için para ödemek zorunda bırakıldıkları durumları arttırdı. Yine 1990'lar, sivil toplumun canlanışına övgüler düzülen yıllar olmasına rağmen 1993'te kayıtlı dernek sayısının 51 binde kaldığı, bu sayının 1981'de bile 54.000 olduğu kolaylıkla unutulmaktaydı. Bu sayı, ancak 2005 yılına gelindiğinde 80.000'e ulaşabilmiştir.

Sivil toplumcu canlanışın bir diğer kanalı, özellikle devletin ideolojik anlayış ve pratikleri karşısında yurttaşların özgürlük alanını, haklarını genişletmeyi amaçlayan, içinde Tüketiciyi Koruma Derneği (TÜKODER), Helsinki Yurttaşlar Derneği veya İnsan Hakları Derneği (İHD) gibi çok çeşitli örgütlerin yer aldığı sivil toplum kurumlarından (STK) oluşmaktaydı. Bu türden STK'ların canlanışında, 12 Eylül'ün özellikle insan hakları alanında yarattığı tahribatın, Kürt Sorunu nedeniyle oluşan şiddet ortamıyla devam ettirilmesinin büyük rolü vardır. Özellikle insan hakları mücadelesinin aynı dönemde küresel ölçekte güç ve itibar kazandığı da vurgulanmalı. Öyle ki, insan hakları resmî devlet politikalarının sürekli gönderme yaptığı bir üst referans niteliği bile kazanmaya başladı. Bu tür girişimlerin artmasının bir başka önemli nedeni, toplumsal ve siyasal gündemin giderek çeşitlenmesi, çoğullaşması ve çetrefil sorunların merkezî yapılarla çözülebileceğine dair inancın kaybolmasıdır.

Yukarıda özetlenen 'piyasacı' sivil toplumcuların, ikinci türden STK'ları asayiş sorunu zaviyesinden eleştirmeleri de Neo-Liberalizmin siyaset alanındaki otoriterliğiyle örtüşmektedir. Bu anlamda 1990'larla beraber görsel medyanın da devreye girmesiyle etkileri daha da artan büyük medya gruplarının, 'iyi' ve 'kötü' STK ayrımı yaparak Neo-Liberal hegemonyayı güçlendirdikleri söylenebilir. Televizyon ekranlarında yer bulamayan veya bulduklarında da "olumsuz, modası geçmiş" gibi gösterilen veya şiddetle özdeşleştirilerek kriminalize edilen çeşitli STK'ların varlığı anmsandığında, "medyanın güçlenmesini demokrasinin güvencesi" olarak kutsayan bakışın yeterli olmadığı açıktır.

1980'lerin ikinci yarısından itibaren, büyük medya gruplarının "seçilmiş ve seçilmemiş seçkinlerle" kurduğu ittifak, "sivilleşme eşittir demokratikleşme" denklemini doğrulayan olumlu bir işlev görmemiştir. Evet, "bilgi güçtür"; ama nasıl ve kimin için kullanıldığı da önemlidir. Bu anlamda, kamusal alanı kendi TV ekranlarının boyutlarına sıkıştırmayı başaran büyük medya gruplarının, iktisadi alanda Neo-Liberalizm, siyasi alanda ise Milli Güvenlik Devleti zihniyeti lehine tutum takınmalarıyla, sivilleşmenin demokratikleşmeye evrilmesi önünde büyük bir engel oluşturdukları açıktır. Bu nedenle 1990'ların sivil toplumculuğunu bir özgürleşme süreci olarak gören bakışlar yetersiz kalmaktadırlar.

relerde, popüler olanın basitliği ve sadeliğine duyulan sempati nedeniyle belki Tatlıses'in maçoluğunda bile bir doğallık bulunabiliyordu. Ama hem Özal, hem de Tatlıses, "Asri Zamanların" farkını çok çabuk kavradılar. Devir, popüler kültürün piyasa ekseninde, geçmişteki entelektüel-moral denetim baskısından kurtularak, özgüven kazandığı devirdi. Özal, popüler kültürle barışık tavırlarını bilinçli biçimde kullandı ve bundan olabildiğince de istifade etti. Sözgelimi, TRT'de arabesk müzik yayınlanabileceğini savunuyordu. Tatlıses'in kendisini ANAP'a yakın hissetmesi bu nedenle aslında tesadüf değildi. Tatlıses, uzun bir süre ANAP'tan milletvekili olmak için zemin de yokladı. Hatta 1991 seçimleri öncesinde aday da gösterildi. Bu başvurunun parti içinde rahatsızlık yaratması nedeniyle adaylıktan çekilecekti.

Özal'ın popüler kültürün önünü açan uygulamaları, uzun vadede Türk-İslâm Sentezi anlayışının özlemi olan "Milli Kültürün İhyası" projesine de ciddi bir darbeydi aslında. Özal, "dünyaca kabul görmüş performans" gösterebilmeyi başarı sayan bir tür pozitif milliyetçilik anlayışını yaygınlaştırdı. Özal'ın aşağıdaki ifadeleri, bu bakış açısını özetler: "1991 yılında, 'Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu' diye geçmişle övünmek, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edebilecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacıların var mı?"[3] Özal'ın dünyanın (Batı'nın) hâkim değer veya yönelimlerini verili kabul ederek, bunlara başarıyla uyumlanmayı savunan bu pozitif milliyetçilik anlayışını, küreselleşmeye kuşkuyla ve endişeyle yaklaşan, savunmacı ve içe kapanmacı özellikleri baskın sağ geleneklerin kabullenmesi hiç de kolay değildi.

Bu duruşa en şiddetli tepkisellik zamanla MHP milliyetçiliğinden ve giderek muhafazakârlaşan ve artık Ulusalcılar diye anılan çevrelerden gelecekti. Yani, Soğuk Savaş döneminde, ulusal/milli kültür kavgası veren rakip di-

3 Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Yayınları, 1994, s. 123.

daktizmlerin bugünkü mirasçılarından! Zamanla Özal'ın pozitif veya "biz de yaparızcı" milliyetçiliğini Milli Görüş çizgisinden gelenlerin, Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurdukları AKP'lilerin devralabileceklerini, en azından 1980'lerin sonunda öngörebilmek çok zordu.

Yine Özal, milli kültürün korunması konusundaki tipik milliyetçi muhafazakâr duruşu da gerçekçi bulmuyor veya olumlamıyordu. Partisinin milliyetçi muhafazakâr miletvekillerinin, TRT'nin başına Liberal görüşleriyle bilinen Cem Duna'nın getirilmesine karşı tepkilerini kendisine ilettikleri bir görüşmede onlara; "Siz istediğiniz kadar gayrı milli, gayrı ahlaki deyin, uydu yayınları teknolojisi istemediğiniz şeyleri de getirecek. Bizim gençliğimizde milli devlet imajını kazandıracak yayınlar yapılırdı. Bugün daha serbest, halkı okşayıcı yayınlara ihtiyaç var. TRT'de arabesk de yayınlanmalı" diyecekti.[4] Özal'ın yukarıdaki ifadesinde, milli kültürü koruyucu yayınlar ve popüler kültür arasında en azından bir fark gördüğü ve ikincisi lehine tercihte bulunduğu açıktır. Popüler kültür veya "halkı okşayıcı yayınlar" dediğinde aklına arabeskin TRT'den yayınlanmasının gelmesi de asla tesadüf değildir.

Özal, Türkiye'yi "doğal mirasçısı" gördüğü coğrafyada yeniden bölgesel bir güce dönüştürme rüyasını uyandırdı ve başarıyla popülerleştirdi. Kimilerinin "Yeni Osmanlıcılık" dediği bu anlayış, bölgesel güç olma misyonunu iktisadi başarıyla tariflemesi nedeniyle aslında ikisadi milliyetçilik de denilen ve Küresel Kapitalizmin derinleşmesiyle ortaya çıkan bir milliyetçilik türüydü. İktisadi milliyetçilik, kimilerine çelişkili görünse de, Küresel Kapitalizmin değer ve yapılarının doğal ve otantik unsurlar olarak milli kültürlere eklemlenmesi işlevini görmekteydi. Yani, aslında dünyaca kabul gören performansın gereği olarak, "başarılı Türk girişimcilerinin bayrağımızı uzak coğrafyalara taşımasından duyulan gurur", kapitalist değerlerin millileştirilerek otatantikleştirilmesi, veya doğallaştırılması demekti. Böylece ihracat alanında başarılı iş adamlarının kendi çıkarlarıyla beraber, aslında milli (ortak) çıkarlarımızı da yükselttiği görüşü yaygınlaşmaya başladı. Dolayısıyla, Özal'ın milliyetçiliği, küreselleşmenin kabullenilmesini kolaylaştırdı veya bizzat kendi ifadesiyle bu sürece uyumlanma yeteneğinin, "asrın icaplarının" gereği olarak görülmesini destekledi.

Sadece küreselleşmenin olumlanması değil; bu süreçte en faal aktör olan "iş adamlarımızın", sol kültürün bakiyesi olan olumsuz imajlarının parlatılması da Özal döneminde gerçekleşecekti. Bu normalleştirme çabalarında, bir zamanlar Özal'ın da patronu olan Sakıp Sabancı'nın öne çıkışını ülke olarak hep beraber izleyecektik. Darbe liderlerine "akıl veren" mektuplarıyla gündeme gelen Vehbi Koç'un veya 12 Eylül Darbesi'nden sonra "şimdi gülme sırası bizde!" diyen TİSK Başkanı Halit Narin'in popüler algıya yansıyan me-

4 *Tercüman*, 12 Ekim 1988.

TÜRKİYE ÇEVRE HAREKETİYLE TANIŞIYOR

Türkiye 1980'lerle beraber siyasal ve toplumsal gündemin çeşitlendiğine şahit oldu. Çevreyle ilgili oluşumlar da, bu sorunları merkezî ve yerel resmî otoritelerin çözümüne terk etmenin olumsuz sonuçlarının bizzat deneyimlenmesiyle serpilmeye başladılar. Böylece çevreci örgütlenmeler, yetkilileri baskı altına almadan, onları denetlemeden sonuç alınamayacağını görmüş oldular. Bu anlamda en öğretici tecrübelerden birisi, Gökova Termik Santralı'nın yöre halkı istemediği halde Özal tarafından ısrarla yapılmak istenmesi ve nihayet yapılmasıdır. 1984'te başlayan bu süreç, ilk ciddi çevreci direnişin sergilenmesi bakımından da önemlidir. Yine termik santral yapımı için seçilen İzmir-Aliağa, 1990'larda belki de en kitlesel çevreci gösterilere tanık oldu. Devlet'in Aliağa'dan vazgeçmesi, ancak 10. yürütmeyi durdurma kararından sonra olabildi. Yani, kendi hukuk kurumlarının aldığı kararlara uymayan bir devlet yönetimi söz konusuydu. Bu türden hukuk tanımaz girişimlerin daha sonra da ardı arkası kesilmedi.

Türkiye'deki enerji lobisinin vazgeçemediği bir başka tutku da nükleer santral projeleriyle ilgilidir. Böylesi bir santralın yeri konusunda tereddütler yaşansa da, nükleer enerji konusundaki kararlılık artarak sürmektedir. Bu kararlılık, Nükleer Karşıtı Platform ve özellikle Greenpeace eylemleriyle Türkiye'nin tanışmasına da vesile oldu. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Greenpeace'in küresel ve yerel ölçekte iyi koordine edilmiş eylemleri dikkatleri çekmeye başladı. Şiddeti dışlayan bu eylemlilikler karşısında güvenlik güçleri çoğu zaman tavır belirlemekte zorlandılar.

29 Nisan 1986'da Çernobil Nükleer Reaktörü'nde meydana gelen kaza ertesinde Türkiye'de yaşanan bir dizi gelişme ise kamu sağlığı ve sağlıklı bilgi edinme hakları konusunda, o dönem çok eleştirilen "Demir Perde" ülkelerinden çok da ileride olmadığımızı ortaya çıkaracaktı. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun (TAEK) yaptığı radyasyon ölçümlerinin çok yüksek çıkmasına rağmen, başta dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral olmak üzere pek çok yetkili, bu bilgileri gizledikleri gibi, TV'de "tehlike yok" diyerek çay içmeyi tecih ettiler. Aral, aradan 6 yıl geçtikten sonra "halk paniğe kapılmasın!" diyerek sonuçları gizlediklerini ilan edecekti. Bu vesileyle toplum, kamu sağlığı ve yararının sadece yetkililere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu kavramış oldu.

Çevre konusunda Türkiye'nin en çok bilinen mücadelesi, siyanürle altın aramayı hedefleyen çok-uluslu şirketlere karşı, Bergama halkının yaklaşık on beş yılı bulan inatçı ve uzun soluklu direnişidir. Kamuoyunu etkilemeyi başaran yaratıcı eylemlilikleri, hukuk alanında kazanılan sayısız zafer izlemekle beraber, farklı hükûmetlerin bu konudaki ısrarı kırılamamış, değişik hükûmetlerin yargı kararlarını uygulamamak için yarıştıkları gözlenmiştir. Nihayet Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararıyla 18 Ağustos 2004'te bir kez daha mühürlenen maden, İzmir Valiliği tarafından, bu sefer başka bir firma adıyla yeniden açıldı!

safeli imajlarının aksine; "Sakıp Ağa", "Hoca Nasreddin gibi gülen, Bayburtlu Zihni gibi ağlayan" halk adamı kimliğiyle gönülleri fethetmeye başlıyordu. İşadamlarının görünürlük kazanarak, halkın arasına karışmasının kazanımları, bizzat bu yöntemi başarıyla sergileyen Özal'ın izlenmesiyle giderek yaygınlık kazandı.

Buzların erimesi sürecinin, "orta sınıf makuliyetinin" popülerleşerek; farklı toplum kesimlerinin kendilerini uydurmak, izlemek konusunda model haline gelmesini hızlandırdığının altını çizmeliyiz. Orta sınıfların, bir zamanlar işçi veya emekçi kesimlerde olan toplumsal enerji ve inisiyatifi ellerine geçirme süreci, böylelikle giderek etkinlik kazanmaktaydı. Orta sınıflar, Özal'la beraber, ulusal kalkınmacılığa has bürokratik denetim geleneğinden özerkleşme arayışlarında zirveye ulaştıklarını hiç unutmayacaklardı. Serbestçe temin edilen dövizle ve THY uçağıyla "Kapitalizmin Kâbesi" New York'a uçan bir girişimcinin, bu serbestleşmeden dolayı Özal'a minnet duyması anlaşılırdı.

1987-1991: ANAP'ın gerileyişi ve Özal'ın cumhurbaşkanlığı

1987 Genel Seçimleri sonrası dönem, Özal ve ANAP için oldukça çalkantılı geçecekti. 17 Haziran 1988'de başlayan ANAP İkinci Büyük Kongresi'nde Ülkücü militan Kartal Demirağ, Özal'a başarısız bir suikast girişiminde bulundu. Elinden hafifçe yaralanan Özal, yakın zamanda bir *bypass* ameliyatı geçirmiş olmasına rağmen hızla toparlandı ve konuşmasını bitirdi. Özal, bu hadise nedeniyle Kongre'nin ikinci günü kendi listesinin delinmesini hiç beklemiyordu ve "Liberal" kanadı koruyan bir liste hazırlamıştı.

Ne var ki Özal'ın listesini delmek için anahtar liste hazırlayanlardan birisinin söylediği gibi, "hayat devam ediyordu!" Sonuçta Genel Merkez'in listesi "Milliyetçi-Mukaddesatçı" veya "Kutsal İttifak" diye bilinen Mustafa Taşar ve Mehmet Keçeciler'in sürüklediği gruplarca delinmişti. Bu Özal'ın hiç beklemediği bir darbeydi ve izleyen süreçte oldukça çelişkili ve duygusal tavırlar almasında etkili oldu. Özal, suikastın arkasında "yem borusunu" kestiği grupların olduğunu vurguladı; ama ciddi adımlar atılmasıyla bu komplonun açığa çıkarılmasını istemez göründü. Bu olayın tüm yönleriyle aydınlanması mümkün olsaydı, demokratikleşme yolunda çok önemli bir mesafe alınabilirdi; tıpkı daha sonra Susurluk Skandalı ertesinde kaçırılacak fırsat gibi.

25 Eylül 1988'de siyasi hayatımızın en tuhaf halkoylamalarından birisi yapıldı. ANAP'ın yerel seçimleri erkene almak için aceleyle yaptığı anayasa değişikliği önerisi, kabul edilmesine rağmen yeterli sayıya ulaşılamadığı için halkoylamasına gitme zorunluluğu doğdu. Yerel seçimlerin erkene alınması için yapılacak halkoylaması, muhalefet ve Özal tarafından bir güven oylamasına dönüştürüldü. Özal referandum sonuçlarına göre çekilebilirim derken, bir oran vermekten de kaçınmıştı. Ülke tarihinde ilk defa bir referandum, Hayır oylarının çoğunlukta çıkmasıyla sonuçlanacaktı (yüzde 65). ANAP'ın yerel seçimleri erkene almak istemesi, basit bir mantığa dayanıyordu. Parti

sürekli kan kaybetmekteydi. Eski siyasiler, eski tabanlarına göz dikmişlerdi ve bizzat ANAP içinde diğer "ara dönem" partilerine benzer bir akıbetten ürkülmeye başlanmıştı. Özal'ın yaklaşan fırtınayı iyi sezdiği anlaşılıyordu. 29 Mart Yerel Seçimleri öncesinde özellikle SHP ve DYP'nin canlı muhalefeti, çemberi daha da daraltmaktaydı.

Bu arada ANAP'a karşı giderek artan muhalefet, sadece partiler üzerinden gelişmiyordu. Sendikal etkinliklerde kimi zaman yöneticileri de önüne katan bir hareketlilik başlamıştı. 3 Nisan 1988'de Türk-İş'in Adana'da düzenlediği zamları protesto mitingine 40 bin kişinin katılması, işçi hareketinin yaklaşan ayak seslerine yorulmuştu. Türk-İş'in, 25 Eylül Halkoylamasında açıkça muhalefet yanında yer alması da, giderek artan eleştirelliğinin bir göstergesiydi. Sendikal liderlik, işçileri harekete geçirerek belirli kazanımlar elde edilebileceğine dair yeniden güven kazanmış görünmekteydi. Bu arada grevlerde de bir canlanma gözleniyordu: 1989 yılında 39 bin, 1990'da 166 bin işçi grevdeydi. Türk-İş, yaklaşan 26 Mart Yerel Seçimlerinden önce de üyelerini ANAP aleyhine oy vermeye çağırdı. ANAP'ın bu yerel seçimlerde aldığı ağır yenilgiden hemen sonra, Bahar Eylemleri olarak anılacak, taban kaynaklı eylemlilikler, Hükûmeti bu kesimlere yönelik bazı rahatlatıcı politikalar geliştirmeye zorladı. Bu eylemler, toplu iş sözleşme sürecindeki işçilerin önemli kazanımlar elde etmelerini sağladı. Mayıs 1989'da Türk-İş, 600 bin kamu işçisi için hükûmetle ortalama yüzde 141 ücret zammında anlaştı. Bu oranları, Temmuz başında memurlara verilen yüzde 59-95 aralığını bulan zamlar izleyecekti. Anlaşılan ANAP, iktidarda kalmasının yolunu uzun süredir kıyasıya eleştirdiği "eski tarz popülizmde" bulmuştu.

Toplumda ANAP karşıtı havanın derinleştiği, 1989 Yerel Seçim kampanyasında iyiden iyiye hissediliyordu. Özal, yerel seçimleri de halkoylaması gibi kendisi için bir güvenoylamasına çevirerek, "yeterli oyu alamazsam giderim!" tehdidinde bulundu. Buna rağmen bu seçimden yüzde 28,6 oy alan SHP birinci çıkacak; bu partiyi yüzde 25,1 oyla DYP izleyecek, ANAP ise yüzde 21,8 oyla üçüncü sıraya gerileyecekti. Bu sonuçlara göre SHP 36, DYP 16, RP 5, ANAP 2 ilde belediye başkanlıklarını kazandılar. Seçimleri kendi siyasi kaderiyle ilişkilendiren Özal, bir kez daha gitmiyorum diyecek, artık Cumhurbaşkanlığını hedeflediğini kamuoyuna duyuracaktı. Özal ayrıca köklü bir kabine değişikliğine girişerek, 12 bakanı kabine dışı bıraktı. Bu durumun gerektirdiği güvenoylaması da ANAP çoğunluğu sayesinde 289'a karşı 95'le atlatıldı.

Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı süresi 6 Kasım 1989'da dolacağı için gözler bu makam etrafındaki mücadeleye çevrilmişti. Özal, Cumhurbaşkanlığı makamından başka seçeneği olmadığını anlamış görünüyordu. Muhalefet ise, Özal'ı "oradan rahatlıkla indiririz" mesajını vererek, baskı uygulama-

TABLO 50
1989 Yerel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy (%)*
SHP	28,6
DYP	25,1
ANAP	21,8
RP	9,8
DSP	9,0
MÇP	4,1
IDP	0,9
Bağımsızlar	0,4
Toplam	100,0

ya girişti. Demirel, "Özal'ı oradan indirmek boynumuzun borcu olsun" şeklindeki çıkışlarını sıklaştırmıştı. Ne var ki ortalarda dolaşan "sine-i millete" dönme sözleri, kısa sürede unutuldu.

Bu olumsuz havaya rağmen Özal'ın pek seçeneği yoktu ve 17 Ekim'de adaylığını açıkladı. Özal partisinin meclis çoğunluğu sayesinde, muhalefetin boykot ettiği seçimlerin üçüncü turunda 263 oy alarak Türkiye'nin Sekizinci Cumhurbaşkanı seçildi. 9 Kasım'da görevi Kenan Evren'den devralır almaz Yıldırım Akbulut'u başbakanlığa atadı. Bu atama, ANAP'ın denetimini bırakmak istemediğine işaretti. Dahası, ANAP Kongresine sadece bir hafta vardı ve Özal tercihini şimdiden işaret etmişti. Akbulut izleyen süreçte bir türlü rüştünü ispatlayamayacak, "güdümlü başbakan" imajından kurtulamayacaktı. Özal karşıtları, Akbulut şahsında kolay bir rakip bulmuş ve saldırıya geçerek ANAP'ı yıpratma çabalarında hamle yapmışlardı. Özal'ın ANAP'ta parti içi demokrasiye geçit vermeyerek, partinin zedelenmiş imajını düzeltme ihtiyacını çok da önemsemediği görüldü. Parti delegeleri, 17 Kasım 1989'da işaretlenen aday Akbulut'a 739 oy verirken; bu duruma isyanı simgeleyen Hasan Celal Güzel'i 382 oyda bıraktılar. Böylece Özal'ın dayattığı "demokrasi ve sadakat" ikileminde tercihleri liderlerinden yana oldu.

Akbulut Hükûmeti'nin karşılaştığı en büyük meydan okumalardan birisi işçilerden geldi. 1990 sonunda greve giden maden işçileri ciddi bir direniş sergiliyorlardı. 4 Ocak'ta Zonguldak'tan Ankaraya yürüyüşe geçen maden işçileri ve aileleri, 6 Ocak'ta jandarma ve çevik kuvvet tarafından durduruldular. Hükûmet ve sendika sonuçta anlaşma yoluna gitseler de toplumun yakından izlediği bu eylem, ANAP'ın emekçiler gözünde azalan itibarına bir darbe daha vurmuş oldu.

Özal'ın ilk başta partideki Muhafazakâr kanadı öne çıkaracağı izlenimi doğmuştu. Aslında Özal'ın kendi özerkliğini ve belirleyiciliğini daha fazla önemsediği düşünülürse, Muhafazakâr veya "Liberal" kanatlar konusunda-

TABLO 51
47. Cumhuriyet/Akbulut Hükûmeti Bakanlar Kurulu (09.11.1989 - 23.06.1991)

Başbakan	Yıldırım Akbulut
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Ali Hüsrev Bozer (09.11.1989 - 21.02.1990)
Devlet Bakanı	Kamran İnan
Devlet Bakanı	Güneş Taner
Devlet Bakanı	Cemil Çiçek
Devlet Bakanı	Işın Çelebi
Devlet Bakanı	Mehmet Yazar (09.11.1989 - 01.03.1991)
Devlet Bakanı	Mehmet Keçeciler
Devlet Bakanı	Hüsnü Doğan (09.11.1989 - 28.10.1990)
Devlet Bakanı	Mehmet Vehbi Dinçerler
Devlet Bakanı	Mustafa Rüştü Taşar
Devlet Bakanı	Kemal Akkaya
Devlet Bakanı	Hüsamettin Örüç
Devlet Bakanı	İbrahim Özdemir
Devlet Bakanı	İsmet Özarslan
Devlet Bakanı	Recep Ercüment Konukman
Adalet Bakanı	Mahmut Oltan Sungurlu
Milli Savunma Bakanı	İsmail Safa Giray (09.11.1989 - 19.10.1990) Hüsnü Doğan (28.10.1990 - 22.02.1991) Mehmet Yazar (01.03.1991 - 23.06.1991)
İçişleri Bakanı	Abdülkadir Aksu
Dışişleri Bakanı	Ahmet Mesut Yılmaz (21.12.1987 - 21.02.1990) Ali Hüsrev Bozer (21.02.1990 - 12.10.1990) Ahmet Kurtcebe Alptemoçin (13.10.1990 - 23.06.1991)
Milli Eğitim Bakanı	Avni Akyol
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Cengiz Altınkaya
Sağlık Bakanı	Halil Şıvgın
Maliye ve Gümrük Bakanı	Ekrem Pakdemirli (09.11.1989 - 29.03.1990) Adnan Kahveci (29.03.1990 - 23.06.1991)
Ulaştırma Bakanı	Cengiz Tuncer
Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı	Lutfullah Kayalar
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	İmren Aykut
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Şükrü Yürür
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Fahrettin Kurt (21.12.1987 - 30.04.1991) Togay Gemalmaz (30.04.1991 - 23.06.1991)
Kültür Bakanı	Namık Kemal Zeybek
Turizm Bakanı	İlhan Aküzüm

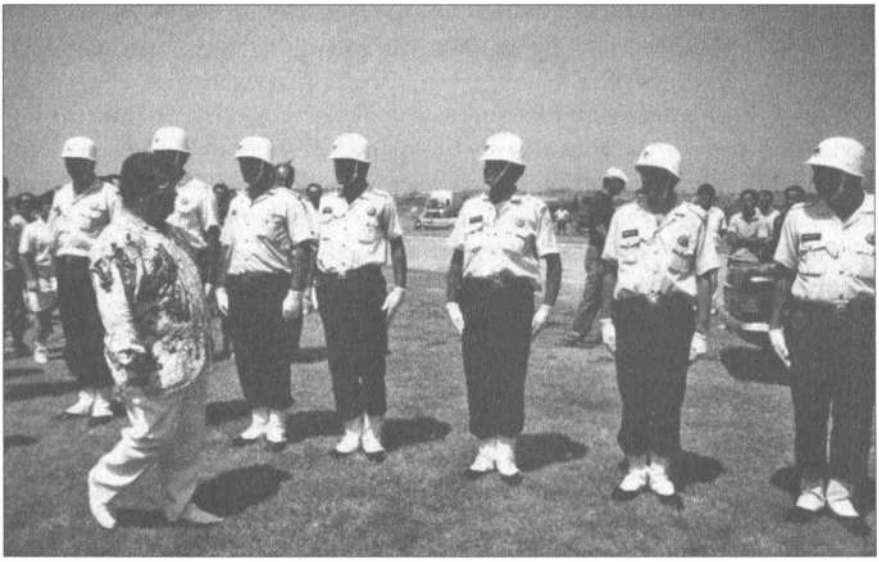
ki çelişkili kararları daha da iyi anlaşılır. Partinin "Liberal" veya daha doğru ifadeyle Batıcı kanadı, Muhafazakârlarla asıl farklarını daha çok kentli yaşam tarzına sahip olmaları üzerinden açıklamaktaydı. Buna göre eş veya çocuklarının başörtüsü takmaması veya içki kültürüne aşinalıkları Batıcıların ortak özellikleriydi. Batıcı kanadın, kentlerde yerleşik sermaye gruplarının çıkarlarına, Muhafazakârlara göre daha yakın oldukları da mutlaka vurgulanmalıdır. Parti'nin Batıcı kanadından Bedrettin Dalan, 14 Kasım 1989'da partisinden istifa etti. Kısa bir süre sonra da Demokrat Merkez Partisi'ni (DMP) kurarak, daha kentli ve modern unsurların partisi olma misyonunu ANAP'tan çalma girişimine soyundu. 14 Eylül 1991'de büyük umutlarla kurulan DMP'nin kendisini feshederek DYP'ye katılmaya karar vermesi, bu misyonun başarılamadığının da açık itirafıydı.

Başbakanlığın yanında dış işlerini de fiilen yürüten Özal, iç siyasette de gündemi belirleme alışkanlığından kopamıyordu. Özal'ın Cumhurbaşkanlığını belirli tabuların yıkılmasına yönelik demokratik bir süreç olarak görenlerin, bu tarzın demokratik kurum ve geleneklerde yarattığı tahribatı önemsemedikleri görülüyor. Özal, 12 Eylül'ün parlamenter sistem ölçüleri içinde fazlaca yetkiyle donattığı Cumhurbaşkanlığı makamını, bir tür fiili yarı başkanlık sistemine doğru zorlayarak, demokratikleşme aleyhinde bir tercihte bulunmuş oldu.

Özal bu süreçte, daha sonra hata olarak gördüğü, sürekli olarak gücünü sınadığı çeşitli girişimler başlatacaktı. Bunlardan birisi de eşi Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanlığını partiye dayatması oldu. Akbulut, bu dayatma karşısında geriledi ve olaylı kongre, 4 Nisan 1991'de Semra Özal'a kazandırıldı. Bu süreçte Özal, kendisine karşı çıkan Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan'ı da azlettirecekti. Bu sefer görünüş, Muhafazakâr kanadın hedeflenerek budandığı yönündeydi. Cumhurbaşkanı'nın eşi sıfatına sahip Semra Özal'ın, bizzat Özal'ın bastırmasıyla il başkanı seçtirilmesi, Özal'ın ANAP içindeki itibarını ciddi ölçüde sarstı. Hanedan söylentileriyle iyice yıpranan Özal'ın bu hamlesi, siyasi rakiplerine ciddi bir fırsat verecekti. Özal'ların, İstanbul teşkilatının Muhafazakâr kanadın eline geçmemesi için harcadıkları yoğun çaba çok ilginçti.

Bu arada ANAP'ın Liberal/Batıcı kanadından Mesut Yılmaz, 20 Şubat 1990'da Dışişleri Bakanlığından istifa ederek, hem Özal'ın çalışma tarzına uymayacağının, hem de geleceğe dönük planları olduğunun işaretini vermişti. Daha Yıldırım Akbulut Başbakan olarak atanmadan önce, Milliyetçi kanadın önemli liderlerinden Mustafa Taşar ve Mesut Yılmaz, bir sonraki kongrede güçlerini birleştirme kararı almışlardı.

Özal'ın Körfez Krizini tek başına yönetme arzusu da, kendisine yönelik muhalefetin zirveye çıkmasına yol açtı. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i iş-

Özal'ın ve ANAP benzeri yapıların, "Her şeyi devletten beklememek lazım!" ifadeleri, gündelik hayat içinde giderek popülerleşti. Bu bakış bazen öyle noktalara ulaşabiliyordu ki, en temel görevlerini yapacak kadar etkinleştirilemeyen bir kurumun zaafları, sadece mülkiyetinin devlet veya özel şahıslarda olup olmamasıyla ilişkilendiriliyordu. Bu bakışın yaygınlaşması, yurttaş ve müşteri arasındaki farkın giderek yok olduğu, vergi ödeyenlerin bile bir de aldıkları kamu hizmeti için para ödemek zorunda bırakıldıkları durumları arttırdı.

gali üzerine ABD'nin bölgeye asker yığması ve uluslararası bir koalisyon inşası çabasına girmesi, Özal tarafından tarihî bir fırsat olarak algılandı. Özal, ABD Başkanı Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker'la sık sık görüşerek, Türkiye'nin ve kendisinin dünya siyasetindeki ağırlığı imajını güçlendirmeye soyundu. BM'nin Irak'a karşı aldığı yaptırım kararlarına uyan ilk ülkelerden biri de Türkiye'ydi. Irak'la Türkiye arasındaki petrol boru hattı, bu konuda talep gelmeden kapatılıverdi. Özal, bir yandan Iraklı yekililerle görüşmeyi de ihmal etmiyordu. Bu görüşmelerden birinde Özal'ın, Türkiye'nin Irak'ın yanında olmasını isteyerek; "Kuveyt (zaten) Basra vilayetinin bir kazasıydı" diyen Iraklı Taha Yasin Ramazan'a; "Unutmayın ki Irak da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayetiydi. Onun için hiç tarihi karıştırmayalım!" diyerek yanıt vermesi ilginçti.

Özal'ın bu kriz karşısında ihtiyatlı dış politika geleneğini eleştirerek, daha pragmatik ve fırsatçı bir çizgi izlenilmesi gerektiği görüşünün sembolü, "Bir koyup, üç almak" ifadesi oldu. Hatta ABD'nin barışçı çözüm arayışlarının beyhudeliği ve güç kullanmanın kaçınılmaz olduğu konusunda George Bush'u defalarca uyardığı bilinmektedir. TSK'da savaş önlemleri kademeli olarak arttırılırken, Meclis de Hükûmete asker gönderme iznini onayla-

dı. Fakat bu onay, Özal'ın umduğu hareket serbestliğini sağlamaktan uzaktı. Meclis, ancak dışarıdan bir tecavüz olursa yurtdışı harekâtına açık kapı bırakmıştı.

Özal'ın krizi tek başına idare arzusu nedeniyle Dışişleri Bakanı Ali Bozer, 10 Ekim 1990'da istifa etti. 18 Ekim'de Milli Savunma Bakanı Safa Giray da istifa kervanına katıldı. İstifaların en şiddetlisi ise 3 Aralık'ta Genelurmay Başkanlığı görevinden istifa eden Org. Necip Torumtay'ınkisi olacaktı. Torumtay, 1987'de Özal'ın Orgeneral Necdet Öztorun'un önünü keserek atadığı Genelkurmay Başkanıydı. Bu istifa Özal'ın kamuoyundaki itibarını fazlasıyla zedeledi ve kimi basın organlarında gözlenen desteğinin bıçak gibi kesilmesine yetti. Torumtay, "Musul'a girmek türünden düşüncelerin Türkiye'yi BM nezdinde işgalci Irak'la aynı duruma düşüreceği" gerekçesiyle, Özal'ın bu konudaki arayışlarına sert tavır aldı. Ayrıca her durumda böylesi askerî girişimler için TSK'ya hazırlanma imkânı tanınmadığını da düşünüyordu. Türkiye'nin Körfez Krizi boyunca üstlendiği maddi fedakârlıkların karşılığını alamadığı açıktır.

Özal'ın iyice yıpranması, parti içi muhalefeti de güçlendirici tesirler yarattı. 14 Haziran'da toplanan ANAP Kongresi'nin en önemli gündem maddesi genel başkanlık yarışıydı. Genel başkan adayları, kısa bir süre önce Dışişleri Bakanlığından istifa eden Mesut Yılmaz, 1989'da Akbulut'un karşısına aday olarak çıkan Hasan Celal Güzel, Cengiz Tuncer, Ekrem Pakdemirli ve Hüsnü Doğan'dı. Kongre'den kısa bir süre önce Özal, Cumhurbaşkanlığından ayrılarak ANAP Genel Başkanlığına adaylığını koyabileceğini belirtti. Daha sonra da Aydın Menderes'e ANAP Genel Başkanlığı'nı önerdi. Cumhurbaşkanı'nın bu kadar açık biçimde siyasi kulislerde yer alması ciddi tepki çekmekteydi.

14 Haziran'da toplanan kongrede genel başkanlık seçiminin ilk turunda sonuç alınamadı. 15 Haziran'da yapılan ikinci turda Mesut Yılmaz 623 oyla Genel Başkan seçilirken Akbulut 523 oyda kaldı. Akbulut, seçimden sonra Özal'ı sert bir dille eleştirdi ve Yılmaz'ın seçimi Özal'ın desteği sayesinde kazandığını öne sürdü. Anlaşılan yakınma sırası Akbulut'a gelmişti. Mustafa Taşar'a göre Özal, Yılmaz'ın kazanmasını arzu etse de fazla oy farkı olmasını istemediği için delegeleri ikiye bölerek bir kısmının da Akbulut'a oy vermesini ayarlamıştı. Böylece Özal, parti içinde başını Keçeciler'in çektiği Muhafazakâr kanadı bir kez daha yarı yolda bırakmıştı. Önemli dönemeçlerde ANAP'ın Muhafazakâr kanadı aleyhine karar alma alışkanlığına bir yenisi daha eklenmiş görünüyordu.

Mesut Yılmaz Hükûmeti, kısa sürede Özal'ın etki alanından uzaklaşmaya başladı. Yılmaz, 23 Haziran'da Özal'ın onayını alan kabinesini Batıcı ve Milliyetçi unsurlardan oluştururken, Muhafazakârları dışlama tercihinde bu-

TABLO 52
48. Cumhuriyet/I. Yılmaz Hükûmeti Bakanlar Kurulu (23.06.1991 - 20.11.1991)

Başbakan	Ahmet Mesut Yılmaz
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Ekrem Pakdemirli
Devlet Bakanı	Fahrettin Kurt
Devlet Bakanı	Mustafa Rüştü Taşar
Devlet Bakanı	İmren Aykut
Devlet Bakanı	Mehmet Vehbi Dinçerler
Devlet Bakanı	Kamran İnan
Devlet Bakanı	İlhan Aküzüm
Devlet Bakanı	Cengiz Tuncer
Devlet Bakanı	Sabahattin Aras
Devlet Bakanı	Ersin Koçak
Devlet Bakanı	Mehmet Çevik
Devlet Bakanı	Eyyüp Cenap Gülpınar
Devlet Bakanı	Birsel Sönmez
Devlet Bakanı	Ali Talip Özdemir (23.06.1991 - 22.08.1991) Ahmet Akgün Albayrak (25.08.1991 - 20.11.1991)
Adalet Bakanı	Şakir Şeker (23.06.1991 - 29.08.1991)
	Suat Bilge (TBMM dışından) (29.08.1991 - 20.11.1991)
Milli Savunma Bakanı	Hüseyin Barlas Doğu
İçişleri Bakanı	Mustafa Kalemli (23.06.1991 - 26.08.1991) Sabahattin Çakmakoğlu (TBMM dışından) (29.08.1991 - 20.11.1991)
Dışişleri Bakanı	İsmail Safa Giray
Maliye ve Gümrük Bakanı	Adnan Kahveci
Milli Eğitim Bakanı	Avni Akyol
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Hüsamettin Örüç
Sağlık Bakanı	Yaşar Eryılmaz
Ulaştırma Bakanı	İbrahim Özdemir (23.06.1991 - 29.08.1991) Sabahattin Yalınpala (TBMM dışından) (29.08.1991 - 20.11.1991)
Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı	İlker Tuncay (23.06.1991 - 09.08.1991)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	İlker Tuncay (11.08.1991 - 20.11.1991)
Orman Bakanı	Mustafa Kalemli (26.08.1991 - 20.11.1991)
Çevre Bakanı	Ali Talip Özdemir (22.08.1991 - 20.11.1991)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Metin Emiroğlu
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Rüştü Kazım Yücelen
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Muzaffer Arıcı
Kültür Bakanı	Gökhan Maraş
Turizm Bakanı	Bülent Akarcalı

MESUT YILMAZ

1947 yılında İstanbul'da doğan Mesut Yılmaz, 1971'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. DP'de politika yapan amcası İzzet Akçal gibi, siyasetle iç içe Rizeli bir aileden gelen Yılmaz, eğitimi süresince siyasetten uzak durdu. Köln Üniversitesi'nde yüksek lisans da yapan Yılmaz, 1983'e kadar özel sektörde kalmayı tercih etti. 1983 yılında ise ANAP'tan kurucu üye olarak siyasete atıldı. Yılmaz'ın, deneyimli bir kuşağın siyaset yasağıyla dışlandığı dönemin avantajlarını iyi kullanarak, hızla yükseldiği görüldü. 1983'te Rize milletvekili seçilen Yılmaz, Devlet Bakanlığı ve ardından Kültür ve Turizm Bakanlığı yaptı. II. Özal Hükûmeti'nde Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Yılmaz'ın özellikle büyük kentlerde yerleşik iş ve medya çevrelerinde itibarının artması asıl olarak bu dönemde gerçekleşti. Yılmaz, parti içi mücadelede Milliyetçi ve Muhafazakâr kanatlar karşısında "Liberallerin" temsilcisi olarak algılandı. Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından hesaplarını Genel Başkanlık üzerine kuran Yılmaz, 20 Şubat 1990'da Bakanlık görevinden istifa etti.

15 Haziran 1991'de yapılan ANAP Büyük Kongresi'nde Genel Başkan seçilen Yılmaz, 5 Temmuz 1991'de Başbakan olarak göreve başladı. Aynı yılın Ekim ayında yapılan genel seçimlerden sonra ise ana muhalefet lideri oldu. 24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra kurulan ANAYOL'un kısır çekişmelerle kısa sürede sonlanması üzerine, Yılmaz yeniden muhalefete döndü.

1990'ların ikinci yarısı, Yılmaz-Çiller rekabetinin merkez sağın gücünü ve imajını ciddi ölçüde tahrip etmesine yol açan kısır bir çekişme dönemi olarak yaşandı. Yolsuzluk dosyaları, suçlamaları ve Meclis'te karşılıklı aklanmalar, kamuoyunda ciddi tepki yarattı. Siyasete atıldığında ciddi devlet adamı olarak algılanan Yılmaz'ın özellikle 1995 yılından sonra fazlasıyla yıprandığı ve partisinin adının yolsuzluklarla anılmaya başlandığı görüldü. Bu koşullarda 28 Şubat sürecinde, ANAP-DSP-DTP (Demokrat Türkiye Partisi) Koalisyonu'nun Başbakanı olması da bir başka sorundu. 1997'de 55. Hükûmeti kuran Yılmaz ve partisi, böylece Muhafazakâr kesimdeki itibarını da yitirdi. Yılmaz'ın liderlik süreci, Muhafazakârlar için Özal'ın mirasının terkedildiği dönem olarak algılandı. Yılmaz'ın kitle desteğinin erimesiyle, medya desteğine giderek daha fazla yaslanması paralel ilerledi. Çiller'in ve yolsuzlukların üzerine gitme, Susurluk'u çözme sözü veren Yılmaz Hükûmeti'nin 11 Ocak 1999'da, Türkbank Yolsuzluğu nedeniyle düşmesi, bir başka darbe oldu.

18 Nisan 1999 seçimlerinden sonra talih bir kez daha ANAP'a güler göründü. DSP-MHP-ANAP Koalisyonu döneminde, MHP karşısında AB yanlısı kesimlerin temsilini üstlenmeye çalışan Yılmaz, depremler ve iktisadi krizlerin yarattığı ağır öfke ortamından nasibini aldı ve 3 Kasım 2002 seçimlerinde ağır bir yenilgi yaşadı. Yılmaz, partisinin genel başkanlığından istifa etmek zorunda kaldı.

lundu. Özal giderek duygusallaşıyor ve ANAP'lıların vefalarını test etmeye devam ediyordu. Bu girişimlerden belki de en tutarsızı, Mesut Yılmaz'ın kısa süre önce kongreyi kazanmasına dolaylı da olsa destek vermesine rağmen, bu defa Muhafazakâr kanadı, Yılmaz'a karşı yeniden kongre toplamaya zorlamasıydı. Bu süreçte başta Keçeciler olmak üzere Özal'a sadık partili-

ler bu talebe karşı direnç gösterdilerse de başarılı olamadılar. Özal'ın ANAP İl Başkanlarını Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün arka kapısından gizlice toplantıya aldırması türü örnekler ise siyasi tarihimizdeki yerlerini aldılar. Böylece Muhafazakârların, 30 Kasım 1992'de Keçeciler'in adaylığı etrafında girdikleri İkinci Olağanüstü Kongre yarışında, Mesut Yılmaz karşısında erken ve acı bir yenilgi almalarında, Özal'ın Yılmaz'dan intikam alma duygusallığı ağır basmış oluyordu.

Özal, sadakatlerini defalarca ispatlamış bulunan Muhafazakârları da kendisinden uzaklaştırıyordu. Kongre yenilgisinden sonra yanında kalan az sayıda Muhafazakâr vasıtasıyla yeni bir parti arayışına girdi. Bir yandan Yeni Parti'ye giden süreci desteklerken; diğer yandan Cumhurbaşkanlığı'nı bırakarak, "II. Değişim Programını" uygulamak için yeniden siyasete dönmek gibi, daha önce örneği olmayan bir hamleyi etraflıca düşünüyordu. Bu konudaki kararsızlığı, 17 Nisan 1993'teki ani ölümüne kadar sürmüş görünüyor. Özal'ın mirasını ve misyonunu sürdürmek iddiasında olanlar, onun siyasete dönmekte kararlı olduğunu savundular. Önce başkanlık sisteminin anayasal altyapısını hazırlayıp, sonra başkan olarak siyasi hayatına devam etmeyi uzun zamandır tasarlamasına rağmen, gerekli hamleyi yapamadığını iddia ettiler. Özal'ın başkanlık sistemine geçemeyişini de Mesut Yılmaz'ın vefasızlığına bağladılar. Açık olan, Çankaya Köşkü'ndeki yeni hayatını bir tür erken emeklilik gibi gören Özal'ın Köşk'e sığmakta zorlandığıdır.

Özal, 12 Eylül'ün parlamenter sistem ölçüleri içinde fazlaca yetkiyle donattığı Cumhurbaşkanlığı makamını, bir tür fiili yarı başkanlık sistemine doğru zorlayarak, demokratikleşme aleyhinde bir tercihte bulunmuş oldu.

Özal'ın uzun yıllardır tabu kabul edilen sorunların çözümünde pragmatik tavır takındığı ve uzun vadeli düşünmeye çalıştığı söylenebilir. Kürt Meselesi'nde, siyasi olarak en güçlü olduğu zamanlarda kalıcı ve uzun

vadeli girişimler getirmediği de unutulmamalıdır. Yine kalıcı bir demokratikleşme projesi olmadığı gibi; zaman zaman bu yöndeki girişimleri engellediği de görülmüştür. Yine de Türk Ceza Kanunu'ndaki meşhur 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılması şerefi Özal'a ve partisine aittir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde demokrasinin işlemesi için elzem olan kuralları fazlasıyla zorlayarak sistemi fiili yarı başkanlık yönünde zorlaması ise, siyasal yaşamın sürekli gerginlik ve krizlere savrulmasını hızlandırmıştır. Ekip çalışmasına güvenmeyen tarzı da bu yıpranmayı derinleştirmiştir.

Mesut Yılmaz, ANAP Genel Başkanı seçildiğinde, siyasal meşruiyeti için erken genel seçimlerin kaçınılmaz olduğunu kavradı. 23 Temmuz 1991'de 500 bin kamu işçisine yüzde 141 oranında ücret zammı yapılması, erken seçim niyetinin belki de en açık göstergesiydi. Zaten bir ay sonra da ANAP erken seçimin 21 Ekim 1991'de yapılması kararını aldı. Yılmaz, Özal'ın seçim öncesi "oyunun kurallarıyla" oynama geleneğini bozmadı ve seçimlerdeki çevre barajlarını büyük partilerin lehine yükseltti. Bu defa hazırlanan "tasarım" seçimlerden yüzde 27 oy alan DYP'nin işine daha fazla yarayacaktı. Ayrıca bu uygulamadan en mağdur olması beklenen partiler RP-MÇP-IDP, ittifak yaparak seçimlere RP listelerinden girdiler ve yüzde 16,8 oy alma başarısını gösterdiler.

Sol kanatta Ecevit'in DSP'si ile mücadele eden SHP'nin HEP'le kurduğu ittifakın, Kürt nüfusunun yoğun olduğu yöreler dışında ciddi oy kaybına yol açtığı anlaşılıyordu. SHP, seçimlerde yüzde 20,7'de kalırken; DSP oyunu yüzde 10,7'ye yükselti. Ama seçim sisteminin azizliği nedeniyle sadece 7 milletvekili çıkarabildi. RP-MÇP-IDP ittifakı ve DSP'nin de barajı kıl payı geçmesi nedeniyle, Meclis'teki parti sayısı sekize ulaştı. Bu aslında toplumda yaşanan sosyolojik parçalanmanın Meclis'e yansımasından başka bir şey de değildi.

Seçim kampanyaları yine karşılanması mümkün görünmeyen vaatlerin havada uçuşmasına ve kişisellik sınırlarını aşamayan eleştirilere sahne ol-

TABLO 53
1991 Genel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy*	*Milletvekili*	*Temsil oranı (yüzde)*
DYP	27,0	178	39,5
ANAP	24,0	115	25,6
SHP	20,8	88	19,5
RP	16,9	62	13,8
DSP	10,8	7	1,6
SP	0,4	0	0,0
Bağımsız	0,1	0	0,0
Toplam	100	450	100

TABLO 54
49. Cumhuriyet/VII. Demirel Hükûmeti Bakanlar Kurulu (20.11.1991 - 25.06.1993)

Başbakan	Süleyman Demirel (DYP) (20.11.1991 - 25.06.1993)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Erdal İnönü (SHP)
Devlet Bakanı	Cavit Çağlar (DYP)
Devlet Bakanı	Tansu Çiller (DYP) (20.11.1991 - 09.06.1993)
Devlet Bakanı	Ertuğrul Ekrem Ceyhun (DYP)
Devlet Bakanı	İbrahim Tez (SHP)
Devlet Bakanı	Akın Gönen (DYP)
Devlet Bakanı	Güler İleri (SHP) (20.11.1991 - 22.02.1992) Türkan Akyol (TBMM dışından, SHP) (04.03.1992 - 25.06.1993)
Devlet Bakanı	Gökberk Ergenekon (DYP)
Devlet Bakanı	Orhan Sefa Kilercioğlu (DYP)
Devlet Bakanı	Mehmet Kahraman (SHP)
Devlet Bakanı	Ömer Barutçu (DYP)
Devlet Bakanı	Mehmet Ali Yılmaz (DYP)
Devlet Bakanı	Erman Şahin (SHP)
Devlet Bakanı	Şerif Ercan (DYP)
Devlet Bakanı	Mehmet Batallı (DYP)
Adalet Bakanı	Mehmet Seyfi Oktay (SHP)
Milli Savunma Bakanı	Nevzat Ayaz (DYP)
İçişleri Bakanı	İsmet Sezgin (DYP)
Dışişleri Bakanı	Hikmet Çetin (SHP)
Maliye ve Gümrük Bakanı	Sümer Oral (DYP)
Milli Eğitim Bakanı	Köksal Toptan (DYP)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Onur Kumbaracıbaşı (SHP)
Sağlık Bakanı	Yıldırım Aktuna (DYP)
Ulaştırma Bakanı	Yaşar Topçu (DYP)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Necmettin Cevheri (DYP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Mehmet Moğultay (SHP)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Mehmet Tahir Köse (SHP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Ersin Faralyalı (DYP)
Kültür Bakanı	Durmuş Fikri Sağlar (SHP)
Turizm Bakanı	Abdülkadir Ateş (SHP)
Orman Bakanı	Vefa Tanır (DYP)
Çevre Bakanı	Bedrettin Doğancan Akyürek (DYP)

du. Belki de en ilginç vaatler, enflasyonu 500 günde yüzde 10'a düşürme ve herkese bir ev ve bir araba sözü veren DYP'den geldi. Seçime katılan altı partiden beşi ülke genelindeki yüzde 10'luk barajı aşarak milletvekili çıkarma hakkını kazanırken, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadı. Artık ANAP'ın tek parti iktidarı sona eriyor ve koalisyonlar dönemi yeniden başlıyordu. Özal'dan 7 Kasım'da hükûmeti kurma görevini alan Süleyman Demirel, bir DYP-SHP koalisyonu kurma konusunda Erdal İnönü ile uzlaştı. Özal'ın 20 Kasım'da onayladığı kabinede DYP'nin 20 bakanlığına karşılık SHP'ye 12 bakanlık verilmişti. Milli Savunma, İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlıkları DYP'de kalırken, Adalet ve Dışişleri Bakanlıklarının SHP'ye bırakılmasında uzlaşıldı. Bu arada Hüsamettin Cindoruk da Meclis Başkanlığı'na seçilmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERKEZ ÇÖZÜLÜRKEN: İKTİSADİ, POLİTİK VE KÜLTÜREL KRİZ (1991-1994)

DYP-SHP koalisyonu: Büyük uzlaşmanın iyimserliğinden hayalkırıklığına

DYP kurmayları, ANAP'ı bir ara dönem partisi olarak gördüler ve tabanlarına er ya da geç merkez sağın doğal liderliğini alacakları inancını aşılamaya çalıştılar. Hatta denilebilir ki, DYP'nin 12 Eylül Darbesi'nin eleştirisi üzerine oturttuğu söylemi, ANAP'ın elini güçlendirecek denli geçmişe dönük bulunabilmiştir. Kentlileşen merkez sağ taban veya CHP'den koparak ANAP'a yakınlaşan kesimler açısından DYP uzun süre cazibe merkezi olamamıştır. Bu kentlileşme dinamiğinin, ciddi bir liberalleşme veya demokratikleşme talebi yaratmamış olması da ANAP karşısında DYP'yi zorlamıştır. DYP'nin SHP ile beraber iktidar olduğu döneme kadar, "seçilmiş ve atanmış muktedirlerden" özerk bir siyaset izlemeye çalıştığı ve ilkeli bir tavır sergilediği teslim edilmelidir. Bu koalisyon sürecindeyse DYP, bahsedilen muktedirlerle uzlaşma ve onlar adına SHP'den, Kürtlerden veya İslâmcılardan gelebilecek "tehditler" karşısında devleti koruma misyonunu, umulmayan bir hızla sahiplenmiştir.

Demirel'in 12 Eylül cuntasına ve onun doğal müttefiki gördüğü ANAP'a yönelik rövanşist izler de taşıyan demokratikleşme vaadinin, partinin 14 Mayıs 1985 Kongresi'nde Genel Başkan seçilen Hüsamettin Cindoruk döneminde belirginleşmeye başladığı görülüyor. Siyasi yasakların kalkmasıyla, emanetçi Cindoruk'un, "Kırat'ın mührünü" 14 Eylül 1987'de Demirel'e teslim edişinden itibaren; 20 Kasım 1991'de SHP-DYP ortaklığıyla kurulan 12. Demirel Hükûmeti'ne kadar olan döneme, demokratikleşme ve normalleşme eksenli bir söylem damgasını vurdu. Demirel demokratikleşme vaadinin ya-

nında, ANAP'ın simgelediği kuralsız kapitalizme yönelik eleştirileriyle sosyal devlet vurgusunu da sahiplendi. DYP, 21 Kasım 1990'da imzalanan "Yeni bir Avrupa için Paris Şartı" ekseninde, anayasa değişiklikleri vaadinde bulunarak sol ve liberal çevrelere sıcak mesajlar vermekten de geri durmamıştı.

DYP için ANAP'la rekabetin öngörülenden de zor olacağının anlaşıldığı ilk soğuk duş, 6 Eylül 1987 Halkoylaması'nda yaşandı. Kılpayı kazanılan Halkoylaması'nda, sözgelimi İstanbul'da küçük bir oy farkıyla "Hayır" oyu çıkması, Özal'ın kentli dinamik unsurları yanına çektiğinin göstergesiydi. Bunun yanında, ANAP'ın başarıyla popülerleştirdiği "kardeşin kardeşe kıydığı 1980 öncesi" eleştirisinden Demirel de olumsuz etkilenmekteydi. Geçmişe dönük bu eleştirellik, TSK söylemiyle de çakışınca toplumda ciddi popülerlik kazanabilmişti. Merkez sağın "gevşek koalisyon" kurabilme geleneği anımsanırsa, ANAP'ın belirli kesimleri açıkça dışlamasıyla kotardığı yeni birikim stratejisinin olumsuz etkilediği kesimlerin DYP'ye yaklaşması beklenebilirdi ve bu da zamanla gerçekleşti. Dolayısıyla, merkez sağın iki partili bir yapıya bölünmesi veya daha sonra İslâmcı ve Milliyetçi hareketlerin, merkez sağdan büyük parçalar koparmaları, aslında Özal'la beraber 1980 öncesinin "gevşek merkez sağ koalisyonunu" mümkün kılan politikaların terkedilmesiyle de yakından ilişkiliydi. Başka bir ifadeyle, partiler düzlemindeki parçalanma, toplumsal parçalanmayı yaratmaktan ziyade, onu yansıtıyordu.

Siyasal partiler, kendi politikalarıyla elbette toplumsal parçalanmayı aşabilecek asıl çözüm mercileridirler. Bu yolda belki de en büyük şans, Soğuk Savaş'ın iki zıt kutbunu simgeleyen DYP-SHP Koalisyonu'nun iktidara gelmesiydi. Bu iktidar ortakları, başlangıçtaki demokratikleşme ve sosyal devlet vaatlerinden hızla uzak düşerek, toplum tarafından tasfiyelerinin de önünü açtılar. Bu Koalisyon, açılan "Pandora'nın Kutusu'nu" veya giderek farklılaşan toplumu, siyaset yoluyla bir arada tutma becerisini ve cesaretini gösteremedi. Pandora'nın Kutusu'nun ortaya saçılan unsurlarının baskı yoluyla bir arada tutulmasına rıza göstermek zorunda kaldı.

DYP, 1991'deki iktidarına giden süreçte, kırsal kesimlerin partisi olma niteliğinden bir türlü sıyrılamadı. Büyük sermayeye ve yerleşik kentli unsurlara ulaşma konusundaki sıkıntılarının yanında, belki de en büyük sorunları, Özal'ın aksine, kent yoksullarında cazibe yaratacak bir söylem üretememeleriydi. Parti, bu durumu 1991 Genel Seçimleri'nde kısmen düzeltir görünse de daha geniş bir karşılaştırma, bahsedilen sorunun kalıcı biçimde aşılamadığını gösterir. Demirel'in iktidara hazırlık sürecinde kentli kesimlere cazip hamleler yapma çabası da bu arka planda anlaşılmalıdır. 23 Kasım 1990'daki III. Olağan Kongre'de Tansu Çiller ve Ersin Faralyalı gibi isimlerin partiye kazandırılmasıyla DYP, daha sonra çok sancılı yaşanacak bir bölünmenin tohumlarını da atmıştır.

Demirel'in olası koalisyon ortaklığı için ısrarla SHP'yi istemesi; mevcut sağ partilerle beraber, "III. Milliyetçi Cephe Hükûmeti" gibi algılanabilecek oluşumlardan uzak durması da önemlidir. Bu dönemde demokratikleşme ve sosyal devlet vurgusunun iki partiyi ideal iktidar ortakları yaptığı şeklinde iyimser bir hava hâkimdi. Hatta mevcut Anayasa'nın, genel demokratikleşme hedefi doğrultusunda yenileneceği beklentisi doğmuştu. Demokratikleşme ihtiyacına yapılan her referans, 1980 darbesinin izlerini silme vaadiyle yetinmiyor; Kürt meselesine dönük çözüm beklentisi de yaratıyordu. Belki de, SHP-DYP Koalisyonu'nun en önemli ikilemi, göreli demokratikleşme isteklerine rağmen, Kürt meselesinde geçmişten getirdikleri ideolojik bakiyenin sınırlarını aşamamalarıydı. Bu bakiyenin aşılması, artan terör olayları ve bunlara yönelik reaksiyonların yarattığı olumsuz iklimde daha da zorlaşıyordu.

Gerçekten de, Koalisyon'un temelinin atıldığı Kasım ayını izleyen aylarda terörde ciddi bir tırmanış görülecekti. Bu durum özellikle Halkın Emek Partisi'ni (HEP) Meclis'e taşıdığı için eleştirilen SHP'yi zor durumda bırakıyordu. 1991'in sonunda belirgin biçimde artan ve ciddi can kaybına yol açan olayların şiddeti, 1992'nin ilk yarısında da dinmedi. Toplumsal gerginliğin artmasına yol açan bir başka etken de tırmanma eğiliminde olduğunu hissettiren, İslâm adına gerçekleştirilen şiddetti.

Koalisyonu güç bir dönemin beklediğinin en erken işareti, 19. TBMM'nin başlangıcındaki yemin töreninde yaşandı. SHP çatısı altında Meclis'e giren HEP milletvekillerinden Hatip Dicle'nin, "Bu yemini anayasa baskısı altında okuyorum" demesi, daha sonra Leyla Zana'nın yemininin ardından Kürtçe slogan atması, yaklaşan fırtınanın habercisiydi. DYP-SHP Koalisyon Protokolü'nün şekillenmesiyle, 20 Kasım'da açıklanan Hükûmet Programı, 30 Kasım'da güvenoyu alarak işlemeye başladı.

DYP'nin sosyal devlet vurgusu ile serbest piyasa ve özelleştirmelere yaptığı olumlu göndermeler eklektik bir söylem yaratıyordu. Bu durumun SHP ile yapılan Koalisyon Protokolü'ne de yansıdığı görülebilir. Bu protokolde özelleştirme değil, özerkleştirme öngörülüyordu. Buna göre; "KİT'ler politik ve bürokratik müdahalenin dışına çıkarak kendi organları kanalı ile iyi ve profesyonel bir yönetime kavuşturulacaktır. Bu kapsamda, KİT'ler özerkleştirilerek özel bir statüye kavuşturulacaktır" denilmekteydi. Protokoldeki, "Refahın tabana yayılması ve gelir dağılımındaki çarpıklıkları eritmek için gerekli bütün önlemlerin alınması" vurgusu ise yeni dönemin önceliğinin enflasyonla mücadele olacağını gösteriyordu. Zaten Demirel de, "Enflasyon ilk meselemizdir. Ne kadar zaman derseniz, bizim tahminimiz 500 gündür" diyerek bu konudaki vaadinin altını özellikle çiziyordu.

Demokratikleşme yönündeki cılız adımlara baktığımızda dikkati çeken uygulamaların başında; özellikle SHP'nin bastırmasıyla Ceza Muhakemele-

ERDAL İNÖNÜ

1926'da Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı, "Milli Şef" İsmet İnönü ve Mevhibe İnönü'nün çocuğu olarak dünyaya gelen Erdal İnönü, 1947'de Ankara Üniversitesi'nden fizik diploması aldı. Kaliforniya Üniversitesi'nden doktorasını aldığı 1951 yılından sonra da bilimsel kariyerini başarıyla sürdüren İnönü, 1964-74 arası ODTÜ'de profesör olarak çalıştı. Burada rektör olarak da görev yapan İnönü, 1974 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne geçti.

18 Mayıs 1983'te "siyasi hayattan ve görevden kaçamayacağını" açıklayan İnönü, SODEP'in kuruluş çalışmalarına katıldı.

SODEP 26 Mayıs'ta kurulduğunda, İnönü'den beklenen, dağınık ve moralsiz parti örgütünü tarihî ismi ve uzlaşmacı kişiliği etrafında birleştirmesiydi. MGK, İnönü ismini sakıncalı bularak veto etti. İnönü'nün uzlaşmacı kişiliği ve kısa süre önce Calp'in yerine HP lideri seçilen Aydın Güven Gürkan'ın özverili tavrı sayesinde, SODEP ve HP, 2 Kasım 1985'te, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) çatısında birleştiler. İnönü'nün uzun süre birleştiricilik misyonuyla hareket ederek, Ecevit'i de sürece katmaya gayret ettiği görüldü. Ne var ki Ecevit'in DSP'si bu çağrılara itibar etmedi. Böylece, merkez solda SHP/CHP ve DSP arasındaki amansız ve yıkıcı rekabet başlamıştı artık.

İnönü'nün çok güç bir dönemde kendisini liderlik koltuğunda bulduğu teslim edilmelidir. Özal'ın Neo-Liberal politikalarının toplumda uzun süre eleştiri konusu edilememesi, Sosyal Demokratların iktisat alanında "programsız, beceriksiz" algılandıkları bir ortam yarattı. Yine, 12

Erdal İnönü, genel başkan olarak SHP'nin sosyal demokrat bir partiye dönüşmesi için uğraşacaktı. Ancak parti içi mücadeleler, DYP ile kurulan koalisyon hükûmetinin icraatları ve Kürt sorunu karşısındaki ikilemler bunu zorlaştıracaktı.

Eylül'ün mağduru olan pek çok kesimin haklarının aranması, örgütlü ve yasal en önemli güç olan SHP'ye düşmüştü. Parti'nin daha tutucu kanadı, bu durumun SHP'yi "Kürt veya Alevi'lerin partisi yaptığı" eleştirisini yükseltti. Kentli ve yerleşik unsurlar, SHP'yi modernleşmeye entegre olmalarının aracı olarak gören kesimleri benimseyemediler. İnönü'nün bu süreçte tutucu kanattan uzak durduğu ve ideolojik olarak oldukça esnek ve anlayışlı bir tutum takındığı görüldü.

İnönü'ye karşı daha tutucu kesimlerin liderliğine oynamak ise Deniz Baykal'a düştü. Böylece İnönü partisinin Sol Kanadı'nın desteğiyle Baykal'la girdiği uzun ve bıktırıcı Kurultay çekişmelerinden zaferle çıkmasını bilecekti. Ne var ki, bu süreçte parti içi mücadele SHP'ye çok fazla enerji kaybettirdi. Tavanda çeşitli kliklerin amansız mücadelesi, taban tarafından anlaşılamadı ve "naylon üyelik" gibi uygulamalarla tabanın inisiyatif alması imkânı ortadan kaldırıldı.

İnönü liderliğindeki SHP en büyük başarısını 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde gösterdi. Artık bir sonraki genel seçimde iktidar olmaktan bahsediliyordu. Yerel yönetimlerde başarılı olunamaması ve daha sonra İSKİ gibi skandallar nedeniyle, "yolsuzluğa bulaşmayan parti" imajının zedelenmesi, oylara da yansıdı. Paris'te Kürtlerle ilgili bir konferansa katıldıkları gerekçesiyle 7 milletvekilinin ihraç edilmesi ve daha sonra bu isimlerin HEP'i kurmaları da bir başka darbe olacaktı. SHP, Kürt Sorunu'nda insan hakları ihlallerine duyarlı davrandı ama net bir doğrultu belirleyemedi.

1991 seçimlerinde oyları düşen parti, DYP-SHP Koalisyon Hükûmetine razı oldu. Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü bu dönemde koalisyon kültürünün yerleşmesi açısından uzlaşmacı bir görüntü sergiledi ve ortaklarından bol bol övgü topladı. İnönü'nün en talihsiz anlarından birisi, 2 Temmuz 1993'te Sivas'ta Alevilere yönelik katliama Hükûmet'in hızla müdahale etmemesiyle ortaya çıktı. Daha önce de çeşitli istifa girişimlerinde bulunan İnönü, Partisi'nin 11 Eylül 1993'te toplanacak Kurultayında aday olmayacağını açıklayarak, çok sevmiş görünmediği siyaset sahnesinden sessiz sedasız çekildi. Bilimsel çalışmalarına geri dönen İnönü, 31 Ekim 2007'de hayatını kaybetti.

ri Usulü Kanunu'nun (CMUK) 1992'de yürürlüğe girmesi gelir. Ne var ki bu değişiklik, ciddi şikâyet konusu olan Devlet Güvenlik Mahkemelerini (DGM) kapsam dışı bırakıyordu. ILO Sözleşmeleriyle ilgili kısmi değişikliklerin gerçekleştirilmesinde de SHP'nin ısrarı etkili olmuştur. Tüm bu kısmi değişimlere rağmen, Koalisyon'un DYP kanadının, Meclis'teki sağcı partilerin çoğunluğunu başarıyla kullanarak gerektiğinde "fiili bir Milliyetçi Cephe'yi" harekete geçirebildiği, SHP'nin bu durum karşısında ürkek bir tavır takındığı da vurgulanmalıdır. SHP'nin, 1 Mayıs'ın "Çalışanlar ve Bahar Bayramı" olarak kutlanması önerisinin DYP ve ANAP işbirliği ile önlenmesi, bu türden ittifaklara çarpıcı bir örnektir. Demirel bu dönemde "siyaset bilgesi" olarak övdüğü ve ciddi biçimde yakınlaştığı Türkeş ve MHP milletvekillerini de neredeyse fiili koalisyon ortağı olarak kabul etmiştir. Türkeş'in hassasiyetlerinin, Kürt meselesine yönelik her türlü çözüm önerisini baltalalamak için kullanılması; Meclis'teki "fiili MC'nin" bir başka başarısıdır.

SHP kanadının üniversiteler ve YÖK'ün reforma tabi tutulması konusunda ise hiçbir kapsamlı politikasını koalisyona kabul ettiremediği görülmektedir. 1994'ün sonunda 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası nedeniyle görevlerinden olanlara af getirilmesi, bu konuda bir istisna olarak görülebilir. 14 Temmuz 1992'de YÖK Başkanlığına getirilen ve daha sonra DYP'den Kahramanmaraş milletvekili olan Prof. Dr. Mehmet Sağlam'ın döneminde, üniversitelerde milliyetçi muhafazakâr çizgide olanların ciddi biçimde kayırılmaları gerçeği karşısında SHP'nin tavrı, herhangi bir muhalafet partisinden beklenebilecek itirazları aşamamıştır.

Sonuçta her birisi soyut demokratikleşme paketlerine sahip ve söylemleri içerisinde belki de en çok demokrasi kavramına vurgu yapan iki koalisyon partisi, her türlü demokratikleşme projesinin somut düzlemde bir vaadinin olması gerektiği Kürt meselesi konusunda ürkek davranmıştır. DYP Lideri Demirel'in, AP döneminde de çok vurgu yaptığı "demokratik otorite"nin muhafazası adına, Kürt meselesini devletin etkin güçlerine havale ederek, bahsedilenlerin siyaset kurumu karşısındaki özerkliklerinin artmasına büyük katkıda bulunduğu söylenebilir. Sonuçta Demirel ve İnönü'nün "Kürt Realitesini tanıyoruz" diyerek başlattıkları iyimserlik; tarihsel bir demokratikleşme imkânının heba edilmesiyle; 1990'lı yılların milliyetçiliğin ve derin devletin kara baharları olmasıyla son buldu.

Siyasal yaşamın normalleşmesi anlamında atılan bir başka önemli adım da, 19 Haziran 1992'de kabul edilen bir yasayla 12 Eylül yönetimince kapatılan partilerin yeniden açılmasına olanak verilmesi olmuştur. Merkez sağdaki AP'nin yeniden açılması için ciddi bir girişim olmazken, CHP'nin yeniden açılması için çalışmalar yoğunlaştırıldı. 9 Eylül 1992'de toplanan CHP'nin 25. Kurultayı'yla birlikte parti yeniden açıldı. Bu kurultayda Genel Başkan seçilen Deniz Baykal henüz SHP milletvekiliydi. Baykal'la beraber SHP'den ayrılan 21 millevekili, 21 Eylül günü Meclis'te grup kuracak sayıya ulaştılar.

24 Ocak 1993 günü MÇP de ismini Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirdi. Milliyetçi Hareket mensupları arasında 1980 sonrasında ciddi bir İslâmcılaşma dinamiği yaşanmıştı. Bu kesim, giderek Türkeş'in liderliğini sorgular hale geldi. İdeolojik saikleri de bulunan bu sorgulama, Muhsin Yazıcıoğlu'nun liderlik arayışıyla da çakışınca, 7 Temmuz 1992'de MÇP'den istifa eden Yazıcoğlu ve arkadaşları, 29 Ocak 1993'te Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurdular. İslâmi referansları daha belirgin olan ve Devlet'ten daha mesafeli bir sivil milliyetçi duruşu savunan bu açılım, başlangıçtaki siyasi iddialarını gerçekleştirmeyi başaramadı.

TANSU ÇİLLER

1946 yılında İstanbul'da doğan Tansu Çiller, Robert Kolej'in ardından Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünü bitirdi. Daha sonra ABD'deki Connecticut Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Çiller, Türkiye'nin ve ABD'nin saygın üniversitelerinden mezun olduktan sonra, siyasetten çok özel sektör kariyerini tercih eden kuşakların değişen eğilimlerinin de habercisi gibiydi. 1970'ler siyasetinde "Mülkiyelilerin" ağırlığı anımsandığında, Özal'la beraber siyaset alanında etkileri artan ODTÜ ve BÜ mezunlarının bir örneğiydi. Çiller, ara dönem partisi olan Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP) de milletvekili adaylığı için başvuruda bulunmuş; ama reddedilmişti. Siyasete atılmadan önce TÜSİAD gibi kuruluşlar ve Demirel için hazırladığı ekonomi raporları ve "presentable" oluşuyla dikkatleri çekti. Demirel'in kentlerde istediği güce kavuşamayan DYP'yi yenileme hamlesi sırasında, partiye davet edildiğinde, tarihler 1990 Kasım'ını göstermekteydi. 1991 seçimleri sonrasında İstanbul milletvekili seçilen Çiller; DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti'nde de Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığına getirildi.

Çiller de tıpkı Mesut Yılmaz gibi büyük kentlerde yerleşik iktisadi çıkar gruplarından ve medyadan büyük destek gördü. 1990'ların başı, görsel medyanın artan etkisi eşliğinde, gençlik ve güzelliğin reformculukla, yenilikçilikle özdeşleştirildiği; imajın siyaset yapmanın önüne geçtiği bir dönem olacaktı. Çiller'in artan itibarının "kırların partisi DYP'ye" sağlam bir rüzgâr getirebileceği hesabını yapan Süleyman Demirel, kendisi Çankaya'ya çıktığında emaneti Çiller'in devralmasına razı oldu.

Çiller 13 Haziran 1993 tarihli DYP Kongresi'nde Genel Başkan seçildiğinde, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olma sıfatını elde etmenin sevincini de yaşıyordu. Çiller Başbakan olduğunda, PKK'nın etkinliğinin arttığı, "enflasyon canavarıyla" simgelenen iktisadi krizin katmerlendiği bir ülkeyle karşılaştı. Önceleri "Kürt meselesinin sadece silahla çözülemeyeceği" fikrini işlemeye yöneldi. Ordu ve Cumhurbaşkanı'ndan sert direnç görünce de şaşırtıcı bir hızla çözüm karşıtı "Şahinlerin" safına katıldı. Çiller'in Başbakanlığı, bu sorunun çözümünün askerî mücadeleye indirgendiği, MGK ve Güvenlik Güçlerinin inisiyatiflerinin giderek arttığı bir dönem olarak, demokratik standartlardan verilen tavizlerle damgalandı. Ekonomi alanında enflasyonu çözme vaatleri başarısız oldu ve Türkiye ciddi bir iktisadi krizin ardından, 5 Nisan 1994 Kararlarını uygulamak zorunda kaldı.

Çiller Aralık 1994 seçimlerinden sonra kısa bir süre ANAP ve DYP arasında kotarılan, "ANA-YOL Koalisyonu'nda" Başbakan Yardımcısı oldu. Bu dönemde, kendisi hakkında açılan yolsuzluk soruşturmasına Yılmaz da destek verince, ortaklık sona erdi. Merkez sağda iyice alevlenen Yılmaz-Çiller çekişmesi, bu kısır mücadele iki lider de siyaset sahnesinden düşene kadar sona ermemişti. Çiller'in aktif siyasi yaşamı boyunca mal varlığı ve yolsuzluk iddiaları eksik olmadı. Çiller, mesaisinin önemlice bir bölümünü bu iddiaların Meclis komisyonlarında aklanması için taktik geliştirmeye harcadı. 1994 seçimlerinden önce koalisyon kurmayacağını iddia ettiği Refah Partisi'yle REFAHYOL Koalisyonu'nu kurdu. Hatta Çiller, 15 Nisan 1994'te ABD Başkanı Clinton'a "Bize ekonomik destek vermezseniz, Türkiye'ye İslâmcılar iktidara gelir ve bu da dünyayı Müslüman-Hıristiyan savaşına götürür" uyarısında bile bulunmuştu. Çiller'in egemen iktisadi ve askerî güçlerin karşı çıkmasına rağmen RP'yle koalisyona gitmesi, kendisi açısından sonun başlangıcıydı. Artık medyada, "Batılı görünümlü iktisat profesörü" haberleri görülmez olmuştu. 28 Şubat 1997'den sonra Çiller ve DYP, yeni iktidar yapılanmasından dışlandılar. Böylece Çiller de "Bürokratik Oligarşiden" yakınanlar safında yerini aldı. Muhalefette girilen 1999 ve 2002 seçimlerinde başarılı olunamayınca, istifa eden liderler kervanına katılmak zorunda kaldı...

I. Tansu Çiller Hükûmeti

Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'te beklenmeyen ölümüyle, yeni Cumhurbaşkanını belirlemek bir anda siyasetin ana gündemi haline geldi. Demirel 24 Nisan 1993'te partisinin grup toplantısında, Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koyacağını açıkladı. Koalisyonun küçük ortağı SHP'nin Genel Başkanı İnönü de, 3 Mayıs'ta Demirel'in Cumhurbaşkanlığını desteklediklerini kamuoyuna duyurdu. Seçime katılan öteki adaylar Kamuran İnan, İsmail Cem ve Lütfi Doğan'dı. Demirel seçilmek için salt çoğunluğun yeterli oldu-

TABLO 55
50. Cumhuriyet/I. Çiller Hükûmeti Bakanlar Kurulu (25.06.1993 - 05.10.1995)

Başbakan	Tansu Çiller (DYP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Erdal İnönü (SHP) (25.06.1993 - 12.09.1993) Murat Karayalçın (TBMM dışından, SHP) (19.09.1993 - 27.03.1995) Hikmet Çetin (CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Bahattin Alagöz (SHP) (27.12.1994 - 27.03.1995)
Devlet Bakanı	Necmettin Cevheri (DYP)
Devlet Bakanı	Yıldırım Aktuna (DYP)
Devlet Bakanı	Mehmet Gölhan (DYP) (25.06.1993 - 24.10.1993) Beytullah Mehmet Gazioğlu (DYP) (24.10.1993 - 28.11.1993) Ali Şevki Erek (DYP) (28.11.1993 - 30.05.1995)
Devlet Bakanı	İbrahim Tez (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Durmuş Fikri Sağlar (SHP) (27.07.1994 - 02.10.1994) Mehmet Gülcegün (SHP) (05.10.1994 - 27.03.1995) Onur Kumbaracıbaşı (CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Bekir Sami Daçe (DYP)
Devlet Bakanı	Türkan Akyol (TBMM dışından, SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Önay Alpago (TBMM dışından, SHP) (27.07.1994 - 27.03.1995) Aysel Baykal (TBMM dışından, CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Güneş Müftüoğlu (DYP) (25.06.1993 - 28.11.1993) Nurhan Tekinel (DYP) (28.11.1993 - 14.08.1994) Ayvaz Gökdemir (DYP) (14.08.1994 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Nafiz Kurt (DYP)
Devlet Bakanı	Mehmet Kahraman (SHP) (25.06.1993 - 25.06.1994) Azimet Köylüoğlu (SHP) (27.07.1994 - 27.03.1995) Algan Hacaloğlu (CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Cemil Erhan (DYP) (25.06.1993 - 07.02.1994) Abdullah Aykon Doğan (DYP) (07.02.1994 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Mustafa Çiloğlu (DYP) (25.06.1993 - 28.11.1993) Abdülbaki Ataç (DYP) (28.11.1993 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Erman Şahin (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Salih Sümer (SHP) (27.07.1994 - 27.03.1995) Ziya Halis (CHP) (27.03.1995 - 18.06.1995)

Devlet Bakanı	Ahmet Şanal (DYP) (25.06.1993 - 28.11.1993) Mehmet Ali Yılmaz (DYP) (28.11.1993 - 15.07.1994) Esat Kıratlıoğlu (DYP) (14.08.1994 - 05.10.1995)
Devlet Bakanı	Şükrü Erdem (DYP)
Adalet Bakanı	Mehmet Seyfi Oktay (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Mehmet Moğultay (SHP) (27.07.1994 - 05.10.1995)
Milli Savunma Bakanı	Nevzat Ayaz (DYP) (25.06.1993 - 24.10.1993) Mehmet Gölhan (DYP) (24.10.1993 - 05.10.1995)
İçişleri Bakanı	Beytullah Mehmet Gazioğlu (DYP) (25.06.1993 - 24.10.1993) Nahit Menteşe (DYP) (24.10.1993 - 05.10.1995)
Dışişleri Bakanı	Hikmet Çetin (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Mümtaz Soysal (SHP) (27.07.1994 - 28.11.1994) Murat Karayalçın (TBMM dışından, SHP) (12.12.1994 - 27.03.1995) Erdal İnönü (CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Maliye ve Gümrük Bakanı	İsmet Attila (DYP)
Milli Eğitim Bakanı	Nahit Menteşe (DYP) (25.06.1993 - 24.10.1993) Nevzat Ayaz (DYP) (24.10.1993 - 05.10.1995)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Onur Kumbaracıbaşı (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Mustafa Yılmaz (SHP) (27.07.1994 - 23.09.1994) Halil Çulhaoğlu (SHP) (05.10.1994 - 27.03.1995) Erman Şahin (CHP) (27.03.1995 - 15.07.1995) Halil Çulhaoğlu (CHP) (15.07.1995 - 05.10.1995)
Sağlık Bakanı	Rıfat Serdaroğlu (DYP) (25.06.1993 - 28.11.1993) Mehmet Kazım Dinç (DYP) (28.11.1993 - 14.08.1994) Doğan Baran (DYP) (14.08.1994 - 05.10.1995)
Ulaştırma Bakanı	Mehmet Köstepen (DYP) (25.06.1993 - 12.04.1995) Ali Şevki Erek (DYP) (29.05.1995 - 05.10.1995)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Refaiddin Şahin (DYP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Mehmet Moğultay (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Nihad Matkap (SHP) (27.07.1994 - 27.03.1995) Aydın Güven Gürkan (CHP) (27.03.1995 - 04.06.1995) Ziya Halis (CHP) (18.06.1995 - 05.10.1995)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Mehmet Tahir Köse (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Mehmet Dönen (SHP) (27.07.1994 - 27.03.1995) Hasan Akyol (CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Veysel Atasoy (DYP)
Kültür Bakanı	Durmuş Fikri Sağlar (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Timurçin Savaş (SHP) (27.07.1994 - 27.03.1995) Ercan Karakaş (CHP) (27.03.1995 - 24.06.1995) İsmail Cem (CHP) (07.07.1995 - 05.10.1995)
Turizm Bakanı	Abdülkadir Ateş (SHP) (25.06.1993 - 27.07.1994) Halil Çulhaoğlu (SHP) (27.07.1994 - 05.10.1994) Şahin Ulusoy (SHP) (05.10.1994 - 27.03.1995) İrfan Gürpınar (CHP) (27.03.1995 - 05.10.1995)
Orman Bakanı	Hasan Ekinci (DYP)
Çevre Bakanı	Rıza Akçalı (DYP)

ğu üçüncü tur oylamanın yapıldığı 16 Mayıs'ta 244 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı seçildi. Seçilmesini sağlayan oylar DYP, SHP ve MHP'den gelmişti.

Artık gözler DYP'deki genel başkanlık mücadelesine çevrildi. Parti'ye yakın zamanda çağrılan Tansu Çiller'in DYP Genel Başkanlığına yerleşmesi, kimi bakımlardan Demirel'in büyük bir medya desteğiyle, Dr. Saadettin Bilgiç karşısında AP'nin İkinci Genel Başkanı seçtirildiği 1964 Kongresi'ni de anımsatır. Yakın tarihte yine güçlü iş çevrelerinin, ANAP liderliğine seçilmesi için medya kampanyası örgütledikleri Mesut Yılmaz'ın yükselişi de benzer dinamiklere sahipti.

Özal, siyasetin "üç kalesini"; yani "Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Meclis Başkanlığını denetim altına alma imkânı doğdu" diyerek ve biraz da bu nedenle Çankaya Köşkü'nün yolunu tutmuştu. Ama Yılmaz'ın kendisinden özerk bir siyaset izlemeye başlamasıyla kısa sürede bu umudu suya düştü. Benzer bir hayal kırıklığının bu sefer Çiller eliyle Demirel'e yaşatılmasına şahit olunacaktı. Özal ve Demirel'in sırasıyla Yılmaz ve Çiller'e verdikleri veya vermek zorunda kalıp, kısa sürede çektikleri siyasal desteklerinde, büyük kentlerde yerleşik çıkar gruplarının parti içinde temsilini önemli sayan merkez sağ geleneğin etkisi de görülebilir. Özal, başbakanın Muhafazakâr kanattan olduğu bir ortamda, geleneksel olarak ortaya çıkmış dengelerin sarsılabileceğini iddia ederek Yılmaz'ın adaylığını gönülsüzce de olsa desteklemişti.

Demirel'in aynı şeyi, Çiller'in genel başkanlığını işaret ederek yaptığını söyleyebiliriz. Çankaya'ya yerleşen Demirel'in işaret ettiği adayın DYP Genel Başkanı seçilememesi neredeyse imkânsızdı. Yine de 13 Haziran 1993 Kongresi'nde Çiller'in karşısına rakip olarak çıkma cesareti gösteren iki aday vardı: İsmet Sezgin ve Köksal Toptan. İlk turda Çiller 574, Sezgin 320 ve Toptan 212 oy aldılar. Rakip iki aday yarıştan çekilince, ikinci oylamaya tek başına katılan Çiller, 933 oyla DYP'nin ilk kadın Genel Başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk kadın Başbakanı olmayı başardı. 25 Haziran'da onaylanan I. Çiller Hükûmeti'nde DYP, kimi bakanlarını yenilerken, koalisyon ortağı SHP eski bakanlarını aynen korudu.

Çiller, Mesut Yılmaz gibi büyük kentlerde yerleşik çıkarların savunuculuğu rolüyle yetinmedi. Kimi zaman bu görüntüyü bozan tercihler de yaparak, Devlet'te etkin milliyetçi muhafazakâr güç odakları ve ordunun içindeki bir kanat lehine açık tavır aldı. DYP'yi, siyasetin sivil ve askerî bürokrasinin vesayetinden kurtarılması anlamında savunageldiği milli iradeci; kısmi sivilleştirici söyleminden koparak, demokratikleşme karşıtı seçilmiş ve seçilmemiş seçkinlerin partisi yapma hamlesi, Tansu Çiller'den gelecekti.

Çiller'in DYP Genel Başkanı seçilmesiyle asıl kazanan, siyasal depolitizasyonun derinleşmesine çare sanılan imaj siyasetiydi. Bu noktada imaj siyaseti

ile sahici yenileşme çabasının birbiriyle karıştırılması, 1990'ların siyasal ikliminde merkeze oynayan diğer partilerde de yaygın bir eğilimdi. DYP özelinde ciddi bir yenileşme ısrarını aslında Hüsamettin Cindoruk'un taşıyageldiği açıktır. Zamanla Çiller, parti kadroları içinde sahici yenileşme dinamiğinin taşıyıcısı Cindoruk ve ekibini tasfiye ederken, kendisini gençlik ve dinamizmin temsilcisi olarak sunabildi. Rakiplerini, "çağa ayak uyduramayan politbüro üyeleri" gibi marjinalleştirdiği zamanlarda yardımına en çok etkili medya grupları koşacaktı. Sonuçta Çiller, Cindoruk'un temsil ettiği sivilleşmeci damarı bütünüyle tasfiye ederek, DYP'yi terörle mücadeleyi merkeze koyan seçilmemiş seçkinlerin partisi haline getirdi.

1990'ların şiddet sarmalı ve Kürt sorunu

Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda dinî ve aşiret liderleriyle aydınların sürüklediği çok sayıda Kürt isyanı yaşanmıştı. 1925 yılında Şeyh Said'in liderliğinde, dinî ve milliyetçi motiflerin iç içe geçtiği isyan, bunların en önemlilerindendi. Yapılan modern reformlara tepkiselliğin yanında, merkeziyetçilik yönündeki adımlar ve 1923 seçimlerinde seçilmeleri engellenen eski Kürt vekillerinin kızgınlığı gibi bir dizi etken, bu isyanı tetiklemişti. 1925 ve 38 yılları arasında dağınık ve kimi zaman tepkisellik sınırlarını aşamayan başka isyanlar da oldu. Bazı Kürt seçkinlerinin Hoybun grubunu oluşturarak 1930'da Ağrı'da patlak veren isyana destek vermeleri Ankara'da tedirginlik yarattı. Bu isyanlar, Kürtleri asayiş sorunu olarak gören merkeziyetçi bakışa tepkileri yanısıtırken, Devlet her isyana karşı bu tedbirleri daha da tırmandırarak yanıt veriyordu.

Böylece Kürt dili ve kimliğinin sıkı sıkıya denetimi resmî politika haline geldi. Osmanlı'dan miras iskân politikaları ile çok sayıda Kürt, ülkenin batı bölgelerine sürgün edilmişlerdi. DP dönemi ile kısmi bir sükûnet yaşandı. Aslında DP'ye yönelim, 1954 seçimlerinde belirginlik kazanacak; 1950 seçimlerinde oylar ağırlıklı olarak yine CHP'de kalacaktı. Bu oy kaymasında DP'nin ilk iktidar döneminde görece sakin bir ortamının yakalanmış olması da etkili oldu. Merkez sağın dinî ve aşiret liderleriyle ittifak kurarak ciddi oy desteği kazanma geleneği de bu dönemde belirginleşti. 1958'de Irak'ta yapılan darbe sonucu Kürt lider Molla Mustafa Barzani'nin Kuzey Irak'a geri dönmesi gibi bir dizi gelişme, eğitim imkânı bulan Kürt gençleri üzerinde önemli etkiler yarattı. 1950'lerin sonunda başlayan, 27 Mayıs Anayasası'nın da zemin hazırladığı bir yayın faaliyetiyle *Dicle-Fırat* (1962), *Deng* (1963), *Roja Newe* (1963) gibi dergilerin yayımlanmaya başlaması da dikkate değerdir. Bu dergilerin uzun süre yaşamasına izin verilmedi.

Aynı yıllarda kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP), çatısı altında yer alan

ciddi sayıdaki Kürtün de etkisiyle, Kürt sorununa dair önemli tespitlerde bulundu. TİP, 1970'teki IV. Kongre'sinde, "Türkiye'nin doğusunda yaşayan bir Kürt halkı vardır" diyerek, Kürtlerin varlığını açıkça tanıyan ilk siyasi parti oldu. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Kürt aydınlar, kitle gösterileri yoluyla sorunu gündemde tutmaya çalıştılar. Bu ortam içinde ilk yasal Kürt örgütü olan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 1969 yılında, Ankara'da kuruldu. Modernleşme süreci, Kürt kimliğine sahip çıkan genç kuşakların serpilmesine yol açmıştı. Sol anlayışa mesafeli duran Kürtlerin bir kısmı da, 1964'te Muhafazakâr Barzani'nin KDP'sine yakın bir başka örgüt kurdular.

12 Mart 1971'de sivil yönetime muhtıra verenlerin, sol yükselişten ciddi rahatsızlık duydukları biliniyordu. Sonuçta sadece TİP değil, DDKO da kapatıldı. Yeniden filizlenen Kürt hareketinin daha milliyetçi olduğu ve çok fazla sayıda gruba bölündüğü dikkati çekiyordu. Bu örgütlerin önce İstanbul ve Ankara'da kurulmaları, ardından Doğu illerine yayılmaları, başlangıçta genç Kürt aydınlarının girişimleriyle oluştuklarını gösterir. Ecevit liderliğindeki CHP'nin Kürt radikalleri açısından hayal kırıklığı yaratması, 1977 seçimlerinde çok sayıda bağımsız Kürt adayın ortaya çıkmasından da anlaşılabilir. Yine 1970'lerin sonunda, Kürt hareketiyle Türk Solu arasındaki mesafenin giderek açılmaya başladığı görüldü. Kürt örgütlerinin çoğu Marksist Leninist ilkelere sadık kalmakla beraber, "ulusal sorun" boyutunu öne çıkararak "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına" vurgu yapmaktaydılar. Türk Solu'na yapılan en yaygın eleştiri de sorunu sınıfsal sömürü teşhisine hapsetmesi ve geleceğe erteleyici bir tavır takınmasıydı.

12 Mart'tan sonra kapatılan DDKO yerine kurulan Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri'nin (DDDK) bu eleştirileri daha da sahiplendiği görüldü. 1978 yılına gelindiğinde DDDK'nın 40 şubesi ve 50.000 üyesi vardı. Bu dönemde yayımlanan *Özgürlük Yolu* dergisi 1979 yılına kadar önemli bir çekim merkezi oldu. Bir diğer etkin grup da *Rizgari (Kurtuluş)* dergisi etrafında oluşacaktı. Bu oluşumda Türk Solu'na karşı güvensizliğin daha belirgin olduğu gözleniyordu.

Tüm örgütler içinde en radikal olanı, liderleri Abdullah Öcalan'ın adından dolayı "Apocular" olarak da bilinen ve 1978'de kurulan PKK'ydı (Kürdistan İşçi Partisi). Dev-Genç'ten kopan bir grup tarafından kurulan PKK, "Kürt işbirlikçiler" dediği çevrelerle yoğun bir iktidar mücadelesine girdi. Örgüt, kullandığı sert yöntemlerle rakiplerinin önemli bir bölümünü tasfiye etti. Parti başından itibaren Marksizm-Leninizm ve milliyetçilik arasında salınan eklektik bir söyleme sahipti. Militanları arasında yoksul Kürtlerden en fazla genci bünyesine katabilen örgüt de PKK'ydı. PKK militanları, asıl etkinliklerini, 1980 darbesinden sonra kaçtıkları Suriye ve Lübnan'ın Bekaa Vadi-

si'ndeki eğitim faaliyetlerinden sonra, Türkiye'ye sızmaya başladıkları 1984 yılından itibaren göstermeye başladılar.

Tüm bu radikal yapılanmalar, Kürtlerin kimliklerine dair farkındalıklarını ciddi ölçüde arttırdı. Bu örgütlerden uzak durmaya çalışanlar bile kimliklerine daha fazla vurgu yapar oldular. Bir dönem CHP'den bakanlık da yapan Şerafettin Elçi'nin, "Türkiye'de Kürtler vardır. Ben bir Kürdüm" dediği için 1981'de askerî mahkeme tarafından bir yıl hapis cezasına çarptırılması, bu farkındalığın çarpıcı bir göstergesidir. Bu dava son derece önemli bir turnusol işlevi görecekti. Kürt kimliklerini inkâr ettikçe siyasal alanda yükselme imkânları bulabilenler, bu kimliği açıkça sahiplendikleri anda baskı görüyor ve dışlanıyorlardı. Onlarca yıl süren baskı ve inkâr politikalarına rağmen, giderek daha fazla sayıda insanın "Ben Kürdüm" demeye başlaması, bu politikaların tutmadığının en açık göstergesiydi.

Askerî yönetim, Kürtlerin varlığını sosyolojik ve siyasal olarak kabullenmekte en fazla zorlanan kesimin temsilcisi olduğundan, 1983'te Kürtçenin kullanılmasını yasaklamak için 2932 sayılı kanunu çıkardı. Artık başka dil bilmediği için Kürtçe konuşmak durumunda kalanların bile tutuklanabileceği bir asayiş tedbiri alınmıştı! Ara dönemde Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları illerde ciddi insan hakları ihlalleri ve baskı ortamı, askerlerin meseleyi asayiş tedbirleriyle çözme kararlılıklarını bir defa daha gösterdi. Pek çok gözlemci, bu yoğun baskı ortamının PKK'nın güçlenmesine katkı yaptığında hemfikir.

PKK'nın ilk gövde gösterisi, Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli'de yaptığı saldırılarla oldu. 1984-1995 yılları arasında, PKK ve güvenlik güçleri arasındaki çatışmalarda, 5.014'ü sivil olmak üzere toplam 20.181 kişi öldü. 2000 yılı başlarında toplam ölü sayısının 30.000'i aştığı görülecekti. Özal, başlangıçta süreci bir asayiş meselesi olarak görmekteydi. Askerî tedbirlerle er ya da geç sonucun alınabileceğine inanmaktaydı. Bu nedenle 1 Nisan 1985'te Köy Koruculuğu sistemine geçildi. 1905 ile 1908 arasında oluşturulan ve görevi, "bölgenin göçerlerini disipline etmek ve Kürt aşiretlerin merkezî otoriteye sadakatini" korumak olan Hamidiye Alayları'na benzer bir yapı, yeniden gündemdeydi. 1994'e gelindiğinde Devlet'ten maaş alan köy korucularının sayısı 53.000'e ulaşmış, bunların bir kısmı sıradan vatandaşlar için ciddi bir asayiş sorunu oluştururken, geleneksel liderlik yapılarının güçlenmesine de ayrıca vesile olmuşlardı. Yine 1995'e gelindiğinde bölgede konuşlandırılan güvenlik güçlerinin sayısı 300.000'e ulaşmıştı. Bölgede çalışmanın özendirilmesi için verilen ek teşviklere, sıcak çatışmaların maliyeti de eklendiğinde, enflasyonun en ciddi nedenlerinden birisi bölgedeki harcamalar olarak ortaya çıkıyordu.

PKK'nın 1987'de koruculara destek veren köyleri kastederek, "işbirlikçi köylere" saldırı başlatması üzerine şiddet yangını sivilleri daha yoğun etki-

lemeye başladı. PKK ve Devlet arasında kalan ve korkuyla hareket edenlerin cezalandırıldıkları, "taraf olmayanların bertaraf edildikleri" bir ortam, giderek ağırlık kazanmaya başladı. PKK'nın sivilleri öldürme konusundaki sertliği, sadece askerî hedefleri seçen gerilla hareketlerinden ciddi farklılık göstermekteydi. Örgüt kurulduğundan beri korku ve yıldırmanın en işlevsel güçlenme aracı olduğu mantığıyla hareket ediyordu. 1990'ların başında sivil siyasi güçlerin, bu çatışmada inisiyatifi tümden yitirdikleri gözlendi. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede PKK'nın ciddi etkinlik kurmaya başladığı 1990'larda, ordu içindeki ve sivil siyasetteki sertlik yanlısı kesimler, terörle mücadelede ipleri ellerine aldılar.

Turgut Özal'ın soruna bakışında ise ciddi bir değişim gözlenmekteydi. 1989 yılında Özal'ın görüştüğü bir ABD'li heyete "Kürt kökenliyim" dediği iddiası, 17 Ekim 1989 tarihli *Hürriyet*'te haber oldu. Özal 1991 yılında, "Büyükannem muhtemelen Kürt'tü" açıklamasında da bulunacaktı.[1] Yine aynı yıl, Kürt dili üzerine 12 Eylül yönetimince konulan yasak nihayet kaldırıldı. Özal'ın, 11 Mart 1991'de Dışişleri ve MİT yetkililerinin, gizlice Ankara'ya gelen Kuzey Iraklı Kürt liderler Barzani ve Talabani'nin temsilcileriyle görüştüklerini açıklaması da sansasyon yarattı. Özal'ın tabu kabul edilen bir sorunun taraflarıyla dolaylı ilişki kurması, destekçileri tarafından devlet adamlığı kimliğinin ve pragmatik yanının göstergesi olarak övüldü. Bu dolaylı görüşmeler, Özal'ın özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde Kürt Sorunu'nun çözümü konusundaki kararlılığının işareti olarak gösterildi. Özal, daha sonra Talabani ve Barzani'yle açık görüşmeler de yaptı. Muhalifleri ise bu tavırları geleneksel dış politika hassasiyetlerini hiçe sayan hesapsız uygulamalar olarak eleştirdiler.

Özal, kimi gazeteciler vasıtasıyla Talabani'ye mesaj göndermek gibi bir yöntem de izliyordu. Bu girişimler sonucunda Talabani, PKK'yı 16 Mart 1993 tarihinde duyurduğu ateşkesi uzatması için ikna etme teşebbüsünde bulundu. Özal, gerekli reformları yapmak için ateşkesin uzamasını arzu ediyor; fakat devleti PKK ile pazarlık eder duruma düşürmemeye de dikkat ediyordu. Bu girişimleri neticesinde Abdullah Öcalan Bekaa Vadisi'ndeki karargâhında HEP'liler, Kemal Burkay ve Talabani'nin eşliğinde ateşkesi koşulsuz uzatma kararını açıkladığında, pek çok gazeteci haberi duyurmak için toplantıdaki yerlerini almıştı. Bu girişim, PKK'nın kısa süre sonra ateşkesi bozmasıyla başarısız oldu. Özal'ın ani ölümüyle, bu konuda kapsamlı bir çözüm niyeti olup olmadığının anlaşılması imkânı ortadan kalktı. Özal, Kürt sorununu çözmeye kararlı olduğunu sıklıkla vurgulamaya başlamıştı. Hatta 15 Ekim 1991'de *Hürriyet*'e verdiği özel bir demeçte, "Bu benim milletime yaptığım son hizmetim olacaktır," ifadelerini de kullanmıştı.

1 *Cumhuriyet*, 28 Mart 1991.

Özal'ın "federasyon dahil her şeyi tartışmalıyız" görüşü, kendisine ağır eleştiriler yöneltilmesine yol açtı. Hatta eski Cumhurbaşkanı Evren, Ocak 1995'te verdiği bir demeçte "Özal'ın federasyon fikrini hiç affetmeyeceğini" söyledi. Bu toz duman içinde Özal'ın federasyonu aslında arzu etmeyen, fakat tartışılmasında yarar gören tavrı anlaşılamadı. Özal bu süreçte HEP'lilerle de belirli bir ilişki kurdu. HEP'liler de, Özal'ın Cumhurbaşkanlığı seçimini boykot etmeyip Meclis'teki oylamalara katılarak, Kürt sorununu çözümünde Özal'ı muhatap gördüklerini göstermiş oldular.

SHP'nin Kürt sorunu karşısında duyarlı davrandığı ve DYP ile koalisyonu döneminde sertlik yanlılarının dizginlenmesi için çabaladığı teslim edilmelidir. Ama bu sorun karşısında içselleştirilmiş bir tutum geliştirilemediği için çelişkili uygulamalara da gidilebilmiştir. Sözgelimi, 13 Ekim 1989'da Paris Kürt Enstitüsü ile Fransa Özgürlük Vakfı'nın düzenlediği "Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları" konulu konferansa katılan SHP'li 7 milletvekili, kamuyou baskısından ürkülerek ihraç edildiler. Oysa aynı SHP 1991 Genel Seçimlerinde, ihraç ettiği isimlerce kurulan HEP'le ittifak yapma kararı verecekti.

DYP-SHP Hükûmet Programı'nda Kürt sorununu da içeren önemli reformlar vaadi vardı. Erdal İnönü, 1991'in sonunda "Kürt vatandaşlarının kültürel kimliğinin tanınması" çağrısında bulundu. Demirel de, Mart 1992'de "Kürt Realitesini" tanıdığını ilan etti. Böylece Özal ve ardından da İnönü ve Demirel'le beraber inkâr politikalarının sonuna gelindiği kanısı oluşmaktaydı. Demirel'in Çankaya'ya çıkmasıyla beraber, "Realiteyi" tanımaktan başka ciddi bir reform hevesi olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Onun yerine DYP Genel Başkanı ve Başbakan seçilen Tansu Çiller ilk başlarda, "Askerî çözüm kaçınılmazdır" diyenlere karşı açıkça siyasetin tek ve kalıcı çözüm odağı olması gerektiğini savunuyordu: "(Kürt Sorunu) TBMM'nin meselesidir... Soruna Meclis'in çatısı altında ulusal bir çözüm bulmak için her şeyi yapacağım" ifadesi ona aittir. Bu doğrultuda Çiller, "Kürtçe eğitim ve Güneydoğu'ya yönelik birkaç saatlik Kürtçe yayın yapılması" gibi öneriler aracılığıya nabız yoklamaya girişti. Süleyman Demirel ve dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in bu önerilere tepkileri sert oldu. Çiller'in bu türden çıkışlarını terk edişini kısa bir kararsızlık dönemi izledi ve sonuçta terörle mücadelede sert bir söylem öne çıktı. Sözgelimi Meclis'teki Demokrasi Partisi'nden (DEP) vekiller için; "PKK'yı Meclis'ten atacağız. Meclis'te PKK'ya tahammülümüz kalmadı. Bazı DEP'lilerin dokunulmazlığının kaldırılması için oy kullanacağım," diyen bir Çiller vardı. Bu değişim, DYP'li Şahinlerden Coşkun Kırca'nın da dikkatini çekmiş, "Tansu Hanımefendi'deki fikir ve yön değişikliği... adeta mucizevidir" demesine vesile olmuştu.

Böylece, siyaset üstü ve değiştirilemez devlet politikalarının varlığını savu-

nan, siyasetin, devletin değişmez kırmızı çizgilerine uyumlanmasını benimseyen bakış açısı yeniden güçleniyordu. Belki de bu durumun en çarpıcı ifadesi, Çiller döneminde Genelkurmay Başkanı olan ve daha sonra DYP'den milletvekili seçilen Doğan Güreş'in MGK'nın rejim içindeki işlevini tanımlama şeklinde görülebilir: "Anayasamızda tanımlandığı gibi MGK, Milli Güvenlik Siyaseti'ni tayin eder ki, bu bütün politikaların Tanrısı'dır, anayasasıdır. Buna aykırı davranılması düşünülemez."[2] 1993'ün son çeyreğine gelindiğinde Türkiye artık Doğan Güreş'in ifadesiyle "asker devleti", Cindoruk'un ifadesiyle ise "askerî cumhuriyet" görüntüsü vermekteydi.

1993'ün son aylarında ordunun, Meclis'te PKK'nın uzantısı olarak gördüğü DEP'li vekillerden duyduğu rahatsızlık, basına daha da fazla duyurulmaya başladı. Cumhurbaşkanı Demirel de yaptığı bir açıklamada, ordunun DEP'den rahatsızlığını kendisine ilettiğini söyledi. Hükûmet içinde bu rahatsızlığı destekleyen çıkışlar, 1994'ün ilk aylarına damgasını vurdu. Siyasal ortam giderek gerilirken, PKK teröründeki tırmanış, sağduyunun sesininin boğulmasını kolaylaştırdı. Bu dönemde örgüt, daha önce görülmemiş birtakım uygulamalarla gücünü kanıtlamaya girişti. PKK'nın, basının faaliyetlerini yasaklama girişimini, bölgedeki siyasi partilerin faaliyetlerini durdurma kararı izledi. Daha sonra bürokratların bölgeyi terk etmeleri istendi. Zaten son yıllarda örgütün belirli ilçeleri üs gibi kullanarak şiddetli ve uzun direnişler sergilediği olaylar gözlenmeye başlamıştı. Bu süreçte PKK'nın sivil desteğinin arttığı haberleri, Ankara'da tedirginlik yaratmaktaydı. Bu iklimde, sorunun sadece terörü yok etmeye dayalı yöntemlerle çözülemeyeceğini vurgulayan sağduyulu çalışmalar, gündem oluşturmayı başaramadılar.

DEP içinde yaşanan genel başkan değişikliğiyle öne çıkan Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle'nin konuşmaları, Meclis'teki fiili Milliyetçi Cephe'nin harekete geçmesini hızlandırdı. Kendi partisinden gelen itirazlara rağmen Dicle söyleminde geri adım atmaya yanaşmadı. Ne var ki tüm bunlar, halkın meşru temsilcilerinin Meclis'ten apar topar atılmalarını haklı gösteremez. Zaten 1993 bitmeden Yargıtay, DEP'in kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştu bile. Ocak 1994'te PKK'nın İstanbul'da Tuzla Tren İstasyonu'na koyduğu bombanın beş yedeksubay öğrencinin ölmesine yol açması üzerine; Hatip Dicle'nin, "Tuzla'daki bombalama olayı, savaş ortamının bir gerçeğidir. Yedeksubay öğrencileri askerî hedeftir" ifadelerinin basına yansıması ortamı daha da gerginleştirdi. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, "Eşkıyayı Bekaa'da aramaya gerek yok. Maalesef bunların bir kısmı Yüce Meclis çatısı altındadır" demeciyle tepki gösterdi. Böylece sorunun Meclis'teki temsil mekanizmasıyla çözümlenmesini imkânsız ha-

2 Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 92.

le getiren operasyonun düğmesine basıldı ve 2 Mart günü 4 DEP milletvekilinin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Daha bürokratik işlemler tamamlanmadan Meclis'ten çıkan Hatip Dicle ve Orhan Doğan, polislerce yaka paça Emniyet'e götürüldüler.

Oylamaya katılan az sayıdaki SHP ve CHP üyeleri dışında diğer partilerin oylarıyla bu karar alınmış oldu. RP'den oylamaya katılan 20 milletvekilinin çoğu, "Evet" oyu kullanmıştı. Bu arada DEP'lilerin Meclis'ten atılmaları önergesine imza koyan RP'li Hasan Mezarcı'nın da dokunulmazlığının kaldırılması istendi! Mezarcı, Şubat 1994'te Meclis'te yapığı bir basın toplantısında "Selanikli biri benim Atam olamaz" diyerek Atatürk'ü eleştiren sert ifadeler kullanmıştı. Bu karmaşa ortamında Mezarcı RP'den, 'Şeyh Said'in torunu' Abdülmelik Fırat da DYP'den istifa ettiler. Yıllar sonra RP'nin aynı anti-demokratik tavırla kapatılması, bu partinin kimi milletvekillerine, DEP'lilerin Meclis'ten atılmaları konusundaki tutumlarını anımsatmış olmalıdır.

Zaten 1994'ün 17 Haziranı'nda Anayasa Mahkemesi DEP'in kapatılmasına karar verince, Meclis'teki diğer DEP'lilerin milletvekillikleri de düşmüş oldu. Koalisyon ortağı SHP'nin lideri Karayalçın başından itibaren bu operasyona karşı çıktı. Karayalçın ve SHP'nin, MGK'nın giderek artan etkinliğine bütünsel bir karşı çıkış gösteremedikleri de vurgulanmalıdır. Bu tarihten itibaren sorun, Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye getirildiği 1999 yılına kadar ciddi bir açılım olmadan devam etti. 1997 yılına gelindiğinde Kuzey Irak'a yapılan operasyonların da etkisiyle PKK'nın eylem kapasitesinde önemli bir gerileme gözlenmekteydi. Yine Avrupa ülkelerine yapılan baskılar sonucunda, PKK'nın Avrupa'daki hareket alanı da ciddi ölçüde daraltılmış oldu.

Aleviler, Sivas katliamı ve Gazi olayları

I. Çiller Hükûmeti daha güvenoyu almadan, 2 Temmuz 1993'te Sivas'ta yaşanan tüyler ürpertici olay, özellikle Aleviler arasında ciddi infial yarattı. 1980 öncesinde örgütlü katliamların hedefi olan Aleviler, bir kez daha İslâm adına gerçekleştirilen şiddetin mağduruydular. 1980'lerin ikinci yarısında yükselişe geçen İslâmcı akımlar ve şiddet ilişkisi, bu olay vesilesiyle ciddi tartışma ve gerilimlere yol açtı. Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat etkinlikleri kapsamında Sivas'ta bulunan Aziz Nesin'in bir konuşması bahane edilerek, 2 Temmuz olayları adım adım örgütlendi. Madımak Oteli'nde Nesin ve arkadaşlarını sıkıştıran 10 bin kişilik kalabalık saatlerce kuşatmasını sürdürdü ve oteli ateşe verdiler. Nesin kurtarılmıştı ama tam 36 kişi göz göre göre öldüler. Devlet, güvenlik görevini yerine getirememişti. İktidar ortağı SHP ve lideri İnönü, bu olaylarda pasif kalmakla itham edildiler. Aleviler ve merkez sol

ilişkisi açısından bu olay tamiri oldukça güç bir güvensizlik ve kırgınlık yarattı. Bu trajik olayın, Alevi kimliğinin tanınmasını devletten beklemek yerine, çok sayıda Alevi'yi kimliklerini korumak ve geliştirmek yönünde etkinleştirmek gibi bir sonucu da oldu.

Bu anlamda tetikleyici bir başka acı gelişme de, Mart 1995'te Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları, İstanbul Gazi Mahallesi'nde üç kahvehanenin taranmasıyla başlayan olaylardı. Protesto gösterileri sırasında polisin ölçüsüz sertlik kullanması, 17 kişinin ölümüne, pek çok kişinin de yaralanmasına yol açtı. Birkaç gün içinde olaylar Ümraniye'ye sıçramış, burada da dört kişi hayatını kaybetmişti. Aleviler, bir defa daha kendilerini güvenlik kuvvetlerinin aşırı güç kullanımının mağduru hissettiler. Gazi olaylarının da Alevi Kimliği'nin geliştirilmesi ve korunması mücadelesine ivme kazandırdığı görüldü. Alevi Kimliği'nin geliştirilmesine dönük dinamizmin sadece bu türden olaylara verilen negatif tepkilerden kaynaklanmadığı açıktır. Bu arayışın Aleviliğin kendi tarihsel yolculuğuyla da ilişkili olduğu; 1980 sonrası ülke ve dünya konjonktürünün de bu yönelimi etkilediği vurgulanmalıdır.

Alevilerin sosyal demokratlardan sistemdışı sosyalist gruplara kadar var olan tüm sol örgütlerin sürükleyici kadrolarını oluşturma özellikleri devam etmekteydi. Bu dönemde Aleviler arasında önemli bir bölünme derinleşmeye başladı. Aleviliği, sol ideolojilerden uzaklaştırarak İslâm içi bir inanç sistemi olarak tanımlamaya girişenlerle, Aleviliği sol felsefeyle yakınlaştıran veya İslâm-dışı bir inanç olarak tanımlayanlar ciddi bir rekabete giriştiler. Aleviler içinde en fazla örgütlenen iki rakip yapı, Cem Vakfı ve Pir Sultan Abdal Kültür Derneği (PSAKD) olarak öne çıktılar.

Aleviliği tanımlama çabalarının artması, alttan alta hissedilen kimlik krizinin de bir yansımasıydı. Özellikle 1990'ların ikinci yarısında Aleviliği, Muhafazakâr Cumhuriyetçi bir eksene kaydırarak, 28 Şubat'a kitlesel destek sağlama çabaları bile, Alevilerin en temel taleplerinin tanınmasını getirmedi. Zorunlu din derslerinin kaldırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işlevlerinin Alevileri de kapsayacak biçimde değiştirilmesi veya tamamen lağvedilmesi ve cemevlerine ibadethane statüsü verilerek açılmaları önündeki engellerin kaldırılması yönündeki çabalardan, hukuki düzenlemelere yansıyan bir netice alınamadı. AKP Hükûmetleri bu sorunların çözümü konusunda kimi vaatlerde bulundularsa da, 2013 sonuna gelindiğinde henüz hukuki bir adım atılabilmiş değildi. Bu arada daha çok Alevi kesimin gücünü arkasına almak amacıyla, iş adamı Ali Haydar Veziroğlu'nun bireysel maddi gücüyle Eylül 1996'da kurdurduğu Barış Partisi, umduğu desteği göremediği için Mayıs 1999'da kendini feshetti...

İslâm adına şiddet

1990 yılının başından itibaren İslâm adına şiddetin kurbanı olan tanınmış yazar ve aydınlara yönelik suikastlarda belirgin bir artış gözlendi. Sadece 1990 yılında, tanınmış hukukçu Prof. Dr. Muammer Aksoy (31 Ocak), *Hürriyet* gazetesi yazarı Çetin Emeç (7 Mart), eski müftü ve yazar Turan Dursun (4 Eylül) ve SHP Parti Meclisi üyesi, İlahiyatçı Doç. Dr. Bahriye Üçok bu şiddetin kurbanı oldular. 24 Ocak 1993'te hedef bu defa *Cumhuriyet* gazetesinin tanınmış köşe yazarı Uğur Mumcu'ydu. 27 Ocak'ta yüzbinlerce insanın katıldığı cenaze, laiklikle ilgili kaygıların da dile getirildiği kitlesel bir gösteriydi. Bu türden cinayetlerin bir başka kurbanı, 1999 yılında benzer biçimde öldürülen siyaset bilimci ve CHP'li eski bakan Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı olacaktı. 1990'larda Güneydoğu illerinde Kürt Hareketi'nde etkin pek çok insan, faili meçhul cinayetlerin kurbanı oldu. Bölgede etkin olan Hizbullah örgütünün bu cinayetlerde rol aldığı anlaşıldı. Hizbullah'ın 28 Şubat 1997 sonrasında, örgüt içi hesaplaşma nedeniyle eski mensuplarına yönelik acımasız

İNSAN HAKLARI MÜCADELESİ

1986 yılında kurulan İnsan Hakları Derneği (İHD), ilk yıllarında 12 Eylül mağdurlarıyla ilgili kamuoyu oluşturmaya dönük etkinlikleriyle tanındı. Cezaevi koşullarının düzeltilmesi için yoğun çaba harcanmaktaydı. Kürt sorununun ivme kazanmasıyla İHD, son derece güç bir misyon yüklenmek durumunda kaldı. Bu süreçte yaşanan hak ihlallerine etkin biçimde müdahale eden İHD'nin 1996 yılına gelindiğinde Türkiye çapında 54 şubesi ve 17.000 üyesi vardı. IHD'nin uluslararası saygınlığının giderek arttığı ve Avrupa Konseyi, AP ve BM heyetlerinin sıklıkla derneği ziyaret etmeye başladıkları gözlendi. Özellikle 1990'ların ilk yarısında İHD ciddi baskılara maruz kaldı ve faaliyetleri engellenmeye çalışıldı. Sık sık "Kürt hareketinin yan kuruluşu" olmak gibi eleştirilere maruz kalan İHD, OHAL Bölgesinde süren silahlı çatışmaları savaş olarak niteledi. Cenevre Sözleşmeleri'ne uyulmasını istedi. Ondan fazla üyesi öldürülen İHD'ye Mayıs 1998'de yapılan bir baskında dernek başkanı Akın Birdal'ın kurşun yağmuruna tutulması hafızalardaki yerini aldı.

Kuruluşundan beri işkence olaylarına karşı mücadele eden İHD, kendi yapısı içerisinden daha çok işkencenin rehabilitasyonuyla ilgilenmek üzere, Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nı (TİHV) oluşturdu. Ancak 1991 yılında bu işlevini yerine getirebilen Vakıf, işkence ve hak ihlallerine dair aylık ve yıllık bazda hazırladığı düzenli raporlarla dikkatleri çekti. TİHV ayrıca, F-Tipi cezaevi uygulamasına karşı başlayan açlık grevleri ve ölüm oruçları nedeniyle sakatlanan yüzlerce kişinin tedavisini de üstlendi.

Müslüman kimlikleriyle bilinen aydınlar da insan hakları mücadelesindeki yerlerini, 1991'de kurdukları İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği'yle (MAZLUM-DER) aldılar. Kürt sorunu konusunda aktif tavır alan, kimi zaman İHD ile de ortak faaliyet yürüten derneğin en fazla mesai ayırdığı konuların başında, başörtüsü veya türban yasağı gelmektedir.

şiddeti kamuoyu hafızasına kazınacaktı. 1990'larda ortaya çıkan Hizbullah şiddetinin sona erdirilmesi ve örgütün etkisizleştirilmesinin ancak 2000'li yıllarda mümkün olabilmesiyse düşündürücüdür.

Çiller ve iktisadi kriz

Çiller Hükûmetleri döneminde SHP'nin ekonomi politikaları alanını neredeyse bütünüyle DYP'ye terk ettiği görülüyordu. SHP'nin o dönem popüler olan Neo-liberal yaklaşımlardan rahatsız olmakla beraber karşıt bir dil ve program geliştirememesi, bu eylemsizlikte fazlasıyla belirleyiciydi. Özal'la başlayan ve bir dizi iktisadi tercihin alternatifsiz olduğuna dair yaygınlaştırılan söylem, iş çevreleriyle yakın ilişkisi olan medya gruplarınca da başarıyla popülerleştirildi. SHP, popüler algıda "iktisadı bilmeyen ama insan hakları ve demokrasi konusunda duyarlı" bir parti olarak görülmeye başladı. Mümtaz Soysal, "SHP gibi sosyal demokratlık iddiası taşıyan bir partinin, ekonomik konularda pasif kalması ve DYP'nin belirlediği politikaları arkadan izlemesi, kabul edilebilir bir durum değildir" diyerek, bu durumun yarattığı rahatsızlığı özetliyordu.[3]

Alternatifsizlik algısının güçlendirilmesi, iktisadi alanda çok ciddi sıkıntıların olmadığı anlamına gelmiyordu. Türkiye tam bir iç ve dış borç girdabına düşmüştü. 1990 yılı itibarıyla 50 milyar dolara yaklaşan dış borç, 1993 yılında 67 milyar doların üzerine çıkmıştı. 1985 yılından itibaren, kamu açıklarının finansmanı için giderek artan bir oranda iç borçlanmaya gidilmeye başlandı. Hazinenin bankalara tahvil ve bono satması yöntemleri, 2000'li yıllarda içinden çıkılmaz hale gelecek olan bankacılık sisteminin krizinin tohumlarının da atılmasını getirmiştir. 1980-94 yılları arasında enflasyon ortalama yıllık yüzde 54,7; TL'nin değer kaybı da ortalama yüzde 60'ları bulmuştur. 1988 yılında Türk lirasında konvertibiliteye geçilmiş, sermaye hareketleri bütünüyle serbestleştirilmişti. Böylece finans piyasaları kısa vadeli sıcak para spekülasyonlarına açıldı. 1990'dan sonra yaşanan krizlerde bu spekülasyonların etkisi yadsınamaz.

İşte bu iktisadi tabloyu değiştirme vaatleriyle iş başına gelen DYP-SHP Koalisyonu, tüm bu göstergelerde ciddi bir rahatlama sağlayamadığı için, Siyasal İslâm'ın izleyen yıllardaki seçim zaferlerini adeta kendi elleriyle hazırlamış oldu. Merkez Sağ anlayışın uyguladığı iktisat politikaları daha fazla işsiz ve umutsuz insan anlamına gelirken, bu rahatsızlıkların akabileceği bir mecra olan merkez sol partinin de hükûmet ortağı olarak bu başarısızlıklardan sorumlu tutulması, Refah Partisi'nin (RP) yükselişinin önemli bir nedenini oluşturuyordu.

3 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1994.

DYP-SHP Koalisyonu 1994 yılında, 1945 sonrasının en derin ekonomik kriziyle karşı karşıya kaldı. Kamu açıkları ve dış açık sürdürülemez hale geldiğinde, bu hassas yapının çökmesi için sıcak para girişinin azalması yeterli oluyordu. 1994 yılındaki krizin özeti olan bu süreç, daha sonraki krizlerde de aynen ve belki de daha şiddetli biçimde tekrarlanacaktı. 80'li yıllar boyunca IMF tarafından bir "başarı hikâyesi" olarak gösterilen Türkiye'nin, 90'lardan sonra art arda içine düştüğü krizler, IMF'nin ülke koşullarını dikkate almayan ortodoks reçetelerinin yol açtığı sorunlara yeni örnekler yarattı.

5 Nisan 1994'te yeni bir istikrar programının devreye sokulması, yüzde 38,8 oranında devalüasyon demekti. Kısa süre içinde işsiz kalan 600 bin kişiyle beraber 1994'ün Nisan'ında işsiz sayısı 3 milyonu (yüzde 12,8) aştı. Oysa kısa bir süre önce Çiller, "İlk 100 günün sonunda enflasyon oranını yüzde 48'e çekeceğim" vaadinde bulunmuştu. Şimdi ise, "Yüksek faizler nedeniyle, iç piyasadaki saadet zincirinin devam ettiğini" itiraf ediyordu. 1994 yılında enflasyonun yüzde 150'lere dayanması ise paradan para kazanamayanlar için enflasyonun canavar olarak anılmaya başlanmasının vesilesi oldu. 5 Nisan Kararları'nın ertesinde iş dünyasında endişe öyle noktalara varmıştı ki, 9 Nisan'da Vehbi Koç ve Sakıp Sabancı, Demirel'den Anayasa'nın 119. maddesini işleterek "olağanüstü hal ilan etmesini ve ekonomiye el koymasını" istediler.

Çiller'in Başbakanlığı sürerken, 6 Şubat 1995 tarihinde Avrupa Birliği (AB) üyeliği yolunda önemli bir aşama olan Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanması, Türkiye ekonomisi açısından son derece önemli sonuçları olacak bir süreci başlatmaktaydı. Bu gelişmelerden umutlanan Çiller'in 6 Mayıs 1995'te, "Türkiye'nin en geç 1998 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olacağı" kehaneti ise maalesef gerçekleşemedi.

SHP'nin gerileyişi

Erdal İnönü Sivas Katliamı'ndan kısa bir süre sonra, 6 Haziran 1993'te, Eylül ayında yapılacak olağan kurultayda aday olmayacağını açıklamıştı. Murat Karayalçın, 11 Eylül'deki IV. Olağan Kurultay'da SHP Genel Başkanı seçilince, Başbakan Yardımcılığı görevini de İnönü'den devraldı. 1989 Yerel Seçimlerinde önemli bir başarı elde eden SHP, hükûmet ortağı olarak bu başarıyı kalıcılaştıracak performansı gösteremedi. 1980'lerin başından beri insan haklarının korunması ve demokrasi adına karşı çıktığı pek çok uygulamanın altına, koalisyon ortağı olarak imza koymak zorunda kaldı.

Köklü geçmişine rağmen 1981'de ilk kez kapatılma darbesi yaşayan CHP'nin bıraktığı boşluğu doldurmak kolay görünmüyordu. HP ve SODEP'in birleşmesiyle kurulan SHP, daha baştan önemli sorunlarla doğmuştu. SHP, Türkiye'nin sosyolojik çoğulluğunun parti örgütüne yansıması an-

lamına gelen farklılıkları, sosyal demokrat bir üst kimlik üreterek bir avantaja çeviremedi. Aslında bu dönemde başka bir partinin de bunu başardığı söylenemez. SHP'yi kuranlar başlangıçta parti içi demokrasi konusunda ilkeli davranmaya çabalayarak, bu çoğulluğun program arayışları ekseninde bir ideoloji üreteceğine dair iyimserliklerini korudular. Ama partide "sol kanat" gibi muğlak da olsa ideolojik bir göndermesi olan gruplar azınlıktayken, Alevi, Kürt veya Karadenizliler grubu gibi farklı bölge veya kişilerin ekiplerinin çatışmaları ağırlık kazanmıştı. SHP içinde ideolojik arayışları olanların bu çabası da, küresel ölçekte Yeni Sağ ideolojiyi güçlendiren süreçlerin etkisiyle belirginleşen sosyal demokrasinin kriziyle daha da zorlaşmaktaydı.

Bu belirsizlik içinde yerel yönetimlerde güç kazanan, ardından da iktidar ortağı olan SHP'nin alternatif projelerinin olmaması büyük sıkıntı yarattı. 1991 sonrası SHP ve daha sonra onun yerini alan CHP, Neo-Liberal hegemonyanın ve onunla irtibatlı politik proje olan Milli Güvenlik Devleti ideolojisinin etkisine girerek yenilenme ihtiyacını imaj siyaseti üzerinden merkeze talip olarak gerçekleştirmeye girişti. Bu tercihin, seçmen tabanının ciddi biçimde erimesiyle mutlaka ilişkisi vardı.

SHP'nin ideolojik krizinin yanında belki de yediği en büyük darbe yolsuzluk olaylarına isminin karışmasından geldi. 1993 Ağustos'unda şaibeli serveti nedeniyle gözaltına alınan İSKİ Genel Müdürü Ergun Göknel'in, çeşitli firmalarla çıkar ilişkisi kurarak İSKİ'yi zarara uğrattığı ortaya çıktı. Bu süreçteki rüşvet olaylarının bazı partililerin bilgisi dahilinde yapıldığı iddiaları kamuoyuna yansıdığında SHP çok zor durumda kaldı. 12 Ekim'de ANAP'ın İSKİ skandalı ile ilgili verdiği meclis araştırma önergesi bazı DYP'lilerin de desteğiyle kabul edildi. Sonuçta partililer beraat etseler de tutuklanan Göknel nedeniyle oluşan güvensizlik, özellikle SHP'nin uzun yıllardır yolsuzluk ithamlarıyla sıkıştırdığı ANAP gibi partilerce mahir biçimde kullanıldı.

Ayrıca SHP'nin parti ilkelerini hayata geçiremediği halde hükûmette kalmaya devam etmesi de çok ciddi eleştirilere yol açıyordu. SHP adına Başbakan Yardımcısı Karayalçın'ın 1994 Eylül'ünde, "Demokratikleşme konusunda dört ay içinde adım atılmaması durumunda Koalisyon'dan ayrılacaklarını" açıklaması; "düşünce suçunun muhakkak kaldırılması gerektiğini" vurgulaması, bu rahatsızlığa dair farkındalığı gösterir. DYP-SHP Koalisyonu ne düşüncenin suç olmaktan çıkarılabildiği, ne de Kürt Sorunu'nda ciddi açılımlar yapılarak MGK'nın devreden çıkarılabildiği bir dönem olabildi. 5 Nisan Kararları gibi acı reçeteleri onaylar görüntüsü verilmesi emekçilerin SHP'den uzaklaşmalarını hızlandırdı. Temmuz 1993'te yaşananlar karşısında Alevi yurttaşların SHP'yi etkisiz kalmakla eleştirmeleri ve son olarak da Kürt Sorunu karşısında uyarıcı çıkışlar dışında kalıcı adımlar atılmasının sağlanamaması, SHP'nin en fazla oy aldığı bu kesimlerle arasının açılmasını hızlandırdı.

Demirel, İnönü, Ecevit... '90'lar Türkiyesi'nin çatışmalı ortamında siyasetin bir önceki kuşağını temsil ediyorlardı. Demirel yeniden başbakan oldu ve cumhurbaşkanı seçildi; Ecevit DSP'nin yeni, sağ siyasal pozisyonuyla seçim kazanarak yine bir koalisyonla tekrar başbakanlık makamına geldi. İnönü ise bu dönemin siyaset sahnesinden ayrılmak zorunda kaldı.

Bu arada 1980 öncesi CHP'de Ecevit'e karşı parti içi muhalefetin etkili isimlerinden olan Deniz Baykal, artık daha ılımlı bir duruş savunurken, "Sol Kanat" tabiri daha çok Alevi ve Kürt kökenli milletvekilleri için kullanılmaya başlanacaktı. Baykal'ın İnönü karşısında "yenilen pehlivan güreşe doymaz" özdeyişini haklı çıkarır biçimde sürekli kurultay talep etmesi, SHP'nin kendi iç sorunlarını aşamayan, kavgalı bir kurultay partisi görüntüsü vermesine yol açıyordu. Partililer elbette bunun farkındaydı ama, sosyolojik nedenleri son derece belirgin bu süreç, salt böylesi bir farkındalıkla engellenemiyordu.

Baykal ekibi ve karşıtları, Baykal'ın SHP'ye katıldığı tarihten itibaren, yeniden kurulan CHP'ye katıldığı 12 Eylül 1992'ye kadar tam beş kurultayda karşı karşıya geldiler. Bunların üçü, İnönü ve Baykal arasında geçen ve Baykal'ın yenilgisiyle sonuçlanan kurultaylardır. Baykal, CHP'deki daha kentli ve Sünni unsurların; genelde yeni göçmenler, özelde de daha çok Kürtler karşısındaki rahatsızlığının sözcüsü olduğu sürece, CHP'yi yerleşik orta sınıfların partisi haline getirmeye soyundu. Bu konuda, Aleviler de ikiye bölünmüş, sol kanada yakın olanlarla, "orta sınıf makuliyetinin" cazibesine kapılanlar arasında bir kırılma belirginleşmeye başlamıştı.

27 Aralık 1994 Yerel Seçimlerine üç parti olarak giren Merkez Sol (SHP, DSP, CHP) ağır bir yenilgi daha alacaktı. Seçim yenilgisinin ardından solun birleşmesi çağrıları yeniden yankılanıyordu. Bu çağrının muhataplarından Bülent Ecevit, yine isteksiz davrandı. Sadece CHP ve SHP 6 Kasım 1994'te bir protokol hazırladılar. İki parti de kurultaylarını toplayarak birleşme kararını onayladı. Ardından genel başkanlık sorunu kendisini gösterdi ve pazarlıklar uzun süre sonuçlanamadı. Nihayet Hikmet Çetin'in ortak genel başkanlığında anlaşıldı. Buna göre, feshedilen SHP'nin üyeleri 18 Şubat 1995'te CHP'ye katılırken, "Hikmet Abi" emaneti bir sonraki kurultaya kadar devraldı. 1995 yılı bitmeden 10 Eylül 1995'te yapılan CHP Kurultayı'nda Deniz Baykal'ın Genel Başkanlığa seçilmesiyle, "Hikmet Abi" emaneti devretti. Baykal'ın konuşmasında "İSKİ Skandalı nedeniyle Türk halkından özür dilemesi" dikkati çekiyordu. Baykal 681 delegenin oyuyla seçilirken, rakibi Karayalçın 309 oy alabildi.

Sendikal alanda yeniden toparlanma arayışları

12 Eylül'ün en kararlı olduğu alanlardan biri, çalışma yaşamını "disiplin" altına almaktı. Burada, devlet seçkinlerinin devletle organik bir bütün olmayı redderek, sınıf çıkarı doğrultusunda özerklik arayışına giren, 1965 sonrasının en dinamik unsurları olan sendikalardan duydukları geleneksel rahatsızlık mutlaka etkili olmuştu. Bunun yanında, disiplin altına alma kararlılığının, dönemin iktisadi seçkinlerince en fazla arzulanan talep olduğu da unutulmamalı. Artık Batı'dan gelen "küresel" esintiler, işçi maliyetlerini düşüren ve emek piyasasını esnek bir yapıya kavuşturan yapısal uyum programlarından yanaydı. Sendikalı işçi sayısındaki artış 1963-1979 arasında yüzde 113'ken, bu oranın 1980-93 arasında yüzde 21'de kalması, bu yolda ciddi bir başarı elde edildiğini de gösterir.

1980 Eylül'ünde grevler bıçak gibi kesilmiş, 1980-83 arasında fiilen DİSK, MİSK ve Hak-İş'in faaliyetleri durdurulmuştu. Kapatılmayan Türk-İş'in ise "yarı felçli" olarak yaşatılması, Cunta'nın hem kendisini bütünüyle işçi karşıtı göstermeme kaygısıyla, hem de işçilerin çoğunu "partilerüstü ve sorumlu" Türk-İş'e üye olmaya zorlamak istemesiyle ilişkiliydi. Türk-İş, Genel Sekreteri Sadık Şide'yi, Bülend Ulusu Kabinesi'ne Çalışma Bakanı olarak vermek gibi uygulamalara imza attı. Yine, Genel Başkanları Şevket Yılmaz, 12 Eylül Anayasası'na "Evet" oyu verilmesi çağrısında bulunabildi. Türk İş'in darbe sürecini kazasız atlatarak, "aşırı" sendikaların boşluğunu doldurmayı hedeflediği görülüyordu. 12 Eylül Yönetimi ve ardından gelen Özal Hükûmetleri, işçilerin kazanımlarını budamak ve nefes aldırmamak konusunda öylesine kararlı davrandılar ki, bu darbelerden Türk-İş dahil hiçbir yapı eskisi kadar güçlü çıkamadı.

Sendikaların hareket alanlarını kısıtlayan, özellikle 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'ndaki pek çok düzenleme içinde dikkatleri en çok çeken, toplu sözleşme yapabilmek için ilgili iş kolunda çalışanların yüzde 10'unu örgütleme zorunluluğu getirilmesiydi. İşyerinde sağlanan çoğunluğun tek başına yeterli olmaması gibi ağır uygulamalarla sendika kurma ve örgütlenme hakkı fiilen ortadan kaldırıldı. Uzun süren yargı süreci nedeniyle DİSK'in faaliyetlerine başlayabilmesi 1992'yi bulacaktı. Yine aynı dönemde canlanan Hak-İş'in daha hızlı toparlandığı ve 80 öncesinden daha etkili bir konfederasyona evrildiği görülecekti.

Türk-İş'in 1987 yılıyla beraber ANAP'ı hedef alan kampanyalar düzenleyerek sesini duyurmaya başladığı görüldü. 1987 Referandumu'nda "Evet" oyu verilmesini destekleyen Türk-İş, izleyen seçimlerde de işçilerin ANAP'a oy vermemesini istedi. Bu dönemde sendikalar, fiilen grev yapamaz hale gelmelerinin güçsüzleştirici etkilerini daha yakıcı biçimde hissettiler. Bu cendereyi kırmak için, iş yerlerinde pasif ve yaratıcı eylemlerin örgütlendiği; hatta bu eylemlerin sendikal yapıları önüne kattığı bir canlanma dönemi yaşandı. "1989 Bahar Eylemleri"yle başlayan bu süreç, 1991'e gelindiğinde işçilerin parasal kayıplarını kısmen telafi etmelerini sağladı. Bu süreçte sendikalar sosyal hakların genişletilmesi anlamında tutarlı bir gündem oluşturamadılar. Yine işçilerin yeniden grev silahına yönelmeleri, ama bu süreçte grevin eskisi kadar etkili olmadığını deneyimlemeleri de, sendikal hareket açısından olumsuz sonuçlar yarattı. 1980 Eylül'ünden önce 85 bin işçi grevdeydi. Bu rakam 1989'da 39 bine ulaştı. Asıl yükseliş, 166 binle 1990 yılında olacaktı. 1993'e gelindiğinde grevdeki işçi sayısı 7 bine düştü. Bundan sonra da günümüze kadar bu sayı yıllık bazda 20.000 sınırını aşamadı. Özellikle Çiller Hükûmeti'yle beraber, işçi çıkarmanın daha da kolaylaştırılması ve bunun 5 Nisan 1994'ten sonra bir devlet politikası haline gelmesi de bu olumsuz gelişmeleri tetikledi.

İşçiler, sadece 12 Eylül yönetimi eliyle haklarının budanmasına maruz kalmadılar. Aynı dönemde küresel kapitalizmin sendikasızlaştırma, taşeronlaştırma, kayıtdışı ekonomiye kayma gibi yönelimleri öne çıkaran pratikleri de işçileri olumsuz etkiledi. Devlet'in de, sözleşmeli personel gibi kapsam dışı uygulamaları ve mevsimlik işçiliği yaygınlaştırarak bu sürece ayak uydurduğu görüldü. İşçilerin önemli bir kısmının devlete ve topluma yük olduklarına ikna edilmeleri, aynı dönemde giderek yükselen rant ekonomisi nedeniyle sadece parayla para kazananların bu kadar eleştirilmedikleri anımsandığında, çalışanların kamuoyu oluşturmalarını zorlaştıran bir başka unsurdu. Artık, "sefaletin edebiyatını" yapmak ayıp sayılıyordu; tıpkı bir yolunu bulup zengin olamamanın ayıp sayılması gibi.

Bu dönemde sendikal alanda kısmi bir canlanma yaşanmasına yol açan bir diğer önemli gelişme de kamu çalışanlarının giderek ivme kazanan sendikal mücadeleleridir. 27 Mayıs Anayasası ile getirilen örgütlenme hakkı, 12 Mart'la beraber ciddi kısıtlamalara uğratıldı. 12 Eylül Anayasası bu konuda açık ifadelere sahip olmadığından, ortaya çıkan yasal boşluk, 1990'ların başındaki mücadele süreciyle zorlanmaya başladı. Eğitim alanında 1989'da kurulan Eğit-Der'in bir yılda 20 bin üyeyi bulduğu görülecekti. Bu alandaki mücadelede asıl itici güç eğitimcilerdi. 1990 Yaz Eylemleri, ciddi bir kitle desteği yakalandığını gösteriyordu. İçişleri Bakanlığı valiliklere yasal olmayan bu türden sendikal yapıların kapatılmasına dair bir genelge gönderdi. Pek çok kamu çalışanı, sendikal faaliyetleri nedeniyle ciddi cezalara maruz bırakılmaktaydı.

Eğitim-İş'in, İçişleri Bakanlığı'nın ilgili Genelgesi'nin iptali için açtığı davanın 10 Kasım 1992'de Danıştay tarafından haklı bulunması üzerine, sendikalar hukuksal alanda yasallık kazanmış oldular. 25 Şubat 1993 tarihinde, TBMM'nin onayladığı ILO'nun 87 sayılı Sendika Özgürlüğü'yle ilgili maddesi de yürürlüğe girince, kamu çalışanlarının sendikaları artık resmen tanınmış oldu. Şimdi sıra, toplu sözleşme ve grev hakkının kabul edilmesi için mücadele etmeye gelmişti.

Bu süreçte en etkin yapıların Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) çatısı altında birleştikleri görüldü. Bu mücadelede pek ortalarda görülmeyen, fakat sağ hükûmetlerin ve bürokrasinin desteğiyle örgütlenmesine hız verilen Türkiye Kamu-Sen adında bir başka konfederasyon daha kurulmuş oldu. MHP'ye yakınlığıyla bilinen bu yapıdan başka, İslâmcı eğilimiyle dikkati çeken Memur-Sen de üçüncü büyük konfederasyon olarak sahneye çıktı. 2005 yılında toplam 1.584.490 kamu çalışanı arasından 747.617 kişinin sendikalı olduğu açıklandı. Bu oran yüzde 47,1'lik bir sendikalılaşma demekti. 2005 yılında, Türkiye Kamu-Sen'e 316 bin, KESK'e 264 bin ve Memur-Sen'e 159 bin kamu çalışanının üye oldukları resmen açıklandı. 2010 yılındaysa AKP'ye yakınlığıyla bilinen Memur-Sen, büyük bir atakla 392 bin üyeye ulaşmış ve en örgütlü kamu emekçileri konfederasyonu olmuştu. Ardından 369 bin üyeyle Kamu-Sen ve 219 bin üyeyle KESK geliyordu. 2010 yılında tüm memurların (1.767.737) yüzde 57'si sendikalı olmuştu.

İşçi sendikalarındaki rakamlara baktığımızda, Temmuz 2005 tarihinde toplam 5.022.584 işçi arasında sendikalı sayısının 2.945.929 olduğu ve yüzde 58'lik sendikalılaşma oranının yakalandığı görülüyor. İşçiler arasındaki sendikalılaşma oranının 2000 yılı başında yüzde 68 olduğunu anımsamak çok şey anlatır. Yine sendika üye sayılarının resmî rakamlara göre yarı yarıya az olduğu ve sendikal rekabet nedeniyle ciddi tahrifatlar yapıldığı görülüyor. 2009 yılı resmî rakamlarına göre, Türk-İş'e üye işçi sayısı 2.239.341'ken

bu oranlar Hak-İş'te 432.550, DİSK'teyse 426.232'de kalıyor. Ne var ki bu rakamlar asıl gerçeği yansıtmıyor.

Gerek işçi gerekse kamu çalışanları sendikalarının 1990'ların ikinci yarısından itibaren ortak platformlar yoluyla birlikte mücadele deneylerini arttırdıkları görüldü. Fakat bu mücadele belirli kurumların özelleştirilmesine karşı çıkma anlamında savunmacı bir çizgide kaldı. Zamanla sayıları artan özelleştirmelere karşı çıkma, yaygın toplum desteği sağlanamadığı için kaybedilen mücadelelerin sayısını arttırarak moral açıdan olumsuz bir kuşatılma hissi yarattı. Sendikal alandaki ortak mücadelenin, siyasal alanda güçlü bir temsil mekanizması yaratmadan sürdürülemeyeceği kanısının son yıllarda yaygınlaştığı görülüyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL İSLÂM'IN KISA BAHARI (1994-1997)

Refah Partisi'nin yükselişi: Varoşlardan "merkez"e doğru İslâmcılığın ayak sesleri

Cumhuriyet'in kurucularının en önemli korkusu olan, tarih dışına ötelemeye çalıştıkları halde hep bir şekilde karşılarına dikilen İslâmcılığın, siyasal parti düzeyinde ciddi temsilinin yaklaşık kırk yıllık bir tarihi var. Bu sürece Necmettin Erbakan isminin ve Milli Görüş hareketinin damgasını vurduğuna şüphe yok. 12 Eylül öncesi Erbakan liderliğindeki hareket, siyasi ve iktisadi seçkinlerce olumsuzlanmasına rağmen, yine de denetlenmesi mümkün bir yapı olarak algılanıyordu. 1980'lerin ikinci yarısında ise, dipten gelen sosyolojik değişim dalgasıyla RP'nin çakışması, bu hareketin rejim tehlikesiyle özdeşleştirilmesini getirdi. Bu sosyolojik dalga, RP'nin tarihinde ilk defa kentlerde güçlü bir seçmen desteği oluşturabilmesine ve nihayet liderinin "ilk İslâmcı Başbakan" olabilmesine de yol açacaktı.

RP'yi anlamak için, Özal'ın önayak olduğu Müslüman orta sınıfların güçlenmesi sürecinden zaman içinde ciddi olarak istifade etmeyi başardığının altını çizmek gerekiyor. RP, İslâmcılık içinde zaten önemli bir damar teşkil eden "orta sınıf İslâmcılığı"na yatkın kadrolarca yönetilmekteydi. Geleneksel tarikat ve cemaatlerin 1950 sonrası sağcılaşma serüvenlerinin de beslediği bu orta sınıf İslâmcılığı, devletle uzlaşma gereğine atfettiği önemle biliniyordu. Ama RP'nin asıl başarısı, orta sınıf beklentileri için yarattığı dinamik ümitvarlığın yanında, Özal'ın iktisadi politikaları sonucunda "Tünel'in sonunda ışık olmadığını" farkeden yoksullar için de ümit ve teselli karışımı bir odak olarak kendisini kabullendirebilmesinde aranmalıdır. Aslında

kaybedenlere bir aidiyet ve sığınma duygusu aşılayabildiği gibi, geleceğe dair ümitvarlık yaratabilmesi, RP'nin 90'lardaki en önemli başarısıydı. Özal'ın yarattığı toplumal çözülme sürecinde genelde İslâmcılık özelde de RP, sadece iktisadi değil, onunla büyük ölçüde ilişkili kimlik krizini aşabilme umudu sunabilen bir sığınma ve aidiyet hissi verebildiği ölçüde yelkenlerini şişirdi.

Sol, uzun zamandır hem iktisadi hem de toplumsal krize alternatif sunabileceğine dair inandırıcılığını yitirmişti. 1989'da yerel iktidarı alan SHP'nin, ANAP'ı zamanla bitiren ahlaki yozlaşmadan uzak kalamadığına dair yaygınlaşan izlenim, bu partinin varolan krizini derinleştirdi. Ama solun gerileyişi sadece sosyo-ekonomik nedenlerle izah edilemez. 1980 öncesinde popüler algıda yaratabildiği "Biz" dugusunu, giderek derinleşen kimlik ve aidiyet krizi karşısında yeniden üretememesi de son derece önemlidir. "Katı olan her şey buharlaşırken", insanların kimliklerine sarılma tepkileri küresel düzlemde eşanlı olarak yaygınlaştı. Sosyal Demokratlar, vesayetçi modernleştirme geleneklerinden sıyrılamadıkları için, derinleşen kimlik arayışlarını ulusal kültürü tehdit eder mahiyette görüp büyük ölçüde olumsuzlama yoluna gittiler. Bu durumda ANAP'ın iktisadi ve politik tercihlerinin yarattığı hayal kırıklığının bayrağını RP taşımayı bildi. Başlangıçta çok az insanın öngörebildiği bu başarılar, sabır isteyen zor bir mücadelenin sonunda kazanılacaktı.

Yeni kurulan RP'nin 1983 seçimlerine sokulmayacağını hareketin deneyimli politikacıları zaten öngörmekteydiler. Onlar planlarını, siyasetin normalleşeceği yakın geleceğe hazırlıklı olmak üzerine kurdular. MSP tabanının yakından tanıdığı Korkut Özal'ın kardeşi, bir dönem MSP İzmir milletvekili adayı ve Nakşibendiliğin İskenderpaşa Kolu'na mensup olduğu söylenen Turgut Özal'ın "Dört eğilimi" birleştirdik iddiası ve MSP'nin genç ve yetenekli isimlerinden ANAP'a kadro devşirmesi, RP liderliğini güç durumda bırakmıştı. Yine de bu koşullar altında girilen her seçimde daha yüksek oy alınarak istikrarlı bir büyüme yakalandı.

İlk sandık heyecanı, RP'nin yüzde 4,4 oy aldığı 25 Mart 1984 Yerel Seçimlerinde yaşandı. 28 Eylül 1986 milletvekili ara seçimlerinde bu oran yüzde 5'e çıkarıldı. Özal'ın baskın seçimi olarak bilinen 29 Kasım 1987 Genel Seçimlerinde RP oy oranını yüzde 7,1'e çıkarmıştı. Bu oran 1977 Genel Seçimlerinde MSP'nin aldığı yüzde 8,6'ya yaklaşmakla beraber, yüzde 10 ulusal baraj öngören yeni seçim sistemi nedeniyle parti meclis dışında kaldı. ANAP için sonun başlangıcı niteliği taşıyan 26 Mart 1989 Yerel Seçimlerinde RP, oylarını yüzde 9,8'e yükseltmeyi başararark, Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş illerinin belediye başkanlıklarını kazandı.

İlginçtir, RP'nin MÇP ve IDP ile birlikte ittifak kurarak girdiği 21 Ekim 1991 seçimleri de, 1994'te partinin yükselişinin yol açacağı ciddi endişe ve infial halini yaratmamıştı. Bu seçimde üçlü ittifakın toplam oyları yüzde

16,2'ye ulaşmakla beraber, RP'nin aldığı anlaşılan aslan payını tam kestirebilmek imkânsızdı. Çıkarılan 62 milletvekilinden 22'si kısa sürede yuvalarına döndüler. Böylece RP Meclis'te 40 vekille temsil olanağı buldu. 14 Ekim 1973'te MSP'nin çıkardığı 48 milletvekiline oldukça yaklaşılmıştı. Artık, Cumhuriyet'in yok sayılarak ötekileştirilmek istenen ezeli muhalifi tekrar sahnedeydi. RP, 1991 seçimlerinde Anajans şirketiyle anlaşarak Bahri Zengin öncülüğünde başarılı bir kampanya yürüttü. Bu kampanyanın diğer partilerden önemli bir farkı vardı: Bahri Zengin'in sosyal meseleleri, kent yoksullarını öne çıkaran kampanyası, bu yönüyle diğer partilerin içi boş ve liderin parlatılmasına dayalı "imaj siyaseti" anlayışından uzak duruyordu.

RP'nin farklı toplum kesimlerinin desteğini alarak kartopu gibi büyüdüğü gerçeğinin, en dinamik ve başarılı örgütlerinden birisine sahip olduğu İstanbul'da belirginleşmesi tesadüf değildi. Önce 1989 Yerel Seçimlerinde Sultanbeyli, Arnavutköy gibi merkeze uzak beldelerde kazanılan başkanlıkları, 1991'de Kâğıthane belediyesindeki başarı izledi. Bunları, 1 Kasım 1992 ara seçimlerinde Güngören, Bağcılar, Bahçelievler ve Tuzla gibi eski gecekondu bölgelerinin başkanlıklarının kazanılması izledi. Bu seçim başarıları karşısında en yaygın yorum, "laik seçmenin sandığa gitmemesinin bu geçici başarıları tetiklediği" yönündeydi.

Ama asıl şok, 27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinde geldi: Bu sefer İstanbul'un merkezinde olmakla beraber dar gelirlilerin yoğun oldukları Bayrampaşa, Zeytinburnu, Kartal, Pendik, Ümraniye, Üsküdar, Beyoğlu, Esenler, Fatih, Gaziosmanpaşa, Eyüp, Sarıyer ve Beykoz gibi ilçeler de çevrenin merkezi kuşatma sürecinin yeni halkaları oldu. Türkiye genelinde yüzde 19,09 oy alan RP, İstanbul ve Ankara dahil olmak üzere, Konya, Kayseri, Diyarbakır ve Erzurum büyükşehir belediyelerini kazandı. RP ek olarak 22 il, 92 ilçe ve 207 beldede başkanlıkları kazanmış; böylece toplam belediye başkanlığı sayısı 327'ye ulaşmıştı. Bu başarı artık partinin Türkiye siyasetine damgasını vurmaya hazırlandığının açık delili olarak algılanmıştı.

Merkez sol, yerel seçimlere üç parça olarak girmek durumunda kalmıştı. DSP'nin yanında yeni kurulan CHP de, SHP'nin rakipleri olarak merkez sol oylara taliptiler. Seçimler üç parti için de ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Buna göre SHP yüzde 13,6, DSP yüzde 8,8, CHP ise yüzde 4,6'da kaldılar. Üç partinin toplam oyunun yüzde 27'yi aşamadığı görülüyordu. İzmir'de ise zafer DYP adayı Burhan Özfatura'nın oldu. DYP yerel seçimlerden yüzde 21,4 oyla birinci parti olarak çıkmasına rağmen, bir önceki genel seçimde aldığı yüzde 27 oy oranında gerileme olmuştu. Aynı sorun bir önceki seçimde aldığı yüzde 24 oy oranı, yüzde 21'e gerileyen ANAP için de geçerliydi. RP oylarının iki merkez sağ partiyle başa baş bir konuma yükseldiği görülüyordu. Seçimlerde yüzde 8 oy alan MHP de önemli bir sıçrama göstermişti.

Ankara'da RP'nin zaferi, sembolik değerinin yüksekliği nedeniyle belki de en çok tartışılan sonuç oldu. Melih Gökçek'in sadece 11 bin oy farkla başkan seçilmesine pek çok karşıtı inanmak istemedi. "Geleneksele karşı modernliğin yeni simgesi olarak kurulan genç başkent", Cumhuriyet'in en ürktüğü "Ötekisinin" eline düşmüştü. Sanki alınan bir tür rövanştı. İstanbul'da ise Beyoğlu'nun merkezini kuşatan yoksul ve yoksun çevrenin oylarıyla gelen RP belediyesi tartışmaların merkezindeydi. Beyoğlu'nun kozmopolit yaşamına yönelik tehdit söylemi yaygınlaştı.

TABLO 56
27 Mart 1994 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları

Parti	*Oy (%)*
DYP	21,4
ANAP	21
RP	19,1
SHP	13,5
DSP	8,7
MHP	7,9
CHP	4,6
BBP	1,2
Diğer	1.0
Toplam	100,0

Bu dönemde İsanbul'un RP'li yeni başkanı Recep Tayyip Erdoğan da artık hiç düşmemek üzere kamuoyunun gündemine oturdu. Milli Görüş çizgisinin "Aksaçlı" kurucularından sonraki genç kuşağı temsil eden Erdoğan, bu çizgiden ideolojik olarak kopmaktan ziyade seçmenlere yönelik yöntemler konusundaki yenilikçi dinamizmiyle öne çıkıyordu. Merkez partilerinin siyaseti, aralarındaki farkları en aza indirgeyerek bir imaj oluşturma etkinliğine indirgedikleri bir dönemde RP, ısrarla kendisi kalarak ve merkez medyada görünürlük kazanmayı önemsemeyerek yükselmeyi bildi. İstanbul'da sol oyların üç partyiye bölünmesi, merkez sağ oyların da aynı şekilde parçalanmasıyla Recep Tayyip Erdoğan, yüzde 25,1'lik bir oranla, kılpayı da olsa, başkanlığı kazandı. Diğer partilerin, Erbakan'ın ifadesiyle "renksiz kokusuz" görünmeye başladıkları bir dönemde Erbakan, "diğer partilerin seçmenleri var, bizim ise inananlarımız" diyerek farklarını özetliyordu. RP seçimlere, örgütlü ve etkin bir parti teşkilatıyla girerek daha baştan büyük avantaj yakalıyordu. Bu dinamizm, kararsızları olduğu kadar başka partilere yakın seçmenleri de etkileyebiliyordu.

Özellikle İstanbul İl Örgütü'nün Yenilikçi diye anılmalarına vesile olan çalışma tarzları, 1990'lardan itibaren partide belirleyici olmaya başladı. Parti, 1980 öncesinde olduğu gibi üyelerine İslâmi kimlik vermekten çok, onla-

TABLO 57
1994 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları

Parti	*Oy (%)*
RP	25,1
ANAP	22,1
SHP	20,3
DYP	15,4
DSP	12,3
MHP	1,8
CHP	1,3
Diğer	1,2
Toplam	100

rı "Refahlı Kimliği'ne" kazandırmaya çalışıyor, farklı kesimlerle sosyo-ekonomik sorunlar üzerinden ilişki kurmaya zorluyordu. Partililerin daha önce uzak durdukları meyhanelere bile giderek partiyi tanıtmaları, bu yaklaşımın medyada en fazla yankı bulan örneğiydi. Ama tüm bunlar yapılırken, meyhanedeki insanların Refahlı olmalarıyla artık eski yoz hayatlarından kurtulacakları varsayımı da belirgindi. "Ne olursan ol gel" demekten çok; "bize katıl ve kurtul" yaklaşımı hâkimdi. Ama Refahlılık, insanların İslâmi derinliklerinin sınandığı bir kimlik olmaktan uzaklaşıp, partililik etrafında paylaşılan bir kimliğe doğru evrilmekteydi.

Parti çalışmasının önemli bir bileşenini, devletin veya belediyelerin o zamana kadar ihmal ettikleri sosyal hizmetlerin taşıyıcılığını yapmak oluşturuyordu. Fakat propaganda saikleriyle başarıyla kullanılan bu hizmetler, RP'li belediyelerin sistematik bir sosyal politikaları olduğu yanılgısını getirmemeli. RP, yoksulluk edebiyatının ayıp sayıldığı Neo-Liberal iklimin merkez sol partileri bile etkisi altına aldığı bir süreçte, ısrarla yoksulluğu sorun haline getirerek bunun çaresi olma vaadiyle seçmenlere yakınlaştı. Medyanın kendi yarattığı ve kitleselleştirdiği dünyanın dışında bir başka dünya olduğu gerçeğini görmek istemeyen tavrına, RP'nin bu başarılarının soğuk duş etkisi yaratması zaten kaçınılmazdı. Merkez partilerinin "siyaset olmayan bir imaj siyasetini" norm haline getirmeye çalıştığı bir dönemde, RP'nin başarısını, biraz da anti-medyatik politika tarzında görmek gerekiyor. 1994'teki yerel seçim zaferine kadar, hatta onu izleyen kısa dönemde RP örgütünün büyük medya gruplarına olan kızgınlığı ve güvensizliği çok belirgindi.

Recep Tayyip Erdoğan, 1994 Yerel Seçimi öncesi anketlerde önde görünmesiyle, gericiliği üzerinden yürütülen kampanyaların hedefi oldu. Bu arada orman arazisine yaptırdığı gecekondu sürekli eleştiri konusu yapılıyordu. Ama bu eleştirinin, Erdoğan'ın varoşlardaki "Bizden Biri" imajını güçlendirmesi gibi bir etkisi oldu. 27 Mart 1994'te İstanbul Büyüksehir Belediye

Başkanı olan Erdoğan'ın ilk demeç ve icraratları da kendisini ürküntüyle izleyenleri rahatsız edecek mahiyetteydi. Belediye Meclisi'nin ilk toplantısında açılışı fatiha ile yapmak istedi. Atatürk'e saygı duruşu yapılmasına yanaşmadı. Erdoğan'ın uzun zamandır savunduğu Taksim'e cami projesi, isteyen kız öğrencilere özel otobüs tahsis edebilecekleri, evlilik çağındaki gençlere maddi yardımda bulunacakları, belediye kokteyllerinde alkole izin vermeyecekleri; ama belediye çalışanlarının kıyafetlerine karışmayacakları türünden mesajlarıyla karşıtlarında merak ve tedirginlik yaratmaya başlamıştı bile.

Erdoğan, Başkanlığı döneminde RP teşkilatının çok tanımadığı veya tasvip etmediği isimlerle beraber çalışmayı tercih edecekti. Eski ANAP'lı bürokratlar, Fethullah Gülen cemaatine yakın isimler, ya da teknik kimliği baskın olanların tercih edilmeleri, RP Genel Merkezi ve Erdoğan arasındaki ilk gerilim değildi ama en önemlilerindendi. Erdoğan'ın belediye çalışmalarını etkinleştirmesi ve gelirlerini arttırması da seçmenlerin gözündeki itibarını yükseltti.

RP Genel Merkezi ve Erdoğan'ın temsil ettiği yeni nesil Milli Görüş kuşağı arasında sosyolojik bir gerilim zaten söz konusuydu. Erbakan, daha sonra "Aksaçlılar veya Politbüro" olarak eleştirilen, değişmeyen isimlerle partiyi yönetmek istiyordu. Oğuzhan Asiltürk, Şevket Kazan, Recai Kutan, Fehim Adak, Süleyman Arif Emre ve Ali Oğuz gibi isimler bu dar kadrocu anlayışta öne çıkıyorlardı. Genel başkan ve alt kademedeki yöneticilerin merkezden ve tek listeyle belirlenmesi, değişmez bir gelenek haline gelmişti. 1980'lerin İslâmcı canlanmasıyla beraber, Erdoğan kuşağından bile genç ve partiyle yeni tanışan dinamik bir kesim ortaya çıktı. Gençlerin ve kadınların parti içindeki görünürlükleri ve etkileri artmaya başladı. Kadınların partiye kattıkları ciddi dinamizm, Hanım Komisyonları üzerinden değerlendirildi ve pek çok seçim başarısında belirleyici oldu. 1994 Yerel Seçimlerine kadar hiçbir kadın aday gösterilmemesi, daha sonraki adaylıkların sembolik kalması ise, RP'nin ve ardıllarının en önemli çelişkilerinden birisidir.

Erbakan'ın yetenekli gençleri hızla yükselterek bu dinamizmden yararlanmaya çalıştığı; bütünüyle dışlayıcı bir tavır sergilemediği söylenmelidir. Ama parti içinde etkili olma mücadelesi, kuralları belirli seçimler yoluyla değil, "Liderin" onayıyla mümkün olabiliyordu. Giderek büyüyen bir yapıda bu tarzın er ya da geç sıkıntı yaratacağı öngörülebilirdi. Zaten Erbakan ve Aksaçlılar, dikkatli bir gençleştirme hamlesine girişmişlerdi. Bugün AKP'de siyaset yapanların çoğunun Erbakan ve kader arkadaşlarınca önlerinin açıldığı unutulmamalıdır. Bu hızla yükselmeye belki de en çarpıcı örnekler, Abdüllatif Şener ve Abdullah Gül gibi isimlerdir. İslâm Bankası'nda çalışırken Türkiye'ye tatile gelen Gül, 1991 seçimleri öncesinde hızla Kayseri'den birinci sıra adayı yapılmış ve Meclis'e girmişti. Gül, kısa bir süre içerisinde Ge-

nel Başkan Yardımcılığı görevine getirildi. Daha sonra da Refahyol Koalisyonu'nda Dışişleri Bakanı olarak atandı. Cumhurbaşkanlığına giden yol, böylece açılmıştı.

Toplumda Milli Görüş kimliğine uzak kesimlerin bile RP'li belediyeleri başarılı bulmaları, yaklaşan genel seçimler açısından çok önemli bir avantajdı. İlginç olan, 1994 Yerel ve 1995 Genel Seçimleri öncesinde "laik hassasiyetleri" harekete geçirerek RP'li belediye başkanlarını yıpratma girişimlerinin, popüler düzlemde RP'li belediyelerin başarılı imajını yok edemedikleri, bu hegemonya savaşını kaybettikleridir. Yerel seçimler öncesinde RP milletvekili Hasan Mezarcı'nın Atatürk'ü hedef alan sözlerinin, anketlerde önde giden Erdoğan'ı yıpratması umuluyordu. Cumhuriyet'in bir değeri olarak laikliğin tehlikede olduğu yönündeki söylemler, elbette belirli kesimlerin RP'ye yakınlaşmasını engelliyordu. Ama bu kimilerinin beklediği ölçülerde değildi. RP'nin başarılı bulunan belediyeciliğini destekleyen seçmen kitleleri, merkez sağ ve sol partilerde gördükleri yozlaşma eğilimine de tepkilerini gösteriyorlardı.

RP'nin yükselişinin 1980'lerin ikinci yarısından itibaren görünürlükleri giderek artan radikal İslâmcılıkla ilişkisi de önemlidir. 80'lerin sonu, İslâmcılıkta ilk defa güçlü bir enternasyonalist ilgi yaratmıştı. Türkiye'deki İslâmcıların İran İslâm Devrimi, Filistin'deki İntifada hareketi ve Afganistan'daki direnişi ilgiyle izledikleri bu dönem, entelektüel anlamda da çeviri, dergi ve gazete eksenli yaygın bir canlanmanın ortaya çıkmasına yol açtı. O döneme kadar solun entelektüel hegemonyası ve bunun karşısında milliyetçi tepkiselliğin sürüklediği Soğuk Savaş'a özgü entelektüel alana, "yeni Müslüman aydınlar" olarak tanımlanan kamusal figürlerin de eklendiği görüldü. Bu aydınlar, Milliyetçi sağdan özerkleşme çabasına girerek, geleneksel İslâmi cemaat ve tarikatları da tehdit eder duruma gelmeye başladılar. Yeni Müslüman aydınların beslendikleri entelektüel kaynaklar arasında hem Ortadoğu hem de Batı kaynaklı düşünce akımlarının birlikte var olabilmesi, önemli bir sosyolojik farklılıktı.

1990'ların başında radikal İslâmcı projelerden kaynaklanan hayal kırıklığı bu aydınları daha farklı arayışlara yöneltirken, Refah Partisi'nin siyasal başarıları önemli bir kırılma yarattı. Yeni Müslüman aydınların ciddi bir gövdesi, özellikle RP'nin yerel yönetim başarıları ve ardından gelen koalisyon ortaklığının yarattığı kurumsal istihdam ve siyasal etki imkânlarını tercih ettiler. Radikalliğini koruyanlar marjinalleşme eğilimine girerlerken, bir başka kesim de Liberalizme yöneldi. Yeni Müslüman aydınların artan görünürlük ve etkilerinin kolaylıkla izlenebildiği bir alan da İslâmcı basında gözlenen canlanmadır. Yayın hayatına giren pek çok derginin yanında, 1995 yılı itibariyle, İslâmcı eğilimleri bilinen gazetelerden *Türkiye* 750, *Zaman* 350,

TÜRBAN MESELESİ

Türban veya başörtüsü meselesi, 1980'lerin ikinci yarısında görünürlük kazanmasına rağmen, potansiyel bir çatışma alanı olarak varlığını daha önce de korumaktaydı. 1968 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın türban direnişi, bir ilk örnek olarak görülebilir. 1980 sonrasında ise bu sorunun ilk patlak verişi, 26 Temmuz 1984'te Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Nebahat Koru'nun derse başörtüsüyle girmesiyle oldu. Koru üniversiteden atılırken, aynı yıl Uludağ Üniversitesi'nden bir başka öğrenci daha başörtüsü taktığı için üniversiteden uzaklaştırıldı.

ANAP'ın sorunu çözme yönündeki çabaları ve YÖK'ün başlangıçta bu konuda net bir tavır üretemeyip çelişkili uygulamalarda bulunması, 1987 Ocak'ında Kenan Evren'in "Kızların başörtüsüyle okula gidemeyeceklerini" açıklamasına kadar devam etti. Bu açıklamadan dört gün sonra, 5 Ocak'ta toplanan YÖK, türban yasağının devam etmesi kararını aldı. Bu tarihten itibaren, açlık grevi de dahil olma üzere pek çok protesto eylemi yapılmaya başlandı. Mayıs ayında Ankara 3. Bölge İdare Mahkemesi türban yasağını durdurdu. 1989 başında Anayasa Mahkemesi'nin üniversitelerde türbanı Anayasa'ya aykırı bulmasıyla sorun bügün bile çözülemeyen karmaşık halini almış oldu.

1990'larla beraber, türban sorunu "laik-İslâmcı" çatışmasının ciddi bir sembolü haline gelerek, dokunulması zor bir tabu olmaya başladı. Oysa 28 Şubat 1997'ye kadar, türbanla ilgili kararların uygulanmasında üniversite rektörlerine belli bir özerklik tanınıyor ve gerilim kısmen azaltılabiliyordu. Sözgelimi Boğaziçi Üniversitesi, 28 Şubat'a kadar türban yasağını fiilen uygulamadı, ondan sonra da esnek davranmaya devam etti. 28 Şubat sürecinden sonra kimi üniversitelerin ve YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün sert tutumlarıyla bu sorun yeniden alevlendi.

Hukuk alanında bir diğer önemli gelişme, başörtüsüyle fakülteye alınmayan bir öğrencinin İstanbul Üniversitesi Rektörü Alemdaroğlu aleyhine açtığı davanın sonucuydu. Yargıtay IV. Hukuk Dairesi, Aralık 1999'da, türbanın yüksek öğretim kurumlarında serbest sayılan kıyafet kapsamında düşünülemeyeceğine karar verdi. Bunun üzerine hukuki zeminde son çare olarak görülmeye başlanan AİHM'e yapılan başvurudan çıkan ilk değerlendirme de, türbanın serbest kalmasını savunanlar için hayal kırıklığı oluşturdu. AİHM Temmuz 2004'te, kamusal alanda türban yasağıyla ilgili Türkiye aleyhine açılan davada, Türkiye'yi oybirliğiyle haklı bularak yasağın meşru temeli olduğuna işaret etti. "Dinî kurallara dayalı bir toplum dayatmak isteyenlerin göz ardı edilemeyeceğine işaret eden" AİHM, "laikliğin ve demokratik değerlerin korunması için kısıtlama getirilebileceğine hükmetti..."

Milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile Meclis'e gelerek yemin etmesinin engellendiği 1999 yılından bu yana "kamusal alan ve türban yasağı" konusunda hararetli bir tartışma devam etmektedir. Tam olarak nerelerin kamusal alan olduğu ve buralarda hangi gerekçeyle türbanın yasaklanması gerektiği konusu, hararetli tartışmaların konusu haline geldi.

Türban meselesinde en son girişim MHP ve AKP'nin Şubat 2008 yılında birlikte hazırladıkları, üniversitelerde türbanı serbest bırakan Anayasa değişiklik teklifiydi. Öneri, 411 milletvekilinin onayıyla Meclis'ten geçmesine rağmen, Anayasa Mahkemesi tarafından 5 Haziran 2008 tarihinde iptal edildi. İptal gerekçesinin, Anayasa'nın 2, 4 ve 148. maddelerine dayandırılması da sorunu daha da içinden çıkılmaz hale soktu. 4. maddenin, "Anayasa'nın 1. maddesindeki Devletin

şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile 2. maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez" şeklindeki hükümleri, türban yasağını katı bir yoruma bağladığı için, sorunun çözümünü daha da çetrefilleştirdi. Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2010 yılında CHP Genel Başkanı seçilmesiyle bu konuda nispeten yumuşak bir tavır alması ve 2011 seçimlerinde AKP'nin yüzde 50 oy kazanmasıyla, başörtüsü konusundaki gerilim fiilen çözülmeye başladı. Üniversitelerde başörtüsü konusu fiilen çözüme kavuşurken, bu meselenin yasal planda nihai çözümü için yeni anayasa süreci önem kazanmış görünüyor. AKP'nin 30 Eylül'de duyurduğu Demokratikleşme Paketi kapsamında, kamuda çalışanlara başörtüsü özgürlüğü getirmesiyle, meselenin çözümü konusunda önemli bir adım daha atılmış oldu.

Milli Gazete 55, *Akit* 40 ve *Yeni Şafak*'ın 25 bin tiraja ulaşmaları önemli bir göstergedir.

Laiklik konusunda RP'lilerin tavrı, "laikliğin her inanca eşit mesafede bir devlet öngördüğü ve bu anlamda kendilerinin mevcut laiklik anlayışından daha özgürlükçü bir duruşa sahip oldukları" yönünde idi. Ne var ki özellikle Alevilerin farklı İslâm yorumlarını kabullenme konusundaki katılıkları, bu laiklik tanımının karşılaşması en muhtemel sınavlardan birisinden daha baştan kalındığını göstermeye yeterliydi. Recep Tayyip Erdoğan'ın Karacaahmet Cemevi'ni kaçak olduğu gerekçesiyle yıkma teşebbüsü bu çelişkiye çarpıcı bir örnekti. RP'li belediye başkanlarının çoğu, şeriat ve laiklik tarışmalarına girmekten çok, somut iş yaparak seçmenlerini kazanmaya giriştiler. Kendisine "Şeriat için ne yaptın?" diyen bir gazeteciye, "kömür dağıttım" yanıtını veren Başelievler Belediye başkanının yaptığı gibi.

RP'li belediyelerin, ANAP belediyeciliğinin özelliklerinden olan taşeronlaştırma, işçi çıkarma gibi uygulamalardan kaçınmadıkları da eklenmeli. Bu belediyelerin, yoksul çevrelere sosyal yardım dağıtmaya önem verdikleri görüldü. Bu uygulamaların, ölçütleri belli, kalıcı mekanizmalar üzerinden yürütülen sosyal belediyecilik anlayışından uzak oldukları da vurgulanmalı. Kimi zaman bu türden yardım kampanyaları için, "medyatik hayırseverlik", "sadaka kültürü" gibi eleştiriler de yöneltildi. Fakat medyanın ve siyasetçilerin önemli bir gövdesinin, "bu yollarla yoksulların oylarının satın alındığı" türünden eleştirilerini yaparken, "yoksulların oylarını satmaya eğimli olduklarını" ima etmelerinin yansıttığı elitizmi çok sorun etmedikleri de söylenmeli.

Bu belediyelerin ilk başlarda sahiplenir göründükleri "Halk Meclisleri" türünden katılımcı uygulamaların zamanla terkedildikleri; bunların zaten bağlayıcılığı olmayan pratikler oldukları da görüldü. Ayrıca RP'li belediyeler, özellikle 1994 yerel seçim başarısından sonra hızla kendi yandaş şebekelerini kurdular. Kendi yandaşlarını, belediye ihale ve imkânlarından daha fazla yararlandırmaları, her zaman yasal sınırlamaların ihlal edilmesiyle olmak zo-

runda değildi. Bu bakımlardan bakıldığında, daha önceki tecrübelerden ciddi bir kopuş yaşandığını söylemek mümkün değildir.

RP, özellikle 1991 seçimlerinden sonra iyice belirginleşen büyüme eğiliminden dolayı, parti dışındaki çevrelere yönelik bir imaj operasyonuna girişti. Özellikle Ekim 1993'te yapılan IV. Büyük Kongre, bu kaygılarla oldukça eklektik bir söylemin hâkim olduğu bir görüntü sergiledi. Erbakan'ın eski alışkanlığını devam ettirerek emekli albayları vitrine yerleştirdiği, "seçilmemiş seçkinlere" mesaj göndermeye devam ettiği görüldü. Bu aslında kendi tabanına da verilen, "Ordu bize dokunmaz" içerikli ikili bir mesajdı. Hayli eklektik bir görünüm arz eden Adil Düzen programı, sosyo-ekonomik sorunlardan köklü biçimde kurtulmanın yolu olarak sunulmakla beraber, inandırıcılıktan uzaktı. Bu arada, "gerçek çoğulcu demokrasi; herkese insan hakları; herkese inandığı gibi yaşama hakkı" türünden vurgularla, partinin sivil toplumcu ve demokratik bir görüntü sunmasına özen gösterildi.

RP üst yönetimi artık gözlerin üzerlerinde olduğu bilinciyle hareket etmeye çalışıyordu. Orduyu rahatsız ettiği inancıyla, Erbakan'a yönelik ve hayli eski olan, "işte ordu, işte komutan!" sloganı yasaklandı. Bu Kongre'de "laikliğe değil, onun uygulanma tarzına karşı olunduğu" görüşü iyice belirginleşti ve sonraki süreçte parti resmî görüşü olarak yaygınlaştırıldı. 27 Mart 1994 seçimlerinden sonra RP'nin önemli bir avantajı da, Çiller'in Başbakanlığındaki DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti'nin, uygulamaya koydukları 5 Nisan 1994 İstikrar Programı'ndan dolayı uğradıkları itibar yitimiydi.

Merkez sağın liderleri Çiller ve Yılmaz partilerinin tabanında yer alan Muhafazakâr kesimleri dışlayıp Batıcı ve Milliyetçi unsurların bileşimi bir söylem tutturmuşlardı. İki lider de RP'ye karşı rejimin gerçek güvencesi rolüne soyundu. Başbakan Çiller, 29 Şubat 1994'te "Ata'ya saygı" temalı, RP ve DEP karşıtı miting düzenleme yoluna bile gitti ve "RP ve DEP'liler hariç tüm vatandaşları" mitinge çağırdı. Bu türden başka girişimlerde gözlendiği gibi sonuç fiyaskoydu. Çiller aslında, DEP'lileri Meclis'ten atan; RP'ye karşı en sert muhalefeti yürüten "Demir Leydi" imajıyla seçimlere avantajlı girme hesapları yapıyordu. Tansu Çiller 1994 Temmuz'unda Fransız *Le Figaro* gazetesine verdiği demeçte, "Bizi Avrupa'nın dışında bırakırsanız İslâmcılık Avrupa'nın kapısına yerleşir. Barış için tehdit oluşturabilir" diyerek siyasi fırsatçılığının bir başka örneğini vermekteydi. Yılmaz da, Hasan Mezarcı'nın Atatürk karşıtı sözleri nedeniyle büyük tepki çektiği Şubat 1995'in son günlerinde, 2.000 ANAP'lı ile beraber Anıtkabir'i ziyaret etti.

İki lider de kentlerde yerleşik ayrıcalıklı kesimlerin sözcülüğüne fazlasıyla abandıklarından, doğan boşluğu doldurmak RP'ye kalacaktı. RP bu süreçte DP'nin devamı olduğu temasını işleyerek, Çiller ve Yılmaz'ın Muhafazakâr tabandaki itibarlarını sarsma stratejisi izledi. Bu hedef doğrultusun-

da kısa bir süre önce farklı çevrelerden aydınlarla Büyük Değişim Partisi'ni kuran Aydın Menderes partiye davet edildi. 1995 Kasım'ındaki katılım töreninde Menderes, "Artık bundan sonra Türkiye'de İslâm'ın neye uygun olduğu değil neyin İslâm'a uygun olduğu tartışılacak" diyerek şaşırtıcı bir çıkışta bulunacaktı. "Pazara değil, Mezara kadar RP'deyim" diyerek Parti'ye katılan Menderes, 28 Şubat Süreci'nden sonra FP'den koparken bu sefer de "RP'nin mezara girdiği!" gerekçesini gösterecekti.

24 Aralık 1995 seçimleri öncesinde RP, iktidara yürüyen bir parti için oldukça sert görünebilecek bir seçim kampanyası yürütüyordu. Erbakan'ın 13 Nisan 1994'te Parti Meclis Grubu'nda söylediği, "Türkiye'nin şu anda bir şeye karar vermesi lazım. Refah Partisi Adil Düzen getirecek. Bu kesin şart, geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi olacak, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak. Altmış milyon buna karar verecek" sözleri hatırlardaydı. Zaten bu sözler 1997'de RP'yi kapatma davasının en büyük gerekçesi olacaktı. Yine yerel seçimlerden hemen sonra Erbakan, "Ordu mensuplarının kendilerine oy verdiğini" kanıtlamakla meşguldü. Öğrencisi Şevki Yılmaz, bu türden mesajları abartarak, "Ordu bizim elimizde, bu güçle iktidara yürüyeceğiz" diyebiliyordu!

Dış politika alanında ise, "RP iktidarında Çekiç Güç'e güle güle" sloganıyla, var olan statükoyu tanımayacakları izlenimi verilmekteydi. Erbakan, Kürt Meselesi ile ilgili ilginç çıkışlarda da bulunmaktaydı. Seçimlerden birkaç gün önce Diyarbakır mitinginde, Kürtçe eğitim ve televizyon sözü verdi. Ayrıca, "Kürt soyundan gelen bu insanlara, 'Hayır sen Kürt soyundan gelmiyorsun' diyorlar. Biz ise ister Kürt ister Türk olalım. Hepimiz birbirimizin şerefli kardeşiyiz diyoruz. İlaç bu, çözüm bu..." diyordu. RP, Kürt sorununda öteden beri "İslâmın birleştiriciliği" vurgusunu öne çıkarmaktaydı.

Bu arada MGK'nın Ekim 1995'te yaptırdığı, "irtica ve aşırı dinci akımlar" konulu bir araştırmanın, RP'nin bir sonraki seçimde iktidara gelme şansının yüksek olduğunu göstermesi de gündeme bomba gibi düşecekti. Bu koşullar altında yapılan 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri'nden RP, yüzde 21,3 oy ve 158 milletvekili ile birinci parti olarak çıkmayı başardı. Birbirlerini Merkez sağın liderlik yarışından silme hedefiyle seçimlere giren Yılmaz ve Çiller'i ise ibretlik bir tablo bekliyordu: ANAP yarışı yüzde 19,6 oy alarak, yüzde 19,2 oy alan DYP'nin kılpayı önünde bitirmişti. Fakat DYP 135 milletvekili çıkarırken ANAP 132'de kaldı. Böylece Merkez sağdaki "kayıkçı kavgası" sonuç vermediği gibi, iki kayık da çoktan su almaya başlamıştı. Hem 51. Hükûmet (II. Çiller hükûmeti) hem de CHP destekli 52. Hükûmet (III. Çiller hükûmeti) Mart 1996'ya kadar bu kavganın ürünü olarak iktidar konumundaydı.

Merkez soldaki diğer kayıkçılardan CHP yüzde 10,7 ile barajı kılpayı geçerken, DSP sonunda merkez solun birinci partisi olmayı başarmıştı; ama sa-

TABLO 58
24 Aralık 1995 Genel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy*	*Milletvekili*	*Temsil oranı*
RP	21,4	158	28,7
ANAP	19,6	132	24,0
DYP	19,2	135	24,5
DSP	14,6	76	13,8
CHP	10,7	49	9,0
MHP	8,2	0	–
HADEP	4,1	0	–
YDH	0,47	0	–
Bağımsızlar	0,47	0	–
Diğer	1,12	0	–
Toplam	100,0	550	100,0

dece yüzde 14,6 oy alarak. HADEP ise, doğru dürüst propaganda yapmasına dahi imkân tanınmayan bir ortamda yüzde 4,1 gibi azımsanamaz bir sonuç alıyordu. Seçmenler, yüzde 8,1 oy verdikleri MHP'yi de nadasa bırakmış görünüyorlardı; tıpkı bir seçim sonra CHP'ye yapacakları gibi.

Seçimler, en azından medya çevrelerinde önemli bir görünürlüğe sahip Cem Boyner liderliğindeki Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) için de alınan yüzde 0,47 oy nedeniyle büyük bir hüsranla bitecekti. YDH, iş adamı ve eski TÜSİAD başkanı Cem Boyner öncülüğünde, iktisadi liberalizmin olmazsa olmazı olarak görülen siyasal liberalizmi sahiplenme iddiasıyla, Aralık 1994'te partileşti. Özal'la beraber sosyalistlerin entelektüel hegemonyasının baskısını daha az hisseden bazı aydınlar, Liberalizm kavramını sahiplenmeye başlamışlardı. İkinci Cumhuriyet tartışmalarında da etkin olan bu aydınlar, Liberal Demokrasi ilkelerinden hareketle Türkiye'nin önemli sorunlarının çözülebileceğine inanıyorlardı. Kürt sorununda sertlik yanlılarının belirleyici olduğu, Siyasal İslâmın yükselişe geçtiği zamanlarda partileşen YDH, bir aydın hareketi olmanın ötesine geçemedi.

Bu beklenmeyen başarısızlıkta, siyasal ve askerî seçkinlerden özerk hareket etme kültürleri henüz oturmamış iş çevrelerinin, YDH'yı desteklememeleri de rol oynadı. Sonuçta parti kurulduğu hızla dağıldı. Buna rağmen, hareketi sürükleyen aydınların gündem oluşturma anlamında önemli bir etkiye kavuştukları söylenmelidir. "Liberal kanaat önderlerinin", AKP iktidarları döneminde de, özellikle AB'ye üyelik hedefi üzerinden zaman zaman etkili olabildikleri görülüyordu. Kimi yorumcular, Liberallerin, AKP'nin dış dünyaya olumlu imaj verebilmesinde kilit bir rol üstlendiklerini işaret etmektedirler.

Seçimler sonrasında nasıl bir hükûmet çıkacağı konusu, beklenebileceği gibi gündemin birinci sırasına yerleşti. Etkili çevreler, niyetlerini gizle-

TABLO 59
53. Cumhuriyet/II. Yılmaz Hükûmeti Bakanlar Kurulu (06.03.1996 - 28.06.1996)

Başbakan	Ahmet Mesut Yılmaz (ANAP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Nahit Menteşe (DYP)
Devlet Bakanı	Rüşdü Saracoğlu (ANAP)
Devlet Bakanı	Ayfer Yılmaz (DYP)
Devlet Bakanı	Abdülkadir Aksu (ANAP)
Devlet Bakanı	Ufuk Söylemez (DYP)
Devlet Bakanı	Eyüp Aşık (ANAP)
Devlet Bakanı	Yaman Törüner (DYP)
Devlet Bakanı	İmren Aykut (ANAP)
Devlet Bakanı	Ayvaz Gökdemir (DYP) (06.03.1996 - 25.05.1996)
Devlet Bakanı	Cemil Çiçek (ANAP)
Devlet Bakanı	İbrahim Yaşar Dedelek (DYP)
Devlet Bakanı	Ali Talip Özdemir (ANAP)
Devlet Bakanı	Ünal Erkan (DYP) (06.03.1996 - 25.05.1996)
Devlet Bakanı	Ersin Taranoğlu (ANAP)
Devlet Bakanı	Mehmet Halit Dağlı (DYP)
Adalet Bakanı	Mehmet Ağar (DYP)
Milli Savunma Bakanı	Mahmut Oltan Sungurlu (ANAP)
İçişleri Bakanı	Ülkü Gökalp Güney (ANAP)
Dışişleri Bakanı	Emre Gönensay (DYP)
Maliye Bakanı	Lutfullah Kayalar (ANAP)
Milli Eğitim Bakanı	Turhan Tayan (DYP)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Mehmet Keçeciler (ANAP)
Sağlık Bakanı	Yıldırım Aktuna (DYP)
Ulaştırma Bakanı	Ömer Barutçu (DYP)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	İsmet Attila (DYP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Emin Kul (ANAP)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Yalım Erez (DYP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Hüsnü Doğan (ANAP)
Kültür Bakanı	Agah Oktay Güner (ANAP)
Turizm Bakanı	Işılay Saygın (DYP)
Orman Bakanı	Nevzat Ercan (DYP)
Çevre Bakanı	Mustafa Rüştü Taşar (ANAP)

me kaygısı duymadan RP'siz hükûmet formüllerini gündeme taşımaya başlamışlardı. TÜSİAD, tarihinde ikinci defa verdiği gazete ilanlarıyla sağduyu çağrısı yaptı ve ANAP-DYP Koalisyonu kurulmasını arzu ettiklerini ilan etti. RP, ilk başta koalisyon ortağı olarak, eski vali ve emniyetçilerin partisi görüntüsü veren DYP'yi değil; ANAP'ı tercih ediyordu. ANAP'ta Yılmaz'ın etkisiz bırakmasına rağmen hâlâ barınabilen Muhafazakâr vekillerin varlığı, bu tercihlerini belirliyordu. Bugünlerde Türkiye, kimin ne dediğini ve sonra ne yaptığını izlemekte zorlanıyordu. Seçimler öncesinde Yılmaz ve Çiller, "RP ile koalisyon yapmayız" sözleri vermişlerdi. İlk başta ANAP ve DYP arasında ANAYOL Hükûmeti kurulacak gibi görünüyordu. Ne var ki Yılmaz, Çiller için "Başbakanlık hastası" gibi laflar edince burada da sorun olduğu anlaşıldı. Ardından ANAP ve RP anlaşmış görünürlerken; "askerden gelen mesaj" nedeniyle bu koalisyon da başlamadan bitiverdi. Bu "balans ayarı" ile beraber ibre yeniden ANAYOL formülüne döndü. Böylece 6 Mart 1996'da, II. Mesut Yılmaz Hükûmeti kurulmuş oldu.

ANAYOL, kısa bir süre sonra yeniden Yılmaz ve Çiller çekişmelerinin içine düştü. 9 Nisan'da RP'nin TEDAŞ İhalesi kapsamında Çiller'le ilgili soruşturma önergesi vermesi üzerine, Yılmaz'ın partisinin milletvekillerini serbest bırakması krizi tetikleyen unsurdu. Çiller'in başbakanlığının bitmesine bir gün kala örtülü ödenekten 500 milyar harcadığı iddiasının, yine RP tarafından gündeme taşınması da ortalığı karıştırdı. RP ve DSP bu skandalların üzerine giderken; Yılmaz ortağını korumaya hiç gönüllü değildi. Çiller, "Bu durumda ben de RP ile koalisyon kurarım" restini çekti. Tam da bu sırada RP'nin başvurusunu değerlendiren Anayasa Mahkemesi, prosedürel bir nedenle ANAYOL Hükûmeti'nin güvenoyu alamadığına karar verince, üflenilse düşecek görünümü sergileyen II. Yılmaz Hükûmeti, Haziran 1996'da tarihe karışmış oldu. Böylece Türkiye, her gün yenilenen yolsuzluk tartışmalarının, siyasilerin bunlardaki açık rollerinin ve Meclis'te Yüce Divan silahını kullanıp son anda birbirlerini aklamalarının yarattığı bıktırıcı olayların sahnesi haline geldi.

Refahyol koalisyonu

Daha önce Erbakan'ın başbakanlığına yanaşmayan Çiller, Yüce Divan korkusu ile taviz vermek durumunda kaldı. Böylece Necmettin Erbakan, "73 yıllık Cumhuriyet'in ilk İslâmcı Başbakanı" olarak tarihteki yerini aldı. 19 Haziran 1995'te Örtülü Ödenek skandalıyla ilgili önergenin RP'lilerin desteğiyle, 246'ya karşı 259 oyla reddedilmesi, onların da verili siyasetin kurallarına çabucak uyum gösterebildikleri şeklinde yorumlanmış, temiz siyaset isteyenlerde bir başka hayal kırıklığı yaratmıştı. Yine kamuoyunda RP'nin ka-

sası olarak bilinen ve Bosna için toplanan yardım paralarını kısa süre önce batan bankalara yatırdığı anlaşılan Süleyman Mercümek ve RP ilişkisinin araştırılması için kurulan komisyonda yapılan oylamada, sadece bir oy farkla RP'nin Mercümek'le ilişkisi olmadığı sabitlendi. DYP ve RP, el ele vererek sorunu çözmüşlerdi.

Çiller ve Erbakan, öncelik Erbakan'da olmak üzere dönüşümlü başbakanlık ilkesinde anlaşınca, Türkiye'nin 54, Erbakan'ın I. Hükûmeti kurulmuş oldu. Kamuoyunda bilinen adıyla Refahyol Koalisyonu, 28 Haziran 1996'da başlayacak ve fırtınalı bir yılın ardından 30 Haziran 1997'de sona ermek zorunda kalacaktı. Hükûmet'in kuruluşundan 16 Temmuz'a kadar geçen sürede aralarında İsmet Sezgin, Cavit Çağlar, Köksal Toptan, Emre Gönensay gibi ağır topların da bulunduğu 12 DYP'li partilerinden istifa ettiler. İktisadi krizin, ciddi bir politik krizle derinleşmesi ve çıkış sağlayabilecek siyasi iradenin bir türlü oluşturulamaması, siyasilere olan güveni sarstıkça, 28 Şubat Süreci'nin gerçekleşebileceği ortam da şekillenmekteydi. Bu arada bir "siyaset bilgesi" imajıyla hareket eden Alparslan Türkeş'in Refahyol'u engellemek için, Çiller ve Yılmaz arasında yürüttüğü mekik diplomasisi, 4 Nisan 1997'de ölünceye kadar sürecek, ama sonuç alınamayacaktı.

Erbakan, Başbakan olarak katıldığı ilk MGK toplantısında terörü önlemek adına boşaltılan köylere dönüş projesini askerlere "danıştı" ve destek gördüğünü belirtti. 8 Ağustos 1996'da RP Van milletvekili Fethullah Erbaş, PKK'nın elinde esir tutulan Türk askerlerini kurtarmak için, Kuzey Irak'taki PKK kampına gitmiş ve bu arada askerlerin barış istediği anlamına gelen sözler sarfetmişti. Demirel'in derhal, "Eşkıyaya haddi bildirilmelidir. Uzlaşma olmaz" diyerek Devlet'in hassasiyetini anımsatmasını, Erbakan'ın "terörle masaya oturulamaz..." ifadesi izledi. Oysa kısa bir süre önce Erbakan Güneydoğu için bir barış atağı başlattığını ilan ederek, ilk somut adım olarak GAP TV'den günde bir iki saat Kürtçe yayın yapılması önerisini getirmişti.

RP açısından en önemli dış politika sınavı, Çekiç Güç'ün süresinin uzatılmasıyla ilgili Meclis görüşmesinde yaşanacaktı. Muhalefetteyken Çekiç Güç'ün bölgedeki varlığını "Büyük İsrail ve Ermenistan'ın" kurulması hedefine bağlayan RP'liler, şimdi çok zor bir ikilemle karşı karşıya kalmışlardı. Daha önce bir şehit cenazesinde, "Bu şehitlerin katili Çekiç Güç'tür. Çekiç Güç'e oy veren vatan hainidir" dediği için davası halen devam eden Şevki Yılmaz, bu sefer de Çekiç Güç'ün süresinin uzatılmasına evet gerekçesini, "Önce Çekiç Güç'ü karantinaya almalıyız" diye açıklıyordu.[1] RP, "Evet" demişti ama önemli sayıda milletvekili, Hoca'ya bu konudaki rahatsızlıklarını göstermişlerdi.

1 *Hürriyet*, 28 Temmuz 1996.

TABLO 60
54. Cumhuriyet/Erbakan Hükûmeti Bakanlar Kurulu (28.06.1996 - 30.06.1997)

Başbakan	Necmettin Erbakan (RP)
Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Tansu Çiller (DYP)
Devlet Bakanı	Fehim Adak (RP)
Devlet Bakanı	Nevzat Ercan (DYP)
Devlet Bakanı	Abdullah Gül (RP)
Devlet Bakanı	Işılay Saygın (DYP) (28.06.1996 - 17.05.1997)
Devlet Bakanı	Sabri Tekir (RP)
Devlet Bakanı	Nafiz Kurt (DYP)
Devlet Bakanı	Mehmet Altınsoy (RP)
Devlet Bakanı	Namık Kemal Zeybek (DYP)
Devlet Bakanı	Lütfü Esengün (RP)
Devlet Bakanı	Mehmet Selim Ensarioğlu (DYP)
Devlet Bakanı	Ahmet Cemil Tunç (RP)
Devlet Bakanı	Bekir Aksoy (DYP)
Devlet Bakanı	Gürcan Dağdaş (RP)
Devlet Bakanı	Ufuk Söylemez (DYP)
Devlet Bakanı	Teoman Rıza Güneri (RP)
Devlet Bakanı	Ayfer Yılmaz (DYP)
Devlet Bakanı	Sacit Günbey (RP)
Devlet Bakanı	Bahattin Şeker (DYP)
Devlet Bakanı	Ahmet Demircan (RP)
Adalet Bakanı	Şevket Kazan (RP)
Milli Savunma Bakanı	Turhan Tayan (DYP)
İçişleri Bakanı	Mehmet Ağar (DYP) (28.06.1996 - 08.11.1996) Meral Akşener (DYP) (08.11.1996 - 30.06.1997)
Maliye Bakanı	Abdüllatif Şener (RP)
Milli Eğitim Bakanı	Mehmet Sağlam (DYP)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Cevat Ayhan (RP)
Sağlık Bakanı	Yıldırım Aktuna (DYP) (28.06.1996 - 26.04.1997) İsmail Karakuyu (DYP) (13.05.1997 - 30.06.1997)
Ulaştırma Bakanı	Ömer Barutçu (DYP)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Musa Demirci (RP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Necati Çelik (RP)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Yalım Erez (DYP) (28.06.1996 - 26.04.1997) Ali Rıza Gönül (DYP) (13.05.1997 - 30.06.1997)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Recai Kutan (RP)
Kültür Bakanı	İsmail Kahraman (RP)
Turizm Bakanı	Bahattin Yücel (DYP) (28.06.1996 - 13.06.1997)
Orman Bakanı	Mehmet Halit Dağlı (DYP)
Çevre Bakanı	Ziyattin Tokar (RP)

Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olan Tansu Çiller, ilkesiz bir pragmatizmle siyaset yapmanın Türkiye siyasi tarihindeki önemli bir örneğidir. İcraatları, Kürt sorunu karşısında illegal yöntemleri kullanmaktan, Kemalist hassasiyetleri yoklayarak seçilmesine karşı RP ile koalisyon hükûmeti kurmaya kadar geniş bir alanı kapsar. DYP'li 'şahinler'den Coşkun Kırca'nın sözleriyle, "Tansu Hanımefendi'deki fikir ve yön değişikliği... adeta mucizevidir".

Refahyol Hükûmeti, mafya-devlet-siyaset üçgeninde yaşanan kirli ilişkilerin artık gizlenemez hale geldiği bir dönemde hükûmet olmuştu. 28 Temmuz'da Ömer Lütfi Topal'ın öldürülmesi nedeniyle yakalanan Özel Harekât Dairesi'nden Ayhan Çarkın, Oğuz Yorulmaz, Ercan Ersoy, İstanbul Emniyeti'nde sorgulandıkları sırada; Özel Harekât Dairesi Başkanı İbrahim Şahin, Mehmet Ağar'ın talimatıyla bu kişileri Ankara'ya götürdü. Kısa bir süre sonra da zanlılar serbest bırakıldılar! Ama Susurluk'ta 3 Kasım 1996'da meydana gelen kaza, Topal Cinayeti'ni unutturmaya çalışanlara kötü bir sürpriz olacaktı. Bu kazada, Emniyetçi Hüseyin Kocadağ ve çeşitli suçlardan aranan Ülkücü Abdullah Çatlı ölürken; Bucak Aşireti reisi ve DYP milletvekili Sedat Bucak yaralı olarak kurtulacaktı. Kaza olduğu sırada, Topal Cinayeti nedeniyle gözaltına alınıp serbest bırakılan Ayhan Çarkın, Oğuz Yorulmaz ve Ercan Ersoy, Bucak'ın korumalarıydılar!

Abdi İpekçi ve Doç. Dr. Bedrettin Cömert suikastleri, 7 TİP'linin öldürülmesi, Ağca'nın kaçırılması olaylarına ve en son da Azerbaycan'daki darbeye adı karışan Çatlı, Mehmet Özbay sahte kimliğiyle BOTAŞ'tan ihaleler bile alabilmişti! Üstelik kaza sırasında üzerinden Mehmet Ağar imzası taşıyan "Emniyet Genel Müdürlüğü Uzmanı" kimliği de çıkmıştı. Bu gelişme-

ler üzerine Mehmet Ağar İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etmek zorunda kaldı. Topal Cinayetinde Ankara tarafından "bypass" edilen İstanbul Emniyet Müdürü Kemal Yazıcıoğlu'nun, Susurluk Kazası ile bu olayın bağlantılı olduğunu Yılmaz'a iletmesi üzerine, ANAP lideri bu olayın üzerine gitmeye başladı. Çiller, olayın üzerine giden Yılmaz'ı "Hurda bir mersedesten iktidar postu çıkarmak istiyor" diye eleştirerek, sorun karşısında "şahinlere gülümseyen" tavrını sürdürdü. Yılmaz ise yeniden başbakan olduğu dönemde, "Çözülmesi için bu işe kellemi koydum. Bu olayı çözmezsem Başbakanlık bana haram olsun" diyecekti.

Bu arada çok esrarengiz şeyler oluyordu. Yazıcıoğlu, Topal Cinayeti zanlılarının suçlarını itiraf ettikleri video kasedini Mesut Yılmaz'a göstermiş; ama bu delil bir süre sonra ortadan kaybolmuştu. Yazıcıoğlu'nun ne bu kasedi ne de itiraf tutanaklarını ortaya çıkaramaması üzerine Çarkın, Ali Fevzi Bir, Sami Hoştan, Oğuz Yorulmaz, 9 Kasım 2001'de 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nde yeterli delil olmadığı için beraat ettiler.

Tüm bu kirli ilişkiler ortalara saçılırken, toplum hareketlenmeye başladı. "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" temasıyla yoğun bir sivil toplum kampanyası örgütlendi. Bu şaibelere bulaşmayan RP'nin tavrı çok önemliydi. Ama Erbakan ürkmüştü. Belki "Derin Devleti" karşısına alamadığı, belki de kampanyanın RP'yi hedefleyebileceğini hesapladığından, eyleme destek verenleri "Glu Glu dansı yapıyorlar" diye hafife aldı. Adalet Bakanı Şevket Kazan ondan aşağıda kalmadı ve eylemcileri "mum söndü" oynuyorlar" diye eleştirirken, bu olay karşısında bile dinsel taassubunu yansıtan bir tavır sergileyebildi. Sonuçta RP ağırlığını koysaydı, temiz toplum mücadelesi çok ciddi bir avantaj elde edecekti. Yine de TBMM'nin kurduğu Susurluk Araştırma Komisyonu bu işi ciddiye aldı ve Mehmet Ağar'dan, Sönmez Köksal'a, Oral Çelik'ten Eyüp Aşık'a toplam 52 kişinin ifadesini alarak önemli bir belge yayımladı. Susurluk Süreci'nin cesaretle ve derinlemesine ele alınmaması, 2007'de açığa çıkarılmaya başlanılan Ergenekon örgütlenmesi türünden, darbe yapmayı planlayan yapılanmaların cesaretini açıkça arttırmış olmalıdır.

Bu arada Erbakan Hükûmeti, olaylı İran ve Libya gezileri gibi bir dizi dış politika girişiminde şimşekleri üzerine çekmişti. Erbakan, dış politika konusunda son derece çelişkili hareket ediyor, bir söylediği diğerini tutmuyordu. Çok değil, Temmuz 1995'te AB ile ilgili olarak söylediği, "Avrupa ile entegrasyonun Türkiye'ye hilekârlık ve homoseksüellik getireceği, erkeğin erkekle evleneceği" sözleri hâlâ akıllardayken, Başbakan olarak AB ile ilişkileri yürütürken zorlanmaması mümkün müydü? Aynı Erbakan, kısa bir süre sonra 28 Şubat'ı dengelemek için AB Projesi'ne destek vermeye başlamayacak mıydı?

Erbakan'ın tutkuyla savunduğu ve "İslâm Ortak Pazarı"nın temeli gördüğü D-8 Projesi de askerleri ürkütüyordu. Askerler gezi başlamadan önce, 9 Ağustos'ta Erbakan'a bir rapor vererek, İran ile yapılması planlanan doğalgaz anlaşmasının imzalanmamasını istediler. Erbakan, bu telkinleri dinlememeyi seçti. Bu bağlamda yapılan İran gezisi sadece askerleri değil, ABD'yi de kızdırdı. Gezi başlamadan üç gün önce ABD Dışişleri sözcüsü Burns, "Bu tür temaslar yarar sağlamaz" mesajı vermişti. Erbakan 11 Ağustos'ta Tahran'da, "Devlet istibaratının, Suriye ve İran'ın PKK'ye verdiği desteğe ilişkin bilgilerinden şüphe duyduğunu" bildirmişti. Yine ABD'nin terörist devletler listesinin başında olan Libya'ya yapılan gezi, Erbakan için kâbusa dönüştü. Kaddafi'nin gezide verdiği mesajlar karşısında iyice sıkışan, tepki göstermeyen Erbakan'ı dönüşünde de öfkeli bir kamuoyu bekliyordu. CHP, ANAP ve DSP, Erbakan ve Hükûmet hakkında gensoru önergesi vererek olayın üzerine gittiler.

Aslında nesnel bir gözle bakıldığında Erbakan'ın kendi başbakanlığına kuşku duyanları haklı çıkarır bunca hata yapmasını anlamak güç görünüyor. Sadece Erbakan değil, yakın dava arkadaşları da bu gerginlik arttırma kervanına katılmışlardı. Uzun süredir ortalarda görünmeyen, ilginç kılıklarıyla dikkatleri çeken Aczmendiler, sanki kameraların önüne atlamak için, Refahyol Hükûmetini beklemişlerdi. Yine Rize Belediye Başkanı iken bir caddeye Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunan Ziya Hurşit'in adını vermeye kalkan milletvekili Şevki Yılmaz da boş durmayarak, RP'nin köşeye sıkışmasını hızlandıran demeçlerini patlatıyordu. 30 Eylül'de Batman'da katıldığı bir toplantıda, "Ben Hizbullahım... Türkiye'nin yüzde 99'u Hizbullahtır. Hizbullah olmayan Hizbulşeytandır" diyen Yılmaz, sansasyon peşindeki gazetecilerin yakın takibindeydi. Böylece yıl sonuna gelmeden, Ankara DGM Başsavcısı Nuh Mete Yüksel, Başbakan Erbakan, Necati Çelik, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin yaptıkları konuşmaların Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle Yargıtay'ın yolunu tutmuştu bile. Hasan Celal Güzel'in tam da bu günlere rastlayan, "darbe olacağı istihbaratı aldım" ifadesi ise pek yankı yaratmadan unutuldu.

RP'nin "laiklik karşıtı rövanş" arayışında olduğu yönündeki eleştiriler, 11 Ocak 1997'de Başbakanlık'ta çeşitli tarikat ve cemaat temsilcilerine verilen yemekle beraber doruğa çıktı. Erbakan'ın bu yemekte, "Allah-u Teala'nın yardımı ve sizlerin himmetiyle Başbakanlıkta size hizmet mümkün oldu" demesi gerilimi iyice tırmandırdı. Ortamın iyice gerilmesi karşısında bırakın Parti Örgütünü dizginlemeyi, bizzat Erbakan bahsedilen yemek örneğinde olduğu gibi siyasi acemiliklerine devam etti. Tüm bunlar yaşanırken, büyük medya gruplarının haber iletme görevini, haberleri abartarak yorumlama ve

gerginliği tırmandırma alışkanlıklarına feda ettiği de unutulmamalı. Kısa bir süre sonra Sincan'ın RP'li Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlediği "Kudüs Gecesi"nde söylediği; "Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz" sözleri ilginç gelişmelere yol açtı. 3 Şubat'ta 20 tank ve zırhlı araç, Sincan caddelerinden geçerek RP'ye açık bir mesaj vermiş oldu.

"28 ŞUBAT"TAN ZAYIF KOALİSYONLARA (1997-2002)

28 Şubat süreci: Sancılı restorasyon

Bu koşullar altında toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda askerler, "anti-laik hareketlere karşı alınmasını istedikleri 18 maddelik önlem paketini" Erbakan'a imzalattırdıklarında tarih 28 Şubat 1997'yi gösteriyordu. Artık "postmodern darbe", "28 Şubat Süreci", "Batı Çalışma Grubu" gibi ifadeler gündemdeki yerlerini alacaklardı. Kısa bir süre sonra Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, "Demokrasiye balans ayarı yaptık" diyerek durumu kendince özetledi.

Aslında ordu ve RP arasındaki gerginlik Erbakan Hükûmeti kurulur kurulmaz gözlenmeye başlamıştı. Ağustos 1996'da dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, Erbakan'ın da dinlediği konuşmasında irtica ile mücadelenin en az PKK ile mücadele kadar önemli olduğunu söylemişti. İzleyen dönemde benzer mesajlar sıklıkla verilmeye devam edildi. Şubat 1997'de ABD'de bulunan Çevik Bir, "Atatürk'ün mirasını koruyacağız. Laiklik ve demokrasinin teminatı ordudur. Bu konuda ödün vermeyeceğiz. Hükûmetin de bu prensiplere tam olarak uymasını bekliyoruz" diyerek izlemede olduklarını açık biçimde ortaya koymuştu.

28 Şubat'ın öncesi ve sonrasında ordu, "Silahsız Kuvvetleri" sürece dahil etmek konusunda ısrarlı davrandı. Zaten bir hafta içinde TESK, TİSK, TOBB, TÜRK-İŞ ve DİSK, MGK'da alınan kararlara desteklerini açıkladılar. 29 Nisan 1997'de Genelkurmay Başkanlığı İç Güvenlik Daire Başkanlığı'nın medyaya brifing vermesiyle başlayan sivil toplum kuruluşları ve devlet bürokrasisini bilgilendirme toplantıları gündeme oturdu. Böylece, "toplumun

aktif unsurlarının örgütlenme ve desteğiyle bu sürecin yürütüldüğü, toplumun çoğunluğunun desteğinin alındığı" fikrinin işlenmesine ciddi mesai harcanacaktı. Tüm bu irtica tartışmaları sırasında ordu, Kuzey Irak'ta Balyoz Harekâtına girişmiş ve Hükûmet'e haber vermemişti. Bunun gerekçesi ise, ordu ve Hükûmet ilişkilerinin onarılamaz şekilde tahrip olduğunun en açık göstergesiydi. Harekât, PKK'ya sızdırılır endişesiyle Hükûmet'e bildirilmemişti!

Bu arada Hükûmet, Meclis'te aleyhine verilen gensorudan kılpayı kurtulmasının sevincini yaşamaya fırsat bulamadan harekete geçen Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, 22 Mayıs 1997'de "Kan emici yarasalar" olarak tanımladığı RP hakkında, "ülkeyi iç savaşa sürüklediklerı" iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası için başvurdu. RP, 17 Ocak 1998'de, Anayasa Mahkemesi'nin, "laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri saptandığı" gerekçesiyle kapatılacaktı. Yakın zamanda hakkındaki soruşturma önergelerinden kurtulan Çiller, Erbakan'ı "ayrılmazsa darbe olacağına" ikna ederek başbakanlık makamına oturmak için yeniden gün saymaya başlamıştı. Erbakan, 18 Haziran 1997'de "havada ikmal" amacıyla Hükûmetin istifasını sunduğunda, Demirel hükûmet kurma görevini Yılmaz'a vererek Çiller'e kötü bir sürpriz yaptı.

Milli Görüş hareketinin Refahyol koalisyonu dönemindeki iktidarı çok uzun ömürlü olmadı. RP ve Erbakan'a karşı hali hazırdaki önyargılar ve Milli Görüş'ün yıllardır savunduğu siyasal projelerini hükûmet vasıtasıyla uygulamaya koymayı denemesi, 28 Şubat'ı hazırlayanların ve süreci destekleyenlerin işini kolaylaştırdı.

Ufukta görünen, Yılmaz'ın Başbakanlığında, ANAP, DSP ve Demokrat Türkiye Partisi'nden (DTP) oluşacak ve kamuoyunda ANASOL-D Hükûmeti olarak adlandırılacak yeni koalisyondu. *Hürriyet* gazetesi, "sivil kuvvetler iş başında" manşetini atıyordu! Demirel de rahatlamış görünüyor ve "Bu Türkiye'de silahsız kuvvetlerin zaferidir... demokrasinin bir zaferidir" türünden demeçler veriyordu. Ama Demirel, sivilliğin demokratlığın kendiliğinden güvencesi olmadığını unutmuş görünüyordu. Böylece Refahyol Hükûmeti bir yıl sonra tarihe karışırken, Türkiye yeniden ikiden çok partinin yer aldığı koalisyonlara yelken açıyordu.

28 Şubat Süreci'nin, sadece RP'nin aşırılıkları, Anayasa'yı zorlayan tavırları nedeniyle gerçekleştiğini düşünmek yanıltıcıdır. Bu olayın arkasında politik, iktisadi ve kültürel seçkinlerin ve karşı-seçkinlerin (seçkin adaylarının) giderek yoğunlaşan mücadelelerinin etkisinin de aranması gerekmektedir. Özal'la beraber Türkiye'de yükselişe geçen Muhafazakârlar, her alanda etki ve görünürlük kazanmaya başladılar. Soğuk Savaş döneminde solun kültürel hegemonyası anımsandığında, 1980'lerin ikinci yarısıyla beraber giderek görünürlük kazanan "yeni Müslüman aydınlar" ve Muhafazakâr çevreler, önemli değişimlere işaretti. Kültürel alandaki bu canlanmaya, Fethullah Gülen Cemaati gibi asıl faaliyetlerini eğitim alanına yoğunlaştıran ve Gülen'in ifadesiyle "geleceğin altın neslini yetiştirmeyi gaye edinenler" de katkıda bulunmaktaydı. Kentli-laik kesimlerin eğitim ve kültür alanındaki ayrıcalıklarını yitirmeye başladıklarına dair tedirginlikleri, tıpkı modern yaşam tarzlarının tehdit altında olduğuna dair endişeleriyle beraber, Siyasal İslâm'a tepkiselliklerini arttırdı. Bu durum 28 Şubat'ın destek hanesine yazıldı. Her defasında sandıktan çıkmayı başaran bu tehdidin bertaraf edilmesi adına, gerekirse demokrasi tatil edilebilirdi. Ve zaten öyle de oldu.

Siyasal İslâm'ın yükselişi, sadece organik entelektüellerini, gazetelerini, televizyonlarını yaratmakla kalmadı; yeni bir siyasetçi zümresinin ortaya çıkmasına da vesile oldu. RP'nin "Aksaçlılarının" yanında; onlardan daha genç olan Erdoğan ve Gül'ün simgeledikleri yeni bir siyasetçi kuşağı da etkinliğini arttırmaktaydı. Hatta bu sonunculardan da genç, bir süre radikal İslâmcılıkla da flört eden bir başka kuşak hızla siyasi tecrübe kazanmaktaydı. RP'nin kazandığı belediyeler ve hükûmet ortaklığı, bu siyasetçi zümresinin tecrübesini daha da arttırdı. Bu yeni siyasetçi kuşağının merkez sağ ve soldaki rakiplerini ürküttüğü ve kimilerini demokrasi dışı arayışları hoş görür hale getirdiği iddia edilebilir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde kimi küçümseyici eleştirilere konu olan Erbakan ve izleyicilerinin, iktidarı alır hale gelmeleri, merkez sağ ve solda kolayca hazmedilemedi.

Son olarak da iktisadi seçkinlerin yoğunlaşan mücadelelerine bakılmalıdır. 1990'lara kadar kentli ve Batıcı özellikleri dikkati çeken TÜSİAD ve

TABLO 61
55. Cumhuriyet/III. Yılmaz Hükûmeti (30.06.1997 - 11.01.1999)

Başbakan	A. Mesut Yılmaz (ANAP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yrd.	Bülent Ecevit (DSP)
Milli Savunma Bakanı ve Başbakan Yrd.	İsmet Sezgin (DTP)
Devlet Bakanı	Güneş Taner (ANAP)
Devlet Bakanı	H. Hüsamettin Özkan (DSP)
Devlet Bakanı	Yücel Seçkiner (ANAP)
Devlet Bakanı	Işılay Saygın (ANAP)
Devlet Bakanı	Hikmet Sami Türk (DSP)
Devlet Bakanı	Mehmet Salih Yıldırım (ANAP)
Devlet Bakanı	Rifat Serdaroğlu (DTP)
Devlet Bakanı	Metin Gürdere (ANAP)
Devlet Bakanı	Şükrü Sina Gürel (DSP)
Devlet Bakanı	A. Ahat Andican (ANAP)
Devlet Bakanı	Işın Çelebi (ANAP)
Devlet Bakanı	Mustafa Yılmaz (DSP)
Devlet Bakanı	Refaiddin Şahin (DTP) (30.06.1997 - 21.09.1998 İstifa)
Devlet Bakanı	Burhan Kara (ANAP)
Devlet Bakanı	Mehmet Cavit Kavak (ANAP)
Devlet Bakanı	Eyüp Aşık (ANAP) (30.06.1997 - 01.10.1998 İstifa) Dr. Yıldırım Aktuna (DTP) (05.10.1998 - 11.01.1999)
Devlet Bakanı	Rüştü Kazım Yücelen (ANAP)
Devlet Bakanı	Hasan Gemici (DSP)
Devlet Bakanı	Mehmet Batallı (DTP)
Adalet Bakanı	Oltan Sungurlu (ANAP) Hasan Denizkurdu (Bağımsız) (04.08.1998 - 11.01.1999)
İçişleri Bakanı	Murat Başesgioğlu (ANAP) Kutlu Aktaş (İstanbul Valisi) (04.08.1998 - 11.01.1999)
Dışişleri Bakanı	İsmail Cem (DSP)
Maliye Bakanı	Zekeriya Temizel (DSP)
Milli Eğitim Bakanı	Hikmet Uluğbay (DSP)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Yaşar Topçu (ANAP)
Sağlık Bakanı	Halil İbrahim Özsoy (ANAP)
Ulaştırma Bakanı	Necdet Menzir (DTP) A. Ahmet Denizolgun (Bağımsız) (04.08.1998 - 11.01.1999)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	M. Rüştü Taşar (ANAP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Nami Çağan (DSP)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Yalım Erez (Bağımsız)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mustafa Cumhur Ersümer (ANAP)
Kültür Bakanı	Mustafa İstemihan Talay (DSP)
Turizm Bakanı	İbrahim Gürdal (ANAP)
Orman Bakanı	Ersin Taranoğlu (ANAP)
Çevre Bakanı	İmren Aykut (ANAP)

TOBB'un yerleşik kadroları, iş dünyasının neredeyse rakipsiz seçkinleriydiler. Özal'ın önayak olduğu dışa açık ihracat seferberliği, Anadolu kökenli Küçük ve Orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) ciddi sıçramalar yapmasına vesile oldu. Öyle ki, Doğu Bloku'nun çökmesiyle Türkiye bir anda Kuzey, Batı, Doğu ve kısmen de Güney'inde büyük pazarlarla karşı karşıya geldi. Bu büyük boşluk, TÜSİAD üyeleri gibi iç pazara yönelik tekelci ayrıcalıklarla zenginleşme olanağı bulamayan KOBİ'lerin üretim kapasiteleri ve güçlerini zorlayarak, dış pazarlara yönelmeleri ve buralarda ciddi başarılar elde etmelerine yol açtı. Dolayısıyla bu süreç iş dünyasının geleneksel seçkinlerinin kendilerini tehdit altında hissetmelerine neden oldu. Yine, ANAP ve ardından RP'li yönetimlerin özellikle belediyeler üzerinden kendi zenginlerini yaratmaları da, Muhafazakâr sermaye grupları için ciddi büyüme avantajları demekti. "Anadolu Kaplanları", "Yeşil Sermaye" gibi ifadelerin 1990'larla beraber gündelik dolaşıma girmesi de bununla ilişkilidir. Yine bu dönemde Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) artan görünürlüğü de "Yeşil Sermaye'nin" yükselişinin açık bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Dolayısıyla, TÜSİAD ve TOBB gibi örgütlenmelerin yerleşik seçkinlerinin bu yükseliş karşısında tedirgin oldukları ve 28 Şubat'la beraber Yeşil Sermayenin tasfiye edilmesi hamlelerine destek verdikleri açıktır. Fakat TÜSİAD'ın önde gelen ailelerinin, bu tür yöntemlerle kalıcı başarı sağlanamayacağı, Türkiye'nın artık AB kılavuzluğunda kurallı, hukukla güvencelenmiş kapitalizme geçmesinin gerektiğine ikna olmaları, zamanla 28 Şubat benzeri oluşumları tasarlayanlar için kötü haber olsa gerektir. TÜSİAD'ın AB Projesi ekseninde AKP ile ihtiyatlı bir yakınlaşmaya yönelmesi, "28 Şubat başarılı oldu mu?" sorusuna yanıt arayanların mutlaka dikkate almaları gereken bir veridir. Zaten AKP'nin 28 Şubat'tan çok değil beş yıl sonra iktidar olabilmesi de bu soruya yanıt arayanlar için önemli bir veri değil midir?

ANASOL-D koalisyonu

28 Şubat Süreci'nde alınan kararların uygulanması büyük ölçüde Mesut Yılmaz'ın Başbakanı olduğu ANASOL-D koalisyon hükûmetine düşmüştü. Demirel'in beklentileri boşa çıkararak Çiller yerine Yılmaz'a hükûmet kurma görevini vermesiyle, III. Yılmaz Hükûmeti 6 Haziran 1997'de kurulmuş oldu. Koalisyon Hükûmeti ANAP, DSP ve Cindoruk liderliğinde DYP'den kopanların kurdukları Demokrat Türkiye Partisi'nden (DTP) oluşuyordu. Bülent Ecevit ve İsmet Sezgin'in Başbakan Yardımcıları oldukları Hükûmeti, CHP dışarıdan destekliyordu.

Yılmaz bir yandan 28 Şubat'ın güç dengelerine göre hareket ediyor; diğer yandan da DYP ve RP'nin devamı olan partilerin ANAP'ı "28 Şubat işbir-

SÜLEYMAN DEMİREL'İN CUMHURBAŞKANLIĞI

Süleyman Demirel, 16 Mayıs 1993'te Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, yetkilerini Turgut Özal'a göre daha ölçülü kullanmaya özen gösterdi. Bu tarzıyla, Özal'ın sistemi fiili yarı başkanlık sistemine doğru zorlamasından kaynaklanan gerilimleri kısmen azalttı. Demirel, özellikle uluslararası ilişkiler konusunda pek çok inisiyatif alarak, devlet adamı kimliğini pekiştirmeye çalıştı. Buna rağmen, Demirel'in Çankaya'ya çıktıktan sonra DYP'deki gelişmelere müdahil olmadığı söylenemez. Tansu Çiller'in başbakan olur olmaz eski kabineden 12 bakanı değiştirmesi, DYP'ye kendi damgasını basmak için kararlı olduğunun ilk göstergesiydi. İzleyen süreçte Çiller'in, Demirel'in eski dava arkadaşlarını birer birer tasfiye etmesi, Demirel'in tepkilerine yol açtı. Demirel'in Çiller'le açıktan savaşmayı tercih etmediği veya bu gerilimi şiddetlendirmediği görüldü. Bu nedenle Çiller karşısında Demirel'in karizmasına güvenenler hüsrana uğradılar. Yine de Demirel, Çiller'in politikalarını zaman zaman engelleme yoluna gitti. Bu yöndeki müdahalelerini 5 Nisan Kararları'nın ardından arttırdığı, Çiller'e en sert tavır aldığı dönemin, Refahyol ortaklığı süreci olduğu da söylenmelidir.

Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı, kendi siyasal hayatında bir başka evreyi oluşturur. Cumhurbaşkanlığı döneminde merkez sağ çizginin temsilcisi bir Demirel yerine "devletlû" bir Demirel imgesi daha fazla öne çıkar. Hükûmetlerin oluşması, ordunun hassasiyetleri gibi konularda cumhurbaşkanı demokratik ilkelerin uygulanmasından ziyade "devlet"in taleplerini gözeten bir rol üstlenmiş görünmektedir.

Demirel, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Kürt Sorunu'nun artan sarsıcılığı ve Siyasal İslâm'ın iktidara geliş sürecinde seçilmişler ve atanmışlar arasında denge arayarak, rejimin yeniden siyaset dışı müdahalelere maruz kalmasını engellediğini iddia etmektedir. Bu misyonu daha kararlılıkla izlemeye çalışanın, Meclis'te kürsü dokunulmazlığı ve Kürt Sorunu'nun Meclis

çatısı alında temsili konusunda ilkeli davranan Hüsamettin Cindoruk olduğunu teslim etmek gerekir. Demirel ise daha çok Yürütmenin ve ordunun tercihlerini, seçilmişlere kabul ettirme işlevini üstlendi. Demirel'in "sessiz Muhafazakâr kitle"den birisi ve onun haklarının savunucusu olduğuna dair 1980 öncesi Muhafazakâr kesimlerde yaygın olan algılanış tarzı, 1990'ların ikinci yarısıyla birlikte yok oldu. Demirel ismi, muhalif kesimler açısından statükoyla özdeşleştirilmeye başlandı. Bu açıdan bakıldığında, Demirel'in İnönü ile koalisyon kurmakta ısrarlı davranarak, Soğuk Savaş kutuplaşmasını aşma yönünde yaptığı hamlenin başarısız olduğu söylenmelidir. 1990'ların başında demokratikleşme ve insan hakları söylemini sahiplenen Demirel, kısa süre içinde "Devlet'in bekası için önce istikrar ve güvenlik" diyenlerin çizgisine yakınlaştı. "Kürt Realitesini" İnönü ile birlikte tanıyan bir lider olarak, terörle mücadelede ordunun tezlerini sahiplenmesi ve sorunun, eş zamanlı olarak demokratikleşme alanının genişletilmesiyle çözülmesini öneren Özal gibilerin yaklaşımından uzak durması önemlidir.

Yine 28 Şubat süreci ve sonrasında rejimin restorasyonu yönünde son derece etkin davranmıştır. 28 Şubat Süreci başlatıldığında "derin bir nefes aldım" diyen Demirel'in görev süresinin 5 yıl daha uzatılması için en çok gayret harcayan ismin Bülent Ecevit olması da çok şey anlatır. Bu durum, Soğuk Savaş kutuplaşmasının iki rakip figürünün, Rejim'in öncelikleri konusunda ciddi bir uzlaşma içinde olduklarını gösteriyor. Ecevit'in önerisinin, özellikle sağ partilerde Demirel'e biriken öfke nedeniyle başarısız olması da, Demirel'in zamanla değişen imajının bir başka göstergesi olsa gerektir.

likçisi" olarak Muhafazakâr seçmene şikâyet etmelerinin üstesinden gelmeye çalışıyordu. Yılmaz, temel eğitimin 8 yıla çıkarılması için yasa teklifi verilmesine aktif biçimde destek verecek; ilgili yasa ANAP, DYP, DSP, DTP ve CHP'nin oylarıyla Meclis'ten geçecekti. Muhafazakâr kesimler ANAP'ın bu süreçteki rolünü yadırgadılar. Tasarı yasalaştığında Korkut Özal, Ali Coşkun ve Cemil Çiçek ANAP'tan istifa ettiler. Bu arada Milli Eğitim Bakanlığı'nın başına laik hassasiyetleriyle tanınan DSP'li Hikmet Uluğbay getirilmişti.

Başbakanlık'ta Başbakanlık Müsteşarı Yaşar Yazıcıoğlu'nun başkanlığında, TSK bünyesindeki Batı Çalışma Grubu gibi irticai faaliyetleri izlemek üzere bir "Sivil Çalışma Grubu" kuruldu. Yine de Yılmaz'ın Genelkurmay'la arası bir türlü düzelmiyordu. 13 Mart 1998'de Yılmaz'ın "Eğer irtica ve terörle mücadelede birisi çıkıp da demokratik hukuk devleti dışında bir mücadele yöntemini savunursa kendisi irtica veya terör gibi üçüncü bir tehlike haline gelecektir" sözleri, askerlerle ilişkilerini germeye devam ediyordu.

Ezeli rakibi Çiller ise Yılmaz'ı "ara rejim başbakanı" diyerek eleştirmekteydi. Hatta "Şimdiye kadar seçilmiş hiçbir parti genel başkanı onbaşı olma şerefsizliğini göstermedi" tarzında ifadeler bile kullanacaktı. Bunun üzerine Genelkurmay, Çiller hakkında suç duyurusunda bulundu. 28 Şubatçıların demokrasiye yönelik "balans ayarları", 2002 seçimlerinde AKP'nin yüzde 34

oy alması ve ANAP'ın da yüzde 5'le tükeniş sürecinin son perdesine girmesiyle farklı bir mecraya girdi. ANAP'ın tükenişinin, 28 Şubat'a verdiği destekle bağlantısı açıktır. Yılmaz da, ANASOL-D Koalisyonu'na partisini sokarken aslında en çok bundan korkuyordu. Ama unutulmamalıdır ki, ANAP zaten çok uzun zaman önceden inişe geçmişti.

GÖRSEL MEDYANIN GİDEREK ARTAN TOPLUMSAL ETKİSİ VE "İMAJ SİYASETİ"NİN YÜKSELİŞİ

1989'da ilk özel TV kanalı Star 1'in yasal boşluğu değerlendirerek yayına başlamasıyla görsel medyanın toplumsal ve siyasal alanda çok ciddi etkiler yaratmaya başladığı görüldü. Kamu yayıncılığı anlayışının zayıf olduğu bir ülkede, tamamen piyasa mantığıyla hareket eden ve siyasetle ilişkileri konusunda etik duruş sergileyemeyen medya grupları, çok ciddi tartışmalar yarattılar. Denilebilir ki, son on beş yılda özellikle televiyon kanalları siyasiler için hem potansiyel korku hem de güç kaynağı olarak vazgeçilmez bir konuma yerleştiler. 2 Ocak 1998'de RTÜK'ün verdiği rakamlarda, Türkiye'de 16 ulusal, 15 bölgesel ve 230 yerel televizyon kanalı olduğu, özel radyoların sayısının 1.200'e ulaştığı açıklandı.

Star 1 Kanalı'nı hızla başka özel tv ve radyoların izlemesiyle ortaya çıkan karmaşa karşısında DYP-SHP Koalisyonu, 30 Mart 1993'te izinsiz yayın yaptıkları gerekçesiyle bu kanalları kapatma yoluna gitti. Toplum giderek vazgeçilmez gördüğü kanalların kapatılmasına şiddetli tepki verince fiili durumun yasallaşması zorunlu hale geldi. Özellikle Star 1 Kanalı'nın 1991 Genel Seçimlerinde açıkça Mesut Yılmaz'ı desteklemesi, daha sonraki siyasal propaganda örnekleri için bir emsal teşkil edecekti. Çünkü yapılan, açıkça olası hükûmet senaryoları konusunda izleyicileri yönlendirmekti. Zaten bankacılık gibi alanlarda etkinleşmeye başlayan medya gruplarının hükûmetlerle iyi geçinme zorunlulukları vardı. 21 Haziran 1994 tarihinde İktisat Bankası ve *Show TV*'nin sahibi Erol Aksoy'un, *Hürriyet* gazetesinin yüzde 25 hissesini satın alması, daha sonraki benzer tecrübelerin habercisi gibiydi.

Aslında bu süreç, Kıbrıslı iş adamı Asil Nadir'in 1989'da *Güneş* ve *Günaydın* gazetelerini satın almasıyla başlamıştı. 2001 yılındaki ekonomik krizlerle beraber, medya grupları içinde banka sahibi olanların, Aydın Doğan dışında hepsinin bankalarına el konuldu. Doğan da bankacılık sektöründen çekildi. Özellikle Sabah Grubu'nun sahibi Dinç Bilgin'in hızlı yükseliş ve çöküşü, 1990'larda başlayan medya-siyaset-ticaret üçgenindeki kirli ilişkilerin çarpıcı bir özeti gibidir. İslâmi eğilimleriyle bilinen TGRT ve Kanal 7 televizyonlarının da bu dönemde ciddi izleyici kitlelerine ulaştıkları görüldü.

Artık medyada görünür olamayanların, önemsenmediklerine dair yaygın bir kanaatin oluştuğu, "görüntünün iktidarı" dönemindeydik. Yine de içi boş imaj siyasetini dikkate almayarak, geleneksel siyasal yöntemlerle hareket edenlerin, medyanın işaretlediği partilerden daha başarılı çıkışlar yapabilmeleri ve medyadaki güçlerini ekonomik güce tahvil etmek isteyenlerin büyük çoğunluğunun ellerindeki mevcut gücü de kaybetmeleri çok şey anlatır. Bu anlamda Cem Uzan'ın Genç Parti'yi kurarak, medyanın gücünü sadece iktisadi değil, dolaysız bir siyasi güce tahvil etme girişimi sonucunda tasfiye edilmesi, en öğretici tecrübedir.

YENİ YAŞAM ALANLARI VE KÜLTÜRÜYLE ÖZERKLEŞEN TÜRKİYE BURJUVAZİSİ

Cem Boyner 1994'te YDH serüvenine giriştiğinde özellikle iş çevrelerinden umduğu desteği alamamıştı. Zamanla Türkiye Burjuvazisi, siyasete daha farklı yollardan nüfuz etmeyi öğrendi. Dünya sisteminin iktisadi ve politik egemenlerinin de yardımıyla, siyaset erbabı üzerindeki baskısını daha da hissettirmeye başladı. IMF ve Dünya Bankası'nın reçetelerinden sapmayan, AB'ye üyelik hedefine bağlı ve ABD ile ciddi çatışmaları göze alamayan hangi siyasi parti iktidara gelirse gelsin, bu makro yönelimleriyle özellikle TÜSİAD'da temsil edilen işverenlerin çıkarlarını güvencelemiş oluyordu. Yine TÜSİAD, *think tank* tarzı örgütlenmelere giderek, önerdiği makro dönüşümlerle ilgili detaylı raporlar sunmaya ve bunlar aracılığıyla kamuoyu oluşturmaya girişti.

1980 öncesinde özellikle sol grupların sıklıkla eleştiri konusu ettikleri sınıflı toplum, 80 sonrası üst ve orta sınıfların giderek artan görünürlükleri, özgüvenleri ve etkileri düşünüldüğünde neredeyse silik bir resim gibi kalıyor. 1980 öncesinde, devletin teşvik ve imkânlarından ciddi ölçülerde istifade ederek zenginleşen iş adamlarının, zenginliklerini göstermeme anlayışları, Özal'la yükselişe geçen orta ve üst sınıflarca dumura uğratıldı. Artık *life style,* yani tüketim becerisi ve kapasitesinin, zenginliğin gösterildiği, görüntünün iktidar olduğu 'asri zamanlar'daydık. Özellikle orta sınıflara yeni tutunan kesimlerin en çok sevdikleri gazetenin 1985'te kurulan *Sabah* olması tesadüf sayılmamalı. *Sabah* gazetesi, kolay kazanılan paranın göstere göstere harcandığı bir kültür iklimi yaratmak bakımından hızla *Hürriyet, Milliyet* ve hatta *Türkiye* gibi gazetelerce taklit edilmeye başlandı. Orta ve üst sınıfların, yoksullarla iç içe geçen eski mekân tercihlerini hızla terkederek, kendi güvenlikli sitelerine çekilmeleri de bu dönemde yaygınlaştı. Yaz tatillerinde gidilecek mekânlar da, yine 'benzerlere' tüketim kalıplarını 'gösterirken' daha alt sınıflardan soyutlanabilecekleri yerler olmaya başlıyordu.

Çocuklar da unutulmamış ve giderek sayıları artan özel okullarda "benzerleriyle" birlikte, sınıflarının kültürel ayrışma kalıplarını ve savunma mekanizmalarını öğrenmeleri için büyük meblağlar harcanmaya başlamıştı. Özellikle vakıf üniversitelerinin açılmasıyla, üst ve orta sınıfların, çocuklarını kamu üniversitelerindeki yoksul halk çocuklarıyla temas geleneğinden de kurtarabilmeleri mümkün olmuştu. Artık, kendisine benzemeyen insanlarla hiç karşılaşmadan sosyalleşen kuşaklar ortaya çıkıyordu.

Bu süreç, en azından yeni orta sınıfların *life style* yoluyla kendilerini yeterince kültürlü görmelerini de mümkün kılabiliyordu. Fakat daha yerleşik kültürü olan Burjuvazi mensupları, bu anonimleşmeyi kendi kültürel ayrışma kalıpları açısından bir tehdit gibi algılamaya ve kendilerine giderek daha rafine bir üst kültür inşa etmeye giriştiler. 1990'ların ikinci yarısında giderek sayıları ve nitelikleri artan festival tutkunluğunun en azından esaslı bir nedeni bu olsa gerektir. Böylece özel sektörde ciddi maaşlar alan, genç ve kültürlü bir kuşak, bu etkinliklerin en gözde tüketicileri olarak sahnedeki yerlerini almış oldular.

Belki de Yılmaz için en dramatik gelişme, Susurluk Skandalı'yla ilgili olarak "Çözülmesi için bu işe kellemi koydum. Bu olayı çözmezsem Başbakanlık bana haram olsun" demesinden kısa bir süre sonra, Türkbank Skandalı gibi yine Susurluk kokan bir olay nedeniyle hükûmetinin düşürülme-

sidir. ANASOL-D Hükûmeti döneminde de Türkiye, polisiye romanlara özgü gelişmelerle sarsılmaya devam etti. Tüm bu yaşananlar, "ciddi siyasetçi Yılmaz" imajını geri dönülemez biçimde sarstı. Korkmaz Yiğit isimli iş adamı, servetinin ani büyümesiyle dikkatleri çektiği sırada, Türkbank'ı satın almak için devreye girmişti. İhaleyi almak için rakiplerine karşı Alaattin Çakıcı'ya başvurduğunda işler karıştı. Devletin istihbarat örgütünün izlediği; artık kamuoyunda da bilinen bu şaibeli ilişkiye rağmen Yiğit'in Türkbank'la ilgili ihaleye girmesine izin verildi ve sonuçta Yiğit, Türkbank'ın sahibi oldu. Bu arada ANAP'ın "zehir hafiyesi" olarak bilinen Eyüp Aşık'ın Çakıcı ile defalarca telefonda görüştüğü ortaya çıkacaktı. Bunun üzerine Aşık, partisinden ve milletvekilliğinden istifa etmek zorunda kaldı. Yiğit hızını alamayarak kısa bir süre sonra Kanal 6'yı da satın aldı. Türk basınının önemli devi *Milliyet*'in alım işlemlerini bitirdiği sırada ise beklemediği bir şok yaşadı: Çakıcı 17 Ağustos'ta yakalanmıştı. Çakıcı yakalandığı sırada Yiğit, medyanın en büyük devi olmak için gerekli son hamleyi yapmak üzereydi.

Bu sürecin tuhaflığını farkeden DSP'lilerin bastırmasıyla Türkbank ihalesi iptal edildi. Ama sular durulmuyordu! CHP Mersin milletvekili Fikri Sağlar'a kimliği belirsiz kişilerce gönderilen bir bant kaydı ortalığı karıştırdı. Sağlar 13 Ekim'de bantın içeriğini kamuoyuna duyurup Yılmaz'a teslim ettiğinde Aydın Doğan, *Milliyet*'teki veda yazısını yayımlatmıştı bile! Ne var ki Yiğit, sadece *Milliyet*'i değil; 135 milyon dolarını ve bu arada da itibarını kaybedecekti. Yiğit gözaltına alınınca yayımlanmasını istediği kasedin Kanal 6'da gösterilmesi üzerine, "Bu süreçte Yılmaz bağlantısının aşikâr olduğunu" iddia eden CHP lideri Deniz Baykal, "Hükûmeti düşüreceğiz" dedi ve bunu da yaptı. Türkbank ihalesi nedeniyle hükûmet hakkında verilen gensoru önergeleri 25 Kasım 1998'de TBMM'de oylandı. ANASOL-D 314'e karşı 214'le tarih olduğunda Türkiye 56. Hükûmeti'ne yelken açmaktaydı.

Yılmaz'ın bu dönemde Çiller'i yıpratmak adına giriştiği Meclis içi transferler, kendi partisinden de çok şiddetli tepki çekecekti. ANAP'tan Şişli belediye başkanı seçilen Gülay Aslıtürk'ün Ayazağa'da eşine ait 44 dönüme yasalara aykırı biçimde imar izni verdiğinin anlaşılması ve ardından yurtdışına kaçma skandalı da burada anılmalıdır. Yine Yılmaz'ın, Rusya ile 1997'de imzalanan Mavi Akım projesinde arabuluculuğa soyunduğuna dair basında yer alan haberler de siyasi itibarını zedeledi. Artık Yüce Divan korkusu, Çiller gibi Yılmaz'ı da pençesine almıştı. İki lider anlaştılar ve 23 Kasım günü aynı anda toplanan iki komisyonda karşılıklı olarak aklandılar! Bu aklama sürecinde yardımlarına Ecevit'in DSP'sinin koşması da ilginçti. ANAP, onun liderliğinde girdiği her seçimde oy kaybetmesine rağmen, Yılmaz partinin denetimi konusunda başarılı oldu. ANASOL-D Hükûmeti düşmeden hemen

1980 SONRASI FEMİNİST HAREKET

1980 sonrası Türkiyesi, siyasal düşünceler açısından belki de tarihinin en kurak dönemini yaşadı. Darbenin siyasal alanı neredeyse tamamen yok etmesi ve siyaseti kriminalize etmesi, sadece partililerin değil, sendikacıların ve demokratik kitle örgütü yöneticilerinin de hapsedilmesi, bu kuraklığın nedenleri arasındaydı. Sadece darbe değil, reel sosyalizmin iflası da siyasal tartışmaların biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı. Feminist hareket, bu kuraklığın içinde beklenmedik bir ivmeyle büyüdü. 1980'lerin başında "burjuva kadınlarının kaprisleri" olarak görülen ve bu topraklarda tutmayacağı öngörüsü yapılan feminizm, tutmakla kalmadı, ülkenin en dinamik ve etkili muhalefeti haline de geldi.

Feminizme bir "yabancı unsur" muamelesi yapılmasının gerçekte yaşadığı toplumu tanımamak, yakın tarihini bilmemek ve analiz edememekle ilgisi vardı. Çünkü feminizm Osmanlı'dan bu yana bazen güçlenip bazen zayıflayarak ama her zaman varlığını hissettirerek gelmişti. 1980'lerde yeni olan, bu varlığın kendisini yeniden muhalif bir ses olarak tanımlamasıydı.

Türk modernleşmesinin genellikle gözden kaçırılan bir bileşeni, Tanzimat'tan başlayarak, kadınların eşitlik ve hak mücadelesidir. Bu mücadeleye 20. yüzyıl başında da adlı adınca "feminizm" deniyordu üstelik. Feminizmin modernleşme ve milliyetçilikle eklemlenerek resmî ideolojinin söylemi içine yerleşmesiyle kadınların hak mücadelelerinin geri planda kalması, bu mücadelenin tarihini unutturdu. 1920'lerin ortasından itibaren, kadınlar kendi mücadelelerini bir kalkınma ve medenileşme programının parçası olarak gördüler, bu nedenle de feminizmin siyasi ve muhalif bir hareket olmaktan çok, medenileştirici bir misyonmuş gibi algılanması kolaylaştı.

1980'deki kırılma öncesinde de sol muhalefet içinde kadın örgütlenmesi girişimleri vardı ancak bunların geleneksel partilerin "kadın kolları" anlayışının dışına çıkabildiği söylenemez. Darbe sonrasında önemli bir bölümü sol muhalefetten gelen kadınların kendilerine yeni bir siyaset alanı açma çabalarının onları geçmişteki kız kardeşleriyle buluşturması çok zaman aldı. Bu kadınlar öncelikle kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesinin bağımsızlığı ve meşruiyetini sağlamak için büyük çaba göstermek zorunda kaldılar. 1980'lerin ilk yarısında genellikle evlerde toplanan kadın grupları içinde en fazla tartışılan konular, bağımsızlık ve sol hareketle ilişkilerdi. Aynı zamanda, kendi geçmişlerinden ve politik deneyimlerinden çıkardıkları dersleri de yeni yeni filizlenen bu harekete aktarmaya çalıştılar: Hiyerarşik ve merkezî örgütlenme tarzı özgürlükçü bir hareket için uygun değildir, her türlü hiyerarşinin kırıldığı, nefes aldırmayan merkezî yönetimin ortadan kaldırıldığı yeni örgütlenme biçimleri, yöntemleri bulunmalıdır.

Bu anlamda, 1980'ler feminizminin belirleyici özelliğinin arayış, deneme ve keşif olduğu söylenebilir. Bu dönemin eylemlerine bakıldığında (örneğin mor iğne kampanyası, dayağa karşı yürüyüş gibi) bir yandan daha önce politik konular olarak ele alınmayan dayak, taciz gibi konuların gündeme getirildiği, bir yandan da alışılagelmiş muhalif eylem biçimlerinden farklı, çok renkli ve dikkat çekici yöntemlerin bulunduğu görülebilir.

1980'lerin arayış ve keşif dönemi olmasının bir boyutu da bilinç yükseltme gruplarının hareket içindeki temel önemidir. Politikanın insanın kendi yaşamıyla bağının kurulduğu, cinsiyet eşitsizliğinin, sömürüsünün ve baskısının analiz edilirken her bir grup üyesinin bu analizle

kendi yaşamı arasındaki ilişkileri keşfettiği bir süreç yaşandı. Arkasından gelecek hızlı yaygınlaşmanın, kurumsallaşmanın ve büyümenin üzerini örttüğü son derece önemli bir süreçti bu.

1990'lar, feminist hareketin bir yandan kurumsallaşırken bir yandan da çeşitlendiği bir dönemdir. Bu çeşitlenme hareketin bileşenlerinin çoğalması anlamına geldiği gibi, tartışılan konuların çoğalması demekti de. 1990'lar Türkiye'sinde politik gündemin temel belirleyicisi olan iki eksen, Kürt hareketi ile İslâmi hareket, feminizmin çoğullaşması üzerinde de etkili oldu. 1980'lerde feminist hareketin parçası olmamış kadınların, Kürt hareketi ve İslâmi hareketle ilişki içinde feminist talepler geliştirmeleri ve bu talepler etrafında örgütlenmeleri, sadece Kürt hareketini ve İslâmi hareketi değil, feminist hareketi de değiştirdi. Kürt kadınlar, hem milliyetçi hareketin ataerkilliğini hem de Türkiye'deki feminizmin "Türk"lüğünü sorguladılar. "Müslüman feministler" ise, feminist hareketin seçkinci-tahakkümcü tavrına karşı çıkıp Müslüman kadınların inançlarıyla bir kadın olarak ezilmeyi reddedişleri arasında bir çelişki olmadığını göstermeye çalışılar. Ülkenin politik gündeminde "bölücülük" ve "irtica" olarak kodlanan bu iki konu, kadınlar arasında da sert tartışmalara ve kopmalara neden oldu.

1990'larda feminizm, büyük şehir hareketi olmaktan önemli ölçüde çıktı. Kadınlar, Diyarbakır'da, Antalya'da, Adana'da, Mersin'de, Gaziantep'te, Samsun'da, Eskişehir'de... örgütlendiler. Medeni Kanun değişikliğinde olduğu gibi, birlikte hareket edip baskı grupları oluşturdular. Bu yaygınlaşmanın bileşenlerinden biri de projelerdi. "Proje feminizmi" olarak adlandırılan tarz, 90'larda bütün dünyada yaygınlık kazandı. Politik hedeflerin teknik proje amaçlarına, militanlığın "aktivistliğe" dönüştüğü bu tarz, çeşitli açılardan eleştirildi. Gerçekten de "projecilik" hevesi, hatta salgını, ciddi sorunlarla malûldü; en başta politikanın özgürleştirici bir pratik olmaktan çıkıp teknik bir araca dönüşmesini desteklediği için. Ama teslim etmek gerekir ki, orta sınıftan, eğitimli ve kentli kadınlardan oluşan feminist hareketin yaygınlaşması, "öteki" kadınlarla temas noktaları bulabilmesi de büyük ölçüde projeler aracılığıyla gerçekleşti.

1990'ların feminist hareket manzarasını kuş bakışı izlediğimizde, daha kurumsal ve aynı zamanda çok daha yaygın ve çeşitlenmiş olduğunu görürüz her şeyden önce. Bu dönemin tartışmaları da bu yaygınlık ve çeşitliliği yansıtacak biçimde, kimlik siyasetinden sosyal politika uygulamalarına kadar, çok çeşitli düzeylerde ve alanlarda yürütülür.

2000'ler, dünyada ve Türkiye'de politikanın aldığı yeni biçimlere, yeni arayışlara paralel olarak feminizmin de renklendiği, gençleştiği bir dönem oldu gibi görünüyor. Bir o kadar önemlisi, bağımsız bir hareket olarak varlığını sürdürmesinin yanı sıra, feminizm her türlü politik hareket ve kamu politikaları üzerinde de etkili oldu; onları değiştirdi. O kadar ki, en muhafazakâr politik söylemler içinde bile cinsiyet eşitsizliği bir sorun olarak kendine yer bulabildi, kadınların toplumsal konumunun iyileştirilmesi, birincil hedeflerden biri haline geldi.

Bugün, 2000'lerin ilk on yılını geride bırakmışken, feminizmin çok kısa ama çok yüklü macerası için ne söyleyebiliriz? Başka politik dillere tercüme edilerek de olsa, feminist sözün hızla yaygınlaştığını, derin etkiler bıraktığını; tercüme işinin yarattığı kaygı nedeniyle "sahih kaynaklara dönme" eğiliminin güç kazandığını; çok çeşitli kanallardan uluslararası ilişkilerin kurulduğunu ve sürdürüldüğünü; sadece birkaç büyük kentte değil, Türkiye'nin aşağı yukarı her yerinde kadınların örgütlendiklerini; bu yerelleşmenin yerel siyaset üzerinde henüz tam anlamıyla hakkı verilemese de yakın gelecekte herkesin fark edebileceği derin etkiler yaratmakta olduğu-

nu; bu yerelleşmenin kadınların deneyimleriyle feminist politika arasındaki bağlantıları kurmanın yeni, çeşitlenmiş ve daha yaratıcı biçimlerini bulmayı gerektirdiğini; Avrupa ülkelerindekinden farklı olarak Türkiye'de feminist hareketin genç bir hareket olmaya devam ettiğini; LGBTT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transvesti ve Transseksüel) hareketi ile feminizm arasında yakın ilişkilerin kurulduğunu, bunun da daha önce büyük ölçüde ihmal edilmiş olan cinsellik politikasına ilişkin önemli potansiyeller yarattığını...

Bu kadar değişken, dinamik, çok çeşitli bir hareketin resmini çekmek, sadece belirli bir an için bile pek kolay değildir. Çünkü hareketi bir an için bile olsa durdurduğunuzda, etkileşimleri, akışları, henüz sonuç yaratmamış potansiyel değişimleri görmeniz mümkün olmaz ve gerçekten "hareket" adını hak eden bir hareket için bunlar her şeydir. Kısacası, yirmi beş yıllık bir maceranın yavaşlamadan, heyecanını ve merak uyandırıcılığını yitirmeden sürdüğünü söyleyebiliriz. Sadece kendisi için değil, bütün muhalifler için bir ilham kaynağı olarak...

AKSU BORA - ASENA GÜNAL

önce yapılan ANAP'ın 6. Olağan Kongresinde Yılmaz bir kez daha (ama bu defa son diyerek!) Genel Başkanlığa seçilmeyi başardı.

Yılmaz Hükûmeti düştükten sonra Cumhurbaşkanı Demirel yine bir sürpriz yapmış ve bir uzlaşma hükûmeti kurabilir umuduyla bağımsız milletvekili Yalım Erez'i görevlendirmişti. Fakat bu çaba sonuçsuz kaldı. DYP ve ANAP'ın dışarıdan destek verme vaatleriyle, 61 milletvekiliyle Meclis'in 4. partisi olan DSP lideri Ecevit'in başbakanlığında bir azınlık hükûmeti oluştu. 1999 başından 18 Nisan 1999 seçimlerine kadar sürecek 56. Ecevit Hükûmeti, Ecevit'in siyasi tırmanışı açısından öngörülemeyen altın bir fırsat sunacaktı.

1997 Eylül'ünün ortasında, Refahyol Hükûmeti'yle ilgili irtica tartışmaları sürerken dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Abdullah Öcalan konusunda Suriye'ye meydan okuyan bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, "Türkiye beklediği karşılığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır..." diyen Ateş'in tetiklediği süreç, Abdullah Öcalan'ın 9 Ekim 1998'de Suriye'yi terketmesini sağladı. Ecevit, 16 Şubat günü Öcalan'ın CIA'nin de yardımıyla Kenya'da yakalandığı haberini kendine özgü heyecanlı ses tonuyla duyurduğunda, siyasal ikbal kapılarının yeniden açıldığının farkında görünüyordu. Öcalan'ın yakalanması, dürüst siyasetçi kimliğiyle bilinen Ecevit'in devlet adamı imajını daha da parlattı. PKK derhal silah bıraktığında seçimlere iki ay gibi kısa bir süre kalmıştı.

Öcalan'ın Suriye'den kaçışından itibaren İtalya, Yunanistan ve ardından Kenya'da sonlanan macerası, Türkiye'de medyanın da tırmandırdığı ciddi bir milliyetçi kabarışa sahne oldu. Öcalan TCK'nın 125. maddesindeki 'vatana ihanet' suçundan açılan davada, 31 Mayıs 1999'da İmralı Adası'nda özel

TABLO 62
56. Cumhuriyet/IV. Ecevit Hükûmeti (11.01.1999 - 28.05.1999)

Başbakan	Bülent Ecevit
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	H. Hüsamettin Özkan
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Hikmet Uluğbay
Devlet Bakanı	Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel
Devlet Bakanı	Mustafa Yılmaz
Devlet Bakanı	Hasan Gemici
Devlet Bakanı	Fikret Ünlü
Devlet Bakanı	Aydın Tümen
Adalet Bakanı	Selçuk Öztek (Parlamento dışından)
İçişleri Bakanı	Cahit Bayar (Parlamento dışından)
Millî Savunma Bakanı	Prof. Dr. Hikmet Sami Türk
Dışişleri Bakanı	İsmail Cem
Maliye Bakanı	Zekeriya Temizel (11.01.1999 - 24.02.1999)
Maliye Bakanı	Prof. Dr. Nami Çağan (24.02.1999 - 28.05.1999)
Millî Eğitim Bakanı	Metin Bostancıoğlu
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Ali Ilıksoy
Sağlık Bakanı	Mustafa Güven Karahan
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Mahmut Erdir
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Prof. Dr. Nami Çağan (11.01.1999 - 24.02.1999)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Hakan Tartan (24.02.1999 - 28.05.1999)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Metin Şahin
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı	Prof. Dr. Ziya Aktaş
Kültür Bakanı	İstemihan Talay
Turizm Bakanı	Ahmet Tan
Orman Bakanı	Arif Sezer
Çevre Bakanı	Fevzi Aytekin

olarak kurulan mahkemede yargılanmaya başladı. Yargılamayı yapan Ankara 2 No'lu DGM, 29 Haziran'da yapılan son duruşmada Öcalan'ın idam cezasına çarptırıldığı kararını açıkladı. Dava sürerken, DGM'de askerî hâkimlerin yer almayacağı yönünde Anayasa değişikliği yapılarak heyette yer alan askerî hâkimin yerine yedek olarak davayı takip eden sivil hâkim devam etti.

İdam kararı kesinleştikten sonra Öcalan'ın avukatları adil yargılanma ilkesinin ihlali nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurdu. Öcalan'ın idamının infaz edilip edilmeyeceği tartışmaları yapılırken Avrupa'dan gelen çağrılar üzerine Hükûmet, AİHM kararının beklenmesini ka-

rarlaştırdı. AİHM, 2005 yılında yargılamanın adil yapılmadığına karar verdi. Öcalan'ın avukatları, bu kararı temel alarak yeniden yargılanmak için Türk yargısına başvuruda bulunmuş, ancak başvuruyu inceleyen Ankara ve İstanbul Ağır Ceza Mahkemeleri, dosyayı tekrar gözden geçirmekle birlikte, davanın yeniden görülmesi ve yeniden duruşma düzenlenmesi taleplerini geri çevirmişti. AİHM kararlarının uygulanışının denetiminden sorumlu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi de, Türk mahkemelerinin Öcalan dosyasını yeniden açıp, yeniden yargılamaya gerek kalmadığına dair kararlarını yeterli bulmuş ve 14 Şubat 2007 tarihinde gündemindeki Öcalan dosyasını kapattığını bildirmişti.

Medya popüler milliyetçiliği tırmandırdığında siyasi yatırımını bunun üzerine kuran MHP'nin de bundan ciddi ölçüde istifade ettiği görülüyordu. Futbol maçlarından, asker uğurlamalarına ve şehit cenazelerine kadar her etkinlik, popüler milliyetçiliğin kendisine zemin bulduğu alanlara dönüşmüştü. MHP'nin söylemi ve çözüm önerileriyle, medyanın popüler milliyetçiliği kışkırtma biçiminin çakışması, yaklaşan 18 Nisan seçimlerindeki milliyetçi oy patlamasının da habercisi gibiydi. Seçimlere az bir süre kala büyük medya grupları bunu farkederek MHP'yi yok sayan bir yayın politikası izlediler. Ne var ki ok yaydan çıkmıştı ve bir kez daha medyada çok görünür olmayan bir parti, seçimlerde önemli bir oy desteği yakalamayı başaracaktı.

Büyük medya grupları seçimler öncesinde yine "makul bir birinci parti" arayışına girdiler. Ecevit'in DSP'sini tercih etmek zorundaydılar zira DSP, önemli bir rüzgâr yakalamış görünüyordu ve medyanın gücü de bir yere kadardı. DSP ve ANAP ideal koalisyon ortakları olarak görülmekteydiler. Çiller'in DYP'sine ise daha sonra çok popülerleşecek bir ifadeyi tekrarlarsak "Bürokratik Oligarşi" tarafından kırmızı kart gösterilmişti. Bu kırmızı kartı gösterenler arasında büyük iş çevreleri de vardı; ama DYP ve diğer sağ partiler Bürokratik Oligarşi ifadesini kullanırken işveren örgütlerini dışarıda tutmaya özen göstereceklerdi.

RP'nin kapatılmasından sonra, parti mensupları 17 Kasım 1997'de kurulan Fazilet Partisi çatısı altında toparlanmaya başlamışlardı. Bu parti, ayakta durmaya çalıştığı bir ortamda seçimlere girmek zorunda kaldı. Bu nedenle ciddi bir varlık gösteremeyeceği yorumları ağır basmaktaydı. "Kanaat önderleri", bu sefer MHP'nin de barajı geçebileceğini kestirmekteydiler.

28 Nisan akşamı sandıklar açıldığında yine beklenmedik ve son derece karışık bir tablo ortaya çıktı: DSP oyların yüzde 22,1'ini alarak 136 milletvekili çıkarmayı başardı. Bu anketlerin öngördükleri neticeye yakındı. Asıl sürprizi ise yüzde 17,9 oy alarak 128 milletvekili çıkaran MHP yapmıştı. Fazilet Partisi (FP) yaşadığı onca zorluk ve iç meseleye rağmen yüzde 15,4 oy ve 109 milletvekili çıkararak "ben de varım" demeyi başardı. Merkez sağın lide-

ri kim olacak sorusu yine yanıtsız kalırken; ANAP ve DYP'nin toplam oyları yüzde 25,6'ya inmişti. ANAP, yüzde 13,2 ile 86 milletvekili çıkarırken DYP yüzde 12 oy ile 85 milletvekilliğinde kalmıştı. Sosyalist solda farklı grupların bir araya gelmesiyle kurulan ve özellikle Susurluk Skandalı sürecindeki muhalefetiyle dikkati çeken Özgürlük ve Dayanışma Partisi de (ÖDP) ilk kez katıldığı seçimlerde yüzde 0,8 oranını aşamayarak TİP'in başarısını yakalayamadı. Alevi iş adamı Ali Haydar Veziroğlu'nun maddi servetini kullanarak kurdurduğu Barış Partisi (BP) ise büyük bir fiyasko yaşamaktan kurtulamadı. ANASOL-D Hükûmeti'nde koalisyon ortağı olan DTP de ciddi bir darbe yedi ve yüzde 0,58'de kaldı.

Aynı tarihte yapılan yerel seçim sonuçları da çok ilginç bir tablo ortaya çıkarmıştı. DSP, genel seçimlerde aldığı yüzde 22,19 oya rağmen, yerel seçimlerde ancak yüzde 15,9 oy alabildi. Genel Seçimlerde yüzde 8,71 oy alarak baraj altında kalan CHP ise Yerel Seçimlerde yüzde 13,8 oy alacaktı. ANAP, Genel Seçimlerdeki yüzde 13,2 oyuna karşın yerel seçimlerde yüzde 17,4 oy aldı. Yine aynı şekilde FP de genel seçimlerde aldığı yüzde 15,4 oy oranına rağmen, yerel seçimlerde daha yüksek bir oy oranını yakaladı (yüzde 18,4) ve bu seçimlerden birinci parti olarak çıktı. MHP'nin de yerel seçimlerde aldığı yüzde 15,4 oy, genel seçimlerdeki yüzde 17,9 oyun gerisinde kalıyordu. DYP'nin ise genel ve yerel seçim oyları, sırasıyla yüzde 12 ve 12,7'yle birbirlerine yakın çıktılar.

Seçimler ertesinde Cumhuriyet'in kurucusu CHP'de tam bir hüsran yaşanıyordu. ANASOL-D Hükûmetini yolsuzluk nedeniyle bitirerek temiz siyaset arayışının partisi olmaya çalışan CHP'nin elinden bu silahı Ecevit almış görünüyordu. Baykal, Ecevit karşısında ikinci defa genel seçim kaybe-

TABLO 63
18 Nisan 1999 Genel ve Yerel Seçimleri (İl Genel Meclisi) Oy Dağılımı

Parti	*Oy oranı (G.S)*	*Milletvekili*	*Temsil*	*Yerel seçim (%)*
DSP	22,1	136	24,7	18,7
MHP	17,9	129	23,5	17,1
FP	15,4	111	20,2	16,4
ANAP	13,2	86	15,6	15,0
DYP	12	85	15,5	13,2
CHP	8,7	0	0,0	11.0
HADEP	4,7	0	0,0	3,4
BBP	1,4	0	0,0	1,7
ÖDP	0,8	0	0,0	0,8
Bağımsız	0,8	3	0,5	0,1
DTP	0,5	0	0,0	0,9
Diğer	1,9	0	0,0	1,1
Toplam	100,0	550		

diyordu; ama daha yarış bitmemişti! CHP, darbe dönemleri hariç ilk kez Meclis dışında kalırken, Parti'de tam bir yas havası hâkimdi. Baykal gönülsüzce siyasetten çekildiğinde seçimler üzerinden sadece 4 gün geçmişti. Baykal örneğini göstererek Yılmaz ve Çiller'i istifaya çağıranlar ise sonuç alamadılar. Bu konudaki kesin kararı seçmen, 3 Kasım 2002 seçimlerinde verecekti.

CHP'de ortaya çıkan genel başkanlık sorunu nedeniyle bir kez daha kurultay yolu gözükmüştü. 22 Mayıs 1999'da yapılan kurultayda altı genel başkan adayı yarıştı. İlk turda Altan Öymen 303, Hasan Fehmi Güneş 262, Murat Karayalçın 232, Ertuğrul Günay 191, Hurşit Güneş 48 oy aldı. Bu sonuç üzerine Karayalçın ve Güneş yarıştan çekildiler. İkinci turda Öymen 432, Güneş 423, Günay 100 oyda kaldı. Üçüncü tur öncesi Günay'ın da yarıştan çekilmesiyle Altan Öymen 521 oy alarak CHP'nin yeni Genel Başkanı seçildi.

"Kanaat önderleri", yeni durumda MHP'nin koalisyon dışı kalmasının uzun vadede sorun yaratabileceğini düşünüyorlardı. Deneyimli Ecevit ve Yılmaz'ın Bahçeli'yi aralarına almalarıyla olası meselelerin çözülebileceğine inanılıyordu. Devlet Bahçeli'nin sakin, olgun görüntüsü de MHP'nin değiştiğine dair yeterli delil olarak kabul edildi. Ama bu koalisyon olasılığı Rahşan Ecevit'in içine sinmemiş görünüyordu. 15 Mayıs 1999'da MHP'ye dair kuşkularını yansıtan sözleri gündeme bomba gibi düştü. Bu konuşmasında Rahşan Ecevit MHP için, "Çocukları, gençleri örgütlediler, baskı altına aldılar. Hatta silahlandırdılar. 'Ya bizden olacaksın, ya canından' dediler. Yıllarca sayısız can yaktılar, canlar aldılar. Bunların acısını unutmak kolay mı?" diyordu. Bunun üzerine Bahçeli, MHP'den özür dilenmesini istedi. Beklenen özür gelmemişti ama MHP'nin üçlü koalisyona evet dediği haberi 22 Mayıs'ta açıklandı.

DSP-MHP-ANAP koalisyonu

Böylece Ecevit'in beşinci, Türkiye'nin 57. Hükûmeti, DSP, ANAP ve MHP ortaklığı olarak kurulmuş oldu. Yılmaz'a bir kez daha şans gülmüştü; çünkü ANAP, DSP ve MHP arasında dengeleyici parti misyonuna soyunmuş ve 12'şer bakanlık alan DSP ve MHP'yi 10 bakanlıkla izlemeyi bilmişti. Asıl ideolojik gerilim beklendiği gibi DSP ve MHP arasında değil, MHP ve ANAP arasında yaşanacak; arabuluculuk da çoğunlukla Ecevit'e düşecekti. Yılmaz, hakkındaki soruşturma önergelerinden aklanana kadar ANAP'a verilen başbakan yardımcılığı görevini Cumhur Ersümer üstlendi.

1991 Genel Seçimleri'nden sonra Leyla Zana ve Hatip Dicle'nin yeminleri sırasında yaşanana benzer bir kriz, bu sefer 2 Mayıs 1999'da; Fazilet Par-

tisi'nden (FP) Meclis'e giren türbanlı Merve Kavakçı'yla ilgili olarak yaşandı. İlk kez türbanlı bir milletvekili Genel Kurul salonuna gelmişti ve bunun bir kriz olmaması için siyasiler önceden üzerlerine düşeni yapmaktan kaçmışlardı. Meclis'teki diğer kadın milletvekillerinin de katıldığı bir protestoyla, özellikle DSP'li vekiller sıra kapaklarına vurarak Kavakçı'nın dışarı çıkarılmasını istediler. Ecevit kararlı ve sert bir tutum takındı ve "Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz" diye konuştu. Oturum yeniden açıldığında Merve Kavakçı Genel Kurul'da yoktu. Kavakçı'nın milletvekilliği kısa sürede iptal edildi ve sorun çözülmüş oldu! Bu olayın ardından Cumhuriyet Başsavcılığı FP'nin daha önce kapatılmış olan RP'nin devamı olduğu gerekçesiyle, bu parti hakkında Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açtı. Bu arada MHP'den Antalya milletvekili seçilen başörtülü Nesrin Ünal'ın Meclis'e başı açık gelmeyi tercih ettiği de dikkatlerden kaçmıyordu.

TABLO 64
57. Cumhuriyet/V. Ecevit Hükûmeti Bakanlar Kurulu (28.05.1999 - 18.11.2002)

Başbakan	Bülent Ecevit (DSP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Devlet Bahçeli (MHP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Hüsamettin Özkan (DSP) (28.05.1999 - 09.07.2002) Şükrü Sina Gürel (DSP) (09.07.2002 - 12.07.2002)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Ahmet Mesut Yılmaz (ANAP) (12.07.2000 -)
Devlet Bakanı	Mehmet Keçeciler (ANAP)
Devlet Bakanı	Hikmet Uluğbay (DSP) (28.05.1999 - 22.07.1999) Recep Önal (DSP) (22.07.1999 - 09.07.2002) Hüseyin Tayfun İçli (DSP) (09.07.2002 -)
Devlet Bakanı	Tunca Toskay (MHP)
Devlet Bakanı	Yüksel Yalova (ANAP) (28.05.1999 - 31.05.2001) Sadettin Tantan (ANAP) (05.06.2001 - 06.06.2001) Nejat Arseven (ANAP) (08.08.2001 - 07.08.2002) Ali Doğan (ANAP) (07.08.2002 -)
Devlet Bakanı	Şükrü Sina Gürel (DSP) (28.05.1999 - 09.07.2002) Zeki Sezer (DSP) (09.07.2002 -)
Devlet Bakanı	Sadi Somuncuoğlu (MHP) (28.05.1999 - 08.05.2000) Faruk BAL (MHP) (22.05.2000 -)
Devlet Bakanı	Rüştü Kazım Yücelen (ANAP) (28.05.1999 - 05.06.2001) Yılmaz Karakoyunlu (ANAP) (05.06.2001 -)
Devlet Bakanı	Mustafa Yılmaz (DSP) (28.05.1999 - 10.07.2002) Mehmet Kocabatmaz (DSP) (10.07.2002 -)
Devlet Bakanı	Ramazan Mirzaoğlu (MHP)
Devlet Bakanı	Edip Safder Gaydalı (ANAP) (28.05.1999 - 12.09.2002) Mehmet Salih Yıldırım (ANAP) (12.09.2002-)

Devlet Bakanı	Hasan Gemici (DSP) (28.05.1999 - 10.07.2002) Melda Bayer (DSP) (10.07.2002 -)
Devlet Bakanı	Şuayip Üşenmez (MHP)
Devlet Bakanı	Mehmet Ali İrtemçelik (ANAP) (28.05.1999 - 08.05.2000)
Devlet Bakanı	Fikret Ünlü (DSP) (28.05.1999 - 24.08.2002) Erdoğan Toprak (DSP) (24.08.2002 -)
Devlet Bakanı	Abdulhaluk Mehmet Çay (MHP) (28.05.1999 - 24.12.2001) Reşat Doğru (MHP) (07.01.2002 -)
Devlet Bakanı	Kemal Derviş (TBMM dışından) (02.03.2001 - 10.08.2002) Masum Türker (DSP) (10.08.2002 -)
Devlet Bakanı	Tayyibe Gülek (DSP) (12.07.2002 -)
Adalet Bakanı	Hikmet Sami Türk (DSP) (28.05.1999 - 05.08.2002) Aysel Çelikel (TBMM dışından) (05.08.2002 -)
Milli Savunma Bakanı	Sabahattin Çakmakoğlu (MHP)
İçişleri Bakanı	Sadettin Tantan (ANAP) (28.05.1999 - 05.06.2001) Rüştü Kazım Yücelen (ANAP) (05.06.2001 - 05.08.2002) Muzaffer Ecemiş (TBMM dışından) (05.08.2002 -)
Dışişleri Bakanı	İsmail Cem (DSP) (28.05.1999 - 12.07.2002)
Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yard.	Şükrü Sina Gürel (DSP) (12.07.2002 -)
Maliye Bakanı	Sümer Oral (ANAP)
Milli Eğitim Bakanı	Metin Bostancıoğlu (DSP) (28.05.1999 - 10.07.2002) Necdet Tekin (DSP) (10.07.2002 -)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Koray Aydın (MHP) (28.05.1999 - 05.09.2001) Abdulkadir Akcan (MHP) (19.09.2001 -)
Sağlık Bakanı	Osman Durmuş (MHP)
Ulaştırma Bakanı	Enis Öksüz (MHP) (28.05.1999 - 17.07.2001) Oktay Vural (MHP) (30.07.2001 - 05.08.2002) Naci Kınacıoğlu (TBMM dışından) (05.08.2002 -)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Hüsnü Yusuf Gökalp (MHP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Yaşar Okuyan (ANAP) (28.05.1999 - 07.08.2002) Nejat Arseven (ANAP) (07.08.2002 -)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ahmet Kenan Tanrıkulu (MHP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mustafa Cumhur Ersümer (ANAP) (28.05.1999 - 28.06.1999) - (12.07.2000 - 27.04.2001) Zeki Çakan (ANAP) (08.05.2001 -)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Mustafa Cumhur Ersümer (ANAP) (28.06.1999 - 12.07.2000)
Kültür Bakanı	Mustafa İstemihan Talay (DSP) (28.05.1999 - 09.07.2002) Suat Çağlayan (DSP) (09.07.2002 -)
Turizm Bakanı	Erkan Mumcu (ANAP) (28.05.1999 - 08.08.2001) Mustafa Taşar (ANAP) (08.08.2001 -)
Orman Bakanı	Nami Çağan (DSP)
Çevre Bakanı	Fevzi Aytekin (DSP)

DSP VE ECEVİT'İN YENİDEN DOĞUŞU

Ecevit Başbakan olduğunda, 1980'lerin ilk yarısında özellikle sivil ve askeri bürokrasiye yönelik eleştirel duruşu çoktan tarih olmuştu. 1980'lerin başında Ecevit'in SHP'ye yönelttiği, "aşırı solcuların doluştuğu" parti eleştirisinin ötesinde, geçmişteki CHP mirasından ciddi kopuş iddiasını da getiren temel eleştirileri vardı. "CHP'nin küçük burjuva entelektüellerinin denetiminde seçkinci bir parti olduğu ve ulusal kurtuluş savaşı temelli yerli bir sol kimlik üretemediği", en yaygın itirazlarıydı. Ecevit, partisinin halkçı karakterinin altını ısrarla çizmeye devam etti. DSP kurucularının yüzde 70'inin işçi, çiftçi ve zanaatkârlardan oluştuğunu her fırsatta dillendirdi.

Fakat 1990'ların ikinci yarısındaki DSP'de, Ulusalcılık ve Milliyetçilik arasında var olduğu iddia edilen farktan bahseden kalmamıştı. İktidara gelen DSP artık halkın değil, devletin partisiydi. Ecevit'in üzerine titrediği parti yapılanmasında Kürtlerden; hatta ilk başlarda Alevilerden uzak durduğu görülüyordu. Ecevit, daha çok Balkanlar'dan gelmiş göçmen unsurların ağırlıklı olduğu bölgelerde başarı gösterirken, yoksul Sünni kesimleri de kısmen etkileyebiliyordu. 18 Nisan 1999 seçimlerinde iktidara gelebilmesi, "Merkezin" partisi olarak öne çıkarılması ve orta sınıflardan önemli ölçüde ödünç oy almasıyla mümkün olabildi.

Ecevit, belki 1995'li yıllarda Baykal'ın CHP'si kadar Neo-Liberal hegemonyanın tesirine girmemişti. Ama Kürt Meselesi ve Siyasal İslâm'ın yükselişi konusunda geleneksel Kemalist tepkiselliği nedeniyle kolayca Milli Güvenlik Devleti ideolojisinin tesirine kapıldı ve seçmenlerini de bu etki ekseninde ciddi ölçüde yönlendirdi. Milli Güvenlik ideolojisi, bir noktada devletin öncelikleri söylemi ekseninde Neo-Liberal reformları da "devlet sorumluluğuyla" kabullenip yaşama geçirmeyi kolaylaştırdığı için, Ecevit'in iktidarları döneminde bu uygulamalara sol bir itiraz ve pratik sergilediğini söylemek çok güç. Halktan yelken açıp, donuk ve tepkisel bir devletçi parti haline gelen DSP'de, yeni bir atılımın doğabileceği parti içi bir tartışma ortamı hiç olmadı. "Demokratik" Sol Parti, parti içinde farklı düşündüğünü hissettirenleri hemen tasfiye ederek, Ecevit'in karizmasının yeterli olacağı yanılsamasıyla hareket etti. Ama küstürülen bir parti örgütünün zor zamanlarda bir arada tutulması giderek güçleşiyordu. Dolayısıyla, Ecevit'in liderliğinin sağlığı nedeniyle sorgulanmaya başlandığı anda, parti örgütünün hızla dağılması, "aşağıdan yukarıya parti inşası iddiasının" tutmadığını da gösterir.

Devlet Bahçeli liderliğinde MHP

1990'lar siyasal şiddetin tırmandığı yıllar olmanın ötesinde, şiddetin medyadaki görünürlüğünün de artmasıyla güvenlik kaygısının tırmanmasına şahit oldu. Benzer ortamlarda yaşandığı gibi, endişe, belirsizlik ve korku kolaylıkla öfkeye dönüşebildi. Bu süreçte özellikle Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerden Batı'ya, Marmara, Ege ve Akdeniz'e yapılan göçler; buradaki kentlerin dışlarında Kürt gettolarının oluşmasına yol açtı. Göçmenlerin, temkin ve ihtiyatla karşılandıkları yeni bölgelerinde kendi kimliklerine dair farkındalıkları arttığı gibi; bu bölgelerde yaşayanlar da kendi kimliklerini öne çıkardılar. "Milliyetçiliğin kara baharının" yaşandığı 1990'larda terör nedeniyle

Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP, Alparslan Türkeş'in doktrin partisi olmak görünümünden uzaklaşmış, kitle partisine dönüşmüştür. Türkiye'de milliyetçi dilin siyasete yerleşmesi ve siyasal merkezin sağa doğru kaymasıyla beraber, MHP de taşra partisi imajından uzaklaşıp, sahillerden, metropollerden oy alabilen bir muhalefet partisi haline gelmiştir.

ölenlerin cenazelerine Ülkücülerin toplu katılımları dikkat çekiyordu. Medyanın bu gerginlikleri ele alış tarzı da milliyetçi söylemin, sembollerin ve en önemlisi öfkenin popülerleşmesi ve MHP'nin bu alana tarihinde hiç olmadığı ölçüde sızabilmesinin imkânlarını getirdi.

MHP'nin özellikle Ege ve Akdeniz'de katlanan oyları, 1980 sonrası gerginliklerin ortaya çıkardığı yeni bir durumdu. MHP'nin 1995'ten 1999'a Akdeniz ortalaması yüzde 13,4'ten, yüzde 25,6'ya; Ege'deyse yüzde 7'den yüzde 17,2'ye yükselmişti. Medyada, "Kürt sorunu ve İslâmcı tehdit karşısında ihtiyatlı ve mutedil bir Türkeş" tasvirlerinin bol bol yer bulabilmesi de, MHP'ye kuşkuyla yaklaşanların bu bakışlarının değişmesine yardımcı oldu. Bu tasvirler, gerçeklikten çok bir temenniyi yansıtsalar da, "MHP'nin Merkeze değil, Merkezin MHP'ye yaklaştığı" bir iklimin doğmasına katkıda bulunmuş oldular.

1990'lı yıllar seçilmiş ve seçilmemiş seçkinlerin çözemedikleri dinsel, etnik ve iktisadi problemler karşısında milliyetçiliğe sarıldıkları ve bunu yaparken de toplumdan ciddi yankı bulabildikleri bir dönem oldu. 1990'ların sonuna yaklaşırken bu milliyetçi söylemin sırasıyla DYP, MHP ve DSP'yi iktidara taşıması bununla ilintilidir. Milliyetçi söyleme sarılma kolaycılığı ise,

farklı talep ve özlemleri olan toplum kesimlerinin, siyaset aracılığıyla yan yana yaşayabilecekleri zeminler yaratılmasını değil; tam tersi, herkesin kendi kabuğuna çekilmeye başladığı bir çözülme sürecini derinleştirmiş oldu. MHP'nin siyasal gücünün bu süreç içinde hızla yükselip düşmesi, tam da bu sorunların tepkisellikle çözülemeyeceğinin göstergesidir.

DYP-SHP Hükûmeti'nde adeta fiili koalisyon ortağı olarak hareket eden, Demirel ve daha sonra Çiller'le iyi ilişkileri olan Türkeş, "Ordu'nun hassasiyetlerini ölçen deneyimli lider" imajını da basiretle kullandı. 1997'nin 4 Nisan'ında Türkeş'in beklenmeyen ölümü gerçekleştiğinde MHP seçkinleri, bu zeminde daha da yükseleceklerine dair umutlu bir bekleyiş içindeydiler. Türkeş'in cenazesine katılan onbinlerce insan, yakındaki patlamanın habercisi gibiydi. Açılan taziye defterine emniyet müdürü Kemal Yazıcıoğlu'nun, "Ne öğrendimse senden öğrendim!" sözcüklerini yazması, bürokrasi içinde Türkeş'e yakın kadroların artık usulen de olsa bu yakınlıklarını gizleme gereği duymadıkları zamanlara işaretti.

Artık Başbuğ ölmüştü. Bundan sonra MHP ancak "Genel Başkan" seçebilecek; hiç kimse Başbuğ'un mirasına ortak olamayacaktı. 30 senedir genel başkanlık yarışı olmayan bir örgütte, uzun zamandır Türkeş sonrasının hesaplarını yapanların özlemlerinin hızla görünürlük kazanmasıyla zorlu bir yarış başladı. Bu arada Türkeş öldüğünde, MHP Başkanlık Divanı apar topar oğul Yıldırım Tuğrul Türkeş'i Genel Başkan atamıştı. Medyanın etkin grupları bu sefer de "mutedil oğul" yayınlarına giriştiler. MHP, 18 Mayıs 1997 Kongresi'ne tarihinde ilk kez 6 adayla girme heyecanını yaşadı. Birinci tur sonunda Tuğrul Türkeş 412, Devlet Bahçeli 359, Ramiz Ongun 231, Enis Öksüz 104, Muharrem Şemsek 80, İbrahim Çiftçi 13 oy aldı. İkinci turu Bahçeli'nin kazanma ihtimali ağır basınca, Türkeş yanlısı Ülkü Ocakları Başkanı Azmi Karamahmutoğlu, "Artık söz bitti bundan sonra eylem günüdür" diyerek Kongre'nin ertelenmesine yol açan kavgayı ateşledi. Ne var ki ertelenen Kongre 7 Temmuz'da yapıldığında, Devlet Bahçeli'nin kazanacağı daha ilk turda belli olmuştu. Buna göre Bahçeli 697, Tuğrul Türkeş de 487 oy aldılar.

Türkeş'in bir dönem en yakın kurmayı olan Bahçeli'nin avantajı, MHP Teşkilatını çok iyi tanıması ve Tuğrul Türkeş'in temsil ettiği yenileşme hamlesini kimliksizleşme olarak gören ve bu yenileşmeyle Teşkilattaki ağırlıklarını yitirebileceklerini düşünenlerin desteğini almayı başarmasında yatıyordu. Bahçeli, bu kongrede bir ittifakın adayı olarak sivrilmişti. Önünde kendisini lider olarak kanıtlaması gereken zorlu bir sınav daha vardı. Bahçeli'nin bu sınavdan başarıyla çıkacağının ilk işareti ise, 23 Kasım 1997'de yapılan Olağan Kongre'de görülecekti. Bahçeli bu kongreyi de Tuğrul Türkeş'in 483 oyuna karşı, 671 oy alarak kazanınca sıra, enerjisini teşkilat içi tahkimata ve ülke gündemine yöneltmeye geldi.

MHP 1999 seçimlerinde, RP ve ardılı partilerin 28 Şubat sarsıntısından kurtulmaya çalıştıkları dönemde oluşan boşluğa yerleşmeyi hedefledi ve bunu büyük ölçüde başardı. Seçimlere "ürkek değil, erkek parti", "sıra bizde" sloganlarıyla giren MHP, FP'nin iktidar yapılmayacağını düşünenlerin oylarını almayı da başarmış oldu. Yine de MHP'nin beklenmeyen başarısında en büyük nedenin, Abdullah Öcalan'ın yakalanması sürecinde, bizzat medyanın da katkıda bulunduğu milliyetçi yükseliş olduğu söylenmelidir. Bu seçimde MHP'nin her zamankinden belirgin biçimde yolsuzluk ve yoksulluk meselelerini öne çıkarması da oy desteğinin yükselişine katkıda bulundu. Böylece MHP, yoksulların öfkesini milliyetçi mecraya yönlendirmek konusundaki kısmi becerisini bir kez daha göstermiş oldu. Seçmen araştırmaları MHP'nin, 1999'da ilk kez oy kullananların yüzde 30-40 arasındaki kesiminin oyunu aldığını gösteriyor.

Üçlü koalisyonun bakanlık paylaşımı sırasında MHP'nin İçişleri, Adalet ve Dışişleri gibi bakanlıklara değil de icracı bakanlıklara talip olduğu görüldü. Sağlık, Bayındırlık, Tarım, Sanayi, Ulaştırma, Milli Savunma gibi bakanlıkları alan MHP yönetimi, bakan olarak Ülkücü geleneğin çok tanımadığı bürokrat ve akdemisyenlere ağırlık vermeyi seçmişti. MHP'nin icracı bakanlıklara ağırlık vermesinin arkasında özellikle partinin denetimindeki 500'e yakın belediyeye aktarılacak kaynaklar üzerinden yaratılabilecek seçmen desteği hesabı vardı. Ne var ki bu tercih MHP'yi hiç öngöremediği acı bir sınavla karşı karşıya bıraktı. 17 Ağustos 1999'da Türkiye depremle sarsıldığında ilgili bakanlıkların hepsi MHP'deydi. Deprem karşısında devletin hazırlıksızlığı, sivil inisiyatiflerin Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir hız ve güvenle devreye girmeleri, sadece MHP'nin hanesine olumsuz yazılmadı elbette. Ama MHP'li bakanların kamuoyu hassasiyetlerini dikkate almayan kimi çıkışları, halkın yaralarının sarılmasını beklediği bir ortamda tepki çekti. Sağlık Bakanı'nın Türkiye'nin yardımına koşan Yunanlıları kastederek, "Yunan kanı istemiyorum" çıkışında bulunması, bunlar içinde belki de en talihsizidir. MHP seçkinlerinin yıllardır övündükleri, "devlet tecrübesi olan kadrolar" iddiasının gerçeği yansıtmadığı görüldü. Ama en ciddi itibar kaybı, Bahçeli'nin yakın kurmayı Koray Aydın'ın elindeki Bayındırlık Bakanlığı'nın depremle ilgili ihalelerine fesat karıştırıldığı iddialarının basına yansımasıyla yaşanacaktı.

MHP'nin en sıkıntı yaşadığı süreçlerin birisi de AB ile ilişkilerin zorunlu kıldığı idam cezasının kaldırılması oldu. Bu adım, Abdullah Öcalan'ın idamını isteyen tabana nasıl anlatılacaktı? MHP'de bir kanat, "devlet aklının Apo'nun asılmasındansa koz olarak tutulmasının daha akıllıca olduğu" vurgusunu öne çıkararak krizi atlatmaya girişirken, "Biz şimdi seçmenimize ne deriz" diyenlerin de önemli sayılara ulaştıkları gözlendi. Sonuçta 12 Ocak

2000'de toplanan ve yedi buçuk saat süren liderler zirvesinde Bahçeli'nin ikna edildiği anlaşıldı. Uzlaşma net bir ifadeye dayanmasa da zamanla meselenin ateşinin düşeceğinin hesaplandığı anlaşılıyordu. Buna göre idam tezkeresinin, "Uluslararası taahhütlerden kaynaklanan süreç tamamlanana kadar Başbakanlık'ta bekletilmesine, Meclise sevkedilmemesine karar verildi." Bu arada 18 Nisan seçimleri öncesinde "ürkek değil, erkek parti" sloganını sahiplenen MHP'nin türban sorunu ve İmam Hatipler konusunda sessizliği seçtiği de kısa sürede anlaşılacaktı.

Uyum paketleri

Gümrük Birliği anlaşmasını imzaladıktan sonra AB üyeliği stratejisine büyük ağırlık veren Türkiye, nihayet 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne (AB) resmen aday ülke ilan edidi. Türkiye bu süreçte, Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum yolunda son derece kapsamlı anayasa değişiklikleri ve uyum paketlerini yasalaştırmayı da başaracaktı. İlk Uyum Paketi dönemin hükümet ortakları DSP, MHP ve ANAP tarafından 19 Şubat 2002'de TBMM'ye getirildi. Kamuoyunda Mini Demokrasi Paketi adıyla anılan değişikliklerle düşünce özgürlüğü konusunda önemli adımlar atıldı. TCK'nın 159 ve 312. maddeleri ile Terörle Mücadele Yasası'nın 7. ve 8. maddelerinde değişiklikler yapıldı. Hapis cezalarında önemli indirimler gerçekleştirildi ve DGM'lerde 15 güne kadar uzatılan gözaltı süresi 4 güne indirildi.

İkinci Uyum Paketi'yse 9 Nisan 2002'de yürürlüğe girdi. Bu paketle beraber Dernekler Yasası ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu değiştirildi, bu alanlardaki sınırlamalar azaltıldı. İşkence ve kötü muamele sebebiyle AİHM'nin hükmettiği tazminatların bu suçları işleyen görevlilere ödettirilmesi düzenlendi. Partilerin kapatılması zorlaştırıldı. Basın Kanunu'ndaki yasaklanmış dil kavramı kaldırıldı. Son derece kapsamlı değişikliklerin üç partili bir koalisyon tarafından başarılmasının önemi azımsanmamalıdır. Buna rağmen idam cezasının kaldırılması ve ana dilde eğitim konusunda özellikle MHP'nin direnci aşılamadı. Erken seçim kararının alındığı bir ortamda, Meclis'teki diğer partilerin anlaşmaları ve MHP'yi devre dışı bırakmalarıyla Üçüncü Uyum Paketi de yasalaştığında takvimler 9 Ağustos 2002'yi gösterecekti.

Yeni cumhurbaşkanının seçimi

Koalisyonu bekleyen en büyük sınavlardan birisi de 16 Mayıs 2000'de görev süresi dolacak olan Süleyman Demirel'in yerini alacak yeni cumhurbaşkanının belirlenmesiydi. Ecevit'in kaygısı, Meclis'te sağ partilerin ağırlığı ne-

deniyle "rejimin temel niteliklerine uygun olmayan bir adayın" seçilme ihtimaliydi. Ecevit, Demirel'in süresinin bir defaya mahsus uzatılması konusunda öyle ısrarcı davrandı ki, istikrar uğruna demokratik olmayan uygulamalara imzasını atmayı bile göze aldı. Ecevit, Demirel'i yeniden seçtirebilmek uğruna, Cumhurbaşkanının bir defaya mahsus olmak üzere yedi yıl için seçilmesini öngören, 1982 Anayasası'nın 101. maddesini "en çok iki kez beşer yıl" olarak değiştirme çabasına girdi. Anayasa'ya göre bu seçimde partiler grup kararı alamıyorlardı. Milletvekillerinin de gizli oy ilkesine uymaları gerekiyordu. Ecevit, koalisyon ortaklarıyla Demirel ismi üzerinde oluşan zoraki uzlaşmanın oylamaya yansıtılması için açık oy kullanılması ısrarında bulundu. Hatta FP'nin desteğini almak için, siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran düzenlemeler yapılmasına öncülük etti.

Referandumsuz anayasa değişikliği için 367 oy gerekliydi. 29 Mart 2000'deki ilk turda "Evet" oyları 253'te kaldı. İktidarın toplam oy desteğinin 350 olduğu anımsandığında, Ecevit'in imkânsız bir çaba içerisinde olduğu açıktı. Ecevit, uzlaşı metnine imza koyan 406 milletvekilinin bu sözlerini tutmamalarını eleştirirken, grup kararının alınamayacağı gerçeğini unutmuş görünüyordu. Sonuçta her türlü baskıya rağmen, 5 Nisan 2000'de yapılan ikinci turda da oylar 303'te kaldı. Bülent Ecevit, birinci girişiminden sonuç alamayınca kısa süre sonra yeni bir hamle yaparak Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'i ortak aday olarak önerdi. Aday gösterildiğinde bile, Cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılması ve yeni bir anayasa yapılması gereğinden bahseden Sezer, ciddi hukuk adamı kimliğiyle güven vermiş görünüyordu. 27 Nisan 2000'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci turunda, beş liderin ortak adayı Sezer 281 oy alırken, en yakın rakibi FP'li Nevzat Yalçıntaş 61 oyda kaldı. Diğer adaylardan Sadi Somuncuoğlu 58, Yıldırım Akbulut 56, Doğan Güreş 35 oy alabildiler. Diğer beş aday ise bir varlık gösteremedi. 1 Mayıs'ta yapılan İkinci Turda Sezer oylarını 314'e çıkarmıştı. Nihayet 5 Mayıs'ta yapılan Üçüncü Turda Sezer 330 oy alarak Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı seçildi. Bu turda Nevzat Yalçıntaş, 113, Sadi Somuncuoğlu ise 43 oy aldılar. Artık Çankaya'da hukukçu kimliğinin yeni döneme damgasını vuracağı kestirilebilen, Meclis dışından fakat asker kökenli olmayan bir Cumhurbaşkanı vardı.

Sezer'in, seçilmesinde büyük rol oynayan Ecevit'le arasında önemli gerilimlerin yaşanacağının anlaşılması çok uzun sürmedi. Türkiye Kasım 2000 ve Şubat 2001'de 90'lı yıllarda yaşananlara benzer fakat çok daha şiddetli krizlerle sarsıldı. Bir kez daha izlenen para politikası iç talepte büyümeyi; bu büyüme de ithalatın hızla şişmesini getirmişti. Bu da başedilmesi giderek güçleşen cari açıklar anlamına geliyordu. Alınan önlemler krizin küllerini bütünüyle soğuramamış, ancak geçici bir rahatlama sağlanabilmiş-

AHMET NECDET SEZER

Mütevazı bir ailenin çocuğu olarak 1941'de Afyon'da dünyaya gelen Ahmet Necdet Sezer, 1962'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Kariyerinin en önemli basamaklarını 1983'te Yargıtay üyeliğine seçilmesi; sonra da Kenan Evren tarafından 1988 yılında Anayasa Mahkemesi üyeliğine atanması oluşturur. Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanının emekli olmasından sonra Sezer 6 Ocak 1998'de mahkeme başkanlığına seçildi. 2000 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde DSP, MHP, ANAP Liderlerinin Ecevit'in inisiyatifi ile biraz da gönülsüzce Demirel ismi üzerinde belirledikleri uzlaşma TBMM'de işlemeyince, Ecevit Sezer'in ismini önerdi. Sağ partilerin ağırlıkta olduğu bir meclis yapısı içinde Ecevit'in Sezer'i seçtirmesi, kendisi açısından büyük bir siyasi başarıdır. Çünkü Ecevit'in en büyük kaygısı, Meclis'ten Cumhuriyet'in laik yapısına ters bir cumhurbaşkanının çıkması olasılığıydı. Böylece Sezer, DSP, MHP, ANAP, DYP ve RP liderleri başta olmak üzere 131 milletvekilinin verdiği ortak imzayla aday gösterildi. Yapılan üçüncü tur oylamada 330 oy alarak 5 Mayıs 2000 tarihinde Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı seçildi.

Sezer'in dönemin siyasi kadroları ve kamuoyunun dikkatini üzerinde toplaması, 26 Nisan 1999'da Anayasa Mahkemesi'nin 37. Kuruluş Yıldönümünde yaptığı konuşmaya yansıyan demokratik tutumundan kaynaklandı. Sezer konuşmasında, düşünceye özgürlük çağrısı yaparak, 1982 Anayasası'nı eleştirmişti. Sezer bir yıl sonra yine aynı vesileyle yaptığı bir konuşmada da, "Cumhurbaşkanına verilen yetkilerin parlamenter demokrasinin sınırlarını aştığını belirterek, demokratik devlet düzeninde, ulusal iradeyi temsil eden parlamento dışında, sorumsuz bir cumhurbaşkanının yönetimi paylaşması ve tek başına önemli yetkiler kullanması kabul edilemez" diyecekti. Özellikle sağ partiler ve FP çevresinde Sezer'in Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş ve bir önceki başkan Yekta Güngör Özden'e göre daha ılımlı bir hukukçu olduğu kanaati yerleşmişti. Hatta FP lideri Recai Kutan, "Meclis dışından olması durumunda bizim kafamızdaki iki isimden birisi Anayasa Mahkemesi Başkanı'ydı" diyecekti.

Sezer seçildikten sonra hukukçu kimliği uygulamalarında hemen etkisini gösterdi. Kamuoyu önünde pek görülmeyen, basına çıkmayan ciddi tavrı hem övgü, hem yergi konusu edildi. Görevdeki ilk yılı sonunda uluslararası meselelerde kişisel bağlantı kurmadığı ve inisiyatif almadığı eleştirileri getirildi. Sezer'in bu eleştirileri dikkate almaya çalıştığı, fakat Demirel'le kıyaslandığında bu girişimlerinin sınırlı olduğu da söylenmelidir. Sezer'in 16 Şubat 2001 tarihli MGK'da Ecevit'i, yolsuzlukların üstüne gitmemekle itham ettiği konuşmasından sonra, Ecevit'in basın toplantısıyla patlak veren iktisadi kriz de gündeme damgasını vuracaktı. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı, en güvenilir kurum sıralamasında TSK'yı geride bırakacaktı. Sezer'in DSP, MHP, ANAP Koalisyonu döneminde AB yanlısı bir çizgi izlediği; daha demokratik bir duruş sergilediği söylenebilir. AKP'nin tek başına iktidar olmasından sonra MGK ve atanmış çevrelerle daha fazla yakınlaştığı görüldü. Sezer, eleştiri konusu ettiği yetkilerini, bu dönemde daha fazla kullanma eğilimine gitti. Cumhurbaşkanlığının sonunda, sivil siyaset karşısında devletçi ve statükocu refleksleri ağır basan Sezer'le karşı karşıyaydık.

ti. "Hassas" piyasalar bu ortam içinde "Devlet'in zirvesinde" yaşanan politik krizle daha da çözüldüler ve Şubat 2001 çok daha şiddetli bir krizle cehenneme döndü. Bu krizler Erinç Yeldan'ın ifadesiyle, "1980'lerden beri uygulanan neoliberal ekonomik politikaların Türkiye'yi içine soktuğu yapay büyüme, istikrarsızlık, daralma döngüsünün sonucuydu. Bir kez daha döviz ve faiz sınırları kontrol edilemez seviyelere yükseldi."

21 Şubat'taki MGK Toplantısında Sezer'in Ecevit ve DSP'yi yolsuzlukların üzerine yeterince gitmemekle eleştirmesi üzerine Ecevit ve Hüsamettin Özkan Kurul'u apar topar terk ettiler. Özkan'ın çıkarken Cumhurbaşkanı'na söylediği iddia edilen nankör kedi ifadesi, kendi elleriyle seçtikleri Cumhurbaşkanı'nın tarafsız kalma çabasını sindiremediğini gösteriyordu. Ecevit'in Kurul'dan çıkar çıkmaz heyecanlı bir ses tonuyla içerideki krizi anlatarak Sezer'i eleştirmesi üzerine, piyasaların dizginleri bir kez daha koptu. Kısa süre içinde Ecevit zor bir karar vererek, 70'lerde danışmanlığını da yapmış olan Dünya Bankası'nın üst düzey yöneticisi Kemal Derviş'i yardıma çağırdı. Derviş ekonomiden sorumlu yeni devlet bakanı olarak kimilerince "koalisyonun dördüncü ortağı" durumuna geldi. Ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'yla kamu harcamalarının sıkı denetime tabi tutulması ve artık alarm veren bankacılık sisteminin disipline edilmesi süreci başladı.

Türkiye'de Nisan 1994'ten sonra yaşanandan bile daha şiddetli bir yoksullaşma dalgası gözleniyordu. Binlerce iş yeri kapatılıyor, bankacılık sektörü dahil yüz binlerce insan işlerini yitiriyorlardı. İnsanlar birkaç gün içinde ağır biçimde yoksullaşmanın şokunu yaşarken, belki de en kötüsü orta vadede bile işlerin düzelme umudunun görünmüyor olmasıydı. Bu koşullar altında DSP, MHP ve ANAP, kısmen de olsa popülizm yapamaz duruma geldiler. Basit bir mantıkla, alacaklıların gözleri devleti yönetenlerin üstündeydi ve disiplinin dışına taşan her kareket, sadece IMF ve Dünya Bankası yetkililerince değil, onların çözümlerini tek çıkış kabul eden etkin işveren çevreleri ve basınca da ağır biçimde eleştiriliyordu. MHP, elindeki icracı bakanlıkları partinin yararına kullanamadığı gibi, sıklıkla "iktisadın icaplarını bilmemekle ve kriz çıkarmaya çalışmakla" eleştirildi. DSP de aynı eleştirilerden muzdaripti ama onlar Derviş'i getirerek en azından iktisadın icapları neyse yapacakları güvenini telkin ediyorlardı. Bu süreçte koalisyon ortakları çok büyük prestij yitimine uğradılar.

MHP, AB'yle entegrasyon sürecinde zorunlu görülen, anadilde eğitim ve yayın hakkından, idamın kaldırılmasına kadar bir dizi konudaki direncinden vazgeçecek gibi görünmüyordu. 7 Haziran 2002'de yapılan liderler zirvesinde Bahçeli, eğer "başka hükûmet formülleri oluşursa önünü açarız" mesajını verdi. Temmuz başında da beklenmedik biçimde 3 Kasım'da erken seçim yapılması önerisini getirdi. Yılmaz ve Ecevit, bu önerinin barındırdı-

ğı risklerin farkındaydılar. Fakat Bahçeli'yi geri adım atması konusunda ikna edemediler.

ANAP yaklaşan fırtınayı sezdiği için iktisadi ve politik krizin biricik ve kaçınılmaz çözümü olarak gördüğü AB'ye entegrasyonun sözcüsü olma iddiasını daha da öne çıkardı. Yılmaz bu yolla, özellikle iktisadi seçkinlerle ortak bir hedef oluşturabilmeyi ve bu ortak çıkarın medyada yaratacağı desteğin rüzgârıyla seçimleri arızasız atlatabilmeyi umuyordu. DSP ise Derviş'le özdeşleşen acı reçetenin sonunda doğacak rahatlamanın ardından seçmene ekonomiyi düze çıkaran parti olarak gitmeyi planlıyordu. MHP ise, iktidar ortağı olduğu halde AB ve Derviş karşıtlığını giderek koyultarak seçimlerde tepki oylarını almayı tasarlıyordu. Bu nedenle Bahçeli, iktidar gömleğini süratle muhalefet gömleğiyle değiştirebileceğini umut ederek, siyasette intihar anlamına gelebilecek bir karar aldı ve ortaklarını erken seçim için zorladı. Ne var ki hükûmet ortakları, kendi elleriyle baskın bir seçimin içine düştüler ve çok partili siyasal yaşamımızın en önemli tasfiyelerinden birisine şahit olan bir siyasal depremi elbirliğiyle hızlandırmış oldular.

ALTINCI BÖLÜM

SİYASAL DEPREM VE AB EKSENLİ YENİDEN YAPILANMA (2002-)

3 Kasım 2002 seçimlerine doğru sular yeniden ısınırken

2002 yılı başlarında Hükûmetin temel öncelikleri, ekonomik kriz sonrası normalleşmenin sağlanması ve AB sürecinin gerektirdiği uyum yasalarının çıkarılmasıydı. Derviş'in ekonominin başına getirilmesiyle koalisyon adeta dört partili bir görüntü sergilemeye başladı. Ekonomideki her önemli veya olumlu adım, Derviş'le ilişkilendiriliyor, iş çevreleri Derviş'in özerkliğinden memnun görünüyordu. DSP'nin, Derviş'in istikrar paketinin kısa vadeli olumlu sonuçlarını kendisine maletme çabaları başarıya ulaşamayacaktı. Bunda baskın erken seçimin rolü olduğu kadar, Derviş'in bilinçli şekilde kendisini DSP'den ayrıştırma tavrının da etkisi vardı. Mayıs başında Bülent Ecevit'in sağlık sorunları nedeniyle hastaneye kaldırılması ve izleyen süreçte sağlığının kötüye gitmesi de, hükûmetin ömrünü kısaltan ciddi bir unsurdu.

Ecevit'in rahatsızlığının gizlenemez hale gelmesiyle kamuoyunda görevlerini bırakması yönünde görüşler duyulmaya başlandı. Bu sırada Kemal Derviş'in siyasal belirsizlikten söz ederek erken seçim tarihinin belirlenmesini istemesi ilginç gelişmelerin göstergesi gibiydi. Bu ortam içinde AB Uyum Paketi'ni sahiplenen ANAP ve MHP arasında, idam cezasının kaldırılması, anadilde öğrenim ve yayın üzerinden süren tartışma giderek şiddetlenmekteydi. AB entegrasyon sürecinde geri dönülmez yolda olunduğunu hatırlatan Cumhurbaşkanı Sezer, siyasi parti liderleriyle bir zirve toplayarak AB Uyum Paketi konusunda uzlaşma yaratmaya çabaladı. Zirveden bir uzlaşma çıkmayacak, MHP'nin direncinin devam ettiği görülecekti.

Uzun süredir "Ecevitlerin Prensi ve Veliahtları" olarak öne çıkarılan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan ve Ecevitler arasında ciddi bir gerilimin patlak vermesiyle DSP'de ani bir yaprak dökümü başladı. Kamuoyunda çok görünmemesine rağmen perde arkasında fazlasıyla belirleyici olduğu yönündeki yorumlar, Özkan'ın kişiliği etrafında bir gizem oluşmasına yol açacaktı. Türkiye, Özkan sayesinde kamuoyu önünde konuşmayan siyasetçi tipiyle de tanışmış oldu. Özkan, "O'nun isteği üzerine O'ndan önce gidiyorum" diyerek düğmeye bastı. DSP'nin bir başka ağır topu olan Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in de aralarında bulunduğu birçok bakanla beraber 63 milletvekilinin ayrılmasıyla yeni oluşumlar için canlı bir ortam doğacaktı.

Bu arada Derviş'in de Özkan ve Cem ile beraber hareket ettiği anlaşıldı. İstifa eden Derviş, Cumhurbaşkanı Sezer ve Ecevit tarafından ikna edilerek istifasını kısa bir süreliğine de olsa geri çekmeyi kabul etti. Cem ve arkadaşları yeni bir parti kurma konusunda hızlı hareket etme baskısıyla karşı karşıya kaldılar. Seçim tarihinin belli olduğu Temmuz ayının 22'sinde Yeni Türkiye Partisi (YTP) 62 milletvekiliyle beraber kuruluş başvurusunu yaptı. YTP'nin amblemi bile aceleye geldi ve değiştirildi. Önce bir merkez partisi fikri ortaya atılarak, kısa süre önce DTP'nin başına getirilen Mehmet Ali Bayar'la flört edildi. Daha sonra, demokratik sol tarifinde karar kılındı ve bu ifade tüzüğe de yansıtıldı. Cem ve Özkan'ın baştan itibaren Derviş'in oluşuma bağlılığından emin olamamaları ise durumu daha da zorlaştırıyordu. Parti'nin şansının Derviş'in tercihlerine bu kadar bağlanmış olması, bu partinin daha kurulurken içine düştüğü kaygan zeminin en açık göstergesiydi. Partinin medya desteği olmadan ayakta kalamayacağı anlaşılınca, medya desteğinin biricik güvencesi görülen Derviş'i yitirmemek için çok uğraş verildi ama başarılı olunamadı.

Derviş, kendisine verilen krediyi Sol'u bütünleştirmek için kullanmaya çabaladı ve 15 Ağustos'ta "YTP'ye girmeyeceğim, solda birlik çalışmalarını Baykal'la birlikte yürüteceğim" diyerek ipleri kopardı. Solda birlik adına çok fazla başarılı olamayan Derviş, 23 Ağustos'ta CHP'ye katılınca, YTP'nin gün yüzü görmeden "diğerleri" arasına yuvarlanmasının da vesilesi oldu.

Kimi milletvekilleri sanki 3 Kasım'da yaşanacak olan depremi hissetmiş gibi yeni bir "küskünler hareketi" örgütlemeye çalıştılar. Ama sonuçta asıl küskünlerin seçmenler olduğunu acı biçimde anlayacaklardı. SP, ANAP ve YTP ile küskünler olarak adlandırılan milletvekillerinin desteklediği hareket sonuç vermedi. Özellikle erken seçim kararını baştan beri eleştiren Başbakan Ecevit ve partisinin ilkeli tavrı nedeniyle bu olasılık engellendi. Bu arada seçim kararı almış bulunan Meclis'in büyük bir maratona girerek AB sürecinde yaşamsal olan III. Uyum Paketi'ni gerçekleştirdiği de unutulmamalı. 9 Ağustos 2002'de yasalaşan III. Uyum Paketi'yle idam cezası kaldırıldı, yerine mü-

ebbet ağır hapis cezası getirildi. Azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerinin önündeki engeller kaldırılırken, radyo ve televizyonlarda Kürtçe yayın yapılmasına ilişkin düzenleme hayata geçirildi. AİHM'nin Türkiye aleyhine verdiği kararların yeniden yargılama sebebi sayılmasına ilişkin son derece önemli değişiklik de bu paketle beraber geçirildi.

Seçimlerden ciddi kayıpla çıkacağı anlaşılan ANAP'ta, kimilerinin Mesut Yılmaz'ın veliahtı gözüyle baktığı Erkan Mumcu'nun 27 Ağustos'ta istifası partiyi sarstı. Mumcu gibi ANAP'tan istifa eden Murat Başesgioğlu da AKP'nin yolunu tutarken, Yaşar Okuyan eski yuvası MHP'yi tercih etti. Bu arada siyasette umduğunu bulamayan Hasan Celal Güzel'in partisi olarak bilinen Yeniden Doğuş Partisi'ne (YDP) iş adamı Cem Uzan adına el konulduğu anlaşıldı. Bu parti kısa süre sonra adını Genç Parti (GP) olarak değiştirdi. Cem Uzan, Genç Parti kurulmadan önce, iş dünyasındaki 46. yıl dönümlerini vesile ederek müzik ve siyaset karışımı medyatik mitinglerine girişmiş ve nabız yoklamaya başlamıştı. Kısa bir süre içinde Uzan'ın GP'si, içi boşaltılmış imaj siyasetinin öfkeli kalabalıklarla buluşabildiğinde nerelere varabileceğinin çarpıcı bir göstergesi olacaktı.

AKP: Erdoğan'ın önlenememeyen karizması ve yenileşme arayışı

RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından önce Fazilet Partisi (FP) ardından da Saadet Partisi'nin (SP) kurulma çabasıyla savunmaya çekilmek zorunda kalan Milli Görüş camiası, zamanla ciddi bir yol ayrımı içine girecekti. RP geleneği içinde her zaman orta sınıf İslâmcılığı ifadesiyle anlaşılabilecek bir dinamik var olmuştu. 1980 öncesinde "milli sanayi hamlesi" söylemi ekseninde bu çevrelerin beklentileri siyasete taşınılmaya çalışıldı. Özal'la beraber dışa kapalı değil, tam tersine açık ihracat yönelimli bir gelişme stratejisinin benimsenmesiyle, Erbakan'ın orta sınıf İslâmcılığı söylemi eskimeye başladı. Özal'ın stratejisi bir dizi faktörün de yardımıyla, kamuoyunda Anadolu Kaplanları olarak anılan, KOBİ kökenli ve daha çok yurtdışındaki Muhafazakâr kesimlerin katkılarıyla beslenen İslâmi sermayenin ciddi bir büyüme dönemine girmelerine olanak verdi. Bu eksende, tarikat ve cemaat çevreleri de azımsanamaz bir iktisadi büyüme yakalamayı başardılar.

ANAP, Özal'ın denetiminde kaldığı sürece bu çevrelerin özlemlerini başarıyla temsil etti. Özal'ın Cumhurbaşkanı olması ve kısa süre sonra gelen ani ölümüyle beraber, Yılmaz liderliğinde yerleşik iktisadi ve siyasi çıkarların temsiline ağırlık verilmesi, Muhafazakâr çevreleri ANAP'tan uzaklaştırdı. RP'nin Erbakan liderliğinde orta sınıf İslâmcılığı dinamiğini temsil etmeye önem göstermesi, bahsedilen çevrelerin desteğinin kolayca elde edilme-

Milli Görüş hareketinin orta sınıf İslamcılığa odaklanan iktisadi yönelimi ve devlet eliyle gerçekleştirilecek "büyük sanayi hamlesi" projesine karşı Özal'ın ihracatı esas alan ve KOBİ'leri öne çıkaran projesi daha etkili oldu. Bu dönemde serpilen muhafazakâr sermaye gruplarının siyasi beklentileri de bu yeni iktisadi yönelime paralel bir şekilde değişti ve AKP de bu siyasi beklentilerin taşıyıcısı olarak biçimlendi.

si sonucunu getirmedi. Muhafazakâr iş çevreleri istikrara ciddi ölçüde önem vermekteydiler ve RP'nin rejim ve askerle çatışma görüntülerinden son derece rahatsızdılar. Erbakan'ın yapay gerilimler yaratma ve tırmandırma konusundaki hünerinden giderek daha fazla rahatsız oldular ve RP içindeki yenileşme dinamiğini desteklemeye başladılar. Aslında aradıkları RP'den Muhafazakâr bir ANAP çıkarmaktı. Sonuçta AKP, 28 Şubat Süreci'nin yol açtığı yeni ortamda şekillendiğinde bu istekleri büyük ölçüde karşılanmış olacaktı. Ama RP'nin kendi iç dinamikleriyle bunu başarması yönündeki beklentileri gerçekleşmedi.

Milli Görüş çizgisinde iki adaylı ilk yarışmaya sahne olan, Fazilet Partisi'nin 14 Mayıs 2000 tarihli kongresi, bu arayışın en somut ifadesidir. Siyasi yasaklı Necmettin Erbakan'ın destek verdiği Recai Kutan karşısında, yine Erbakan tarafından kısa sürede partinin önemli mevkilerine ve bakanlığa getirilen Yenilikçi Abdullah Gül yarışmaktaydı. Kutan'ın 633 oyuna karşılık, Gül'ün 521 oy alabilmesi aslında büyük bir başarıdır. Gül ve destekçileri, parti içindeki ciddi güçlerini anladıktan sonra çok daha özgüvenli hareket edebildiler ve AKP'nin kuruluş kararını daha kolay verdiler. Aslında Fazilet Partisi kurulduğunda daha sonra Yenilikçiler olarak ayrışacak grubun

önde gelenlerinin partinin en belirleyici konumlarına getirildikleri görüldü. Abdullah Gül, Nevzat Yalçıntaş, Ali Coşkun, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu ve İrfan Gündüz genel başkan yardımcılıklarına getirilmişlerdi. Başkanlık Divanı'nda da çoğunluğa sahip olan Yenilikçiler, 18 Nisan 1999 Genel ve Yerel Seçim adaylarının belirlenmesinde de ciddi ölçüde belirleyici olmuşlardı.

Bu arada kamuoyu anketlerinde büyük destek bulan Recep Tayyip Erdoğan kimilerince Yenilikçilerin doğal önderi olarak görülmekteydi. Erdoğan, "Başbakan Erdoğan" sloganları eşliğinde Aralık 1997'de Siirt'te yaptığı bir konuşmada, Ziya Gökalp'in "Minareler süngü/Kubbeler miğfer/Camiler kışlamızdır/Müminler asker" dizelerini okuduğu ve Türkiye'de ırk ayrımı yapanları eleştirdiği sert bir konuşma yaptı. Bunun üzerine Diyarbakır DGM, 21 Nisan 1998'de Erdoğan'ı, TCK'nın meşhur 312/2 maddesi (halkı din ve ırk farklılığı gözeterek, kin ve düşmanlığa tahrik etme) uyarınca bir yıl hapis cezasına çarptırdı. Yargıtay 8. Dairesi'nin Diyarbakır DGM'nin kararını Kur'an'dan alıntılar vererek onaylaması üzerine, Erdoğan, Menderes'in kaderini anımsattığı konuşmalarla süslediği gövde gösterisi sonrası, 4 aylık cezasını çekmek üzere 26 Mart 1999'da teslim oldu. Bu sırada söylediği, "Bu şarkı burada bitmez!" sözleri akıllarda kalmıştı. FP'nin 18 Nisan 1999 seçimlerinde yüzde 15,4'te kalması aslında 28 Şubat depreminin etkisi anımsandığında başarısızlık sayılmazdı. Ne var ki bu seçimlerden sonra Erdoğan, yenileşme dinamiğinin önünün kesilmesinin bu sonucu getirdiği görüşünü işlemeye ve FP'den umudunu kesenler de Pınarhisar Cezaevi'ne akmaya başladılar.

Bu koşullar altında gidilen 14 Mayıs 2000 Kongresi'nden sonra FP bıçak gibi ikiye bölündü ve henüz kapatılma davası devam ettiği için Yenilikçi kanat partiden ayrılmanın zamansız olabileceği hesabıyla ayrışmayı ertelemeyi tercih etti. Aslında Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi kapama kararı, Yenilikçilerin partileşme hedefinin de önünü açmış oldu. 7 Mayıs 1999 tarihinde dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından açılan kapatma davası, 22 Haziran 2001'de sonuçlandı. Mahkeme, FP'nin Refah Partisi'nin devamı olma iddiasını reddedecek, ancak laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerden dolayı temelli kapatılmasına oy çokluğuyla karar verecekti.

Erdoğan Pınarhisar Cezaevi'nde kalırken yeni parti kurma konusunda girişimlere başladı. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 14 Ağustos 2001'de resmen kurulduğunda FP'nin kapatılmasının üzerinden iki ay bile geçmemişti. AKP'nin çoğunluğu Milli Görüş kökenli Kurucular Kurulu, tek genel başkan adayı Erdoğan'ı oy çokluğuyla seçtiler. Partileşme sürecinde sık sık lider oligarşisi yaratmayacağı vaadinde bulunan Erdoğan'ın ilk icraatları ümit verici değildi. 50 kişilik MKYK için çok fazla aday çıkması üzerine Erdoğan ve kurmayları, "kurucuların birbirlerini tanımadıkları" gerekçesiyle kendi listelerini dayatıp seçtirdiler. Erdoğan'ın Genel Sekreter adayı olan İsma-

il Alptekin'in, diğer aday Ertuğrul Yalçınbayır karşısında seçimi kaybetmesi ise Erdoğan'a parti içindeki ilk ciddi uyarı olacaktı. Erdoğan sadece Yenilikçi kanadın önemli isimlerini Başkanlık Divanı'na getirmekle kalmadı, Milli Görüş tabanı üzerindeki etkisi bilinen Bülent Arınç gibi isimleri de partiye kazandırmayı başardı. Tüm bunlar gerçekleşirken Erdoğan'ın siyaset yasağı sürmekteydi.

Bu koşullar altında girilen 3 Kasım 2002 seçimlerini, 14 Ağustos 2001'de kurulan AKP'nin kazanması azımsanamaz bir başarıydı. 18 Nisan 1999 seçimlerinde toplam yüzde 53,3 oy desteği olan DSP, MHP ve ANAP'ın 3 Kasım seçimlerinde toplam destekleri yüzde 14,7'ye düştü. En büyük kayıp, oy desteği yüzde 22,1'den yüzde 1,2'ye gerileyen DSP'de ve yüzde 13,2'den yüzde 5,1'e gerileyen ANAP'ta yaşandı. DYP ve MHP sırasıyla yüzde 9,5 ve 8,3 oy alarak baraj altında kaldılar. Seçmenlerin, ekonomik krizler ve koalisyon çekişmelerinden dolayı DSP, MHP ve ANAP'ı cezalandırma tercihinde bulunmaları ve özellikle yolsuzluklar konusundaki tepkilerinden dolayı, AKP'nin yeni ve temiz parti imajına yöneldikleri söylenebilir. Bir gecede pek çok partinin silinme noktasına gelmesi ise yerleşik siyasal seçkinlerin sürekli dikkate almak zorunda olacakları ciddi bir ders olarak tarihteki yerini aldı.

TABLO 65
3 Kasım 2002 Genel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy oranı (%)*	*Milletvekili*	*Temsil oranı (%)*
AKP	34,2	363	66
CHP	19,3	178	33
DYP	9,5		
MHP	8,3		
GP	7,2		
DEHAP	6,2		
ANAP	5,1		
SP	2,4		
DSP	1,2		
YTP	1,1		
BBP	1,0		
Bağımsız	1,0	9	1,0
Diğer	2,9		
Toplam	100,0	550	

AKP, yüzde 34,2 oy desteği ile 363 milletvekili çıkarmayı başararak, 1991 seçimlerinden bu yana ilk defa tek partili bir iktidar imkânını yakalamış oldu. Yüzde 10'luk baraj sisteminin getirisiyle beraber AKP, milletvekilliklerinin yüzde 66'sını ele geçirecekti. Yine baraj sistemi sayesinde CHP oyların yüzde 19,3'ünü almasına rağmen 178 milletvekili çıkararak milletvekillerinin yüzde 33'ünü kazanmış oldu. Bu oransız temsil imkânını sağlayan

ise, seçmenlerin yüzde 45,3'lük kesiminin iradesinin Meclis'e yansımamasıydı. 18 Nisan 1999 seçimlerine katılım oranının yüzde 87,9 olduğu anımsandığında 3 Kasım seçimlerine katılım oranının yüzde 79,4'te kalması dikkat çekicidir.

CHP, 18 Nisan 1999 seçimlerinde aldığı yüzde 8,7 oyla barajı aşamaması üzerine tarihinde ilk kez Meclis dışında kalmıştı. Parti, yaşanan siyasal depremin ardından Deniz Baykal'ın Genel Başkanlıktan istifa etmesiyle sancılı bir yenileşme arayışına girecekti. 26 Haziran 1999'da toplanan 10. Olağanüstü Kurultay'da Altan Öymen Genel Başkanlığa seçilirken, "Baykalcılar" Parti Meclisi'nde çoğunluğu ele geçirmeyi başardılar. İzleyen on beş ay boyunca Öymen ve Genel Sekreteri Tarhan Erdem partiyi yenileştirme çabasına girdiler. Hatta bütün üyeliklerin sıfırlanması ve yeni üye yazımı sürecini başlattılar. Öymen ve Erdem, her reform girişimlerinde, gönülsüzce istifa eden Baykal'ın ekibince engellendiler ve Öymen yenileşme sürecinin ciddi bir parti içi destek olmadan sürdürülemeyeceğini anladığı için, kimilerince siyasi intihârı anlamına gelen 11. Olağanüstü Kurultay'ı toplamaya karar verdi.

10 Eylül 2000 tarihinde toplanan CHP'nin 11. Olağanüstü Kurultayı, Altan Öymen karşısında Deniz Baykal'ın yeniden zafer kazanmasına ve Parti Meclisi'nde çoğunlukta olan Baykalcıların Genel Başkanlığı da tekrar ele geçirmelerine vesile oldu. Genel Başkanlık seçimlerinin üçüncü ve son turunda Baykal'ın 543 oyu karşısında 355 oyda kalan Öymen, görevini devretti. Parti örgütü ideolojik olarak kendini yenilemediği gibi parti içi demokrasi, tüzük ve üyelik alanlarında girişilen yenileşme hamleleri de sonuçsuz kaldı. Baykal'ın Tony Blair'in Üçüncü Yol çizgisinin etkisinde Yeni Sol bir yönelime girerek piyasa ile barışık sosyal demokrasi vizyonunu öne çıkarmaya çalışması çok fazla ilgi görmedi, çünkü altında ciddi bir program arayışı olmadığı, imaj siyasetinden esinlendiği çok açıktı. 2000'li yıllarda Baykal'ın Anadolu Solu kavramına sahip çıkmaya çabaladığı görüldü.

CHP'nin 3 Kasım 2002 seçimlerine giderken önemli avantajları vardı. Bu süreçte DSP'nin iktidarda aşırı biçimde yıpranması, bir seçim önce nadasa bırakılan CHP'ye olan ilgiyi arttırdı. Derviş'in DSP'den ve ardından YTP'den uzak durarak CHP'de karar kılması, kentli ve dış dünyaya açık çevrelerde CHP'ye kısmi bir yönelim yaratmış olabilir. Seçimlerde ciddi bir darbe yiyen ANAP'tan uzaklaşan çevreler de CHP'ye olan bu yönelimi beslediler. İslâmi tehdit kaygısıyla laikliğin korunmasına dair hassasiyetleriyle bilinen çevrelerin CHP'ye destekleri zaten devam etmekteydi.

CHP 3 Kasım seçimlerinde büyük kentlerin varlıklı ilçelerinde daha yüksek oy alırken, "varoş" denilen çevre bölgelerde AKP'nin oldukça gerisinde kaldı. Sözgelimi, 2002 Genel Seçimlerinde CHP Kadıköy'de yüzde 43, Beşiktaş'ta yüzde 47,6 ve Bakırköy'de yüzde 42,8 oy alacaktı. Sonuçta SHP'nin

1991 Genel Seçimlerinde aldığı yüzde 21,7 oyun o dönemde ciddi bir seçim yenilgisi olarak görüldüğü anımsandığında, CHP'nin 2002'de aldığı yüzde 19,3 oyun başarı olarak görülmesi güçtür. Ama bir önceki genel seçimde alınan yüzde 8,7 veri alınırsa, bu sonuçların CHP'lilere umut verdiği söylenebilir. AKP ve CHP'nin oluşturduğu Meclis, biri açıkça AB entegrasyonu yanlısı diğeri ise daha ihtiyatlı bir AB yanlılığı izleyen iki partinin iktidar ve anamuhalefeti oluşturmalarıyla da farklılaştı. İzleyen süreçte reform paketlerinin görece rahat yasalaşmalarında bu bileşimin etkisi yadsınamaz.

Büyük oy kaybına uğrayan ANAP'ta Mesut Yılmaz'ın istifasını Tansu Çiller izledi ve 14-15 Aralık 2002'de yapılan DYP Büyük Kongresi'nde Genel Başkanlığa Mehmet Ağar seçildi. MHP lideri Devlet Bahçeli, seçimlerden sonra "Sorumluluk şahsıma aittir" diyerek, 2003'te toplanacak olağanüstü kurultayda genel başkanlığı bırakacağını açıkladı. Bahçeli, 12 Ekim 2003'te toplanan parti kongresinde en yakın rakibi Ramiz Ongun'un 300 oyu karşısında 688 oy alarak yeniden Genel Başkan seçildi. İzleyen süreçte Bahçeli, parti içi sorunlara yönelerek yeniden yapılanma arayışına girdi.

Seçimlerde yüzde 7,2 oy alarak beşinci parti olan ve belki de DYP ve MHP'nin barajı aşamamalarında etkisi olan Genç Parti lideri Cem Uzan, seçimlerden sonra siyasi mücadelesini tırmandırma işaretleri verdi. Ama Uzan Grubu'na yönelik operasyonların hız kazanması sonucu uğradığı itibar kaybı nedeniyle siyasal mücadeleye yoğunlaşacak ortamı bulamadı ve partisi seçmen desteğini hızla yitirdi. Ne var ki artık modası geçmiş sayılan öfkeli bir popülizmin ciddi bir kitleyi harekete geçirebileceği açıkça ortaya çıkmıştı. Öfkeli kesimleri ulusalcı/milliyetçi sloganlar ve son derece eklektik vaatlerle politize etmenin kolaylığı, seçimler sonrasında bazı siyasi oluşumların mutlaka dikkatini çekmiştir.

HEP (Halkın Emek Partisi), ÖZEP (Özgürlük ve Emek Partisi), ÖZDEP (Özgürlük ve Demokrasi Partisi), DEP (Demokrasi Partisi) ve HADEP'te (Halkın Demokrasi Partisi) somutlanan, art arda partileşme serüveninin son uğrağı olan DEHAP (Demokratik Halk Partisi), 2 Kasım seçimlerine sosyalist partilerle (EMEP ve SDP) kurduğu ittifak eşliğinde girdi ve yüzde 6,2 oyla altıncı parti olarak çıktı. 1995 Genel Seçimlerinde yüzde 4,1; 1999'da yüzde 4,7 oy alan HADEP oyları anımsandığında önemli bir sıçramanın yakalandığı görülüyordu.

Siyasi yasağı devam eden Erdoğan'ın Genel Başkanı olduğu AKP'nin genel seçimleri kazanması çelişkili bir durum yaratmıştı. Seçmenlerin oy desteği, bu yasağın sürdürülmesine bir tepki olarak da yorumlanabilir. AKP'nin kurulduğu Ağustos 2001'de, Erdoğan'ın 1992'de yaptığı siyasi konuşmaların tekrar basına sızdırılması, Genelkurmay Başkanı'nın sert tepkisine yol açınca ortamı iyice germişti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu,

"Erdoğan'ın düşüncelerinde değişen bir şey olmadığını ifade ederek, 28 Şubat'ın bin sene devam edeceğini boşuna demediklerini" söyleyecekti.

21 Ağustos 2001'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, Erdoğan'ın AKP kurucu üyesi olamayacağı, genel başkanlık görev ve yetkilerinin kullanılmasının tedbiren önlenmesi için Parti'ye ihtar verilmesini istemişti. Anayasa Mahkemesi'nin bu talebi yerinde bulması üzerine Erdoğan, genel seçimlere katılamadı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Sezer, "partinin ikinci adamı" olarak bilinen Abdullah Gül'e hükûmeti kurma görevini verdi. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin 58. Hükûmeti, 18 Kasım 2002'de kurulmuş oldu. Yeni TBMM, AKP Manisa Milletvekili Bülent Arınç'ı yeni Mec-

TABLO 66
58. Cumhuriyet/Gül Hükûmeti Bakanlar Kurulu (18.11.2002 - 14.03.2003)

Başbakan	Abdullah Gül (Kayseri)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Abdüllatif Şener
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Mehmet Ali Şahin
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Ertuğrul Yalçınbayır
Devlet Bakanı	Mehmet Aydın
Devlet Bakanı	Beşir Atalay
Devlet Bakanı	Ali Babacan
Devlet Bakanı	Kürşat Tüzmen
Adalet Bakanı	Cemil Çiçek
Milli Savunma Bakanı	Vecdi Gönül
İçişleri Bakanı	Abdülkadir Aksu
Dışişleri Bakanı	Yaşar Yakış
Maliye Bakanı	Kemal Unakıtan
Milli Eğitim Bakanı	Erkan Mumcu
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Zeki Ergezen
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Sami Güçlü
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Murat Başesgioğlu
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ali Coşkun
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Hilmi Güler
Kültür Bakanı	Hüseyin Çelik
Turizm Bakanı	Güldal Akşit
Orman Bakanı	Osman Pepe
Çevre Bakanı	İmdat Sütlüoğlu

RECEP TAYYİP ERDOĞAN

İstanbul'a göçle gelen Rizeli bir ailenin çocuğu olan Erdoğan, Kasımpaşa'da 1954 yılında dünyaya geldi. "Kasımpaşalı Erdoğan'ın" halktan biri algısını güçlendiren özellikleri, İmam Hatipli oluşu, gençliğinde amatör futbol oynaması, hayatının bir döneminde tıpkı babası gibi işçilik yapması gibi yönleriydi. "Tenis oynamayı seven Kemal Derviş'le" kıyaslandığında, "Futbolcu Erdoğan" imajının popüler siyasette daha çok karşılığı olduğu açıktır.

1973 yılında İmam Hatip Lisesi'nden mezun olan Erdoğan'ın, bu liselerden mezun olanların 90'lı ve 2000'li yıllarda giderek artan görünürlükleri ve etkilerini birebir yansıttığı görülüyor. Marmara Üniversitesi Ticari İlimler Fakültesi'nden 1981 yılında mezun olan Erdoğan'ın bu dönemde aktif bir Milli Görüş üyesi olduğu biliniyor. Bu gençlik, siyasette şiddet olaylarına uzak durmaları ve Erbakan'ın belirlediği hiyerarşik örgütlenme anlayışına sadık olmalarıyla biliniyordu. Erdoğan'ın üniversite öğrencisiyken izlediği siyasal hat, dönemin Mukaddesatçı gençliği için tipik bir izlektir: Milli Türk Talebe Birliği'ne üye olan Erdoğan, 1976 yılında Beyoğlu Gençlik Kolu ve MSP İstanbul İl Gençlik Kolları Başkanlıklarına seçildi. Erdoğan'ın partideki hızlı kariyeri, 1984 yılında Refah Partisi (RP) Beyoğlu İlçe, 1985 yılında da İstanbul İl Başkanlığı'na seçilmesiyle devam etti.

Erdoğan'ın İstanbul İl Başkanlığı sırasında yeni örgütlenme modelleri deneyerek, daha önce bağ kurulmamış kesimlere ulaşmaya çalışması dikkat çekiyordu. Bu sıralarda partinin "Aksaçlı" yönetici kuşağıyla ideolojik değil, yöntemsel farklılıklara sahipti. Partililerin daha önce uzak durdukları meyhanelere bile giderek partiyi tanıtmaları, parti üyelerinin adeta ibadet eder gibi çalışmaları, olumlu etkiler yaratmaya başlamıştı.

Erdoğan 1994 Yerel Seçimlerini kazanıp İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildiğinde, merkez medyada en çok konuşulan onun "gericiliğiydi." "Taksim'e cami yapmak" türünden söylemleri, bazı çevrelerde kaygı yaratıyordu. Taraftarlarıysa yolsuzluktan "uzak duran bizden birisi" algısıyla bir Erdoğan miti yaratmakla meşguldüler. Erdoğan kısa sürede, yer yer çatışmacı ama daha ziyade hizmet odaklı bir tarz geliştirdi ve RP Teşkilatının çok bilmediği teknokrat kadrolarla çalışmayı tercih etti. Daha da önemlisi, daha sonra AKP'de istifade edeceği yeni kadroları Belediye'de oluşturma yoluna gitti. Erbakan'ın, Erdoğan'ın karizması ve politik hedefleri olduğunu sezmesi uzun sürmedi. Ne var ki Erdoğan, 28 Şubat'a giden süreçte önemli bir kamusal isim olmuştu ve parlak bir Milli Görüş hatibi olarak kendisine ihtiyaç vardı.

REFAHYOL Hükûmeti döneminin gergin ortamında Ziya Gökalp'ten okuduğu bir şiir nedeniyle Belediye Başkanlığını bırakmak zorunda kalan Erdoğan, kısa süreli hapishane hayatı sırasında yeni bir parti fikrini tasarlamaya başladı. Erdoğan'ın beraber hareket ettiği Yenilikçilerden Abdullah Gül'ün, 14 Mayıs 2000'de yapılan Fazilet Partisi (FP) Kongresi'nde, Recai Kutan'la Genel Başkanlık yarışına girmesi ve yitirmesi, parti kurma fikrini daha da cazip hale getirmişti. FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından 22 Haziran 2001'de kapatılmasıyla AKP'nin kurulması önünde bir engel kalmadı. AKP, 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulup, Erdoğan'ı Genel Başkan seçtiğinde onun siyasi yasakları halen devam ediyordu.

Erdoğan, "Milli Görüş gömleğini çıkardık" diyerek yeni partinin Muhafazakâr Demokrat kimliğinin altını çiziyordu. Türkiye'yi AB üyeliğine yaklaştırma başarısı da Erdoğan liderliğinin olacaktı. AKP, 2002 Genel Seçimlerinde iktidara geldiğinde, Abdullah Gül kısa süreliğine Başbakanlığı üstlendi. Bu sırada CHP'yle varılan bir uzlaşma sonucunda Anayasa değiştirilerek, Erdoğan'a si-

AKP muhafazakâr sermaye gruplarının siyasi beklentileriyle beraber kent yoksullarının siyasal taleplerinin de taşıyıcısı rolünü üstlenmek iddiasıyla kurulmuştu. RP döneminin "genç" örgütçüleri, Milli Görüş hareketi için yeni siyasal mobilizasyon kanalları açarken kent yoksulları arasında örgütlenmek konusunda etkili olmuşlardı. AKP uzun süre bu "miras"tan faydalanacaktı.

yaset yolu açılmış oldu. 14 Mart 2003'te Siirt'te yapılan yenilenme seçimleriyle Meclis'e giren Erdoğan, böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. Hükûmeti'ni kurarak Başbakan oldu. AKP'nin tek başına kazandığı 2007 ve 2011 Genel Seçimlerinden sonra 60. ve 61. Erdoğan hükûmetlerini kurdu. Ağustos 2014'te halk oylamasıyla Türkiye'nin 12. cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Tayyip Erdoğan ve AKP kadrolarının, Soğuk Savaş döneminin marjinal sayılan Milli Görüş hareketinden bugünlere gelerek iktidar olmaları, bazı çevrelerin hazmetmesi güç bir durumdu. Erdoğan'ın bu dönemde kendi geleneğinden kimi özellikleri muhafaza etmekle beraber, bazı önemli dönüşümler de geçirdiği söylenebilir. Milli Görüş'ün tek adam kültürünü AKP'ye taşımakla beraber, AKP örgütünün önemli ölçüde kurumsallaştığı ve bunun seçim başarılarında belirleyici olduğu görülüyor. Ne var ki her konuya hâkim olma ve nihai kararı verme alışkanlığıyla, kimi gerginlik anlarında doğaçlama ve sert çıkışlarda bulunması, telafisi zor sorunlara yol açabilmektedir.

Erdoğan'ın merkez sağ liderlerin hep ertelediği bir konu olan sivil asker ilişkilerinin normalleşmesi konusunda kararlı bir tutum sergilediği teslim edilmelidir. Genel olarak Ergenekon Süreci ve özelde de 27 Nisan "E-Muhtırası'nda," teslimiyetçi bir tutum takınmamıştır. Demokratik yollarla çözülmesi gerektiğini söylediği Kürt Meselesi'nde yer yer reformcu, yer yer de statükocu tepkiler verebilmektedir. Erdoğan'ın 2011 Genel Seçimlerinden sonra, Kürt meselesinde silahların sustuğu Çözüm Süreci lehinde tutum takınmasıyla, toplumun bazı kesimlerine yönelik otoriter yönelimlere girmesi arasında ciddi bir çelişki söz konusudur. Erdoğan'ın otoriter tavırlarının Mayıs 2013'te patlak veren Gezi olaylarına yaklaşımında net biçimde hissedildiği görülmektedir.

TABLO 67
59. Cumhuriyet/I. Erdoğan Hükûmeti Bakanlar Kurulu (14.03.2003 - 29.08.2007)

Başbakan	Recep Tayyip Erdoğan
Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Abdullah Gül
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Abdüllatif Şener
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Mehmet Ali Şahin
Devlet Bakanı	Beşir Atalay
Devlet Bakanı	Ali Babacan
Devlet Bakanı	Mehmet Aydın
Devlet Bakanı	Güldal Akşit (29.04.2003 - 02.06.2005) Nimet Çubukçu (02.06.2005 -)
Devlet Bakanı	Kürşat Tüzmen (08.05.2003 -)
Adalet Bakanı	Cemil Çiçek (14.03.2003 - 07.05.2007) Fahri Kasırga (TBMM dışından) (07.05.2007 -)
Milli Savunma Bakanı	Vecdi Gönül
İçişleri Bakanı	Abdülkadir Aksu (14.03.2003 - 07.05.2007) Osman Güneş (TBMM dışından) (07.05.2007 -)
Maliye Bakanı	Kemal Unakıtan
Milli Eğitim Bakanı	Hüseyin Çelik
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Zeki Ergezen (14.03.2003 - 02.06.2005) Faruk Nafiz Özak (02.06.2005 -)
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım (14.03.2003 - 07.05.2007) İsmet Yılmaz (TBMM dışından) (07.05.02007 -)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Sami Güçlü (14.03.2003 - 02.06.2005) Mehmet Mehdi Eker (02.06.2005 -)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Murat Başesgioğlu
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Ali Coşkun
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Hilmi Güler
Kültür Bakanı	Erkan Mumcu (14.03.2003 - 29.04.2003)
Kültür ve Turizm Bakanı	Erkan Mumcu (29.04.2003 - 15.02.2005) Atilla Koç (21.02.2005 -)
Turizm Bakanı	Güldal Akşit (14.03.2003 - 29.04.2003)
Orman Bakanı	Osman Pepe (14.03.2003 - 08.05.2003)
Çevre Bakanı	Kürşat Tüzmen (14.03.2003 - 08.05.2003)
Çevre ve Orman Bakanı	Osman Pepe (08.05.2003 -)

lis Başkanı olarak seçti. YSK'nın Siirt'te yapılan seçimleri iptal etmesi üzerine Erdoğan'a milletvekili ve dolayısıyla Başbakan olma yolu da açılmış oldu. Gerekli Anayasa değişikliği, muhalefet partisi CHP'nin de desteğiyle Meclis'ten geçti. 9 Mart 2003'te yapılan Siirt seçimlerinde Erdoğan Meclis'e girince, 11 Mart'ta 59. Erdoğan Hükûmeti'ni kurma görevi kendisine verildi. Siirt'ten üç AKP'linin seçilmesiyle partinin Meclis'teki sandalye sayısı da 366'ya çıktı ve böylece Anayasa'yı değiştirebilecek orana ulaşıldı.

Erdoğan'ın Başbakanlığı'nda yapılan 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri, beklendiği gibi iktidar partisinin önemli kazanımlar elde etmesiyle sonuçlandı. Bu sonuçlara göre AKP 12 Büyükşehir, 46 İl ve 468 İlçe Belediyesi dahil 1.772, CHP 478, DYP 360, MHP 268, DEHAP'ın da listelerinden seçime girdiği SHP 64, SP de 63 belediye başkanlığı kazandı. AKP, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yüzde 40,3 oy alırken, SHP yüzde 17,5'te kalıyordu. 2002 Genel Seçimlerinde bölgede AKP oyu yüzde 26'yken, DEHAP yüzde 28,6 oy almıştı.

TABLO 68
2004 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi Oy Dağılımı

Parti	*Oy oranı (%)*
AKP	41,6
CHP	18,2
MHP	10,4
DYP	9,9
SHP	5,1
SP	4,0
GP	2,6
ANAP	2,5
DSP	2,1
BBP	1,1
Bağımsız	0,7
Diğer	1,3
Toplam	100.0

AB eksenli yeniden yapılanma

AKP, Erdoğan'ın ifadeleriyle, "Milli Görüş" gömleğini çıkarmış, "İslâmcı parti değil, Muhafazakâr Demokrat bir parti olduğunun" altını çizerek yeni hattını inşa etmeye girişmişti. Bu önemli tercih, AKP'nin DP'yle başlayan Merkez Sağ siyaset geleneğine ortak olmayı amaçladığını gösteriyordu. Bu gelenek, dış politikada uluslararası iktisadi ve politik güç odaklarıyla çatışmada hatta bunlarla işbirliğinin derinleştirilerek elde edilen bazı kazanımların iç siyasette avantaja çevrilmesini de içeriyordu. AKP, bu geleneği AB'ye

üyelik hedefinin pek çok toplum kesimini birleştirebileceği varsayımıyla yeniden canlandırmaya girişti. Bu sefer ciddi bir farklılık söz konusuydu. Daha önceki merkez sağ iktidarlar, iktisadi kalkınma söylemleriyle yetinerek, ciddi bir demokratikleşme vaadinde bulunmaktan kaçınmışlardı. AKP ise, AB ile uyumlu bir demokratikleşme çabasının, iç siyasette sürekli karşılarına çıkan kimi sorunları aşmalarında işlevsel olacağı görüşünden hareket etti.

AKP'nin KOBİ'lere teşvik sağlama konusunu ciddiye alması, sadece MÜSİAD'la değil, TOBB'la yakın ilişkilere önem vermesi de Merkez Sağ geleneğin bu mirasına sahip çıkmak istediğinin bir başka önemli göstergesidir. Yine AKP, TÜSİAD'la belli bir mesafeyi korumakla beraber, bu çevrenin onay verdiği bir iktisadi politika da izleyerek, Merkez Sağ geleneğin bu konuda oluşmuş çizgisine de sadık kaldı. AKP'nin oy desteğiyle ilgili yapılan çalışmalar, partiye İslâmcı kimlik atfederek oy verenlerin oranlarının yüzde 12-15 arasında kaldığını göstermektedir. Bu veriler de AKP liderliğinin, merkez sağa doğru yelken açmalarında belirleyici olsa gerektir.

AKP Hükûmeti tek parti çoğunluğunun getirdiği rahatlık ve CHP'nin de ciddi desteğiyle AB'yle entegrasyon sürecini derinleştirici reform paketlerini art arda yaşalaştırdı. 2003 yılının yedi ayında dört uyum paketinin geçirilmesiyle son derece radikal değişikliklere imza atıldı. 2 Ocak'ta kabul edilen IV. Uyum Paketi, Türkiye'nin insan hakları ihlallerine dair raporlarda sürekli tekrarlanan sorunlarla ilgili düzenlemeleri içeriyordu. Buna göre, gözaltı koşullarının iyileştirilmesi ve işkenceyle mücadeleye etkinlik kazandırılması amacıyla çeşitli kanunlarda değişiklikler yapılmıştı. Cemaat vakıflarının mülk edinmelerinin kolaylaştırılmasıyla ciddi bir tabu konusunda önemli bir adım atılmış oluyordu. Bu adımlar, örgütlenme özgürlüğünü geliştirmeyi hedefleyen değişikliklerle beraber düzenlenmişlerdi. 23 Ocak'ta kabul edilen V. Uyum Paketi'nin ana hedefi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ekseninde Türkiye'de yargının yeniden yapılandırılmasıydı.

19 Haziran 2003'te kabul edilen VI. Uyum Paketi'nin dikkati çeken yanı, daha önce pek çok değiştirilme girişiminin başarısız kaldığı ve özellikle fikir suçlarından mahkûmiyetlerin kaynağındaki Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesinin kaldırılmasıdır. Ayrıca bu düzenlemeyle, günlük yaşamda kullanılan farklı dil ve lehçelerde hem kamu hem özel televizyonlarda yayın yapılması imkânı yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Yine farklı dinlere mensup kesimlerin ibadethane açmalarının kolaylaştırılması da bu paketin en dikkati çeken düzenlemeleri arasındaydı.

30 Temmuz 2003 tarihinde kabul edilen VII. Uyum Paketi, ordu ve siyaset ilişkileri bağlamında son derece önemli değişiklikler içeriyordu. Buna göre, MGK Kanunu'nda, MGK'nın bir danışma organı niteliğiyle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda değişiklikler yapılmış; MGK Genel Sekreterinin

görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemelelerle, MGK Genel Sekreterinin sivil olmasının önü de açılıyordu. Bir başka önemli konu, Sayıştay'ın ordunun elindeki devlet mallarıyla ilgili denetim işlevi konusunda kısmi iyileştirmeler getirilmesiydi. Pakette ayrıca Hükûmet'in "işkenceye sıfır tolerans" politikasıyla uyumlu düzenlemeler de vardı. İşkence davalarına ilişkin işlemlerin "acele" ve "öncelikli" olarak görülmesi, davaların 30 günden daha uzun bir süre ertelenmemesi, davalara adli tatilde de devam edilmesi yolunda yasal değişiklikler yapıldı.

AB Komisyonu'nun 5 Kasım 2003 tarihli İlerleme Raporu, uyum paketlerinin hızla çıkarılmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi ve yeni düzenlemeler yapılması konusunda taleplerde bulundu. Bu talepler ekseninde harekete geçen Hükûmet, VIII. ve IX. Uyum Paketleri olarak bilinen düzenlemeleri de gerçekleştirdi. DGM'lerin kaldırılması ve YÖK'te bulunan asker üyenin çıkarılmasını öngören VIII. Paket, 22 Mayıs 2004'te yürürlüğe girdi. Ayrıca, Anayasa'da ölüm cezasına atıfta bulunulan maddeler temizlendi. Çok önemli bir adım da, 90. maddede yapılan değişiklikle, temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalar ile kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümlerinin esas alınmasının düzenlenmesiydi. Bu anayasa değişikliklerine paralel düzenlemeleri içeren IX. Paket de kısa sürede yasalaştı. Hükûmetin gösterdiği bu şaşırtıcı performans, 6 Ekim 2004'te açıklanacak İlerleme Raporu'na az bir süre kala, Türkiye'nin önündeki son engel olarak görülen Türk Ceza Kanunu'yla ilgili düzenlemelerin geçirilmesiyle daha da güçlendiririldi. Baş döndürücü bir hızla çıkarılan uyum paketleri AKP'nin AB'ye nihai üyeliğe verdiği siyasal önemin açık bir göstergesiydi.

2002 Aralık ayında Kopenhag şehrinde toplanan AB Konseyi, Aralık 2004'te Komisyonun raporu ve tavsiyesi doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirdiğinin kabul edilmesi durumunda üyelik müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılması kararını almıştı. Yine Kopenhag Zirvesi uyarınca Komisyon tarafından Türkiye için hazırlanan "Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi" AB Konseyi tarafından 14 Nisan 2003 tarihinde kabul edilmişti. Söz konusu belgede siyasi kriterlere uyum için öngörülen süre, Kopenhag Kararlarıyla uyumlu olacak şekilde 2004 sonu olarak belirlenmişti. 6 Ekim 2004'te toplanan AB Komisyonu'nun İlerleme Raporu, Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini ana hatlarıyla karşıladığını kabul etti. Nihayet 17 Aralık 2004'te toplanan AB Devlet ve Hükûmet Başkanları Konseyi, Türkiye'yle üyelik müzakerelerinin başlatılması yönündeki tarihi kararını vermiş oldu.

Böylece Türkiye, uzun AB maratonunun belki de en önemli dönemecine ulaşmış oluyordu. Bu anlamda bir başka yaşamsal adım da, 3 Ekim 2005 ta-

rihinde müzakerelerin fiilen başlatılma kararının onaylanmasıdır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin 35 başlık altında toplanan konularda AB'yle müzakerelere devam etmesi ve bu başlıkları birer birer kapatması gerekiyor. Bu sürecin ne kadar uzun süreceği, karşılıklı atılacak adımlara ve siyasal konjonktürün değişmesine bağlı.

AB ile ilişkilere büyük önem veren AKP Hükûmeti, iç ve dış politika konularının iç içe geçtiği, gündemin giderek karmaşıklaştığı bir süreçte bulunmanın zorluklarını daha yoğun biçimde yaşamaya başladı. Özellikle Aralık 2004'ten sonra AB Anayasası'nın oylandığı Fransa'da (Mayıs 2005) ve Hollanda'da (Haziran 2005) "Hayır" denilmesi, AB'nin genişleme stratejisininin halklar tarafından kabul görmediği şeklinde yorumlanmaya başladı. Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar sıklıkla Avrupa kamuoyunda tartışılmaya başladı. Almanya'da Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan Angela Merkel'in Başbakan olması (2005) ve Fransa'da da benzer görüşlere sahip Nicolas Sarkozy'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi (2007), üyelik sürecinin yavaşlamasına yol açtı.

AB ülkelerinin iç politikalarında Türkiye karşıtı seslerin artması, Türkiye'deki AB karşıtlarının da tepkilerini yükseltici etki yarattı. AKP'nin Kıbrıs sorununda yıllardır değişmeyen, Türkiye ve KKTC aleyhine olan statükoyu değiştirme hamlesine girişmesi, AB başkentlerinde ve Türkiye'de büyük yankılara yol açtı. Yeni politika, "Kıbrıs meselesinde bir adım önde olmak" şeklinde özetleniyordu. Buna göre BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs'ı yeniden entegre etmek için oluşturduğu Annan Planı, 24 Nisan 2004'te Kuzey ve Güney'de referanduma sunuldu. Türk tarafında "Evet" oyları yüzde 65'i bulurken, Rumlar yüzde 76 oranında "Hayır" oyu kullandılar. AB'nin süreci kötü yönettiği ve Ada'nın bölünmüş haliyle Birliğe kabul edilmesiyle, sorunun çözülmesi yönünde önemli bir kozun yitirildiği açıktır. KKTC Başbakanı olarak "Evet" kampanyası yürüten Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) lideri Mehmet Ali Talat, 20 Nisan 2005'te Rauf Denktaş'ı mağlup ederek Cumhurbaşkanı seçilmeyi başardı. Böylece KKTC'de statükoyu temsil eden güçlere büyük darbe vurmuş oldu. Talat'ın çözüm yanlısı çabalarının sonuç vermemesi neticesinde 18 Nisan 2010 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığını, yine statükonun temsilcilerinden Derviş Eroğlu'na kaptırması, Kıbrıs meselesinde çok fazla ilerleme kaydedilmediğini düşündürüyor...

Kıbrıs konusunda AKP'nin politika değişikliğine gitmesi, Türkiye'de kimi çevreleri fazlasıyla rahatsız etti. Soğuk Savaş döneminde Milliyetçi ve Sol cenahta yer alan pek çok isim ve grubun bu tepkisellikte yan yana gelmeleriyle oluşan ittifak, kamuoyunda Kızılelma Koalisyonu olarak anılmaya başladı. Bu gruplar, AB sürecinin Türkiye'nin üniter yapısını tehlikeye attığını, AB'nin Kıbrıs ve Ermeni Sorunları üzerinden Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak istediğini iddia ediyorlar. Azınlık Vakıfları, Kürtler ve Alevilerle ilgili talep

edilen düzenlemelerin de Sevr'i hortlatacağını düşünüyorlar. 2003-2009 yılları arasında CHP'nin de, giderek yukarıda özetlediğimiz tepkisel görüşler ekseninde politika yürüttüğü görülecekti.

Özellikle 2004-2007 arası dönemde, Türkiye'de yaşanan değişikliklerden ürken ve seçimlerin kazanılması yoluyla bunu durdurabileceklerine inanmayan kimi kesimlerin gizlice örgütlendikleri, muhtemel askerî darbelerin sivil ve askerî kadrolarını oluşturma yoluna gittikleri giderek artan biçimde hissediliyordu. AB karşıtlığının tırmandırılması, azınlık temsilcilerine ve bazı entelektüellere yönelik sistemli bir karalama kampanyasının yürütülmesiyle "sivil kanat" psikolojik savaşını derinleştirdi. Kamuoyu, 2003'ten bu yana ordu içinde darbe planları yapan kimi örgütlenmelerin olduğunu, Haziran 2007'de Ümraniye'de bir evde patlayıcı mühimmat bulunmasıyla başlayan Ergenekon süreciyle öğrenebilecekti. 20 Ekim 2008'de başlayan Ergenekon Davası'nda çok sayıda emekli ve muvazzaf asker ve sivil, yargılanmaya başladı.

2007-2010 arasında Ergenekon süreci ve davası ekseninde, Türkiye'de ordunun siyasal hayata etkilerinin törpülenmesi ve sivilleşme doğrultusunda önemli adımlar atıldı; ciddi tartışmalar yaşandı. Denilebilir ki, 2007'de yapılan Genel Seçim, Cumhurbaşkanlığı Seçimi, Halkoylaması, 2009 Yerel Seçimleri ve 12 Eylül 2010'da yapılan Anayasa'da kısmi değişiklikler öngören Halkoylaması, bu tartışmaların damgasını vurduğu bir siyasal ortamda gerçekleşecekti.

AKP'nin tek parti hükûmeti olmanın avantajını iyi kullanarak, iktisadi politikalarını hayata geçirme konusunda etkin davrandığını vurgulamalıyız. AKP, bir önceki hükûmetin Kemal Derviş'le başlattığı reformların özüne dokunmadı. Bu reformların "acı reçetesini" uygulamak zorunda kalan DSP-MHP-ANAP Hükûmeti, 2002'de erken seçime gittiği için, reformların yarattığı kısmi düzelmenin meyvelerini yiyemedi. Bu şans, AKP'ye gülecekti. AKP Hükûmetlerinde halkı en çok etkileyen bazı iktisadi göstergeler incelendiğinde, 2002 yılından bu yana GSMH'de çarpıcı bir büyüme yakalandığı görülüyor.

TABLO 69

	GSMH (%)	*İşsizlik*	*Enflasyon (%)*
2001	-9,5	8,4	68,6
2002	7,9	10,3	45
2003	5,9	10,5	45
2004	9,9	10,3	23,3
2005	7,6	10,3	9,3
2006	6,0	10,5	8,2
2007	4,7	10,6	9,8
2008	0,7	13,6	8,7
2009	-4,7	15,5	10,4

"Pastanın" bu denli büyümesi, 90'lı yılların "enflasyon canavarının" yüzde 10'lar civarında sabitlenmesi, AKP 2007 Genel Seçim başarısında da son derece etkili oldu. AKP, işşizlik ve özellikle genç işsizliği konusunda devraldığı rakamları, daha da olumsuz hale getirmiş görünüyor. Bu durum, büyüyen "Pastaya" uzaktan imrenerek bakanların sayısını her geçen gün arttırıyor. Pastanın büyümesi, "Tünel'den sonra ışık olacağına inananların" sayılarını arttırıcı etkiler de yaratabiliyor. Bu açıdan Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2008 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'na baktığımızda, ortaya çıkan sonuçlar gelir adaletsizliğinin AKP Hükûmetlerinde de istikrarlı biçimde sürdüğü anlaşılıyor:

TABLO 70
2008 (Toplam Gelirden Alınan Pay)

Toplam	100
İlk Yüzde 20	5,8
II. Yüzde 20	10,4
III. Yüzde 20	15,2
IV. Yüzde 20	21,9
V. Yüzde 20	46,7

AKP Hükûmetleri döneminde ülkenin iktisadi varlığının büyümesi, eşitlikçi toplumsal hareketlerin son derece etkisiz oldukları bir döneme denk düşmüş görünüyor. Böyle olunca, Pasta'dan en büyük dilimi alan (46,7) yüzde 20'lik dilimle, en küçük dilimi (5,8) alan yüzde 20'lik dilim arasında büyük bir uçurum oluşuyor. En büyük dilimi paylaşma kavgası da her zamankinden farklı dinamiklere sahip görünüyor. İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu - 2009" araştırmasının sonuçlarına göre, en büyükler arasında 70 MÜSİAD ve TUSKON üyesi şirket var. Bu rakamlar, AKP Hükûmetleri döneminde TÜSİAD ve TOBB gibi Batı'ya dönük değerlere sahip iş çevreleriyle, Muhafazakâr değerleri belirgin MÜSİAD ve TUSKON gibi çevreler arasında yaşanılan rekabetin giderek daha da belirginleştiğini gösteriyor. Fakat 2010 yılına kadar, iki kesimin de güçlendiği, kaybedenlerin daha alt dilimlerdekiler olduğu bir rekabet bu. AKP'nin iktisadi oyunun kurallarından ziyade, oyuncuların bileşimini etkilemek istediği anlaşılıyor.

AKP'nin kendisine yakın entelektüel kadrolardan istifade etme bakımından geçmişteki merkez sağ partilerden daha şanslı olduğu görülüyor. 1980'lerin ikinci yarısında İslâmcılıkla tanışan çok sayıda genç, bugün AKP'de, devlet bürokrasisinde, yerel yönetimlerde, üniversitelerde veya partiye yakın medya kuruluşlarında etkili konumlara gelmiş durumdalar. Medyada "hükûmet yanlısı ve karşıtı" diye bilinen gruplara 2009 yılı ölçülerinde

kabaca bakıldığında, spor veya ekonomi basını dışında kalan 31 ulusal gazetenin 11'i için "hükümet yanlısı" denilebilir. İçlerinde en fazla tiraja *Zaman* ve *Sabah* gazetelerinin ulaştığı bu gazetelerin toplamda beş milyona ulaşan ulusal tirajın yüzde 40'ına yakın bir kısmını kontrol ettikleri görülüyor. Medyada etkili bir alan açma konusunda AKP'nin oldukça kararlı davrandığı, ANAP dönemini anımsatır biçimde kimi zaman iktidar gücünü devreye soktuğu söylenebilir. *Sabah* gazetesinin Çalık Grubu tarafından satın alınmasında, bu yöndeki tercihin etkili olduğu anlaşılıyor. Bir başka konuysa Doğan Medya Grubu'na yöneltilen baskılarla ilişkili. Bu gazeteye kimi köşe yazarlarının yazıları ve bazı haberleri için gözdağı verildiği biliniyor. Doğan Grubu'na verilen milyar dolarları bulan vergi cezalarının da ilişkili ayar siyasetinin bir uzantısı olduğu iddia ediliyor...

Bürokratik vesayet sonlanırken yeni Türkiye'yi anlamak: Çoğunlukçu otoriterlik mi vesayet-sonrası demokratik Türkiye mi?

2007 yılı, yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi ve genel seçimlerin yapılması gibi iki önemli siyasal gündeme sahipti. Türkiye bu seçimlere rejim tartışmaları arasında ve son derece kutuplaşmış olarak girecekti. Muhtemel cumhurbaşkanının niteliklerinden ziyade, "hangi taraftan" olacağı, bundan da çok, "eşinin türbanlı olup olmayacağının" tartışıldığı günler yaşanmaktaydı. AKP, 14 Nisan'da Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı adayları olduğunu açıkladı. 27 Nisan'da yapılan ilk turda 357 kabul oyu çıkmıştı. AKP, yaklaşan seçimleri, "seçilmişler ve seçilmemiş seçkinler" arasında bir referanduma dönüştürmeye çalışırken, beklemediği dolaylı desteği, siyasi tarihimize "E-Muhtıra" olarak geçen girişimden aldı. Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 27 Nisan 2007 gecesi, Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesine kendi yazdığı bir yazıyı koydurttu. Muhtıra, kaygı verici kimi gelişmeleri özetledikten sonra, konuyu Cumhurbaşkanlığına getirmiş ve TSK'nın görevlerini anımsatarak bitmişti:

> "...Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, 'Ne mutlu Türküm diyene!' anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur."

Aynı dönemde kamuoyu, eski Yargıtay Başkanı Sabih Kanadoğlu'nun ortaya attığı bir tezi tartışmaya başlamıştı. Buna göre, Cumhurbaşkanlığı se-

çimlerinde ilk oturumun açılabilmesi için 367 üyenin hazır bulunması gerekiyordu. Oysa Gül, 357 oyda kalmıştı. Amaç, genel seçimlerden önce mevcut Meclis yapısından bir Cumhurbaşkanı çıkmasını engellemekti. CHP, bu tezi derhal Anayasa Mahkemesi başvurusu konusu yaptı. Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs'ta, çok tartışılacak bir kararla, 367 yeter sayısına ulaşılamadığı için, 27 Nisan tarihli ilk turu iptal etti. Böylece bu Meclis'ten bir Cumhurbaşkanı seçilmesi engellenmiş oldu. Seçim, yeni Meclis'e kalmıştı.

Böylece temel sosyo-ekonomik sorunların tartışılmadığı, rejim meselesine kilitli bir seçim kampanyasında son dönemece giriliyordu. Kampanya sırasında Kürt meselesi de nispeten az tartışıldı ve AKP, Kürt seçmenlerden oy almak için kimi söylem ve pratikler geliştirmeye önem verdi. Bu seçimler, CHP ve MHP'nin ülkeyi milliyetçi bir kutuplaşmaya götürebilecek bazı söylemlerine rağmen, AKP lehine açık bir başarı olarak tarihe geçti.

TABLO 71
22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri Oy Dağılımı

Parti	*Oy oranı*	*Milletvekili*	*Temsil oranı (%)*
AKP	46,5	341	62
CHP	20,8	112	20,3
MHP	14,2	71	12,9
DP	5,4	–	–
BAĞ.	5,2	26	4,7
GP	3,0		
SP	2,3		
Diğer	2,2		
Toplam	100,0	550	100,0

Seçimin en önemli gelişmelerinden birisi, MHP'nin yüzde 14,2 oyuyla, 2002 Genel Seçimlerinde baraj altında kalmasına yol açan yüzde 8,3'ün neredeyse iki katı oy almasıydı. Bu, MHP Lideri Devlet Bahçeli'nin yeniden rüştünü ispat ettiğini gösteriyordu. 2002'de Meclis'e sadece AKP ve CHP girebildiği için, oyların yüzde 46'sı temsil edilememişti. Bu seçimde, MHP'yle beraber DTP'lilerin de bağımsız adaylar yoluyla Meclis'e girmeleri ve grup oluşturmalarıyla, temsil oranı yüzde 86'ya ulaştı. Bu durum, eğer Ülke Barajı yüzde 5 veya altında olsaydı, DTP'lilerin daha fazla sayıda vekil çıkarabilecekleri gerçeğini değiştirmiyor. DTP'nin bağımsız adayları Güneydoğu'da yüzde 21,7 oy alırken, bu oran AKP için aynı bölgede yüzde 51,8 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmişti.

CHP, rejim kaygılarının yarattığı kutuplaşmaya rağmen umduğunu bulamadı ve oylarını sadece yüzde 1,5 arttırabildi. Üstelik Meclis'e girmeyi başaran partilerin sayısı arttığı için, CHP'nin milletvekili sayısı, 178'den 112'ye

TABLO 72
60. Cumhuriyet/II. Erdoğan Hükûmeti Bakanlar Kurulu (29.08.2007 - 06.07.2011)

Başbakan	Recep Tayyip Erdoğan
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Cemil Çiçek
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Hayati Yazıcı (29.08.2007 - 02.05.2009)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Nazım Ekren (29.08.2007 - 02.05.2009)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Bülent Arınç (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Ali Babacan (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı	Mehmet Aydın
Devlet Bakanı	Murat Başesgioğlu (29.08.2007 - 02.05.2009)
Devlet Bakanı	Kürşat Tüzmen (29.08.2007 - 02.05.2009) Mehmet Zafer Çağlayan (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı	Nimet Çubukçu (29.08.2007 - 02.05.2009) Selma Aliye Kavaf (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı	Mehmet Şimşek (29.08.2007 - 02.05.2009)
Devlet Bakanı	Mustafa Sait Yazıcıoğlu (29.08.2007 - 02.05.2009) Faruk Çelik (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı	Egemen Bağış (08.01.2009)
Devlet Bakanı	Hayati Yazıcı (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı	Faruk Nafiz Özak (02.05.2009 - ...)
Devlet Bakanı	Cevdet Yılmaz (02.05.2009 - ...)
Adalet Bakanı	Mehmet Ali Şahin (29.08.2007 - 02.05.2009) Sadullah Ergin (02.05.2009 - 08.03.2011) Ahmet Kahraman (08.03.2011 - ...)
Milli Savunma Bakanı	Mehmet Vecdi Gönül
İçişleri Bakanı	Beşir Atalay (29.08.2007 - 08.03.2011) Osman Güneş (08.03.2011 - ...)
Dışişleri Bakanı	Ali Babacan (29.08.2007 - 02.05.2009) Ahmet Davutoğlu (02.05.2009 - ...)
Maliye Bakanı	Kemal Unakıtan (29.08.2007 - 02.05.2009) Mehmet Şimşek (02.05.2009 - ...)
Milli Eğitim Bakanı	Hüseyin Çelik (29.08.2007 - 02.05.2009) Nimet Çubukçu (02.05.2009 - ...)
Bayındırlık ve İskân Bakanı	Faruk Nafiz Özak (29.08.2007 - 02.05.2009) Mustafa Demir (02.05.2009 - ...)
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım (29.08.2007 - 08.03.2011) Mehmet Habib Soluk (08.03.2011 - ...)
Tarım ve Köyişleri Bakanı	Mehmet Mehdi Eker
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Faruk Çelik (29.08.2007 - 02.05.2009) Ömer Dinçer (02.05.2009 - ...)
Sanayi ve Ticaret Bakanı	Mehmet Zafer Çağlayan (29.08.2007 - 02.05.2009) Nihat Ergün (02.05.2009 - ...)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Hilmi Güler (29.08.2007 - 02.05.2009) Taner Yıldız (02.05.2009 - ...)
Kültür ve Turizm Bakanı	Ertuğrul Günay
Çevre ve Orman Bakanı	Veysel Eroğlu

düştü. CHP listelerinden seçime giren ve seçilmeyi başaran 13 DSP'linin partilerine dönmeleriyle bu sayı 99'a geriledi. Bu seçim, CHP'nin genel olarak Batı illerine ve İstanbul gibi büyükşehirlerin varlıklı semtlerine sıkışması eğilimini daha da derinleştirdi. Böylece CHP, varlıklı kesimlerin ve Alevilerin yoğun biçimde oy verdikleri parti olma niteliğini sürdürdü.

AKP'den seçilen milletvekillerine bakıldığında, önemli değişiklikler ve yenilikler dikkati çekiyordu. Bir önceki dönemde muhalif yönleriyle tanınan isimlerin tırpanlandığı görülüyordu. AKP'den kopanlar arasında bir dönem partinin ağır toplarından olan, eski Bakan Abdüllatif Şener de vardı. AKP, sol kimlikleriyle bilinen Zafer Üskül, Haluk Özdalga, Ayşe Nur Bahçekapılı, Ertuğrul Günay gibi isimleri ve Alevi kimliğiyle tanınan Reha Çamuroğlu'nu aday göstermiş ve bu isimler seçilmeyi başarmışlardı. Bu dönemde, Meclis'teki kadın milletvekillerinin sayısında da kısmi bir artış yaşandı. Buna göre AKP'den 27, CHP'den 10, MHP'den 2 ve DTP'den 9 olmak üzere 48 kadın milletvekili seçilmeyi başardı. Böylece kadınların temsil oranı yüzde 8,7'ye ulaştı. DTP Meclis Grubu'nun neredeyse yarısının kadın vekillerden oluşması dikkatleri çekiyordu.

Yeni Meclis, kısa süre sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine el attı. MHP, Anayasa Mahkemesi'nin "367 Kararına" tepki olarak Cumhurbaşkanlığı seçiminin açılış oturumuna katılmayı, ama Gül'ü desteklememeyi tercih etti. Böylece yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi önünde bir engel kalmadı. Ağustos'ta başlayan seçim turlarının üçüncüsünün yapıldığı, 28 Ağustos'ta Abdullah Gül, 339 oy alarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçildi.

Tam bir seçim yılı olan 2007 yılı, bir de referanduma tanıklık edecekti. AKP, 2007 yılında Anayasa Mahkemesi'nin aldığı "367 Kararının" ardından 10 Mayıs'ta, "Cumhurbaşkanlarının halk tarafından seçilmelerini, sürelerinin beş yıla indirilmesini, aynı kişinin iki dönem seçilebilmesini" düzenleyen bir Anayasa değişikliğini Meclis'ten geçirdi. Bu düzenlemeye, "Milletvekili seçim döneminin beş yıldan dört yıla indirilmesi" ve "Meclis görüşmelerinin açılmasında 367 salt çoğunluğunun aranmaması" maddeleri de eklenmişti. Beklendiği gibi mevcut Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, bir kez veto silahını kullandığı düzenlemeyi 31 Mayıs'ta referanduma götürme kararı verdi. Referandum, 21 Ekim 2007'de yapılacaktı.

AKP, 11. Cumhurbaşkanının seçilmesiyle ilgili krizi aşmak için, referandum silahına yönelmişti. Ne var ki, yeni Meclis'in Ağustos 2007'de Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı seçmesiyle, referandumun hararet düştü. Neredeyse düşük yoğunluklu bir kampanyanın ardından, nispeten yüksek bir katılımla oldukça yüksek "Evet" oyu çıktığının altını çizmeliyiz. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Beşinci Referandumuna katılım yüzde 67,4 olarak gerçekleşmiş, "Evet" oyları yüzde 68,9 olurken, "Hayır" oyları yüzde 31,5'te kalmıştı.

ABDULLAH GÜL

1950 yılında Kayseri'de doğan Abdullah Gül, tıpkı Recep Tayyip Erdoğan gibi, 90'lı yılardan başlayarak görünürlükleri ve nihayet 2000'li yıllarda da etkileri artan yeni siyaset kuşağının en tipik temsilcilerindendir. Gül'ün babası Ahmet Hamdi Gül de, Erdoğan'ınki gibi kamu işçisi olarak çalışmış, Kayseri Tayyare Fabrikası'ndan emekli olmuştur. Milli Görüş hareketine yakın duran Ahmet Bey, bir dönem MSP'den milletvekili adayı da olmuştur. Gül de, Erdoğan veya Abdüllatif Şener örneklerinde gördüğümüz gibi, ailesinin kararlaştırdığı bir evlilik gerçekleştirmiş. AKP'nin önde gelen kadrolarının çoğunda olduğu gibi bu eşler türbanlı olmaları ve çok fazla ön plana çıkmamalarıyla dikkati çekiyorlar.

Gül'ün Kayserili mütedeyyin bir ailenin çocuğu olarak Erdoğan gibi MTTB'ye üye olması, her zaman bahsettiği Necip Fazıl etkisiyle Büyük Doğu Fikir Kulübü'ne yakın durması, kuşağının diğer mensuplarında da izlenebilen özelliklerdir. Erdoğan, Milli Görüş içerisinde daha aktifken, Gül'ün öğrenciliğe ve akademisyenliğe özgü siyasal faaliyetlere daha yakın durduğu anlaşılıyor. Zira Gül'ün 90'ların başına kadar Milli Görüş partileriyle organik bir bağı olmamış. 1972 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olunca önce akademik kariyer izleyen Gül, 1983-1991 yılları arasında İslâm Kalkınma Bankası uzmanı olarak Cidde'de çalışmaya başlar.

1991 yılında dönemin RP'sinden Kayseri milletvekili olarak aktif siyasal hayatına başlayan Gül, 1993'te genel başkan yardımcılığına getirildi. 28 Haziran 1996'da kurulan RP-DYP Koalisyon hükûmetinde Devlet Bakanlığı ve Hükûmet Sözcülüğü görevlerinde bulundu. RP, Anayasa Mahkemesi tarafından 1998 yılında kapatılınca 1999'da Fazilet Partisi'nden tekrar Kayseri

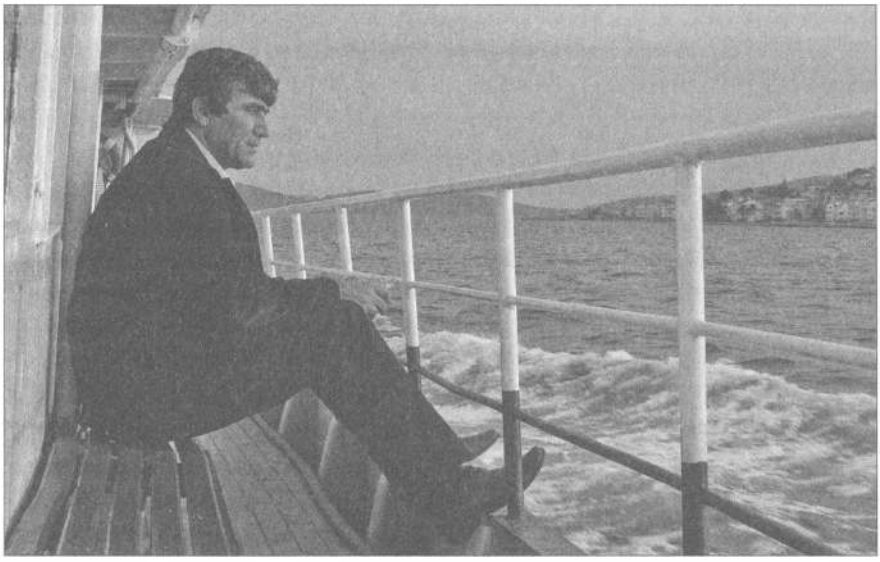
Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı, 28 Şubat reflekslerinin sergilendiği bir sürecin ardından gerçekleşti. AKP aynı süreçle yeniden karşılaşmamak için referanduma giderek cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini sağlayan bir düzenleme yapmayı başardı. Ancak görev ve yetkileri sınırlanmış bir cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesinin hangi sonuçları doğuracağı uzun süre tartışılacaktı.

milletvekili seçildi. Gül'ün milletvekilliği döneminde yer aldığı TBMM Dış İşleri Komitesi ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyelikleri dönemlerinde AB temsilcileriyle iyi ilişkiler geliştirdiği, AB'ye üyelik yönündeki görüşlerinin netleştiği düşünülmektedir. Artık FP'de Yenilikçi ve Gelenekçi kanat arasındaki mücadele yoğunlaşmış, Gül de, Erdoğan ve Şener gibi isimlerle beraber Yenilikçilerin en önemli sözcülerinden birisi haline gelmişti.

14 Mayıs 2000 tarihinde yapılan FP 1. Olağan Kongresi'nde "Emanetçi" Recai Kutan'la yarışmış, bu yarışı 633'e karşı 521 oyla kıl payı kaybetmişti. FP de 2001'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılınca, 14 Ağustos 2001'de kurulan AKP'ye katılmış, partinin İkinci Adamı olarak öne çıkmaya başlamıştı. 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olması nedeniyle, Gül, 58. Hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Siyasi yasağı kaldırılan ve Siirt'ten Meclis'e giren Erdoğan 14 Mart 2003'te 59. Hükûmeti kurunca, Gül, görevine Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak devam etti. Bu dönemde AB üyelik sürecinin gerçekleşmesi için ciddi gayret gösterdi ve Türkiye'nin AB'de en çok bilinen simalarından birisi haline geldi. Abdullah Gül, 2007-2014 arasında Türkiye'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.

Siyasete atıldığı 1991'den 2007'ye kadar geçen 16 yıl gibi kısa bir sürede Devlet Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı, Dişişleri Bakanlığı, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenen Gül'ün bu başarıları,merkez sağ geleneğin dışından gelen bir siyasi hareketin giderek merkezi kuşatması, zaman içinde de siyasal merkezin kimi yönlerini kabullenerek merkeze eklemlemesinin öyküsü olarak da görülebilir. Öyle ki, 1990'ların başında AKP'nin merkez sağ parti olma iddiasını yerleşik merkez sağ partilerden çalacağı ve zaman içinde ANAP ve DYP'nin tarihten silineceğini öngörmek ne kadar zorsa, bu değişimin önemi de o denli çoktur. Gül'ün Erdoğan'a göre Liberal değerlere daha yakın görüldüğü, Türkiye ve Batı'daki etkili çevrelerle daha iyi ilişkiler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Gül, Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında, iktisadi çıkarların öncelikli olduğu bir perspektifle dış ilişkilere ağırlık vermiş, iç politikada Hükûmet'ten bütünüyle bağımsız bir denge unsuru olarak öne çıkamamış görünüyor. Fazla bulduğu kimi yetkilerini, örneğin üniversitelere rektör atamalarında aynen kullandığı, bu anlamda daha önceki Cumhurbaşkanlarından farklı bir tarz oluşturamadığı söylenebilir...

2007 Genel Seçimlerinden sonra CHP, laiklik eksenli kutuplaşma politikalarını sürdürmeye devam etti. Bu dönemde AB'yle ilgili tartışmalar ikinci plana düşmüş, daha çok vesayetçi rejimin sivilleşme lehinde geriletilmesi, Kürt sorununda demokratik çözüm ve iktisadi meseleler tartışılmaya başlanmıştı. CHP, Ergenekon Süreci'nde, 2000'lerin başından itibaren demokratik olmayan yöntemlerle seçilmiş hükûmetleri devirmek isteyen kesimlere yönelik nasıl bir dil oluşturacağını netleştiremedi. Ergenekon'u önemsememek, yargılananların insan hakları sorunlarını öne çıkarmakla yetinmek, yer yer de askerlerin siyasete müdahalelerine karşı olduğunu beyan etmek şeklinde özetlenebilecek, tutarlı olmayan bir siyaset izledi. CHP, sivilleşme yönünde AKP'yi daha solundan zorlama stratejisini benimsemekten uzak durdu. Bu genelleme, Deniz Baykal'ın CHP Genel Başkanlığından is-

2000'li yılların başından itibaren milliyetçi bir dil tüm siyasal sistemi etkisi altına almıştı. Dünyayı komplo teorileriyle, Türkiye'nin ezel ebed düşmanlarıyla, azınlıkların ve gayrimüslimlerin her an ihanete hazır olmalarıyla açıklamaya çalışan ve etnik Türklük vurgusunu öne çıkaran bu dil, özellikle ulusalcı-milliyetçi çevrelerde rağbet görüyordu. Agos gazetesi yazarı Hrant Dink, bu "kötülüğün" biçimlendirdiği ajitasyon ve propaganda sonucunda 19 Ocak 2007'de katledildi.

tifa ettiği, yerine Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçildiği Mayıs 2010 tarihine kadar geçerlidir.

Kılıçdaroğlu'nun kamuoyunun dikkatini çektiği ilk önemli siyasal sınav, 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri olacaktı. Bu seçimlerde, Gürsel Tekin'in başında olduğu İstanbul İl Örgütü ve Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Kılıçdaroğlu, laiklik eksenli olmaktan ziyade, iktisadi meseleleri, yolsuzluk dosyalarını öne çıkaran popülist bir tarzı tercih ettiler. CHP örgütü uzun yıllardır unuttuğu popülist siyaset söylemini hatırlamaya başladı. Ankara'da da daha önce Melih Gökçek'le üç kez yarışan Murat Karayalçın, CHP'nin adayı olarak seçimlere giriyordu. Bu seçimlerin bir özelliği, 2008 yılından beri giderek daha fazla hissedilen küresel iktisadi krizin yol açtığı kaygılar ve artan işsizlik ortamında yapılmasıydı. Ekonomi, AKP Hükûmetleri döneminde ilk kez küçülmüş, işsizlik yüzde 15'lere dayanmıştı. Buna rağmen AKP'nin kayıpları ciddi boyutlara ulaşmasa da, bir önceki seçime göre oy yitirmesi, psikolojik açıdan etkili oldu. Bir başka ifadeyle, muhalefet AKP'nin "yenilmezlik algısında" bir gedik açtı ve 2011 Genel Seçimleri için bilenmeye başladı.

AKP, 2007 Genel Seçimlerine göre yüzde 8,2, 2004 Yerel Seçimlerine göre yüzde 3,3 oy kaybetmişti. Bu oyların önemli bir kısmının yüzde 5,2 oy alan

TABLO 73
29 Mart 2009 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi Oy Dağılımı

Parti	*Oy oranı (%)*
AKP	38,3
CHP	23,0
MHP	15,9
DTP	5,7
SP	5,2
DP	3,8
DSP	2,8
BBP	2,3
Bağımsız	0,4
Diğer	2,0
Toplam	100,0

SP'ye gittiği görülüyor. Yine de AKP'de, ANAP'ın 1989 Yerel Seçimlerinde yaşadığı türden bir gerilemenin olmadığı açıktır. 2002 Genel Seçimlerinde alınan yüzde 34 oy temel alındığında partinin nispeten yüksek bir oy oranında seyrettiği söylenebilir. Yine Türkiye'nin her bölgesinden benzer oranlarda oy alabilen tek parti olma niteliği de sürmektedir.

MHP, istikrarlı yükselişini sürdürerek 2007 Genel Seçimlerine göre 1,7; 2004 Yerel Seçimlerine göreyse yüzde 5,6 artış yakaladı. MHP'nin Ege ve Akdeniz bölgesinde bir şekilde artan oyları, parti açısından hem fırsat hem de risk barındırıyor. Partinin Orta ve Doğu Anadolu'da kümelenen geleneksel miliyetçi muhafazakâr seçmenleriyle yeni seçmenleri arasında ideolojik, kültürel gerilimler yaşanması muhtemeldir. Bahçeli liderliğinin, MHP'nin önemli kadrolarını belirlerken, geleneksel tabandan ziyade, Batı bölgelerine ağırlık vermesi, parti kimliği açısından sorun oluşturabilir. Bu bölünmenin aşılabilmesinin, MHP'nin ülke siyasetindeki gerilimler karşısında izleyeceği siyasetlere bağlı olduğu açıktır. İlginç olan Orta Anadolu'da MHP ve AKP'nin tabanları benzeşirken, aynı durumun Akdeniz ve Ege'de MHP ve CHP tabanları arasında gözleniyor olması. Yerel seçim kampanyası sırasında Genel Başkanları Muhsin Yazıcıoğlu'nun bir kaza sonucu ölmesiyle sarsılan BBP örgütü de beklenmedik bir oy oranına ulaştı: 2,3. Böylece milliyetçi oylar toplamda yüzde 18'in üzerine çıktı.

2007'de bağımsız adaylarla seçimlere giren ve AKP karşısında önemli oy yitiren DTP, bu seçimlerde AKP'yle girdiği sert mücadeleden yüzde 5,7 gibi bir kazanımla çıktı ve Kürt meselesinin çözümünde ne kadar önemli bir aktör olduğunu bir kez daha tescil ettirmiş oldu. Erdoğan'ın Diyarbakır'ı kazanma hedefi koyduğu partisine, "Diyarbakır kalesini kaptırmayız" diye cevap veren DTP'lilerin dediği oldu. DTP, Diyarbakır'da İl Genel Meclisi so-

nuçlarına göre, yüzde 31,5'te kalan AKP karşısında yüzde 59,4 gibi yüksek bir orana ulaştı. Parti, ayrıca Siirt, Şırnak, Batman, Tunceli, Hakkari, Iğdır, Van illerinde ve 51 ilçede de seçimleri kazandı. DTP'nin oyları Güneydoğu'da yüzde 29,6'ya ulaştı. Bölgede birinciliği halen elinde tutan AKP, yüzde 39,3 oyla Türkiye genel ortalamasını bölgede de tutturmayı başardı.

CHP'nin oyları bir önceki genel seçimlere göre yüzde 2,2, 2004 Yerel Seçimlerine göreyse yüzde 4,8 artmıştı. Fakat burada asıl artışın İstanbul ve İzmir'de kazanılan oylardan geldiği, pek çok ilde partinin etkisiz kalmaya devam ettiği görülüyordu. CHP'nin, Batı Marmara, Ege ve Akdeniz odaklı bir parti görünümüne kavuştuğu, 26 ilde yüzde 10'un, bunun 16'sında ise yüzde 5'in altında oy aldığı vurgulanmalıdır. CHP, Mersin, Antalya, Muğla, Aydın, İzmir ve Çanakkale Belediye Başkanlıklarının yanında Trakya'da Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'yi, bunların dışında da sadece Zonguldak, Sinop, Giresun ve Artvin illerini kazanabildi. Başarılı bir seçim kampanyası yürütülen İstanbul'da Kılıçdaroğlu oyların yüzde 37'sini alırken mevcut Belediye Başkanı Kadir Topbaş yüzde 44,2'yle seçimleri bir kez daha kazandı. CHP, İstanbul'daki seçimlerde elindeki ilçe belediye başkanlıklarını da ciddi biçimde arttırdı. Buna göre CHP 13, AKP 26 ilçe belediyesini kazanmışlardı. CHP, Kadıköy gibi müreffeh ilçelerde yüzde 70'lere dayanırken, Ümraniye, Bağcılar, Sultanbeyli, Sultangazi gibi yoksul ağırlıklı bölgelerde yüzde 20'lerin üzerine çıkamıyordu.

2009 yılı, Kürt sorununun yeniden yoğun biçimde konuşulduğu bir yıl olacaktı. Ocak 2009'da Kürtçe yayın kanalı TRT 6'nın kurulması önemli bir adımdı. İlk işaret Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'den geldi. Gül, Mayıs 2009'da "Kürt sorununun Türkiye'nin en büyük meselesi olduğunu ve çözülmesi için tarihi bir fırsat bulunduğunu" duyurdu. Uzun süredir DTP'lilerle görüşmeyen Erdoğan'ın Ağustos'ta DTP Eş Başkanı Ahmet Türk'le görüşmesi, "Demokratik Açılım" sürecinin önemli dönemeçlerinden birisiydi. 18 Ekim'de PKK, 8'i gerilla, 34 kişiden oluşan bir barış grubunu Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye gönderdi. Karşılama töreninin coşkusu, milliyetçi parti ve çevrelerin sert tepkisine sebep olunca Hükûmet geri adım attı. Daha sonra adı "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" olarak değiştirilen projeden vazgeçilmediği vurgulansa da, sürecin en iyi ihtimalle başka bir bahara ertelendiği görülüyor.

Bu sırada 1.500'e yakın DTP'linin tutuklanması ve Kasım 2007'de DTP'ye açılan kapatma davasının, 11 Aralık'ta partinin kapatılması kararıyla sonuçlanması, Devlet içinde açılım sürecini baltalamak isteyenlerin mevcudiyetini hisettirdi. Kapatma kararıyla DTP'nin en ılımlı iki ismi olan Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk'a da siyaset yasağı getirilmişti. Barış ve Demokrasi (BDP) Partisi, 1994'ten bu yana kapatılan beş öncülünün yerine zaten hazırda mevcut tutulmaktaydı.

AKP'nin DTP'nin kapatılmasından sonraki süreçte Kürt sorununda sertlik yanlısı bir söyleme yöneldiği gözleniyordu. Bazı parti yetkilileri, zaman zaman açılım politikasının sürdüğünü vurgulasalar da, pratikte yaşanan, tutuklamalar yoluyla Kürt hareketinin baskı altına alınması oldu. "Koma Civakan Kürdistan" (Kürdistan Topluluklar Birliği) sözcüklerinin baş harflerini simgeleyen KCK adıyla anılan dava nedeniyle 2009 yılından bu yana (2013), 8.000'in üzerinde tutuklama yapılmıştı. Tutuklananlar arasında 35 seçilmiş belediye başkanı ve çok sayıda parti yöneticisinin de bulunması, yeni bir barış sürecinin başlatılması önündeki en ciddi engellerden birisiydi. Bu arada AKP'nin çözüm sürecinden vazgeçmediği, süreci yeniden başlatmak için uygun ortamı beklediği de iddia ediliyordu.

Tüm bunlar yaşanırken, MİT ve PKK'nın Ocak-Mayıs 2010 tarihleri arasında gizli görüşmeler yürüttükleri basına sızdırıldı. Anlaşılan Kürt meselesini demokratik yollardan çözme çabalarını baltalamak isteyenler, özellikle MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı hedef almayı seçmişlerdi. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, 7 Şubat 2012 tarihinde Hakan Fidan'ı, KCK operasyonunda şüpheli sıfatıyla ifadeye çağırdı. Başbakan, bu hamleye sert tepki göstererek Fidan'ın ifade vermesini engellemeye yönelik bir yasal düzenleme yoluna gitti. 17 Şubat'ta Meclis'te kabul edilen kanuna göre, MİT mensuplarının görevleri sırasında işledikleri iddia edilen suçlardan dolayı haklarında soruşturma açılması Başbakan'ın iznine bağlanıyordu. AKP'nin 2011 Genel Seçimlerine giderken çözüm süreciyle ilgili faaliyetlerini askıya alma tercihinde bulunduğu görülecekti.

AKP döneminde yargıda reform tartışmaları sürekli gündemdeydi. Yargı erkinin hem mevcut hükûmeti hem de AB sürecini baltalamaya yönelik girişimlerin odağı haline geldiği iddia ediliyordu. Bu tartışmalar altında Hükûmet 27 maddelik bir anayasa değişikliği paketini Meclis'ten geçirdi. Paket, 336 oyla geçebildiği için referandum şartı oluşmuştu. Böylece 12 Eylül 2010 tarihinde halkoylamasına gidilmesi kararlaştırıldı. Pakette Anayasa Mahkemesi'yle ilgili önemli düzenlemeler mevcuttu. Üyelerin seçim yöntemleri değiştirildi. Üye sayısı 11'den 17'ye çıkarılırken, görev süresi de 12 yıl olarak belirlendi. Yine anayasa değişikliklerinin iptali ve parti kapatma davaları için üyelerin 5'te 3'ünün yerine 3'te 2'sinin oyu aranacaktı. Önemli sonuçlar doğurma potansiyeli taşıyan bir başka değişiklik de, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınmasıydı.

Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) üye sayısı ve seçim usulleri de değiştirilecekti. Daha önce 7 asıl 5 yedek üyeden oluşan HSYK'nın, yeni düzenlemeyle 22 asıl ve 12 yedek üyeden oluşmasına onay verildi. HSYK üyelerinin seçiminde, daha önce sadece Yargıtay ve Danıştay üyeleri oy kullanıyorlardı. Yeni düzenlemede, 1 asıl 1 yedek üye, Adalet Akademisi Genel

Kurulu üyelerince; 7 asıl ve 4 yedek üye 1. sınıfa ayrılmış adlî yargı hâkim ve savcıları arasından Türkiye'deki bütün adlî yargı hâkim ve savcılarının katılacağı seçimle; 3 asıl ve 3 yedek üye, 1. sınıfa ayrılmış idarî yargı hâkim ve savcıları arasından Türkiye'deki bütün idarî yargı hâkim ve savcılarının katılacağı seçimle; 4 asıl üye yüksek ögretim kurumlarının hukuk dalında görev yapan ögretim üyeleri ile avukatlar arasından Cumhurbaşkanınca seçilecekti.

Referanduma giden süreçte AKP, bu paketi son derece kapsamlı bir yargı paketi olarak sundu ve referanduma "Hayır" diyenleri bürokratik oligarşi yanlısı ilan etti. Sonuçta AKP hem Milliyetçi hem de Liberal unsurlardan destek almayı başararak yüzde 57,8'li bir "Evet" oranına ulaştı. CHP ve MHP'nin sürüklediği "Hayır" kampanyası yüzde 42,1'de kalacaktı. Referandumun ardından yapılan HSYK seçimlerinde yeni bir vesayetçiliğin doğduğu, yargının devletçi refleksinin kaybolmadığı, sadece bu işlevi üstlenen kadroların yenilendiği yönünde eleştiriler getirilmeye başlandı. Sonuçta reformdan çok siyasi kültürümüzde bol örnekleri olan bir başka "ele geçirme" vak'ası yaşanmış oldu. Özellikle HSYK başta olmak üzere Yargıtay ve Danıştay'da, Gülen Cemaati'ne yakın unsurların ciddi bir ağırlık kazandıkları ve bu durumun AKP ileri gelenlerini dahi tedirgin etmeye başladığı söylenecekti. Aralık 2013'te patlak veren yolsuzluk soruşturmaları sürecinde Yargı ve Yürütme arasında oluşan gerilimin temelde AKP ve Cemaat arasındaki bir gerilimi yansıttığı da savunulacaktı.

AKP, 12 Haziran 2011 Genel Seçimlerine çok büyük avantajlarla gidiyordu: Sivil ve askerî bürokrasinin engellemeleri aşılmış, ekonomide iyileşme sinyalleri alınmaya başlanmıştı. Erdoğan, seçimlere artık "Ustalık dönemine" giriyoruz ve "2023 için vizyonumuz hazır" sloganlarıyla girdi. CHP, 2009 yerel seçimlerinde olduğu gibi, laiklik ve rejim tartışmalarına sıkışmayan bir kampanya yürüterek, Aile Sigortası gibi somut projeler üzerinden oy almaya çalıştı. MHP'nin daha önceki seçim kampanyalarının devamı niteliğinde, etkin olamayan bir kampanya yürüttüğü görülecekti. MHP'li bazı milletvekilleriyle ilgili dolaşıma sokulan müstehcen kasetler de partinin umduğu sıçramayı yapamamasında etkili oldu.

Sonuçta AKP oylarını yüzde 49,8'e çıkararak 327 sandalye elde etti. AKP Türkiye partisi olma niteliğini koruduğu gibi yüzde 50'ye dayanarak çok büyük bir başarı elde etti. Yüzde 25,9 oy alan CHP'nin sandalye sayısıysa 135'e yükseldi. CHP, kısmi oy artışına rağmen beklediği sıçramayı yapamamış, Türkiye'nin sadece batı bölgelerinde etkin olan parti görüntüsünü değiştirememişti. Laik-dindar kutuplaşmasına sıkışmama çabası içerisindeki Kılıçdaroğlu liderliğinin, parti tabanını bu yönde ikna etmesi zarureti kadar, yeni yönelim konusunda toplumu da inandırması gereği net biçimde ortaya çıktı. MHP ise yüzde 13'te kalmış, sandalye sayısı da 53'e gerilemişti.

FETHULLAH GÜLEN VE CEMAATİ

1941 yılında Erzurum'da doğan Gülen, çeşitli illerde vaizlik yaptı. Nurcu gelenekten beslenen Gülen, İzmir'de vaizlik yaptığı 70'li yıllarda geniş bir kesimi etkilemeye başlayarak, diğer Nurcu çevrelerden ayrıştı. Gülen sık sık gözyaşı döktüğü coşkulu vaazlarında, İslâm büyüklerinin hayatlarından örnekler vererek, izleyenleri hizmete davet ediyor, böylece onlara bir arınma yolu sunuyordu. Gülen'in daha 70'lerde diğer İslâmcı çevrelerden uzak durduğu ve devletçi bir refleks geliştirdiği görülecekti. Gülen Cemaati, 1970'lerin başında, Nur Dershaneleri yerine Işık Evleri adıyla yeni bir yapılanmaya gitmiş, 1978 yılındaysa *Sızıntı* isimli bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Bu dergi, "bilimsel kanıtlarla imanı kuvvetlendirmek" yolunu izleyerek Nursi'nin mirasını canlandırdı.

1980 sonrasında giderek büyüyen bir eğitim altyapısı oluşturan Gülen Cemaati'nin, hem devlet içinde hem de iş dünyasında son derece etkili takipçileri oluşmaya başladı. Gülen Cemaati, en başından itibaren başarılı öğrencilere yatırım yapmayı seçmiş, böylece "Bir elinde Kur'an, bir elinde bilgisayar" olan bir altın nesil yetiştirme amacını izlemişti. Cemaat, İmam Hatip okullarından ziyade, özel okul ve dershanelerde taban oluşturma yolunu seçti. 1980 sonrasında ANAP'ı destekleyen ve Turgut Özal'ın teşvik ettiği Gülen Cemaati, RP'nin etkisini artırdığı 1990'ların başında daha da görünür hale geldi. Gülen Cemaati, bu yıllarda Nurcu gelenekten gelen en güçlü İslâmi oluşum haline geldi. Cemaat, 28 Şubat sürecine giden dönem ve sonrasında yeniden gündeme geldi. Fethullah Gülen, farklı siyasi duruşa sahip parti veya dinî cemaat liderleriyle buluşarak, ılımlı İslâm mesajları vermeye başladı. Gülen cemaati, "İslâm'ın partiler yoluyla temsilinin ülkede bölünme yarattığı" teziyle Milli Görüş hareketine ve RP'ye mesafe almıştı. Yurtdışında sayıları giderek artan eğitim kurumlarının, "Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmet ettiği" mesajı verilerek, Gülen Cemaati'nin, laik çevreler tarafından meşru algılanması için gayret gösterildi. Özellikle DSP lideri Bülent Ecevit'in cemaatin "ılımlı İslâm" anlayışına olumlu yaklaştığı görülecekti. Buna rağmen Gülen, hakkında başlatılan bir soruşturma nedeniyle 1999 yılında ABD'ye gitti. Burada da kitaplar yazmaya devam eden Gülen'in yaklaşık 50 kitabı bulunuyor...

Cemaat, başından beri AKP projesine yoğun destek verdi ve bunun karşılığında da kendi gücünü zirvesine taşıdı. Başta *Zaman* gazetesi olmak üzere Cemaate yakın yazılı ve görsel medyanın, özellikle 2007 ve 2010 referandumlarında AKP'ye yaşamsal destek verdikleri görülecekti. AKP'nin İslâmi parti olma iddiasında bulunmaması, dini politikleştirmeyeceği türündeki vaatleri de Gülencileri etkiledi. Cemaat, küreselleşme sürecinden istifade ederek, Türkiye'den çıkan ve ulus-aşırı yaygınlık kazanan ilk dinî grup olma başarısını da gösterecekti. Gülen Cemaati Ilımlı İslâm'ı temsil ettiği vurgusunu öne çıkararak dinler arası diyalog söylemini sahiplendi ve böylece ABD ve AB'nin güçlü seçkinlerini etkileme çabasına yöneldi. Orta Asya'dan ABD'ye, oradan Avrupa ve Avustralya'ya uzanan eğitim ve işveren örgütlenmeleriyle, Cemaat'in küreselleşme sürecinden güçlenerek çıkmasıyla, AKP'nin küreselleşme ve AB yanlısı duruşu birbirini destekledi. Cemaat'in giderek güçlenmesi, siyasete ilgisini de artırdı. 2011'den sonra Gülen Cemaati ve AKP arasında bazı gerilimler baş gösterdi.

TABLO 74
12 Haziran 2011 Genel Seçim Sonuçları

Parti	*Oy oranı*	*Milletvekili*	*Yüzde*
AKP	49,8	327	59,4
CHP	25,9	135	24,5
MHP	13	53	9,6
BAĞIM.	6,5	35	6,3
SP	1,7		
HAS P.	0.7		
BBP	0.7		
DP	0,6		
Diğer	1.1		
Toplam	100,0	550	100,0

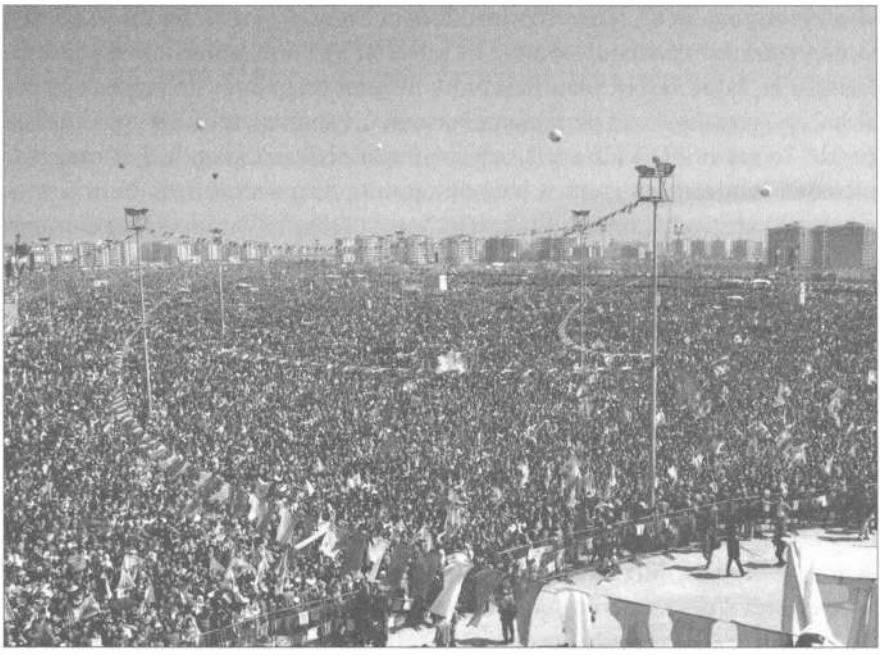
TABLO 75
61. Cumhuriyet/III. Erdoğan Hükûmeti Bakanlar Kurulu (06.07.2011 -)

Başbakan	Recep Tayyip Erdoğan (06.07.2011 -)
Başbakan Yardımcısı	Bülent Arınç (06.07.2011 -)
Başbakan Yardımcısı	Ali Babacan (06.07.2011 -)
Başbakan Yardımcısı	Beşir Atalay (06.07.2011 -)
Başbakan Yardımcısı	Bekir Bozdağ (06.07.2011 - 25.12.2013)
Adalet Bakanı	Sadullah Ergin (06.07.2011 - 25.12.2013)
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı	Fatma Şahin (06.07.2011 - 25.12.2013)
Avrupa Birliği Bakanı	Egemen Bağış (06.07.2011 - 25.12.2013)
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Nihat Ergün (06.07.2011 - 25.12.2013)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	Faruk Çelik (06.07.2011 -)
Çevre ve Şehircilik Bakanı	Erdoğan Bayraktar (06.07.2011 - 25.12.2013)
Dışişleri Bakanı	Ahmet Davutoğlu (06.07.2011 -)
Ekonomi Bakanı	Zafer Çağlayan (06.07.2011 - 25.12.2013)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Taner Yıldız (06.07.2011 -)
Gençlik ve Spor Bakanı	Suat Kılıç (06.07.2011 - 25.12.2013)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Mehdi Eker (06.07.2011 -)
Gümrük ve Ticaret Bakanı	Hayati Yazıcı (06.07.2011 -)
İçişleri Bakanı	İdris Naim Şahin (06.07.2011 - 24.01.2013)
Kalkınma Bakanı	Cevdet Yılmaz (06.07.2011 -)
Kültür ve Turizm Bakanı	Ertuğrul Günay (06.07.2011 - 24.01.2013)
Maliye Bakanı	Mehmet Şimşek (06.07.2011 -)
Milli Eğitim Bakanı	Ömer Dinçer (06.07.2011 - 24.01.2013)
Milli Savunma Bakanı	İsmet Yılmaz (06.07.2011 -)
Orman ve Su İşleri Bakanı	Veysel Eroğlu (06.07.2011 -)
Sağlık Bakanı	Recep Akdağ (06.07.2011 - 24.01.2013)
Ulaştırma Bakanı	Binali Yıldırım (06.07.2011 - 25.12.2013)

BDP, seçimlere bağımsız adaylar yoluyla girerek, Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku'nu destekledi. Blok, oyların yüzde 5,2'sini alarak 36 milletvekili çıkarmayı başardı. Blok'tan milletvekili seçilenlerden 6'sı tutukluluk halleri devam ettiğinden yemin edemediler. CHP'den iki, MHP'den de 1 milletvekili benzer durumları nedeniyle seçilmiş olmalarına rağmen, serbest bırakılmadıkları için Meclis'teki görevlerini üstlenemediler. 2013 sonunda sadece tutuklu CHP milletvekilleri Mehmet Haberal ve Mustafa Balbay serbest kalmışlardı. Seçimlerden önce kurulan Numan Kurtulmuş liderliğindeki Halkın Sesi Partisi (HAS Parti) de umduğu başarıyı yakalayamadı. Mehmet Bekaroğlu gibi İslâmi hareketten gelenlerin ağırlıklı olduğu, toplumcu görüşlere yatkın parti, bazı sol isimleri de kadrolarına katmıştı. Numan Kurtulmuş ve kimi arkadaşlarının, Eylül 2012'de AKP'ye katılmaları nedeniyle, HAS Parti kendisini feshetmiştir.

2011 seçimlerinden daha da güçlenerek çıkan AKP lideri Erdoğan, 2012 yılının Aralık sonunda bu defa Çözüm veya Barış Süreci olarak adlandırılan, Kürt sorununu demokratik yollardan çözmeyi amaçlayan girişimi yeniden başlattı. 28 Aralık'ta Erdoğan'ın, malumu ilam ederek, MİT görevlilerinin Öcalan'la Çözüm Süreci'ni konuştuklarını duyurmasıyla yeni süreç başlamış oldu. 3 Ocak'ta Ahmet Türk'ün de içinde olduğu BDP heyetinin Öcalan'ı ziyaret etmesi de bu defa BDP'nin de sürece katılacağı izlenimini yarattı. 21 Mart 2013 Nevruz'unda Öcalan'ın konuyla ilgili mektubunun Diyarbakır'da okunmasıyla ateşkes ve geri çekilme aşamaları da başlatılmış oldu. 2014 yılına girilirken, PKK kaynaklı saldırılar sonucunda şehit olan hiçbir askerin olmayışı ve ufak tefek olaylar dışında çatışma yaşanmaması, Çözüm Süreci'nin başarılı olabileceğine dair umutları arttırmış görünüyor. Daha önceki girişimlerle kıyaslandığında, bu defa ciddi bir toplum desteğinin de yakalanmış olduğu anlaşılıyor. Yine de KCK tutuklularının da içerisinde olabileceği bir siyasi aftan henüz bahsedilmemesi, önümüzdeki yıllarda oldukça zorlu bir müzakere sürecinin yaşanacağının göstergesi olabilir. Yerel yönetim reformu başta olmak üzere, Kürt meselesinin çözümünü kolaylaştıracak bir dizi gerçekçi düzenleme konusunda AKP'nin nasıl bir tavır takınacağı, Çözüm Süreci açısından hayati öneme sahip.

Türkiye Kürt meselesine demokratik çözümü tartışırken, Arap Baharı'nın patlak vermesiyle komşu Ortadoğu ülkelerinde ciddi değişimlerin ortaya çıkması, konunun bölgesel boyutunu net bir biçimde gündeme getirdi. Suriye'de Nisan 2011'den itibaren yoğunlaşan iç savaş, Suriye sınırındaki Kürtler ve gelecekleri konusunu da Türkiye'nin gündemine taşıdı. Suriye Kürtlerinin iç savaş sonrasında nasıl bir statüye sahip olacakları konusu, Türkiye'deki Çözüm Sürecini de yakından ilgilendiriyor. Kürt sorununu demokratik yollardan çözme zorunluluğu ve baskısı giderek açık biçimde hissedili-

1984'ten itibaren silahlı çatışmaların gölgesinde var olan Kürt sorunu, Abdullah Öcalan ve hükûmet arasında yürütülen görüşmeler neticesinde çatışmasızlık halinin ortaya çıkmasıyla yeni bir döneme girdi. Kürt siyasal hareketinin silahlı mücadeleye son verip siyasal alanda politika yapacağını duyurduğu 2013 Nevruz'u, Diyarbakır'da kitlesel kutlamalara sahne oldu.

yor. Yine Suriye'deki iç savaş nedeniyle, 2013 sonu itibarıyla yaklaşık 1 milyon Suriyeli Türkiye'ye sığınmış durumda. Bazı uzmanlar, Türkiye'deki Suriyelilerin uzun yıllar burada kalacaklarını ve bu demografik unsurun Türkiye'ye ciddi etkilerde bulunacağını öngörüyorlar...

2011 seçimlerinde Meclis'te grup kuran her parti, seçmenlerine yeni bir anayasa vaadinde bulunmuşlardı. Ekim 2011'de, Meclis'te grubu bulunan her partiden üçer kişinin katılımlarıyla bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu oluşturuldu. Yazım süreci başlamadan sivil toplum kurumlarına katkı çağrısı yapılmış; Mayıs 2012'ye kadar çok sayıda siyasi parti, meslek örgütü, sendika, dernek, vakıf ve platformdan oluşan sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin görüşleri alınmıştı. Yine 65 bine yakın vatandaş da görüşlerini iletmişlerdi. İlk başta yazım işleminin 2012 sonunda bitirilmesi kararlaştırılmıştı. Komisyon yavaş ilerlediği için bu hedefe ulaşılamadı ve partilerden ek süre istenildi.

Komisyon belli maddelerde uzlaşıp, bazı maddeleri de daha sonra görüşülmek üzere "paranteze alırken", AKP "Türk Tipi Başkanlık Sistemi" öneri-

sini komisyona iletti. Süreç devam ederken ortaya konulan bu talep, komisyonda ciddi tartışmalara yol açtı. 2 Ocak 2013'te yapılan bir komisyon toplantısında, krize neden olan Başkanlık Sistemi önerisinin de parantez içine alınacağı, görüşmelerin parlamenter sistem üzerinden yürütüleceği kararlaştırıldı. Temmuz 2013 itibarıyla sadece 48 maddede uzlaşılabilmiş olması, sürece dair iyimserliğin giderek kaybolduğunun da göstergesiydi. Yeni anayasa yapım sürecinden umudunu kesen Cemil Çiçek, 18 Aralık tarihindeki son toplantıda "Komisyonun yeni bir anayasa yapacağına inanmıyorum" diyerek gelinen son noktayı özetlemişti.

AKP lideri Erdoğan'ın 2011 seçimlerinden sonra farklı toplum kesimlerine yönelik otoriter söylem ve tutumlar içerisine girmesiyle Türkiye, yeniden kutuplaşmış bir ülke haline geldi. Çözüm Sürecinde olumlu bir hava oluşmuşken, diğer kesim ve alanlarda yaşanılan bu otoriterleşme, AKP'nin sivil bir vesayet rejimi inşa ettiği yönündeki eleştirileri güçlendirdi. Özellikle 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması'ndan sonra, daha önce AKP'ye destek veren Liberal çevreler, partiye mesafe almaya başladılar. AKP'nin eğitim ve sosyal hayatta, Meclis çoğunluğunu kullanarak hızla ve yeterince müzakere etmeden devreye soktuğu düzenlemeler, pek çok çevrede yaşam tarzlarına ve özgürlüklerine saldırı olarak görülmeye başlandı.

Giderek arttığı hissedilen gerginliğin patlak verdiği nokta, Gezi Parkı'nın imara açılmaya çalışılarak buraya Topçu Kışlası'nın yeniden yapılacağının ilan edilmesiydi. 27 Mayıs 2013 tarihinde iş makinelerinin Gezi Parkı'na girerek ağaçları sökmeye başladıkları haberi sosyal medyada hızla yaygınlaştı. Park'a gelen eylemcilere polisin sert müdahale etmesiyle milyonlarca insan İstanbul'da ve Türkiye genelinde protesto gösterileri başlattılar. Başbakan'ın taviz vermez tutumuna polisin sert müdahaleleri eklenince, olaylarda 7 kişi ölmüş, 5.000'in üzerinde insan da yaralanmıştır. Gezi protestoları, AKP'nin iktidarı boyunca karşılaştığı en sert sokak muhalefeti olma özelliğine sahiptir. Sonuçta Gezi'yi imara açma çabası başarısız kalmış, AKP bu konuda geri adım atmak zorunda kalmıştır. Ne var ki bu süreçte gerek Erdoğan ve partisi, gerek AKP yanlısı medya, Gezi protestolarını "yabancı güçlerin" oyunu gibi göstermeye girişerek komplocu bir yaklaşıma savrulmuşlardır. Gezi'den sonra Erdoğan'ın liderlik tarzı sadece parti dışından değil, içinden de eleştirilmeye başlanmıştır.

30 Mart 2014'te yapılacak yerel seçimlere birkaç ay kala, AKP'nin mevcut dershaneleri ortadan kaldırma planını gündeme getirmesiyle siyasal alanda ciddi bir gerilim ortaya çıktı. 2014 yılına girerken gerilimin daha da tırmandığı görülecekti. Mevcut dershanelerin yaklaşık yüzde 25'ini elinde tutan Gülen Cemaati, dershane planına sert tepki vermiş, bir süredir alttan alta hissedilen AKP-Cemaat çatışması artık açıktan açığa yürütülmeye baş-

lanmıştır. Erdoğan'ın 7 Şubat 2012'de Hakan Fidan'ın KCK operasyonunda şüpheli olarak ifadeye davet edilmesinden beri, devlet içinde Cemaat'e yönelik bazı tasfiyelere girişiği zaten biliniyordu. Mücadele açıktan yürütülmeye başlanılınca, Türkiye kamuoyu, daha önce çok fazla konuşulmayan pek çok şeyi tartışır hale geldi. Kimi AKP yetkilileri Cemaat'i, Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarını kullanarak, ordu içerisinde tasfiye yapmakla suçladı. Bu soruşturmaların mağdurları da aynı AKP'li yetkilileri, zamanında Cemaat'le beraber hareket ederek, bu tasfiyelere sessiz kalmakla eleştirdiler.

AKP ve Cemaat arasındaki gerilim yoğunlaşırken gündeme bomba gibi bir yolsuzluk soruşturması haberi düştü. 17 Aralık'ta Yolsuzluk ve Rüşvet operasyonu kapsamında aralarında AKP'li üç bakanın çocukları da olan, 30'a yakın iş adamı ve bürokrat gözaltına alındı. İçişleri Bakanı Muammer Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın oğulları tutuklanırken, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğlu serbest bırakıldı. Türkiye bu şok yolsuzluk operasyonu ve söylentileriyle çalkalanırken, AKP lideri Erdoğan, bu süreci de uluslararası güçlerin tertipliklerini, Cemaat mensuplarının da bu komploya bilerek dahil olduklarını iddia etme yoluna gitti. Yolsuzluk soruşturması başladıktan 8 gün sonra, isimleri yolsuzluklarla anılan bakanlar istifa ettiler. Erdoğan, Bakanlar Kurulu'na 10 yeni isim alarak geniş çaplı bir revizyona gitti.

Bu arada Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar, sert bir açıklama yaparak bakanlık ve milletvekilliği görevlerinden istifa etti. Bayraktar, "'Rüşvet ve yolsuzluk ifadelerinin bulunduğu bir operasyon sebebiyle istifa ediniz ve beni rahatlatacak deklarasyonu yayınlayınız' şeklinde tarafıma baskı yapılmasını kabul etmiyorum. Etmiyorum çünkü, soruşturma dosyasında var olan ve onaylanan imar planlarının büyük bir bölümü Sayın Başbakan'ın talimatıyla yapıldı. Bu minval üzere bakanlıktan ve milletvekilliğinden istifa ettiğimi açıklıyorum. Bu milleti ve vatanı rahatlatmak için sayın Başbakan'ın istifa etmesi gerektiğine inandığımı ifade ediyor, yüce milletime saygılar sunuyorum," diyerek, AKP'nin kuruluşundan beri karşılaştığı sert darbelerden birisini vurmuş oldu.

Erdoğan, 17 Aralık Yolsuzluk ve Rüşvet operasyonunun ardından yüzlerce emniyet mensubunu görevden alma yoluna gitti. Yine savcıların, kendi amirlerinden gizli soruşturma yürütmelerini engelleyen bir Adli Kolluk Yönetmeliği çıkartıldı. Buna göre polisin amirine, savcının başsavcıya el koydukları olaylar, yakalanan kişiler ve alınan tedbirler hakkında derhal bilgi verme zorunluluğu getirildi. Yürütmenin yargı üzerindeki etkisini arttıran ve Kuvvetler Ayrılığı ilkesine karşı olan bu yönetmelik, ikinci bir Yolsuzluk ve Rüşvet soruşturmasının ikinci dalgasının yapılmasının engellenmesiyle sonuçlandı. Buna göre 25 Aralık'ta ikinci dalganın başlatılması talimatını ve-

ERGENEKON'DAN BALYOZ EYLEM PLANI'NA: DARBEYLE MÜCADELEDEN HUKUKUN SİYASALLAŞMASINA

AKP, 2007 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce savunmada ve yoğun baskı altında görünüyordu. Parti iki önemli seçim zaferinden sonra, kendisine yönelik darbe girişimleriyle etkin biçimde mücadele etmeye başladı. Haziran 2007'de Ümraniye'de bir evde patlayıcı mühimmat bulunması, AKP'yi devirmeyi hedefleyen Ergenekon Örgütü'yle ilişkilendirildi. 25 Temmuz 2008'de de Ergenekon İddianamesi kabul edilip, dava süreci resmen başlatılana kadar aralarında Emekli Tuğgeneral Veli Küçük, Org. Şener Eruygur, Org. Hurşit Tolon, İşçi Partisi (İP) Genel Başkanı Doğu Perinçek, Avukat Kemal Kerinçsiz gibi isimlerin de bulunduğu çok sayıda kişi gözaltına alınmıştı.

Daha sonra da Ergenekon Davası kapsamında çok sayıda gözaltı ve tutuklama dalgaları yaşanmaya başladı. Kamuoyu, aralarında ne türden bağlar olduğunu anlamadığı tanınmış isimlerin gözaltı haberleriyle çalkalanıyor, medyaya servis edilen haberlerle sağlıklı kanaat oluşturma ihtimali törpüleniyordu. Bu dalgalarda Tuncay Özkan ve Mustafa Balbay gibi gazeteciler, eski YÖK Başkanı Prof. Kemal Gürüz, eski rektörler Prof. Kemal Alemdaroğlu, Prof. Ferit Bernay, Prof. Mustafa Yurtkuran, Prof. Fatih Hilmioğlu, Prof. Mehmet Haberal, iktisatçı Prof. Erol Manisalı ve Prof. Yalçın Küçük gibi akademisyenler, Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek ve eski Özel Harekât Dairesi Başkan Vekili İbrahim Şahin gibi çok farklı çevrelerden insanlar ardı ardına tutuklanmaya başladılar.

20 Ocak 2010'da basına "Balyoz Eylem Planı" adıyla, darbe amaçlı olduğu iddia edilen bir plan sızdırılınca, kamuoyu "Balyoz Davasıyla" tanışmış oldu. İlgili soruşturmada, 26 Şubat 2010'da, Emekli Org. İbrahim Fırtına, emekli Oramiral Özden Örnek, emekli Org. Ergin Saygun ve emekli Org. Çetin Doğan'ın de aralarında bulunduğu 40'a yakın kişi gözaltına alınarak tutuklandı. 19 Temmuz 2010'da da Balyoz Eylem Planı iddianamesi kabul edilerek yargılama başladı. Balyoz Eylem Planı'yla ilgili sızdırılan belgelerin bir kısmının sahte olduğu eleştirileri gündemden hiç düşmedi. Kamuoyu, ikiye bölünmüş ve orta yolu kabul etmeyen yaklaşımlar arasında bocalamaya başlamıştı.

Yine Ergenekon Davası kapsamında Şubat 2011'de gazeteci Soner Yalçın ve Mart ayında Nedim Şener ve Ahmet Şık'ın tutuklanmaları, Ergenekon Davası'nın giderek sulandırıldığı, hukukun siyasallaştırıldığı eleştirilerinin yaygınlaşmasına yol açtı. Tutuklanan Ahmet Şık'ın *İmamın Ordusu* kitabının dijital kayıtlarına polis operasyonuyla el konuldu ve kopyaları silindi. Şık, gözaltına alındığında "Dokunan yanar!" diye bağırarak, kendisine yönelik operasyonda Gülen Cemaati'nin Yargı içerisindeki kolunun etkili olduğuna işaret etmişti. Hakikaten de Ergenekon Davası'na dahil edilmelerinin mantıkla bağdaşmadığı bu isimlerin tutuklanmaları, Yargı içerisine sızmış Cemaat örgütlenmesi meselesinin tartışılmasına neden oldu. 2011 yılında hız kazanan KCK operasyonları kapsamında, Prof. Büşra Ersanlı ve Ragıp Zarakolu gibi isimlerin de aralarında bulunduğu yüzlerce kişinin ardı ardına tutuklanmaya başlaması, benzer eleştirilerin KCK davalarına da yöneltilmesi sonucunu doğuracaktı.

Tüm bu tutuklamalar sırasında Yargıya yönelik eleştirileri göz ardı eden AKP lideri Erdoğan, Eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un "İnternet Andıcı" olarak bilinen dava kapsamında "Silahlı terör örgütü yöneticisi" olduğu iddiasıyla tutuklanmasına tepki gösterdi. İlk de-

fa bir Genelkurmay Başkanı tutuklanıyor, ağır bir ithamla karşı karşıya kalıyordu. Söz konusu dava Ergenekon Ana Davası'yla birleştirilince, Başbuğ da yukarıda bahsi geçen onlarca tutukluyla beraber yargılanmaya başladı. Böylece Danıştay ve *Cumhuriyet* gazetesine yapılan saldırılardan İnternet Andıcı'na ve AKP ve Gülen Cemaati'ni hedef aldığı iddia edilen "İrticayla Mücadele Eylem Planı'na" kadar çok sayıda soruşturma Ergenekon Davası kapsamında birleştirilmiş oldu.

Beş yılı aşkın bir süre devam eden Ergenekon Davası, tutukluluk süresinin çok uzun olmasından da kaynaklanan insan hakları ihlallerine sahne oldu. Kaşif Kozanoğlu gibi duruşma sürecinde vefat edenler ve ağır hastalıklara yakalananlar, kamuoyunda rahatsızlık yarattı. Dava 5 Ağustos 2013'te kararın açıklanmasıyla sona erdi. 275 sanığın yargılandığı davada, eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ dahil 17 kişiye müebbet, 65 kişiye değişen hapis cezaları verilirken 21 kişi beraat etti.

17 Aralık 2013'te AKP'ye yönelik yolsuzluk ve rüşvet soruşturması dalgaları başlatıldığında iyice belirginleşen AKP ve Cemaat çatışması süreci, gözlerin Ergenekon, Balyoz ve KCK davalarına yeniden çevrilmesine yol açtı. Kimi AKP yetkilileri Cemaat'i, Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarını kullanarak, "Milli orduya kumpas kurmakla" ve "KCK davaları" üzerinden Çözüm Süreci'ni sabote etmekle eleştirdiler. Bu soruşturmaların mağdurları da aynı AKP'li yetkilileri, zamanında Cemaat'le beraber hareket ederek, bu tasfiyelere sessiz kalmakla suçladılar. Bu satırlar yazıldığı sırada, hem söz konusu davaların temyiz süreçleri devam ediyor hem de alınan bazı ağır kararların yumuşatılması arayışları sürüyordu. Sonuçta haklı gerekçelerle başlatılan darbe karşıtı davalar, hem uzun tutukluluk süreleri hem de "fırsat ele geçmişken" yapıldığı izlenimi veren geniş çaplı tasfiyeler nedeniyle, hukukun siyasallaştırılması neticesini vermiş görünüyorlar.

ren Savcı, Başsavcı ve Emniyetin direnişiyle karşılaştı. Böylece Türkiye savcının verdiği gözaltı kararlarının uygulanmadığı bir krizin içerisine düştü.

23 Aralık günü Danıştay 10. Dairesi, Adli Kolluk Yönetmeliği'nin yürütmesini durdurunca, durum daha da içinden çıkılmaz hale geldi. Türkiye, 2014 yılbaşına ve ardından da 30 Mart yerel seçimlerine doğru ilerlerken, AKP ve Cemaat çatışmasının, Yürütme ve Yargı erklerinin çatışmasıyla çakıştığı, derin bir krizin içerisine yuvarlanmış görünüyordu.

EKLER

EK 1
1960 KURUCU MECLİS ÜYELERİ

CUMHURBAŞKANI TARAFINDAN SEÇİLEN ÜYELER
M. Kâzım Orbay (Em. Org.) (Temsilciler Meclisi Başkanı)
Abdurrahman Nafuz Gürman (Em. Org.)
Behçet Kemal Çağlar (Şair)
A. Şükûfe Ekitler (Avukat)
Hermine Agavni Kalusiyan (Öğretmen/Ermeni Cemaatinden)
Orhan Köprülü (Tarihçi/CHP üyesi)
Erol Dilek (Avukat/Musevi Cemaatinden)
M. Orhan Mersinli (İnşaat Mühendisi)
Esat Çağa (Hukukçu)
Kaludi Laskari (Avukat/Rum Cemaatinden)

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ ÜYELERİ
Kur. Alb. Ekrem Acuner
P. Yarbay Fazıl Akkoyunlu
Kur. Alb. Rafet Aksoyoğlu
Hv. Kur. Alb. Mucip Ataklı
Tümg. İrfan Baştuğ
P. Kd. Yzb. Rifat Baykal
Hv. Kur. Yarbay Emanullah Çelebi
J. Yzb. Ahmet Er
Kur. Bnb. Orhan Erkanlı
Kur. Kd. Bnb. Vehbi Ersü
Kur. Yzb. Numan Esin
Kur. Kd. Bnb. Suphi Gürsoytrak
Kur. Yarbay Orhan Kabibay
Kur. Bnb. Kadri Kaplan
Kur. Yarbay Mustafa Kaplan
Kur. Yarbay Suphi Karaman
Kd. Bnb. Muzaffer Karan
Kur. Kd. Yzb. Kâmil Karavelioğlu
Kur. Alb. Osman Köksal
Dz. Kur. Bnb. Münir Köseoğlu

Kur. Alb. Fikret Kuytak
Kur. Alb. Sami Küçük
Tümg. Cemal Madanoğlu
Kur. Alb. Sezai O'kan
Kur. Yzb. Muzaffer Özdağ
Org. Fahri Özdilek
Kur. Bnb. Mehmet Özgüneş
Kur. Bnb. Selahattin Özgür
Kur. Bnb. M. Şükran Özkaya
Prs. Kd. Yzb. İrfan Solmazer
Kur. Bnb. Şefik Soyuyüce
Tnk. Bnb. Dündar Taşer
Kur. Alb. Haydar Tunçkanat
Kur. Alb. Alparslan Türkeş
Tuğg. Sıtkı Ulay
Kur. Yarbay Ahmet Yıldız
Kur. Alb. Muzaffer Yurdakuler

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ TARAFINDAN SEÇİLEN ÜYELER
Raif Aybar (Avukat/Hürriyet Partisi üyesi)
Adnan Başer Kafaoğlu (Maliyeci)
Remziye Baturbaygil (Öğretmen)
M. Fahri Belen (em. Korg.)
Nihat Reşat Belger (Tıp Dr./Kızılay Genel Başkanı)
Hakkı Kâmil Beşe (Maliyeci/1 no.lu Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi)
Rauf Gökçen (em. Subay/İnşaat Müteahhidi)
Ferruh Güven (em. Subay/iktisatçı)
Münci Kapani (Kamu Hukukçusu/Doç. Dr.)
Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Edebiyatçı/em. Büyükelçi)
Alp Kuran (Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı Başkanı/Avukat)
Zekâi O'kan (em. Org.)
Abdülkadir Okyay (em. Hâkim Tuğg./Gn. Kur. Adlî Müşaviri)
Ragıp Sarıca (İdare Hukukçusu/Prof. Dr.)
Necip San (em. Albay, Emniyet Genel Müdürü)
Kemal Türkoğlu (Hukukçu/Noter)
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (Medenî Hukukçu/Prof. Dr.)

BAKANLAR KURULU ÜYELERİ (4 OCAK 1961 İTİBARİYLE)
Cemal Gürsel (Devlet Başkanı ve Başbakan)
Fahri Özdilek (Devlet Bakanı ve Başbakan Yurdımcısı)
Muharrem İhsan Kızıloğlu (Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı)
Hayri Mumcuoğlu (Devlet Bakanı)
Adnan Erzi (Devlet Bakanı)

A. Nâsır Zeytinoğlu (Devlet ve İçişleri Bakanı)
Rauf Selim Sarper (Dışişleri Bakanı)
Muzaffer Alankuş (Milli Savunma Bakanı)
Hüseyin Ataman (Milli Savunma Bakanı)
Ekrem Alican (Maliye Bakanı)
M. Âmil Artus (Adalet Bakanı)
Bedrettin Tuncel (Milli Eğitim Bakanı)
Fethi Aşkın (Gümrük ve Tekel Bakanı)
Mehmet Baydur (Ticaret Bakanı)
M. Raşit Beşerler (Çalışma Bakanı)
Cahit Talas (Çalışma Bakanı)
M. Ali Mukbil Gökdoğan (Bayındırlık Bakanı)
M. Rüştü Özal (İmar ve İskân Bakanı)
Fehmi Yavuz (İmar ve İskân Bakanı)
İhsan Soyak (Sanayi Bakanı)
Osman Tosun (Tarım Bakanı)
Ragıp Üner (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı)

İL TEMSİLCİLERİ
Kasım Gülek (Adana/CHP m.vekili)
Kemal Satır (Adana/CHP m.vekili)
Mehmet Özbay (Adıyaman/CHP Besni İlçe Başkanı)
Asım Yılmaz (Afyon/CHP İl İdare K. Başk.)
Salih Türkmen (Ağrı/Avukat)
Ahmet C. Demiray (Amasya/em. Öğretmen)
Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara/CHP m.vekili)
Avni Doğan (Ankara/eski CHP m.vekili)
Halil Sezai Erkut (Ankara/m.vekili)
Muammer Aksoy (Ankara/Hukuk Doçenti)
Fehmi Alpaslan (Artvin/Avukat)
Necmetdin Akçasu (Aydın/Avukat)
Nef'i Demircioğlu (Balıkesir/em. Hâkim)
İsmail Selçuk Çakıroğlu (Bilecik/Orman Müh.)
Cemal Yavuz (Bingöl/Avukat)
Cevdet Geboloğlu (Bitlis/Tıp Dr.)
S. Zeki Baltacıoğlu (Bolu/Avukat)
Hüseyin Otan (Burdur/Tıp Dr.)
İbrahim Öktem (Bursa/m.vekili)
İmadettin Elmas (Çanakkale/Mühendis)
A. Ferhan Arkan (Çankırı/m. vekili)
Abdullah Ercan (Çorum/Avukat)
Hıfzı Cengiz (Denizli/Avukat)
Vefik Pirinççioğlu (Diyarbakır/Çiftçi ve Tüccar)

Süleyman Bilgen (Edirne/Çiftçi, CHP İl Başk.)
Mehmet Salim Hazerdağlı (Elazığ/Avukat)
Rauf Nüzhet Bayındır (Erzincan/m.vekili)
Cevat Duroğlu (Erzurum/m.vekili)
Şerafettin Yaşar Egin (Eskişehir/CHP İl İdare K. Başk.)
Abdülkadir Göğüş (Gaziantep/CHP İl Başk.)
Galip Kemal Zaimoğlu (Giresun/CHP İl Başk.)
Nihat Sargınalp (Gümüşhane/m.vekili)
M. Sait Erdinç (Hakkari/m.vekili)
Ahmet Sırrı Hocaoğlu (Hatay/m.vekili)
M. Fethi Elgün (İçel/Avukat)
H. Tahsin Argun (Isparta/CHP İl Başkanı)
Lütfi Engin (İstanbul/Öğretmen)
A. Şahap Gürler (İstanbul/em. Org.)
M. İlhami Sancar (İstanbul/Avukat)
Tarık Zafer Tunaya (İstanbul/Hukuk Profesörü)
H. Şevket Adalan (İzmir/m.vekili)
M. Nazif Çağatay (İzmir/Avukat)
Sırrı Atalay (Kars/m.vekili)
M. Adil Toközlü (Kastamonu/Avukat)
Mehmet Göker (Kayseri/Avukat)
Abdurrahman Altuğ (Kırklareli/Avukat)
M. Sadi Erdem (Kırşehir/em. Albay)
Mustafa Sirmen (Kocaeli/CHP İl Başk.)
Mustafa Dinekli (Konya/Avukat)
M. Fakih Özfakih (Konya/Avukat)
Rifat Çini (Kütahya/Sanayici)
Nurettin Akyurt (Malatya/m.vekili)
Şevket Raşit Hatipoğlu (Manisa/m.vekili)
Mehmet Şişman (Maraş/m.vekili)
Vahap Dizdaroğlu (Mardin/m.vekili)
İ. Ethem Serim (Muğla/Eczacı)
Abdülhadi Toplu (Muş/CHP İl Başk.)
M. Zeki Tekiner (Nevşehir/CHP İl Başk.)
Hüseyin A. Ulusoy (Niğde/CHP İl Başk.)
Arif Hikmet Onat (Ordu/m.vekili)
Mehmet Ali Kumbasar (Rize/CHP İl Başk.)
Burhan Akdağ (Sakarya/Avukat)
Rıza Işıtan (Samsun/CHP İl Başk.)
A. Cevdet Aydın (Siirt/CHP İl İdare K. Üyesi)
M. Suphi Batur (Sinop/m.vekili)
Rahmi Günay (Sivas/Sivas Belediye Başk.)
A. Orhan Öztrak (Tekirdağ/CHP Gn. Sek. Yard.)

Vedat Arıkan (Tokat/CHP İl Başk.)
Cemal Reşit Eyüboğlu (Trabzon/Avukat)
Arslan Bora (Tunceli/m.vekili)
Vasfi Gerger (Urfa/m.vekili)
Ali Rıza Akbıyıkoğlu (Uşak/m.vekili)
Ferid Melen (Van/m.vekili)
A. Celâl Sungur (Yozgat/Tıp Dr.)
H. Necati Duman (Zonguldak/Tıp Dr.)

CHP TEMSİLCİLERİ
İsmet İnönü (CHP Genel Başkanı, eski Cumhurbaşkanı ve Başbakan)
İsmail Rüştü Aksal (CHP Gen. Sekreteri)
Fazıl Nalbantoğlu (CHP Gen. Sekreterlik Müşaviri)
Atalay Akan (eski m.vekili, Hukukçu)
E. Mebrure Aksoley (eski m.vekili)
Osman Alişaroğlu (eski m.vekili)
Doğan Avcıoğlu (Gazeteci)
Şevki Aysan (Avukat)
Cihat Baban (Gazeteci)
Cemil Sait Barlas (eski m.vekili ve Ticaret Bakanı)
Kemal Bayazıt (eski m.vekili ve Sağlık Bakanı, Tıp Dr.)
Suphi Baykam (eski m.vekili, Tıp Dr.)
Ratip Tahir Burak (Gazeteci ve Ressam)
Alev Coşkun (Avukat)
Vedat Dicleli (İktisatçı)
M. Bülent Ecevit (eski m.vekili)
Yusuf Adil Egeli (em. Korg.)
Feridun Ergin (eski m.vekili, Hukuk Profesörü)
Sait Naci Ergin (Maliye Bakanlığı Müsteşarı)
Hamza Eroğlu (eski m.vekili, Hukuk Doçenti)
Turgut Göle (eski m.vekili, Avukat)
H. Ferda Güley (em. Subay, eski m.vekili)
Şemsettin Günaltay (eski Başbakan, Tarih Profesörü)
Turan Güneş (Anayasa Hukuku Doktoru, eski m.vekili)
Mehmet Hazer (eski m.vekili, Avukat)
Şefik İnan (Hukuk Doktoru, A.Ü. SBF Öğ. Gör.)
İhsan Kabadayı (em. Subay, Altındağ Askerî Kaymakamı)
Enver Ziya Karal (Tarih Profesörü)
F. Lütfi Karaosmanoğlu (eski m.vekili ve İçişleri Bakanı)
Şahap Kitapçı (eski m.vekili, Avukat)
A. Coşkun Kırca (Yazar)
Zeki Kumrulu (eski m.vekili, Avukat)
K. Sahir Kurutluoğlu (eski m.vekili, Avukat)

Ziya Müezzinoğlu (Maliyeci)
İ. Hamdi Orhon (eski m.vekili, Avukat)
İbrahim Saffet Omay (eski m.vekili, Avukat)
Osman Atıf Ödül (Avukat)
Şinasi Özdenoğlu (Avukat)
Mehmet Emin Paksüt (Avukat)
Adil Sağıroğlu (eski m.vekili, Avukat)
M. Celâl Sait Siren (eski m.vekili, Maliyeci)
M. Emin Soysal (eski m.vekili, Öğretmen)
O. Mümtaz Soysal (Siyasal Bilimler Doktoru)
Cafer Tüzel (Avukat, Merkez Bankası İdare Meclisi Üyesi)
Bahri Yazır (em. Subay, Halk Eğitimi Genel Müdürü)
Nüvit Yetkin (eski m.vekili, Avukat)
M. Cemal Yıldırım (em. Kur. Alb., İthalatçı)
Avni Yurdabayrak (eski m.vekili)
A. Dâniş Yurdakul (eski m.vekili)

CKMP TEMSİLCİLERİ
Osman Bölükbaşı (CKMP Genel Başkanı, eski m.vekili)
Ahmet Bilgin (CKMP Genel Sekreteri, Eczacı)
M. Fuat Arna (CKMP Genel İdare Kurulu Üyesi, Avukat)
Ahmet Tahtakılıç (CKMP Genel İdare Kurulu Üyesi, Avukat)
Yusuf Ziya Yücebilgin (CKMP Malatya İl Başkanı)
Sadık Aldoğan (em. General)
Mehmet Altınsoy (Avukat)
Nurettin Ardıçoğlu (Avukat, İnşaat Müteahhidi)
Kâmil Başaran (Avukat)
M. Bahri Çolakoğlu (CKMP İl İdare Heyeti Başkanı, Avukat)
M. Hazım Dağlı (Avukat)
Alaettin Ergönenç (Tıp Dr.)
H. Kenan Esengin (em. General)
Kadircan Kaflı (Gazeteci, Öğretmen)
Mustafa Kepir (em. Subay, Çiftçi ve Tüccar)
Tevfik Kâmil Koperler (em. Büyükelçi)
M. Enver Kök (Orman İşletmecisi)
Ahmet Köseoğlu (Avukat)
Ahmet Oğuz (Tüccar)
Halil Özmen (Avukat)
A. Seyfi Öztürk (Avukat)
Enver Sökmen (em. General)
Yusuf Kemal Tengirşenk (eski Dışişleri Bakanı, Hukuk Profesörü)
Sadettin Tokbey (Avukat)
Abdülhak Kemal Yörük (Hukuk Profesörü)

BARO TEMSİLCİLERİ
Şevket Asbuzoğlu (Avukat, eski Emniyet Müdürü)
Yavuz Feyzioğlu (Avukat)
İsmet Giritli (Avukat, Hukuk Doçenti)
Enver Kırker (Avukat)
Muin Küley (CHP Kadıköy İlçe Başkanı, Avukat)
Naci Hulûsi Selek (İzmir Baro Başkanı)

BASIN TEMSİLCİLERİ
Babür Ardahan (Gazeteci)
Şeref Bakşık (Gazeteci)
Ömer Sahir Coşar (Gazeteci)
Oktay Ekşi (Gazeteci)
İlhan Esen (Gazeteci)
Kemal Zeki Gençosman (Gazeteci)
Ali İhsan Göğüş (Gazeteci)
Ferit Celâl Güven (Türközü Gazetesi Sahibi)
Altan Öymen (Gazeteci)
Selâmi Savaş (Gazeteci)
İlhami Soysal (Gazeteci)
Derviş Sami Taşman (Gazeteci)

ESKİ MUHARİPLER TEMSİLCİLERİ
Etem Boransü (em. Kur. Alb.)
A. Halim Önalp (em. Kur. Alb.)

ESNAF TEŞEKKÜLLERİ TEMSİLCİLERİ
Mazhar Özkol (İç Ticaret Genel Müdürü, Hukuk ve İktisat Doktoru)
Hasan Tez (Esnaf Sanatkârlar Konf. Başkanı, eski m.vekili)
Mehmet Şengün (Esnaf Sanatkârlar Konf. İdare Meclisi Üyesi, Kantar İmalatçısı)
Âdil Vardarlı (İstanbul Esnaf Dernekleri Başkanı, Berber)

GENÇLİK TEMSİLCİSİ
Hüseyin Onur (İ.Ü. Hukuk Fakültesi Öğrencisi)

İŞÇİ SENDİKALARI TEMSİLCİLERİ
Abdülkerim Akyüz (Askerî İşyerleri İşçi Sendikaları Fed. Genel Sekreteri)
Mahmut Tekin Çullu (DSİ'de Makine Şefi)
Bahir Ersoy (İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası Başkanı)
İsmail İnan (eski m.vekili)
Ömer Karahasan (Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Başkanı)
Feridun Şakir Öğünç (Denizcilik Bankası Denizyolları Gemi Kâtibi)

ODALAR TEMSİLCİLERİ
Fethi Çelikbaş (eski m.vekili)
Yekta Karamustafaoğlu (Diş Hekimi)
Daniş Koper (Bormak ve Kuyaş Müesseseleri Genel Müdürü, Mühendis)
Feyyaz Köksal (Ankara Ticaret ve Sanayi Odası 2. Başkanı, Y. Mühendis)
Fikret Pamir (Ankara Tabib Odası Başkanı)
A. Mahir Pamukçu (Veteriner Hekim, Profesör)
Dündar Soyer (İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti Üyesi)
Selâhattin Tandal (Türk Eczacılar Birliği Merkez Heyeti Reisi, Profesör)
Feridun Üstün (Ticaret Bakanlığı Müşaviri, Y. Ziraat Mühendisi)
Cahit Zamangil (Merkez Bankası Murakıbı, eski m.vekili)

ÖĞRETMEN TEŞEKKÜLLERİ TEMSİLCİLERİ
Münir Aktepe (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Tarih Doçenti)
Halil Akyavaş (İlkokul Öğretmeni)
Ahmet Atılgan (İlköğretim Müfettişi)
M. Rauf İnan (Ortaokul Öğretmeni)
İlhan Özdil (Felsefe Profesörü)
Reşat Tardu (Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı, Eğitim Enstitüsü Öğretmeni)

TARIM TEŞEKKÜLLERİ TEMSİLCİLERİ
Suphi Rıza Doğukan (Y. Ziraat Mühendisi)
Ali Erel (Çiftçi ve Tüccar, Ziraat Mühendisi)
Adnan Ertanık (Veteriner Hekim)
Abdullah İprişiroğlu (Ziraat Bankası Kooperatifler Müdür Muavini)
Ahmet Karamüftüoğlu (eski m.vekili, Avukat ve Çiftçi)
Ahmet Şener (Ziraat Mühendisi, Tarım Bakanlığı Zatişleri Müdürü)

ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Bekir Sıtkı Baykal (Atatürk Üniversitesi Rektörü, Tarih Profesörü)
Necip Bilge (A.Ü. Hukuk Fakültesi Dekanı, eski m.vekili)
Hikmet Binark (İ.Ü. Makine Fakültesi Profesörü)
Lütfi Biran (İ.Ü. Fen Fakültesi Matematik Profesörü)
Zihni Erençin (İ.Ü. Veteriner Fakültesi Profesörü)
Bedi Feyzioğlu (İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Profesörü)
Turhan Feyzioğlu (Hukuk ve Siyasi İlimler Profesörü, eski m.vekili)
Fehim Fırat (İ.Ü. Orman Fakültesi Profesörü)
Bedri Karafakioğlu (İTÜ Elektrik Profesörü)
Bahri Savcı (A.Ü. SBF Siyasi İlimler Profesörü)
Ahmet Vahit Turhan (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanı, İngiliz Dili ve Edebiyatı Profesörü)
İsmail Ulutaş (Ege Tıp Fakültesi Profesörü)

YARGI ORGANLARI TEMSİLCİLERİ
İbrahim Senil (Danıştay Başkanı)
Muhittin Gürün (Sayıştay 1. Başkanı)
M. Ekrem Tüzemen (Yargıtay 2. Başkanı, Adalet Bakanı)
Ahmet Akar (Askerî Yargıtay 2. Başkanı)
Lütfi Akadlı (Yargıtay 2. Ceza Dairesi Başkanı)
Nedim Ergüven (Yargıtay Ticaret Dairesi Başkanı)
Hayrettin Şâkir Perk (Yargıtay 2. Hukuk Dairesi Başkanı)
Ali Rıza Göksu (Danıştay 1. Daire Başkanı)
Hikmet Kümbetlioğlu (Danıştay 8. Daire Başkanı)
Vecihi Tönük (Danıştay 6. Daire Başkanı)
İhsan Ögat (Sayıştay 4. Daire Başkanı)
Nuri Kınık (Bankacı, Yüksek Murakabe Heyeti Üyesi)

EK 2
"YÖN BİLDİRİSİ"

Türk halkının, çok çeşit iktisadi, siyasi ve sosyal meseleler ortasında, kendisini bütün özlemlerine kavuşturacak bir yön aramakta olduğu bu günlerde, toplum hayatının çeşitli kesimlerinde görev almış olan bizler, altına imzalarımızı attığımız bu bildiri ile, ortak amaçlarımızı açıklamayı doğru bulduk. Böyle bir bildirinin meselemizi çözmekte faydalı olabilecek olumlu tartışmalara yol açacağını düşünüyoruz.

1. Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın, ancak iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani milli istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz.

a) Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmak, en geniş anlamıyla Batının istihsal seviyesine yaklaştığımız ölçüde gerçekleşebilir. Türkiye'deki istihsal seviyesi yükseldikçe, memleketin sosyal yapısı değişecek, şehir-köy ikiliği ortadan kalkacak, imkânlar genişleyecek ve Batı uyarlığının temeli olan akılcı düşünce kütlelere yayılacaktır.

b) Ne kadar çok gayret sarf edilirse edilsin, düşük bir istihsal seviyesiyle, kütlelerin kültür seviyesinde esaslı bir yükselme sağlamak hayaldir. İşsizlik, açlık, çıplaklık, soğuk ve sefalet, kütlelerin eğitime yönelmesini engelleyecek, yaşama içgüdüsü, öğrenme merakından daha ağır basacaktır.

c) Demokrasi, her şeyden önce insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamayan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titreyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün çökmesi tabiidir. Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir.

d) Milli gelirin hızla artmasına önem vermeyen bir sosyal adalet politikası da, yoksulluğun bölüşülmesinden öteye geçemeyecektir. Buna karşılık, sosyal adalete yer vermeyen bir kalkınma politikası başarısızlığa mahkûmdur. O halde, sosyal adalet politikasının başlıca araçlarından biri de istihsal seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır.

2. Bugün Türk toplumuna yön verebilmek durumunda bulunan öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, müteşebbis ve idareci gibi kimselerin, bel-

li bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde anlaşmaya varmalarını zaruri sayıyoruz...

a) Yirminci yüzyılda haberleşme araçlarındaki gelişme sonucunda, kütleler, başka memleketlerdeki veya başka tabakalardaki yüksek hayat standardının varlığını öğrenmekte ve asıl önemlisi, bu standarda erişmenin mümkün olduğunu görmektedir. Yoksulluğumuz bu yüzden, artık daha ıstıraplı bir şekilde hissedilmektedir. Hızlı nüfus artışı ve meselelerimizin bu artışa uygun bir tempo ile ele alınmayışı, durumu daha da ağırlaştırmıştır. Türkiye, bugün ciddi bir iktisadi ve sosyal buhranın içindedir. Sosyal buhran, iktisadi buhranın tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Geri bir tarım, artan ithal ihtiyacımızı karşılayacak kaynakları sağlamak şöyle dursun, hızla çoğalan nüfusun beslenme ihtiyacını bile karşılayamamaktadır. Topraksızlık, artan nüfusu şehirlere doğru itmekte, şehirlere akan bu nüfusa iş ve mesken sağlanmasında güçlük çekilmektedir. Köklü tedbirler alınmazsa, gecekondu ve işsizlik önümüzdeki yıllarda, millet hayatının tehlikeli bir yarası haline gelerek sosyal ve siyasi düzenin bozulmasına yol açabilecektir. Hızlı nüfus artışı yüzünden, Türkiye nüfusunun yarısını 18 yaşından küçük gençler teşkil etmektedir. Son olayların da açıkça ortaya koyduğu gibi çığ halinde gelen bu gençlerin büyük bir kısmına okul ve sağlam bir gelecek sağlamak mümkün olmamaktadır.

b) İşin hazin tarafı, Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumda bulunan çevrelerde, karşı karşıya bulunduğumuz çetin meselelerin şuuruna henüz varılmamış olmasıdır. Bu çevrelerce benimsenen ve uygulanabilecek olan bir kalkınma felsefesi yoktur. Kalkınmanın anlamı bütün genişliği ile anlaşılamamıştır. Köklü reformlara girişmeden kalkınmanın başarılamayacağı ve buna karşılık kalkınma sonucunda toplum düzenine, insan davranışlarına bazı değişikliklerin geleceği unutulmaktadır. Bu yüzden hem kalkınma istenmekte, hem de köklü reformlara karşı konulmakta ve yeni davranışlar yadırganıp kötülenmektedir. Böyle bir tutumun sonucu olarak, toplum hayatının gidişinde söz sahibi bir çok kimse, dış yardımların biraz genişlemesiyle, turizmin geliştirilmesiyle, sebze ve meyve ihracının artmasıyla kalkınma davasının çözülebileceğine içten inanmaktadır.

c) Türkiye'nin kalkınmasını belli bir amaca yöneltmek, siyasi iktidarın emrinde teknik bir organ olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın yetkisini aşan bir iştir. Gerçi, memleketin seçkin uzmanlarını bir araya getiren Devlet Planlama Teşkilatı bir kalkınma stratejisi çizerek, bu yolda ilk gayreti göstermiştir. Ama bunu yeter saymamak gerekir. Yapılacak planların yön kazanması ve başarıya ulaşması, ancak Türk toplumuna yön verebilecek durumda bulunan çevrelerin açık bir kalkınma felsefesi üzerinde anlaşmalarıyla mümkün olacaktır.

3. Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün imkânlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla artırmayı, iktisadi hayatı bütünüyle planlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere mâl etmeyi zaruri sayıyoruz. Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz.

a) Türkiye'nin iktisadi hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü birlikte yaşatan karma bir sistem kalacaktır. Fakat, ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadi sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiye'yi, hızla ve sosyal adalet içinde çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırabileceğini sanmıyoruz. İktisat ilminin ve tarihin ışığında, inanıyoruz ki, özel teşebbüse dayanan kalkınma yavaştır, ıstıraplıdır, israflıdır ve sosyal adaletle bağdaşması, az gelişmiş bir memlekette, imkânsızdır. Böyle bir kalkınma, siyaseti geniş ölçüde iktisadi güce tabi kılması yüzünden, demokratik de değildir.

b) Özel teşebbüs kâra dayanır. İktisadi sitemin itici kuvveti kârdan ibaretse kalkınmanın çok yavaş bir tempo ile gerçekleşmesine, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin artmasına, "her mahallede bir milyoner" felsefesinin yerleşmesine, milli servetin en faydalı işlere değil en kârlı işlere akarak israf edilmesine, durgunluğun ve işsizliğin sık sık baş göstermesine katlanmak gerekir. Günümüzde, hiçbir az gelişmiş memleket bunları göze alamaz. Batı memleketlerinin kalkınmaları sırasında çok elverişli şartlara ve sömürgeciliğe rağmen, gelişme, yavaş, israflı, sıkıntılı olmuş, liberal, fakat gücünü genel oydan almayan idareciler altında gerçekleştirilmiştir. Ancak yirminci yüzyılda esas itibariyle istihsal seviyesinin yükselmesi sayesindedir ki, Batı memleketlerindeki, iktisadi sistem az çok tatmin edici bir şekilde işleyebilecek hale gelmiştir. Bununla birlikte, Batı sosyalist partileri, düşünürleri ve hatta liberal eğilimli siyasetçiler, kendi memleketlerindeki iktisadi sistemin israflı olduğunu, zaruri ihtiyaçları ihmal ettiğini, hızlı bir gelişmeyi ve sosyal adaleti sağlamak bakımından da yetersiz kaldığını delilleriyle belirtmektedir.

c) Bu sebepledir ki, günümüzün gerçeklerine uygun yeni bir devletçilik anlayışını Türkiye için zaruri sayıyoruz. Ayrıca, özel teşebbüsün mutlaka verimli, devlet teşebbüsünün de mutlaka verimsiz olduğu şeklindeki yaygın düşüncenin, sağlam delillere dayanmayan ve geniş bir propaganda ile beslenen bir inanç olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Verimli çalışma imkânlarına kavuşmak için, mesela İngiltere ve Fransa'da, bazı sanayi kollarının devletleştirilmesine gidildiğini hatırlatmak isteriz. Bir takım devlet işletmelerinin verimsiz kalış sebeplerini, devletçilikte değil aksine yeter derecede devletçi olmayışımızda ve devletçiliği sitemli bir şekilde uygulayamayışımızda aramak gerektiğine inanıyoruz.

4. Yeni devletçiliği, yukarda belirttiğimiz amaçlara erişmek için mutlaka başvurulması gereken şuurlu devlet müdahalesi şeklinde anlıyoruz.

a) Kalkınmayı hızlandırmak maksadıyla milli tasarrufun çoğaltılması ve milli gelirdeki artışların önemli bir kısmının tasarrufa yöneltilmesi, ancak geniş ölçüde ve bilgili devlet müdahalesi ile başarılabilir. Belli başlı tasarruf kaynaklarından biri olan vergilerde verimin artırılması, devletçilikle mümkündür. Çağımızda, vergilerde adalet şarttır. Fakat vergi adaletini sağlamak maksadıyla yüksek gelirlerden alınan vergilere karşı bugün yöneltilen en önemli itiraz, bunların yatırımları azaltmasıdır. Devletçilik, milli tasarrufu yatırımlara yönelttiği için bu itirazı önler. Bundan başka, devletçilik, kalkınmanın nimetleri ve külfetleri arasında denge yaratarak tasarruf fikrinin geniş halk kitlelerin-

ce benimsenmesini kolaylaştırır. Ayrıca, devlet işletmelerinin kazançları, vergi yoluna sapmadan sağlanan önemli tasarruf kaynağı olur. Yatırım imkânlarını artırmak maksadıyla, boş duran işgücünün istihsale yöneltilmesi de, devletin demokratik, fakat planlı teşkilatlandırma gücü sayesinde mümkün olabilecektir.

b) Bugünkü imkânlarımızla, daha iyi teşkilat ve idare içinde şimdikinden çok daha fazla, çok daha verimli şekilde yatırım yapmanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Bunun için, iktisadi hayatı bütünüyle planlamak şarttır. Plan, iktisadi hayatı istenen amaçlara zamanında ve bütünüyle yöneltmeye imkân verecek yetkilerle araçları da beraberinde getirmelidir. Bunu sağlayacak belli başlı şartlardan biri de iktisadi hayatın çeşitli kesimlerine hâkim olan kilit sanayilerin mutlaka devlet elinde bulundurulmasıdır. Devletçiliği ciddi planlamanın ciddi bir unsuru sayıyoruz.

c) Planlama büyük iktisadi birimlere geçmeyi zaruri kılar. Halbuki Türkiye'nin iktisadi hayatı, tarım, sanayi ve ticaret alanlarında çok ufak işletmelere dayanmaktadır. Bu bakımdan, çiftçiyi teşkilatlandırarak istihsal kooperatiflerinin geliştirilmesi, küçük sanatlarda kooperatifçiliğin yaygın hale getirilmesi, perakende satış yerlerini azaltmak, malların müstahsilden müstehlike geçiş yollarını kısaltarak, sanayide olduğu gibi, tarım ve ticarette büyük birim esasının mümkün olduğu ölçüde yerleştirilmesi lüzumludur.

Devlet kesiminin yanı sıra, geniş kooperatif kesimi, Türk iktisadi sisteminin temelini teşkil etmektedir.

d) Devletçilik aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizlikleri gidermek, sosyal güvenliği gerçekleştirmek, müstahsil ve müstehlikin mutavassıt bir zümre tarafından ezilmesini önlemek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmak içinde en elverişli sistemdir.

Çalışmayı toplumun en yüksek değeri haline getirmek, çalışmaya dayanan kazançları yüksek seviyeye çıkarmak, devletçiliğin temel hedefidir. Kol ve kafa gücünü satarak geçinenlerin ezilmesine seyirci kalan, arsa spekülatörlerinin ve ticaret alanında istismarcı mutavassıtların haksız kazançlarına göz yuman ve bu gibilerin bir yüksek devlet memurundan, fikir ve bilim adamından fazla kazanmasına ses çıkarmayan bir sistemin yirminci yüzyılda daha fazla sürüp gitmesine imkân yoktur.

e) Devletçilik, demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip, demokrasinin kütlelere malolmasını sağlayacak temel müdahale vasıtasıdır. Planlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleri ile açılan yolu genişletmek, milyonlarca işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idaresinde herkesle eşit imkânlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak ancak şuurlu bir devletçilikle mümkündür.

Sendikaların kuvvetlendirilmesi, ağanın teşkilatlanmış çiftçinin ve kooperatifin almasını sağlayacak şekilde toprak reformunun gerçekleştirilmesi modern devletçiliğin ödevidir ve bunlar ancak devlet müdahalesiyle başarılabilir.

Varmak istediğimiz amaçların şu veya bu noktası tartışma konusu edilebilir.

Bu bildirinin yayınlanmasındaki maksat da bu çeşit tartışmalara yol açmaktır.

Bugün içinde bulunduğumuz buhranlardan kurtulmanın birinci şartını, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hâkim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların, düşüncelerini açıkça ortaya koyarak, bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleşmelerinde görüyoruz.

EK 3
"THKO BİLDİRİSİ"

"Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun sesidir:

1) THKO, halkımızın bağımsızlığının silahlı mücadeleyle kazanılacağına ve bu yolun tek yol olduğuna inanır.

2) THKO, bütün yurtseverleri bu kutsal mücadele saflarına çağırır ve hainlere karşı giriştiği kavgada en son savaşçısına kadar devam edeceğini bildirir.

3) Amacımız Amerika'yı ve bütün yabancı düşmanları temizlemek, hainleri yok etmek ve düşmandan temizlenmiş tam bağımsız Türkiye'yi kurmaktır.

4) THKO ezilen halkımızın öncü gücüdür, halkımızın kurtuluşu dışında hiç bir harekete girişmez.

5) Halkımıza şunu duyuruyoruz: Düşmanın zenginliğine, sayısına, imkânlarına ve dehşetine aldırmayınız. Düşmana boyun eğmeyiniz, haklarımızı zorla alacağız, çünkü onlar her şeyi bizden zorla alıyorlar.

Bütün yurtseverler. Şerefsiz yaşamaktansa şerefle ölmek, yalvarmak yerine zora başvurmak, başkasına değil, kendine ve kendin gibi olanlara güvenmek, nerede ve nasıl olursa olsun hainlere boyun eğmemek parolamızdır."

EK 4
1961-1980 DÖNEMİNDE ENFLASYON ORANLARI

Yıllar	*Yıllık enflasyon (%) (Tüfe)*
1961	2,9
1962	5,7
1963	4,2
1964	1,2
1965	8,1
1966	4,8
1967	7,6
1968	3,2
1969	7,2
1970	6,7
1971	15,9
1972	18,0
1973	20,5
1974	29,9
1975	10,1
1976	15,6
1977	24,1
1978	52,6
1979	63,9
1980	107,2

EK 5
1970-1979 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇ YÜKÜ[1]

Yıllar	*Dövizle ödenecek borç miktarı (milyon $ olarak)*	*TL ile ödenecek borç miktarı (milyon TL olarak)*
1970	1,920	4,173
1971	2,210	3,846
1972	2,300	3,740
1973	2,654	3,638
1974	2,901	3,427
1975	3,012	3,412
1976	3,822	3,417
1977	4,410	3,545
1978	6,126	3,973
1979	9,270	4,875

1 Kaynak: Merkez Bankası raporları.

EK 6
1960-1980 DÖNEMİNDE YAŞANAN DEPREMLER

– 19 Ağustos 1966 Varto Depremi
2394 ölü, 1489 yaralı. Deprem 6,9 Richter ölçeğindeydi.

– 28 Mart 1970 Gediz Depremi
1086 ölü, 1260 yaralı. 7,2 Richter ölçeğinde

– 6 Eylül 1975 Lice Depremi
2385 ölü, 3339 yaralı. 6,9 Richter ölçeğinde

– 24 Kasım 1976 Van (Çaldıran/Muradiye) depremi
3840 ölü, 497 yaralı. 7,2 Richer ölçeği büyüklüğünde.

EK 7
1960-1980 DÖNEMİNDE HÜKÛMETLER

I. Millî Birlik Komitesi (Gürsel) Hükûmeti	30 Mayıs 1960 - 5 Ocak 1961
II.Millî Birlik Komitesi (Gürsel) Hükûmeti	5 Ocak 1961- 20 Kasım 1961
VIII. İnönü Hükûmeti	20 Kasım 1961-25 Haziran 1962
IX. İnönü Hükûmeti	25 Haziran 1962- 25 Aralık 1963
X. İnönü (Azınlık) Hükûmeti	25 Aralık 1963- 20 Şubat 1965
I. Suat Hayri Ürgüplü Hükûmeti	20 Şubat 1965- 27 Ekim 1965
I. Demirel Hükûmeti	27 Ekim 1965-3 Kasım 1969
II. Demirel Hükûmeti	3 Kasım 1969-6 Şubat 1970
III. Demirel Hükûmeti	6 Şubat 1970-26 Mart 1971
I. Nihat Erim Hükûmeti	26 Mart 1971-11 Aralık 1971
II. Nihat Erim Hükûmeti	11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972
II. Suat Hayri Ürgüplü Hükûmeti (hükûmeti kuramadı)	22 Mayıs 1972
Ferit Melen Hükûmeti	22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973
Naim Talû Hükûmeti	15 Nisan 1973- 26 Ocak 1974
I. Ecevit Hükûmeti	26 Ocak 1974- 17 Kasım 1974
Sadi Irmak Hükûmeti (güvenoyu alamadı)	17 Kasım 1974- 31 Mart 1975
I. Milliyetçi Cephe (IV. Demirel) Hükûmeti	31 Mart 1975- 21 Haziran 1977
II. Ecevit Hükûmeti	21 Haziran 1977 -21 Temmuz 1977
II. Milliyetçi Cephe (V. Demirel) Hükûmeti	21 Temmuz 1977- 5 Ocak 1978
III. Ecevit Hükûmeti	5 Ocak 1978- 12 Kasım 1979
VI. Demirel Hükûmeti	12 Kasım 1979- 12 Eylül 1980

EK 8
12 EYLÜL DARBESİ: MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1 NUMARALI BİLDİRİSİ

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti: İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekatın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükûmet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükunet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.

Kenan Evren

Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren

EK 9
28 ŞUBAT KARARLARI

Milli Güvenlik Kurulu ile Erbakan'ın başbakanlığındaki 54. hükûmet arasında yapılan kritik toplantı ardından alınan kararlar Türk siyaset tarihine "28 Şubat Kararları" olarak geçti.

1- Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. Anayasa'nın 174. maddesinde koruma altına alınan Devrim Kanunları'nın ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükûmet, icraatında Devrim Yasaları'na uygunluğu sağlamakla görevlidir.

2- Savcılar, Devrim Yasaları'nın ihlalini oluşturan davranışlar karşısında harekete geçmelidirler. Yasaları ihlal eden dergahlar kapatılmalıdır.

3- Sarık ve cüppeli giyim şeklinin özendirildiği görülmektedir. Kılık ve kıyafetleri bu yasaya ters düşen kişilerin onurlandırılmamaları gerekir.

4- Anayasa'nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluklar, irticai akımların ve laikliğe aykırı tutumların güçlenmesine yol açmıştır. Bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemeler getirilmelidir.

5- Eğitim politikalarında yeniden Tevhidi Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmelidir.

6- Temel eğitim 8 yıla çıkarılmalıdır.

7- İmam-hatip okulları toplumdaki bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuşlardır. Bu ihtiyacın fazlası olan imam hatip okulları, meslek okullarına dönüştürülmelidir. Ayrıca kökten dinci grupların kontrolünde olan Kuran kursları kapatılarak, Milli Eğitim Bakanlığı»na bağlı okullarda düzenlenmelidir.

8- Devlet dairelerinde ve belediyelerde kökten dinci bir kadrolaşma hareketi sürdürülmektedir. Hükûmet, bu kadrolaşmanın önüne geçmelidir.

9- Cami yapımı gibi dini konuları siyasi amaçlar için istismar etmeye dönük olan her türlü davranışlara son verilmelidir.

10- Pompalı tüfekler kontrol altına alınmalı ve gerekirse pompalı tüfek satışları yasaklanmalıdır.

11- İran'ın Türkiye'deki rejimi istikrarsızlığa itmeyi amaçlayan çabaları yakın takibe alınmalıdır. İran'ın Türkiye'nin içişlerine karışmasını önleyici politikalar uygulanmalıdır.

12- Yargı mekanizmasının daha etkin çalışmasını sağlayacak ve yargı bağım-

sızlığını güvence altına alacak, hükûmetin tasarruflarından koruyacak düzenlemeler bir an önce getirilmelidir.

13- Son dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarını hedef alan tahriklerde büyük artış gözlenmektedir. Bu sataşmalar TSK içinde rahatsızlığa yol açmaktadır.

14- İrticai faaliyetlere karıştıkları için TSK'daki görevlerine son verilen subay ve astsubayların belediyelerde istihdam edilmelerinin önüne geçilmelidir.

15- Partilerin belediye başkanları ve il, ilçe yöneticilerinin konuşma ve davranışları da Siyasi Partiler Yasası'nın sorumluluk alanına sokulmalıdır.

16- Tarikatların denetimindeki finans kuruluşları ve vakıflar aracılığıyla ekonomik güç haline gelmeleri dikkatle izlenmelidir.

17- Laiklik aleyhtarı yayın çizgisi olan TV kanalları ve özellikle radyo kanallarının verdikleri mesajlar dikkatle izlenmeli ve bu yayınların Anayasa'ya uygunluğu sağlanmalıdır.

18- Milli Görüş Vakfı'nın bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferleri durdurulmalıdır.

EK 10
EN SON 31 EKİM 1997'DEKİ MGK'DA DEĞİŞTİRİLEN MİLLİ GÜVENLİK SİYASET BELGESİ'NİN (MGSB) BASINA YANSIYAN MADDELERİ

1- Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.

2- Siyasal İslâm Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.

3- Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.

4- Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir.

5- Yunanistan'la ilişkilerde tehdit algılanmasına dikkat edilmelidir. Türkiye'nin bir tercihi olmamasına karşın, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

6- Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde, Suriye de Türkiye ile çatışmaya girebilir.

7- Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır.

8- Kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

9- Adalet ve devletin yönetim sistemindeki eksiklik ve aksaklıkları acilen giderilmelidir.

10- Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir.

11- Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir.

12- (Bu maddeyi, devletin hassas ve çok gizli bir kararı olması dolayısıyla yazamıyoruz)

13- Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar artırılmalıdır.

14- Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkiler güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır.

EK 11
FAZİLET PARTİSİ'NİN KAPATILMASI İSTEMİYLE YARGITAY CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI'NCA ANAYASA MAHKEMESİ'NE AÇILAN DAVANIN İDDİANAMESİNDEN BÖLÜMLER (7 MAYIS 1999)

...Hal böyleyken ve hiçbir uluslararası sözleşmede "dinsel kimliğini açığa vuran giysilerle öğrenim görme veya kamu kuruluşlarında görev yapmanın inanç özgürlüğünün bir parçası olduğu veya insan haklarından sayıldığına" dair herhangi bir hüküm bulunmamasına rağmen, Fazilet Partisi Genel Başkanı dahil, tüm yöneticileri, milletvekilleri ve belediye başkanları adeta kandan başka birşeyle beslenemeyen vampirler gibi, vatandaşlarımızın bir kısmının dinsel inançlarını en kolay bu yoldan sömürüp. laik devlet düzenimizle çatışmaya sokabileceklerinin bilincinde olarak ve Anayasa Mahkememizin anılan kararını hiçe sayarak, meydan meydan, köy köy dolaşıp, tüm televizyonlardaki açık oturum ve söyleşilere katılarak, "kamu kurumlarında ve üniversitelerde başörtüsü ile çalışma ve öğrenim görmenin vazgeçilmez bir insan hakkı olduğunu, yasaklar getiren mevzuat ve bunları uygulayan kamu görevlilerinin laikliğe aykırı davranışta bulunarak suç işlediklerini" iddia ederek, halkımızın bir bölümünü Devletimize karşı kışkırtmayı alışkanlık haline getirmişlerdir.

...18 Nisan 1999 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinden (sonra)... başörtüsü kavgasının T.B.M.M.ne taşınmasının sağlanması için MERVE KAVAKÇI'nın özel olarak seçildiği ve Mecliste yapacağı eylemi tüm Fazilet Partisi Milletvekilleri ve parti yönetcilerinin önceden bildiği anlaşılmaktadır... Olgun kişiliğiyle tanınan Başbakanımız BÜLENT ECEVİT dahi çileden çıkmış, Meclis Kürsüsünden ve olay anında: (Türkiye'de hiç kimse hanımların özel yaşamında giyimine, kuşamına, inançları gereği başını örtmesine karışmıyor. Ancak T.B.M.M. hiç kimsenin özel yaşam mekanı değildir. Burası devletin en yüce kurumudur. Burada görev yapanlar, devletin kurallarına, geleneklerine uymak zorundadırlar. Burası Devlete meydan okunacak yer değildir) demek zorunda kalmıştır...

Belli ki adeta bir terör çetesi gibi hazırlanmışlar. Geride sabotaj planlarını hazırlayan bir beyin var. Yaptığı PKK'nın "kutsal bir görev yapacağına" inandırdığı, sonra beline bomba sarıp belli bir tarihte belli bir yerde o bombayı patlatarak öbür dünyaya gönderdiği kadın militanları kullanmasından farklı değil. Onlar kendilerini havaya uçururken çok çok beş on kişiyi de öldürebiliyorlar. Bu olaydakinin görevi sistemi havaya uçurmak. Sabotaj planının sahibi belli ki Necmettin Erbakan'dan başkası değil. Nazlı Ilıcak'la Merve Kavakçı da sabotaj planının uygulayıcıları. Görev bölümünü böyle yapmışlar. Ama Erbakan'la Ilıcak açısından sorun yok. Çünkü bomba Kavakçı'nın beline sarılı.

Dün Meclis'te yaşananların özeti bize kalırsa bu idi. Pardon... Bir önemli benzerlik daha vardı: Yaklaşık sekiz yıl önce TBMM'nin yeni bir yasama dönemine başlayacağı gün aynen Merve gibi, militan bir ruhla oraya gelmiş bir Leyla Zana vardı. 0 da "yemin törenini" kendi "kutsal" inancı yönünde kullanmaya kalkmıştı. Ancak onunki "bölmek"ti. Merve ise "yıkmak" için gelmişti.).

Sonuç: Yukarıda açıklanan nedenlerle: 1- Anayasamızın, 2, 24/son, 68, 69. 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanununun 78, 86 ve 87 nci maddeleri gereğince FAZİLET PARTİSİNİN TEMELLİ KAPATILMASINA,

2- Adıgeçen partinin kapatma nedeni sayılacak politikalarını benimsemediğini zaman zaman açıkça ortaya koyan AYDIN MENDERES dışındaki tüm üst düzey yöneticileri ile milletvekillerinin, Anayasamızın 69 ncu maddesinin sekizinci maddesi gereğince, "kapatma kararının Resmi Gazetede yayımlanmasından başlıyarak beş yıl süre ile bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetcisi olamıyacağına" ve ayrıca bunlardan milletvekili olanların milletvekilliklerinin, Anayasamızın 84. maddesinin son fıkrası hükmü gereğince sona erdirilmesine karar verilmesi talep olunur. 7.5.1999

Vural SAVAŞ
Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı

EK 12
BAŞBAKAN ECEVİT'İN İRTİCA İLE MÜCADELE GENELGESİ (22.7.1999)

1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasamızda belirtilen temel niteliklerine karşı yürütülen rejim aleyhtarı irticai, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı alınan önlemlerin eş güdümünü sağlamak ve uygulamayı izlemek üzere kurulan Başbakanlık Uygulamayı Takip ve Koordinasyon Kurulu'nun çalışmalarını etkin bir şekilde yürütmektedir.

2. Siyasi iradenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini yok etmeye yönelmiş bulunan irticai faaliyetlerle mücadelede tüm Devlet kurumları ve kamu görevlilerinin arkasında ve desteğinde olduğundan kuşku duyulmaksızın, kamu görevlilerince irticai faaliyetlerle mücadeleye ilişkin olarak daha önce çıkarılmış olan Başbakanlık direktif ve genelgelerinin uygulanmasına mevcut mevzuat çerçevesinde devam edilecektir.

3. Merkez teşkilatında Bakanlar, taşra teşilatında vali ve kaymakamlar, dinin siyasi, ekonomik, ticari, sosyal veya diğer şekillerdeki istismarına karşı her türlü önlemi alacaklar, yasalara uymadıkları belirlenenler hakkında gerekli yasal işlemler ilgili kamu görevlilerince tereddütsüz yerine getirilecektir. Kamu görevlileri irticai faaliyetler ile mücadelede zaafiyet göstermeyecekler ve özellikle kılık kıyafet yönetmeliği hükümlerini titizlikle uygulayacaklardır.

4. İrticai faaliyet, eğitim yoluyla gençliği ele geçirmeye de yönelmiş olduğundan, vakıflar, özel kuruluşlar, belediyeler ve şahıslar tarafından kurulan özel öğretim kuruluşları ile özel yurt, pansiyon ve kurslar üzerindeki devletin gözetim ve denetimi ilgili ve sorumlu kamu kurumlarınca etkin bir şekilde gerçekleştirilecektir. Ayrıca, bu kuruluşların sistemli ve etkin bir şekilde denetimini sağlayacak mevzuat düzenlemeleri yürürlüğe konulacak, yasalarla çizilen çerçevenin dışında faaliyet gösterdikleri belirlenenler hakkında gerekli yasal işlemlerin süratle yapılmasına özen gösterilecektir.

5. Vatandaşlarımızın kutsal dini duygularını istismar ederek, topladığı kaynakları irticai faaliyetlerin finansmanına yönelten dernek, vakıf, şirket ve bunun gibi diğer kuruluşlar nezdinde yürütülmekte olan il ve ilçe merkezli denetimlerin kapsamının genişletilmesi sağlanacak ve denetleme sonuçlarının izlenmesi için ilgili tüm devlet kuruluşları üzerlerine düşen görevleri eksiksiz olarak yerine getireceklerdir.

6. İrticai faaliyetlerin bir kısmı da devletin bütçe olanaklarının yetersizliğini istismar etmekte olduğundan, vali ve kaymakamlar, il ve ilçelerindeki okul ça-

ğındaki çocuklarımızın öğrenim, barınma ve kurs gereksinimlerini belirleyerek, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonundan da yararlanmak suretiyle gerekli önlemleri alacak veya olanakların yeterli olmadığı hallerde, gerekli önlemlerin alınması için girişimlerde bulunacaklardır.

7. İrticai ve bölücü yayın yapan radyo ve televizyon istasyonlarına karşı ilgili devlet kuruluşları, yasaları eksiksiz bir şekilde uygulayacaklardır.

8. İrtica ile mücadelenin bir hükûmet politikası olmaktan öte, Cumhuriyetimizin geleceği açısından bir devlet politikası olduğu gerçeğinden hareketle, bu mücadelenin siyasal yaşamdaki değişikliklerden etkilenmeden sürdürülmesi gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel niteliklerini yok etmeye yönelen irticai faaliyetlere karşı mücadelede başarı, devletin bütün kurum ve kuruluşlarının görevlerini zamanında, etkin ve eş güdüm içinde yapmalarına bağlıdır. Bu mücadelede, Cumhuriyet Hükûmeti, başta vali ve kaymakamlarımız olmak üzere, tüm devlet kurumlarındaki her düzeydeki kamu görevlisinin yanında olmaya devam edecektir.

EK 13
MGK KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK

"Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı yasayla Anayasa'nın 118. maddesinde yapılan düzenlemeye paralel olarak MGK Yasası'nda değişiklik yapıldı. Yasa Tasarısı, 9 Ocak 2003'te Anayasa Komisyonu'nda ele alındı, 15 Ocak 2003'te TBMM Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edildi.

MGK Yasası'nda değişiklik yapan yasa şöyle (15 Ocak 2003):

Kanun No: 4789

Kabul Tarihi: 15.1.2003

Resmi Gazete: 18.1.2002 - 24997

MADDE 1. - 9.11.1983 tarihli ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununun 3 üncü maddesinin ikinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Millî Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri bakanları, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşur.

MADDE 2. - 2945 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi ve ikinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

a) Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili tavsiye kararları alır ve gerekli koordinasyonun sağlanması konularında görüş tespit eder;

Millî Güvenlik Kurulu, tespit ettiği bu görüş, tedbir ve esaslar ile tavsiye kararlarını Bakanlar Kuruluna bildirir ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirir.

MADDE 3. - Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 4. - Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

EK 14
TÜSİAD'IN GAZETELERDE YAYINLANAN İLANI
(29 MAYIS 2002)

"Türkiye'nin Geleceği Avrupa Birliği'ndedir: Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?"

Türkiye, tarihi bir yol ayrımında. AB ile ilgili kararlara bağlı olarak, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde nasıl bir ülkede yaşayacağımız ve nüfusumuzun yarısını oluşturan gençlerimize nasıl bir Türkiye bırakacağımız bu yıl içinde belli olacak. Refah düzeyi yüksek, siyasi ve demokratik standartların en üst düzeyde uygulandığı, ekonomisi sağlam, gençlerine çağdaş eğitim ve istihdam olanakları sağlayan, dünyanın gelişmiş ülkeleriyle aynı düzeyde bir Türkiye mi, yoksa ekonomik sarsıntıların belirli aralıklarla devam ettiği, istikrara kavuşmamış siyaseti ile geleceği belirsiz, kişi başına 2000 dolarlık bir milli gelire mahkûm olmuş bir Türkiye mi?

Türk insanı ideallerine bir an önce kavuşmak istiyor. Eğer yıl sonuna kadar AB'nden müzakere tarihi alamazsak, üyelik sürecinde diğer ülkelerden kopacak ve yalnız kalacağız. Üyeliğimiz belirsiz bir tarihe ertelenebilecek. Bu belirsizlik, Türkiye'yi sosyal ve ekonomik sorunlarıyla mücadelede yalnız bırakacak ve bugün içinde bulunduğumuz sıkıntılı dönemden çıkışımızı zorlaştıracak.

Uygulamakta olduğumuz ekonomik program ve içinde bulunduğumuz yapısal reform sürecinin hedeflerine varması güçleşecek. İstikrar ve güven arayan doğrudan yatırımlar, geleceği belirsiz bir Türkiye'ye gelmek yerine, AB'ne yeni üye olmuş diğer ülkelere gitmeyi tercih edecekler. İşsizlik sorunlarımızın çözümü iyice güçleşecek, sosyal dengesizlikler artacak. Uygarlık ve refah yarışında, önümüzde koşan ülkelere ağır aksak yetişmeye çalışacağız. Oysa, bu ülkenin gençleri koşmak istiyor. İdeallerine bir an önce kavuşmak istiyor.

Türkiye, AB üyeliğini gerçekleştirebilecek siyasi ve ekonomik güce sahiptir: AB'nin "zenginler kulübü" olarak tanımlanması, genişleme süreci ile birlikte anlamını yitirmiştir. Bazı üye ülkeler ve üye adayları orta gelir grubunda yer almakta, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 8 aday ülke ise düşük gelir grubunda yer almaktadır. Türkiye, düşük gelir grubunda yer alsa da, adaylar arasında en büyük, üye ülkelerle karşılaştırıldığında ise 7. büyük ekonomiye sahiptir. Türkiye'nin üyeliği, genç ve girişimci nüfusu ve çok kültürlü uygarlık anlayışıyla AB'nin küresel bir güç olma hedefine katkıda bulunacaktır. AB, 1999 yılı Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi üye adayı ilan ederek, bu konudaki iradesini ortaya koymuştur. Türkiye, üyeliğinin gerçekleşmesinden sonra, AB'nin bugün tasvip etmediği politikalarını da değiştirme gücüne kavuşacaktır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği bir devlet politikasıdır. AB üyeliği, Türkiye'nin uluslararası ekonomik gücünü ve demokratik saygınlığını artıracaktır. 1959'dan beri Türkiye'nin gündeminde olan AB konusunun Sayın Cumhurbaşkanımız Ahmet Necdet Sezer'in inisiyatifi ile partilerüstü bir platforma taşınmasını ve Türk insanının ideallerini ve geleceğini garantiye alacak bir ulusal uzlaşma arayışını heyecanla ve tüm gücümüzle destekliyoruz. AB üyeliği, Türkiye'yi çağdaş platforma taşıyacak köklü değişikliklerin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. AB üyesi olmak; AB'nin kabul ettiği evrensel değerleri benimsemek; hukukun üstünlüğünü; ifade özgürlüğünü; farklı yaşamların, farklı düşüncelerin bir arada var olmasını; şeffaf, halkın denetimine ve katılımına açık bir devlet yapısını; yolsuzluklardan arınmış, verimli bir kamu düzenini; bölgesel farklılıkların en aza inmesini; rekabetçi piyasa ekonomisini kabul etmek ve bu doğrultuda çalışmak demektir.

AB üyeliği konusu, Türkiye'nin iç siyaset arenasında mücadele aracı haline getirilmemelidir. Burada bir ülkenin umut ve idealleri söz konusudur. AB üyeliği gençlerimizin geleceğinin teminatıdır. Siyasi partilerimiz ve parlamentomuz, ülkenin yarınlarını aydınlatacağına inandığımız bu yaşamsal projede gerekli sorumluluğu sergileyerek, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda ilerlemesi için zorunlu adımları atmak üzere bir an önce harekete geçmelidir. "Ölüm cezasının kaldırılması", "anadilde yayın" ve "anadilin serbestçe öğrenimi" konularında Kopenhag Kriterleri'ne uygun düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilerek, AB ile tam üyelik müzakerelerine başlanması, Türkiye'nin en acil gündem maddesi haline gelmiştir.

Türkiye, tarihinin en önemli projelerinden biri olan Avrupa Birliği üyeliğini gerçekleştirerek, kendine güveni tam, istikrarlı, yaşam kalitesi ve refah düzeyi yüksek, ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarını geride bırakmış; dış politikada güçlü, çağdaş bir ülke olarak dünya sahnesinde hakettiği yere gelmelidir.

EK 15
AB KOMİSYONU'NUN KATILIM MÜZAKERELERİNİN BAŞLAMASINI TAVSİYE ETTİĞİ 6 EKİM 2004 TARİHLİ TÜRKİYE RAPORU'NDAN BÖLÜMLER

Sonuçlar ve Tavsiyeler

1- Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde öngörülen öncelikler doğrultusunda, son yıllarda özellikle anayasa ve mevzuat alanında yaptığı kapsamlı değişikliklerle olmak üzere, siyasi reform sürecinde ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, Dernekler Kanunu, yeni Ceza Kanunu ve İstinaf Mahkemelerine ilişkin yasa henüz yürürlüğe girmemiştir. Üstelik, CMUK, Adli Kolluğu kuran mevzuat ve Ceza ve Tedbirlerin İnfazı Hakkındaki Kanun tasarıları henüz yasalaşmamıştır.

2- Türkiye bu reformların düzgün bir şekilde uygulanmasını teminen ciddi çabalarda bulunmaktadır. Buna rağmen, mevzuat ve uygulamanın daha fazla genişletilmesi ve pekiştirilmesi gerekmektedir. Bu husus özellikle işkence ve kötü muameleyle mücadelede izlenen "0 tolerans" politikası ile ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, kadın hakları ve sendikal haklarla azınlık hakları dahil ILO standartlarına ilişkin hükümlerin uygulanması açısından önemlidir.

3- Reformlar yoluyla kaydedilen ilerleme ışığında, Türkiye'nin yukarıda ifade edilen taslak mevzuatı yürürlüğe koyması koşuluyla, Komisyon Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli düzeyde karşıladığı kanaatindedir ve katılım müzakerelerinin başlatılmasını tavsiye eder. Reform sürecinde, özellikle reformların uygulanmasında geri dönüşün olmadığı daha uzun bir süre zarfında teyit edilmelidir.

4- Üç ayaklı bir strateji izlenmelidir. Stratejinin birinci ayağı, Türkiye'de özellikle Kopenhag siyasi kriterlerinin devamlılığına ilişkin reform sürecinin güçlendirilmesi ve desteklenmesi için işbirliğini kapsamaktadır. Siyasi reform sürecinin devamlılığını sağlamak ve geriye dönüşleri engellemek için AB, siyasi reformları yakından izlemeye devam etmelidir. Bu amaçla, reform sürecinin önceliklerini belirleyen gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı Belgesi temel alınacaktır. 2005 sonundan başlayarak her yıl siyasi reformlara ilişkin gelişmeler genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Reformların hızı müzakerelerin ilerlemesi konusunda belirleyici unsur olacaktır.

5- Avrupa Birliği'nin temellerini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin sürekli olarak ve ciddi bir şekilde ihlal edilmesi halinde, Komisyon müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye edecektir. Konsey bu konudaki kararını nitelikli çoğunluk oyuyla belirleyecektir.

6- Stratejinin ikinci ayağı Türkiye ile sürdürülecek katılım müzakerelerine belirli bir yaklaşım konusundadır. Katılım müzakereleri, kararların oybirliğiyle ve tüm AB üyelerinin katılımıyla alınacağı Hükûmetler arası bir Konferans çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Müzakere, karmaşık bir süreçtir. Konsey müzakerelerin her Bölümüne olarak, müzakerelerin geçici olarak kapatılması ve –gerektiğinde– müktesebatın tatmin edici bir şekilde uygulanması dahil, müzakerelerin başlatılması için belli ölçütler tespit etmelidir. Bölümlerle ilgili müzakereler başlamadan önce müktesebattan kaynaklanan yasal yükümlülükler yerine getirilmelidir. Uzun geçiş dönemlerine ihtiyaç duyulabilir. Bununla birlikte, yapısal politikalar ve tarım gibi alanlarda özel düzenlemelere gerek duyulabilir ve işçilerin serbest dolaşımı için kalıcı tedbirler düşünülebilir. Türkiye'nin Birliğe katılımının mali ve kurumsal etkisi önemlidir. AB müzakereler tamamlanmadan önce 2014 sonrası dönem için mali perspektifini belirlemek durumundadır.

Bununla birlikte, Komisyon müzakereler süresince, Antlaşma'nın ortak politika ve dayanışma hedeflerini göz önünde bulundurarak, Birliğin yeni üyeleri özümseme ve entegrasyonu derinleştirme kabiliyetini izleyecektir.

7- Stratejinin üçüncü ayağı AB halkları ile Türk halkını bir araya getirecek önemli ölçüde güçlendirilmiş bir siyasi ve kültürel diyalog öngörüyor. Bu diyalogda en önemli rolü AB'nin desteğiyle sivil toplum üstlenmelidir. Komisyon diyalogun ne şekilde destekleneceğine dair tavsiyelerde bulunacaktır.

8- Komisyonun müzakere sürecinin Türkiye'deki reform sürecini ileriye götüreceği konusunda şüphesi yoktur. Bu süreç doğası gereği ucu açık bir süreçtir ve sonuçları önceden garanti edilemez. Müzakerelerin ve müteakip onay sürecinin sonucu ne olursa olsun, AB ve Türkiye arasındaki ilişkiler Türkiye'nin her zaman AB yapılarına tam anlamıyla bağlanmasını temin etmelidir. Türkiye'nin Birliğe katılımı, elli yıldır süregelen Avrupa entegrasyonunu tehlikeye sokmadan, onu ileriye götürecek şekilde ayrıntılı bir şekilde tasarlanmalıdır.

EK 16
GENELKURMAY BASIN AÇIKLAMASI: YÜKSEKÖĞRETİM KANUNU VE YÜKSEKÖĞRETİM PERSONEL KANUNU'NDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASI HAKKINDAKİ YASA TASARISI İLE İLGİLİ AÇIKLAMA (6 MAYIS 2004)

Türk Silahlı Kuvvetleri, Avrupa Birliği sürecinde ülkemizin önünü açıcı ve yapıcı katkı sağlamak amacıyla, son Anayasa değişiklikleri içerisinde yer alan doğrudan kurumumuzla ilgili konularda dahi karşı görüş belirtmek için haklı gerekçeleri olduğu halde, görüş belirtmekten özenle kaçınmıştır. Nisan 2004'te gerçekleştirilen basın toplantısında, kamuoyuna yeterince yansıtılmayan ancak, Kurumumuzun vazgeçilmez kabul ettiği ve açıkça taraf olduğu konular açıklanmıştı.

Bu çerçevede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan Yüksek Öğretim Kanunu Değişiklik Tasarısına ilişkin gelişmeler dikkatle izlenmektedir. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32nci Maddesi; "İmam Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan orta öğrenim sistemi içinde, hem mesleğe hem yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır" hükmünü amirdir. Kanun maddesinin gerekçesinin yazılı olduğu Meclis ve Senato komisyon raporlarında da belirtildiği gibi, burada kastedilen yüksek öğrenim kurumlarının, kendi alanlarındaki yüksek öğrenim kurumları olduğu açıktır. Ayrıca, 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanununun 4ncü Maddesi; Milli Eğitim Bakanlığınca, dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi kurulmasını ve ayrıca, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için de ayrı okullar açılmasını öngörmektedir.

Görüldüğü üzere, söz konusu kanunlar; imam hatip liselerini, sadece din hizmetinde görevlendirilecek eleman yetiştiren öğretim kurumları olarak tanımlamaktadır. Olaya bu açıdan bakıldığında, söz konusu değişiklik tasarısının bahse konu bu kanunların lafzına ve ruhuna uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32 nci Maddesi ve 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanununun 4ncü Maddesi ile tesis edilen sistemin dışına çıkacak uygulamaların, söz konusu maddelerin amaçladığı "öğrenim birliği" ve "laik eğitim ilkelerini" zedeleyeceği açıktır. Bu nedenle, Cumhuriyetin temel niteliklerine bağlılığı şüphesiz olan kesim ve kurumların bu değişiklik tasarısını benimsemesi beklenemez. Değişiklik tasarısının getirdiği diğer önemli husus ise, Yüksek Öğretim Kanununun 6 ncı Maddesindeki Yüksek Öğretim Kurulu'na ait bazı yetkilerin üniversitelere devrine imkân veren değişikliktir. Bu yetki devriyle amaçlanan hususlar üzerinde de hassasiyetle durulması gerekmektedir.

Hatırlanacağı gibi, 2003 Ekim ayı içersinde, meslek liselerine ilişkin bir kanun tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş, ancak kamuoyunda oluşan tepkiler üzerine gündemden düşürülmüşken, yaklaşık altı ay sonra, ne değişmiştir ki, aynı kapsamda bir kanun tasarısı, birçok kurum ve kesimin karşı çıkmasına rağmen yeniden gündeme getirilmiştir. Bu tavrı görmezden gelmek mümkün değildir. Elbette yüksek öğretim sisteminin düzeltilmesi gereken pek çok yönü bulunmaktadır. Burada esas olan, "çağdaş uygarlık düzeyi"ni hedefleyen bir toplum için öğretimin kalitesini artırmak, öğretim ve istihdam arasındaki dengeyi sağlamaktır. Bu düzenlemeler bilimsel kavramlar içerisinde, Anayasa ve kanunlarla çizilen çerçevede eğitim ve öğretim sistemini bir bütün olarak ele almak suretiyle yapılmalıdır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti nitelikleriyle ilgili düşünceleri ve tavrı dün ne ise bugün de aynıdır ve yarın da aynı olacaktır. Hiç kimsenin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu düşünce ve tavrı üzerinde şüphe ve yanılgı içinde olması düşünülemez. Türkiye'nin son derece hassas meselelerinin olduğu bir ortamda, gereksiz yere ilave ciddi sorunları beraberinde getireceği açık olan bu değişiklik tasarısına, ilgili kurum ve kuruluşların dikkatle ve sağduyu içinde yaklaşacaklarına ve Yüce Milletimizin bu konuya gerekli hassasiyeti göstereceğine inanılmaktadır.

Saygı ile duyurulur.

EK 17
27 NİSAN 2007'DE GENELKURMAY BAŞKANLIĞI İNTERNET SİTESİNDE YAYIMLANAN VE "E-MUHTIRA" OLARAK BİLİNEN AÇIKLAMA

Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Bu bağlamda;

Ankara'da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde kuran okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir.

22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa'da; Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile, o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur.

Ayrıca, Ankara'nın Altındağ ilçesinde "Kutlu Doğum Şöleni" için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli'de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilahiler söylediği, Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer beldesinde dört cami bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir.

Okullarda kutlanacak etkinlikler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yeri-

ne getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir.

Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülki makamların müsaadesi ile ve bilgisi dahilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticai anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir.

Bölgemizdeki gelişmeler, din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca alet edilmesinin yol açabileceği felaketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur. Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya'da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir.

Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı'nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği "Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtmak" ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasa'nın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir.

Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir.

Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.

Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

KAYNAKÇA

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Cilt 2 - "Yine hayal âleminde uçuyorum", yay. haz. Murat Koraltürk, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Akalp, Tahsin, "Çevre ve Orman Bakanlığının Örgütsel Yapısındaki Değişiklik Çalışmaları Hakkında İ.Ü. Orman Fakültesi'nin Görüşü", (y.y, t.y.).

Akbulut, Örsan Ö., "Yerel Seçimlerin Yerelliği", *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, 2004, s. 17-18.

Akça, İsmet, *Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems and Solutions*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2010.

Akkaya, Şükran, *Adım Adım 27 Mayıs*, İleri Yayınları, (t.y.).

Aksakal, Pertev, *Bir Yerel Yönetim Deneyimi: Fatsa*, Simge Yayınevi, İstanbul, 1989.

Altuğ, Kurtul, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991.

Anter, Musa, *Kımıl*, Avesta, İstanbul, 2000.

Apocular (P.K.K) İddianame, Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, (1979/1233), 1981.

Arcayürek, Cüneyt, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-4: Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar, 1960-1965*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

—, *Demirel Dönemi, 12 Mart Darbesi: 1965-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

—, *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-1988)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

Arslan, Ali, "1963'ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4/1, 2007, s. 1-32.

Aslan, Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Ata, Kelime, *Alevilerin İlk Siyasal Denemesi (Türkiye) Birlik Partisi (1966-1980)*, Kelime Yayınevi, İstanbul, 2007.

Atılgan, Gökhan, "Yön-Devrim Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 8: Sol*, (ed.) Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 597-646.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Aybar, Mehmet Ali, *12 Mart'tan Sonra*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.

—, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi*, 3 cilt, BDS Yayınları, İstanbul, 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilâlin Mantığı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Aydınoğlu, Ergun, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Aykan, Ferda, *CHP İcazetçiliğine Karşı Devrimci Partinin Legalite Sorunu*, İleri Yayınları, Ankara, 1976.

Babuş, Fikret, *68 Hareketi'nin Köy Eylemleri: Devrim Havarileri, FKF-Dev-Genç*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Balabanlılar, Mürşit (der.), *Türkiye'nin 70 yılı: 1923-1993: Gün gün Cumhuriyet Tarihi*, Hürgüç Gazetecilik, İstanbul, Cilt, I, 1994.

—, *Türkiye'nin 70 yılı: 1923-1993: Gün gün Cumhuriyet Tarihi*, Hürgüç Gazetecilik, İstanbul, Cilt, II, 1998.

Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994.

Baştürk, Abdullah, *Yargı Önünde Savunma*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1986.

Bayramoğlu, Ali, *Türkiye'de İslami Hareket: Soyolojik Bir Bakış (1994-2000)*, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Bekaroğlu, Mehmet, *Siyasetin Sonu*, Elips Kitabevi, İstanbul, 2007.

Belge, Murat, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, Birikim Yayınları, 1992.

Belli, Mihri, *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970.

—, *İnsanlar Tanıdım: Mihri Belli'nin Anıları*, 2 cilt, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

Berberoğlu, Enis, "Yeğen Yahya'nın Doğuştan Şansı", *Hürriyet*, 30 Kasım 1998.

Bila, Fikret, *Phoenix: Ecevit'in Yeniden Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Bila, Hikmet, *CHP Tarihi: 1919-1979*, DMS, Ankara, 1979.

—, *CHP: 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Bilget, Vedii, *Girdap: 1968-1978 Sürecinde Türkiye'nin Sorunları Üzerine İnceleme*, İstanbul, 2002: Kastaş Yayınevi, ss. 157-186.

Birand, Mehmet Ali, *12 Eylül Saat: 04.00*, 12. Baskı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1985.

Birand, Mehmet Ali ve Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Bora, Aksu ve Asena Günal (der.), *1990'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Bora, Tanıl ve Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

—, *Devlet, Ocak, Dergâh*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

—, *Devlet ve Kuzgun: 1990'lardan 2000'lere MHP*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

—, "Ecevit'teki şeytan tüyü", *Birikim*, 212, Aralık 2006.

Boran, Behice ve Necla Fertan, *İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1975.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Buğra, Ayşe, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Celayir, Adnan, "Darbeler Üzerine Bir Tanıklık", *Taraf*, 10 Temmuz 2009, s. 16.

Cem, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yayınları, İstanbul, 1980.

—, *TRT'de 500 Gün: Bir Dönemin Siyasi Hikayesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

—, *Özal Hikayesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

—, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

—, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

—, *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker, Siyasete Karışma!*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Cihan, Ali Faik, *Sosyalist Türkiye*, Toplum Yayınevi, Ankara, 1965.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA) Cilt: 10-15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Çakır, Ruşen, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

—, *Nereye Gitti Bu Ülkücüler?*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Çakır, Ruşen ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

Çakır, Ruşen ve Hıdır Göktaş, *Vatan, Millet, Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Çalmuk, Fehmi, *Erbakan'ın Kürtleri: Milli Görüş'ün Güneydoğu Politikası*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

Çamlıbel, Yavuz, *49'lar Davası: Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri*, Algı Yayınları, İstanbul, 2007.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye 1968*, İzlem Yayınları, 1969.

—, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

Çayan, Mahir, *Bütün Yazılar*, Boran Yayınevi, İstanbul, 2004.

Çobanoğlu, Yavuz, *Altın Nesilin Peşinde: Fethullah Gülen'de Toplum, Devlet, Ahlak, Otorite*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Demir, Hülya ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

Demirer, M. Arif, *Alparslan Türkeş'in Anıları ve 27 Mayıs 1960*, Demokrat Parti Yayınları, İstanbul, 1994.

Doğan, Sinan (haz.),*THKP-C: Doğuşu ve İlk Eylemleri*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1987.

Donat, Yavuz, *Sandıktan İhtilale: 1977-1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Dönek, Ekrem, "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları", *A.Ü. SBF Dergisi (Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan)*, 50/1-2, 1995, s. 173-186.

Dursun, Davut, *12 Mart Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2003.

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973.

Elevli, Avni, *Hürriyet İçin: 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960.

Erder, Necat (der.), *Türkiye'de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002)*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2002.

Erdoğan, Mustafa, *28 Şubat Süreci*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Erim, Nihat, *12 Mart Anıları*, YKY, İstanbul, 2007.

Eroğul, Cem, *Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt II, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Feyizoğlu, Turhan, *Deniz: Bir İsyancının İzleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

—, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

—, *Mahir: On'ların Öyküsü*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2002.

—, *İbo: İhtilalin Fidanı*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2011.

—, *15-16 Haziran: Türkiye'yi Sarsan İşçi Direnişi*, Çınar, İstanbul, 2012.

Fincancıoğlu, Yurdakul, *Demirel: Demokrasinin Duraklama Yılları*, Büke Yayınları, Ankara, 2000.

Fişek, Kurthan, *Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1969.

Gemalmaz, M. Semih, "12 Eylül Rejimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)* içinde, cilt 14, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 974-998.

Gevgilili, Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi (Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

Gürkan, Ahmet, *50. Yıl Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başbakanlar (27 Mayıs-12 Mart)*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973.

Gürkan, Celil, *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1986.

Güvenç, Bozkurt ve Gencay Şaylan (vd.)*Türk-İslam Sentezi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994.

Hür, Ayşe, "Kımıl Olayından 49'lar Davasına", *Taraf*, 13 Temmuz 2008.

İddianame (M.H.P. ve Ülkücü Kuruluşlar), Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Savcılığı (1980/7040), 1981.

İddianame: THKP-C Davası, V Yayınları, Ankara, (t.y.).

İlal, Ersan ve Naz Çavuşoğlu, *Karşılaştırmalı Anayasalar: 1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi Kararları, 1961 Anayasası ve Değişiklikleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1991.

İnsel, Ahmet ve Ali Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

İşmen, Fatma H., *Parlamento'da 9 Yıl: TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları*, Çark Matbaası, Ankara, 1976.

Kahraman, Ahmet, "Bir Tarih: 12 Eylül 1980", *Milliyet*, 15 Eylül 1988.

Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975.

Karaveli, Orhan, *Görgü Tanığı: Bir Gazetecinin Sıradışı Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Kayan, Kayan (haz.), *THKO Davası*, Akyüz Yayınları, İstanbul, 1991.

Kaypakkaya, İbrahim, *Seçme Yazılar*, Umut Yayımcılık, İstanbul, 2004.

Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

—, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Kıray, Mübeccel, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, 1964.

Kıvılcımlı, Hikmet, *27 Mayıs, Yön'ün Yönü, Devletçiliğimiz*, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1989.

—, *Yol Anıları*, Derleniş Yayınları, İstanbul, 1998.

Kili, Suna (haz.), *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

Koç, Canan ve Yıldırım Koç, *DİSK Tarihi, 1967-1980, Efsane mi, Gerçek mi?*, Epoy Yayınları, Ankara, 2008.

Koç, Yıldırım, "Türkiye'de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan*, İstanbul, 1984.

—, "30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı", *Mülkiye Dergisi*, XXXIV/268, 2010.

Komşuoğlu, Ayşegül, *Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.

Kozanoğlu, Can, *Cilalı İmaj Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Köksal, M. Haluk, "Sectoral Analysis of the Turkish Economy", *Turkey since 1970: Politics, Economics and Society*, Palgrave, 2002, s. 41-75.

Kutlay, Naci, *49'lar Dosyası*, Fırat Yayınları, İstanbul, 1994.

Mumcu, Uğur, *Demirel ve Çankaya (Bütün Yazıları, 26)*, Um:ag Yayınları, Ankara, 1997.

—, *Bomba Davası ve İlaç Dosyası*, Um:ag Yayınları, Ankara, 2006.

Neyzi, Ali Haydar, *Mahir*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.

Oğur, Yıldıray, "1980 Model Dev-Kurt Planı: Bayrak", *Taraf*, 30-31 Ocak 2010.

Oktay, Cevat, *C. Madanoğlu İnkılâbı Anlatıyor*, Ülkü Matbaası, Ankara, (t.y.).

Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt 1: 1919-1980*, İletişim, İstanbul, 2009.

Özal, Turgut, "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları", *Değişim Belgeleri: 1970-1992* içinde, Kazancı Matbaası, 1993, s. 13-45.

Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Özgen, Hilmi, *Türk Sosyalizminin İlkeleri*, Mars Matbaası, Ankara, 1962.

—, *Türk Sosyalizmi Üzerine Denemeler*, Ege Matbaası, Ankara, 1963.

Özkaya, Şükran, *Adım Adım 27 Mayıs*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

Özkazanç, Alev, "Türkiye'de Yeni Sağ", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1218-1224.

Öztürk, Kâzım, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1966.

Öztürk, Sırrı, *15-16 Haziran: Direnişin Anıları*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1990.

Parla, Taha, "Mercantile Militarism in Turkey, (1960-1998)", *New Perspectives on Turkey*, 19, 1998.

Polat, Selçuk, *Mahşerin Beyaz Atlısı: FKF, Dev-Genç, THKP-C Anıları*, Kibele, İstanbul, 2009.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örnekolayı*, Alan Yayınları, İstanbul, 1985.

Satır, Kemal, *CHP'de Bunalım*, Nüve Matbaası, Ankara, 1972.

Savcı, Bahri, "1966 Kısmî Senato Seçimleri Tahlili", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21, 1966.

Saybaşılı, Kemali, *DYP-SHP Koalisyonu'nun Üç Yılı*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Sayılgan, Aclan, *Soldaki Çatlaklar (1927-1966)*, Mars Yayınları, Ankara, 1967.

Schick, Irvin C. ve Ertugrul Ahmet Tonak (ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Schüler, Harald, *Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Particilik, Hemşehrilik, Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Selçuk, İlhan, *Ziverbey Köşkü*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997.

Selim, Yavuz, *Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası: Yol Ayrımı*, Hiler Yayınları, Ankara, 2002.

Sezal, İhsan ve İhsan Dağı (der.), *Kim bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001.

Soysal, Levent, "The Migration Story of Turks in Germany: From Beginning to the End", *Cambridge History of Turkey*, IV, (ed. Reşat Kasaba), Cambridge University Press, 2008, s. 200-225.

Soysal, Mümtaz, "Yeni Bir Bakanlığın Kuruluşu", *A.Ü. SBF Dergisi*, 13/3, 1958, s. 276-280.

Sönmezsoy, Refik, *Darbe: 12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketi*, Umur Kitapçılık, İstanbul, 1978.

Sülker, Kemal, *İki Konfederasyon: Türk-İş ve Disk*, Koza Yayınları, İstanbul, 1976.

—, *Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün*, Yazko, İstanbul, 1980.

Tanör, Bülent, *İki Anayasa, 1961-1982*, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.

Taşkın, Yüksel, *AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013.

TBMM Tutanakları: Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan İdam Görüşmeleri, 2 cilt, BDS Yayınları, İstanbul, 1988.

TİB, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara, 1976.

TODAİE, *Yerel Seçimler Panaroması, 1963-1999*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Tokatlı, Orhan, *Kaybolan Yıllar: 1961/1973*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Toker, Çiğdem, *Abdüllatif Şener: Adım da benimle beraber büyüdü*, Doğan Yayınevi, 2008.

Toplu, Abdülhadi, *Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi: 27 Mayıs ve Kurucu Meclis'in Perde Arkası*, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara, 1976.

Tufan, Tarkan, *Bir Devrimcinin Portresi: Mahir Çayan'ın Hayatı ve Fikirleri*, Nokta Yayınları, İstanbul, 2007.

Tuğal, Cihan, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Turgut, Hulusi, *Şahinlerin Dansı*, ABC, İstanbul, 1995.

Turhan, Talât, *Bomba Davası: Savunma*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi (THKP-C) Dava Dosyası, Yazılı Belgeler, Yar Yayınları, İstanbul, (t.y.).

Türkiye İşçi Partisi I. Büyük Kongre Tutanağı, 26-28 Şubat 1977, Çığ Yayıncılık, İstanbul, (t.y.).

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 3 cilt, 1996.

Ulagay, Osman, *AKP Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu*, Doğan Yayınevi, İstanbul, 2008.

Unat, N. Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1966.

Uyar, Hakkı, "Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar ya da Ecevit'in 1978'de AET Üyeliğini Reddettiği İddiası", *Toplumsal Tarih*, 132, Aralık 2004.

Ünsal, Artun, *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi: "Siyasal Sistem" Teorisi Açısından Türk Anayasa Mahkemesi*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1980.

—, *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Yalçın, Soner, *Hangi Erbakan? Milli Nizam'dan Fazilet'e*, Su Yayınları, İstanbul, 1999.

Yanardağ, Merdan, *MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2002.

Yerasimos, Stefanos ve Günter Seufert (der.), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Yıldırım, Ali, *Belgelerle FKF, Dev-Genç, I: 1965-1971*, Yurt, Ankara, 1988.

—, *Belgelerle FKF, Dev-Genç, II: 1969-1971*, Yurt, Ankara, 1990.

Yıldız, Ahmet, *İhtilalin İçinden*, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Yücekök, Ahmet N., *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, 1946-1968*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

—, *Erzurum, Gerede, Diyarbakır, Elazığ Olayları*, Anka Yayınları, Ankara, 1975.

Zileli, Gün, *Yarılma*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

—, *Havariler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Zürcher, Erik J., *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, Londra, [*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Sanen Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993].

1 Mayıs 1977 100, 278, 280, 281
12 Eylül 1980 94, 100, 138, 178, 198, 281, 285, 303, 317, 319, 326, 330, 331
12 Eylül Anayasası 334, 336, 336, 406, 408
12 Eylül darbesi 31, 55, 57, 248, 266, 282, 310, 317, 325, 349, 368, 383, 518
12 Mart Muhtırası 204, 205, 221, 228, 238
14'ler olayı 21, 71, 77-79, 83, 86, 94, 115, 116, 123, 158, 194, 251
15-16 Haziran olayları 25, 191, 193, 197
17 Aralık Yolsuzluk ve Rüşvet operasyonu 58, 493, 495
1924 Anayasası 65, 74, 89, 92, 95
1961 Anayasası 19, 22, 25, 79, 87, 89, 93-97, 105-108, 118, 131, 132, 159, 172, 179, 195, 206, 224, 226, 280, 334, 342
1964 Kararnamesi 23, 129, 130
1989 Bahar Eylemleri 371, 407
1990 Yaz Eylemleri 408
"21 Ekim Protokolü" 22, 99, 100
"24 Ocak Kararları" 17, 138, 185, 310, 311, 327, 342, 350-352
27 Mayıs 1960 61, 62, 99, 123, 145, 167
27 Mayıs darbesi 19, 34, 72, 73, 93, 102, 112, 128, 155, 158
27 Mayıs rejimi 83, 120, 134, 144, 151, 172
27 Mayıs Millî Devrim Derneği 162
28 Şubat 1997 284, 349, 389, 401, 418, 431
28 Şubat süreci 43, 335, 378, 418, 421, 425, 431, 433, 435, 437, 462, 488
41'ler olayı 198, 199
49'lar davası 111, 112
6. Filo 24, 127, 163, 188, 190, 192
6-7 Eylül olayları 129
9 Martçılar 196, 200, 203, 204, 229, 237

Adalet Partisi (AP) 21, 83, 84, 99, 101, 102, 120, 121, 128, 131, 132, 137, 139-141, 144, 146, 147, 157, 159, 160, 167, 177, 179, 198, 199, 248, 252, 255, 269, 274, 283, 287, 308
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 45-47, 49, 51-54, 58, 111, 291, 296, 368, 400, 408, 416, 418, 419, 422, 435, 437, 456, 461-469, 471-478, 480-495
Af kanunu 26, 111, 112, 244, 256, 257, 265, 276, 277
Acilciler 305, 306
Akıncılar 275
Akis dergisi 69
Ala-Rızgari 307
"Altılar Muhtırası" 301
ambargo 27, 264, 275, 293, 306
Amerikan Merkezî Haberalma Teşkilâtı (CIA) 42, 74, 443
Amerikan Yardım Heyeti (JUSMAT) 75, 76, 264
Anadolu-Rock 197
Anavatan Partisi (ANAP) 30, 32-37, 39-44, 46, 47, 50, 54, 196, 291, 296, 345-347, 349-359, 361, 362, 366, 367, 370-372, 374, 376, 378-380, 382-384, 387, 389, 392, 404, 407, 412-416, 418-424, 428, 429, 433-435, 437,

438, 440, 443-449, 454, 456-462, 464-466, 471, 475, 477, 482, 484, 488
Anayasa Komisyonu Raporu 65, 66
Anayasa Mahkemesi 23, 24, 27, 31, 33-38, 40, 42, 44-52, 54, 72, 84, 89, 95, 96, 105, 165, 174, 179, 186, 193, 223, 224, 227-229, 235, 239, 242, 248, 258, 270, 342, 398, 399, 418, 424, 432, 448, 455, 456, 461, 463, 467, 468, 478, 480-482, 486, 522
Ankara Antlaşması 23, 119, 129, 130, 145
Annan Planı 474
Apocular 316, 394
arabesk müzik 197, 306, 367
askerî hükûmet 75, 134
askerî müdahale 79, 82, 97, 102, 126, 127, 145, 149, 178, 189, 191, 206, 229, 243, 285, 311, 320
Askerî Yargıtay 25, 35, 89, 96, 111, 224, 227, 234, 299, 337
Avrupa Birliği (AB) 119, 130, 147, 163, 183, 403, 454, 527-529, 531
Avrupa Birliği Uyum Paketleri 46, 48, 337, 454, 459, 460, 472, 473
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 23, 27, 28, 31, 119, 120, 129, 133, 147, 182-184, 198, 221, 276, 293, 294
Aydınlar Ocağı 342, 344, 350, 363, 364
Aydınlık dergisi 161, 162, 190, 192, 206
Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) 186, 189, 190
Aydınlıkçılar 186, 305
azınlıklar 49, 270

Bahçelievler katliamı 42, 297, 298, 316
"Balyoz Harekâtı" 230, 432
Barış Partisi 400, 446
Barış ve Demokrasi (BDP) 56, 57, 485, 490
basın özgürlüğü 90, 224, 225
baskı rejimi 61, 228, 239
Birlik Partisi (BP) 140, 157, 159, 160, 179
"Bomba davası" 196, 236, 237, 239
boykot 42, 166, 188, 280, 372, 397
Büyük Birlik Partisi (BBP) 53, 388, 414, 446, 464, 471, 484, 489
Büyük Değişim Partisi 421
Büyük Türkiye Partisi (BTP) 30, 345

Cenevre Konferansı 27, 262
CENTO 63, 64
Cumhuriyet gazetesi 29, 51, 55, 78, 208, 401, 495
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 19, 22, 24, 26-29, 36, 38, 39, 43-50, 52-55, 57, 61, 67, 69, 71, 81, 84, 85, 87, 94, 95, 99, 102-104, 109, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 130-140, 144, 146, 147, 149, 153-160, 164, 165, 168, 170, 171, 173, 174, 177-179, 184, 185, 192, 194, 199, 200, 204, 209, 216, 219, 220-222, 229, 233-235, 237, 238, 240-248, 251-258, 266, 269, 274-280, 282-287, 290-297, 299, 302, 304, 307, 308, 312-315, 317, 320, 325, 326, 329, 332, 362, 383, 386, 388, 390-395, 399, 401-406, 413-415, 419, 421, 422, 429, 435, 437, 440, 446, 447, 450, 460, 464-466, 469, 471, 472, 475, 478, 480, 482-490, 499-505
Cumhuriyetçi Parti (CP) 9, 26, 241
Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 26, 242-245, 251, 252, 267, 269, 272, 275, 280, 286, 289, 292
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 22, 81, 84, 85, 99, 102, 118, 121, 122, 134, 135, 139, 140, 144, 157-159, 175, 177, 504
Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 84, 122
Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) 474
cunta 61, 64, 78, 82, 83, 86, 102, 112, 115, 123, 162, 177, 185, 193-196, 203, 206, 258, 262, 264, 326, 327, 329, 342, 344, 351, 353, 363, 364, 383, 406
  Albaylar Cuntası 86, 112, 149, 221
  Ankara Cuntası 86
  Generaller Cuntası 86
  İstanbul Cuntası 103
  Mülkiye Cuntası 200, 290

"Çekiç Güç" 40, 421, 425
Çorum olayları 28, 315

d'Ohnt sistemi 136
darbe girişimi 22, 23, 64, 78, 100, 102-104, 107, 112-116, 123, 130, 144, 177, 180, 196, 206, 262, 494
Demokrasi Partisi (DEP) 36-38, 397-399, 420, 466
Demokrat Parti 16, 18, 19, 51, 61, 64, 74, 81, 83, 84, 95, 99, 108, 120, 128, 132, 133, 141, 164, 199, 246
Demokrat Merkez Partisi (DMP) 374
Demokrat Türkiye Partisi (DTP) 41, 378, 433, 435
"Demokratik Açılım" 54, 485
Demokratik Birlik Partisi 157
Demokratik Halk Partisi (DEHAP) 464, 466, 471
Demokratik Parti (DP) 25, 140, 198, 199, 221,

247, 252, 254, 255, 274, 283, 286, 287, 289, 297
Demokratik Sol Parti (DSP) 31-33, 39, 43, 44, 46, 47, 49, 52-54, 156, 354, 357-359, 361, 372, 378, 380, 386, 406, 413-415, 421, 422, 424, 429, 433-435, 437, 440, 443, 445-451, 454, 456, 460, 464, 465, 471, 474, 480, 484, 488
Demokratik Toplum Partisi (DTP) 53, 54, 478, 480, 484-486
Deng dergisi 393
Dev-Güç 162
Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) 26, 27, 29, 32, 33, 43, 44, 49, 225, 227, 239, 244, 270, 271, 279, 297, 387, 429, 444, 454, 463, 473
Devrim gazetesi 161, 208
Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDDK) 394
Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 172, 229, 234, 235, 239, 307, 394
Devrimci Gençlik (Dev-Genç) 161, 169, 172, 186, 187, 189, 190, 193, 194, 203, 206, 207, 208, 216, 229, 239, 246, 278, 305, 394
Devrimci Halkın Birliği 306
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 24, 27-29, 31, 35, 41, 53, 162, 167, 168, 191, 192, 197, 198, 207, 216, 239, 247, 262, 279, 280, 295, 302, 313, 314, 316, 325, 326, 406, 407, 409, 431
Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) 161, 188
Devrimci-Sol (Dev-Sol) 29, 33, 35, 36, 278, 305, 316
Devrimci Yol Dergisi (Dev-Yol) 29, 278, 285, 305, 310
Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) 21, 105, 106, 118, 151, 308, 342, 350
Dicle-Fırat dergisi 393
Doğru Yol Partisi (DYP) 31, 33, 35, 37-42, 46, 47, 138, 291, 335, 345, 346, 353, 354, 357-359, 361, 371, 372, 374, 380-385, 387-393, 397-399, 402-404, 413-415, 420-427, 435-437, 443, 445, 446, 451, 452, 456, 464, 466, 471, 481, 482
Doğu mitingleri 24, 172
dövize çevrilebilir mevduat hesapları (DÇM) 182, 271, 273, 274, 293

e-muhtıra 51, 469, 477, 533
ekonomi
  ekonomik bunalım 293, 294
  ekonomik büyüme 151, 265
  ekonomik kriz 185, 403, 438, 459, 464
  karma ekonomi 341
  liberal ekonomi 105, 151, 457
  planlı ekonomi 105, 107, 254
  ulusal ekonomi 132, 152, 153
Emek dergisi 201
EMİNSU olayı 73, 74, 103
Enosis 127, 259
EOKA 75, 126, 127, 148, 149, 259

faili meçhul 35, 37, 196, 237, 281, 287, 295, 401
Fazilet Partisi (FP) 43-45, 421, 445, 446, 448, 453, 455, 456, 461, 463, 468, 482
feminist hareket 441-443
feminizm 441-443
Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 24, 158, 160-163, 169-171, 186, 190, 192
Forum dergisi 108, 109

Gazi olayları 399, 400
gece karartması 149
Genç Parti (GP) 47, 438, 461, 466
gerilla 75, 162, 165, 187, 188, 190, 230, 302, 303, 306, 396, 485
  gerilla faaliyeti 75, 162, 231
  gerilla savaşı 187, 306
  kır gerilla hareketi 187
  şehir gerillası 187, 190
Gezi protestoları/olayları 57, 469, 492
grev 22, 28, 34, 36, 37, 40, 45, 51, 71, 91, 117, 118, 155, 167, 168, 229, 246, 271, 314, 325, 371, 372, 401, 406-408, 418
  açlık grevi 418
  genel grev 28, 246, 314
  grev ve toplu sözleşme hakkı 117, 155
"Güneş Motel Olayı" 286, 287
Güven Partisi (GP) 25, 26, 84, 156, 157, 159, 160, 179, 199, 200, 221, 238, 241, 242, 251, 252, 255, 269, 287, 289

Hak-İş 406, 407, 409
Halkçı Parti (HP) 30, 345
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 40, 42, 44, 46, 47, 422, 446, 466
Halkın Emek Partisi (HEP) 34-37, 308, 385, 387, 396, 397, 466
Halkın Kurtuluşu 305
Halkın Devrimci Öncüleri 306
Halkın Sesi Partisi (HAS Parti) 490
hayali ihracat 30, 182, 269, 355
Hizbullah 40, 44, 401, 402, 429
Hür Demokrat Parti (HDP) 357

Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) 35, 178, 248, 359, 361, 372, 380, 412

ihtilâl 61, 62, 64, 65, 67, 73, 78, 79, 82, 86, 100-102, 113, 114, 116, 144, 191, 195, 208, 218
ihtilâl bildirisi 62, 116
ihtilâl komitesi 65
İnsan Hakları Derneği (İHD) 57, 331, 366, 401
İşçi Partisi (İP) 52
işgal 34, 62, 75, 82, 113, 149, 166, 169, 186-188, 194, 200, 241, 260, 262, 264, 266, 293, 310, 314, 325, 330, 376
toprak işgalleri 169
üniversite işgalleri 186
işkence 26, 31, 32, 39, 53, 192, 229, 232, 236, 239, 310, 312, 329, 331, 401, 454, 472, 473, 529

"Johnson Mektubu" 125, 127

kalkınma 91, 105, 107, 109-111, 118, 126, 131-133, 137, 141, 146, 147, 151, 155, 176, 181, 193, 194, 198, 202, 232, 247, 248, 273, 340, 341, 370, 441, 472, 508-510, 512
anti-kapitalist kalkınma 194
bölgesel kalkınma 202
iktisadi kalkınma 472
Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) 39, 53, 408
Kıbrıs 23, 24, 27, 30, 49, 75, 123-131, 148, 149, 156, 162, 177, 188, 253, 258-265, 275, 276, 290, 293, 320, 330, 438, 474
Kıbrıs bunalımı 24, 123, 149
Kıbrıs Harekâtı 27, 75, 258, 262-265, 275, 330
Kıbrıs meselesi 125, 130, 265, 474
Kırıkhan 208, 209
Kızıl Bayrak dergisi 305
Kızıldere 26, 190, 231, 234, 236, 276
"Komando Kampları" 158, 159
Komer olayı 164, 165
kontrgerilla 75, 76, 229, 231, 265, 281
Köy-Kent projesi 247, 295
Kurtuluş Sosyalist Dergi (KSD) 278, 305
Kurucu Meclis 29, 80, 81, 167, 214, 332, 333, 499
kültür 16, 18, 91, 105, 221, 258, 306, 319, 341-344, 347, 350, 362-368, 374, 387, 397, 412, 419, 422, 433, 439, 469, 484, 487, 508, 521, 527, 530
milli kültür 364, 367, 368
popüler kültür 344, 362-365, 367, 368
Kürdistan İşçi Partisi (PKK) 32, 34-38, 40, 42, 43, 46, 51, 53, 54, 56, 57, 316, 353, 389, 394-399, 425, 429, 431, 432, 443, 485, 486, 490, 522
Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) 307
Kürt meselesi 18, 54, 172, 352, 379, 385, 387-389, 421, 450, 469, 478, 484, 486, 490
Kürt sorunu 17, 18, 156, 172, 201, 202, 223, 247, 277, 291, 316, 353, 366, 387, 393, 394, 396, 397, 401, 404, 421, 422, 436, 451, 482, 485, 486, 490
Kürt realitesi 388, 397, 437

Maraş katliamı 293, 299, 300
Merkez Sol 147, 354, 361, 386, 399, 402, 406, 413, 415, 421
Merkez Sağ 83, 121, 178, 338, 340, 353, 354, 356-358, 362, 378, 383, 384, 388, 389, 392, 393, 402, 413, 414, 417, 420, 421, 433, 445, 469, 471, 472, 476, 482
Millet Partisi (MP) 121, 139, 140, 144, 146, 157, 160, 179, 200, 252, 255
millî bakiye sistemi 24, 136, 173, 174, 178
Millî Birlik Komitesi (MBK) 65-68, 72-74, 76, 77, 81, 83, 86, 88, 93, 94, 98, 100, 101, 109, 112, 123, 140, 175, 177, 499, 500, 517
"Milli Demokratik Devrim" (MDD) 161, 162, 164, 166, 172, 186, 188-192, 200-203, 206, 277, 278
"Milli Görüş" 44, 248, 249, 357, 368, 411, 414, 416, 417, 461-464, 468, 469, 471, 481, 488, 520
Millî Güven Partisi (MGP) 25, 26, 179, 200, 221, 222, 233, 234, 238, 240, 241
Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 17, 29, 30, 41, 44-46, 48, 49, 55, 326, 327, 329, 331-339, 343, 345-347, 386, 389, 398, 399, 404, 424, 425, 431, 456, 457, 472, 473, 521, 526
Millî Güvenlik Kurulu 92, 100, 206, 224, 226, 302, 335, 431, 519, 526
Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) 35, 41, 42, 56, 57, 106, 107, 203, 204, 206, 216-218, 281, 282, 396, 486, 490
Millî Nizam Partisi (MNP) 25, 184, 198, 209, 223, 248, 249
Millî Selâmet Partisi (MSP) 26, 31, 138, 248, 249, 251, 252, 254, 256-258, 269, 272, 275, 276, 280, 281, 284, 286, 288, 290, 297, 307, 310, 311, 317, 319, 325, 326, 329, 350, 358, 412, 413, 468, 481
Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) 32, 35, 36, 178, 248, 357-359, 361, 372, 380, 388, 412

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) 30, 31, 345-347, 349, 353, 354, 356, 357, 389
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 28, 29, 31, 32, 41, 43, 44, 46-48, 53, 55, 57, 84, 138, 155, 156, 158, 159, 175-179, 184, 196, 197, 251, 252, 269, 272, 275, 279, 280, 284, 286, 288, 290, 297, 300, 302, 307, 312, 325, 329, 367, 378, 387, 388, 392, 408, 413-415, 418, 422, 445-459, 461, 466, 471, 475, 478, 480, 484, 487, 489, 490
Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) 25, 197, 326, 406

NATO 19, 22, 26, 63, 64, 75, 76, 126, 127, 147-149, 163, 177, 190, 208, 236, 261, 275, 294, 311, 317, 319, 326

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) 107, 108, 247
"ortanın solu" 117, 118, 130, 131, 136, 147, 153-155, 159, 179, 192, 200, 278

ölüm orucu 401
Özel Harp Dairesi (ÖHD) 264
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) 39, 446
Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) 466
Özgürlük ve Emek Partisi (ÖZEP) 466
Özgürlük Yolu dergisi 307, 394

"Polis harekâtı" 128
Proleter Devrimci Aydınlık dergisi (PDA) 186, 207
propaganda 55, 121, 136, 154, 157, 231, 247, 248, 251, 275, 299, 305, 334, 357, 415, 422, 438, 510

Refah Partisi (RP) 35-42, 44, 47, 178, 353, 354, 356-359, 361, 371, 372, 380, 389, 399, 402, 411-417, 419-422, 424-426, 428-433, 435, 445, 448, 453, 456, 461, 462, 468, 481, 488
Rızgari dergisi 307, 394
Roja Newe dergisi 393

Saadet Partisi (SP) 45, 50, 53, 55, 248, 461
sabıklar 73, 87
  devr-i sabık 73
sanayileşme 133-135, 147, 149, 150, 152, 155, 181, 182, 184, 248, 312
sağ Kemalizm 84, 118, 341
Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) 75, 76, 264
Senato 23, 24, 27, 28, 93, 94, 99, 102, 128, 129, 132, 139, 145, 146, 154, 159, 173, 179, 242, 252, 274, 275, 305, 308, 312, 531
  Tabiî Senatör 78, 93, 94, 162, 185, 194, 219, 222, 239, 243, 247, 267
  Kontenjan Senatör 78, 93-95, 122, 145, 194, 233, 234, 240, 242-245, 265-267, 272
sendika hakkı 36, 224, 225
sıkıyönetim 17, 22, 25, 61, 67, 78, 80, 86, 87, 100, 116, 117, 138, 156, 177, 178, 189, 193, 206, 223, 227-232, 234, 236, 239, 244, 247, 263, 267, 271, 289, 293, 296, 300-302, 311, 313, 316, 319, 327, 329, 331, 388, 518
  Sıkıyönetim Komutanlığı 67, 78, 189, 193, 302
  Sıkıyönetim Mahkemesi 116, 156, 177, 178, 223, 231, 232, 300, 301, 329
Silâhlı Kuvvetler Birliği (SKB) 22, 82, 83, 86, 88, 100, 101, 103, 112, 185
Sivas olayları 57, 296
Sivas katliamı 399, 403
Siyasal İslam 18, 402, 411, 422, 433, 436, 450, 521
siyasi cinayet 196, 285, 295, 303, 312, 313, 316
siyasi partilerin feshi 329, 332
Soğuk Savaş 17, 19, 74, 148, 157, 176, 183, 341, 364, 367, 384, 417, 433, 437, 469, 474
  Soğuk Savaş dönemi 17, 176, 341, 367, 433, 469, 474
  Soğuk Savaş kutuplaşması 437
sokak muhalefeti 163, 229, 284, 492
sol eğilimli sendikalar 246
sol Kemalizm 109, 341
Sosyal Adalet dergisi 147, 161
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 31, 33-38, 50, 138, 291, 335, 354, 356, 357, 359, 361, 363, 371, 372, 380-392, 397, 399, 401-406, 412-415, 420, 438, 450, 452, 465, 471
Sosyal Demokrat Parti (SODEP) 30, 31, 345, 346, 353, 354, 386, 403
Sosyalist Kültür Derneği (SKD) 110
Sosyalist Devrim Partisi (SDP) 47, 279, 466
Susurluk 40, 41, 56, 301, 370, 378, 427, 428, 439, 446

Tahkikat Komisyonu 61, 88
TARİŞ direnişi 313
tasfiye 21, 22, 71, 73, 74, 77, 79, 83, 84, 86, 94, 100, 103, 107, 112, 115, 150, 157, 162, 175, 178, 191, 194, 200, 201, 204, 207, 214, 217, 230, 232, 234, 236-238, 251, 258, 262, 270, 276, 291, 294, 384, 392-394, 435, 436, 438, 450, 458, 493, 495

Temsilciler Meclisi 21, 22, 30, 80-82, 87, 132, 167, 264, 499
Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu 23, 118, 407
toplumsal muhalefet 229
Türk-İslâm Sentezi 344, 363, 364
Türk-İş 31-33, 36, 41, 47, 85, 110, 118, 167, 168, 191, 192, 197, 198, 216, 246, 326, 371, 406-408
Türk Mukavemet Teşkilâtı (TMT) 75, 127, 262
Türk Silâhlı Kuvvetler Birliği 86, 103
Türk Solu dergisi 147, 161, 162, 190, 192, 394
Türkiye Emekçi Partisi (TEP) 278
Türkiye Gençlik Dernekleri Federasyonu (TGDF) 276
Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) 25, 26, 111, 161, 185-191, 208, 209, 211, 218, 228-231, 234, 235, 276, 305, 513
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi (THKP) 161, 186
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) 25, 26, 29, 169, 186, 189-191, 229-231, 234-236, 276, 277, 305, 310
Türkiye İhtilâlci İşçi-Köylü Partisi (TİİKP) 191, 192, 239
Türkiye İşçi-Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) 191, 192, 235, 239, 306
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 21, 24, 25, 28, 32, 85, 108-110, 121, 122, 132, 133, 136, 139, 140, 153, 157, 160-169, 172-174, 178, 179, 184, 188, 190, 192, 194, 200, 201, 203, 207, 209, 216, 220, 221, 223, 229, 234, 239, 247, 278, 279, 297, 299, 310, 316, 393, 394, 427, 446
Türkiye Komünist Partisi (TKP) 29, 31, 32, 85, 280, 314
Türkiye Komünist Partisi Marksist Leninist (TKP/ML) 191, 192, 239, 306
Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri (TKMD) 158, 159, 229
Türkiye Köylü Partisi 84
Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) 111, 172
Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (TKSP) 307
Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı (TMGT) 162, 216, 246, 500
Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) 24, 169, 207, 216, 229, 307
Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) 32, 34, 51, 53, 106, 175, 204, 214, 224, 226, 230, 258, 273, 294, 306, 312, 319, 342-344, 357, 367, 368, 485
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) 25, 278

U2 olayı 74
Uluslararası Para Fonu (IMF) 30, 151, 156, 167, 294, 304, 308, 310, 325, 327, 341, 350, 352, 403, 439, 457

Ülkü Ocakları 158, 159, 163, 177, 178, 209, 229, 279, 284, 303, 452
Ülkü Ocakları Birliği 163
Ülkü Ocakları Derneği (ÜOD) 159, 279, 284
Ülkü Yolu Derneği (ÜYD) 159
Ülkücü Gençlik Derneği (ÜGD) 159, 299

Vatan Partisi 279
vesayet 64, 74, 77, 79, 86, 89, 92-94, 96, 97, 108, 141, 143, 144, 203, 206, 221, 224, 228, 279, 311, 330, 340, 364, 392, 412, 477, 482, 487, 492
  askerî vesayet 108, 141, 203, 221
  vesayet rejimi 79, 89, 96, 108, 144, 206, 492
  vesayet kurumu 89, 92, 97, 224, 228
  vesayetçi demokrasi 340
  vesayetçi modernleştirme 412

Yassıada Yargılamaları 73, 76, 88
Yeni İstanbul gazetesi 115
Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) 38, 422, 439
Yeni Türkiye Partisi (YTP) 21, 22, 46, 49, 84, 85, 99, 102, 118, 121, 122, 134, 135, 139, 140, 160, 178, 179, 200, 460, 464, 465
Yeniden Doğuş Partisi (YDP) 41, 47, 461
Yenilikçiler 462, 463, 468, 482
Yön dergisi 100, 108-110, 115-117, 147, 161, 185, 193, 200, 203
"Yön Bildirisi" 109, 508
Yöncüler 110, 194
Yüce Divan 36, 40, 49, 50, 65, 89, 303, 424, 440
Yüksek Adalet Divanı 21, 22, 65, 67, 73, 76
Yüksek Askerî Şûra 41, 206, 228, 246
Yüksek Hâkimler Kurulu 23, 29, 89, 90, 105, 224, 227
Yüksek Seçim Kurulu 92
Yüksek Soruşturma Kurulu 21, 67

Abadan-Unat, Nermin 165
Abbas, Hüseyin 198
Abbas, Lokman 279
Acaroğlu, Ertan 210
Acuner, Ekrem 68, 79, 499
Adak, Fehim 257, 272, 288, 416, 426
Adanalı, Bünyamin 298
Ağar, Mehmet 40, 41, 47, 56, 423, 426-428, 466
Ağca, Mehmet Ali 28, 44, 50, 54, 300, 301, 427
Ağırnaslı, Niyazi 110, 122
Ahrazoğlu, Ahmet 209
Akalın, Cüneyt 191
Akar, Mehmet Ali 205, 217
Akbulut, Yıldırım 33, 34, 348, 372-374, 376, 455
Akıncı, Eşref 213, 214
Akkılıç, Yılmaz 195
Akkoyunlu, Fazıl 68, 79, 116, 117, 499
Akova, Enver 287, 292, 295
Akmumcu, Hüseyin 198
Aksal, İsmail Rüştü 131, 170, 503
Aksay, Ali Haydar 198
Aksay, Hasan 56, 198, 272
Aksoyoğlu, Rafet 68, 79, 499
Aksu, Abdülkadir 296, 360, 374, 423, 463, 467, 470
Aktolga, Münir Ramazan 166, 186, 189, 190
Aktulga, Suat 86, 259
Akyol, Cihat 264
Akyol, Türkân 222, 232
Alacakaptan, Uğur 239
Albayrak, İhsan 195
Albayrak, İlyas 208, 215
Aldıkaçtı, Orhan 333, 334
Aldoğan, Sadık 84, 504
Alemdaroğlu, Kemal 49, 52, 418, 494
Alican, Ekrem 70, 84, 114, 122, 501
Alp, Orhan 135, 142, 287, 292
Alp, Saffet 236
Alpagut, Turgut 116
Alpan, Cihat 113, 195, 216
Alparslan, Fehmi 154
Alpay, Şahin 191
Alpdündar, Mehmet 168
Alpkaya, Emin 100
Alpmansü, Yusuf 100
Alptekin, Cihan 187, 231, 236
Alptekin, İsmail 463
Altan, Çetin 109, 139, 174, 297
Alyanak, İhsan 256
Anadol, Çağatay 166, 278
Anadol, Kemal 131, 321
Ant, Atıl 191
Anter, Musa 36, 111, 112, 172
Arabacıoğlu, Adnan 194
Arat, Emin 83, 86, 113, 116
Arat, Nedim 205, 217
Aren, Sadun 52, 109, 110, 139, 201, 223, 278
Arıburun, Tekin 274
Arınç, Bülent 47, 464, 479, 489
Arkın, Adnan 85

Armaoğlu, Fahir 210
Arslan, Mehmet Ali 201
Artunç, İbrahim 194
Asiltürk, Oğuzhan 257, 272, 288, 416
Aslan, Yusuf 25, 26, 166, 187, 189, 218, 234, 236
Aşık, Eyüp 42, 423, 428, 434, 440
Atak, Cengiz 196
Atakan, Selçuk 103, 113
Ataklı, Mucip 68, 79, 113, 115, 162, 169, 499
Atalay, Oğuz 287
Ataöv, Türkkaya 109, 110, 165
Atasagun, İbrahim Şevki 139
Atauz, Akın 166
Ateş, Atilla 443
Atsız, Nihal 175, 177
Avcı, Sabit Osman 142, 153, 180, 202
Avcıoğlu, Doğan 78, 100, 109-111, 193-195, 200, 239, 503
Avcıoğlu, Hamdi 109
Aybar, Mehmet Ali 85, 132, 139, 165, 200, 201, 203, 207, 221, 234, 278
Aydemir, Talât 22, 23, 61, 83, 86, 100, 102, 103, 112-116, 123, 127, 130, 177
Aydın, İlyas 230, 231
Aydın, Koray 45, 50, 449, 453
Aykutlu, Ilgaz 231
Ayna, Ömer 187, 236

Babacan, Hatice 418
Babüroğlu, Selâhattin 222, 232, 267
Bahçekapılı, Ayşe Nur 480
Bahçeli, Devlet 47, 48, 447, 448, 450, 452-454, 457, 458, 466, 478, 484
Bakşık, Şeref 221, 505
Bal, Sami 279
Balan, Hüseyin 157
Balbay, Mustafa 53, 55, 490, 494
Bardakçı, Ulaş 25, 166, 189, 190, 230, 236
Barzani, Mustafa 35, 111, 172, 393, 394, 396
Baş, İlhan 116
Başaran, Yaşar 116
Başbuğ, İlker 48, 53, 56, 58, 175, 177, 452, 494, 495
Başer, Fehmi 213
Başesgioğlu, Murat 47, 434, 461, 467, 470, 479
Başgil, Ali Fuat 101, 102, 131
Başkut, Cevat Fehmi 69
Başol, Selim 76
Baştuğ, İrfan 68, 79, 499
Batman, Ali 279
Batur, Muhsin 64, 185, 195, 203-205, 207, 212, 242, 243, 247, 312
Baturalp, Recai 86, 100, 328
Bayar, Cavit 205
Bayar, Celâl 23, 31, 64, 72, 87, 88, 94, 115, 120, 133, 137, 173, 199, 247, 274, 295, 353
Baydar, Oya 278
Baykal, Deniz 33, 36, 43, 49, 54, 109, 200, 257, 289-292, 387, 388, 405, 406, 440, 465, 482
Baykal, Rıfat 69, 79, 116, 117, 499
Baykurt, Fakir 169
Bayraktar, Erdoğan 58, 259, 489, 493
Bayur, Yusuf Hikmet 84
Bekaroğlu, Mehmet 490
Bekata, Hıfzı Oğuz 104, 122, 154, 501
Belli, Mihri 56, 161, 186, 189, 190, 206, 278
Berkman, Hasan Tahsin 140, 157
Bernay, Ferit 53, 494
Berktay, Halil 191
Beyazıt, Kemal 131
Bıçakçı, Cenan 278
Bilgehan, Cihat 135, 142, 199, 288
Bilget, Vedii 195, 205
Bilgiç, Saadettin 128, 131, 132, 137, 138, 142, 198, 199, 282, 288, 312, 392
Bingöl, Sait 111
Bir, Ali Fevzi 428
Bir, Çevik 431
Birdal, Akın 47, 401
Boran, Behice 32, 85, 132, 139, 172, 201, 203, 220, 223, 278
Boyner, Cem 38, 422, 439
Bozbeyli, Ferruh 139, 140, 173, 199, 234, 242, 297
Bozer, Ali 376
Bozkaya, Hakkı 62
Bozok, Osman 210
Bölükbaşı, Osman 84, 118, 139, 140, 144, 221, 504
Bucak, Faik 111, 172
Bucak, Sedat 40, 111, 427
Budak, Rıdvan 314
Bulut, Necdet 28, 299
Bulutay, Tuncer 165
Burkay, Kemal 56, 223, 307, 396
Büyükanıt, Yaşar 50, 51, 477

Calp, Necdet 30, 346, 347, 354, 386
Can, Mehmet 283, 292, 300
Cankoçak, Ugur 278
Celasun, Sedat 315, 326

Cem, İsmail 46, 51, 258, 294, 390, 434, 444, 449, 460
Cemgil, Adnan 85
Cemgil, Nazife 85
Cemgil, Sinan 25, 162, 166, 171, 186-188, 231
Cemiloğlu, Esat 111
Cevahir, Hüseyin 25, 166, 189, 190, 230, 231
Ceylan, Hasan Hüseyin 429
Cindoruk, Hüsamettin 31, 53, 54, 357, 358, 382, 383, 393, 398, 435, 437
Cinemre, Tayfun 231
Coşkun, Ali 437, 463, 476, 470
Cömert, Bedrettin 28, 215, 299, 427

Çağa, Esat 122, 499
Çağlar, Cavit 45, 381, 425
Çağlar, Turan 210, 211, 219
Çağlayan, Zafer 58, 479, 489, 493
Çağlayangil, İhsan Sabri 131, 135, 142, 165, 180, 202, 272, 288, 312, 319
Çakıcı, Alaattin 38, 42, 273, 440
Çakmak, Fevzi 84
Çalışlar, Oral 141, 223
Çamkıran, Mustafa Kemal 186
Çamlıbel, Yavuz 111, 112
Çamuroğlu, Reha 480
Çarkın, Ayhan 427
Çatlı, Abdullah 40, 41, 284, 298, 299, 301, 427
Çavdar, Tevfik 83, 88
Çayan, Mahir 25, 26, 161, 166, 186, 187, 189, 190, 206, 230-232, 235, 236, 239, 277, 305, 310, 316
Çelebi, Emanullah 68, 79, 105, 499
Çelebi, Serdar 279
Çelen, Tuncay 166
Çelik, Necati 426, 429
Çelik, Oral 301, 428
Çelikbaş, Fethi 104, 122, 154, 245, 506
Çelimli, Halil 166
Çetin, Hikmet 38, 106, 292, 381, 390, 391, 406
Çetinoğlu, Zarif 86
Çıladır, Sina 190
Çiçek, Cemil 34, 360, 373, 423, 437, 463, 467, 470, 479, 492
Çiftçi, İbrahim 298, 452
Çilingiroğlu, Ayhan 222, 232
Çiller, Tansu 37-42, 46, 47, 291, 335, 378, 381, 384, 389, 390, 392, 393, 397-399, 402, 403, 407, 420, 421, 424, 425, 426, 428, 432, 435-437, 440, 445, 447, 452, 466
Çiltaş, Sait 201, 223
Çokgör, Ömer 195, 203, 205, 207, 212
Çokgüler, Mehmet 76
Çolakoğlu, Nuri 191
Çölok, Reşit 62

Dalan, Bedrettin 33, 34, 355, 374
Dalokay, Vedat 255, 256
Değer, Nihat 194
Değer, Emin 195
Delikanlı, Salim 140
Demet, Süleyman 64
Demir, Necmi 230
Demirağ, Kartal 33, 35, 370
Demirağ, Yusuf 62
Demircioğlu, Vedat 24, 163
Demirel, Bedrettin 100
Demirel, Süleyman 24, 100, 120, 131-135, 137-139, 142, 146, 149, 155, 167, 180, 199, 202-204, 220, 252, 269, 270, 272, 284, 288, 309, 345, 381, 382, 389, 397, 436, 454
Demirel, Yahya 269, 270
Demirsoy, Seyfi 110
Demirtaş, Feyzullah 111
Deniz, Osman 103, 114, 116
Denizcier, İbrahim 85
Denktaş, Rauf 31, 57, 126, 149, 474
Derbil, Özer 222, 232
Derviş, Kemal 45, 46, 50, 156, 197, 449, 457-460, 465, 468, 474, 475
Dicle, Hatip 35, 37, 38, 56, 385, 398, 399, 447
Dikeçligil, Mustafa 111
Diker, Vecdi 210
Dinçer, Erol 116
Dirik, Erkan 237
Dişli, Şaban 52, 168
Doğan, Avni 104, 131, 501
Doğan, Aydın 438, 440
Doğan, Çetin 54, 494
Doğan, Hasan 111
Doğan, Hüsnü 106, 348, 361, 373, 374, 376, 423
Doğan, Koray 236
Doğan, Lütfi 283, 292, 390
Doğan, Orhan 38, 399
Doğanay, Ümit 28, 303
Doğu, Fuat 203, 204, 216
Domaniç, Hayri 199
Duna, Cem 32, 368
Doruk, Abdurrahman 103
Durak, Yılma 279
Dural, Ahmet 195, 207, 212-214
Durmuş, Osman 43, 196, 449
Dursun, Turan 401
Dursunoğlu, Salim 303

Ecevit, Bülent 24, 26, 29, 32, 33, 39, 45, 51, 104, 117, 118, 122, 125, 131, 154-156, 173, 219, 221, 234, 237, 238, 257, 283, 284, 290, 292, 351, 354, 361, 406, 434, 435, 437, 444, 448, 455, 459, 488, 503
Ecevit, Rahşan 31, 49, 54, 156, 354, 357, 447
Eken, Kemalettin 213, 236
Ekinci, Tarık Ziya 110, 139, 172, 234, 278
Elbizim, Fikret 208
Elçi, Sait 172
Elçi, Şerafettin 111, 287, 292, 320, 395
Elrom, Ephraim 25, 190, 230
Egesel, Altay 76
Emeç, Çetin 34, 401
Emre, Süleyman Arif 198, 249, 257, 288, 416
Er, Ahmet 69, 79, 499
Erakalın, Avni 85
Erbakan, Necmettin 31, 38-42, 44, 46-48, 55, 198, 248, 249, 254, 257, 269, 272, 288, 295, 311, 319, 329, 358, 411, 414, 416, 420, 421, 424-426, 428, 429, 431-433, 461, 462, 468, 519, 522
Erbaş, Fethullah 41, 425
Erbay, Zeki 213, 215
Erçıkan, Atıf 195, 196, 212-214, 218, 219
Erdelhun, Rüşdü 62, 88
Erdem, Tarhan 109, 283, 465
Erdoğan, Ahmet 187
Erdoğan, Kadri 199
Erdoğan, Recep Tayyip 37, 38, 42, 45-47, 54, 55, 291, 368, 414, 415, 419, 463, 469, 470, 479, 481, 482, 489
Erdoğan, Vahit 86
Erdumlu, Bingöl 186, 189, 190
Eren, Hüseyin 140
Eren, Memduh 212
Eren, Orhan 309, 315
Erez, Ali Mesut 142, 180, 202, 222, 232, 233, 240
Erez, Yalım 423, 426, 434, 443
Ergeç, Abdurrahman 214
Ergun, Sezai 222, 232
Ergun, Zeki 193
Ergün, Hüseyin 223
Erik, Şaban 139, 201, 223
Erim, Nihat 25, 26, 28, 130, 131, 200, 207, 219, 220, 222-224, 231-234, 238, 244, 264, 305, 316, 325, 517
Erkanlı, Orhan 65, 68, 79, 115, 311, 499
Erkaya, Güven 431
Erkin, Feridun Cemal 104, 115, 122, 125
Erkmen, Hayrettin 244, 245, 309, 317
Eroğlu, Derviş 474
Ersanlı, Büşra 56, 494
Ersin, Nurettin 259, 260, 326
Ersoy, Ercan 427
Ersöz, Adnan 282
Ersu, Vehbi 68, 79, 499
Ersun, Namık Kemal 27, 67, 86, 100, 213, 281, 282
Ersümer, Cumhur 49, 434, 447, 449
Ertem, Rıfkı 116
Eruygur, Şener 52, 494
Esen, Fikret 100
Esener, Ali Fethi 213, 247, 282
Esengin, Kenan 140, 504
Esin, Numan 69, 79, 194, 196, 212, 499
Etiman, Oktay 166, 230
Evren, Kenan 27-30, 32, 38, 39, 55, 57, 100, 213, 281, 282, 289, 293, 302, 311, 319, 320, 326, 330, 331, 338, 343, 349, 365, 371, 372, 418, 456, 518
Eyiceoğlu, Celâl 86, 100, 205, 207, 208, 210-212, 215-218
Eyüboğlu, Cemal Reşit 109, 110, 193, 239, 503
Eyüboğlu, Orhan 283, 287
Eziler, Mehmet 213

Faralyalı, Ersin 381, 384
Fendoğlu, Hamit 28, 295-297
Feyzioğlu, Turhan 24, 80, 104, 108, 122, 124, 153, 154, 156, 199, 238, 242, 272, 292, 349, 506
Fırat, Abdülmelik 297, 399
Fırat, Hilmi 212
Fırtına, İbrahim 54, 494
Fidan, Hakan 57, 486, 493

Gedik, Namık 64
Geray, Cevat 165
Gezer, Aydoğan 278
Gezmiş, Deniz 24-26, 161, 163, 166, 186-190, 209, 218, 228, 232, 234-236, 254, 316
Giray, Safa 36, 348, 360, 373, 376, 377
Giritli, İsmet 65, 505
Giritlioğlu, Necmettin 189
Göğüş, Ali İhsan 125, 131, 233, 505
Gök, Nuri 195
Gökalp, Ziya 463, 468
Gökay, Fahrettin Kerim 85, 122
Gökçek, Cengiz 284, 288
Gökçek, Melih 38, 414, 483
Göknel, Ergun 37, 404
Göksu, Ekrem 210

Göksu, Vasfi 76
Göksüzoğlu, Saffet 85
Görgüç, Hamza 213
Göle, Turgut 131, 503
Gönensay, Emre 423, 425
Gönlübol, Mehmet 165
Gözen, Bora 191
Grivas, Georgios 126, 127, 149
Güçal, Ahmet 116
Güçlü, Necdet 25, 196
Gül, Abdullah 44, 47, 48, 51, 52, 54, 57, 416, 426, 462, 463, 467, 467, 470, 477, 480-482, 485
Gülek, Kasım 131, 501
Gülen, Fethullah 39, 43, 44, 416, 433, 488
Güler, Muammer 58, 493
Gümüş, Hüseyin 169
Gümüşpala, Ragıp 78, 83, 102, 124, 128, 131, 137, 177
Günalp, Hamza 213, 214
Günay, Ertuğrul 58, 321, 447, 479, 480, 489
Gündüz, İrfan 463
Güner, Agâh Oktay 105, 284, 288, 423
Güneş, Hasan Fehmi 292, 301, 303, 305, 447
Güneş, Hurşit 447
Güneş, Turan 109, 131, 200, 257, 262, 283, 290, 308, 503
Güney, Kâmi 86
Güney, Yılmaz 30, 304
Güngör, Ali 196
Gür, Naci 231
Gürbüz, Yaşar 210
Gürcan, Fethi 23, 113, 114, 116, 127
Güreş, Doğan 37, 397, 398, 455
Gürkan, Aydın Güven 31, 39, 50, 354, 386, 391
Gürkan, Celil 193, 195, 196, 203, 205, 212, 218, 229
Gürler, Faruk 83, 86, 94, 100, 103, 185, 194, 203, 205, 212, 213, 215, 220, 239, 242
Gürman, Nail 166
Gürsel, Cemal 21, 22, 24, 61, 64, 67-71, 77-80, 86, 88, 93, 94, 100-102, 120, 133, 134, 139, 144, 177, 500
Gürsel, Hasan 76
Gürsoytrak, Suphi 68, 79, 499
Gürüz, Kemal 53, 418, 494
Güven, Orhan Seyfi 194
Güven, Rıza 314
Güvenlioğlu, Necdet 193
Güventürk, Faruk 86, 100, 103
Güzel, Hasan Celal 41, 106, 348, 360, 372, 376, 429, 461
Güzelce, İbrahim 85, 168

Haberal, Mehmet 53, 55, 490, 494
Halman, Talât Sait 105, 222
Hatipoğlu, Şevket Ratip 122, 154, 502
Haydaroğlu, Minnetullah 201
Hazer, Mehmet 154, 503
Heperler, Mehmet 195, 215, 219
Hilmioğlu, Fatih 53, 494
Hoştan, Sami 428
Hruşçev, Nikita 75

Ilgar, Hidayet 195, 205, 212, 213, 217

İbrahimoğlu, Rıfat 333
İlkin, Şükrü 113
İlsever, Ferit 191
İlter, Zeki 213
İnan, Hüseyin 25, 26, 166, 187, 188, 234
İnan, Kamran 288, 360, 373, 377, 390
İnkaya, Cemalettin 287, 304
İnönü, Erdal 30, 31, 33, 45, 52, 167, 210, 291, 345, 354, 357, 381, 382, 386, 387, 390, 391, 397, 403
İnönü, İsmet 22, 26, 67, 71, 81, 84, 88, 94, 100, 102-104, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 125, 130, 131, 133, 136, 147, 154, 165, 171, 173, 200, 216, 234, 237, 238, 242, 290, 386, 503
İpekçi, Abdi 28, 44, 50, 54, 109, 255, 300, 427
Irmak, Sadi 27, 265-267, 269, 517
İsvan, Mehmet 281
İşcan, Haşim 121
İşgüzar, Hilmi 28, 287, 303

Kabadayı, İhsan 154, 503
Kabibay, Orhan 69, 79, 115, 185, 194-196, 200, 219, 220, 251, 499
Kaçar, Hıfzı 193
Kaçmaz, Ahmet 278
Kaftancıoğlu, Ümit 28, 312
Kanadoğlu, Sabih 45, 47, 467, 477
Kanbolat, Yahya 109, 139
Kaplan, Kadri 68, 79, 162, 499
Kaplan, Muzaffer 79
Kaplan, Selahattin 62
Kaplangı, Refet 194, 237
Kaptan, Adnan 194
Karaaslan, Ahmet 287, 304
Karababa, Necdet 32, 361
Karaca, Cem 30, 197
Karadeniz, Harun 166

Karafakioğlu, Bedri 28, 299, 506
Karagözoğlu, Sema 186
Karahan, Ahmet 304, 307, 309
Karakaş, Cahit 222, 232, 312
Karamahmutoğlu, Azmi 452
Karaman, Suphi 68, 79, 169, 499
Karan, Muzaffer 68, 79, 109, 139, 499
Karaosmanoğlu, Atilla 110, 222, 223, 232
Karataş, Dursun 33, 278, 305
Karatepe, Şükrü 42, 429
Karavelioğlu, Kâmil 68, 79, 499
Karayalçın, Murat 37, 46, 105, 390, 391, 403, 447, 483
Kardam, Ahmet 166
Kartal, Fevzi 111
Kasaroğlu, Doğan 204, 319
Kavakçı, Merve 43, 418, 448, 522
Kaya, Yaşar 36, 37, 111
Kayacan, Kemal 100, 195, 204, 213
Kaymaklı, Hulusi 195, 207, 212
Kaynak, Mahir 105, 110, 203
Kaypakkaya, İbrahim 26, 191, 192, 235, 239, 306
Kazan, Şevket 252, 272, 416, 426, 428
Kazan, Turgut 223
Keçeciler, Mehmet 36, 46, 105, 319, 370, 373, 376, 378, 379, 423, 448
Kerinçsiz, Kemal 52, 494
Keskin, Atilla 187
Kılıç, Erol 163
Kılıç, Kubilay 203
Kılıç, Muharrem 166
Kılıç, Mustafa 287, 292
Kılıçdaroğlu, Kemal 54, 291, 419, 483, 485, 487
Kılıçoğlu, Esat 198, 199
Kırca, Ali 237
Kırca, Cevat 116
Kırca, Coşkun 31, 154, 397, 503
Kırcı, Haluk 42, 49, 298
Kırmızıtoprak, Sait 111
Kışlalı, Ahmet Taner 43, 292, 401
Kıvılcımlı, Hikmet 186, 206, 207, 278, 279
Kıvrıkoğlu, Hüseyin 43, 466
Kibar, Osman 256, 352
Kirişoğlu, Aydın 195
Kissinger, Henry 259, 261
Kitaplı, Doğan 222, 232, 233, 240
Kocatopçu, Şahap 70, 80, 210, 328
Koç, Süreyya 154
Koç, Vehbi 368, 403
Koçak, Yunus 85, 139
Koçaş, Sadi 219, 220, 222, 230, 232
Komer, Robert 24, 164, 165
Koraltan, Refik 64, 76, 88
Korkmaz, Zeynep 344
Korkmazgil, Hasan Hüseyin 109, 110
Korkut, Cemalettin 194
Koru, Nebahat 30, 418
Korutürk, Fahri 26, 94, 242-244, 252, 265, 266, 282, 311, 312, 325, 331
Kosigin, Aleksey 24, 147
Kotan, Emin 111
Köksal, Osman 68, 79, 86, 94, 193, 239, 499
Köksal, Sönmez 428
Köni, Osman Nuri 84
Köprülüler, Teoman 292, 293
Köseoğlu, Münir 68, 79, 499
Köseoğlu, Şükrü 195, 202, 212
Kuas, Rıza 85, 139, 168
Kubalı, Hüseyin Naili 65
Kural, Halim 86
Kuray, Sarp 208, 237
Kurdaş, Kemal 70, 80, 165, 167
Kurtcebe, Seyfi 131
Kurtulmuş, Numan 53, 55, 490
Kutan, Recai 44, 45, 50, 288, 416, 426, 456, 462, 468, 482
Kutlay, Naci 111, 112, 172
Kuyaş, Suat 62
Kuytak, Fikret 68, 79, 94, 500
Küçük, Sami 68, 79, 500
Küçük, Veli 52, 494
Küçük, Yalçın 53, 105, 167, 494
Küçükömer, İdris 110, 164
Küpeli, Yusuf 161, 166, 171, 186, 189, 190
Kürkçü, Ertuğrul 26, 161, 166, 189, 190, 236

Makarios 123, 126-128, 259
Madanoğlu, Cemal 21, 61, 67-69, 71, 77-79, 86, 94, 193-195, 239, 330, 500
Madra, Ömer 191
Manga, Kadir 25, 187, 231
Manisalı, Erol 53, 494
Mansuroğlu, İlker 187
Mataracı, Tuncay 287, 292, 303
Melen, Ferit 26, 122, 125, 154, 222, 233, 238, 240, 241, 244, 272, 517
Menderes, Adnan 22, 34, 64, 85, 87, 88, 207
Menderes, Aydın 43, 56, 376, 421
Menderes, Yüksel 85, 199
Mercümek, Süleyman 38, 41, 425
Mezarcı, Hasan 37, 38, 399, 417, 420
Mıhlacı, Mehmet 314

Mirzaoğlu, Ramazan 196, 448
Mumcu, Erkan 47, 49, 50, 449, 461, 467, 470
Mumcu, Uğur 31, 36, 44, 171, 229, 231, 237, 239, 401
Musaoğlu, Metin 307, 309
Muşlu, Ahmet 85
Müezzinoğlu, Ziya 105, 240, 283, 292, 294, 504
Müftüoğlu,İsmail 198, 272
Müftüoğlu, Oğuzhan 236

Naci, Fethi 85
Namlı, Mehmet 205, 217
Narin, Halit 368
Nebioğlu, Kemal 31, 85, 139, 168
Nesin, Aziz 31, 399
Nixon, Richard 148, 184

O'kan, Sezai 68, 79, 500
Oğuz, Ahmet 122, 157, 504
Oğuz, Ali 416
Ok, Kadir 205, 217
Ok, Mustafa 114-116, 257
Okuyan, Yaşar 449, 461
Olcay, Osman 222, 232
Onar, Sıddık Sami 65, 71
Ongun, Ramiz 279, 452, 466
Onuk, Atilla 319
Oral, Hüdai 125
Orel, Şinasi 68, 79, 105, 222, 232
Ortaç, Yusuf Ziya 115
Osmanağaoğlu, Ünal 298, 316

Öcalan, Abdullah 33, 36, 42-44, 46, 57, 316, 317, 394, 396, 399, 443-445, 453, 490
Öğün, Musa 204, 258
Öksüz, Enis 449, 452
Öktem, İmran 24, 171
Ömeroğlu, Hamdi 222, 232
Önder, Cevat 199
Öner, Kenan 84
Öngüt, Güneş 287, 292
Örnek, Özden 54, 494
Över, İhsan 195
Öymen, Altan 43, 239, 283, 447, 465, 505
Öz, Doğan 28, 295
Özal, Korkut 257, 272, 288, 412, 437
Özal, Semra 35, 38, 365, 374
Özal, Turgut 33, 36, 38, 105, 138, 151, 167, 182, 308, 311, 325, 327, 328, 342, 347, 348, 350, 352, 360, 367, 390, 396, 412, 436, 488
Özaydınlı, İrfan 213, 214, 247, 292, 300
Özbek, Mustafa 53
Özdağ, Muzaffer 68, 79, 116, 117, 500
Özdağlar, İsmail 31, 348, 355
Özdalga, Haluk 58, 480
Özdemir, Behçet 86
Özden, Yekta Güngör 165, 171, 456
Özdeş, Müfit 166, 171, 187
Özdilek, Fahri 68, 70, 79, 80, 500
Özdoğan, Alparslan 25, 187, 231
Özfakih, Fakih 195, 502
Özfatura, Burhan 413
Özgen, Eralp 165
Özgöçmen, Doğan 213, 214
Özgü, Selahattin 68, 79, 500
Özgüneş, Mehmet 68, 79, 222, 232, 267, 328, 500
Özgür, Nahit 213, 214
Özgür, Taylan 24, 166, 167
Özkan, Hüsamettin 46, 49, 434, 444, 448, 457, 460
Özkan, Nazım 83
Özkan, Tuncay 53, 494
Özkarabay, Salih 85
Özkaya, Şükran 68, 79, 500
Özkol, Sedat 210
Öztoprak, Mehmet 209
Öztorun, Necdet 356, 376
Öztrak, Adnan 106, 204
Öztrak, Orhan 122, 125, 153, 154, 272, 502
Öztürk, Sırrı 189, 190
Özülker, Bahaddin 100
Özyörük, Mukbil 194, 237
Özyürek, Fahri 101

Pakdemirli, Ekrem 106, 360, 373, 376, 377
Paksüt, Emin 104, 154, 504
Peker, Recep 95
Perinçek, Doğu 52, 161, 162, 186, 191, 192, 206, 207, 239, 305, 494
Polat, Rıza 169, 320
Polatkan, Hasan 22, 34, 87, 88

Sabancı, Sakıp 38, 39, 48, 350, 368, 403
Sağlam, Mehmet 388, 426
Sağlar, Fikri 381, 390, 391, 440
Saltık, Haydar 293, 313, 319
Sancar, Semih 213, 214, 259, 264, 282, 289
Sandalcı, Emin Galip 239
Sargın, Nihat 32, 172, 201, 278, 502
Sarı, Selahattin 57, 279
Sarıca, Ragıp 65, 500
Sariken, İsmail 100

Sarp, Atilla 161, 166, 186, 194, 237
Sarper, Selim 75, 115, 501
Saruhan, Ertan 169, 236
Satır, Kemal 26, 125, 131, 153, 200, 220, 238, 241, 242, 244, 245, 501
Sav, Atilla 222, 232
Savaş, Atalay 24, 163
Savaş, Vural 42, 43, 47, 432, 456, 463
Savaşçı, Hayati 213, 214, 220
Savaşçı, Orhan 190
Savran, Can 170
Saygun, Ergin 54, 494
Sazak, Gün 28, 284, 288, 305, 313, 315, 325
Selçuk, İlhan 31, 52, 55, 109, 193, 229
Selek, Alp 278
Selek, Cemal Hakkı 85, 139
Septioğlu, Ali Rıza 287, 292, 294, 304, 320
Septioğlu, Şahabettin 111
Serhat, Medet 111
Seyhan, Dündar 113, 116
Sezer, Ahmet Necdet 44, 45, 51, 455, 456, 480, 528
Sezgin, İsmet 180, 181, 202, 308, 309, 381, 392, 425, 434, 435
Sina, Ahmet 166, 186
Sirmen, Fuad 99
Solak, Saffet 198
Solmaz, Edip 286, 287
Solmazer, İrfan 69, 79, 194, 237, 297, 500
Somuncuoğlu, Sadi 142, 196, 288, 448, 455
Sonat, Aslan 160
Songar, Ayhan 344
Soysal, İlhami 109, 110, 193, 239, 505
Soysal, Mümtaz 109-111, 165, 232, 391, 402, 504
Soyuyüce, Şefik 68, 79, 500
Sönmez, Fikri 169, 310
Sönmez, Necmettin 213, 214
Söylemezoğlu, Ülkü 356
Sunalp, Turgut 30, 213, 214, 229, 275, 347, 349, 356, 357
Sunay, Cevdet 24, 78, 83, 86, 94, 100, 102, 103, 144, 145, 173, 177, 178, 203, 204, 220, 231, 242, 243
Süataç, Sadettin 157
Sükan, Faruk 135, 142, 166, 292, 304

Şahin, İbrahim 53, 301, 427, 494
Şahin, Turhan 125, 154
Şahinkaya, Tahsin 55, 57, 326, 343
Şamlı, Ömer 205, 217
Şandır, Mehmet 279
Şavata, Muhsin 111
Şemsek, Muharrem 452
Şen, Agasi 64
Şener, Abdüllatif 416, 426, 467, 470, 480, 481
Şener, Nedim 55, 57, 494
Şenöz, Muhlis 210
Şensoy, Naci 65
Şerefhanoğlu, Ziya 111
Şık, Ahmet 55, 57, 494
Şide, Sadık 267, 328, 406

Tağmaç, Memduh 113, 173, 195, 196, 203-209, 212, 213, 215, 219, 229, 232-234, 238, 239, 242
Tahtakılıç, Ahmet 80, 139, 504
Talabani, Celal 35, 36, 396
Talas, Cahit 70, 80, 165, 501
Talat, Mehmet Ali 50, 474
Talû, Naim 26, 233, 240, 244-246, 252, 257, 517
Tamer, İzzettin 211, 213
Tan, Hasan 27, 280
Tan, Mete 287, 292, 299
Tandoğan, Kadir 205, 217
Taner, Bahattin 205, 215, 217
Tanilli, Server 32, 56, 298
Tansel, İrfan 22, 86, 103, 115, 144
Tarhan, Kemal 213
Taşar, Mustafa 106, 370, 374, 376, 449
Taşer, Dündar 68, 79, 158, 500
Tatlıses, İbrahim 365, 367
Taylan, Muhittin 242
Tekin, Erdoğan 210
Tekin, Gürsel 483
Temel, Nadir 286
Tezel, Fahrettin 194
Timisi, Mustafa 234
Toker, Metin 69, 100
Tokuş, Ahmet 210
Tolon, Hurşit 52, 494
Topal, Ömer Lütfi 41, 427, 428
Topaloğlu, Ahmet 104, 135, 142, 180, 202, 203
Topbaş, Kadir 485
Topel, Cengiz 128
Toptan, Köksal 309, 381, 392, 425
Topuz, Ali 257, 283, 289, 290, 292, 295
Toran, Ali Doğan 76
Torumtay, Necip 34, 356, 376
Torun, Osman Nuri 105, 110
Töre, Nahit 187
Töre, Teslim 187
Tuğ, Baki 111, 189

Tuğcu, Mehmet 195, 205, 212
Tuğluk, Aysel 485
Tulga, Refik 100, 103
Tunaya, Tarık Zafer 65, 502
Tuncel, Akif 210
Tuncer, Cengiz 360, 373, 376, 377
Tunç, Halil 246
Tunç, Rıza 76
Tunçkanat, Haydar 68, 79, 113, 500
Tunusluoğlu, Kemal 204
Tural, Cemal 67, 103, 116, 144
Turgut, Mehmet 135, 142, 199, 328
Turhan, Talât 194, 196, 229, 237
Tümer, Nejat 326
Türk, Ahmet 36, 38, 142, 245, 320, 485, 490
Türkeş, Alparslan 31, 41, 62, 67, 68, 71, 77, 79, 115-117, 144, 157-159, 175-178, 269, 272, 279, 288, 300, 302, 326, 329, 358, 425, 500
Türkeş, Yıldırım Tuğrul 452
Türkkan, Reha Oğuz 175
Türkler, Kemal 29, 85, 168, 313, 316, 325
Türün, Faik 204, 213, 214, 229, 236, 239, 243, 247, 312
Türün, Tevfik 204
Tütengil, Cavit Orhan 109, 303
Tüzün, Hıfzı 76

Uçar, İrfan 189
Uğur, Fuat 204
Uğur, Necdet 283, 292, 300
Ulay, Sıtkı 64, 68, 70, 79, 80, 94, 101, 140, 297, 500
Uluğbay, Hikmet 43, 434, 437, 444, 448
Ulusu, Bülend 29, 213, 327, 328, 347, 406
Uslubaş, Hüseyin 85
Uzan, Cem 47, 49, 438, 461, 466

Üçelli, Rafet 315
Üçok, Bahriye 34, 401
Ülgenalp, Rafet 100
Ülman, Halûk 200, 308
Ünal, Nesrin 448
Üner, Abdullah 76
Ünlütürk, Memduh 229
Ünsal, Fikret 303
Ünsalan, Necati 102, 103, 113
Ürgüplü, Suat Hayri 23, 26, 99, 134, 135, 137, 238, 517
Üruğ, Necdet 301, 311, 356
Üskül, Zafer 480
Üstünel, Besim 200, 283, 290

Vance, Cyrus 149
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 65, 500
Veziroğlu, Ali Haydar 400, 446

Wickham, Kenneth 210

Yalçın, Aydın 199, 213
Yalçın, Hasan 191
Yalçın, Soner 55, 494
Yalçınbayır, Ertuğrul 464, 467
Yalçıner, Mustafa 166, 187
Yalçıntaş, Nevzat 106, 455, 463
Yamak, Kemal 264
Yavuz, Fehmi 70, 80, 165, 501
Yavuz, Orhan 27, 285
Yazar, Mehmet 357, 360, 373
Yazıcı, Erdoğan 217
Yazıcıoğlu, Kemal 428, 452
Yazıcıoğlu, Muhsin 36, 53, 279, 284, 388, 484
Yazıcıoğlu, Yaşar 437
Yelman, Remzi 213
Yıldız, Ahmet 68, 79, 500
Yıldız, Ali Haydar 192
Yıldız, Bekir 430
Yıldız, Salih 267, 292, 300
Yıldız, Şaban 85
Yılmaz, Mesut 34-37, 40, 45, 49, 348, 360, 373, 374, 376-380, 389, 392, 423, 424, 428, 434, 435, 438, 448, 461, 466
Yılmaz, Muzaffer 194
Yılmaz, Şevki 38, 40, 421, 425, 429
Yılmaz, Ziya 160, 190, 230, 236
Yiğit, Korkmaz 42, 440
Yorulmaz, Oğuz 427, 428
Yörük, Selman 76
Yurdakul, Cevat 28, 303
Yurdakuler, Muzaffer 68, 79, 500
Yurdoğlu, Lebit 125
Yurtkuran, Mustafa 53, 494
Yurtsever, Öner 166
Yusufoğlu, Yalçın 278
Yüksel, Nuh Mete 429

Zana, Leyla 35, 38, 385, 447, 523
Zana, Mehdi 278, 286
Zarakolu, Ragıp 56, 494
Zengin, Bahri 413
Zeybek, Namık Kemal 279, 284, 361, 373, 426
Zileli, Gün 166, 186, 191
Zorlu, Fatin Rüştü 22, 34, 87, 88

1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, genellikle tarih yazımı geleneğinin kapsamlı bir şekilde eğilmediği bir dönemin tarihini anlatıyor. Darbe, militarizm, sol, milliyetçilik, Kürt meselesi ve siyasal İslâm gibi belirleyici başlıkların yanı sıra, kitapta 1960-2014 arasında yaşanan siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel dönüşümlere, önemli eşiklere de yer veriliyor. Çeşitli kurum, tartışma ya da çatışmaların ortaya çıktığı tarihsel dönemeçlere özellikle işaret ediliyor; olayların tarafları, öne çıkan aktörler resmi tamamlamak üzere sahnedeki yerlerini alıyorlar. Gazete, dergi arşivleri, günlük gazeteler, anılar, kurumsal tarihler ve dönemin ayrıntılarına açıklık getirebilecek araştırmalar metinde kutular olarak yer alıyor ve ayrı ayrı okunabilecek birer referans oluşturuyor.

"Bu kitabın ortaya çıkışında hacimli bir külliyatın varlığı kadar, o yıllarda yaşananlardan arta kalan deneyimler de önemli rol oynadı. Zira pek çok döneme ait tarih metinlerinden farklı olarak, bu kitaba konu olan olaylar, kişiler ve kurumlar büyük ölçüde bizim çağdaşlarımız… Dolayısıyla bu dönemin 'tarih'i, aynı zamanda bir deneyimler, gözlemler tarihidir ve bu çerçevede bizim 'önemli gördüklerimiz'in, 'belirleyici saydıklarımız'ın tarihi oluyor. Başta değinilen kaygı ve çabalar esas olmak kaydıyla, bu bakımdan bizim kaleme aldığımız metin, tarih yazıcılığı bakımından önemli avantajlar sağlayabilecek bir yazma ve görme biçimi imkânını kullanmaktadır."

SUAVİ AYDIN / YÜKSEL TAŞKIN

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1462-3